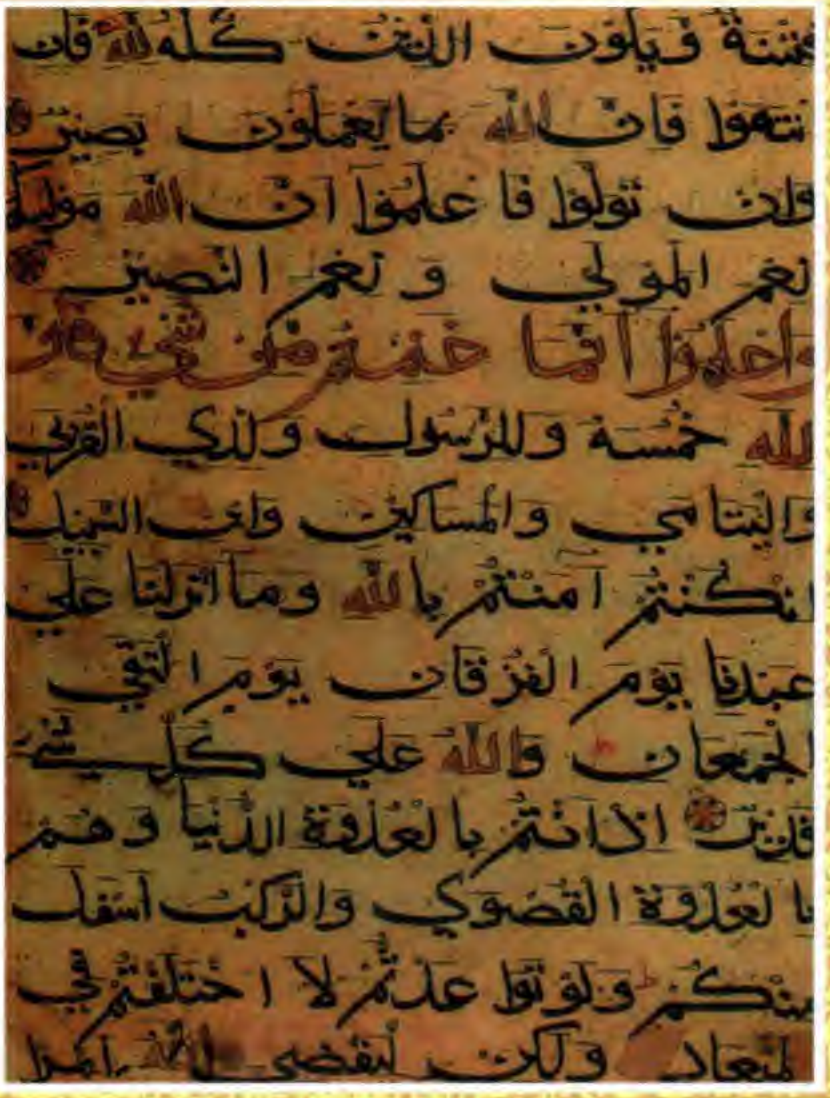
الجامع لأحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

BURUC
BURUC YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMİU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

6. CİLD

BURUC YAYINLARI
Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 10 98
Fax: (0212) 534 87 82

buruc yayınları: 32 - 6

الجـامع لأحكام القرآن ، والمبيِّن لما تضمّنه من السُّنّة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

©
Her hakkı mahfuzdur.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Enes BasınYayın
Cilt	:	Derya Mücellit
Altıncı Cild	:	Ağustos 1998
Birinci Baskı	:	Ağustos 1998
İkinci Baskı	:	Ağustos 2004

Mâide Sûresi

1 - 120. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyla

Rabbim, sen kolaylaştır.

el-MÂİDE SÛRESİNİN TEFSİRİ

Allah'ın yardım ve inâyeti ile başlıyoruz:

Bu sûre, icmâ ile Medine'de inmiştir. Rasûlullah (sav)'ın Hudeybiye'den dönüşünde nâzil olduğu da rivâyet edilmiştir. en-Nakkâş, Ebû Seleme'den şöyle dediğini zikretmektedir: Rasûlullah (sav) Hudeybiye'den döndüğünde şöyle buyurdu: "Ey Ali, üzerime Mâide sûresinin nâzil olduğunu farkettin mi? Hem onun faydası ne kadar da büyüktür!"

İbnü'l-Arabî der ki: Bu uydurma bir hadistir. Herhangi bir müslümanın buna (hadis olarak) inanması helâl değildir. Biz ise: "Mâide sûresi faydası ne kadar büyük bir sûredir" deriz ve bunu herhangi bir kimseden rivâyet etmeyiz. Ancak, güzel bir sözdür.

İbn Atiyye ise der ki: Bana göre bu, Peygamber (sav)'ın sözüne benzememektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu da rivâyet edilmiştir: "Mâide sûresi Allah'ın melekûtunda el-Munkıze (kurtarıcı) diye anılır. Çünkü bu sûre, sahibini azap meleklerinin ellerinden kurtarır." Bu sûrede Veda Haccı esnasında inen buyruklar olduğu gibi, Mekke'nin fethedildiği yılda nâzil olan buyruklar da vardır ki, bu da yüce Allah'ın: ***"Bir kavme karşı beslediğiniz kin... sürüklemesin"*** (el-Mâide, 5/2) âyetidir.

Peygamber (sav)'ın hicretinden sonra Kur'ân-ı kerimden indirilen bütün buyruklar, Medenîdir. İster Medine'de indirilmiş olsun, isterse de herhangi bir seferde indirilmiş olsun. Hicretten önce indirilen de Mekke'de inmiştir diye kayd edilir.

Ebû Meysere der ki: el Mâide sûresi son inen buyruklardandır. O sûrede mensûh bir hüküm yoktur. Yine bu sûrede, başka sûrelerde bulunmayan onsekiz farz hüküm vardır ki, bunlar şu buyruklarda ifade edilmektedir: *"Bo-*

gularak, vurularak, yüksek bir yerden yuvarlanarak, süsülerek ve yırtıcı bir hayvan tarafından yenilmiş hayvanlar; dikili taşlar üzerinde (onlar adına) boğazlananlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı." (el-Mâide, 5/3); *"Allah'ın size öğrettikleriyle alıştırıp öğrettiğiniz avcı hayvanların da sizin için tutuverdiklerinden yiyin."* (el-Mâide, 5/4); *"Ehl-i kitab'ın yiyeceği size helaldir...Sizden önce kitap verilenlerden iffetli kadınlar"* (el-Mâide, 5/5) ile *"Namaza kalkacağınız zaman..."* (el-Mâide, 5/6) buyruğunda dile getirilen abdest almak; *"Hırsızlık eden erkekle, hırsızlık eden kadının..."* (el-Mâide, 5/38); *"Siz, ihramda iken avı öldürmeyin"* buyruğundan itibaren *"Allah mutlak galiptir* (Azizdir), *intikam sahibidir"* (el-Mâide, 5/95) buyruğuna kadar ile; *"Allah bahîre, saîbe, vasîle ve hâm diye bir şey* (meşru) *kılmamıştır"* (el-Mâide, 5/103) ve yüce Allah'ın: *"Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman... aranızda şahidlik..."* (el-Mâide, 5/106) âyetlerinde hükme bağlanan buyruklardır. (1)

Derim ki: Bundan başka ondokuzuncu bir farz daha vardır ki, bu da yüce Allah'ın: *"Namaza çağırdığınızda..."* (el-Mâide, 5/58) buyruğunda dile getirilmektedir. Kur'ân-ı kerim'de bu sûre dışında herhangi bir yerde ezandan söz edilmemektedir. el-Cumua sûresinde geçen ezan ise, Cuma gününe has bir ezandır. Bu sûrede sözü edilen ezan ise bütün namazlar hakkında umumî bir ezandır.

Peygamber (sav)'dan Veda Haccı esnasında el-Mâide sûresini okuyup şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Ey insanlar, şüphesiz ki Mâide sûresi (Kur'ândan) nâzil olan son bölümlerdendir. O bakımdan onun helâl bildirdiğini helâl belleyiniz, haram bildirdiğini de haram belleyiniz." (2)

Buna yakın bir rivâyet, Hz. Aişe'den de - ona mevkufen- nakledilmiş bulunmaktadır. Cubeyr b. Nufeyr der ki: Aişe (r.anha)'ın huzuruna girdim, şöyle dedi: Mâide sûresini okuyor, (biliyor) musun? Ben, evet dedim, şöyle dedi: Mâide sûresi Allah'ın indirdiği son buyruklardandır. O bakımdan, o sûrede helâl diye bulduğunuz şeyi helâl biliniz, haram diye bulduğunuz şeyi de haram diye belleyiniz. (3)

eş-Şa'bî der ki: Bu sûreden yüce Allah'ın: *"Haram olan aya hediye edilen kurbanlıklara... saygısızlık etmeyin"* (el-Mâide, 5/2) buyruğundan başka neshedilmiş bir buyruk yoktur. Bazıları da şöyle demektedir: Bu sûrede: *"Yahud sizden olmayan diğer iki kişi* (şahid) *olsun"* (el-Mâide, 5/106) bölümü nesh olmuştur.

---

(1) es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* III, 4.

(2) Benzer muhtevadaki bazı rivayetler için bk. es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* III, 3-4.

(3) el-Hâkim, *el-Müstedrek,* II, 311; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* II, 278.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ
عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ ۗ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ ﴿١﴾

1- Ey iman edenler! Akidleri yerine getirin. İhramda iken avlanmayı helâl saymamak şartı ile ve size okunacak olanlar hariç olmak üzere, size dört ayaklı davarlar helâl kılındı. Şüphesiz Allah, dilediği hükmü koyar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Kur'ân-ı Kerim'in Azameti:

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler..."** buyruğu ile ilgili olarak Alkame şöyle der: Kur'ân-ı kerimde **"Ey iman edenler"** nidası ile başlayan bütün buyruklar Medine'de inmiştir. "Ey insanlar" nidası ile başlayan buyruklar da Mekke'de inmiştir. Ancak bu, bu türden hitaplar hakkında çoğunlukla doğrudur. Buna dair diğer açıklamalar, daha önceden (el-Bakara, 2/21. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Bu âyet-i kerime, söz söyleme hakkında basiret sahibi olan herkese, fesahatı ve lafızlarının azlığına rağmen ihtiva ettiği manalarının çokluğu ile, açıkça kendisini gösteren bir âyettir. Bu âyet-i kerime beş hüküm ihtiva etmektedir:

1) Akidleri yerine getirme emri,

2) Dört ayaklı davarların helâl kılınması,

3) Bundan sonra gelenlerin istisnâ edilmesi,

4) Avlanılanlar hususunda, ihramlı iken avlanılanların istisnâ edilmesi,

5) Âyet-i kerimenin iktizâ ettiği, ihramlı olmayan kimseler için avlanmanın mübahlığı.

en-Nakkâş'ın naklettiğine göre, el-Kindî'nin arkadaşları ona şöyle demişler: Ey Hakim (bilge kişi), bize şu Kur'ân'ın benzerini yap. O, olur onun bir bölümünün benzerini yapayım demiş ve uzun sayılabilecek bir süre kimseye görünmemiş. Sonra ortaya çıkıp şöyle demiş: Allah'a yemin ederim buna gücüm yetmiyor, kimse de buna güç yetiremez. Ben, mushafı açtım, karşıma Mâide sûresi çıktı. Baktım ki, ahde vefayı dile getirmekte, onu bozmayı yasaklamakta. Genel olarak bir takım şeyleri helâl kılmakta, arkasından da ardı arkasına bazı şeyleri istisnâ etmekte, daha sonra da kendi kudret ve hikmetini bize haber vermektedir. Bütün bunları da iki satırda ifade etmektedir. Herhangi bir kimse bunları ancak ciltlerle ifade edebilir.

2. Ahid, Akid ve Sözlere Bağlılık:

Yüce Allah'ın: **"Yerine getirin"** anlamına gelen (أَوْفُوا) buyruğundaki fiilin, (وفى) ile (أوفى) şeklinde iki söyleyişi vardır. Yüce Allah: "(وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ): ***Allah'tan daha çok ahdini kim yerine getirir"*** (et-Tevbe, 9/11) diye buyurduğu gibi: "(وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّىٰ); ***Ahdini yerine getiren İbrahim..."*** (en-Necm, 53/37) diye buyurmaktadır. Şair de şu beyitinde iki söyleyişi bir arada kullanmış bulunmaktadır:

أَمَّا ابْنُ طَوْقٍ فَقَدْ أَوْفَى بِذِمَّتِهِ كَمَا وَفَى بِقِلَاصِ النَّجْمِ حَادِيهَا

"İbn Tavk'a gelince o, gerçekten sorumluluğunu eksiksiz yerine getirmiştir.
Tıpkı ülker yıldızına (mehir olarak) takdim edilen yıldızları önüne katıp sürenin, ahdine vefa gösterdiği gibi."

"Akidler", bağlar demektir. Tekili bağ anlamına gelen (عَقْد) dır. Ahdi ve ipi akdettim, denildiği gibi, "gıl" li tasma'yı akdettim, de denilir. Akid kelimesi, hem maddi şeyler hakkında hem de manevi şeyler hakkında kullanılır. Şair el-Hutay'a der ki:

قَوْمٌ إِذَا عَقَدُوا عَقْداً لِجَارِهِمُ شَدُّوا الْعِنَاجَ وَشَدُّوا فَوْقَهُ الْكَرَبَا

"Onlar öyle bir kavimdir ki, komşularına (ya da himayelerinde olanlara) bir akid akdettikleri takdirde,
Bağlarını üst üste herbir yandan sıkı sıkıya bağlarlar."

Şanı yüce Allah, akidleri yerine getirmeyi emr etmektedir. el-Hasen der ki: Yüce Allah, bunlarla borçlanma akidlerini kastetmektedir. Bunlar ise, kişinin alım satım, icare, kiralama, nikâh, boşama, müzâraa, musâlaha, temlik, muhayyer bırakma, azad etme, tedbir (köleyi ölümünden sonrası şartıyla azad etmek) ve buna benzer kendi üzerine yaptığı akidlerdir. Elverir ki bunlar şeriatın dışında olmasın. Yine kişinin Allah için kendi üzerine akdettiği, (adadığı) hac, oruç, itikâf, kıyam, adak ve buna benzer İslâm dininde itaat kabul edilip, kişinin gerçekleştirmeyi üzerine aldığı hususlardır. Mübah olan adağa gelince, ümmetin icmâı ile bağlayıcı değildir. Bunu İbnü'l-Arabî söylemiştir.

Denildiğine göre âyet-i kerime, yüce Allah'ın şu buyruğu sebebiyle kitap ehli hakkında nâzil olmuştur: ***"Hani bir zamanlar Allah kendilerine Kitap verilenlerden onu muhakkak insanlara açıklayıp anlatacaksınız ve onu gizlemeyeceksiniz diye teminat almıştı."*** (Âl-i İmran, 3/187) İbn Cüreyc der

ki: Bu kitap ehline has bir akiddir ve bu âyet-i kerime de onlar hakkında nâzil olmuştur.

Âyet-i kerimenin umumî olduğu da söylenmiştir, doğru olan da budur. Çünkü mü'minler lafzı, kitap ehlinin mü'minlerini de kapsamına alır. Çünkü, onlar ile Allah arasında kitaplarında bulunan Muhammed (sav)'ın durumu ile ilgili hususlardaki emaneti yerine getireceklerine dair bir akid vardır. O bakımdan onlar, bu akdi hem yüce Allah'ın: **"Akidleri yerine getirin"** buyruğu ile, hem de başka yerlerdeki benzeri emirlerle yerine getirmekle emr olunmuşlardır.

İbn Abbas der ki: **"Akidleri yerine getirin"** buyruğu, helâl ve haram kıldığı, farz kıldığı ve diğer hususlara dair belirlemiş olduğu sınırlar hakkında akidleri yerine getirin, demektir. Mücahid ve başkaları da böyle demiştir. İbn Şihab der ki: Ben, Rasûlullah (sav)'ın Amr b. Hazm'ı, Necranlılara gönderdiği sırada ona yazmış olduğu mektubu okudum. Mektubun başında şu ifadeler yer almaktaydı: "Bu, Allah'tan ve Rasulünden insanlara bir tebliğdir: **"Ey iman edenler, akidleri yerine getirin."** O, burada yüce Allah'ın: ***"Muhakkak Allah, hesabı pek çabuk görendir"*** (el-Mâide, 5/4) buyruğuna kadar bütün âyetleri yazdı.

ez-Zeccâc der ki: Buyruğun anlamı şudur: Allah'ın, sizin üzerinizdeki akidlerini ve sizin birbirinize karşı yaptığınız akidleri yerine getiriniz.

Bütün bu açıklamalar, buradaki akidlerin umum ifade ettiği görüşüne racidir. (Umum kapsamına girmektedir.) Konu ile ilgili sahih olan görüş de budur. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Mü'minler şartlarını yerine getirirler." (1) Yine şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın Kitabında bulunmayan her bir şart -isterse yüz şart olsun- batıldır." (2)

Böylelikle Hz. Peygamber, kendisine vefa gösterilip yerine getirilmesi gereken şart veya akdin, Allah'ın Kitabına, yani Allah'ın dinine uygun olan şart ve akid olduğunu beyan etmektedir. Eğer bunlar arasında Allah'ın dinine uymayan bir şey bulunduğu açığa çıkarsa, o red olunur. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her kim, bizim şu işimizin üzerinde bulunmadığı bir amel işleyecek olursa, o red olunur." (3)

İbn İshâk şunu nakletmektedir: Kureyşlilerden bazı kabileler -şerefi ve nesebi dolayısıyla- Abdullah b. Cud'ân'ın evinde toplandı. Ve "Mekke'de, ister Mekke halkından olsun, ister olmasın herhangi bir kimsenin zulme uğradığını görecek olurlarsa, onun bu uğradığı haksızlık giderilinceye kadar o kim-

(1) *Buhârî*, İcâre 14; *Ebû Dâvûd*, Akdiye 12; *Tirmizî*, Ahkâm 17; *İbn Mâce*, Ahkâm 23.
(2) *Buhârî*, Mükâteb 1, 2, 3, 5, Şurût 17; *Nesaî*, Talâk 31; *Müsned*, VI, 183.
(3) *Buhârî*, İ'tisâm 20, Buyû' 60, Sulh 5; *Müslim*, Akdiye 17, 18; *Ebû Dâvûd*, Sünne 5; *İbn Mâce*, Mukaddime 2; *Müsned*, VI, 146.

senin yanında yer alacaklarına" dair akidleştiler ve birbirleriyle ahidleştiler. Kureyşliler, o bakımdan bu ahidleşmeye ***"Hılfu'l-Fudûl"*** adını verdiler. Rasûlullah (sav)'ın hakkında şu sözleri söylediği ahid işte budur: "Andolsunki ben, Abdullah b. Cud'an'ın evinde öyle bir antlaşmaya tanık oldum ki, ona karşılık bana kırmızı tüylü develerin dahi verilmesini tercih etmezdim. Eğer İslâm geldikten sonra da bu ahdi yerine getirmem için çağırılacak olursam, şüphesiz bu çağrıyı kabul ederim." (1)

İşte Hz. Peygamber'in: "Cahiliye döneminde yapılmış herhangi bir ahidleşmeyi İslâm ancak pekiştirir, sağlamlığını artırır" (2) buyruğunda kastettiği antlaşma budur. Çünkü bu antlaşma (muhtevasıyla) şeriata uygundur. Zira, zalimden hakkın alınmasını emr etmektedir. Zulüm ve talan üzre yapmış oldukları fasid ahidleriyle batıl akidlerine gelince, İslâm bunları yıkmıştır. Yüce Allah'a hamd olsun.

İbn İshak (devamla) der ki: Velid b. Utbe, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'e mali bir konuda -Velid'in Medine valisi olmak hasebiyle sahib olduğu otoriteye güvenerek- haksızlıkta bulunmak istedi. Hz. Hüseyin ona şöyle dedi: Allah adına yemin ederek söylüyorum. Ya hakkımı bana verirsin, yahut da şu kılıcımı alır sonra da Rasûlullah (sav)'ın Mescidinde ayakta dikilir, sonra da insanları Hılfu'l-Fudûl'un gereğini yerine getirmek için davet ederim.

Abdullah b. ez-Zübeyr de dedi ki: Ben de Allah adına yemin ederek söylüyorum ki, eğer beni davet edecek olsa, mutlaka kılıcımı alır sonra da hakkını alıncaya, yahut hep birlikte ölünceye kadar onun yanında yer alırım. Bu söz, el-Misver b. Mahreme'ye varınca, o da aynısını söyledi. Teym oğullarından Abdurrahman b. Osman b. Ubeydullah'a ulaştı o da aynı şeyleri söyledi. Velid bunu öğrenince Hz. Hüseyin'e hakkını verdi.

3. Dört Ayaklı Davarlar:

Yüce Allah'ın: **"Dört ayaklı davarlar size helâl kılındı"** buyruğunda, gereken şekliyle ve mükemmel olarak imana bağlı olan herkese hitab edilmektedir. Arapların bahîre, sâibe, vasîle ve hâm gibi -ileride açıklaması gelecektir- davarlar hakkında duydukları birtakım yasaları; hükümleri vardı. Bu âyeti kerime, işte o hayalî vehimleri batılcı ve bozuk görüşleri ortadan kaldırmak üzere nâzil olmuştur.

"(بَهِيمَةُ الأَنْعَام): **Dört ayaklı davarlar**"ın anlamı hususunda farklı görüşler belirtilmiştir. Behîme, aslında dört ayaklı her hayvanın adıdır. Konuşma ve anlayış bakımından eksikliği, temyiz gücü ve aklı bulunmaması dolayısıyla

(1) İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 129.
(2) ***Müslim***, Fedâilu's-Sahabe 206; ***Ebû Dâvûd***, Ferâiz 17; ***Tirmizi***, Siyer 29; ***Dârimi***, Siyer 80; ***Müsned***, I, 190, 317.

ona bu isim verilmiştir. Kapalı anlamında; müphem bir kapı ile (kapkaranlık bir gece anlamında;) leylun behîmun tabirleri buradan gelmektedir. Ne şekilde üstesinden gelineceği bilinemeyen kahraman kimseye "buhme" denilmesi de buradan gelmektedir.

(الأنعام): el-En'âm ise, deve, inek ve koyunların ortak adıdır. Yürümelerindeki yumuşaklık dolayısıyla onlara bu isim verilmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Davarları da yarattı ki, bunlarda sizin için ısıtıcı ve koruyucu şeyler ve bir çok faydalar vardır... Hem onlar, ağırlıklarınızı da yüklenirler..."* (en-Nahl, 16/5-7) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Davarlardan yük taşıyacak ve döşek yapılacakları da vardır."* (el-En'am, 6/142) Yani, büyükleri de var, küçükleri de var demektir. Daha sonra yüce Allah bunları beyan ederek şöyle buyurmaktadır: *"Sekiz çift* (yarattı)... *Yoksa Allah bunu size tavsiye ettiği zaman hazır mıydınız?"* (el-En'am, 6/143-144) Bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: *"Ve sizin için davarların derilerinden gerek göç gününüzde ve gerek ikamet ettiğiniz günde hafifçe taşıyacağınız evler ve tüylerinden"* koyunları kastediyor *"ve yapağılarından"* bununla da develeri kastediyor, *"ve kıllarından"* bununla da keçi kılını kastediyor *"bir zamana kadar..."* (en-Nahl, 16/80) İşte bunlar "en'âm" isminin bu üç türü ihtiva ettiğinin üç ayrı delilidir. Söz konusu bu üç tür ise deve, inek ve koyun türüdür. Bu da İbn Abbas ve el-Hasen'in görüşüdür. el-Herevî der ki: Eğer "en-Neam" denilecek olursa, özel olarak deve türü kastedilmiş olur.

Taberî der ki: **"Dört ayaklı davarlar"** buyruğu hakkında bazıları şöyle demiştir: Bunlardan kastedilenler ceylan, yaban öküzü, yaban eşekleri ve buna benzer yabani hayvanlardır. Taberî'den başkası da bunu es-Süddî, er-Rabî', Katade ve ed-Dahhâk'tan nakletmiştir. Buna göre yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: Size, el-En'âm helâl kılındı. Böylelikle cins, kendisinden daha özel anlam ifade edilen şeye izafe edilmiş olmaktadır. İbn Atiyye der ki: Bu güzel bir açıklamadır. Çünkü, el-En'âm (6/143'te kendilerine işaret olan) sekiz çifttir. Bunlara eklenen sair hayvanlara ise, onlarla birlikte bulundukları için En'âm denilir. Arslan ve azı dişli her bir yırtıcı hayvan da En'âm kapsamı dışında kalıyor gibidir. Behimetü'l-En'âm (dört ayaklı davarlar) ise, dört ayaklılar arasında bulunup da otlaklarda yayılan hayvanlar demektir.

Derim ki: Bu açıklamaya göre, tırnaklılar da bunların kapsamına girmektedir. Çünkü bu tırnaklılar da hem otlaklıklarda yayılır, hem de yırtıcı değildir. Fakat durum bu şekilde değildir. Zira yüce Allah: *"Davarları da yarattı ki, bunlardan sizin için ısıtıcı... ve bir çok menfeatler vardır"* (en-Nahl, 16/5) diye buyurmakta, sonra da onlara şöylece atıf yapmaktadır: *"Hem binmeniz için, hem zinet olmak üzere de atları, katırları ve merkebleri de* (yarattı)." (en-Nahl, 16/8) Yüce Allah'ın, bunları yeniden zikredip, daha önce geçen En'âm'a atf etmesi, bunların diğer davarlardan olmadığını göstermek-

tedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Dört ayaklı davarlar (Behîmetü'l-En'âm)"ın av hayvanı olmayanlar anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü, av hayvanına behîme değil de vahş (yabanî hayvan) denilir. Bu ise birinci görüşe racidir. Abdullah b. Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **"Dört ayaklı davarlar"**dan kasıt, kesim esnasında annesinin karınlarından çıkan ceninlerdir. Bunlar, ayrıca şer'î kesime gerek olmaksızın yenilirler. İbn Abbas da böyle demiştir. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü yüce Allah: **"Size okunacak olanlar hariç olmak üzere"** diye buyurmaktadır. Ceninler arasında istisnâ edilenler yoktur. Mâlik der ki: Bir davarı kesmek, eğer ceninine canlı olarak yetişilemeyecek ve tüyleri bitip hilkati tamamlanmış bulunuyor ise, o cenini için de bir kesimdir. Şâyet hilkati tamamlanmayıp henüz tüyleri de bitmemiş ise, canlı olarak yetişilip kesilmediği sürece eti yenilmez. Şâyet onu kesmek için hemen davranmalarına rağmen kendiliğinden ölecek olursa, onun temiz olduğu söylendiği gibi, temiz olmadığı (yenilemeyeceği de) söylenmiştir. Yüce Allah'ın izniyle ileride buna dair daha geniş açıklamalar gelecektir.

4. Sünnet de Kur'ân-ı Kerim'in Kapsamı İçerisindedir:

"Size okunacak olanlar hariç olmak üzere." Yani, Kur'ân-ı kerimde ve Sünnet-i seniyyede size okunacak olan ***"leş... size haram kılındı"*** (el-Mâide, 5/3) buyruğu ile Hz. Peygamberin: "Yırtıcı hayvanlardan azı dişli olan herbir hayvan haramdır" [1] buyruğu ve benzerlerinde size okunanlar demektir. Eğer: Bize okunan Kitaptır, sünnet değildir denilecek olursa, şöyle cevap veririz: Rasûlullah (sav)'ın her bir sünneti Allah'ın Kitabındandır.

Bunun delili ise şu iki hususdur: Birincisi, bir kişinin yanında ücretle çalışıp (yanında çalıştığı adamın hanımı ile) zina eden kişiye dair hadis-i şerifte, Hz. Peygamber'in: "Andolsun ki, aranızda Allah'ın Kitabı gereğince hüküm vereceğim" [2] şeklinde buyurmuş olmasıdır. Halbuki recm, Allah'ın Kitabında nass ile zikredilmiş değildir.

İkincisi ise, Abdullah b. Mes'ud'un hadisidir. O, şöyle demiştir: Hem Al-

---

(1) ***Buhârî,*** Sayd 29; ***Müslim,*** Sayd 15; ***Nesaî,*** Sayd 28; ***İbn Mâce,*** Sayd 13; ***Muvatta,*** Sayd 13, 14; ***Müsned,*** IV, 194. Ayrıca bk. ***Buhârî,*** Tıb 57; ***Müslim,*** Sayd 12, 13, 14, 16; ***Ebû Dâvûd,*** Sünne 5, Et'ıme 32; ***Tirmizî,*** Sayd 9, Et'ıme. 6 Siyer 11; ***Müsned,*** I, 147, II, 418, IV, 193, 194.

(2) ***Buhârî,*** Sulh 5, Şurût 9, Eymân 3, Hudûd 30, 34, 38, 46, Ahkâm 39, Âhâd 1; ***Müslim,*** Hudûd 25; ***Ebû Dâvûd,*** Hudûd 24; ***İbn Mâce,*** Hudûd 7; ***Dârimî,*** Hudûd 12; ***Muvatta,*** Hudûd 6; ***Müsned,*** IV, 115, 116. Hadisin muhtevası özetle şudur: Birisinin yanında çalışan bir kişi, yanında çalıştığı adamın karısı ile zina eder. Bilen birilerine taraflar hükmün ne olması gerektiğini sorarlar. Kendilerine verilen cevabı Allah Rasulü'ne aktarırlar. Hz. Peygamber: "Aranızda Allah'ın Kitabı gereğince hüküm vereceğim" buyurup bekâr olan işçinin sopa cezası ile, evli olan kadının ise recm ile cezalandırılacağına hükmeder.

lah'ın Kitabında yer alan hem de Rasûlullah (sav)'ın lanetlediği kimseye ben ne diye lanet etmeyeyim... demiştir.[1] Buna dair açıklamalar el-Haşr sûresinde (59/6-7. âyetler, 6. başlık ve devamında) gelecektir.

Bununla birlikte **"size okunacak olanlar hariç olmak üzere"** buyruğu ile şu andakilerin kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, gelecekte Rasûlullah (sav) tarafından size tebliğ olunacak olanlar arasında... anlamına gelme ihtimali de vardır. O takdirde bu buyrukta, acilen yerine getirilmesi gerekli olmayan bir zamandan sonraya beyanı ertelemenin caiz oluşuna dair delil var, demek olur.

5. Avlanma Yasağı:

Yüce Allah'ın: **"Avlanmayı helâl saymamak şartıyla"** buyruğu, av hayvanı sizin için ihramlı iken değil de ihramsızken helâldir. Av hayvanı olmayanlar ise her iki durumda da helaldir. Nahivciler "(إلاّ ما يُتلى): **Okunacak olanlar hariç olmak üzere**" buyruğunun istisnâ olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Basralılar bu, **"dört ayaklı davarlar"**dan istisnâdır, derler. **"İhramda iken avlanmayı helâl saymamak şartı ile"** ifadesinin ise, yine ondan ikinci bir istisnâ olduğunu kabul ederler. Buna göre her iki istisnâ da yüce Allah'ın: **"Dört ayaklı davarlar"** buyruğundandır. Kendisinden istisnâ olunan budur. İfadenin takdiri de şöyle olur: İhramlı iken avlanmak müstesnâ ve size okunacak olanlar hariç olmak üzere... Yüce Allah'ın şu buyruğu ise bundan farklıdır: *"Dediler ki, gerçekten biz, günahkâr bir kavme gönderildik. Ancak, Lût'un ailesi bunlardan müstesnâdır."* (el-Hicr, 58/59) Nitekim ileride gelecektir.

Bunun hemen kendisinden önce gelen istisnâdan (yani, **"avlanmayı helâl saymamak şartıyla"** istisnâsından) istisnâ olduğu da söylenmiştir. O takdirde bu, (az önce) yüce Allah'ın şu buyruğuna benzer: *"Gerçekten biz, günahkâr bir kavme gönderildik..."* Ancak, durum böyle olsaydı ihramlı iken avlanmanın mübah olması gerekirdi. Çünkü bu istisnâ yasaktan yapılmış bir istisnâ olurdu. Zira yüce Allah'ın: **"Size okunacak olanlar hariç olmak üzere"** buyruğu, mübahlıktan bir istisnâdır. O bakımdan böyle bir görüş tutarsızdır. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Sizler ihramlı iken avlanmayı helâl kılmaksızın ve av hayvanları dışında size okunacak olanlar da müstesnâ olmak üzere, dört ayaklı davarlar size helâl kılınmıştır.

---

(1) *Buhârî,* Tefsir 59, sûre 4, Libâs 82, 84, 85, 87; *Müslim,* Libâs 120; *Ebû Dâvûd,* Tereccul 5; *Tirmizî,* Edeb 33, *Nesaî,* Zinet 24, 26, 71; *İbn Mâce,* Nikâh 52... Hadis daha önce, en-Nisâ, 4/119, 7 ve 8. başlıklarda geçmişti. Abdullah b. Mes'ud, "Saçına saç ekleyen, ekleten" ve benzer işleri yapanlara Allah'ın Kitab'ında lanet edildiğini söyleyince, bir hanım Allah'ın Kitab'ında böyle bir şey bulmadığını söyleyip itiraz eder. Ona el-Haşr, 59/47. âyetini okuyarak cevap verir.

Yine bunun anlamının şöyle olması da mümkündür: İhramlı iken avlanmayı helâl kılmaksızın, akidleri yerine getirin. Ve sizlere size okunacaklar müstesnâ dört ayaklı davarlar helâl kılınmıştır.

el-Ferrâ; **"size okunacaklar hariç olmak üzere"** buyruğunun tıpkı (ي) ile atıf yapıldığı gibi, (إلا) ile atıf yapmak şartıyla bedel olmak üzere ref' mahallinde olmasını caiz kabul etmektedir. Ancak Basralılar, böyle bir şeyi ya nekre olması halinde veya: "(جاء القوم إلا زيدٌ): Kavim geldi ancak Zeyd gelmedi" kabilinden nekreye yakın cins isimlerinde caiz kabul ederler.

Yine el-Ferrâ: "(غيرَ مُحِلّي الصّيْدِ): **Avlanmayı helâl saymamak şartı ile**" buyruğunun; " (أوْفُوا): Yerine getirin" buyruğundaki zamirden hal olarak mansub olduğu görüşündedir. el-Ahfeş der ki: Ey iman edenler, (ihramlı iken) avlanmayı helâl kabul etmeksizin akidleri yerine getirin. Başkaları da şöyle demektedir: Bu "size" anlamına gelen; (لَكُمْ) deki (ve siz anlamına gelen) "kef" ile "mim" zamirinden haldir. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Siz, ihramlı iken avlanmayı helâl görmeksizin, size dört ayaklı davarlar helâl kılındı.

Diğer taraftan şöyle de denilmiştir: Helâl kılmanın insanlara raci olması da mümkündür. Yani, (ey insanlar) ihramlı halde iken avlanmayı helâl görmeyiniz.

Bunun, yüce Allah'a raci olması da mümkündür. Yani Ben, sizlere ihram vaktinde av hayvanı olması müstesna, dört ayaklı davarları helâl kıldım. Nitekim, bir kimsenin: Ben, şu işi sana Cuma günü mübah kılmaksızın helâl kıldım, demesi bu kabildendir. Eğer, helâl kılmanın insanlara raci olduğu kabul edilecek olursa, buyruğun anlamı; (İhramlı iken) avlanmayı sizler helâl görmeksizin... şeklinde olur. Bu durumda (مُحلّين) kelimesinin sonundaki "nûn" hafifletmek maksadıyla hazf edilmiş demek olur.

6. İhram ve Harem Bölgesi:

Yüce Allah'ın: **"İhramda iken"** buyruğundan kasıt, hac ve umre kastı ile ihrama girmişkendir. Hac için ihrama giren kimseye; "haram" çok kişi olmaları halinde de; "hurum" denilir. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

فقلتُ لها فيئي إليكِ فإنّني حرامٌ وإنّي بعد ذاك لَبيب

"Dedim ki ona! Kendine dön, çünkü ben
İhrama girdim ve bundan sonra da telbiye getireceğim."

Buna ihram deniliş sebebi ise, ihrama giren kimsenin, kendisine kadınlarını, hoş kokuyu ve benzeri şeyleri haram kılmasıdır. Aynı şekilde Harem'e girmek hakkında da bu tabir kullanılır.

el-Hasen, İbrahim ve Yahya b. Vessab (حُرُمٌ) kelimesini "ra" harfini sakin olarak (حُرْمٌ) okumuştur. Bu, Temimlilerin bir söyleyişidir. Onlar (رُسُلٌ) kelimesini (رُسْلٌ) şeklinde, (كُتُبٌ) kelimesini ise (كُتْبٌ) diye söylerler. Buna benzer diğer çoğul kelimeleri de böylece kullanırlar.

7. Allah Dilediği Gibi Hüküm Koyandır:

Yüce Allah'ın: **"Şüphesiz Allah dilediği hükmü koyar"** buyruğu, arapların alışageldikleri hükümlere aykırı olan bu şer'i hükümleri daha bir pekiştirmektedir. Yani ey, arapların alışa gelmiş olduğu şu hükümlerin neslı olduğunu işiten Muhammed, dikkatli ol, kendine gel. Çünkü herşeye mutlak olarak sahip ve mâlik olan **"dilediği hükmü koyar."** Allah (dilediği gibi) hükmeder. *"Onun hükmünü kovuşturacak yoktur."* (er-Râd, 13/41) Dilediği şekilde, dilediği şer'i hükmü dilediği gibi koyar.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ
وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا ۚ
وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا ۚ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا ۘ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ ۖ وَلَا تَعَاوَنُوا
عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾

2- Ey iman edenler! Allah'ın şeâirine, haram olan aya (Beytullah'a) **hediye edilen kurbanlıklara,** (boyunları) **gerdanlıklılara ve Rablerinden hem bir lütuf, hem de bir rıza arayarak Beyt-i haramı kastedip gelenlere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda** (isterseniz) **avlanın. Sizi Mescid-i haramdan alıkoydular diye bir kavme karşı beslediğiniz kin, sakın sizi haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takvâ üzere birbirinizle yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde ise yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, cezası pek şiddetli olandır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onüç başlık halinde sunacağız:

1. Mü'minlerin Allah'ın Yasaklarını Çiğneyemeyecekleri:

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın şeâirine... saygısızlık etmeyin"** buyruğu, gerçek mü'minlere bir hitaptır. Yani, herhangi bir hususta Allah'ın sınırlarını aşmayınız.

Şeâir kelimesi, "faîle" vezninde "şaîre"nin çoğuludur. İbn Fâris der ki: Tekil olarak "şiâre" de denilir ve bu daha güzeldir.

Şaîre ise, hediye olarak gönderilen büyük baş (özellikle deve) demektir. İş'âri ise, onun hediyelik kurban olduğu bilinmesi için kan akıncaya kadar hörgücünün yaralanmasıdır. İş'âr ise hissettirmek yoluyla bildirmek demektir. (اشعر هذيه) tabiri, hediyelik kurban olduğunun bilinmesi için kurbanlığa alâmet koyması demektir. Alâmetler anlamına gelen "meşâir" de buradan gelmektedir. Tekili de meş'ar'dır. Meşâir, alâmetlerle şiârlandırılmış yerler demektir. (Saçın) "Şa'r" diye adlandırılması da buradan gelmektedir. Çünkü şuurun gerçekleştiği yerde olur. Şair de buradan gelmektedir. Çünkü o, ince zekâsı sayesinde başkasının farketmediği şeyleri farkeder. Başındaki incecik kılı dolayısıyla (arkaya) şaîr denilmesi de buradan gelmektedir.

Şeâir, bir görüşe göre, Beytullaha hediye olarak gönderilmek üzere nişanlanan, alâmet konulan hayvanlardır. Bir diğer görüşe göre ise, bütün hac menâsikidir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Mücahid der ki: Safa, Merve, hediyelik kurbanlıklar, develer bunların hepsi şeâir'dendir. Şair der ki:

نُقَتِّلُهُمْ جِيلاً فَجِيلاً تَرَاهُمُ شَعَائِرَ قُرْبَانٍ بِهَا يُتَقَرَّبُ

"Öldürüyoruz onları nesil be nesil; görürsün ki onlar
Kendileri ile yaklaşılan kurbanlık şeâirdir."

Müşrikler de hacceder, umre yapar ve hediye kurbanlık gönderirlerdi. Müslümanlar onlara baskın yapmak istediler. Bunun üzerine yüce Allah: **"Allah'ın şeâirine... saygısızlık etmeyin"** buyruğunu indirdi. Ata b. Ebi Rebah dedi ki: Allah'ın şeâiri, Allah'ın bütün emirleri ve yasaklarıdır.

el-Hasen der ki: Allah'ın dininin tümü Allah'ın şeâiridir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"İşte bu*** (böyledir). ***Kim Allah'ın şeâirini ta'zim ederse o, kalplerin takvâsındandır."*** (el-Hac, 22/32)

Derim ki: Genelliği dolayısıyla başkasına göre kendisine öncelik tanınması gereken tercihe değer görüş budur. Hediyelik kurbanların iş'arı (alâmetlendirilmesi, nişanlanması) hususunda ise ilim adamlarının farklı görüşü bulunmaktadır ki, bu da bir sonraki başlığın konusudur.

2. Hediyelik Kurbanların Nişanlanması, Alâmetlendirilmesi:

Cumhur, bunu caiz görmekle beraber, bu alâmetin hangi tarafta yapılacağı hususunda farklı kanaatlere sahiptirler. Şafiî, Ahmed ve Ebû Sevr der ki: Bu işaretleme sağ tarafında yapılır. Bu görüş İbn Ömer'den de rivâyet edilmiştir. İbn Abbas'tan sabit olan rivâyete göre Peygamber (sav) devesinin hörgücünün sağ tarafını işaretlemiştir. Bunu Müslim ve başkaları da rivâyet etmiştir. (1) Sahih olan da budur.

Hz. Peygamber'in hediyelik kurbanlıklarının sol taraflarını işaretlediği de rivâyet edilmiştir. Ebû Ömer b. Abdi'l-Berr der ki: Bu, kanaatimce İbn Abbas yolu ile münker bir hadistir. Sahih olan ise, Müslim'in İbn Abbas'tan yaptığı rivâyettir. İbn Abbas'tan bundan başka sahih bir rivâyet yoktur.

Bir başka kesim şöyle demektedir: İşaretleme sol yanında olur. Bu, Mâlik'in görüşüdür. Ayrıca der ki: Sağ yanda yapılmasında da bir sakınca yoktur. Mücahid ise, iki yandan hangisinde isterse işaretleyebilir. Ahmed'in iki görüşünden birisi de budur. Ancak, Ebû Hanife bütün bunları uygun görmeyerek şöyle der: İşaretleme hayvana bir azaptır. Ancak, hadis Ebû Hanife'nin bu kanaatini reddetmektedir. Aynı şekilde bu, -önceden de geçtiği gibi- kendisi vasıtasıyla kimin mülkiyetinde olduğu bilinmesi için yapılan işaretleme hükmündedir. Şu kadar var ki İbnü'l-Arabî, Ebû Hanife'nin bu şekilde alâmetlendirmeyi uygun görmediğinden dolayı, bu kanaatini reddetmekte ve tepki göstermekte aşırıya giderek şöyle der: Sanki o, şeriatteki bu şaîrayı hiç işitmemiş gibidir. Halbuki bu, onun ilim adamları arasındaki şöhretinden daha yaygın bir husustur.

Derim ki: Benim, Hanefi alimlerinin kitaplarında açıkça ifade edildiğini gördüğüm Ebû Hanife'nin görüşüne göre alâmetlendirmenin mekruh olduğu, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in görüşüne göre ise, mekruh da olmayıp, sünnet de olmadığı, sadece mübah olduğu şeklindedir. Çünkü, bu şekilde bir işaretleme bir bildirme olduğundan dolayı gelenek seviyesinde bir sünnet demektir. Bir yara açmak ve bir müsle olması bakımından ise haram olması gerekir. O halde böyle bir iş, bir taraftan sünneti, diğer taraftan da bid'ati kapsadığından dolayı mübah kabul edilmiştir. Ebû Hanife'nin görüşüne göre ise, böyle bir alâmetlendirme bir müsledir ve hayvana azap verici olması bakımından da haramdır, o bakımdan mekruhtur. Rasûlullah (sav)'ın bu işi yaptığına dair gelen rivâyetler ise, arapların hediye kurbanlık olduğu tayin edilen dışında, hertürlü malı gasb ve talan ettikleri başlangıç dönemlerinde idi. Ve o sırada hediye kurbanlıkları ancak böyle bir alâmetle ayırd edebiliyorlardı. Daha sonra böyle bir gerekçenin ortadan kalkması dolayısıyla, bu şe-

(1) *Müslim,* Hacc 205; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 14; *Nesaî,* Menâsik 64; *Dârimî,* Menâsik 68; *Müsned,* I, 216, 254, 280, 339, 344, 347, 372.

kilde alâmetlendirme de ortadan kalkmıştır. İbn Abbas'tan da böylece rivâyet edilmiştir.

Şeyh İmam Ebû Mansur el-Mâturidî (yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun) nin de şöyle dediği nakledilmektedir: Ebû Hanife'nin kendi çağında yaşayan insanların alâmetlendirmelerini mekruh görmüş olması da muhtemeldir. Çünkü, yaranın kangrenleşmesinden korkulacak şekilde yara açmakta mübalağa gösteriliyordu. Rasûlullah (sav)'ın döneminde yapıldığı şekilde haddi aşmaksızın yapılan alâmetlendirmeye gelince, bu güzel bir şeydir. Ebû Cafer et-Tahavî bunu böylece zikretmektedir. İşte Hanefi ilim adamlarının alâmetlendirmeye dair varid olmuş hadis ile ilgili olarak Ebû Hanife'nin lehine gösterdikleri mazeret budur. Onlar, bu hadisi işitmişler, bu hadis onlara ulaşmış ve onlar bu hadisin ne olduğunu bilmişler ve şöyle demişlerdir: Alâmetlendirmenin mekruh oluşu görüşüne göre ise kişi, hediyelik kurbanlıkları alâmetlendirmekle ihrama girmiş olmaz. Çünkü mekruh bir işi yapmak haccın menasikinden sayılmaz.

3. Haram Aylara Saygısızlık:

Yüce Allah'ın: **"Haram olan aya... saygısızlık etmeyin"** buyruğunda geçen **"haram ay"**, bütün haram aylar hakkında cins ismi ifade eden tekil bir isimdir. Bu haram aylar, birisi tek, üçü de ardarda gelmek üzere dört aydır. Bunlara dair açıklamalar Berae sûresinde (et-Tevbe, 9/5. âyet, 1. başlıkta) gelecektir.

Buyruğun anlamı şudur: Bu haram aylarda savaşmayı, baskın düzenlemeyi helâl kılmayın ve bu ayları başka aylarla da değiştirmeyin. Çünkü, bu ayları değiştirmek de onları helâl kılmak demektir. Bu ise onların yaptıkları Nesî' uygulaması idi. Yüce Allah'ın: **"Hediye edilen kurbanlıklara,** (boynuları) **gerdanlıklılara da... saygısızlık etmeyin"** buyruğu da böyledir. Yani, bunlara da saldırıyı helâl görmeyin. Âyet-i kerimenin bu bölümünde bir muzafın hazfi sözkonusudur ki, (ولا القلائد) ibaresi, (ولا ذوات القلائد) takdirindedir. (Meâlde: **"Gerdanlıklılar"** ibaresinde bu izafe de belirtilmiştir.)

Şanı yüce Allah, genel olarak hediye kurbanlıkları helâl görmeyi yasakladıktan sonra, gerdanlık takılmış olanların hurmiyetlerine dikkat çekmeyi te'kid etmek ve bunun oldukça ileri bir tecavüz olduğunu belirtmek üzere, özellikle gerdanlıklı olan hediye kurbanlıkları zikretmiş bulunmaktadır.

4. Hediyelik Kurbanlıklar İle Gerdanlıklılar:

Yüce Allah'ın: **"Hediye edilen kurbanlıklara ve** (boynuları) **gerdanlıklılara..."** buyruğunda geçen **"hediy"**: Beytullah'a hediye edilen deve, inek veya koyun demektir. Bunun tekili; (هَدْيَةٌ وهَدِيَّةٌ) şeklinde gelir.

"Şeâir" ile kastedilen haccın menasikidir diyenler şunu söyler: Yüce Al-

lah burada, hediyelik kurbanlıkları, bunların özekliklerine dikkat çekmek üzere zikretmiştir.

"Şeâir"den kasıt hediye kurbanlıklardır, diyenler ise şöyle demektedir: Şeâir, hörgücünden kan akıtmak sûretiyle alâmetlendirilmiş olandır. Hediye kurbanlık ise, bu şekilde ona alâmet yapılmayan ve yalnızca gerdanlık takılmakla yetinilendir.

Şöyle de denilmiştir: Aradaki fark şudur: Şeâir, davarlar arasından gönderilen develerdir. Hediye kurbanlık ise inek, koyun ve örtü ile hediye olarak gönderilen her şeydir.

Cumhur ise şöyle demektedir: Hediye tabiri kendisiyle Allah'a yaklaşılmak istenen bütün kurbanlık ve sadakalar hakkında umumi bir tabirdir. Hz. Peygamber'in şu buyruğu da bu kabildendir:

"(المُبَكِّر إلى الجمعة كالمُهْدِي بَدَنة كالمُهدِي بَيْضة): Cuma günü erken vakitte namaza gelen, bir deve hediye (kurban) etmiş gibidir... Bir yumurta hediye (kurban) etmiş gibidir." [1] böylelikle o, bunlara "hedy" adını vermiş bulunmaktadır. Yumurtaya da bu adın verilmesinin, bununla sadakayı kastetmiş olması hali dışında açıklanacak bir tarafı yoktur. İşte ilim adamları da böyle demiştir: Bir kişi, ben şu elbisemi hediye kıldım diyecek olursa, o elbisesini tasadduk etmesi gerekir. Şu kadar varki, bu kelime mutlak olarak kullanıldığı takdirde deve, inek ve koyun türünden biri hakkında ve bu birinin Hareme götürülerek orada kesilmesi anlamında kabul edilir. Bu ise yüce Allah'ın şu buyruklarında yer alan şerî örften alınmadır: ***"Eğer alıkonulursanız, o halde kolayınıza giden kurbandan gönderin."*** (el-Bakara, 2/196) Bununla da koyunu kast etmektedir. Bir başka yerde ise: ***"İçinizden adaletli iki kimsenin hükmü ile öldürdüğü hayvanın benzeri Kâ'beye ulaştırılacak bir hediye kurbanı göndermektir."*** (el-Mâide, 5/95) Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Kim, hac zamanına kadar umreden faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban*** (kesmelidir)." (el-Bakara, 2/196) Bunun asgarisi ise, fukahâya göre bir koyundur.

Mâlik der ki: Benim bu elbisem hediye olsun diyecek olursa, onun kıymetinde hediyelik bir kurban alır.

"el-Kalâid"e gelince bu, insanların kendilerine bir güvenlik sağlamak üzere takındıkları şeylerdir. O bakımdan bu buyrukta da bir muzafın hazfi sözkonusudur. **"Gerdanlıklı olanlara da..."** anlamında olup daha sonra bu nesh olmuştur.

İbn Abbas der ki: el-Mâide Sûresi'nden nesh edilmiş iki âyet vardır. Bunlardan birisi gerdanlıklılara dair âyet-i kerimedir, diğeri ise -ileride geleceği

(1) Yakın manada: ***Buhârî,*** Cumua 4; ***Müslim,*** Cumua 10; ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 127; ***Tirmizî,*** Cumua 6; ***Nesâî,*** Cumua 14; ***Muvatta,*** Cumua 1; ***Müsned, II, 460.***

üzere- yüce Allah'ın: *"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet..."* (el-Mâide, 5/49) âyet-i kerimesidir.

Şöyle de denilmiştir: Yüce Allah, gerdanlıklılar ile bizzat gerdanlıkların kendisini kast etmiştir. Bu buyruğu ile O, güvenlik altında olmak amacı ile gerdanlık olarak kullanılması için Haremdeki ağaçların kabuklarını almayı yasaklamaktadır. Bu açıklamayı, Mücahid, Ata ve Mutarrif b. eş-Şıhhîr yapmıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hediyenin gerçek mahiyeti, karşılığında herhangi bir bedel sözkonusu edilmeksizin verilen her şeydir. Fukahâ ittifakla şunu kabul etmişlerdir: Birisi, Allah için bir hediye kurbanı göndereceğim diyecek olursa, o kurban bedelini Mekke'ye göndermelidir.

Gerdanlıklılara gelince; gerdanlık, hediyelik kurbanlıkların hörgüçleri ve boyunlarına, bunların Allah için olduklarına dair alâmet olmak üzere asılan ayakkabı veya başka herhangi bir şeydir. Bu, Hz. İbrahim'in bir sünnetidir. Cahiliye döneminde olduğu gibi kalmış, İslâm da bunu kabul edip benimsemiştir. İnek ve koyunlardaki sünnet budur. Aişe (r.anha) der ki: Rasûlullah (sav) bir seferinde Beytullah'a bir takım koyunları hediye olarak gönderdi ve onlara gerdanlık koydu. Bunu Buharî ve Müslim rivâyet etmiştir. (1)

İlim adamlarından Şafiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr ve İbn Habib gibi bir topluluk bu görüşü kabul etmekle birlikte Mâlik ve rey ashabı bunu kabul etmemişlerdir. Koyunlara gerdanlık takmak hususuna dair bu hadis onlara ulaşmamış veya ulaşmakla birlikte bu hadisi Hz. Aişe'den yalnızca Esved (münferiden) rivâyet ettiğinden dolayı onu red etmiş de olabilirler. Ancak bu hadise uygun görüş belirtmek daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İneklere gelince, şâyet bunların sırtlarında hörgücü andıran yükseklikleri bulunuyorsa, tıpkı develer gibi bunlara da alâmet yapılır. Bunu İbn Ömer söylemiştir. Mâlik de bu görüştedir. Şafiî ise; bunlara -mutlak olarak- gerdanlık takılır ve alâmet yapılır, der. Bu konuda bir fark gözetmemişlerdir.

Said b. Cübeyr der ki: (İneklere) gerdanlık takılır fakat alâmet yapılmaz. Bu görüş daha sahihtir. Çünkü, ineklerin hörgücü olmaz ve bunlar develerden daha çok koyunlara benzerler. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5. İhrama Girmek Niyetiyle Kurbanlıklara Gerdanlık Takmak:

İhram niyetiyle bir davara gerdanlık takıp bunu Harem-i Şerife gönderenin bu sûretle ihrama girmiş olacağını ilim adamları ittifakla kabul etmişlerdir. Çünkü yüce Allah : **"Allah'ın şeâirine... saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda** (isterseniz) **avlanın"** diye buyurmuş ve ihramdan söz etmemiş-

(1) *Buhârî,* Hacc 110; *Müslim,* Hacc 367, *İbn Mâce,* Menâsik 95; *Müsned,* VI, 42.

lir. Ancak, gerdanlık takmaktan söz etmesi dolayısıyla bunun ihrama girmek gibi olduğu anlaşılmaktadır.

6. Hangi Şartlarda Hediyelik Kurban Gönderilirse Gönderen İhramlı Sayılır:

Hediyelik kurban göndermekle birlikte, bunları bizzat kendisi gütmeyecek olur ise, ihramlı olmaz. Çünkü, Hz. Aişe yoluyla gelen hadiste şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav)'ın gönderdiği hediye kurbanlıkların gerdanlıklarını ellerimle ben büktüm. Daha sonra Peygamber, bu gerdanlıkları kendi elleriyle taktı. Sonra da bunları babamla birlikte gönderdi. Rasûlullah (sav)'a hediyelik kurbanlıklar kesilinceye kadar Allah'ın kendisi için helâl kılmış olduğu herhangi bir şey haram olmadı. Bunu Buharî rivâyet etmiştir. (1)

Mâlik, Şafiî, Ahmed, İshak ve ilim adamlarının çoğunluğunun görüşü budur. İbn Abbas'tan ise, bununla ihrama girmiş olur, dediği rivâyet edilmiştir. İbn Abbas dedi ki: Bir kimse bir hediye kurbanlık gönderecek olur ise, bu hediye kurbanlık kesilinceye kadar hacceden kimseye (ihramı dolayısıyla) neler haram oluyorsa ona da haram olur. Bunu Buharî rivayet etmiştir. (2)

İbn Ömer, Ata, Mücahid ve Said b. Cübeyr'in görüşü budur. el-Hattabi bunu rey ashabından da nakletmiştir. Bunlar, Cabir b. Abdullah yoluyla rivâyet edilen şu hadisi delil göstermişlerdir. Cabir dedi ki: Peygamber (sav)'ın yanında oturuyordum. Üzerindeki gömleğini yakası tarafından yırttıktan sonra ayaklarından çıkardı. Hazır bulunanlar Peygamber (sav)'a bakınca, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ben, göndermiş olduğum develerime şu şu yerde gerdanlık takılıp onlara alâmet yapılmasını emrettim. Ve unutarak gömleğimi giydim. Bu gömleğimi başımdan çıkarmamalıydım (onun için böyle yaptım)." (3)

Hz. Peygamber, develerini göndermiş, kendisi de Medine'de ikâmet etmişti. Bu hadisin senedinde ise Abdurrahman b. Ata b. Ebi Lebibe de vardır ki, zayıf bir ravidir.

Bir koyuna gerdanlık takıp kendisi de onunla birlikte yola koyulacak olursa, Kûfeliler bununla ihrama girmiş olmaz, derler. Çünkü koyuna gerdanlık takmak sünnet de değildir, şeâirden de değildir. Zira koyuna kurdun saldırmasından, bunun sonucunda da -develerden farklı olarak- Hareme varamamasından korkulur. Çünkü develer suya varıp su içinceye, ağaçlardan otlayıncaya ve sonunda Hareme varıncaya kadar terk edilebilirler. Buharî'nin

---

(1) *Buhârî,* Hacc 109; *Müslim,* Hacc 369; yakın lafızlarla: *Müslim,* Hacc 362, 364, 366; *Ebû Dâvûd,* Menâsik 16; *Nesaî,* Menâsik 66, 68; *Müsned,* VI, 78.

(2) *Buhârî,* Hacc 109.

(3) *Müsned,* III, 400.

Sahih'inde ise, mü'minlerin annesi Hz. Aişe'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ben, hediye kurbanlıkların gerdanlıklarını yanımda bulunan boyanmış yünden (ihn) büktüm... [1] İhn, boyanmış yün demektir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da böyledir: "(وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ): ***Dağlar da atılmış renkli yün gibi olacaktır.***" (el-Karia, 101/5)

7. Hediyelik Kurbanlıklara Dair Bazı Hükümler:

Hediyelik kurbana gerdanlık takılır yahut alâmet yapılırsa, satılması da hibe edilmesi de caiz değildir. Çünkü o kurbanın Beyt-i Haram'a hediye olarak gönderilmesi vacib olmuştur. Eğer bunu gönderen vefat edecek olursa, bu hediyelik kurban ondan miras alınmaz ve hediye olarak tayin ettiği şekilde yerine getirilir.

Udhiye (kurban bayramı günü kesilen kurbanlık) ise böyle değildir. Mâlik'e göre böyle bir kurbanlık ancak kesim ile vacib olur. Söz ile onu kurban etmeyi kendisine vacip kılmış olması hali ise müstesnadır. Kesimden önce sözlü olarak onu kesmeyi kendisine vacib kılarak: "Ben bu koyunu kurbanlık olarak tayin ediyorum" dese, muayyen olarak onu kurban etmesi gerekir. Buna göre eğer bu tayin ettiği kurbanlık telef olur (kaybolur) sonra kurban kesim günlerinde veya daha sonra onu bulacak olursa, yine onu keser ve o tayin ettiği kurbanlığı satması caiz olmaz.

Şâyet ondan başka bir kurbanlık satın almış ise, Ahmed ve İshak'ın görüşüne göre her ikisini de birlikte keser. Şafiî der ki: Tayin ettiği bu kurbanlık kaybolur veya çalınacak olursa, ayrıca onun yerine birisini bedel olarak kesme mükellefiyeti yoktur. Çünkü bedelini kesmek vacib olanlar hakkında sözkonusudur.

İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bu şekilde tayin ettiği kurbanlık kaybolursa, artık onun tayini yerine gelmiş olur. Kurban kesmeden önce kurban bayramı günü vefat eden kimsenin keseceği kurbanlık, hediyelik kurbandan farklı olarak diğer malları gibi ondan miras alınır.

Ahmed ve Ebû Sevr ise: Durum ne olursa olsun böyle bir kurbanlık kesilir, demişlerdir. el-Evzaî ise şöyle demektedir: Böyle bir kurbanlık kesilir. Ancak, üzerinde borç bulunup da borcu ancak bu kurbanın bedelinden ödenebilecekse, o takdirde borcunun ödenmesi için bu kurbanlık satılır. Şâyet bu kurbanını kestikten sonra ölürse, mirasçıları o kurbanı ondan miras alamazlar. Kendisi hayatta iken böyle bir kurbana uygulayabileceği kurban etinden yemek ve sadaka gibi şeyleri onlar da yaparlar. Fakat, miras olmak üzere onun etini kendi aralarında pay edemezler. Kesimden önce kurbana isa-

(1) ***Buhârî***, Hacc 111; ***Ebû Dâvûd***, Menâsik 16; ***Nesaî***, Menâsik 66.

bet eden kusurlar dolayısıyla o kurban sahibinin -yine hedy kurbanından farklı olarak- bedelini kesmesi icabeder. Mâlik'in görüşlerinden bu sonuçlara varılır. Böyle bir durumda hediye kurbanı gönderen kimsenin de onun bedelini göndereceği söylenmiş ise de birincisi daha doğrudur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

8. Beyt-i Haram'ı Kastedip Gelenler ve Nüzul Sebebi:

Yüce Allah'ın: (وَلَآ آمِّينَ ٱلْبَيْتَ ٱلْحَرَامَ) buyruğundan kasıt, Beyt-i Haram'ı kastedip gelenlerdir. Arapların kastettim anlamında; (أَمَمْتُ كذا) şeklindeki sözlerinden alınmıştır. el-A'meş bunu, (ولا آمّي البيت الحرام) şeklinde izafet terkibi olarak okumuştur. Yüce Allah'ın: "(غَيْرَ مُحِلِّى ٱلصَّيْدِ): **Avlanmayı helâl saymamak şartıyla**" buyruğu gibi.

Buyruğun anlamına gelince: Sizler, ibadet ve Allah'a yaklaşmak maksadıyla Beyt'i Haramı kasteden kâfirleri engellemeyiniz. Buna binâen şöyle denilmiştir: Bu âyet-i kerimede yer alan müşriklere dair herhangi bir yasak, yahut gerdanlık sûretiyle ona dair saygı gösterilmesi gereken şeylere saygı göstermek veya Beytullah'ı kastetmek ile ilgili yasakların tümü, yüce Allah'ın âyetü's-Seyf (kılıç âyeti) diye bilinen şu buyruğu ile nesh olunmuştur: ***"Müşrikleri nerede bulursanız öldürün"*** (et-Tevbe, 9/5); ***"Onun için bu yıllarından sonra artık onlar Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."*** (et-Tevbe, 9/28) Buna göre, hiçbir müşrike haccetme imkânı verilmez. Haram aylarda o güvenlik altında olamaz. İsterse hediye kurbanlığı göndersin, gerdanlık taksın ve haccetmeye kalkışsın. Bu görüş, İbn Abbas'tan rivâyet edildiği gibi, ileride de belirtileceği üzere İbn Zeyd'in de görüşüdür.

Bir kesim de şöyle demektedir: Âyet-i kerime muhkemdir. Nesh olmuş değildir, müslümanlar hakkındadır. Şanı yüce Allah, müslümanlar arasında kendi Beytini kastedenleri korkutmayı yasaklamaktadır. Bu yasak ise, gerek haram aylarda gerek onların dışında kalan zamanlarda umumidir. Şu kadar var ki, özel olarak haram ayları ta'zim ve faziletlerini vurgulamak için zikretmiştir. Bu görüş ise Atâ'nın görüşüne uygun düşmektedir. Çünkü onun görüşüne göre buyruğun anlamı (yani Allah'ın şeâirine saygısızlık etmeyin buyruğunun anlamı) Allah'ın alâmetlerini helâl kılmayın, demektir. Onun alâmetleri ise, emirleri, yasakları ve insanlara bildirdiği şeyleridir. İşte bunları çiğnemeyi (saygısızlık etmeyi) helâl kılmayın. Bundan dolayı Ebû Meysere, bu âyet-i kerime muhkemdir, demiştir. Mücahid de der ki: Bu âyet-i kerimeden **"Gerdanlıklılara"**dan başka bir şey nesh olmuş değildir. Kişi, harem bölgesindeki ağaç kabuklarından herhangi bir şeyi alır, boynuna takardı, bundan dolayı da kimse ona yaklaşmazdı. İşte bu hüküm nesh olundu.

İbn Cüreyc ise der ki: Bu âyet-i kerime, hacıların yollarının kesilmesine dair bir yasaklama getirmektedir.

İbn Zeyd der ki: Âyet-i kerime, Rasûlullah (sav) henüz Mekke'de iken, Mekke fethi yılı nâzil olmuştur. Müşriklerden bir gurup gelip hac ve umre yapmak istediler. Müslümanlar, Ey Allah'ın Rasûlü dediler, bunlar müşrik kimselerdir. Onlara baskın yapmaksızın onları bırakmayacağız. Bunun üzerine Kur'ân'dan: **"Beyt-i Haram'ı kastedip gelenlere..."** buyruğu nâzil oldu.

Yine denildiğine göre bu buyruğun iniş sebebi, -el-Hutam lakablı- Şureyh b. Dubay'a el-Bekrî'nin durumudur. Rasûlullah (sav) umre yaptığı sırada Rasûlullah'ın askerleri onu yakaladı, bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu. Daha sonra da -az önce belirttiğimiz gibi- bu hüküm nesh oldu. burada sözü geçen el-Hutam, Yemamelilerin irtidat etmeleri sırasında da hayatta idi ve mürted olarak öldürüldü. Ona dair rivâyet edilen haberlerden birisine göre o, atlılarını Medine'nin dışında bırakarak Peygamber (sav)'ın yanına gelerek dedi ki: Sen insanları neye çağırıyorsun? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'tan başka ilah olmadığına şahidlik etmeye, namazı kılmaya ve zekâtı vermeye." el-Hutam: Güzel dedi. Şu kadar var ki, benim danıştığım bir takım kumandanlarım vardır. Onlar olmaksızın hiçbir işi kestirip atmıyorum. Belki ben de müslüman olur ve onları da birlikte getirebilirim. Peygamber (sav) da (onun gelişinden önce) ashabına şöyle demişti: "Yanınıza bir şeytan dili ile konuşan bir adam girecek." Daha sonra el-Hutam, Hz. Peygamber'in yanından çıkıp gidince, yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: "Andolsun ki, bir kâfir yüzüyle girdi ve sözünde durmamayı kararlaştıran bir kişi olarak arkasını dönüp gitti. Bu adam müslüman bir kimse değildir." Daha sonra Medine dışında otlayan, müslümanlara ait davarların yanından geçti, onları da önlerine katıp götürdü. Müslümanlar, onu takip edip yakalamak istedilerse de bunu başaramadılar. [1] O da şu beyitleri söyleyerek yoluna devam etti:

قد لفّها الليل بسوّاقٍ حُطَم ليس براعي إبلٍ ولا غَنَم
ولا بجزّارٍ على ظهرِ وَضَمْ باتُوا نِياماً وابن هندٍ لم يَنَمْ
بات يقاسيها غلام كالزُّلَمْ خَدَلّج الساقين خَفّاق القَدَمْ

"Gece onları insafsız bir güdücü ile sarıp sarmaladı
Bu ne bir deve çobanı, ne de bir koyun çobanıydı
Kasap tezgâhı üzerinde eti parçalayan kasap da değildi
Uyuyarak geceyi geçirdi onlar. Fakat uyumadı Hind'in oğlu
Fal okları gibi bir delikanlı onların sıkıntılarını çekti gece boyunca
İri bacaklı ve enli ayaklı."

(1) es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 9-10.

Peygamber (sav) kaza umresi için Mekke'ye çıktığında, Yemameden gelen hacıların telbiyelerini işitince şöyle buyurdu: "İşte bu, el-Hutam ve onun arkadaşlarıdır." Bu sırada da Medine çevresinde otlarken talan ettiği davarlara, gerdanlık takmış ve Mekke'ye hediye olarak sürmüş idi. Ashab onu takib etmek üzere yola koyulunca, bu âyet-i kerime nâzil oldu. Yani, müşrik olsalar dahi, işaretlendirilmiş olan hayvanlara karşı saygısızlık etmeyin. Bunu İbn Abbas rivâyet etmiştir.

9. Âyet-i Kerimede Nesh Edilen Buyruklar İle İlgili Görüş Ayrılıkları:

Âyetin muhkem olduğu görüşüne göre yüce Allah'ın: **"Allah'ın şeâirine saygısızlık etmeyin"** buyruğu, hac menasikinin tamamlanmasını gerektirir. Bundan dolayı ilim adamları şöyle demiştir: Kişi hacca başlayıp sonra onu ifsad edecek olur ise, haccın bütün işlerini yapması gerekir. Haccı ifsad olsa dahi bunlardan herhangi bir şeyi terketmesi caiz değildir. Daha sonra ikinci yıl o haccını kaza eder.

Ebu'l-Leys es-Semerkandî der ki: Yüce Allah'ın: **"Haram olan aya"** buyruğu, yine yüce Allah'ın: ***"Müşrikler sizinle nasıl topluca savaşırlarsa, siz de onlarla topluca savaşın"*** (et-Tevbe, 9/36) buyruğu ile nesh olmuştur. Yüce Allah'ın: **"Hediye edilen kurbanlıklara ve gerdanlıklılara"** buyruğu ise muhkemdir, nesh olmamıştır. Buna göre hediye olarak gönderdiği kurbanlıklara gerdanlık koyan ve bununla ihrama girmeye niyet eden herkes ihrama girmiş olur, artık onun ihrama aykırı işleri yapması caiz olmaz. Buna delil bu âyet-i kerimedir. O halde bu hükümlerin kimi, kimine atfedilmiş bulunmaktadır. Bunların kimi nesh olmuştur, kimi de nesh olmamıştır.

10. Kâfirin Kendi Kanaatine Göre İbadeti:

Yüce Allah'ın: **"Rablerinden hem bir lütuf, hem de bir rıza arayarak Beyt-i Haramı kastedip gelenlere..."** buyruğu ile ilgili olarak, müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: Bunun anlamı, ticarette lütuf ve kârı arayarak, bununla birlikte de kendi kanaat ve umutlarına göre Allah'ın rızasını arıyarak gelenlere... şeklindedir.

Denildiğine göre, aralarından ticaret kastıyla gelenler olduğu gibi, hacc ile -buna nail olmasa dahi- Allah'ın rızasını arayanları da vardı. Araplar arasında ölümden sonra amellerinin karşılığını göreceğine ve öldükten sonra diriltileceğine inanan kimseler de vardı. Bu gibi kimseler için cehennemde azabın bir çeşit hafifletilmesi uzak bir ihtimal değildir.

İbn Atiyye der ki: Bu âyet-i kerime, yüce Allah'ın arapların kalplerini ısındırması ve onlara karşı nazik davranması kabilindendir. Böylelikle ruhları rahatlasın ve insanlar arasına karışabilsinler. Hac mevsimine katılıp Kur'ân'ı dinlesinler, iman kalplerine girsin ve onlar açısından olması gereken şekliyle

(İman etmelerinin zaruretini ortaya koyan) deliller ortaya konulsun. Bu âyet-i kerime Mekke'nin fethi yılı nâzil olmuştur. Allah, hicretin dokuzuncu yılından sonra, Hz. Ebû Bekir'in haccedip herkese Berae (et-Tevbe) sûresi açıkça okunup ilan edilmesinden sonra nesh olunmuştur.

11. İhramdan Sonra Avlanmanın Hükmü ve Aslen Mübah Olan Bir Şeyin Yasaklanmasından Sonraki Durumu:

Yüce Allah'ın: **"İhramdan çıktıktan sonra** (isterseniz) **avlanın"** emri, herkesin icmâ ile mübahlık bildiren bir emirdir. Daha önce ihram sebebiyle sözkonusu olan yasağı kaldırmaktadır. Bunu, ilim adamlarının birçoğu böyle nakletmekle birlikte bu sahih değildir. Aksine, yasaklamadan sonra varid olan "yap" emri, aslı üzere rücu ifade eder. Bu, Kadı Ebu't-Tayyıb ve diğerlerinin görüşüdür. Çünkü, vücubu gerektiren şey hâlâ olduğu gibi durmaktadır. Bundan önceki yasaklık ise, mani olmaya elverişli değildir. Buna delil de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Haram olan aylar çıktı mı, artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün."* (et-Tevbe, 9/5) İşte buradaki "yap" emri vücup ifade eder. Çünkü bununla kastedilen cihaddır. Mâide sûresindeki bu buyruktan ve buna benzer: *"Artık namaz kılındı mı, yeryüzüne dağılın"* (el-Cuma, 62/10) buyruğu ile *"İyice temizlendiler mi, o zaman... onlara yaklaşın"* (el-Bakara, 2/222) buyruklardan, bunların manalarına ve bu hususta icmaa bakarak anlaşılan mübahlıktan çıkartılmıştır. Yoksa buradaki emir sigasından alınmış değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

12. Kin ve Adalet:

Yüce Allah'ın: **"Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye, bir kavme karşı beslediğiniz kin, sakın sizi haddi aşmaya sürüklemesin"** buyruğundaki; "(لَا يَجْرِمَنَّكُمْ): **Sakın sizi... sürüklemesin"** buyruğu, sizi buna itmesin, anlamındadır. Bu açıklama İbn Abbas ve Katade'den nakledilmiştir. Aynı zamanda el-Kisaî ve Ebu'l-Abbas'ın da görüşü budur. Bu kelime iki mefule teaddi eder. (جَرَمني كذا على بُغْضك): Sana olan kinim beni bu işi yapmaya itti, denir. Yani, beni bunu yapacak noktaya kadar götürdü. Şair de der ki:

ولقد طَعَنْتَ أبا عُيَيْنَةَ طَعْنَةً جَرَمَتْ فَزَارَةَ بَعْدَهَا أن يَغْضَبُوا

"Ebû Uyeyne'yi -andolsun- öyle bir yaraladın ki,
Bundan sonra bu, Fezâre'lileri kızıp öfkelenmeye mecbur etti."

el-Ahfeş der ki: Bu, sizi böyle bir iş yapmak zorunda bırakmasın, anlamındadır. Ebû Ubeyde ve el-Ferrâ der ki: **"Sakın sizi... sürüklemesin"** buyruğu, bir kavme olan kininiz sizi, hakkı aşıp batıla gitmeye, adaleti bırakıp da zul-

me yönelmeye itmesin, size böyle bir davranış kazandırmasın demektir. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Sana emanet bırakana, sen de emaneti geri ver. Fakat sana hainlik edene sen hainlik etme." (1) Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Bu âyetin bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: "... ***Onun için size kim saldırırsa, siz de tıpkı onların size saldırdıkları gibi karşılık verin...***" (el-Bakara, 2/194) Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden (işaret edilen âyetin tefsirinde geçmiş bulunmaktadır). (فلان جَريمة أهله): Filan kişi, ehlinin cerimesidir. Yani, onlara bu işi kazandırıcıdır, şeklinde de kullanılır. Buna göre cerime ve cari, kazanan anlamındadır. Filan kişi cürm etti tabiri de günah kazandı anlamındadır. Şairin şu beyiti de buradan gelmektedir:

جَـريـمـة نـاهِضٍ في رَأسِ نِـيـقٍ تَـرى لِـعـظامِ مـا جَمَعتْ صَلِيبَـا

"Bir dağın tepesinde yiyeceğini kazanmak isteyen (kartal yavrusu)
Toparladığı kemiklerinin yağı (nın aktığını) görür."

İşte (ج ر م) binasında aslolan anlam budur. İbn Faris de der ki: Bu, (جَرَم واجْرَم) şekillerinde kullanılır. (ولا جَرَم) tabiri ise mutlaka ve kaçınılmaz manasınadır. Bu kelimenin aslı ise, kazanmak anlamına gelen (جَرَم)'dendir. Şair der ki:

جَرَمتْ فَزَارةَ بعدها أن يَغْضَبُوا

"Bundan sonra bu Fezarelilere kızıp öfkelenmeyi kazandırdı."

Bir diğer şair de şöyle demektedir:

يا أيها ٱلمشتكي عُكْلاً وما جَـرَمَتْ إلَى القَبـائِـلِ من قَتْـلٍ وإبْـآسِ

"Ey Ukl'den ve yaptıklarından (cinâyetlerinden) diğer kabilelere şikâyet eden;
Öldürmelerinden ve sıkıntı ve kederlere boğmalarından ötürü."

Bir şeyi kesmeyi anlatmak için de (جَرَم يَجْرِم جَرْمًا) denilir. er-Rummanî Ali b. İsa der ki: Asıl olan da budur. Çünkü bu kelime, bir şeyi başkasından kesmek dolayısı ile bir şeye itmek, mecbur etmek anlamındadır. Kişiyi yalnızca kazanmaya ittiği için kazanmak anlamında da kullanılır. Ayrıca hak etmek anlamında da kullanılır. Çünkü bu hak sebebiyle onun hakkında bir şey kesilip tesbit edilir. el-Halil der ki: "(لا جَرَمَ أنَّ لَهُمُ النَّارَ): ***Şüphe yok ki, onlar için ateş vardır***" (en-Nahl, 16/62) buyruğu: Andolsun ki, onlar için azab hak olmuş-

(1) ***Ebu Davud***, Buyu 79; ***Tirmizi***, Buyu 38; ***Dariml***, Buyu 57.

tur, demektir. el-Kisaî der ki: (جَرَم وأجرَم) kullanışları aynı anlamda iki kullanış olup, ikisi de kazanmak anlamını ifade etmektedir.

İbn Mes'ud, **"...sizi... sürüklemesin"** anlamındaki buyruğu, "ye" harfini -üstün yerine- ötreli olarak (يُجْرِمَنُّكُمْ) şeklinde okumuştur. Anlamı da yine aynı şekilde, size... kazandırmasın, sizi sürüklemesin şeklindedir. Basralılar ise, (hemze'li kullanılışını kabul etmedikleri için) bu kelimenin ötreli okunuşunu bilmezler. Onlar sadece (جرم) şeklinde kullanırlar.

(الشنآن): Kin demektir. Bu kelime, "nûn" harfi üstün ve sakin olarak da okunmuştur. Mastar olarak; (شَنِئت الرجل أشْنَؤه شَنْأً وشَنَاءً وشَنَآناً): Adama kin duydum, duyarım, şeklinde kullanılır. Bütün bunlar ise, birisine kin duymak, buğz etmek anlamındadır. Yani, onların sizleri alıkoymaları sebebiyle bir kavme karşı duyduğunuz kin, sizi haksızlığa sürüklemesin. Size haksızlık (ın günahını) kazandırmasın. Maksat, bir kavme karşı duyduğunuz kindir. O bakımdan mastar, mefule izafe edilmiştir. (Çünkü âyet-i kerimede izafet şeklinde olup, kelime kelime anlamı: Bir kavmin kini... şeklindedir).

İbn Zeyd der ki: Müslümanlar, Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı yıl Beytullah'ı ziyaretten alıkonulunca, umre yapmak isteyen bir takım müşrik kimseler yakınlarından geçti. Bunun üzerine müslümanlar: Bunların benzerleri bizi Beytullah'a gitmekten alıkoydukları gibi, biz de bunları alıkoyalım. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Yani siz, bunlara herhangi bir saldırıda bulunmayın ve onlar sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye siz de onların benzerlerini, arkadaşlarını alıkoymayın.

(أنْ صَدُّوكُمْ) Şeklindeki okuyuş, onlar sizi alıkoydukları için... anlamında olup, mefulün leh şeklindedir. Ancak Ebû Amr ve İbn Kesir bunu, (إن صدّوكم) şeklinde, hemzeyi esreli olarak (şart cümlesi halinde) okumuşlardır. Ebû Ubeyd'in tercih ettiği kıraat budur.

el-A'meş'den ise; (إنْ يصدّوكم): Sizi alıkoyarlarsa.... şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. İbn Atiyye der ki: buradaki edat, şart edatıdır. Yani, eğer gelecekte böyle bir işin benzeri meydana gelirse... demek olur. Birinci kıraat ise mana itibariyle daha bir sağlamdır.

en-Nehhâs der ki: Bunun şart cümlesi halindeki okunuşuna gelince, ileri gelen nahiv, hadis ve kıyas alimleri çeşitli sebepler dolayısıyla böyle bir kıraati uygun görmezler. Bu sebeplerden birisi şudur: Âyet-i kerime Mekke'nin fetih yılı olan sekizinci yılda nâzil olmuştur. Müşrikler ise, hicretin altıncı yılında gerçekleştirilen Hudeybiye barışı yılında müslümanları alıkoymuşlardı. O halde bu alıkoyma, âyetin inişinden önce olmuştur. Eğer şart edatı olarak hemze esreli okunacak olursa, böyle bir alıkoymanın buyruğun nüzulünden sonra olmasından başka türlü gerçekleşmiş olması düşünülemez. Nitekim: Seninle çarpışacak olursa, filana hiçbir şey verme demek böyledir. Böyle bir şey ancak gelecekte sözkonusu olur. Şâyet hemzeyi üstün okuya-

cak olursak, o takdirde bu geçmiş hakkında sözkonusu olur. Buna göre, (أَنْ صَدُّوكُمْ) kıraatinden başka türlü caiz olmamalıdır. Aynı şekilde eğer bu hadis sahih olarak varid olmasaydı bile, yine üstün olarak okunması gerekirdi. Çünkü, yüce Allah'ın: **"Allah'ın şeâirine... saygısızlık etmeyin"** buyruğu, -âyetin sonuna kadar- Mekke'nin müslümanların elinde bulunduğuna delalet etmekte ve onların ancak Beyt-i Haram'a gelenleri alıkoymaya güç yetirdikleri bir halde iken böyle bir tutumun kendilerine yasaklandığını ortaya koymaktadır. İşte bundan dolayı da (أن)'in üstün okunması icabetmektedir. Çünkü bu, geçmiş olan bir durumu anlatmak içindir.

"(أَنْ تَعْتَدُوا): **Sizi haddi aşmaya**" buyruğu nasb mahallindedir. Çünkü bu, mefulün bih'tir. Yani, bir kavme karşı duyduğunuz kin, sakın sizleri haddi aşmaya, haksızlık yapmaya itmesin. Ebû Hatim ile Ebû Ubeyd ise (شَنْآن): Kin kelimesindeki birinci "nûn"un sakin okunmasını kabul etmezler. Çünkü mastar kelimeler böyle bir durumda ancak harekeli olarak gelirler. Ancak diğerleri bu konuda onlara muhalefet etmekte ve şöyle demektedir: Bu kelime mastar değildir. Bilakis (كَسْلان وغَضْبان): Tembel, kızgın kelimelerinin vezninde isim-i faildir.

13. Yardımlaşmanın Esası:

Yüce Allah'ın: **"İyilik ve takva üzere birbirinizle yardımlaşın..."** buyruğu ile illgili olarak el-Ahfeş der ki: Bu buyrukların sözün baştarafı ile ilgisi yoktur. Bu, bütün insanlara iyilik ve takva üzere yardımlaşmaya dair bir emirdir. Yani, yüce Allah'ın emrettiği hususlar üzere birbirinize yardımcı olunuz ve birbirinize bunu teşvik ediniz, bunlar gereğince amel ediniz. Allah'ın yasakladıklarından da birbirinizi vazgeçiriniz ve uzak tutunuz. Bu da Peygamber (sav)'dan gelen şu rivâyete uygun düşmektedir: "Bir hayrı gösteren, onu işleyen kimse gibidir." (1) Şerri gösteren de onu işleyen gibidir, denilmiştir.

Diğer taraftan şöyle denilmiştir: Birr ve takvâ aynı anlama gelen iki lafızdır. Farklı lafızlar ile bu anlamı te'kid etmek ve mübalağa kastıyla tekrarlanmışlardır. Çünkü herbir "birr (iyilik)" aynı zamanda takvadır, herbir takva da bir birrdir.

İbn Atiyye ise der ki: Ancak bu açıklamada bir dereceye kadar müsamaha sözkonusudur. Zira, bu iki lafzın delâletinde bilinen şu ki; birr, vacibi ve mendubu da kapsamına almakla birlikte, takva, vacib olan şeylere riayeti ihtiva eder. Bunlardan biri ötekisinin yerine kullanılması, kelimenin anlamlarını aşmak sûretiyle mümkün olur.

el-Maverdi ise der ki: Şanı yüce Allah, iyilik üzere yardımlaşmaya teşvikte bulunup bunu, kendisine karşı takvalı olmakla birlikte zikretmektedir. Çün-

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 166; III, 137.

kü takvada yüce Allah'ın rızası sözkonusudur. Birr (iyilik) de ise insanların rızası sözkonusudur. Yüce Allah'ın rızası ile insanları hoşnut etmeyi bir arada bulunduran kimse ise, tam anlamı ile mutlu olur, elde ettiği nimet de umumi bir nimet olur.

İbn Huveyzimendad *"Ahkâm"*ında der ki: İyilik ve takvâ üzere yardımlaşmak çeşitli şekillerde olur. Alim olan kimsenin, ilmi ile insanlara yardım edip onlara öğretmesi icabeder. Zengin olan da insanlara malıyla yardımcı olur. Kahraman olan kimse de Allah yolunda gösterdiği kahramanlıkla yardımcı olur. Ve müslümanlar tek bir el gibi birbirini destekleyen kimseler olmalıdırlar. "Mü'minlerin kanları birbirine denktir. Onların en aşağılarda olanları dahi onların sorumluluklarını yerine getirmeye çalışır, onlar kendilerinin dışında kalanlara karşı tek bir el gibidirler." (1) Haksızlık yapandan yüz çevirmek, ona yardımcı olmayı terk edip içinde bulunduğu durumdan da onu döndürmek icabeder.

Daha sonra yüce Allah: **"Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde ise yardımlaşmayın"** diye buyurarak, bize yasaklamada bulunmaktadır. (**İsm** : günah) işlenen suçlardan dolayı kişiyi bulan hükümdür. "Haddi aşmak : udvan" ise insanlara zulmetmek demektir. Arkasından yüce Allah genel bir ifade ile yine takvâyı emredip tehditte bulunarak: **"Allah'tan korkun, şüphesiz Allah cezası pek şiddetli olandır"** diye buyurmaktadır.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ
وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ
عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَٰلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ
كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ
وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ
فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣﴾

3- Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlananlar, (he-

(1) *Ebû Dâvûd*, Cihâd 147, Diyât 11; *Nesai*, Kasâme 10, 13; *İbn Mâce*, Diyât 31; *Müsned*, I, 119, 122; II, 180, 192, 211, 215.

nüz canlı iken yetişip) **kestikleriniz hariç olmak üzere boğularak, vurularak, yüksek bir yerden yuvarlanarak, süzülerek** (ölmüş olanlar) **ve yırtıcı bir hayvan tarafından yenmiş hayvanlar, dikili taşlar üzerinde** (onlar adına) **boğazlananlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bütün bunlar fısktır. Bugün kâfirler dininizden ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, Benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Ve size din olarak İslâmı beğenip seçtim. Kim son derece aç ve çaresiz kalır da günaha meyletmeksizin** (bunlardan) **yemeye mecbur kalırsa, şüphesiz Allah mağfiret edendir, merhamet edendir.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yirmi altı [1] başlık halinde sunacağız:

1. el-Bakara 173. Âyetinde Haram Oldukları Belirtilenler:

Yüce Allah'ın: **"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlananlar... size haram kılındı"** buyruğuna dair açıklamalar daha önce (el-Bakara sûresinde 2/173. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

2. Boğularak Öldürülenler:

Yüce Allah'ın: **"Boğularak"** buyruğu ile boğulmak sûretiyle öldürülen hayvan kast edilmektedir. Boğmak ise, ister bir insan tarafından bu iş yapılması sûretiyle olsun, isterse de ipine dolandığı yahut iki sopa arasında kaldığı veya buna benzer bir sebeple aldığı nefesinin engellenmesi, tıkanmasıdır. Katade'nin naklettiğine göre, cahiliye dönemi insanları koyun ve başka hayvanları boğularak ölmelerinden sonra da yiyiyorlardı. İbn Abbas da bunun benzerini zikretmiştir.

3. Vurularak Öldürülenler:

Yüce Allah'ın: **"Vurularak"** buyruğuna gelince, şer'î ölçülere uygun olarak kesilmeksizin, ölünceye kadar kendisine bir taş atılan, yahut taş ya da sopa ile vurulan hayvandır. Bu açıklama şekli İbn Abbas, el-Hasen, Katade, ed-Dahhâk ve es-Süddî'den nakledilmiştir.

(وَقَذَهُ يَقِذُهُ وَقْذًا وهو وَقِيذٌ): Onu şiddetle vurdu, vurur, şiddetlice vurulmuş, tabirleri buradan gelmektedir. (الوَقْذ); şiddetlice vurmak demektir. (وَقِيذ) ise, dövülerek oldukça ağırlaştırılmış, ölüm noktasına getirilmiş kimse demektir. Katade der ki: Cahiliyye dönemi insanı bu işi yapıyor ve böylece öldürdüklerini de yiyorlardı.

(1) Görüleceği üzere başlıklar yirmialtı değil, yirmi yedidir.

ed-Dahhâk der ki: Cahiliyye dönemi insanları, ilahları adına davarları öldürünceye kadar tahta kütüklerle vuruyor ve sonra da onların etlerinden yiyorlardı. Bunduk yayı [1] ile öldürülenler de bu kabildendir.

el-Ferazdak der ki:

شَنَّـارَة تَقِـدُ الفَصِيـلَ بِرِجلِهـا فَـطَارَةٌ لِـقَـوَادِمِ الأَبْـكَـارِ

"O, öyle bir devedir ki, kaldırdığı ayağıyla sütten kesilmiş yavruyu vurup öldürür.
Genç develere ise memelerinin ön uçlarından süt içirir."

Müslim'in Sahih'inde Adiy b. Hâtem'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Ey Allah'ın Rasulü ben, tüysüz okla ava atış ediyor ve isabet ettiriyorum. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Tüysüz okla atış yapıp da okun avı delip geçerse, ondan yiyebilirsin. Eğer enine isabet edecek olursa, ondan yeme." [2] Bir rivâyette de: "Çünkü o, vurularak ölmüş (vakîz) bir hayvandır."

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bunduk (yuvarlatılmış taş ve benzeri sert cisimler), taş ve tüysüz ok ile avlanmak hususunda ilim adamları, önceki dönemlerde de daha sonraki dönemlerde de farklı görüşlere sahiptirler. İbn Ömer'den gelen rivâyete uygun olarak bunun, vurularak öldürülmüş (vakîz) olduğu kanaatine sahip olanlar -canlı iken yetişilip kesilenler müstesna- caiz kabul etmezler. Bu, Mâlik'in, Ebû Hanife'nin ve arkadaşlarının es-Sevrî ve Şafiî'nin de görüşüdür. Bu hususta Şam (Suriye) alimleri onlara muhalefet etmişlerdir. el-Evzaî tüysüz ok hususunda şöyle demiştir: Avı delip geçerek öldürülmüş olsun, yahut delip geçmeksizin öldürülmüş olsun o avı yiyebilirsin. Çünkü, Ebu'd-Derda ile Fedale b. Ubeyd ve Abdullah b. Ömer ile Mekhul, bunda herhangi bir sakınca görmüyorlardı. Ebû Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Evet, el-Evzaî bunu böylece Abdullah b. Ömer'den zikretmiştir. Fakat, Abdullah b. Ömer'in bilinen görüşü, Mâlik'in Nafi'den, Nafi'in de İbn Ömer'den naklettiği şekildeki görüştür.

Bu hususta asıl delil ile uygulamaya esas olup kendisine başvuran için delil teşkil eden Adiy b. Hatim yoluyla gelen hadis-i şeriftir ki, orada şu ifadeler de yer almaktadır: "Tüysüz okun eniyle isabet ettiği (ve öldürdüğü) nü ise yeme. Çünkü o, vurularak öldürülmüştür." [3]

---

(1) İçi boş boru şeklinde olup içinden yuvarlatılmış taş ve benzeri şeyler atılan boru. Tüfeğe el-Bundukıyye denilmesi de buradan gelmektedir. Bk. *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Bendeka maddesi.

(2) *Müslim*, Sayd 1; *Ebû Dâvûd*, Edâhî, 22; *Nesaî*, Sayd 21; *Müsned*, IV, 377; diğer rivâyet: *Müslim*, Sayd 3; *Nesaî*, Sayd 23; *Müsned*, IV, 380.

(3) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, XV, 261-266.

4. Yüksek Bir Yerden Yuvarlanarak Ölenler:

Yüce Allah'ın: "**Yüksek bir yerden yuvarlanarak...**" anlamına gelen ***el mu tereddiye***, yukardan aşağı doğru yuvarlanarak ölen hayvan demektir. Yuvarlandığı yer ister bir dağdan aşağı olsun, ister bir kuyuya ve benzer bir yere düşmek şeklinde olsun, fark etmez.

Bu kelime, helâk olmak anlamına gelen (الردى)'den mütefa'ile veznindedir. İster kendiliğinden düşmüş olsun, ister başkası onu yuvarlamış olsun farketmez. Ok, ava isabet edip de bu av dağdan yere düşecek olursa, bu av yine haram olur. Çünkü o av hayvanının okla değil de yukardan aşağı yuvarlanmak ve aldığı sadme sonucu ölmüş olması ihtimali vardır. "Eğer sen avını suda gömülmüş görürsen onu yeme. Çünkü, onu su mu (boğulma sonucu) öldürdü, yoksa okun mu onun ölümüne sebep oldu bilemezsin" hadisi de bu kabildendir. Bunu da Müslim rivâyet etmiştir. (1)

Cahiliye dönemi insanları, yüksekçe yerlerden düşüp ölen hayvanları yer ve cahiliye dönemi, ancak hastalık ve buna benzer bilinen bir sebep olmaksızın ölen hayvanların meyte (leş) olduğuna inanırlardı. Bu gibi sebepler ise onlara göre tıpkı bir kesim gibi idi. Şeriat ise, kesimi ileride açıklanacağı üzere belli bir niteliğe hasretmiş bulunmaktadır. Bunun dışında kalan bütün şekiller, meyte (ölü ve leş) olarak değerlendirilmiştir. Bütün bunlar ittifakla kabul olunan muhkem hükümlerdendir.

Aynı şekilde süsülerek öldürülen ve yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanılarak yenilen hayvanların hükmü de böyledir.

5. Süsülerek Öldürülenler:

"Süsülerek" öldürülen hayvan anlamına gelen **"en-Natîha"** kelimesi, fail vezninde olup meful anlamını vermektedir. Bu da bir başkası tarafından toslanarak veya buna benzer bir şekilde vurularak kesilmeden önce ölen hayvandır. Bazıları **"en-Natîha"** kelimesini mef'ul anlamında değil de ism-i fail (toslayan) anlamında almışlardır. Çünkü, kimi zaman iki koyun (koç) birbiriyle toslaşır ve sonunda ikisi de ölebilir.

Yüce Allah'ın buyruğunda; (نطيحة) şeklinde ve fail vezninde, sonunda bu "te"nin gelmemesi gerektiği halde "te"li olarak gelmesine gelince, bilindiği gibi aynı vezinde kullanılan: (كفّ خضيب ولحية دهين): Kınalanmış bir el ve yağ sürülmüş bir sakal lafızları da aynı vezin olmakla birlikte yuvarlak "te" zikredilmemiştir. Ancak âyet-i kerimenin bu kelimesinde yuvarlak "te"nin zikrediliş sebebi şudur: Bu "te"nin "faîle" vezninin sonundan hazf edilmesi lafzen söylenmiş bir mevsufa sıfat olması halindedir. O bakımdan;

(1) *Müslim*, Sayd 6 ve 7. hadislerde birbirini tamamlayan aynı hususa dair iki cümle halinde; *Ebû Dâvûd*, Edâhî 22 (kısmen); *Nesaî*, Sayd 18.

(شاة نطيح وامراة قتيل): Süsülerek öldürülmüş koyun ve öldürülmüş kadın denilir (ken bu veznin sonunda yer alan "te" harfleri hazf edilmiştir). Eğer mevsuf zikredilmemiş ise "te" harfi zikredilerek: (رأيت قتيلة بني فلان وهذه نطيحة الغنم): Filan oğullarından olup, öldürülmüş kadını gördüm ve bu koyunlar tarafından süsülerek öldürülmüştür, denilecek olursa, "te" harfi zikredilir.

Eğer, "te" harfi zikredilmeksizin; (رأيت قتيل بني فلان): Filan oğullarından olup öldürülen kişiyi gördüm denilecek olursa, öldürülenin erkek mi, kadın mı olduğu bilinmez.

Bununla birlikte Ebû Meysere bu kelimeyi, (والمنطوحة): Toslanarak öldürülmüş (anlamında ve isim mef'ul veznindc) okumuştur.

6. Yırtıcı Hayvanlar Tarafından Yenilmiş Olanlar:

"Yırtıcı bir hayvan tarafından (parçalanarak) **yenilmiş** (ve ölmüş) **hayvanlar"** buyruğu ile yüce Allalı, hayvanlar arasından parçalayıcı azı dişi ve tırnağı (pençesi) olup bunlar tarafından yakalanan (ve parçalanan) hayvanları kastetmektedir. Aslan, kaplan, tilki, kurt, sırtlan ve buna benzer bütün bu hayvanlar yırtıcı hayvanlardır.

"Yırtıcı hayvanlar" anlamına gelen; (السَّبُعُ) kelimesi dişi ile ısırmak anlamına gelen; (سَبَع)'den türemiştir. Yine bu kelime, ayıplamak ve onun hakkında ileri geri konuşmak anlamında da kullanılır.

İlahî buyrukta hazf edilmiş kelimeler de vardır. Anlamı şöyledir: Yani, yırtıcı hayvanların kendisinden bir bölümünü yedikleri... Çünkü, hayvanın yediği zaten telef olup gitmiştir. Araplar arasından (yırtıcı hayvan anlamına gelen): (السَّبُعُ) adını yalnızca arslan hakkında kullananlar da vardır.

Araplar, yırtıcı bir hayvan bir koyunu yakalayıp, daha sonra bu yırtıcı hayvandan o koyun kurtulacak olursa, o koyunu alır yerlerdi. Bir bölümünü yemiş olsa dahi kalanını yerlerdi. Bunu da Katade ve başkaları söylemiştir. el-Hasen ile Ebû Hayve, bu kelimeyi "be" harfini sakin olarak okumuşlardır. Bu da Necid'lilerin bir söyleyişidir. Hassan (r.a) da Ebû Lebeb'in oğlu Utbe hakkında şöyle demiştir:

مَن يَرجِعِ العامَ إلى أهلِه فما أكِيلُ السَّبْعِ بالرَّاجِعِ

"Bu yıl ailesinin yanına kim dönebilir
Çünkü yırtıcı hayvanın yediği geri dönemez."

İbn Mes'ud âyet-i kerimenin bu bölümünü; (وأكِيلَة السَّبُع) şeklinde okuduğu gibi, Abdullah b. Abbas; (وأكِيل السَّبُع): Yırtıcı hayvanların yedikleri şeklinde okumuştur.

7. Ölmeden Önce Kesilebilenler:

Yüce Allah'ın: "(Henüz canlı iken yetişip) **kestikleriniz hariç olmak üzere**" anlamındaki buyruğu, ilim adamlarının ve fukahânın cumhurunun görüşüne göre muttasıl bir istisnâ olmak üzere nasb mahallindedir. Bu istisnâ, sözü geçen hayvanlar arasından hayatta iken yetişilip kesilebilen bütün bu anılanlara racidir. Bütün bu anılan hayvanlarda, şer'i kesim etkisini gösterir. Çünkü istisnanın hakkı, daha önce geçen sözlerle alakalı olmasını ve -kabul edilmesi gerekli bir delil bulunmadıkça- bu istisnânın munkatı' kabul edilmemesini gerektirir.

İbn Uyeyne, Şureyk ve Cerir; er-Rukeyn b. er-Rabi'den, o, Ebû Talha el-Esedî'den şöyle dediğini rivâyet ederler: İbn Abbas'a, bir kurdun saldırısına uğrayıp, kurt tarafından karnı yarılan, bağırsakları dışarı çıkan, sonra da ölmeden önce yetişip kestiğim koyunun durumu hakkında soru sordum. Bana dedi ki: Bu şekilde kestiğin koyunu yiyebilirsin. Ancak, onun dışarı çıkmış bağırsaklarını yeme.

İshâk b. Rahaveyh der ki: Koyunda sünnet olan, İbn Abbas'ın belirttiği şekildedir. Böyle bir koyunun bağırsakları her ne kadar dışarı çıkmış olsa dahi, henüz hayattadır. Onun kesim yeri de herhangi bir zarar görmemiştir. Kesim esnasında o hayvanın canlı olup olmadığına bakılır. Yoksa, aynı durumdaki bir koyunun yaşayıp yaşamadığına bakılmaz. Hasta olan koyunun da durumu böyledir. Yine İshâk der ki: Kim buna muhalefet ederse, ashabın cumhuru ile genel olarak ilim adamlarının uygulamalarına (sünnetine) muhalefet etmiş olur.

Derim ki: İbn Habib de bu görüştedir. Aynı zamanda bu görüş Malikî mezhebi alimlerinden de nakledilmiştir. İbn Vehb'in görüşü ile Şafiî mezhebinin meşhur olan görüşü de budur. el-Müzenî der ki: Ben bu hususta Şafiî'nin bir başka görüşünü de biliyorum. Buna göre, eğer eti yenen hayvan, yırtıcı hayvanın saldırısına, hayatının devam etmesine imkân olmayacak şekilde uğrayacak veya yuvarlanma sonucu bu hale gelecek olursa, o hayvan yenilmez.

Aynı zamanda bu, Medinelilerin de görüşüdür. Mâlik'in meşhur olan görüşü de budur. Abdulvehhab'ın *"et-Telkîn"* adlı eserinde naklettiği görüş bu olduğu gibi, Zeyd b. Sabit'den de rivâyet edilmiştir. Zeyd b. Sabit'in bu görüşte olduğunu Mâlik, Muvatta'ında zikretmektedir. Kadı İsmail ile Bağdatlı Maliki mezhebi alimlerinden bir topluluk da bu görüştedir. Bu görüşe göre, âyet-i kerimedeki bu istisnâ munkatı'dır. Yani, size bu anılan şeyler haram kılınmıştır. Fakat kendi kestikleriniz bundan müstesnâdır, size haram olmayan da odur.

İbnü'l-Arabî der ki: Bu hususlarda Mâlik'in görüşleri farklı farklı gelmiştir. Ondan sahih bir şekilde kesilen hayvanlar dışındakilerin yenilmeyeceğine dair rivâyet geldiği gibi, Muvatta'daki rivâyet de şöyledir: Eğer, hayvan ne-

fes alıp vermekte iken ve kıpırdaması esnasında o hayvanı kesecek olursa, o hayvanı yiyebilir. Bizzat kendi eliyle yazıp ömrü boyunca her beldeden insanlara karşı okuduğu sahih görüşü de budur. O bakımdan onun bu görüşünün kabul edilmesi, konu ile ilgili nadir rivâyetlerden daha önce gelmelidir. Bizim ilim adamlarımız, hasta hayvan hakkında mutlak olarak şunu belirtirler: Mezhebin kabul edilen görüşü, böyle bir hayvanın, eğer onda henüz hayat kalıntısı varsa, ölümü yaklaşmış olsa dahi kesiminin caiz olduğudur. Olaya dikkatle ve mantıkî bir şekilde bakılacak olursa, düşünceler her türlü şüpheden kendisini kurtaracak olursa, şunu sormak isteriz. Hastalık dolayısıyla geride kalan bir hayat kalıntısı ile, yırtıcı bir hayvanın saldırısı dolayısıyla kalan hayat kalıntısı arasındaki fark nedir? Bir bilebilsem.

Ebû Ömer de der ki: Hayatta kalması umulmayan hasta hayvan hakkında (fukaha) icmâ ile şunu belirtirler: Böyle bir hayvanın kesilmesi, eğer kesim esnasında henüz onda hayat varsa ve zikrettikleri şekilde ön ayağını, yahut arka ayağını, ya da kuyruğunu hareket ettirmek veya buna benzer bir hareket ile onun hayatta olduğu bilinecek olursa, kesilmesi onun için şer'i bir kesim (tezkiye) dir. Yine icmâ ile şunu kabul etmişlerdir: Böyle bir hayvan, can çekişirken, hiçbir şekilde ön ve arka ayağını hareket ettirmiyor ise, bunun için şer'i kesim sözkonusu değildir. Yüksek yerden düşüp yuvarlanan hayvan ile, âyet-i kerimede onunla birlikte zikredilenlerin de kıyasa göre hükümlerinin böyle olması icabeder. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

8. Tezkiye (Şer'i Kesim)'in Mahiyeti İle Anne Karnındaki Ceninin Kesimi:

Yüce Allah'ın: **"Kestikleriniz"** buyruğunda geçen; (الذكاة): Kesmek mastarı, arapçada boğazlamak, kesmek demektir. Bunu Kutrub söylemiştir. İbn Side de *"el-Muhkem"* adlı eserinde şöyle demektedir: Araplar: "Ceninin kesilmesi, annesinin kesilmesidir" demektedirler. İbn Atiyye ise der ki: Hayır, bu bir hadistir. (وذكّى الحيوان) ise, hayvanı kesti, boğazladı, anlamındadır. Şair'in şu sözleri de bu kabildendir:

يذكّيها الأسَل

"Onları mızraklar ve oklar keser."

Derim ki: İbn Atiyye'nin işaret ettiği hadisi, Dârakutnî, Ebû Said ile Ebû Hureyre'den, Ali ve Abdullah (b. Mes'ud) dan, Peygamber (sav)'dan şöylece rivâyet etmektedir: "Ceninin kesimi annesinin kesimidir." (1)

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Edâhî 17; *Tirmizî,* Sayd 10; *İbn Mâce,* Zebâih 15; *Dârimî,* Edâhî 17; *Müsned,* III, 31, 39, 45, 53; *Dârakutnî,* IV, 274, 275.

İlim ehlinin büyük bir topluluğu da bu görüştedir. Bundan tek istisnâ, Ebû Hanîfe'den gelen şöyle dediğine dair rivâyettir: Eğer cenin, annesinin karnından ölü olarak çıkacak olursa onu yemek helâl olmaz. Çünkü bir canın kesimi, iki can için kesim olmaz.

İbnü'l-Munzir ise şöyle demektedir: Peygamber (sav)'ın: "Ceninin kesimi annesinin kesimidir" buyruğunda ceninin anneden ayrı olduğunun bir delili vardır. O, (Ebû Hanife) ise şöyle der: Hamile olan bir cariye azad edilecek olursa, ceninin azadı annesinin azadı ile gerçekleşir. Bu ise, ceninin kesiminin annesinin kesimi ile gerçekleşmiş olmasını kabul etmesini gerektirmektedir. Çünkü, tek bir kişinin azadının, iki kişinin azadı demek olmasını uygun gördüğüne göre, tek bir canın kesiminin de iki canın kesimi için sözkonusu olması caiz olur. Üstelik Peygamber (sav)'dan gelen haber ile, ashabından gelen rivâyetler ve insanların büyük çoğunluğunun kabul ettikleri görüş, bu konuda söz söyleyen kimselerin sözüne ihtiyaç bırakmamaktadır. İlim adamları icmâ ile şunu kabul etmektedirler: Cenin, annesinin karnından canlı olarak çıkacak olursa, annesinin kesimi cenin için kesim olmaz. Şu kadar var ki, karnında cenin bulunan annenin tezkiye edilmesi halinde farklı görüşleri vardır. Mâlik ve bütün arkadaşları der ki: O ceninin kesimi, eğer hılkati tamamlanmış ve tüyleri bitmiş ise, annesinin kesimi ile gerçekleşir. Bu da ceninin ölü olarak çıkması yahutta hayattan eser taşıyarak çıkması halinde böyledir. Şu kadar var ki, hareket eder halde annesinin karnından çıkması halinde kesilmesi de müstehabtır. Şâyet yetişip kesemezlerse yine yenilir. İbnü'l-Kasım der ki: Bir koyunu kurban ettim. Onu kesince, bu sefer yavrusu annesinin karnında hareket etmeye başladı. Bu yavrusu annesinin karnında ölünceye kadar o koyunu bırakmalarını emrettim. Daha sonra da onlara, emredip koyunun karnını yardılar, yavruyu karnından çıkarttılar ve onu da kestim, onun da kanı aktı. Çocuklarıma onu közde pişirmelerini söyledim.

Abdullah b. Kâ'b b. Mâlik de der ki: Rasûlullah (sav)'ın ashabı derlerdi ki: Ceninin tüyleri bitmiş ise, onun kesimi annesinin kesimidir.

İbnü'l-Munzir der ki: Ceninin kesimi annesinin kesimidir deyip de tüyünün bitip bitmediğinden söz etmeyenlerden birisi de Ali b. Ebi Talib (r.a) ile Said b. el-Müseyyeb, Şafiî, Ahmed ve İshak'tır. Kadı Ebu'l-Velid el-Bâci der ki: Peygamber (sav)'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ceninin kesimi, annesinin kesimidir. Tüyleri bitmiş olsun veya bitmemiş olsun." (1) Şu kadar var ki bu, zayıf bir hadistir. Mâlik'in mezhebi, konu ile ilgili görüşlerin sahih olanıdır. İslam diyarının çeşitli bölgelerindeki fukahâ genel olarak bu görüştedir.

(1) *Dârakutnî,* IV, 271, (Ebu't-Tayyib'in hadis ile ilgili ta'likinde, râvileri arasında çeşitli bakımlardan tenkid edilmiş râviler olduğu belirtilmektedir); Beyhakî, *Sünen,* IX, 563. Ayrıca bk: el-Hakim, *el-Müstedrek,* IV, 114; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* Iv, 35.

9. "Tezkiye"nin Kelime Anlamları:

Yüce Allah'ın: **"Kestikleriniz..."** anlamındaki kelimenin mastarını teşkil eden, (الذكاة)'in sözlükteki asıl anlamı, tamam olmak demektir. Yaşın tamam olması anlamında da kullanılır. (والفرس المذكّى) ise, atın bütün dişlerinin çıkıp tamamlanması üzerinden bir sene geçmesi anlamındadır. Bu da atın gücünün kemal noktasına varmasını ifade eder. Bu fiilin mazi ve muzari şekilleri, (ذَكَّى يذكّي) şeklinde gelir. Araplar; (جَرْيُ المُذَكِّيات غِلاَب): Dişleri tamamlanmış ve bunun üzerinden bir yıl geçmiş atların koşusu, yarış koşusudur, tabirini kullanırlar. "Zekâ" kalbin (kavrayışın) keskinliğini ifade der. Şair der ki:

يُفَضِّلُه إذا آجتهدوا عليه تَمَامُ السِّنِّ منه والذَّكَاءُ

"Ona karşı (düşmanlıkla) birleştikleri vakit onu üstün kılan
Onun yaşının tamamlanmış olması (olgunluğu) ve zekâsıdır."

Zekâ, kavrayış hızı demektir. Bunun fiilleri ise (ذَكِيَ يذْكَى) şeklinde, mastarı da; (ذَكاً) diye gelir. (الذُّكَوَة) ise, ateşin alevinin kendisiyle artıp beslendiği şey demektir. Savaşı ve ateşi kızıştırdım anlamında da: (أذكيت الحرب والنار) tabirleri kullanılır. Güneşin bir ismi de; (ذُكاء)'dır. Çünkü, güneş de ateş gibi yakıcı bir parlaklığa sahiptir. Sabah da güneşin ışıkları dolayısıyla aydınlandığı için, (آبن ذُكاء) diye anılır.

Buna göre "(ذَكَّيْتُم): **Kestikleriniz**"in anlamı, tam anlamıyla kesimine yetişebildiğiniz, kesimini gerçekleştirebildiğiniz demektir. Bu tabirin boğazlanan hayvan için kullanılması ise, hoş kokulu olmak, iyi ve güzel olmak, lezzetli olmak anlamlarından alınmadır. Mesela, (رائحة ذكية): Hoş koku tabiri kullanılır. Hayvanın da kanı akıtılması suretiyle hoş ve temiz kılınmış olur. Çünkü, bunun sonucunda çabucak kurutulabilir. Muhammed b. Ali (r.anhuma) yoluyla gelen rivayette ise: "(ذكاة الأرض يبسها): Yerin temizlenmesi onun kurumasıdır" dediği nakledilmektedir. Bununla, yerin necasetten temizlenmesini kastetmektedir. O halde hayvanın kesimi onun için bir temizlemedir. Ve onun yenilmesinin mübah kılınması için bir yoldur. (Muhammed b. Ali) necislikten sonra yerin kurumasını, yerin temizlenmesi olarak ve orada namaz kılınmasının mübah olması olarak değerlendirmiş ve bu şekildeki temizlenmeyi de hayvanın boğazlanmak suretiyle temizlenmesi ayarında kabul etmiştir. Bu, (yerin bu şekilde temizleneceği) Iraklı alimlerin de görüşüdür.

Bu husus, bu şekilde olduğuna göre, şunu da bil ki tezkiye, şer'î bir terim olarak kanın akıtılması ve kesilen hayvanlarda şah damarlarının kopartılması, boğazlanmak suretiyle kesilen hayvanlarda boğazlanmaları (boğazının kesilmesi) buna güç yetirilemeyenler için de herhangi bir şekilde kanının ak-

silmesi) buna güç yetirilemeyenler için de herhangi bir şekilde kanının akmasını sağlayacak şekilde yaralanmaları (el-Akr) demektir. Bununla beraber, bunun Allah için yapılması niyetinin ve Allah adının da anılması gerekir. İleride açıklanacağı üzere.

10. Tezkiye (Kesim)'in Yapılacağı Âletler:

İlim adamları, hangi âlet ile tezkiyenin gerçekleşeceği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İlim adamlarının çoğunluğunun (cumhurun) kabul ettiği görüşe göre, konu ile ilgili mutevatiren gelen rivayetlere ve değişik bölgelerin fukahasının görüşlerine göre, diş ve kemik dışında şah damarları koparıp kanı akıtan herbir şey şer'i kesim aracıdır. Kesim aracı olarak yasak kılınan diş ile tırnak, yerlerinden kopartılmamış olanlardır. Çünkü, bunlarla kesim yapılacak olursa, o, kesim değil boğmak olur.

İbn Abbas da: İşte boğmak budur, diyerek bu kanaatte olduğunu belirtmiştir. Yerlerinden kopartılmış diş ve tırnak ise, şah damarları kopartıyor ise, fukahaya göre bunlarla kesim caiz olur.

Bazıları da durum ne olursa olsun, ister yerlerinden kopartılmış ister kopartılmamış olsun diş, tırnak ve kemik ile kesimi mekruh görmüşlerdir. Bunu mekruh görenler arasında İbrahim, el-Hasen ve el-Leys b. Sa'd da vardır. Bu görüş, Şafiî'den de rivayet edilmiştir. Bunların delili ise, Rafi' b. Hadîc yoluyla gelen hadis-i şerifin zahirinin ifadesidir. Rafi' b. Hadîc dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, yarın bizler düşmanla karşılaşacağız. Beraberimizde ise bıçak yoktur. -Bir rivayette: - Peki, kamış (ve benzeri ağaç) kabuklarıyla kesebilir miyiz?" (1)

Malik'in Muvatta'ında Nafi'den, o, Ensar'dan bir adamdan, o da Muaz b. Sa'd'dan veya Sa'd b. Muaz'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Kâ'b b. Malik'e ait bir cariye, Sevr tepesinde Kâ'b'a ait koyunları güdüyordu. Koyunlardan birisi rahatsızlanınca yetişip onu bir taş ile kesti. Rasûlullah (sav)'a bu hususta soru sorulunca şöyle buyurdu: "Onda bir mahzur yoktur, onu yiyebilirsiniz." (2)

Ebu Dâvud'un *Musannef*'inde de (*Sünen*'inde) şöyle denilmektedir: Merve (mermer gibi beyaz ve ucu keskinleştirilip sivriltilebilen bir taş çeşidi) ile asalarımızdan yardığımız parçalarla keselim mi? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Elini çabuk tut ve kes. Kanı akıtan (bir şey ile kesilip) üzerinde de Allah'ın adı anılanı ye. Diş ile tırnak müstesna. Şimdi ben sana bunları anlata-

(1) *Müslim*, Edâhi 22; *Tirmizî*, Sayd 18; *Nesaî*, Dahâyâ 21; *İbn Mâce*, Zebâih 5.

(2) *Muvatta*, Zebâih 4.

yım. Diş, bir kemiktir. Tırnak ise Habeşlilerin bıçağıdır." Bu hadisi Müslim de rivayet etmiştir. (1)

Said b. el-Müseyyeb'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Kamış (ve benzeri sair ağaç) kabuğu, sopa kabuğu, ince ve keskin taşlar ile kesilenler helal ve temizdir.

Kamış (ve benzeri ağaç) kabuğu ile hem küçük baş hayvanlar kesilebilir, hem de deve boğazlanabilir. Sopa kabukları ile küçükbaş hayvanları kesilebilir. Çünkü bu kabukların oldukça ince bir tarafı vardır. İnce ve keskin taşlar ile de küçükbaş hayvanları kesebilmekle birlikte deve türü hayvanların boğazlanmasına imkân yoktur. Şu kadar var ki, develere konulan hurçlara geçirilen kenarları sivri tahta parçaları ile deve türü hayvanlar boğazlanabilir. Çünkü bu harbe ve benzerleri gibidir. Ancak bunlarla kesim mümkün olmaz.

11. Kesimin Keyfiyeti:

İmam Mâlik ve bir topluluk der ki: Kesim, ancak boğazın, sağ ve soldaki şah damarların kesimi ile sahih olabilir.

Şafiî ise der ki: Boğazın ve yemek borusunun koparılması ile kesim sahih olur. Ayrıca şah damarların kopartılmasına gerek yoktur. Çünkü yiyecek ve içecekler bunlardan geçer. Bunlar kesildi mi de hayatta kalmak mümkün olmaz. Ölümden maksat da budur.

Mâlik ve diğerleri ise, ölümde etin de temizlenmesini sağlayacak şekli nazarı itibara almışlardır. Böyle bir kesimle helal olan -ki o da ettir- damarların kopartılmasıyla çıkan haram olan şeyden - ki kandır- ayrılmaktadır. Ebu Hanife'nin görüşü de budur. Rafi' b. Hadîc yoluyla gelen hadisteki: "Kanı akıtan" ifadesi de buna delalet etmektedir.

Bağdatlılar (Bağdatlı Mâlikî mezhebi alimleri), Mâlik'ten dört şeyin kesiminin şart olduğunu söylediğini nakletmektedirler: Boğaz, sağ ve soldaki iki damar ile yemek borusu. Bu, Ebu Sevr'in de görüşüdür. (Mâlik'in) meşhur olan görüşü ise, daha önce geçen görüştür, aynı zamanda o, el-Leys'in de görüşüdür.

Diğer taraftan mezhebimizin alimlerinin iki damardan birisi ile boğazın kesilmesi halinde, bunun şer'î bir kesim olup olmadığı hususunda iki farklı görüşleri vardır.

---

(1) ***Müslim,*** Edâhi 20; ***Ebû Dâvûd,*** Edâhi 15. Kesim aleti ile ilgili diğer bazı rivayetler için bk.: ***Buhârî,*** Zebâih 18, 19, 36; ***Müslim,*** Edâhi 20 v.d.

12. Boyun Bölgesinde Kesimin Yeri:

İlim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir: Eğer kesim, boğazda ve gırtlağın altında yapılmış ise, kesim tamamlanmış olur. Fakat, kesim gırtlağın üst tarafında yapılır ve gırtlak beden tarafında kalacak olursa bu, şer'î bir kesim olur mu, olmaz mı hususunda farklı iki görüş vardır:

Mâlik'ten bunun yenilmeyeceğine dair rivayet gelmiştir. Aynı şekilde hayvanı boynun arka tarafından kesip, kesilmesi gereken yerleri de tamamlayıp, kanı akıtarak gırtlağını ve iki damarı kesecek olsa dahi yine yenilmez.

Şafiî: Yenilir, demektedir. (1) Çünkü maksat hasıl olmuştur. (Mâlik'in) bu görüşü de belli bir asla dayanmaktadır. O da şudur: Şer'i kesimden kasıt, her ne kadar kanın akıtılması ise de onda bir çeşit teabbüd vardır. Hz. Peygamber, (küçükbaşların) boğazlarını kesmiş, deve ve benzerlerini de göğsün üstünde, boyun kısmından boğazlamış ve: "Şer'î kesim ancak (deve dışındaki küçükbaşlarda) boğazda ve (devede) ise, göğsün üstünde boyun bölgesinde yapılır" (2) diye buyurarak kesimin yerini açıklayıp nerede yapılacağını tayin etmiş, bunun faydasını beyan etmek üzere de: "Kanı akıtan (şey) ile kesilip üzerinde de Allah'ın adı anılarak kesilenden ye" diye buyurmuştur. (3)

Bu husus ihmal edilecek olursa, niyet de olmazsa, herhangi bir şart ve özel bir niteliğe de riayet edilmezse, bu kesim işinden teabbüd payı ortadan kalkmış olur, bundan dolayı da böyle bir hayvanın eti yenilmez. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

13. Kesim Kaç Defada Tamamlanmalıdır:

Kesimi tamamlamadan önce, elini kaldırsa ve derhal yine kesime devam edip kesimi tamamlayan kimse hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

---

(1) Boynun arka tarafından kesim yapılırken, kesme sûretle yapılıp bıçak kesim yerine geldiğinde hayvanın canlılığının devam etmesi şarttır. Hanefîlere göre damarlar kesilinceye kadar; Şafiî ve Hanbelîlere göre boğaz ve yemek borusu kesilinceye kadar hayvanın canlılığı sürmelidir. Bu durumda kesilen bu hayvanın eti yenilebilir. Aksi takdirde yenilmez. (Dr. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, III, 657)

(2) *Buhârî*, Zebâih 24 (İbn Abbas'ın sözü olarak); *Ebû Dâvûd*, Edâhi 15; *Tirmizî*, Sayd 13; *Nesaî*, Dahâyâ 25; *İbn Mâce*, Zebâih 9; *Dârimî*, Edâhi 120 ve *Müsned*, IV, 334'de Ebu'l-Uşerâ'nın babasının: "Ey Allah'ın Rasûlü, Şer'î kesim ancak.... olur, değil mi?" diye sorması üzerine; Hz. Peyamber: "Baldırına dahi (mızrak, harbe v.s.) batırsan senin için yeterli olur" diye cevap vermiş ve zorunlu halde hayvanın şer'î kesiminin nasıl olacağını bildirmiştir. Peygamber'in, soruya red mahiyetinde cevap vermemiş olması, takrirî bir sünnet durumundadır. Merhum Kurtubî'nin işaret ettiği gibi; bu ifadeler Hz. Peygamber'in sözleri değil; Ebu'l-Uşerâ'nın babasının sözleri olarak geçmektedir. Hadis biraz sonra gelecektir.

(3) Onuncu başlıkta: "Elini çabuk tut ve kes..." diye başlayan hadisin bir bölümü olarak geçti. Kaynakları için oraya bakılabilir.

Bunun yeterli olduğu söylendiği gibi, yeterli olmadığı da söylenmiştir. Ancak birincisi daha sahihtir. Çünkü o, önce hayvanı yaralamış, sonra da henüz hayatta iken onu şer'î usule göre kesmiş olur.

14. Kesicinin Nitelikleri:

Halinden razı olunanlar dışındakilerin kesim yapmamaları müstehabtır. Bununla birlikte, müslüman veya kitap ehlinden olmak şartıyla kesmeye gücü yetip, bunu sünnete uygun vechile gerçekleştirebilen, baliğ olsun olmasın, erkek veya dişi herkesin kesimi caizdir. Müslümanın kesimi, kitap ehline mensup kişinin kesiminden daha faziletlidir. Ancak, nüsûk (ibadet için kesilen kurbanlık ve benzeri) ise, sadece müslüman kesebilir. Nüsûk olan bir hayvanı (kurbanlığı), kitap ehlinden birisinin kesmesi hususunda farklı görüşler vardır. Mezheb (imiz) den anlaşılana göre bu, caiz değildir. Fakat, Eşheb bunu caiz kabul etmektedir.

15. Yabanileşen Evcil Hayvanların Kesimi:

Aslen evcil olup da yabanileşen bir hayvanın kesimi, ancak evcil hayvan gibi kesilirse caiz olur. Bu, İmam Mâlik'in, mezhebine mensup fukahânın, Rabia ve el-Leys b. Sa'd'ın görüşüne göre böyledir.

Kuyuya düşen bir hayvanın durumu da budur. Ancak boğazında veya göğsünden yukarı boğazlama yerinde kesim sünnetine uygun olarak kesilirse yenilmesi helal olur.

Bu iki meselede, Medineli kimi ilim adamı ile bunların dışında kalanlar muhalefet etmişlerdir. Ancak, konu ile ilgili olarak Rafi' b. Hadîc'in hadisi vardır ki, daha önceden geçmiş bulunmaktadır Hz. Peygamber'in: "Tırnak da Habeşlilerin bıçağıdır" diye buyurduktan sonra hadisin devamı şöyledir: Biz, baskın sonucu bir takım deve ve koyunları ele geçirdik. Onlardan bir deve kaçıp kurtuldu. Adamın birisi de ona bir ok attı ve onun kaçışını önledi. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Şüphesiz bu develerin, tıpkı yabani hayvanlar gibi yabanileşmeleri ve ürküp kaçışmaları vardır. Bunlardan herhangi birisi eğer elinizden kurtulacak olursa, ona böylece yapınız. -Bir rivayette de:- Onu yiyiniz" diye buyurmuştur. (1)

Ebu Hanife ve Şafiî de bu görüştedir. Şafiî der ki: Peygamber (sav)'ın böyle bir davranışı tavsiye etmesi, bunun bir kesim olduğunun delilidir. Şafiî ayrıca, Ebu Dâvud ile Tirmizî'nin Ebu'l-Uşera'dan, Onun, babasından yaptığı

(1) İşaret edilen bu hadisin bazı bölümleri onuncu başlıkta geçti. Kaynakları için oraya bakılabilir.

şu rivayeti de delil göstermektedir. Babası dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, kesim ancak boğaz ve göğsün üstünde ve boyun bölgesinde olur değil mi? diye sordu, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Sen, o hayvanın baldırında dahi yara açacak olursan, bu bile sana yeter." Yezid b. Harun dedi ki: Bu hadis sahih bir hadistir. Ahmed b. Hanbel'i bile hayrete düşürmüş ve o bunu Ebu Dâvud'dan rivayet etmiş, huzuruna giren hadis hafızlarına da bunu yazmasını işaret etmiştir. Ebu Dâvud der ki: Böyle bir şey ancak, yukarıdan aşağıya düşen ile, ürküp kaçan (yabanileşen) hayvan hakkında uygundur. (1)

İbn Habib ise bu hadisi, aşağıya doğru düşüp yuvarlanan ve ancak kesim yeri dışında ona yaralayıcı darbe vurulmak suretiyle kesilebilen hayvanlar hakkındadır, diye yorumlamıştır. Bu ise, Mâlik'ten ve arkadaşlarından tek başına naklettiği bir görüştür.

Ebu Ömer der ki: Şafiî'nin görüşü ilim ehlinin arasında daha bir yaygın ve güçlüdür. Yabani hayvan ne şekilde yenilebilir hale geliyor ise, böyle bir hayvanın da o şekilde yenilebileceğini belirtmiştir. Buna gerekçe ise, Rafi' b. Hadîc'in rivayet ettiği hadistir. Aynı zamanda bu, İbn Abbas ve İbn Mes'ud'un da görüşüdür. Kıyas bakımından (bu görüşün doğruluğuna) gelince: Yabani hayvana güç yetirilecek olursa, o da ancak evcil hayvanın helâl olabileceği şekilde kesilmesi halinde helâl olur. Çünkü bu yabani hayvan, (evcil hayvanın kesimi gibi) kesilebilecek hale gelmiştir. Buna göre kıyasen, evcil bir hayvan yabanileşecek, yahut kendisini koruma ve kollama bakımından yabanileşmiş gibi bir hale gelecek olur ise, yabani hayvanın helâl olduğu kesim şekli ile helâl olması gerekir. (2)

Derim ki: İlim adamlarımız, Rafi' b. Hadic'in hadisi ile ilgili olarak şu sözleriyle cevap vermektedirler: Peygamber (sav)'ın böyle bir fiile müsaade etmesi, onun hayvanın kaçışını önlemesiyle ilgilidir. Onun kesim şekliyle ilgili değildir. Hadisin muktezası da budur, zahiri de bunu ifade eder. Çünkü hadiste: "Böylece onun kaçışını önledi" denilmekte, okun o hayvanı öldürdüğü ifade edilmemektedir. Aynı şekilde, bu gibi hayvanlara çoğu hallerde şer'î usule uygun olarak kesime güç yetirilebilir. Dolayısıyla bunların nadir olanına riayet edilmez. Bu gibi şeyler av hususunda geçerlidir. Hadis-i şeriftek ifade, atılan okun o hayvanın kaçışını önlediği açıkça ifade edilmiştir. Bu hayvan, engellendikten sonra artık şer'î usule göre kesilebilir hale gelmiş olur. Dolayısıyla ancak, kesim ya da boğazlama ile helâl olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Ebu'l-Uşerâ yoluyla gelen hadise gelince, Tirmizî onun hakkında şöyle demiştir: Bu, garip bir hadistir. Biz bunu ancak Hammad b. Se-

(1) Onikinci başlıkta geçti. İlgili nota bakılabilir.

(2) İbn Abdi'l-Berr, *el-istizkâr*, XV, 272.

leme yoluyla biliyoruz. Ebu'l-Uşerâ'nın babası yoluyla bundan başka rivayet ettiği bir hadisini de bilmiyoruz. Ebu'l-Uşerâ'nın adının ne olduğu hususunda (ilim adamları) ihtilaf etmişlerdir. Kimisi adının Usame b. Kıhtım'dır derken, kimisi de adı, Yesar b. Berz -Belz de denilir- olduğunu söylemektedir. Başkaları da adının Utarid olduğu ve dedesine nisbet edildiğini söylemişlerdir. (1)

O halde bu, senedinde meçhul bir ravi bulunan bir hadistir ve bu hadis delil olmaya elverişli değildir. Yezid b. Harun'un dediği gibi, hadisin sahih olduğu kabul edilse dahi yine bu hadiste delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü hadisin muktezası, kesime güç yetirilen ve yetirilmeyen hayvanların tümü hakkında ve hangi organda olursa olsun şer'î kesimin caiz olmasını gerektirmektedir. Bu hadisin, kesime güç yetirilenler ile ilgili olduğunu kimse söyleyemez. Hadisin zahiri kati olarak murad edilmiş değildir. Ebu Dâvud ile İbn Habib'in bunu te'villeri ise ittifakla kabul edilmiş değildir. O halde bu hadiste delil olacak bir taraf yoktur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Ömer (İbn Abdi'l-Berr) der ki: Mâlik'in delili de şudur: Fukaha icma ile şunu kabul eder: Eğer, evcil olan bir hayvan kaçıp ürkmüyor ise ancak, kesimine güç yetirilebilen gibi kesilmelidir. Bundan sonra ise (ilim adamları) ihtilaf etmişlerdir. O halde onlar ittifak etmedikleri sürece bu hayvanın kesimi de asıl kesimi neyse öyle olur. Ancak bu hususta delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü, ilim adamları, kesimine güç yetirilenin durumu hakkında icma etmişlerdir. Burada mevzubahis olan ise, kesimine güç yetirilemeyen (ürküp kaçmış, yabanileşmiş) hayvandır. (2)

16. Kesilecek Hayvana Güzel Davranmak:

Peygamber (sav)'ın şu buyruğu, konunun tamamlayıcı bir unsurudur: "Muhakkak Allah, ihsanı (iyilik ve güzelliği) herşeye yazmıştır. O bakımdan, öldürdüğünüz zaman öldürmenizi güzelleştiriniz. Kestiğiniz zaman kesiminizi güzelleştiriniz. Sizden (kesim yapacak) herhangi bir kimse bıçağını iyice bilesin ve keseceği hayvanı rahatlatsın." Bu hadisi Müslim, Şeddad b. Evs'den rivayet etmiştir. Şeddad dedi ki: İki husus vardır ki, ben bunları Rasûlullah (sav)'dan belledim. Rasûlullah şöyle buyurdu: Muhakkak Allah, ihsanı her şeye yazdı..." deyip hadisi zikretti. (3)

---

(1) *Tirmizî*, Sayd 13.

(2) İbn Abdi'l-Berr, el-İstizkâr XV, 272.

(3) ***Müslim***, Sayd 57; ***Ebû Dâvûd***, Edâhi 11; ***Tirmizî***, Diyât 14; ***Nesaî***, Dahâyâ 22, 26, 27; ***İbn Mâce***, Zebâih 3; ***Dârimî***, Edâhi 10; ***Müsned***, IV, 123, 124, 125.

İlim adamlarımız der ki: Dört ayaklı davarları kesimde ihsan, onlara güzel ve yumuşak davranmaktır. Hayvanı şiddetle yere yıkmamalıdır. Bir yerden bir yere çekerek sürüklememelidir. Bıçağını bilemeli ve Allah'a yakınlaşmak ile Allah'ın adıyla onu mübah kılmak niyetini taşımalı, hayvanı kıbleye döndürmeli ve işini çabucak bitirmeli, iki şah damarını ve gırtlağını kesmeli, hayvanı rahatlatıp soğuyuncaya kadar terk etmeli. Allah'ın bu lütfunu itiraf edip bu nimetine şükretmelidir. Allah dilemiş olsaydı emrimize verdiği bu hayvanları bize musallat kılabileceğini, yine bize mübah kıldığı bu hayvanları dilemiş olsaydı bunları bize haram kılabileceğini düşünerek O'nun lütfunu itiraf edip nimetine şükretmelidir. Rabia dedi ki: Yine bir hayvanı, bir diğerinin gözü önünde kesmemek de kesimi güzel yapmanın kapsamına girer. Mâlik'den bunun caiz olduğu nakledilmiş ise de birincisi daha uygundur.

Öldürmenin güzel yapılmasına gelince; bu, gerek hayvan kesiminde, gerek kısasta, gerek hadlerin uygulanmasında ve gerekse diğer hallerde. Hepsinde umumi bir buyruktur. Ebu Dâvud, İbn Abbas ile Ebu Hureyre'den şöyle dediklerini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) şeytan kesimini yasakladı. İbn İsa hadisinde şunu da eklemektedir: "Şeytan kesimi, boğazlanırken derisi kesilip şah damarları koparılmaksızın ölünceye kadar böylece terk edilendir." (1)

17. Dikili Taşlar Üzerinde Kesilenler:

Yüce Allah'ın: **"Dikili taşlar üzerinde** (onlar adına) **boğazlananlar..."** buyruğu ile ilgili olarak İbn Faris şöyle demektedir: "(النُّصُب): **Dikili taşlar**," dikine kondurulup, kendisine ibadet olunan ve kesilen hayvanların kanlarının üzerine boşaltıldığı bir taştır.

Buna aynı zamanda (النُّصْب) da denilir. (النَّصَائِب) ise, kuyunun ağzı etrafında destek olmak üzere dikilen taşlardır. Yukarı doğru yükselen toz bulutuna da (غُبَار مُنْتَصِب) denilir. (النُّصُب)'ın (dikili taşlar anlamında) çoğul olduğu, tekilinin ise (نصاب) şeklinde olduğu ve bu bakımdan (حِمَار وحُمُر): **Eşek**, eşekler kelimesine benzediği de söylenmiştir. Bununla birlikte âyet-i kerimede geçen şeklinin tekil olup, çoğulunun ise (أنصاب) şeklinde geldiği de söylenmiştir. Bu dikili taşlar üçyüz altmış tane idi.

Bu kelimeyi Talha, "sad" harfini sakin olarak; (النُّصْب) diye okumuştur. İbn Ömer'den ise bu kelimeyi, "nun" harfini üstün, "sad" harfini de sakin olarak; (النَّصْب) diye okuduğu da rivayet edilmiştir. el-Cahderî ise bu kelimeyi isim şeklinde (الجبل والجمل): Dağ ve deve kelimeleri gibi tekil bir isim olarak oku-

(1) *Ebû Dâvûd,* Dahayâ 16. Ayrıca bk. *Müsned,* 1, 289.

muştur. Çoğulu ise (أنصاب) şeklinde; (الأجمال والأجبال): Develer, dağlar şeklinde gelir.

Mücahid der ki: Dikili taşlar, Mekke etrafında üzerlerinde hayvan kestikleri taşlardı. İbn Cüreyc der ki: Araplar Mekke'de davarlarını keser ve kanlarını evin ön tarafına doğru sıçratırlardı. Eti parçalar ve bu taşlar üzerine bırakırlardı. İslam gelince müslümanlar Peygamber (sav)'a şöyle dediler: Bu gibi davranışlarla Beyti ta'zim etmeye biz daha bir layıkız. Peygamber (sav) bunu sanki mekruh görmedi. Bunun üzerine yüce Allah da: *"Onların* (kurbanların) ***etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz..."*** (el-Hac, 22/37) buyruğunu indirdiği gibi: **"Dikili taşlar üzerinde boğazlananlar..."** buyruğu da nazil oldu. Yani: Eğer bunlarda niyyet, o dikili taşları ta'zim ise... Yoksa o taşlar üzerinde kesmek caiz değildir, anlamında değildir. el-A'şâ der ki:

النُّصُبَ ٱلمنصوبَ لا تَنْسُكَنَّه لِعـافيـةٍ وٱللّهَ رَبَّـكَ فَـٱعْبُـدا

"Sakın sen o dikili taştan olana asla ibadet etme!

Afiyette olmak için sen yalnız Rabbin olan Allah'a ibadet et."

Âyet-i kerimedeki (على): Üzerinde edatının "lâm" anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani, dikili taşlar için boğazlananlar... anlamında olur. Kutrub dedi ki: İbn Zeyd dedi ki: Dikili taşlar üzerine kesilenler ile Allah'tan başkasının adı anılarak kesilenler aynı şeylerdir. İbn Atiyye der ki: Dikili taşlar üzerinde kesilenler, Allah'tan başkasının adı anılarak kesilenlerin bir bölümüdür. Fakat, Allah'tan başkasının adına kesilenler, tür olarak zikredildikten sonra özellikle bunların anılması ise, bu işin şöhret bulmuş olması, kesildikleri yerin şerefi ve insanların böyle bir işi ta'zim etmeleridir.

18. Fal Okları ve Onun Hükmündeki Sair Davranışlar:

Yüce Allah'ın: **"Fal oklarıyla kısmet aramanız..."** buyruğu da kendisinden önceki buyruklara atfedilmiştir. (أَنْ) ref' mahallindedir. Yani, size bu şekilde kısmet aramanız da haram kılınmıştır.

Fal okları **(el-Ezlâm)** denilen şeyler ise, kumar için kullanılan özel oklardır. Bunun tekili (زَلَم وزُلَم) şeklinde gelir. Şair der ki:

باتَ يُقَاسيها غلامٌ كالزَّلَمْ

"Fal okları gibi bir delikanlı onların sıkıntılarını çekti gece boyunca."

Bir diğeri de bunu çoğul olarak kullanarak şöyle demiştir:

فلئِنْ جـلِيمـة قتلت سَـرَواتهـا فنـساؤهـا يَـضـرِبن بـالأزلام

"Eğer Cezimeliler ileri gelenlerini öldürecek olursa
Onların kadınları fal oklarını vururlar (çekerler)."

Muhammed b. Cerir'in naklettiğine göre, İbn Veki' kendilerine babasından, o, Şureyk'ten, o, Ebu Husayn'den o, Said b. Cübeyr'den naklederek dedi ki: Fal okları (el-Ezlâm), attıkları beyaz çakıl taşları idi. Muhammed b. Cerir dedi ki: Bize Süfyan b. Veki' dedi ki: Bunlar satranç diye bilinen taşlardır.

Lebid'in:

تَزلُّ عن الثّرى أزلامُها

"Ayakları toprak üzerinden kayardı."

Şeklindeki ifadelerine gelince; bu şiiri açıklayanlar der ki: Lebid burada, ezlâm ile yaban öküzünün tırnaklarını kastetmektedir.

Arapların Ezlâm'ı ise üç türlü idi:

Bunlardan bir tür, herkesin kendisi adına edindiği üç oktu. Bunlardan birincisinin üzeride yap, ikincisinin üzerinde yapma yazılı idi. Üçüncüsünde ise hiçbir yazı yoktu. O bu oklarını beraberinde taşıdığı bir torbaya koyardı. Herhangi bir işi yapmak istedi mi, elini torbaya daldırır -ki, oklar birbirine benzerlerdi- bu oklardan birisi çıktı mı, çıkan oka göre o işi yapar veya yapmazdı. Şayet üzerinde hiçbir yazı bulunmayan oku çekecek olursa, tekrar okunu çekerdi. İşte Peygamber (sav) ile Hz. Ebu Bekir hicret ettikleri sırada onları takibe koyulan Süraka b. Mâlik b. Cu'şum'un çektiği fal okları bunlardır.

Bu fiile ***"istiksâm: kısmet aramak"*** denilmesinin sebebi, bu fal oklarını çekmek suretiyle rızık ve istedikleri kısmeti aramak istemelerinden dolayıdır. Nitekim yağmur dilemek için yapılan duaya "istiskâ" denildiği gibi. Yüce Allah'ın haram kıldığı bu işin bir benzeri de müneccimlerin (yıldız falcılarının) söyledikleri: Şu yıldızın doğuşu dolayısıyla çıkma, fakat şu yıldızın doğuşu dolayısıyla çık demeleri de bu kabildendir. Nitekim yüce Allah: ***"Ve hiçbir kimse yarın ne kazanacağını bilemez"*** (Lukmân, 31/34) diye buyurmuştur. İleride buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle yeterince gelecektir.

İkinci tür ise, Kâbe'nin içinde Hubel'in yanında bulunan yedi tane ok idi. Bunların üzerinde insanlar arasında meydana gelen çeşitli olaylar yazılı idi.

Bu okun her birisi üzerinde bir yazı vardı. Bunlardan birisi üzerinde diyet ile ilgili hususlarda "diyet" yazılı idi. Bir diğerinde "sizdendir", bir başkasında "sizden başkalarındandır", bir diğerinde ise "ne sizin aranızda nesebi vardır, ne de antlaşması vardır" anlamında (mulsak) ifadesi yazılı idi. Diğerlerinde ise sulara dair hükümler ve başka şeyler yazılı bulunurdu. İşte Abdulmuttalib'in çocukları arasında çektiği kur'a bu kabildendi. O, çocukları on kişi oldukları takdirde birisini kesmeyi adamıştı. Buna dair meşhur haberi İbn İshâk zikretmiştir. Yine bu yedi ok, aynı şekilde Kâbe'de Hubel'in yanında olduğu şekilde her bir arap kâhini ve hakimi yanında da bulunurdu.

Üçüncü türe gelince, sayıları on tane olan kumar oklarıydı. Bunlardan yedisinin üzerinde çizgiler bulunurdu. Üç tanesi ise boştu. Bu okları kumar oynamak, oyalanmak ve oyun olsun diye çekerlerdi. Aralarında aklı başında olanlar, kışın soğukların arttığı ve iş yapıp meslek icra etme imkânı bulunmadığı zamanlarda yoksul ve hiçbir şey bulamayanlarına (bu yolla) yemek yedirme maksadını güderlerdi.

Mücahid der ki: Ezlâm denilen şey Farsların ve Bizanslıların kumar oynadıkları zarlardır. Süfyan ile Vekî ise, Ezlâm'dan kasıt satrançtır derler. Bütün bunlarla kısmet aramanın hepsi, açıklamış olduğumuz gibi, kısmet ve pay arayışıdır. Bu da malın batıl yollarla yeniliş şekillerindendir ve haramdır. İster güvercin, ister zar, ister satranç. İsterse de bu oyunların dışında herhangi bir oyun ile oynanan her türlü kumar, yine Ezlâm hükmünde bir kısmet aramadır ve hepsi haramdır. Ve bunlar da bir çeşit kâhinliğe soyunmak ve gaybı bilmek iddiasına kalkışmaya benzer.

İbn Huveyzimendâd der ki: İşte bundan dolayıdır ki, bizim mezheb alimlerimiz, müneccimlerin (yıldız falcılarının) beraberlerinde bulunan oklar ile bunlara benzer fal açtıkları parçalar ile, yollarda yaptıkları işleri yasaklamışlardır.

el-Kiya et-Taberî de der ki: Allah'ın gaybı ilgilendiren hususlarla alakalı olarak bunları yasaklaşıyının sebebi, hiçbir kimsenin yarın kendisine ne isabet edeceğini bilememesidir. Bu fal oklarının gaybî şeyleri öğretmekte herhangi bir etkisi olamaz. Ancak cahillerden kimisi, köleler arasından azad edilecek kimseyi tesbit etmek üzere kur'a çekmek hususunda Şafiî'nin kanaatinin reddedileceği sonucunu çıkartmıştır. Halbuki bu cahil kişi bilmez ki, Şafiî'nin söylediği, konu ile ilgili sahih haberlere bina edilmiştir. Ve bu, yasak kılınmış bulunan ve bundan dolayı da itiraz olunan fal oklarıyla kısmet arama şekillerinden değildir. Çünkü köle azad etmek şer'î bir hükümdür. Şeriatin davayı ve düşmanlıkları sona erdirmek, yahut uygun gördüğü herhangi bir maslahat dolayısıyla azad edilme hükmünü tesbit etmek için kur'a'nın çıkışını bir alamet olarak tesbit etmesi caizdir. Böyle bir şey ise herhangi bir kimsenin

kalkıp: Şunu yapacak olursan, yahut şunu diyecek olursan bu, gelecekte şu işlerden herhangi bir işe seni götürür demesine eşit olamaz. Fal oklarının çıkışının, meydana gelecek herhangi bir iş için bilgi sebebi kabul edilmesi caiz değildir. Ancak, kur'a'nın, kat'i olarak kimin azad edileceğini tesbit edilişine dair bir alâmet olarak kabul edilmesi caizdir. Böylelikle her iki husus arasındaki fark açıkça ortaya çıkmaktadır.

19. İyiye Yormak (Tefe'ül):

İyiye yormak istemek bu kabilden değildir. Nitekim Peygamber (sav) Ey Raşid ve Ey Necih (ey doğru yolda olan, ey başarılı olan gibi) isimleri işitmekten hoşlanırdı. Bunu Tirmizî rivayet etmiş olup, sahih ve garib bir hadistir, demiştir. (1) Hz. Peygamberin bu şekilde hayra yorulacak şeylerden hoşlanmasının sebebi ise, hayra yormakla insan nefsinin rahatlaması, ihtiyacın karşılanıp arzulanan şeyin elde edileceği müjdesi ile sevinmesi dolayısıyladır. Bunun sonucunda kişi, yüce Allah'tan gelecekler hakkında güzel zan besler. Yüce Allah da (kudsî hadiste): "Ben, kulumun benim hakkımda zannettiği gibi tecelli ederim" (2) diye buyurmuştur. Diğer taraftan Hz. Peygamber, herhangi bir şeyi uğursuz saymaktan hoşlanmazdı. Çünkü bu, müşriklerin uygulamaları arasında idi. Ve ayrıca kötüye yormak, yüce Allah hakkında kötü zan beslemeye sebeptir.

el-Hattabi der ki: İyiye yormak ile uğursuz saymak arasındaki fark şudur: İyiye yormak, yüce Allah (ın takdiri) hakkında güzel zan beslemek kabilindendir. Uğursuz saymak ise, O'ndan başka herhangi bir şeye tevekkül edip güvenmek kabilindendir. el-Esmaî der ki: Ben, İbn Avn'a tefe'ül (iyiye yormak)'ın mahiyeti hakkında soru sordum, o da bana şöyle dedi: İyiye yormak, kişinin hasta iken ey salim, (sağlıklı) diye bir söz işitmesi, yahut da kaybettiği bir şeyi ararken ey vacid (ey aradığını bulan) diye seslenildiğini işitmesidir. İşte Tirmizî'nin rivayet ettiği hadisin anlamı da budur. Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ben, Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Uğursuzluğa kapılmak diye bir şey yoktur. Bunun en hayırlısı ise fe'l (tefe'ül) hayra yormaktır." Ey Allah'ın Rasûlü fe'l dediğin şey nedir, diye sorulunca, o da şöyle dedi: "Sizden herhangi birinizin işittiği güzel sözdür." (3)

(1) *Tirmizî*, Siyer 47.

(2) *Buhârî*, Tevhid 15; *Müslim*, Tevbe 1, Zikir 2, 19; *Tirmizî*, Zühd 51, Deavât 131; *İbn Mâce*, Edeb 58; *Dârimî*, Rikaak 22; *Müsned*, II, 251, 413...,

(3) *Buhârî*, Tıb 43, 44, 54; *Müslim*, Selam 110-112; *Ebû Dâvûd*, Tıb 24; *Müsned*, II, 266, 267, 406, 453, 524.

İleride yüce Allah'ın izniyle bu şekilde uğursuz saymanın anlamına dair açıklamalar gelecektir.

Ebu'd-Derdâ (r.a)'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: İlim, ilim öğrenmekle elde edilir. Hilim (tahammülkârlık) ise, kişinin kendisini tahammülkârlığa zorlamasıyla elde edilir. Kim hayrı arayıp bulmak isterse, araştırırsa o hayır ona verilir. Kim şerden sakınmak isterse, o kötülükten korunur. Fakat üç kişi vardır ki, bunlar yüksek derecelere asla ulaşamazlar: Kâhinlik yapmaya kalkışan, fal oklarıyla kısmet arayan, yahut da uğursuz sayarak başladığı bir yolculuğundan geri dönen.

20. Fısk'ın Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Bütün bunlar fısktır"** buyruğu ile, fal oklarıyla kısmet aramaya işaret edilmektedir. Fısk ise, doğru yoldan çıkış anlamındadır. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/27. ayetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Burada işaretin, sözü geçen bütün bu haram kılınan şeyleri helâl kabul etmeye raci olduğu da söylenmiştir. (Meal buna göre yapılmıştır). Bunların herbirisi bir fısktır. helâl sınırından çıkıp haram sınırına bir geçiştir. Bu haramlardan uzak durmak, akidleri yerine getirmek kapsamı içerisinde yer alır. Çünkü yüce Allah (sûrenin baş tarafında): ***"Akidleri yerine getirin"*** diye buyurmuştur.

21. Ümit Kesen Kâfirler ve Onlardan Korkmama Gereği:

Yüce Allah'ın: **"Bugün kâfirler dininizden ümidlerini kestiler"** yani, sizin tekrar kâfirler olarak dinlerine gerisin geri döneceğinizden yana ümitlerini kestiler.

ed-Dahhâk der ki: Bu âyet-i kerime Mekke'nin fethedildiği sırada nazil olmuştur. Rasûlullah (sav) hicretin dokuzuncu yılı, Ramazanın bitimine sekiz gün kala Mekke'yi fethetmiş ve Mekke'ye girdikten sonra Rasûlullah (sav)'ın münadisi şöyle seslenmişti: "Şunu bilin ki, Lâilahe ilallah diyen güvenlik altındadır. Silahını bırakan güvenlik altındadır, kapısını kapatan güvenlik altındadır."

"(يئس): **Ümitlerini kestiler"** ifadesi, iki türlü kullanılabilir.

Birincisi; (يَئِسَ يَيْأَسُ يأسًا) şeklinde, İkincisi; (أَيِسَ يَأْيَسُ إِيأسًا وإِيأسَةً) şeklinde gelir. Bu açıklamayı en-Nadr b. Şumeyl yapmıştır.

"Artık onlardan korkmayın, Benden korkun." Yani, onlardan değil de asıl **Benden** korkun. Çünkü sizi zafere erdirmeye güç yetiren gerçekten Benim.

22. Kemale Erdirilen Din:

Yüce Allah'ın: **"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim"** buyruğu ile şuna işaret edilmektedir: Peygamber (sav) Mekke'de bulunduğu sırada, yalnızca namaz farizası vardı.

Medine'ye hicret ettikten sonra yüce Allah, Hz. Peygamber haccedene kadar helâl ve harama dair hükümlerini indirdi. Hz. Peygamber haccedip din kemale erince, şu: **"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim"** âyetini -ileride açıklayacağımız üzre- indirdi. Hadis imamları Târık b. Şihab (ez-Zührî)'den şöyle dediğini rivayet ederler: Yahudilerden bir adam, Ömer (r.a)'ın yanına gelerek şöyle dedi: Ey mü'minlerin emiri, Kitabınızda okuduğunuz bir ayeti kerime vardır, eğer o âyet biz yahudiler topluluğu üzerine indirilmiş olsaydı, o âyetin indiği günü bayram edinirdik. Hz. Ömer: Bu hangi âyettir diye sorunca, yahudi: **"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslamı beğenip seçtim"** ayetidir. Hz. Ömer şöyle dedi: Şüphe yok ki ben, bu âyet-i kerimenin indirildiği günü de, indirildiği yeri de çok iyi biliyorum. Bu âyet-i kerime Rasûlullah (sav)'a Cuma günü Arefe'de nazil olmuştur. Müslim'in lafzı bu şekildedir. (1) Nesaî'de ise "Cuma akşamı" ifadesi vardır. (2)

Bu âyet-i kerimenin Hacc-ı Ekber günü nazil olup, Rasûlullah (sav)'ın bu âyeti okuduğu, bunun üzerine de Hz. Ömer'in ağladığı rivayet edilmiştir. Rasûlullah (sav) ona: "Ne diye ağlıyorsun?" diye sorunca, Hz. Ömer şu cevabı verdi: Beni ağlatan şu ki biz, dinimiz bakımından bir artış içerisinde bulunuyorduk. Bu din artık kemale erdiğine göre, ne kadar kemal bulmuş bir şey varsa mutlaka eksilmeye koyulur (işte bunun için ağlıyorum). Bunun üzerine Peygamber (sav) ona: "Doğru söyledin" (3) dedi.

Mücahid bu âyet-i kerimenin, Mekke'nin fethedildiği günü nazil olduğunu rivayet etmektedir.

Derim ki: Birinci görüş daha sahihtir. Bu âyet-i kerime, Cuma günü nazil olmuştur. Nâzil olduğu gün ise, Rasûlullah (sav) Arefe'de, el-Adbâ diye anılan devesi üzerinde bulunuyor iken, hicretin onuncu yılında, Veda Haccında Arefe günü ikindiden sonra nazil olmuştur. Bu buyruk nazil olduğu sırada, buyruğun ağırlığından dolayı devenin bacakları neredeyse çatlayacaktı. O bakımdan dayanamayıp çöktü.

---

(1) *Buhârî,* İman 33, Tefsir 5, sûre 2, İ'tisam, bölüm başında; *Müslim,* Tefsir 3-5; *Tirmizî,* Tefsir 5, sûre 1,2; *Nesaî,* İman 18; *Müsned,* I, 39.

(2) *Nesaî,* Menâsik 194; *Müsned,* I, 28.

(3) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* III, 18.

"Yevm: gün" tabiri, günün bir parçası hakkında da kullanılabilir. Nitekim ayın bir bölümü hakkında da ay tabirinin kullanıldığı gibi. Biz, şu işi şu şu ayda, şu şu senede yaptık, denilir. Bilindiği gibi yapılan o iş, ayın ya da senenin tümünü kapsamaz. Bu da gerek arapların dilinde, gerek arap olmayanların dilinde bu şekilde kullanılır.

Din: Bizim için teşri buyurduğu şer'î hükümler ile, bizim için öngördüğü yasalardır. Bu şer'î hükümler bölüm bölüm nâzil olmuştur. Bundan en son nâzil olan da bu âyet-i kerimedir. Bundan sonra hüküm ifade eden bir buyruk nâzil olmamıştır.

Bu görüş, İbn Abbas ve es-Süddî'ye aittir. Cumhur ise der ki: Bundan kasıt, farz, helâl ve harama dair hükümlerin büyük çoğunluğudur. Derler ki: Bundan sonra Kur'ân'ın pek çok bölümü nâzil olmuştur, ayrıca Riba âyeti de nâzil olduğu gibi, Kelâle âyeti ve buna benzer daha başka âyetler de inmiştir. Bu âyetin nüzulü sırasında kemale eren dinin büyük bir bölümü ile hacca dair hususlardır. Zira, bu senede mü'minlerle birlikte herhangi bir müşrik Beytullah'ı tavaf etmediği gibi, çıplak bir kimse de Beytullah'ı tavaf etmedi. Ve bütün insanlar da Arefe'de vakfe yaptı.

"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim" buyruğunun düşmanlarınızı helâk ettim, dininizi diğer bütün dinlere üstün kıldım, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bir kimseye düşmanına karşı yardım olunup, düşmanının zararı önlenecek olursa "istediğimiz bizim için tamamlanmış oldu" der.

23. Tamamlanan İlâhî Nimet:

"Üzerinizdeki nimetimi tamamladım." Şer'î hükümleri, alıkâmı tamamlamakla size vadettiğim şekilde İslâm dinini üstün kılmakla bunu gerçekleştirdim, demektir. Zira, Ben daha önce sizlere: *"Tâ ki, size olan nimetimi tamamlayayım..."* (el-Bakara, 2/150) diye buyurmuştum. Bu ise, güvenlik içerisinde huzur ile Mekke'ye girmek ve buna benzer bu Hanif dinin ihtiva ettiği yüce Allah'ın rahmeti ile cennete girmeye kadar diğer bütün hususları kapsamaktadır.

24. Bu Âyetin Nüzulünden Önce Din Eksik miydi?

Ve Bundan Önce Vefat Edenlerin Durumu:

Birisi şöyle diyebilir: Yüce Allah'ın: **"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim"** buyruğu, dinin bir zamanlar kâmil olmadığının delilidir. Bu ise, daha önce vefat eden Muhacir, Ensar, Bedir ve Hudeybiye'de bulunmuş, Rasûlullah (sav)'a her iki bey'ati de yapmış, Allah için canlarını feda etmiş kimselerin karşı karşıya kaldıkları büyük ve türlü mihnetlere rağmen, eksik bir

din üzere ölmelerini; Rasûlullah (sav)'ın da bu durumda insanları eksik bir dine davet etmesini gerektirir. Bilindiği gibi eksiklik de bir kusurdur. Allah'ın dini ise dosdoğru bir dindir. Nitekim yüce Allah: *"Dosdoğru bir dine..."* (el-En'âm, 6/161) diye buyurmaktadır.

Böyle bir şüpheye şu şekilde cevap verilebilir: Neye dayanarak her bir eksikliğin bir kusur olduğunu söylüyorsunuz? Buna dair deliliniz nedir? Ayrıca şunlar da söylenir: Ayın eksik olması bir kusur mudur? Yolcunun namazının eksik olması o namaz için bir kusur mudur? Yüce Allah'ın: *"Uzun ömürlü birisinin ömrünün uzatılması da ömrünün eksiltilmesi de ancak bir kitaptadır"* (Fâtır, 35/11) buyruğunda işaret ettiği şekilde, dilediği ömrün eksikliği o ömür için bir kusur mudur? Alışılmıştan daha eksik olan ay hali günleri, hamilelik günlerinin eksik oluşu, hırsızlık, yangın veya sel baskını dolayısıyla sahibini fakir bırakmadığı takdirde malın eksikliği, acaba bir kusur mudur? O bakımdan senin, yüce Allah'ın ilminde bulunan dinin geri kalan bölümlerinin bildirilmesinden önce şer'î hükümler açısından dinin bölümlerindeki eksikliğe karşı gösterdiğin bu tepki, aslında böyle bir tepkiyi gerektiren herhangi bir kusur veya olumsuz bir yönden dolayı değildir. Yüce Allah'ın: **"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim"** buyruğunun anlamı ile ilgili olarak senin olumsuz gördüğün şey, iki şekilde açıklanabilir:

Birincisi şudur: Ben, bu dini, benim kaza ve kaderim gereğince, nezdimde belirlediğim en ileri noktaya kadar ulaştırmış oldum, anlamı kastedilmiş olabilir. Bu ise, bundan önceki durumunun ayıplanacak bir eksiklik olmasını gerektirmez. Aksine o takdirde mukayyed bir eksiklikle nitelendirilebilir ve buna şöyle denilebilir: Bu din, o zamanki haliyle yüce Allah nezdinde, kendisine ekleyeceği ve katacağını bildiği şeylere nisbetle eksikti. Nitekim yüce Allah'ın yüzyıl yaşatacağı bir kimseye, Allah onun ömrünü tamamlasın denilir. Ancak bundan, yaşı altmış olduğu sırada ömrünün bir kusur ve bir tutarsızlık anlamında eksik olmasını gerektirmez. Peygamber (sav) şöyle buyururdu: "Allah, her kimi altmış yıl yaşatır ise, artık ömür bakımından onun ileri süreceği bir mazereti kalmamış olur." (1) Ama bu durumdaki kimsenin, mukayyed olmak şartıyla eksiklik ile nitelendirilmesi ve şöyle denilmesi mümkün olur: Altmış yaşında iken, yüce Allah'ın bilgisine göre, o kişiyi ulaştıracağı ve yaşatacağı ömürden daha eksik idi. Şanı yüce Allah, öğlen, ikindi ve yatsı namazlarını (farzlarını) dört rekate ulaştırmıştır. Eğer dört rekâte çıkardıktan sonra: Allah bunları tamamladı denilecek olursa bu, doğru bir ifade olur. Ancak, bu namazlar ikişer rekât iken, kusur ve bir ayıp olacak şekilde eksik idiler, demeyi gerektirmez. Ancak, yüce Allah'ın daha sonra bunlara ek-

(1) el-Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 427-428.

leyeceği ve ilave edeceği sayıya göre eksik idiler denilecek olursa, o takdirde bu doğru bir ifade olur. İşte, yüce Allah'ın bu dini ezelî ilminde ulaştıracağını takdir ettiği son noktaya vardırıncaya kadar peyder pey şer'î hükümlerini indirmesi de böyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bir başka açıklama şekli de şöyledir: Yüce Allah: **"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim"** buyruğu ile şunu kastetmiş olabilir: O, dinin rükûnlerinden başka herhangi bir rüknün kalmamış olduğu, hacca da onları muvaffak kıldı ve haccettiler. Böylelikle bütün rükünlerini eda ve farzlarını yerine getirmek suretiyle dini onlar için tamamlamış ve bütünlemiş oldu. Hz. Peygamber de: "İslam beş esas üzerine bina edilmiştir..." [1] diye buyurmuştur. Bundan önce ise şehadet kelimesini getirmişler, namaz kılmışlar, zekât vermişler, oruç tutmuşlar, cihad etmişler, umre yapmışlardı, ama henüz haccetmemişlerdi. İşte o gün Peygamber (sav) ile birlikte haccedince şanı yüce Allah, onlar Arefe akşamı vakfe yerinde iken: **"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım..."** buyruğunu indirdi. Bununla da dinini onlar için vaz edişini tamamlamış olduğunu kastetmektedir. İşte bunda, Allah'a yapılan bütün itaatlerin bir din, iman ve İslâm olduğuna dair açık delil vardır.

25. Allah'ın Razı Olduğu Din:

Yüce Allah'ın: **"Ve size din olarak İslâm'ı beğenip seçtim"** buyruğu, Ben size, din olarak sizin için ondan razı olduğumu bildirdim, anlamındadır. Şanı yüce Allah, her zaman için din olarak bizim İslâm'a bağlanmamıza razıdır. Yoksa bu buyruğu zahirine göre yorumluyarak, razı oluşunun yalnızca o gün için tahsis edilmesinin bir faydası olmaz.

"(دِينًا): **Din olarak"** kelimesi, temyiz olarak nasb edilmiştir. İkinci mef'ul olarak nasbedilmiş olduğu da kabul edilebilir.

Buyruğun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Eğer, sizler Benim sizin için şeriat olarak belirlemiş olduğum dine uyacak olursanız, sizden razı olurum. **"Ve size din olarak İslâmı beğenip seçtim"** buyruğu ile şunu kastetmiş olması ihtimali de vardır: Bugün üzerinde bulunduğunuz dininiz İslâm'ı bütün kemali ile, ondan hiçbir şeyi neslı etmeksizin ve ebediyyen kalıcı olmak üzere [2] beğenip seçtim. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) *Buhârî*, İman 2, Tefsir 2. sûre 30; *Müslim*, İman 19-22; *Tirmizî*, İman 3; *Nesaî*, İman 13; *Müsned*, II, 93, 120, 143.

(2) "Ebediyyen" kelimesi, Arapça baskıyı tahkik edenin ilgili notu isabetli görülerek "âyet" kelimesinin yerine tercümeye alınmıştır.

Bu âyet-i kerimede sözü geçen İslâm, yüce Allah'ın: ***"Şüphesiz Allah nezdindeki din İslâmdır"*** (Âl-i İmran, 3/19) buyruğunda sözü geçen İslâmın aynısıdır. Yine, Hz. Cebrail'in Peygamber (sav)'a sorduğu soruyu açıklayan da budur. Bu İslâm ise iman, ameller ve diğer imanın çeşitli şubeleridir.

26. Zorunluluk Hali:

"Kim son derece aç ve çaresiz kalır da..." buyruğu, her kimin içinde bulunduğu zorunluluk hali, meyteden ve bu âyet-i kerimede haram kılınmış diğer şeylerden yemeye mecbur bırakılırsa... demektir. Âyet-i kerimede geçen "(اَلْمَخْمَصة): **Son derece aç**" kelimesi, açlık ve insanın karnının boş olması demektir. (اَلخَمْص) ise, karnın zayıflaması ve içe çekilmesi anlamındadır.

Erkek için; (خَمِيص وخُمْصَان) şeklinde, kadın için de; (خَمِيصَة وخُمْصَانة) şeklinde kullanılır. Ayağının iç tarafı fazlaca çukur olanı nitelemek için de; (اَخْمَص القدم) denilir. Bu kelime açlık hakkında çokça kullanılır.

Şair A'şâ der ki:

تَبِيتون في ٱلْمَشْتَى مِلاءً بُـطُونكم وجـارَاتُكم غَـرْثَى يَبِتْن خَمَـائِصا

"Siz kış vakti karınlarınız dolu olarak geceleri geçirirsiniz
Komşu hanımlarınız ise aç ve karınları içeri geçmiş olarak geceyi geçirirler."

Yani, açlıktan dolayı karınları zayıflamış, içeri geçmiş olarak geceyi geçirirler. Şair Nâbiğa da zayıflığı bakımından karnının içeri çekilmiş olması hakkında şöyle demektedir:

والبـطن ذو عُكَنٍ خَمِيصٌ لـيِّنٌ والنَّحْـر تَنْفُجُـه بثَـدْيٍ مُقْعَـدِ

"Karnı ise boğum boğumdur; bununla birlikte içeri geçmiş ve yumuşaktır.
Boynuna gelince, bükülemeyen sert meme üzerinde yükselmektedir."

Hadis-i şerifte de: "(خِمَاص البطون خِفافُ الظُّهور): Karınları içe geçmiş sırtları nın yükü bakımından ise hafiftirler..." (1)

(الخِمَاص) kelimesi, karnı içeri geçmiş demek olan; (الخَمِيص)'ın çoğuludur ki, zayıf demektir. Hz. Peygamber bu hadis-i şerifinde, bu kimselerin insanların mallarına tenezzül etmeyen tok gözlü kimseler olduklarını haber ver-

(1) İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, II, 80.

mektedir... Yine: "(إن الطير تغدو خماصاً وتروح بطاناً): Kuşlar, sabahleyin karınları boş olarak yuvalarından çıkar giderler, akşamleyin ise karınları tok ve doymuş olarak geri dönerler" (1) hadisinde de ("karınları boş" anlamındaki) bu kelime aynı kökten gelmektedir.

(الخَمِيصة), bir kumaş çeşididir. el-Esmaî der ki: Bunlar, çeşitli işaretleri bulunan ipek veya yünden yapılmış elbiselerdir. Siyah renkli olurlar. Eskiden insanların giydikleri elbiseler arasında bunlar da vardı.

Zorunluluk halinin anlamı ve hükmü ile ilgili açıklamalar daha önce el-Bakara sûresinde (2/172-173. âyetin tefsirinde, 21, 22. başlıklar ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

27. Zorunluluk Halinde Bile Günaha Meyledilmez:

Yüce Allah'ın: **"Günaha meyletmeksizin..."** buyruğu, harama meyletmeksizin anlamındadır. Bu da: ***"Saldırmamak ve haddi aşmamak..."*** (el-Bakara, 2/173) anlamındadır. Bunun anlamı ise, (daha önceden işaret edilen âyet-i kerimenin bölümü açıklanırken) geçmiş bulunmaktadır. âyeti kerimede geçen; (الجَنَف): Meyletmek demektir, (الإثم): Günah ise, haram anlamındadır.

Ömer (r.a)'ın -Ramazan günü insanların oruçlarını açmasından sonra güneşin görünmesi üzerine- söylediği: "(ما تَجَانَفْنَا فيه لإثم): Biz bu hususta bir günaha meyletmedik" sözü de bu kabildendir. Biz, bilerek ve kasti olarak bu işi yapmaya yönelmedik, anlamındadır. Meyletme işini yapan herkese de; (متجانف وجنف) denilir. Âyet-i kerimede geçen ve "meyleden" anlamına gelen (متجانف) kelimesini en-Nehaî, Yahya b. Vessâb ve es-Sülemi, elif'siz olarak (مُتَجَنِّف) diye okumuşlardır. Mana itibariyle bu şekil daha beliğdir. Zira, aynül fiilin (fiil kökünün ikinci harfinin ki, burada "nun" harfidir), şeddeli okunuşu mananın daha mübalağalı, daha ileri derecede olmasını, hükmünün de daha bir sağlamlığını gerektirir. (âyeti kerimedeki kipi ile) tefâul vezni ise, sadece bir şeyin taklid edilmesi ve ona yaklaşılması anlamını ifade eder. Nitekim (تمايل الغُصْن): Dal eğildi denilecek olursa, dalın eğilmek suretiyle yakınlaşmış olduğunu ifade eder. Buna karşılık; (تَمَيَّل) denilecek olursa, eğilme hükmünün fiilen sabit olduğu anlatılmış olur.

Aynı şekilde (تصاون الرّجل): Adam kendisini korumaya çalıştı ile (تصوّن): Korudu kipleri de böyle olduğu gibi, (تعاقل وتعقّل): Akıllı olmaya çalıştı ile fiilen akıllandı kipleri de böyledir. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Maksadında bir masiyet işleme kastını gütmeksizin... Bu şekildeki açıklama,

(1) *Tirmizî*, Zühd 33; *İbn Mâce*, Zühd 14; *Müsned*, I, 30, 52.

Katade ve Şafiî'ye aittir.

"Şüphesiz Allah, mağfiret edendir, merhamet edendir." Yani Allah böyle birisini bağışlar, ona merhamet buyurur. Burada "Ona" anlamına gelen (له) hazf edilmiştir. Sibeveyh de (bu kabilden hazfe örnek olmak üzere) şöyle bir beyit nakletmektedir:

قد اصبحت امُّ الخيارِ تدّعي عليّ ذنباً كلّهُ لم اصنعِ

"Um el-Hiyâr, artık iddia eder oldu
Aleyhime bir günah işlediğimi. Halbuki ben onu büsbütün işlemedim."

Şair burada, fiilin sonunda "(لم اصنعه): Onu işlemedim" anlamını verecek şekilde "o" zamirini hazf etmiş bulunmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَآ أُحِلَّ لَهُمْ ۖ قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ ۙ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ
الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ ۖ فَكُلُوا مِمَّآ أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ
وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤﴾

4- Senden, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: "Size bütün iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Allah'ın size öğrettikleri ile alıştırıp öğrettiğiniz avcı hayvanların avları da. Artık onların sizin için tutuverdiklerinden yeyin. Üzerine Allah'ın adını anın ve Allah'tan korkun. Muhakkak Allah hesabı pek çabuk görendir."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onsekiz başlık [1] halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzul Sebebi:

"Senden... soruyorlar" âyet-i kerimesi Adiy b. Hâtim, Zeyd b. Muhelhil'in -ki o, Rasûlullah (sav)'ın kendisine "Zeydü'l-Hayr" adını vermiş olduğu "Zeydü'l-Hayl"dır- Peygamber (sav)'a şunu sormaları üzerine nâzil olmuştur:

(1) Görüleceği üzere başlıklar "ondokuz"dur.

İy Allah'ın Rasûlü, biz, köpeklerle ve şahinlerle avcılık yapan bir topluluğuz. Köpekler ise inek, eşek ve ceylanları yakalamakla birlikte bunlardan kimisini yetişip kesebiliyoruz, kimisini de köpekler öldürmekte ve biz bunları yetişip kesemiyoruz. Allah; meyteyi (leş'i) haram kılmış bulunmaktadır. Bizim için helâl olan nelerdir?. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu. (1)

2. Helâl Kılınan Şeyler:

"...Kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size bütün iyi ve temiz şeyler helâl kılındı" buyruğunda yer alan; "(ماذا): **Ne**" edatı, mübteda olarak ref' mahallindedir. Haberi ise: **"Kendilerine neyin helâl kılındığını..."** buyruğudur. Buradaki (ما) ise fazladan gelmiştir. Bu, (الذي) anlamında da kabul edilebilir. O takdirde haber: **"De ki: Size bütün iyi ve temiz şeyler helâl kılındı"** buyruğudur. İyi ve temiz şeyler anlamındaki **"et-Tayyibât"** helâl olan şeyler demektir. Haram olan her şey ise Tayyıb (iyi ve temiz) olamaz. Tayyıb'ın tanımı ile ilgili olarak şöyle de denilmiştir: O, yeyip içenin lezzetini aldığı ve bu hususta dünyada da ahirette de kendisine zarar vermeyen herşeydir. Tayyibât'tan kastın kesilen hayvanlar olduğu da söylenmiştir. Çünkü, şer'î kesim ile bu hayvanlar temizlenmiş olur.

3. Eğitilmiş Av Hayvanlarının Avladıkları:

"Alıştırıp öğrettiğiniz..." anlamındaki; (وما علمتم) buyruğu "alıştırıp öğrettiğiniz avcı hayvanların avları da" anlamındadır. Buna göre ifadede hazf edilmiş (avladıkları anlamını veren bir) kelime vardır. Bunun takdiri mutlaka gereklidir. Eğer bu takdir olmasaydı, helâl olup olmadıkları hakkında sorulan sorunun, "alıştırıp öğretilen avcı hayvanları" kapsaması gerekirdi. Oysa bu, kimsenin kabul ettiği bir görüş değildir.

Diğer taraftan yırtıcı hayvanların etini mübah kabul eden kimseler de bu yırtıcı hayvanların mübahlığının eğitilmiş olması şartına bağlı olarak tahsis etmemektedir. İleride bu gibi hayvanların yenilmesi ile igili olarak ilim adamlarının görüşleri yüce Allah'ın izniyle el-En'âm suresinde (6/145. âyetin tefsirinde) gelecektir.

Kur'ân ahkâmına dair eser yazmış bazı kimseler, âyet-i kerimenin ifade ettiği mübahlığın, bizim eğitmiş olduğumuz avcı hayvanları kapsamına aldığına delil teşkil ettiğini de zikretmektedir. Bu, hem köpeği, hem de diğer yırtıcı ve avlayıcı kuşları kapsamaktadır. Bu da diğer yollarla onlardan yararlanmanın mübah olmasını gerektirir. Köpeğin ve diğer avlayıcı hayvanların

(1) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân,* S. 194; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr,* III, 21-22.

satışının caiz olmasına, -bir delil ile tahsis edilen müstesnâ- diğer çeşitli menfaat şekilleriyle onlardan yararlanmanın da caiz oluşuna delalet etmektedir. Sözü geçen istisnâ da "cevârih" diye anılan ve avlayıcı olan köpek ve diğer yırtıcı kuşların yenilmesini ihtivâ eder. Adiy b. Hatim'in özel isim verdiği beş tane köpeği vardı. Alıştırmış olduğu bu av köpeklerinin adları ise, Selheb, Ğallâb, Muhtelis ve Mütenâis idi. es-Süheylî der ki: Beşincisinin adı hususunda şüphe etmekteyim. Bunun adının Ahtab mı, yoksa Vessab mı olduğu hususunda müteredddidim.

4. Köpek Vasıtasıyla Avlanan Hayvanın Yenilmesi İçin Aranan Şartlar:

Ümmet, eğer köpek siyah renkli olmayıp, müslüman tarafından eğitilmiş, ava salındığı zaman giden, çağırıldığı zaman gelen, avı ele geçirmesinden sonra uzaklaşması istenince uzaklaşan, avını yaralamak yahut da dişini ona geçirmekle birlikte yakaladığı avdan yemeyen bir köpek ile müslüman avlanacak ve o avcı köpeği salması esnasında Allah'ın adını anacak olursa, böyle bir köpeğin avının sahih olup yenileceğini hilafsız olarak icma ile kabul etmiştir.

Bu şartlardan birisi bulunmayacak olursa, görüş ayrılıkları sözkonusu olur. Şâyet avlanmada kullanılan sırtlan ve benzeri köpek dışında bir hayvan, yahut da doğan, şahin ve benzeri kuşlar olursa, ümmetin cumhuru eğitilmelerinden sonra avladıkları bütün avların yenileceği görüşündedir. Böyle bir avlayıcı hayvan, (âyet-i kerimede nitelendirilen şekliyle) cârih (yani kâsib, kazanıcı) dır. Çünkü, bir kimse bir şey kazanacak olursa, aynı kökten gelen: (جَرَح فلان واجترح) tabirleri kullanılır. (Organ anlamına gelen) el-Câriha da buradan gelmektedir. Çünkü, onun vasıtası ile birşeyler kazanılır. "(اجتراح السيئات): Kötülüklerin kazanılması" tabiri de buradan gelmektedir.

Şair el-A'şâ der ki:

ذا جُبَـارٍ مُنْضِـجـاً بِـيَـسَـمُـه يُـذْكِـر الجـارح مـا كـان اجترخ

"(Benim hicvettiğim kimsenin sözleri) boşa gider, hederdir. (Buna karşılık benim hicvim) oldukça etki bırakan bir dağlamayı andırır. (Onların hicivleri benimkine denk olmadığı için) hiciv ile bir şeyler kazanana kendi işlediklerini hatırlatır."

Âyet-i kerimede de: "(وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ): *Gündüzün de ne kazandığınızı bilir..."* (el-En'âm, 6/60) diye buyurulmaktadır. Bir başka yerde de:

"(أم حسب الذين اجترحوا السيئات): ***Yoksa kötülükleri kazananlar...mı sanırlar?***" (el-Câsiye, 45/21) diye buyurulmaktadır.

5. Avlanmak İçin Kullanılan Hayvanın Eğitilmesi:

Yüce Allah'ın: **"Alıştırıp öğrettiğiniz"** buyruğunun anlamı: Alıştırıp öğreten kimseler demektir. Eğiten ve tedip eden kimse anlamındadır. Bunun: Tıpkı, köpeklerin alıştırıldığı gibi, avlanmak hususunda ısrar edenler olarak anlamında olduğu da söylenmiştir. er-Rummânî der ki: Her iki anlamın da kasdedilmesi ihtimali vardır.

"(مكلبين): **Alıştırıp öğrettiğiniz"** kelimesinde, kelimenin kökü, (köpek anlamına gelen kelb'den geldiği için) yalnızca köpeklerin avladıklarının mübah olduklarına dair delil yoktur. Çünkü bu kelime, "mü'minler" demesi gibidir. Her ne kadar; yalnızca köpeklerin avladıkları mübahtır, diyenler buna yapışmış iseler de yine onların görüşlerine delil olacak bir taraf yoktur. İbnü'l-Münzir'in naklettiğine göre, İbn Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Doğan ve benzeri avcılıkta kullanılan kuşların yakaladıklarına gelince; bunların yakaladıklarını ölmeden önce yetişecek ve kesebilecek olursan onu kes, onu yemek senin için helâldir. Aksi takdirde ondan yeme. İbnü'l-Münzir der ki: Ebu Cafer'e doğan kuşu ile avlanmanın helâl olup olmadığı soruldu o, hayır yetişip de onu kesmen müstesnâ diye cevap verdi.

ed-Dahhâk ile es-Süddî: **"Allah'ın size öğrettikleri ile alıştırıp öğrettiğiniz avcı hayvanların avları da"** buyruğunun, köpekler hakkında hususi olduğunu söylemişlerdir. Eğer köpek, simsiyah ise, Hasan (el-Basrî), Katade ve en-Nehaî onunla avlanmayı mekruh görmüşlerdir. Ahmed ise der ki: Köpeğin simsiyah olması halinde avcılıkta kullanılmasına ruhsat veren kimse olduğunu bilmiyorum. İshâk b. Rahaveyh de bu görüştedir.

Medine ile Kûfe'deki ilim ehlinin geneli ise, eğitilmiş herbir köpek ile avlanmanın caiz olduğu görüşündedirler. Siyah köpekle avlanmayı uygun görmeyenler, buna gerekçe olarak Hz. Peygamber'in: "Siyah köpek bir şeytandır" hadisi dolayısıyla bu görüşe varmışlardır. Bu hadisi, Müslim rivâyet etmiştir. (1)

Cumhur ise, âyetin umum ifade ettiğini delil gösterdiği gibi, doğan kuşu ile avlanmanın caiz oluşu hususunda da âyetin nüzul sebebi ile ilgili olarak zikredilenleri ve Tirmizî'nin Adiy b. Hatim'den rivâyet ettiği şu hadisi delil gösterirler. Adiy b. Hatim dedi ki: Rasûlullah (sav)'a doğan kuşu ile avlan-

(1) ***Müslim,*** Salât 265; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 109; ***Tirmizî,*** Salât 136; ***Nesaî,*** Kıble 7; ***İbn Mâce,*** İkametu's-Salât 38; ***Müsned,*** V, 149, 151, 160; VI, 157, 280.

ma hususunda soru sordum, şöyle buyurdu: "Senin için yakaladığından yiyebilirsin." (1)

Hadisin isnadında Mücalid vardır. Ve bu hadis ancak Mücalid yoluyla bilinmektedir. Mücalid zayıf bir ravidir. (2)

Ayrıca konu ile ilgili manayı da delil göstermişlerdir. O da şudur: Avcılıkta köpekten beklenen herbir şey, mesela parstan da beklenir. Bu konuda (hükme) etkileyici bir özelliği bulunmayan hususlar dışında aralarında hiçbir fark yoktur. İşte, asılda bulunan manaya yapılan kıyas da budur. Kılıcın kamaya, cariyenin de köleye kıyas edilmesi gibi. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

6. Avcının Dikkat Etmesi Gereken Hususlar:

Bu husus anlaşıldığına göre, şunu bilmelisin ki, avlanacak kimsenin hayvanını gönderdiğinde, hayvanın şer'î kesimini ve onu yemenin mübah oluşunu kastetmesi gerekmektedir. Bu hususta hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Köpeğini salarken (avının üzerine) Allah'ın adını andığın takdirde (o avdan) yiyebilirsin." (3) Bu ise, hem niyet etmeyi hem de Allah'ın adını anmayı (Bismillah demeyi) gerektirmektedir. Bununla birlikte eğer hoşça vakit geçirmeyi kastedecek olursan, Mâlik bu avdan yemeyi mekruh kabul etmekle birlikte İbn Abdülhakem bunu caiz görmüştür. el-Leys'in şu sözünün zahirinden anlaşılan da odur: "Ben, bundan daha çok -ki, avlanmayı kastediyor- batıla benzeyen bir hak görmüş değilim."

Şâyet hayvanı şer'î usule göre kesmek niyetini taşımaksızın bu işi yapacak olursa, o takdirde (o avladığı hayvan eti) haram olur. Çünkü bu, herhangi bir menfeat sağlamaksızın bir hayvanı telef etmek ve fesat yapmak kabilindendir. Rasûlullah (sav) ise, yeme kastı dışında hayvanın öldürülmesini yasaklamıştır. İlim adamlarının cumhuru ise, hayvanı salması esnasında sözlü olarak Allah'ın adını anmanın (Besmele çekmenin) mutlaka gerekli olduğu görüşündedir. Çünkü Hz. Peygamber: "Allah'ın adını andığın takdirde" diye buyurmuştur. Eğer herhangi bir şekilde besmele çekilmezse, o takdirde avlanılan hayvan yenilemez. Zahirî mezhebi mensupları ile hadis ehlinden bir topluluğun görüşü budur. Bizim mezheb alimlerinden -ve onların dışında- bir

(1) *Tirmizî*, Sayd 3.

(2) Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 36 v.d.

(3) *Buharî*, Zebâih 2, 7, Tevhîd 13; *Müslim*, Sayd 1-3; *Ebû Dâvûd*, Edahi 22; *Tirmizi*, Sayd 1, 6; *Nesaî*, Sayd 1, 3, 7, 8, 18, 21; *İbn Mâce*, Sayd 3.

topluluğun görüşüne göre ise, kasti olarak besmeleyi terk etmesi halinde müslümanın avladığı ve kestiği hayvanın yenilmesinin caiz olduğunu kabul etmişlerdir. Onlar, bu hususta besmele çekme emrinin mendupluk ifade ettiğini kabul etmişlerdir. Mâlik ise, meşhur olan görüşüne göre, besmele çekmeyi kasten terketmek ile yanılarak terketmek arasında fark olduğu kanaatindedir ve şöyle demektedir: Besmele çekmek kasten terkedilecek olursa yenilmez, yanılarak terkedilirse yenilir. İslam aleminin değişik bölgelerindeki fukahanın görüşü de budur. Şafiî'nin iki görüşünden birisi de budur. Bu mesele, yüce Allah'ın izniyle el-En'âm sûresinde (6/121. âyetin tefsirinde) gelecektir.

Diğer taraftan köpeğin salınması esnasında, dizgininin avcının elinde bulunup, avcının eliyle gönderilmesi de kaçınılmazdır. Avcı onu serbest bırakacak, avın üzerine gitmesi için onu kışkırtacak ve köpek de onun üzerine gidecektir. Yahut da avlayıcı hayvan, avı görmekle birlikte, yerinde hareketsiz durmalı, avcının kışkırtması ile olmaksızın yerinden hareket etmemelidir. Bu ise, avlayıcı hayvanın dizginlerinin avcının elinde bulunup, onu avın üzerine salarak serbest bırakması durumuna benzemektedir. Konu ile ilgili iki görüşten birisine göre bu böyledir.

Şâyet avlayıcı hayvan avcının göndermesi ve kışkırtması sözkonusu olmaksızın kendiliğinden gidecek olursa cumhura, Mâlik'e, Şafiî'ye, Ebu Sevr'e ve rey ashabına göre avı caiz değildir, yenilmesi de helâl olmaz. Çünkü, böyle bir durumda avcı hayvan salınmaksızın kendisi için avlamış ve kendi adına yakalamış olur. Bu hususta avcının herhangi bir katkısı da yoktur. Dolayısıyla o avlayıcı hayvanın gönderilmesi avcıya nisbet edilemez. Çünkü Hz. Peygamberin: "Eğitilmiş köpeğini saldığın takdirde..." [1] ifadesi buna uymamaktadır. Ata b. Ebi Rebah ile el-Evzaî ise, avlanmak kastı ile onu dışarı çıkartmış olması halinde, hayvanın avladığının yenileceğini söylemişlerdir.

7. Kıraat Farkları:

Cumhur, **"alıştırıp öğrettiğiniz"** anlamına gelen; (عَلَّمْتُمْ) kelimesini "ayn ve lâm" harfini üstün olarak okumuşlardır. İbn Abbas, ve Muhammed b. el-Hanefiyye ise, bu kelimeyi "ayn" harfini ötreli, "lâm" harfini de esreli okumuşlardır. Yani: Avlayıcı hayvanlar ile onlarla avlanmaya dair size Allah tarafından öğretilenler ile... demek olur.

el-Cevârih: Kazananlar, kazanıcılar anlamındadır. İnsan azalarına bu adın veriliş sebebi ise, bunların (iyilik ya da kötülük) kazanmaları ve tasarrufta bu-

(1) ***Buhârî,*** Vudû 33; ***Müslim,*** Sayd 1; ***Nesaî,*** Sayd 3; ***Müsned,*** IV, 377.

lunmaları dolayısıyladır. Bunlara bu adın veriliş sebebinin, bunların (yaralamak anlamına gelen cerhten geldiği nazarı itibara alınarak) yaralayıp kan akıtmaları olduğu da söylenmiştir. O takdirde bu kelime, yaralamak anlamına gelen (el-Cirâh)'dan gelmiş olması gerekir ki, bu zayıf bir görüştür. Dil bilginleri de bundan farklı bir kanaate sahiptirler. Ayrıca İbnü'l-Münzir bu görüşü bir gurup kimseden de nakletmiştir.

"(مُكَلِّبِينَ) **Alıştırıcılar**" kelimesini cumhur, "kef" harfini üstün, "lâm" harfini de şeddeli olarak okumuşlardır. "el-Mukellib" ise, köpek eğiticisi ve onları avlanmaya alıştıran kimse demektir. Köpekten başkasını eğitenlere de aynı şekilde "Mükellib" denilir. Çünkü o da eğittiği o hayvanı nihâyet köpeğe benzetmektedir. Bunu kimi dil bilginleri nakletmiştir. Avcının kendisine de "Mükellib" denilir. Buna göre, âyet-i kerimedeki bu kelimenin anlamı "avlayıcılar olarak" şeklinde olur. Mükellib'in, köpeklerin sahibi anlamına geldiği de söylenmiştir.

el-Hasen ise bu kelimeyi, "kef" harfini sakin, "lâm" harfini de şeddesiz olarak (مُكْلِبِينَ) diye okumuştur. Bunun anlamı ise, köpeklere sahip olanlar şeklindedir. Nitekim, davarları çoğalan kimse hakkında; (امْشَى الرجل) denildiği gibi, köpekleri çok olan kimse hakkında da; (اكْلَب) denilir. el-Esmaî ise (Nâbiğa'ya ait) şu beyiti nakletmektedir:

وكـلّ فَـتًى وإن أمْشَى فـأثـرى ستُخلِجـه عن الـدنيـا مَنُـون

"Her bir delikanlının davarları çoğalır, büyük servet sahibi olsa dahi
Mutlaka onu ölüm dünyadan çekip alacaktır."

8. Avcılıkta Kullanılan Hayvanın Eğitiminde Aranan Şartlar İle Avcılıkta Kullanılacak Kuşlar:

"(تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللهُ): **Allah'ın size öğrettikleri ile alıştırıp öğrettiğiniz..."** buyruğundaki zamirin müennes olarak gelmesinin sebebi "el-Cevârih" kelimesinin lafzına riâyet etmek içindir. Çünkü bu da "câriha" kelimesinin çoğuludur.

Öğretmek hususunda şu iki şartın arandığında ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur: Avcı hayvana emir verildiği vakit emre riâyet etmeli (gönderildiğinde gitmeli) ve geri çağırılması halinde de geri gelmelidir.

Köpeklerle onların hükmünde bulunan diğer vahşi ve yırtıcı hayvanlarda bu iki şartın arandığında görüş ayrılığı olmamakla birlikte, avcılıkta kullanılan kuşlar hususunda ise görüş ayrılığı vardır. Meşhur olan, cumhurun kuşlarda da bunları şart gördüğüdür. İbn Habib'in naklettiğine göre, kuşlarda

çağırıldığında geri gelmeleri şart değildir. Çünkü, çoğunlukla bu, kuşlarda mümkün olmaz. O bakımdan, kuşlara emir verildiğinde itaat etmeleri yeterlidir.

Rabia der ki: Çağrıldığı vakit, çağrıya uyan hayvanlar, eğitilmiş avcı hayvandır. Çünkü, hayvanların çoğu, tabiatı dolayısı ile gönderildiği vakit gider.

Şafiî ile ilim adamlarının çoğunluğu (cumhûr), eğitilmiş olmakta avcı hayvanın sahibi adına yakalamasını da şart koşmuşlardır. Ancak, kendisinden nakledilen meşhur görüşünde Mâlik bu şartı öngörmemiştir. Şafiî der ki: Öğretilmiş olan avcı hayvan, sahibi tarafından gönderildiği vakit giden, geri dönmesi için çağırdığı vakit sahibine geri dönen, avı sahibi adına yakalayan ve ondan bir şey yemeyendir. Avcı hayvan bunu defalarca tekrarladığı takdirde ve bu işi bilen ehil kimseler, artık bu hayvan eğitilmiş oldu diyecek olurlarsa, o taktirde o hayvan eğitilip öğretilmiş hayvan olur.

Yine Şafiî'lerle Kûfelilerden nakledildiğine göre, salındığı vakit giden, avı yakaladığı vakit ona dokunmayan ve bunu ardı ardına defalarca yapan hayvanın üçüncü defa bu şekilde av yakalaması halinde avı yenilir.

İlim adamlarından, bunu üç defa yaparsa dördüncüsünde avladığı yenilir diyenler de vardır. Yine aralarında: Bunu, bir defa yapacak olursa, o hayvan alıştırılıp öğretilmiş olur ve ikincisinde de o hayvanın avladığı yenilir, diyenler de vardır.

9. Hayvanın Avcı İçin Yakalamasının Anlamı:

Yüce Allah'ın: **"Artık onların sizin için tutuverdiklerinden yiyin"** buyruğu, sizin adınıza yakaladıklarından ve ilişmediklerinden yiyin demektir.

İlim adamları, bu buyruğun te'vili (anlamı) hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

İbn Abbas, Ebu Hureyre, Nehaî, Katade, İbn Cübeyr, Ata b. Ebi Rebah, İkrime, Şafiî, Ahmed, İshak, Ebu Sevr, en-Numan (Ebu Hanife) ve mezhebine mensup ilim adamları derler ki: Buyruk, ondan yemeyecek olursa, anlamındadır. Eğer avdan yiyecek olursa, geri kalanı yenilmez. Çünkü bu durumda o, kendisi için yakalamış, sahibi adına yakalamamış olur. Ebu Hanife ve mezhebine mensup ilim adamlarına göre pars da köpek gibidir. Şu kadar var ki, kuşlarda bunu şart koşmamışlardır. Aksine kuşların yediklerinden arta kalan yenilir.

Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdullah b. Ömer, Selman-ı Farisî ve yine Ebu Hureyre ise şöyle demektedirler: Bu, ondan yemiş olsa dahi anlamındadır. Eğer avcı hayvan, -köpek, pars ya da kuş olsun- avdan yiyecek olursa, avın geri kalanı -geriye bir parçacık kalmış olsa dahi- yenilir. Bu, Mâlik'in ve mezhebi-

ne mensup bütün ilim adamlarının da görüşüdür. Aynı zamanda bu, Şafiî'nin ikinci görüşüdür. Kıyas da bunu gerektirir.

Konu ile ilgili olarak zikrettiğimiz bu anlamlarda iki tane hadis vardır. Birincisi, Adiy b. Hatim'in rivâyet ettiği, alıştırılmış köpeğe dair hadiste geçen şu ifadelerdir: "Eğer (avdan) yiyecek olursa, sen (kalanı) yeme. Çünkü bu durumda o kendisi için avlamış olur." Hadisi Müslim rivâyet etmiştir. (1)

İkincisi ise, Ebu Sa'lebe el-Huşeni yoluyla gelen hadistir. Ebu Sa'lebe dedi ki: Rasûlullah (sav) köpek avı hakkında şöyle buyurdu: "Köpeğini salarken üzerine Allah'ın adını andığın takdirde sen (o avdan) ye. Köpeğin ondan yemiş olsa dahi. Sağ elinin sana kazandırdığından ye." Bunu, Ebu Dâvud rivâyet etmiştir. (2) Bu, Adiy'den de rivâyet edilmiş ise de sahih değildir. Adiy'den gelen sahih rivâyet, Müslim'in rivâyet ettiği hadistir.

Konu ile ilgili iki rivâyet arasında tearuz olduğundan dolayı, bizim mezheb alimlerimizden ve onların dışında olanlardan kimisi, bu iki hadisin arasını bulma yoluna gitmiştir. O bakımdan, yasaklamayı ihtiva eden hadisi, tenzihî kerahete ve veralı davranmaya, bunu mübah kılan hadisi de cevaza ait olarak kabul etmiş ve şöyle demişlerdir: Adiy zengin birisi idi. O bakımdan Peygamber (sav) ona veralı hareket etmek suretiyle yememesi şeklinde fetva verirken, muhtaç bir kimse olan Ebû Sa'lebe'ye yemesi hususunda cevazı belirterek fetva vermiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bu te'vilin doğruluğuna Hz. Peygamber'in Adiy hadisinde kullandığı şu ifade de delâlet etmektedir: "Çünkü gerçekten ben, o takdirde (o avcı hayvanın) kendisi adına yakalamış olacağından korkarım." İşte bizim ilim adamlarımızın te'vili budur. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) ***"el-İstizkâr"*** adlı eserinde der ki: Adiy yoluyla gelen bu hadis ile Ebu Sa'lebe hadisi tearuz halindedir. Zahir görülen o ki, Ebu Sa'lebe hadisinin onu nesh ettiğidir. Çünkü Hz. Peygamber'e: Ey Allah'ın Rasûlü, ondan yemiş olsa dahi diye sorup, Hz. Peygamber'in: "Ondan yemiş olsa dahi" demesi bunu göstermektedir.

Derim ki: Ancak bu, nesh iddiası su götürür. Çünkü bunun tarihini bilemiyoruz. Bu durumda iki hadisin telifi ise, -hadislerin varid oldukları tarih bilinmediği sürece- daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Şafiî mezhebinin alimlerine gelince, onlar da şöyle demektedir: Eğer avlanılan hayvandan köpeğin yemesi, aşırı açlığı dolayısı ile ise, o av hayvanı yenilir, aksi takdirde yenilmez. Çünkü o takdirde bu, onun kötü eğitilmesinin bir neticesidir. Seleften bir topluluğun da bu hususta ayırım gözettiği-

(1) ***Buhârî,*** Zebâih 2, 7, 10; ***Müslim,*** Sayd 2, 3; ***Ebû Dâvud,*** Edâhî 22; ***Tirmizî,*** Sayd 6; ***Nesaî,*** Sayd 1, 7; ***İbn Mâce,*** Sayd 3; ***Müsned,*** IV, 257.

(2) ***Ebû Dâvud,*** Edâhi 23; ***Müsned,*** IV, 195.

ne dair rivâyetler vardır. Buna göre köpek ile parsın avlayıp kendisinden yediklerinin yenilmeyeceğini, buna karşılık doğan'ın kendisinden yediği avın yenilmesinin caiz olduğunu kabul etmişlerdir. Bu görüş en-Nehaî, es-Sevrî, rey ashabı ve Hammad b. Süleyman'ın görüşüdür. İbn Abbas'tan da nakledilmiştir. Bunlar derler ki: Çünkü köpek ile parsın dövülmesi ve bundan dolayı azarlanmaları mümkündür. Kuşa böyle bir uygulamanın imkânı yoktur. Kuşun öğretilmiş olmasının sınırı ise çağırıldığında geri gelmesi, salındığında da gitmesidir. Kuşun eğitiminde bundan daha ilerisine imkân yoktur, onu vurmak ise ona eziyettir.

10. Eğitilmiş Hayvanın, Avlanılan Hayvanın Kanından İçmesi:

İlim adamlarının cumhuruna göre, eğitilmiş hayvan av hayvanının kanından içecek olursa avı yenilir. Ata der ki: Kanı içmek, av hayvanını yemek değildir. Bununla birlikte eş-Şa'bî ile Süfyan-ı Sevrî böyle bir av hayvanını yemeyi mekruh görmüşlerdir. Ancak avın mübah oluş sebebinin eğitilmiş av hayvanının avı yaralayıp kanını akıtması olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Bu yaralamanın muhakkak olarak gerçekleştiğinden emin olunması, bunda herhangi bir şüphenin olmaması gerekir. Şüphe bulunması halinde ise av hayvanının yenilmesi caiz olmaz. Bunu, ayrı bir başlıkta ele alalım:

11. Avın Avcı Hayvan Tarafından Yaralanmış Olması:

Avcı, kendi köpeği ile beraber bir başka köpeği de bulacak olur ise diğer köpeğin bir başka avcı tarafından gönderilmemiş olduğu kabul edilir. Bu ikinci köpeğin kendi tabiatı gereği ve kendiliğinden gönderildiği varsayılır. Bu hususta görüş ayrılığı yoktur. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Eğer ona (avlanmasına) ondan başka köpekler de karışmış ise ondan yeme -bir başka rivâyette de şöyle denilmektedir-: Çünkü sen, ancak kendi köpeğin için besmele çektin, ondan başkası için besmele çekmedin." (1)

Şâyet bir başka avcı, ikinci köpeği göndermiş ve her iki köpek de o av hayvanını ortaklaşa avlamış ise, iki avcının da avlanılan o hayvanda ortak olması hakkıdır. İki köpekten birisi o av hayvanını öldürücü bir şekilde yaralamış, daha sonra ikincisi gelmiş ise, o av, onu öldürücü şekilde yaralayan eğitilmiş hayvanın sahibine aittir. Aynı şekilde kendisine bir ok atılarak dağdan aşağı yuvarlanan yahut bir suya gömülen hayvan da yenilmez. Çünkü Peygamber (sav) Adiy b. Hatim'e şöyle demiştir: "Ve eğer okunu atacak olursan,

(1) ***Buhârî,*** Zebaih 7, 8, 10; ***Müslim,*** Sayd 2, 4, 5; ***Nesaî,*** Sayd 2, 6, 7; ***İbn Mâce,*** Sayd 3; ***Müsned,*** IV, 257, 258, 379, 380.

Allah'ın adını an (arak at). (Avın) bir gün gözünden kaybolup avında ken di okunun izinden başka bir şey bulamayacak olursan (avını) yiyebilirsin. Şâ yet onu suya gömülmüş bulacak olursan ondan yeme. Çünkü sen o hayva nı suyun mu, kendi okunun mu öldürdüğünü bilemezsin." (1) Bu da, açık bir nasstır.

12. Avlanılan Hayvan Yaralanmaksızın Ölürse:

Av hayvanı köpeklerin ağızlarında fakat yara almaksızın ölecek olursa yenilmez. Çünkü boğularak ölmüş olur. Bu da kör bir bıçakla kesilip boğazı kesilmeden önce kesim esnasında çektiği ızdıraptan ölmüş gibi olur.

Şâyet yırtıcı hayvanlardan o av hayvanını kurtarıp kesme imkânı bulmakla birlikte av hayvanı ölünceye kadar bu işi yapmazsa o hayvan yenilmez. Ve hayvanı kesmek hususunda kusurlu hareket etmiş olur. Çünkü bu durumda hayvan kesilecek bir hale gelmiş idi. Kesilebilen hayvanın İslâmî kesimi ise kesilemeyeninkinden farklıdır.

Şâyet o hayvanı avlayıcı hayvanlardan kurtardıktan sonra bıçağını çıkarmadan önce ölürse veya beraberinde bulunan bıçağını eline alır (fakat kesmeden) ölürse o hayvanın yenilmesi caiz olur. Bıçak beraberinde bulunmamakla birlikte bıçağı aramayıp başka bir şeyle oyalanacak olursa o hayvan yenilmez.

Şafiî der ki: Avlayıcı hayvanların yakalayıp herhangi bir şekilde yaralamadığı av hayvanı hakkında iki görüş vardır. Birincisine göre, yaralanmadığı sürece o hayvan yenilemez. Çünkü yüce Allah: **"Avcı hayvanların..."** diye buyurmaktadır. Bu da İbnü'l-Kasım'ın görüşüdür. Diğeri ise bu hayvanın yenilmesinin helâl olduğudur. Bu da Eşheb'in görüşüdür. Eşheb der ki: Eğer av hayvanı köpeğin çarpmasından ötürü ölürse yenilir.

13. Kaybolan Avın Hükmü:

Hz. Peygamberin (11. başlıkta geçen) hadis-i şerifteki: "Şâyet onu bir gün süreyle kaybeder ve onda kendi okunun izinden başka bir yara izi bulmuyacak olursan (ondan) yiyebilirsin" buyruğu ile buna yakın ifadelerin yer aldığı, Ebu Sa'lebe yoluyla gelen ve Ebu Dâvud tarafından: "Üçgün sonra dahi olsa -kokmamış olması şartıyla- onu yiyebilirsin," (2) fazlalığıyla yer alan hadis-i şerife, Hz. Peygamberin: "(كُلْ ما أَصْمَيْت ودَعْ ما أَنْمَيْت): Gözünün önünde se-

(1) ***Müslim,*** Sayd 6,7; ***Nesaî,*** Sayd 18; ***Müsned,*** IV, 379.

(2) ***Müslim,*** Sayd 10, 11; ***Ebû Dâvûd,*** Edâhî 24; ***Müsned,*** IV, 194.

rl bir şekilde (av hayvanın veya av aletinle) öldürdüğünü ye. Fakat, gözünün önünden kaybolduktan sonra ölenden yeme" [1] hadisi arasında bir tearuz bulunmaktadır. [2]

(Bundan dolayı) gözden kaybolan av hayvanının yenilmesi ile ilgili olarak ilim adamları üç farklı görüş ortaya atmışlardır:

1) Avın ölümüne sebep teşkil eden ister ok, ister köpek olsun yenilir.

2) Gözden kaybolması halinde hiçbir şey yenilmez. Çünkü Hz. Peygamber: "Gözünün önünde ve süratlice öldürdüğünü ye, gözünden kaybolup da ölenî yeme" diye buyurmuştur. Yenilmeyiş sebebi ise, okun dışında başka birtakım haşerelerin avın ölümünde katkısı bulunmuş olması korkusudur.

3) Ok ile köpek avı arasında fark gözetenler. Bunların görüşlerine göre, ok ile öldürülen yenilir, köpek tarafından öldürülen ise yenilmez.

Bunun izahı şöyle yapılabilir: Ok, belli bir cihetten av hayvanının ölümüne sebep teşkil eder. Ve bu konuda içinden çıkılamayacak bir durum olmaz. Köpek gibi av hayvanları ise, değişik yerlerden av hayvanının ölümüne sebep teşkil etmiş olabilirler. O bakımdan nasıl öldüğü hususu içinden çıkılamayabilir. Bu üç görüş de bizim (mezhebimizin) ilim adamları tarafından ileri sürülmüş görüşlerdir.

Mâlik, Muvatta'ın dışındaki eserlerde şöyle demektedir: Av ölür, daha sonra onu ölü olarak eline geçirdiğinde doğanın, köpeğin ya da okun onun öldürücü bir tarafına isabeti sözkonusu değilse ondan yiyemez.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: İşte bu da bize şunu göstermektedir. Eğer avlama aracı avın öldürücü yerlerine isabet edecek olursa, ona (Mâlik'e) göre üzerinden bir gece geçmiş olsa dahi helâldir ve onu yiyebilir. Şu kadar var ki, üzerinden gece geçmişse ondan yemeyi mekruh kabul etmektedir. Çünkü İbn Abbas'tan: "Eğer gözünden bir gece kaybolacak olursa (onu) yeme" dediği rivayeti gelmiştir. Buna yakın bir rivâyet de es-Sevrî'den gelmiştir. O şöyle demektedir: Eğer av hayvanı bir gün kaybolacak (görülmeyecek) olursa ben onu yemeyi mekruh kabul ederim.

Şafiî der ki: Kıyasa göre, onun nerede öldüğünü göremeyecek olursa, o av hayvanını yiyemez.

Evzaî der ki: Ertesi günü o av hayvanını ölmüş ve okunu av hayvanında saplı bulur, yahut köpeğinin onda açtığı yara izini görürse ondan yiyebilir.

Eşheb, Abdulmelik ve Esbağ da buna yakın görüş belirterek şöyle derler:

---

(1) Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* IV, 30, 162.

(2) Burada bu hadisin garip lafızlarını açıklayan bir kaç satır, tercümeye derc edildiğinden, ayrıca tercümeleri gereksiz görülmüştür.

Eğer avlanılanın öldürücü yerleri isabet almışsa, üzerinden bir gece geçmiş olsa dahi avlanılan hayvanın yenilmesi caiz olur. Hadis-i şeriftcki "kokuşmadığı sürece" ifadesi ise, bir ta'lîl'dir. Çünkü, hayvan kokuşacak olursa, senin tabiatın kaldırmadığı pis şeyler arasına katılmış olur. Bundan dolayı da onu yemek tiksinti verir (veya mekruh olur); bununla birlikte ondan yiyecek olursa caizdir. Nitekim Peygamber (sav) kokuşmuş (bozulmuş) bir yağlı sulu yemeği, (kokuşmuş olmasına rağmen) yemiştir. (1)

Şöyle de denilmiştir. Bu (kerahiyet hükmü) yiyenin zarar görmesinden korktuğu şeyler ile ma'luldur. Bu, ta'lile göre eğer zarar görme korkusu muhakkak ise onu yemek haram olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

14. Gayr-i Müslimlerin Avlanmak İçin Eğitilmiş Köpekleriyle Avcılık Yapmak:

Bu kabilden olmak üzere ilim adamları, eğitilmiş olması halinde yahudi ve hıristiyanın köpeği ile avlanmanın hükmü hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Hasan-ı Basrî bunu mekruh görmüştür.

Mecusî tarafından eğitilmiş köpek, doğan ve şahin ile avlanmayı ise Cabir b. Abdullah, el-Hasen, Ata, Mücahid, en-Nehaî, es-Sevrî ve İshak mekruh görmüşlerdir. Mâlik, Şafiî ve Ebu Hanife ise, avcının müslüman olması halinde bunlara ait köpeklerle avlanmayı caiz görmüş ve: Bu (eğitilmiş avcı hayvanlar) böyle birisine ait bıçak gibidir.

Şâyet avcı kitap ehlinden ise, ümmetin cumhuru -Mâlik müstesnâ- avının yenilmesini caiz olduğunu kabul ederler. Mâlik ise, kitap ehline mensup kimsenin avı ile kestiği hayvan arasında fark gözetmiş ve şu âyet-i kerimeyi okuyarak: ***"Ey İman edenler, Allah ... avdan ellerinizin, mızraklarınızın erişebileceği bir şeyle sizi muhakkak deneyecektir"*** (el-Maide, 5/94) âyetini delil gösterip şöyle demiştir: Yüce Allah burada yahudilerden de hıristiyanlardan da söz etmemektedir.

İbn Vehb ile Eşheb ise şöyle derler: Yahudi ile hıristiyanın avı, tıpkı kestiği hayvan gibi helâldir. Muhammed'in Kitab'ında ise, Sabiinin avının da kesiminin de caiz olmayacağı belirtilmektedir. Sabiiler, yahudilerle hıristiyanlar arasında bir topluluk olup muayyen bir dinleri yoktur.

Şâyet avcı mecusî ise, Mâlik, Şafiî, Ebu Hanife ve bunların arkadaşları ile bütün insanların büyük çoğunluğu avının yenilmesini kabul etmemişlerdir. Ebu Sevr ise bu hususta iki görüş vardır demektedir: Bir görüş bütün bunların görüşü gibidir. Diğeri ise, mecusiler kitap ehlindendir ve onların avla-

(1) Bk. *Buhârî*, Buyû 14, Rehn 1, Meğâzî 29; *Tirmizî*, Buyû' 7; *Müsned*, III, 133, 180...

rı (nın yenilmesi) caizdir şeklindedir.

Sarhoş bir kimse avlanır yahut hayvan kesecek olursa, onun avı da kestiği de yenilmez. Çünkü, şer'î kesimin (zekât, tezkiye) maksada (niyete) ihtiyacı vardır. Sarhoş kimsenin ise maksat güderek bir iş yapması sözkonusu değildir.

15. Av İçin Eğitilmiş Hayvan Avdan Yiyecek Olursa:

Nahiviler, yüce Allah'ın: **"Sizin için tutuverdiklerinden"** buyruğundaki; (مِنْ): ...den edatının durumu hakkında farklı görüşlere sahiptirler. el-Ahfeş, bu da yüce Allah'ın: "(كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ): *Onun meyvesinden yiyiniz*" (el-En'âm, 6/141) buyruğundaki gibi fazladan gelmiştir, der. Basralılar ise onun bu hususta hatalı olduğunu belirtirler ve bu edatın olumlu cümlede fazladan gelmeyeceğini, ancak nefy (olumsuz) ve soru cümlelerinde fazladan gelebileceğini belirtirler. Şanı yüce Allah'ın: "(مِنْ ثَمَرِهِ): *Meyvesinden*" buyruğu ile "(يُكَفِّرْ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ): *Günahlarınızdan bir kısmını bağışlar*" (el-Bakara, 2/271) ve: "(يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ): *Günahlarınızdan bazısını bağışlasın...*" (el-Ahkâf, 46/31) buyruklarında bu edat tab'îz (kısmîlik) bildirmek içindir. Buna karşılık el-Ahfeş şöyle cevap vermektedir: Yüce Allah, kimi yerde bu edatı zikretmeksizin: "(يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ): *Günahlarınızı bağışlar...*" (es-Sâf, 61/12) diye buyurmaktadır. İşte bu da olumlu cümlede bu edatın fazladan gelebileceğine bir delildir. el-Ahfeş'e şu şekilde cevap verilmektedir: Buradaki bu edat, tab'îz içindir. Çünkü avlanılan hayvandan helâl olan yalnızca ettir. Kan ve diğer pislikler bunun dışındadır.

Derim ki: Yemek hususunda asıl maksat ve alışılmış şey bu değildir ki, bununla onun dedikleri çürütülebilsin. Bununla birlikte; "(مِمَّا أَمْسَكْنَ):**Tutuverdiklerinden**" buyruğu ile eğitilmiş hayvanların geriye bıraktıklarından... anlamının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu açıklama: Eğer köpek avlanılan hayvandan yiyecek olursa bunun zararı olmaz diyenlerin görüşüne uygun bir açıklamadır. İşte bu ihtimal sebebiyle ilim adamları -az önce de geçtiği üzere- eğitilmiş av hayvanlarının avdan yemesi halinde avlanılan o hayvanın yenilmesinin caiz olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

16. Köpek Barındırmanın Caiz Olduğu Haller:

Âyet-i kerime, avlanmak kastıyla köpek edinmenin ve köpek barındırmanın caiz olduğuna delâlet etmektedir. Bu husus, sünnette sabit olduğu gibi, sünnet buna ekin ve davar için köpek barındırma hallerini de ilave etmiştir. İslamın ilk dönemlerinde köpeklerin öldürülmesi emredilmişti. Öyleki, çölden gelen bir kadıncağızın arkasından takılıp gelen köpek dahi öldürülür-

dü. Müslim, İbn Ömer'den Peygamber (sav)'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Her kim, av yahut davar köpeği dışında bir köpek barındıracak olursa, her gün onun ecrinden iki kırat eksilir." (1)

Yine Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Davar, av veya ekin köpeği dışında her kim köpek edinecek olursa, hergün onun ecrinden bir kırat eksilir." (2)

ez-Zührî der ki: İbn Ömer'e, Ebu Hureyre'nin dediğinden sözedilince şöyle dedi: Allah Ebu Hureyre'ye rahmet buyursun. O da ekin sahibi bir kimse idi. (3)

Böylelikle sünnet bizim dediğimize delalet etmiş olur. Hz. Peygamber, sözü geçen bu faydalardan herhangi birisi sözkonusu olmaksızın köpek barındıranın ecrinin eksileceğini belirtmiştir. Bu ise, köpeğin müslümanları korkutmasından, havlamasıyla onları şaşırtmasından dolayı olabilir.

Nitekim, Basralı şairlerden birisi, Ammar'ın yanına misafir olarak konaklamıştı. Köpeklerinin havladığını işitmiş ve bunun üzerine şöyle demişti:

نَـزَلْنـا بعمـار فـأَشْـلى كِـلَابَـه علينـا فكِـدْنـا بـين بيتيـه نُؤكَـلُ
فقلت لأصـحـابي أسـرّ إليـهم أذا اليـومُ أم يـومُ القيـامةِ أطـولُ

"Biz, Ammar'a konuk olduk. O da köpeklerini kışkırttı üzerimize
Az kalsın iki evi arasında (onlar tarafından) yenilip bitirilecektik
Arkadaşlarıma gizlice dedim ki:
Bugün(ün eziyeti) mi daha uzun, yoksa kıyamet günü mü?"

Köpek barındırmanın yasaklanış sebebi, meleklerin eve girmelerine engel olmaları, yahut -Şafiî'nin görüşüne göre- necis olmaları veya fayda sağlamayan herhangi bir şeyi edinmeye dair yasağın kapsamına girmesi dolayısıyla da olabilir.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

---

(1) *Buhârî,* Zebâih 6; ***Müslim,*** Müsâkaat 51, 52, 54-56, 59; *Tirmizî,* Sayd 17; ***Nesaî,*** Sayd 12, 13; ***Dârimî,*** Sayd 2; ***Muvatta,*** İsti'zân 13; ***Müsned,*** II, 4, 8, 37, 47, 55, 60, 113, 147.

(2) ***Buhârî,*** Hars 3, Bed'u'l-Halk 17; ***Müslim,*** Müsâkaat 53, 57, 58, 60; ***Ebû Davud,*** Edâhi 22; ***Tirmizî,*** Sayd 17; ***Nesaî,*** Sayd 14; ***İbn Mâce,*** Sayd 2; ***Müsned,*** II, 267, 345; II, 79'da bu manada ve İbn Ömer'den.

(3) ***Müsned,*** II, 4'de: İbn Ömer'in az önce kaydedilen hadisi rivâyet etmesi üzerine, ona: "Ebû Hureyre, bir de ekin köpeği diyor?" denilince; İbn Ömer: Ebû Hureyre'nin nerden ekini olsun ki?" dedi; şeklindedir. ***Müslim,*** Musakaat 46'da ise: "Ebû Hureyre'nin ekini vardır" diye cevap verdiği kaydedilmektedir.

İki rivâyetten birisinde "iki kırat" denilirken, diğerinde "bir kırat" denilmektedir. Bundan dolayı buyruğun, biri diğerinden daha fazla eziyet verici iki tür köpek hakkında olması muhtemeldir. Hz. Peygamberin öldürülmesini emrettiği ve öldürülmelerini yasaklaması esnasında istisna edilenlerin arasına sokmadığı siyah köpek gibi. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "İki noktalı (benekli) simsiyah köpeği öldürmeye bakınız. Çünkü o bir şeytandır." (1) Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir.

Bu farklılığın, köpeğin beslendiği yerlerin farklı olması dolayısıyla olması da muhtemeldir. Mesela, Mekke veya Medine'de köpek barındıranın ecrinden iki kırat, başka yerlerde barındıranın ecrinden bir kırat eksilmesi de mümkündür. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Barındırılması mübah olan köpeklere gelince, böyle bir köpeği barındıranın ecrinden -at ve kedi beslemek gibi- bir şey eksilmez. Böyle bir köpeğin alım ve satımı da caiz olur. Hatta Sahnûn şöyle demektedir: Böyle bir köpeğin satış bedeli ile hac dahi edebilir. Mâlik'e göre barındırılması mübah olan davar köpeği davarlarla birlikte gidip gelen köpektir. Evde hırsızlara karşı davarları koruyan köpek değildir. Ekin köpeği ise, gece ve gündüz vahşi hayvanlara karşı ekini koruyan köpektir. Hırsızlara karşı koruyan değil. Mâlik'in dışındaki ilim adamları ise, şehirden uzak yerlerde (badiyede) davar, ekin ve ev hırsızlarına karşı köpek edinmeyi caiz kabul etmişlerdir.

17. Alimin Cahile Üstünlüğü:

Bu âyet-i kerimede bilgili olanın, cahilin sahip olmadığı üstünlük ve fazilete sahip olduğuna bir delil vardır. Çünkü köpek eğitilip öğretildiği takdirde diğer köpeklere daha üstün olur. Buna göre ilim öğrenen insanın diğer insanlara üstünlüğü öncelikle sözkonusudur. Özellikle de bildikleriyle amel edecek olursa. Nitekim bu, Ali b. Ebi Talib (r.a)'ın dediği rivâyet edilen şu sözünü andırmaktadır: "Her şeyin bir kıymeti vardır. Kişinin kıymeti ise, onun güzel bir şekilde yaptığı (ihsan ettiği) dir."

18. Allah'ın Adını Anarak Avlanmak:

Yüce Allah'ın: **"Üzerine Allah'ın adını anın"** buyruğu, besmele çekme emrini ihtivâ etmektedir. Bu besmelenin eğitilmiş hayvanı avın üzerine gönderme esnasında çekileceği söylenmiştir. Böylelikle besmele çekmek hususunda avlanmak ile hayvan kesme arasında bir uygunluk bulunmaktadır. Buna

(1) ***Müslim,*** Müsakaat 47; ***Müsned,*** III, 333; Ayrıca bk: ***Ebû Dâvûd,*** Edâhi 21; ***Tirmizî,*** Sayd 16; ***Nesaî,*** Sayd 10; ***İbn Mâce,*** Sayd 2; ***Dârimî,*** Sayd 3; ***Müsned,*** III, 333, IV, 85, V, 54, 56, 57, 158.

dair açıklamalar, el-En'âm suresinde (6/121. âyetin tefsirinde) gelecektir.

Burada besmele çekmekten kastın yerken besmele çekmek olduğu da söylenmiştir. İfadeden daha açıkça anlaşılan budur.

Müslim'in Sahih'inde Peygamber (sav)'ın Ömer b. Ebi Seleme'ye şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Ey çocuk, Allah'ın adını an, sağ elinle ye ve önünden ye." (1) Hz. Huzeyfe yoluyla gelen hadiste de Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Şüphe yok ki şeytan, üzerinde Allah'ın adının anılmaması sebebiyle yemeği kendisine helâl kabul eder." (2)

Eğer yemeğin başında besmele çekmeyi unutacak olursa, sonrasında besmele çeksin. Nesaî, Umeyye b. Mahşî'den -ki, Rasûlullah (sav)'ın ashabındandı- Rasûlullah (sav)'ın, besmele çekmeksizin yemek yiyen birisini gördüğünü, son lokmaya gelince: "(بسم الله أوّله وآخره): Başında da sonunda da bismillah dediğini, bunun üzerine de Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Şeytan onunla yemeye devam edip durdu. Fakat besmele çekince yediklerini kustu." (3)

19. Allah Korkusu (Takvâ):

Yüce Allah: **"Ve Allah'tan korkun"** buyruğu ile, genel olarak Allah'tan korkmayı (takvâyı) emretmektedir. Bu emrin yakın işareti ise, bu âyet-i kerimenin ihtiva ettiği emirler ile ilgilidir. Hesabın çabucak görülmesi ise, yüce Allah'ın bilgisinin herşeyi kuşatmış olması ve her şeyi sayısıyla tek tek bilmiş olması bakımındandır. O bakımdan O'nun, hesab edenlerin yaptığı gibi herhangi bir şekilde saymaya ve basamaklara ayırmaya kalkışmasına ihtiyacı yoktur. İşte bundan dolayı (bir başka yerde) şöyle buyurmaktadır: ***"Hesab ediciler olarak Biz yeteriz."*** (el-Enbiya, 21/47)

Şanı yüce Allah, bütün mahlukatın hesabını bir defada görecektir. Bunun kıyamet günü ile tehdit anlamına gelmesi ihtimali de vardır. Şöyle buyurmuş gibidir: Şüphesiz, Allah'ın sizi hesaba çekeceği gün pek çabuk gelecektir. Çünkü kıyamet günü pek yakındır.

Hesap ile amellerin karşılığının verilmesini kastetmiş olması da muhtemeldir. Adeta, dünya hayatında Allah'tan korkmadıkları takdirde çok çabuk ve pek yakında bir karşılık görmeyi (cezalandırmayı) hatırlatarak tehditte bulunmuş gibidir.

---

(1) *Buhârî,* Et'ime 2; *Müslim,* Eşribe 107-109; *Ebû Dâvûd,* Et'ime 19; *Tirmizî,* Et'ime 47; *İbn Mâce,* Et'ime 8; *Müsned,* IV, 26.

(2) *Müslim,* Eşribe 102; *Ebû Dâvûd,* Et'ime 15; *Müsned,* V, 383, 398.

(3) *Ebû Dâvûd,* Et'ime 15; *Nesaî*'de tesbit edemedik.

اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ ۖ وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ ۖ وَطَعَامُكُمْ
حِلٌّ لَهُمْ ۖ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ اِذَا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ
وَلَا مُتَّخِذِي اَخْدَانٍ ۗ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ ۖ وَهُوَ فِي
الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٥﴾

5- Bugün size iyi ve temiz olan şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir. Sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlar ile, sizden önce kitap verilenlerden iffetli kadınlar -iffetinizi korumanız, zina etmemeniz, gizli dost edinmemeniz ve mehirlerini vermeniz şartıyla- size helâldir. Kim imanı inkâr ederse, ameli boşa gitmiş olur. Ve o, âhirette en çok zarara uğrayanlardandır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız:

1. Temiz Şeylerin Helâl Kılınışı ve Dinin Üstünlüğü:

Yüce Allah'ın: **"Bugün size iyi ve temiz olan şeyler helâl kılındı"** buyruğu, yani: "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim" ve **"Bugün size iyi ve temiz olan şeyler helâl kılındı"** takdirindedir. Burada "bugün" lafzı, te'kid olmak üzere tekrar edilmiştir. Yani, kendilerine dair soru sorduğunuz iyi ve temiz şeyler size helâl kılınmış bulunmaktadır. İyi ve temiz şeyler, esasen bu âyet-i kerimenin nüzulünden önce müslümanlara mübah kılınmıştı. Bu da onların sorularına bir cevaptı. Çünkü: Bize helâl kılınan şeyler nelerdir diye sormuşlardı.

Âyette geçen: **"Bugün"** ile Muhammed (sav)'ın çağına işaret edildiği de söylenmiştir. Nitekim, bunlar filanın günleridir, denilmektedir. Yani, işte bu vakitler sizin üstün geldiğiniz ve İslâmın yayıldığı zamanlardır. İşte ben, bununla dininizi kemale erdirdim ve sizin için iyi ve temiz olan şeyleri helâl kıldım.

Âyet-i kerimede, geçen: **"İyi ve temiz şeyler : *et-tayyibat***" den bundan önce de söz edilmiş idi.

2. Kitap Ehlinin Yiyecekleri:

Yüce Allah'ın: **"Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği de size helâldir"** buyruğu, mübteda ve haberdir.

Yiyecek (et-Ta'âm), yenecek şeylerin adıdır. Kesilenler de bunlar arasındadır. Te'vil ilminde ehil bir çok kimsenin görüşüne göre, burada bununla özel olarak kesilen hayvanlar kastedilmektedir. Onların yiyeceklerinden bize haram kılananlar ise bu hususta varid olmuş hitabın genel kapsamı içerisine girmemektedir. İbn Abbas der ki: Yüce Allah: *"Üzerinde Allah'ın adı anılmamış olan şeylerden yemeyiniz"* (el-En'âm, 6/121) diye buyurduktan sonra: **"Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir"** buyruğu ile bundan istisnada bulunmuştur. Bununla da yahudi ve hıristiyanın kestiğini kastetmektedir. Her ne kadar hıristiyan, kesim esnasında: Mesih adına, Yahudi de: Uzeyr adına diyorsa da bu böyledir. Çünkü, onlar esas itibari ile benimsedikleri dine göre kesmektedirler. Ata der ki: Mesih adına dese dahi hıristiyanın kestiğini ye. Çünkü yüce Allah onların neler söylediklerini bildiği halde kestiklerini mübah kılmıştır. el-Kasım b. Muhaymere ise şöyle demektedir: Hıristiyan kimse, Sercis -onlara ait bir kilisenin adıdır- adına, diyecek olsa dahi onun kestiğini ye. Aynı zamanda bu, ez-Zühri, Rabia, Şa'bî ve Mekhul'ün de görüşüdür. Ashab-ı kiramdan Ebu'd-Derdâ ve Ubade b. es-Samit'ten de bu görüş rivâyet edilmiştir.

Bir kesim de şöyle demektedir: Sen, kitap ehline mensub kimsenin, yüce Allah'tan başkasının adına kestiğini işitecek olursan, sakın ondan yeme. Ashab-ı kiramdan Ali, Aişe ve İbn Ömer bu görüştedir. Bu, Tâvus ve el-Hasen'in de görüşüdür. Onlar, yüce Allah'ın: *"Üzerlerine Allah'ın ismi anılmayanlardan yemeyin. Çünkü o, elbetteki bir fisktır"* (el-En'âm, 6/121) buyruğuna dayanarak bu görüştedirler. Mâlik ise, bunu haram kılmaksızın: Ben bunu (bundan yemeyi) mekruh görüyorum, demekle yetinmiştir.

Derim ki: Kitap ehlinden olanın kestiğini yemenin caiz olduğunun ittifakla kabul edildiğini nakleden, sonra da bunu hayvanı keserken besmele çekmenin şart olmadığına delil göstererek şöyle diyen el-Kiyâ et-Taberî'nin şu sözleri gerçekten hayrete değer: "Şüphe yok ki, bunlar kestikleri hayvanlar üzerinde ancak Mesih ve Uzeyr gibi gerçek anlamda mabud olmayan ilah edindikleri kimselerin adını anarlar. Şâyet gerçek manada ilah olan Allah'ın adını anacak olsalar dahi onların bu anışları, ibadet suretiyle olmaz. Bir başka şekilde olabilir. İbadet suretiyle olmaksızın Allah'ın adını şart koşmak ise, aklen kavranılabilecek bir şey değildir. Kâfirin, Allah'ın adını anması ile anmaması ise -kendisinden ibadet kastı tasavvur olunamayacak olursa- aynı seviyededir.

Diğer taraftan hıristiyan, ancak Mesih adını anarak keser. Yüce Allah da mutlak olarak (kayıtsız ve şartsız bir şekilde) onların kestiklerinin helâl olduğuna hüküm vermiştir. İşte bunda, besmele çekmenin -Şafiî'nin de dediği gibi- asla şart olmadığına dair bir delil vardır."

Bu hususta ilim adamlarına ait değişik görüşler, yüce Allah'ın izniyle el-En'âm sûresinde (6/121. âyetin tefsirinde) gelecektir.

3. Kitap Ehlinin Kesim Hayvanları Dışında Kalan Yiyecekleri:

Meyve ve buğday gibi ayrıca bir çabayı gerektirmeyen yiyecekler kabilinden olup, şer'î kesime gerek duymayan (kitap ehlinin) yiyeceklerinin yenilmesinin caiz olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Zira, herhangi bir kimsenin bunları mülk edinmesinin bunlara bir zararı olmaz. Bir çaba sonucu elde edilen yiyecekler ise iki türlüdür. Birincisi din ile bir ilgisi bulunmayan ve bir yapım çabası sonucu ortaya çıkan, undan yapılan ekmek, yağ çıkarmak ve benzeri şeylerdir. Eğer, zımmiye ait bu gibi yiyeceklerden uzak durulursa, bu sadece tiksinti duyulduğu için uzak kalınacak türden kabul edilir. İkincisini ise, din ve niyeti gerektiren sözünü ettiğimiz şer'î tezkiye.

Kıyas, onların kestiklerinin caiz olmamasını gerektirir. -Nitekim bizim, onların Allah tarafından kabul edilebilecek bir namazları ve bir ibadetleri olmaz dememiz de böyledir.- Ancak, yüce Allah, onların kestikleri hayvanlar hususunda bu ümmete ruhsat vermiş ve -böylelikle daha önce İbn Abbas'ın görüşünü nakledilirken de belirtildiği üzere- nass ile de bunu kıyasın kapsamı dışına çıkarmıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Kitap Ehlinin Kesiminin Hükme Etkisi:

Kitap ehlinin şer'î usule uygun kesimleri, kendileri için haram kılınmış olan şeylerde etkili olur mu, olmaz mı hususunda ilim adamlarının farklı iki görüşü vardır. Cumhur, kendileri için helal olanda da olmayanda da kesilen hayvanın tümünde bu kesimin etkili olacağını kabul etmektedir. Çünkü, şer'î usule uygun bir şekilde kesilmiştir.

Bir gurup ilim ehli ise şöyle demektedir. Onların kestiklerinden bize helal olan, yalnızca onlar için helal olandır. Çünkü, onlar için helal olmayan şeylerde onların şer'î usule uygun kesimlerinin etkisi olmaz. O bakımdan bu kanaate sahip olan ilim adamları, kitap ehlinin kestiklerinden diğerleri sırtına yapışık olan ile safi yağların yenilmesini caiz kabul etmezler. Âyet-i kerimedeki "**yiyecek** (et-Taam)" lafzını, kesilen hayvanın bir bölümü hakkında munhasır olarak kabul etmişlerdir.

Birinci kesim ise bu lafzı (bizim için) yenilebilen bütün şeyler hakkında umumu üzere kabul etmiştir. Bu görüş ayrılığı Maliki mezhebinde sözkonusudur. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Malik, yahudilerin iç yağları ile kestikleri develeri yemeyi mekruh görmektedir. İlim adamlarının çoğunluğu ise bunda herhangi bir sakınca görmemektedirler. Buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle, En'âm Sûresi'nde (6/146. ayetin tefsirinde) gelecektir.

Mâlik, -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- müslümanın kestiği bulunurken onların kestiklerini yemeyi mekruh kabul ederdi. Aynı şekilde onlara (kitap ehline) kestiklerini satacakları pazarlarının olmasını da mekruh görmüştür. Bu görüş onun, -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- bir tenezzühüdür. (Şüphelerden dahi uzak durmak isteme eğilimidir).

5. Mecusîlerin Kestikleri:

Mecusîlerin kestiklerine gelince, ilim adamları -istisnâlar hariç- onların kestiklerinin yenilmeyeceğini ve onların kadınları ile evlenilemeyeceğini icma ile kabul etmişlerdir. Çünkü ilim adamlarınca meşhur kabul edilen görüşe göre mecusîler kitap ehli olan kimseler değildir. Bununla birlikte kestiklerinden olmadığı ve şer'î kesime gerek bırakmadığı sürece, müşrikler ve puta tapıcılar gibi kitabı olmayanların yiyeceklerini yemekte mahzur yoktur. Bundan tek istisna ise, ölmüş hayvanın (oğlakların) bağırsaklarından alınan maya ile yapılan peynirdir.

Çocuğun babası mecusi, annesi kitap ehli ise, Mâlike göre çocuk babasının hükmünü alır. Mâlik'ten başkalarının görüşüne göre ise, eğer ebeveyninden sadece birisinin kestiği yenmeyen kimselerden ise, kestiği yenilmez.

6. Sonradan Yahudi ve Hıristiyan Olanların Durumu:

Tağliboğulları hıristiyanları ile, sonradan yahudi ve hıristiyanlığa girmiş herkesin kestiklerine gelince, Ali (r.a) arap oldukları için Tağliboğullarının kestiklerini yemeyi yasaklıyor ve: Bunlar hıristiyanlık adına şarap içmekten başka birşeye sahiplenmemişlerdir, diyordu. Bu aynı zamanda Şafiî'nin de görüşüdür. Buna göre, aralarından gerçekten hıristiyan olan kimselerin kestiklerini yemeyi yasaklamıyor demektir.

Ümmetin cumhuru ise, şöyle demektedir: İster Tağliboğullarından olsun, ister başkalarından olsun, her hıristiyanın kestiği helaldir. Yahudi de böyledir. İbn Abbas ise, yüce Allah'ın: ***"İçinizden kim onları veli edinirse muhakkak o da onlardandır"*** (el-Maide, 5/51) ayetini delil göstermekte (ve şöyle demekte)dir: Şayet Tağliboğullarının hıristiyanlıkları, yalnızca onları veli edindiklerinden ibaret olsaydı dahi, yine de onların kestikleri yenilirdi.

7. Kâfirlere Ait Kap Kacakların Kullanılması:

Altın, gümüş yahut domuz derisinden yapılmış olmadıkları sürece bütün kâfirlere ait her türlü kapkacakda yemek de, içmek de, yemek pişirmek de yıkanılıp kaynatıldıktan sonra bir mahzur yoktur. Çünkü, kâfirler necasetlerden sakınmazlar ve meyteleri yerler. Bu gibi kapkacaklarda pişirdikleri takdirde bu kapkacaklar necis olur. Hatta bu necasetler, topraktan yapılmış tencerelerin bazı bölümlerine dahi sirayet edebilir. İşte bundan sonra bu gibi kapkacaklarda yemek pişirilecek olursa, onlarda ikinci defa olarak pişirilen yiyeceklere bu necaset parçacıklarının karışması tehlikesi ortaya çıkar. O halde vera'lı hareket etmek bunlardan uzak durmayı gerektirir. İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Eğer kap, bakır veya demirdense yıkanılır. Şayet çömlek türünden ise, ona su konularak kaynatılır, sonra da yıkanılır. (Tabi bu, böyle bir kaba ihtiyaç duyulacak olursa böyledir). Mâlik de bu görüştedir.

Yemek pişirmekten başka bir maksat için kullandıkları kaplara gelince, bunları yıkamaksızın kullanmakta bir beis yoktur. Çünkü, Dârakutnî'nin Hz. Ömer'den rivayetine göre o, hıristiyan bir erkeğin evinden hıristiyan bir kadına ait (tahta veya fil dişinden yapılmış) bir kabdan abdest almıştır. (1) Sahih olan da budur ve buna dair yeterli açıklamalar el-Fûrkan suresinde (25/48. ayet, 5. başlıkta) gelecektir.

Müslim'in Sahih'inde de Ebu Sa'lebe el-Huşenî yoluyla gelen hadiste şöyle dediği nakledilmektedir: Rasulullah (sav)'a vardım ve dedim ki: Ey Allah'ın Rasulü, bizler, kitap ehlinden bir kavmin topraklarında bulunuyoruz. Onların kapkacaklarında yeriz. Yine bizim topraklarımız av topraklarıdır. (Kimi zaman) yayımla avlanırım, kimi zaman da eğitilmiş köpeğimle avlanırım. Eğitilmemiş köpeğimle avlandığım da olur. Şimdi sen bana, bunlardan bizlere neyin helal olduğunu bildir. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Sizin kitap ehlinden bir topluluğun topraklarında bulunuşunuza dair söz ettiğine gelince, onların kaplarından yemek yiyebilirsiniz. Eğer kaplarından başkalarını bulabilirseniz, onlara ait kaplarda yemeyiniz. Şayet başkalarını bulamayacak olursanız. Onların kaplarını önce yıkayınız, sonra da o kaplarda yemek yiyebilirsiniz..." (2) Sonra da hadisin geri kalan bölümünü nakletti.

8. Kitap Ehli Bizim Yiyeceklerimizi Yiyebilir:

Yüce Allah'ın: **"Sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir"** buyruğu onların, şe-

(1) *Dârakutnî*, I, 32.

(2) *Buhârî*, Zebâih 4, 10, 14; *Müslim*, Sayd 8; *Ebû Dâvûd*, Et'ime 45; *Tirmizî*, Sayd 1, Et'ime 7, Siyer 11; *İbn Mâce*, Sayd 3; *Dârimî*, Siyer 56; *Müsned*, II, 184, IV, 193, 194, 195.

riatimizin tafsili hükümleri ile de muhatap olduklarına bir delildir. Yani onlar, bizden et satın alacak olurlarsa, o eti yemek onlara helâl olduğu gibi, karşılığında onlardan alınan bedel de bizim için helâldir.

9. İffetli Mü'min Kadınlar ve Kitap Ehlinin Kadınları:

Yüce Allah'ın: **"Mü'min kadınlardan iffetli olanlar ile, sizden önce kitap verilenlerden iffetli kadınlar..."** buyruğunun anlamına dair açıklamalar, daha önce gerek el-Bakara sûresinde (2/221. ayetin 1. başlığında ve devamında) gerekse en-Nisa sûresinde (4/24. ayet 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamdolsun.

İbn Abbas'tan yüce Allah'ın: **"Sizden önce kitap verilenlerden iffetli kadınlar"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bu buyruk, dar-ı harpteki kitap ehli kadınlar hakkında değil, antlaşmalı olan kitap ehli kadınları hakkındadır. O takdirde bu buyruk has olur.

Başkaları ise şöyle demektedir: Âyet-i kerimenin umumi oluşu dolayısıyla, kadın ister zımmi olsun, ister harbi olsun nikâhlanması caizdir. İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmektedir: "İffetli kadınlar (el-Muhsanat)" iffetli ve akıllı kadınlar demektir. eş-Şa'bî der ki: Bundan kasıt, kadının iffetini koruması ve zina etmemesi, cünupluktan da yıkanmasıdır. eş-Şa'bî de bu kelimeyi "sad" harfini esreli olarak; (والمحصِنات) diye okumuştur. el-Kisaî de böyle okumuştur.

Mücahid der ki: **"İffetli kadınlar"**dan kasıt, hür olan kadınlardır. Ebu Ubeyd der ki: O, bu görüşü ile kitap ehlinden olan cariyeleri nikahlamanın helâl olmadığı kanaatini ifade etmektedir. Çünkü, yüce Allah'ın: *"O halde, sahip olduğunuz mü'min cariyelerinizden..."* (en-Nisa, 4/25) buyruğu bunu gerektirmektedir. İşte, ileri gelen ilim adamlarının görüşü de budur.

10. İmanı İnkâr Etmenin (Kâfir Olmanın) Cezası:

Yüce Allah: **"Kim imanı inkâr ederse"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle denmiştir: Yüce Allah: **"Sizden önce kitap verilenlerden iffetli kadınlar"** diye buyurunca, kitap ehline mensup kadınlar dediler ki: Eğer yüce Allah bizim dinimizden razı olmamış olsaydı, bizimle evlenmeyi size mübah kılmazdı. Bunun üzerine: **"Kim imanı inkâr ederse..."** Yani, Muhammed'e indirilenlere kâfir olursa... buyruğu nazil oldu. "Ameli boşa gitmiş olur". İbn es-Semeyka; "(حَبِطَ): Boşa gitti" kelimesini, (حَبَطَ) şeklinde "be" harfini üstün olarak okumuştur.

Yine şöyle denilmiştir: Yerine getirilmesi gereken bir takım farz ve hükümler sözkonusu edilince, bu sefer bunlara muhalefete dair tehdit sözkonusu

edildi. Çünkü, böylelikle bunlara riayet etmemeye dair yasak daha bir pekiştirilmektedir. İbn Abbas ve Mücahid'den buyruğun anlamının şöyle olduğu rivayet edilmiştir: Kim Allah'ı inkâr ederse... el-Hasen b. el-Fadl der ki: Eğer bu rivayet sahih ise, bunun anlamı: Kim imanın Rabbini inkâr ederse şeklinde olur.

eş-Şeyh Ebu'l-Hasen el-Eşarî der ki: Haşviye ve es-Salimiye'ye hilafen Allah'a "iman" adını vermek caiz değildir. Çünkü iman, (آمن يؤمن)'dan mastardır. Bunun ismi faili de "mü'min"dir. İman, tasdikin kendisidir. Tasdik ise ancak söz ile olur. Şanı yüce Allah'ın ise söz olması düşünülemez.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ
وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِ ۭ
وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ۭ وَاِنْ كُنْتُمْ مَّرْضٰٓى اَوْ عَلٰي سَفَرٍ اَوْ
جَاۗءَ اَحَدٌ مِّنْكُمْ مِّنَ الْغَاۗىِٕطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَاۗءَ فَلَمْ تَجِدُوْا
مَاۗءً فَتَيَمَّمُوْا صَعِيْدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوْا بِوُجُوْهِكُمْ وَاَيْدِيْكُمْ
مِّنْهُ ۭ مَا يُرِيْدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِّنْ حَرَجٍ وَّلٰكِنْ يُّرِيْدُ
لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهٗ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ ﴿٦﴾

6- Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınıza mesh edin. Her iki topuğunuza kadar ayaklarınızı da (yıkayın). **Eğer cünup iseniz yıkanıp temizleniniz. Şayet hasta veya yolculukta iseniz yahut içinizden biri ayak yolundan gelirse ya da kadınlara yaklaşmış da su bulamazsanız o vakit, tertemiz toprakla teyemmüm edin. Bununla yüzlerinize ve ellerinize sürün. Allah, size güçlük çıkarmak istemez. Ama, sizi iyice temizlemeyi ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister. Tâ ki, şükredesiniz.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı otuz iki başlık halinde sunacağız:

1. Nüzul Sebebi:

el-Kuşeyrî ile İbn Atiyye, bu âyet-i kerimenin el-Mureysî gazvesinde gerdanlığını kaybeden Hz. Aişe hakkında nazil olduğunu nakletmektedirler. Bu âyet-i kerime aynı zamanda abdest ayetidir.

İbn Atiyye der ki: Abdest daha önce onlar tarafından bilinen ve uygulanan birşey olduğundan dolayı, ayeti kerime bu hususta adeta onların abdeste dair bu buyruğu tilavet etmelerinden başkaca bir şeylerini artırmamış gibidir. Bununla birlikte teyemmüm ile ilgili ruhsatı ve böyle bir faydayı da onlara vermiş olmaktadır. Bizler ise, en-Nisa sûresinde yer alan âyet-i kerimede (4/43. ayet, 20. başlıkta) bundan farklı bir husus zikretmiş bulunuyoruz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bu âyet-i kerimenin muhtevası, yüce Allah'ın (baştaraflarda) emretmiş olduğu akidlere ve şer'î hükümlere tamamıyle bağlı kalmak ile sözünü ettiği nimetin tamamlanması kapsamı içerisindedir. Çünkü böyle bir ruhsat da nimetin tamamlanması arasında yer alır.

2. "Namaza Kalkmak" İle İlgili İlim Adamlarının Görüşleri:

İlim adamları, yüce Allah'ın: **"Namaza kalkacağınız zaman"** buyruğu ile hangi mananın kastedildiği hususunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Bir kesim şöyle demektedir: Bu, -namaz kılmak isteyen kişi ister abdestli olsun, ister abdestsiz olsun-, her namaz kılmak isteme hali hakkında umumi bir lafızdır. O bakımdan namaz kılmak isteyen herkesin abdest alması gerekmektedir. Nitekim Hz. Ali de böyle yapar ve bu âyet-i kerimeyi okurdu. Bunu, Ebu Muhammed ed-Dârimî, Müsned'inde zikretmiştir. [1] Bunun bir benzeri İkrime'den de rivayet edilmiştir. İbn Sîrin de der ki: Halifeler her namaz için ayrıca abdest alırlardı.

Derim ki: Bu açıklamalara göre âyet-i kerime muhkemdir, bunda herhangi bir nesh sözkonusu değildir.

Bir kesim de der ki: Bu hitap Peygamber (sav)'a hastır. el-Ğasîl diye bilinen Abdullah b. Hanzala b. Ebi Âmir der ki: Peygamber (sav) her namaz için abdest almakla emrolundu. Bu, kendisine ağır geldi. Sonra (her namazdan önce) misvak kullanması emr olundu ve hades hali müstesna abdest alma yükümlülüğü kaldırıldı. Alkame b. el-Feğvâ babasından -ki, o ashab-ı kiramdan-

(1) *Darimî*, Vudû' 3.

di ve Rasulullah (sav)'a Tebuk'a giderken kılavuzluk yapmıştı- şöyle dediğini nakletmektedir: Bu âyet-i kerime Rasulullah (sav)'a ruhsat bildirmek üzere indirilmiştir. Çünkü, Hz. Peygamber abdestsiz hiçbir iş yapmazdı. Kimse ile konuşmaz, kimsenin selamını almaz ve buna benzer hiçbir işi abdestsiz yapmazdı. Yüce Allah bu âyet-i kerime ile Ona, abdestin diğer ameller bir yana yalnızca namaza kalkmak için sözkonusu olduğunu bildirdi. (1)

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Âyet-i kerime ile kastedilen fazileti elde etmek üzere her namaz için abdest almaktır. Bunlar, buradaki emri menduplığa hamletmişlerdir. Aralarında İbn Ömer'in de bulunduğu birçok sahabe-i kiram bu fazileti ele geçirmek arzusuyla her bir namaz için abdest alırlardı. Peygamber (sav) da Mekke'yi fethettiği gün -ümmetine (bir abdestle birden çok farzı kılmanın mümkün olduğunu) beyan etmek arzusuyla, beş vakit namazı tek bir abdestle kıldığı güne kadar bu şekilde hareket ederdi.

Derim ki, bu görüşün zahirine göre neshedici hükmün varid oluşundan önce her bir namaz için abdest almak vacip değil de müstehab idi. Ancak, durum böyle değildir. Çünkü, emir varid olduğu takdirde vücubu gerektirir. Özellikle ashab-ı kiram nezdinde bu böyledir. Çünkü onların yaşayışlarından bildiğimiz ve öğrendiğimiz budur.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Önceleri herbir namaz için abdest almak farzdı. Daha sonra bu, Mekke fethedildiği gün nesh olundu. Ancak bu, Enes yoluyla rivâyet edilen şu hadis dolayısıyla yanlıştır. Enes der ki: Peygamber (sav) her bir namaz için abdest alırdı. Onun ümmeti ise, böyle değildi. (2) Bu hadis ileride gelecektir. Yine Süveyd b. en-Nu'man'ın hadisi dolayısıyla da bu farzın nesh olduğu görüşünün yanlış olması gerekmektedir. Süveyd b. en-Nu'man'ın rivâyetine göre, Peygamber (sav) (Hayber yakınlarında bir yer olan) es-Sahbâ denilen yerde iken aynı abdestle ikindi ve akşam namazlarını kıldı. Bu Hayber gazvesinde olmuştu. (3) Hayber gazvesi ise hicretin altıncı yılındadır. Yedinci yılında olduğu da söylenmiştir. Mekke'nin fethi ise sekizinci yılında olmuştur. Bu da Mâlik'in Muvatta'ında rivayet ettiği sahih bir hadistir. Buharî ve Müslim de bunu rivayet etmiştir. Böylelikle bu iki hadis-i şerifle Mekke'nin fethinden önce herbir namaz için abdest almanın farz olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Denilse ki: Müslim, Bureyde b. el-Husayb, Rasulullah (sav)'in her bir namaz için abdest aldığını rivayet etmektedir. Mekke fethedildiği gün ise, bü-

(1) Bu manada ve daha kısa olarak: ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 65; ***Darimî,*** Tahâre 3; ***Müsned,*** V, 225.

(2) ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 65; ***Tirmizî,*** Tahâre, 44; ***Nesaî,*** Tahâre 101; ***İbn Mâce,*** Tahâre 72.

(3) ***Buhârî,*** Vudû' 51; ***Muvatta,*** Tahâre 20; ***Müslim***'de bulamadık.

(On (bir günün) namazlarını tek bir abdestle kıldı ve mestlerine mesh etti. Ömer (r.a) dedi ki: Bugün daha önce yapmamış olduğun birşeyi yaptın? Hz. Peygamber: "Ben bunu kasten yaptım Ey Ömer" diye buyurdu [1] Peki, niye Hz. Ömer ona böyle bir soru sordu ve durumu öğrenmek istedi?

Böyle diyene şu şekilde cevap verilir: Hz. Ömer ona Hayber'de (ikindi ve akşamı tek abdestle kıldığı) namazından itibaren edindiği adete muhalefeti dolayısıyla bu soruyu sormuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Tirmizî de Enes'den rivayet ettiğine göre; Peygamber (sav), abdestli olsun olmasın her namaz için abdest alırdı. Humeyd der ki: Enes'e sordum: Peki ya siz nasıl yapıyordunuz? Enes dedi ki: Bizler ise, bir tek abdest alırdık. (Tirmizî) dedi ki: Bu, Hasen sahih bir hadistir). [2] Yine Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Abdest üstüne abdest bir nurdur." [3]

Peygamber (sav) buna göre herbir namaz için yeni bir abdest alırdı. Küçük abdestini bozarken, bir kişi kendisine selam verdiği halde teyemmüm edinceye kadar selamını almadı. Teyemmümden sonra selamını aldı ve: "Ben yüce Allah'ı abdestli olmaksızın zikretmekten hoşlanmadım" diye buyurdu. Bunu da Dârakutnî rivayet etmiştir. [4]

es-Süddî ile Zeyd b. Eslem der ki: **"Namaza kalkacağınız zaman"** âyeti, yataklarınızdan, yani uykudan uyanıp kalktığınız zaman, anlamındadır. Bu te'vile göre âyetin maksadı, bütün hades hallerini zikretmektir. Özellikle de hakkında bizatihi hades midir değil midir diye ihtilaf edilen uyku zikredilmiş olmaktadır. Bu açıklamaya göre âyet-i kerimede bir takdim ve tehir vardır ve ifadenin takdiri şöyledir: Ey iman edenler, uykudan uyanıp namaz için kalkacağınız vakit, yahut sizden herhangi bir kimse ayak yolundan gelirse, ya da kadınlara yaklaşmış -yani bundan kasıt küçük temas olan dokunmaktır- iseniz... yıkayınız.

Böylelikle küçük hadesli olanın hükümleri tamamlanmış olmaktadır. Daha sonra da: **"Eğer cünup iseniz yıkanıp temizleniniz"** diye buyurdu ki bu, bir başka hades türünün hükmünü ifade etmektedir. Bundan sonra ise her iki (küçük ve büyük) hades türü için de: **"Şayet hasta veya yolculukta iseniz ve su bulamazsanız o vakit, tertemiz toprakla teyemmüm edin"** diye buyurulmuştur.

---

(1) *Müslim,* Tahâre 86; *Ebû Dâvûd,* Tahâre 65; *Tirmizî,* Tahâre 45; *Nesaî,* Tahâre 101; *Müsned,* V, 350, 358.

(2) Az önce bu hadise ve kaynaklarına işaret edilmiştir.

(3) Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmua,* s. 11'de belirtildiğine göre; el-Irâkî, Tahrîcu Ehadisi'l-İhyâ'da: "Bu hadisi bir kaynakta tesbit edemedim" demiştir.

(4) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 8; İbn Mâce, Tahâre 27; *Müsned,* V, 80; *Darakutnî,* I, 121, 123, 177, 197.

Mâlik'in -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- arkadaşlarından Muhammed b. Mesleme ve başkaları da âyet-i kerimenin bu te'vilini benimsemişler ve bu doğrultuda görüşlerini ifade etmişlerdir.

İlim ehlinin çoğunluğu ise şöyle demektedir: Âyetin manası: Sizler hadesli olduğunuz halde namaza kalkacağınız zaman... Buna göre ise âyet-i kerimede herhangi bir takdim ve tehir yoktur. Aksine, âyet-i kerimede yüce Allah'ın: **"Temizleniniz"** buyruğuna kadar su bulanın hükmü ifade edilmekte ve **"abdestsiz olduğunuz halde"** ifadesinin kapsamına da küçük temas da girmektedir. Bundan sonra da yüce Allah'ın: **"Eğer cünup iseniz yıkanıp temizleniniz"** buyruğu da her iki hades türü ile ilgili olup su bulamayan kimsenin hükmü zikredilmektedir. Bu durumda da "kadınlara dokunmak" (yaklaşmak) cima demek olur. O bakımdan tıpkı su bulan kimse nasıl zikredilmişse, su bulamayan cünubun da zikredilmesi kaçınılmazdır. Bu ise, Şafiî'nin ve diğerlerinin te'vili (açıklaması) dır. Sa'd b. Ebi Vakkas, İbn Abbas, Ebu Musa el-Eş'arî ve bunların dışında birçok sahabinin görüşleri de bu doğrultuda gelmiştir.

Derim ki: Bu iki te'vil, âyet-i kerime hakkında söylenenlerin en güzelidir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

"Kalkacağınız zaman" (namaz) kılmak istediğiniz zaman, demektir. Nitekim yüce Allah: ***"Kur'an okuduğun zaman o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın"*** (en-Nahl, 16/98) buyruğunda, Kur'ân okumak istediğinde... demektir. Çünkü namaza kalkış halinde abdest almaya imkân yoktur.

3. Abdest Alırken Yüzü Yıkamak:

"Yüzlerinizi yıkayın..." buyruğunda yüce Allah dört organ zikretmektedir. Birisi yüzdür. Bunu yıkamak farzdır. Eller de aynı şekilde. Başın farzı ise ittifakla meshedilmesidir. Ayaklarda ise ileride geleceği üzere ihtilaf edilmiştir. Âyet-i kerimede bunların dışında herhangi bir organdan söz edilmemektedir. Bu ise, bunların dışında kalanların bir takım âdab ve sünnetler olduğunun delilidir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Yüzün yıkanması esnasında suyun yüze götürülerek elin de yüz üzerinde gezdirilmesi kaçınılmazdır. Bize göre yıkamanın gerçek mahiyeti budur. Biz, bu hususu en-Nisa sûresinde (4/43. ayet, 13. başlıkta) açıklamış bulunuyoruz. Bizden başkaları ise şöyle demektedir: Abdest alanın yapması gereken şey, sadece suyu akıtmaktır. Eliyle ovalamak mükellefiyeti yoktur. Şüphe yok ki kişi, kendisini suya daldırsa ve beraberinde yüz ya da ellerini de daldırıp ovalamayacak olsa, onun hakkında yüz ve ellerini yıkadı denilir. Bilindiği gibi bu hususta ancak o iş için verilen ismin hasıl olmasına itibar edi-

lir. Bu hasıl olursa yeterlidir.

Sözlükte **vech** (yüz); muvâceheden alınmadır. Vech, bir takım uzuluru kapsayan eni ve boyu olan bir organdır. Onun uzunlamasına sınırı, alnın üst tarafının başlangıcı olup, çenelerin sonuna kadar devam eder. Enine sınırı ise iki kulak arasıdır. Bu husus, tüysüz kimse hakkında böyledir. Sakallı kimse ise, eğer çeneleri sakalla kaplı bulunuyor ise, sakalı ya seyrektir, yahut sıktır. Şayet sakalı seyrek olup alttan teni görünüyor ise, suyun tene ulaştırılması kaçınılmazdır. Şayet sık ise, bu sefer farz -tıpkı başta bulunan saçta olduğu gibi- sakala intikal etmiş olur (yani sakalın yıkanması gerekir).

Diğer taraftan sakalın çeneden arta kalan ve aşağı doğru sarkan bölümü ile ilgili olarak Suhnûn, İbnü'l-Kasım'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Mâlik'e: Sen ilim ehlinden herhangi bir kimsenin sakal yüzdendir, o bakımdan onun üzerinden su geçilmesi gerekir, diyen bir kimse işittin mi şeklinde sorulurken, şöyle dediğini dinledim: Evet, abdest esnasında sakalın hilallendirilmesi insanların yapmaları gereken bir iş değildir, dedikten sonra da bunu yapanı ayıpladı.

Yine İbnü'l-Kasım, Mâlik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Abdest alan kişi, içine suyu sokmaksızın sakalının dış tarafını hareket ettirir. Devamla: Sakal tıpkı ayak parmakları gibidir, der.

İbn Abdilhakem der ki: Sakalın hilallendirilmesi, abdest alırken de gusledirken de vaciptir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Peygamber (sav)'dan, -hepsi de zayıf olan- çeşitli yollardan abdest alırken sakalını hilallediği rivayet edilmiştir. İbn Huveyzimendâd da fukahâ, abdest esnasında sakalın hilallendirilmesinin vacib olmadığı üzerinde ittifak ettiklerini nakletmektedir. Bundan tek istisna, Said b. Cübeyr'den rivayet edilen şu sözüdür: Kişi ne diye sakalları bitmeden önce sakalını (bittiği yeri) yıkıyor da, bu sakalı bitti mi orayı yıkamıyor? Ve tüysüz kimse ne diye çenesini yıkıyor da sakalı olan kimse yıkamıyor?

Tahavî der ki: Teyemmümde vacib olan yüzde tüyün bitiminden önce tenin mesh edilmesidir. Ancak tüyün bitiminden sonra bu, onların (fukahanın) hepsine göre de sakıt olur. Abdestte de durum böyledir.

Ebu Ömer der ki: Kim sakalın tümünün yıkanmasını vacib kabul ederse, sakalı da yüz gibi kabul etmiş olur. Çünkü vech (yüz) muvaceheden alınmıştır. Yüce Allah ise, sakallı ile sakalsız kimse arasında herhangi bir tahsise gitmeksizin mutlak bir emir ile yüzün (vechin) yıkanmasını emretmiş bulunmaktadır. O halde Kur'ân'ın zahirine göre sakalın yıkanması vacib olur. Çünkü sakal, (yüzde) tenin bedelidir.

Derim ki: İbnü'l-Arabî de bu görüşü tercih etmiş ve ben de bu görüşteyim,

demiştir. Çünkü, Peygamber (sav) sakalını yıkardı. Bunu, Tirmizî ve başkaları rivayet etmiştir. Böylelikle Hz. Peygamber, fiili ile muhtemel olan bir şeyi tayin etmiş olmaktadır. İbnü'l-Munzir de İshâk'dan kasten sakalını hilallendirmeyi terk edenin tekrar bunu iade edeceğini belirttiğini nakletmektedir. Tirmizî de Osman b. Affan (r.a)'den rivayet ettiğine göre, sakalını hilallendirirdi. Tirmizî dedi ki: Bu, hasen, sahih bir hadistir. (1)

Ebu Ömer der ki: Sakalın sarkan bölümünü yıkamayı vacib kabul etmeyen, yıkanması emrolunan asıl yerin ten olduğu görüşündedir. Dolayısıyla ona göre, tenin üstünde zahir olanın yıkanması vacib olmaktadır. Sakalın sarkan bölümünün altında ise, yıkanması icabeden herhangi bir yer yoktur. Dolayısıyla, sakalın (tenin üstünde kalan bölümünün) yıkanması ondan bedel olmaktadır.

Yine fukahâ, favoriler ile kulak arasındaki bölümün yıkanması hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Vehb, Mâlik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Sakal, saçının gerisinde kalan (ve tüy bitmeyen) çeneye kadar gelen bölüm yüzden değildir. Ebu Ömer ise der ki: Ben, İbn Vehb'in Mâlik'ten rivayet ettiği görüşü çeşitli bölgelerde yaşayan fukahâdan herhangi bir kimsenin söylediğini bilmiyorum.

Ebu Hanife ve arkadaşları ise derler ki: Favoriler ile kulak arasında saç bitmeyen bölüm yüzdendir ve yıkanması vacibtir. Şafiî ve Ahmed de buna yakın görüş belirtmişlerdir. Saç bitmeyen bu bölümü yıkamanın müstehab olduğu da söylenmiştir. İbnü'l-Arabî der ki: Bence sahih olan, o bölümü, sakalı olan kimse için değil de tüyü bitmemiş kimsenin yıkamasının gerektiğidir.

Derim ki: Kadı Abdülvehhab'ın tercihi de budur. Konu ile ilgili görüş ayrılığının sebebi ise, bu bölüm hakkında muvacehe adının verilip verilmeyeceğinden kaynaklanmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. İşte bu ihtimal dolayısıyla da yine fukahâ arasında yüzün yıkanma emrinin burnun ve ağzın iç tarafını kapsayıp kapsamadığı hususunda görüş ayrılığı vardır. Ahmed b. Hanbel, İshâk ve onlardan başkaları, abdestte de gusulde de bunun vacib olduğunu kabul ederler. Şu kadar var ki, Ahmed şöyle demektedir: Abdest alırken, burnuna su çekmeyi (istinşak) terkeden kimse, daha sonra bunu iade eder. Fakat mazmazayı (ağzına su verip çalkalamayı) terkeden kimse bunu iade etmez. Genel olarak fukahâ ise şöyle demektedir: İkisi de abdestte de gusulde de birer sünnettir. Çünkü emir, ancak zahiri kapsar, batını (gizli ve görünmeyen bölümü kapsamaz). Araplar ise, ancak muvacehe

(1) ***Tirmizî***, Tahâre 23; ***İbn Mâce***, Tahâre 50; ***Dârimi***, Vudû' 33.

kapsamına giren şeyler hakkında vech tabirini kullanırlar. Diğer taraftan yüce Allah bunları Kitabında zikretmiş değildir. Müslümanlar da bunları vacib görmediler ve herkes bu hususta da ittifak etmemiştir. Farz olan bir hüküm ise ancak bu yollardan birisi ile sabit olur. Bu kabilden açıklamalar daha önce en-Nisa sûresinde (4/43. ayet, 17. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Gözlere gelince, herkes icma ile gözlerin iç tarafının yıkanmasının gerekmediğini kabul etmiştir. Şu kadar var ki, Abdullah b. Ömer'den, gözlerine hafifçe su serptiği rivayet edilmiştir. Bunları yıkamanın sakıt oluş sebebi ise, bundan dolayı rahatsızlanmak ihtimali ile bu işin zor oluşudur. İbnü'l-Arabî der ki: Bundan dolayı, Abdullah b. Ömer görmez olduktan sonra, gözlerini yıkardı. Zira bundan dolayı rahatsız olmazdı.

Yüz ile ilgili bu hüküm (ler) böylece anlaşıldığına göre, herhangi bir sınırlama sözkonusu olmaksızın, yüz ile birlikte baştan bir bölümün yıkanması kaçınılmazdır. Nitekim başın tümünün mesh edilmesi ile birlikte belli bir miktar tayini sözkonusu olmaksızın yüzün de küçük bir bölümünün mesh edilmesinin vacib olduğunu kabul eden görüş de buna benzemektedir. Bu hüküm ise, usul-u fıkıhta bir kaideyi teşkil eden: "Kendisi olmaksızın vacibin tamam olmadığı bir şey tıpkı onun gibi vacibtir" kaidesine dayanmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

4. Abdestte Niyetin Hükmü:

İlim adamlarının cumhuru, abdestte niyetin mutlaka gerekli olduğu görüşündedir. Çünkü Hz. Peygamber: "Ameller ancak niyetler iledir" diye buyurmuştur. (1) Buharî der ki: Böylelikle iman, abdest, namaz, zekât, hac, oruç ve diğer ahkâm da bunun (hadisin) kapsamına girmektedir. Yüce Allah da: ***"De ki: Herkes kendi tabiatına göre hareket eder"*** (el-İsra, 17/84) diye buyurmaktadır ki, bu da niyetine göre hareket eder, demektir. Peygamber (sav) de: "(... Fetihten sonra hicret yoktur.) Fakat, cihad ve niyet vardır" diye buyurmuştur. (2)

Şafiîlerden pek çok kişi ise niyete gerek yoktur, demektedir. Bu, Hanefilerin de görüşüdür. Derler ki: Niyet, ancak bizatihi maksat olarak gözetilen

(1) ***Buhârî,*** Bed'u'l-Vahy 1, İman 41, Nikâh 5, Talâk 11 v.s...; ***Müslim,*** İmâre 155; ***Ebû Dâvûd,*** Talâk 11; ***Tirmizî,*** Fedâilu'l-Cihâd 16; ***Nesaî,*** Tahâre 59, Talâk 24, Eymân 19; ***İbn Mâce,*** Zühd 26; ***Müsned,*** I, 25, 43.

(2) ***Buhârî,*** İman 41. "...Fakat cihad ve niyet vardır" hadisi ayrıca şuralarda yer almaktadır: ***Buhârî,*** İman 41, Sayd 10, Cihâd 1, 27, 194, Cizye 22, Menâkıbu'l-Ensâr 45 Meğâzi 53; ***Müslim,*** İmâre 85, 86; ***Ebû Dâvûd,*** Cihâd 2; ***Tirmizî,*** Siyer 32; ***Nesaî,*** Bey'at 15; ***Dârimî,*** Siyer 69; ***Müsned,*** I, 226, 266..., III, 32, 401, V, 187, VI, 187.

ve başkalarına sebep teşkil etmeyen farzlarda vacibtir. Bir diğer fiilin sahih olması için şart olan amellere gelince, o fiili emreden buyruk ile birlikte bir başka delalet olmadığı sürece, bizzat emrin kendisi ile o işte niyet icabetmez. Taharet ise şarttır. Üzerinde namazın farz olmadığı bir kimseye taharet farzı da vacib değildir. Ay hali ve lohusa olan kadın gibi.

Bizim (mezhebimize mensup) ilim adamlarımız ile, kimi Şafiîler ise, yüce Allah'ın: **"Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi... yıkayın"** buyruğunu delil göstermişlerdir. Yıkama fiili vacib olduğuna göre, o fiilin sahih olabilmesi için niyet de şart olur. Çünkü yüce Allah tarafından farz kılmak, Allah'ın emrettiği işin yapılmasını icabettirir. Buna göre bizler: Bunun için niyet vacib değildir diyecek olursak, yüce Allah'ın emrettiğini yapmak için bir maksat taşımanın onun için vacib olmadığını söylemiş oluruz. Bilindiği gibi serinlemek veya herhangi bir maksat için gusleden bir kimse, o vacibi eda etme maksadını gözetmiş değildir. Hadiste de abdestin (küçük günahlar için) keffaret teşkil ettiği sahih olarak sabit olmuştur. Eğer abdest, niyetsiz olarak sahih olur denilecek olursa, günahlara keffaret olmaz. Diğer taraftan yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: ***"Halbuki onlar, Allah'a ancak dinlerini O'na halis kılanlar ve hanifler olarak ibadet etmelerinden... başkasıyla emr olunmadılar."*** (el-Beyyine, 98/5)

5. Niyetin Takdim ve Tehir Edilmesi:

İbnü'l-Arabî der ki: Kimi ilim adamımız şöyle demektedir: Bir kimse gusletmek niyetiyle nehre gitmek üzere çıkarsa bu onun için yeterli olur. Şayet yolda iken niyeti kaybolacak (hatırından gidecek olursa) -ve eğer hamama gitmek için de yola çıkar, yolda da niyeti kaybolacak olursa- niyeti batıl olur. Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî -Allah ondan razı olsun- der ki: Sıradan müftü geçinen kimseler, buna dayanarak şöyle demişlerdir: Namaz için niyet, bu konudaki her iki görüşe göre de uygun düşebilir. Ayrıca onlar, bu hususta zan ile yakin arasında herhangi bir fark gözetemeyenlerden bir nass da irad etmişler ve bunun şöyle dediğini nakletmişlerdir: Namazda niyetin tekbirden önce olması caizdir. Müftü ve müctehid olmak isteyip de Allah'ın başarı ihsan etmediği ve doğruya iletmediği böyle bir topluluğun Allah yardımcıları olsun, onların yaptıklarını herkes görüp de ibret alsın. Şunu bilin ki, -Allah'ın rahmeti üzerinize olsun- abdestte niyetin vacib olduğu hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı vardır. Bu hususta Mâlik'in görüşü de farklı farklı gelmiştir. Bu konuda ittifak sözkonusu olmadığından dolayı, bazı yerlerde niyetin öne alınmasında müsamaha gösterilmiştir. Namaz hususunda ise, imamlardan herhangi bir kimsenin görüş ayrılığı yoktur. Ve namaz, bizzat maksat olarak gözetilen aslî bir ibadettir. Üzerinde ittifak edilmiş maksat ola-

tak gözetilen aslî bir husus, nasıl hakkında görüş ayrılığı bulunan ve asıl olmayıp tabi olan fer'î bir hususa hamledilerek aynı hükme tabi kabul edilebilir? Bu, aşırı ahmaklıktan başka bir şey olabilir mi? Oruca gelince, şerlat, oruç hakkında başlama vakti, gafil olunan (uykuda bulunulabilen) bir zaman olduğundan dolayı, niyetin başlama vaktinden öne alınmasını kabul etmekle bu hususlaki zorluğu gidermiş olmaktadır.

6. Ellerin Yıkanması:

Yüce Allah'ın: "(وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ): **Ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın**" buyruğu ile ilgili olarak, dirseklerin yıkanacak sınırlar içerisinde olup olmadığı hususunda insanlar farklı görüşlere sahiptirler. Kimileri, evet dahildir demektedir. Çünkü "(إلى): **... e, a kadar**" edatından sonra gelen, eğer kendisinden öncekinin türünden ise kapsamına girer. Bunu, Sibeveyh ve başkaları söylemiştir. Bu hususlaki açıklamalar, geniş bir şekilde açıklanmış olarak, el-Bakara sûresinde (2/187. ayet 18. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Dirseklerin yıkamanın kapsamına girmediği de söylenmiştir. Bu hususlaki her iki rivayet de Mâlik'ten rivayet edilmiştir. İkincisi, Eşheb'e ait bir rivayettir. İlim adamlarının çoğunluğu ise birinci rivayeti kabul etmiştir, sahih olan da budur. Çünkü, Dârakutnî'nin Hz. Cabir'den rivayetine göre, Peygamber (sav) abdest aldığında, suyu dirsekleri üzerinde gezdirirdi. (1)

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: "(إلى) **...a kadar**", "birlikte : beraber" anlamındadır. Nitekim, Arapların: "(الذَّوْدُ إِلَى الذَّوْدِ إِبِل): Küçük deve sürüsü küçük deve sürüsüne katılırsa, büyük bir sürü olur" demesine benzer. Yani, küçük sürü, küçük sürü ile beraber... demektir.

Ancak, daha önce en-Nisa sûresinde (4/2. âyet, 4. başlıkta) açıkladığımız gibi, buna gerek yoktur. Çünkü, araplara göre "el" tabiri ile parmak uçlarından kola kadar olan bölüm kastedilir. Yine "ayak" ile, parmaklardan baldırın dibine kadar olan bölüm kastedilir. O halde, dirsekler de "el" isminin kapsamı içerisine girmektedir. O bakımdan, şayet buyruğun anlamı "dirseklerle beraber" şeklinde olsaydı, ayrıca bunun ifade ettiği bir mana olmazdı. Burada yüce Allah; "(إلى) **... a kadar**" diye buyurduğuna göre, yıkamanın sınırı olarak dirsekler tesbit edilmiş olmakta ve böylelikle dirseklerden tırnaklara kadar olan bölümün yıkanması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu, doğru ve yerinde bir sözdür, hem lügat hem de anlam itibari ile usule uygundur.

İbnü'l-Arabî der ki: Bu meselenin kesişme noktasını, kadı Ebu Muhammed'den başka kimse anlamadı. O, şöyle demiştir: **"Dirseklere kadar"** buy-

(1) *Dârakutnî*, I, 83.

rığu ellerden yıkanmaksızın bırakılacak sınırı ifade etmektedir. Yoksa, onların yıkanacak olan sınırını değil. İşte bundan dolayı dirsekler yıkamanın kapsamına girer.

Derim ki: Sözlükte el ve ayak kelimeleri, bizim dediğimiz yerleri de kapsadığından dolayı, Ebu Hureyre abdest alırken, ellerini yıkarken koltuk altlarına kadar ve ayaklarını yıkarken de bacaklarını da yıkar ve şöyle derdi: Ben, dostum (sav)'ı: "Mü'minin (kıyamette) süsü, abdestin ulaştığı yere kadar ulaşır" derken dinledim. (1)

Kadı İyad ise der ki: Fakat insanlar, bundan farklı bir husus üzerinde icma etmişler ve abdestin sınırlarını aşmaması gerektiğini kabul etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber: "Kim bundan fazlasını yaparsa, haddi aşmış ve zulmetmiş olur" (2) diye buyurmuştur.

Ondan başkaları ise şöyle demiştir: Bu şekildeki bir uygulama, onun (Ebu Hureyre'nin) bir mezhebi (görüşü) idi ve bu onun tek başına kabul ettiği görüşlerden birisidir. Diğer taraftan o, bu uygulamayı Peygamber (sav)'den nakletmeyip, bunu Hz. Peygamberin: "Sizler abdest dolayısıyla yüzleri, elleri ve ayakları nurlandırılacak olan kimselersiniz" (3) hadisi ile kendisinin de zikrettiği gibi: "Kıyamet gününde mü'minin süsü... ulaşır" hadisinden istinbat etmiştir.

7. Başlara Mesh Etmek:

Yüce Allah'ın: **"Başlarınıza mesh edin"** buyruğuna gelince, en-Nisa sûresinde (4/43. ayet, 43. başlıkta) meshin müşterek bir lafız olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. **"Baş"** ise, insanların zorunlu olarak bildiği ve yüzün de bir bölümünü teşkil ettiği organın tümünden ibarettir. Yüce Allah, abdestte onu zikredip yüzün ise muayyen olarak yıkanacağını belirttiğine göre, başın geri kalan bölümü de mesh için kalmaktadır.

Eğer (yüzün) yıkanacağını sözkonusu etmemiş olsaydı, başın tamamını mesh etmek gerekirdi. Başın üzerinde saç bulunan bölümü de, göz, burun ve ağzın bulunduğu (yüz) bölümü de (mesh edilecekti).

Mâlik, başın meshinin vücubu hususunda bizim zikrettiğimiz bu noktaya da işaret etmiştir. Kendisine, abdest alırken başının bir bölümünü mesh et-

(1) *Müslim,* Tahâre 40; *Nesaî,* Tahâre 110; *Müsned,* II, 232, 371.

(2) *Nesaî,* Tahâre 105; *İbn Mâce,* Tahâre 48.

(3) *Müslim,* Tahâre 34'de bu lafızla; yakın manalarda: *Buhârî,* Vudû' 3; *Müslim,* Tahâre 35-39; *Tirmizî,* Cumua 74; *Nesaî,* Tahâre 110; *İbn Mâce,* Tahâre 6 v.s.

meyi terkeden kimse hakkında soru sorulunca, o şu cevabı vermiştir: Ne dersin, eğer yüzünün bir bölümünü yıkamayı terketmiş olsaydı, bu o kimse için yeterli olur muydu?

İşte, bizim zikretmiş olduğumuz bu husus ile, kulakların baştan sayıldıkları ve onların da başın hükmünü aldıkları açıkça ortaya çıkmaktadır. Ve bu şu sözü söyleyen Zührî'nin kanaatine muhaliftir: Kulaklar yüzdendir ve yüzle beraber yıkanırlar. Yine şu sözleri söyleyen Şa'bî'nin kanaatine de muhaliftir: Kulakların karşıdan görünen bölümleri yüzdendir, arkaları ise baştandır. Aynı zamanda bu, el-Hasen ve İshâk'ın da görüşüdür, bunu İbn Ebi Hureyre de Şafiî'den nakletmiştir. İleride (el-Hasen ve İshâk'ın) bu hususta ki delilleri gelecektir.

Başa, baş (Re's) denilmesinin sebebi, yüksekliği ve onda saçın bitmesi dolayısıyladır. Dağ başı (Ra'sü'l-Cebel) da burdan gelmektedir. Bizim "baş, bir takım organların tümünün adıdır" dememizin sebebi ise, Şairin şu beyiti (nde dile getirdiği anlam) dolayısıyladır:

إذا آحتملوا رأسي وفي الرأس أكثري وغودر عند الملتقى ثم سائري

"Onlar başımı yüklenip götürdüklerinde -ki, başta benim çoğunluğum vardır- Kavuşma yeri geçilip sonra da beni götürseler..."

8. Baştan Mesh Edilmesi Gereken Miktar:

Baştan meshedilecek miktarın tayini hususunda ilim adamlarının onbir ayrı görüşü vardır. Bunların üçü Ebu Hanife'ye, ikisi Şafiî'ye, altısı da bizim (mezhebimize mensub) ilim adamlarımıza aittir. Bunlardan sahih olan ise yalnızca bir tanedir. O da belirttiğimiz gerekçeler dolayısıyla genelinin meshedilmesinin vacib olduğudur. İlim adamları icma ile başını tamamen mesh edenin güzel bir iş yaptığını ve yapması gerekeni de ifa etmiş olacağını kabul etmişlerdir.

"Başlarınıza" buyruğunun başındaki "be" harfi zaiddir. Teb'îz (kısmilik bildirmek) için değildir. Manası; (وامسحوا رؤوسكم): Başlarınızı meshediniz şeklindedir.

Şöyle de denilmiştir: Bu harfin burada gelmesi, yüce Allah'ın:

"(فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ): *Yüzlerinizi... meshediniz"* (en-Nisa, 4/43) buyruğunda teyemmüm ile ilgili olarak yer alması gibidir. Eğer, bu harfin ifade ettiği anlam, kısmîlik olsaydı, burada da bu kısmîlik anlamını ifade etmesi gerekirdi. Ve bu(rada) kısmîlik ifade etmediği kesindir.

Şöyle de denilmiştir: Bu harfin gelmesi, güzel bir mana ifade etmek içindir. O da şudur: Sözlükte yıkamak, kendisiyle yıkanılan bir şeyi de gerektirir. Meshetmek ise, sözlükte kendisiyle mesh olunan bir şeyi gerektirmez. Buna göre, eğer ("be" harfi olmaksızın): "Başlarınıza mesh ediniz" demiş olsaydı, el ile (eli) herhangi bir şey ile ıslatmaksızın başın üzerinde gezdirmek yeterli olacaktı. Bu harfin burada gelmesi, kendisiyle mesh olunacak şeyi ifade etmek içindir, o da sudur. Sanki: Ve su ile başlarınıza mesh edin buyurulmuş gibidir. Bu da lügatte, iki şekilde açıklanabilecek fasih bir söyleyiştir. Ya Sîbeveyh'in naklettiği şu beyit gibi kalb yoluyla bir söyleyiştir:

كَنَوَاحِ رِيشِ حَمَامَةٍ بَخْدِيَّةٍ ومَسحتِ باللِّثتين عَصْفَ الإثْمِدِ

"Dudakları ak bir güvercinin tüylerinin yanlarını andırmaktadır.
Diş etlerini ise sanki sürme tozuna sürmüş gibidir."

Sürme tozu ile mesh olunan, diş etleri olmakla birlikte (şair burada) bunu kalb ederek söylemiştir.

Yahut da bu buyruk, fiilde ortaklık ve nisbetinde eşitlik olmak üzere "be" ile kullanılmıştır. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

مِثْلَ القَنَافِذِ هَدَّاجُونَ قد بَلَغت نَجْرانَ أو بلغت سَوْءاتهم هَجَرُ

"Onlar, geceleyin (kötülük yapmak için) yürürken salınan kirpileri andırırlar ki, kötülükleri
Necran'a kadar ulaşmıştır; hatta Hecer'e."

"Be" harfinin anlamı ile ilgili olarak ilim adamlarımızın söyledikleri bunlardır.

Şafiî ise şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: "(وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ): **Başlarınıza mesh edin**" buyruğunun, başın bir bölümü ile başın tamamını mesh ediniz anlamlarına gelme ihtimali vardır. Sünnet de bunun bir bölümünü mesh etmenin yeterli olduğuna delalet etmiştir. Çünkü Peygamber (sav) başının üst tarafını mesh etmiştir. Bir başka yerde de şöyle demektedir: Denilse ki, teyemmüm ile ilgili olarak yüce Allah: **"Yüzlerinizi meshedin"** diye buyurmaktadır. Peki, teyemmümde yüzün bir bölümünü meshetmek yeterli olur mu? Böyle diyene şu şekilde cevap verilir: Teyemmümde yüzün mesh edilmesi, yüzün yıkanmasından bedeldir. O bakımdan yüzün yıkanması gereken yerlerinin tamamının mesh edilmesi kaçınılmaz bir şeydir. Başın meshedilme-

si ise (bedel değil) bir asıldır. İşte aralarındaki fark budur.

Bizim ilim adamlarımız ise, hadis ile ilgili olarak şu sözleriyle cevap vermişlerdir: Peygamber (sav) bir mazeret dolayısıyla bunu yapmış olabilir. Özellikle onun bu uygulaması, sefer esnasında olmuştur. Sefer ise, birtakım mazeretlerin bulunması muhtemel olan bir haldir. Acele ve kısadan kestirip atma zamanıdır. Birtakım meşakkatler ve tehlikeler dolayısıyla bir çok farizalar hazf edilir. Diğer taraftan Hz. Peygamber, sarığının üzerine meshetmedikçe, başının üst tarafına meshetmekle yetinmemiştir. Bunu da Müslim, Muğire b. Şu'be yoluyla rivayet ettiği hadiste zikretmektedir. (1) Eğer başın tamamını meshetmek vacib olmasaydı, sarığının üzerine ayrıca mesh etmezdi.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

9. Başa Kaç Kere Mesh Verilir:

İlim adamlarının cumhuruna göre, tam ve kapsamlı tek bir defa mesh etmek yeterli olur. Şafiî ise der ki: Abdest alan kişi, başını üç defa mesh eder. Enes ile Said b. Cübeyr ve Ata'dan böylece rivayet edilmiştir. İbn Sîrin ise, başını iki defa mesh ederdi. Ebu Dâvud der ki: Hz. Osman yoluyla gelen bütün sahih hadisler, başın bir defa meshedileceğine delalet etmektedir. Çünkü onlar, abdestin (diğer organların yıkanmasının) üç defa tekrarlanacağından söz etmekle birlikte, bu rivayetlerde: "Ve başına meshetti" demekte ve herhangi bir sayı da zikretmemektedirler. (2)

10. Meshin Keyfiyeti ve Başlama Yeri:

Başının meshedilmeye nereden başlanacağı hususunda (fukahâ) farklı görüşlere sahiptirler. Mâlik der ki: Başının ön tarafından meshetmeye başlar, sonra da ellerini başının arka tarafına doğru götürür, daha sonra ön tarafına tekrar geri getirir. Tıpkı, Müslim'in rivayet ettiği, Abdullah b. Zeyd yoluyla gelen hadiste olduğu gibi. (3)

Şafiî ve İbn Hanbel de bu görüştedir. el-Hasen b. Hayy ise şöyle derdi: Muavviz b. Afra'nın kızı er-Rubeyyi'in rivayet ettiği hadise göre de başının arka tarafından başlar. Ancak bu, lafızlarında ihtilaf bulunan bir hadistir ve bütün yollarıyla Abdullah b. Muhammed b. Akil'den gelmektedir. Hadis alimlerine göre ise, kuvvetli bir hafız (belleyici) değildir. Bu hadisi, Ebu Dâvud,

(1) ***Müslim,*** Tahâre 81; ***Müsned,*** IV, 244, 248, 250, 251.

(2) ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 51, hadis no: 108.

(3) ***Buhârî,*** Vudû' 39, 42, 46; ***Müslim,*** Tahâre 18; ***Tirmizî,*** Tahâre 24; ***Nesaî,*** Tahâre 81; ***Müsned,*** IV, 39.

Bişr b. el-Mufaddal'dan, o, Abdullah'tan, o, er-Rubeyyi yoluyla rivayet etmiştir. İbn Aclan da ondan (Abdullah b. Muhammed b. Akil'den) o da er-Rubeyyi'den şunu rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) bizim yanımızda, abdest aldı. Başının tümünü, saçın bütün bitim yerlerinden itibaren dört bir yanından mesh etti. Ancak, saçın üzerinde bulunduğu halini değiştirmedi.

Bu nitelikte bir abdest alma şekli, İbn Ömer'den de rivayet edilmiş olup, bunda başının arka tarafından meshe başladığı da belirtilmektedir. (1)

Bu hususta en sahih rivayet, Abdullah b. Zeyd'in rivayetidir. Başın bir bölümünün meshini caiz kabul eden herkes, başın meshedilecek bölümünün ön tarafı olduğu görüşündedir. İbrahim ile eş-Şa'bî'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Başının hangi tarafını meshedersen bu senin için yeterli olur. İbn Ömer ise, başın sadece tepe (bıngıldak) bölümünü meshetmekle yetinmiştir.

Her iki elle bir arada mesh etmenin müstahsen olduğu hususu üzerinde de tek bir elle meshin de yeterli olduğu üzerinde de icma vardır.

Bununla birlikte başın meshedilmesini gördüğü bölümünü mesh edinceye kadar tek bir parmakla mesheden kimse hakkında ise farklı görüşler vardır. Meşhur olan kanaate göre bunun yeterli olduğudur. Bu, Süfyan es-Sevrî'nin görüşüdür. Süfyan der ki: Başını tek bir parmak ile mesh edecek olursa, bu dahi onun için yeterlidir. Bunun yeterli olmadığı da söylenmiştir. Çünkü bu, mesh sünnetinin dışına bir çıkıştır, sanki bir oyun gibidir. Ancak, böyle bir şey hastalık zarureti dolayısıyla yapılacak olursa, bunun yeterli geleceği hususunda ihtilaf olmamalıdır.

Ebu Hanife, Ebu Yûsuf ve Muhammed derler ki: Üç parmaktan daha az parmakla başın meshedilmesi yeterli değildir.

Birinci defa meshetmenin Kur'ân nassı ile farz olduğu icma ile kabul edilmekle birlikte; ellerin başın saçları üzerinde geri getirilmesinin, farz mı, sünnet mi, olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Cumhur, bunun sünnet olduğu görüşündedir, farz olduğu da söylenmiştir.

11. Başını Meshedecek Yerde Yıkarsa:

Abdest alan bir kimsenin, başını meshedecek yerde yıkaması, (hususu ile ilgili olarak) İbnü'l-Arabi şöyle demektedir: Bunun, o kimse için yeterli olacağı hususunda görüş ayrılığı olduğunu bilmiyoruz. Ancak, İmam Fahru'l-İslâm eş-Şâşi, bize ders verdiğinde kendi mezheb alimlerinden Ebu'l-Abbas

(1) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 51, 128 ve 129 no'lu hadisler; ayrıca bk. *Tirmizî,* Tahâre 25, 26; *İbn Mâce,* Tahâre 52.

b. el-Kâss'ın bunun yeterli olmayacağını söylediğini bize haber verdi. Ancak bu, yüce Allah'ın şu buyruklarında yermiş olduğu ve şeriatı iptal eden zahire tabi olmak kabilinden fasid Dâvudî (Zahiriye) mezhebinden bir aşırılıktan başka birşey değildir: *"Onlar, ancak dünya hayatının zahir kısmını bilirler"* (er-Rûm, 30/7); *"Yahut sözün zahirine göre mi..."* (er-Ra'd, 13/33) Yoksa, bu şekilde başını yıkayan bir kimse, emr olunduğu şeyi fazlasıyla yapmış olmaktadır.

Denilse ki: Bu, kendisi ile ibadet olunan lafzın kapsamı dışına çıkmış bir fazlalıktır. O zaman şöyle deriz: Ancak, fiilin mahalline ulaştırılması hususunda ifade ettiği anlamın dışına çıkmamıştır. Aynı şekilde bir kimse, önce başını meshetse, sonra da başını tıraş edecek olsa, meshini iade etmekle mükellef değildir.

12. Başta Bulunan Diğer Organların Meshi:

Mâlik, Ahmed, es-Sevrî, Ebu Hanife ve diğerlerine göre, kulaklar başın kapsamı içerisindedirler. Ancak, bunlar için ayrıca su almak hususunda farklı görüşleri vardır. Mâlik ve Ahmed der ki: Başını mesh ettiği sudan ayrı olarak kulakları için yeni bir su alır. İbn Ömer'in yaptığı gibi. Şafiî de suyun yenilenmesi hususunda böyle demiştir. Ayrıca der ki: Kulakların meshedilmesi, başlı başına bir sünnettir. Kulaklar, yüzden de değildir, baştan da değildir. Çünkü, ilim adamları, hacc sırasında kulaklar üzerinde bulunan saçı kestirmiyeceğini ittifakla kabul etmişlerdir. Ebu Sevr'in bu hususdaki görüşü Şafiî'ninki gibidir.

es-Sevrî ile Ebu Hanife der ki: Kulaklar, baş ile birlikte mesh olunurlar. Seleften bir topluluktan, ashab ve tabiinden bu görüşün bir benzeri de rivayet edilmiştir. Dâvud (ez-Zahirî) der ki: Kulaklarını meshedecek olursa, iyi bir şeydir. Meshetmezse de birşey gerekmez. Çünkü kulaklar Kur'an-ı Kerimde zikredilmiş değillerdir. Ona şöyle denilir: -Önceden de açıkladığımız gibi- baş, zaten onları ihtiva etmektedir.

Ayrıca, Nesaî, Ebu Dâvud ve diğerlerinin kitaplarında sahih hadislerde Peygamber (sav)'ın kulaklarının dış taraflarını da iç taraflarını da meshettiğini, parmaklarını kulaklarının deliklerine soktuğunu göstermektedir. [1] Kulakların Kur'ân-ı Kerimde zikredilmemiş olması, onların mesh edilmesinin, yüz ve ellerin yıkanması gibi bir farz olmadıklarına delalet etmektedir. Mesh edilmeleri ise sünnet ile sabit olmuştur.

İlim ehli, abdest alan bir kimsenin kulaklarını meshetmeyi terketmesini

(1) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 51; ayrıca bk. *Nesaî,* Tahâre 84, 85.

mekruh görürler ve böyle bir şeyi yapan bir kimsenin Peygamber (sav)'ın sünnetlerinden birisini terkettiği görüşündedirler. Bununla birlikte -İshâk dışında- kulaklarına meshi iadeyi de vacib görmezler. İshâk ise der ki: Eğer kulaklarını meshetmeyi terkedecek olursa, (bu abdesti) onun için yeterli olmaz. Ahmed der ki: Kasten kulaklarını meshetmeyi terkedecek olursa (abdestini) tekrar iade etmesini müstehab görürüm.

Mâlik'in arkadaşlarından Ali b. Ziyad'dan da şöyle dediği rivayet edilmektedir: Kim kasti olarak abdest yahut namaz sünnetlerinden birisini terkedecek olursa iade eder. Ancak fukahâya göre bu, zayıf bir görüştür. Böyle bir görüşü, geçmiş alimlerden (seleften) söyleyen bir kimse olmadığı gibi, bunun kıyas bakımından (aklî açıdan) kabul edilecek bir tarafı da yoktur. Durum böyle olsaydı, farz ve vacib olan bir şey diğerinden ayırt edilemezdi.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Kulakların yüzden olduğunu kabul edenler, Peygamber (sav)'ın secde ettiği esnada söylediği sabit olan şu duasını delil gösterirler:

"(سجد وجهي للذي خلقه وصوّره وشقّ سمعه وبصره): Yüzüm, kendisini yaratan, ona sûret veren, ona işitmek için kulaklar ve görmek için gözler bahşedene secde ediyor." [1] Görüldüğü gibi burada Hz. Peygamber, işitmeyi yüze izafe etmiştir. Böylelikle onların da yüzün hükmünü almaları gerektiği sabit olmaktadır.

Ebu Dâvud'un Musannef'inde (Sünen'inde) Hz. Osman yoluyla gelen hadiste şöyle denilmektedir: Böylelikle o, kulakların iç ve dış tarafını bir defa mesh etti, sonra ayaklarını yıkadı, sonra şöyle dedi: Abdest hakkında soru soranlar nerede? İşte ben, Rasulullah (sav)'ı bu şekilde abdest alırken gördüm. [2]

Kulaklarının dış taraflarını yüz ile birlikte yıkar; iç taraflarını da baş ile birlikte mesheder, diyenler de yüce Allah'ın yüzü yıkamayı, başı da mesh etmeyi emrettiğini delil gösterirler. Buna göre, kulaklardan sana karşı görüneninin yıkanması gerekir, çünkü o yüzdendir, sana karşı görünmeyenin de meshedilmesi icabeder. Çünkü o baştandır.

Ancak, Peygamber (sav)'ın Hz. Ali, Hz. Osman, İbn Abbas, er-Rubeyyi' ve diğerleri yoluyla rivâyet edilen hadislerde kulaklarının iç ve dış taraflarını meshettiğini belirten rivayetler bunu reddetmektedir.

---

(1) *Müslim,* Salâtu'l-Müsâfirîn 201; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 119; ***Tirmizî,*** Cuma 55, Deavât 33; ***Nesaî,*** Tatbik 67-70; ***İbn Mâce,*** İkametu's-Salât 70.

(2) ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 51; Hadis kaynaklarında pekçok yerde geçen bu hadisin geçtiği yerler için bk. ***el-Mu'cemu'l Mufehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî,*** VI, 236.

Kulaklar baştandır, diyenler de Peygamber (sav)'ın es-Sunâbihî yoluyla gelen hadisteki şu sözünü delil gösterirler: "Başını mesh ettiği takdirde günahlar başından -hatta kulaklarından çıkıncaya kadar- çıkar." Bu hadisi de Mâlik rivâyet etmiştir. (1)

13. Ayaklar:

Yüce Allah'ın: "(وَأَرْجُلَكُمْ): **Ayaklarınızı da**" buyruğunu Nafi', İbn Âmir ve el-Kisaî "lâm" harfini nasb ile; (وَأَرْجُلَكُمْ) şeklinde okumuşlardır. el-Velid b. Müslim de Nafi'den bunu: (وَأَرْجُلَكُمْ) şeklinde "lâm" harfini ötreli olarak okuduğunu rivayet etmektedir. Bu aynı zamanda el-Hasen ve el-A'meş Süleyman'ın da kıraatidir. İbn Kesir, Ebu Amr ve Hamza ise, bu kelimeyi "lâm" harfini esreli olarak; (وَأَرْجُلِكُمْ) şeklinde okumuşlardır. İşte ashab ve tabiin de bu kıraatteki farklılığa göre farklı görüşlere sahiptirler. Bu kelimenin "lâm" harfini üstün okuyan, bunda âmilin "(اغْسِلُوا): **Yıkayın**" buyruğu olduğunu kabul etmiş ve ayaklar hakkında farz olan şeyin mesh değil de yıkamak olduğunu belirtmişlerdir.

Cumhurun ve ilim adamlarının büyük çoğunluğunun görüşü budur. Peygamber (sav)'ın uygulamasından sabit olan da budur. Birden çok hadis-i şerifte, onun söylediğinden de anlaşılması gereken budur. Nitekim Hz. Peygamber, topuklarını yıkamadıkları belli olan abdest almış bir topluluğu görünce, sesini çıkarabildiği kadar: "Ateşten çekeceklerinden dolayı topukların vay haline! Abdestinizi iyice alınız" diye yüksek sesle bağırmıştır. (2) Diğer taraftan yüce Allah, ayakların sınırlarını da tıpkı ellerde: **"Dirseklere kadar"** diye buyurduğu gibi, ayaklar hakkında da: **"Her iki topuğunuza kadar"** diyerek belirtmiştir. İşte bu, onların yıkanmalarının vacib olduğuna bir delildir.

Bu kelimenin "lâm" harfini esreli okuyan kimse ise, bundaki âmili "başlarınıza" kelimesinin başında gelen "be" harfi kabul etmiştir. İbnü'l-Arabî der ki: İlim adamları ayakların yıkanmasının vücubunu ittifakla kabul etmişlerdir. Ben, müslümanların fakihlerinden Taberî ile onların dışında Rafizilerden başka bunu reddeden kimse bilmiyorum. Taberî de delil olarak bu "lâm" harfinin esreli kıraatine yapışmıştır.

Derim ki: İbn Abbas'tan ise: Abdest, iki yıkama ve iki meshdir dediği rivayet edilmiştir. Yine el-Haccâc'ın, Ehvâz'da hutbe irad edip abdesti sözko-

(1) *Nesaî*, Tahâre 85; *İbn Mâce*, Tahâre, 6; *Muvatta;* Tahâre 30, 31.

(2) Bu hadisin kaynaklardaki yerlerinin bazıları: *Buhârî*, İlm 3, Vudû 27; *Müslim*, Tahâre 25-30; *Ebû Dâvûd*, Tahâre 46; *Tirmizî*, Tahâre 31; *Nesaî*, Tahâre 89; *İbn Mâce*, Tahâre 55; *Muvatta'*, Tahâre 5; *Müsned* II, 193..., III, 316...

nusu ederken şöyle dediği rivayet edilmektedir: Yüzlerinizi ve ellerinizi yıkayınız. Başlarınıza meshediniz. Ayaklarınızı da (yıkayınız). Çünkü Âdemoğlunun ayaklarından daha çok kirlenme ihtimali yüksek herhangi bir uzvu yoktur. O bakımdan ayaklarınızın iç tarafını, üstlerini ve topuklarını yıkayınız. Enes b. Mâlik bunu işitince şöyle dedi: Allah doğru söylemiştir. Hacac ise yalan söylemiştir. Yüce Allah ise: "(وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ): **Başlarınıza meshedin. Ayaklarınızı da** (mesh edin)" diye buyurmuştur. Bu olayı rivayet eden der ki: (Enes b. Mâlik) ayaklarını mesh ettiğinde onları ıslatırdı. Yine Enes'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kur'ân mesh ile nazil olmuş, sünnet ise yıkamayı emretmekle varid olmuştur.

İkrime de ayaklarını mesh eder ve şöyle dermiş: Ayaklar hakkında yıkama söz konusu değildir. Onlar hakkında mesh nazil olmuştur. Âmir eş-Şa'bî de der ki: Cibril meshi indirmiştir. Nitekim teyemmümde de yıkanması emr edilmiş organların mesh edilmesi istenmekte, mesh edilmesi emredilmiş olanlar ise bağışlanmaktadır. Katade de der ki: Allah, iki tane yıkama ve iki tane meshi farz kılmıştır.

İbn Cerir et-Taberî, ayaklar hakkında farz olanın, yıkamak ile mesh etmekten birisi arasında muhayyerlik olduğu görüşündedir. Ve bu hususta iki kıraati iki ayrı rivayet gibi değerlendirmiştir. en-Nehhâs der ki: Bu hususta söylenenlerin en güzellerinden birisi de şudur: Hem mesh hem de yıkamak birarada vacibtir. **"Ayaklarınız"** anlamına gelen kelimenin "lâm" harfini esreli okuyanların kıraatine göre mesh vacibtir, onu üstün okuyanların kıraatine göre ise yıkamak vacibtir. Bu iki kıraat ise iki ayrı âyet durumundadır.

İbn Atiyye der ki: "Lâm" harfini esreli okuyanlardan kimisi, ayaklar hakkında mesh etmenin onları yıkamak anlamında olduğu görüşündedir.

Derim ki: Sahih olan da budur. Çünkü **"mesh"** lafzı müşterek bir lafızdır. Hem "mesh" anlamında kullanılır, hem de "yıkamak" anlamında kullanılır. el-Herevî der ki: Bize el-Ezherî haber verdi. Bize, Ebu Bekr b. Muhammed b. Osman b. Said ed-Dârî haber verdi. Ebu Bekr, Ebu Hatim'den, o, Ebu Zeyd el-Ensarî'den şöyle dediğini nakletti: Arapçada mesh, hem yıkamak, hem de meshetmek anlamına gelir. İşte bundan dolayı, abdest alıp da azalarını yıkayan kimse hakkında; "(فتمسح): Temessüh etti" denilir. Yine yüce Allah seni günahlarından arındırsın ve yıkayıp temizlesin anlamında "mesh" kelimesi kullanılarak; (مسح الله ما بك) denilir.

Araplardan nakil yoluyla meshin yıkamak anlamına geldiği de sabit olduğuna göre, buradaki "lâm" harfinin esreli okunuşu ile kast edilen yıkamaktır, diyenlerin görüşleri tercihe değer olur, ağırlık kazanır. Bu tercih ise, mesh ve yıkama ihtimaline gelmeyen nasb kıraati sebebiyle ve yıkamayı tesbit eden hadislerin çokluğu ile, hadis imamlarının rivayet ettiği, sayılamayacak kadar

çok sahih haberlerde ayakları yıkamayı terk edenlere yapılan tehditlerle daha da ağırlık kazanır.

Diğer taraftan baş hakkında mesh, ayaklardan önce mef'ul olmak üzere yıkanan şeyler (eller ve ayaklar) arasına girmek sûretiyle sırasını beyan etmek için girmiştir. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Sizler yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, topuklarınıza kadar ayaklarınızı yıkayınız, başlarınıza da mesh ediniz. Baş ayaklardan önce bir mef'ul olduğuna göre, tilavette de onlardan öne gelmiştir. -Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır-. Yoksa baş, ayaklardan önce zikredildiği için abdestin sıfatı hususunda ayaklar onunla ortak özellikte olduklarından dolayı değildir.

Âsım b. Küleyb, Ebu Abdurrahman es-Sülemî'den şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- bana: (وَأَرْجُلِكُمْ) diye (ayaklarınızı da meshedin anlamına gelecek şekilde "lâm" harfini esreli olarak) okudular. Bu sırada davacılar arasında hüküm veren Ali (r.a) bunu işitti ve: (وَأَرْجُلَكُمْ): Ayaklarınızı da (yıkayın anlamına gelecek şekilde "lâm" harfini üstün olarak) diye düzeltti. İşte bu, (âmili itibariyle) mukaddem olan, söz ve söylenişi itibari ile muahher olan türdendir.

Ebu İshâk, el-Haris'ten, o, Ali (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ayakları topuklara kadar yıkayınız. İbn Mes'ud ile İbn Abbas'tan da bu kelimenin "lâm" harfini nasb ile; (وَأَرْجُلَكُمْ): Ayaklarınızı da (yıkayın), şeklinde okudukları rivayet edilmiştir.

"Ayaklar" anlamındaki kelimenin "lâm" harfinin esreli okunuşu, ayakların kayıtlı olarak mesh edileceklerini belirtmek için gelmiştir. Bu kayıt da ayakların mestli olmaları halidir. Biz bu kaydı, Rasulullah (sav)'dan öğrenmiş bulunuyoruz. Zira, ayaklarında mest bulunmaksızın ayaklarını meshettiğine dair sahih bir rivayet gelmiş değildir. Böylelikle Peygamber (sav), fiili ile hangi durumda ayağın yıkanacağını, hangi durumda da mesh edileceğini belirtmiş olmaktadır, da denilmiştir. Bu da güzel bir açıklamadır.

Denilse ki: Mestler üzerine mesh etmek el-Maide sûresi ile (bu âyet-i kerimedeki bu kelimenin esreli okunuşu ile) nesh edilmiştir. Nitekim İbn Abbas böyle demiş, Ebu Hureyre ve Aişe neshi reddetmiş, Mâlik de ondan gelen bir rivayete göre onu reddetmiştir. Şöyle cevap verilir. Bir şeyi bir kimse reddeder, ondan bir başkası da kabul ederse, reddedenin delili yok demektir. Mestler üzerine mesh edileceğini ise, ashabtan ve başkalarından pek çok sayıda kimse kabul etmiştir.

el-Hasen der ki: Peygamber (sav)'ın ashabından yetmiş kişi, mestler üzerine mesh ettiklerini bana nakletmişlerdir. Hemmam'dan sahih nakil ile sabit olduğuna göre o şöyle demiştir: Cerir, önce küçük abdest bozdu, sonra

abdest aldı ve mestleri üzerine mesh etti. İbrahim en-Nehaî der ki: Rasulullah (sav) da önce küçük abdestini bozdu, sonra abdest aldı ve mestleri üzerine mesh etti. İbrahim en-Nehaî devamla der ki: Bu hadis, (ilim adamlarının) hoşlarına giderdi. Çünkü Cerir'in İslâma girmesi, el-Maide sûresinin nüzulünden sonra olmuştu. (1) Bu ise karşı görüşü savunup da el-Vakidî'nin, Abdulhamid b. Cafer'den, onun babasından, Cerir'in Ramazan ayının onaltıncı gününde İslâma girdiğini ve el-Maide sûresinin ise Zülhicce ayında, arefe gününde nazil olduğu şeklinde varid olan ve delil diye gösterdikleri bu rivayeti reddeden açık bir nasstır. Çünkü onların naklettikleri bu rivayet, oldukça vâhî (gevşek ve sağlam olmayan) bir rivâyet olduğundan dolayı sabit olamayan bir hadistir. el-Maide sûresinden, arafe gününde nazil olan daha önce de belirtildiği gibi: ***"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim..."*** ayetidir. Ahmed b. Hanbel der ki: Ben, mestler üzerine mesh hususunda Cerir'in rivayet ettiği hadisi güzel buluyorum. Çünkü onun İslâma girişi el-Maide sûresinin nazil oluşundan sonradır. Ebu Hureyre ve Aişe (r.anhuma)'dan gelen rivayetler ise onlardan sahih olarak gelmiş değildir. Zira, Aişe'nin bu hususta herhangi bir bilgisi yoktu. Bundan dolayı Hz. Aişe bu hususta kendisine soru soran kimseyi Ali (r.a)'a göndermiş ve ona havale ederek şöyle demiştir: Sen ona sor. Çünkü o, Rasulullah (sav) ile birlikte yolculuğa çıkardı... (2)

İmam Mâlik'ten gelen ve onun mestler üzerine meshi reddettiğine dair rivayet ise münker bir rivayettir ve sahih değildir. Sahih ise, onun ölümü esnasında İbn Nâfi'e söylediği şu sözlerdir: Ben, özel olarak kendim ayakları yıkama görüşünü alırdım. Bununla birlikte (mestler üzerine) ayaklarını mesh eden kimsenin yerine getirmesi gerekenler hususunda kusurlu davrandığı görüşünde de değildim. İşte Ahmed b. Hanbel de, İbn Vehb'in Mâlik'ten naklettiği: "Ben, mukimken olsun, yolculukta iken olsun mesh etmem" şeklindeki sözlerini buna göre yorumlamıştır. Ahmed der ki: Nitekim İbn Ömer'den de onun etrafındakilere mestlerine mesh etmelerini emrettiği halde, kendisinin mestlerini çıkartıp abdest alırken onları yıkadığını ve: "Abdest almak bana sevdirildi" dediği rivayet edilmiştir. Buna yakın bir rivayet Ebû Eyyub'dan da gelmiştir. Ahmed (r.a) der ki: Her kim bunu (mestler üzerine mesh etmeyi) İbn Ömer, Ebû Eyyub ve Mâlik'in yaptığı şekilde terkedecek olursa, bu yaptığını reddetmem. Bununla birlikte de böyle birisinin arkasında namaz kılarız ve ayıplamayız. Ancak, bunu bir takım bid'at ehli kimselerin yaptığı gibi mestler üzerine meshi caiz görmediği için terketmesi hali müstesnadır, böy-

(1) Hadis ve devamı için bk.: ***Buhârî,*** Salât 25; ***Müslim,*** Tahâre 72; ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 60; ***Tirmizî,*** Tahâre 70; ***Nesaî,*** Tahâre 96; ***İbn Mâce,*** Tahâre 84.

(2) ***Müslim,*** Tahâre 85; ***Nesaî,*** Tahâre 99; ***İbn Mâce,*** Tahâre 86; ***Müsned,*** I, 96, 100, 113.

le birisinin arkasında namaz kılmayız. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: (وَأَرْجُلِكُمْ) şeklindeki (lâm harfinin esreli okunuşu şeklindeki) kıraatin sadece lafza atfedilip, manaya atfedilmemiş olduğu da söylenmiştir.

Bu da aynı şekilde yıkamaya delâlet eder. Çünkü, gözönünde bulundurulan manadır, lafız değildir. Onun esreli okunuşu ise, arapların yaptığı gibi, civar (yakınlık, komşuluk) dolayısıyla bir cerdir. Bu husus, Kur'ân-ı Kerimde olsun, başka yerlerde olsun varid olmuştur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٍ): ***Üzerinize alevli ateş ve erimiş bakır bırakılır***" (er-Rahman, 55/35) şeklinde (ötreli olması gerekiyorken) esreli olarak okunmuştur. [1] Çünkü, bilindiği gibi nühâs, duman anlamındadır. Yine yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: "(بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ): ***Bilakis o, çok şerefli bir Kur'ân'dır. Levh-i mahfuzdadır***" (el-Burûc, 85/21-22) şeklinde (son kelimesi) esreli olarak okunmuştur. [2]

Şair İmruu'l-Kays da der ki:

كَبِيرُ أُنَاسٍ فِي بِجَادٍ مُزَمَّلِ

"(Yağmur kendisini tepeden tırnağa kadar ıslatmış olduğu için babamız), insanlar arasında baştan aşağıya çizgili bir elbiseye bürünmüş yaşlı bir kimseye benziyordu."

Böylelikle o, mısraın son kelimesinin i'rabı merfu' olması gerekiyorken, civar dolayısıyla esreli okumuştur. Şair Züheyr de şöyle demektedir:

لَعِبَ الزَّمَانُ بِهَا وَغَيَّرَهَا بَعْدِي سَوَافِي الْمُورِ وَالْقَطْرِ

"Zaman onu oyuncak etti ve değiştirdi onu
Benden sonra önüne kattığı toprağı sürükleyip götüren rüzgârlar ve yağmurlar."

Ebû Hatim der ki: Burada (yağmur anlamına gelen) son kelimenin merfu' olması gerekirdi. Ancak o, kendisinden önceki kelimeye civarı dolayısıyla esreli okumuştur. Nitekim araplar şöyle der: (هذا جحر ضَبٍّ خَرِبٍ): Bu harab olmuş bir kertenkele deliğidir. Burada (harab olmuş anlamına gelen kelimeyi)

(1) "**Nuhâs** : Erimiş bakır" kelimesini İbn Kesir, İbn Muhaysın, Mücâhid ve Ebû Amr esreli okumuşlardır. (Kurtubî, er-Rahmân, 55/35. âyetin tefsiri).

(2) Aynı âyetin tefsirinde Kurtubî diyor ki; Nafi' bu kelimeyi "Kur'ân'ın sıfatı olarak ref' ile okumuştur. Diğerleri ise "Levh"in sıfatı olarak cer ile okumuşlardır.

merfu' olması gerekirken esreli okumuştur. Bu, el-Ahfeş ile Ebû Ubeyde'nin görüşüdür, en-Nehhâs ise bunu kabul etmez ve şöyle der: Bu büyük bir yanlışlıktır. Çünkü, civarın konuşmada kıyasa esas kabul edilmemesi gerekir. Çünkü bir yanlışlıktır, bu yanlışlığın (şiirdeki) benzeri ise "ikvâ"dır. (1)

Derim ki: Ayaklar hakkında farz olanın yıkamak olduğu hususunda hükmü kesinleştiren daha önce verdiğimiz açıklamalar ile, Hz. Peygamberin söylediği sabit olan: "Topukların ve ayakların iç taraflarının ateşten vay hallerine" (2) buyruğudur. Hz. Peygamber, yüce Allah'ın muradına muhalefet dolayısıyla bize ateşi hatırlatarak bizi korkutmaktadır. Bilindiği gibi, vacibi (farzı) terkedenden başkası ateş ile azab edilmez.

Yine bilindiği gibi mesh etmek, uzvun tamamını kaplaması anlamına gelmez. Ayakların meshedileceğini söyleyenler, ayakların iç taraflarının değil de, üst taraflarının mesh edileceği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Bu hadis-i şerif ile ayakların mesh edileceğini söyleyenlerin görüşlerinin batıl olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Zira, meshi kabul edenlere göre, ayakların iç taraflarının mesihle bir ilgisi yoktur. Ayakların iç taraflarına mesh ile değil, ancak yıkamakla ulaşılır.

İcma cihetinden bir diğer delil de şudur: Ayaklarını yıkayan bir kimsenin üzerinde vacib olanı yerine getirdiği ittifakla kabul edilmiş olmakla birlikte, ayaklarını mesh eden kimse hakkında bu açıdan ihtilaf etmişlerdir. O halde yakîn (kesin) olan, hakkında ihtilaf edilen değil, icma ile kabul olunandır. Büyük bir çoğunluk, kâfenin kâffeden (yani mütevatir şekilde), onların da peygamberlerinden şunu naklettikleri sabittir: Hz. Peygamber abdest aldığı sırada bir iki ve üç defa -onları iyice temizleyinceye kadar- yıkardı. Daha önce yaptığımız açıklamalar ile birlikte ayakların yıkanacağına dair delil olarak bu kadarı yeterli görülmelidir. Böylelikle açıkça ortaya çıkmış oluyor ki, bu kelimenin "lâm" harfinin esreli okunuşunun da anlamı -önceden de açıkladığımız gibi- mesh etmek değil, yıkamaktır. Ve yüce Allah'ın:"(وَأَرْجُلَكُمْ): **Ayaklarınızı da** (yıkayın)" buyruğundaki amil, yüce Allah'ın; "(فَاغْسِلُوا): **Yıkayın**" buyruğudur. Araplar ise fiil, birden çok şeyler arasında yalnızca birisine ait olmakla birlikte bir diğer şeyi de o şeye atfedebilmektedir. Mesela, ekmek ve süt yedim denilir. Bu da, ekmek yedim, süt içtim demektir. Şairin şu mısraı da bu kabildendir:

---

(1) *İkvâ*: Şiirin kusurlarından olup kâfiyeyi teşkil eden kelimelerin i'râbının birbirinden farklı olması demektir. (İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 207-208.)

(2) Bu hadis: "Ayakların iç tarafları" ibaresi zikredilmeksizin daha önce bu başlığın baş taraflarında geçmiş ve kaynakları arada gösterilmişti. Bu şekliyle hadisin zikredildiği yerler: *Tirmizî*, Tahâre 31; *Müsned*, IV, 191.

عَلفتُها تبْناً وماءً باردا

"Ben ona yem olarak saman ve soğuk su verdim."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

ورأيتُ زوجكِ في الوغى مُتقلِّداً سيْفاً ورُمْحا

"Kocanı savaşta gördüm ben
Bir kılıç kuşanmış ve bir de mızrak."

Bir diğeri de şöyle demektedir:

.....وأطفلَتْ بالجَلْهَتَيْنِ ظِباؤُها ونَعامُها

"...Ve yavruladı
İki vadinin etrafında Ceylanları ve Deve kuşları."

Bir diğer şair de şöyle demektedir:

شَرَّابُ ألْبانٍ وتمرٍ وإقِط

"Sütü çokça içen ve hurmayı ve keş'i."

Bu ifadelerin takdiri ise (sırası ile) şöyledir: Ben ona yem olarak saman verdim ve ona su içirdim; Kılıç kuşanmış ve mızrak taşımış olarak; vadinin iki tarafında Ceylanları yavruladı, Deve kuşları ise yumurtladı. -Çünkü Deve kuşları yavrulamaz, olsa olsa yumurtlar-; Süt içen ve Hurma ve keş yiyen... Bu durumda yüce Allah'ın: "(وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ): **Başlarınıza mesh edin... ayaklarınızı da** (yıkayın)" buyruğunda, lafzen meshe atıf olmakla birlikte, mana ciheti ile yıkamaya atıf olup, maksat ayakların yıkanmasıdır.Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

14. Topuklar:

Yüce Allah: **"Her iki topuğunuza kadar..."** diye buyurmaktadır.

Buharî şunu rivayet eder: Bana Musa anlattı, dedi ki: Bize, Vuheyb Amr'dan -İbn Yahya- haber verdi, Amr babasından dedi ki: Ben, Amr b. Ebî

Hasen'in, Abdullah b. Zeyd'e Peygamber (sav)'ın abdesti hakkında soru sorduğuna tanık oldum. (Abdullah b. Zeyd) su dolu bir kab getirilmesini istedi. Onlara Peygamber (sav)'ın abdest alışı gibi abdest aldı. Kaptan eline su boşaltıp ve ellerini üç defa yıkadı. Daha sonra elini su kabına sokarak üç avuç alıp ağzını çalkaladı, burnuna su çekti ve sümkürdü. Sonra, elini (yine su kabına) sokarak üç defa yüzünü yıkadı. Sonra yine elini (kaba) sokarak üç defa (Buharî'de iki defadır) dirseklerine kadar ellerini yıkadı. Daha sonra yine elini (kaba) sokarak başını mesh etti ve bir defa ellerini öne ve arkaya getirip götürdü. Sonra da ayaklarını topuklara kadar yıkadı. (1)

İşte bu hadis-i şerif, yüce Allah'ın: **"Başlarınıza mesh edin"** buyruğunda yer alan "be" harfinin zaid olduğunun delilidir. Çünkü, (hadis rivayetinde) bu harfi kullanmaksızın "başını mesh etti" demiştir. Diğer taraftan başın meshi bir defadır. Müslim'in Sahih'inde bu husus, Abdullah b. Zeyd yoluyla gelen hadiste "ellerini ileri ve geri götürüp getirdi" sözünün açıklaması şöylece gelmiştir: (Meshetmeye) başının ön tarafından başladı ve sonra da ellerini kafasının arkasına kadar götürdü. Daha sonra da yine ellerini başladığı yere getirinceye kadar geri getirdi. (2)

İlim adamları, **"topuklar"** hakkında ihtilaf etmişlerdir. Cumhur, ayağın her iki tarafında tümsekçe görülen iki kemik olduğu görüşündedir. el-Esmaî ise, insanların, topuk ayağın üst tarafındadır, şeklindeki sözlerini kabul etmez. Bunu *es-Sıhah*'ta nakletmektedir.

İbnü'l-Kasım'ın da böyle dediği rivayet edildiği gibi, Muhammed b. el-Hasen de böyle demiştir. İbn Atiyye de der ki: Ben, herhangi bir kimsenin abdest sınırını buraya kadar kabul ettiğini bilmiyorum. Fakat Abdulvehhab "et-*Telkin*" adlı eserinde bu hususta karışık ve insanı tereddüde düşüren ifadeler kullanmıştır.

Şafiî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) da şöyle demektedir: Topukların, bacak ekleminin (ayakla) birleştiği yerdeki iki kemik olduğu hususunda farklı kanaat bildiren kimseyi bilmiyorum. Taberî de Yûnus'tan, o, Eşheb'den, o, Mâlik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Abdestin kendilerine kadar ulaştırılması gereken iki topuk, ayak ökçesinin karşısında bulunan ve bacağa bitişik (çıkıntı yapan) iki kemiktir. Yoksa topuk, ayağın üst tarafındaki çıkıntı değildir.

Derim ki: Hem dilde, hem de Hz. Peygamberin sünnetinde sahih olan da budur. Çünkü, arapçada topuk (el-Ka'b) kelimesi, yükseklik anlamından alınmıştır. Kâ'beye bu isim buradan verilmiştir. Memelerin tomurcuklanmasını ifa-

(1) ***Buhârî***, Vudû 39; ***Müslim***, Tahâre 18; ***Nesaî***, Tahâre 80; ***Dârimî***, Vudû' 28; ***Müsned***, IV, 39.
(2) ***Müslim***, Tahâre 18.

de etmek için de bu tabir kullanılır. Kanalın ka'b'ı, kanal borusu demektir. Her iki boğum arasındaki boruya da ka'b denilir. Teşbih yoluyla şeref ve şan hakkında da kullanılabilir. Hadis-i şerifteki: "(والله لا يزال كعبك عاليًا): Allah'a andolsun ki, şan ve şerefin devamlı yüksek kalacaktır." (1)

Sünnetten bu lafzın topuk anlamına geldiğine dair delile gelince, Peygamber (sav), Ebû Dâvud'un en-Nu'man b. Beşir'den rivayetine göre şöyle buyurmuştur: "Allah'a yemin ederim, ya saflarınızı dosdoğru yaparsınız, yahut da Allah kalpleriniz arasına ayrılık koyar" (en-Nu'man) dedi ki: Bunun üzerine baktım ki kişi, omuzunu arkadaşının omuzuna, dizini arkadaşının dizine, topuğunu (ka'b'ını) arkadaşının topuğuna (ka'b'ına) yapıştırıyor. (2) Akb ise, ayağın arka tarafında ökçe sinirinin altındadır. Ökçe siniri (ukûb) ise bacak ve ayağın eklem yeridir.

Hz. Peygamberin ayak ökçesi ile bacağın arka tarafının birleştikleri kalınca (kıkırdakımsı) damarın (ukrûb'un : ökçe sinirinin) ateşten dolayı vay haline" (3) diye buyurmuştur. Yani buralar yıkanmayacak olursa... Nitekim Hz. Peygamber: "Ayak topuklarının ve ayakların iç taraflarının cehennemden dolayı vay hallerine." (4)

15. Ayak Parmaklarının Arasını Yıkamak (Hilalleme):

İbn Vehb, Mâlik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Abdest alırken olsun, guslederken olsun, kişinin ayak parmaklarının arasını yıkamak yükümlülüğü yoktur. Zora koşmakta ve aşırıya gitmekte de bir hayır yoktur. İbn Vehb der ki: Ayak parmaklarının arasını yıkamak teşvik edilmiş bir husustur. El parmaklarının arasının yıkanması ise kaçınılmaz bir şeydir. İbnü'l-Kasım, Mâlik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Ayak parmaklarının arasını hilallemeyene birşey gerekmez. Muhammed b. Halid, İbnü'l-Kasım'dan, o, Mâlik'ten bir nehirde abdest alıp ayaklarını hareket ettiren kimse hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: Elleriyle ayaklarını yıkamadığı sürece bu kendisi için yeterli değildir. İbnü'l-Kasım da der ki: Ayaklarından birini diğeri ile yıkıyabilirse, bu da onun için yeterli olur.

Derim ki: Sahih olan, ayağın diğer kısımlarında olduğu gibi, her iki ayağın (parmaklarının) arasını da yıkamadıkça bunun yeterli olmayacağıdır. Çün-

---

(1) Bu, Hz. Peygamber'in Temimli Mahreme kızı Kayle'ye hitaben söylediği bir sözdür. (İbn Hacer, *el-İsabe*, VIII, 288).

(2) ***Buhârî,*** Ezân 76; ***Ebû Dâvûd,*** Salât 93; ***Müsned,*** IV, 276.

(3) ***İbn Mâce,*** Tahâre 55; ***Müsned,*** II, 201, 471, III, 369, 393, VI, 40.

(4) Yirmiüçüncü başlıkta geçen bu rivâyetin kaynakları orada gösterilmiştir.

kü, nasıl ki el parmakları elden ise, bunlar da ayaktandırlar. El parmaklarının birbirlerinden rahat ayrılabilir olmalarıyla ayak parmaklarının birbirine bitişik olmalarına da itibar edilmez. Çünkü, kişi nasıl elinin tümünü yıkamakla emrolunmuş ise, ayağının da tümünü yıkamakla emr olunmuştur.

Peygamber (sav)'dan rivayet olunduğuna göre, abdest aldığı vakit, serçe parmağıyla ayak parmaklarının arasını ovalardı. (1) Diğer taraftan, Hz. Peygamberin ayaklarını yıkadığına dair rivayetler de sabit olmuştur. Bu rivayetler ise umumu (parmak araları dahil olmak üzere tamamını) yıkamayı gerektirir. Mâlik (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) ömrünün sonlarında, ya serçe parmağıyla veya herhangi bir parmağıyla ayak parmaklarının arasını ovalardı. Buna sebep ise, İbn Vehb'in kendisine, İbn Lehîa'dan, el-Leys b. Sa'd'ın da Yezid b. Amr el-Ğıfarî'den, o, Abdurrahman el-Hubullî'den, o, el-Müstevrid b. Şeddâd el-Kureyşî'den naklettiği şu hadis-i şeriftir. el-Müstevrid dedi ki: Ben, Rasulullah (sav)'ı abdest alırken gördüm. Serçe parmağı ile ayak parmaklarının arasını hilallerdi. İbn Vehb dedi ki: Mâlik bana, bu gerçekten güzel bir şeydir ve ben bunu ancak şu anda işittim, dedi. (2)

İbn Vehb der ki: Ben, Mâlik'e bundan sonra abdest alırken parmak aralarını hilalleme hakkında soru sorulduğunu ve bunun yapılmasını emrettiğini duydum.

Huzeyfe de Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Parmak aralarını hilalleyin (yıkayın) ki, onların aralarına ateş girmesin." (3) Bu ise, hilallemeyi terki tehdit hususunda açık bir nasstır. Böylelikle bizim dediğimiz sabit olmaktadır.

Başarıya ulaştıran Allah'tır.

16. Abdest Fiillerini Ardı Arkasına Yapmak (Muvalât):

Âyetin lafızları, abdest azaları arasında muvalâtı (birini diğerinin ardı arkasına yıkamayı) gerektirmektedir. ***Muvalât***; abdest alan kimsenin abdest bölümleri arasında herhangi bir süre sokmaksızın, fiilleri ardı arkasına yapması ve abdestten olmayan bir fiili de araya sokuşturmaması demektir.

Bu hususta ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İbn Ebi Seleme ile İbn Vehb der ki: Bu, hatırında olsun veya olmasın abdest farzlarından bir farzdır. Her kim, kasti olarak ya da unutarak abdest azalarını (yıkamakta) birbirinden ayırırsa, bu onun için yeterli olmaz.

---

(1) *Ebû Dâvûd*, Tahâre 59; *Tirmizî*, Tahâre 30.
(2) *İbn Mâce*, Tahâre 54; *Müsned*, IV, 229
(3) *Dârakutnî*, I, 95.

İbn Abdilhakem ise, ister unutsun isterse de kasti olarak terketsin (muvalâtsız olarak) aldığı abdest onun için yeterlidir. Mâlik ise, ***el-Müdevvene*** ve ***Kitab-ı Muhammed***'de şöyle demektedir: Muvalât sakıttır. (Yani, muvalât mükellefiyeti yoktur). Şafiî de böyle demiştir. Mâlik ve İbnü'l-Kasım der ki: Kasti olarak ayrı ayrı yıkarsa, bu abdesti olmaz. Unutarak yaparsa olur.

Mâlik, İbn Habib yoluyla gelen rivayette şöyle demiştir: Muvalâtı terketmek, yıkanan abdest azaları hakkında olur, fakat meshedilen aza için yeterli olmaz.

Bu hususta böylece beş ayrı görüş ortaya çıkmaktadır ki, bunların iki asli dayanağı vardır. Birincisi: Şanı yüce Allah mutlak bir emir vermiş bulunmaktadır. O halde sen, bu emirleri istersen peş peşe yerine getir, istersen ayrı ayrı yerine getir. Çünkü asıl maksat, namaza kalkmak esnasında bütün azaların yıkanmış olmasıdır.

İkincisi ise, bu organları yıkamak değişik rükünleri olan birtakım ibadetlerdir. Namazda olduğu gibi bunların da ardı arkasına yapılması icabeder. Bu ise daha sahihtir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

17. Tertip (Sıralama) :

Yine âyet-i kerimenin lafızları tertibi de ihtiva etmektedir. Bu hususta görüş ayrılığı vardır. el-Ebherî der ki: Tertip (âyette zikredilen sıraya uygun abdest almak) bir sünnettir. Mezhebin zahir görüşü, unutan kimse için sıralamayı bozarak abdest almanın dahi yeterli olacağı şeklindedir

Kasten bu sırayı bozan hakkında ise farklı görüşler vardır. Bu şekilde sırayı bozması onun için yeterli olmakla birlikte, gelecekte tertibe uygun olarak abdest alır, denilmiştir.

Kadı Ebû Bekr ve başkaları ise, böyle bir şekildeki abdest yeterli olmaz, demektedir. Çünkü böyle bir kişi, abes bir iş yapmaktadır. Şafiî ve diğer arkadaşları da bu kanaattedir. Ahmed b. Hanbel, Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, İshâk ve Ebû Sevr de bu görüştedir. Mâlik'in arkadaşı Ebû Mus'ab da bu kanaattedir ve bunu Muhtasar'ında zikretmiştir. Bunu, Medine alimlerinden nakletmektedir ki, Mâlik de, abdest alırken ellerini (dirseklerine kadar) yüzünden önce yıkayıp âyet-i kerimedeki tertibe riayet etmeden abdest alan kimsenin, o abdest ile kılmış olduğu namazları iade etmekle yükümlü olduğu hususunda Medine alimleri ile aynı görüştedir.

Bununla beraber Mâlik, kendisinden nakledilen rivayetlerin çoğunda ve en meşhurlarında şu kanaattedir: "Vav" atıf edatı, arka arkaya yapmayı gerektirmediği gibi, tertibi ve sıralamayı da ifade etmez. Ebû Hanife'nin, arkadaşlarının, es-Sevrî'nin, Evzaî'nin, Leys b. Sa'd'ın, Müzenî'nin ve Dâvud b.

Ali'nin görüşü de budur.

el-Kiya et-Taberî der ki: Yüce Allah'ın: **"Yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"** buyruğu, Şafiî'nin mezhebinde sahih kabul edilen görüşe göre, ister ayrı ayrı yıkasın, ister bir arada yıkasın, ister peş peşe yıkasın yeterli olmasını gerektirmektedir. Aynı zamanda bu, ilim adamlarının çoğunluğunun da görüşüdür.

İbû Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Ancak Mâlik, daha sonra kılacağı namazlar için, sıraya uygun şekilde yeniden abdest almasını müstehab kabul etmekle birlikte böyle bir şeyi yapmanın vacib olduğu görüşünde değildir. Onun mezhebinden anlaşılan budur. Ali b. Ziyad da Mâlik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bir kimse, önce kollarını yıkasa, sonra yüzünü yıkasa, daha sonra da sırasını hatırlayacak olsa, kollarını tekrar yıkar. Eğer namaz kılıncaya kadar bu sırayı hatırlamayacak olursa, abdestini de namazını da iade eder. Ali (b. Ziyad) dedi ki: Bundan sonra ise şöyle dedi: Hayır namazı iade etmez, fakat daha sonra kılacağı namazlar için abdestini tekrar eder.

Bu hususdaki görüş ayrılığının sebebine gelince, yüce Allah'ın: "(فاغسلوا): **Yıkayın"** buyruğundaki "fa" harfinin takibi gerektirdiği hususudur. Bu harf, bir şartın cevabı olarak geldiğinden dolayı, şart koşulanı bu şarta bağlamış olur. Buna göre, hepsinde tertibi gerektirmektedir. Buna şu şekilde cevap verilmektedir: Bu "fa" yüzden başlamayı gerektirmektedir. Zira, şartın cevabı budur. Hepsinde tertibi gerektirmesi ise, şartın cevabının tek bir mana olması halinde sözkonusu olurdu. Hepsi ayrı cümleler halinde bir cevap teşkil ettiklerine göre, artık hangisini yıkamaya başlarsan aldırma. Zira istenen şey, bu şartın cevabının gerçekleştirilmesidir.

Şöyle de denilmiştir: Tertibe riayet âyet-i kerimedeki atıf için kullanılan "vav"dan ötürüdür. Ancak durum böyle değildir. Zira, bir kimse, Zeyd ve Amr dövüştü. Bekir ve Halid davalaştı diyecek olursa, buradaki "vav" harfinin "müfâale" kipi dolayısıyla kullanılması, "vav"ın tertip (sıralama) için kullanılmasına imkân vermez. Doğru olan şöyle demektir: Abdest azaları ile ilgili tertib dört hususdan anlaşılmaktadır:

1) Hz. Peygamberin hacc esnasında: "Allah'ın kendisinden başladığından biz de başlarız" [1] dediği şekilde, Allah'ın başladığı ile başlamak,

2) Selef'in icmaı. Çünkü onlar tertibe riayet ediyorlardı.

3) Abdesti namaza benzetmek,

4) Rasulullah (sav)'ın bu hususa devam etmesi.

(1) ***Müslim,*** Hacc 147; ***Ebû Dâvûd,*** Menâsik 56; ***Tirmizî,*** Hacc 38, Tefsir 2. Sûre 14; ***Nesai,*** Hacc 168,172; ***İbn Mâce,*** Menâsik 84; ***Dârimî,*** Menâsik 34; ***Muvatta,*** Hacc 126.

Bunun (yani tertibe riayet etmemenin) caiz olduğunu kabul edenler cünupluk dolayısıyla organların yıkanması için tertibin gerekmediği hususunda icmaın bulunduğunu delil gösterirler. İşte abdest azalarını yıkamakta da durum böyledir. Çünkü, abdestte nazarı itibara alınan husus yıkamaktır. Sıraya göre başlamak değildir.

Hz. Ali'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ben, abdestimi tamam aldıktan sonra azalarımdan hangisiyle başladığıma aldırış etmem. (1) Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ellerinden önce ayaklarını yıkamaya başlamanda bir mahzur yoktur. Dârakutnî der ki: Bu, mürsel bir rivayettir, sabit olmaz. (2) Evla olan ise tertibin vücubudur. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

18. Abdest Almak Halinde Namaz Vakti Çıkacaksa:

Abdestle uğraşmak halinde, eğer namaz vakti çıkacaksa, ilim adamlarının çoğunluğuna göre teyemmüm etmez.

Mâlik; böyle bir durumda teyemmüm etmeyi caiz kabul eder. Çünkü teyemmüm asıl itibariyle namaz vaktini muhafaza etmek için gelmiştir. Eğer böyle bir durum söz konusu olmasaydı, namazın suyun bulunacağı zamana kadar tehir edilmesi icabederdi.

Cumhur ise, yüce Allah'ın: **"Su bulamamışsanız o vakit... teyemmüm edin"** buyruğunu delil göstermişlerdir. Böyle bir kimse ise gerçekte su bulmaktadır. Dolayısıyla o, teyemmümün sahih olabilmesi için gerekli şarttan mahrumdur, o bakımdan teyemmüm edemez.

19. Necasetin İzale Edilmesi:

Kimi ilim adamı bu âyet-i kerimeyi necasetin izale edilmesinin vacib olmadığına delil göstermiştir. Çünkü yüce Allah: **"Namaza kalkacağınız zaman"** diye buyurmuş ve istincadan söz etmeksizin abdest almaktan söz etmiştir. Eğer necasetin izale edilmesi vacib olsaydı, öncelikle ondan söz edilmesi gerekirdi. Bu, Ebû Hanife'nin, mezhebine mensup ilim adamlarının görüşüdür. Ayrıca, Eşheb'in Mâlik'ten yaptığı bir rivayet de böyledir.

İbn Vehb ise, Mâlik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: İster hatırlasın, is-

(1) *Dârakutnî*, I, 89.

(2) *Dârakutnî*, I, 89. Yine aynı yerde kaydedildiğine göre; Abdullah b. Mes'ud'a; abdest alıp sol azalarını sağ azalarından önce yıkayanın abdestinin hükmü sorulmuş, o da; "Bir sakıncası yoktur" diye cevap vermiştir. Dârakutnî, bu rivayeti de "sahih" diye nitelendirmiştir.

ter unutmuş olsun necasetin izale edilmesi vacibtir. Bu, aynı zamanda Şafiî'nin de görüşüdür.

İbnü'l-Kasım der ki: Hatırlaması halinde izale edilmesi vacibtir. Unuttuğu takdirde ise, sakıt olur.

Ebû Hanife ise der ki: Eğer Bağlî dirhem [1] -bununla miskal şeklindeki büyükçe dirhemi kastetmektedir- miktarından fazla olursa, necasetin izale edilmesi icabeder. Ebû Hanife bunu, af olunan ve necasetin alışılmış çıkış yerine kıyasen söylemiştir. Sahih olan ise, İbn Vehb'in yaptığı rivayettir. Çünkü Peygamber (sav) kabirdeki iki kişi ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Şüphe yok ki bu iki kişiye azap edilmektedir. Bununla birlikte büyük bir şeyden ötürü onlara azap edilmiyor. Bunlardan birisi laf alıp götürürdü. Diğeri ise, sidiğinden gereği gibi korunmuyordu." [2]

Azap ise, ancak vacib olan birşeyin terkedilmesi dolayısıyla sözkonusu olur. Kur'an-ı Kerimin (bu âyetinin) zahirinde ise buna dair (aleyhte) delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü şanı yüce Allah, abdest ile ilgili âyet-i kerimede özel olarak abdestin niteliklerini beyan buyurmuş ve ne necasetin izale edilmesini, ne de başka herhangi bir şeyi sözkonusu etmiştir.

20. Mestler Üzerine Mesh Etmek:

Ayet-i kerime aynı şekilde -açıkladığımız gibi- mestler üzerine meshe de delalet etmektedir. Bu hususta İmam Mâlik'ten üç rivayet vardır:

1) Haricilerin söylediği gibi mutlak olarak mestin üzerine meshetmeyi kabul etmemek. Böyle bir rivayet münker bir rivayettir ve sahih değildir. Bu konudaki açıklamalar da önceden geçmiştir.

2) Mukimken değil de yalnızca yolculuk halinde iken meshetmek. Çünkü mesh ile ilgili hadislerin büyük çoğunluğu, yolculuk halinde varid olmuştur.

3) Ancak, Hz. Peygamber'in çöplükte abdest bozduğuna dair hadis-i şerif, mukimken de meshin caiz olduğuna delalet etmektedir. Bu hadisi Müslim Hz. Huzeyfe yoluyla rivayet etmiştir. Huzeyfe dedi ki: Ben ve Rasulullah (sav) birlikte yürüyorduk. Hz. Peygamber bir duvarın arka tarafında bulunan bir kavmin çöplüğüne gitti. Sizden herhangi biriniz nasıl ayakta dikiliyorsa öylece durdu ve küçük abdestini bozdu. Ben ondan uzaklaştım. Bana işaret

---

(1) Bk. M. Necmüddîn el-Kurdî, ***Şer'î Ölçü Birimleri,*** Tercüme İ. Tüfekçi, İstanbul, 1996, S. 52-53 ve S. 130 v.d.

(2) ***Nesaî,*** Cenâiz 116; ***İbn Mâce,*** Tahâre 19; ayrıca: ***Buhârî,*** Vudû' 55, 56, Cenâiz 82, 83, Edeb 46, 49; ***Müslim,*** Tahâre 111; ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 11; ***Tirmizî,*** Tahâre 53; ***Nesaî,*** Tahâre 27, Cenâiz 116; ***İbn Mâce,*** Tahâre 26; ***Dârimî,*** Vudû' 61; ***Müsned,*** I, 226.

edince geldim ve topuğunun yanında işini bitirinceye kadar ayakta durdum. (1) Bir rivayette de şu fazlalık vardır: Sonra abdest aldı ve mestleri üzerine meshetti. (2)

Bunun bir benzeri de Şureyh b. Hâni yoluyla gelen şu hadis-i şeriftir. Şureyh dedi ki: Ben, Aişe'ye mestler üzerine meshe dair soru sormak üzere gittim, şöyle dedi: Sen, İbn Ebi Talib'in yanına git. Ona sor. Çünkü, Rasulullah (sav) ile birlikte o yolculuk yapardı. Ona sorunca şöyle dedi: Rasulullah (sav) yolcu için, geceli gündüzlü üç gün, mukim için de bir gün ve bir gece (mesh etme süresi) tayin etti. (3) Bu ise Mâlik'ten gelen üçüncü rivâyettir ve buna göre hem mukimken, hem de yolculukta mesh ederdi. Buna dair açıklamalar da daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

21. Mesh Etme Süresi:

Mâlik'e göre yolcu, belli bir vakitle sınırlı olmasızın mestlerine mesh edebilir. Aynı zamanda bu, el-Leys b. Sa'd'ın da görüşüdür. İbn Vehb der ki: Ben, Mâlik'i şöyle derken dinledim: Bizim bu şehrimiz ahalisine göre bu hususta belli bir süre sözkonusu değildir.

Ebû Dâvud da Ubey b. Umare'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ey Allah'ın Rasulü, mestler üzerine mesh edeyim mi? Hz. Peygamber: Evet diye buyurdu. Bir gün mü, diye sordu, Hz. Peygamber: Evet bir gün, diye buyurdu. Yine: İki gün mü, diye sordu, Hz. Peygamber: Evet, iki gün diye buyurdu. Peki, üç gün mesh edebilir miyim diye sorunca, Hz. Peygamber: Evet istediğin kadar süreyle meshedebilirsin diye buyurdu. Bir rivayette de: "Evet, mesh etmek istediğin sürece meshedebilirsin" diye buyurdu. Ebû Dâvud der ki: Ancak bu hadisin senedinde ihtilaf vardır. Pek kuvvetli değildir. (4)

Şafiî, Ahmed b. Hanbel, en-Nu'man (b. Sabit, yani, Ebû Hanife) ve Taberî der ki: Mukim kimse bir gün bir gece, yolcu olan da geceli gündüzlü üç gün mesh eder. Bu görüşlerini Şureyh yoluyla ve onun benzeri yollarla hadislere binaen belirtmişlerdir. Mâlik'ten de Harun'a veya halifelerden birisine gönderdiği mektubunda bu görüş rivayet edilmekle birlikte, Mâlik'in mezhebine mensup ilim adamları bunu kabul etmemektedirler.

(1) *Buhârî,* Vudû' 60, 61, Mezâlim 27; ***Müslim,*** Tahâre 74; ***Nesaî,*** Tahâre 24; ***İbn Mâce;*** Tahâre 13; ***Dârimî,*** Vudû' 9; ***Müsned,*** V, 394.
(2) ***Müslim,*** Tahâre 73; ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 12; ***Tirmizî,*** Tahâre 9; ***Nesaî,*** Tahâre 17, 24; ***Müsned,*** V, 402.
(3) ***Müslim,*** Tahâre 89; ***Nesaî,*** Tahâre 99; ***İbn Mâce,*** Tahâre 86; ***Müsned,*** I, 96, 100, 113.
(4) ***Ebû Dâvûd,*** Tahâre 61.

22. Mestin Abdestli İken Giyilmesi Gereği:

Hepsine göre mesh etmek, mestlerini abdestli olarak giyen kimse için mümkündür. Çünkü, Muğire b. Şube yoluyla gelen hadiste Muğire şöyle demiştir: Bir yolculukta, bir gece Peygamber (sav) ile birlikte idim... Bu hadiste şunlar da zikredilmektedir: Onun mestlerini çıkarmak için eğildim, şöyle buyurdu: "Onları bırak. Çünkü ben, mestlerimi temiz iken (abdestli iken) giydim" dedi ve mestleri üzerine mesh etti. (1)

Esbağ ise, Hz. Peygamber'in burada sözünü ettiği temizliğin (taharetin) teyemmüm olduğu görüşündedir. Bu kanaatini de, teyemmümün hadesi kaldırdığına dair görüşüne binaen söylemiştir.

Dâvud ise istisna olarak şöyle demiştir: Burada taharetten kasıt, yalnızca necasetten taharettir. Kişinin ayakları necasetten yana temiz ise, mestleri üzerine mesh etmesi de caiz olur. Bu görüş ayrılığının sebebi ise, "taharet" isminin müşterek bir isim oluşudur.

23. Delikli Mest Üzerine Mesh Etmek:

Mâlik'e göre, basit bir yırtığı bulunsa dahi mestin üzerine mesh etmek caizdir. İbn Huveyzimendâd der ki: Bunun anlamı, yırtığın ondan yararlanmaya ve onu giymeye engel olmamasıdır. Benzeri bir yırtığı bulunan mestle yürümenin de mümkün olmasıdır. Mâlik'in bu görüşünün bir benzerini Leys, Sevrî, Şafiî ve Taberî de ifade etmiştir. Yine Sevrî ve Taberî'den, tamamı ile yırtık mestin üzerine meshin caiz olduğu görüşü de rivayet edilmiştir. el-Evzaî der ki: (Yırtık olan) mest üzerine de mesh eder, ayağın görünen kısmı üzerine de mesh eder. Bu, Taberî'nin de görüşüdür.

Ebû Hanife ise der ki: Eğer, ayağın görünen bölümü üç parmaktan az ise mesh edebilir. Üç parmağı görünüyor ise mesh edemez. Ancak bu konu ile ilgili tevkife (yani delile) gerek kılan bir sınırlandırmadır. Bilindiği gibi, ashab-ı kiramın (Allah onlardan razı olsun) mestleri de onların dışında tabiinin mestleri de az miktardaki yırtıklardan kurtulamıyordu. Bu kadarı ise, onların cumhuruna göre affedilmiştir.

Şafiî'den de rivayet edildiğine göre, eğer yırtık ayağın ön tarafında bulunuyor ise, mestin üzerine mesh caiz olmaz. el-Hasen b. Hayy de der ki: Eğer mestin açılan kısmını çorap örtmekte ise, mestin üzerine mesh edebilir. Şayet ayağın herhangi bir bölümü açığa çıkıyor ise mesh edemez.

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bu, kalın olmaları halinde çoraplar üzerinde meshe dair kanaatine binaendir. Aynı zamanda bu, Sevrî, Ebû Yûsuf ve

(1) *Buhârî*, Vudû 49; *Müslim*, Tahâre 79; *Ebû Dâvûd*, Tahâre 60.

Muhammed'in de görüşüdür ki, bu husus bir sonraki başlığın konusudur.

24. Çoraplar Üzerine Mesh Etmek:

Ebû Hanife ve Şafiî'ye göre, çoraplar üzerine mesh, ancak bunların deri ile kaplanmış olmaları halinde caiz olur. Mâlik'in iki görüşünden birisi de budur. Mâlik'in bir başka görüşüne göre ise, deri ile kaplanmış olsalar dahi çoraplar üzerine mesh caiz değildir.

Ebû Dâvud'un Kitabında ise, Muğire b. Şube'den gelen rivayete göre, Rasulullah (sav) abdest aldı ve çorapları ve nalinleri üzerine mesh etti. Ebû Dâvud dedi ki: Abdurrahman b. Mehdî bu hadisi nakletmezdi. Çünkü, Muğire'den bilinen, Peygamber (sav)'ın mestler üzerine mesh ettiğidir. Bu hadis, Ebû Musa el-Eşarî'den, o da Peygamber (sav)'dan diye de rivayet edilmekle birlikte, pek kuvvetli de değildir, muttasıl da değildir. Ebû Dâvud der ki: Ali b. Ebi Talib, Ebû Mes'ud, el-Berâ b. Azib, Enes b. Mâlik, Ebû Umame, Sehl b. Sa'd ve Amr b. Hureys, çoraplar üzerine mesh etmişlerdir. Bu husus, aynı zamanda Ömer b. el-Hattab ve İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. (1) Allah hepsinden razı olsun.

Derim ki: Nalinlere (ayakkabılara) meshe gelince, Ebû Muhammed ed-Dârimî Müsned'inde şu rivayeti kaydetmektedir: Bize Ebû Nuaym anlattı, bize Yûnus Ebû İshâk'tan haber verdi. Ebû İshâk, Abdu Hayr'dan dedi ki: Ben, Ali'yi abdest alıp nalinlere mesh ettiğini ve bunu geniş tuttuğunu gördüm. Sonra dedi ki: Şayet Rasulullah (sav)'ı benim şu yaptığım gibi yaparken görmemiş olsaydım, şüphesiz ayakların iç taraflarının üst taraflarından mesh edilmeye daha bir layık olduğu görüşüne varırdım. Ebû Muhammed ed-Dârimî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: Bu hadis, yüce Allah'ın: **"Başlarınıza meshedin. Her iki topuğunuza kadar ayaklarınızı da** (yıkayın)" buyruğu ile nesh olmuştur. (2)

Derim ki: Ali (r.a)'ın: "Ayakların iç taraflarının üst taraflarına göre mesh edilmeye daha layık oldukları görüşüne varırdım" şeklindeki sözünün bir benzerini mestler üzerine mesh hakkında da söylemiştir. Bunu Ebû Dâvud, Hz. Ali'den gelen bir söz olarak şöylece kaydetmiştir: Şayet din, görüş ile tesbit edilen bir şey olsaydı, mestin iç taraflarını mesh etmek üst taraflarını mesh etmekten daha evla olması gerekirdi. Ve ben, Rasulullah (sav)'ı mestlerinin üst tarafını mesh ederken gördüm. (3)

---

(1) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 62; ayrıca bk.: *Tirmizî,* Tahâre 74; *İbn Mâce,* Tahâre 88; *Müsned,* IV, 252.
(2) *Dârimî,* Vudû' 43.
(3) *Ebû Dâvûd,* Tahâre 63.

Mâlik ve Şafiî, iç taraflarına mesh etmeyip, mestlerinin üst tarafını mesheden kimse hakkında; bu kadarı onun için yeterlidir, demişlerdir. Ancak Mâlik şunu da söyler: Kim bu şekilde mesh edecek olursa, vakit çıkmadan (kıldığı namazını) iade eder. Her kim mestlerinin iç taraflarını mesh edip, üst taraflarını mesh etmeyecek olursa bu, yeterli olmaz. Vakit içinde de vakit çıktıktan sonra da (kıldığı namazı) iade etmesi gerekir. Mâlik'in bütün arkadaşları da böyle demiştir.

Ancak, Eşheb'den şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Mestlerin iç tarafları ile dış tarafları arasında bir fark yoktur. Her kim dış taraflarına mesh etmeyip yalnızca iç taraflarını mesh edecek olur ise, yalnızca vakit içerisinde (kılmış olduğu namazı vakit çıkmadıkça) iade eder.

Şafiî'den de, dış taraflarını mesh etmeksizin yalnızca iç taraflarını mesh etmenin yeterli olduğunu ifade ettiği rivayet edilmiştir. Ancak, mezhebinden meşhur olan şudur: Her kim mestlerinin yalnızca iç taraflarını mesh eder ve bu kadarıyla yetinirse bu, onun için yeterli değildir ve o kimse mestine mesh etmiş olmaz.

Ebû Hanife ve es-Sevrî derler ki: Mestlerinin yalnızca üst taraflarını mesheder, iç taraflarını meshetmez. Ahmed b. Hanbel, İshâk ve bir topluluk da böyle demişlerdir.

Mâlik, Şafiî ve arkadaşlarınca tercih edilen görüş , mestlerin hem üst, hem alt taraflarını mesh etmektir. Bu, aynı zamanda İbn Ömer ve İbn Şihab'ın da görüşüdür. Çünkü Ebû Dâvud ile Dârakutnî, Muğire b. Şube'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Tebûk gazvesinde Rasulullah (sav)'ın abdest almasına yardımcı oldum. Mestinin üstünü ve altını mesh etti. Ebû Dâvud dedi ki: Sevr'in bu hadisi, Recâ b. Hayve'den işitmediği de rivayet edilmiştir. [1]

25. Mestlerine Mesh Etmiş Olduğu Halde Mestlerini Çıkarmak:

Mestlerine mesh etmiş iken, mestlerini çıkartan kimsenin durumu hakkında fukahanın üç farklı görüşü vardır:

1) Bunun yerine ayaklarını yıkar, eğer gecikecek olursa yeniden abdest alır. Bunu, Mâlik ve Leys söylemiştir.

Şafiî, Ebû Hanife ve arkadaşları da böyle demektedir. [2] el-Evzaî'den ve en-Nehaî'den de bu rivayet gelmekle birlikte, "bunun yerine" diye birşeyden söz etmezler.

---

(1) ***Ebû Davûd,*** Tahâre 63; ***Darâkutnî,*** I, 195.

(2) "Ancak yeniden abdest alınasına gerek yoktur." (Dr. ez- Zuhaylî, ***el-Fıkhü'l-İslâmî,*** I, 339). Yani yalnız ayaklarını yıkamakla yetinir.

2) Yeniden abdest alır. Bunu, el-Hasen b. Hayy demiştir. el-Evzaî ve en-Nehaî'den de böyle dedikleri rivayet edilmiştir.

3) Ona hiçbir şey gerekmez ve bu haliyle namaz kılar. Bunu da İbn Ebi Leyla ve Hasan-ı Basrî söylemiştir. Bu, aynı zamanda, İbrahim en-Nehaî'den gelen bir rivayettir -Allah onlardan razı olsun-.

26. Cünup Olanın Temizlenmesi Gereği:

Yüce Allah'ın: **"Eğer cünup iseniz, yıkanıp temizleniniz"** buyruğunda geçen "cünub"un anlamına dair açıklamalar daha önce en-Nisâ sûresinde (4/43. ayet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Yıkanıp temizleniniz" buyruğu ise, su ile yıkanma emrini vermektedir. Bundan dolayı Hz. Ömer ile İbn Mes'ud (r.anhuma) cünup olan bir kimsenin hiçbir şekilde teyemmüm etmeyeceği, aksine, suyu bulacağı vakte kadar namazını kılmayacağı görüşünde idiler.

İnsanların cumhuru ise şöyle demişlerdir: Hayır, buradaki bu ibare, su bulan kimse içindir. Su bulan kimseye dair hükümler açısından cünubun durumu ise, bundan sonra yüce Allah'ın: **"Ya da kadınlara yaklaşmış da su bulamazsanız"** buyruğunda zikredilmiştir. Burada geçen yaklaşmak (mülâmese) ise, cima demektir.

Hz. Ömer ile İbn Mes'ud'dan ise, genel olarak kabul gören görüşü benimsedikleri ve cünubun teyemmüm edeceğini de ifade ettikleri sahih olarak sabit olmuştur. İmran b. Husayn hadisi ise bu hususta açık bir nasstır. O da şöyledir: Rasulullah (sav) topluluk arasında kenarda duran ve namaz kılmayan bir kimse gördü ve: "Ey filan, toplulukla birlikte namaz kılmaktan seni alıkoyan nedir?" diye sorunca, adam: Ey Allah'ın Rasulü, ben cünup oldum ve su da bulamadım dedi, Hz. Peygamber: "(Böyle bir durumda) sen, temiz toprağa yönel. Çünkü o sana yeterlidir" diye buyurdu. Bu hadisi Buharî rivayet etmiştir. (1)

27. Umum Lafız, Çoğunlukla Görülen Âdet ile Tahsis Edilebilir mi?

Yüce Allah'ın: **"Şayet hasta veya yolculukta iseniz, yahut içinizden biri ayak yolundan gelirse..."** buyruğuna dair açıklamalar, en- Nisâ sûresinde (4/43. ayet, 20. başlık ve devamında) yeteri kadar açıklanmış bulunmaktadır. Burada ise, orada sözkonusu etmediğimiz usul(-ı fıkha dair) bir meseleyi eklemek istiyoruz. O da umumun, galip görülen adet ile tahsis edilmesi meselesidir.

---

(1) *Buhâri,* Teyyemmün 6,9; *Nesaî,* Tahâre 202; *Müsned,* IV, 434

Âyet-i kerimede geçen "**el-Ğâit** (ayak yolu)" yine en- Nisâ sûresinde açıkladığımız gibi, iki necaset çıkış yerinden çıkan hadeslerden kinayedir. Ve bu umumi bir ifadedir. Şu kadar var ki, ilim adamlarımızın çoğunluğu bunu, alışılmış şekilde ve çıkması alışılmış hadesler ile tahsis etmişlerdir. Küçük çakıl taşları ile kurt gibi alışılmadık şeyler çıksa, yahut da alışılmış olan şey kendisini tutamadığı için ve hastalık dolayısıyla çıkacak olursa, bunların herhangi birisi abdest bozucu olmaz. Bu hususta lafza yönelmelerinin sebebi de şudur: Lafız, her ne kadar medlûlü için sözkonusu ise de kullanımdaki çoğunluğu bir örf haline gelir ve örfen çoğunlukla kullanılan anlam, bu lafzın mutlak olarak kullanılması halinde o lafzı duyan tarafından anlaşılır. Bunun dışında kalan (ve istisnai olarak anlaşılan) bununla birlikte lafzın kendisi hakkında kullanıldığı anlamlar ise zihne gelmez, uzak kalır. Dolayısıyla bu lafız, bu istisnai şeylere delalet etmez. Böyle bir lafız, tıpkı "dâbbe" lafzındaki durum gibi bir hal alır. Zira, bu kelime mutlak olarak kullanıldığı takdirde, hatıra dört ayaklılar gelir. Bu lafzı işitenin hatırına karınca hiçbir zaman gelmez. Dolayısıyla böyle bir lafız kullanıldı mı, karınca zahiren bu lafzın delâletine girmez ve kastedilmiş de olmaz.

Muhalif kanaate sahip olan (usulcüler) ise derler ki: Çoğunlukla kast edilenin öncelikle hatıra gelmesi, nadiren o lafız ile kastedilenin kastedilmemiş olmasını gerektirmez. Çünkü, lafzın kullanımı (vaz'ı) her ikisini de kapsamaktadır. Bu da bu lafzı söyleyen kimsenin şuurunda, her ikisini de kast etmiş olduğuna delalettir.

Ancak birinci görüş daha sahihtir. Konu ile ilgili tamamlayıcı diğer açıklamalar ise usul(-ı fıkıh) kitaplarındadır.

28. Kadınlara Yaklaşmak, Yahut Dokunmak:

Yüce Allah'ın: "**Ya da kadınlara yaklaşmış da su bulamazsanız...**" buyruğunda geçen "**yaklaşma** (lems)" ile ilgili olarak Ebû Ubeyde, Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Öpmek, lemstendir. Cimadan daha aşağı bütün fiiller de birer lemsdir. İbn Ömer de böyle demiştir. Muhammed b. Yezid de bunu tercih ederek şöyle der: Çünkü âyet-i kerimenin baş tarafında cimada bulunan kimseye ne gerektiği yüce Allah'ın: "**Eğer cünup iseniz yıkanıp temizleniniz**" buyruğu ile ifade edilmiştir.

Abdullah b. Abbas ise der ki: Lems ile mes ve gışyân, cima demektir. Fakat, yüce Allah kinayeli hitab eder. Yine Mücahid, yüce Allah'ın: *"Boş söz ile karşılaştıklarında da şereflice geçerler"* (el-Furkan, 25/72) buyruğu hakkında şöyle demiştir: Yani, nikâhı sözkonusu ettiklerinde ondan kinayeli lafızlarla söz ederler. en- Nisâ sûresinde (4/43. ayet, 26. başlıkta) geçmiş bu hu-

susa dair yeterli açıklamalar bulunmaktadır. Allah'a hamd olsun.

29. Su ve Toprak Bulamayanın Hükmü:

Yüce Allah'ın: **"Su bulamazsanız"** buyruğu ile ilgili açıklamalar en-Nisâ sû resinde (4/43. ayet, 27. başlık ve devamında) geçtiği gibi; sağlıklı ve mukîm bir kimsenin hapse atılmak yahut bağlanarak tutuklamak suretiyle bu durumda olacağına dair açıklamalar da orada geçmiş bulunmaktadır. İşte hakkında: Eğer su da toprak da bulamayacak olur, vaktin de çıkacağından korkarsa diye sözedilen kimsedir.

Fukaha, böyle bir kimsenin hükmü hususunda dört farklı görüşe sahiptir:

1) İbn Huveyzimendâd der ki: Mâlik'in mezhebine göre sahih olan, böyle bir kimse namaz kılmaz ve onun üzerinde herhangi bir yükümlülük de yoktur. Yine İbn Huveyzimendâd der ki: Medineli alimler, bunu Mâlik'ten rivayet etmişlerdir. Mezhebin sahih olan görüşü de budur.

2) İbnü'l-Kasım der ki: Namaz kılar ve iade eder. Bu, aynı zamanda Şafiî'nin görüşüdür.

3) Eşheb der ki: Kılar, fakat iade etmez.

4) Esbağ der ki: Ne kılar, ne de kazasını yapar. Ebû Hanife de bu görüştedir. (1)

Ebû Ömer b. Abdi'l-Berr der ki: Ben, İbn Huveyzimendâd'ın, Mâliki mezhebinden sahih olanın, zikrettiği husus olduğunu nasıl kabul etmeye kalkıştığını bilemiyorum? Çünkü, selefin cumhuru da, fukahanın geneli de Mâlikiler topluluğu da buna muhalif kanaattedir. Zannederim, Mâlik'in de rivayet ettiği hadiste geçen: "...Ve su kenarında da değillerdi..." hadisindeki zahir ifadeden bu neticeye varmıştır. Bu hadiste namaz kıldıklarından söz edilmemektedir. Ancak, bu hadiste buna dair delil olamaz. Çünkü, Hişam b. Urve babasından, o, Hz. Aişe'den bu hadiste şunu da zikretmektedir: Abdestsiz olarak namaz kıldılar. (2) Şu kadar var ki, namazlarını iade ettiklerinden söz etmemiştir. Fukahadan bir kesim de bu görüştedir. Ebû Sevr der ki: Kıyas da bunu gerektirmektedir.

Derim ki: el-Müzenî, el-Kiyâ et-Taberî'nin belirttiğine göre, Hz. Âişe (r.anha)'ın gerdanlığının kaybolması olayında sözü geçen hususları delil göster-

(1) Hanefi mezhebinde kabul edilen görüş, böyle bir kimsenin niyetsiz, ve kıraatsız olarak icmâ ile namaz kılacağı, su ya da toprak kullanma imkânını bulduğu takdirde de namazını iade edeceği şeklindedir. (Dr.ez- Zuhaylî, *el- Fıkhu'l-İslamî*, I, 451- 452 v.d).

(2) *Buhârî*, Teyemmüm 1, 2; *Müslim*, Hayz 108-109; *Muvatta;* Tahâre 89...

miştir. Bu hadiste Peygamber (sav)'ın, gerdanlık aramak üzere gönderdiği ashabı, teyemmümsüz ve abdestsiz olarak namaz kıldılar ve bunu Hz. Peygamber'e haber verdiler. Bundan sonra teyemmüm âyeti nazil oldu, Hz. Peygamber onların bu şekilde abdestsiz ve teyemmümsüz olarak namaz kılmalarına da karşı çıkmadı. Teyemmüm ise, henüz meşru kılınmamış olduğuna göre onlar, tamamiyle taharetsiz olarak namazlarını kılmış oldular. Buradan hareketle el-Müzenî der ki: Böyle bir kimse için namazını iade etmesi sözkonusu değildir. Bu da gerçekleştirilmesine imkân olmaması halinde mutlak olarak taharetin olmamasına rağmen namaz kılmanın caiz oluşu hususunda açık bir nasstır.

Ebû Ömer der ki: Bunun, baygın hakkında da böylece kabul edilmesi gerekmez. Çünkü, baygın bir kimse, aklını kaybetmiştir. Ne su, ne de toprak kullanamayan kimse ise aklı başında bir kimsedir.

İbnü'l-Kasım ve diğer ilim adamları ise derler ki: Aklı başında olduğu takdirde namaz kılmak onun için vacibtir. Bunları kullanmaya engel olan husus ortadan kalktığı takdirde abdest alır, yahut teyemmüm eder ve namazını kılar.

Şafiî'den de iki rivayet gelmiştir. Ondan meşhur olan rivayete göre, olduğu gibi namaz kılar. Ancak bu, uzak bir ihtimaldir. el-Müzenî der ki: Şayet temiz toprak kullanmaya güç yetiremeyecek şekilde mahbus bulunuyor ise, namazını kılar ve iade eder. Bu, aynı zamanda Ebû Yûsuf, Muhammed, es-Sevrî ve Taberî'nin de görüşüdür.

Züfer b. el-Hüzeyl der ki: Mukimken hapsedilen kişi, temiz toprak bulacak olsa dahi namaz kılmaz. Bu ise onun kabul ettiği asıl kaideye göredir. Çünkü ona göre, -önceden de geçtiği üzere- mukim iken teyemmüm etmek sözkonusu değildir.

Ebû Ömer der ki: Olduğu halde namaz kılar ve taharet almaya güç yetirdiği takdirde namazını iade eder diyen kimseler, abdestsiz olarak namaz kılmayı ihtiyaten kabul etmiş ve şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber: "Allah, taharetsiz olarak hiçbir namazı kabul etmez" [1] buyururken, abdest ve taharet almaya güç yetiren kimseleri kastetmiştir. Buna güç yetiremeyen kimsenin durumu ise böyle değildir. Çünkü, vakit bir farzdır. Ve o, vakit içinde kılmaya güç yetirmektedir. Dolayısıyla vakit içinde güç yetirebildiği şekilde namazını kılar, sonra iade eder. Böylelikle hem vakit, hem de taharet hususunda bir arada ihtiyata uygun olanı yapmış olur.

---

(1) ***Buhârî,*** Vudû 2 (aynı manada); ***Müslim,*** Tahâre 1; ***Nesâî,*** Tahâre 104, Zekât 48; ***İbn Mâce,*** Tahâre 2; ***Dârimî,*** Vudû 21; ***Müsned,*** II,51

Namaz kılmaz diyenler ise, hadisin zahirinden hareketle bu görüşe sahip olmuşlardır. Bu da Mâlik, İbn Nafi' ve Esbağ'ın görüşüdür. Onlar derler ki: Su ve temiz toprak bulamayan bir kimse, namazını da kılmaz, namaz vakti çıkacak olursa kazasını da yapmaz. Çünkü, namazın şartları gerçekleşmediği için kabul edilmeyişi, şartlarını gerçekleştirme imkânını bulamadığı halde, namaz ile muhatap olmadığına delalet etmektedir. Dolayısıyla onun zimmetinde herhangi bir yükümlülük sözkonusu olmaz, bundan dolayı da kaza yapmaz. Bu açıklamayı Ebû Ömer'den başkaları yapmıştır. Bu görüşe göre taharet, namazın vücubunun şartlarından olur.

30. Toprakla Teyemmüm:

Yüce Allah'ın: **"Tertemiz toprakla teyemmüm edin"** buyruğu ile ilgili olarak, ilim adamlarının tertemiz toprak (es-sa'îd)'e dair açıklamalar, daha önce en-Nisâ sûresinde (4/43. ayet, 41. başlıkta) geçmiş bulumaktadır. İmran b. Husayn'ın rivayet ettiği hadis ise Mâlik'in söylediğine delil olabilecek açık bir nasstır. Çünkü, eğer sa'îd (tertemiz toprak) toprak, olsaydı, Hz. Peygamber'in o adama: Sana toprağı tavsiye ederim, o senin için yeterlidir, demesi gerekirdi. Hz. Peygamber, "Sana sa'îd'i tavsiye ederim" demekle [1] onu, yeryüzüne havale etmiş olmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Bununla yüzlerinize ve ellerinize sürün." buyruğuna dair açıklamalar da en-Nisâ sûresinde (4/43. ayetin, 43. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Orada konuyu takip edebilirsiniz.

31. Abdestin Fazileti:

Âyete dair açıklamalarımız bu noktaya gelmişken, şunu bil ki, ilim adamları abdest ve taharetin faziletinden de söz etmişlerdir. Bu da bu bölümün sonucunu teşkil eder. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Abdest imanın yarısıdır." Bunu Müslim, Ebû Mâlik el-Eş'arî yoluyla rivayet etmiştir. [2]

Buna dair açıklamalar el-Bakara sûresinde daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

İbnü'l-Arabî der ki: Abdest, dinde aslî bir ibadettir. Müslümanların temizliğidir. Alemler arasında bu ümmete özel olarak verilmiştir. Peygamber (sav)'ın abdest alıp şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İşte bu, benim abdest şeklimdir. Benden önceki peygamberlerin de abdest şeklidir, atam İbrahim'in de

(1) Yirmialtıncı başlığın son tarafında geçmişti. Kaynakları için oraya bakınız.

(2) ***Müslim,*** Tahâre 1; ***Tirmizî,*** Deavat 85; ***Nesâî,*** Zekât 1; ***Dârimî,*** Vudû 2; ***Müsned,*** V, 342-344.

abdest şeklidir." Ancak bu rivayet, sahih değildir. Ondan (İbnü'l-Arabî'den) başkaları da şöyle demiştir: Bu, Hz. Peygamber'in: "Sizin başkalarında bulunmayan bir alametiniz vardır" buyruğu ile çatışma halinde değildir. Çünkü, öncekiler de abdest alırlardı. Bu ümmete has olan ise, abdest değil, gurre ve tahcil'dir. (Abdest azaları olan yüz, kol ve ayaklardaki aydınlık ve parlaklıktır). Bunlar ise yüce Allah'ın, bu ümmetin ve Peygamberinin şerefini artırmak için bu ümmete tahsis edip lütfettiği şeyler arasındadır. Diğer ümmetlere göre sahip olduğu sair üstünlükler gibi. Nitekim bu ümmetin Peygamberi de Makam-ı Mahmud ve diğer şeyler ile sair peygamberlerden üstün kılınmıştır.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Ebû Ömer der ki: Peygamberlerin de abdest alıp bu yolla gurre ve tahcil'i kazanmış olmaları, fakat onlara tabi olanların abdest almamış olmaları da mümkündür. Nitekim Hz. Musa'dan şöyle dediği nakledilmektedir: "Rabbim, hepsi de peygamberleri andıran bir ümmet bulmaktayım. O ümmeti benim ümmetim kıl. Yüce Allah ona: "Hayır, o ümmet Muhammed'in ümmetidir" şeklindeki karşılıklı konuşma uzunca bir hadiste geçmektedir. (1)

Yine Salim b. Abdullah b. Ömer, Kâ'b el-Ahbar'dan şunu rivayet etmektedir: Kâ'b el-Ahbar, şöylece rüyasını anlatan bir adamı dinlemiş: İnsanlar hesab için bir araya getirilip toplanmış, daha sonra peygamberler -her bir peygamber ile ümmeti de birlikte olmak üzere- davet edilmiş, her bir peygamberin aralarında yürüdüğü iki nuru olduğunu görmüş. Ümmetinden ona tabi olanların ise, aydınlığında yürüdüğü tek bir nuru varmış. Nihayet Muhammed (sav) çağrılmış. Başındaki saçın ve yüzünün bütünüyle nur olduğunu, ona bakan herkesin bunu gördüğünü görmüş. Ümmetinden ona tabi olanların da peygamberlerin nurları gibi ikişer nuru varmış. Kâ'b, bu anlatılanın rüya olduğunu bilmeksizin ona şöyle demiş: Sana bu hadisi kim nakletti ve bunu sana kim öğretti? Adam ona, bu anlattığının rüya olduğunu bildirmiş. Kâ'b ona, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah adına yemin verdirerek, gerçekten sen bu söylediklerini rüyanda mı gördün diye sormuş, adam Allah'a yemin ederim ki evet; ben bunu rüyamda gördüm deyince, Kâ'b şöyle demiş: Nefsim elinde olan Allah'a -veya: Muhammed'i hak ile gönderene- yemin ederim ki işte bu, Allah'ın kitabında Ahmed'in ve onun ümmetinin niteliğidir, peygamberlerin niteliği de böyledir. Senin bu söylediklerin sanki Tevrat'tandır. İbn Abdi'l-Berr bunu, *et-Temhîd* adlı kitabında senediyle kaydetmiştir.

(1) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, II, 180.

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Yine sair ümmetlerin de abdest alışları da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Ancak ben bunu, sahih bir yolla bilmiyorum. (1)

Müslim, Ebû Hureyre'den Rasulullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Müslüman -veya mü'min- abdest aldığı ve yüzünü yıkadığı vakit, iki gözü ile nazar ettiği her bir günah su ile -yahut suyun son damlası ile- birlikte çıkar gider. Ellerini yıkadığında, elleriyle yakalamış olduğu her bir günah su ile -yahut suyun son damlası ile- birlikte ellerinden çıkar gider. Ayaklarını yıkadığında, ayakları ile yürüyüp işlediği her bir günah, su ile -veya suyun son damlası ile- birlikte ayağından çıkıp gider. Ve nihayet bütün günahlardan arınmış olarak çıkar." (2)

Mâlik'in, Abdullah es-Sunabihî'den rîvayet ettiği hadis ise, bundan daha tamamdır. Doğrusu adının Abdullah değil, Ebû Abdullah (es-Sunâbihî) olduğudur. Bu da Mâlik'in yanıldığı hususlardan birisidir. Asıl adı ise, Abdurrahman b. Useyle'dir. Şamlı büyük bir tabiidir. Çünkü Hz. Ebû Bekir'in halîfeliğinin ilk dönemlerine yetişmiştir. Ebû Abdullah es-Sunâbihî der ki: Peygamber (sav)'a Yemen'den muhacir olarak geldim. el-Cuhfe denilen yere vardığımızda, bir binekli ile karşılaştık, ona ne haber diye sorduk, o da; üç gün önce Rasulullah (sav)'ı defnettik dedi... (3)

İşte bu hadisler ile bu manadaki Amr b. Akabe yoluyla rivayet edilen hadis ve diğerleri bize, bunlarla kast edilenin abdestin günahları uzaklaştırmak için meşru kılınmış bir ibadet olduğunu ifade etmektedir. Bu ise, abdestin şer'i bir niyete de muhtac olmasını gerektirmektedir. Çünkü abdest, günahları silmek ve Allah nezdinde dereceleri yükseltmek için meşru kılınmıştır.

32. Yüce Allah'ın Tekliften Kastı Ümmete Zorluk Değil, Ümmeti Arındırmak, Nimetini Tamamlamaktır:

Yüce Allah'ın: **"Allah size güçlük çıkarmak istemez"** buyruğu dinde sizin için bir darlık meydana getirmek istemez demektir. Bunun bir delili de Yüce Allah'ın: ***"Dinde size güçlük vermedi"*** (el-Hac, 22/78) buyruğudur.

Bu âyet-i kerimedeki, (من) sıladır. Yani, size güçlük çıkarmak istemedi, demektir.

---

(1) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr*, II, 180; *et-Temhîd*, XX, 258-259.

(2) *Müslim*, Tahâre 32; *Muvatta* Tahâre 31; *Mûsned*, II, 303.

(3) *Muvatta*, Tahâre 3; *Nesâî*, Tahâre 85; *İbn Mâce*, Tahâre 6. İmam Buhâri'nin belirttiğine göre burada sözü geçen râvi es-Sunâbihî, Peygamber'den bizzat hadis dinlememiştir. Buna göre Malik'in ve diğerlerinin bu rivâyetleri mürseldir. (İbn Abdil-Berr, *el-İstizkâr*, II, 190.)

"Ama sizi, iyice temizlemeyi... diler." Ebû Hureyre ile es-Sunâbihî yoluyla gelen hadislerde zikredildiği gibi, günahlarınızı temizlemek ister. Buradaki temizlemenin hades ve cünupluktan olduğu da söylenmiştir. Allah'a itaat edenlerin niteliği olan temizlenmişlikle vasfedilmeye hak kazanasınız diye... anlamında olduğu da söylenmiştir.

Said b. el-Müseyyeb "(لِيُطَهِّرَكُمْ): **Sizi temizlemeyi...**" buyruğunu, (لِيُطْهِرَكُمْ) diye okumuştur. Mana birdir.

"Ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister." Hastalık ve yolculuk halinde size teyemmüm yapma ruhsatını vermek sûretiyle.

Bu tamamlamanın, şeriat hükümlerini açıklamakla olacağı söylendiği gibi, günahların bağışlanmasıyla olacağı da söylenmiştir. "Nimetin tamamlanması, cennete girmek ve cehennemden kurtuluştur" denildiği de haber olarak nakledilmiştir.

"Tâ ki, şükredesiniz." Yani, nimetlerine şükredip O'na itaate yönelesiniz...

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ
سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

7- Allah'ın size verdiği nimetini ve: "Dinledik ve itaat ettik" dediğiniz zaman sizi andı ile bağladığı o sözünü de hatırlayın ve Allah'tan korkun. Şüphe yok ki Allah, göğüslerde gizleneni çok iyi bilendir.

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın size verdiği nimetini ve: "Dinledik ve itaat ettik" dediğiniz zaman sizi andı ile bağladığı o sözünü de hatırlayın..."** buyruğunda sözü geçen "söz ve misak"ın, yüce Allah'ın: *"Hani Rabbin, Adem oğullarının sırtlarından... zürriyetlerini çıkarıp almış..."* (el-A'raf, 7/172) buyruğunda geçen söz olduğu söylenmiştir ki, bunu Mücahid ve başkaları söylemiştir. Bizler böyle bir sözün alındığını her ne kadar hatırlamıyor isek dahi, doğru sözlü yüce Rabbimiz bize bunu haber vermektedir. Dolayısıyla bizden alınan böyle bir söze bağlı kalmakla emrolunmamız mümkündür.

Bu buyruğun Tevrat'ta kendilerinden alınan sözleri gereği gibi korumak üzere yahudilere bir hitab olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas, es-Süddî gibi müfessirlerin çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre ise bu, (ashab-ı kiram'ın) Rasulullah (sav) ile yaptıkları hoşlarına giden

ve gitmeyen hususlarda onu dinleyip itaat edeceklerine dair verdikleri söz ve misaktır. Onlar, Hz. Peygambere dinledik ve itaat ettik; demişlerdi. Nitekim, Akabe gecesi ve ağacın altındaki bey'at de böyle cerayan etmişti. Yüce Allah da bunu, kendi zatına izafe ederek şöyle buyurmuştur: ***"Ancak Allah'a bey'at etmiş olurlar..."*** (el-Feth, 48/10) diye buyurmuştur. Ashab-ı kiram, Rasulullah (sav)'a Akabe yakınlarında, bizzat kendilerini, hanımlarını ve evlatlarını korudukları gibi onu da korumak, ashabı ile birlikte kendilerine hicret etmek üzere bey'atleştiler. Ona ilk bey'at eden el-Berâ b. Ma'rûr olmuştu. Rasulullah (sav) lehine işi sağlama bağlamak ve bu hususta anılan akdi oldukça sıkı tutmak hususunda oldukça övülmeye değer bir konumu olmuştu o gece. "Seni hak ile gönderen adına andolsun ki, kendi çoluk çocuğumuzu ne şekilde koruyor isek seni de o şekilde koruyacağız. Ey Allah'ın Rasulü, bize bey'at et! Bizler, Allah'a yemin olsun ki, savaş erleriyiz, güzel silah kullanan kimseleriz. Biz bunu atalarımızdan miras aldık..." Buna dair haber oldukça meşhurdur ve İbn İshâk Sîretî'nde yer almaktadır. Rıdvan bey'atine dair açıklamalar da yeri gelince (el-Feth, 48/18. ayetin tefsiri) yapılacaktır.

Bu buyruk, (sûrenin baş tarafında yer alan) yüce Allah'ın: ***"Akidleri yerine getirin."*** (el-Mâide 5/1) buyruğu ile ilişkili bulunmaktadır. Onlar, verdikleri sözlere bağlı kaldılar. Allah, peygamberlerine ve İslama yaptıkları hizmetlerin mükâfatlarını versin, onlardan razı olsun ve onları razı etsin.

"Ve Allah'tan korkun" yani, O'na muhalefet etmek hususunda ondan korkun. Çünkü O, her şeyi bilendir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ
وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ
أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾
وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ
وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٩﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٠﴾

8- Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar, adaletle şahidlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil olun. Çünkü o, takvâya daha yakın olandır. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

9- Allah, iman edip de salih ameller işleyenlere "onlar için mağfiret ve çok büyük bir mükâfat vardır" diye va'detmiştir.

10- Kâfir olup da âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar da Cahîm'in sakinleridir.

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar..."** âyetinin anlamı, daha önce Nisa sûresinde (4/135. ayetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Anlamı şudur: Ben, sizin üzerinizdeki nimetimi tamamladığıma göre, siz de Allah için hakkı ayakta tutan kimseler olun. **"Allah için"** buyruğundan kasıt ise, Allah'tan alacağınız sevap için O'nun hakkını yerine getirin ve akrabalarınıza meyletmeksizin düşmanlarınıza da haksızlık etmeksizin, hakka uygun ve adaletli olarak şahidlik yapın. **"Bir topluluğa olan kininiz"** sizi adaleti terketmeye ve düşmanlık duygularıyla hareket etmeyi de hakka tercih etmeye itmesin.

Bu buyrukta, düşman bir kimsenin Allah için düşmanlık yaptığı kimse aleyhindeki hükmünün ve yine onun aleyhindeki şahidliğinin geçerli olduğuna da delil vardır. Çünkü o kimseye buğz etmekle birlikte ona adaleti emretmektedir. Şayet ona buğz etmekle birlikte düşmanının aleyhindeki hükmü ve şahidliği caiz olmamış olsaydı, onun hakkında adaleti gözetme emrini vermenin izah edilir bir tarafı olmazdı.

Yine âyet-i kerime, kâfirin küfrünün kendisine adaletli davranmaya engel olmadığına ve yalnızca aralarından kendisiyle savaşılmaya ve köle edinmeye layık olan kimselere karşı çıkmakla yetinmeye, onlara müsle yapmanın caiz olmadığına da delâlet etmektedir. İsterse onlar, kadınlarımızı ve çocuklarımızı öldürmüş ve davranışlarıyla da bizleri kedere boğmuş olsunlar. Bizim onları gam ve kedere boğmak için kastî olarak müsle yaparak (azalarını keserek, ya da işkence yaparak) onları öldürmek hakkına sahip değiliz. İşte o meşhur kıssada [1] Abdullah b. Revâha, söyledikleriyle buna işaret etmiştir. İşte âyet-i kerimenin anlamı budur.

---

(1) Arapça yayını hazırlayanların notuna göre, burada bazı ibareler düşmüş olabilir. Kıssa ile de, Hz. Peygamber'in kızı Hz. Zeyneb'in Medine'ye hicreti esnasında, Hebbâr b. el-Esved ile el-Fihrî tarafından korkutulması üzerine, çocuğunu düşürmesine işaret edilmiş olmalıdır.

"Bir topluluğa olan kininiz..." buyruğunun anlamı, bu sûrenin başlarında (5/2. ayet, 12. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. **"(لا يجرمنكم) Sizi sürüklemesin"** buyruğu, (ولا يجرمنكم) şeklinde de okunmuştur. el-Kisaî der ki: Bu iki okuyuş iki ayrı söyleyiştir. ez-Zeccâc ise şöyle demektedir: İkinci okuyuşun anlamı, sizi suça, günaha sokmasın şeklindedir. Nitekim, beni günaha soktu, demek isterken, (اثمني) demek gibi.

"Çünkü o, takvaya daha yakındır" buyruğu sizin Allah'a karşı takvalı davranmanıza daha yakındır, demektir. Ateşten sakınmanız için daha uygundur, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Onlar için mağfiret ve çok büyük bir mükâfat vardır" buyruğunun anlamına gelince: Yani Allah, mü'minler hakkında: **"Onlar için mağfiret ve çok büyük bir mükâfat vardır"** diye buyurmuştur. Bu da bu mükâfatın mahiyetini, özünü, insanların kavrayışlarının bilmesine imkân yoktur demektir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Onlar için o işlediklerine mükâfat olmak üzere gözleri aydınlatan neler gizlendiğini hiçbir kimse bilemez."* (es-Secde, 32/17)

Yüce Allah: "(أجر عظيم أجر كريم أجر كبير): Çok büyük bir ecir çok şerefli bir ecir, büyük bir ecir" diye buyurduğu takdirde, bunun ölçüsünü kim takdir edebilir ki? Allah'ın va'di, onlara verilen bu söz "kavl: demek" kabilinden olduğu için "(لهم مغفرة): **Onlar için mağfiret... vardır"** buyruğunun başına "lâm" harfinin getirilmesi uygun düşmüştür. Ve bu buyruk nasb mahallindedir. Çünkü, va'dolunan şey mahallindedir ve onlara kendileri için mağfiret olduğunu va'detmiştir. Veya, onlara mağfiret va'detmiştir, anlamındadır. Ancak cümle, (i'rab bakımından) tek bir kelime gibidir. Nitekim şair şöyle demiştir:

وجَدْنا الصّالحين لهم جزاء وجَنّاتٍ وعيناً سَلْسَبيلا

"Salihler için şöyle bir mükâfat olduğunu gördük;
Cennetler ve Selsebil pınarı."

Görüldüğü gibi, burada da cümle nasb mahallindedir. İşte bundan dolayı, bu cümleye yapılan atıflar da mansub gelmiştir.

Bu buyruğun, va'dolunan şeyin mahzuf olmak üzere ref' mahallinde olduğu da söylenmiştir. Takdiri de şöyledir: (لهم مغفرة وأجر عظيم فيما وعدهم به): Onlara yaptığı vaadler içerisinde onlar için bir mağfiret ve büyük bir ecir vardır. Bu anlamdaki bir açıklama el-Hasen'den nakledilmiştir.

"Kâfir olup da..." âyeti ise, Nadiroğulları hakkında nazil olmuştur. Bütün kâfirler hakkında nazil olduğu da söylenmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ
أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ
وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

11- Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız. Hani, bir topluluk size ellerini uzatmak istemişlerdi de, onların ellerini sizden geri çekmişti. Allah'tan korkun. Mü'minler, ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır.

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız. Hani, bir topluluk size ellerini uzatmak istemişlerdi de..."** buyruğu ile ilgili olarak bir topluluk şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime, Zâtu'r- Rikaa' gazvesinde bir bedevi arabın yaptığı sebebiyle nazil olmuştur. Bu bedevi, Peygamber (sav)'ın kılıcını kınından çekmiş ve: Ey Muhammed, seni benden kim koruyabilir, demişti...en-Nisâ sûresinde (4/102. ayet, 11. başlıkta) geçtiği gibi.

Buharî'de rivayet olunduğuna göre, Peygamber (sav) beraberinde bulunanları çağırdı, onlar da (bu bedevi arap) Peygamber (sav)'ın yanında oturuyor olduğu halde gelip toplandılar ve Hz. Peygamber onu cezalandırmadı. (1)

el-Vakidî ve İbn Ebi Hatim bu kişinin müslüman olduğunu zikrederler. Bir başka topluluk ise, bu bedevinin başını bir ağacın gövdesine ölünceye kadar vurup durduğundan söz etmektedirler.

Buharî'de Zâtu'r Rikaa' gazvesinde, (2) bu kişinin adının Ğavres b. el-Haris olduğu zikredilmektedir. Bazıları adının, (ğayn harfi ötreli olarak) Ğuvres olduğunu söylemiş olsa da, birincisi daha sahihtir. Ebû Hatim Muhammed b. İdris er-Razi ile Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vakidî, bu kişinin adının Du'sûr b. el-Hâris olduğunu zikretmektedirler. Az önce geçtiği gibi, (el-Vâkidî) bunun İslama girdiğini de sözkonusu etmiştir. Muhammed b. İshâk ise, bu kişinin adının Amr b. Cihâş olduğunu zîkretmiştir ki bu Nadiroğullarındandır. Kimisi de bu Amr b. Cihaş olayının bundan başka bir olay olduğunu da zikretmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

(1) *Buhârî*, Meğâzi 31; *Müsned*, III. 390.
(2) *Buhârî*, Meğâzi 31.

Katade, Mücahid ve başkaları da şöyle demektedir: Bu âyet-i kerime, yahudilerden bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Peygamber (sav), (aradaki antlaşma gereği) bir diyetin ödenmesi için kendilerinden yardım istemek üzere yanlarına gitmişti. Onlar ise, Hz. Peygamberi öldürmek istediler, Allah da Hz. Peygamberi onlara karşı korudu.

el-Kuşeyrî der ki: Bir âyet-i kerime, önce bir olay hakkında nazil olur, sonra da bir defa daha o olaydan söz eden bir buyruk -geçmişi hatırlatmak için- nâzil olabilirdi.

"Size ellerini uzatmak istemişlerdi." Yani size kötülük etmek istemişlerdi **"de onların ellerini sizden geri çekmişti."** Yani size kötülük etmelerine engel olmuştu.

وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ۖ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ
عَشَرَ نَقِيبًا ۖ وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ ۖ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ
وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ
قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۚ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ
ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٢﴾

12- Andolsun ki, Allah, İsrail oğullarından söz almıştı. Biz, içlerinden oniki de nakîb ayırmıştık. Allah buyurmuştu ki: "Ben şüphesiz sizinle beraberim. Andolsun ki, eğer namaz kılar, zekât verir, peygamberlerime inanır ve onlara gereği gibi yardım eder, Allah'a güzel bir borç verirseniz, elbette günahlarınızı örter, sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra içinizden kim kâfir olursa, muhakkak doğru yoldan sapmış olur."

Bu buyruğun: **"Andolsun, Allah İsrail oğullarından söz almıştı. Biz, içlerinden oniki de nakîb ayırmıştık"** bölümüne dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Önceki Âyetle Bağlantısı ve Nakîbliğin Mahiyeti:

İbn Atiyye der ki: "İsrailoğullarının, yüce Allah'ın kendilerinden aldıkları sözleri bozduklarını ihtiva eden bu âyet-î kerimeler, bir önceki âyet-i kerimede söz konusu edilen, "ellerinin geri çekilmesi" ile ilgili âyetin Nadiroğulları hakkında olduğu tezini güçlendirmektedir. Te'vil ehli, nakîbin kavmin ileri geleni ve onların işlerini araştırıp maslahatlarını tetkik edip ortaya çıkartan kimse olduğunu icma ile kabul etmekle birlikte, bu nakîblerin hangi yolla ayrılıp gönderilmiş olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. (Aynı kelimeden gelen ve mübalağalı ism-i fail olan) en-Nakkâb: İnsanlar arasında bu şekilde hareket eden büyük kişi demektir. İşte bundan dolayı Hz. Ömer hakkında: "Şüphesiz ki o, bir nakkâb idi" denilmiştir. Nakîbler(nukabâ), teminat altına alan kimseler demektir. Bunun tekili nakîbdir. Nakîb ise, bir topluluğun şahidi ve onların teminatçısıdır. Onlar için nakîblik etti ve o, nakibesi güzel olan, yani hılkati güzel olan kimse de denilir. Nakb ve nukb ise, dağdaki yol anlamındadır. Nakîb denilmesi ise, böyle bir kişinin kavminin işlerinin iç yüzlerini, onların menâkibini bilmesinden dolayıdır. Menkab ise, işlerini bilmenin yoludur. Bazıları da şöyle demiştir: nakîbler, kavimleri hakkında emin ve güvenilir olan kimselerdir. Bütün bunlar, birbirlerine yakın açıklamalardır. nakîb, mevki itibari ile arîf'ten daha yüksektir.

Ata b. Yesar der ki: Kur'an taşıyıcıları (hafızları), cennetliklerin arifleridir. Bunu, Darimî Müsned'inde zikretmiştir. [1] Katade -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- ve başkaları da şöyle demiştir: Burada sözü geçen nakîbler, her bir koldan Sıbt'tan ileri gelen kimseler idiler. Bunların her birisi, kendi Sıbtı'nın Allah'a iman edip, Allah'tan korkmaları hususunda garanti vermişti. İşte, Akabe gecesinde nakîb olanlar da buna benzer bir konumda idiler. O gece, Rasulullah (sav)'a yetmiş erkek ve iki hanım bey'at etmiş, Rasulullah (sav) da yetmiş kişi arasından on iki erkek seçmişti. Bunlara da Musa (sav)a uyarak "nâkîbler" diye ad vermişti. er-Rabi', es-Süddî ve başkaları der ki: İsrailoğullarından nâkîbler, güvenilir kimseler olarak zorbaların bulunduğu şehirde zorbaları yakından görmek, onların güç ve savunma imkânlarını tesbit etmek üzere gönderilmişlerdi. Onlar da o şehirde bulunanların durumunu denemek üzere yola çıktılar. Dönüp Hz. Musa'ya onlara karşı yapılacak savaşın durumunu iyice düşünmek ve tetkik etmek için orada gördüklerini bildirmek üzere gitmişlerdi. Orada bulunan zorbaların -ileride de açıklanacağı üzere- büyük bir güce sahip olduklarını gördüler ve onlara karşı koyamayacaklarını sandılar. Kendi aralarında bunu İsrailoğullarından gizlemek ve durumu Hz. Musa'ya bildirmek üzere sözleştiler. Ancak, İsrailoğullarına vardıklarında ara-

(1) *Dârimî*, Fedâilu'l- Kur'ân 33, hn: 3487.

larından on kişi sözlerinde durmadı, yakınlarına ve sır saklamakta güvendikleri kimselere durumu bildirdiler. Bu haber ise, İsrailoğullarının durumunu bozacak noktaya gelecek şekilde yaygınlık kazandı ve bunun üzerine de onlar: *"Git, sen ve Rabbin savaşın. Biz de buracıkta oturuyoruz"* (el-Mâide, 5/24) dediler.

2. Haberi Vâhidin Kabulü:

Âyet-i kerimede, kişinin ihtiyaç duyduğu hususlarda ve dinî ve dünyevî meseleleriyle ilgili bilgi sahibi olmaya gerek duyduğu konularda haber-i vâhidin kabul edilebileceğine dair bir delil vardır. Bu haberi vahide binaen hükümler oluşturulup, ona bağlı olarak helal ve haram hükümleri belirlenir. Bunun benzeri hususlar İslamda da görülmüştür. Nitekim Peygamber (sav) Hevâzinlilere: "Sizin arifleriniz, işlerinizi bize getirip bildirinceye kadar geri dönünüz" diye buyurmuştur. Bunu da Buharî rivâyet etmiştir. (1)

3. Casusluk:

Bu âyet-i kerimede, casus kullanmaya dair de delil vardır. Tecessüs: Araştırmak demektir. Rasulullah (sav) da, (Bedir gazvesinde) Besbes(e'y)i casus olarak göndermişti. Bunu Müslim rivâyet etmiştir. (2) İleride Besbesle casusluk ile ilgili hükümler Mumtehine sûresinde (60/1. âyetin tefsirinde) yüce Allah'ın izniyle gelecektir.

İsrailoğullarından gönderilen nakîblerin isimlerine gelince, Muhammed b. Habib, el- Muhabbar adlı eserinde isimlerini zikrederek şunları söylemektedir: Rubil sıbtından Şemû b. Rekûb, Şem'un sıbtından Şokot b. Hori, Yehuza sıbtından Kâlib b. Yukanna, Sahir sıbtından Yoğol b. Yusuf, Efraim b. Yusuf sıbtından Yuşa b. Nuh, Bünyamin sıbtından Yeza b. Roko, Rebalun sıbtından Kerabil b. Soda, Menşa b. Yusuf sıbtından Kedi b. Suşa, Dân sıbtından Amail b. Kesel, Şir sıbtından Setür b. Mihail, Neftal sıbtından Yuhanna b. Vakuşa, Kâz sıbtından Keval b. Muhi. (3) Aralarından iman eden iki kişi de Yuşa ve Kâlib'dirler. Musa (a.s) da diğerlerine beddua etti, onlar da gazaba uğramışlar olarak helak edildiler. Bu açıklamaları el-Maverdî yapmıştır.

Akabe gecesi nakîblerine gelince, bunlarda İbn İshâk'ın Sireti'nde zikredilmişlerdir, isimlerini görmek isteyenler oraya bakabilirler.

---

(1) *Buhârî,* Itk 83, Hibe 24, Humus 15, Ahkâm 26, Vekâlet 7, Meğâzî 54; *Ebû Dâvûd,* Cihâd 121; *Müsned,* IV. 327.

(2) *Müslim,* İmâre 145.

(3) Bk. *Ahd-i Atik,* Sayılar 13.

Yüce Allah'ın: **"Allah buyurmuştu ki: Ben şüphesiz sizinle beraberim. Andolsun ki, eğer namaz kılar..."** âyeti ile ilgili olarak, er-Rabî b. Enes der ki: Bu sözler nakîblere söylenmişti. Başkası ise şöyle demektedir: Yüce Allah bunu bütün İsrailoğullarına demişti.

"(إني) **Ben şüphesiz**" buyruğundaki (إنّ)'nin esreli olması, söz başlangıcı olduğundan dolayıdır. (مَعَكُمْ): **Sizinle beraberim**, zarf olduğundan dolayı nasb mahallindedir. Yani, yardım ve desteğimle sizinle birlikteyim. Daha sonra yeni bir hitaba başlayarak: **"Andolsun ki, eğer namaz kılar"** diye söze başladı ve **"Elbette günahlarınızı örter."** yani bunları yapacak olursanız, **"sizi altından ırmaklar akan cennetlere sokarım"** diye buyurdu.

"(لَئِنْ): **Andolsun ki, eğer"** buyruğunun başındaki "lâm" te'kid içindir ve yemin anlamındadır. Aynı şekilde "(لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ): **Elbette... nızı örter"** buyruğu ile "(وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ): **Sizi... sokarım**" buyruğundaki "lâm"lar da böyledir.

Buyruğun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Andolsun ki, namazı dosdoğru kılacak olursanız, yemin ederim ki, günahlarınızı örterim. Ayrıca, yüce Allah'ın: **"Günahlarınızı örterim"** buyruğu dolayısıyla bu, bir başka şart daha ihtiva etmektedir. Yani, siz böyle yapacak olursanız, Ben de günahlarınızı örterim, demektir. Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki, eğer namaz kılar...sanız."** buyruğunun, yüce Allah'ın: **"Ben şüphesiz sizinle beraberim"** buyruğunun cevabı olduğu da söylenmiştir. Aynı zamanda bu: **"Günahlarınızı örterim"** buyruğunun da şartıdır.

(Âyet-i kerimedeki) **Ta'zir**: (Meâlde gereği gibi yardım etmek): Ta'zim ve gereği gibi saygı duymak demektir. Ebû Ubeyde şu beyiti nakletmektedir:

وكم من ماجد لهم كريمٌ ومن ليثٍ يُعَزَّر في النَّديّ

"Onların nice keremli ve şerefli kişileri vardır
Ve meclislerde ta'zim olunan nice arslanları."

Ta'zir, aynı zamanda hadden daha aşağı miktarda vurmak demektir. Geri çevirmek anlamına da gelir. Filanı ta'zir ettim denildiğinde, onu te'dip ettim ve çirkin işlerden geri çevirdim demek istenir. Buna göre, yüce Allah'ın"(عَزَّرْتُمُوهُمْ): **Onlara gereği gibi yardım eder...seniz**" Düşmanlarını onlardan savarsanız, geri çevirirseniz, demektir.

"Allah'a güzel bir borç verirseniz" den kasıt ise, sadakalardır. Burada (güzel borç terkibindeki borç anlamına gelen **"karz"** mastarı) (إقراضًا) şeklinde gelmemiştir. Bu, mastarın gelmesi gereken şekilden farklı şekilde kullanıldığı yerlerden birisidir. Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: "(وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا):

Ve Allah sizi yerden bitki gibi bitirmiştir" (Nûh, 71/17); "(فتقبلها ربها بقبول حسن): ***Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabul ile kabul etti...***" (Âl-i İmran, 3/37) (1)

Nitekim buna dair açıklamalar önceden (belirtilen âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Diğer taraftan: "(Borcun niteliği olarak) **güzel**" diye buyurulmasının, gönül hoşluğu ile verirseniz anlamında olduğu söylendiği gibi, bununla, Allah'ın rızasını arıyarak veya helâlinden... anlamında olduğu da söylenmiştir.

"(قرضا): **Bir borç**" kelimesinin, mastar değil de isim olduğu da söylenmiştir. **"Bundan"** yani, bu söz alıştan **"sonra, içinizden kim kâfir olursa, muhakkak doğru yoldan sapmış olur."** Yani, doğru yolu kaybetmiş ve şaşırmış olur.

Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً ۖ يُحَرِّفُونَ
الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ ۙ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ ۚ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ
عَلَىٰ خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ ۖ
إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾

13. Böyle iken onlar sözlerini bozdukları için, Biz de onları lanetledik. Kalplerini katılaştırdık. Kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler. Onlar, kendilerine verilenlerden bir pay almayı da unuttular. İçlerinden pek azı müstesna olmak üzere, sen onların daima hainliklerini göreceksin. Sen yine onları affet, aldırış etme. Şüphe yok ki Allah, iyilik edenleri sever.

Yüce Allah'ın: "(فبما نقضهم ميثاقهم): **Böyle iken onlar, sözlerini bozdukları için."** Buyruğu, sözlerini bozmaları sebebiyle...demektir. Buradaki (ما) edatı, Katade ve diğer ilim ehli kimselerden nakledildiğine göre, te'kid için fazladan gelmiştir. Çünkü bu edat, ifadenin güzelliği ve te'kid için ifadeyi artır-

(1) Burada Nuh, 71/17. âyette geçen ve "bitki gibi" diye meâli verilen mastarın, kural gereği fiile uygun olarak "inbâten" diye gelmesi; Âli İmrân, 3/37'de "kabul" diye meâli verilen mastarın da "tekabbul" şeklinde gelmesi gerektiğine işaret etmektedir. Merhum müfessir bu hususta Âli İmrân, 3/37'de -kendisinin de belirttiği gibi- yeterli açıklamalarda bulunmuştur.

ması bakımından ruhta iyice yer etmesi anlamını verecek şekilde söze güç katmaktadır. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

لِشيء ما يُسَوَّدُ مَنْ يَسودُ

"Başa geçip lider olan, herhangi bir şey dolayısı ile başa geçirilir."

Te'kid için öngörülmüş herhangi bir alâmet ile te'kid yapmak, tıpkı tekrarlamak sûretiyle yapılan te'kid gibidir.

"Biz de onları lanetledik" buyruğunu İbn Abbas : Cizye ile azaplandırdık, diye açıklamıştır. el-Hasen ve Mukatil ise: mesh etmek (yani, onları maymun ve domuzlara dönüştürmek) sûretiyle azaplandırdık. Ata ise, onları uzaklaştırdık diye açıklamıştır. **Lanetlemek** ise, rahmetten kovup uzaklaştırmak anlamındadır.

"Kalplerini katılaştırdık" yani, hiçbir hayrı anlayamayacak ve hiçbir hayır yapmayacak şekilde sertleştirdik: (قَاسِيَةً) Katı ve inatçı aynı anlama gelir.

el-Kisaî ve Hamza (والقاسية والعاتية): Kati kelimesini, elifsiz olarak ve "ye" harfini şeddeli olarak, (قَسِيَّة) diye okumuşlardır. Aynı zamanda bu, İbn Mes'ud, Nehaî ve Yahya b. Vessab'ın da kıraatidir. (والعام القَسِيّ) ise, yağmuru olmayan, zorlu, sıkıntılı yıl demektir. Bu kelimenin bozuk ve adi dirhemler anlamına gelen (الدَّراهم القَسِيّات)'den türetildiği de söylenmiştir. O halde bu okuyuşa göre bu kelime, kalpleri halis ve samimi imana sahip olmadı anlamına gelir. Yani kalplerinde bir miktar münafıklık vardır. en-Nehhâs der ki: Bu da güzel bir görüştür. Çünkü: Eğer dirhem, bakır veya bir başka şey ile karıştırılmış ise, (درهم قَسِيّ) denilir. (درهم قَسِيّ) ise, kalp dirhem demektir. Bunu, Ebû Ubeyd zikretmekte ve kazmaların taşlarda çıkardıkları sesleri vasfeden şu beyiti de örnek göstermektedir:

لها صَوَاهِلُ في صُمِّ السِّلامِ كما صاح القَسِيَّاتُ في أيدِي الصيارِيفِ

"Onların sağır taşlarda çıkardıkları bir sesleri vardır
Sarrafların elindeki kalp dirhemlerin çıkardıkları sesler gibi."

Esmaî ve Ebû Ubeyd ise, (درهم قَسِيّ) tabiri "kaşî dirhem"den arapçalaştırılmış gibidir, demektir. el-Kuşeyrî ise şöyle der: Bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü Kur'an-ı Kerimde arapçada olmayan bir tabir yoktur. Aksine, (الدرهم القسيّ) tabiri de yine sertlik ve katılıktan gelmektedir. Çünkü, oyulma (işlenme) imkânı az olan bir şey, sert ve katı olur.

el-A'meş de bu kelimeyi "ya" harfini şeddesiz olarak (قسية) diye okumuştur. Bu okuyuşu ise, (قَسِيَ يَقْسَى)'dan gelir, (قسا يقسو)'den değil.

Diğerleri, bu kelimeyi, "kâsiye" şeklinde okumuşlardır. Ebû Ubeyd'in tercih ettiği de budur. Bu iki okuyuş ise, (العَلِيّة والعالية، والزّكِيّة والزاكية) gibi iki ayrı söyleyiştir. Ebû Cafer en-Nehhâs der ki: Bu hususta evlâ olan; (قَسِيّة) şeklinde ve (قاسية) anlamında olmasıdır. Şu kadar var ki, (فعيلة) veznindeki kip, (قاسية) kipinden daha beliğdir.

Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Bizler, onların kalplerini imandan uzak ve Bana itaate tevfikten ırak, katı kıldık. Çünkü onlar, iman namına hiçbir sıfata sahip değildiler ki, kalpleri -başka madenlerle karıştırılmış kalp dirhemler gibi- bir miktar küfrün karıştığı imana sahip olmakla vasfedilebilsin. Nitekim şair şöyle demiştir:

قد قسوت وقست لِداتي

"Artık ben, oldukça yaşlandım ve her tarafım kupkuru (kaskatı) kesildi. Nitekim yaşıtlarım da öylece kaskatı kesildiler."

"Kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler." yani, Allah'ın buyruklarını olmadık şekilde te'vil ederler ve bunu avama böylece telkin ederler. Kelimelerin harflerini değiştirdikleri anlamında olduğu da söylenmiştir.

"(يُحَرِّفُونَ): **"Tahrif ederler"** buyruğu nasb mahallindedir. Yani Biz, onların kalplerini katı ve tahrif ediciler kıldık, demektir. es-Sülemi ve en-Nehaî "(الْكَلِمَ): **Kelimeleri"** buyruğunu, (الكلام) şeklinde "elif" ile (ve sözü anlamına gelecek şekilde) okumuştur. Çünkü onlar, Muhammed (sav)'ın niteliklerini ve recm âyetini değiştirmişlerdi.

"Onlar, kendilerine verilenlerden bir pay almayı da unuttular." Yani, peygamberlerin kendilerinden Muhammed (sav)'e iman etmeye ve niteliklerini açıklamaya dair aldıkları Allah'ın ahdini unuttular.

"İçlerinden pek azı müstesna olmak üzere, sen onların daima hainliklerini göreceksin." Yani, Ey Muhammed, sen de şu anda onların hainliklerini görmektesin.

Âyet-i kerimedeki (الخائنة), hainlik demektir. Katade der ki: Sözlükte böyle bir kullanım caizdir. Bu, arapların kaylûle anlamında kaile kelimesini kullanmalarına benzer. Bunun, hazf edilmiş bir kelimenin sıfatı olduğu da söylenmiştir. İfadenin: Hainlik eden bir kesim (in varlığını göreceksin) takdirinde olduğu da söylenmiştir.

(خائنة): Tek bir kişi için de kullanılır. Nitekim, (رجل نسّابة وعلّامة): Çok iyi neseb bilgini ve çok alim bir kimse denildiği gibi. Bu açıklamaya göre ise bu

kelime, mübalağa ifade eder. Bir kimsenin hainliğinin ileri derecede olduğunu anlatarak nitelemek istersek, (رجل خائنة) deriz. Şair der ki:

حدّثت نفسك بالوفاءِ ولم تكن لِلغَدْرِ خائِنةً مُغِلُّ الإِصْبَعِ

"Sen, kendi kendine vefa göstermeyi telkin ettin ve hiç bir zaman olmadın. Ahdi bozmak için hainlik eden ve bir parmak kadar dahi ahdinde durmayan (sın)."

İbn Abbas der ki: "(على خائنة): **Hainlik"** burada masiyet anlamındadır. Bunun, yalan ve günahkârlık anlamına geldiği de söylenmiştir. Onların hainlikleri ise, kendileri ile Rasulullah (sav) arasındaki ahdi bozmaları ve Rasulullah (sav)'a karşı savaşmak hususunda müşriklere yardımcı olmaları idi. Ahzab (Hendek) günü (müşriklere yardımcı olmaları) ile bunun dışında Rasulullah (sav)'ı öldürmeye kalkışmaları ve ona dil uzatmaları gibi.

"İçlerinden pek azı müstesnâ" onlar hainlik etmezler. Bu ise, "(خائنة منهم): **Onların hainliklerini"** buyruğundaki "onlar" zamirinden muttasıl bir istisnadır.

"Sen yine onları affet, aldırış etme." Buyruğunun anlamı ile ilgili olarak iki görüş belirtilmiştir: Seninle onlar arasında bir antlaşma bulunup zimmet ehli oldukları sürece onları affet, onlara aldırış etme. Diğer görüşe göre, bu buyruk kılıç âyeti ile nesh edilmiştir. Bunun, yüce Allah'ın: ***"Eğer bir kavmin hainliğinden kesin endişe edersen..."*** (el-Enfal, 8/58) buyruğuyla nesh olduğu da söylenmiştir.

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوٓا إِنَّا نَصَٰرَىٰٓ أَخَذْنَا مِيثَٰقَهُمْ فَنَسُوا۟ حَظًّا مِّمَّا
ذُكِّرُوا۟ بِهِۦ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ ٱلْعَدَٰوَةَ وَٱلْبَغْضَآءَ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ۚ
وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ ٱللَّهُ بِمَا كَانُوا۟ يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ
قَدْ جَآءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِّمَّا كُنتُمْ تُخْفُونَ
مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَيَعْفُوا۟ عَن كَثِيرٍ ۗ قَدْ جَآءَكُم مِّنَ ٱللَّهِ نُورٌ
وَكِتَٰبٌ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾

يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ
الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾

14- "Biz nasrânîyiz" diyenlerin de sağlam bir şekilde sözlerini almıştık. Onlar da kendilerine verilen öğütlerden bir pay almayı unuttular. Biz de, kıyamet gününe kadar aralarına kin ve düşmanlığı yerleştirdik. Allah, yakında onlara yaptıklarını haber verecektir.

15- Ey kitab ehli, size, kitab (ınız) **dan gizlediğiniz şeylerin çoğunu açıklayıp, birçoğunu da açıklamadan geçiveren Peygamberimiz gelmiştir. Size, muhakkak ki Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap da gelmiştir.**

16- Allah, onunla rızasına uyanları selâmet yollarına iletir. Onları, izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve kendilerini dosdoğru yola iletir.

Yüce Allah'ın: **"Biz nasrânîyiz diyenlerin de, sağlam bir şekilde sözlerini almıştık"** buyruğu, hıristiyanlardan da tevhid ve Muhammed (sav)'a imana dair söz almıştık, demektir. Çünkü bu husus İncil'de yazılı idi.

"Onlar da... bir pay almayı unuttular." Buyruğunda söz konusu bu pay ise, Muhammed (sav)'a iman etmektir. Yani, emrolundukları gereğince amel etmediler. Kendi hevaları doğrultusunda yaptıklarını ve bu tahrifi, Muhammed (sav)'ı inkâra sebep kıldılar.

"Sözlerini almıştık" buyruğu ise, senin: Ben, Zeyd'den elbisesini ve dirhemini aldım sözüne benzer. Bu açıklamayı el-Ahfeş yapmıştır. Âyetin baş tarafının, takdiri şöyle olmalıdır: Biz, hıristiyanız diyenlerden de sözlerini almıştık. İfadenin Kûfelilere göre takdiri ise şöyledir: Biz hıristiyanız diyen kimseler arasından sözlerini aldığımız kimseler vardır. Bu takdirlere sebep ise, nahivcilerin zamirin, zahirden (zamirin ait olduğu isimden) önce zikredilmesini kabul etmeyişleridir.

Hıristiyanların: **"Biz nasrânîyiz"** şeklindeki sözleri nakledilip, "biz nasranilerdeniz" denilmeyişi, onların nasraniliği bidat olarak ortaya attığına ve bu ismi böylece aldıklarına bir delil vardır. Bu anlamda bir açıklama el-Hasen'den rivâyet edilmiştir.

"Biz de... aralarına kin ve düşmanlığı yerleştirdik." Yani, bunu körükledik. Bunu onlara yapışık kıldık, anlamına geldiği de söylenmiştir. O takdirde bu kelime, -tutkal anlamına gelen - (الغِراء)'den alınmış olur. Bu ise zamk ve buna benzer, bir şeyi bir şeye yapıştıran demektir. (غرِيَ بالشيء يَغْرَى غرًا) ise, adeta yapışırcasına bir şeye alışmak anlamındadır. er-Rummânî'nin naklettiğine göre "iğrâ" birbirlerine musallat edilmeleri demektir. Bunun kışkırtma anlamına geldiği de söylenmiştir. Asıl anlamı ise, yapışmak demektir.

Şair Küseyyir der ki:

إذا قيل مهلاً قالت العين بالبكا غِرَاء ومدّتها حوافِلُ تُهَّل

"Artık yavaş ol, dendi mi, gözler kesintisiz yaş boşaltır.
Birbirine yapışık (sicim gibi) damlalar halinde ve sağnak yaşlar onu besler durur."

Yapıştırmak için kullanılan tutkal (el-Ğirâ) da buradan gelmektedir. Bir şeye iğrâ, üzerine musallat kılmak cihetiyle onu o şeye yapıştırmak demektir. Köpeğin iğrâsı ise, avlanmaya alıştırılması demektir.

"Aralarına" ifadesi, düşmanlığın zarfıdır. (Yani, düşmanlık aralarına yerleştirilmiştir).

Yüce Allah bununla, -daha önceden sözkonusu edildiklerinden ötürü- yahudi ve hıristiyanlara işaret etmektedir. es-Süddî ve Katade'den; birbirlerine düşmandırlar diye açıklamada bulundukları nakledilmektedir. Şöyle de denilmiştir: Bu buyrukla, özel olarak hıristiyanların fırkalara ayrılışına işaret edilmektedir. Bu açıklamayı da er-Rabi' b. Enes yapmıştır. Çünkü, bu buyrukta kendilerine en yakın işaret edilenler onlardır. Diğer taraftan, Hıristiyanlar, Yakubîler, Nasturîler ve Melkânîler olmak üzere ayrı fırkalara ayrılmışlardır. Yani bunların biri ötekini tekfir etmiştir.

en-Nehhâs der ki: Yüce Allah'ın: **"Biz de...aralarına kin ve düşmanlığı yerleştirdik"** buyruğunun anlamı ile ilgili olarak yapılan açıklamaların en güzellerinden birisi de şudur: Yüce Allah, kâfirlere düşmanlık beslenilmesini ve onlara karşı kin duyulmasını emretmiştir. O bakımdan, her bir fırka, diğer fırkaya düşmanlık edip ona kin beslemekle -kâfir oldukları gerekçesiyle- emr olunmuştur.

Yüce Allah'ın: **"Allah, yakında onlara... haber verecektir"** buyruğu, onlara yönelik bir tehdittir. Yani, pek yakında, ahdi bozmalarının cezası ile karşılaşacaklardır.

"Ey kitab ehli" buyruğunda kitap, "kitaplar" anlamında cins ismidir. O hükmünden, bütün kitap ehli buna muhataptırlar.

"Size, kitabınızdan" yani, kitaplarınızdan. Muhammed (sav)'a iman ve recm âyeti, maymunlara dönüştürülen, cumartesi yasağını çiğneyenlere ait kıssa gibi -çünkü onlar bütün bunları gizliyorlardı- **"gizlediğiniz şeylerin çoğunu açıklayıp, birçoğunu da açıklamadan geçiveren."** Yani, açıklamaksızın bırakıveren, **"Peygamberimiz"** Muhammed (sav) **"gelmiştir."** O, sadece peygamberliğine delil teşkil eden hususları, onun doğruluğuna delalet eden risaletine tanıklık ihtiva eden hususları açıklıyor ve açıklanmasına bu açıdan gerek olmayan şeyleri bırakıyordu.

"Bir çoğunu da açıklamadan geçiveren" buyruğu ile ilgili olarak şöyle de denilmiştir: Yani, birçok şeyi affedip bağışlayarak size onu haber vermemektedir. Nakledildiğine göre, hahamlarından birisi, Peygamber (sav)'a gelerek şöyle sordu: Ey Filan, sen bizi affettin mi?. Rasulullah (sav) ondan yüz çevirdi ve ona bir açıklamada bulunmadı. Yahudi ise, Hz. Peygamberin sözlerinin çelişkili olduğunu ortaya çıkarmak istemişti. Rasulullah (sav) ona bu konuda bir açıklamada bulunmayınca, Hz. Peygamber'in huzurundan kalkıp gitti ve arkadaşlarına şöyle dedi: Onun bu söylediklerinde doğru olduğunu zannediyorum. Çünkü o, Kitabında Hz. Peygamberin kendisine sorduğu soruya cevap vermeyeceğine dair bir açıklama bulmuştu.

"Size muhakkak ki Allah'tan bir nur" yani aydınlık **"gelmiştir."** Bu nurun İslam olduğu söylendiği gibi, ez-Zeccâc'dan Muhammed (sav) olduğu da söylenmiştir.

"Ve apaçık bir kitab da" Yani, Kur'ân-ı Kerim **"de gelmiştir."** Çünkü Kur'ân-ı Kerim, ahkâmı açıklamaktadır. Buna dair açıklamalar da daha önceden (en-Nisâ, 4/174'de) geçmiş bulunmaktadır.

"Allah onunla rızasına uyanları" yani, Allah'ın razı olduğu şeyleri izleyenleri, **"selamet yollarına"** yani, her türlü âfetten münezzeh, korkulacak herşeyden güvenliğe kavuşturucu olan selâmet yurdu olan cennete götüren esenlik yollarına **"iletir."**

el-Hasen ve es-Süddî der ki: "es-Selâm", aziz ve celil olan Allah'tır. Bunun anlamı ise, Allah'ın dinine, yani İslâma iletir demektir. Nitekim yüce Allah: ***"Muhakkak Allah katında din İslâm'dır"*** (Âl-i İmran, 3/19) diye buyurmuştur.

"Onları izniyle" yani, onları muvaffak kılmasıyla ve iradesiyle **"karanlıklardan aydınlığa çıkarır."** Küfrün ve cehaletlerin karanlıklarından, İslâm'ın ve hidâyet yollarının aydınlığına çıkartır.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ ۖ قُلْ
فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ
وَأُمَّهُ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ۗ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَمَا بَيْنَهُمَا ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

17- Andolsun ki: "Allah, Meryem oğlu Mesihtir" diyenler kâfir oldular. De ki: "Şayet Meryem oğlu Mesih'i, anasını ve yeryüzünde bulunanların hepsini helâk etmek isterse Allah'a karşı kim birşey yapabilir? Göklerin, yerin ve aralarındaki her şeyin mülkü Allah'ındır. Dilediğini yaratır O. Allah her şeye gücü yetendir."

Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki: Allah Meryem oğlu Mesihtir diyenler kâfir oldular"** buyruğuna dair açıklamalar ve bu konu ile ilgili söylenecek sözler, en- Nisâ sûresinin sonlarında (4/171. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bu buyruğun delâletine göre, hıristiyanların küfre sapmaları, bunu dinlerinin bir esası kabul etmek sûretiyle: **"Muhakkak Allah, Meryem oğlu Mesihin kendisidir"** demeleridir. Çünkü onlar, bu sözü kabul etmemek şartıyla sadece nakil etmek üzere söylemiş olsalardı, kâfir olmazlardı.

"De ki: ... Allah'a karşı kim birşey yapabilir." Kim Allah'ın emrine karşı durabilir? Yani, kim Allah'ın yapmak istediklerinden herhangi bir şeyi önleyebilir, ona karşı durabilir. Böylelikle yüce Allah şunu bildirmektedir. Şâyet Mesih bir ilâh olsaydı, gerek kendisinin gerek başkasının başına gelecek şeyleri önleyebilecekmiydi. Yüce Allah, onun annesinin canını aldığı halde O, annesinin ölümünün önüne geçememiştir. Yine onu öldürecek olsa, ondan ölümü kim geri çevirebilir yahut kim önleyebilir?

"Göklerin, yerin ve aralarındaki herşeyin mülkü Allah'ındır." Mesih ve onun annesi de göklerle yer arasında sınırlı ve işgal ettikleri yer belli olan iki yaratıktır. Çevresini saran sınır belli olan ve sonucu olan bir varlık ise ilâh olamaz.

Yüce Allah burada: **"İkisi arasında"** diye buyurmuş, "aralarında" diye buyurmamıştır. Çünkü O, iki tür ve iki sınıfı (yer ile gökleri) kastetmek istemiştir.

Bir çobanın söylediği şu beyitte olduğu gibi:

طَرَقَا فتلك هَمَّاهِمِي أَقْرِيهِمَا قُلُصاً لَوَاقِحَ كَالقِسِيِّ وَحُمَّلا

"İşte kederlerimin ikisi de kapımı çalıp geldiler. Ben de ikisini ağırlıyorum. Genç devlerle ve yayı andıran hamile olan ve olmayan develerle."

Şair burada "ikisi... çaldılar" dedikten sonra, "işte benim kederlerim" diye çoğul ifade kullanmıştır.

"Dilediğini yaratır O." Kullarına bir âyet (birliğine belge ve alâmet) olmak üzere İsa'yı babasız, anneden yaratması gibi.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَىٰ نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ ۚ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُم
بِذُنُوبِكُم ۖ بَلْ أَنتُم بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ ۚ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن
يَشَاءُ ۚ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۖ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾

18- Yahudi ve hıristiyanlar: "Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz" dediler. De ki: "Öyleyse günahlarınız yüzünden niçin sizi azaplandırıyor?" Hayır, siz O'nun yarattığı insanlardansınız. O, dilediği kimseye mağfiret eder, dilediği kimseyi de azaplandırır. Göklerin, yerin ve her ikisinin arasındaki her şeyin mülkü Allah'ındır. Sonunda dönüş O'nadır.

Yüce Allah'ın: **"Yahudi ve hıristiyanlar: Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz dediler."** buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şunları söylemektedir: Rasulullah (sav) yahudilerden bir topluluğu, Allah'ın cezalandırması ile korkutunca şöyle dediler: Biz korkmayız. Çünkü biz, Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz. Bunun üzerine bu âyet-i kerime indi. İbn İshâk der ki: Nu'man b. Edâ, Bâhirî b. Amr ile Şas b. Adiy, Rasulullah (sav)'ın yanına geldiler. Aralarında karşılıklı konuşmalar oldu. Allah Rasulü kendilerini Allah'ın yoluna çağırdı ve Allah'ın azabından korkuttu. Bunun üzerine: Sen bizi ne diye korkutuyorsun Ey Muhammed? Biz, Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz -hıristiyanların dedikleri gibi- dediler. Bunun üzerine yüce Allah da onlar hakkında: **"Yahudi ve hıristiyanlar: Biz, Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz dedi-**

ler. De ki: Öyleyse günahlarınız yüzünden niçin sizi azaplandırıyor?" âyeti sonuna kadar nazil oldu. Bunun üzerine Muâz b. Cebel ile, Sa'd b. Ubade ve Ukbe b. Vehb onlara: Ey yahudiler topluluğu Allah'tan korkunuz dediler. Allah'a and olsun ki sizler, onun Allah'ın Rasulü olduğunu gerçekten biliyorsunuz. Gerçekten siz, peygamber olarak gönderilmeden önce ondan bize söz ediyordunuz ve bize onun niteliklerini anlatıyordunuz.

Bunun üzerine Rafi' b. Hureymele ile Vehb b. Yehuza şöyle dediler: Hayır, biz size böyle bir şey demedik. Allah da Musa'dan sonra herhangi bir kitap göndermemiştir ve Musa'dan sonra uyarıcı ve müjdeci olmak üzere bir peygamber de göndermiş değildir. Bunun üzerine yüce Allah: ***"Ey kitab ehli, peygamberlerin arasının kesildiği bir zamanda size açıklayıp duran Rasulümüz gelmiştir... Allah her şeye gücü yetendir."*** (el-Maide, 5/19) âyetini indirdi. (1)

es-Süddî der ki: Yahudiler, yüce Allah'ın, İsrail (Yakub) aleyhisselama: Senin oğlun benim de ilk oğlumdur diye vahyettiğini iddia etmişlerdir. Süddî'den başkaları da der ki: Hıristiyanlar da: Biz, Allah'ın oğullarıyız dediler. Çünkü İncil'de Hz. İsa'dan: "İşte ben, benim de babam, sizin de babanız olana gidiyorum" dediği nakledilmektedir.

Bu buyruğun anlamının: Biz, Allah'ın elçilerinin oğullarıyız, şeklinde olduğu da söylenmiştir. O takdirde bir muzafın hazf edilmesi sözkonusudur. Özetle onlar, kendilerinin bir üstünlüğe sahip oldukları görüşünde idiler. Yüce Allah da onların bu iddialarını reddederek: **"Öyleyse günahlarınız yüzünden niçin sizi azaplandırıyor?"** diye sormaktadır. Dolayısı ile, onlar iki şıktan birisi ile karşı karşıya bulunuyorlardı. Ya, O bize azab edecektir diyeceklerdi, o taktirde onlara: O halde siz, ne Allah'ın oğullarısınız, ne de sevdiklerisiniz. Çünkü seven, sevdiğine azab etmez. Siz de O'nun sizi azaplandıracağını ikrar etmektesiniz. Bu da sizin yalan söylediğinizin delilidir denilirdi. Bu ise, cedelciler nezdinde "burhan-ı halef" diye bilinen usuldür. Veya: O bize azab etmeyecektir diyerek, kitaplarında bulunanı ve peygamberlerinin getirdiklerini yalanlayacaklar, aralarından isyan edenlerin azaba uğratılacaklarını itiraf ettikleri halde masiyet işlemeyi mübah göreceklerdi. Kitaplarının hükümlerine bağlı kalmalarının sebebi de işte budur.

"Niçin sizi azaplandırıyor" buyruğunun, niçin sizi azaplandırdı anlamında olduğu da söylenmiştir. O takdirde bu, mazi (geçmiş) anlamındadır. Yani, neden sizleri maymunlara ve domuzlara dönüştürdü. Ve niçin sizden önceki yahudi ve hıristiyanları -onlar da sizin gibi oldukları halde- çeşitli azaplarla azaplandırdı? Çünkü yüce Allah, henüz meydana gelmemiş herhangi bir

(1) Her iki rivâyeti de es-Suyûti, *ed- Durru'l Mensûr*, III. 44-45.

şeyi onlara karşı delil olarak getirmez. Zira, onlar böyle bir soruyu: Yarın bize azab edilmeyecektir, diye cevap verebilirler. O bakımdan bildikleri şeylerle onlara karşı delil getirilmiştir.

Daha sonra yüce Allah: **"Hayır siz, O'nun yarattığı insanlardansınız"** diye buyurmaktadır. Yani, sizler de O'nun diğer yaratıkları gibisiniz. İtaat ve masiyetiniz dolayısı ile sizi hesaba çeker ve herkese yaptığı amelin karşılığını verir.

"O, dilediği kimseye mağfiret eder." Yani, yahudilerden tevbe eden kimselere mağfiret eder. **"Dilediği kimseyi"** Yahudilik üzere ölenleri **"de azaplandırır."**

"Göklerin, yerin ve her ikisinin arasındaki her şeyin mülkü Allah'ındır." O'na karşı duracak, O'nun hiçbir ortağı yoktur. **"Sonunda dönüş O'nadır."** Ahirette, kulların işleri yalnız O'na dönecektir.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ
الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ
وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾

19- Ey kitab ehli, peygamberlerin arasının kesildiği bir zamanda size (dini) **açıklayıp duran Rasûlümüz gelmiştir. "Bize bir müjdeleyici ve bir korkutucu gelmedi" demeyesiniz diye. İşte size gerçekten müjdeleyici ve korkutucu bir peygamber gelmiş bulunuyor. Allah herşeye gücü yetendir.**

Yüce Allah'ın: **"Ey kitab ehli... size, Rasulümüz gelmiştir"** buyruğunda kastedilen Muhammed (sav)'dır. **"Size,** (dini) **açıklayıp duran"** yarın bize bir peygamber gelmedi diyemesinler diye, onların ileri sürebilecekleri bir delillerinin kalmadığını açıklayan peygamberimiz **"Peygamberlerin arasının kesildiği bir zamanda geldi."**

(Arasının kesildiği anlamı verilen) **Fetret:** Sükûn demektir. Bunun, iki peygamber arasındaki kesinti süresi olduğu da söylenmiştir. Bu açıklama Ebû Ali ile ilim ehlinden bir guruptan rivâyet edilmiştir. Bunu da er-Rummanî nakletmektedir. Der ki: Fetrette aslolan, o zamana kadar gayretle yapılan çalışmanın kesintiye uğramasıdır. Ve bu; "(فتر عن عمله وفترته عنه): İşini kesti ve onu işinden alıkoydum" tabirlerinden alınmıştır. Suyun sıcaklığının sona erip soğu-

maya başlaması (alması)nı anlatmak üzere kullanılan; (فتر الماء) tabiri de buradan gelmektedir. Keskin bakışı kalmamış kadın hakkında kullanılan; (وامرأة فاترة الطرف) tabiri de buradan gelmektedir. Bedenin füturu da suyun füturu (soğuması) gibidir. Fitr ise, şehadet parmağı ile baş parmağın açılışı halinde aradaki boşluğun adıdır.

Buyruk: Peygamberler, ondan bir süre önce gelip geçmiştir anlamındadır. Bu fetret süresinin ne kadar olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Muhammed b. Sa'd, *"et-Tabakat"* adlı kitabında İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: İmran oğlu Musa ile Meryem oğlu İsa (ikisine de selam olsun) arasında binyediyüz yıl geçmiştir. Her ikisi arasında fetret dönemi olmamıştır. İkisi arasında -diğer kavimlerden gönderilen peygamberler müstesnâ- yalnızca İsrail oğullarından bin peygamber gönderilmiştir. Hz. İsa'nın doğumu ile Peygamber (sav) arasında ise, beşyüz altmış dokuz yıl geçmiştir. Bu sürenin baş taraflarında üç peygamber gönderilmiştir ki, yüce Allah'ın şu buyruğunda kendilerinden söz edilmektedir: ***"O zaman Biz onlara, iki elçi göndermiştik de, onlar da ikisini de yalanlamışlardı. Biz de üçüncü birisi ile takviye etmiştik."*** (Yasin, 36/14) Takviye olarak gönderilen peygamber ise "Şem'ûn"dur. O da havarilerdendi. Allah'ın hiçbir peygamber göndermediği fetret dönemi ise, dörtyüzotuzdört yıldır. (1) el-Kelbî'nin naklettiğine göre ise, Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında beşyüzaltmışdokuz yıl geçmiş ve ikisi arasında dört peygamber gönderilmiştir. Bunlardan birisi, Absoğullarından Halid b. Sinan adında arap bir peygamberdir.

el-Kuşeyrî der ki: Böyle bir şey ise, ancak sadık bir haber ile bilinebilen türden şeylerdir. Katade de der ki: Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında altıyüz yıl geçmiştir. Mukatil, ed-Dahhâk ve Vehb b. Münebbih de bu görüştedir. Şu kadar var ki, Vehb buna yirmi yıl daha ilave etmektedir. Yine ed-Dahhâk'tan dörtyüzotuz küsür yıl geçtiğini söylediği de nakledilmiştir.

İbn Sa'd, İkrime'den şöyle dediğini nakletmektedir: Âdem ile Nuh arasında on karn (nesil) geçmiştir ki, bunların hepsi müslüman idiler. Yine İbn Sa'd der ki: Bize, Muhammed b. Amr b. Vakid el-Eslemî, birden çok kişiden şöyle dediklerini haber vermiştir: Adem ile Nuh arasında on karn (asır) geçmiştir. Bir karn ise yüzyıldır. Nuh ile İbrahim arasında on asır geçmiştir. Yine her bir asır yüz yıldır. İbrahim ile İmran oğlu Musa arasında on asır geçmiştir. Her bir asır yüz yıldır. (2) İşte, Adem ile Muhammed (ikisine de selam olsun) arasında geçen asırlar ve yıllar bunlardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) İbn Sa'd, *Tabakaat*, I, 53.

(2) İbn Sa'd, aynı yer.

"Bize, bir müjdeleyici" müjde veren bir kimse **"ve bir korkutucu"** korkutup uyaran bir kimse **"gelmedi demeyesiniz diye."** Böyle demeniz istenmediğinden dolayı anlamındadır. O bakımdan bu, nasb mahallindedir.

İbn Abbas der ki: Muaz b. Cebel ile Sa'd b. Ubade ve Ukbe b. Vehb, yahudilere: Ey yahudiler Allah'tan korkunuz. Allah'a yemin ederiz ki, hiç şüphesiz sizler Muhammed'in Allah'ın Rasulü olduğunu biliyorsunuz. Ve gerçekten sizler, peygamber olarak gönderilmeden önce, ondan bize söz ediyor ve bu nitelikleriyle bize onu anlatıyordunuz, dediler. Bunun üzerine yahudiler: Allah, Musa'dan sonra ne bir kitab indirdi, ne de ondan sonra herhangi bir müjdeci ve uyarıcı kimse gönderdi, dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu. (1)

"Allah herşeye gücü yetendir." Yarattıklarından dilediğini peygamber olarak göndermeye güç yetirendir. Müjdelediği ve uyarıp korkuttuğu şeyleri gerçekleştirmeye gücü yetendir, diye de açıklanmıştır.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَاقَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ
أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا ۖ وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾
يَاقَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ
أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿٢١﴾ قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ ۖ
وَإِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا ۚ فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ
﴿٢٢﴾ قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا
عَلَيْهِمُ الْبَابَ ۚ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا
إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾ قَالُوا يَامُوسَىٰ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا أَبَدًا
مَادَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾

(1) es- Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 45.

قَالَ رَبِّ إِنِّي لَآ أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ
الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً ۚ
يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ ۗ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

20- Hani Musa kavmine demişti ki: "Ey kavmim, Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün ki, içinizden peygamberler göndermiş ve sizi hükümdarlar yapmış, âlemlerden hiç kimseye vermediğini de size vermişti.

21- "Ey kavmim, Allah'ın size yazdığı arz-ı mukaddese girin. Gerisin geriye dönmeyin. Yoksa kaybedenler olarak geri dönersiniz."

22- Dediler ki: "Ey Musa, orada zorba bir topluluk var. Doğrusu onlar oradan çıkmadıkça biz de oraya asla girmeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, biz de o zaman gireriz."

23- (Allah'tan) **korkan kimselerden, Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki kişi dedi ki: "Onların üzerine kapıdan girin. Oradan girdiniz mi, muhakkak siz galip gelirsiniz. Eğer iman edenler iseniz, yalnız O'na güvenip dayanınız."**

24- Onlar da dediler ki: "Ey Musa, onlar orada bulundukça biz asla oraya girmeyiz. Git, sen ve Rabbin savaşın. Biz de buracıkta oturuyoruz."

25- (Musa): **"Rabbim ben, kendim ve kardeşimden başkasına sahip değilim. Artık bizim aramızla o fâsıklar topluluğunun arasını ayır" dedi.**

26- (Allah) **buyurdu ki: "Artık orası onlara kırk yıl haram edildi. Onlar, o yerde şaşkın şaşkın dolaşacaklardır. Artık sen de o fâsıklar topluluğu için tasalanma."**

Yüce Allah'ın: **"Hani Musa kavmine demişti ki: Ey Kavmim, Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün..."** buyruğu, yüce Allah tarafından onların (Hz. Peygamberin çağdaşı olan yahudilerin) geçmişlerinin Hz. Musa'ya karşı direndiklerini ve ona isyan ettiklerini beyan etmektedir. İşte bunlar da Muhammed (sav)'a karşı aynı tavırları sürdürmektedirler. Bu, Hz. Peygambere bir tesellidir. Yani, ey iman edenler, hem Allah'ın üzerinizdeki nimetini ha-

tırlayın, hem de Musa'nın başından geçen olayı hatırlayın.

Abdullah b. Kesir'den; "(يا قوم اذكروا): **Ey kavmim... düşünün"** buyruğunu, "mim" harfini ötreli olarak (يا قومُ اذكروا) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Benzeri buyruklar da böyledir, ifadenin takdiri ise: Ey hitab ettiğim kavim, topluluk... anlamındadır.

"İçinizden peygamberler göndermiş" buyruğundaki peygamberler anlamına gelen (أنبياء) kelimesi, munsarıf değildir. Çünkü sonunda müenneslik eli'i bulunmaktadır.

"Ve sizi hükümdarlar yapmış" yani, kendi işinizin sahibi ve mâliki kılmıştır. Daha önce Firavun'un mülkiyeti ve onun kahr u galebesi altında bulunuyorken, şimdi size kimse galip gelememektedir. O, sizi firavundan, onu suda boğmak sûretiyle kurtarmış oldu. Bu anlamda onlar, hükümdarlar idiler.

es-Süddî, el-Hasen ve başkaları da buna yakın ifadelerle bu buyruğu açıklamışlardır. es-Süddî der ki: Onların herbirisi kendisine, aile halkına ve malına mâlik idi.

Katade de der ki: Yüce Allah, onlar hakkında: **"Sizi hükümdarlar yapmış"** diye buyurmuştur. Çünkü bizler, Ademoğulları arasında kendilerine ilk hizmet edilen kimselerin onlar olduğundan söz ederdik.

İbn Atiyye der ki: Ancak bu açıklama zayıftır. Çünkü kıptîler, İsrailoğullarını kendi hizmetlerinde kullanmakta idiler. Ademoğullarının uygulamalarından açıkça anlaşılan şu ki, nesilleri artıp çoğaldıkları zamandan bu yana, onların kimisi kimisinin emri altında çalışırdı. Ümmetlerin arasındaki farklılık sadece bu mâlik oluşun anlamı bakımındandı.

Âyetin bu bölümü şöyle de açıklanmıştır: O, sizi izin alınmaksızın yanınıza girilmeyecek şekilde ev ve mesken sahibi kimseler kıldı. Bu anlamdaki bir açıklama, ilim ehlinden bir topluluktan rivâyet olunmuştur.

İbn Abbas der ki: Eğer bir kimsenin evine, kendisinin izni olmaksızın girilmiyor ise, o bir melik (hükümdar) dır.

Yine el-Hasen'den ve Zeyd b. Eslem'den nakledildiğine göre, her kimin bir evi, hanımı ve hizmetçisi varsa o kimse bir hükümdardır. Bu aynı zamanda Müslim'in Sahihi'nde nakledildiği üzere Abdullah b. Amr'ın da görüşüdür.

Müslim'in Sahihi'nde Ebû Abdurrahman el-Hubullî'den şöyle dediği nakledilmektedir: Ben, Abdullah b. Amr b. el-Âs'ı -bir adamın kendisine soru sorması üzerine- şöyle derken dinledim: Bizler, muhacirlerin fakirlerinden değil miyiz? Abdullah ona: Senin yanında yattığın bir hanımın var mı? O, evet dedi. Yine Abdullah: Peki mesken olarak kullandığın bir evin var mı diye sordu, adam evet dedi. Abdullah: O halde sen zenginlerdensin, dedi. Adam: Benim bir hizmetçim de var deyince, Abdullah b. Amr: O halde sen hükümdar-

lardansın, diye cevap verdi. (1)

İbnü'l-Arabî der ki: Bunun faydası şu ki, kişi üzerine bir keffaret vacib olursa o da eve ve hizmetçiye sahip ise keffaretini yerine getirmek için bunları satıp oruç tutması caiz olmaz. Çünkü, köle azad etmeye gücü yeten bir kimsedir. Hükümdarlar ise, oruç tutarak keffarette bulunmazlar. Köle azad etmekten aciz olmakla da nitelendirilmezler.

İbn Abbas ve Mücahid der ki: Allah, onları men, selva (suyun kendisinden fışkırdığı) taş ve onları gölgelendiren bulut ile hükümdarlar yapmıştı. Yani onlar, tıpkı hükümdarlar gibi kendilerine hizmet edilen kimselerdi.

Yine İbn Abbas'tan, bununla hizmetçi ve evin kastedildiği nakledilmiştir. Mücahid, İkrime, el-Hakem b. Uyeyne de böyle demiş ve bunlar ayrıca hanımı da ilave etmişlerdir. Zeyd b. Eslem de böyle demiştir. Şu kadar var ki, onun bunu Peygamber (sav)'dan naklettiği de bilinmektedir: "Her kimin içinde barınacağı bir evi, hanımı ve kendisine hizmet edecek bir hizmetçisi varsa, o bir hükümdardır." (2) Bunu en-Nehhâs nakletmiştir.

Şöyle de denilmektedir: Her kim, kendisinden başkasına muhtaç olmuyorsa o kimse bir hükümdardır. Bu da Hz. Peygamberin şu buyruğunu andırmaktadır: "Her kim kafilesi (çoluk çocuğu arasında) güvenlik içerisinde, bedeni afiyette sabahı eder ve günlük yiyeceğine de sahip bulunuyor ise, ona adeta dünya herşeyiyle verilmiş gibidir." (3)

Yüce Allah'ın: **"Alemlerden hiç kimseye vermediğini de size vermişti"** buyruğundaki hitap, müfessirlerin cumhuruna göre, Hz. Musa tarafından kavmine yapılmıştır. İfadenin akışı da böyle olmasını gerektirir. Mücahid der ki: Burada verilenlerle kast edilen men, selva, (suyun kaynadığı) taş ve onları gölgeleyen buluttur. Verilenlerden kastın, aralarındaki çok peygamber ile kendilerine gelen âyetler olduğu da söylenmiştir. Kötülük ve aldatma niyetinden uzak, selim kalpler olduğu söylendiği gibi, ganimetlerin ve onlardan yararlanmanın helal kılınması olduğu da söylenmiştir.

Derim ki: Bu, red olunan bir görüştür. Çünkü ganimetler, sahih hadiste sabit olduğuna göre, bu ümmetten başka herhangi bir kimseye helal kılınmış değildir. Yüce Allah'ın izniyle buna dair açıklamalar ileride gelecektir.

Hz. Musa tarafından bu sözler izzet-i nefse sahip olmalarını ve zorbaların topraklarına kuvvet ile girme emrine uymalarını sağlamaya hazırlamak için söylenmiştir. Bu hususta Allah'ın aziz kıldığı ve şanını yücelttiği kimselerin

(1) ***Müslim***, Züht 37.
(2) **Ebû Dâvûd**, ***el- Merâsil***, 181
(3) ***Tirmizî***, Züht 34; ***İbn Mâce***, Züht 9.

davranışı gibi oraya girmelerine hazırlık olsun diyedir.

"Alemlerden" buyruğu, el-Hasen'den nakledildiğine göre, çağdaşınız olan alemlerden anlamındadır. İbn Cübeyr ve Ebû Mâlik ise derler ki: Burada hitab Muhammed (sav)'ın ümmetinedir. Bu ise, benzeri ifadelerin güzel kaçmadığı sözün zahirinden bir uzaklaşmadır.

Dimaşk'ın, zorbaların oturdukları yer olduğuna dair birbirini destekleyen haberler varid olmuştur.

"Arz-ı mukaddes" demek, tertemiz kılınmış arz demektir. Mücahid ise, mübarek kılınmış arz demektir der. Bereket ise, kıtlık, açlık ve benzeri şeylerden arındırılmak anlamındadır. Katade der ki: Burası Şam (Suriye) memleketidir. Mücahid ise, Tûr ve çevresidir demektedir. İbn Abbas, es-Süddî ve İbn Zeyd, burası Eriha'dır derler. ez-Zeccac der ki: Arz-ı mukaddes, Dimaşk, Filistin ve Ürdün'ün bir bölümüdür. Katade'nin sözü ise bütün bunları kapsamaktadır.

"Allah'ın size yazdığı" yani, içerisine girmeyi üzerinize farz kılıp, oraya girmeyi ve orayı size yerleşeceğiniz yurt kılmayı vadettiği arz demektir. İsrail oğulları, Mısır'dan çıkınca, yüce Allah onlara, Filistin topraklarında bulunan Erihalılar ile cihad etmeyi emretti. Onlar, biz bu ülkeyi bilmiyoruz dediler. Bu sefer, (Hz. Musa) Allah'ın emri ile her bir koldan bir kişi olmak üzere aralarından oniki nakîb gönderdi. Bunlar, -daha önce geçtiği gibi- haber toplayıp tecessüs edeceklerdi. O beldenin sakinlerinin Amâlikalılardan zorba kimseler olduklarını gördüler. Dehşet verecek iri yapıda olduklarını tesbit ettiler. Hatta şöyle denilmiştir: Bu kimselerden birisi, bu nakîbleri gördü, onları alıp bahçesinden toplamış olduğu meyveler arasına elbisesinin yenine koydu. Ve onları hükümdarın önüne getirip önüne saçtı ve dedi ki: Bunlar bizimle savaşmak istiyorlar. Hükümdar kendilerine şöyle dedi: Haydi, adamınızın yanına geri dönün ve ona bizim durumumuzu -az önce geçtiği gibi- haber verin, dedi. Yine denildi ki: Geri döndüklerinde, o bölgenin üzümünden bir salkım aldılar. Denildiğine göre bu salkımı bir kişi taşıdı, yine bu salkımı oniki nakîb'in birlikte taşıdığı da söylenmiştir. (1)

Derim ki: Bu doğruya daha yakın görünmektedir. Çünkü, denildiğine göre nakîbler, zorba topluluğun yanına varmışlar ve onlardan herhangi birisinin elbisenin yenine, kendilerinden iki ikişinin girecek kadar iri olduklarını, onlardan birisinin salkımını, nakîblerden ancak beş kişinin bir tahta üzerinde taşıyabildiğini, taneleri boşaltıldığı takdirde onlara ait bir nar kabuğunun yarısı içerisine beş ya da dört kişi girdiğini görmüşlerdir.

(1) Bu ve benzeri rivâyetler, sahih olmayan ve sahih bir dayanağı bulunmayan asılsız rivayetlerdir.

Derim ki: Bununla birincisi arasında herhangi bir çelişki yoktur. Çünkü, onları elbisenin yeni içerisine alan zorba kişi -ki, kucağına aldığı da söylenmiştir- Uc b. Anâk'dır. Uc ise, aralarında boyu en uzun, yaratılışı en iri kimse idi. -Yüce Allah'ın izniyle ileride anlatılacağı üzere-. diğerlerinin uzunluğu ise, Mukatil'in görüşüne göre, altıbuçuk zira idi. el-Kelbî der ki: Onlardan herbirisinin boyu sekiz zira idi. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır. Yûşa ile Yukanna oğlu Kâlib dışında nakîbler bu haberi yayıp, İsrail oğulları cihada çıkmayı kabul etmeyince, bu isyankârlar ölüp de çocukları yetişinceye kadar kırk yıl süreyle Tih'de kalmakla cezalandırıldılar. Daha sonra bunların yetişen çocukları zorbalarla savaştı ve onları yenik düşürdüler.

"Gerisin geriye dönmeyin." Yani, bana itaat etmekten ve benim size emretmiş olduğum bu zorbalarla savaşmaktan geri dönmeyin. Anlamının: Yüce Allah'a itaatten vazgeçip O'nun masiyetine dönmeyin şeklinde olduğu da söylenmiştir ki, ikisinin de anlamı birdir.

"Dediler ki: Ey Musa, orada zorba bir topluluk var." Yani, iri yarı, uzun boylu kimseler var. Buna dair açıklamalar az önce geçti. Uzun boylu hurma anlamında (نخلة جبارة) denilir. Cebbâr, ululanan, zillet ve fakirlikten uzak kalan kimse demektir. ez-Zeccâc der ki: İnsanlardan cebbâr kişi zorba demektir. Bu da insanları istediği şeyi yapmaya cebreden (mecbur eden zorlayan) kimse demektir. Buna göre bu kelimenin aslı, zorlamak (ikrâh) demek olan icbârdan gelmektedir. Böyle bir kişi, başkalarını istediği şeyi yapmaya cebreder, zorlar.

Bunun, kemiğin cebredilmesinden alındığı da söylenmiştir. Buna göre ise "cebbar"ın asıl anlamı, kendi işini ıslah eden, düzelten demektir. Daha sonra ise hak veya batıl olsun kendisine menfaat sağlayan her kimse hakkında kullanılır, olmuştur. Şöyle de denilmiştir: Kemiğin cebredilmesi (kırık kemiğin kaynaması) da aynı şekilde zorlama anlamı ile alakalıdır.

el-Ferrâ der ki: Ben, "fe'âl"veznine (افعل) vezninden sokulmuş yalnızca iki kelime biliyorum. Bunlardan birisi (جَبّار): Cebbâr, zorba kelimesi, (أجبر) dan, diğeri ise (دَرّاك): Yetişen kelimesi de (أدرك) den gelmiştir.

Diğer taraftan şöyle de denilmektedir: Bu zorba kimseler, Ad kavminin kalıntıları idi. Yine denildiğine göre bunlar, İshâk oğlu İso'nun soyundandırlar. Bunlar Rûmlardan idiler. Ûc b. el-Anek de beraberlerinde idi. Onun boyu ise, üçbin üçyüz otuzüç zira imiş. Bunu İbn Ömer söylemiştir. Uc, elindeki bastonu ile bulutları çeker bulutlardan su içer, denizin dibinden balıkları alır, güneşe doğru kaldırarak güneşin harereti̇nde balığı kızartır sonra da yermiş. Nuh (a.s)'ın tufanı olduğu sırada, yükselen sular, dizkapaklarını aşmamıştı. O sırada ise, üçbin altıyüz yaşında idi. Hz. Musa'nın askerleri kadar bir kaya parçasını üzerlerine atmak için sökmüş, ancak yüce Allah bir kuş

göndermiş bu kuş o kaya parçasını gagasına almış ve bu kaya parçası Üc'un boynuna düşerek onu yere yıkmış. On zira (arşın) uzunluğunda olan Hz. Musa da yine on zira uzunluğundaki sopası ile gelmiş, ayrıca yukarı doğru on zira daha yükseltildiği halde ancak onun yere yıkılmış haliyle topuğuna kadar yükselebilmiş ve onu öldürmüştü.

Şöyle de denilmiştir. Hz. Musa onu, topuğunun altındaki sinirine vurmuş, böylece onu yere yıkarak Üc ölmüştü. Üc, Mısır'daki Nil nehrine düşmüş ve bir sene boyunca nehirde onlara köprü vazifesini görmüştü. Bu anlamdaki rivâyetleri, birtakım farklı lafızlarla birlikte Muhammed b. İshâk, Taberî, Mekkî ve başkaları zikretmiştir. el-Kelbî der ki: Üc, Harut ile Marut'un zina ettikleri ve bunun sonucunda hamile kalmış kadının çocuklarındandı. (1) Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Doğrusu onlar, oradan çıkmadıkça" buyruğunda kast edilenin İlya beldesi veya Eriha olduğu söylenmiştir; yani savaşsız, olarak orayı onlar bize teslim etmedikçe **"biz de oraya asla girmeyiz."**

Şöyle de denilmiştir: Onlar, bu sözleri zorbalardan korktukları için söylemişlerdi. Yoksa, isyan kastı ile söylememişlerdi. Çünkü onlar: **"Eğer oradan çıkarlarsa, biz de o zaman gireriz"** demişlerdi.

"(Allah'tan) **korkan kimselerden... iki kişi dedi ki: ...**" İbn Abbas ve başkaları şöyle demiştir: Bu iki kişi, Yûşa ile Yûkanna oğlu Kâlib'dir. Babasının adının Kâniyâ olduğu da söylenmektedir. Bunların ikisi de oniki nakîbden idiler.

"Korkan" yani, zorbalardan korkan kimseler. Katade ise, Allah'tan korkan kimseler, diye açıklamıştır. ed-Dahhâk da der ki: Burada sözü geçen iki kişi, zorbalar şehrinde ve Musa'nın dinini kabul etmiş iki kişi idiler. Bu görüşe göre **"korkan kimselerden"** olanlar, Amâlikalılardan idiler. Ve bunlar, tabiatları gereği imanlarından haberdar, edilip dinleri dolayısıyla işkenceye maruz kalmaktan korkmuşlar, fakat Allah'a güvenmişlerdi. Buradaki korkmaktan, kasıt, İsrail oğullarının zayıflık göstermesinden ve korkaklığa kapılmasından korkan kimseler diye de açıklanmıştır.

Mücahid ve İbn Cübeyr: " (يَخَافُونَ): Korkan kimseler" kelimesini "ve" harfi ötreli olarak (يُخَافُونَ): Korkulan kimseler diye okumuşlardır ki, bu da bu iki kişinin Musa'nın kavminden olmadıkları görüşünü pekiştirmektedir.

"Allah'ın kendilerine" İslam ile yahut kesin inanç (yakin) ve salah ile **"nimet verdiği iki kişi dedi ki: Onların üzerine kapıdan girin. Oradan girdiniz mi, muhakkak siz galip gelirsiniz."** Bunlar, İsrail oğullarına şöyle de-

(1) Üc'a dair bu haberler de asılsızdır.

diler: Bunların cüsselerinin büyüklüğü sizi korkutmasın. Kalpleri sizden korku ile dolup taşmış bulunuyor. Evet, cüsseleri iridir ama kalpleri güçsüzdür.

Çünkü bunlar daha önceden sözü geçen kapıdan üzerlerine girdikleri takdirde, girenlerin galip geleceklerini biliyorlardı.

Bu iki kişinin bu sözlerini, Allah'ın va'dine olan güvenleri dolayısıyla söylemiş olmaları da muhtemeldir.

Daha sonra bu iki kişi sözlerine şöyle devam etti: **"Eğer iman edenler iseniz, yalnız O'na güvenip dayanınız."** Eğer O'nu tasdik eden kimseler iseniz, O'na güvenip dayanınız. Çünkü O, muhakkak size yardımcı olacaktır.

Diğer taraftan birinci görüşe göre şöyle de denilmiştir: Bu iki kişi bu sözlerini söyleyince, İsrailoğulları onları taşa tutmak istediler ve ikinizi doğrulayıp diğer on kişinin söylediklerini mi bırakacağız diye çıkışmışlardır.

Daha sonra da Hz. Musa'ya: **"Dediler ki: Ey Musa, onlar orada bulundukça biz asla oraya girmeyiz."** Bu ise, bir inatlaşma ve savaşma emrinden yan çizme, Allah'ın yardımından da ümit kesmenin ifadesidir. Daha sonra, Şanı Yüce ve Mübarek Rabbimizin sıfatını bilmezlikten gelerek: **"Git, sen ve Rabbin savaşın"** diyerek, yüce Allah'ı -bundan yüce ve münezzeh olduğu halde- gitmek ve hareket etmek, intikal etmekle nitelendirdiler. Bu, da onların müşebbihe'den olduklarının delilidir. el-Hasen'in açıklamasının anlamı budur. Çünkü el-Hasen şöyle demiştir: Bu onların Allah'a kâfir olmalarının ifadesidir. Bu sözlerden daha zahir olarak anlaşılan da budur.

Şöyle de denilmiştir: Senin Rabbinin sana yardım edip zafer vermesi, bizim sana yardımcı olmamızdan daha uygundur. Eğer sen O'nun Rasulü isen, O'nun seninle beraber savaşması, bizim savaşmamızdan daha uygundur. Buna göre de yine onların bu sözleri küfür olur. Çünkü Hz. Musa'nın risaletinden yana şüphe etmiş oluyorlardı.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Haydi git sen savaş ve Rabbin de sana yardım etsin.

Burada: "Rab" kelimesi ile Harun'u kastettikleri de söylenmiştir. Çünkü Harun, Hz. Musa'dan daha büyüktü ve Hz. Musa ona itaat ederdi. Özetle onlar, bu sözleriyle fasıklık ettiler. (Doğru yoldan çıktılar). Çünkü yüce Allah: **"Artık sen de o fasıklar topluluğu için tasalanma."** Yani, üzülme diye buyurmuştur.

Devamla: **"Biz de buracıkta oturuyoruz"** dediler. Yani, buradan ayrılmayız ve savaşa da katılmayız. "(قَاعِدُونَ): **Oturuyoruz"** sözünün hal olarak (قاعدين): Oturanlarız, olması da mümkündür. Çünkü bu buyruktan önceki ifadeler tam bir anlam ifade etmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Rabbim, ben kendimle kardeşimden başkasına sahip de-**

ğilim... dedi" buyruğuna gelince, bu sözleri söylemesinin sebebi, Hz. Harun'un, Hz. Musa'ya itaat eden bir kimse oluşudur. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Rabbim ben, kendimden başkasına sahip olamıyorum. Daha sonra yeni bir cümle ile, **"kardeşim de."** Yani, kardeşim de aynı şekilde kendisinden başkasına sahip olamamaktadır, dedi. Birinci görüşe göre "kardeşim" anlamındaki kelime, "kendime" anlamındaki kelimeye atf edilmek sûretiyle nasb mahallindedir. İkinci görüşe göre ise, ref' mahallindedir.

Bu kelime (إِنِّي)'nin ismi olan "ya" (ben)e de atf edilebilir. Yani, ben de kardeşim de herbirimiz ancak kendimize sahip olabiliyoruz. Arzu edildiği takdirde **"sahip değilim"** anlamındaki kelimede yer alan zamire de atf edilebilir. Yani, ben de kardeşim de ancak kendimize sahip olabiliyoruz, anlamında olur.

"Artık bizim aramızla o fasıklar topluluğunun arasını ayır." Hz. Musa, yüce Allah'tan kendisiyle bu fasıklar topluluğunun arasını hangi yolla ayırmak istemiştir, diye sorulacak bir soruya, birkaç türlü cevap verilebilir:

1) Onların haktan uzak kaldıklarına ve işledikleri bu masiyet dolayısı ile doğrudan alabildiğine uzklaştıklarına delalet edecek bir şeyle. Bu da, Tîh'de karşı karşıya kaldıkları zorluklarla gerçekleşmiştir.

2) Kendileri ile fasıklar topluluğunu birbirinden ayırd etmek sûretiyle. Yani, bizi onların genelinden ve onların cemaatinden ayırt et. Cezada bizi onlara katma.

Anlamın; bizi, kendilerini mübtelâ ettiğin masiyetten korumak sûretiyle bizimle onların arasında hükmünü ver, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu kabildendir: *"O gecede her hikmetli bir iş bizden bir emir ile ayırd edilir."* (ed-Duhan, 44/4-5) Buradaki ayırd etmekten kasıt, hükmolunur şeklindedir. Yüce Allah da Tih'de onları öldürmek sûretiyle bunu yerine getirmiştir. Buradaki ayırd etmenin âhirette olmasını kast ettiği de söylenmiştir. Yani, Sen bizleri cennete koy ve cehennemde onlarla birlikte bizi bulundurma.

Bütün durumlarda uzak kalmaya delâlet eden "ayırt etme" anlamına kullanıldığına dair tanık da şairin şu beyitindeki ifadeleridir:

يـا ربِّ فـافـرق بينـه وبيني أشـدّ مـا فـرّقتَ بين اثنين

"Rabbim, benimle onun arasını öyle bir ayır ki,
İki kişinin arasını ayırıp ayırt ettiğin en ileri derecede (olsun)."

İbn Uyeyne de Amr b. Dinar'dan, o, Ubeyd b. Umeyr'den **"ayır"** anlamındaki kelimeyi "ra" harfini esreli olarak "(نَأْرِقْ) şeklinde okuduğunu rivâyet etmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Buyurdu ki: Artık orası onlara kırk yıl haram edildi. Onlar o yerde şaşkın şaşkın dolaşacaklardır."** buyruğunda dile getiren Hz. Musa'nın duasını kabul buyurdu ve kırk yıl Tîh'de bırakmakla onları cezalandırdı.

Tih, sözlükte asıl anlamı itibari ile şaşkınlık ve hayret demektir. Bu anlamda olmak üzere şaşıran kaybolan bir kimse hakkında (تَاهَ يَتِيهُ تَيْهاً وتَوْهاً) denilir. (وتيهه وتَوْهَتُه) şekillerinde "vav" ile de "ya" ile de kullanılır ise de "ya" ile kullanımı daha çoktur. (الأرض التِّيهاء): Kendisinde şaşırılan ve doğru yolun bulunamadığı yer anlamındadır. (ارض تِيهٌ وتِيهاء) de aynı manadadır. Şair (el-Accâc) bu anlamda olmak üzere şöyle demiştir:

تِيهٌ أتَاوِيهُ على السُّقَّاطِ

"Sabredemeyen ve yol bulamayan kimseler için alabildiğine şaşırtıcı, hayrette bırakıcıdır."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

بِتَيْهَاء قَفْرٍ والمَطِيُّ كأنَّها قَطَا الحَزْن قد كانت فِراخاً بُيُوضها

"Kupkuru ve yol bulunamaz bir yerde binekler ise adeta Yumurtasından çıkmış yavruları bulunan, ele avuca gelmez keklikler gibiydi."

İsrailoğulları, oldukça az miktarda fersahlar içerisinde yol alıp duruyorlardı. Bu miktarın altı fersah olduğu söylenmiştir. Gece gündüz bu alan içerisinde yol alıyorlar, akşamı ettikleri yerde sabah, sabahı ettikleri yerde de akşam oluyordu. Hiçbir şekilde dur durak bilmez, devamlı yol alıyorlardı.

Beraberlerinde Hz. Musa ile Hz. Harun'un bulunup bulunmadığı hususunda da görüş ayrılığı vardır. Beraberlerinde olmadıkları söylenmiştir. Çünkü Tih'te bulunmak bir ceza idi. Tih'de kaldıkları yılların sayısı, buzağıya taptıkları günlerin sayısı kadardır. Buzağıya taptıkları her bir gün karşılığında bir yıl Tih'te kalmakla cezalandırıldılar. Hz. Musa da: **"Artık bizim aramızla o fasıklar topluluğunun arasını ayır"** diye dua etmişti. (Duası kabul edilerek onlarla beraber bulundurulmamışlardı).

Hz. Musa ile Hz. Harun'un İsrailoğulları ile beraber oldukları, ancak tıp-

kı yüce Allah'ın, ateşi Hz. İbrahim için esenlikli ve serin kılışı gibi, bu Tîh'in işini de onlara kolaylaştırdığı da söylenmiştir.

"Haram edildi" buyruğu ise, onların oraya girmeleri engellenmiştir, demektir. Nitekim Allah yüzünü ateşe haram etsin, denirken senin ateşe girişin haram kılınsın. (ateşe girmeyesin) denilmek istenir. Buradaki haram kılış, engelleme anlamında bir haram kılıştır. Şer'î manada bir haram kılış değildir. Nitekim şair de şöyle demiştir:

جَـالَتْ لتصرعني فقلتُ لهـا اقصِري إنّي آمـرؤٌ صَـرْعِي عليـكِ حـرامُ

"Beni yere düşürmek için bir dolaştı, ben ona: Vazgeç bu işten, dedim. Çünkü ben, senin yıkman haram olan (imkânsız olan) birisiyim."

Yani, ben iyi ata binen bir kimseyim. Sen beni kolay kolay yere yıkamazsın.

Ebû Ali de der ki: Buradaki haram kılışın, teabbudî bir haram kılış olması da mümkündür. Şöyle sorulabilir: Aklı başında büyük bir topluluğun az miktardaki fersahlardan oluşan bir alan içerisinde yol alıp oradan çıkış yolunu bulamayışları nasıl mümkün olabilir? Cevap: Ebû Ali dedi ki: Bu, yüce Allah'ın, üzerinde bulundukları toprağı, uyudukları vakit değiştirip böylelikle onları başladıkları noktaya geri döndürmesi sûretiyle mümkün olabilir. Bunun dışında, onları şüphe ve tereddüde düşürecek başka şekil ve oradan çıkışlarını engelleyecek çeşitli sebeplerle harikulade bir mucize olmak üzere gerçekleştirilmesi de mümkündür.

"(أَرْبَعِينَ): **Kırk"** kelimesi, el-Hasen ve Katade'nin görüşüne göre Tih'in zaman zarfıdır. Derler ki: Onlardan hiçbir kimse o beldeye girmedi. Bu görüşe göre (عَلَيْهِم) kelimesi üzerinde vakıf yapılır. er-Rabi' b. Enes ve başları ise "(أَرْبَعِينَ سَنَةً): **Kırk sene"** kelimesi, haram kılışın zarfıdır. Bu görüşe göre ise, vakıf (أَرْبَعِينَ سَنَةً) üzerinde yapılır.

Birinci görüşe göre, onların çocukları oraya girmişlerdir. Bu görüşü İbn Abbas ifade etmiştir. Onlardan geriye ancak Yuşa ve Kâlib kalmıştır. Yûşa, onların soylarından gelen çocuklarla birlikte o şehre girdi ve o şehri fethetti. İkinci görüşe göre ise, kırk yıl sonrasında onlardan kalanlar o şehire de girmiş oldular.

İbn Abbas'tan rivâyet olunduğuna göre, Hz. Musa ile Hz. Harun Tîh'de vefat etmişlerdir. Başkası ise şöyle demiştir: Allah Hz. Yûşa'a peygamberlik verdi ve ona o zorbalarla savaşmayı emretti. İşte şehre girinceye kadar güneşin batması bu esnada olmuştu. Ganimetten çaldığını tesbit ettiği kişileri yakması da bu sırada olmuştur. Ganimet aldıkları vakit, semadan beyaz bir ateş in-

er ve ganimetleri yerdi. Bu da ganimetlerin kabul olunduğuna delildi. Eğer ganimetlerde bir hırsızlık yapılmışsa, bu ateş o ganimetleri yemezdi. Bunun yerine yırtıcı hayvanlarla yabani hayvanlar gelir, o ganimetleri yerdi.

Bu sırada ateş inmekle birlikte aldıkları ganimeti yakmadı. Bunun üzerin peygamberleri, aranızda ganimetten çalan vardır. Şimdi, her bir kabile gelsin bana bey'at etsin. Her bir kabile gelip ona bey'at etti. Onlardan birisinin eli, peygamberin eline yapıştı. Ganimetten hırsızlık yapan aranızdadır, dedi. Haydi, sizin aranızdaki her bir kimse gelsin bana bey'at etsin, dedi. Nihâyet onlardan birisinin eli, onun eline yapıştı, bu sefer şöyle dedi: Ganimetten çalan sensin. O da altından inek başını andıran bir şey çıkardı. Bu sefer ateş indi ve ganimetleri yaktı. (1)

Naklettiklerine göre, bu ağaç sesini andıran bir sesi ve kuş kanadı gibi bir kanadı bulunan, gümüş gibi beyaz bir ateşti. Yine naklettiklerine göre bu peygamber, ganimetten bu altını çalan kişiyi ve onun beraberindeki eşyayı, bugün "Ğavr Âciz" denilen yerde yaktı. Bu kişi, ganimet hırsızı anlamına gelen: el-Ğâll diye tanındı. Asıl adı Âciz idi.

Derim ki: Bu rivâyetten, bizden önce ganimetten hırsızlık yapanların cezasının ne olduğu anlaşılmaktadır. Dinimizde ise, ganimet hırsızının hükmüne dair açıklamalar daha önceden (Âli-İmran, 3/161. âyet, 2 ve 3. başlıklar ile devamında) geçmiş bulunmaktadır. Aynı şekilde, Ebû Hureyre'den gelen sahih hadiste sözü geçen ve adı müphem bırakılan peygamber ile ganimetten hırsızlık yapanın kimlikleri de açıklanmıştır. Söz konusu hadiste Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Peygamberlerden bir peygamber gazaya çıktı..." Bu hadisi Müslim rivâyet etmiş ve bu rivâyette şöyle denilmektedir: "Peygamber gazaya çıktı ve ikindi namazı vakti veya ona yakın bir vakitte kasabaya yaklaştı. Güneşe: Sen de emir altındasın ben de emir altındayım, dedi. Allahım, sen güneşi bir süre alıkoy. Güneş bunun üzerine, yüce Allah ona zafer verinceye kadar alıkonuldu... Nihâyet aldıkları ganimeti topladılar. Ateş o ganimeti yakmak üzere geldi, fakat onu azıcık dahi olsa yakmaya yanaşmadı. Bu sefer peygamberleri: Aranızda ganimet hırsızlığı yapan vardır. Her kabileden bir kişi gelsin, bana bey'at etsin. Ona gelip bey'at ettiler. Eli, iki ya da üç kişinin eline yapıştı. Ganimetten hırsızlık yapanlar sizlersiniz, dedi..." (2) deyip az önce geçen açıklamalara benzer şeyler zikretti.

İlim adamlarımız der ki: Erihalılar ile savaşıp, onu, cuma akşamına doğru fethetmek üzere iken, güneşin hareketten alıkonulmasındaki ve onun da fetihten önce güneşin batışından korkmasındaki hikmet şudur:

(1) Bk. *Buhârî*, Humus 8; *Müslim*, Cihâd 32; *Müsned*, II, 318.
(2) Bir önceki dipnotta belirtilen yerler.

Eğer güneşin hareketi alıkonulmamış olsaydı, cumartesi günü dolayısıyla savaşması ona haram olacaktı. Böylelikle düşmanları da bu durumu bilip kılıçlarıyla onları doğrayıp kökten imha edecekti.

Bu ise, denildiğine göre, Musa (a.s)'ın haber vermesiyle onun peygamberliğinin sabit oluşundan sonra, ona özel olarak verilen bir mucize idi. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Sözü geçen hadis-i şerifte Hz. Peygamber ayrıca şöyle buyurmaktadır: Ganimetler, bizden önce hiçbir kimseye helal kılınmış değildir. Çünkü yüce Allah bizim zayıflığımızı ve acizliğimizi bildiğinden, ganimetleri bize helal kılmıştır. Bu da yüce Allah'ın: **"Âlemlerden hiçkimseye vermediğini de size vermişti"** (el-Maide, 5/20) buyruğu ile ilgili olarak; bu, ganimetlerin ve onlardan yararlanmanın helal kılınışıdır, şeklindeki açıklamayı reddetmektedir.

Hz. Musa'nın Tih'te vefat ettiğini söyleyenlerden birisi de Amr b. Meymun el-Evdî'dir. Ayrıca o, Hz. Harun'un da Tih'de vefat ettiğini kaydeder. Her ikisi de Tih'de bir mağaraya çekilmiş, Hz. Harun vefat etmiş, Hz. Musa da onu defnedip İsrail oğullarına gitmişti. Harun ne yaptı diye sormaları üzerine, vefat etti deyince, İsrail oğulları, yalan söyledin, sen, bizim ona olan sevgimiz dolayısıyla onu öldürdün, dediler. Hz. Harun İsrail oğulları arasında sevilen bir kimse idi. Yüce Allah da Musa'ya; İsrail oğullarını al ve onları Harun'un kabrine götür. Ben onu, senin onu, öldürmediğini söyleyip eceliyle öldüğünü kendilerine haber vermesi için dirilteceğim, dedi. Hz. Musa, İsrail oğullarını alıp Hz. Harun'un kabrine gitti. Ey Harun, diye seslendi. Kabirden başını (topraklarını) silkeleyerek kalktı, Hz. Musa ona, seni ben mi öldürdüm diye sorunca, hayır ben öldüm, dedi. Bu sefer Hz. Musa, haydi yattığın yere geri dön, dedi ve yanından ayrılıp gitti.

el-Hasen der ki: Musa Tih'de ölmedi. Ondan başkası ise: Musa, Eriha'yı fethetti, dedi. Yûşa da öncü kuvvetler arasında idi. Eriha'da bulunan zorbalarla savaştı, sonradan da Hz. Musa İsrail oğulları ile birlikte Eriha'ya girdi ve Allah'ın dilediği kadar orada ikamet etti. Daha sonra da yüce Allah onun canını aldı. Kabrini, insanlardan hiçbir kimse bilmemektedir. es-Sa'lebî der ki: Bu konudaki görüşlerin en sahihi budur.

Derim ki: Müslim, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ölüm meleği, Musa (a.s)'a gönderildi. Melek Hz. Musa'ya gelince, ona bir tokat vurdu, gözünü çıkardı. Melek Rabbine geri dönüp: "Sen, ölmek istemeyen bir kula beni gönderdin" dedi. Allah, meleğe gözünü gerisin geri iade etti ve şöyle buyurdu: "Ona dön ve elini bir öküzün sırtına koymasını söyle. Elinin kapattığı her bir kıl karşılığında onun için bir yıllık ömür verilecektir." (Melek dönüp ona durumu anlatınca) Hz. Musa dedi ki: "Rabbim, sonra ne olacak?"

Yüce Allah: "Sonra ölüm" diye buyurunca, bu sefer Hz. Musa: "O halde şimdi (öleyim)" dedi. Yüce Allah'tan kendisini bir taş atımlık mesafe kadar Ârz-ı Mukaddese yaklaştırmasını diledi. Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Eğer orada olsaydım, şüphesiz sizlere, kırmızı (kum) tepeciğinin alt tarafındaki yolun kenarında kabrini gösterirdim." (1)

İşte bizim Peygamberimiz, Hz. Musa'nın kabrinin nerede olduğunu bilmiş ve yerini onlara tavsif etmiştir. İsra ile ilgili hadiste de, onu orada kabrinde ayakta namaz kılarken görmüştüm. (2) Şu kadar var ki: Yüce Allah Hz. Musa'nın kabrini, Peygamberimiz dışında diğer insanlardan saklı tutmuş ve onun bilinmesini engellemiş olabilir. Bunun böyle olması da ona ibadet edilmesi ihtimali ile olabilir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Hadis-i şerifte, Hz. Peygamberin yoldan kastettiği, Beytü'l- Makdise giden yoldur. Bazı rivayetlerde ise yol tabiri yerine Tur'un yan tarafı denilmektedir.

İlim adamları, Hz. Musa'nın, ölüm meleğinin gözünü tokatlamasının tevili ile ilgili olarak farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bunlardan birisi de şudur: Bu göz, hakiki anlamda bir göz değil, hayali bir gözdür. Ancak bu batıl bir görüştür. Çünkü bu, peygamberlerin gördükleri melek suretlerinin hakikati olmayan suretler olduğu sonucuna götürür.

Bir diğer açıklamaya göre bu göz, manevi bir gözdü. O gözü yerinden çıkartılması delil ile olmuştu. Bu ise, hakikati olmıyan mecazi bir anlatımdır. Bir diğer açıklama da şudur: Hz. Musa, onu ölüm meleği olarak tanımamış, kendisinden izinsiz olarak evine giren ve ona kastetmek isteyen bir kimse olarak görmüş, o da kendisini savunmak isterken gözüne bir tokat indirip gözünü çıkarmıştır. Böyle bir durumda ise, mümkün olan herbir yolla savunmaya girmek gerekir. Bu da güzel bir açıklamadır. Çünkü hem göz, hem de göze tokat vurmak hususunda hakiki bir anlatımı ifade etmektedir. Bu açıklamayı, İmam Ebu Bekr b. Huzeyme yapmıştır. Şu kadar var ki, hadisteki ifadelerle ona itiraz edilmiştir. O da şudur. Ölüm meleği, yüce Allah'a dönünce şöyle demiştir: "Rabbim, ölmek istemeyen bir kula beni gönderdin." Eğer Hz. Musa onun kimliğini bilmemiş olsaydı, ölüm meleğinin bu sözü doğru olamazdı. Yine bir başka rivayette: Melek, Hz. Musa'ya: "Rabbinin emrine icabet et" demiştir. Bu da meleğin kendisini tanıttığını göstermektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Bir diğer açıklama da şöyledir. Hz. Musa çabuk öfkelenen birisi idi. Öfkelendiği vakit ise, başından duman gibi bir şey çıkar, vücudundaki (sertleşen)

(1) *Buhârî*, Cenâiz 69; *Müslim* Fedâil 157, 158, *Nesai*, Cenâiz 121; *Müsned*, II, 269, 315.
(2) *Müslim*, Fedâil 164; *Nesai*, Kıyâmu'l- Leyl 15.

kılları, bedeni üzerindeki cübbesini kaldırırdı. Çabucak kızması ise, ölüm meleğine böylece tokat vurmasına sebep teşkil etmişti. İbnü'l-Arabî der ki: Bu ise, gördüğün gibi (kıymetsiz bir görüştür). Çünkü peygamberler ister hoşnut oldukları halde, ister kızgınlık halinde böyle bir işi yapmaktan masumdurlar.

Bu konudaki açıklamalardan birisi de -ki bu, görüşler arasında sahih olanıdır- şöyledir: Hz. Musa, ölüm meleğini tanımıştı. O meleğin ruhunu kabzetmek üzere geldiğini de bilmişti. Fakat bu melek muhayyerlik sözkonusu olmaksızın Hz. Musa'nın ruhunu kabzetmekle emr olunduğunu ifade ederek, kati olarak ruhunu almakta kararlı bir eda ile gelmişti. Hz. Musa ise, Peygamberimiz Muhammed (sav)'ın da açık bir şekilde ifade ettiği şekilde: "Şüphesiz Allah, muhayyer bırakmadıkça hiçbir peygamberin ruhunu almaz" (1) hususunu da biliyordu. İşte bu melek, Hz. Musa'ya bildirilen bu şekilden başka bir uslupla varınca, güçlü ruhi yapısı ve şehametiyle onu te'dibe kalkıştı ve ona attığı bir tokat ile, ölüm meleği için de bir imtihan olmak üzere, gözünü çıkardı. Zira bu ölüm meleği, Hz. Musa'ya muhayyer olduğunu açıkça ifade etmemişti. Bu açıklamanın doğruluğuna delalet eden hususlardan birisi de şudur: Ölüm meleği tekrar Hz. Musa'ya geri dönünce, hayat ile ölüm arasında onu muhayyer bıraktı, Hz. Musa da ölümü tercih edip, bu emre teslimiyetini gösterdi. Allah, gaybını daha doğru ve daha iyi bilendir.

Bu, Musa (a.s)'ın vefatı ile ilgili olarak söylenenlerin en sahih olanıdır. Müfessirler bu hususta öyle bir takım kıssa ve haberler zikretmektedir ki, bunların sıhhat derecelerini Allah bilir. Sahih rivayetler ise onlara ihtiyaç bırakmamaktadır.

Hz. Musa yüzyirmi yıl yaşadı. Rivayet olunduğuna göre Yûşâ, vefatından sonra rüyasında onu görmüş ve ona: Ölümü nasıl buldun diye sormuş, o da: "Diri diri bir koyunun derisinin yüzülmesi gibi" diye buyurmuştur. Bu doğru bir ifadedir. Çünkü Hz. Peygamber, sahih hadiste "et-Tezkire" adlı eserimizde açıkladığımız üzre: "Şüphesiz ölümün bir takım sekerâtı vardır" diye buyurmuştur. (2)

Yüce Allah'ın: **"Artık sen de o fasıklar topluluğu için tasalanma"** buyruğu, üzülme demektir. Şair (İmriuu'l Kays) da bu kelimeyi bu anlamda şöylece kullanmıştır:

يقولون لا تهلك أسًى وتَحمَّلِ

"Derler ki: Üzüntü ve kederden helâk etme kendini, katlan..."

(1) *Müsned*, VI, 274.
(2) *Buhârî*, Rikaak 42.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ ۘ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا
وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ ۚ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ ۖ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾

27- Bir de onlara Âdem'in iki oğlunun kıssasını hak ile oku. Hani onlar, birer kurban sunmuşlardı da, ikisinden birininki kabul olunmuş, öbürününki kabul olunmamıştı. O: "Seni mutlaka öldüreceğim" demişti. Öbürü: "Allah, ancak takvâlılardan kabul eder" demişti.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Bu Ayetin Önceki Buyruklarla İlişkisi ve Anlamı İle İki Âdemoğlunun Arasındaki Anlaşmazlığın Sebebi:

"Bir de onlara Âdem'in iki oğlunun kıssasını hak ile oku..." anlamındaki bu âyet-i kerîmenin, kendisinden önceki buyruklarla ilişki yönü, yüce Allah'ın, yahudilerin zulmünün, onların söz ve ahidlerini bozmalarının Hz. Âdem'in bir oğlunun kardeşine zulmünü andırdığına dikkat çekmektedir. Yani, Ey Muhammed, yahudiler sana suikast yapmak istemiş olsalar bile şunu bil ki, senden önce pek çok peygamber öldürmüşlerdir. Kabil de Habili öldürmüştür. Kötülüğün geçmişi çok eskilere dayanır. Yani, sen onlara bu kıssayı hatırlat. Çünkü bu doğru bir kıssadır. Uydurma sözler gibi değildir. Bununla İslam'a muhalefet edenler azarlandığı gibi, Peygamber (sav)'e de bir teselli vardır.

Adem'in iki oğlu ile ilgili olarak farklı görüşler ortaya atılmıştır. Hasan-i Basrî, iki oğlunun Hz. Âdem'in sulbünden çocukları olmadığını, İsrail oğullarından iki kişi olduğunu ve Allah'ın bunları yahudilerin kıskançlığını açıklamak üzere misal verdiğini belirtmiştir.

Bu iki kişi arasında bir anlaşmazlık vardı. Bunlar birer kurban sundular. Kurban sunmak ise ancak İsrail oğulları arasında görülen bir olaydır.

İbn Atiyye ise der ki: Bu bir yanılmadır. İsrail oğullarından bir kişi nasıl olur da ölüyü gömme şeklini bilmeyip bu hususta kargaya uyabilir. Sahih olan bu iki oğlun, Hz. Âdem'in sulbünden çocukları olduğudur. Müfessirlerden büyük çoğunluğun görüşü bu olduğu gibi, İbn Abbas, İbn Ömer ve başkaları da bunu ifade etmiştir. Bu iki kişi, Kabil ve Habil idi.

Kabil'in sunduğu kurban, bir demet başaktı. Çünkü Kabil, ekini olan bir

kimse idi. Bu demet başağı ekinleri arasında en bayağılardan seçmişti. Hatta bunlar arasında iyi bir başak görünce, onu alıp ovalamış, tanelerini çıkartıp yemişti.

Habil'in sunduğu kurban ise -koyun sahibi olduğundan dolayı- bir koç idi. O bunu, koyunlarının en iyileri arasından seçmişti.

"İkisinden birininki kabul olunmuş." Cennete kaldırılıp yükseltilmişti. Bu koç, Hz. İsmail'e fidye olarak gönderilinceye kadar orada otlayıp durmuştu. Bunu, Said b. Cübeyr ve başkaları ifade etmiştir.

Mü'min olduğu için Habil'in kurbanı kabul olunca, Kabil kendisine kıskançlıkla -çünkü o da kâfirdi- : Sen yeryüzünde yürüyeceksin ve insanlar da senin benden daha faziletli olduğunu görüp duracaklar ha! Bunun için: **"Seni mutlaka öldüreceğim"** demişti.

Bu kurbanın sunuluş sebebi, denildiğine göre şudur: Havva (Ona selam olsun) her batında biri erkek ve biri dişi olmak üzere ikiz doğururdu. Bundan tek istisna Hz. Şis (a.s) idi. O, Şis'i tek başına, ileride geleceği üzere Habil'in yerine doğurmuştu. Adı ise, Hibetullah (Allah'ın bağışı) idi. Çünkü Hz. Cebrail, onu doğurunca Hz. Havva'ya: Bu, Habil'in yerine Allah'ın sana bir bağışıdır (Hibetullah), demişti. Hz. Adem de Hz. Şis'in doğduğu gün yüz otuz yaşında idi.

Hz. Adem, bir batında doğan erkeği, diğer batındaki kız ile evlendirirdi. Hiçbir erkeğe kendisi ile birlikte doğan ikizi helâl kılmıyordu. Hz. Havva, Kabil ile birlikte İklimiyâ adında güzel bir kız doğurmuş, Habil ile birlikte ise, Leyuza adında pek güzel olmayan bir kız daha doğurmuştu. Hz. Adem bunları evlendirmek isteyince, Kabil: Benimle doğan ikiz kız kardeşimle evlenmeye ben daha layıkım deyince, Hz. Adem ona böyle bir şey yapmamasını emrettiği halde o, bu emre uymadı. Onu azarlayarak vazgeçirmek istediyse de yine vazgeçmedi. Bunun üzerine kurban sunmak üzere ittifaka vardılar.

Bu açıklamayı aralarında İbn Mes'ud'un da bulunduğu müfessirlerden bir topluluk ifade etmiştir. Hz. Adem'in de kurban sunuluşu esnasında hazır bulunduğu rivayet edilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yine bu hususta Cafer-i Sadık'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Hz. Âdem, hiçbir zaman kendi kız çocuğunu kendi oğlu ile evlendirmezdi. Böyle bir şey yapmış olsaydı, Peygamber (sav) bu işten yüz çevirmezdi. Âdem'in dini hiçbir zaman Peygamber (sav)'ın dininden farklı değildi. Yüce Allah, Adem ile Havva'yı yeryüzüne indirip onların bir araya gelmesini sağlayınca, Hz. Havva bir kız çocuğu doğurdu. O da buna Anâk adını verdi. Bu kız fahişelik yaptı. Yeryüzünde ilk fahişelik yapan odur. Allah da üzerine onu öldüren birisini musallat etti. Daha sonra Hz. Havva, Kabil'i doğurdu, sonra da

Habil'i doğurdu. Kabil, olgunlaşınca Allah ona, cinlerin çocuklarından Cemale adında bir kadını insan suretinde gösterdi. Hz. Adem'e de Bunu Kabil ile evlendir, diye vahyetti. O da onunla evlendirdi. Habil yetişip olgunlaşınca, yüce Allah, Hz. Ademe yine insan suretinde bir huri indirdi. Bu huriye rahim yarattı. Bunun da adı Bezle idi. Habil onu görünce onu sevdi. Allah, Hz. Ademe, Bezle ile Habil'i evlendir diye vahyetti, o da bunu yaptı. Bu sefer Kabil dedi ki: Babacığım, ben kardeşimden yaşça daha büyük değil miyim? Hz. Adem: Evet dedi. Bu sefer Kabil şöyle dedi: O halde ben, senin ona yaptığına ondan daha layık değil miydim? Hz. Adem ona: Oğlum, bana bu şekilde davranmayı Allah emretti. Lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Kabil: Allah'a yemin ederimki hayır böyle değil, onu sen bana tercih ettin deyince, Hz. Adem şöyle dedi: Haydi birer kurban sununuz. Hanginizin kurbanı kabul olunursa, o fazilete daha layıktır, dedi.

Derim ki: Hz. Cafer'den bu kıssanın sahih olarak nakledilmiş olacağını zannetmiyorum. Bu konudaki uygun görüş, bizim de naklettiğimiz, bir batında doğan erkeğin, diğer batında doğan kız çocuğuyla evlendirilmesi olmalıdır. Kitab-ı Kerim'de bunun doğruluğuna delil yüce Allah'ın şu buyruğudur: ***"Ey insanlar, sizi tek bir candan yaratan, ondan da eşini var eden, her ikisinden de bir çok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinizden korkun..."*** (en-Nisa, 4/1) bu ise bu hususta bir nass gibidir. Ancak daha sonra el-Bakara sûresinde de önceden açıklanmış olduğu gibi- nesh olunmuştur.

Hz. Havva'dan doğan bütün çocuklar, erkek ve dişi olmak üzere yirmi batından kırk çocuktur. Bunların birincisi Kabil'dir. İkizi, İklîmiyâ'dır. Sonuncuları ise Abdulmuğîsdir. Daha sonra yüce Allah, Hz. Adem'in neslini mübârek kıldı. İbn Abbas der ki: Adem, çocukları ve torunları kırk binini bulmadan önce vefat etmedi. Cafer es-Sadık'tan rivayet olunan: Onun bir kız çocuğu oldu ve o fuhuş yaptı, şeklindeki sözüyle ilgili olarak: Peki, kiminle fuhuş yaptı? diye sorulur. Ona, insan gibi görünen bir cinni ile mi? Böyle bir şey ise, bu konuda ortada mazeret bırakmayacak bir şekilde sahih bir nakli gerektirmektedir. Böyle bir nakil ise bulunmamaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2. Amellerin Kabul Edilmesi:

Habil'in: **"Allah ancak takvâlılardan kabul eder"** şeklindeki sözünün mâkabli hazf edilmiştir. Çünkü Kabil kendisine: **"Seni mutlaka öldüreceğim"** dediğinde, Habil ona: Ben herhangi bir suç işlememiş olduğum halde ne diye beni öldüreceksin? Allah'ın benim kurbanımı kabul edişinde benim günahım yoktur. Ben, O'ndan korktum ve açık hak üzere oldum. Allah da ancak takvâ sahiplerinden kabul eder, demişti.

İbn Atiyye der ki: Burada takvadan kasıt, ehl-i sünnetin icmaı ile şirkten sakınmaktır. Her kim muvahhid olarak şirkten sakınırsa, samimi niyyet ile yaptığı bütün amelleri makbuldür. Şirk ve masiyetlerden birlikte sakınan takvâlıya gelince, o kişi, kabulün en yüksek derecesine sahip olur ve son nefesinde ilahî rahmete mazhar olur. Bu husus, şanı yüce Allah'ın haber vermesiyle bilinmiştir. Yoksa bu, Allah üzerine aklen vacib olan bir şey değildir. Adiy b. Sabit ile başkaları der ki: Bu ümmetin takvâ sahibinin kurbanı (Allah'a yakınlaşması) namazdır.

Derim ki: Bu ise ibadetlerden yalnız bir tür hakkında özel olarak ifade edilmiştir. Buharî ise Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Muhakkak, şanı yüce ve mübarek olan Allah şöyle buyurmuştur: Kim Benim bir dostuma düşmanlık ederse, Ben ona savaş ilan etmiş olurum. Benim kulum, kendisine farz kıldığım şeyden daha çok sevdiğim herhangi bir şey ile Bana yakınlaşmış olamaz. Kulum, nafileler ile Bana yaklaşmaya devam eder. Nihayet Ben onu severim. Onu sevdim mi, kendisiyle işittiği kulağı, kendisiyle gördüğü gözü, kendisiyle yakaladığı eli, kendisiyle yürüdüğü ayağı olurum. Benden bir şey isteyecek olursa, andolsun ki ona veririm. Ve yine Bana sığınacak olursa, andolsun Ben de onu himayeme alırım. Kendisi ölümden hoşlanmazken ona kötülük yapmayı hoşlanmadığım için mü'min bir kimsenin nefsini alırken tereddüt ettiğim kadar yaptığım hiçbir işte tereddüt etmiş değilim." (1)

لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ ۖ إِنِّي
أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ
فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ ۚ وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾

28- (Hâbil Kâbil'e demişti ki): "Yemin ederim eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatsan da ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.

29- "Ben dilerim ki sen, kendi günahını da benim günahımı da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte zalimlerin cezası budur."

(1) *Buhârî*, Rikaak 38.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Nefsi Müdafaa:

"Yemin ederim eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatsan da..." âyetinin anlamı şudur: Sen, beni öldürmek isteyecek olsan dahi, ben seni öldürmek istemem. Bu, onun bir teslimiyet gösterdiğini ifade eder. Haberde ise: "Fitne başgösterdiği takdirde Âdem'in iki oğlunun hayırlıları gibi olun" denildiği rivayet edilmiştir. Ebu Dâvud da Sa'd b. Ebi Vakkas'dan şöyle dediğini rivayet eder: Ey Allah'ın Rasulü dedim. (Beni öldürmek kastıyla) evime girse ve beni öldürmek için elini uzatsa (ben ne yapayım)? Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Âdem'in iki oğlunun daha hayırlısı olan gibi ol."

Sonra da şu: **"Yemin ederim, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatsan da..."** âyetini okudu. (1)

Mücahid der ki: O dönemlerde onların üzerindeki farz hüküm, herhangi birisinin kılıç çekmemesi ve buna karşılık kendini öldürmek isteyene karşı da korunmaması ve kendisini savunmaması şeklinde idi.

İlim adamlarımız der ki: Bu, Allah'ın kendisine bu şekilde ibadet edilmesi isteğine dair buyruğun varid olmasının caiz olduğu hususlardandır. Şu kadar var ki, bizim şeriatimizde saldırganı defetmek icma ile caiz kabul edilmiştir. Saldırgana karşı savunmaya geçmenin vücubu hususunda ise görüş ayrılığı vardır. Daha sahih olan bunun vacib olduğudur. Çünkü böyle birşey bile münkerden sakındırmaktır. Haşviyye arasında saldırıya uğrayan kimsenin savunmaya geçmesini caiz kabul etmeyen kimseler vardır. Bunlar ise, Ebu Zer'in hadisini delil diye gösterirler. (2)

İlim adamları ise bunu, -et-Tezkire adlı kitabımızda da açıkladığımız üzere- fitne zamanında çarpışmayı terk etmeye ve şüpheli hallerde kendisini başkasına el uzatmaktan alıkoymaya yorumlamışlardır.

Abdullah b. Amr ile insanların büyük çoğunluğu şöyle demektedir: Habil, Kabil'den daha güçlü olmakla birlikte o, günaha girmekten kaçındı.

İbn Atiyye der ki: Daha sahih olan da budur. İşte buradan Kabil'in kâfir değil de, sadece bir isyankâr olduğu kanaati güç kazanmaktadır. Çünkü, eğer Kabil kâfir bir kimse olsaydı, böyle bir durumda onu öldürmekten çekinmenin açıklanır bir tarafı olmazdı. Bu gibi durumlarda çekinme, çekinen kimsenin muvahhid bir kimseyi öldürmekten kaçınması ve âhirette mükâfat

(1) *Ebû Dâvûd,* Fiten 2; ayrıca bk. *Tirmizî,* Fiten 29; *Müsned,* I, 185.
(2) Bk. *Ebû Dâvud,* Fiten 2; *İbn Mâce,* Fiten 10; *Müsned,* V, 163.

görmek için de zulmedilmeye razı olması şeklinde açıklanabilir. İşte Osman (r.a) da böyle davranmıştır.

Buyruğun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Ben, seni öldürme kastını güdemem. Sadece kendimi savunma kastıyla davranabilirim. Buna binaen şöyle denilmiştir: Habil uykuda iken, Kabil gelip -ileride açıklanacağı üzere- bir taş ile kafasını ezdi.

İnsanın kendisini öldürmek isteyene karşı kendisini savunması, saldırganı öldürmek sonucunu verse dahi caizdir.

Yine şöyle denilmiştir: Sen, beni öldürmek için işe başlayacak olsan dahi ben, öldürmeyi başlatan olmam. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: O, bu sözleriyle şunu kastetmek istemiştir: Sen, zulmen ve haksızca bana elini uzatacak olsan dahi, andolsun ben, zulmedecek değilim. Çünkü, şüphesiz ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.

2. Zulmü Başlatmanın Cezası:

Yüce Allah'ın: **"Ben dilerim ki sen, kendi günahını da benim günahımı da yüklenip..."** buyruğunun anlamı ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Bunun anlamı, Peygamber (sav)'ın şu hadisinde dile getirdiği anlamın kendisidir: "İki müslüman kılıçlarıyla karşılaşacak olurlarsa, katil de maktul de cehennemdedir". Ey Allah'ın Rasulü, katili anladık, maktul ne diye (cehennemde olsun)?. Şöyle buyurdu: "Çünkü o da karşısına çıkanı öldürmeye azmetmişti." (1) Adeta Habil, bu sözleriyle şunu anlatmak istemiş gibidir: Ben seni öldürmek istemiyorum. Eğer seni öldürmeyi istiyen birisi olsaydım, bana gelecek olan günah da, beni öldürme günahı ile birlikte senin yüklenmeni istiyorum.

Anlamın: İşlediğim kusur ve hatalarım hususunda bana has olan günahımın da sana gelmesini istiyorum. Yani benim günahlarım, senin bana zulmetmen sebebiyle alınıp sana verilmesini ve böylelikle beni öldürmen sûretiyle günahımı da yüklenmeni istiyorum. Bu yorumlamayı Hz. Peygamber'in şu hadis-i şerifi desteklemektedir: "Kıyamet gününde zalim ve mazlum getirilir. Zalimin iyiliklerinden alınarak, mazlumun iyiliklerine katılır. Tâ ki, ona hakkı verilinceye kadar. Eğer (zalimin) hasenâtı yoksa, (yahut kalmazsa) mazlumun günahlarından alınır, onun üzerine bırakılır." Bu hadisi Müslim bu anlamda rivayet etmiştir. (2) Daha önce geçmiş bulunmaktadır. Bunu yüce Allah'ın şu buyruğu da desteklemektedir: *"Andolsun ki onlar, hem kendi* (gü-

(1) *Buhârî,* İman 22, Diyât 2; *Müslim,* Fiten 15; *Nesâî* Tahrimu'd-Dem 29; *İbn Mâce* Fiten 11.

(2) *Müslim, Birr* 59; *Tirmizî*, Sıfatu'l-Kıyâme 2; *Müsned*, II, 303, 334, 372.

nah) ***yüklerini, hem de kendi yükleriyle birlikte de başka yükleri yüklenecekleridir.***" (el-Ankebut, 29/13) Bu husus ise gayet açıktır ve bunun açıklanamayacak bir tarafı yoktur.

Şöyle de denilmiştir: Bunun anlamı şudur: Ben senin hem benim günahımı, hem de kendi günahını yüklenmeni istemiyorum. Yüce Allah'ın şu buyruklarında (mahzuf bir "enla" edatının varlığı kabul edildiği gibi): ***"O, sizi çalkalayıp sallar diye yeryüzünde sabit dağlar bıraktı."*** (en-Nahl, 16/15) Yani, sallamasın diye demektir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda da böyledir: ***"Allah size, yanılırsınız diye açıklıyor..."*** (en-Nisa, 4/176) Yani, yanılmayasınız diye...

Derim ki: Bu görüş zayıf bir görüştür. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Haksız yere bir kişi öldürüldü mü, mutlaka onun kanından (günahından) o kadar bir pay Adem'in (kan döken) ilk oğluna da verilir. Çünkü öldürme çığırını ilk açan odur." [1] Böylelikle (Ademin ilk oğlunun) öldürmesinin günahının tahakkuk ettiği sabit olmaktadır. Bundan dolayı ilim adamlarının çoğunluğu şöyle demiştir: Buyruğun anlamı şudur: Ben, beni öldürme günahın ile beni öldürmeden önce işlemiş olduğun günahların ile dönmeni istiyorum. es-Sa'lebî der ki: Müfessirlerin çoğunluğunun belirttikleri görüş budur.

Bunun, soru anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani: Ben böyle bir şeyi ister miyim? diyerek bunu istemediğini ifade etmek istemiştir. Nitekim yüce Allah'ın: ***"Ve bu nimeti sen başıma kakıyorsun"*** (eş-Şuara, 26/22) buyruğu, sen bunu nimet diye başıma mı kakıyorsun? demektir. Bunun böyle olması, öldürmek istemenin bizzat masiyet oluşundan dolayıdır. Bunu, el-Kuşeyrî nakletmektedir. -Ebu'l Hasen b. Keysân'a da: Mü'min, kardeşinin günah kazanmasını ve cehenneme girmesini nasıl isteyebilir? diye sorulunca: Şu cevabı vermiş: Böyle bir istek, onu öldürmek üzere kendisine elini uzatmasından sonra gerçekleşmiştir. Buyruğun anlamı da şöyle olur: Sen beni öldürmek için bana elini uzatacak olsan, andolsun ben, sevap kazanmak isteği ile böyle bir şeyden uzak duracağım. Bu sefer ona şöyle soruldu: Peki nasıl olur da: Sen kendi günahını da benim günahımı da diye söylemiş ? Öldürüldüğüne göre onun hangi günahı vardır? Dedi ki: Böyle bir soruya üç türlü cevap verilir: Bu cevapların biri şudur: Beni öldürmenin günahı ile kendisi sebebiyle kurbanının kabul olunmasını engelleyen günahın sebebiyle. Bu görüş, Mücahid'den de rivayet edilmektedir. İkincisi: Beni öldürmenin günahı ile ba-

(1) ***Buhârî*** Cenâiz 33, Enbiya 1;Diyât 2, İ'tisam 15; ***Müslim***, Kasame 27; ***Tirmizî***, İlim 14; ***Nesâî*** Tahrimu'd-Dem 1; ***İbn Mâce***, Diyât 1; ***Müsned***, I, 383, 430, 433.

na saldırma günahını yüklenmeni istiyorum. Çünkü, fiilen öldürmese dahi, saldırmak dolayısıyla da günah kazanabilir. Üçüncü cevap: Ona, öldürmek için elini uzatacak olsaydı günah kazanırdı. Böylelikle bu işten vazgeçtiği takdirde, bu kazanacağı günahın karşı tarafa döneceği görüşüne sahip oldu. Bu ise kişinin şu sözünü andırıyor: Mal, onun ile Zeyd arasında (ortaklaşadır) Yani, her ikimizin günahını senin kazanmanı istiyorum, anlamındadır.

(باء) Aslında eve dönmek demektir. Yüce Allah'ın: "(وَبَآءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ): *Allah'tan bir gazap ile geri döndüler*" (el-Bakara, 2/61) buyruğunda olduğu gibi Bakara sûresinde buna dair açıklamalar (işaret edilen âyetin tefsirinde) yeterince geçmiş bulunmaktadır. Şair de der ki:

أَلَا تَنْتَهِي عَنَّا مُلُوكٌ وَتَتَّقِي مَحَارِمَنَا لَا يَبْؤُ الدَّمُ بِالدَّمِ

"(Kısas dolayısıyla) kana karşılık kana dönülmesin diye birtakım hükümdarlar bize saldırmaktan vazgeçmez, mahremlerimize dil uzatmaktan sakınmazlar."

"Cehennemliklerden olasın..." buyruğu, o dönemlerde mükellef olduklarına ve mükâfaat ve ceza va'dlerine muhatap olduklarına delildir. Habil'in kardeşi Kabil'e: **"Cehennemliklerden olasın"** sözü, onun kâfir olduğuna delil gösterilmiştir. Çünkü, cehennemliklerden ifadesi, Kur'ân-ı Kerimde nerede geçmişse, kâfirler hakkında varid olmuştur. Ancak, bu görüş burada daha önce âyetin tevili ile ilgili olarak ilim ehlinden naklettiğimiz görüşlerle reddolunur. Buna göre, **"cehennemliklerden olasın"** buyruğunun anlamı, sen orada olduğun sürece... şeklindedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٣٠﴾

30- Nihayet nefsi kendisine kardeşini öldürmeyi kolay gösterdi. Onu öldürdü. O da hüsrana uğrayanlardan oluverdi.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Nefsin Kötü İsteklerine Uymanın Sonucu:

Yüce Allah'ın: **"Nihayet nefsi kendisine... kolay gösterdi"** buyruğu, nefsi kendisine işi kolay gösterdi, süsledi, buna teşvik etti, kardeşini öldürmesinin kolay ve rahat yapılabilir birşey olduğunu canlandırdı, demektir. el-He-

revî der ki: (طوّعت) ile "itaat etti" aynı anlamdadır. Birşeyi isteyerek yapmayı anlatmak üzere, (طاع له كذا) denilir. Anlamının (طاوعته نفسه في قتل اخيه): Kardeşini öldürmek hususunda nefsi kendisine itaat etti şeklinde olduğu ve harfi cer hazf edildiği için, **"öldürme"** anlamındaki kelimenin mansub geldiği de söylenmiştir.

Rivayet olunduğuna göre, Kabil kardeşini nasıl öldüreceğini bilmiyordu. O bakımdan İblis, bir kuş -veya bir başka hayvan- getirip, Kabil kendisine bu hususta uysun diye, başını iki taş arasında ezdi. O da böyle yaptı. Bu açıklamayı İbn Cüreyc, Mücahid ve başkaları yapmışlardır.

İbn Abbas ile İbn Mes'ud da derler ki: Kardeşini uyurken buldu, bir taş ile kafasını ezdi. Bu olay ise, -Mekkede'ki bir dağ olan- Sevr'de olmuştu. Bunu da İbn Abbas söylemiştir. Bunun, Hira'ya yakın olan Akabe yakınlarında olduğu da söylenmiştir. Bunu da Muhammed b. Cerir et-Taberî nakletmiştir.

Cafer es-Sadık ise der ki: Bu öldürme olayı, Basra'da Mescid-i Azam'ın bulunduğu yerde cereyan etmiştir. Habil, Kabil tarafından öldürüldüğünde yirmi yaşında idi.

Şöyle de denilmektedir: Kabil tabiatı gereği öldürmenin mahiyetini biliyordu. Çünkü insanoğlu öldürmeyi fiilen görmemiş olsa dahi, tabiatı dolayısıyla insanın fani olduğunu ve canını telef etmenin mümkün olduğunu bilir. Bundan dolayı aldığı bir taş ile kardeşini Hindistan'da öldürdü. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Kardeşini öldürdükten sonra pişman oldu. Oturup baş ucunda ağlamaya başladı. Bu sırada iki karga geldi, birbirleriyle kavgaya tutuştu. Kargaların biri diğerini öldürdü. Daha sonra ona bir çukur kazıp gömdü. Katil de kardeşine aynı şeyi yaptı.

-Bir sonraki âyette geçecek ve "ceset" diye meâli verilen - (السوءة) kelimesi ile avret kastedilir. Bu kelime ile maktulün leşinin kastedildiği de söylenmiştir.

Daha sonra Kabil, Yemen'de Aden topraklarına kaçıp gitti. İblis yanına varıp ona dedi ki: Ateş senin kardeşinin kurbanını alıp götürdü. Çünkü o, ateşe ibadet eden bir kimse idi. Haydi sen de, hem senin, hem de soyundan geleceklerin mabudu olsun diye bir ateş yak. O da bunun üzerine ateş evi (ateşgede) inşa etti. Denildiğine göre ateşe ilk tapan kişi odur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kabil kardeşini öldürünce, Adem Mekke'de bulunuyordu. Bu öldürmenin akabinde, ağaçlarda diken oldu, yiyeceklerin tadı değişti. Meyveler ekşidi, sular tuzlu oldu. Yeryüzü toz-toprağa bulandı. Bunun üzerine Adem (a.s) şöyle dedi: Yeryüzünde önem-

li bir olay meydana gelmiş olmalı. Hindistan'a gitti, Kabil'in Habil'i öldürmüş olduğunu gördü.

Yine şöyle denilmiştir: Adem'in yanına giden Kabil'in kendisidir. Yanına varınca ona Habil nerede diye sordu, o da: Bilemiyorum dedi. Sanki beni onu korumakla mı görevlendirdin? Adem ona dedi ki yoksa o kararlaştırdığını mı yaptın? Allah'a yemin ederim onun kanı şöyle seslenir: Allah'ım, Habil'in kanını içen bir arza lanet et. Rivayet olunduğuna göre, o andan itibaren yer, kanı çekmez oldu.

Daha sonra Adem, yüzyıl boyunca gülmedi. Nihayet bir melek ona gelip: "Hayyakellahu Ya Adem ve Beyyâk" dedi. Hz. Adem: Beyyâk da ne demek oluyor, deyince, güldürsün demektir, dedi. Bu açıklamayı da Mücahid ile Salim b. Ebi'l-Ca'd yapmıştır.

-Habil'in öldürülüşünden beş yıl sonra- Adem yüzotuz yaşına basınca, Şi'â adındaki çocuğu dünyaya geldi. Bunun anlamı ise Hibetullah (Allah'ın bağışı) demektir. Yani, Habil'in yerine Allah'ın bağışladığı.

Mukatil der ki: Kabil'in Habil'i öldürüşünden önce yırtıcı hayvanlar ve kuşlar Hz. Adem'den ürküp kaçmıyordu. Fakat Kabil, Habil'i öldürünce, hayvanlar ondan kaçtı. Kuşlar havaya, yabani hayvanlar çöllere, yırtıcı hayvanlar da ormanlara çekildiler. Durumun değişmesi üzerine Hz. Adem'in, es-Sa'lebi'nin de başkalarının da naklettiği ve şu beyitlerin de yer aldığı bir çok beyitten oluşan bir şiir söylediği rivayet edilmektedir:

تَغَيَّرتِ البِلادُ ومَنْ عليها فوجهُ الأرض مُغْبَرٌّ قَبِيحُ
تَغَيَّرَ كُلُّ ذي طعْمٍ ولونٍ وقَلَّ بشاشةَ الوجهُ المَليحُ

"Değişti yerler ve üzerindekiler
Yeryüzü değiştirildi çirkinleşti
Tadı ve rengi olan herşey değişti
O güzel güleç yüz çok azaldı."

el-Kuşeyri ve başkaları der ki: İbn Abbas dedi ki: Adem şiir söylememiştir. Muhammed ve diğer bütün peygamberler de şiir yasağı konusunda aynı hükümdedir. Fakat, Habil öldürülünce babası Adem, Süryanice konuştuğu için o dilde ona ağıt yaptı. O bakımdan bu, Süryanice bir ağıt olup, o bunu, oğlu Şis'e vasiyet yoluyla vermiş ve şöyle demişti: Sen benim vasimsin. Nesilden nesile aktarılması için bu sözlerimi belle. Onun bu mersiyesi, Ya'rub b. Kahtan dönemine kadar bazı bölümleriyle ezberlenmiş oldu. Ya'rub bunları arapçaya tercüme edip şiir haline soktu.

2. Günahı İlk Olarak İşleyenlerin Durumu:

Enes yoluyla gelen bir hadiste şöyle dediği rivayet edilmektedir: Peygamber (sav)'a salı günü hakkında soru sorulunca şöyle buyurmuş: "O gün kan günüdür. Havva o günde ay hali oldu ve o günde Adem'in oğlu öbür kardeşini öldürdü." (1)

Müslim'in Sahih'inde ve başkalarında Abdullah (b. Mes'ud)'ın şöyle dediği sabittir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Haksız yere bir kişi öldürüldü mü, mutlaka onun kanından (günahından) o kadar bir pay, Âdem'in (kan döken) ilk oğluna da yazılır. Çünkü öldürme çığırını ilk açan odur." (2)

Bu ise, böyle bir günahın ona da yazılışının illetini nass ile açıkça ortaya koymaktadır. Bu itibarla secde etmemek sûretiyle Allah'a asi gelen herkesin masiyeti ve günahı kadar İblis'e de günah verilmesi sözkonusudur. Çünkü, secde etmemekle Allah'a ilk isyan eden odur. Aynı şekilde Allah'ın dininde caiz olmayan bir takım bid'at ve hevaları ihdas eden herkesin durumu da böyledir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her kim İslamda güzel bir çığır açarsa, o kimseye hem onun ecri hem de Kıyamet gününe kadar onunla amel edeceklerin ecri (kadar ecir) verilir. Kim de İslamda kötü bir çığır açacak olursa, o kişiye hem o kötü işinin günahı, hem de Kıyamet gününe kadar onunla amel edeceklerin günahı (kadar) günah yazılır." (3)

Bu hadis-i şerif de hayır ve şer hususlarında açık bir nasstır. Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ümmetim için en çok korktuğum şey, saptırıcı önderlerdir." (4)

Bütün bunlar, âyet-i kerimenin anlamını dile getiren gayet açık ifadeler ve sahih naslardır. Bu husus ise, böyle bir günahı işleyen kimsenin o masiyetten tevbe etmemesi halinde sözkonusudur. Çünkü Hz. Adem, kendisine yasak kılınan şeyi yemek hususunda emre ilk muhalefet eden kişi oldu. Bununla birlikte ondan sonra gelenler arasında yasak kılınmış şeyleri yediği ve içtiğinden dolayı günah kazananların günahından Hz. Adem'e yazılmayacağı icma ile kabul edilmiştir. Zira Adem, bu işten dolayı Allah'a tevbe etmiş, Allah da tevbesini kabul etmişti. Böylelikle o, hiçbir suç işlememiş gibi oldu. Bir diğer açıklama da şöyledir: Hz. Adem, bu konudaki sahih görüşe binaen unutarak yasak kılınan şeyi yemişti. Nitekim biz bu hususu el-Bakara

(1) Hadisin sahih olmadığı, müellifin, bu hususa işaret amacıyla kullandığı "Ruviye: Rivâyet edildi" tabirini kullanmasından da anlaşılmaktadır.

(2) Bu hadis, 28, 29. ayetlerin tefsiri 2. başlıkta geçmiş bulunmaktadır. Kaynakları da orada gösterilmiştir.

(3) ***Müslim,*** Zekât 69, İlim 15; ***Nesâî,*** Zekât 64; ***İbn Mâce,*** Mukaddime 14, 15; ***Dârimî,*** Mukaddime 44; ***Muvatta,*** Kur'an 41; ***Müsned,*** II, 505, IV, 357, 359, 361, 362.

(4) ***Ebû Dâvud*** Fiten 1; ***Tirmizî,*** Fiten 51; ***Darimî,*** Rikaak 39; ***Müsned,*** V, 278, 284.

sûresinde (2/35. ayet 10. başlıkta) açıklamış bulunuyoruz. Unutarak günahı işleyen bir kimse ise, günahkâr da olmaz, sorgulanmaz da.

3. Kıskancın Durumu:

Bu âyet-i kerime, kıskanç kimsenin durumuna dair açıklamalar da ihtiva etmektedir. Öyle ki, kıskançlık kişiyi bazan kendisine en yakın akrabayı, kendisiyle akrabalık bağı en sıkı olan bir kimseyi, en çok şefkat göstermesi ve ona gelebilecek zararı herkesten çok önlemesi gereken, kendisine en yakın bir kimseyi öldürmek sûretiyle telef etmeye kadar götürebilir.

4. Hüsranın Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"O da hüsrana uğrayanlardan oluverdi"** sevaplarını kaybedenlerden oluverdi demektir. Mücahid der ki: Katilin ayağı, o günden itibaren kıyamet gününe kadar bacağından baldırına asılı kalacaktır. Yüzü güneşin doğduğu tarafa döndürülecektir. Yazın üzerinde ateşten bir gölgelik, kışın da üzerinde kardan bir gölgelik vardır. İbn Atiyye der ki: Eğer bu sahih ise, işte yüce Allah'ın: **"Hüsrana uğrayanlardan oluverdi"** buyruğunun ihtiva ettiği hüsranın bir kısmı budur. Aksi takdirde hüsran, esasen hem dünya hem de âhiretteki hüsranı kapsar.

Derim ki: Belki de bu, o kâfir değil de isyankâr bir kimse idi, diyenlerin görüşlerine göre cezasıdır. O takdirde buyruğun anlamı: **"O da"** dünyada **"hüsrana uğrayanlardan oluverdi"** demek olur. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْأَةَ
أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَىٰ أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَٰذَا الْغُرَابِ
فَأُوَارِيَ سَوْأَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ ﴿٣١﴾

31. Sonra Allah ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz mi oldum" dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Ademoğlunun Gömmeyi Öğrenmesi:

Yüce Allah'ın: **"Sonra Allah ona... yeri eşeleyen bir karga gönderdi"** buyruğu ile ilgili olarak Mücahid şöyle demiştir: Allah iki karga gönderdi. Bunlar birbirleriyle kavga ettiler. Sonunda biri diğerini öldürdü, sonra da yeri eşeleyerek bir çukur kazıp onu gömdü. Hz. Adem'in bu oğlu ise ilk öldürülen kişi olmuştu.

Yine şöyle denilmiştir: Karga yeri, yiyeceğini ihtiyaç duyacağı zamana kadar gizlemek üzere eşelemişti. Çünkü böyle yapmak kargaların adetlerindendir. Kabil de bunu görünce kardeşini nasıl saklayıp gömeceğini anlamış oldu.

Rivayet olunduğuna göre Kabil, Habil'i öldürdükten sonra onu bir çuvala koymuş ve omuzunda yüz yıl süreyle durmaksızın taşıyıp yol almıştır. Bunu Mücahid söylemiştir. İbnü'l-Kasım ise Malik'ten bir sene taşıdığını rivayet etmektedir. İbn Abbas da böyle demiştir. Onun, kardeşinin cesedini kokuncaya kadar taşıdığı da söylenmiştir. O, -önceden de geçtiği üzere- bu hususta kargaya uyuncaya kadar ona ne yapacağını bilemiyordu.

Rivayet edilen haberde Enes'in şöyle dediği nakledilmektedir: Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Allah, Ademoğlu'na üç şeyden sonra üç şeyi lütfedip vermiştir. Nuh (un alınmasın) dan sonra kokmayı vermiştir. Eğer, Nuh'un alınışından sonra cesed kokmayacak olsaydı, hiçbir candan dost candan sevdiği kimseyi gömmezdi. Yine cesedde kurtlanmayı (lütfetmiştir). Eğer cesette kurtlanma olmasaydı, kırallar bu cesedleri hazine gibi saklardı. Kendileri için bunlar dinar ve dirhemlerden daha hayırlı olurdu. Yaşlılıktan sonra da ölümü (lütfetmiştir). Çünkü kişi yaşlanır ve öyle bir zaman gelir ki, kendisi kendisinden usanır, ailesi, çocukları ve yakınları dahi ondan usanır. O bakımdan ölüm onun için daha bir setredicidir." (1)

Bazıları da şöyle demiştir: Kabil defnetmeyi bilirdi. Fakat kardeşini hafife almak için onu açıkta bırakmış gömmemişti. Bunun üzerine yüce Allah, Habil'in üzerine gömmek kastıyla toprak saçan bir karga gönderdi. Bunun üzerine kardeşi: **"Yazıklar olsun bana. Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz mi oldum, dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu".** O, bu sözlerini yüce Allah'ın, Habil'e üstünü toprakla örtecek şekilde bir karga göndermek sûretiyle lütufta bulunduğunu görünce söylemişti. Bu pişmanlığı, tevbeden kaynaklanan bir pişmanlık değildi.

Yine denildiğine göre onun pişmanlığı, kardeşini öldürdüğü için değil, kaybettiği içindi. Böyle bir pişmanlık duymuş olsaydı bile gerekli şartlarını taşımaktan uzak olurdu. Veya pişmanlık duymakla birlikte bu pişmanlığı de-

(1) Kaynağını tespit edemedik.

vam etmedi. İbn Abbas der ki: Eğer onu öldürdüğü için pişmanlık duymuş olsaydı, onun bu pişmanlığı bir tevbe olurdu.

Yine şöyle denilmektedir: Adem ile Havva Habil'in kabrine gittiler ve günlerce onun kabri başında ağlayıp durdular. Daha sonra Kabil bir dağın tepesinde bulunuyorken, bir öküz gelip ona bir tos vurdu, o da aşağıya düştü ve paramparça oldu.

Şöyle de denilmektedir: Hz. Adem ona beddua etti, bunun üzerine yerin dibine geçti. Yine denildiğine göre, Kabil Habil'i öldürdükten sonra yabanileşti ve çöllere çıktı. Ancak, yabani hayvanlardan yiyeceklerini sağlayabiliyordu. O bakımdan yabani bir hayvan ele geçirdi mi, onu ölünceye kadar şiddetle, darbelerle vurur, sonra da onu yerdi. İbn Abbas der ki: O bakımdan Adem'in oğlu Kabil'den bu yana darbe ile öldürülmüş hayvanı yemek haram olagelmiştir. İnsanoğulları arasında cehenneme ilk sürülecek olan kişi de odur. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğunda ifade edilmektedir: ***"Rabbimiz, cinlerden ve insanlardan bizi saptıran o iki kişiyi bize göster."*** (Fussilet, 41/29) İblis cinlerden kâfirlerin başı, Kabil de insanlar arasında günahın başıdır. Nitekim ileride buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Fussilet sûresinde (belirtilen âyet-i kerimenin tefsirinde) gelecektir. Şöyle de denilmiştir: O dönemde pişmanlık tevbe sayılmıyordu. Bütün bunların gerçeğini ise yüce Allah en iyi ve en sağlam bilendir.

Âyetin zahirine göre Habil, Ademoğulları arasında ilk ölen kişidir. Bundan dolayı ölenlerin gömülmesine dair işlemler bilinmemekte idi. Taberî de İbn İshâk'tan, o, geçmişlerin kitaplarında bulunanları bilen ilim ehli birisinden böylece nakletmiştir.

Yüce Allah'ın: " (يَبْحَثُ): **Eşeleyen**"in anlamı ise, gagasıyla toprağı açıp yerinden kaldıran demektir. Bundan dolayı da Berâe (et-Tevbe) sûresine (aynı kökten gelen) el-Buhûs sûresi adı verilmiştir. Çünkü bu sûre, münafıkları araştırıp açığa çıkarmıştır.

Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

إن الناس غطّوني تغطّيتُ عنهم وإن بحثوني كان فيهم مباحثُ

"İnsanlar örtseler beni, ben de örtünerek saklanırım onlardan
Şayet beni araştırıp açığa çıkaracak olurlarsa, onlar hakkında da araştırmalar sözkonusu olur."

Meselde de: "(لا تكن كالباحث على الشَّفْرة): (İnce şeyleri araştırmaktan kinaye olarak) Bıçağı dahi araştıran kimse gibi olma" denilmektedir. Şair de der ki:

فكانت كغُرَّةِ السُّوء قامت برجلها إلى مُدْيَة مدفونة تَسْتَثيرُها

"Toprak altında gömülü bir bıçağı, kalkıp ayağı ile toprağı eşeleyerek çıkartan kötü bir dişi keçi gibidir."

2. Allah'ın Kargayı Gönderişindeki Hikmet ve Ölüyü Gömmenin Hükmü:

Yüce Allah, Âdemoğlu'na gömmenin keyfiyetini göstermek hikmetine binaen karga göndermişti. İşte şanı yüce Rabbimizin: ***"Sonra onu öldürüp kabre koy (dur)du"*** (Abese, 80/21) buyruğunun anlamı budur. Böylelikle gömme hususunda karganın yaptığı iş, insanlar arasında kalıcı bir sünnet oldu.

Bütün insanlar üzerine bu bir farz-ı kifayedir. Onlardan bir bölümü bu işi yerine getirdiği takdirde, diğerlerinin üzerindeki bu farziyet sakıt olur. İnsanlar arasında özellikle bu işi yapması gerekenler, ölene en yakın olan akrabalarıdır. Sonra komşuları gelir, sonra diğer müslümanlar.

Kâfirleri gömmeye gelince, Ebu Dâvud, Hz. Ali'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Peygamber (sav)'a dedik ki, senin yaşlı ve sapık amcan ölmüş bulunuyor. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Git ve babanı toprağın altına göm. Daha sonra da yanıma gelinceye kadar başka hiçbir iş yapma." Gittim, onu gömdüm ve Hz. Peygamberin yanına geldiğimde bana yıkanmamı emretti ve bana dua etti. (1)

3. Kabir İle İlgili Hükümler:

Kabrin geniş olması ve güzel kazılması müstehabtır. Çünkü İbn Mace, Hişam b. Âmir (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "(Kabri) kazınız, genişletiniz ve güzel yapınız." (2)

el-Edra' es-Sülemî'den de şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bir gece Peygamber (sav)'ı korumak üzere geldim. Yüksek sesle Kur'ân okuyan birisini işittim. Peygamber (sav) çıkınca, Ey Allah'ın Rasulü dedim. Bu, riyakârlık yapan birisidir. O kişi, Medine'de vefat etti. Techizini bitirdiler, naaşını taşıdılar, Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Allah'ın ona şefkatle davrandığı gibi siz de ona şefkatli olunuz. Çünkü bu kişi Allah'ı ve Rasulünü seven bir kimse idi." Hz. Peygamber, mezarının kazılmasında hazır bulundu ve şöyle dedi:

---

(1) ***Ebû Dâvûd,*** Cenâiz 66, hadis no: 3214; ***Nesaî*** Tahâre 128, Cenâiz 84; ***Müsned,*** I, 97, 103, 130 131.

(2) ***Tirmizî,*** Cihad 34; ***Nesaî,*** Cenâiz 86, 87, 90-91; ***İbn Mâce,*** Cenâiz 41; ***Müsned,*** IV, 19. 20.

"Onun için (kabrini) geniş tutunuz." Ashabından birisi, Ey Allah'ın Rasulü, onun için üzüldün mü deyince, Hz. Peygamber: Evet, diye buyurdu. Çünkü o, Allah'ı ve Rasulünü seven bir kimse idi." Bu hadisi İbn Mace, Ebu Bekr b. Ebi Şeybe'den, o, Zeyd b. el-Hubâb'dan, o, Musa b. Ubeyden o, Said b. Ebi Said yolu ile... rivayet etmiştir. (1)

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr der ki: Edrâ's-Sülemî, Peygamber (sav)'den tek bir hadis rivayet etmiştir. Ondan da Said b. Ebi Said el-Makburi hadis rivayet etmiştir. Hişam b. Âmir b. Umeyye b. el-Hashâs b. Âmir b. Ganm b. Adiy b. en-Neccâr el-Ensarî ise, cahiliye döneminde Şihab diye bilinirdi. Peygamber (sav) onun adını değiştirip ona Hişam adını vermiştir. Babası Âmir, Uhud günü şehid düşmüştü. Hişam da Basra'da yerleşmiş ve orada ölmüştür. (İbn Abdi'l-Berr) bunu, "el-İsâbe fî-Temyizi's Sahâbe" adlı kitabında zikretmiştir.

4. Kabrin Kazılış Keyfiyeti:

Şöyle de denilmiştir: Lahd yapmak, yarmaktan daha faziletlidir. Çünkü Rasulullah (sav) için Allah'ın seçtiği odur. Zira Peygamber (sav) vefat ettiğinde Medine'de iki kişi vardı. Bunlardan birisi lahd şeklinde kabir kazardı, öbürü de lahd yapmazdı. İlgililer: Bunlardan kim daha erken gelirse o kendi bildiği şekilde kabir kazsın, dediler. Lahd şeklinde kabir kazan kişi geldi ve Rasulullah (sav)'a lahd şeklinde kabir kazdı. Bunu Malik Muvatta'ında, Hişam b. Urve'den, o babasından rivayet ettiği gibi, (2) İbn Mace de Enes b. Malik ve Aişe (r.anhuma)'dan rivayet etmiştir. (3)

Sözü geçen bu iki kişi ise, Ebu Talha ve Ebu Ubeyde idiler. Ebu Talha lahd şeklinde kabir kazar, Ebu Ubeyde ise yarık şeklinde kabir açardı. Lahd; o toprak sert ise kabrin yan tarafında ölünün içine bırakılacağı bir çukur kazmak şeklinde olur. Sonra bunun üzerine taş dizilir, sonra da toprak dökülür.

Sa'd b. Ebi Vakkas, vefatıyla neticelenen hastalığında şöyle demişti: Bana, Rasulullah (sav)'a yapıldığı şekilde uygun bir lahd yapınız, sonra üzerime taşları dikiniz... Bunu da Müslim rivayet etmiştir. (4)

Yine İbn Mace ve başkaları İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedirler: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Lahd bizim içindir, yarmak ise bizden başkaları içindir." (5)

(1) *İbn Mâce,* Cenâiz 41
(2) *Muvâtta*, Cenâiz 28
(3) *İbn Mâce* Cenâiz 40.
(4) *Müslim,* Cenâiz 90; *Nesaî,* Cenaiz 85; *İbn Mâce,* Cenâiz 39.
(5) *İbn Mâce*, Cenâiz 39.

5. Cenazeyi Kabre Koyarken Yapılacak Dualar:

İbn Mace, Said b. el-Müseyyeb'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: İbn Ömer ile birlikte bir cenazede hazır bulundum. Cenazeyi lahde koyunca şöyle dua etti: "(بسم الله وفي سبيل الله وعلى ملة رسول الله صلى الله عليه وسلم): Allah'ın adıyla. Allah yolunda ve Rasulullah (sav)'ın dini üzere." Lahd'in üzerinde taşları düzgün bir şekilde düzeltmeye koyulunca da şöyle dedi:

"(اللهم أجِرها من الشيطان ومن عذاب القبر، اللهم جافِ الأرض عن جنبيها، وصَعِّد روحها ولَقِّها منك رضوانا): Allahım, sen onu şeytandan ve kabir azabından muhafaza buyur. Allah'ım, her iki yanından da yeri ondan uzaklaştır kabrini genişlet. Ruhunu yücelere çıkar ve onu nezdinden bir rıza ile karşıla."

Dedim ki, Ey İbn Ömer, sen bunu Rasulullah (sav)'dan mı işittin, yoksa kendi görüşüne göre mi bu sözleri söyledin. Dedi ki: Benim söz söylemeye gücüm yetebilir (mi)? Bu, aksine Rasulullah (sav)'dan işitmiş olduğum bir sözdür. (1)

Ebu Hureyre'den de rivayet edildiğine göre Rasulullah (sav) bir cenazenin namazını kıldıktan sonra ölenin kabrine gitti ve başı tarafından üzerine üç defa toprak attı. (2) İşte bunlar, âyet-i kerimenin anlamı ile ilgili bulunan hükümlerdir.

"(يَا وَيْلَتَى): **Yazıklar olsun bana"** kelimesinde aslolan (يا ويلتي) şeklidir. Daha sonra "ya" harfi "elif"e değiştirilmiştir. el-Hasen ise, aslına uygun olarak "ya" ile okumuştur. Birincisi ise daha fasihtir. Çünkü, nidâ halinde "ya" harfinin hazf edilmesi daha çok görülür. Bu ise, Arapların helak oluş halinde söyledikleri bir sözdür. Bu açıklama Sibeveyh'e aittir. el-Esmaî der ki: (وَيْلٌ) Uzaklık, demektir.

el-Hasen: "**Aciz mi oldum"** anlamındaki kelimenin "cim" harfini -üstün yerine- esreli olarak; (أعجِزْتُ) diye okumuştur. en-Nehhâs der ki: Bu, şaz bir söyleyiştir. Çünkü, kadının kalçaları büyük olduğu takdirde; (عجزت المرأة) denilir. Ancak, birşeyden aciz olunması halinde ise; (عَجَزْتُ) şeklinde "cim" harfi üstün olarak okunur. Mastarı da: (عَجْزاً وعَجْزة وعَجَزة) şeklinde gelir.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) *İbn Mâce* Cenâiz 38.
(2) *İbn Mâce,* Cenâiz 44.

مِنْ أَجْلِ ذٰلِكَ ۛ كَتَبْنَا عَلٰى بَنِيٓ إِسْرَآئِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا
بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا ۚ
وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَآ أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا ۚ وَلَقَدْ جَآءَتْهُمْ
رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِي الْأَرْضِ
لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

32- Bundan dolayı, İsrail oğullarına şunları yazdık: Kim bir kimseyi bir kimseye veya yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur. Andolsun, peygamberlerimiz onlara apaçık âyetlerle gelmişlerdi. Sonra yine de içlerinden birçoğu bunların arkasından yeryüzünde taşkınlık etmektedirler.

Yüce Allah'ın: **"Bundan dolayı..."** yani bu katilin ve onun işlediği cürmün bir sonucu olarak... ez-Zeccâc der ki: Onun işlediği cinayetinden dolayı demektir. Nitekim cinayet işleyen bir kimse hakkında; (أَجَلَ الرجلُ على اهله شراً يأجُل أجْلاً): Kişi, ahalisinin aleyhine bir cinayet işledi denilir. Bab ve masdarı itibariyle bu fiil; (أخذ يأخذ أخذ) gibidir.

Şair el-Hinnevt (veya Havvat b. Cübeyr) der ki:

وأهلِ خباءٍ صالحٍ كنتُ بَيْنَهُمْ قد احتربُوا في عاجلٍ أنا آجِلُه

"Ve aralarında bulunduğum kıldan çadır ahalisi
Hemen savaşa tutuştular ve o cinayetin sebebi ben idim."

Bunun anlamının, üzerlerine bu cinayeti çeken ben oldum şeklinde olduğu da söylenmiştir. Adiy b. Zeyd de der ki:

أَجْلَ انَّ اللّٰه قد فَضَّلَكُم فَوقَ مَنْ أَحْكَأَ صُلباً بإزارِ

"Evet, şüphesiz Allah sizi üstün kılmıştır.
Bellerine sağlamca peştemal bağlayan herkesten."

Bunun aslı **"çekmek"**dir. **"Ecel"** de buradan gelmektedir. Çünkü, her kişi önceden takdir edilmiş bir vakte doğru çekilmektedir. "Ayn" harfi ile "Âcil : çabuk, erken"in zıddı olarak; (hemze ile): "Âcil" de buradan gelmektedir. Bu ise, önceki bir hususun kendisine doğru çektiği şey anlamına gelir. Evet anlamına kullanılan **"Ecel"** de buradan gelmektedir. Çünkü bu da kendisine doğru çekilen şeye bir bağlılığı ifade etmektedir. Yaban öküzü sürüsü anlamına gelen " el-İcl" de buradan gelmektedir. Çünkü, bu öküzlerin biri ötekine doğru çekilir. Bu açıklamaları er-Rummânî yapmıştır.

Yezid b. el-Ka'kâ Ebu Cafer de; (مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ) Bundan dolaylı buyruğunu "nun" harfini esreli ve hemze'yi hazf ederek, (مِنْ إجلِ ذٰلِكَ) şeklinde okumuştur ki, bu da bir söyleyiştir. Bu kıraate göre ifadenin aslı; (مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ) şeklinde olup, hemze'nin esresi "nun"a verilerek hemze hazf edilmiştir. Diğer taraftan şöyle de denilmiştir: Yüce Allah'ın: "(مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ): **Bundan dolayı"** buyruğunun daha önce geçen **"pişmanlık duyanlardan"** anlamında buyruğun taalluk etmesi de mümkündür. Bu durumda, (مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ) üzerinde vakıf yapılır. Bunun, kendisinden sonra gelen; "(كَتَبْنَا): **yazdık**"e taalluku da mümkündür. Buna göre; (مِنْ اَجْلِ) bir söz başlangıcı olur. Bundan önce gelen, (مِنَ النَّادِمِينَ) ile ifade tamamlanmış olur. İnsanların çoğu bu görüştedir. Yani, bu musibet dolayısıyla biz bunu yazdık, anlamındadır.

Kendilerinden önce öldürmenin haram kılındığı bir takım ümmetler geçmiş olmakla birlikte özel olarak İsrail oğullarının anılmasının sebebi insanların öldürülmesi dolayısıyla azap tehdidinin yazılı olarak üzerlerine indiği ilk ümmetin kendileri oluşudur. Bundan önce bu tehdit, mutlak olarak söz şeklinde varid olmuştu. İsrail oğullarına bu emir, tuğyanları ve kan dökmeleri sebebiyle yazılı emir verilmek sûretiyle iş daha bir ağırlaştırılmış oldu.

"Bir kimseye... karşılık olmaksızın" buyruğunun anlamına gelince: Bir kimse, birisini öldürmek sûretiyle öldürülmeyi hak etmeksizin demektir. Şanı yüce Allah, şu üç husus sebebiyle olması dışında bütün şeriatlerde öldürmeyi haram kılmıştır: İmandan sonra küfür, muhsan oluştan sonra zina etmek ve zulmen ve haksızca saldırarak birisini öldürmek.

"Veya yeryüzünde bozgunculuk olmaksızın." buyruğundan kasıt, şirktir. Yolkesicilik olduğu da söylenmiştir.

el-Hasen; "(أَوْ فَسَادٍ): **Veya bozgunculuğa"** buyruğunu, (أَوْ اَحْدَثَ فَسَاداً) şeklinde nasb ile ifadenin baş tarafının delalet ettiği ve şu takdirde mahzuf bir fi-

il olduğunu var kabul ederek nasb ile okumuştur: (فساداً): Veya yeryüzünde bir fesat çıkartmaya karşılık... Buna delil ise, yüce Allah'ın: **"Kim, bir kimseyi bir kimseye... karşılık olmaksızın"** buyruğudur. Zira bu, fesadın en büyüklerindendir.

Ancak, genel olarak diğer kurra bu kelimeyi esreli olarak;(فَسادٍ) şeklinde nefs kelimesine mana yoluyla matuf olarak, veyahut da; (بغير فساد): Bozgunculuğa karşılık olmaksızın, takdirinde okumuşlardır.

"Bütün insanları öldürmüş gibi olur" buyruğundaki bu benzetmenin sıralanışı hususunda müfessirlerin ifadeleri birbirine uygun değildir. Çünkü, bütün insanları topluca öldüren kimsenin alacağı ceza, tek bir kişiyi öldürenin alacağı cezadan daha fazladır.

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunun anlamı şudur: Kim bir peygamberi yahut adil bir yöneticiyi öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de böyle birisini güçlendirmek ve ona yardımcı olmak sûretiyle diri tutarsa, bütün insanları diriltmiş gibi olur. Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Anlamı şudur: Her kim, tek bir kişiyi öldürür ve onun öldürülme yasağını çiğneyecek olursa, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de Allah'tan korkarak bir canı öldürmeyi terkeder, onun öldürülme yasağını çiğnemez ve hayatta kalmasına sebep teşkil ederse, bütün insanlığı diriltmiş gibi olur.

Yine ondan başka gelen rivayete göre buyruğun anlamı şöyledir: Öldürülmüş olana göre bütün insanları öldürmüş gibi olur, onu hayatta bırakan ve helâk olmaktan kurtaran kimse de o kurtarılan kimseye göre bütün insanları diriltmiş gibi olur.

Mücahid de der ki: Yani, kasti olarak mü'min bir kimseyi öldüren kimseye Allah cehennemi ceza olarak belirlemiş, ona gazab etmiş, ona lanet etmiş ve ona çok büyük bir azap hazırlamıştır. Buyuruyor ki: Şayet bütün insanları öldürmüş olsaydı, böyle bir azaptan daha fazla ona azap edilmeyecekti. Kim de öldürmeyip bundan uzak durursa, onun sebebiyle de insanlar hayatta kalmış olurlar.

İbn Zeyd de der ki: Yani, her kim birisini öldürecek olursa ona, adeta bütün insanları öldürmesi halinde gereken ceza gibi kısas cezası gerekir. Her kim de bir canı diriltirse, yani kendisi lehine başkasını öldürme hükmü sabit olduğu halde o kimseyi affederse demektir. el-Hasen de böyle açıklamıştır. Yani bu, güç yetirdikten sonra affetmek demektir.

Şöyle de denilmiştir: Bu şu demektir: Kim birisini öldürürse, bütün mü'minler onun hasmıdırlar. Zira o, hepsini o mü'minden mahrum bırakmıştır. Kim de mü'min bir canı diriltirse, o da bütün insanları diriltmiş gibi olur. Yani, her-

kesin ona teşekkür etmesi gerekir. Şöyle de denilmiştir: Birtek katilin günahı, hepsini öldürenin günahı gibi değerlendirilmiştir. Yüce Allah ise dilediği hükmü koyabilir.

Bir başka açıklama da şöyledir: Bu hüküm, aleyhlerine cezanın daha da ağırlaştırılması için İsrail oğullarına hastır.

İbn Atiyye ise der ki: Özet olarak benzetme -söylenildiğine göre- bütünüyle vakidir. Bir kişi hakkında bu yasağı çiğneyen bir kimse, bizzat herkes hakkında aynı yasağı çiğnemiş gibi kabul edilir. Buna bir örnek verilecek olursa: İki kişi, meyvelerinden hiçbir şeyin tadına bakmamak üzere iki ağaç hakkında yemin edecek olsalar, onlardan birisi kendi yemin ettiği ağacın meyvesinden bir miktar yese, diğeri de ağacının meyvesinin tamamını yiyecek olsa, her ikisi de eşit olarak yeminlerini bozmuş olurlar.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Bir kişinin öldürülmesini helal kabul eden, hepsinin öldürülmesini helal kabul etmiş demektir. Çünkü o, şeriatı inkâr etmiş olur.

Yüce Allah'ın: **"Kim de onu diriltirse..."** buyruğunda mecazî bir ifade vardır. Çünkü bu, ölümden kurtarmak ve öldürmeyi terk etmek anlamındadır. Aksi taktirde yaratmanın kendisi olan gerçek anlamda diriltmek yalnızca Allah'a aittir. Böyle bir diriltmek de, lanetli Nemrud'un söylediği: *"Ben de diriltir ve öldürürüm"* (el-Bakara, 2/258) sözleri türündendir. O, öldürmeyi terketmeye diriltmek adını vermiştir.

Daha sonra yüce Allah İsrail oğullarına, peygamberlerin apaçık delillerle geldiğini, onların çoğunun haddi aşan ve Allah'ın emrini terkeden kimseler olduklarını haber vermektedir.

إِنَّمَا جَزَٰٓؤُا۟ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسْعَوْنَ فِى ٱلْأَرْضِ
فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓا۟ أَوْ يُصَلَّبُوٓا۟ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم
مِّنْ خِلَٰفٍ أَوْ يُنفَوْا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ ۚ ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَهُمْ
فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ مِن قَبْلِ أَن تَقْدِرُوا۟
عَلَيْهِمْ ۖ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٤﴾

33. Allah'a ve Rasûlune karşı savaşanların ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası, ancak öldürülmeleri yahut asılmaları yahut ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut yer (lerin) den sürülmeleridir. Bu onlara dünyada bir horluktur. Âhirette ise onlara pek büyük bir azap vardır.

34. Yalnız, kendilerine gücünüz yetmeden önce, tevbe edenler müstesnâdırlar. Bilin ki Allah, çok mağfiret edicidir, çok merhamet sahibidir.

Buyruklarına dair açıklamalarımızı onbeş başlık halinde sunacağız:

1. Nüzul Sebebi:

İnsanlar, bu âyet-i kerimenin nüzul sebebi hususunda farklı görüşlere sahiptir. Cumhurun kabul ettiği görüş ise, bu âyet-i kerimenin Uranîler hakkında nazil olduğudur.

Lafız Ebu Dâvud'un olmak üzere, hadis imamları Enes b. Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedirler: Ukl'den -veya Ureynelilerden de demiştir- bir topluluk, Rasûlullah (sav)'ın huzuruna geldi. Medine'nin havası kendilerini rahatsız etti. Bunun üzerine Rasulullah (sav) onlar için süt veren bir takım develeri tahsis etti. O develerin sidiklerinden ve sütlerinden içmelerini emretti. Bunun üzerine onlar da kalkıp gittiler. Sağlıklarına kavuştukları vakit, Peygamber (sav)'ın çobanını öldürdüler. Davarları önlerine katıp götürdüler. Sabah erken vakitte onların bu yaptıkları Peygamber (sav)'e ulaşınca, o da arkalarına takipçi gönderdi. Gün yükseldiği sırada yakalanıp getirildiler. Hz. Peygamber'in verdiği emir üzerine el ve ayakları kesildi, gözlerini çıkardı. Medine'nin kara taşlığına bırakıldılar. Su istiyorlar, onlara su verilmiyordu. Ebu Kılabe (Hadisi Enes b. Malikî'ten rivayet edendir) dedi ki: İşte bunlar, hırsızlık yaptılar, adam öldürdüler, iman ettikten sonra kâfir oldular, Allah'a ve Rasûlune karşı savaş açtılar. (1)

Bir rivayette de şöyle dinilmektedir: (Hz. Peygamber) emir vererek, çiviler kızdırılıp gözlerine mil çekildi. Ellerini ve ayaklarını kestirdi, buna karşılık (kestirdiği yerlerinden akan kanın kesilmesi için) onları dağlamadı. (2)

Yine bir rivayette şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sav) onları takib edip yakalamak üzere iz takib etmeyi bilen bir takım kimseleri gönderdi ve onlar yakalanıp getirildiler. İşte bunun üzerine yüce Allah da: **"Allah'a ve Ra-**

(1) *Ebû Dâvûd,* Hudûd 3, Hadis no: 4364.
(2) *Ebû Dâvud,* Hudûd, 3, Hadis no: 4365.

sulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası, ancak...." âyeti nazil oldu. (1) Yine bir rivayette Enes şöyle demiştir: Onlardan birisinin susuzluktan yeri ısırdığını gördüm. Nihayet öldüler. (2)

Buharî'de de şöyle denilmektedir: Cerir b. Abdullah rivayet ettiği hadisinde şöyle der: Rasulullah (sav) beni bir grup müslüman ile birlikte gönderdi. Nihayet onlara yetiştik. Kendi topraklarına varmak üzere idiler. Onları yakalayıp Rasulullah (sav)'ın huzuruna getirdik. Cerir der ki: Onlar su diyorlardı, Rasulullah (sav) ise: "Âteş" diyordu.

Tarih ve Siyer alimlerin naklettiklerine göre bunlar, çobanın el ve ayaklarını kesmişler, gözüne de diken batırmışlardı. Nihayet çoban da ölmüştü. Medine'ye ölü olarak getirildi. Adı Yesar idi. Aslen Nûbe'li (Sudanlı) idi.

Mürtedlerin yaptıkları bu iş ise hicretin altıncı yılında olmuştu. Enes'ten gelen bazı rivyetlerde ise şöyle denilmektedir: Rasulullah (sav) onları öldürdükten sonra ateşte yakmıştı. (3)

İbn Abbas ve ed-Dahhâk'tan rivayet edildiğine göre, bu âyet-i kerime, kitap ehlinden olan bir topluluk sebebiyle nazil olmuştu. Bunlarla Rasulullah (sav) arasında bir antlaşma vardı. Kitab ehlinden olanlar bu antlaşmayı bozdular, yol kestiler ve yeryüzünde fesat çıkardılar.

Ebu Dâvud'un Musannef'inde de İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: **"Allah'a ve Rasulüne karşı savaşanların... Allah çok mağfiret edicidir, çok merhamet sahibidir"** buyruğuna kadar olan iki âyet-i kerime, müşrikler hakkında nazil olmuştur. Onlardan kendilerine güç yetirilmezden önce, (Ebu Dâvud'da Tevbe etmeden önce) yakalanan kimselerin bu durumu kendisine işlemiş olduğu suçun haddinin uygulanmasına engel teşkil etmiyordu. (4)

Âyet-i kerime müşrikler hakkında nazil olmuştur diyenler arasında İkrime ve el-Hasen de vardır. Ancak bu, zayıf bir görüş olup, bunu yüce Allah'ın şu buyrukları reddetmektedir: ***"Sen, o kâfirlere de ki: Eğer vazgeçerlerse onlara, geçmiş*** (günahları) ***mağfiret olunur"*** (el-Enfal, 8/38) Hz. Peygamber'in: "İslâm, kendisinden önceki şeyleri yıkar" -Müslim rivayet etmiştir- (5) hadisi de bunu reddetmektedir.

---

(1) ***Ebu Davud,*** Hudûd 3, Hadis no: 4366.

(2) ***Ebu Davud*** Hudûd 3, hadis no: 4367.

(3) Merhum müfessilerimizin işaret ettiği rivâyetlerle aynı hususa dair diğer rivâyetlerinin bulunduğu yerler: ***Buhâri*** Cihad 152, Meğâzi 36, 37, Hudûd 15-18, Diyât 22; ***Müslim*** Kasame 9-14, ***Ebû Dâvud,*** Diyat 3; **Tirmizi,** Tahâre 55; ***Nesai,*** Tahâre 190, Tahrimu'd-Dem 7-9, ***İbn Mâce,*** Hudûd 20; ***Müsned,*** III, 107, 163, 170, 177, 186, 198, 205, 233, 287, 290.

(4) ***Ebû Dâvud,*** Hudûd 3, hadis no: 4372; ***Nesâî,*** Tahrimu'd-Dem 9.

(5) ***Müslim,*** İman 192, aynı manada ***Müsned*** IV, 204, 205.

Doğru olan ise, bu hususta sabit olan hadislerin açık ifadeleri (nassları) dolayısıyla birincisidir.

Malik, Şafiî, Ebu Sevr ve rey sahipleri derler ki: Âyet-i kerime, müslümanlardan olup yol kesmeye, yeryüzünde fesat çıkarmaya çıkan kimseler hakkında nazil olmuştur. İbnü'l-Münzir der ki: Malik'in görüşü sahihtir. Ebu Sevr de bu görüşün lehine delil getirmek üzere şöyle demektedir: Âyet-i kerimenin kendisinde âyetin müşrik olmayanlar hakkında nazil olduğuna delil vardır. Bu da yüce Allah'ın: **"Yalnız kendilerine gücünüz yetmeden önce tevbe edenler müstesnadır"** buyruğudur. İcma ile, ilim adamları şunu kabul etmişlerdir ki, şirk ehli, ellerinize düşüp İslama girecek olurlarsa, artık kanları haram olur. İşte bu, âyet-i kerimenin müslüman kimseler hakkında nazil oluduğuna delildir.

Taberî de kimi ilim ehlinden şunu nakletmektedir: Bu âyet-i kerime, Peygamber (sav)'ın Uranî'lere yaptığı uygulamayı nesh etmiş ve böylece bu konudaki uygulama bu (âyetlerin getirdiği) sınırda durmuş oldu. Muhammed b. Sîrin de şöyle demektedir: Bu husus, hadlerin nazil oluşundan önce idi. Bununla Enes (r.a)'ın rivayet ettiği hadisi kastetmektedir. Bunu, Ebu Dâvud zikretmektedir. (1)

Aralarında el-Leys b. Sa'd'ın da bulunduğu bir topluluk şöyle demiştir: Peygamber (sav)'ın Uranîler hakkında yaptığı uygulama, sonradan nesh olunmuştur. Zira, irtidat eden bir kimseye müsle yapmak caiz değildir. Ebu'z-Zinad der ki: Rasulullah (sav), süt veren develeri çalan kimselerin el ve ayaklarını kesip ateşle gözlerini dağlayınca, bu hususta yüce Allah ona sitem etti ve bununla ilgili olarak da: **"Allah'a ve Rasulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası, ancak öldürülmeleri, yahut asılmaları.... dır"** âyetini indirdi. Bunu da Ebu Dâvud rivayet etmiştir. (2)

Ebu'z-Zinad der ki: Hz. Peygambere öğüt verilip ona müsle yasak kılınınca, bir daha bu işi yapmadı.

Bir topluluktan nakledildiğine göre, bu âyet-i kerime, Hz. Peygamberin sözü geçen fiilini nesh etmiş değildir. Çünkü, onun bu uygulaması, mürted kimseler hakkında vaki olmuştu. Özellikle de Müslim'in Sahih'i ile Nesaî'de ve başkalarında şöyle denildiği sabittir: Peygamber (sav)'in bu kimselerin gözlerini dağlamasının sebebi, onların da çobanların gözlerini dağlamaları idi. (3) O halde bu bir kısastı. Bu âyet-i kerime ise, mü'min muharip (yol kesici) hakkındadır.

(1) *Ebu Dâvud*, Hudûd, 3, hadis no: 4371.

(2) *Ebû Dâvud*, Hudûd 3, hadis no 4370.

(3) *Müslim*, Kasâme 14; *Nesâî*, Tahrimu'd-Dem 9.

Derim ki, bu güzel bir görüştür. Ayrıca Malik ve Şafiî'nin kabul ettiği görüşün manası da budur. Bundan dolayı yüce Allah: **"Yalnız kendilerine gücünüz yetmeden önce tevbe edenler müstesnadırlar"** diye buyurmaktadır. Bilindiği gibi kâfirlere güç yetirildikten sonra, tevbe ile cezalarının kalktığı gibi güç yetirilmeden önce de tevbe ile cezaları kalkar ve her iki halde de hükümlerinde bir farklılık olmaz. Mürted ise -muharebe olmasa dahi- bizzat irtidat dolayısıyla öldürülmeyi hak eder. Fakat, sürgüne gönderilmez, eli kesilmez, ayağı kesilmez ve serbest bırakılmaz. Aksine, müslüman olmadığı takdirde öldürülür. Çarmıha da gerilmez. İşte bu, âyetin ihtiva ettiği cezalarla mürtedin kastedilmediğinin delilidir.

Yüce Allah ise kâfirler hakkında: ***"Sen, o kâfirlere de ki: Eğer vazgeçerlerse, onlara geçmiş*** (günahları) ***mağfiret olunup...*** " (el-Enfal, 8/38) diye buyurken, muharibler (yol kesiciler) hakkında: **"Yalnız kendilerine... müstesnadırlar"** âyetini indirmiştir. Bu da (aradaki fark) gayet açıkça ortadadır.

Bölümün baş tarafında yaptığımız açıklamalara göre de içinden çıkılmıyacak bir durum yoktur, bir kınama, bir sitem de sözkonusu değildir. Zira o, (Hz. Peygamber'in yaptıkları) Kitab-ı Kerim'in muktezasıdır. Yüce Allah da: ***"Onun için size kim saldırırsa, siz de tıpkı onların size saldırdıkları gibi karşılık verin"*** (el-Bakara, 2/194) diye buyurmuştur. Bunlar da (çobanlara) müsle yaptılar. O nedenle kendilerine de müsle yapıldı. Şu kadar var ki, eğer sitemde bulunulduğu rivayeti sahih ise, bunun öldürme hususunda aşırıya kaçılmış olmasından dolayı olması muhtemeldir. Zira, kızdırılmış çivilerle gözlerine mil çekilip ölünceye kadar susuz olarak bırakıldılar (bu onların yaptıklarına bir fazlalığı ifade eder). Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Taberî de es-Süddî'den şöyle dediğini nakletmektedir: Peygamber (sav) Uranîlerin gözlerine mil çekmedi. Ancak bunu yapmak istedi, bu âyet-i kerime de bunu yasaklamak üzere nazil oldu. Bu ise, oldukça zayıf bir görüştür. Çünkü, bu konudaki sabit haberler, gözlerine mil çekildiği şeklinde varid olmuştur. Buharî'nin Sahih'inde şöyle denilmektedir: Hz. Peygamber emir verince, çiviler kızdırıldı ve gözlerine mil çekti. (1)

Âyet–i kerime her ne kadar mürtedler yahut yahudiler hakkında nazil olmuş olsa dahi, bu ayetin ifade ettiği hükmün müslüman muharibler hakkında olduğu hususunda ilim ehli arasında görüş ayrılığı yoktur.

Yüce Allah'ın: **"Allah'a ve Rasulüne karşı savaşanların... cezası ancak..."** buyruğunda, bir istiare ve bir mecaz vardır. Zira, yüce Allah'a karşı savaşılamaz ve kimse O'nu mağlup etmeye kalkışamaz. Çünkü O, kemal sıfatları-

(1) ***Buhârî,*** Cihâd 152, Hudûd 17; ***Ebû Dâvud,*** Hudûd 3, hadis no: 4365.

na sahiptir. Ve O, zıtlardan ve ortaklardan münezzehtir. Bu, Allah'ın dostlarına karşı savaşanlar... anlamındadır. Yüce Allah burada kendi Azîz zatını, gerçek dostlarını anlatmak üzere ifade buyurmuştur. Böylelikle onlara yapılacak eziyetin ne kadar büyük olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Nitekim şu buyruğunda kendi zatını zikrederek, fakir ve zayıf kimseleri kastettiği gibi: ***"Allah'a güzel bir şekilde ödünç verecek olan kimdir."*** (el-Bakara, 2/245) Bununla yüce Allah fakir ve zayıflara karşı duyguları harekete geçirmek ve teşvik etmek istemiştir. Sahih hadiste varid olan: "Ey Âdemoğlu, Ben senden bana yemek yedirmeni istemiştim. Sen Bana yedirmedin..." diye Müslim'in rivayet ettiği [1] hadis de bunun gibidir. Bu da daha önce el-Bakara sûresinde (2/245. ayet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

2. Muharibin Tanımı:

İlim adamları, "muharib" adının kimlere verilmesinin uygun olacağı hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Malik der ki: Bize göre muharib, ister şehirde olsun, ister meskûn olmayan mahalde olsun, insanlara karşı silah taşıyan ve ortada bir karışıklık, bir intikam ve bir düşmanlık sözkonusu olmaksızın insanların mal ve canlarına karşı taarruzda bulunan kimsedir.

İbnü'l-Münzir der ki: Bu meselede Malik'ten gelen rivâyetler farklıdır. O, kimi zaman Mısırda (yani yerleşik bölgelerde) muharebenin sözkonusu olduğunu kabul ederken, kimi rivayetlerde bunu kabul etmemektedir.

Bir kesim de şöyle demiştir: Bunun hükmü, şehirde (mısırda, meskûn mahallerde) yahut evlerde, yollarda, çöllerde, göçebe olarak yaşanan yerlerde ve kasabalarda olmasının hükmü birdir ve bu durumlarda muhariblere uygulanacak had aynıdır. Bu, Şafiî ve Ebu Sevr'in de görüşüdür.

İbnü'l-Münzir der ki: Böyle de olması gerekir. Çünkü, bunların hepsi hakkında muharib tabiri kullanılabilir. Kitab (ın ifadeleri) ise umumidir. Herhangi bir delil bulunmaksızın hiç bir kimse bir topluluğu ayetin genel kapsamı dışına çıkartamaz.

Bir başka kesim ise şöyle demektedir: Mısır'da (yerleşik yerlerde) muharebe sözkonusu olmaz. Muharebe ancak Mısır'ın dışında olur. Bu da Süfyan es-Sevrî, İshâk ve Nu'man'ın (b. Sabit'in yani Ebu Hanife'nin) görüşüdür. Bir kimsenin malını almak kastıyla hileli bir yolla tuzak kurup suikast yapan kimse (muğtâl) da muharib gibidir. Şayet silah çekmeyip, birisinin evine girip ya-

(1) *Müslim*, Birr 43.

hut bir yolculukta onunla arkadaşlık kurup zehir verip öldürecek olursa, kısas olmak üzere değil de had olarak öldürülür.

3. Muharibin Hükmü:

Fukahâ, muharibin hükmü hakkında da farklı görüşlere sahiptirler.

Bir kesim işlediği fiil kadarıyla ona had uygulanır, demektedir. Bir kimse yolda korku salar ve mal alırsa, çaprazlama olarak el ve ayağı kesilir. Eğer mal alıp adam öldürürse, önce el ve ayağı kesilir, sonra çarmıha gerilerek asılır. Şayet adam öldürmekle birlikte mal almamışsa öldürülür. Şayet bizzat kendisi mal da almamış, kimseyi de öldürmemişse, sürgüne gönderilir. Bunu İbn Abbas söylemiştir. Ayrıca bu, Ebu Miclez, en-Nehaî, Ata el-Horasanî ve başkalarından da rivayet edilmiştir.

Ebu Yûsuf der ki: Eğer mal almış ve adam öldürmüşse, önce çarmıha gerilir ve çarmıha gerildiği ağaç üzerinde öldürülür.

el-Leys der ki: Çarmıha gerili olduğu halde harbe ile öldürülür.

Ebu Hanife der ki: Adam öldürmüşse öldürülür. Mal almış fakat adam öldürmemişse çaprazlama olarak el ve ayağı kesilir. Mal alıp adam öldürmüş ise, ona yapacağı uygulama hususunda sultan (devlet yöneticisi, ya da bu cezaları uygulama yetkisine sahip makam, otorite) ona yapacağı uygulamada muhayyerdir: Dilerse el ve ayağını (çaprazlama) keser, dilerse el ve ayağını kesmeyip onu öldürür ve çarmıha gererek asar.

Ebu Yûsuf der ki: Öldürmek, her şeyin (her türlü cezanın) üstüne gelebilir.[1] el-Evzaî'nin görüşü de buna yakındır.

Şafiî ise der ki: Mal almış ise, sağ eli kesilir ve dağlanır. Sonra da sol ayağı kesilir ve dağlanır, sonra da serbest bırakılır. Çünkü böyle bir cinayet, hirâbe (yol kesmek) sûretiyle hırsızlıktan daha fazla bir cinayettir. Eğer öldürmüş ise öldürülür. Şayet mal alıp öldürmüşse, öldürülür ve çarmıha gerilerek asılır. Yine Şafiî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Üçgün süre ile asılır. Eğer yol kesicilerle hazır bulunur, onların sayılarını artırır, giden gelenleri korkutur ve düşmana destek olmuş ise, bu sefer hapsedilir.

Ahmed der ki: Adam öldürmüşse öldürülür, eğer mal almışsa el ve ayağı kesilir. -Şafiî'nin dediği gibi-.

(1) Bu ifade ile Ebû Yusuf'un el ve ayak kesme ile birlikte gerektiğinde öldürme ve çarmıha germe cezasının da uygulanacağı şeklinde görüşü kast ediliyor olmalıdır. İmam Muhammed ise, öldürme ya da çarmıha germe cezası verilirse el ve ayak kesme cezasının uygulanmayacağı görüşündedir. (Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, *el-İhtiyar* IV, 115)

Bir topluluk da şöyle demektedir: Öldürülmeden önce çarmıha gerilmek sûretiyle namaz kılması, yemek yemesi ve içmesi engellenmemelidir. Şafiî'den de şöyle dediği nakledilmiştir: Peygamber (sav)'ın müsle'yi yasaklamış olması dolayısıyla çarmıha gerilmiş halde öldürülmesini mekruh görmekteyim.

Ebu Sevr der ki: Âyetin zahirine göre imam (devlet yöneticisi), muhayyerdir. Malik de böyle demiştir. Ayrıca bu görüş İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Aynı zamanda bu Said, b. el-Müseyyeb, Ömer b. Abdulaziz, Mücahid, ed-Dahhâk ve en-Nehaî'nin de görüşüdür. Hepsi şöyle demiştir: İmam, muharibler hakkında hüküm vermekte muhayyerdir. Ayetin zahirine göre, yol kesenler hakkında Allah'ın farz kılmış olduğu öldürmek, çarmıha germek yahut kesmek ya da sürgüne göndermek hükümlerden hangisini uygun görürse onunla hüküm verir.

İbn Abbas der ki: Kur'ân-ı Kerim'de **"veya"** tabiri ile belirtilen hükümlerden, ilgili kimse dilediğini seçmekte muhayyerdir.

Bu görüş de âyetin zahirine daha uygun görünmektedir. Çünkü, "ev : veya"nın -farklı görüşlere sahip olsalar dahi- tertip sıralama ifade ettiğini söyleyen birinci görüşün sahiplerinin ileri sürdükleri görüşleriyle bu suçu işleyen kimseye bir arada iki haddi uyguladıklarını ve öldürülür ve çarmıha gerilir dediklerini, bir diğer bölümünün ise çarmıha gerilir ve öldürülür; başkalarının, el ve ayakları kesilir ve sürgüne gönderilir, dediklerini görmekteyiz. Oysa, ayet-i kerime böyle değildir. Dilde "ev : **veya**"nın anlamı da böyle değildir. Bunu en-Nehhâs söylemiştir.

Birinci görüşün sahipleri ise, Taberî'nin Enes b. Malik'ten zikrettiği şu rivayeti delil gösterirler. Enes dedi ki: Rasulullah (sav) Hz. Cebrail'e muharibe dair hüküm hakkında sordu, o da şöyle dedi: "Kim yolda korku salar ve mal alırsa, mal aldığı için elini kes, korku saldığı için de ayağını kes. Kim de öldürmüş ise, sen de onu öldür. Hepsini yapanı ise çarmıha gererek as."

İbn Atiyye der ki: Geriye yalnızca korkutan için ceza olarak sürgüne göndermek kalmaktadır. Korkutan kimse ise katil hükmündedir. Bununla birlikte, Malik bu hususta, istihsan yolu ile cezaların ve azabın daha hafif olanını kabul etmektedir.

4. Sürgüne Göndermenin Anlamı:

"Yahut yer (lerin) **den sürülmeleridir"** buyruğunun anlamı hususunda farklı görüşler vardır. es-Süddî der ki: Yerden sürülmenin anlamı, yakalanıp da üzerine Allah'ın haddi uygulanıncaya kadar suvari ve piyade olarak takib edilmesi yahut kendisini takib edenlerden kaçarken Dar-ı İslam'ın dışına çıkmasıdır. Bu açıklama, İbn Abbas, Enes b. Malik, Malik b. Enes, el-Hasen, es-

Süddî, ed-Dahhâk, Katade, Said b. Cübeyr, er-Rabî b. Enes ve ez-Zührî'den nakledilmiştir. Bunu, er-Rummânî "Kitab"ında nakletmektedir.

Şafiî'den nakledildiğine göre, bunlar bir beldeden bir başka beldeye çıkartılıp gönderilir ve hadlerin üzerlerine uygulanması için de takib edilirler. Bunu, el-Leys b. Sa'd ve ez-Zührî de ifade etmiştir. Yine Malik der ki: Bu işi yaptığı beldeden bir başkasına sürülür ve orada -zina eden gibi- haps edilir. Yine Malik ve Kûfeliler şöyle demektedir: Sürgüne gönderilmelerinden kasıt, bunların haps edilmeleridir. Onlar böylelikle, dünyanın genişliğinden darlığına sürülmüş olurlar. Hapse konulmak sûretiyle yerleştirildiği yer müstesna, yerden sürülmüş gibi olur. Onlar buna bu hususta mahpuslardan birisinin söylediği şu beyitleri delil göstermişlerdir:

خرجنا من الدنيا ونحن مِنَ أهْلِها فلسنا من الأمواتِ فيها ولا الأحْيَا

إذا جاءنا السَّجَّانُ يوماً لحاجةٍ عَجِبنا وقلنا جاء هذا من الدنيا

"Biz dünya ehlinden olduğumuz halde dünyadan çıktık
Dünyada ölüler arasında da değiliz, diriler arasında da
Bir gün hapishane gardiyanı bir ihtiyaç için yanımıza gelecek olursa
Hayrete düşeriz ve: Bu adam dünyadan geldi, deriz."

Mekhûl'un de naklettiğine göre, Ömer b. Hattab (r.a) hapislerde tutuklama yapan kişidir. O, şöyle demiştir: Ben onun tevbe edip etmediğini bilinceye kadar onu haps ederim. Bir beldeden bir beldeye sürgüne göndererek onlara da eziyet vermesine fırsat vermem.

İfadenin zahirinden anlaşılan o ki, âyet-i kerimede sözü geçen "yer"den kasıt, olayın meydana geldiği yerdir. İnsanlar, eskiden beri günah işledikleri yerden uzak durmuşlardır. "Göğsü ile kutsal arza doğru kendisini yönelten kişi"nin durumu ile ilgili hadis de bu muhtevayı ifade etmektedir. (1)

Bu muharib kişinin eğer tekrar muharebeye (yol kesiciliğe) döneceğinden, yahut fesada kalkışacağından korkuluyor ise, yabancı olarak sürgüne gönderileceği yerde, imamın bu kimseyi haps etmesi gerekir. Şayet bu şekilde davranacağından korkulmuyor ve tekrar bir cinayete dönmeyeceği kanaati hasıl olursa, o takdirde de serbest bırakılır.

İbn Atiyye der ki: Malik'in mezhebinden açıkça anlaşılan şu ki: O, yabancı olacağı bir yere sürgüne gönderilir ve haps edilir. Bu ise, böyle birilerinin

(1) Bk. *Müslim*, Tevbe 46.

çoğunlukla tehlikeli olacağından korkulan kimseler oluşundan dolayı böyledir. Bunu, Taberî de tercih etmiştir, açıkça anlaşılan da budur. Zira, olayın gerçekleştiği yerden sürülmesi, ayetin lafzı ile ifade edilmiştir. Bundan sonra haps edilmesi ise, onun tehlikeli olacağı korkusuna göre değişir. Şayet tevbe eder ve onun bu tevbesi halinden anlaşılırsa, serbest bırakılır.

5. Nefyin (Sürgünün) Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Yahut yer(lerin)den sürülmeleridir"** buyruğunda geçen **sürmek** anlamındaki nefy, aslında helak etmektir. Olumluluk (isbat) un zıddı olan **nefy** de buradan gelmektedir. Bu durumda nefy, idam etmek süretiyle helak etmek (öldürmek demektir). Kötü ve kalitesiz mala isim olarak verilen "en-nifaye" de buradan gelmektedir. Kovadan etrafa sıçrayan su damlacıklarına nefy demek de buradan gelmektedir. Şair der ki:

كَـأَنَّ مَـتْـنَـيْـهِ مِـن الـنَّـفْـيِ مَـوَاقِـعُ الـطَّـيْـرِ على الصَّفِيِّ

"Sırtı üzerindeki su damlacıkları sanki
Kayaların üzerine düşmüş kuş pislikleri gibidir."

6. Hırsız İle Yolkesici Arasındaki Farklar:

İbn Huveyzimendâd der ki: Muharibin aldığı malın, hırsızda göz önünde bulundurulduğu gibi nisab miktarına ulaşması gözönünde bulundurulmaz. Bu hususta, nisab olarak çeyrek dinarın göz önünde bulundurulacağı da söylenmiştir.

İbnü'l-Arabi der ki: Şafii ve rey sahipleri şöyle demişlerdir: Hırsızın elinin kesilmesini gerektiren miktar kadar alanlar müstesna, yol kesicilerin elleri ve ayakları kesilmez.

Malik der ki: Böyle birisi hakkında muharib hükmü verilir, sahih olan da budur. Çünkü yüce Allah, Peygamber (sav)'ı vasıtası ile hırsızlıkta çeyrek dinarı elin kesilmesi için nisab olarak tesbit etmekle birlikte, hirâbede bunun için herhangi bir miktarı nisab olarak tesbit etmeyip, sadece muharibin cezasını zikretmekle yetinmiştir. Bu ise, bir habbe (buğday tanesi) dolayısıyla dahi olsa muharebelerine karşılık olarak cezanın eksiksiz verilmesini gerektirmektedir. Diğer taraftan bu, bir aslın bir diğer asla kıyasıdır ki, bu hususta (böyle bir kıyasın yerinde olup olmadığı hususunda) görüş ayrılığı vardır. Daha üstün olanın, daha aşağıda olana, daha aşağıda olanın da altta olana kıyasına gelince, bu kıyasın aks edilmesidir. Peki, muharib bir kimse nasıl olur da sadece mal çalmak isteyip de fark edildiği zaman kaçan hır-

sıza kıyas edilebilir. Hatta hırsız, silahlı olarak mal almak kastıyla bir yere girecek olsa, almak istediği mal engellense, yahut bağırılıp imdat istense, kendisi de bunun için kavgaya tutuşacak olursa, böyle bir kimse artık muharib olur ve onun hakkında muharib hükmü verilir.

Kadı İbnü'l-Arabî der ki: İnsanlar arasında (hakim olarak) hüküm verdiğim günlerde, bir kişi bana bir hırsız getirdi. Bu hırsız bir bıçak ile eve girmiş, bıçağı uyumakta olan ev sahibinin kalbine dayamış. Arkadaşları ise o adamın malını almışlardı. Ben de onlar hakkında muharibler hükmü ile hüküm verdim. Şunu kavrayın ki bu, dinin aslındandır. Ve böylelikle sizler de cahillerin bulunduğu aşağılık mertebelerden, ilmin zirvelerine yükseliniz. (1)

7. Muharibin Öldürülmesi İçin Öldürdüğü Adamın Kendisine Denk Olması Şartı Aranmaz:

Hirâbede, öldüren kimsenin, -maktul kişi katile denk olmasa dahi- öldürüleceği hususunda görüş ayrılığı yoktur.

Şafiî'nin bu hususta iki görüşü vardır. Birincisine göre, bu konuda denklik nazar-ı itibara alınır. Çünkü, muharib bir başkasını öldürmüştür, o bakımdan kısasta olduğu gibi bu hususta da denklik nazarı itibara alınır.

Ancak bu zayıftır. Çünkü burada sözü geçen öldürme cezası, yalnızca başkasını öldürdüğü için değildir. Bu, etrafa korku salmak ve mal almak gibi genel fesada karşılık bir cezadır. Yüce Allah ise: **"Allah'a ve Rasulüne karşı savaşanların ve yer yüzünde fesat çıkarmaya çalışanların cezası, ancak öldürülmeleri...dır"** diye buyurmaktadır. Yüce Allah böylelikle, muharebe yoluyla ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışmak sûretiyle, iki şeyi bir arada işlediği takdirde muharibe hadlerin uygulanmasını emretmiş ve bu hususta üstün olan ile olmayan, yüksek konumda olan ile sıradan konumda bulunan arasında herhangi bir ayırım gözetmemiştir.

8. Muhariblerin Öldürülmesi:

Muharibler, yol kesiciliğine çıkıp, kafile ile çarpışmaya koyulup, bir kısmı öldürülürken, bir kısmı öldürülmeyecek olursa, geri kalanların hepsi öldürülür.

Şafiî ise, ancak öldüren kimse öldürülür demektedir, bu da zayıf bir görüştür. Çünkü, aynı olayda hazır bulunan kimseler, hepsi fiilen öldürmeseler

(1) Burada merhum Kurtubi'nin, merhum İbnu'ul-Arabî'nin kullandığı "yefa':zirveler" kelimesinin sözlük anlamına dair iki satırlık bir açıklaması, mana itibariyle tercemeye derc edildiğinden ayrıca tercümeye gerek görülmemiştir.

dahi elde edecekleri ganimette ortak olacaktı. Şafiî, öncü kuvvetlerin öldürüleceğini bizim gibi kabul ettiğine göre, muharibin öldürülmesi evveliyetle sözkonusudur.

9. Muharibler İle Savaşmanın Hükümleri:

Muharibler, yolda korku salacak, yol kesecek olurlarsa, imamın (tevbeye) çağırmaksızın onlarla çarpışması vacib olur. Müslümanların da onlara karşı savaşmak ve müslümanlara eziyet vermelerini engellemek için yardımlaşmaları vacib olur.

Şayet muharibler bozguna uğrayıp kaçacak olurlarsa, adam öldürmüş ve mal almış bir kimse olması dışında geri kaçanları takib edilmez. Eğer kaçan kişi adam öldürüp mal almış ise, yakalanması ve işlediği cinayet dolayısıyla ona uygulanması gereken cezanın verilmesi için takib edilir. Öldürmüş olması hali dışında muhariblerden yaralı olanlarının işleri bitirilmez.

Eğer yakalandıkları takdirde muayyen olarak herhangi bir kimseye ait bir mal ellerinde bulunacak olursa, o mal o kişiye ya da mirasçılarına geri verilir. Şayet o malın sahibi bulunmayacak olursa beytülmale konulur.

Herhangi bir kimseye ait olup telef ettikleri malın tazminatını öderler. Tevbe etmelerinden önce ele geçirildikleri takdirde, öldürdükleri herhangi bir kimseye diyet vermeleri sözkonusu değildir.

Tevbe ederek gelmeleri hali ile ilgili hükümler ise bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir.

10. Muharibler Tevbe Edecek Olurlarsa:

Tevbe eden muharibler aleyhine imamın herhangi bir yolu yoktur. Artık, üzerlerinde bulunan Allah'a ait hadler sakıt olur ve yalnızca insanlara ait haklardan dolayı muâheze olunurlar. O bakımdan imam, adam öldürmüş yahut yaralamışlarsa onlara kısas uygular. Telef ettikleri herhangi bir mal veya kanın tazminatını hak sahiplerine ödemekle yükümlü olurlar. Hak sahiplerinin muharib olmayan diğer cinayet işlemiş kimseler gibi bunları da affetmeleri, yahud da haklarını bağışlamaları mümkündür. Malik, Şafiî, Ebu Sevr ve rey sahiplerinin görüşü budur.

Ellerinde bulunan malların onlardan alınıp, telef ettiklerinin de kıymetinin tazminatını ödemelerinin sebebi ise, yaptıkları bu işin bir gasb olmasından ve bu malları mülkiyetlerine almalarının caiz olmayışından dolayıdır. Böyle bir mal ise, ya sahiplerine harcanır yahut da imam, sahibi belli oluncaya kadar onu yanında alıkoyar.

Ashab ve tabiinden bir gurup şöyle derler: Muharibten yanında bulunandan başka bir mal istenmez. Telef edip tükettiğinden dolayı da sorumlu tutulmaz. Taberî bunu, el-Velid b. Müslim'in Malik'ten yaptığı bir rivayet olarak kaydetmektedir. Ali b. Ebi Talib (r.a)'ın Harise b. Bedr el-Ğudanî'ye yaptığı uygulamadan zahir olarak anlaşılan da budur. Harise, önce muharib bir kimse iken, ele geçirilemeden önce tevbe etmişti. Hz. Ali de ona, bu halinde yazılı bir belge olarak, üzerindeki mal ve kan sorumluluklarının sakıt olduğunu bildirdi.

İbn Huveyzimendâd der ki: Kendisine had uygulanıp kendisine ait herhangi bir mal bulunmayan muharib hakkında İmam Malik'ten farklı rivayetler gelmiştir. Acaba böyle bir kimse aldıklarına karşılık borçlu mu olur, yoksa hırsızdan bu yükümlülük kaldırıldığı gibi ondan da kaldırılır mı?

Bu hususta ; müslüman ile zımmi arasında bir fark yoktur.

11. Muhariblere Ceza Uygulama Yükümlülüğü İslam Devlet Başkanının Vazifesidir:

İlim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir: İslam devlet başkanı muharebe yapanların velisi (sorumluları) dır. Muharib bir kişi, herhangi bir kimsenin kardeşini, ya da babasını muharebe halinde öldürecek olursa, onların kanını talep etmek durumunda olan (maktullerin mirasçısı), muharibin cezası hususunda herhangi bir yetkiye sahip değillerdir. Kanını taleb etmek hakkına sahip olan velilerinin, muharibi affetmeleri caiz olamaz. Bu hükmü uygulamakla yükümlü olan imamdır. İlim adamları bunu, yüce Allah'ın hakkı olan hadlerden bir had ayarında kabul etmişlerdir.

Derim ki: İşte, şimdiye kadar anlattıklarımız, önemli olanlarını bir araya getirip, inci misali hükümlerini dizdiğimiz özet hükümlerdir. Muharebenin açıklaması (yorumu, tefsiri) hakkında ileri sürülen en garib iddialardan birisini de bir sonraki başlıkta ele alalım:

12. Mücahid'in Muharebeyi Açıklaması:

Muharebe'ye dair en garip açıklama, Mücahid'in yaptığı açıklamadır. Mücahid der ki: Bu ayet-i kerimedeki muharebeden kasıt, zina ve hırsızlıktır. Ancak bu doğru bir açıklama değildir. Çünkü yüce Allah Kitab-ı keriminde ve Peygamberi'nin vasıtası ile hırsızın elinin kesileceğini, zina edenin de eğer evlenmemiş ise celde vurulup sürgüne gönderileceğini, eğer muhsan ise recm edileceğini beyan etmiştir. Bu âyet-i kerimede muharibe dair hükümler bunlardan farklıdır. Şu kadar var ki, eğer namusa tasallut etmek kastı ile üstünlük sağlamak amacıyla silah çekmek sûretiyle yolda korku uyandırmak

istemesi bundan müstesnadır. Çünkü böyle bir iş, muharebenin en çirkin ve kötü olan şeklidir. Mal almaktan daha da kötüdür. Bu ise, şanı yüce Allah'ın **"Yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışanların..."** buyruğunun kapsamına girmektedir.

13. Yol Kesiciye ve Hırsıza Karşı Malını Savunma:

İlim adamlarımız derler ki: Hırsıza, Allah adına (bu işten vazgeçmesi için) seslenilir. Vazgeçerse ona ilişilmez. Vazgeçmeyecek olursa onunla çarpışmaya girilir. Böyle birisini malını savunan kişi öldürecek olursa, o kişiler en kötü bir maktuldür ve kanı da hederdir.

Nesaî'nin Ebu Hureyre'den rivayetine göre bir adam Rasulullah (sav)'a gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü, eğer benim malıma saldırılacak olursa ne yapayım? Hz. Peygamber: "(Allah adına) ona vazgeçmesi için seslen." Eğer kabul etmeyecek olurlarsa? diye sorunca Hz. Peygamber: "Allah adına seslen" diye buyurdu. Adam yine: Şayet yine vazgeçmezlerse diye sorunca, Hz. Peygamber yine: "Allah adına seslen" dedi. Adam: Yine vazgeçmeyecek olurlarsa deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Onunla çarpış. Sen öldürülürsen cennetliksin. Eğer onu öldürürsen o da cehennemdedir." (1)

Bunu, Buharî ve Müslim de Ebu Hureyre'den rivayet etmekte, orada Allah adına vazgeçmesini söylemekten söz edilmemektedir. Ebu Hureyre derdi ki: Bir adam Rasulullah (sav)'a gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü, bir adam gelip benim malımı almak isterse ne yapmamı emredersin? Hz. Peygamber: "Malını ona verme" diye buyurdu. Adam: Ya benimle çarpışmaya kalkışacak olursa ne emredersin? Hz. Peygamber: "Sen de onunla çarpış" diye buyurdu. Adam: O beni öldürürse durumum nedir diye sordu, Hz. Peygamber: "Sen şehid olursun" diye buyurdu. Yine adam: Peki, ya ben onu öldürürsem ne olur? Hz. Peygamber: "O da cehennemdedir" diye buyurdu. (2)

İbnü'l-Münzir der ki: Biz, ilim ehlinden bir topluluktan, hırsızlar ile çarpışıp da onlara karşı kişinin canını ve malını savunması görüşünde olduklarını rivayet etmiş bulunuyoruz. İbn Ömer'in, Hasan-ı Basrî'nin, İbrahim en-Nehaî'nin, Katade'nin, Malik'in, Şafiî'nin, Ahmed'in, İshâk'ın ve en-Nu'man'ın (Ebu Hanife'nin) da görüşü budur. Genel olarak ilim adamları bu görüştedir. Çünkü kişi, kendi canını, ailesini ve malını bunlara saldırıda bulunulmak istendiği takdirde çarpışmak sûretiyle korumak hakkına sahiptir. Zira Peygam-

(1) *Nesâî*, Tahrimu'd-Dem 21; *Müsned*, II, 339,360.
(2) *Müslim*, İman 225, Buhârî'de tespit edemedik.

ber (sav)'den gelen haberler, bu hususta herhangi bir zamanı tahsis etmedikleri gibi herhangi bir hali de tahsis etmemişlerdir. Bundan tek istisna, sultan (devlet yöneticisi) dir.

Çünkü, hadis ehli adeta icma ile şunu kabul etmiş gibidirler: Bir kimse canını ve malını ancak sultana karşı hurûc ile (karşı çıkmak ve ayaklanmak ile) ve ona karşı savaşma, ile koruyabiliyor ise, o takdirde sultana karşı savaşmak ona karşı hurûc etmez. Çünkü, yöneticilerin yaptıkları haksızlık ve zulme karşı sabrı emredip namazı kıldıkları sürece onlarla çarpışmayı ve onlara karşı ayaklanmayı terk etmeye delalet eden Rasulullah'tan gelen haberler bunu ifade etmektedir.

Derim ki: Bizim mezhebimizde (Maliki mezhebinde) şu hususta farklı görüşler vardır: Elbise ve yiyecek gibi basit bir şey istenecek olursa, haksızca istekte bulunanlara bunlar verilir mi, yoksa onlarla çarpışılır mı? Bu, konu ile ilgili kabul edilen asıl kaideye mebni bir görüş ayrılığına sebeptir. O da şudur: Onlarla savaşmak emri bir münkeri değiştirmek olduğundan dolayı mı verilmiştir, yoksa zararı önlemek kabilinden mi verilmiştir? Yine bu görüş ayrılığı da, onlarla (muhariblerle) çarpışmadan önce, onları (bu işten vazgeçmeye) çağırmak hususundaki görüş ayrılığına mebnidir.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

14. Muharibler İçin Öngörülen Cezanın Hikmeti:

"Bu, onlara dünyada bir horluktur." Bu cezaları, muharebenin kötülüğü ve zararının büyüklüğü dolayısıyladır. Muharebenin zararının büyük oluşu, insanlar aleyhine kazanç yollarını kapatmasından ötürüdür.

Zira, kazanç yollarının büyük çoğunluğu ve büyük ticaretler ile bu yolların temeli ve ana direği, yüce Allah'ın şu buyruğunda ifade edildiği gibi, yeryüzünde dolaşmak, seyahat etmektir: ***"Diğer bir kısmı da Allah'ın lütfundan arayarak, yeryüzünde yol tepecekler..."*** (el-Müzzemmil, 73/20) Yolda korku ve dehşet saçılırsa, bu sefer insanlar yolculuk yapmaz olurlar. Evlerinden dışarı çıkmazlar. Böylelikle aleyhlerine olmak üzere ticaret kapıları kapanır, kazanç yolları kesilir. Bu sebepten dolayı yüce Allah, yol kesiciler hakkında ağır hadler teşrî buyurmuştur. Dünyadaki bu horluk, onların yaptıkları kötü işlerden vazgeçmelerini sağlamak, Allah'ın dileyen kulları için mübah kıldığı ticaret kapısını açmaktır.

Ayrıca bu suça karşılık âhirette de büyük azap tehdidinde bulunmuştur. Böyle bir masiyet, diğer masiyetlerin dışındadır ve Ubade b. es-Samit yoluyla gelen Hz. Peygamber'in "Her kim bu günahlardan herhangi birisini işler de dünyada onun karşılığında cezalandırılacak olursa, bu ceza onun için bir

keffaret olur" [1] hadisinde zikredilen hükümden müstesnadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Bununla birlikte horluğun dünyada cezalandırılan kimse için, âhiret azabının ise dünyada cezadan yakasını kurtaran için sözkonusu olması ve bu günahın (bu bakımdan) diğer günahlar gibi olması da muhtemeldir. Daha önceden de geçtiği üzere, hiçbir mü'min için cehennemde ebediyyen kalmak sözkonusu değildir. Fakat, günahın büyüklüğü dolayısıyla onun cezası da büyük olur. Bundan sonra ise, ya şefaat ile veya (ilgili buyruklarda) belirtildiği gibi ilâhi af ile cehennemden çıkar.

Diğer taraftan bu tehdit, yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi, ilâhî meşietin bu doğrultuda tecelli etmesi şartına bağlıdır: ***"Şüphesiz Allah kendisine eş koşulmasını mağfiret etmez. Ondan başkasını ise dileyeceğine mağfiret eder."*** (en-Nisa, 4/48 ve 116) Bununla birlikte böyle kimseler hakkında, yapılan tehdit ile işledikleri masiyetin büyüklüğü dolayısıyla (cehennemde azap edilmeleri) korkusu daha baskındır.

15. Kendilerine Güç Yetirilmeden Önce Tevbe Edenler:

Yüce Allah'ın: **"Yalnız, kendilerine gücünüz yetmeden önce tevbe edenler müstesnadırlar"** buyruğunda, kendilerine güç yetirilmeden önce tevbe edenleri istisna etmekte ve: **"Bilin ki Allah çok mağfiret edicidir, çok merhamet sahibidir"** buyruğunda da onlar üzerindeki hakkını kaldırdığını haber vermektedir. Kısas ve insanların sair hakları ise, sakıt olmaz.

Güç yetirildikten sonra (ele geçirilmesinden sonra) tevbe eden kimselere gelince, âyetin zahirine göre tevbenin faydası yoktur. -Önceden geçtiği gibi- böylesine hadler uygulanır. Şafiî'nin bu konuda tevbe ile hertürlü haddin kalkacağına dair bir görüşü vardır. Ancak, mezhebinde sahih olan görüş, ister kısas olsun, ister başkası olsun insanlara ait herhangi bir hakkın, güç yetirilmeden önce tevbe ile sakıt olmayacağı şeklindedir.

Şöyle de denilmiştir: Bu istisna ile yüce Allah, güç yetirilmeden önce tevbe edip iman eden müşrikin istisna edilmesini dilemiştir. Böylesinden hadler sakıt olur. Ancak bu görüş zayıftır. Zira, güç yetirildikten sonra iman edecek olursa, yine böyle bir kimse icma ile öldürülmez.

Yine şöyle denilmiştir: Kendilerine güç yetirilmesinden sonra muharibler-

(1) *Buhârî*, İman 11, Ahkâm 49, Hudûd 8, Tefsir 60 sûre 3, Menâkıbu'l- Ensâr 43; *Müslim, Hudûd* 41; *Tirmizi*, Hudûd 12; *İbn Mâce*, Hudûd 33; *Nesat*, Bey'at 9.17; *Dârimî*, Siyer 17; *Müsned*; V, 314, 320.

den had sakıt olmaz. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır. Çünkü imamın eline geçtikleri takdirde, bunların tevbe hususunda yalan söylemeleri ve bunu gösteriş için yapmaları zannı altında bulunurlar. Veya artık imam onlara güç yetirdikten sonra cezalandırılmak durumunda olurlar. O bakımdan tevbeleri kabul olunmaz. Bizden önceki ümmetlere vadedilen ilahi azabın gelişinden sonra tevbeye kalkışmaları, yahut da can çekişip de canı boğazına geldiği sırada tevbe edenin durumuna benzerler. Şayet kendilerine güç yetirilmeden önce tevbe edecek olurlarsa, zan altında olmaları sözkonusu değildir ve ileride Yûnus sûresinde (Yûnus, 10/98. ayette) açıklanacağı üzere tevbenin faydası vardır.

İçkiciler, zinakârlar ve hırsızlar ise, tevbe edip hallerini düzeltip bu durumları da çevrelerinde bulunanlar tarafından bilinir bundan sonra imama (suçları karşılığında cezalandırılmak için) götürülecek olurlarsa, imamın onlara had vurması gerekmez. Şayet imama götürülüp de onlar Tevbe ettik, diyecek olurlarsa, bırakılmazlar. Onlar, bu halleri ile yenik düşürülüp ele geçirilen muhariblerin durumundadırlar. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱبْتَغُوٓا۟ إِلَيْهِ ٱلْوَسِيلَةَ وَجَـٰهِدُوا۟
فِى سَبِيلِهِۦ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَوْ أَنَّ لَهُم
مَّا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُۥ مَعَهُۥ لِيَفْتَدُوا۟ بِهِۦ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ
ٱلْقِيَـٰمَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٣٦﴾

35. Ey iman edenler, Allah'tan korkun. Ona (yaklaşmaya) **yol arayın. Ve yolunda cihad edin ki kurtulasınız.**

36. Şüphesiz, yeryüzünde ne varsa hepsi, hatta bir o kadarı daha kâfirlerin olsa da, Kıyamet gününün azabından kurtulmak için onu fedâ etseler, yine onlardan kabul olunmaz. Onlar için çok acıklı bir azab da vardır.

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler, Allah'tan korkun. Ona** (yaklaşmaya) **yol** (vesîle) **arayın"** buyruğunda geçen vesile, Ebu Vail, el-Hasen, Mücahid, Katade, Ata, es-Süddî, İbn Zeyd ve Abdullah b. Kesir'den gelen nakillere göre yakınlaşmak demektir. Bu kelime, bir şeye yakınlaşmak anlamını ihtiva

eder. "Tevessül"den **"faile"** vezninde bir kelimedir. Antere der ki:

إنّ الـرجـال لهم إليـكِ وسيلة أنْ يـأخـذوكِ تكحّلي وتخضّبي

"Şüphe yok ki yiğitlerin, sana vesileleri (yakınlaşmak istekleri) vardır Seni alacak olurlarsa, sen sürmelenirsin ve ellerine kına yakılır."

Çoğulu ise, "vesail" şeklindedir. Şair der ki:"

إذا غفل الواشـون عُدْنـا لِوصلِنا وعَـاد التّصـافي بيننـا والـوسـائِـلُ

"Jurnalciler gaflete daldılar mı, biz yine eskisi gibi yakın ilişkilerimize döneriz, Aramızdaki safa da, yakınlıklar da döner."

Denildiğine göre, (سلتُ اسال): İstedim, isterim kelimeleri de buradan gelmektedir. (يتساؤلان) ise, biri diğerinden istekte bulunur demektir. O halde kelimenin asıl anlamı, talep etmek, istekte bulunmaktır.

Vesile, kendisi vasıtası ile istenmesi gereken yakınlık demektir. Vesile aynı zamanda cennette bir derecedir. Hz. Peygamberin zikrettiği: "Her kim benim için vesileyi isterse, benim şefaatim de onun için hak olur" [1] diye sahih hadiste geçen "vesile" de budur.

يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٧﴾

37. Ateşten çıkmak isterler. Ama oradan çıkacak değillerdir. Onlar için sürekli bir azap vardır.

Yezid el-Fakir der ki: Cabir b. Abdullah'a şöyle denildi: Ey Muhammed'in ashabı, sizler bir takım kimselerin ateşten çıkacaklarını söylüyorsunuz. Yüce Allah ise: **"Ama oradan çıkacak değillerdir"** diye buyurmaktadır. Cabir dedi ki: Sizler, umumi olan buyruğu hususi, hususi olanı da umumi gibi de-

(1) *Müslim* Salât 11; *Ebû Dâvud*, Salât 36; *Tirmizî*, Menâkıb 1; *Nesaî*, Ezân 37; *Müsned*, II, 168.

değerlendiriyorsunuz. Bu buyruk, özel olarak kâfirler hakkındadır. Bunun üzerine âyetin tamamını başından sonuna kadar okudu, gerçekten onun özel olarak kâfirler hakkında olduğunu gördüm.

"(مُقِيم): **Sürekli"** buyruğunun anlamı, daimi, değişmez, sonu gelmez ve değiştirilmez demektir. Şair der ki:

فـإنْ لـكمْ بـيـومِ الشُّعْبِ منّي عـذابـاً دائـمـاً لكـم مُقيـمـا

"Şi'b gününe karşılık olarak benden sizin için
Daimi ve kalıcı bir azap vardır."

وَالسَّـارِقُ وَالسَّـارِقَةُ فَاقْطَـعُوا أَيْدِيَـهُمَـا جَـزَاءً بِمَا كَسَـبَا نَكَـالاً
مِنَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ عَزِيـزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ
فَإِنَّ اللَّهَ يَتُـوبُ عَـلَيْـهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَـفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾

38. Hırsızlık eden erkekle, hırsızlık eden kadını, o kazandıklarına bir karşılık ve Allah tarafından ibret verici bir ceza olmak üzere ellerini kesin. Allah Azîzdir, Hakîmdir.
39. Fakat, kim zulmettikten sonra tevbe eder ve düzeltirse, şüphesiz Allah, onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah, bağışlayandır, merhamet edendir.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı yirmiyedi başlık halinde sunacağız: (1)

1. Hırsızın Elinin Kesilmesi ve Şartları:

Yüce Allah'ın: **"Hırsızlık eden erkekle hırsızlık eden kadını...ellerini kesin"** buyruğuna gelince; yüce Allah, yeryüzünde fesat çıkarmak istemek yoluyla malların alınmasını söz konusu ettikten sonra, ileride açıklaması geleceği üzere çarpışma sözkonusu olmaksızın hırsızlık yapanın hükmünü zikretmektedir.

Yüce Allah, yine bu hususlaki açıklamalarımızın son bölümlerinde belirteceğimiz üzere zinanın aksine, hırsızlık yapan kadından önce, hırsızlık yapan erkeği zikretmekle başlamıştır.

(1) Ancak görüleceği gibi başlıklar sadece yirmialtıdır.

Hırsızlık dolayısıyla cahiliye döneminde de el kesme cezası uygulanmıştır. Cahiliye döneminde bu cezayı ilk hükme bağlayan kişi, el-Velid b. el-Muğire'dir. Yüce Allah da İslamda hırsızın elinin kesilmesini emretmiştir. Rasulullah (sav)'ın İslam döneminde, elini kestiği ilk erkek hırsız, el-Hıyar b. Adiy b. Nevfel b. Abdimenaf'tır. Kadınlardan ise, Mahzumoğullarından Süfyan b. Abdi'l- Esed kızı Mürre'dir. Hz. Ebu Bekir de, gerdanlık çalan Yemen'li adamın elini kestiği gibi, Hz. Ömer, Abdurrahman b. Semura'nın kardeşi olan İbn Semura'nın elini kesmiştir. Bu hususta görüş ayrılığı yoktur.

Ayetin zahirinden hırsızlık yapan herkes hakkında umumi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, durum böyle değildir. Çünkü Hz. Peygamber: "Hırsızın eli, ancak çeyrek dinar ve daha yukarısı dolayısıyla kesilir" (1) diye buyurmuştur. Böylelikle Hz. Peygamber, yüce Allah'ın: **"Hırsızlık eden erkekle, hırsızlık eden kadın"** buyruğunda bir takım niteliklere sahip hırsızları kastetmiş olduğunu beyan etmektedir. Dolayısı ile ancak çeyrek dinarlık bir mal yahut da kıymeti çeyrek dinara ulaşan bir malın çalınması halinde hırsızın eli kesilir. Ömer b. el-Hattab, Osman b. Affan ve Ali (r. anhum)'ın görüşleri de budur. Ömer b. Abdülaziz, el-Leys, Şafiî ve Ebu Sevr de bu görüştedir. Mâlik der ki: Ya bir dinarın çeyreği veya üç dirhem karşılığında el kesilir. Eğer fiyatların düşüklüğü dolayısıyla çeyrek dinara tekabul eden iki dirhem çalacak olursa, bu iki dirhem sebebiyle hırsızın eli kesilmez. Çeşitli malların çalınması dolayısı ile para fiyatları az yada çok olsun üç dirheme ulaşmadıkça el kesilmez. Malik, altın ve gümüşün herbirisini başlı başına asli bir kıymet kabul etmiş ve malların kıymetlendirilmesinde dirhemleri ölçü kabul etmiştir. Ondan gelen meşhur görüş böyledir.

Ahmed ve İshâk der ki: Eğer altın çalacak olursa, miktar çeyrek dinardır. Altın ve gümüş dışında bir şey çalacak olur da, bunların değeri çeyrek dinar yahut üç gümüş dirheme ulaşacak olursa (el kesilir). Bu da son görüşünde Malik'in kabul ettiği görüşe yakındır.

Birinci görüşün delili, İbn Ömer yoluyla rivayet edilen hadistir. Buna göre adamın birisi, bir kalkan çalmıştı. Bu adam Peygamber (sav)'ın huzuruna getirildi. Hz. Peygamber'in emri üzere bu kalkanın kıymetinin üç dirhem olduğu tesbit edildi. (2)

Şafiî ise Âişe (r.anha)'ın, çeyrek dinar hakkındaki hadisini asıl olarak kabul edip, altın ve gümüş dışındaki paraların değerlendirilmesinde onu esas kabul etmiş ve altının fiyatı ister yüksek, ister düşük olsun, üç dirhemi ölçü kabul etmiyerek, İbn Ömer'in hadisini delil almamıştır. Buna sebep ise -doğ-

(1) *Müslim*, Hudûd 2-4, Nesâî, Kat'u's Sârık 10; *İbn Mâce*, Hudûd 22; *Müsned* VI, 249,252
(2) *Buhârî*, Hudûd 13; *Müslim*, Hudûd 5,6; Ayrıca bk. *Nesâî*, Kat'u's- Sârık 10.

rusunu en iyi bilen Allahtır ya- ashab-ı kiramın, Rasulullah (sav)'ın çalınması sebebiyle el kesme cezasını uyguladığı kalkan hakkındaki farklı rivayetlerldir. Çünkü İbn Ömer üç dirhem derken, İbn Abbas on dirhem, Enes b. Malik beş dirhem demektedir. (1) Hz. Aişe'nin çeyrek dinar ile ilgili olarak rivayet ettiği hadisi ise sahih ve sabit bir hadistir. Hz. Aişe'den yapılan bu rivayette herhangi bir ihtilâf sözkonusu değildir. Ancak, kimi raviler onu mevkuf rivâyet etmiştir. Diğer taraftan hıfz ve adaleti dolayısıyla, sözü gereğince amel etmek gereken kimseler de onu merfu' olarak da rivayet etmişlerdir. Bu açıklamayı Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) ve başkaları yapmıştır. (2)

Buna göre, çalınan mala kıymet biçildiği takdirde çeyrek dinara ulaşırsa o malı çalanın eli kesilir. Bu, aynı zamanda İshâk'ın da görüşüdür. O bakımdan bu iki asıl delile iyice vakıf olmak gerekir. Çünkü bu iki hadis de bu konuda temel dayanaklardandır. Ve bunlar, bu hususta söylenenlerin en sahihidir.

Ebu Hanife, onun iki arkadaşı ve es-Sevrî ise derler ki: Hırsızın eli, ölçek ile ölçülen mallardan ise on dirheme ulaşmadıkça, aynî ya da veznî olarak da bir dinarı bulmadıkça hırsızın eli kesilmez. Ayrıca hırsız, malı sahibinin mülkiyetinden alıp çıkarmadıkça da kesilmez. Bu konudaki delilleri İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadistir. O şöyle demiştir: Peygamber (sav)'ın çalınması sebebiyle hırsızın elini kestiği kalkana on dirhem kıymet biçildi. Bunu, ayrıca Amr b. Şuayb babasından, o, dedesinden rivayet etmiştir. Amr b. Şuayb'ın dedesi, (Muhammed b. Abdullah) dedi ki: O sırada kalkanın değeri on dirhem idi. Bu iki hadisi de Dârakutnî ve başkaları rivayet etmiştir. (3)

Bu meselede dördüncü bir görüş daha vardır, o da Dârakutnî'nin kaydettiği Hz. Ömer'den gelen şu rivayettir: "Beş (parmaklı el) ancak beş (dirhem) den dolayı kesilir". (4)

Süleyman b. Yesar, İbn Ebi Leyla ve İbn Şubrume de bu görüştedir. Enes b. Malik de der ki: Ebu Bekr -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- beş dirhem kıymetinde bir kalkan dolayısıyla (hırsızın elini) kesmiştir. (5)

---

(1) Bu hususlaki bu ve benzeri farklı rivâyetleri birarada görmek için *Nesaî*, Katu's-Sarık 8, 9, vd bakabilir.

(2) Bk. İbn Abdil-Berr, *el- İstizkâr*, XXIV, 154 v.d

(3) İbn Abbâs'ın rivâyeti: *Dârakutni*, III, 191-192; Amr b Şuayb'ın rivâyeti; *Dârakutni*, III, 190; ayrıca bk. *Nesaî* ve *el- İstinkâr*, gösterilen yerler.

(4) *Nesâi*, Katu's- Sârık 10'da biri Süleyman b. Yesâr'en sözü, diğeri Peygamber (sav)e merfü bir hadis olmak üzere iki rivâyet *Dârakutni*, III 186'da biri Süleyman b. Yesâr, diğeri Saîd b. el- Müseyyeb, Ömer (r.a.)'den olmak üzere iki rivâyet ayrıca III, 194'de; eş-Şa'bî'nin Abdullah b. Mesud (r.a)den rivâyetine göre Peygamber (sav) (beş dirhem değerinde çalınan mal) dolayısıyla el kesme cezası uygulamıştır.

(5) *Dârakutni*, III, 186

Beşinci bir görüş de şudur: Dört dirhem ve daha yukarısı dolayısıyla el kesme cezası uygulanır. Bu görüş Ebu Hureyre ve Ebu Said el-Hudrî'den rivayet edilmiştir.

Altıncı bir görüş: Bir dirhem ve daha fazlası dolayısıyla el kesilir. Bu görüş, Osman el-Bettî'nin görüşüdür. Taberî'nin naklettiğine göre, Abdullah b. ez-Zübeyr de bir dirhem çalmaktan dolayı, çalanın elini kesmiştir.

Yedinci görüş: Âyetin zahirine göre bir değer taşıyan her mal dolayısıyla el kesilir. Bu, Haricilerin görüşüdür. Hasan-ı Basrî'den de bu görüş rivayet edilmiştir. Ondan, bu hususta gelen üç rivayetten biri budur. Ondan gelen ikinci rivayet, Hz. Ömer'den gelen rivayet gibidir.

Üçüncüsünü ise Katade ondan şu şekilde nakletmiştir: Ziyad'ın valiliği döneminde ne kadarlık bir mal çalma dolayısıyla elin kesileceği hususunda münakaşa ettik ve iki dirhemden dolayı kesileceği hususu üzerinde ittifak ettik.

İşte bunlar, birbirine denk görüşlerdir. Bunlardan sahih olan ise, daha önce sana takdim etmiş olduğumuz görüşlerdir.

Buharî, Müslim ve başkaları Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Allah, bir yumurta çalıp da eli kesilen hırsıza, yine bir ip çalıp da eli kesilen hırsıza lanet etsin." (1) Bu da az yada çok mal karşılığında el kesme cezasının uygulanacağını belirten ayetin zahirine uygundur denilecek olursa, cevap verilir. Bu ifadeler, az bir şey zikredilerek çoktan sakındırmak kabilindendir. Nitekim, Hz. Peygamber şu buyruğunda azı zikrederek çok şeyler yapmaya teşvik etmektedir: "Kim bir kekliğin yumurtlayacağı yer kadar dahi olsa Allah için bir mescid inşa edecek olursa, Allah da o kimse için cennette bir ev yapar." (2)

Şöyle de denilmiştir: Bu, bir başka açıdan da mecazi bir ifadedir. Şöyle ki, az birşeyi çalmaya alıştı mı, bu sefer çok şeyleri çalar ve sonunda eli kesilir. Bundan daha güzel açıklama, el-A'meş'in yaptığı ve Buharî'nin hadisi sonunda bir açıklama gibi naklettiği şu sözleridir: Onlar, burada sözü geçen yumurtadan, demir yumurta (miğfer) olduğu, ipten de birkaç dirheme eşit kıymette olan ip oluduğu görüşünde idiler. (3)

Derim ki: Gemilerin halatları ve buna benzerleri buna örnektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) *Buhârî*, Hudûd 7, 13; *Müslim*, Hudûd 7; Nesaî, Katu's-Sârık 1; *İbn Mâce*, Hudûd 22; *Müsned*, II, 253.
(2) *İbn Mâce*, Mesacid 1; *Müsned*, I, 241.
(3) *Buhârî*, Hudûd 7

2. Çalınan Malın Korunmuş Olduğu Yerden Çıkartılması Şartı:

İnsanların cumhuru, el kesmeyi gerektiren miktar "hirz" diye bilinen korunma yerinden çıkartılmadıkça el kesmenin sözkonusu olmayacağını ittifakla kabul etmişlerdir.

el-Hasen b. Ebi'l-Hasen der ki: Evde elbiseleri bir araya toplayacak olursa eli kesilir. Yine el-Hasen b. Ebi'l-Hasen, bir başka görüşünde diğer ilim adamları gibi görüş belirtmiştir. Böylelikle bu, sahih bir ittifak olmaktadır. Allah'a hamd olsun.

3. Koruma (Hirz) Yerinin Mahiyeti:

Hirz denilen şey adet olarak, insanların mallarını korumak için yapılan şeydir. Bu da herbir şeyde -ileride açıklanacağı üzere- durumuna göre farklılık göstermektedir.

İbnü'l-Münzir der ki: Bu hususta ilim ehlinin hakkında ileri geri konuşmadıkları sabit bir haber bulunmamaktadır. Ancak bu husus, ilim ehli tarafından icma ile kabul edilen bir şey gibidir.

el-Hasen ile zahir alimlerinden nakledildiğine göre, onlar hırsızlıkta hirz altında bulunmayı şart görmezlermiş.

Malik'in Muvatta'ında, Abdullah b. Abdurrahman b. Ebi'l-Hüseyn b. el-Mekkî'den Rasulullah (sav)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Ağacında asılı duran meyvede, dağda korunan (yani henüz ağılına ulaşmamış) hayvanda (çalmaktan dolayı) el kesme yoktur. Eğer onu (davarı) ağıl yahut (mahsulü) harman yerine getirilecek olursa, o takdirde kıymeti kalkanın kıymetine ulaşan şeyler dolayısıyla el kesilir." (1)

Ebu Ömer (İbn. Abdi'l-Berr) der ki: Bu hadis, manası itibari ile Abdullah b. Amr b. el-As ve başkaları yoluyla muttasıl olarak rivayet edilen bir hadistir.(2) Bu Abdullah (b. Abdurrahman b. Ebi'l-Hüseyn b. el-Mekkî) ise, herkesçe sika bir ravi olarak kabul edilmiştir. Ahmed (b. Hanbel) ondan övgüyle söz ederdi.

Abdullah b. Amr'dan nakledildiğine göre, Rasulullah (sav)'a ağacında asılı (toplanmamış) mevye hakkında soru sorulmuş, O da şöyle buyurmuştur: "İhtiyaç sahibi olup da ondan birşeyler almakla beraber, cebine ya da kabına doldurmayan kimse için birşey gerekmez. Ancak, ondan birşey alıp çıkartana ise, el kesme cezası vardır. Kim bundan daha aşağı miktarda da ala-

(1) *Muvâtta*; Hudûd 22 (de mürsel bir rivâyet olarak); *Nesaî*, Katu's-Sârîk 11 ve 12 (de muttasıl olarak), Ayrıca bk. *Dârakutnî*, III, 194-195.

(2) İbn Abdil-Berr, *el-istizkâr*, XXIV, 154.

cak olursa, onun iki mislini tazminat olarak öder ve ona ceza verilir." (1) Bir başka rivayette ise "ceza verilir" in yerine "ona ibretli bir ceza olmak üzere bir kaç celde vurulur" denilmektedir. (2)

İlim adamları der ki: Daha sonra bu celd (sopa cezası) nesh olundu ve onun yerine el kesme cezası tesbit edildi.

Ebu Ömer der ki: Hadiste geçen: "İki mislini tazminat ödemesi" nesh olmuştur. Fukahadan bu görüşü ifade eden bir kimse olduğunu bilmiyorum. Ancak, Hz. Ömer'den Hatıb b. Ebi Beltea'nın unu (3) ile ilgili ve Malik'in rivayet ettiği (4) olay ile Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayet müstesnadır. İnsanların tazminat hususunda kabul ettikleri görüş ise, tazminatın misliyle yapılacağı şeklindedir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: ***"Onun için size kim saldırırsa, siz de tıpkı onların size saldırdıkları gibi karşılık verin."*** (el-Bakara, 2/194)

Ebu Dâvud da Safvan b. Umeyye'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Mescidde otuz dirhem kıymetinde nakışlı bir yün elbisem üzerinde yatmış uyuyordum. Adamın birisi gelip onu benden gizlice çaldı. Adam yakalandı, Peygamber (sav)'ın huzuruna götürüldü. Elinin kesilmesini emr etti. Ben, Peygamber (sav)'ın yanına varıp: Otuz dirhem için elini mi keseceksin, dedim. Bu elbiseyi ben ona satayım ve yahut da onun değeri onun bana borcu olsun. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Onu yanıma getirmeden önce neden bu işi yapmadın?" (5)

Aklî bakımdan düşünecek olursak: Mallar bütün insanlar için onlardan yararlanılsın diye hazır olarak yaratılmışlardır. Diğer taraftan ezelî hikmet, şer'an mülk olan hususlarda o malların sahiplerine has olmasını hükme bağlamış ve insanlar bu mallara tama' edegelmişlerdir. Ona dair umutlar bağlanmıştır. O bakımdan, insanların az bir bölümü arasında mürüvvet ve dindarlık bunlara karşı saldırıda bulunmayı engellemekte, onların çoğu hakkında ise, korumak ve hirz, bu malları başkalarına karşı koruyabilmektedir. Bir mala malik olan kimse, onu hirzi ile koruyacak olursa, insan için mümkün olan en ileri derecedeki koruma ve himaye bir arada gerçekleşmiş olur. Bu

(1) *Ebû Dâvud,* Lukata 10. hadis, Hudûd 13; *Tirmizî* Buyû' 54; *Nesaî* "Katu's-Sârîk 12; *İbn Mâce* Ticârât 67; *Müsned,* II, 180, 224

(2) *Nesaî* Katu's- Sârik 12,

(3) Burada Arapça yayında bir okuma hatası olarak, "köleler" manasına gelen "Rakik" kelimesi "un" manasına gelen "dakik" olarak okunmuştur.

(4) *Muvâtta,* Akdiye 38'e göre olayın mahiyeti şudur: Hâtib'in köleleri Müzeyne'li kişinin devesini çalmışlar Muzeynelinin şikayeti üzerine Hz. Ömer önce ellerinin kesilmesine hüküm vermiştir. Daha sonra Hâtıb'a "Galiba sen onları aç bırakıyorsun?" diyerek Hâtıb'ı Müzeyne'liye devesinin kiymetini iki katını ödemekle cezalandırdı.

(5) *Ebû Dâvud,* Hudûd 15; *Nesâî,* Katu's-Sârık 5; *İbn Mâce,* Hudûd 28.

koruma ve himaye (hirz) çiğnenecek olursa, işlenen suç da ağır ve çirkin olur, o bakımdan cezası da ağırlaşır. Bu iki korumadan birisi olan mülkiyet çiğnenecek olduğu takdirde ise, yalnızca tazminat ve te'dip (cezası) gerekir.

4. Ortaklaşa Hırsızlık:

Bir topluluk ortaklaşa hareket ederek nisab miktarı bir malı, ona ait hirzinden (korumasından) dışarı çıkartmaları halinde ya onlardan birisi bu malı tek başına çıkartabilir yahut da ancak birbirleriyle dayanaşarak çıkartabilirler.

Birinci hal sözkonusu olduğu takdirde ilim adamlarımız, (Maliki alimleri) farklı iki görüş ortaya koymuşlardır: Birincisine göre, bu durumda elleri kesilir. İkinci görüşe göre ise elleri kesilmez.

Ebu Hanife ve Şafiî de böyle demişlerdir: Ortaklaşa hırsızlık yapmak halinde bu işe katılanların ellerinin kesilmesi ancak onlardan herbirisi için nisab miktarı bir pay düşmesi halinde sözkonusu olur. Çünkü Peygamber (sav): "Hırsızın eli, ancak çeyrek dinar ve daha yukarısında kesilir" diye buyurmuştur. Bu hırsızların herbirisi bu nisabı bulacak bir miktarda birşey çalmadığına göre elleri kesilmez.

İki rivayetten birisi olan ellerin kesilmesini öngören görüş şöylece açıklanır: Bir suçta ortak hareket etmek, öldürmekte ortak hareket etmek halinde olduğu gibi onun cezasını kaldırmaz.

İbnü'l-Arabî der ki: Bu iki suç birbirine ne kadar da yakındır. Çünkü bizler, haksızca dökülen kanı önlemek kastı ile bir kişiye karşılık topluluğu öldürdüğümüze göre, -ta ki düşmanlar o haksızca kanı dökmemek için birbirleriyle yardımlaşmasınlar- mallarda da bu durum aynı şekilde sözkonusudur. Özellikte de Şafiî, bir topluluk bir kişinin elinin kesilmesi için ortaklaşa hareket edecek olurlarsa hepsinin elleri kesilir diyerek; bu konuda bize destek vermiştir. Ve bu ikisi arasında bir fark yoktur.

Şayet ikinci durum sözkonusu olursa -ki, bu da ancak yardımlaşarak dışarı çıkartılması mümkün olan şeylerdir- ilim adamlarının ittifakıyla hepsinin elleri kesilir. Bunu da İbnü'l-Arabî zikretmiştir.

5. Hırsızlıkta Ayrı İşler Yapmak Suretiyle Ortaklaşa Çalışmanın Hükmü:

Birisi, hirzi oymak suretiyle, diğeri de malı dışarı çıkartmak suretiyle hırsızlıkta iki kişi ortaklaşa hareket etseler, eğer bunlar birbirleriyle karşılıklı olarak dayanışmış iseler, ikisinin de elleri kesilir.

Aralarında bir ittifak olmaksızın herkes tek başına kendi işini yapmış ise ve bu, birisinin gelip malı dışarı çıkartması şeklinde olursa, onlardan herhangi birisinin eli kesilmez.

Eğer, oymakta birbirleriyle yardımlaşıp, fakat onlardan birisi malı dışarı çıkartırsa, yalnızca malı çıkartanın eli kesilir.

Şafiî' ise el-kesme cezası yoktur der. Çünkü, birisi oymuş çalmamış, diğeri ise, hürmeti çiğnenmiş bir hirzden hırsızlık yapmıştır.

Ebu Hanife der ki: Eğer, oymakta ortak hareket eder ve girip de mal çalarsa, eli kesilir. Oymakta ortak hareket etmek için aynı aleti kullanmak şart değildir. Oyarken birinin ötekinden sonra darbe vurması ile ortaklık da gerçekleşir.

6. Malın Bir Yerden Bir Yere Getirilmesi Suretiyle Ortaklaşa Hırsızlık:

İki kişiden birisi içeri girip malı, malın koyulduğu (hirzin) kapısına getirip çıkarsa, diğeri de elini uzatıp onu alsa elinin kesilmesi gerekir. Birincisi ise, cezalandırılır. Eşheb her ikisinin de eli kesilir demiştir.

Birisi malı, hirzin dışına bırakacak olursa, o malı hirzin dışına bırakanın eli kesilir, alana el kesme cezası yoktur. Şayet oyulan yerin ortasına koyar, diğeri de onu alırken oyuktan elleri birbirlerine kavuşursa, her ikisinin de elleri kesilir.

7. Kabirden ve Mescidlerden Hırsızlık Yapmanın Hükmü:

Kabir de Mescid de hirzdir. O bakımdan çoğunluğun görüşüne göre, nebbâşın (kefen soyucusunun) eli kesilir. Ebu Hanife; nebbâşın eli kesilmez der. Çünkü o, sahibi bulunmayan ve telef olmaya maruz bir malı hirz olmayan bir yerden çalmıştır. Çünkü ölü mülkiyet sahibi olamaz.

Kimisi de kabirde sakin olan bir kimse olmadığından dolayı bunun hırsızlık olmadığını söyler. Çünkü hırsızlık, görünmekten sakınılacak bir şekilde olur ve hırsızlık yapılırken insanların görmesine karşı korunulur. Mavereaünnehir alimleri, bunun hırsızlık olmayacağı görüşünü esas kabul etmişlerdi.

Cumhur ise şöyle demiştir: Böyle bir kişi hırsızdır. Zira o, geceyi elbise olarak giyinmiş ve insanların gözünden kendisini korumuştur. Kimsenin görmediği ve yanından gidip gelmediği bir vakitte bu işi yapmayı kast etmiştir. O bakımdan, böyle bir kimse, insanların bayrama çıkıp, şehirde hiçbir kimsenin kalmadığı bir zamanda hırsızlık yapmış gibi olur.

Kefen soymanın hırsızlık olmayacağını kabul edenlerin kabir, bir hirz değildir şeklindeki sözleri ise batıldır. Çünkü, her bir şeyin hirzi kendisi için

mümkün olan haline uygun olur. Onun için, ölü hakkında mülkiyet sahibi olmak sözkonusu değildir, şeklindeki görüşleri de yine batıldır. Çünkü, ölünün çıplak bırakılması caiz değildir. Dolayısı ile buna duyulan ihtiyaç, kabrin bir hirz olmasını gerektirmektedir. Nitekim yüce Allah da buna şu buyruğu ile dikkat çekmektedir: ***"Biz yeri, dirilere de ölülere de bir toplanma yeri kılmadık mı?"*** (el-Murselat, 77/25-26) Yani, orada insan hayatta iken yaşasın, ölürken de oraya defnedilsin diye kılmadık mı?

Kefenin telef olmaya maruz olduğu şeklindeki sözlerine gelince, hayatta olan bir kimsenin de aynı şekilde giydiği her şey, giymesi sonucu telef olmaya ve yıpranmaya mahkumdur. Şu kadar var ki, bunlardan birisi diğerinden daha çabuk gerçekleşmektedir. Ebu Dâvud Ebû Zerr'in şöyle dediğini rivayet eder: Rasulullah (sav) beni çağırıp şöyle buyurdu: "İnsanların ölüm musibetiyle karşı karşıya kalıp da, o sırada bir evin (kabrin) bir hizmetçiye mukabil satın alınacağı vakit halin nice olur." Ben: Allah ve Rasulü daha iyi bilir dedim. Hz. Peygamber: "Sana sabrı tavsiye ederim" diye buyurdu. (1)

Hammâd b. Ebi Süleyman dedi ki: İşte hırsızın eli (kefen çalmaktan dolayı) kesilir, diyenler buna dayanarak demişlerdir. Çünkü bu kişi, ölünün evine girmiş olur. (2)

Mescide gelince, mescidin hasırlarını çalan kimsenin eli kesilir. Bunu İsa, İbnü'l-Kasım'dan rivayet etmiştir. Velev ki mescidin kapısı bulunmasın. Onun görüşüne göre bu hasırlar hirz altındadırlar. Eğer mescidin kapılarını çalacak olursa yine eli kesilir. Yine İbnü'l-Kasım'dan rivayet olunduğuna göre, eğer hasırları gündüzün çalmışsa eli kesilmez. Şayet geceleyin duvarı aşarak onları çalmışsa, eli kesilir.

Sahnûn'dan nakledildiğine göre, eğer mescidin hasırları birbirlerine dikelerek bağlanmış ise eli kesilir, aksi takdirde kesilmez.

Esbağ der ki: Mescidin hasırlarını, kandillerini ve yer döşemelerini çalan kimsenin eli kesilir. Tıpkı, gizlice kapısını yahut çatısından kerestelerini, yada çatısından direklerini çalan gibi. Eşheb, "Kitabu Muhammed"de der ki: Mescidin hasırları, kandilleri ve yer döşemelerinin çalınması dolayısıyla el kesme cezası yoktur.

8. El Kesme Cezası İle Birlikte Tazminat Ödettirilir mi?

El kesme cezası ile birlikte tazminatın ödettirilip ödettirilmeyeceği hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

---

(1) ***Ebû Dâvud,*** Hudûd 20; Fiten 2; ***İbn Mâce,*** Fiten 10.
(2) ***Ebû Dâvud,*** Hudûd 20.

Ebu Hanife der ki: Hiçbir şekilde el kesme cezası ile tazminat bir arada olmaz. Çünkü şanı yüce Allah: **"Hırsızlık eden erkekle, hırsızlık eden kadının, o kazandıklarına bir karşılık ve Allah tarafından ibret verici bir ceza olmak üzere ellerini kesin"** diye buyurmakta ve herhangi bir tazminattan söz etmemektedir.

Şafiî ise der ki: İster kolaylıkla ödeyebilecek durumda olsun, ister ödemede zorlansın, çaldığı malın kıymetini tazminat olarak öder. Eğer ödeme zorluğu çekiyor ise, ödeyebileceği bir zamana kadar onun borcu olur. Bu, Ahmed ve İshâk'ın da görüşüdür.

Bizim ilim adamlarımız, Malik ve arkadaşları ise şöyle derler: Eğer mal aynî ile mevcut ise onu geri verir. Eğer telef olmuşsa, ödeyebiliyorsa tazminatını öder. Eğer ödeyemiyor ise, borç olarak ödemesi istenmez ve herhangi birşey ödemekle yükümlü olmaz. Malik bunun benzeri bir görüşü ez-Zührî'den rivayet etmiştir.

Şeyh Ebu İshâk der ki: İster ödeyebilsin, ister ödeyemesin el kesme cezası ile birlikte çaldığı malın bedelinin borç olarak ondan isteneceği de söylenmiştir. Devamla der ki: Bu, aynı zamanda Medine'li ilim adamlarımızdan bir çok kişinin görüşüdür. Bu görüşün sıhhatine ise her ikisinin (el kesme ve tazminatın) iki ayrı hak sahibine ait birer hak olduğu delil gösterilmiştir. Onlardan birisi, diğeri dolayısıyla sakıt olmaz. Diyet ve keffaret gibi. Daha sonra ben de bu görüşteyim, demektedir

Kadı Ebu'l-Hasen meşhur görüşün lehine, Hz. Peygamberin: "Hırsızlık yapana had uygulandığı takdirde artık onun için tazminat yükümlülüğü yoktur" hadisini delil göstermiş [1] ve Kitab'ında bunun senedini de kaydetmiştir.

Bazıları da şöyle demiştir: Tazminatını ödemeyi borç kabul etmek bir cezadır. El kesmek de bir cezadır. İki ceza ise bir arada verilmez. Kadı Abdülvahhab da (kendi görüşüne) bunu esas kabul etmiştir.

Doğru olan ise, Şafiî'nin ve ona uygun görüş belirtenlerin kanaatidir. Şafiî der ki: Hırsız ister ödeyebilecek durumda olsun, ister ödeyemesin, çaldığı malın tazminatını öder. Eli kesilsin yahut kesilmesin farketmez. Yol kesmesi halinde de bu böyledir. (Yine Şafiî) der ki: Kullara ait olup telef ettiği şeyler, Allah'a ait olan haddi düşürmez.

İlim adamlarımızın delil olarak gösterdikleri: "Ödeme zorluğu çekiyor ise..." hadisine gelince, Kûfeli alimler bu hadisi görüşlerine delil göstermiş-

(1) *Dârâkutnî*, III, 182, 183'de bu manada çeşitli hadisler yer almakta ise de gerek Dârâkutnî'nin kendi kayıtları gerek Ta'liklerde bulunan Ebu't- Tâyyib'in notları, çeşitli bakımlardan zayıf olduklarını ifade etmektedir.

lerdir. Taberî'nin görüşü de budur. Fakat bu hadiste onların lehine delil olacak bir şey yoktur. Bu hadisi Nesaî ve Dârakutnî, Abdurrahman b. Avf'dan rivayet etmişlerdir. (1) Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) de şöyle demiştir: Bu hadis pek kuvvetli bir hadis değildir ve delil olmaya elverişli değildir. İbnü'l-Arabî ise der ki: Bu batıl bir hadistir. Taberî ise der ki: Kıyas, tükettiği (çaldığı) malın tazminatını ödemesini gerektirir. Fakat bizler, bu hususta rivayete uyarak kıyası terkettik. Ebu Ömer der ki: Zayıf bir rivayet dolayısıyla kıyası terketmek caiz değildir. Çünkü zayıf bir rivayet hüküm gerektirmez. (2)

9. Hırsızdan Çalmak:

Hırsızlık yaparak bir mal çalmış olandan, çalanın elinin kesilmesi hususunda görüş ayrılığı vardır. Bizim (mezhebimizin) ilim adamları eli kesilir, derler. Şafiî kesilmez demektedir. Çünkü o, hem malik olmayan bir kimsede, hem de hirz sayılmayan bir yerden çalmıştır.

Yine ilim adamlarımız der ki: O malın malikinin hürmeti (saygınlığı, ona haksızca ilişmenin yasaklığı) yine bakidir, ondan ayrılmış değildir. Hırsızın eli altında bulunması ise, yok hükmündedir. Tıpkı, gasıp bir kimseden gasp etmiş olduğu malın çalınması halinde çalanın elinin kesildiği gibi. Eğer: Bunun korumasını korumasızmış gibi kabul edin denilecek olursa, biz de şöyle deriz: Hirz de mevcuttur, mülkiyet de mevcuttur. O mal üzerinde mülkiyet henüz sona ermemiştir. O takdirde bize, hirzi iptal ediniz derler. (Bunu da iptale gerek yoktur).

10. Elinin Kesilmesinden Sonra Aynı Malı Bir Daha Çalacak Olursa:

Aynı mal dolayısıyla eli kesildikten sonra bir daha o malı tekrar çalacak olursa, kesme cezası hususunda farklı görüşler vardır. Çoğunluk, yine kesilir derken, Ebu Hanife kesme cezası yoktur, der. Kur'ân'daki umumi ifade ise, ona kesme cezasının uygulanmasını gerektirmektedir. Bu da Ebu Hanife'nin görüşünü red eder.

Yine Ebu Hanife, kesme cezasından önce, çalınan malın satın almak veya hibe yoluyla mülkiyetine geçiren bir kişi hakkında elinin kesilmeyeceğini söylemiştir. Yüce Allah ise: **"Hırsızlık eden erkekle, hırsızlık eden kadının... ellerini kesin"** diye buyurmaktadır. El kesme cezası, yüce Allah'a ait bir hak olarak vacib olduğu takdirde bunu hiçbir şey kaldırmaz.

---

(1) ***Nesaî,*** Kat'u's-Sarik, 18; ***Dârakutnî,*** III, 182, 183 teki rivayetlerdeki kayıt, ödeme zorluğu çekmiyor ise..." şeklinde değil, "ona had uygulanmış ise" şeklindededir.

(2) Bk. İbn Abdil-Berr, ***el-İstizkâr,*** XXIV, 211-213.

11. "es-Sârik" Kelimesinin Kıraati ve Bu Kıraatlerin Açıklaması:

Cumhur, "(وَالسَّارِقُ): **Hırsız**" kelimesini, ref' ile okumuştur. Sibeveyh der ki: Buyruğun anlamı şudur: Size farz kılınan şeyler arasında, hırsız erkek ve hırsız kadının... şeklindedir. Her iki kelimenin de (es-Sâriku ve's-Sârikatu kelimelerinin) merfu' olarak okunmaları, mübtedâ oldukları içindir. Haber ise: "(فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا): **Ellerini kesin**" buyruğudur. Maksat, muayyen bir kimse değildir. Çünkü muayyen bir kimse (hırsızlık yapan muayyen kişi) kastedilmiş olsaydı, bu kelimenin mansub okunması icabederdi. Nitekim "(زيداً اضربه): Zeyd'i vur" demek gibi.

Ancak, bu buyruk burada: "(من سرق فاقطع يده): Hırsızlık yapanın elini kes" demek kabilindendir. ez-Zeccâc der ki: Bu, tercih edilen görüştür.

Bu kelime; (وَالسَّارِقَ) şeklinde mansub olarak da okunmuştur. Bunun takdiri ise: (اقطعوا السارق والسارقة): Hırsız erkek ve hırsız kadının ellerini kesiniz şeklindedir. Sibeveyh'in tercihi de budur. Çünkü burada, fiilin emrin kipi daha uygundur. Sibeveyh -yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: Arap dilinde uygun olanı bunun mansub okunuşudur. Nitekim (زيداً اضربه): Zeyd'i vur, demek de böyledir. Şu kadar var ki, genel olarak bunun merfu' okunması kabul edilmiştir. Yani, kıraat alimlerinin büyük çoğunluğu ve hepsi demek istemektedir. Sibeveyh kabul ettiği görüşüyle, hırsız türünü muayyen kişi gibi değerlendirmiştir.

İbn Mes'ud ise: "(وَالسَّارِقُونَ وَالسَّارِقَاتُ فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمْ): Hırsızlık yapan erkeklerle, hırsızlık yapan kadınların sağ ellerini kesiniz" diye okumuştur ki, bu da çoğunluğun kıraatini güçlendirmektedir.

(والسِّرِق والسِّرِقَةُ) şeklinde "râ" harfi esreli olarak, çalınanın adıdır. (سَرَق يَسرِق) Fiilinin mastarı ise "re" harfi üstün olarak; (سَرَقاً) şeklindedir. Bu açıklamayı el-Cevherî yapmıştır. Bu lafzın aslı, gözlerden saklı olarak bir şeyi almak anlamını ifade eder. Hırsızlama bir şeyler dinlemek demek olan (استرق السمع) deyimi ile (سارقه النظر): Çaktırmadan baktı, deyimleri de buradan gelmektedir.

İbn Arefe der ki: Araplara göre sârik, bir hirze gizli ve saklı bir şekilde gelip oradan kendisine ait olmayan bir şeyi alan kimsedir.

Eğer açıktan alacak olursa, bu kişi; (مُختلِس ومُستلِب ومُنتهِب ومُحترِس): Yankesici, zorla alan, talan eden ve dağda koruma altında bulunan davar ve benzeri şeyleri çalan kimse, olur. Eğer elindeki şeyle (silahla) kendisini koruyacak olursa, o da gasıp olur.

Derim ki: Rasulullah (sav)'dan gelen rivayette şöyle buyurulduğu nakledilmektedir: "Hırsızlığın en kötüsü namazından çalanınkidir." Dediler ki: Kişi namazından nasıl hırsızlık yapar? Hz. Peygamber: "Namazının rükû ve sü-

cudunu tamam yapmamak suretiyle" buyurdu. Bu hadisi Muvatta ve başkaları rivayet etmiştir. (1)

Görüldüğü gibi, Hz. Peygamber, bu şekilde namaz kılan bir kimseyi,- kelimenin türeyişi açısından hırsız olmadığı halde -hırsız diye adlandırmaktadır. Çünkü, böyle bir namaz kılmakta çoğunlukla gözlerden uzak bir şey yapmak sözkonusu olmaz.

12. El Kesme Cezası Hangi Şartlar Altında Uygulanır:

Yüce Allah'ın: **"Ellerini kesin"** buyruğunda geçen **"kesmek"**in anlamı, ayırmak ve izale etmektir. Kesmek ise ancak hırsızda, çalınan şeyde çalmanın gerçekleştiği yerde ve çalmanın niteliğinde birtakım sıfatların bir arada bulunması halinde icabeder.

Hırsızda aranan nitelikler beş tanedir. Bunlar buluğ, akıl, kendisinden hırsızlık yaptığı kimsenin mülkiyeti altında (kölesi, cariyesi) olmamak, o kimsenin lehinde veya aleyhinde velâyet yetkisinin bulunmamasıdır. Buna göre köle, efendisinin malından hırsızlık yapacak olursa eli kesilmez. Aynı şekilde efendi, kölesinin malını alacak olursa, yine el kesme cezası uygulanmaz. Çünkü köle, malı ile birlikte efendisine aittir. Hiçbir kimsenin eli kölesine ait malı aldı diye kesilmez. Çünkü o, kendisine ait olan bir malı almıştır. Ashab-ı Kiram'ın icmaı ve halifenin (Ömer b. el-Hattab'ın): Sizin köleniz, size ait olan bir malı çalmıştır (2) ifadesinin de gösterdiği gibi, icma ile kölenin elinin kesilme cezası düşmüştür.

Dârakutni, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Kaçmış köle için hırsızlık yaptığı takdirde el kesme cezası yoktur. Zımmi için de yoktur." Der ki: Bu hadisi Fehd b. Süleyman'dan başkası merfu' olarak rivayet etmemiştir. Doğrusu bu hadisin mevkuf olduğudur. (3)

İbn Mace de Ebu Hureyre'den şöyle dediğini nakletmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Köle, hırsızlık yaptığı takdirde onu, cüz'i bir şey mukabilinde olsa dahi satınız." Bu hadisi Ebu Bekr b. Ebi Şeybe yoluyla rivayet etmiştir. Ebu Bekr dedi ki: Bize, Ebu Usame, Ebu Avâne'den anlattı. Ebu Avâne, Ömer b. Ebi Seleme'den, o, babasından, o da Ebu Hureyre'den... (4)

(1) *Muvatta,* Kasru's- Salât 72; *Dârimi,* Salât 78; *Müsned* III, 56, V, 310.
(2) *Muvâtta,* Hudûd 33.
(3) *Dârakutnî,* III, 86.
(4) *İbn Mâce,* Hudûd 25; *Nesaî* Katu's-Sârik 16. Nesaî hadisi kayd ettikten sonra , "Ömer b. Ebi Seleme hadis rivayetinde pek kuvvetli birisi değildir." demektedir. Merhum Kurtubi'nin senedi ayrıca kayd etmesinin sebebi de -adeti üzere- budur.

Yine İbn Mace der ki: Bize, Cubare b. el-Muğallis anlattı: Bize, Haccâc b. Temim anlattı. Haccâc, Meymun b. Mehran'dan, o, İbn Abbas'tan naklettî ki, humsa (ganimetlerin beşte biri) ait bir köle, yine humsdan bir şeyler çaldı. Peygamber (sav)'ın huzuruna getirildi, Hz. Peygamber elini kesmeyip: "Allah'ın malının bir bölümü onun bir kısmını çaldı" [1] diye buyurdu Cubâre b. el-Muğallis, Ebu Zur'a er-Razi'nin dediğine göre, metrûk bir ravidir. [2]

Çocuğun da, delinin de eli kesilmez. Ancak, zımminin ve İslam yurduna eman ile girmeleri halinde muâhid ile harbinin elleri kesilir.

Çalınan malda aranan niteliklere gelince, bunlar da dört tanedir: Bunlardan biri nisabdır, buna dair açıklamalar daha önceden geçmiştir. Diğeri ise, mal olarak edinilen, mülkiyet altına alınabilen ve satışı helal olan bir şey olmasıdır. Eğer mal olarak edinilemeyen şarap ve domuz gibi satışı helal olmayan bir şey olursa, ittifakla bundan dolayı el kesilmez.

Bundan tek istisna, Malik ve İbnü'l-Kasım'a göre (çalınan) küçük hür çocuktur. Bundan dolayı el kesme sözkonusu olmadığı da söylenmiştir. Şafiî ve Ebu Hanife de bu görüştedir. Çünkü hür küçük çocuk mal değildir.

Bizim ilim adamlarımız ise şöyle demektedir: Aksine o, en büyük bir maldır. Hırsızın muayyen bir mal dolayısıyla eli kesilmez. Elinin kesiliş sebebi, insanoğlunun o şeye meyletmesidir. İnsan nefsinin hür bir kimseye meyletmesi ise, köleye meyletmesinden daha fazladır.

Şayet çalınan şey, beslenilmesine izin verilmiş köpek ve kurbanlık etleri gibi mülk edinilmesi caiz olmakla birlikte satışı caiz olmayan şeylerden olursa, bu hususta İbnü'l-Kasım ve Eşheb arasında farklı görüşler vardır. İbnü'l-Kasım der ki: Köpek çalanın eli kesilmez. Eşheb ise el kesmeme, barındırılması yasak kılınmış köpek için sözkonusudur. Edinilmesine izin verilmiş olan köpeği çalanın ise eli kesilir. Yine Eşheb der ki: Her kim, kurbanlık etini yahut derisini çalacak olursa, onun bu çaldığının kıymeti yüz dirhemi bulduğu takdirde eli kesilir.

İbn Habib de der ki: Esbağ dedi ki: Eğer kurbanlık hayvanı kesimden önce çalacak olursa eli kesilir. Kesildikten sonra çalındığı takdirde ise eli kesilmez.

Eğer çalınan şey aslı itibari ile edinilmesi ve satışı caiz olan şeylerden olup, ondan kullanılması caiz olmayan bir şey yapılırsa, -tambur, zurna, ud ve buna benzer eğlence aletleri gibi- duruma bakılır. Şayet bunların şekilleri bozulup onlardan gözetilen maksat elde edilemeyecek hale getirilmelerinden

(1) *İbn Mâce*, Hudûd 25.
(2) Bk. İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 50-51.

sonra çeyrek dinarlık ve daha fazla kıymet taşıyan bir şey kalıyorsa, el kesilir. Kullanımı caiz olmayıp kırılması emr olunan altın ve gümüş kaplarda da hüküm böyledir. Bunlar arasında bulunan altın ve gümüşe işçilik eklenmeksizin kıymet biçilir. Altın ya da gümüşten yapılmış haç da böyledir. Necis olmuş zeytinyağın, şayet necis olmakla birlikte kıymeti nisab miktarını buluyorsa, bundan dolayı el kesilir.

(Çalınan malda aranan üçüncü nitelik),-başkasına rehin bıraktığı veya ücretle verdiği malını çalan kimse gibi- hırsızın çaldığı şeyde mülkiyetinin ve mülkiyet şüphesinin sözkonusu olmaması gerekir. Bu hususta mülkiyet şüphesinin nazar-ı itibara alınması açısından bizim mezheb ilim adamları ile diğerleri arasında görüş ayrılığı vardır. Mesela, bir kimse, ganimetten veya beytülmalden hırsızlık yapacak olur ise, mülkiyet şüphesi bulunan bir şeyden çalmış olur. Çünkü, o kimse için o malda bir pay vardır. Ali (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre, ona Hums'dan (devletin ganimetteki beşte bir payından) bir miğfer çalmış bir kişi getirilidi. Hz. Ali, elinin kesilmeyeceği görüşünü izhar ederek: Bunun da onda bir payı vardır, demiştir. Beytülmal hususunda da cemaatin (fukahanın büyük çoğunluğunun) görüşü bu şekildedir. Böyle bir kimseye hırsızlık ile ilgili âyetin lafzındaki umum ileri sürülerek el kesme cezasının uygulanacağı da söylenmiştir.

(Çalınan malda aranan dördüncü nitelik ise), küçük köle ile arap olmayan büyük köle gibi çalınması sahih olan şeylerden olmasıdır. Çünkü, arapça konuşabilen köle gibi çalınması sahih olmayan şeyler dolayısıyla el kesme cezası uygulanmaz.

Malın çalındığı yerde aranan nitelik ise, sadece bir tanedir. O da o çalınan şeyin benzeri için o yerin hirzi (malı koruyabilecek mekanı) özelliğinde olmasıdır.

Bu hususta söylenecek şeylerin özeti şudur: Her bir şey için bilinen belli bir yer vardır. İşte onun o yeri, o şeyin hirzi kabul edilir. Beraberinde koruyucu (muhafaza) bulunan her bir şeyin de koruyucusu onun hirzidir. Evler, konaklar, dükkânlar içlerinde bulunan şeyler için birer hirzdir. Sahipleri ister bulunsunlar, ister bulunmasınlar.

Aynı şekilde beytülmal de müslümanların hirzidir. Hırsız kimse ise onda herhangi bir hak sahibi değildir. İsterse hırsızlık yapmazdan önce, imamın kendisine beytülmalden birşeyler vermesi mümkün olan bir kimse olsun. Çünkü, her müslümanın beytülmaldeki hakkı ona fiilen verilen atiyye ile teayyün eder. Nitekim imamı, beytülmalın tamamını müslümanların menfeatine olan herhangi bir alanda harcayıp insanlar arasında onu dağıtmayabilir. Veya bir beldede onu dağıtırken, bir başka yerde dağıtmayabilir bir topluluğa verirken, bir başka topluluğa vermeyebilir. Böyle bir varsayıma göre bu hır-

sızlık yapan kişi beytülmalde hakkı olmayan kimselerdendir.

Ganimetler de böyledir. Ya paylaştırmakla teayün ederler, -bu ise beytülmal hakkında yaptığımız açıklamalar gibidir- ya da savaşta fiilen hazır bulunan kimselerin o malı ellerine almak suretiyle sahibi teayün eder. Böyle bir durumda (teayünden önce) çalan kişinin çaldığı miktar göz önünde bulundurulmalıdır. Eğer hakettiğinden fazlasını çalmışsa eli kesilir, aksi takdirde eli kesilmez.

14. Ev ve Dükkânların Dışında Bulundurulan Malların Hirz Altında Olmaları:

Bineklerin sırtı, taşıdıkları şeylerin hirzidir. Dükkânların önü, satış yerinde konulan şeyler için bir hirzdir. İsterse ortada fiilen dükkan bulunmasın. O malla birlikte sahipleri olsun ya da olmasın ve bu mal ister gece ister gündüz çalınmış olsun farketmez.

Aynı şekilde pazarda koyunların durdukları yer de, koyunlar ister bağlı bulunsun ister bulunmasın hirz altındadırlar. Binekler de bağlandıkları yerlerde hirz altındadırlar. Beraberlerinde sahipleri olsun ya da olmasın farketmez.

Eğer binek, mescidin kapısında veya pazarda ise, beraberinde koruyucu bulunması hali dışında hirz altında kabul edilmezler. Kendi avlusuna bineğini bağlayan, ya da binekleri için bir yeri ağıl olarak kullanan bir kimse, bu bağlaması ve o yeri ağıl olarak kullanması binekleri için bir hirzdir.

Gemi de içinde bulunulan şeyler için bir hirzdir. Bağlı olup olmaması arasında bir fark yoktur. Bizzat geminin kendisi çalınacak olursa, o da binek gibi değerlendirilir. Eğer bağlı değilse, hirz altında değil demektir. Şayet sahibi gemiyi bir yere bağlamış yahut o yerde demirlemiş ise, gemiyi bağlaması bir hirzdir. Gemi ile birlikte herhangi bir kimse bulunuyor ise, nerede, ne şekilde bulunursa bulunsun, aynı şekilde gemi hirz altında demektir. Tıpkı mescidin kapısında beraberinde koruyucusu bulunan binek gibidir. Ancak yolculuk esnasında gemileriyle bir yerde konaklayıp gemilerini bağlayacak olurlarsa bu da o gemi için bir hirz kabul edilir. Gemi sahibinin gemi ile birlikte olması ile olmaması arasında bir fark yoktur.

15. Otel ve Benzeri Umumun Kaldığı Yerlerden Hırsızlık:

Herkesin kendi bağımsız odasında kaldığı otel gibi tek bir yerde sakin olan kimselerden herhangi birisi arkadaşının odasından bir şey çalıp o çaldığı şeyler ile otelin açık salonuna (avlusuna) çıkacak olursa, bu çaldığı malı kendi odasına sokmasa ve onu alıp otelin dışına çıkmamış olsa dahi, böyle birisinin elinin kesileceği hususunda görüş ayrılığı yoktur.

Yine burada kalanlardan herhangi bir kimse, otelin umuma açık salonunda bir şey çalacak olursa, velev ki o çaldığı şeyi kendi odasına sokmuş, yahut otelin dışına çıkartmış olsa bile elinin kesilmeyeceği hususunda da görüş ayrılığı yoktur. Çünkü, umuma açık salon, herkes için alış-verişin yapılabildiği bir yerdir. Şu kadar var ki, bineğin bağlandığı yerinden veya onun benzeri bir eşyanın korunma altındaki yerinden alınmış olması hali müstesnadır.

16. *Yakın Akrabaların Birbirlerinden Çalmaları:*

Çocuklarının malını çaldıklarından dolayı anne-babanın elleri kesilmez. Çünkü Hz. Peygamber: "Sen de malın da babana aitsiniz" diye buyurmuştur. (1)

Ancak, anne-babasından çalan çocuğun eli kesilir. Zira, o malın kendisine ait olması hususunda herhangi bir şüphenin varlığı sözkonusu değildir.

Elinin kesilmeyeceği de söylenmiştir. Bu da İbn Vehb ve Eşheb'in görüşüdür. Çünkü oğul, adeten babasının malını alabildiğine ve rahat bir şekilde kullanabilir. Nitekim köle efendisinin malını çaldığından dolayı eli kesilmez. Dolayısıyla oğlun babasının malını çalmaktan dolayı elinin kesilmemesi öncelikle sözkonusudur.

Dedenin (torunundan) çalması hususunda farklı görüşler vardır. Malik ve İbnü'l-Kasım eli kesilmez derken, Eşheb kesilir, demektedir. Malik'in görüşü daha sahihtir. Çünkü dede de bir nevi babadır. Malik der ki: Baba ve anne tarafından dedelere nafaka vermek icab etmiyorsa dahi ellerinin kesilmemesi daha hoşuma gider. İbnü'l-Kasım ve Eşheb der ki: Bu ikisi dışında (dede ve baba dışında) kalan akrabaların (çalmaları halinde) elleri kesilir.

İbnü'l-Kasım der ki: Kendisine isabet eden açlıktan dolayı çalan kimsenin eli kesilmez.

Ebu Hanife ise der ki: Hala, teyze, kızkardeş ve onların dışında kalan mahremlerden herhangi bir kimse hakkında el kesme cezası uygulanmaz. Bu, es-Sevrî'nin de görüşüdür.

Malik, Şafiî, Ahmed ve İshâk der ki: Bunlardan çalan kim olursa olsun eli kesilir. Ebu Sevr de der ki: Kim olursa olsun, el kesmeyi gerektiren bir miktar çalacak olursa, eli kesilir. Ancak, fukaha herhangi bir husus üzerinde icma etmiş ise, o icma dolayısıyla o takdirde el kesme cezasından kurtulur.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) *Ebû Dâvud*, Buyû 77, *İbn Mâce*, Ticârât, 64.

17. Mushaf Çalanın ve Yankesicinin Hükmü:

Mushaf çalanın hükmü hususunda fukahâ farklı görüşlere sahiptir. Şafiî, Ebu Yûsuf ve Ebu Sevr, eğer mushafın kıymeti el kesmeyi gerektiren miktarı buluyorsa el kesilir, derler. İbnü'l-Kasım da bu görüştedir. en-Nu'man (Ebu Hanife) ise mushaf çalan kimsenin eli kesilmez, demektedir. İbnü'l-Münzir ise mushaf çalanın eli kesilir, der.

Kişinin yeninden (cebinden) nafakasını çalan (tarrar) yankesici hakkında da fukahâ farklı görüşlere sahiptir. Bir kesim şöyle demektedir: İster yenin içinden ister dışından çalsın, yankesicinin eli kesilir. Bu, Malik, Evzaî, Ebu Sevr ve Yakûb (Ebu Yûsuf)'un görüşüdür.

Ebu Hanife, Muhammed b. el-Hasen ve İshâk ise şöyle demektedir: Eğer çalınan dirhemler, yeninin dış tarafında bağlı bulunup, yan kesici de bunları gizlice alıp gitmişse eli kesilmez. Şayet yeninin iç tarafında bağlı olup o da elini içeriye sokup paraları çalmışsa eli kesilir. el-Hasen de eli kesilir demektedir. İbnü'l-Münzir der ki: Hangi şekilde yankesicilik yaparsa yapsın eli kesilir.

18. Seferde Elin Kesilmesi ve Dar-ı Harpte Hadlerin Uygulanması:

Fukahâ, seferde elin kesilip, dar-ı harpte hadlerin uygulanması hususlarında farklı görüşlere sahiptir. Malik ve el-Leys b. Sa'd der ki: Harb diyarı topraklarında hadler uygulanır. Dâr-ı harp ile dâr-ı islam arasında bir fark yoktur. el-Evzaî der ki: Bir ordu kumandanı olarak savaşa çıkan bir kimse -herhangi bir bölgenin (eyaletin) emiri olmasa dahi- el kesme cezası dışında askerleri arasında hadleri uygular.

Ebu Hanife de der ki: Asker, harp diyarı topraklarında gazada bulunsa ve başlarında emir varsa bu emir askerleri arasında hadleri uygulamaz. Ancak, Mısır, Şam, Irak veya buna benzer bir bölgenin de valisi ise, askerleri arasında hadleri uygular.

Evzaî ve onun gibi görüş beyan edenler, Cünâde b. Ebi Ümeyye hadisini delil göstermişlerdir. Cünâde dedi ki: Bizler, Busr b. Ertae ile denizde (gazada) bulunuyorduk. Bulti diye bilinen uzun boylu bir dişi deve çalmış Misdar adındaki bir hırsızı ona getirdiler. O da şöyle dedi: Ben Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Gaza esnasında el kesme cezası uygulanmaz."

Eğer bu durum olmasaydı, şüphesiz onun elini keserdim. (1)

(1) ***Ebû Dâvud***- Hudûd 19; ***Tirmizî***, Hudûd 20; ***Nesaî***, Kat'u's-Sârik 16; ***Dârimî***, Siyer 51; ***Müsned***, IV 181.

Burada sözü geçen Busr, denildiğine göre Peygamber (sav) döneminde dünyaya gelmiş ve Hz. Ali ile onun taraftarları arasında kötü haberleri bulunan bir kimse idi. Abdullah b. Abbas'ın iki küçük çocuğunu kesen odur. Bundan dolayı çocukların anneleri tamamıyle aklını kaybetmiş, ne yaptığını bilmez hale gelmişti. Ali (r.a) ona, Allah'ın ömrünü uzatması ve aklını da başından alması için beddua etmişti. Öyle de olmuştu. Yahya b. Maîn der ki: Busr b. Ertae kötü bir adamdı.

Bu durumda el kesme cezasının uygulanacağını söyleyen kimseler, Kur'an-ı Kerim'in lafzının umumiliğini delil göstermişlerdir. Yüce Allah'ın izniyle sahih olan da budur. Harp diyarında hadlerin ve el kesme cezasının uygulanmayacağını söyleyenlerin ileri sürebilecekleri en uygun delil, ceza uygulanan kimsenin müşriklere katılabileceği korkusudur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

19. El ve Ayak Nereden Kesilir:

El ya da ayak kesilecek olursa, nereye kadar kesilebilir? Genelde herkes elin bilekten, ayağın da eklem yerinden kesileceğini söylemiştir. Ayak, kesildiği takdirde dağlanır. Bazıları da elin dirsekten kesileceğini söylemiştir. Omuzdan kesileceği de söylenmiştir. Çünkü (arapçada) el (yed) bunu kapsar. Ali (r.a) der ki: Ayak, ayağın ortasından kesilir ve topuk kısmı bırakılır. Ahmed ve Ebu Sevr de bu görüştedir.

İbnü'l-Münzir der ki: Biz, Peygamber (sav)'dan bir adamın elinin kesilmesini emr ettikten sonra: "Onu dağlayınız" dediğini rivayet ediyoruz. Ancak senedi hakkında söylenecek sözler vardır.

Aralarında Şafiî, Ebu Sevr ve başkalarının da bulunduğu bir topluluk bunu müstehab görmüşlerdir. Bu daha güzeldir, iyileşme ihtimali daha yüksektir, kişiyi telef olmaktan daha bir koruyucudur.

20. Kesme Sırası:

Öncelikle kesilecek olanın sağ el olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. İkinci bir defa çalması halinde ise fukahânın farklı görüşleri vardır. Malik, Medine alimleri, Şafiî, Ebu Sevr ve diğerleri der ki: Sol ayağı kesilir. Üçüncü defa çalarsa, sol eli kesilir. Dördüncü defa çalacak olursa, sağ ayağı kesilir. Eğer beşinci defa çalacak olursa, ta'zir edilir ve hapse konulur.

Bizim (mezhebimiz) alimlerimizden Ebu Mus'ab der ki: Dördüncü defa çaldıktan sonra öldürülür. Bunu söylerken, Nesaî'nin el-Haris b. Hatıb'dan rivayet ettiği bir hadisi delil göstermektedir. el-Haris'in dediğine göre, Rasulullah (sav)'ın huzuruna bir hırsız getirildi, Hz. Peygamber: "Onu öldürünüz"

dedi. Yanındakiler: Ey Allah'ın Rasulü, sadece hırsızlık yaptı deyince, Hz. Peygamber: "Onu öldürünüz" dedi. Yine : Ey Allah'ın Rasulü sadece hırsızlık yaptı dediler. Yine Hz. Peygamber: "Onun elini kesiniz" diye buyurdu. Daha sonra bir daha hırsızlık yaptı, ayağı kesildi, sonra Ebu Bekr (r.a) döneminde yine hırsızlık yaptı, el ve ayakları tamamen kesildi. Sonra beşinci bir defa daha hırsızlık yaptı, bu sefer Ebu Bekr (r.a) şöyle buyurdu: Rasulullah (sav) "Onu öldürünüz" diye buyururken bunları daha iyi biliyordu. Daha sonra Ebu Bekr o adamı, öldürsünler diye Kureyş'in gençlerine teslim etti. Abdullah b. ez-Zübeyr de onlardan birisi idi. Abdullah başkan olmayı seven birisiydi. O bakımdan: Beni başınıza emir tayin ediniz, dedi. Onlar da onu başlarına emir tayin ettiler. Abdullah bir darbe vurdu mu, diğer gençler de o hırsıza bir darbe indiriyorlardı. Nihayet onu öldürdüler. [1] Beşinci defa çalması halinde hırsızın öldürüleceğini kabul edenler, ayrıca Hz Cabir'in rivayet ettiği hadisi de delil gösterirler. Buna göre Peygamber (sav) beşinci defa hırsızlık yapan bir kimse hakkında: "Onu öldürünüz" diye emir vermiştir. Hz. Cabir der ki: Biz de onu alıp götürdük ve sonra öldürdük. Sonra da onu sürükleyip bir kuyuya attık, üzerine de taş attık. Bunu Ebu Dâvud rivayet etmiştir. [2] Nesaî de bunu rivayet eder ve şöyle der: Bu, münker bir hadistir, ravilerinden birisi olan Mus'ab b. Sâbit pek kuvvetli bir ravi değildir. Ben, bu konuda sahih bir hadis bilmiyorum. [3]

İbnü'l-Münzir der ki: Ebu Bekir ve Ömer (r. anhuma)'ın bir elden sonra öbür eli ve bir ayaktan sonra da öbür ayağı kestikleri sabittir.

Şöyle de denilmiştir: İkinci defa hırsızlık yaptığı takdirde sol ayağı kesilir, bundan başka hırsızlık yaptığı takdirde ise kesme cezası yoktur. Tekrar hırsızlık yapacak olursa ta'zir edilir ve haps edilir. Bu görüş Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan rivayet edilmiştir. ez-Zühri, Hammâd b. Ebi Süleyman ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir. ez-Zühri der ki: Sünnette, bize bir el ve bir ayak dışında kesme cezası uygulanacağına dair bir haber ulaşmış değildir.

Ata da der ki: Sadece sağ eli kesilir, bundan sonra da ona kesme cezası uygulanmaz. Ata'nın bu sözünü İbnü'l-Arabî zikreder ve der ki: Ata'nın bu görüşüne gelince, sahabe-i kiram ondan önce buna muhalif kanaatlerini belirtmişlerdir.

21. Sağ Eli Kesilmesi Gerekirken, Yanlışlıkla Sol Eli Kesmenin Hükmü:

Hakim hırsızın sağ elinin kesilmesini emretmekle birlikte, sol elinin kesil-

(1) *Nesaî* Kat'u's-Sârik 14.
(2) *Ebû Dâvud,* Hudûd 21, Nesaî, Katu's-Sarik 15.
(3) *Nesâî*, Kat'u's- Sârik 15.

mesi halinde durumun ne olacağı hususunda fukahânın farklı görüşleri vardır. Katade der ki: Buna had uygulanmış oldu. Ona fazla birşey yapılmaz. Malik de, el kesen yanılıp (sağ yerine) solunu kesecek olursa aynı görüştedir. Rey ashabı da istihsanen bu görüşü kabul etmişlerdir.

Ebu Sevr der ki: El kesme cezası uygulayana diyet ödemek düşer. Çünkü o, yanlışlık yapmıştır. Diğer taraftan hırsızın da sağ eli kesilir. Ancak bu konuda kesilmeyeceğine dair icmaın tesbit edilmesi hali müstesnâdır.

İbnü'l-Münzir ise der ki: Hırsızın sol elinin kesilmesi iki şekilden birisiyle olur. Ya elini kesen bunu kasten yapmıştır. O takdirde ona kısas uygulanır. Yahut da bunu hata yoluyla yapmıştır. O taktirde kesenin âkilesine onun diyetini ödemek icabeder. Diğer taraftan hırsızın sağ elinin kesilmesi de vacibtir. Yüce Allah'ın farz kıldığı bir şeyin, herhangi bir kimsenin haksızca tasarrufu veya hata edenin hatası dolayısıyla ortadan kaldırılması caiz olamaz.

es-Sevrî de sağ eline kısas uygulanması gerekirken, sol elini uzatıp kesilen kimse hakkında sağ eli de kesilir demiştir. İbnü'l-Münzir der ki: Bu doğrudur.

Bir kesim de şöyle demektedir: İyileştiği takdirde sağ eli kesilir. Çünkü, bizzat kendisi sol elini telef ettirmiştir. Rey ashabının görüşüne göre, kesene birşey düşmez.

Şafiî'nin görüşüne kıyasen sol eli iyileştiği takdirde sağ eli de kesilir. Katade ve Şa'bî der ki: Bu durumda kesene birşey düşmez ve eli kesilenin sol eli ile yetinilir.

22. Hırsızın Elinin Boynuna Asılması:

Hırsızın eli boynuna asılır. Abdullah b. Muhayrîz der ki: Ben, Fedale'ye, hırsızın elinin boynuna asılması sünnetten midir? diye sordum, şöyle dedi: Rasulullah (sav) 'a bir hırsız getirildi, eli kesildi. Daha sonra emir vererek eli boynuna asıldı. Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiş olup, hadis, hasen ve gariptir, demiştir. Bunu Ebu Dâvud ve Nesaî de rivayet etmişlerdir. (1)

23. Hırsıza El Kesme Cezası Uygulanmadan Önce Birisini Öldürürse:

Hırsızlık cezasının uygulanması gereken bir halde hırsız birisini öldürecek olursa, Malik der ki: Sadece öldürülür, el kesme cezası da onun kapsamına

(1) *Tirmizî*, Hudûd 17; *Ebû Dâvud*, Hudûd 22; *Nesaî*, Katu's-Sârik, 18; *İbn Mâce*, Hudûd 23

girer. Şafiî ise der ki: Önce eli kesilir sonra da öldürülür. Çünkü bunlar, iki hak sahibine ait iki haktır. Dolayısıyla onlardan herbirisinin hakkını almanı icabeder. Yüce Allah'ın izniyle sahih olan da budur. İbnü'l-Arabî'nin tercih ettiği görüş de budur.

24. Nahvî Bir Mesele:

Yüce Allah'ın: "(أَيْدِيَهُمَا): **İkisinin ellerini...**" diye buyurup bunun yerine (يديهما): İkisinin (birerden) iki elini, diye buyurmaması dolayısıyla, bu hususta dil bilginleri bazı açıklamalarda bulunmuşlardır. İbnü'l-Arabî der ki: Fukahâ da bu dil bilginleri hakkında hüsn-ü zan beslediklerî için onların yaptıkları açıklamalarda izlerini takip etmişlerdir.

Halil b. Ahmed ve el-Ferrâ der ki: İnsanın hılkatinde bulunan o şey iki kişiye izafe edilecek olursa çoğul yapılır. Buna göre; "(هشمت رؤوسهما واشبعت بطونهما): Onların başlarını yardım, karınlarını doyurdum; denilir." Nitekim yüce Allah da: "(إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا): ***Eğer her ikiniz Allah'a tevbe ederseniz*** (ne âlâ). ***Çünkü kalpleriniz meyletmiş bulunuyor***" (et-Tahrim, 66/4) diye buyurmaktadır. İşte bundan dolayı burada da yüce Allah ikisinin (birerden) iki elini kesiniz diye buyurmayıp: "(İkisinin) **ellerini kesiniz**" diye buyurmuştur. Maksat ise bunun (erkeğin de) sağ elini, berikinin (hırsızlık yapan kadının) da sağ elini kesinizdir. Dilde bu kullanılabilir. Ancak; (فاقطعوا يديهما): İkisinin (birerden) iki elini kesiniz, söyleyişi asıl olandır. Şair ise, bu iki türlü söyleyişi bir arada şu beyitinde zikretmektedir:

وَمَهْمَهَيْنِ قَذَفَيْنِ مَرْتَيْنِ ظهراهما مِثْلُ ظُهورِ التُّرسينِ

"Oldukça uzak, suyu da bulunmayan korku verici iki kurak yerin
İkisinin de tümsek yerleri iki kalkanın sırt tarafı
(tümsekçe olan ve rakibe karşı görünen bir bölümü) gibidir."

Bu hususta bir yanlış anlama sözkonusu olmayacağından dolayı bir bir ifade kullanıldığı da söylenilmiştir. Sibeveyh de der ki: Eğer bu organ tek bir tane ise, sen onunla tesniye kastedecek olursan, cemi'de yapılabilir. Araplar'da (وضعا رحالهما): Her ikisi de yüklerini indirdiler, ifadesini kullandıkları nakledilmiştir. Bununla, her biri kendi bineğinin sırtındaki yükü indirdiği kastedilmektedir.

İbnü'l-Arabî der ki: İşte bu, tek başına sağ elin kesileceği görüşüne binaen doğrudur. Ancak durum böyle değildir. Aksine eller ve ayaklar kesilebilir. Bu durumda yüce Allah'ın **"ellerini"** buyruğu, dörde raci olur. Dört ise her

iki kişide bulunan ellerin toplamıdır. Burada da eller tesniye olarak zikredilmiştir. O bakımdan ifade fasih olarak varid olmuştur. Eğer: Onların ellerini kesiniz demiş olsaydı, yine de bu sahih bir ifade olurdu. Çünkü hırsız erkek ile hırsız kadın ifadelerinden özel olarak sadece iki şahıs kast edilmemiştir. Aksine bunlar, sayılamayacak kadar çok kişiyi kapsayan bir cins ismidir.

25. Allah, Hükmüne Karşı Konulamayandır:

Yüce Allah'ın: "(جَزَاءً بِمَا كَسَبَا): **Kazandıklarına bir karşılık... olmak üzere**" buyruğu mef'ulün leh'dir. Bu, mastar (mef'ulü mutlak) olarak da kabul edilebilir. "(نَكَالاً مِنَ اللهِ): **Allah tarafından ibret verici bir ceza olmak üzere**" buyruğu da böyledir.

Bir kimseye, yaptığı bir işten vazgeçip yüz çevirmesini gerektirecek bir iş yapmayı ifade etmek üzere; "(نَكَلْتُ بِهِ): Onu tenkîl ettim" denilir.

"Allah Azîzdir." Yani, yenik düşürülemeyen, mağlub edilemeyendir.

"Hakimdir" Yaptıkları hikmetli ve sapasağlam olandır. Bu güzel isimlere dair açıklamalar daha önceden de geçmiş bulunmaktadır.

26. Hırsızın Tevbe Edip Halini Düzeltmesi:

Yüce Allah'ın: **"Fakat kim zulmettikten sonra tevbe eder ve** (kendisini) **düzeltirse"** buyruğu şarttır. Cevabı da: **"Şüphesiz Allah, onun tevbesini kabul eder"** buyruğudur.

"Zulmettikten sonra" buyruğu hırsızlıktan sonra demektir. Allah, tevbe ettiği takdirde onu affeder. Fakat tevbe ile el kesme cezası kalkmaz. Âta ve bir topluluk şöyle demiştir: Hırsızın ele geçirilmesinden önce el kesme cezası, tevbe ile kalkar. Bunu bazı Şafiîler ileri sürmüş ve Şafiî'nin bir görüşü olarak ifade etmişlerdir. Yüce Allah'ın: ***"Yalnız, kendilerine gücünüz yetmeden önce tevbe edenler müstesnadır"*** (el-Maide, 5/34) buyruğuna yapışmışlardır. İşte bu, uygulanması icabeden cezadan bir istisnâdır. Dolayısıyla bütün hadlerin buna göre ele alınması gerekmektedir. Bizim ilim adamlarımız da şöyle derler: Bizzat aynı buyruk bizim de delilimizdir. Çünkü şanı yüce Allah, yol kesicinin cezasını zikrettikten sonra: **"Yalnız kendilerine gücünüz yetmeden önce tevbe edenler müstesnâdırlar"** diye buyurmakta, daha sonra hırsıza uygulanacak cezayı buna atfettikten sonra hırsız hakkında da: **"Fakat kim zulmettikten sonra tevbe eder ve düzeltirse, şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder"** diye buyurmaktadır. Eğer, hüküm itibariyle hırsız da yol kesici gibi olsaydı, haklarında farklı hükümleri zikretmezdi.

İbnü'l-Arabî der ki: Ey Şafiîler topluluğu, nerede meselelerin kapalı taraf-

larından istinbat ettiğiniz şer'î hikmetler ve fıkhî incelikler? Şuna dikkat etmez misiniz? Yol kesen (muharib), bizzat kendisi istibdada yönelmekle, silahı ile saldırılarda bulunmaktadır. İmam (İslâm devlet başkanı) ona karşı koymak için atları ve bineklileri üzerlerine sürmek ihtiyacını hisseder. Yüce Allah, burada tevbe dolayısıyla böyle bir durumdan vazgeçsin diye cezasını kaldırmıştır. Nitekim onu İslâm'a ısındırmak kastıyla, kâfirin geçmişte bütün yaptıklarının mağfirete mazhar olacağını da ifade ettiği gibi. Hırsız ve zina edene gelince, bunların ikisi de müslümanların avucu içinde, imamın hükmü altındadırlar. Onlara uygulanması icabeden hükmü üzerlerinden kaldıran ne olabilir ki? Yahut, bunlar da muharibe kıyas edilir, demek nasıl mümkün olabilir? Oysa hikmet de durumları da bunların birbirlerinden ayrı olduklarını ortaya koymaktadır. Böyle bir yaklaşım, -ey muhakkikler topluluğu- sizin gibilere yakışmaz. Haddin tevbe ile sakıt olmayacağı sabit olduğuna göre, tevbe Allah tarafından makbuldür, el kesme cezası da o kimsenin günahı için bir keffaret olur.

"Ve düzeltirse" yani, nasıl hırsızlıktan tevbe ettiyse, her günahtan da öylece tevbe ederse demektir. **"Ve düzeltirse"**nin, yani o masiyeti tamamiyle terkederse anlamında olduğu da söylenmiştir. Zinaya yöneldiği için hırsızlığı terkeden, hıristiyanlığa girdiği için yahudiliği terkedene gelince, böyle birisinin bu yaptığı tevbe değildir. Allah'ın, kulunun tevbesini kabul etmesi ise, kulunu gerçekten tevbe etmeye muvaffak kılmasıdır. Ondan tevbesinin kabul edilmesi demektir, diye de açıklanmıştır.

27. Bu Âyette, Erkek Hırsızın Daha Önce, Zina İle İlgili Ayette de Zina Eden Kadının Daha Önce Zikredilişinin Hikmeti:

Şöyle denilmektedir: Şanı yüce Allah, bu âyet-i kerimede hırsız kadından önce hırsız erkekten sözetmektedir. Zina ile ilgili âyette de zina eden kadını zina eden erkekten önce zikretmiştir. Bundaki hikmet nedir? Buna şöyle cevap verilir: Mal sevgisi erkeklerde daha baskın, cinsel şehvet ise kadınlarda daha baskın olduğundan dolayı her yerde onlardan uygun olanı zikrederek başlanmıştır. Bu ise, ileride en-Nûr sûresinde (24/2. âyet, 5. başlıkta) zina eden kadının zina eden erkekten önce zikredilmesinin hikmetine dair gelecek açıklamalarda da -inşaallah- görüleceği gibi, kadının öncelikle anılması ile ilgili açıklamalardan bir tanesidir.

Diğer taraftan yüce Allah, hırsızlığın cezasını malı alan el olduğu için el kesmek olarak tesbit etmiştir. Zinanın cezasını ise, fuhşu işleyen uzuv olduğu halde, o uzvun kesilmesi olarak tesbit etmemiştir.

Bunun üç sebebi vardır: Hırsızın kesilen eli gibi bir başka eli daha vardır. Eğer eli kesildiği için vazgeçecek olursa, onun yerine kalan ikinci elini kul-

kanabilir. Zina edenin ise, eğer organı kesilecek olursa ve kesilmesi dolayısıyla da bu işten vazgeçecek olursa, onun yerine geçecek başka bir organı yoktur.

İkinci husus; had, kendisine had uygulanana da başkasına da bir azardır ve bu işten vazgeçirmek içindir. Hırsızlıkta elin kesilmesi açıkça ortada görülür. Zinada organın kesilmesi ise görülmez. (Dolayısıyla ibret hasıl olmaz).

Üçüncü husus; erkeklik organının kesilmesi sonucunda nesil kesilir. Elin kesilmesinde ise neslin kesilmesi sözkonusu değildir.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ
يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾

40. Bilmez misin ki, göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır? O, dilediğini azaplandırır, dilediğine mağfiret eder. Allah, her şeye güç yetirendir.

Yüce Allah'ın: **"Bilmez misin ki, göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır..."** âyetindeki hitab, Peygamber (sav)'a ve başkalarınadır. Yani, herhangi bir kimsenin: Biz, Allah'ın oğullarıyız ve sevgilileriyiz demelerini gerektirecek ve buna bağlı olarak iltimas geçmesini sağlayacak şekilde yüce Allah ile hiç bir yakınlık, bir akrabağı yoktur. Hadler de haddi gerektiren bir işi işleyen herkese uygulanır.

Anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: O, dilediği hükmü vermek hakkına sahiptir. İşte bundan dolayı yol kesici ile yolkesici olmayıp hırsızlık yapan kimse arasında (had bakımından) fark gözetmiştir. Bu âyet-i kerimenin benzeri âyetler de, bunlara dair açıklamalar da daha önceden geçmiş bulunmaktadır. O bakımdan bunları tekrarlamanın bir anlamı yoktur. Başarıya ulaştıran Allah'tır.

İşte hırsızlık âyet-i ile ilgili olarak hırsızlığa dair bir takım hükümler bunlardır.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ ٱلَّذِينَ يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْكُفْرِ مِنَ ٱلَّذِينَ
قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِأَفْوَٰهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِن قُلُوبُهُمْ ۛ وَمِنَ ٱلَّذِينَ هَادُوا۟
سَمَّٰعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّٰعُونَ لِقَوْمٍ ءَاخَرِينَ ۙ لَمْ يَأْتُوكَ ۖ يُحَرِّفُونَ
ٱلْكَلِمَ مِنۢ بَعْدِ مَوَاضِعِهِۦ ۖ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَٰذَا فَخُذُوهُ
وَإِن لَّمْ تُؤْتَوْهُ فَٱحْذَرُوا۟ ۚ وَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ فِتْنَتَهُۥ فَلَن تَمْلِكَ لَهُۥ
مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَمْ يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ ۚ
لَهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا خِزْىٌ وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٤١﴾

41. Ey Peygamber! Kalpleriyle iman etmedikleri halde ağızlarıyla: İnandık deyip de küfür içinde koşuşup duranlar seni kederlendirmesin. Yahudilerden durmadan yalana kulak veren, huzuruna gelmeyen diğer bir kavim lehine dinleyen (casusluk eden) **ler vardır. Kelimeleri yerine konulduktan sonra değiştirirler ve: "Eğer size şu verilirse onu alın, şayet o verilmezse sakının" derler. Allah'ın fitneye düşürmek istediği kimse için sen, Allah'a karşı birşey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Dünyada onlar için zillet vardır. Âhirette de onlara pek büyük bir azap vardır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyet-i Kerimenin Nüzûl Sebebi İle İlgili Görüşler:

"Ey Peygamber... seni kederlendirmesin" âyetinin nüzûl sebebiyle ilgili olarak üç görüş vardır. Denildiğine göre bu âyet-i kerime, Kurayza ve Nadiroğulları hakkında inmiştir. Kurayzalı birisi, Nadiroğullarından birisini öldürdü. Nadiroğulları, Kurayzalılardan birisini öldürdükleri vakit kısas uygulamalarına fırsat vermezlerdi. -İleride açıklanacağı üzere- onlara (Kurayzalılara) sadece diyet vermekle yetinirlerdi. Bunun üzerine Peygamber (sav)'ın hakemliğine başvurdular. Hz. Peygamber, Kurayzalı ile Nadiroğullarına men-

sulü iki kişi arasında eşitlik sağlanması gerektiği hükmünü verdi. Bu ise, Nadiroğullarının hoşuna gitmedi ve kabul etmediler. (1)

Bir diğer görüşe göre bu âyet-i kerime, Peygamber (sav)'ın Ebu Lubâbe'yi Kurayzaoğullarına gönderip kendilerine uygulanacak cezanın boğazlarının kesilmesi olduğuna işaret etmesi dolayısıyla Ebu Lubâbe hakkında inmiştir.(2)

Bir diğer görüşe göre bu âyet-i kerime, yahudi erkek ve kadının zinası ile recm olayı hakkında nazil olmuştur. Bu da konu ile ilgili görüşlerin en sahihi olanıdır. Bunu, hadis imamları, Malik, Buharî, Müslim, Tirmizî ve Ebu Dâvud rivayet etmişlerdir.

Ebu Dâvud, Cabir b. Abdullah'tan rivayetine göre, Peygamber (sav) onlara (yahudilere): "Aranızdan en bilgili iki kişiyi yanıma getiriniz" demiş, bunun üzerine onlar da Suriya adındaki birisinin iki oğlunu getirmişlerdi. Hz. Peygamber onlara yüce Allah adına yemin verdirerek: "Bu iki kişinin durumunu Tevrat'ta nasıl bulmaktasınız" diye sordu? İkisi de: Bizim Tevrat'ta bulduğumuz şudur: Dört kişi erkeğin organını kadının fercinde sürmedanlıktaki mil gibi görecek olurlarsa ikisi de recm olunurlar. Hz. Peygamber sordu: "Peki, sizi bunları recmetmekten alıkoyan nedir"? İkisi de: Otoritemiz elden gitti, o bakımdan biz de öldürmekten hoşlanmadık. Peygamber (sav) şahitleri çağırdı. Şahidler gelip, erkeğin organının kadının fercinde sürmedanlıktaki mil gibi gördüklerine dair şahidlik ettiler. Peygamber (sav); ikisinin de recm edilmesi emrini verdi. (3)

Buharî ile Müslim'in dışındaki eserlerde de eş-Şa'bî'den, Cabir b. Abdullah'tan nakledilerek Cabir'in şöyle dediği kaydedilmektedir: Fedeklilerden bir erkek zina etti. Bunun üzerine Fedekliler, Medine'de bulunan yahudi bazı kimselere: Muhammed'e bu hususa dair soru sorunuz. Eğer size celde vurmayı emrederse, onu kabul ediniz. Şayet size recmedilmeleri emrini verirse onu kabul etmeyiniz. Durumu Hz. Peygamber'e sordular, o da İbn Suriya'yı çağırdı. Aralarında en bilgin kişi oydu. Bir gözü de görmüyordu. Rasulullah (sav) ona şöyle sordu: "Sana Allah adına yemin verdiriyorum. Kitabınızda zina edenin cezasını ne şekilde buluyorsunuz ?" İbn Suriya ona şöyle dedi: Allah adına bana and verdirdiğine göre, şunu söyleyeyim. Biz Tevrat'ta, bakmanın bir zina, kucaklaşmanın bir zina, öpmenin bir zina olduğunu görüyoruz. Eğer dört kişi erkeğin organını kadının fercinde sürmedanlıktaki mil gibi gördüklerine dair şahidlik edecek olurlarsa, o takdirde (erkeği) recmetmek

(1) *Nesâî*, Kasâme 8; *Darakutnî*, III, 198; *Müsned*, I, 246.
(2) Süyutî, *ed-Durru'l-Mensur*, III, 78
(3) *Ebû Dâvud*, Hudûd 25,

icabeder. Bunun üzerine Peygamber (sav): "İşte bu böyledir" buyurdu. (1)

Müslim'in Sahih'inde de el-Berâ b. Âzib'den şöyle dediği nakledilmektedir: Peygamber (sav)'ın yanına yüzü kömürle karartılmış bir yahudi getirildi. Hz. Peygamber yahudileri çağırıp şöyle dedi: "Sizler Kitabınızda zina edenin cezasının böyle olduğunu mu görüyorsunuz"? Onlar, evet deyince, Hz. Peygamber ilim adamlarından birisini çağırdı ve şöyle buyurdu: "Tevratı Musa'ya indiren Allah adına bana söyle. Kitabınızda zina edenin haddini böyle mi buluyorsunuz?" Kişi Hayır dedi. Eğer bu şekilde bana yemin verdirmeseydin sana bildirmeyecektim. Biz, cezanın recm olduğunu görüyoruz. Fakat zina, soylularımız arasında çoğaldı. O bakımdan soylu bir kimseyi yakaladık mı, onu bırakırdık. Zayıf birisini yakaladık mı, ona had uygulardık. Bu sefer şöyle dedik: Gelin ortaklaşa bir ceza tesbit edelim ve bunu, soyluya da böyle olmayana da uygulayalım. Sonunda recm yerine yüzü kömürle karartmayı ve sopa vurmayı tesbit ettik. Bunun üzerine Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Allah'ım kendilerinin öldürdükleri bir zamanda senin emrini ihya eden ilk kişi ben oluyorum" dedi ve recm edilmesini emretti. Bunun üzerine yüce Allah da: **"Ey Peygamber! Küfür içinde koşuşup duranlar seni kederlendirmesin"** buyruğunu: **"Eğer size şu verilirse onu alın"** buyruğuna kadar indirdi. Yani, diyorlar ki: Muhammed'e gidiniz. Eğer o sizlere yüze kömür çalmayı ve sopa vurmayı emrederse onu kabul ediniz. Şayet size recm cezası uygulanması fetvasını verirse, ondan sakınınız. Bunun üzerine şanı yüce Allah: ***"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir"*** (el-Maide, 5/44); ***"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir"*** (el-Maide, 5/45); ***"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar fasıkların tâ kendileridir"*** (el-Maide, 5/47) âyetlerini indirdi. Bunların hepsi de kâfirler hakkındadır. (2)

Bu rivayette bu şekilde: "Peygamber (sav)'ın yanından... geçirildi" lafzı ile zikredilmiştir.

İbn Ömer tarafından rivayet edilen hadiste de şöyle denilmektedir: Zina etmiş yahudi bir erkek ve bir kadın getirildi. Rasulullah (sav) yahudilerin yanına varıncaya kadar yola koyuldu. Dedi ki: "Tevrat'ta zina edene uygulanmak üzere bulduğunuz ceza nedir?" ... (3) Bir başka rivayette de şöyle denilmektedir: Yahudiler, Rasulullah (sav)'ın yanına zina etmiş bir erkek ve bir kadın getirdiler. (4) Ebu Dâvud'un Kitabında (Süneninde) İbn Ömer tarafından

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, III, 78.
(2) *Müslim*, Hudûd 28; *Ebû Dâvud*, Hudud 25. *İbn Mâce*, Hudûd 10; âyetlerin nüzulunden söz eden bölüm kayd edilmeksizin).
(3) *Müslim* Hudud 26.
(4) *Ebâ Dâvud*, Hudûd 25.

rivayet edilen hadiste şöyle dediği kaydedilmektedir: Yahudilerden bir topluluk gelip Rasulullah (sav)'ı el-Kuf denilen vadiye çağırdılar. Peygamber (sav) da onların yanına Beytu'l- Midras (diye bilinen Tevrat okuyup öğrendikleri) yere gitti. Şöyle dediler: Ey Ebe'l-Kasım, bizden bir erkek bir kadın ile zina etti. Sen aramızda hüküm ver... (1)

Bütün bunlarda herhangi bir hususta teâruz (çatışma) sözkonusu değildir. Bunların hepsi de aynı olayı nakletmektedir. Ebu Dâvud bu olayı, Ebu Hureyre yoluyla güzel bir şekilde nakletmiş bulunuyor. Ebu Hureyre der ki: Yahudilerden bir adam bir kadın ile zina etti. Aralarında birbirlerine şöyle dediler: Haydi şu peygambere gidelim. Çünkü bu, hükümleri hafifletmek özelliği ile gönderilmiş bir peygamberdir. Eğer, recmden daha aşağı bir fetva verecek olursa, onu kabul ederiz, Allah huzurunda da onu delil gösteririz. Ve deriz ki: Bu, senin peygamberlerinden bir peygamberin fetvasıdır. Bunun üzerine, mescidde ashabı arasında oturmakta iken Peygamber (sav)'ın yanına gelip şöyle dediler:

Ey Ebe'l-Kasım, kendilerinden zina etmiş bir erkek ve bir kadın hakkındaki görüşün nedir? Peygamber (sav) onlara ait Beytül- Midraslarına varıncaya kadar onlarla konuşmadı. Kapıda durup şöyle dedi: "Musa üzerine Tevratı indiren Allah adına size and verdiriyorum. Tevratta muhsan olduğu takdirde zina eden kimseye uygulanmasını gerekli bulduğunuz ceza nedir?" Şu cevabı verdiler: Yüzü kömür ile karartılır, zina eden iki kişi bir merkebe sırtları birbirine dönük olarak bindirilip gezdirilir ve onlara sopa vurulur. Aralarından genç birisi ise susuyordu. Peygamber (sav) onun susmakta olduğunu görünce, ona da ısrarla aynı şekilde and verdirip soru sordu, o genç şu cevabı verdi: Madem bize and verdirdin, bizim Tevrat'ta bulduğumuz ceza bil ki, recmdir... Daha sonra hadisin geri kalan kısmını zikretti ve nihayet şöyle dedi: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "O halde ben de Tevratta bulunan hüküm gereğince hüküm veriyorum." Sonra da emir vererek ikisi de recm edildiler. (2)

2. Zimmet Ehlinin Müslümanların Hakemliğine Baş Vurmaları:

Bu rivayetlerden çıkan sunuç şudur: Yahudiler, Peygamber (sav)'ın hükmüne başvurmuş, o da Tevrat'ta bulunan hüküm gereğince haklarında hüküm vermiştir. Bu hususta da Suriya denilen birisinin iki oğlunun söylediklerine dayanmıştır. Yahudilerin şahitliklerini dinlemiş ve gereğince uygula-

(1) *Ebû Dâvud*, Hudûd 25.
(2) *Ebû Dâvud*, Hudûd 25.

ma yapmıştır. Ayrıca muhsan sayılmak için İslam da şart değildir. İşte bunlar, (bu rivayetlerden özetle anlaşılan) dört meseledir.

Zimmet ehli, İslam devlet başkanının huzurunda davalaşacak olurlarsa, onların getirdikleri bu dava, öldürmek, saldırı ve gasb gibi haksızlığı ilgilendiren bir dava ise, aralarında hüküm verir ve bu haksızlıktan onları alıkoyar. Bu konuda görüş ayrılığı yoktur.

Eğer dava konusu bu türden değilse, -İmam -Malik ve Şafiî'ye göre- aralarında hüküm vermek hususunda muhayyerdir. Şu kadar var ki Malik, hükmetmeyip yüzçevirmeyi daha uygun görür. Şayet hüküm verecek olursa, aralarında İslam hükmü ile hüküm verir. Şafiî ise şöyle demektedir: Hadler ile ilgili hususlarda aralarında hüküm vermez.

Ebu Hanife de şöyle demektedir: Durum ne olursa olsun, aralarında hüküm verir. Bu, aynı zamanda ez-Zührî, Ömer b. Abdulaziz ve el-Hakem'in de görüşüdür. İbn Abbas'tan da bu görüş rivayet edilmiştir, Şafiî'nin konu ile ilgili iki görüşünden birisi de budur. Çünkü ileride açıklanacağı üzere yüce Allah'ın: ***"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"*** (el-Maide, 5/49) buyruğu bunu gerektirmektedir. Malik de yüce Allah'ın: ***"Eğer sana gelirlerse, aralarında hükmet ya da onlardan yüz çevir"*** (el-Maide, 5/42) âyetini delil göstermiştir. Bu da hükmetmekte muhayyerlik hususunda açık bir nasstır.

İbnü'l-Kasım der ki: Piskoposlarla zina eden iki kişi birlikte gelecek olursa, hakim muhayyerdir. Çünkü o hükmü yürürlüğe koymak piskoposların bir hakkıdır.

Muhalif görüşü savunanlar da derler ki: Piskoposların gelmesine itibar etmez. İbnü'l-Arabî der ki: Bu, daha sahih olan görüştür. Çünkü müslümanlar, aralarında bir kimsenin hakemliğini kabul edecek olurlarsa hakemin hükmü geçerli olur. Ve bu hususta hakimin rızasına itibar olunmaz. Kitab ehli hakkında bunun böyle olması öncelikle sözkonusudur.

İsa ise İbnü'l-Kasım'dan naklen şöyle demektedir: O vakit, bu konuda hüküm vermesi için gelenler zimmet ehli değildiler. Harb ehliydiler. İbnü'l-Arabî der ki: İsa'nın İbnü'l-Kasım'dan naklettiği bu görüş, Taberî ve diğerlerinin rivayet ettiği: Zina eden kişi Hayber ya da Fedeklilerden idiler. Ve o sırada onlar, Rasulullah (sav) ile (antlaşması bulunmayan) harbi kimseler idiler, ifadesinden çıkarılmıştır.

Zina eden o kadının adı Busra idi. Bunlar, Medine'de bulunan yahudilere haber gönderip şöyle demişlerdi: Muhammed'e buna dair soru sorunuz. Eğer size recmden başka birşey ile fetva verirse onu alıp kabul ediniz. Şayet recmle fetva verirse, onu kabul etmekten sakınınız... İbnü'l-Arabî der ki: İşte bu eğer sahih ise, zina edenleri beraberlerinde getirip soru sormaları, bir ahid ve bir

eman olarak değerlendirilir. Eğer bu bir ahid bir zimmet, ve bir dâr (da yaşamak demek) değil ise, o takdirde haklarında hüküm vermemek ve verdiği takdirde de haklarında adaletli hüküm vermek hakkına sahip olurdu. O bakımdan bu hususta İsa'nın kaydettiği rivayetinin delil olacak bir tarafı yoktur. İşte yüce Allah, onlar hakkında şöylece haber vermiştir: **"Yahudiler durmadan yalana kulak veren, huzuruna gelmeyen bir kavm lehine dinleyenlerdir."** Peygamber (sav)'ın hakemliğine baş vurunca, onların verdiği hüküm haklarında yürürlüğe girdi ve onların geri dönme hakları kalmadı.

Buna göre çeşitli meselelerde başkalarının hakemliğine başvurmak hususu; bir sonraki başlığın konusudur.

3. Hakemin Hükmüne Başvurmak:

Aradaki anlaşmazlıklarda bir başkasının hükmüne başvurmanın asıl delili bu âyet-i kerimedir. Malik der ki: Bir kişi, bir başkasını hakem tayin edecek olursa, onun hükmü geçerlidir. Bu hüküm hakime götürülecek olursa, hakim de onu yürürlüğe koyar. Apaçık bir zulüm olması hali müstesnâ. Suhnûn der ki: O hükmü doğru verecek olursa, onu yürürlüğe koyar.

İbnü'l-Arabî der ki: Bu ise mali konularda ve hakkını taleb eden kişiyi ilgilendiren haklar ile ilgilidir. Hadler ile ilgili ise, ancak sultanın (hüküm vermeye yetkili makamın) hüküm vermek yetkisi vardır. İlke şudur: İki davacıya has olan her bir hak ile ilgili hususlarda, başkasının hakem tayin edilmesi caizdir; hakem tayin edilenin o hususta verdiği hüküm de geçerlidir. Bunun tahkikine gelince: İnsanlar arasında hakem tayini, onlara ait bir haktır. Hakimin hakkı değildir. Şu kadar var ki, tahkim meselesini alabildiğine geniş çerçevelerde kullanmak, velâyet ilkesini delmektir. Ve bu, eşeklerin gelişi güzel davranmaları gibi, insanların da gelişi güzel hareket etmeleri sonucunu verir. O bakımdan, meseleyi nihai olarak kestirip atacak bir otoritenin varlığı da kaçınılmazdır. Bundan dolayı şeriat, karmaşıklığın temelini kökten yıkmak için, veliyülemr tayin edilmesini emr etmiş, bununla birlikte onun yükünü hafifletmek için ve diğer taraftan anlaşmazlık halinde olanlar üzerinden de davalarını hakime götürmek sıkıntısını kaldırmak ve böylelikle her iki maslahatı gerçekleştirip faydayı temin etmek için de tahkime müsaade etmiştir.

Şafiî ve başkaları der ki: Tahkim caizdir ve bunun sonucunda verilen hüküm, ancak bir fetvâ hükmündedir.

Kimi ilim adamı da şöyle demiştir: Peygamber (sav)'ın yahudiler hakkında recm hükmünü vermesi, onların kitaplarındaki bir hükmü uygulamaktı. Onların tahrif ettikleri, gizledikleri ve uygulamayı terkettikleri bir hükmü uy-

gulamaktı. Nitekim Hz. Peygamber'in: "Allah'ım, onların öldürdükleri bir zamanda, ben Senin emrini ilk dirilten kişiyim" dediğine dikkat etmek gerekir. Bu ise onun Medine'ye geldiği sırada olmuştu. Bundan dolayı Hz. Peygamber, Suriya adındaki kişinin iki oğlundan Tevrat'taki hükmü sağlam bir şekilde öğrenmek yoluna gitmiş ve bu hususta onlara yemin verdirmişti.

Aslında kâfirlerin hadler ile ilgili sözleriyle bu hususlaki şahitlikleri icma ile makbul değildir. Fakat, Hz. Peygamberin bunu yapması, onların bağlı kalacaklarını belirttikleri ve gereğince amel ettikleri bir hususu kabul ettirmek üzere yapmıştı.

Diğer taraftan bu konudaki bilginin Hz. Peygamber için vahiy yoluyla husule gelmiş olması, yahut da yüce Allah'ın Hz. Peygamber'in kalbine Suriya'nın iki oğlunun bu hususta söylediklerinin doğru olduğuna dair bir ilham ilka etmesi yoluyla -sadece onlar söyledi diye değil- bilgi sahibi olmuş olması da ihtimal dahilindedir. Hz. Peygambere vahiy ya da ilham yoluyla gelen bu bilgi, ona hükmü gereği gibi açıklamış ve recmin meşruiyetini haber vermiş olur. Bunun başlangıcı tâ o vakit gerçekleşmiş olur. Böylelikle Hz. Peygamber, yaptığı ile Tevrat'ın hükmünü uygulamış ve aynı zamanda bunun şeriatinin hükmü olduğunu da beyan etmiş olur. Zaten Tevrat da yüce Allah'ın hükmüdür. Çünkü, şöyle buyurmaktadır: ***"Şüphesiz Tevrat'ı Biz indirdik ki, onda bir hidayet ve bir nur vardır. Teslim olmuş olan peygamberler... onunla yahudilere hükmederlerdi."*** (el-Maide, 5/44) Bu şekilde hüküm verenler de peygamberlerdendi. [1]

Ebu Hureyre de Hz. Peygamber'den: "İşte ben de Tevrat'ta bulunan hüküm gereğince hüküm veriyorum" dediğini rivayet etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Zimmînin Şahidliği:

Cumhur, zimmînin şahidliğinin reddedileceği görüşündedir. Çünkü o, şahidlik etmek ehliyetine sahip değildir. O bakımdan zımminin, müslüman hakkında olsun, kâfir hakkında olsun şahidliği kabul olunmaz. Tabiinden ve onların dışından bir topluluk ise, sûrenin son taraflarında açıklanacağı üzere, müslüman bir kimse bulunmadığı takdirde zimmilerin şahitliğini kabul etmiştir.

Denilse ki: Hz. Peygamber zimmilerin şahidliği gereğince hüküm vermiş ve zina edenleri recmetmiştir. Şu cevap verilir: Hz. Peygamber Tevrat'ın hükmü olarak bildiği şeyi onlara uygulamış ve Tevrat gereğince uygulamaya on-

(1) *Ebu Davud,* Hudûd 25.

ları mecbur etmiştir. İsrail oğullarının bağlayıcı delil gereğince uygulamaya onları mecbur etmek ve tahrif ve değiştirmelerde bulunduklarını ortaya koymak suretiyle olmuştu. O bakımdan Hz. Peygamber hakim değil de hükmü uygulayıcı bir kimse idi. Bu ise, birinci şekildeki yoruma göredir.

Naklettiğimiz ihtimale göre ise, o takdirde bu, o vak'aya has bir durum olur. Zira, ilk asırda selef arasında böyle bir durumda şahidliklerini kabul eden kimsenin bulunduğu işitilmemiştir.

5. Bir Kıraat Farkı ve "Kederlenme"nin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: "(لَا يَحْزُنْكَ): **Seni kederlendirmesin"** buyruğunu, Nafi' "yâ" harfini ötreli, "ze" harfini de esreli olarak okumuştur. Diğerleri ise, "ya" harfini üstün, "ze" harfini de esreli olarak okumuşlardır. (الحُزْن والحَزَن): Hüzün, sevincin zıddıdır. el-Yezidî der ki: (حزَنَه): Onu kederlendirdi, söyleyişi Kureyş şivesi, (أحْزَنه) söyleyişi ise Temimlilerin söyleyişidir. Bu iki söyleyişe göre de kıraat vardır.

Âyet-i kerimenin anlamı ise: Peygamber (sav)'a bir tesellidir. Yani, onların küfür içerisinde koşuşup durmaları seni kederlendirmesin. Çünkü, şüphesiz ki Allah, onlara karşı sana zaferi va'detmiştir.

6. Casusluk Yapan Münafıklar:

Yüce Allah'ın: **"Kalpleriyle iman etmedikleri halde ağızlarıyla inandık deyip de..."** buyruğunda kastedilenler münafıklardır. Bunlar, dillerinin açıkça ifade ettiği gibi imanı kalplerinde bulundurmayan kimselerdir.

"Yahudilerden" yani, Medine'deki yahudilerden. Burada söz (cümle) tamam olmaktadır. (Buna göre) âyetin anlamı şöyle olur: **"Kalpleriyle... koşuşup duranlar ve yahudilerden olan bazı kimseler** (in yaptıkları) **seni kederlendirmesin."**

Daha sonra yüce Allah yeni bir cümleye başlayarak şöyle buyurmaktadır: **"Durmadan yalana kulak veren"** yani, onlar durmadan yalana kulak verenlerdir. Yüce Allah'ın: "(طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ). *Yanınıza gidip gelenlerdir"* (en-Nûr, 24/58) buyruğu da fiil kipi itibarıyla bunu andırmaktadır.

Yeni cümle başının, yüce Allah'ın: "(وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا): **Yahudilerden ..."** olduğu da söylenmiştir. (Meal buna göre yapılmıştır.) Yani, yahudiler arasından çokça yalan dinleyen bir topluluk vardır. Yani bunlar, ele başlarının Tevrat'ı tahrif etmek suretiyle söyledikleri yalanlarını kabul etmektedirler.

Şöyle de denilmiştir: Ey Muhammed, bunlar sana yalan iftira etmek için, senin söylediklerini dinlerler. Çünkü, aralarında Peygamber (sav)'ın huzurun-

da bulunup sonra da yahudiler arasında avama karşı Hz. Peygambere iftira eden ve onu gözlerinde çirkin gösteren kimseler vardır. İşte yüce Allah'ın **"Huzuruna gelmeyen diğer bir kavim lehine dinleyenler vardır"** buyruğunun anlamı da budur. Münafıklar arasında da bu işi yapanlar vardı.

el-Ferrâ der ki: Burada (yani, en-Nûr, 24/58. ayet ile bu âyet-î kerimede geçen) (سمّاعين وطوّافين): Kulak verenler, gidip gelenler olarak şeklinde okunması da caizdir. Nitekim yüce Allah, bir başka yerde şöyle buyurmaktadır:

"(ملعونين أينما ثقفوا): ***Onlar, lanete uğramışlardır. Nerede ele geçirilirlerse...***" (el-Ahzab, 33/61)

Bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: "(إن المتقين في جنات ونعيم): ***Muhakkak takva sahipleri cennetlerde ve nimetler içindedirler.***" (et-Tûr, 52/17) Daha sonra: "(فاكهين): ***Neşeliler olarak***" (et-Tûr, 52/18) ile; "(آخذين): ***Alanlar olarak***" (ez-Zariyât, 51/16) diye buyurmuştur.

Süfyan b. Uyeyne der ki: Şanı yüce Allah, Kur'ân-ı Kerimde: **"Huzuruna gelmeyen bir kavim lehine dinleyenler vardır"** buyruğunda casuslardan söz etmiş, fakat Peygamber (sav) da onları bilmekle birlikte onlara (üstü kapalı dahi olsa) işaret etmemiştir. Zira o sırada henüz ilgili hükümler gelmemiş ve İslam da tam manasıyla güç ve iktidarı eline geçirmemişti.

Yüce Allah'ın izniyle, casusa dair hükümler el-Mümtahine sûresinde (60/1. âyetin tefsirinde) gelecektir.

7. İlahi Buyrukları Tahrif Etmek:

Yüce Allah'ın: **"Kelimeleri yerine konulduktan sonra değiştirirler"** buyruğun anlamı şudur: Onlar, sözleri senden anlayıp kavradıktan , yüce Allah'ın murad ettiği yerlerini bilip apaçık hükümlerini de öğrendikten sonra, onu olmadık şekilde te'vil ederler ve şöyle derler: Onun da getirdiği şeriat, recmi terketmek şeklindedir. Muhsan olanı recmetmek yerine, yüce Allah'ın hükmünü değiştirerek kırk celde vurmak da onların bu değiştirmelerindendir.

"(يحرّفون): **Değiştirirler"** ifadesi, yüce Allah'ın: "(سمّاعون): **Dinleyenler"** buyruğunun sıfatı mahallindedir. Ve bu "(يأتوك): **Sana gel** (mey) **en**" deki zamirden hal değildir. Çünkü onlar, sana gelmeyecek olurlarsa, ne söylediğini de işitemezler. Tahrif ise, ancak bir şeye tanık olup onu işiten kimse tarafından yapılır ve böyle bir kimse tahrif yapabilir. Yahudiler arasından tahrif ve değişiklik yapanlar onların bir kısmıdır. Hepsi değildir. Bundan dolayı "yahudilerden" bir topluluk dinleyenler vardır, şeklinde anlamın anlaşılması daha uygundur.

"(يقولون): **Derler"** ise, "(يحرّفون): **Değiştirirler"** deki zamirden hal mahallindedir.

"Eğer size şu verilirse onu alın" buyruğu Muhammed (sav) size sopa cezasını bildirirse onu kabul edin, aksi takdirde kabul etmeyin, demektir.

8. Allah'ın Kalplerini Temizlemek İstemediği Kimseler ve Cezaları:

"Allah'ın fitneye düşürmek istediği kimse" dünyada saptırmak, ahirette de cezalandırmak istediği kimse **"için sen, Allah'a karşı birşey yapamazsın"** asla ona fayda veremezsin. **"Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir"** buyruğuyla yüce Allah, aleyhlerine kâfir kalmak hükmünü verdiğini açıklamaktadır.

Âyet-i kerime saptırmanın yüce Allah'ın meşieti ile olduğuna delalet etmektedir. Bununla daha önce geçtiği üzere buna muhalif kanaat belirtenlerin görüşleri de reddedilmektedir. Yani, yüce Allah müminlerin kalplerini onları mükâfatlandırmak üzere temizlediği gibi, bu kâfirlerin kalplerini üzerine bastığı mühürlerden temizlemek, arındırmak istemez.

"Dünyada onlara zillet vardır." Bu zilletin, recm'i inkâr etmelerinden sonra Tevrat'ın getirtilip orada recm cezasının bulunduğunun ortaya çıkması suretiyle iç yüzlerinin açığa çıkması ve rezil olmaları olduğu, söylendiği gibi, dünyadaki zilletlerinin, kendilerinden cizye alınıp alçaltılmaları olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

سَمَّٰعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّٰلُونَ لِلسُّحْتِ ۚ فَإِن جَآءُوكَ فَٱحْكُم
بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ ۖ وَإِن تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَن يَضُرُّوكَ شَيْـًٔا ۖ
وَإِنْ حَكَمْتَ فَٱحْكُم بَيْنَهُم بِٱلْقِسْطِ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾

42. Onlar, alabildiğine yalan dinleyenler, çokça haram yiyenlerdir. Eğer sana gelirlerse aralarında hükmet, ya da onlardan yüz çevir. Şayet onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedersen, aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Yalan Dinleyenler:

Yüce Allah: **"Onlar, alabildiğine yalan dinleyenler...dir"** buyruğunu, tehdit ve daha bir vurgulamak için tekrarlamış bulunmaktadır. Buna dair açıklamalar önceden (41. âyet-i kerimede) geçti.

2. Haram Yiyiciler:

Yüce Allah'ın: "(أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ): **Çokça haram yiyenlerdir"** buyruğu çokluk ifade eder. (السُّحْتِ): Haram kelimesi, sözlükte aslında helak olmak ve sıkıntı anlamındadır. Yüce Allah da (aynı kökten olmak üzere) "(يُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ): ***Ki, sizi azab ile helâk eder"*** (Tâ-Hâ, 20/ 61) diye buyurmaktadır. el-Ferezdak da şöyle demiştir:

وَغَضُّ زَمَانٍ يَابْنَ مَرْوَانَ لَمْ يَدَعْ مِنَ الْمَالِ إِلَّا مُسْحَتاً أَوْ مُجَلَّفُ

"Ey Mervan oğlu, zamanın darlık ve sıkıntıları bırakmadı
Geriye maldan hiçbir şey, ufak tefek kırıntılar ile basit şeyler dışında."

Beyit bu şekilde (أَوْ مُجَلَّفُ) diye merfu' olarak manaya atfedilmek suretiyle rivayet edilmiştir.

Kökten tıraş eden hakkında da: (أَسْحَتَ): Kökten kazıdı, denilir.

Haram mala (bu kökten gelmek üzere): Suht denilmesi ise, itaatleri silip süpürmesi, yani onları giderip kökten imha etmesinden dolayıdır. el-Ferrâ der ki: Bunun anlamı, açlıktan dolayı yemeğe saldırmaktır. (رجل مسحوت المعدة) deyimi, çok yemek yiyen kimse hakkında kullanılır. Rüşvet ve haram yiyen bir kimse, kendisine verilen şeylere karşı duyduğu aç gözlülük, aşırı iştihasından dolayı midesine çokça yemek dolduran kimseye benzetilmiş gibidir. Harama "suht" deniliş sebebinin, insanın insanlığını kökten alıp götürdüğünden dolayı olduğu da söylenmiştir.

Derim ki: Ancak birinci görüş daha uygundur. Çünkü dinin gitmesiyle birlikte insanlık da gider. Dini olmayanın insanlığı da yoktur.

İbn Mes'ud ve başkaları suht, rüşvet demektir derler. Ömer b. el-Hattab (r.a) der ki: Hakimin aldığı rüşvet suht kabilindendir. Peygamber (sav)'ın da şöyle dediği nakledilmektedir: "Suht yemekten dolayı insan vücudunda artan her bir et parçasına ateş daha bir layiktır." Ey Allah'ın Rasulü, suht nedir diye sordular, Hz. Peygamber: "Hüküm vermek için alınan rüşvettir" diye cevap verdi. (1)

(1) *Tirmizi,* Cuma 79; *Dârimi,* Rikaak 60; ***Müsned,*** III, 321, 399'da; sadece; "Suht' yemekten dolayı insan vücudunda artan her bir et parçasına ateş daha' layıktır" kısmıyla.

Yine İbn Mes'ud'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Suht, kişinin kardeşinin bir ihtiyacını görmesi, diğerinin de ona bir hediye verip ihtiyacı görenin de bu hediyeyi kabul etmesidir.

İbn Huveyzimendâd da der ki: Kişinin makam ve mevkisi dolayısıyla birşeyler yemesi, "suht" kapsamı içerisindedir. Bu da bir kimsenin sultanın nezdinde böyle bir yerinin olması dolayısıyla bir kimsenin ondan bir ihtiyacını karşılamasını istemesi üzerine, bu ihtiyacını böyle bir rüşveti almaksızın görmemesi suretiyle olur. Bir hakkı iptal etmek yahut da caiz olmayan bir şey karşılığında rüşvet almanın suht ve haram olduğu hususunda selef arasında görüş ayrılığı yoktur.

Ebu Hanife der ki: Hakim rüşvet aldığı takdirde, onu tayin eden tarafından azledilmese dahi derhal azlolur ve o andan itibaren vermiş olduğu bütün hükümler batıl olur.

Derim ki: Bu hususta inşaallah görüş ayrılığı caiz değildir. Çünkü hakimin rüşvet alması bir fasıklıktır. Fasıkın hüküm vermesi ise caiz değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Allah rüşvet vereni de, rüşvet alanı da lanetlemiştir." (1)

Ali (r.a)'dan da şöyle dediği rivayet edilmektedir: Suht: Rüşvet, kâhinin aldığı ücret ve bir mesele hakkında hüküm vermekte (gereksiz yere) acelecilik göstermektir.

Vehb b. Münebbih'den de rivayet edildiğine göre ona: Rüşvet herşeyde mi haramdır? diye sorulmuş, o: Hayır demiştir. Senin olmayan bir hakkın sana verilmesini sağlamak, yahut yerine getirmen gereken hakkı üzerinden kaldırmak için verdiğin rüşvet hoş karşılanmamıştır. Dinine, kanına ve malına gelecek bir zararı önleyebilmen için rüşvet vermen ise haram değildir. Fakih Ebu'l-Leys es-Semerkandî de der ki: Biz de bunu kabul ediyoruz. Çünkü kişinin rüşvet vermek suretiyle canına ve malına gelecek bir zararı önlemesinde bir mahzur yoktur. Bu ise, Abdullah b. Mes'ud'un Habeşistanda iken iki dinar rüşvet verip: Bunun günahı bunu ödiyene değil, bunu kabzedenedir dediğine dair gelen rivayeti andırmaktadır. el-Mehdevî der ki: Hacamat yapanın kazancı ile onunla birlikte sözü edilen (benzeri helal kazançları) suht diye adlandıranların bu nitelendirmelerinin anlamı, bu gibi kazançların bu işi yapanların insaf ve insanlık duygularını alıp götürmesidir.

Derim ki: Sahih olan, hacamat yapanın kazancının helal olduğudur. He-

(1) *Ebû Dâvud,* Akdiye 4; *Tirmizi* Ahkâm 9; *İbn Mâce* Ahkâm 2; *Müsned* II, 164, 190, 194, 212, 388 V, 279.

lal olan bir şeyi alan bir kimsenin ise mürüvveti (insanlığı) sakıt olmaz ve mertebesi de düşmez.

Malik, Humeyd et-Tavîl den, o, Enes'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasulullah (sav) hacamat yaptırdı. Ebu Taybe adındaki birisi ona hacamat yaptı. Rasulullah (sav) ona bir sa' hurma verilmesini emretti ve sahiplerine ödemekte olduğu haracını hafifletmelerini de emretti. (1)

İbn Abdi'l-Berr der ki: İşte bu, hacamat yapanın kazancının helal olduğuna delildir. Çünkü Rasulullah (sav) batıl herhangi bir şey karşılığında ne bir bedel, ne mükâfat, ne de bir karşılık tesbit eder. Enes (r.a)'ın rivayet ettiği bu hadis, Peygamber (sav)'ın daha önceki hadislerinde haram kılmış olduğu kanın bedeli ile ilgili hadisi neshettiği gibi, hacamat yapanın aldığı ücreti hoş görmediğini ifade eden hadisi de nesh etmektedir.

Buharî ve Ebu Dâvud da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedirler: Rasulullah (sav) hacamat yaptırdı ve hacamat yapana ücretini verdi. Eğer bu haram (suht) olsaydı, bunu ona vermezdi. (2)

Bu kelime suht ve suhut şeklinde kullanılır ve bu iki şekilde de okunmuştur. Ebu Amr, İbn Kesir ve el-Kisaî "suhut" şeklinde, diğerleri ise, "suht" diye okumuşlardır.

el-Abbas b. Ebi Fadl da Hârice b. Mus'ab'dan, o da Nafi'den bu kelimeyi "seht" şeklinde "sin" harfini üstün "ha"yı da sakin olarak okumuştur. ez-Zeccâc, bunun azar azar gidermek, yok etmek anlamına geldiğini söylemiştir.

Müslüman Olmayanlar Arasında Hüküm Vermek:

"Eğer sana gelirlerse, aralarında hükmet ya da onlardan yüzçevir" anlamındaki bu buyruk, yüce Allah tarafından bir muhayyerlik olduğunu ortaya koymaktadır. Bunu el-Kuşeyrî söylemiştir. Daha önceden bunun manasının burada sözü edilenlerin zimmi kimseler değil de antlaşmalı (olarak İslam yurduna girmiş) kimseler olduklarına dair açıklamalarda bulunulmuştu. Çünkü Peygamber (sav) Medine'ye gelince yahudilerle antlaşma yapmıştı.

---

(1) ***Buhârî*** Buyu 39, 95, İcâre 17, 19; ***Müslim,*** Musakaat 64; ***Ebû Dâvud*** Buyu, 38; ***Muvatta;*** İsti'zan, 26; ***Müsned,*** I, 365, III, 282. Anlaşıldığı kadarıyla Ebû Taybe adındaki hacamat yapan bu zat, o sıralarda mükâteb (belli bir bedel ödemek karşlığın da azad edilmek üzere efendileri ile anlaşma yapmış) bir köle idi. Hz. Peygamber, ondan yazışma gereği istenen bedelin düşürülmesi için iltimasta bulunmuştu. (İbn Hâcer, ***Fathu'l-Bari,*** IV, 535, 538).

(2) ***Buhârî***, Buyu 39, İcâre 18; ***Müslim*** Musakaat 66; ***Ebu Dâvud,*** Buyu 38, ***İbn Mâce*** Ticarât 10; ***Müsned*** , I, 250, 258, 292, 365 vs...

Zimmet ehli olmadıkları takdirde kâfirler arasında hüküm vermek, bizim için vacip değildir. Aksine dilediğimiz takdirde hüküm vermemiz caizdir.

Zimmet ehline gelince, davalarını bizim hakimimize getirdikleri takdirde aralarında hüküm vermek bizim için vacip midir? Bu hususta Şafiî'nin iki görüşü vardır: Eğer dava, bir müslüman ile alakalı ise hüküm vermek vaciptir.

el-Mehdevî der ki: İlim adamları, hakimin müslüman ile zimmi arasında hüküm vermesi gerektiğini icma ile ifade etmişlerdir. Ancak, zimmiler arasındaki davalarda farklı görüşlere sahiptirler. Bazıları, âyet-i kerimenin muhkem olduğunu, hakimin de hüküm verip vermemekte muhayyer olduğunu kabul etmişlerdir. Bu görüş, Nehaî, Şa'bî ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. Bu, aynı zamanda Malik, Şafiî ve diğerlerinin de görüşüdür. Zina halinde, kitap ehline had uygulamayı terk etmeye dair Malik'ten gelen rivayet bunun dışındadır. Çünkü (ona göre), müslüman bir erkek, kitap ehli bir kadınla zina edecek olursa, erkeğe had uygulanır, fakat kadına had uygulanmaz. Eğer zina edenlerin her ikisi de zimmi iseler, ikisine de had yoktur. Aynı zamanda bu, Ebu Hanife, Muhammed b. el-Hasan ve başkalarının da görüşüdür.

Yine Ebu Hanife'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Zimmilere celde uygulanır, fakat recm cezası uygulanmaz. Şafiî, Ebu Yusuf, Ebu Sevr ve başkaları ise şöyle demiştir: Eğer bizim hükmümüze rıza göstererek mahkememize gelecek olurlarsa, her ikisine de had uygulanır.

İbn Huveyzimendâd der ki: Öldürmek, evlerin talan edilmesi ve buna benzer kendileri sebebiyle fesadın yaygınlaşabildiği haksızlıklar ile alakalı olması hali dışında imam, onlardan birisi diğerinin aleyhine bir dava açacak olursa, onlara ne haber gönderir, ne de hasmı meclisine getirtir. Borçlar, boşamak ve sair muamelat ile ilgili davalarda ise, karşılıklı rıza olmadıkça aralarında hüküm vermez. Hüküm vermemek hususunda o, muhayyerdir. Hüküm vermeyecek olursa, onları kendi hakimlerine geri gönderir. Aralarında hüküm verecek olursa, İslam hükmü ile hükmeder.

Fesadın yaygınlaşmasına sebep teşkil edecek meselelerde, onları müslümanların hükmünü kabul etmeye cebretmeye gelince, şunu bilmek gerekir ki, biz onlar ile fesat üzere ahidleşmedik. Onlara gelecek fesadı da -ister onlar tarafından ister başkaları tarafından yapılmış olsun- kesmek vaciptir. Çünkü, bununla onların malları ve kanları muhafaza altına alınabilir. Belki onların dinlerinde bu gibi şeyler mübah görülebilir, o takdirde bundan ötürü aramızda fesat yaygınlık kazanır. İşte bundan dolayı biz, açıktan açığa şarap satmalarına, açıktan zina etmelerine ve buna benzer pislikleri açıkça yapmalarına mani olduk. Tâ ki, müslümanların ayak takımı, onlar sebebiyle fesat bulmasın.

Boşanma, zina ve buna benzer dinlerinin de ilgi alanına giren meseleler hakkında hüküm vermeye gelince, bu gibi konularda onların bizim dinimizi uygulamak zorunlulukları yoktur. Bizim dinimize göre aralarında hüküm vermek ise, onların hakimlerine bir zarardır ve dinlerini değiştirmektir. Borçlanmalarla muamelât ise böyle değildir. Çünkü, bu gibi işlemlerde bir çeşit mezalim (umuma taalluk eden haksızlıklar ve fesadın yayılması) sözkonusudur.

Zimmiler Arasında Hüküm Vermede Muhayyerlik Nesh Olmuş mudur?

Âyet-î kerime ile ilgili olarak ikinci bir görüş daha vardır. Bu da Ömer b. Abdülaziz ve yine en-Nehaî'den rivayet edilmiştir. Buna göre âyet-i kerimede sözü geçen muhayyer bırakma, yüce Allah'ın: *"O halde aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"* (el-Maide, 5/48) buyruğu ile nesh olmuş olup, hakim aralarında hüküm vermekle mükelleftir. Bu, aynı zamanda Ata el-Horasanî'nin, Ebu Hanife ve arkadaşlarının ve başkalarının da görüşüdür. İkrime'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: **"Eğer sana gelirlerse aralarında hükmet, ya da onlardan yüzçevir"** buyruğunu bir başka ayet neshetmiştir. O da; *"O halde aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"* buyruğudur. el- Mücahid de şöyle demektedir: Maide'den yalnızca iki âyet nesh olmuştur. Bunlar da, yüce Allah'ın: **"Aralarında hükmet ya da onlardan yüzçevir"** buyruğunu: **"O halde aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"** ayeti neshetmiştir. *"Allah'ın şeairine... saygısızlık etmeyin"* (el-Maide, 5/2) âyetini ise: *"Artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün"* (et-Tevbe, 9/5) ayeti nesh etmiştir.

ez-Zühri der ki: Sünnet (uygulama) şu şekilde görülegelmiştir: Kitab ehli, aralarındaki karşılıklı haklarda ve miras konularında kendi dinlerine mensub hakimlere geri döndürülür. Ancak, Allah'ın hükmünü isteyerek gelecek olurlarsa, o takdirde aralarında Allah'ın Kitabı gereğince hükmeder.

es-Semerkandî der ki: Bu görüş, Ebu Hanife'nin, onlar bizim hükmümüze rıza göstermedikleri sürece aralarında hüküm vermez, şeklindeki görüşüne uygun düşmektedir.

en-Nehhâs, *"en-Nasih vel-Mensuh"* adlı eserinde şöyle demektedir: Yüce Allah'ın: **"Eğer sana gelirlerse aralarında hükmet, ya da onlardan yüzçevir"** buyruğu nesh olmuştur. Çünkü bu buyruk, Peygamber (sav)'ın Medine'ye ilk geldiği sıralarda nazil olmuştur. O sırada yahudiler Medine'de sayıca çoktular. Onların İslama ısındırılmaları için daha uygun ve daha yerinde olan davranış, kendi hakimlerine geri gönderilmeleri şeklindeydi. İslam güç kazanınca, yüce Allah: **"O halde aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"** âyetini indirdi. İbn Abbas, Mücahid, İkrime, ez-Zühri, Ömer b. Abdulaziz ve es-Süddî de bu görüştedir. Şafiî'den gelen sahih görüş de budur. Şafiî *"Kitabu'l-Ciz-*

ye"de şöyle demektedir: Hükmüne başvurmaları halinde hakimin muhayyerliği sözkonusu değildir. Çünkü yüce Allah: *"Küçülmüşler olarak kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar..."* (et-Tevbe, 9/29) diye buyurmaktadır. en-Nehhâs der ki: Bu ise, konu ile ilgili delil gösterme şekilleri arasında en sahih olanlardandır. Zira, *"küçülmüşler olarak"* buyruğunun anlamı, İslam hükümlerinin kendilerine uygulanması demek olduğuna göre, kendi hükümlerine geri çevirilmemeleri icabeder. Bu ise (aralarında hüküm vermek) vacip olduğuna göre, o halde bu âyet-i kerime de mensuhtur. Bu aynı zamanda, Kûfelilerden Ebu Hanife, Züfer, Ebu Yusuf ve Muhammed'in de görüşüdür. Kitab ehli, imamın hükmüne başvurdukları takdirde, imamın onlardan yüzçevirmek hakkına sahip olmadığı hususunda aralarında görüş ayrılığı yoktur. Şu kadar var ki, Ebu Hanife şöyle demektedir: Karı-koca gelecek olurlarsa, aralarında adaletle hükmetmekle yükümlüdür. Şayet yalnızca kadın gelip de koca buna razı değilse, aralarında hüküm vermez. Diğerleri ise, hüküm verir demişlerdir.

Böylelikle ilim adamlarının çoğunluğunun görüşüne göre, âyet-i kerimenin mensûh olduğu sabit olmaktadır. Bununla birlikte, (bu ayet hakkında) İbn Abbas'ın (mensuh olduğuna dair az önce geçen) rivayeti de sabit olmuştur. Eğer İbn Abbas'tan bu konuda rivayet gelmemiş olsaydı bile mantıken bu ayetin mensuh olması gerekirdi. Çünkü ilim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir: Kitab ehli, imamın hükmüne başvuracak olurlarsa o, aralarındaki davaya bakmak hakkına sahiptir. Aralarındaki davaya bakacak olursa, hepsine göre isabet etmiş olur. Onlardan yüz çevirmemelidir. Yüz çevirecek olursa, kimi ilim adamlarına göre bir farzı terketmiş ve kendisi için helal olmayan ve yapmaması gereken bir işi yapmış olur.

en-Nehhâs (devamla) der ki: Kûfelilerden bu ayetin mensuh olduğunu söyleyenlerin bir diğer görüşü daha vardır. Onlardan kimisi şöyle demektedir: İmam, kitap ehlinin, yüce Allah'ın hadlerinden bir haddi gerektiren bir suç işlediklerini bilecek olursa, o haddi uygulamakla yükümlüdür. İsterlerse onlar imamın hükmüne başvurmamış olsunlar. Bu görüşün sahibi, yüce Allah'ın: **"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"** buyruğunu delil göstermekte ve bu buyruğun iki anlama gelme ihtimali vardır demektedir:

Birincisi, senin hükmüne baş vurdukları takdirde sen aralarında hükmet anlamıdır.

Diğeri ise: Senin hükmüne başvurmayacak olsalar dahi, sen aralarında - böyle bir hüküm vermeni gerektiren bir olayı bildiğin takdirde- hüküm ver anlamıdır. Derler ki: Biz yüce Allah'ın Kitabında da, Rasulünün sünnetinde de bizim hükmümüze başvurmayacak olsalar dahi, üzerlerine hakkı uygulamayı gerektiren buyruklar bulmaktayız. Yüce Allah'ın Kitabındaki buyruk şu: *"Ey iman edenler, adaleti titizlikle ayakta tutanlar ve Allah için şahid-*

lik edenler olun." (en-Nisa, 4/135) Sünneti seniyyedeki buyruk da; el-Berâ b. Azib yoluyla gelen hadis-i şeriftir. O, şöyle demektedir: Rasulullah (sav)'ın huzurunda celde vurulmuş ve yüzü kömür ile karartılmış bir yahudi getirildi, şöyle buyurdu: "Size göre zina edenin haddi böyle midir? Onlar: Evet deyince, Hz. Peygamber ilim adamlarından birisini çağırarak şöyle dedi: "Allah adına senden soruyorum, aranızda zina edenin haddi böyle midir?" Adam: Hayır dedi... ve hadisin geri kalan kısmını nakletti ki, daha önceden geçmiş bulunmaktadır. (1)

en-Nehhâs (devamla) der ki: Peygamber (sav)'ın bu hadiste görüldüğü gibi kendisinin hükmüne başvurmadıkları halde aralarında hüküm vermiş olduğunu delil göstermektedirler. Birisi kalkıp: Malik'in Nafi'den, onun İbn Ömer'den rivayet ettiği hadise göre, yahudiler Peygamber (sav)'a geldiler (2) diyecek olursa, ona şöyle denilir: Yine Malik'in naklettiği hadiste zina eden o iki kişinin Peygamberin kendilerini recmetme hükmüne razı olduklarına dair bir ifade yoktur. Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr ise der ki: el-Berâ'nın hadisini delil diye gösterenler, aynı hadis üzerinde düşünecek olurlarsa, onu hiç de delil göstermezler. Çünkü hadisin muhtevasında yüce Allah'ın: ***"Eğer size şu verilirse onu alın, şayet o verilmezse sakının"*** (el-Maide, 5/41) buyruğunun açıklanması vardır. Söylemek istedikleri şudur: Şayet sizlere celde vurmak ve yüzü kömürle karartmak şeklinde fetva verirse onu kabul edin. Eğer recmetme fetvasını verecek olursa ondan sakının. İşte bu, yahudilerin Hz. Peygamberi hakem tayin ettiklerine, hükmüne başvurduklarına bir delildir. Bu da gerek İbn Ömer'in rivayet ettiği hadisten, gerekse diğerlerinden gayet açık bir şekilde görülmektedir.

Birisi kalkıp: İbn Ömer'in hadisinde zina eden iki kişi Rasulullah (sav)'ın hükmüne başvurmadıkları gibi, onun hükmüne de razı olmuş değillerdir diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir: Zina edenin haddi, hakimin uygulamakla yükümlü olduğu, yüce Allah'ın haklarından bir haktır. Bilindiği gibi, yahudilerin aralarında hüküm veren ve üzerlerine hadleri ikâme eden bir hakimleri vardı. İşte Rasulullah (sav)'ın hükmüne başvuran da odur.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"Eğer hükmedersen, aralarında adaletle hükmet"** buyruğuna gelince, Nesâî, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Kurayzaoğulları ile, Nadiroğulları diye iki yahudi kabilesi vardı. Nadiroğulları Kurayzaoğullarından daha üstün kabul edilirdi. Bundan dolayı Kurayzaoğulla-

(1) Bu sûrenin 41. âyetinin 1. başlığında benzer manadaki birkaç hadis ile birlikte geçmişti; kaynakları için oraya bakılabilir.
(2) Az önce işaret edilen yerde geçti.

rından bir kişi, Nadiroğullarından birisini öldürecek olursa, ona karşılık Kurayzalı öldürülürdü. Şayet Nadiroğullarından birisi Kurayzaoğullarından birisini öldürecek olsaydı, buna karşılık yüz vesk (altmış sa' eder) hurma diyet öderdi. Rasulullah (sav) peygamber olarak gönderildikten sonra (Medine'ye hicretten sonra) Nadiroğullarından birisi, Kurayzaoğullarından birisini öldürdü. Bunun üzerine (Kurayzaoğulları): Onu öldürelim diye bize teslim ediniz, dediler. Bu sefer (Nadiroğulları): Bizimle sizin aranızda Peygamber (sav) hakemlik etsin deyince, şu: **"Eğer hükmedersen aralarında adaletle hükmet"** yani, cana karşılık can hükmünü ver ayeti ile: *"Onlar hâlâ cahiliyye* (devrinin) *hükmünü mü istiyorlar?"* (el-Maide, 5/50) ayeti nazil oldu. (1)

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰىةُ فِيهَا حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ
يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ ۚ وَمَا أُولٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾

43. İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında iken nasıl olur da senin hükmüne başvuruyorlar? Yine de bundan sonra yüzçevirirler. Onlar inanmış kimseler değillerdir.

Yüce Allah'ın: **"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında iken nasıl olur da senin hükmüne başvuruyorlar?"** buyruğunda, Tevratın hükmünden kasıt, el-Hasen'in dediğine göre recm'dir. Katade ise kısastır demektedir.

Yüce Allah'ın: **"İçinde Allah'ın hükmü bulunan"** buyruğu recm'in nesh olmadığına delalet midir diye sorulursa, buna şöyle cevap verilir: Ebu Ali der ki: Evet, çünkü nesh olmuş olsaydı neshden sonra o Allah'ın hükmüdür, denilmezdi Nitekim, şarabın helal olması, yahut cumartesi günü (çalışmanın) haram kılınmasının Allah'ın hükmü olduğu söylenemez.

Yüce Allah'ın: **"Onlar inanmış kimseler değillerdir"** yani, senin verdiğin hükmün Allah'tan gelen hüküm olduğunu kabul etmiyor, ona inanmıyorlar. Ebu Ali de der ki: Ona razı olmamak suretiyle Allah'ın hükmünden başka bir hükmü istiyen kişi kâfir olur. Yahudilerin durumu da budur.

(1) Bu rivâyet ve kaynakları da daha önce 41. ayetin baş taraflarında geçmiş bulunmaktadır.

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ ۚ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ
الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا
اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ ۚ فَلَا
تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا ۚ وَمَنْ
لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللهُ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾

44. Şüphesiz Tevrat'ı Biz indirdik. Onda bir hidayet ve bir nur vardır. Teslim olmuş olan peygamberler, rabbânîler ve bilginler de Allah'ın Kitabını korumaları istendiğinden onunla yahudilere hükmederlerdi. Hepsi de onun üzerine şahiddiler. O halde insanlardan korkmayın, Benden korkun. Benim âyetlerimi az bir pahaya satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir.

"Şüphesiz Tevrat'ı Biz indirdik. Onda bir hidayet ve bir nur vardır" yani, onda açıklama, bir ziya (aydınlık) ve Muhammed (sav)'ın hak olduğuna dair bilgi vardır.

"(هُدًى): **Hidayet"**, mübteda olarak ref' mahallindedir. "(وَنُورٌ): **Ve nur"** da ona atfedilmiştir.

"Teslim olmuş olan peygamber... onunla yahudilere hükmederlerdi."buyruğun **"peygamberler"**den kastın, Muhammed (sav) olduğu ve ondan çoğul lafzı ile söz edildiği söylendiği gibi, Hz. Musa'dan sonra Tevrat'ı uygulamak üzere gönderilen bütün peygamberler olduğu da söylenmiştir. Yahudiler, peygamberler yahudi idiler dedikleri gibi, hıristiyanlar da: hıristiyan idiler dediler. Burada yüce Allah her iki kesimin de yalan söylediklerini beyan etmektedir.

"Teslim olmuş olan...lar" buyruğunun anlamı ise, Musa (a.s)'dan, İsa (a.s)'ın dönemine kadar Tevrat'ı tasdik etmiş olanlar demektir. Aralarında, bin peygamber gelip geçmiştir. Dörtbin peygamber olduğu da söylenmiştir. Bundan daha fazla geldiği de bildirilmiştir. Bunların hepsi de Tevrat'ta bulunan hükümlerle hükmediyorlardı. **"Teslim olmuş olan...lar"** buyruğu-

nun, kendileriyle gönderilen hususlarda Allah'ın emirlerine boyun eğerek itaat edenler demek olduğu da söylenmiştir. İbrahim (as)'ın dini üzere bulunan peygamberler Tevrat ile hükmederlerdi anlamına geldiği de söylenmiştir ki, her ikisinin de anlamı birdir.

"Yahudilere" buyruğu ise, yahudiler hakkında, yahudiler arasında demektir. 'Teslim olmuş olan peygamberler, gerek yahudilerin lehine, gerekse onların aleyhine bulunan bütün hususlarda onunla hüküm verirlerdi, anlamında, olduğu da söylenmiş ve burada "aleyhlerine "anlamına gelen (عليهم) kelimesi hazf edilmiştir de denilmiştir.

"(الَّذِينَ أَسْلَمُوا): **Teslim olmuş olanlar"** ifadesi burada "Bismillahirrahmanirrahim" ifadesinde olduğu gibi övgü anlamında bir sıfattır. (هَادُوا) ise, (mealde yahudiler) küfürden tevbe edip dönenler, demektir.

Rabbânîler ve Ahbâr:

Bu buyrukta takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. İfadenin takdiri şöyledir: Biz, Tevrat'ı içinde hidayet ve nur olduğu halde yahudilere indirdik. Peygamberler, rabbânîler ve bilginler onunla hüküm verirlerdi. Yani, ilim ile insanları idare eden ve onları büyük meselelerden önce ilmin küçük meselleleri ile terbiye edip eğiten rabbaniler onunla hüküm verirlerdi. "Rabbânîler" anlamına dair bu şekildeki açıklama, İbn Abbas ve başkalarından nakledilmiştir. Buna dair açıklamalar daha önce Âl-i İmran sûresinde (3/79. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Rezin der ki: Rabbânîlerden kasıt, bilge ilim adamları ve hahamlarıdır. İbn Abbas bunlardan kasıt fakihleridir, demiştir. Hibr ve habr kelimesi, bilgin kişi demektir. Bu, güzelleştirmek anlamına gelen "et-Tahbîr"den alınmıştır. Onlar, ilmi tahbîr ettikleri, yani onu açıklayıp güzel ve süslü bir şekilde sundukları için ve bu ilim kalplerinde muhabber (güzelleştirilmiş) olduğu için bu adı almışlardır.

Mücahid der ki: Rabbânîler ulamadan üstündürler. Kelimenin başına gelmiş olan elif-lam ise mübâlağa içindir.

el-Cevherî der ki: Hibr ve habr kelimesi, yahudilerin Ahbar'ının birisine (tekil) verilen isimdir. Esreli olarak (hibr şeklinde) okunuşu daha fasîhtir. Çünkü, bu kelimenin çoğulu ef'âl (ahbâr) vezninde gelir, (habr kelimesinin çoğulunun gelmesi gereken şekil olan) fuûl şeklinde gelmemektedir. el-Ferrâ da der ki: Bu kelimenin tekili hibr şeklinde olup bu, ilim adamına verilen bir isimdir.

es-Sevrî der ki: Ben, el-Ferrâ'ya hibre neden bu ismin verildiğini sordum, şöyle dedi: İlim adamı kimseye hibr ve habr denilir. Bunun anlamı ise, "mi-

dâdu hibr: yazı mürekkebi" demektir. Daha sonra "kasaba halkı" anlamında *"Sen o kasabaya sor"* (Yûsuf, 12/82) buyruğunda olduğu gibi bir kelimesi hazf edilmiştir. Yine es-Sevrî der ki: el-Esmaî'ye de sordum, o, bu açıklamanın değeri yoktur dedi. Ona habr denilmesi etkisi dolayısıyladır. "Dişleri üzerinde habr vardır" denildiği zaman dişleri sararmış veya kararmış demektir. Ebu'l-Abbas da der ki: Yazıda kullanılan mürekkebe hibr denilmesinin sebebi, onunla yazı gerçekleştirildiğinden dolayıdır.

Ebu Ubeyd de der ki: Benim bildiğime göre ahbâr kelimesinin tekili "habr" diye gelmelidir. Bu ise, sözü ve bilgiyi nasıl tahbir edip güzelleştireceğini iyi bilen kimse demektir. Devamla der ki: Bütün muhaddisler bu kelimeyi fethalı olarak (habr şeklinde) rivâyet etmektedirler. Hokkada bulundurulan ve kendisi ile yazı yazılan şey ise (mürekkeb) esreli olarak "hibr" diye söylenir. Hibr, aynı şekilde iz ve etki anlamına da gelir. Çoğulu ise hubûrdur.

Bu açıklamalar Yakub'dan nakledilmiştir.

"Allah'ın kitabını korumaları istendiğinden" yani, Allah'ın Kitabına dair kendilerine verilmiş bulunan emanet, bırakılan bilgiden dolayı... demektir.

(بِمَا) deki "be" harfi "Rabbânîler ve Ahbâr : bilginler"e taalluk etmektedir. Şöyle denilmiş gibidir: Ve bilginler de... korumaları istendiğinden... Yahut da bu harf, "(يَحْكُمُ): **Hükmederlerdi"** buyruğu ile alakalı muallak olabilir. Yani, korumaları istendiğinden hükmederlerdi, demek olur.

"Hepsi de onun üzerine şahittiler" yani Kitabın Allah'tan geldiğine şahidlik ederlerdi. İbn Abbas der ki: Peygamber (sav)'ın verdiği hükmün Tevrat'ta bulunduğuna dair şahidlik ederlerdi, demektir.

"O halde insanlardan korkmayın" Muhammed (sav)'ın niteliğini ve recmi açıkça ifade etmekten çekinmeyin."**Benden korkun."** Bunları gizlemek halinde Benden korkunuz.

Burada hitab, buna göre yahudi ilim adamlarınadır. Mana itibari ile de bu buyruğun üzerine açığa çıkarması vacib olan bir hakkı gizleyen herkes de bu buyruğun kapsamına girer.

"Âyetlerimi az bir pahaya satmayın" buyruğunun anlamı da daha önceden (el-Bakara, 2/41. âyetin tefsirinde) yeterince açıklanmış bulunmaktadır.

Allah'ın İndirdiği ile Hükmetmeyenler:

"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir." Diğer âyetlerde de *"zalimlerin, fasıkların ta kendileridir"* diye buyurulmaktadır. Bu âyetlerin hepsi kâfirler hakkında nazil olmuştur. Bu da

Müslim'in Sahih'inde el-Berâ yoluyla gelen hadiste sabit olmuştur ki, bu hadis daha önceden geçmiş bulunmaktadır. (1) Büyük çoğunluk da bu görüştedir. Müslüman ise, büyük günah işleyecek olsa dahi kâfir olmaz.

Âyet-i kerimede hazf edilmiş ifadelerin bulunduğu da söylenmiştir. Yani, kim Kur'ânı reddetmek suretiyle Hz. Rasulün de sözünü inkâr yoluyla Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyecek olursa, o kişi kâfirdir. Bunu, İbn Abbas ve Mücahid söylemiştir. Bu açıklamaya göre âyet umumidir.

İbn Mes'ud ve el-Hasen der ki: Bu âyet-i kerime ister müslüman, ister yahudi, ister kâfir olsun Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyen herkes hakkında umumidir. Yani, bunun doğruluğuna inanarak ve bu şekilde aykırı hüküm vermenin helal olduğuna kanaat getirerek...

Ancak, kendisinin haram işlediğine inanarak böyle bir iş yapan ise, müslümanların fasıkları arasında yer alır. İşi de Allah'a kalmıştır. Allah dilerse onu azaplandırır, dilerse de ona mağfiret eder.

İbn Abbas da kendisinden nakledilen bir rivâyete göre şöyle demektedir: Kim Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyecek olursa o, kâfirlerin işine benzeyen bir iş yapmıştır.

Şöyle de denilmiştir: Yani, kim Allah'ın bütün indirdikleriyle hükmetmezse, o kimse kâfirdir. Ancak, tevhid ile hükmetmekle birlikte, şer'î bazı hükümler gereğince hükmetmeyen kimse, bu âyetin kapsamına girmez.

Doğru olan birinci görüştür. Şu kadar var ki Şa'bî: Bu âyet-i kerime yahudiler hakkında has (özel) dir. en-Nehhâs da bu görüşü tercih etmiş ve şöyle demiştir: Bunun böyle olduğuna da üç husus delâlet etmektedir. Bunlardan birisi, yahudiler bu buyruktan önce: **"Onunla yahudilere hükmederlerdi"** buyruğu zikredilmişlerdir. Dolayısıyla zamir onlara aittir. Diğer bir husus, ifadelerin akışı (siyâkı) da buna delalet etmektedir. Nitekim bundan sonra: **"Biz, onda onlara şunu yazdık..."** denilmektedir. Buradaki zamir de icma ile yahudilere aittir. Yine yahudiler, recmi ve kısası inkâr edenlerdir.

Birisi kalkıp: "(من): **Kim"** edatı şart edatı olarak zikredilecek olursa, onun tahsis edildiğine dair bir delilin vâki olması hali dışında umumidir, diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir: Burada bu edat, zikretmiş bulunduğumuz diğer delillerle birlikte (الذي): O kimse ki, anlamındadır. İfadenin takdiri de şöyle olur: Allah'ın indirdikleri ile hükmetmeyen o yahudiler, işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir. Bu da bu hususta yapılan açıklamaların en güzelidir.

(1) Bu sûrenin 41, âyetinin 1. başlığında geçen hadisin kaynakları da orada gösterilmiştir.

Rivâyet olunduğuna göre, Huzeyfe'ye sorulmuş: Bu âyet-i kerimeler İsrail oğulları hakkında mıdır? o da şöyle demiş: Evet, onlar hakkındadır. Fakat, andolsun ki, onların yollarını iki ayakkabı tekinin birbirine benzediği ve aynı hizada olduğu gibi izleyeceksiniz.

"Kâfirlerin tâ kendileridir" ifadesinin müslümanlar, **"zalimlerin tâ kendileridir"** ifadesinin yahudiler, **"fasıkların tâ kendileridir"** ifadesinin ise hıristiyanlar hakkında olduğu da söylenmiştir. Ebu Bekr b. el-Arabî'nin tercih ettiği görüş de budur. Devamla der ki: Çünkü âyetlerin zahirinden anlaşılan budur. Ayrıca İbn Abbas'ın, Cabir b. Zeyd'in, İbn Ebi Zâide'nin ve İbn Şubrume ile Şa'bî'nin de tercih ettiği görüş budur.

Tâvus ve başkaları da der ki: Bu, kişiyi dinden çıkartan bir küfür değildir. Fakat, küfrün altında kalan bir küfür çeşididir. Ancak, bunda farklı durumlar sözkonusudur. Eğer yanındaki hükmü verirken, o hüküm Allah'ın yanından gelmiştir diye verecek olursa bu, küfrü gerektiren, Allah'ın hükmünü bir değiştirmedir. Şayet hevası gereği ve masiyet yoluyla başka hükümle hükmedecek olursa, ehl-i sünnetin günahkârlar için mağfiret ile ilgili kabul ettikleri asıl delillerine binaen mağfiret sözkonusu olabilecek bir günahtır. el-Kuşeyrî der ki: Haricilerin görüşüne göre, bir kimse rüşvet alıp Allah'ın hükmünden başka bir hükümle hüküm verecek olursa o kâfirdir. Bu görüş, ayrıca el-Hasen ve es-Süddi'ye de izafe edilmiştir.

Yine el-Hasen der ki: Yüce Allah, hakimlerden hevâlarına uymamayı, insanlardan korkmayıp kendisinden korkmaları ve Allah'ın âyetlerini az bir bedele satmamaları şeklinde üç ahid almıştır.

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ
بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ
فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ
اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾

45. Biz onda, onlara şunu yazdık: "Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş. Yaralar da birbirine kısastır." Fakat kim onu sadaka olarak bağışlarsa bu ona keffâret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar zalimlerin tâ kendileridir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı otuz başlık halinde sunacağız:

1- Aynı Din Mensubu Olmayanlar Arasında Kısas:

Yüce Allah: **"Biz onda, onlara şunu yazdık: Cana can"** buyruğu ile, Tevrat'ta canlar arasında eşitlik gözetmiş olduğunu, fakat onların buna muhalefet ederek sapıtmış olduklarını beyan etmektedir. Nadiroğullarına mensub kimsenin diyeti daha fazla idi. Üstelik, Nadiroğullarına mensub bir kişi, Kurayza oğullarından birisine karşılık olarak öldürülmüyor, ama Nadiroğullarından öldürülen bir kimse karşılığında Kurayzaoğullarına mensub katil öldürülüyor idi. İslam gelince, Kurayzaoğulları Rasulullah (sav)'a bu hususta baş vurdular. O da aralarında eşitlikle hüküm verdi. Nadiroğulları; sen bizim hakettiğimiz bir şeyi aşağıya çektin dediler. Bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil oldu.(1)

"Yazdık", farz kıldık anlamındadır. Önceden de açıklandığı gibi. Onların şeriati, kısas veya affetmek şeklindeydi. Aralarında diyet yoktu. Nitekim el -Bakara sûresinde daha önceden (2/178. âyet, 1. başlıkta) açıklanmış bulunmaktadır.

Ebu Hanife ve başkaları, bu âyet-i kerimeyi delil diye ileri sürerek şöyle demişlerdir: Zimmi karşılığında müslüman öldürülür. Çünkü, bu da cana can demektir. Yine buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara sûresinde (2/178. âyet, 5. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Dâvud, Tirmizî ve Nesaî, Ali (r.a)'a şöyle sorulduğunu rivâyet etmektedirler: Rasulullah (sav) sana özel olarak bir şey tahsis etti mi? Hz. Ali :Hayır, şu sahifede bulunan müstesna, dedi ve kılıcının kınında bulunan bir yazılı belge çıkardı. Onda şunlar yazılıydı: "Mü'minlerin kanları birbirine denktir. Onlar kendilerinin dışındakilere karşı tek bir eldir. Hiçbir müslüman bir kâfire karşılık öldürülmez ve ahid sahibi de ahid (eman) altında iken (öldürülmez)." (2)

Aynı şekilde âyet-i kerime, yahudilerin kabileler arasındaki üstünlük uygulamalarını ve bir kabileden bir kişiye karşılık bir kişiyi kısas olarak kabul ederken bir diğerinden bir kişi karşılığında iki kişiye kısas uygulamalarını reddetmektedir.

---

(1) Bu sûrenin 41. ayeti 1. başlıkta geçen bu rivâyetin kaynakları orada gösterilmiştir.

(2) ***Ebû Dâvud,*** Diyât 11; ***Nesâî,*** Kasame 9, 13; ***Müsned,*** 1, 119, 122; ayrıca bk. ***Buhârî,*** İlm 39, Diyât 24, 31; ***Ebû Dâvud,*** Cihad 147; ***Tirmizi,*** Diyât 16; ***Nesaî,*** Kasame 13; ***Müsned,*** 1, 151.

Şafiîler der ki: Bu, bizden öncekilerin şeriatine dair bir haberdir. Bizden öncekilerin şeriati ise bizim için şeriat değildir. Bu konuda onların görüşlerini reddetmek hususundaki yeterli açıklamalar, el-Bakara sûresinde (2/178. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır, orada bu hususa müracaat edilebilir.

Dördüncü bir açıklama da şöyledir: Yüce Allah: **"Biz onda, onlara şunu yazdık: Cana can..."** Bu, Tevrat'a iman edenler üzerine farz olarak yazılmıştı. Bunlar aynı dinin sahibidirler. Müslümanların zimmet ehli oldukları gibi, onların zimmet ehli yoktu. Çünkü cizye, yüce Allah'ın mü'minlere vermiş olduğu bir fey ve bir ganimettir.

Fey ve ganimet; bu ümmetten önce hiçbir kimseye helal kılınmış değildir. Geçmişte gönderilmiş bütün peygamberler ancak kendi kavimlerine peygamber olarak gönderilmişlerdi. O bakımdan bu âyet-i kerime, İsrail oğullarına bu hükmü uygulamayı farz kılmaktadır.

Çünkü onların kanları birbirine denk idi. Bu da, bizden bir kimsenin, müslüman olmayan kimseler ile ilgili cinâyetlerde cana can demesi gibidir. Zira bununla muayyen bir topluluğa işaret etmektedir. Diğer taraftan: Bu kimseler hakkındaki hüküm, onlardan bir canın, yine onlardan bir can karşılığında olduğu şeklindedir. Bu âyetin hükmü gereğince, Kur'ân ehli (Kur'âna iman eden) ümmete vacib olana hüküm şöylece ifade edilir: Onların aralarındaki hüküm, cana can karşılığındadır, şeklindedir. Esasen yüce Allah'ın Kitabında, dinlerin farklılığına rağmen, canın cana karşılık öldürüleceğine delâlet eden bir husus yoktur.

2. Bir Kimse Bir Diğerinin Önce Birtakım Azalarını Kesse, Sonra da Öldürse Ona Ne Şekilde Kısas Uygulanır:

Şafiî mezhebine mensub ilim adamları ile Ebu Hanife der ki: Önce yaralasa, yahut kulağını veya elini kesse, sonra da öldürse aynı şey ona da uygulanır. Zira, yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"Biz onda onlara şunu yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun..."** böylelikle onun başkasından aldığı aza, ondan da alınır ve o başkasına ne yaptıysa, onun gibisi ona da yapılır.

Bizim (Maliki mezhebine mensub) alimlerimiz de derler ki: Bunu yaparken, müsle kastıyla yapmışsa ona da aynısı yapılır. Eğer böyle bir durum çarpışması ve kendisini savunması esnasında yapılmış ise (ve ondan sonra öldürmüşse) kılıçla öldürülür. Böyle bir şeyin müsle kastıyla yapılması halinde, kısasın icabettiğini söylemelerine gelince, Peygamber (sav)'ın daha önce bu sûrede (5/33-34 âyet; 1. başlıkta) açıklaması geçtiği üzere Uranîlerin gözlerine ateşte kızdırılmış çiviler ile mil çekmiştir.

3. Kıraat Farkları:

Yüce Allah'ın: "(وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ): **Göze göz"** diye başlayan buyrukları, Nâfi', Asım, A'meş ve Hamza, hepsinde (nefs:cana) atfen hep nasb ile okumuşlardır. Ancak, (أَنَّ) edatı şeddesiz okunarak hepsinin mübteda ve atf ile merfu' okunması da mümkündür. İbn Kesir, İbn Âmir, Ebu Amr ve Ebû Cafer ise, "(الجروح): **Yaralar"** kelimesi dışındaki kelimelerin hepsini nasb ile okumuşlardır. el-Kisaî ve Ebu Ubeyd ise, bu buyrukları:

"(والعَيْنُ بالعَيْن والأنْفُ بالأنْفِ والأذُنُ بالأذُنِ والسِّنُّ بالسِّنِّ والجُرُوحُ): **Göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralar..."** şeklinde, hep merfu' okurlardı.

Ebu Ubeyd der ki: Bize Haccâc, Harun'dan nakletti, Harun Abbâd b. Kesir'den, o, Akîl'den, o, ez-Zührî'den, o, Enes'ten Peygamber (sav)'ın:

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ

وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ

Biz onda, onlara şunu yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş. Yaralar da bir birine kısastır" diye okuduğunu rivâyet etmişlerdir. (1)

Bu buyrukların merfu' okunmaları üç bakımdan mümkündür. Evvela mübteda ve haber olmaları, diğeri ise, "(أنَّ النَّفْسَ): **Can"** kelimesinin, mahallen manasının merfu olması dolayısıyla. Çünkü bunun anlamı şöyledir: (قلنا لهم النفس بالنفس): Biz onlara dedik ki: Can, can karşılığıdır. Üçüncü şekil ise, ez-Zeccâc'ın açıklamasıdır, bu da "can : nefs"deki zamire atıf ile olur. Çünkü, ondaki zamir ref' mahallindedir. Zira ifadenin takdiri şöyledir:

"(أن النفس هي ماخوذة بالنفس): Her bir nefs, öbür (öldürdüğü) can karşılığında alınır." Buna göre bütün isimler (هي) zamirine atfedilmiştir.

İbnü'l-Münzir der ki: Bu kelimeleri merfu' olarak okuyanlar, mübteda kabul ederek, müslümanlar hakkında bir hükmün açıklaması olarak okurlar. Bu da bu hususta iki görüşün daha sahih olanıdır. Çünkü bu, (وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ): Göze göz... şeklindeki okuyuş, Rasulullah (sav)'ın okuyuşudur. Ondan sonrakiler de bu şekildedir. Hitab, müslümanlaradır, onlar bununla emrolunmuşlardır.

---

(1) *Ebû Dâvud,* Harûf (3976 ve 3977 no'lu hadisler); *Tirmizî,* Kıraat 1. Bu kıraate göre ayetin bu bölümün meâli şöyle yapılabilir: "Biz onda onlara canın cana karşılık kısas yapılacağını yazdık. Göz de göze, burun da buruna.. karşılıktır.." Diğer okuyuşlara gelince; Meâl Nâfi, Âsım ve diğerlerinin okuyuşuna göredir. "Enne" edatının şeddesiz okunuşuna göre meal: "Biz onda onlara cana can.. karşılıktır, diye yazdık. Yaralar da birbirine kısastır." el- Kisaî, ve Ebû Ubeyd'in kıraatlerine göre meal: "Biz onda onlara cana can karşılıktır diye yazdık. Göz de göze... (karşılıktır). Yaralar (da) ise kısas (uygulanacak)tır."

Özel olarak; "(الجروح): **Yaralar**" kelimesini merfu olarak okuyan kimseler ise, kendisinden önceki buyruklardan kat' ve yeni bir cümle başlangıcı olarak bu şekilde okurlar. Adeta müslümanlar özel olarak bununla emrolunmuş ve bundan önceki buyruklar ile karşı karşıya bırakılmamışlar gibi bir manâ ifade eder.

4. Yaralamalarda Kısas:

Bu âyet-i kerime sözü geçen organlarda kısasın cereyan ettiğine delâlet etmektedir. İbn Şubrume, yüce Allah'ın: **"Göze göz"** buyruğunu ileri sürerek, sağ gözün sol göz karşılığında çıkartılabileceğini, bunun aksinin de mümkün olacağını söylemiştir. Aynı şeyi, sağ el ve sol el hakkında da söyler ve şöyle der: Öğütücü dişe karşılık, ön kesici diş, ön kesici dişe karşılık öğütücü diş alınabilir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Dişe diş"** buyruğunun umumi oluşu bunu gerektirmektedir.

Buna muhalefet edenler ise - ki bunlar ümmetin bütün ilim adamlarıdır- şöyle demektedirler: Eğer varsa, sağ göze karşılık sağ göz alınır ve rıza ile -olmadıkça-[1] sağ göz bırakılıp, sol göze kısas uygulanarak alınmaz. Bu ise, bize yüce Allah'ın: **"Göze göz"** buyruğu ile kast edilenin cinâyeti işleyenden cinâyetinin misli organının alınacağını açıklamaktadır. Buna göre hiçbir durumda ayağa kısas uygulanması gerekirken, ele kısas uygulanması sözkonusu olmadığı gibi, bir organ bırakılıp diğerine kısas uygulamak caiz değildir ve bu hususta hiç bir şüphe yoktur.

5. Hata Yoluyla Gözün Çıkartılması:

İlim adamları icma ile şunu kabul etmişlerdir: Eğer gözler hata yoluyla isabet alıp çıkartılacak olur ise, buna karşılık tam bir diyet gerekir. Tek gözde ise yarım diyet verilmelidir. Bir gözü olmayanın diğer gözü çıkartılacak olur ise, onda da tam diyet ödemek gerekir. Bu husus, Hz. Ömer ile Hz. Osman'dan rivâyet edilmiştir. Abdülmelik b. Mervan, ez-Zühri, Katade, Malik, Leys b. Sa'd, Ahmed ve İshâk da bu görüştedir.

Yarım diyet ödeneceği de söylenilmiştir. Bu ise Abdullah b. el-Muğaffel, Mes'ruk ve Nehaî'den de rivâyet edilmiş; es-Sevrî, Şafiî ile en-Nu'man (b. Sabit, Ebu Hanife) bu şekilde görüş belirtmişlerdir.

İbnü'l-Münzir der ki: Biz de bu görüşteyiz. Çünkü, hadis-i şerifte: "Gözlerde tam bir diyet vardır" diye buyurulmuştur. Bu böyle olduğuna göre, gözlerden birisinde yarım diyetin sözkonusu olması ise, akla uygun olandır.

(1) *Nesaî*, Kasâme 46, 47; *Dârimî*, Diyât 12; *Dârakutnî*, III, 209, 210. Ebû Dâvud, *el-Merasil*, sh. 212.

İbnü'l Arabî der ki: Zahir (olan) kıyas da bunu gerektirmektedir. Ancak, bizim (Maliki mezhebine mensub) ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: Tek gözü olmayanın bir gözü ile görme menfaati, sağlıklı (iki gözü olan) kimsenin gözlerinden sağladığı menfaat gibi veya ona yakındır. İşte bundan dolayı tek gözü olan birisinin gözünü hataen çıkartan kimsenin ona tam diyet ödemesi icabeder.

6. Tek Gözü Gören Bir Kimse, Sağlıklı Birisinin Gözünü Çıkartırsa:

Tek gözü gören bir kimsenin sağlıklı birisinin gözünü çıkarması hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Ömer, Osman ve Ali (r.anhum) dan böyle bir kimseye kısas uygulanmayıp tam diyet ödeyeceği kabul edilmiştir. Ata, Said b. el-Müseyyeb ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir.

Malik der ki: Dilediği takdirde kısas uygular ve onu kör bırakabilir. Dilediği takdirde de iki gözü de gören bir kimsenin diyeti olarak tam bir diyet alabilir.

en-Nehaî der ki: Dilerse kısas yapar, dilerse yarım diyet alır.

Şafiî, Ebu Hanife ve es-Sevrî derler ki: Ona (yani tek gözü görmeyen caniye) kısas uygulanır. Bu husus, aynı zamanda Hz. Ali'den de rivâyet edilmiştir. Bu, Mes'rûk, İbn Sîrîn ve İbn Mâkil'in de görüşü olduğu gibi, İbnü'l-Munzir ile İbnü'l-Arabî'nin de tercih ettiği görüş budur. Çünkü şanı yüce Allah: **"Göze göz"** diye buyurmuştur. Peygamber (sav) da iki göz karşılığında diyet ödeneceğini tesbit etmiştir. Tek gözde ise yarım diyet sözkonusudur. Gözleri sağlam olan bir kimse ile tek gözü gören bir kimse arasında kısasta, diğer insanlar arasındaki gibidir.

Ahmed b. Hanbel'in dayanağı şudur: Tek gözü gören bir kimseye kısas uygulanacak olursa, görmenin bir bölümü (iki görenin çıkan tek gözü) karşılığında görmenin tamamını almaktır. Bu ise eşitlik olmaz. Yine bu hususta Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den gelen rivâyete de dayanır.

Malik'in dayandığı delil ise şudur: Deliller birbirleriyle çatışacak olurlarsa, cinâyetten mağdur olan kimse muhayyer bırakılır. İbnü'l-Arabî ise der ki: Ancak, Kur'ân'ın umumi buyruklarının gereğini kabul etmek daha uygundur. Çünkü böylesi yüce Allah nezdinde daha çok selâmete çıkartıcıdır.

7. Tek Gözü Olup O Gözü İle Görmeyenin Durumu:

Tek gözü bulunmakla birlikte onunla da görmeyen kimsenin durumu hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Zeyd b. Sabit'ten rivâyet olunduğuna göre böyle bir kimsenin gözüne karşılık yüz dinar ödenir.

Ömer b. el-Hattab'dan da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Böyle bir göze kurşunluk o gözün diyetinin üçtebiri verilir. İshâk da bu görüştedir. Mücahid ise, o gözün diyetinin yarısının verileceğini söylemiştir. Mesruk, ez-Zühri, Malik, Şafiî, Ebu Sevr ve en-Nu'man (Ebu Hanife) ise, bu hususta bilir kişinin kararına başvurulur demişlerdir. İbnü'l-Münzir de der ki: Biz de bu görüşteyiz. Çünkü bu konudaki görüşler arasında en asgariyi ifade eden budur.

8. Gözbebeği Kalmakla Birlikte İki Gözün de Görmesinin Ortadan Kaldırılması:

Gözbebekleri kalmakla birlikte iki gözün de görmesinin giderilmesi halinde tam diyet sözkonusudur. Bu konuda görmesi zayıf (A'meş) ile gündüzün görmeyip geceleyin gören (Âlıfeş) arasında bir fark yoktur.

Yine gözbebeği kalmakla birlikte iki gözden birisinin görmesinin giderilmesinde de yarım diyet sözkonusudur.

İbnü'l-Münzir der ki: Bu hususta ileri sürülen görüşlerin en güzeli, Ali b. Ebi Talib'in şu şekildeki uygulamasıdır: Sağlam olan gözünün örtülmesini emr etti . Sonra da bir başkasına bir yumurta verip onu uzaklaştırmasını söyledi. Gözünü kapatan kişi de o yumurtaya görebileceği son noktaya kadar bakmaya devam eder. Görebileceği son noktaya geldiğinde oraya bir çizgi çizdirdi. Daha sonra diğer gözünün örtülmesini emredip sağlıklı gözünü açtırdı. Yine bir adama bir yumurta verip, o da o yumurtayı alıp uzaklaştırdı. Mağdur kişi de o yumurtaya bakmaya devam etti. Görebileceği son naktaya varınca orada da bir çizgi çizdirdi. Daha sonra bir başka yerde aynı işlemin yapılmasını emretti: Çizgilerin aynı olduğunu tesbit edince, görme imkânından azalan miktar kadarını ötekinin malından ödetti. Bu, Şafiî mezhebine göre de böyledir. Bizim (Maliki mezhebinin) alimlerimizin görüşü de budur.

9. Görmenin Kısmen Giderilmesi, Göze Kısasın Nasıl Uygulanacağı ve Göz Kapağı:

Görmenin kısmen giderilmesi dolayısıyla kısas uygulanmayacağı hususunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Zira, böyle bir miktarda eşit olarak kısası gerçekleştirmek imkânsızdır.

Göze kısas uygulama keyfiyeti de şöyle olur: Bir ayna kızdırılır, diğer göze bir pamuk konulur. Daha sonra ayna gözbebeği akıncaya kadar onun gözüne yakınlaştırılır. el-Mehdevî ve İbnü'l-Arabî, bunun Ali (r.a)'dan rivâyet edildiğini zikretmişlerdir.

Göz kapağı hususunda görüş ayrılığı vardır. Zeyd b. Sabit, gözkapağında diyetin dörttebir olduğunu söylemiştir ki bu, eş-Şa'bî, el-Hasen, Katade,

Ebu Haşim, es-Sevrî, Şafiî ve rey sahiblerinin görüşüdür. Yine eş Şa'bî'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Gözün üst kapağında diyetin üçtebiri, alt kapağında ise diyetin üçteikisi vardır. Mâlik de bu görüştedir.

10. Burunda Kısas:

Yüce Allah'ın: **"Buruna burun"** buyruğu ile ilgili olarak hadis-i şerifte Rasulûllah (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Burun kökten kesilecek olursa, karşılığında tam bir diyet ödenir." (1)

İbnü'l-Münzir der ki: Kendisinden ilim bellenen herkes icma ile bunu ifade etmiştir. Buruna kısas uygulanması, yüce Allah'ın Kitabına uygun olarak sair organlarda olduğu gibi, cinâyetin kastî olarak işlenmesi halinde uygulanır.

İlim adamları, burnun kırılması hususunda farklı görüşlere sahiptir. Malik, burnun kasten kırılması halinde kısas, hata ile kırılması halinde ise ictihad (bilirkişi takdiri) olacağı görüşünde idi. İbn Nafi'in rivâyetine göre burun, kökten koparılmadığı sürece diyeti yoktur. Ebu İshâk et-Tunisî ise, bu görüş şazdır. Bilinen birinci görüştür, demektedir.

Bilinen birinci görüşü esas alarak fer'î bir takım hususları sözkonusu edecek olursak: Burnun yumuşak tarafının bir kısmı kesilecek olursa, genel bölümüne oranla tam diyetten bir miktar verilir. İbnü'l-Münzir der ki: Burundan kesilen karşılığında, oranına göre hesab edilerek diyetten verilir. Bu, Ömer b. Abdulaziz ve eş-Şa'bî'den rivâyet edilmiş olup, Şafii de bu görüştedir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Burnun yumuşak bölümü kesilir de burun kökten kopartılmamış ise, fıkıh alimleri bu hususta farklı görüşlere sahiptir. Malik, Şafiî, Ebu Hanife ve bunların arkadaşları bu durumda tam bir diyet ödeneceğini kabul etmişlerdir. Bundan sonra onun bir bölümü kesilecek olursa, o takdirde bilirkişinin takdirine başvurulur.

Malik ise der ki: Burunda diyet ödenmesini gerektiren cinâyet, yumuşağın kesilmesidir. Bu da kemiğin alt bölümünde kalan kısımdır.

İbnü'l-Kasım der ki: Yumuşağın kemik tarafından kesilmesi ile burnun gözlerin alt tarafından kemikten kökten koparılması arasında bir fark yoktur, bunun için diyet ödenir. Nitekim, haşefenin kesilmesi halinde de diyet gerektiği gibi, erkeklik organının kökten kopartılması halinde de diyet ödemek gerekir.

---

(1) *Nesâi*, Kasâme 46, 47; *Dârimî*, Diyât 12; *Dârakutnî*, III, 209, 210; Ebû Dâvud, el-*Mesail* s. 212.

11. Burundaki Küçük Yaralamalar:

İbnü'l-Kasım der ki: Burundan bir parça kesilir yahut kırılır da iyileşmekle birlikte eskisi gibi düzgün bir halde yerine oturmamışsa, bilirkişi takdiri sözkonusudur. Bu durumda bilinen bir diyet yoktur. Şâyet eskisi gibi iyileşmiş ise herhangi bir şey ödemek gerekmez. Yine İbnü'l-Kasım der ki: Bunun yarılıp da eskisi gibi düzgün bir şekilde iyileşmesi, başta kemiğe kadar varan yaranın açılıp eskisi gibi iyileşmesi ve bunun karşılığında diyetinin ödenmesine benzemez. Çünkü, baştaki bu tür yaralama (mudiha) ile ilgili hüküm, sünnette rivâyet varid olmuştur. Burnun yaralanması hususunda ise herhangi bir rivâyet bulunmamaktadır. Ayrıca burun, tek başına bir kemiktir. Onun hakkında mudiha (sadece derisinin yaralanması) diye birşey sözkonusu değildir.

Malik, Şafiî ve arkadaşları, burunda câife (göğüs, karın ve benzeri organlarda vücudun iç tarafına kadar ulaşan yara) söz konusu değildir. Yine bunlara göre câife, ancak karın bölgesinde sözkonusudur. el-Mârin; burnun yumuşak tarafına verilen addır. el-Halil ve başkaları da böyle demiştir.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Zannederim ki, burun için revse tabiri onun yumuşak tarafı, (el-mârin) ernebe tabiri ise onun yan tarafına verilen addır. Ernebe, revse ve artemenin burnun yan tarafı olduğu da söylenmiştir. Malik, Şafiî ve Kûfelilerle onlara tabi olan fukahanın kabul ettikleri görüşe göre, eğer koklama eksilir veya tamamen giderse, bunda bilirkişi takdirine gidilir.

12. Kulakta Kısas:

Yüce Allah'ın: **"Kulağa kulak"** buyruğu ile ilgili olarak ilim adamlarımız (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun), bir adamın iki kulağını kesen kimse hakkında, bilirkişi takdirine gidileceğini söylemişlerdir.

Tam diyet ödenmesi ise, işitmenin gitmesi halinde sözkonusudur. İşitmenin eksilmesi halinde ise, tıpkı görmede yapılan mukayese gibi burada da yapılır.

İşitmenin iki kulaktan birisinde iptal edilmesi halinde yarım diyet ödenir. İsterse daha önceden yalnızca o kulakla işiten olsun. Bu ise, daha önceden de geçtiği üzere çıkartılması halinde tam diyet gerektiren ve gören tek göz ile ilgili hükümden farklıdır.

Eşheb de der ki: Eğer işitme ile ilgili olarak iki kulaktan birisi, ikisinin de işittiği kadar işitiyor ise, bana göre gören tek göz gibidir. Şâyet bu hususta şüpheye düşülürse, değişik yerlerden ona seslenilmek suretiyle denenir ve bu husus tesbit edilir. Eğer değişik yerlerden seslenmeleri işitmesi, eşit veya birbirine yakın ise, işitmesinden giden miktar kadar ona diyetten hesab edilip verilir ve bu hususta ona yemin de verdirilir.

Yine Eşheb der ki: Bu hesaplama onun ayarındaki adamların ortalama işitmesine göre hesap edilir. Eğer denenmekle birlikte yaptığı açıklamalar farklı olursa, o zaman ona bir şey verilmez. İsa b. Dinar ise der ki: Eğer bu konuda söyledikleri birbirini tutmazsa, yemini ile birlikte ona (işitmesinden giden miktarına tekabul eden) diyetin asgarisi verilir.

13. Dişlerde Kısas:

Yüce Allah'ın: **"Dişe diş"** buyruğu ile ilgili olarak İbnü'l-Münzir der ki: Rasulullah (sav)'dan diş dolayısıyla kısas uyguladığı ve: "Allah'ın farz yazdığı şey kısastır" (1) dediği sabittir. Yine hadis-i şerifte Rasulullah (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Dişte de beş deve vardır." (2) İbnü'l-Münzir der ki: Biz de bu hadisin zahirini kabul ediyoruz. Buna göre, ön kesici dişlerin, köpek dişleri, öğütücü dişler ve diğer yan kesici dişler üzerine herhangi bir üstünlüğü yoktur. Çünkü hepsi de hadisin zahirine girmektedir. İlim ehlinin büyük çoğunluğu da bu görüştedir. Hadisin zahiri gereği görüş belirtip, dişler arasında herhangi bir ayrım gözetmeyenler arasında Urve b. ez-Zübeyr, Tâvus, ez-Zührî, Katade, Malik, es-Sevrî, Şafiî, Ahmed, İshâk, en-Nu'man ve İbnü'l-Hasan da vardır. Bu görüş aynı şekilde Ali b. Ebi Talib, İbn Abbas ve Muaviye'den de rivâyet edilmiştir.

Bu hususta ikinci bir görüş daha vardır ki, biz bunu Ömer b. el-Hattab'dan rivâyet etmekteyiz. Ömer b. el-Hattab, ağzın ön tarafındaki dişleri için beşer "farîza" tesbit etmiştir ki bu, toplam olarak her bir "farîza" on dinar kıymetinde olduğundan dolayı elli dinar eder. Öğütücü dişlerin her birisi için de bir deve verilmesini hükmetmiştir. Ata şöyle derdi: Ön kesici dişlerden köpek dişlerinin yanında olan dişlerin her birisi ile köpek dişlerinin her birisi için beşer deve, geri kalanların her birisi için de ikişer deve vardır. Üst çenedeki dişler ile alt çenedeki dişler arasında bir fark yoktur. Öğütücü dişler de aynıdır.

Ebu Ömer der ki: Malik'in Muvatta'ında Yahya b. Said'den, o, Said b. el-Müseyyeb'den naklettiği, Hz. Ömer'in öğütücü dişlerde birer deve diyet hükmettiğine dair naklettiği rivâyete gelince, (3) bunun anlamı şudur: Öğütücü dişler yirmi tanedir. Geri kalan dişler ise on iki tanedir. Bunlardan dört tanesi en ortadaki kesici dişler, diğer dördü ise onların yan tarafında ve köpek dişlerinin yanında bulunan diğer dişler ile, dört tanesi de köpek dişidir. Hz. Ömer'in görüşüne göre, böylelikle diyet, seksen deveyi bulmaktadır. Öğü-

(1) *Buharî*, Tefsir 2. sûre 24, 5. sûre 6, Sulh 8; ***Ebû Dâvud***, Diyât 28; *Nesaî*, Kasâme 17; ***İbn Mâce***, Diyât 16.
(2) ***Ebû Dâvud*** Diyât 18; ***Nesâî***, Kasâme 43; ***İbn Mâce***, Diyât 17.
(3) ***Muvatta***, Ukûl 7

tücü dişlerin herbirisinde birer deve, diğerlerinde ise beşer deve.

Muaviye'nin görüşüne göre ise, öğütücü dişler ile diğer dişlerin her birisi için beşer deve diyet vardır. (1) Bu durumda da diyet yüzaltmış deve olur.

Said b. el-Müseyyeb'in görüşüne göre ise, öğütücü dişlerde ikişer deve verilir. Öğütücü dişler ise yirmi tanedir. Hepsi için kırk deve verilmesi gerekir. Diğer dişlerin herbiri için beşer deve verilmelidir. Bunlar da altmış deve eder. Böylelikle yüz deve olur. İşte bu da deve türünden tam bir diyet eder. Aralarındaki görüş ayrılıkları ise, öğütücü dişlerdedir. Diğer dişlerde değil.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Sahabe ve tabiinin ilim adamlarının dişlere dair diyetteki görüş ayrılıkları ve bunlardan birini diğerinden üstün tutmaları oldukça çoktur. Malik, Ebu Hanife ve es-Sevrî gibi fukahanın kabul ettiği görüşün delili ise, Rasulullah (sav)'ın: "Her bir dişte beş deve vardır" buyruğudur. Buyruğun zahiri onların lehine delil teşkil etmektedir. Öğütücü diş de dişlerden bir diştir.

İbn Abbas da Rasulullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: "Parmaklar birbirine eşittir. Dişler de birbirine eşittir. Kesici diş ile öğütücü diş birbirine eşittir, bu da buna eşittir". Bu ise açık bir nasstır ve bunu Ebu Dâvud rivâyet etmiştir. (2) Yine Ebu Dâvud İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasulullah (sav) ellerin ve ayakların parmaklarını eşit olarak değerlendirmiştir. (3)

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: İslam aleminin çeşitli bölgelerindeki fukaha topluluğu ile ilim ehlinin büyük çoğunluğu bu eserlerin ifade ettiği görüşe bağlı kalarak bütün parmakların diyet hususunda birbirlerine eşit olduklarını, dişlerin de diyet hususunda birbirlerine eşit olduklarını, ön dişler ile öğütücü dişlerle köpek dişleri arasında fark olmadığını, bunlardan birinin ötekine üstün tutulmayacağını belirtmişlerdir. Amr b. Hazm'ın Kitabı'nda kaydettiğine göre bu böyledir.

es-Sevrî de Ezher b. Muhâribden şöyle dediğini nakletmektedir: Kadı Şureyh'e iki kişi gelip davalaştı. Onlardan birisi diğerinin ön kesici dişine bir darbe indirmiş, diğeri de onun öğütücü dişine isabet ettirmişti. Şureyh dedi ki: Ön kesici diş ve güzelliği, diğer tarafta ise öğütücü diş ve bunun faydası. Her bir diş diğer dişe karşılıktır. Ebu Ömer der ki: Bugüne kadar her tarafta uygulama buna göredir.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

---

(1) *Muvatta,* Ukûl 7
(2) *Ebû Dâvud,* Diyât 18; *İbn Mâce* Diyât 17,
(3) *Ebâ Dâvud* Diyât 18; *Tirmizî* Diyât 4; *İbn Mâce* Diyât 18.

14. Vurduğu Darbe İle Dişi Karartırsa:

Dişine bir darbe vurup karartırsa, Malik ve Leys b. Sa'd'ın görüşüne göre tam bir diş diyeti öder. Ebu Hanife de bu görüştedir. Bu görüş Zeyd b. Sabit'ten de rivâyet edilmiştir. Said b. el-Müseyyeb, ez-Zührî, el-Hasen, İbn Sîrin ve Şureyh'in de görüşü budur. Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan bu durumda dişin diyetinin üçtebiri verileceğini söylediği rivâyet edilmiştir. Ahmed ve İshâk da bu görüştedir.

Şafiî ve Ebu Sevr der ki: Böyle bir durumda bilirkişi takdirine gidilir.

İbnü'l-Arabî der ki: Bana göre bu, bir noktada uzlaşması mümkün olabilen bir görüş ayrılığıdır. Çünkü, eğer dişin kararması dişin sağladığı faydayı ortadan kaldırıp geriye sadece çolak el ve kör göz gibi yalnızca şekli kalmış ise, diyetin gerektiği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Diğer taraftan eğer dişin sağladığı menfaatin bir bölümü veya tamamı geriye kalmış ise, ancak menfaatin eksilen miktarı kadar ve bilir kişi takdiri ile tesbit edilecek bir dişin diyetinin bir bölümünün verilmesi gerekir. Ömer (r.a)'dan rivâyet edilen diyetin üçte birinin verileceğine dair rivâyet ise, ne senet bakımından, ne de fıkhî açıdan ondan sahih olarak gelmiş değildir.

15. Süt Dişlerinin Durumu:

Dökülmeden önce, küçüğün süt dişlerinin hükmü hususunda farklı görüşler vardır. Malik, Şafiî ve rey ashabı şöyle derler: Küçüğün süt dişi sökülür daha sonra onun yerine dişi gelirse o dişi sökene birşey düşmez. Şu kadar var ki, Malik ile Şafiî şöyle demişlerdir: Eğer o dişin yanındaki diğer dişten daha kısa çıkacak olur ise, eksikliği miktarınca onun için diyet alınır.

Bir başka kesim ise şöyle demektedir: Bu durumda bilirkişi takdirine gidilir. Bu görüş eş-Şa'bî'den de rivâyet edildiği gibi, en-Nu'man (Ebu Hanife) da bu görüştedir. İbnü'l-Münzir der ki: Bu konuda bilgi sahibi olan kimselerin artık bu diş bir daha gelmeyecektir diyecekleri vakte kadar beklenir. Durum böyle olursa, o takdirde hadisin zahirine binaen o dişin tam diyeti ödenir. Daha sonra o diş bitecek olursa, alınmış olan diyet geri ödenir. İlim ehlinden kendilerinden görüş bellenilen kimselerin çoğunluğu ise şöyle der: Bunun için bir sene beklenilir. Bu görüş, Ali, Zeyd, Ömer b. Abdulaziz, Şureyh, en-Nehaî, Katade, Malik ve rey sahiplerinden rivâyet edilmiştir. Şafiî ise bu hususta belli bir süre tesbit etmiş değildir.

16. Büyüğün Sökülen Dişi Yerine Diş Gelirse:

Büyüğün dişi sökülüp diyetini aldıktan sonra o dişinin yerine diş gelecek olursa, Malik aldığını geri vermez demektedir.

Kûfe alimleri ise, yerine başka bir diş gelecek olursa aldığını geri öder, derler. Şafiî'nin ise, geri öder ve ödemez şeklinde iki görüşü vardır. Çünkü bu adeten görülen bir şey değildir. Nadiren görülen şeyler için ise hüküm tesbit edilemez. Bu, bizim ilim adamlarımızın da görüşüdür. Kûfeliler ise şunu delil gösterirler: Sökülen dişin yerini tutacak bir başka diş gelmiştir, o bakımdan aldığı diyeti geri ödemelidir. Bu konudaki görüşlerinin asıl dayanağı ise, küçüğün dişi ile ilgili meseledir.

Şafiî der ki: O diş, sağlıklı bir şekilde eskisinin yerine çıktıktan sonra, bir kişi ona karşı bir cinâyet işleyecek olursa, o dişe mukabil tam bir diş diyeti ödenir. İbnü'l-Münzir der ki: Bu, iki görüşün daha sahih olanıdır. Çünkü, mütecavizlerin her birisi başlı başına bir diş sökmüştür. Peygamber (sav) da her bir diş için beş deve diyet tesbit etmiştir.

17. Sökülen Dişini Yerine Koymak:

Bir kişi bir diğerinin dişini sökse, dişi sökülen de hemen onu yerine koyup diş yerine kaynayacak olsa, bize göre herhangi bir şey ödemek gerekmez.

Şafiî ise der ki: Necis olduğundan dolayı, sökülen dişini geriye iade edemez. İbnü'l-Müseyyeb ve Ata da böyle demiştir. Şâyet dişini yerine iade edecek olursa, o dişi meyte hükmünde olduğundan dolayı bu şekilde kıldığı her bir namazı iade etmelidir.

Aynı şekilde kulağı da kesilecek ve henüz kanı sıcakken yerine koyup, kulağı yerine yapışacak olursa, yine aynı hüküm sözkonusudur. Ata der ki: Bu durumda sultan (devlet yöneticisi veya yetkili otorite) onu yerinden sökmeye mecbur eder. Çünkü o, yerine yapıştırdığı bir meytedir.

İbnü'l-Arabî der ki: Bu bir yanlışlıktır. Çünkü bu görüşü ileri süren kişi, bunu geri çevirmenin ve o organın eski haline gelmesinin, (necaset) hükmünün de geri dönmesini gerektirdiğini farkedememiş, bilememiştir. Zira bu organda necaset, yerinden ayrıldığından dolayı sözkonusudur. Fakat bilahare eski yerine bitişmiştir. Şeriatin hükümleri ise, aynî şeylerin nitelikleri değildir. Şeriatin hükümleri, o hususta yüce Allah'ın söylediklerine ve bu konuda verdiği haberlere göre ortaya çıkar.

Derim ki: İbnü'l-Arabî'nin Ata'dan naklettiği ile, İbnü'l-Münzir'in ondan naklettiği arasında farklılık vardır. İbnü'l-Münzir der ki: Kısas olmak üzere sökülen bir diş, daha sonra eski yerine döndürülüp bu diş yerine kaynayacak olursa, hükmün ne olacağı hususunda ilim adamları farklı görüşlere sahiptirler. Ata el-Horasanî ile Ata b. Ebi Rabah bunda bir mahzur yoktur derken, es-Sevrî, Ahmed ve İshâk bu diş bir daha sökülür, demişlerdir. Çünkü kısas,

bu hususta kişiyi te'dip içindir. Şafiî de der ki: Necis olduğundan dolayı onu eski haline geri çeviremez. Çevirecek olursa, sultan onu yerinden sökmeye mecbur eder.

18. Fazla Dişin Sökülmesi:

Fazla dişi olan birisinin o dişi sökülecek olursa, bunun diyetini bilirkişi takdir eder. İslam aleminin çeşitli bölgelerindeki fukahâları da bu görüştedir. Zeyd b. Sabit ise, bir dişin üçtebir diyeti verilir, demektedir. İbnü'l-Arabi der ki: Bu konuda diyet miktarını tesbit etmek için herhangi bir delil yoktur. O bakımdan bilirkişi takdirine gitmek daha adaletlidir. İbnü'l-Münzir de der ki: Zeyd b. Sabit'ten gelen rivâyet sahih değildir. Ali (r.a)'dan ise şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bir kısmı kırılan diş için, kıran kimse dişi kırılana o dişten eksilen miktara göre diyet verir.

Bu, Malik, Şafiî ve diğerlerinin de görüşüdür.

Derim ki: Yüce Allah'ın, âyet-i kerimenin nassı ile zikretmiş olduğu organlar burada sona ermektedir. Âyet-i kerimede dudaklar ve dil zikredilmemiştir ki, bunlar da sonraki başlıkların konusudur.

19. Dudakların ve Dilin Diyeti:

Cumhur der ki: Duduklarda tam bir diyet vardır. Her bir dudak için , yarım diyet verilir. Üst dudağın alt dudağa üstünlüğü yoktur.

Zeyd b. Sabit, Said b. el-Müseyyeb ve ez-Zühri'den şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: Üst dudak karşılığında üçtebir diyet, alt dudak karşılığında ise, üçteiki diyet verilir. İbnü'l-Münzir der ki: Ben de birinci görüşteyim. Çünkü, Rasulullah (sav)'dan gelen merfu' hadiste O: "İki dudakta da bir diyet vardır" [1] diye buyurmuştur. Diğer taraftan iki elde de -sağladıkları faydalar farklı olsa dahi- bir diyet vardır. İki dudaktan kesilen miktar ise, bütüne oranına göre hesap edilir.

Dil ile ilgili olarak da Peygamber (sav)'dan: "Dilde de diyet vardır" [2] hadisi varid olmuştur. Medineli ve Kûfeli ilim ehli ile hadis ashabı ve rey ashabı da icma ile bu görüştedirler. Bunu da İbnü'l-Münzir ifade etmiştir.

20. Dilin Bir Bölümü Kesilecek Olursa:

Bir kimse, bir başkasının dilinin bir parçasını kesecek ve konuşma

(1) *Nesâî*, Kasâme 46, 47; *Dârimî*, Diyat 125.
(2) *Dârimî*, Diyât 12; Ebû Dâvud, *el Merâsil*, s. 214.

yeteneğinin bir bölümü gidecek olursa, hükmün ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır. İlim ehlinin çoğunluğu şöyle demiştir: (Arapçadaki) yirmisekiz harften kaçını konuşamadığına bakılır. Onun konuşma imkânının gittiği miktarda diyet verir. Şâyet tamamiyle konuşamayacak hale gelirse, tam bir diyet öder. Bu, Malik, Şafiî, Ahmed, İshâk ve rey ashabının da görüşüdür. Malik der ki: Tam bir kısas mümkün olamadığından dolayı dilde kısas yoktur. Eğer kısas mümkün ise, kısas uygulamak asıl olandır.

21. Lâl Kimsenin Dilini Kesmek:

Konuşamayan lâl kimsenin dilinin kesilmesi hususunda fukahânın farklı görüşleri vardır. Şa'bî, Malik, Medineli alimler, Sevrî, Iraklılar, Şafiî, Ebu Sevr, Nu'man (Ebu Hanife) ve iki arkadaşı bu durumda bilirkişi takdirine gidilir, derler.

İbnü'l-Münzir der ki: Bu hususta şaz iki görüş de vardır. Birisi Nehaî'nin görüşüdür bu durumda tam bir diyet ödenir derken, diğeri Katade'nin görüşüdür. Bu görüşe göre ise diyetin üçtebiri verilir.

İbnü'l-Münzir der ki: Birinci görüş daha sahihtir, çünkü bu konuda söylenenlerin asgarisi odur. İbnü'l-Arabî der ki: Şanı yüce Allah, temel azaları nass ile zikrettikten sonra, diğerlerini de bunlara kıyas yapılsın diye zikretmemiştir. Buna göre, kısasın sözkonusu olduğu herbir organda eğer kısas uygulama imkânı var ve bundan dolayı da kişinin öleceğinden korkulmuyor ise, kısas uygulanır. Sağladığı menfaat tamamıyle ortadan kalkıp geriye sadece şekli kalan her bir organda ise, kısas yoktur. Bunda kısasa imkân bulunmadığından dolayı diyet ödenir.

22. Yaralamalarda Kısas:

Yüce Allah'ın: **"Yaralar da birbirine kısastır."** yani, birbiriyle takas edilir demektir. Buna dair açıklamalar el-Bakara sûresinde (2/178. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Daha ileri boyutlara varmasından korkulan yaralar ile kısası uygulayacak olanın hata etmeksizin yahut daha fazlasına götürmeksizin ya da eksik yapmaksızın uygulaması mümkün olmayacak şeylerde de kısas sözkonusu olmaz. Kısas uygulamanın mümkün olduğu kasti yaralamalarda ise kısas yapılır. Bütün bunlar, yaralamaların kasti olması halinde böyledir. Hata ile olması halinde ise diyet sözkonusudur. Hata ile öldürmede diyet sözkonusu olduğu gibi, yaralamalarda da diyet sözkonusudur.

Müslim'in Sahih'inde, Enes'den rivâyete göre, er-Rubeyy'ın kız kardeşi -Um Harise- birisini yaralamıştı. Bunun üzerine Peygamber (sav)'ın huzurun-

da davalaştılar. Rasulullah (sav): "Kısas, kısas" diye buyurdu. Um er-Rubeyy: Ey Allah'ın Rasulü dedi, filana kısas mı uygulanacak? Allah'a yemin ederim ki, ona kısas uygulanmayacaktır. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Allah, Allah. Ey Um er-Rubeyy kısas Allah'ın Kitabı (farz kıldığı hüküm) dır." Um er-Rubeyy hayır, Allah'a yemin ederim ebediyyen ona kısas uygulanmayacaktır, dedi. Hak sahipleri diyeti kabul edinceye kadar o da böylece ısrar edip durdu. Bunun üzerine Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Allah'ın kulları arasında öyleleri vardır ki, Allah adına yemin edecek olsa, mutlaka Allah da onun yeminini gerçekleştirir." (1)

Derim ki: Bu hadiste sözü edilen, yaralanan kişi bir cariye idi. Yarası ise ön dişinin kırılması şeklinde idi. Bunu, Nesaî yine Enes'ten şöylece rivâyet etmiştir: Enes'in anası bir cariyenin dişini kırmıştı. Allah'ın Peygamberi (sav) kısas yapılacağı hükmünü verdi. Kardeşi Enes b. en-Nadr ise: Filanın ön dişini mi kıracaksın? Hayır, seni hak ile gönderene yemin ederim onun dişi kırılmayacaktır, dedi. Bundan önce ise, yakınlarından af edip diyet almalarını istemişlerdi. Kardeşi olan Enes'in amcası, -ki bu, Uhud günü şehid düşmüştü- yemin edince, onlar da affetmeye razı oldular. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Şüphesiz Allah'ın kulları arasında öyleleri vardır ki, Allah adına yemin edecek olsa, Allah onun yeminini yerine getirir."(2) Bunu Ebu Dâvud da rivâyet etmiştir. Ebu Dâvud devamla der ki: "Ben, Ahmed b. Hanbel'e diş dolayısıyla nasıl kısas uygulanır diye sorulurken, Onun da: "Törpülenmesi suretiyle diye cevap verdiğini dinledim." (3)

Derim ki: Her iki hadis arasında her hangi bir çelişki yoktur. Çünkü, onların her birisinin ayrı ayrı yemin etmiş olmaları, Allah'ın da bu yeminlerini gerçekleştirmiş olması muhtemeldir. Bu olayda, ileride yüce Allah'ın izniyle, Hızır (a.s) kıssasında açıklanacağı üzere (el-Kehf, 18/66. âyet ve devamının tefsirinde) evliyanın kerametine de delalet vardır. Yüce Allah'tan onların kerametlerine iman etmek üzere bize sebat vermesini ve herhangi bir mihnet ve fitneye maruz bırakmaksızın, bizleri de onların arasına katmasını dileriz.

23. Kemiklerin Kırılması:

İlim adamları, yüce Allah'ın: **"Dişe diş"** buyruğunda sözü geçen kısasın kasti hallerde sözkonusu olacağını icma ile kabul etmişlerdir. Bir kişi, bir diğerinin dişini kasti olarak kıracak olursa, Enes'in hadisine göre ona kısas uygulanır.

---

(1) *Müslim,* Kasâme 24; *Nesaî,* Kasâme 17; *Müsned,* III, 284.

(2) *Nesaî,* Kasâme 18.

(3) *Ebû Dâvud,* Diyât 28. **Aynı olayın başka yerlerde de kaydedilen diğer rivâyetleri için bk.** *Buhârî,* Tefsir 2. sûre 24, 5. sûre 6, Sulh 8; *Nesaî,* Kasâme 17,18; *İbn Mâce,* Diyât 16; *Müsned,* III, 284

Fakat, ilim adamları, vücuddaki diğer kemiklerin kasti olarak kırılması hu-linde farklı görüşlere sahiptirler. Malik der ki: Uyluk kemiği, omurga, me'mu-me, münakkıle ve hâşime (tanımları biraz sonra gelecektir) gibi daha ileri de-recelere ulaşacağından korkulanlar dışında, bedendeki bütün kemiklerde kı-sas uygulanır. Ancak tehlikeli olan bu gibi hallerde diyet sözkonusudur.

Kûfe alimleri ise derler ki: Diş dışında kırılan hiçbir kemikte kısas sözko-nusu olmaz. Çünkü yüce Allah: **"Dişe diş"** diye buyurmuştur. Bu aynı zaman-da el-Leys ve Şafiî'nin de görüşüdür. Şafiî der ki: Hiçbir zaman bir kırık bir diğer kırık gibi olamaz. O halde kemiklerde kısas yasaktır.

Tahavî der ki: Baş kemiğinin kırılmasında kısas olmayacağı hususunu fa-kihler ittifakla kabul etmişlerdir. Diğer kemiklerde de durum böyledir.

Malik'in lehine delil ise, Enes yoluyla rivâyet edilen dişte kısasa dair ha-dis-i şeriftir. Diş de bir kemiktir. O halde, ölüm ile neticelenir korkusuyla kı-sas uygulanması mümkün olmayacağı icma ile kabul edilmiş bir kemik ol-ması dışında sair bütün kemikler de böyledir.

İbnü'l-Münzir der ki: Hiçbir kemikte kısas uygulanmaz diyen kimse, ha-dis-i şerife muhalefet etmektedir. Haberin varlığına rağmen, onu bırakıp kı-yasa başvurmak ise caiz değildir.

Derim ki: Yine yüce Allah'ın: ***"Artık size kim saldırırsa, siz de tıpkı on-ların size saldırdıkları gibi karşılık verin"*** (el-Bakara, 2/124); ***"Şayet bir ce-za ile karşılık verecek olursanız, ancak size yapılan saldırının benzeri ile karşılık verin"*** (en-Nahl, 16/126) buyrukları da buna delalet etmektedir. Fu-kahanın icma ile kısas uygulanamayacağını söyledikleri; bu âyetin kapsamı-na girmemektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ve başarı da Allah'tandır.

24. Başta ve Vücudun Diğer Bölgelerindeki Yaralamalar:

Peygamber (sav)'ın mûdiha ile, onun dışında kalan baş ve yüzdeki diğer yaralamalar (şicâc)'e dair hadisi hakkında Ebu Ubeyd şöyle demektedir: el-Esmaî ve başkaları der ki: (Dilcilerin) bu hususta ki açıklamaları birbirine ka-rışmıştır. Şicâc (baş ve yüzdeki) yaralamaların birincisi, *hârisa* (الحَارِصة) di-ye bilinir. Bu ise, deride az miktarda açılan yaraya denilir. İşte elbiseyi ağartan kimse, kumaşı yardığı zaman (حَرَصَ القَصَّارُ الثوب) denmesi buradan gel-mektedir. Bu tür yaralamaya el-Harsa da denilir.

"Bundan sonra bâdia (الباضِعة) gelir. Bu da deriyi yardıktan sonra eti de ya-ralayan yaranın adıdır.

Arkasından, mütelâhime (المتلاحِمة) gelir. Bu da deriyi yaralamakla birlik-te, et ile kemik arasındaki simhak diye bilinen ince zara kadar ulaşmayan ya-radır. el-Vakidî der ki: Bu yaralamaya biz (المُلْطَى) miltâ demekteyiz. Başkası

ise bu, miltât (المِلْطَاة) diye bilinen yaralamadır, demektedir. İşte hadis-i şerifte hakkında: "(يُقضى في المِلْطَاة بدمها): Miltâtda ise kanına göre hüküm verilir (kan akıtıldığı andaki haline göre takdire gidilir)" [1] denilen yaralamada da bu kastedilmektedir.

Bundan sonra ***Mûdiha*** (المُوضِحة) gelmektedir. Bu ise, kemiğin beyazlığı görününceye kadar kemik üzerindeki ince zarı sıyıran veya yaran yaralama şeklidir. İşte buna Mûdiha denilir. Ebu Ubeyd der ki: Baş ve yüzdeki yaralamalar arasında özel olarak mûdiha dışında hiçbirisinde kısas sözkonusu değildir. Çünkü, bunun dışında ulaşılabilecek, sınırı belli bir yaralama sözkonusu değildir. Bu mûdiha dışında kalan baş ve yüzdeki diğer yaralamalarda diyetleri neyse o verilir.

Bundan sonra ***hâşime*** (الهاشِمة) gelir. Bu ise, kemiğin kırılmasına yol açan yaralamadır.

Bundan sonra, ***münakkıle*** (المُنَقِّلة) gelir. -el-Cevherî bunu "kaf" harfinin esrelisi ile nakletmiştir, Bu da kemiği yerinden çıkartmaya neden olan yaralamadır.

Bundan sonra,âmme (الآمة) gelir. Buna, me'mume de denilmektedir. Bu ise, beyine kadar ulaşan yaralamadır. Ebu Ubeyd der ki: "(يُقضى في المِلْطَاة بدمها): Miltât'da da kanına göre verilir" hadisi hakkında şöyle denilmektedir: Kişi böyle bir yara açacak olursa, o yara açanın aleyhine, yaralanan kimsenin lehine yaraladığı anda, derhal o yaranın diyetini ödemesi hükmü verilir ve bu hususta erteleme yapılmaz. Yine (Ebu Ubeyd) der ki: Bize göre, baş ve yüzdeki diğer yaralamalarda işin nereye varılacağı görülünceye kadar beklenir. İşin varacağı yer ortaya çıktıktan sonra, o vakit o yara hakkında hüküm verilir. Ebu Ubeyd der ki: Bize göre yüz ve baştaki bütün yaralamalar ile bedendeki sair yaralamalarda da beklenir: Bize Huşeym, Husayn'dan naklederek dedi ki: Ömer b. Abdulaziz dedi ki: (Kemiğe kadar ulaşan yaralama olan) Mûdiha'dan aşağısındaki yaralamalar bir takım çiziklerden ibarettir, bunlar karşılığında sulh sözkonusudur.

Hasan-ı Basrî der ki: Mûdiha'dan aşağısındaki yaralamalarda kısas sözkonusu olmaz. Malik de der ki: Zarı ortaya çıkartan mûdiha (المُوضِحة البِلَطي) ile dâmiye, bâdia ve buna benzer yaralamaların aşağısındakilerde kısas uygulanır. Kûfeliler de böyle demişler ve bunlar buna ayrıca simhâk (kemik üstündeki zara kadar ulaşan yaralama) ı da eklemişlerdir. Bunu İbnü'l-Münzir nakletmektedir.

Ebu Ubeyd der ki: ***Dâmiye*** (الدامية), kan akmaksızın kanatan yaralamadır.

(1) İbnu'l Esir, *en Nihâye*, IV, 357

Dâmia (والدامية) ise, böyle bir yaradan kanın akması halinde verilen isimdir. Mûdiha'dan aşağısındaki yaralamalarda kısas yoktur.

el-Cevherî ise der ki: Dâmiye, kanatan fakat kanı akmayan baş ve yüzdeki yaralamadır.

Bizim (Maliki mezhebi) alimlerimiz der ki: Dâmiye, kanın aktığı yaradır.

Mûdiha'dan derin yaralamalarda da kısas sözkonusu değildir. Kemiği kıran (hâşime) ile munakkile (kemiği yerinden ayıran) -özel olarak bundaki görüş ayrılığı ile birlikte- ve beyine kadar ulaşan yara olan âmme ile beyin zarını da yararak beyine kadar ulaşan dâmiğada kısas sözkonusu değildir.

Bedendeki hâşimelerde ise kısas vardır. Ancak baldır ve buna benzer daha tehlikeli sonuçlara ulaşacağından korkulan kemik kırmalar müstesnadır. Baştaki haşime ile ilgili olarak İbnü'l-Kasım der ki: Bunda kısas sözkonusu olmaz. Çünkü bunun, hâşimeden çıkıp munâkkile'ye kadar ulaşması kaçınılmaz bir şeydir. Eşheb ise der ki: Hâşimede kısas uygulanır. Ancak bu hâşime munakkile derecesine ulaşacak olursa onda kısas uygulanmaz.

Azalara gelince, ölüm tehlikesinden korkulanlar dışında bütün eklemlerde kısas uygulanır. Burnun yumuşak bölümü, kulaklar, erkeklik organı, gözkapakları ve dudaklar da eklem hükmündedir. Çünkü bunlar, belli bir şekilde ölçülüp takdir edilebilirler.

Dil hususunda ise iki rivâyet vardır.

Kemiklerin kırılmasında kısas sözkonusudur. Ancak, göğüs, boyun, omurga, uyluk ve buna benzer insanı ölüme kadar götürebilecek olanları müstesnadır. Pazu kemiğinin kırılmasında da kısas vardır. Ebu Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm, bir başkasının uyluğunu kıran kimseye, yine uyluğunun kırılması hükmünü vermiş; Abdulaziz b. Abdullah b. Halid b. Esid de Mekke'de bunu uygulamıştır. Ömer b. Abdulaziz'den de böyle bir uygulama yaptığı rivâyet edilmiştir. Daha önce naklettiğimiz gibi Malik'in görüşü budur ve şöyle demiştir: Bu, onlar tarafından icma ile kabul edilmiştir; bizim beldemizde bir kişiye bir darbe vurunca, diğeri eliyle kendisini ondan korumak isterken, elini kırarsa, ona kısas uygulanması şeklindedir.

25. Baş, Yüz ve Vücudun Sair Bölgelerindeki Yaralamaların Diyetleri:

İlim adamları der ki: Şicâc, baştaki yaralamalar hakkında, cirâh da vücudun sair bölgelerindeki yaralamalar hakkında kullanılan tabirlerdir.

İbnü'l-Münzir'in naklettiğine göre, ilim adamları mûdihadan aşağıdaki baş yaralamalarında erş (yaralama diyeti) olduğunu icma ile kabul etmekle birlikte bu diyetin miktarı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Mûdihadan

aşağıdaki yaralamalar ise beş tane olup, bunlar; dâmiye, dâmia, bâdia, mütelahime ve simhâk diye bilinir. (Mütelâhime, badiadan daha çok derine varan fakat kemiğe de yaklaşmayan yaralamanın adıdır.)

Malik, Şafiî, Ahmed, İshâk ve rey sahipleri, dâmiye, bâdia ve mütelahime hakkında da bilirkişi takdiri sözkonusudur derler.

Abdurrezzak ise Zeyd b. Sabit'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Damiye'de bir deve, bâdiada iki deve, mütelahimede de üç deve verilir. Simhâkta; dört deve, mûdihada beş deve, hâşimede on deve, münakkılede onbeş deve vardır. Me'mûmede tam diyetin üçtebiri verilir. Bir kimseye aklını kaybedecek kadar vuran kişi, tam bir diyet ödeyeceği gibi, bir kimseye vurduğu darbe ile sesinin burnundan çıkmasına ve sözünün anlaşılmamasına sebep teşkil eden de tam bir diyet öder. Ya da sesi kısılıp, söylediği söz anlaşılmayacak hale gelirse, yine tam diyet ödemesi sözkonusudur. Göz kapağında diyetin dörttebiri vardır. Memenin ucunda da tam diyetin dörttebiri vardır.

İbnü'l-Münzir der ki: Ali (r.a)'dan, simhak hakkında Zeyd'in dediği gibi bir görüş nakledilmiştir. Hz. Ömer ile Hz. Osman'dan da şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: Simhâkda mûdiha diyetinin yarısı verilir. Hasan-ı Basrî, Ömer b. Abdulaziz ve Nehaî ise, simhak'da bilirkişi takdirine gidilir, derler. Malik, Şafiî ve Ahmed de böyle demiştir. İlim adamları mûdihada Amr b. Hazm'ın rivâyet ettiği hadiste belirtildiği üzere beş deve verileceği hususunda ihtilâf etmemişlerdir. Çünkü o hadiste Mûdihada da beş deve vardır, denilmektedir.[1] Yine ilim ehli icma ile mûdiha'nın başta da yüzde de olabileceğini kabul etmişlerdir. Ancak, yüzdeki mûdihanın baştaki mûdihadan daha üstün olup olmadığı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Ebu Bekr ve Ömer'den ikisinin de eşit olduğuna dair görüş rivâyet edilmiştir. Tabiinden bir topluluk da onların görüşlerini kabul ettiği gibi, Şafiî ve İshak da bu görüştedir.

Said b. el-Müseyyeb'den ise yüzdeki mûdihanın diyetini, baştaki mûdihanın iki katı kabul ettiğine dair rivâyet gelmiştir. Ahmed de der ki: Yüzdeki mûdihanın diyetinin artırılması daha uygundur.

Malik der ki: Me'mûme, mûnakkıle ve mûdiha ancak baş ve yüzde olur. Me'mûme ise, yara beyine ulaşacak olursa, yalnızca başta sözkonusu olur. Yine Malik der ki: Mûdiha, kafa tasında olur. Ondan aşağısındaki yaralar ise boyun bölgesinde olur ve bunlarda mûdiha yarası sözkonusu değildir. Yine Malik der ki: Burun baştan sayılmaz. Burunda da mûdiha sözkonusu değildir. Alt çenede de aynı şekilde mûdiha olmaz.

---

(1) Amr b. Hazm'ın sözü edilen bu rivâyetinin çeşitli bölümlerine de önceden atıflarda bulunulmuştur. Bu rivayet ***Nesaî*** Kasâme 46, 47; ***Dârimî***, Diyât 12; ***Dârukutnî***, III, 209-210; Ebû Dâvud, ***el-Merasil***, s. 212'de yer almaktadır.

İlim adamları, baş ve yüzün dışında mûdiha hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Eşheb ve İbnü'l-Kasım der ki: Bedendeki mûdiha, munakkıle ve me'mûme'de, içtihad ile diyet takdirinden başka bir yol yoktur. Bu yaralar hakkında bilinen bir diyet (erş) sözkonusu değildir.

İbnü'l-Munzir der ki: Malik, Sevrî, Şafiî, Ahmed ve İshâk'ın görüşü budur. Biz de böyle diyoruz. Ata el-Horasanî'den rivâyet edildiğine göre mûdiha insanın bedeninde olursa, yirmibeş dinar cezası vardır.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Malik, Şafiî ve arkadaşları, bir kişiye iki me'mûme yahut iki mûdiha veya üç me'mûme, yada üç mûdiha yahut bundan da fazla miktarda yarayı tek bir darbede açacak olursa, bütün bunlarda -isterse bunlar genişleyip tek bir yara haline gelsinler- tam bir diyet vardır. Hâşime için, bize göre diyet sözkonusu değildir, bilirkişi takdirine gidilir.

İbnü'l-Münzir der ki: Ben, Medinelilerin kitaplarında hâşimeden söz edildiğini tesbit edemedim. Bunun yerine Malik, bir kişinin burnunu kıran bir kimse hakkında, eğer bu hata yoluyla olmuşsa içtihad ile takdire gidileceğini söylemiştir. Hasan-ı Basrî ise, hâşime hususunda herhangi bir miktar takdir etmezdi. Ebu Sevr de der ki: Eğer bu hususta ihtilâfa düşülecek olursa, hâşimenin cezası bilirkişi tarafından takdir edilir. İbnü'l-Münzir der ki: Kıyas da buna delalet etmektedir. Zira bu hususta ne sünnet vardır, ne de icma. Kadı Ebu'l-Velid el-Bâcî der ki: Hâşimenin cezası, mûdihanın cezası gibidir. Eğer haşime, münakkıleye dönüşecek olursa onbeş deve, şâyet me'mûme olursa bu sefer tam bir diyetin üçtebiri verilir. İbnü'l-Münzir der ki: İlim ehlinden karşılaştıklarımızın ve kendisinden bize bilgi ulaşanların çoğunun hâşimede on deve takdir ettiklerini tesbit ettik. Biz bu görüşü, Zeyd b. Sabit'ten de rivâyet ettik. Katade, Ubeydullah b. el-Hasen ve Şafiî de bu görüştedir. Sevrî ve rey sahipleri ise; Hâşimede bin dirhem vardır demektedirler. Bundan kasıtları ise tam bir diyetin ondabiridir.

Munakkıleye gelince, İbnü'l-Münzir der ki: Peygamber (sav)'dan gelen hadiste şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Munakkılede onbeş deve vardır."(1) İlim ehli de bunu icma ile kabul etmiştir.

İbnü'l-Münzir der ki: İlim ehli arasından kendisinden ilim bellenen herkes, munakkılenin, kemiği yerinden oynatan yara olduğunu ifade etmişlerdir. Malik, Şafiîi, Ahmed ve rey ashabı -bu, aynı zamanda Katade ve İbn Şubrume'nin de görüşüdür- munakkıle'de kısas yoktur, demişlerdir. ez-Zübeyr'den ise -ki ondan sabit olmamıştır- münakkılede kısas uyguladığını rivâyet etmiş

(1) *Nesaî*, Kasâme 46, 47,; *Dârimî*, Diyât 12; *Dârukutnî*, III, 210; *Müsned*, II, 217; Ebû Dâvud, *El Merasil*, s. 212.

bulunuyoruz. İbnü'l-Münzir der ki: Fakat birinci görüş daha uygundur. Zira ben, bu hususta muhalefet eden bir kimse olduğunu bilmiyorum.

Me'mûmeye gelince, İbnü'l-Münzir der ki: Peygamber (sav)'dan: "Me'mumede diyetin üçtebiri vardır" [1] dediği varid olmuştur. İlim ehli de genel olarak bu görüşü kabul etmiştir. Bu hususta Mekhul dışında muhalefet eden bir kimse olduğunu da bilmiyoruz. Mekhul der ki: Me'mûme kasti olarak yapılırsa cezası tam diyetin üçteikisidir. Eğer hata yoluyla yapılırsa, tam diyetin üçtebiridir. Bu ise şaz bir görüştür, ben birinci görüşü kabul ediyorum.

Me'mûme dolayısıyla kısas hususunda farklı görüşler vardır. İlim ehlinin çoğunluğu şöyle demektedir: Bunda kısas sözkonusu olmaz. İbn ez-Zübeyr'den ise, me'mume dolayısıyla kısas uyguladığı rivâyet edilmiş ise de insanlar bunu tepki ile karşılamışlardır. Ata der ki: İbn ez-Zübeyr'den önce biz, me'mûme dolayısıyla kısas uygulayan kimse olduğunu bilmiyoruz.

Câife [2]'ye gelince; Amr b. Hazm yoluyla gelen hadise binaen câifede tam diyetin üçteikisi vardır. Eğer hata yoluyla yapılmışsa, diyetin üçtebiri vardır. Câife ise, bir iğne girecek kadar dahi olsa vücudun karın bölgesine delerek ulaşan hertürlü yaradır. Şâyet iki taraftan oraya ulaşacak olursa, fukahaya göre bu iki tane câife olur ve herbirisinde tam diyetin üçteikisi verilir. Eşheb der ki: Ebu Bekr es-Sıddik (r.a) vücudun öbür yan tarafından çıkan bir câife hakkında iki câife kadar diyet ödenmesi hükmünü vermiştir. Ata, Malik, Şafiî ve rey ashabının hepsi, câifede kısas yoktur demektedirler. İbnü'l-Münzir der ki: Biz de böyle diyoruz.

26. Tokat ve Benzeri Cinayetlerde Kısas:

Tokat ve benzeri cinâyetlerde kısas hususunda ilim adamları farklı görüşlere sahiptirler. Buharî, Ebu Bekir, Ali, İbnüz'-Zübeyr ve Süveyd b. Mukarrin (r.anhum)'dan tokat ve benzerlerinden dolayı kısas uyguladıklarını zikretmektedir. [3]

Osman ile Halid b. el-Velid (r. anhuma)'dan da buna benzer rivâyetlerde bulunulmuştur. Bu, aynı zamanda Şa'bî ve ilim ehlinden bir topluluğun da görüşüdür.

---

(1) *Nesaî, Dârimî, el-Merasil,* aynı yerler, *Dârakutnî,* III, 209-210.

(2) Câife: Göğüs, karın, sırt, iki böğür apış arası, dübür ya da boğazdan içeriye doğru açılan her bir yaradır. (Dr. Vehbe ez-Zuhaylî, *el- Fıkhu'l İslamî,* VI, 355)

(3) *Buhâri,* Diyât 21.

el-Leys der ki: Şâyet tokat göze vurulmuş ise bunda kısas yoktur. Çünkü, kısas uygulanacak olan kimsenin gözüne bir tehlike gelmesinden korkulur. Bunun yerine sultan onu cezalandırır. Eğer tokat yanağa vurulmuşsa bunda kısas uygulanır. Bir kesim de tokatta kısas yoktur, demektedir. Bu görüş, el-Hasen ve Katade'den rivâyet edildiği gibi, Malik'in, Kûfelilerin ve Şafiî'nin de görüşüdür. Malik bu hususta şu sözleriyle delil getirmektedir: Zayıf ve hasta bir kimsenin vuracağı tokat, güçlü bir kimsenin tokatı gibi değildir. Belli bir konum ve mevkii bulunan bir kimsenin tokatı ile siyahi kölenin tokatı da bir değildir. İşte bizim tokatın miktarı hususundaki bilgisizliğimiz dolayısıyla bütün bu gibi durumlarda ictihada gidilir.

27. Kamçı Darbesi Dolayısıyla Kısas:

Kamçı darbesi dolayısıyla kısas hususunda ilim adamları farklı görüşlere sahiptir. el-Leys ve el-Hasen kamçı ile vurana kısas uygulanır ve ayrıca yaptığı saldırganlığı dolayısıyla ona fazlası da vurulur derler. İbnü'l-Kasım ise ona sadece kısas uygulanır, demektedir.

Kûfeliler ile Şafiîlere göre ise, yaralaması hali dışında ona kısas uygulanmaz. Şafiî der ki: Eğer kamçı yaralayacak olursa, bunda bilirkişi takdirine gidilir. İbnü'l-Münzir der ki: Kamçı, sopa veya taş ile isabet alıp ölümden daha aşağı yaralamalar sözkonusu olursa, bu kasti bir yaralamadır ve bunda kısas sözkonusudur. Hadis ehlinin çoğunluğu bu görüştedir.

Buharî'de ise, Hz. Ömer'in eldeki asa dolayısıyla vurulan darbeden kısas uyguladığı, Ali b. Ebi Talib (r.a)'ın da üç kamçıdan dolayı kısas uyguladığı kaydedilmektedir. Kadı Şureyh'in de bir kamçı ve bir kaç tırmalama izi dolayısıyla kısas uyguladığı belirtilmiştir. (1) İbn Battal der ki: Peygamber (sav)'ın kendisine ilaç içiren bütün hane halkına aynı şekilde ilaç içirilmesini emrettiğine dair hadisi, (2) hertürlü acıdan dolayı -yaralama sözkonusu olmasa dahi- kısas uygulanacağını kabul eden kimseler lehine bir delildir.

28. Kadınların Yaralanmalarının Diyeti:

Kadınların yaralanmalarına karşılık alınacak diyet hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Muvatta'da Malik'ten, onun, Yahya b. Said'den, onun, Said b.el-Müseyyeb'den rivâyetine göre Said şöyle dermiş: Erkeğin diyetinin üçtebirine kadar, kadın erkekten diyet alır. Kadının parmağı, erkeğin

(1) *Buhâri,* Diyât 21.
(2) *Buhâri,* Megâzi, 83, Tıb 21, Diyât 14, 21; *Müslim,* Selâm 85; *Tirmizi,* Tıb 12; *Müsned* VI, 53, 118, 438.

parmağı, dişi erkeğin dişi gibidir. Kadının mûdihası erkeğin mâdihası gibi, munakkılesi de erkeğin munakkılesi gibidir. (1)

İbn Bukeyr der ki: Malik dedi ki: Eğer kadının alması gereken diyet, erkeğin diyetinin üçtebirine ulaşacak olursa, o takdirde erkeğin hakettiği diyetin yarısını alabilir. İbnü'l-Münzir de der ki: Biz bu görüşü, Ömer ile Zeyd b. Sabit'ten rivâyet ettiğimiz gibi, Said b. el-Müseyyeb, Ömer b. Abdulaziz, Urve b. ez-Zübeyr, ez-Zührî, Katade, İbn Hurmuz, Malik, Ahmed b. Hanbel ve Abdulmelik b. el-Macişûn da bu şekilde görüşlerini ifade etmişlerdir.

Bir başka kesim ise şöyle demektedir: Az olsun, çok olsun her hususta kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır. Biz bunu, Ali b. Ebi Talib'den rivâyet ettik. es-Sevrî, Şafiî, Ebu Sevr, en Nu'man (b. Sabit, Ebu Hanife) ve iki arkadaşı da bu görüştedir. Delil olarak da şunu göstermişlerdir: Çok olan tam diyet hususunda (kadının diyetinin erkeğinkinin yarısı olacağı üzerinde) icma ettiklerine göre, ondan az olan miktarın da böyle olması gerekmektedir. Biz de bu görüşteyiz.

29. Önemli Bir Faydası Olmayıp, İnsan Vücudunda Güzellik Arzeden Organlar:

Kadı Abdulvehhab der ki: Hiçbir şekilde menfaati bulunmayıp güzelliği bulunan her şeyde hükûmet (bilirkişi takdiri) vardır. Kaşlar, sakal, saçın gitmesi, erkeğin memesi ve kalçaları gibi. Bilirkişinin takdiri ise şöyle yapılır: Kendisine karşı suç işlenen kişi eğer kusursuz bir köle olsaydı ne ederdi, diye ona kıymet biçilir. Ondan sonra cinâyet sonucu meydana gelen eksik durumu ile ona kıymet biçilir. Kıymetinden eksilen miktar onun diyetine oranlanır, miktar ne olursa olsun o oran ödenir.

İbnü'l-Münzir bunu, kendisinden ilim bellenen ilim ehli herkesten naklet-miştir. Ve şöyle demiştir: Bu hususta ise, işi bilen güvenilir iki kişinin sözleri kabul edilir. Hatta adaletli tek bir kişinin sözü kabul edilir de denilmiştir. Şanı yüce Allah en iyi bilendir.

İşte bunlar, âyet-i kerimenin anlamının ihtiva ettiği vücud ve azalardaki yaralamalara dair hükümlerin bir özetidir. Bu kadarı ile yetinen kimseler için bu açıklamalar yeterlidir. Lütuf ve keremiyle hidâyete ileten Allah'tır.

30. Kısas Hakkını Bağışlamak Bir Sadakadır:

Yüce Allah'ın: **"Fakat kim onu sadaka olarak bağışlarsa bu ona kefaret olur"** buyruğu, şart ve cevaptır. Yani, kim kısas hakkını tasadduk edip

(1) *Muvatta,* Ukûl 4 (Bâbu Akli'l-Mesr'a).

affederse bu, bu hakkını tasadduk eden kimse için bir keffaret olur. Bunun yaralayan kimse için keffaret olacağı ve âhirette işlediği bu cinâyeti sebebiyle sorumlu tutulmayacağı anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü böyle bir af, yaralayan kimseden hakkın alınmasının yerini tutmaktadır. Ona bu hakkı bağışlayan da ecir alır. İbn Abbas, bu iki görüşü de zikretmekle birlikte, ashabın ve onlardan sonra gelenlerin çoğunluğu birinci görüşü kabul etmişlerdir. İkinci görüş ise, İbn Abbas ve Mücahid'den rivâyet edilmiştir. İbrahim en-Nehaî ve eş-Şa'bî'den de bu görüşle birlikte farklı rivâyet de gelmiştir. Ancak birincisi daha güçlüdür. Çünkü, birinci görüşe göre zamir zikredilmiş bir isme racidir ki, o da; " (مَنْ): Kim" lafzıdır. Ebu'd-Derda'dan Peygamber (sav)'ın da şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Herhangi bir müslümana vücudunda bir musibet gelip çatar, o da bunu (kendisine o zararı verene) bağışlıyacak olursa, mutlaka Allah bundan dolayı onu bir dereceye yükseltir ve yine bunun karşılığında onun bir günahını kaldırır." (1)

İbnü'l-Arabî der ki: Yaralanan kişi yaralayanı affettiği takdirde, Al'ah da onu (yaralayanı) affeder diyen kimsenin bu sözünü destekleyecek bir delil yoktur. O bakımdan bu görüşün bir anlamı da olmaz.

وَقَفَّيْنَا عَلَىٰٓ اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ
التَّوْرٰيةِ وَاٰتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ
يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾ وَلْيَحْكُمْ
اَهْلُ الْإِنْجِيلِ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ
فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾

46. Ardlarından da izlerince, kendinden önceki Tevratı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik. Biz ona, içinde hidayet ve nur bulunan İncil'i de -kendinden önce inen Tevrat'ı doğrulayıcı, takva sahipleri için bir hidayet ve öğüt olmak üzere- verdik.

(1) *Tirmizî*, Diyât 5; *İbn Mâce*, Diyât 35.

47. İncil sahipleri de Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsin. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar, fâsıkların tâ kendileridir.

"Ardlarından da izlerince, kendinden önceki Tevratı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik." Yani Biz, İsa'yı onların izlerince gönderdik. Bunlardan kasıt ise, Allah'a teslim olmuş olan peygamberlerdir. Hz. İsa, kendisinden önce indirilmiş bulunan Tevrat'ı tasdik etmişti. Yani, Tevrat'ı hak bir kitap olarak kabul etmişti. Onu neshedici bir hüküm gelinceye kadar Tevrat gereğince amel etmenin vacib olduğunu kabul etmişti.

"(مُصَدِّقًا): **Doğrulayıcı olarak"** kelimesi, Hz. İsa'dan hal olmak üzere mansub'dur. "(فِيهِ هُدًى): **İçinde hidayet... bulunan"** kelimesi ise mübteda olmak üzere merfu'dur. "(وَنُورٌ): **Ve nur"** kelimesi ise ona atfedilmiştir.

"(وَمُصَدِّقًا): **Doğrulayıcı olmak üzere"** ise, iki şekilde anlaşılabilir. Bunun Hz. İsa'ya ait kabul edilerek, ilk geçen **"doğrulayıcı olarak"** kelimesine atfedilmesi mümkün olduğu gibi, İncil için hal olarak kabul edilmesi de mümkündür. O takdirde ifade şöyle anlaşılmalıdır: Biz ona, içinde hidâyet ve nur bulunan ve doğrulayıcı olmak üzere İncil'i verdik.

"Bir hidayet ve öğüt olmak üzere" kelimeleri, daha önce geçen **"doğrulayıcı"** kelimesine atfedilmiştir. Yani, hidâyete ileten ve öğüt olan (bir kitap) olarak.

"Takva sahipleri için" buyruğunda özellikle zikredilmeleri öğüt ve hidâyetten yararlananların onlar olacağından dolayıdır.

"Hidayet ve öğüt" kelimelerinin daha önce geçen: **"İçinde hidayet ve nur bulunan"** buyruğuna atfedilmiş olmaları da mümkündür.

Yüce Allah'ın: "(وَلْيَحْكُمْ أَهْلُ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فِيهِ): **İncil sahipleri de Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsin"** buyruğundaki fiili, el-A'meş ve Hamza, baştaki "lâm" harfini,"lâm-ı key" olmak üzere mansub, diğerleri ise emir lâm'ı olmak üzere fiili cezm ile okumuşlardır.

Birinci okuyuşa göre buradaki "lâm", yüce Allah'ın: "(وَآتَيْنَاهُ): **Biz ona... verdik"** buyruğuna taalluk eder ve bu durumda durak caiz olmaz. Yani, Biz ona İncili, kendisine iman edenler, Allah'ın o İncil'de indirdikleri gereğince hükmetsinler diye indirdik, demek olur.

Baştaki bu "lâm" harfini emir "lâm"ı olarak okuyanların kıraatine göre ise, bu da yüce Allah'ın: *"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"* (el-Maide, 5/49) buyruğunu andırmaktadır. O bakımdan bu, yeni bir cümle (istinaf) gibi olup, bir yükümlülük ifade eder. Yani, İncil sahipleri, onunla hükmetsinler.

Bu da, o dönemde sözkonusu idi. Ama şimdi (yani Kur'anın nüzulünden sonra) o, nesh olmuştur.

Şöyle de denilmiştir: Bu, hıristiyanlara şu andan itibaren, Muhammed (sav)'a iman etmeleri için verilmiş bir emirdir. Çünkü İncil'de ona iman etmeyi vacip kılan hükümler vardır. Nesh ise, Usulu'd-Din'de (itikadi hükümlerde), de fer'i hususlarda düşünülebilir.

Mekkî der ki: Tercih edilen okuyuş, fiilin cezm ile okunmasıdır. (Yani, baştaki "lâm"ın emir "lâm"ı olmasıdır). Çünkü cemaat (çoğunluk) bu görüştedir. Diğer taraftan ondan sonraki tehdit ifadeleri de, yüce Allah'ın İncil sahipleri için bağlayıcı bir emir verdiğine delalet etmektedir.

en-Nehhâs der ki: Kanaatimce doğru olan her ikisinin de güzel birer kıraat olduklarıdır. Çünkü şanı yüce Allah, ne kadar kitap indirmiş ise, mutlaka gereğinci amel olunsun diye indirmiş ve o kitabın içindeki hükümler gereğince amel edilmesini emretmiştir. Dolayısıyla, aynı anda her iki kıraat de sahihtir.

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ
وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ
عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ
اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ
إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾

48. Biz sana Kitabı hak ile -kendinden önce indirilen kitapları doğrulayıcı ve onlara karşı bir şahid olmak üzere- indirdik. O halde, aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen hakkı bırakıp onların heveslerine uyma. Sizden herbiriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik. Eğer Allah dileseydi, elbette hepinizi bir ümmet yapardı. Fakat O, size verdiği ile sizi imtihan etmek istedi. Öyleyse, hayırlı işlere koşuşun. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Ve O, hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri size haber verecektir.

Yüce Allah'ın: **"Biz sana"** buyruğunda hitab, Muhammed (sav)'a dır. **"Kitabı"** Kur'an-ı kerimi, **"hak ile"** hak emir ile **"Kendinden önce indirilen kitapları."** Maksat, kitapların cinsi (türü) dir. **"Doğrulayıcı"** buyruğu, haldir. **"Ve onlara karşı bir şahid"** onların üstünde ve onlardan yukarda **"olmak üzere indirdik."** İşte bu, sevabın çokluğu bakımından Kur'an-ı kerimin faziletinin üstünlüğüne delalet ettiğini kabul edenlerin görüşüne delil teşkil etmektedir.

Nitekim daha önce el-Fatiha sûresinde (faziletlerine dair bölümde) buna işaret edilmişti. Bu, aynı zamanda İbnü'l-Hassar'ın *"Şerhü's-Sünne"* adlı eserindeki tercihidir. Yine onun bu naklettiklerini biz de *"Şerhü'l-Esmai'l-Hüsnâ"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Allah'a hamd olsun.

Katade der ki: el-Müheymin kelimesinin anlamı, şahidlik edendir. Koruyucu demek olduğu da söylenmiştir. el-Hasen, doğrulayıcı demektir, der. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

إن الكتـــاب مُهيـمِن لـنبيِّنـا والحق يعــرفه ذوو الألبــاب

"Şüphesiz ki, Kitab Peygamberimize bir muheymin'dir (şahid ve doğrulayıcıdır) Hakkı ise, özlü akıl sahipleri bilir."

İbn Abbas der ki: Burada "müheymin" kendisine güvenilen demektir. Said b. Cübeyr der ki: Kur'ân-ı kerim, kendisinden önceki kitaplar hususunda güven duyulan bir kitaptır. İbn Abbas ve yine el-Hasen şöyle demektedir: Müheymin, güvenilir (emin) demektir.

el-Müberred der ki: Bu kelimenin aslı (مُؤَيْمِن) olup bunun hemzesi, "he"ye değiştirilmiştir. Nitekim, (أرقْت الماء): Suyu döktüm derken, hemze yerine "he" kullanılarak, (هَرَقت) denilir. ez-Zeccâc da böyle demiştir, Ebu Ali de böyle demiştir.

Bu kelimenin (ibdalden sonra) çekimi şu şekilde yapılır: (هَيْمَنَ يُهيمن هَيْمَنَةً) İsm-i faili de (مُهَيْمِن) şeklinde güvenilir, güven duyulan anlamında olur.

el-Cevherî der ki: Bu kelime, başkasına korkudan yana emniyet ve güvenlik veren kimse demektir. Bunun aslı ise, iki hemzeli olarak; (أأمَنَ فهو مُؤَامن) şeklindedir. İkinci hemze, iki hemze yanyana gelmesi hoş olmadığından dolayı "ye" harfine dönüştürülünce; (مُؤَيْمِن) şeklinde olmuştur. Daha sonra da birinci hemze "he"ye inkilab etmiştir. Nitekim, (هَرَاق الماء وأراقه): Suyu döktü, denilir. (Ve hemze ile "he" harfleri biri diğerinin yerine kullanılır.) Bir şeye koruyuculuk yaptığı takdirde; (هَيْمن على الشيء يُهيمن) denilir, ism-i faili de; (مُهَيْمِن) şeklinde gelir. Bu açıklamalar Ebu Ubeyd'den nakledilmiştir.

Mücahid ile İbn Muhaysın, bu kelimeyi "müheymen" şeklinde, "mim" harfini üstün olarak okumuşlardır. Mücahid der ki: Yani, Muhammed (sav)'a Kur'an hususunda güven duyulur. O, bu hususta güvenilir kimse demektir.

Yüce Allah'ın: **"O halde aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"** buyruğu, kitaptaki hükümler gereğince hükmetmeyi farz kılmaktadır. Bunun, yüce Allah'ın: *"Aralarında hükmet, ya da onlardan yüzçevir"* (el-Maide, 5/42) buyruğundaki muhayyerliği nesh edici olduğu da söylenmiştir.

Bu âyetteki bu buyruğun vücub ifade etmediği de söylenmiştir. Buyruğun anlamı: Dilersen aralarında hükmet, şeklindedir. Zira, kâfirler zimmet ehlinden olmadıkları takdirde aralarında hükmetmek bizim için farz değildir. Zimmet ehli hakkında ise, farklı görüşler vardır ki, buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Bu buyruk ile insanlar arasında hükmetmenin kastedildiği de söylenmiştir. İşte, insanlar arasında hükmetmek, onun üzerine bir farzdır.

Yüce Allah'ın: **"Onların heveslerine uyma"** buyruğuna dair açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız. (1)

1. Hevâya Uymak Yasaktır:

Yüce Allah'ın: **"Onların heveslerine uyma"** buyruğu şu demektir: Sana gelen hakkı bırakıp, onların hevâ ve hevesleri gereğince, onların istekleri doğrultusunda iş görme. Yani, yüce Allah'ın Kur'ân-ı kerim'de hakka ve ahkâma dair beyanlar gereğince hüküm vermeyi terk etme.

Ehvâ kelimesi, hevânın çoğuludur. Hevâ kelimesi, ehviye şeklinde çoğul yapılmaz. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara sûresinde (2/87. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah Peygamberine, kendisini çekmek istedikleri noktalarda onlara tabi olmayı yasaklamaktadır. Bu da şu görüşte olanların sözlerinin batıl olduğuna delalet etmektedir: Zimmilere ait şarabı telef eden bir kimsenin o şarabın kıymetini onlara ödemesi gerekir. Bu sözün batıl olması ise, şarabın onlar için mal olmamasından dolayıdır. Mal olmadığı içindir ki, şarabı telef eden kimse onun tazminatını ödemez. Zira, telef edenin onun tazminatını ödemekle yükümlü tutulması, yahudilerin hevaları gereğince hüküm vermek demektir. Oysa biz, onların hevâlarına uymamakla emrolunmuşuzdur.

Yüce Allah'ın: **"Sana gelen hakkı bırakıp..."** sana gelen hakka rağmen... demektir.

(1) Merhum müellif, 1. başlığı belirtmiş olmakla birlikte ikincisini belirtmemiştir. Bir de ikinci başlığı Arapça yayını hazırlayanın notuna binaen kaydedeceğiz.

2. Her Bir Ümmet'in Şerâtini ve Yolunu Belirleyen Yüce Allah'tır:

"Sizden herbiriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik" buyruğu ise, öncekilerin şeriatlerine bağlanmamak gerektiğine delâlet etmektedir. **Şir'at** ve **şeriat**, kendisi vasıtasıyla kurtuluşa erişilen apaçık yol demektir. Sözlükte şeriat: Kendisiyle suya ulaşılan yol demektir. Şeriat, Allah'ın kulları için din diye indirdiği hükümlerdir. (شرع لهم يشرع شرعًا): Onlara şeriat yaptı, yapar demek, (سنّ): Sünnet, yasa yaptı, anlamındadır. Şâri' ise en büyük yol demektir. Yine, şir'at, yay kirişi demektir. Çoğulu da (شِرَعٌ وشِرَعٌ) şeklinde gelir. (شِرَاعٌ) ise, çoğulun da çoğuludur. Bu açıklamalar Ebu Ubeyd'den nakledilmiştir. O halde bu kelime, müşterek bir lafızdır.

Minhâc ise, devam eden yol demektir. Nehc ve menhec de aynı şeydir. Bunun anlamı da açık ve seçik olmak demektir. Şair recez vezninde şöyle demiştir:

مَن يسكُ ذا شَكٍّ فهذا فَلْجُ ماءٌ رَوَاءٌ وطريقٌ نَهْجُ

"Kimin bir şüphesi var ki, işte bu Felc (adındaki nehirdir)
Oldukça tatlı bir su ve devam edip giden bir yol."

Ebu'l-Abbas ile Muhammed b. Yezid der ki: Şeriat yolun başı, minhâc ise devam edip giden yol demektir. İbn Abbas, el-Hasen ve diğerlerinden ise: "Bir şeriat ve bir yol" buyruğunu, bir sünnet ve bir yol diye açıkladıkları rivayet edilmiştir.

Âyet-i kerimenin anlamına gelince: O, Tevrat'ı tevrat sahipleri, İncili incil sahipleri, Kur'ânı da Kur'ân sahipleri için bir şeriat ve bir yol tayin etmiştir. Bunlar ise şeriat ve ibadetlerde böyledir. Aslı teşkil eden tevhidde ise hiçbir ayrılık sözkonusu değildir. Bu anlamda Katade'den de açıklamalar rivayet edilmiştir.

Mücahid ise der ki: Şir'at ve minhac, Muhammed (sav)'ın dinidir. O, bu din ile onun dışındaki bütün dinleri nesh etmiştir.

Yüce Allah'ın: **"Eğer Allah dileseydi, elbette hepinizi bir ümmet yapardı"** buyruğu, sizin şeriatinizi tek bir şeriat yapar, siz de hak üzere olurdunuz demektir. Böylelikle yüce Allah, bu ayrılık ile bir topluluğun iman etmesini, bir diğer topluluğun da küfre sapmasını irade buyurduğunu açıklamaktadır.

"(وَلَٰكِن لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ): **Fakat O, size verdiği ile sizi imtihan etmek istedi"** ifadesinde, fiilin başındaki "key lâm"ına taalluk eden hazf edilmiş ifade vardır. Yani, fakat O, sizi denemek için sizin şeriatlerinizi çeşitli çeşitli kıldı, demektir.

İmtihan etmek (ibtilâ) ise, denemek demektir.

Yüce Allah'ın: **"Öyle ise hayırlı işlere koşuşun"**: İtaatleri işlemekte çabuk olun, demektir." Bu, farz olan ibadetleri erken yapmanın onları ertelemekten daha faziletli olduğuna delildir. Farz ibadetlerin, vaktin ilk demlerinde eda edilmesi gerektiği hususunda, namaz müstesna bütün ibadetlerde bu bakımdan hiçbir görüş ayrılığı yoktur.

Ebu Hanife, namazın tehir edilmesinin daha uygun olduğu görüşündedir. Ancak, âyet-i kerimenin umum ifadesi ona karşı bir delildir. Bu açıklamayı el-Kiyâ et-Taberî yapmıştır. Yine bu buyrukta, yolculukta oruç tutmanın oruç açmaktan daha uygun olduğuna dair de delil vardır. Bütün bu hususlara dair açıklamalar el-Bakara sûresinde (2/183-184. ayetler, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Hepinizin dönüşü Allah'adır ve O, hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri size haber verecektir." Yani, hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri size haber verecek ve böylelikle bütün şüpheler zail olacaktır.

وَأَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ
أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ ۖ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ أَنَّمَا يُرِيدُ
اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ ۗ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾

49. Onların hevâ ve heveslerine uymayarak aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni vazgeçirirler diye sakın onlardan. Şayet yüzçevirirlerse bil ki, bazı günahlarından dolayı Allah onları cezalandırmak ister. Gerçekten insanların çoğu fâsıktırlar.

Yüce Allah'ın: **"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"** buyruğuna ve bunun, Hz. Peygamberi (hükmedip etmemek hususunda) muhayyer bırakan buyruğu neshedici olduğuna dair açıklamalar, daha önceden geçmiş bulunmaktadır. İbnü'l-Arabî der ki: Bu, büyük bir iddiadır. Çünkü, nesh'in şartları dört tanedir. Bunlardan birisi de hangisinin önce, hangisinin de sonra indiğini tesbit ederek nüzul tarihini bilmektir. Bu iki âyet hakkında bilinmemektedir. O halde bunlardan birisinin ötekini nesh ettiğini iddia etmeye imkân kalmamış ve böylelikle bu emir olduğu halde kalmış bulunmaktadır.

Derim ki: Ebu Cafer en-Nehhâs'dan bu âyet-i kerimenin nüzulünün daha sonra olduğuna dair açıklamayı zikretmiş bulunuyoruz. Buna göre bu âyet-i kerime nâsihtir. Şu kadar var ki, ifadede: Dilediğin takdirde **"aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"** diye bir takdire gitme hali müstesnadır. Çünkü, bundan önce Hz. Peygamber'in bu hususta muhayyer olduğuna dair açıklamalar geçmişti. Burada muhayyerlik ifade eden ibare, önceki buyruğun buna delâleti dolayısıyla hazfedilmiş bulunmaktadır. Bu hazfin sebebi ise bu buyruğun öncekine atfedilmiş olmasıdır. Buna göre muhayyerliğin hükmü, tıpkı üzerine atfedilmiş olanın hükmü gibidir. Her ikisi de bu hususta muhayyerlikte ortaktır. Sonraki buyruk, öncekinden kopuk değildir. Kopuk olursa bunun bir anlamı da olmaz, sahih de olmaz. O halde, buna göre yüce Allah'ın: **"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"** buyruğunun, daha önce geçen: ***"Eğer hükmedersen, aralarında adaletle hükmet"*** (el-Maide, 5/42) buyruğu ile: ***"Eğer sana gelirlerse aralarında hükmet, ya da onlardan yüzçevir"*** (el-Maide, 5/42) buyruklarına atfedilmiş olması kaçınılmazdır. Buna göre, buradaki: **"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"** buyruğunun anlamı şudur: Sen, hükmedecek olursan ve hükmetmeyi tercih edecek olursan, bu şekilde (yani adaletle) hükmet. O halde bütün bu buyruklar muhkem olur, mensuh değildir. Zira nâsih hiçbir zaman mensuha atfedilmek sûretiyle mensûhla irtibatlı olmaz. Peygamber (sav)'ın buna göre bu hususta muhayyer bırakılması mensûh değil, muhkemdir. Bu açıklamayı Mekkî rahimehullah yapmıştır.

"(وَأَنِ احْكُمْ): **Hükmet"** buyruğu, nasb mahallinde ve: **"Sana da Kitabı... indirdik"** buyruğundaki Kitaba atfedilmiştir. Yani, ve Biz sana, aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet diye hüküm indirdik. Bunun da anlamı şudur: Yani, Allah'ın Kitabında sana indirdiği gereğince aralarında hükmet demektir.

"(وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ): **Ve... seni vazgeçirirler diye sakın onlardan"** buyruğundaki (أَنْ); "(وَاحْذَرْهُمْ): **Sakın onlardan"** buyruğunda yer alan ve "onlar" anlamına gelen "he ile mim" zamirinden bedeldir. Bu, ya bedel-i iştimaldir, veya mefulün leh'dir. Yani, seni sakındırmak istiyecekleri için... demektir.

İbn İshâk'dan nakledildiğine göre o, şöyle demiştir: İbn Abbas dedi ki: Aralarında İbn Suriya, Kâ'b b. Esed, İbn Salûbâ , Şâs b. Adyy'in de bulunduğu yahudi ilim adamlarından bir topluluk bir araya gelerek şöyle dediler: Gelin Muhammed'e gidelim. Belki onu dininden uzaklaştırabiliriz. Çünkü, o da bir insandır. Onun yanına gidip şöyle dediler: Ey Muhammed, sen de bilirsin ki biz, yahudilerin bilginleriyiz. Sana uyacak olursak, yahudilerden hiçbir kimse bize muhalefet etmez. Ancak bizimle bir topluluk arasında bir anlaşmazlık vardır. Biz, onları da getirir senin hükmüne başvururuz. Sen de sana iman etmemiz için bizim lehimize ve onların aleyhine hükmet. Rasulul-

lah (sav) bunu kabul etmeyince, bu âyet-i kerime nazil oldu. (1)

(Burada, "vazgeçirmek" anlamı verilen) **"fitnenin** asıl anlamı, önceden de geçtiği gibi denemek, sınamak demektir. Diğer taraftan bunun farklı manaları da vardır. Burada yüce Allah'ın: "(يَفْتِنُوكَ): **Seni vazgeçirirler"** buyruğunun anlamı, seni alıkoyarlar, geri döndürürler şeklindedir. Fitne, şirk anlamında da kullanılır. Yüce Allah'ın: ***"Fitne, katilden de büyüktür"*** (el-Bakara, 2/217) buyruğu ile: ***"Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşınız"*** (el-Enfal, 8/39) buyruğunda olduğu gibi. Yine fitne, ibret anlamına da gelebilir. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: ***"Rabbimiz, bizi kâfirlere fitne (konusu) yapma"*** (el-Mümtehine, 60/5); ***"Rabbimiz, bizi zalimler topluluğuna fitne*** (konusu) ***yapma."***

Fitne, bu âyette de görüldüğü gibi, doğru yoldan alıkoymak şeklinde de olabilir.

Yüce Allah'ın: **"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet"** buyruğunun tekrarlanması ise, ya tekid içindir veya yüce Allah'ın, herbirisinde ayrı ayrı Allah'ın indirdiği gereğince hükmetmesini emretmiş olduğu farklı birtakım durumlar ve hükümler ile ilgilidir.

Âyet-i kerimede Peygamber (sav)'ın unutmasının mümkün olduğuna dair delil de vardır. Çünkü yüce Allah: **"Seni vazgeçirirler diye"** diye buyurmaktadır. Bu ise, onun ancak unutması halinde sözkonusu olabilir, kasten mümkün olamaz.

Burada hitab ona olmakla birlikte maksat ondan başkasıdır, da denilmiştir. Buna dair açıklamalar, yüce Allah'ın izniyle ileride el-En'âm sûresinde gelecektir.

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından..."** buyruğunun anlamı ise, Allah'ın sana indirdiğinin tümünden... demektir. Çünkü bazan, bazı (bir "kısım") kelimesi, bütün anlamında da kullanılabilir. Şairin şu mısrasında oluduğu gibi:

أو يَعْتَبِطْ بعضَ النّفوسِ حِمامُها

"Veya kimi canları ölüm vakitsiz gelip alır."

Burada (يَعْتَبِطْ): Vakitsiz alır, yerine (أو يَرتبِطْ): Ona ulanır, şeklinde de rivayet edilmiştir. Şair "burada kimi canlar" ile bütün canları kastetmiştir. Yüce Allah'ın: ***"Ben size, ihtilaf ettiğiniz şeylerin bazısını açıklayayım diye geldim"***

(1) el- Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân,* S.200; Suyûtî, *ed-Durru'l Mensûr,* III, 96-97.

(ez-Zuhruf, 43/63) buyruğunu da bu şekilde açıklamışlardır. İbnü'l-Arabî der ki: Doğrusu, *"bazı"* kelimesinin bu âyet-i kerimede asıl anlamında kullanıldığı ve bununla maksat ise recm veya onların istedikleri şekilde hüküm vermesi olduğudur. Çünkü onlar, Hz. Peygamberi kendisine indirilenlerin tümünden vazgeçirmek maksadında değillerdi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"Şayet yüz çevirirlerse"** buyruğu: Eğer senin hükmünü kabul etmeyip hükmünden yüz çevirecek olurlarsa, **"bil ki, bazı günahlarından dolayı Allah onları cezalandırmak ister"** yani, sürgüne göndermek, cizye ve öldürmek sûretiyle onları azaplandırmak ister, demektir. Nitekim böyle de olmuştur.

Yüce Allah'ın: **"Bazı"** diye buyurması ise, bazı günahları karşılığında cezalandırılmalarının, onların mülklerinin başlarına yıkılıp geçirilmesi için yeterli oluşundan dolayı idi.

"Gerçekten insanların çoğu fâsıktırlar" buyruğu ile de yahudileri kastetmektedir.

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ ۚ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

50. Onlar hâlâ cahiliyye (devrinin) **hükmünü mü istiyorlar? Yakîn sahibi** (hakka kesin inanan) **bir toplum için, kimin hükmü Allah'ın hükmünden daha güzel olabilir?**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Güçlü İle Zayıf Arasında Ayırım Cahiliye Hükmüdür:

Yüce Allah'ın: **"Onlar hâlâ cahiliye** (devrinin) **hükmünü mü istiyorlar"** buyruğunda "(أَفَحُكْمَ): **Hükmünü mü"** kelimesi, "(يَبْغُونَ): **Arıyorlar"** fiili ile mansubtur. Buyruğun anlamı da şöyledir: Cahiliye döneminde soylu olanın hükmü ile aşağı tabakalarda olanların hükmü farklı farklı idi. Nitekim, daha önce birkaç yerde bu açıklamalar geçmişti. Yahudiler de zayıf ve fakirlere hadleri uyguluyor, ancak güçlü ve zenginlere uygulamıyordu. İşte bu davranışta onlar da cahiliyeye benzemiş oluyorlardı.

2. Çocuklar Arasında Ayırım Gözetmek de Cahili Bir Uygulamadır:

Süfyân b. Uyeyne, İbn Ebî Necih'den, o, Tâvus'dan şöyle dediğini rivâyet eder: Tâvus'a, çocuklarından birisini diğerinden üstün tutan kişinin durumu

hakkında soru sorduklarında, şu: **"Onlar hâlâ cahiliyye (devrinin) hükmünü mü istiyorlar?"** âyetini okurdu. Tâvus şöyle derdi: Kimse bir çocuğunu diğerinden üstün tutamaz. Böyle bir şey yapacak olursa, onun bu uygulaması geçerli değildir ve fesh olunur. Zâhirîler de bu görüştedir. Ahmed b. Hanbel'den de buna benzer bir görüş rivayet edilmiştir. es-Sevrî, İbnü'l-Mübârek ve İshâk ise bunu mekruh görmüşlerdir. Buna göre bir kimse böyle bir şeyi yapacak olursa, geçerli olur ve (mahkeme kararıyla) reddolunmaz. Malik, es-Sevrî, Leys, Şafiî ve rey sahipleri de bunu caiz kabul etmişler ve Hz. Ebu Bekir'in diğer çocukları arasından Hz. Âişe'ye bağışta bulunması şeklindeki uygulamasını, bir de Hz. Peygamber'in: "Onu geri çevir" hadisi ile: "Sen buna benden başkasını şahid tut" sözünü delil göstermişlerdir. (1)

Bunu kabul etmeyen birinci görüşün sahipleri ise, Hz. Peygamberin şu hadisini delil gösterirler: Hz. Peygamber, Beşir b. Sa'd'a: "Senin bundan başka çocuğun var mı?" deyince, Beşir: Evet, var demişti. Bu sefer Hz. Peygamber: "Peki onların hepsine bunun gibi bir bağışta bulundun mu?" diye sormuş, o da: Hayır, deyince Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: "O halde sen beni şahid tutma. Çünkü ben haksızlığa şahidlik etmem." Bir başka rivayette de: "Ben ancak hak olan bir şeye şahidlik ederim" diye buyurduğu rivayet edilmektedir. (2)

Bu görüşün sahipleri derler ki, zulüm olup hak olmayan bir şey ise batıldır, caiz olmaz. Hz. Peygamberin: "Buna benden başkasını şahid tut" demiş olması, şahidlikte bir izin değildir. Bu, ancak böyle bir şeye şahidlik etmek için bir azardır. Zira, Hz. Peygamber buna zulüm adını vermiş ve böyle bir şeye şahidliği kabul etmemiştir. O halde, müslümanlardan herhangi bir kimsenin herhangi bir şekilde böyle bir şeye şahidlik etmesine imkân yoktur. Hz. Ebu Bekir'in uygulamasına gelince, onun uygulaması Peygamber (sav)'ın buyruğuna karşı delil diye ileri sürülemez. Bir de onun, diğer çocuklarına Hz. Aişe'ye yaptığına denk bir takım bağışlarda bulunmuş olması da muhtemeldir.

Denilse ki: Aslolan insanın malında mutlak tasarruf sahibi olmasıdır. Böyle diyene şu şekilde cevap verilir: Genel asıl ile bu asla muhalif olan muayyen vakıa arasında umum ve husus naslarda olduğu gibi, teâruz (çatışma) sözkonusu değildir. Usulde şu kaide vardır: Sahih olan, umumu hususi olana bina etmektir. Diğer taraftan böyle bir uygulama sonucunda anne-babaya kar-

(1) Hadis bundan sonraki paragrafta gelecek ve kaynakları orada gösterilecektir. Görüleceği gibi hadis -zahiri itibariyle- bunu caiz kabul edenlerin lehine değil, aleyhlerine delildir.

(2) *Buhârî,* Hibe 12, 13; *Müslim,* Hibât 9-13; *Ebû Dâvud,* Buyu' 83; *Nesaî,* Nihal 1; *Müsned,* IV, 268, 269.

şi itaatsizlik ortaya çıkar ki, bu da büyük günahların büyüğüdür, bu haramdır. Harama götüren birşey de yasaktır. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaleti gözetin." en-Nu'man b. Beşir der ki: Bunun üzerine babam geri döndü ve o sadakayı (bağışı) geri çevirdi.

Baba çocuğuna verdiği sadakayı çocuğu eğer harcamış ise, babası onu geri istemez. Hz. Peygamberin: "Onu geri çevir" buyruğu, onu reddet anlamındadır. Red ise, fesh hakkında zahir bir lafızdır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim bizim bu işimize uygun düşmeyen bir iş yaparsa o, merduttur." Yani, fesh olunur. Bütün bunlar, gayet zahir ve güçlü delillerdir. Böyle bir uygulamanın yasaklığı hususunda açık bir tercihi ortaya koymaktadır.

3. Hükmü Allah'tan Daha Güzel Kimse Olamaz:

İbn Vessâb en-Nehaî "(أَفَحُكْمَ): **Hükmünü mü?** buyruğunu, ref' ile (يبغونه) öyle bir hükmü mü arıyorlar anlamında okumuştur. Burada "he" zamiri Ebu'n-Necm'in şu beyitinde olduğu gibi hazf etmiştir:

قد أصبحت أمُّ الخيارِ تَدَّعِي عليّ ذنباً كلّه لم أصْنَعِ

"Um el-Hıyar iddia eder oldu
Aleyhime "bütünüyle işlemediğim bir günahı."

Bu ise, buradaki (كلّه): Bütünüyle kelimesini merfu' olarak rivayet edenlere göre, İbn Vessâb ile en-Nehaî'nin kıraatine delil olabilir. Burda ifadenin takdirinin; (أفحكمُ الجاهلية حكمٌ يبغونه): Cahiliyenin hükmümüdür aradıkları o hüküm? şeklinde olması mümkündür ve burada mevsuf olan ikinci "hüküm" kelimesi hazfedilmiş de olabilir.

el-Hasen, Katade, el-A'rec ve el-A'meş ise, (أفحكمَ): Hakiminin, şeklinde "hâ, kâf ve mim" harflerinin üstün okunuşu şeklinde de okumuştur. Bu ise, çoğunluğun okuyuşunun anlamına racidir. Zira, burada maksat bizzat hüküm veren hakim değildir. Maksat, hükmün kendisidir. Şöyle buyurulmuş gibidir: (أفحكم حكم الجاهلية يبغون): Yoksa onlar, cahiliye hakeminin hükmünü mü arıyorlar?

Sözlükte hakem ve hakim aynı anlamda olabilir. Onlar, bununla kâhinin ve buna benzer cahiliye döneminde hüküm veren kimselerin hakimliğini aramak istiyorlar gibi bir anlam vardır. Bu durumda, hakimden kasıt yaygınlık ve cins isimdir. Zira, bununla muayyen bir hakim kastedilmiş olamaz.

Burada muzâfın cins isim olması; "Mısır irdebbini (bir ölçek) artık vermiyor" ifadesinde ve benzerlerinde olduğu gibi caizdir.

İbn Âmir (تبغون) : Arıyorsunuz şeklinde "te" harfi ile okurken, diğerleri ise, (arıyorlar anlamını vermek üzere) "ya" harfi ile okumuşlardır.

Yüce Allah'ın: **"Yakîn sahibi bir toplum için kimin hükmü Allah'ın hükmünden daha güzel olabilir?"** buyruğundaki soru, inkâr içindir. Yani, hükmü ondan daha güzel hiçbir kimse yoktur. Ve bu, mübteda ve haberdir.

(حكما): **Hükmü"** kelimesi ise, beyan (temyiz) olmak üzere nasb edilmiştir. Zira, yüce Allah'ın: **"Yakîn sahibi bir toplum için"** buyruğu, yakîn sahibi bir toplum nezdinde, anlamındadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ ۘ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ۚ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾

51. Ey iman edenler, yahudileri de hıristiyanları da veliler edinmeyiniz. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar. İçinizden kim onları veli edinirse, muhakkak o da onlardandır. Şüphesiz Allah zalimler topluluğunu hidâyete erdirmez.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Yahudiler ve Hıristiyanlar Birbirlerinin Velileridirler:

"(اليهود والنصارى أولياء): **Yahudileri ve hıristiyanları veliler ...**" buyrukları, "(تتخذوا): **Edin** (me) **yin** fiiline ait iki mef'uldür. Bu, Şer'ân onlarla velâyet (dostluk, bağlılık) ilişkisini kesmenin gerektiğine delildir. Âl-i İmran sûresinde (3/118. Âyet-in tefsirinde) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Bu buyrukta veli edinilmeleri yasaklananların münafıklar olduğu söylenmiştir. Yani, ey zahiren iman edenler... Bunlar, müşrikleri veli edinmekte ve müslümanların sırlarını onlara bildirmektedirler.

Âyetin Ebû Lubâbe hakkında nâzil olduğu da İkrime'den bir görüş olarak nakledilmiştir. es-Süddî der ki: Âyet-i kerime, müslümanların Uhud günü korkuya kapılarak sonunda aralarından bazılarının yahudi ve hıristiyanları veli edinmeyi içinden kararlaştırmaları şeklinde meydana gelen olay hakkında nâzil olmuştur. Yine bu âyet-i kerimenin Ubâde b. es-Samit ile Abdullah b. Ubeyy b. Selul hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Ubâde (r.a), bunun üzerine yahudileri veli edinmekten vazgeçmiş, buna karşılık İbn Ubeyd de onları dost edinmeye devam ederek: Ben, zamanla birtakım musibetlerin ortaya çıkmasından korkuyorum, demişti.

"Onlar, birbirlerinin dostlarıdırlar" buyruğu da mübtedâ ve haberdir. Bu ise, şeriatin yahudi ile hıristiyanların kendi aralarındaki velâyet ilişkilerini kabul ettiğine; o kadar ki, yahudi ile hıristiyanların birbirlerine mirasçı olacaklarına delâlet etmektedir.

2. Onları Veli Edinen Mü'minlerin Durumu:

Yüce Allah'ın: **"İçinizden kim onları veli edinirse"** buyruğu, kim onlara müslümanlar aleyhine destek verirse, **"muhakkak o da onlardandır"** demektir. Şanı yüce Allah bu buyrukla, böylesinin hükmünün onların hükmü gibi olacağını beyan etmektedir. Bu da müslümanın mürtedden miras almasına engel olması anlamına gelir. Hz. Peygamber döneminde onları veli edinen kişi, İbn Ubeyy idi. Diğer taraftan bu hüküm, onlarla müvâlât ilişkisini koparmak hususunda Kıyamet gününe kadar bakidir. Nitekim Yüce Allah başka yerlerde şöyle buyurmaktadır: ***"Bir de zulmedenlere meyletmeyin. Sonra size ateş dokunur."*** (Hûd, 11/113)

Yüce Allah Âl-i İmran sûresinde de şöyle buyurmaktadır: ***"Mü'minler, mü'minleri bırakıp kâfirleri veli edinmesin."*** (Âl-i İmran, 3/28) Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ey iman edenler, kendinizden başkalarını sırdaş edinmeyin..."*** (Âl-i İmran, 3/118) Buna dair açıklamalar (adı geçen ayetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Şöyle de denilmiştir: Yüce Allah'ın: **"Onlar, birbirlerinin dostlarıdırlar"** buyruğu ile yardımlaşmak hususu kast edilmektedir. **"İçinizden kim onları veli edinirse, muhakkak o da onlardandır"** buyruğu da şart ve cevabıdır. Yani, bunun böyle olmasına sebep, onları veli edinen kimsenin bizzat yahudi ve hıristiyanların muhalefetleri gibi, Allah'a ve Rasulüne muhalefet etmiş olmasıdır. Onlara düşmanlık beslemek vacib olduğu gibi, artık ona da düşmanlık beslemek vacib olmuştur. Onlar için cehennem nasıl vacib olduysa, böylesi için de cehennem vacib olmuştur. Bunun sonucunda o da onlardan, yani onların arkadaşlarından olmuştur.

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَىٰ أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ ۚ
فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسَرُّوا فِي
أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾ وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ
جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ ۙ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ ۚ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ ﴿٥٣﴾

52. Kalplerinde hastalık bulunan kimselerin: "Devrin aleyhimize dönmesinden korkuyoruz" diye aralarında koşuştuklarını görürsün. Olur ki Allah, fetih nasib eder veya kendi katından bir emir verir de onlar da içlerinde gizlediklerine pişman olacaklardır.

53. İman edenler de derler ki: "Olanca güçleriyle sizinle beraber olacaklarına dair Allah adına yemin edenler bunlar mı?" Bütün amelleri boşuna gitti ve bundan ötürü en büyük zarara uğrayanlar oldular.

"Kalplerinde hastalık bulunan kimselerin" buyruğundaki hastalıktan kasıt, şüphe ve münafıklıktır. Buna dair açıklamalar el-Bakara sûresinde (2/10. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Burada kastedilenler ise, İbn Ubeyy ve arkadaşlarıdır.

"... Devrin aleyhimize dönmesinden" yani, ya kıtlık sûretiyle zamanın aleyhimize dönerek onlar da bize erzak vermeyip bize ihsanda bulunmamak sûretiyle, ya da yahudilerin müslümanlara karşı zafer kazanıp Muhammed (sav)'ın lehine olan bu durumun devam etmeyeceğinden **"korkuyoruz diye aralarında"** yani, yahudileri veli ve dost edinerek onlarla dayanışmak hususunda **"koşuştuklarını görürsün."**

"Devrin aleyhimize dönmesi" ifadesinin bu şekilde açıklanması, manaya daha uygun düşmektedir. Çünkü, buradaki (أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ): **Devrin aleyhimize dönmesinden** tabiri, "(دارت تدور): Döndü, döner"den alınmış gibidir. Yani, işin dönüvermesinden korkarız, demektir. Bu anlamın doğruluğuna, yüce Allah'ın: **"Olur ki, Allah fetih nasibeder"** buyruğu delalet etmektedir. Şair de şöyle demiştir:

يَـرُدّ عنـك القَـدَر المقـدورا ودائـراتِ الـدهـر أن تَـدورا

"Senden takdir edilmiş, mukadder kaderi çevirir
Ve zamanın musibetlerinin dönüp dolaşmasını."

Burada, zamanın musibetlerinin bir toplumdan bir diğer topluma geçmesi, değişip durması kastedilmektedir.

"Feth"in anlamı hususunda farklı görüşler vardır. Feth'in, hükmedip, haklı ile haksızı ayırd etmek ve hüküm vermek anlamına geldiği söylenmiştir. Katade ve başkalarından bu açıklama nakledilmiştir. İbn Abbas da der ki: Allah, fethi nasib etti ve Kurayzaoğullarının savaşçıları öldürülüp, kadın ve ço-

cukları esir edildi, Nadiroğulları da sürgün edildi. Ebu Ali de der ki: Burada fetihden kasıt, müşriklerin topraklarının müslümanlara fetih ile açılmasıdır. es-Süddî de der ki: Burada fetihten kasıt, Mekke'nin fethidir.

"Veya kendi katından bir emir verir." es-Süddî der ki: Bundan kasıt da cizyedir. el-Hasen de şöyle demiştir: Münafıkların gerçek durumlarının açığa çıkartılması, isimlerinin bildirilmesi ve öldürülmelerinin emredilmesidir. Bundan maksadın, bol mahsul gelmesiyle müslümanların geniş maddi imkânlara kavuşması olduğu da söylenmiştir.

"Onlar da içlerinde gizlediklerine pişman olacaklardır." Yani, Allah'ın mü'minlere yardımını görüp, ölüm esnasında da âhiretteki yerlerini görerek azaplarının müjdesi kendilerine verileceği vakit, kâfirleri veli edinmelerinden ötürü pişman olacaklardır.

Yüce Allah'ın: "(وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا): **İman edenler de derler ki"** buyruğunu, Medineliler ve Şamlılar, başta "vav" harfi olmaksızın, "(يَقُولُ): **Derler ki..."** diye okumuşlardır. Ebu Amr ve İbn Ebi İshâk ise, baş tarafta "vav" harfi ile ve nahivcilerin çoğunluğunun görüşüne uygun olarak "(أَنْ يَأْتِيَ): **Nasib eder"** buyruğuna atf ederek okumuşlardır. İfadenin takdiri ise şöyle olur: Olur ki Allah fetih nasib eder ve iman edenlerde derler ki... Bunun, manaya atıf olduğu da söylenmiştir.

Çünkü; (عَسَى اللهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ) buyruğunun anlamı; "(وعسى أن يأتي الله بالفتح): Olur ki Allah fetih nasip eder" şeklindedir. Zira; (عسى زيد أن يأتي ويقوم عمرو): Umulur ki, Zeyd'in gelmesi ve Âmr'ın kalkması demek uygun değildir. Çünkü; (وعسى زيد أن يقوم عمرو) umulur ki Zeyd, Amr kalkar; demek uygun değildir. Ama; (عسى أن يقوم زيد ويأتي عمرو): Zeyd'in kalması ve Amr'ın gelmesi umulur; denilmesi halinde ifade güzel olur.

Buna göre, "(أن يأتي): **Nasib eder"** buyruğunun; (عسى): **Olur ki.."** yanında takdim edildiğini kabul etmemiz, güzel olur. Çünkü, o takdirde ifade; (عسى أن يأتي وعسى أن يقوم): Gelmesi umulur, kakması umulur; takdirinde olur, ve bu haliyle şairin şu beytini andırır.

ورأيت زوجكِ في الوغى مُتقلداً سيفاً ورُمحا

"Kocanı savaşta gördüm
Bir kılıç kuşanmış ve mızrak (tutunmuş) olarak."

Bu hususta üçüncü bir görüş daha vardır ki, bu okuyuşa göre buyruğu yani 53. âyetin başındaki vav harfi ile "feth"e atfetmektir. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

لَلْبَس عَباءةٍ وَتَقرّ عيني

"Şüphesiz bir aba giyinmek ve gözümün aydın olması..."

Bununla birlikte (أَنْ يَأْتِيَ):**Nasib eder"** ifadesinin, şanı yüce Allah'ın ismi celalinden bedel olması da mümkündür. Buna göre ifadenin takdiri de şöyle olur: Umulur ki, Allah (ın) yardımı gelir ve iman edenler şöyle der...

Kûfeliler ise, birinci âyet-i kerimeyle ilişkisi olmamak üzere merfu' olarak **"(وَيَقُولُ) ... derler"** ki diye okumuşlardır.

"Olanca güçleriyle sizinle beraber olacaklarına dair Allah adına yemin edenler" ve yeminlerini alabildiğine pekiştirirler. **"bunlar mı?"** buyruğu ile münafıklara işaret edilmektedir. Yani mü'minler, yahudilere onları azarlamak yoluyla şöyle dediler: Bütün güçleriyle Muhammed'e karşı size yardımcı olacaklarına dair yemin edenler bunlar mıdır?

Bunun, mü'minlerin birbirlerine söyledikleri söz olması da muhtemeldir. Yani, kendilerinin mü'min olduklarına dair yemin edenler bunlar mıydı? İşte yüce Allah, bugün onların gizlediklerini açığa çıkarmış bulunmaktadır.

"Bütün amelleri boş gitti." Münafıklıkları sebebiyle batıl oldu. **"Bundan ötürü en büyük zarara uğrayanlar oldular."** Yani, sevap kazanma imkânını kaybettiler. Şöyle de açıklanmıştır: Yahudileri veli edinmekle zarara uğradılar. Artık, yahudilerin öldürülüp sürgüne gönderilmelerinden sonra onlar, bunun herhangi bir faydasını elde edemediler.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ
وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ
وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾

54. Ey iman edenler! İçinizden kim dininden dönerse, Allah, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetli, kendisinin onları seveceği, onların da kendisini seveceği bir topluluk getirir ki, Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın

kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın lütfudur ki, onu dilediği kimseye verir. Allah, lütfu bol olandır, her şeyi en iyi bilendir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. İrtidat Edenler:

Yüce Allah'ın: **"İçinizden kim dininden dönerse"** buyruğu, bir şarttır. Bunun cevabı ise "(فَسَوْفَ) : ... **cektir"** buyruğudur. Medinelilerle Şamlılar "(مَنْ يَرْتَدَّ)" **Kim irtidat ederse"** buyruğunu, iki "dal" harfi ile (مَنْ يَرْتَدِدْ) diye okumuşlardır. Diğerleri ise, şeddeli "dal" harfi ile okumuşlardır.

Bu buyruk, Kur'an-ı kerimin i'cazı, Peygamber (sav)'ın da mucizesidir. Zira, henüz onun döneminde böyle bir şey olmamışken irtidat edeceklerini haber vermiştir. Ve bu durum, o zaman bir gaybtı. Bir süre sonra haber verdiği şekilde ortaya çıktı. İrtidat edenler, Peygamber (sav)'ın vefatından sonra irtidat ettiler.

İbn İshâk der ki: Rasulullah (sav) vefat ettikten sonra, üç mescid sahipleri müstesna, araplar hep irtidat ettiler. Bunlar, Medine mescidi, Mekke mescidi ve Cuvasa mescididir. Araplardan irtidat edenler de iki türlüdür: Bir bölümü şeriati bütünüyle bir kenara attı ve şeriatın dışına çıktı. Bir bölümü ise zekâtın vücubunu kabul etmemekle birlikte, onun dışındaki yükümlülüklerin vücubunu ikrar etti ve dediler ki: Biz, oruç tutar namaz kılarız fakat zekât vermeyiz. Ebu Bekr es-Sıddık ise onların hepsiyle savaştı. Halid b. el-Velid'i üzerlerine ordularla gönderdi ve bu hususta bilinen haberlerde de belirtildiği gibi, onlarla savaştı ve onları esir aldı.

2. Allah'ı Sevenler ve Allah'ın Sevdikleri:

Yüce Allah'ın: **"Allah... kendisinin onları seveceği, onların da kendisini seveceği bir topluluk getirir"** buyruğu sıfat durumundadır.

el-Hasen, Katade ve başkaları derler ki: Bu âyet-i kerime Ebu Bekir es-Sıddık ve arkadaşları hakkında inmiştir.

es-Süddî der ki: Ensar hakkında inmiştir. Bunun, henüz o sıralarda var olmayan bir topluluk hakkında işaret olduğu da söylenmiştir. Ebu Bekir de mürtedlerle âyetin nüzulü sırasında henüz bulunmayan bir toplulukla savaşmıştır. Bunlar ise, Yemen'li Kinde'li, Becile'li ve Eşca'lı bir takım kabilelere mensub kimselerdi. Âyet-i kerimenin Eş'ariler hakkında nazil olduğu da söylenmiştir. Çünkü, haberde varid olduğuna göre, bu âyet-i kerime nazil olduk-

tan kısa bir süre sonra deniz yoluyla Eş'arilerin gemileri geldiği gibi, Yemen kabileleri de deniz yoluyla geldiler. Rasulullah (sav)'ın döneminde İslama bağlılık noktasında güzel sınavlar verdiler. Irak fetihleri ise genel olarak Ömer (r.a) döneminde ve Yemen'li kabileler tarafından gerçekleştirilmiştir. Âyetin nüzulü ile ilgili olarak ifade edilen en sahih görüş budur. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Hakim Ebu Abdullah da *"el-Müstedrek"*de isnadı ile şu rivâyet-i kaydetmektedir: Peygamber (sav) bu âyet-i kerime nazil olunca, Ebu Musa el-Eş'arî'ye işaret ederek: "İşte bunlar bunun kavmidirler" diye buyurmuştur.(1) el-Kuşeyrî der ki: Ebu Musa'ya tabi olanlar da onun kavmindendirler. Çünkü, bir kavmin, bir peygambere izafe edildiği her yerde maksat, ona tabi olanlardır.

3. Mü'minlerin Vasıflarından: Mü'minlere Karşı Alçak Gönüllü, Kâfirlere Karşı da Onurlu ve Şiddetli Olmak:

Yüce Allah'ın: **"Mü'minlere karşı alçak gönüllü"** buyruğundaki, "alçak gönüllü" anlamına gelen (أَذِلَّةٍ) ifadesi "topluluk"ın sıfatıdır. Aynı şekilde "onurlu ve şiddetli" de böyledir. Yani bunlar, mü'minlere karşı şefkatli, merhametli ve yumuşak davranırlar. Bu kelime arapların yularından kolaylıkla çekilebilen binek hakkında kullandıkları (دابّة ذلول) tabirinden alınmıştır. Zilletle herhangi bir ilgisi yoktur. İşte bu şekilde olan mü'minler, kâfirlere karşı sert davranırlar, onlara düşmanlık beslerler. İbn Abbas der ki: Bunlar, mü'minlere karşı, babanın çocuğuna, efendinin kölesine davrandığı gibi davranırlar. Kâfirlere karşı sertlikleri ise, bir aslanın avına karşı durumu gibidir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler."* (el-Feth, 48/29)

Bu kelimenin hal olarak nasb edilmek sûretiyle (أَذِلَّةً) şeklinde okunması da mümkündür. Yani, bu halde Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Yüce Allah'ın kullarını sevmesi ile, kullarının O'nu sevmesinin anlamına dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. (Bk. Âl-i İmran, 3/31. âyet-in tefsiri)

4. Allah Yolunda Cihad Edenler ve Allah'tan Başkasından Korkmayanlar:

Yüce Allah'ın: **"Allah yolunda cihad ederler"** buyruğu da aynı şekilde sıfat mahallindedir. **"Ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar."** Zamanın musibetlerinden korkan münafıklardan farklıdırlar. İşte bu, Ebu Bekir,

(1) el-Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 313

Ömer, Osman ve Ali (Allah hepsinden razı olsun)nin imametlerinin sübutuna delalet etmektedir. Çünkü hepsi de yüce Allah yolunda Rasulullah (sav)'ın hayatta olduğu dönemlerde cihad ettikleri gibi, ondan sonra da mürtedlerle de savaşmışlardır. Bilindiği gibi bu sıfatlara sahip olan, yüce Allah'ın gerçek velisi, dostudur.

Âyet-i kerimenin kıyamet gününe kadar kâfirlerle cihad eden herkes hakkında umumi olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

"Bu, Allah'ın lütfudur ki, onu dilediği kimseye verir." Müpteda ve haberdir.

"Allah vasi'dir" yani, lütfu bol olandır, **"alimdir"**, kullarının maslahatını, menfaatini çok iyi bilendir.

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ
الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴿٥٥﴾

55. Sizin asıl veliniz ancak Allah'tır. O'nun peygamberidir ve namazını kılan ve rükû halinde iken zekâtını veren mü'minlerdir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Nüzul Sebebi ve Buyruğun Kapsamı:

Yüce Allah'ın: **"Sizin asıl veliniz ancak Allah'tır, O'nun peygamberidir"** buyruğu hakkında Cabir b. Abdullah dedi ki: Abdullah b. Selam, Peygamber (sav)'a şöyle dedi: Kurayza ve Nadirlilerden olan bizim kavmimiz (müslüman olduk diye) bizden darıldılar. Bizimle oturmamak üzere yemin ettiler. Evlerin uzaklığı sebebiyle de ashabın ile birlikte oturup kalkamıyoruz. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu, O da şöyle dedi: Biz, veli olarak Allah'tan, Rasulünden ve mü'minlerden razıyız.

(وَالَّذِينَ) : **... ler**, bütün mü'minler hakkında umumidir. Ebu Cafer, Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib (r.anhum)'a: **"Sizin asıl veliniz ancak Allahtır, Onun peygamberidir ve... mü'minlerdir"** buyruğunun anlamı hakkında burada kastedilen Ali b. Ebi Talib midir diye sorulmuş, O da: Ali'de mü'minlerdendir diyerek bu buyruğun bütün mü'minler için sözkonusu olduğu kanaatinde olduğunu ortaya koymuştur.

en-Nehhâs der ki: Bu görüş gayet açıktır. Çünkü (الذين) : **... ler**, bir topluluk hakkında kullanılır.

İbn Abbas da der ki: Bu âyet-i kerime, Ebu Bekr (r.a) hakkında nazil olmuştur. Bir başka rivayette de şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime Ali b. Ebi Talib (r.a) hakkında nazil olmuştur. Mücahid ve es-Süddî de böyle demiştir. Onları bu şekilde görüş beyan etmeye iten yüce Allah'ın: **"Namazını kılan ve rükû halinde iken zekâtını veren mü'minlerdir"** buyruğudur. Bunu da bir sonraki başlıkta ele alalım.

2. Rükû Halinde İken Zekât Vermekten Kasıt:

Dilencinin biri, Peygamber (sav)'ın mescidinde birşeyler dilendiği halde kimse ona birşey vermemişti. O sırada Hz. Ali namazda ve rükû halinde bulunuyordu. Sağ elinde de bir yüzük vardı. Dilenciye eliyle işaret etti ve nihayet dilenci de o yüzüğü aldı. (1) el-Kiya et-Taberî der ki: İşte bu, az amelin namazı iptal etmediğine delalet etmektedir. Çünkü, rükû halinde iken yüzüğünü sadaka olarak vermek, namazda yapılan bir iş olup, bundan dolayı namazını iptal etmedi. Yüce Allah'ın:**"Ve rükû halinde iken zekâtını veren mü'minler"** buyruğu ise, nafile sadakaya da zekât adının verileceğine delalet etmektedir. Çünkü, Hz. Ali rükû halinde iken yüzüğünü sadaka olarak vermişti. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: ***"Fakat, kendisi ile Allah'ın rızasını istemek kastıyla verdiğiniz zekât ise, işte onlar kat kat artırılanlardır."*** (er-Rûm, 30/39) İşte burada farz ve nafile de zekâtın kapsamına girmektedir. Buna göre zekat adı, hem farzı hem de nafile sadakayı kapsayan bir isim olmaktadır. Tıpkı, sadaka ve salat isimlerinin her ikisini de (farz olanı da nafile olanı da) kapsaması gibi.

Derim ki: Buna göre, burada zekattan kasıt, yüzüğünü sadaka olarak vermektir. Zekat lafzının, yüzüğü sadaka olarak vermek şeklinde yorumlanması ise uzak bir ihtimaldir. Çünkü zekât, ancak kendisi için has olan lafzı ile kullanılır. Bu da, daha önce Bakara sûresinin baş taraflarında (2/3. ayet, 25. başlıkta) geçtiği gibi, farz olan zekattır. Aynı şekilde bundan önce geçen: **"Namazını kılan"** ifadesinin anlamı da böyledir. Namazın ikâme edilmesinin anlamı ise, namazı vakitlerinde ve bütün hukukuna riayet ederek kılmaktır. Bundan kasıt da farz olan namazdır. Daha sonra yüce Allah: **"Ve rükû halinde iken"** diye buyurmaktadır. Bundan maksat ise nafile namazdır. Şöyle de denilmiştir: Rükû'un tek başına zikredilmesi, onun şerefine dikkat çekmek içindir. Yine denildiğine göre mü'minler, bu âyetin nüzulü esnasında kimileri namazını tamamlamış, kimileri ise rükû halinde bulunuyordu.

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VII, 17. el-Heysemî'nin: "Senedinde tanımadığım raviler vardır" kaydıyla.

İbn Huveyzimendâd der ki: Yüce Allah'ın: **"Ve rükû halinde iken zekâtını veren mü'minler"** buyruğu, namaz esnasında ameli yesir diye bilinen az miktardaki amelin caiz olduğu hükmünü ihtiva etmektedir. Çünkü, burada bu ifade övgü sadedindedir. Övgü ile ilgili asgari hüküm ise, övülen şeyin mübah oluşudur. Ali b. Ebi Talib (r.a)'ın dilenciye kendisi namazda iken birşeyler verdiği rivayet edilmektedir. Bunun, nafile namazda iken yapılmış olması da mümkündür. Zira, farz namazda böyle bir şey yapmak mekruh görülmüştür. Övgünün, her iki halin bir arada olmasına yönelik olma ihtimali de vardır. Adeta namaz ve zekâtın vücubuna inanan kimseyi nitelendirerek, namazdan rükû diye sözetmiş, bunların farz oluşuna inanmayı da bunların fiilen yapılması diye ifade etmiştir. Nitekim müslümanlar namaz kılanlardır derken, onların bu halde iken namaz kılan kimseler olduklarını kastetmediğin gibi yalnızca namaz halinde iken onları övülmüş olmuyor. Bu ifade ile, bu davranışı yapıp, onun farziyetine inanan kimseler kastedilmektedir.

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾

56. Kim Allah'ı, Rasulünü ve mü'minleri veli edinirse, şüphe yokki hizbullah, galip olacakların ta kendileridir.

Yüce Allah'ın: **"Kim Allahı, Rasulünü ve mü'minleri veli edinirse."** Yani, kim işini Allah'a havale eder, Rasulünün emrine uyar, müslümanları da veli edinirse, işte o kimse hizbullahtandır.

Şöyle de denilmiştir: Yani kim Allah'a itaati, Rasulüne ve mü'minlere yardımı kendisine görev olarak bellerse, işte o, hizbullahtandır demektir. **"Şüphe yok ki hizbullah, galip olacakların tâ kendileridir."** el-Hasen der ki: Hizbullah demek, cundullah (Allah'ın askerleri) demektir. Başkası ise, Allah'ın (dininin) yardımcılarıdır demektedir. Şair de şöyle demiştir:

وكيف أضوى وبلال حزبي

"Ben nasıl olur da zayıf düşürülebilirim, Bilal benim hizbim iken."

O Bana yardım ediyorken demektir.

Mü'minler hizbullahtır. Şüphesiz onlar yahudileri, kadın ve çocukları esir ederek, savaşçılarını öldürerek, onları sürgün ederek ve onları cizyeye mahkum ederek yenik düşürmüşlerdir. **Hizb**, insanlardan bir sınıf demektir. Bu

kelime, asıl itibariyle arapların kullandıkları deyim olan (حزبه كذا) şu musibet başına geldi anlamında musibet kelimesi ile alakalıdır. Adeta hizibleşenler, bir musibete uğrayan kimselerin o musibet dolayısıyla bir araya toplanmış kimselere benzetilmiş gibidir.(1) Bir kişinin hizbi onun arkadaşlarıdır. Hizb, aynı zamanda vird (yapmayı itiyat haline getirdiği ibadet) demektir.

"(فمن فاته حِزْبه من الليل): Her kim geceleyin hizbini geçirecek olursa..." (2) hadisindeki hizb kelimesi bu manadadır. Kur'anı hizblere ayırdım derken de bu kökten gelen lafız kullanılmaktadır. Hizb, bölük ve kesim demektir. Hizibleştiler derken, toplandılar demektir. Ahzab ise, Peygamberlerle savaşmak üzere bir araya gelen kesimler demektir. (وحَزَبه أمرٌ) İse, bu iş gelip ona çattı demektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

57. Ey iman edenler, sizden evvel kendilerine kitab verilenlerden dininizi bir eğlence ve bir oyuncak edinenleri ve kâfirleri veli edinmeyin. Şayet iman edenlerseniz Allah'tan korkun.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Nüzul Sebebi ve Dine Karşı Olanların Veli Edinilemeyeceği:

İbn Abbas (r.a)'dan rivayete göre, yahudiler ve müşriklerden bir topluluk, secde ettikleri sırada müslümanların bu hallerinden dolayı gülmeye başladılar. Bunun üzerine yüce Allah: **"Ey iman edenler... dininizi bir eğlence ve bir oyuncak edinenleri ve kâfirleri veli edinmeyin"** diye başlayan âyetleri indirdi.

(1) Mesela hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: "Rasulullah (sav)'a bir musibet gelip çatınca (izâ hazebehû emrun); Lâ ilahe illallah... derdi..." (*Müsned,* I, 206, 268, 280); "Rasulullah (sav)'a bir musibet gelip çatınca (izâ hazebehû emrun), namaz kılardı." (*Müsned,* V, 388); "Rasulullah (sav), çabuk yol almak istediğinde yahut önemli bir işle karşılaştığında (hazebehû emrun) akşamı ile yatsıyı bir arada (cem ile) kılardı." (*Nesâi,* Mevakît 46).

(2) "Herkim hizbini-kısmen yada tamemen- bitirmeden uyursa... " anlamında olmak üzere *Müslim,* Salatü'l-Müsafirîn 142; *Ebû Davud,* Tatavvu 19; *Tirmizi* Cumua 56; *Nesâi* Kıyâmu'l-Leyl 56; *İbni Mace,* İkametü's-Salat 177; *Darimî* Salat 167; *Muvatta,* Kur'ân 3.

"Alay edinmenin" anlamına dair açıklamalar daha önce el-Bakara sûresinde (2/67. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"(مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ): **Sizden evvel kendilerine kitab verilenlerden... ve kâfirleri"** buyruğunu, Ebû Amr ve el-Kisaî (الكفار): Kâfirler kelimesini esreli olarak okumuşlardır. (1) el-Kisaî der ki: Ubey (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)'in Mushafında bu, (وَمِنَ الْكُفَّارِ) şeklindedir. Burada "(من): ...den" edatı cinsin beyanı içindir. Ancak bu kelimenin nasb ile okunması daha açıktır.

Şöyle de denilmiştir: Bu buyruk, kendisinden önce gelen iki amilden daha yakın olanına atfedilmiştir ki, o da yüce Allah'ın: "(مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ): **Kendilerine kitap verilenlerden"** buyruğudur. Yüce Allah bununla onlara, yahudi ve müşrikleri veli edinmeyi yasakladığı gibi, her iki kesimin de mü'minlerin dinlerini eğlenceye aldıklarını, onu oyuncak edindiklerini bildirmektedir. **"Kâfirler"** anlamındaki kelimeyi mansub olarak okuyanlar ise bunu, " (لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا وَالْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ): **Sizden evvel kendilerine kitap verilenlerden dininizi bir eğlence ve bir oyuncak edinenenleri ve kâfirleri veli edinmeyin"** buyruğunda yer alan; (لذين) ... ler'e atf etmiştir. Yani, bunları da ötekilerini de veli edinmeyiniz. Bu kıraate göre, dini eğlence ve oyuncak edinmekle nitelendirilenler yalnızca yahudilerdir, başkaları değildir. Veli edinilmeleri yasak kılananlar ise, yahudiler ve müşriklerdir. Fakat, "kâfirler" anlamındaki kelimenin esreli okunuşuna göre ise, her iki kesim de dini eğlenceye alıp oyuncak etmekle nitelendirilmektedirler.

Mekkî der ki: Eğer çoğunluk nasb ile kıraat üzerine ittifak etmemiş olsaydı, i'rabı, anlamı, tefsirdeki gücü ve matufun aleyhe yakınlığı dolayısıyla esreli okuyuşu tercih edecektim.

Şöyle de denilmiştir: Anlamı, müşriklerle münafıkları veliler edinmeyin şeklindedir. Buna delil ise: ***"Biz ancak alay edenleriz"*** (el-Bakara, 2/14) demeleridir. Müşriklerin tümü ise kâfirdir. Fakat kâfir lafzı, çoğunlukla müşrikler hakkında da kullanılır. İşte bundan dolayı, kitap ehli kâfirlerden ayrı olarak zikredilmiştir.

2. Kâfir ve Müşriklerden Yardım Almanın Hükmü:

İbn Huveyzimendâd der ki: Bu âyet-i kerime yüce Allah'ın: ***"Yahudileri de hıristiyanları da veliler edinmeyiniz. Onlar birbirlerinin dostlarıdırlar"*** (el-Maide, 5/51) buyruğu ile; ***"Ey iman edenler, kendinizden başkalarını sırdaş edinmeyin"*** (Âl-i İmran, 3/118) buyrukları gibidir. Bu da o âyetler gibi, müşriklerin desteklerini almayı, onlardan yardım almayı ve benzeri husus-

(1) (Buna göre,...." ve kafirleri, değil de, "...ve kafirlerden dininizi... anlamın...." olur.)

ları yasaklamayı ihtiva etmektedir. Cabir (r.a)'ın rivâyetine göre, Peygamber (sav) Uhud'a çıkmak istediğinde, yahudilerden bir topluluk gelip: Biz de seninle beraber sefere gelmek istiyoruz dedikleri halde, Peygamber (sav)ı "Bizler, işimizde müşriklerin yardımını almayız" diye buyurdu. (1) Şafiî mezhebinde sahih olan görüş de budur. Ebu Hanife ise, müslümanlar lehine ve müşriklere karşı onların (kitap ehli kâfirlerinin) yardımlarını almayı caiz kabul etmiştir. Yüce Allah'ın Kitabı ise, bu hususta sünneti seniyyede varid olanlarla beraber onların söylediklerinin aksine delalet etmektedir.

وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٥٨﴾

58. Namaza çağırdığınızda onu alaya ve eğlenceye alırlar. Bu, onların akılları ermeyen bir topluluk olmalarındandır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı oniki başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

el-Kelbî der ki: Müezzin ezan okuyup da müslümanlar namaz kılmak için kalktıklarında yahudiler, :Kalktılar, kalkmaz olasıcalar derler ve müslümanlar rükû ve secde yaptıklarında gülüp, ezan hakkında da şöyle derlerdi: Andolsun sen, geçmiş ümmetler arasında benzerini işitmediğimiz bir şeyi uydurdun. Bu şekilde kervancıların bağırıp çağırması gibi bağırıp çağırmayı nerden çıkardın.? Bu ne kadar çirkin bir ses ve ne kadar kötü bir iştir.(1)

Yine denildiğine göre yahudiler, müezzin namaz için ezan okuduğunda, aralarında gülüşür, hafif ve çirkin görmek maksadıyla birbirlerine kaş-göz işaretleri yaparlardı. Bununla da namaz kılanları cahil gördüklerini ifade etmek istiyor, diğer insanları namazdan, namaza çağırandan uzaklaştırmak maksadını güdüyorlardı.

Yine denildiğine göre yahudiler, namaz için ezan okuyan kimseyi, bu iş ile alay eden, oynayan bir kimse da görüyorlardı. Çünkü onlar, namazın yerini bilmeyen cahillerdi. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerimeyle, şanı yüce Allah'ın: *"Allah'a davet eden ve salih amel işleyen kimseden daha güzel sözlü kim olabilir"* (Fussilet, 41/33) buyruğu nazil oldu. **Nidâ** (çağırmak), yüksek sesle davet etmek demektir. Bu, "nuda" şeklinde de okunabilir. **Yüksek**

(1) el- Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an,* s. 202-203; Suyutî. *ed-Durru'l Mensûr,* III, 107.

sesle birisini çağırmayı anlatmak için; (نادى مناداة ونداء) fiili kullanılır. Biri diğerine nidâ eden kimseler hakkında da (تنادوا) kipi kullanılır. Yine bu şekliyle, nâdîde (mecliste) birbirleriyle oturdular anlamına da gelir. (نادى) da, nâdîde (mecliste) onunla birlikte oturdu demek, olur. Şanı yüce Allah'ın Kitabında, bu âyet-i kerime dışında ezan sözkonusu edilmemektedir. Cumua süresinde ise özellikle Cuma namazı ezanı söz konusu edilmektedir.

2. Ezan'ın Meşru Kılınışı:

İlim adamları derler ki: Hicretten önce Mekke'de ezan yoktu. Namaz için: "(الصلاة جامعة): Topluca namaza" diye seslenirlerdi. Peygamber (sav) Medine'ye hicret edip, kıble Mescid-i Aksa'dan Kâ'be'ye doğru çevrilince, ezan emri de verildi. Bu sefer (الصلاة جامعة): Topluca namaza nidâsı, arız olan herhangi bir iş hakkında kullanılmaya başlandı.

Peygamber (sav)'ı ezan hususu oldukça düşündürmüştü. Nihayet ezan, Abdullah b. Zeyd ile Ömer b. el-Hattab ve Ebu Bekr es-Sıddık (r. anhum)'a rüyada gösterildi. Peygamber (sav) da İsra gecesi semada ezanı işitmişti. Hazrecli ve Ensar'a mensub Abdullah b. Zeyd ile Ömer b. el-Hattab (r. anhuma)'ın rüyaları meşhurdur. Abdullah b. Zeyd, Peygamber (sav)'a geceleyin gidip Peygamber (sav)'a rüyasında ezanı gördüğünü haber vermişti. Ömer (r.a) ise şöyle demişti: Sabah olunca Peygamber (sav)'a haber verdim. Peygamber (sav) da Hz. Bilal'e emrederek, o da bugün insanların okudukları ezan şeklinde namaz için ezan okudu. (1)

Daha sonra Bilal (r.a) sabah namazında "essalatû hayrun minennevm: namaz uykudan hayırlıdır" ibaresini ekledi, Rasulullah (sav) da bunu takrir etti (itiraz etmeyip kabul etti). Yoksa bu ibare, Abdullah b. Zeyd el-Ensarî'ye gösterilen rüyada yoktu. Bunu, İbn Sa'd, İbn Ömer'den nakletmiştir.

Dârakutnî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)'nin de zikrettiğine göre, Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a)'a da ezan rüyasında gösterilmiş ve o da bunu Peygamber (sav)'a haber vermiş, Abdullah b. Zeyd el-Ensarî, Hz. Peygambere bunu haber vermeden önce Peygamber Bilal'e ezan okumasını emretmişti. Dârakutnî bunu, ***"el-Mudebbec"*** adlı eserinde, Peygamber (sav)'ın Ebû Bekir es-Sıddîk'ten hadis nakletmesiyle Ebu Bekir'in ondan hadis nakletmesi bölümünde zikretmiştir.

(1) Ezan'ın başlangıç keyfiyetini dile getiren rivâyetler ***Buhârî*** Ezan 1; ***Müslim*** Salât 1, 6, 12; ***Ebû Dâvud,*** Salat 27, 28; ***Tirmizî,*** Salât 25; ***Nesaî***, Ezan 1, 5; ***İbn Mâce***, Ezan 1, 2; ***Dârimî***, Salat 3; ***Muvâtta*** Salat 1; ***Müsned,*** IV, 42,43.

3. Ezan ve Kamet Getirmenin Hükmü:

İlim adamları, ezan okumak ve kamet getirmenin vücubu hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Malik ve arkadaşlarına göre ezan, cemaat namazları için insanların toplandıkları mescidlerde vacibtir. Malik bunu Muvâtta'ında açıkça ifade etmektedir. (1) Malikî mezhebine mensub mütealhhir ilim adamlarının ise farklı iki görüşü vardır. Birincisine göre, Mısr (şehir) ve onun hükmünde kasabalarda ezan, müekked bir sünnet ve kifaî bir vacibtir. Bazıları da şöyle demiştir. Ezan farz-ı kifayedir.

Şâfiî mezhebine mensub ilim adamları da bu şekilde farklı görüşlere sahiptir. Taberî, Malik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Bir belde halkı, kastî olarak ezanı terkedecek olurlarsa namazı iâde ederler.

Ebu Ömer de der ki: Bir şehir halkının genel olarak ezan okumalarının vacib olduğu hususunda görüş ayrılığı bilmiyorum. Çünkü ezan, Dar-ı İslam ile dar-ı küfrün arasını ayırt eden ve buna delâlet eden bir alamettir. (2) Rasulullah (sav) da bir seriyye gönderdiğinde onlara şöyle derdi: "Ezan okunduğunu işitecek olursanız, onlara baskın yapmayınız ve ellerinizi onlardan çekiniz. Şayet ezan okunduğunu işitmeyecek olursanız, o takdirde onlara baskın yapınız." Bir diğer rivayette de: "Onlara baskın düzenleyiniz diye buyurdu. (3)

Müslim'in Sahih'inde de şöyle denilmektedir: Rasulullah (sav) tan yeri ağardığında baskın yapardı. Eğer ezan sesi işitecek olursa baskınını durdurur, değilse baskınını devam ettirirdi... (4)

Ata, Mücahid, el-Evzaî ve Dâvud ezan farzdır, demişler ve kifaye kaydını zikretmemişlerdir.

Taberî der ki: Ezan bir sünnettir. Vacib (farz) değildir. Ayrıca Eşheb'den, o, Malik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Yolcu, kastî olarak ezanı terkedecek olursa, namazı iade etmesi gerekir.

Kûfeliler ise yolcunun ezansız ve kametsiz namaz kılmasını mekruh kabul eder ve şöyle derler: Şehirde bulunan kimsenin ise, ezan okuyup kamet getirmesi müstehabtır. Şayet başkalarının okuduğu ezan ve kamet ile yetinecek olursa, bu kadarı da onun için yeterli olur.

---

(1) *Muvatta,* Salât 7.
(2) İbn Abdi'l-Berr, *el-İstizkâr,* ,IV, 17-18.
(3) Bu manadaki hadisler için bk. *Buhari,* Ezân 6, Cihâd 102 meğazi 38; *Müslim,* Salât 6; *Ebu Davud,* Cihâd 91; *Tirmizi,* Siyer 48; *Dârimî,* Siyer 9; *Muvatta,* Cihâd 48.
(4) *Müslim,* Salât 9; ayrıca, *Buhari,* Ezân 6, Cihâd 102; *Ebu Davud,* Cihâd 91; *Tirmizi,* Siyer 48; *Dârimî,* Siyer 9; *Muvatta,* Cihâd 48.

es-Sevrî der ki: Yolculuk halinde kamet getirmesi, ezan getirmesine ihtiyaç bırakmaz. Eğer, arzu ederse ezan da okuyabilir, kamet de getirebilir. Ahmed b. Hanbel de der ki: Yolcu kimse, Malik. el-Huveyris hadisine binaen ezan okur. Dâvud da der ki: Ezan, bütün yolcular için de özel olarak kendisi hakkında vacib olduğu gibi kamet de böyledir. Çünkü Rasulullah (sav) Malik b. el-Huveyris ve arkadaşına şöyle demiştir: "Bir yolculukta bulunursanız ezan okuyun, kamet getirin ve içinizden yaşça büyük olanınız size imam olsun" Bu hadisi Buharî rivayet etmiştir. (1) Bu, zahirilerin de görüşüdür.

İbnü'l-Münzir der ki: Rasulullah (sav)'ın, Malik b. el-Huveyris ile onun bir amcası oğluna şöyle dediği sabittir: "Yolculuğa çıktığınızda ezan okuyun ve kamet getirin. Yaşça büyük olanınız da size imam olsun" İbnü'l-Münzir der ki: Gerek ikamet halinde olsun, gerek yolculuk halinde olsun, ezan okuyup kamet getirmek, her cemaat için vacibtir. Çünkü Peygamber (sav) ezan okunmasını emretmiştir. Onun emri ise vücub ifade eder.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Şafiî, Ebu Hanife ve ikisinin arkadaşları, Sevrî, Ahmed, İshâk, Ebu Sevr ve Taberî, yolcu eğer kasti olarak ya da unutarak ezan okumayı terkedecek olursa, kıldığı namazın yeterli olacağını ittifakla kabul etmişlerdir. Onlara göre kameti terketmesi halinde de hüküm böyledir. Bununla birlikte onlar, kameti terketmesini daha ağır bir kerâhat olarak görmektedirler. Şafiî, ezanın namazın farzlarından bir farz olmadığına ve vacib de olmadığına, Arefe ve Müzdelifede namazları cem eden tek kişi üzerinden ezanın sakıt olacağını delil göstermişlerdir. Yolculukta ezan hususunda Malik'in mezhebine uygun olarak varılacak sonuç, tıpkı Şafiî'nin bu konudaki görüşü gibidir. (2)

4. Ezan ve Kametin Keyfiyeti:

Malik, Şafiî ve arkadaşları, ezanın lafızlarının ikişer ikişer, kametin lafızlarının birer defa söylenileceğini ittifakla kabul etmişlerdir. Ancak, Şafiî ilk tekbiri dört defa tekrarlamaktadır. Bu ise, Ebu Mahzüre hadisi ile Abdullah b. Zeyd yoluyla gelen hadiste sika (güvenilir) kimselerin rivayetlerinde tesbit edilmiş bir husustur. (3)

---

(1) ***Buharî,*** Ezân 17,18,35,49,140, Cihâd 42, Edeb 27, Ahbâru'l-Âhâd 1; ***Müslim,*** Mesâcid 292, 293; ***Ebu Davud,*** Salât 60; ***Tirmizî,*** Salât 37; ***Nesaî,***Ezân 7,8,29, İmame 4; ***İbn Mâce,***İkametü's-Salât 46; ***Dârimî*** Salât 42; ***Müsned,*** III, 436, V, 53.

(2) İbn Abdil-Berr, ***el-İstizkar***, IV, 81-82.

(3) Ebu Mahzüre yoluyla gelen hadis için bk. ***Müslim*** Salât 6; ***Ebû Dâvud,*** Salât 28; ***Tirmizî*** Salât 26; ***Nesaî*** Ezan 3, 4-6; ***İbn Mâce*** Ezan 2; ***Dârimî*** Ezan 7; ***Müsned,*** III, 408, 409, VI, 401.Abdullah b. Zeyd yoluyla gelen hadis için de 2. başlıkta gösterilen kaynaklara bakılabilir.

Şafiî der ki: Bu ise kabul edilmesi gereken bir fazlalıktır. Yine Şafiî'nin iddiasına göre, Mekkelilerin müezzinleri hâlâ Ebu Mahzûre soyundan gelenlerdir. Kendi çağına ve dönemine kadar bu böylece devam ede gelmiştir. Şafiî mezhebine mensub alimler ise şöyle demişlerdir: Şu anda da yine Mekke müezzinleri onun soyundan gelenlerdir. Malik'in kabul ettiği görüş de aynı şekilde Ebu Mahzure ezanı ile Abdullah b. Zeyd ezanı ile ilgili sahih hadis rivayetlerinde mevcuttur. Medine'de onlara göre uygulama, kendi dönemlerine kadar Sa'd el-Kurazî soyundan gelenler arasında bu şekildeydi.

Malik ve Şafiî ezanda terci' yapılacağını ittifakla kabul ederler. *Terci'* ise, müezzinin: İki defa "eşhed'ü enlailâhe illallah" dedikten sonra, yine iki defa: "eşhedü enne Muhammede'r-Rasulullah" deyip, tekrar (terci' yaparak) bütün gücü ile sesini yükselterek söylenmesedir. İkamet hususunda da Malik ile Şafiî arasında "kad kametissalah" ifadesi dışında görüş ayrılığı yoktur. Malik, bunu bir defa söylerken, Şafiî bunu iki defa tekrarlamaktadır. İlim adamlarının çoğunluğu ise, Şafiî'nin dediğini kabul etmektedir. Rivayetler de bu doğrultuda gelmiştir.

Ebu Hanife, arkadaşları, es-Sevrî ve el-Hasen b. Hayy derler ki: Ezan da kamet de ikişerlidir. Onlara göre, gerek ezanın başında gerekse kametin başında "Allahuekber" dört defa tekrarlanır. Ezanda onlara göre terci' yoktur. Bu hususdaki delilleri ise, Abdurrahman b. Ebi Leyla yoluyla rivayet edilen şu hadistir: Abdurrahman dedi ki: Bize, Muhammed (sav)'ın ashabının anlattığına göre, Abdullah b. Zeyd Peygamber (sav)'a gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü, ben rüyamda, bir duvar üzerinde durmuş, üzerinde yeşil renkli iki elbise bulunan bir adamın ayağa kalkarak ikişerli ezan okuduğunu, yine ikişerli kamet getirdiğini, ikisi arasında da bir süre oturduğunu gördüm. Bilal, bunu işitince kalktı, ikişerli ezan okudu. Sonra bir miktar oturdu ve kalkıp yine ikişerli kamet getirdi. [1] Bunu, el-A'meş ve başkaları, Amr b. Murre'den, o, İbn Ebi Leyla yoluyla rivayet etmiştir. Aynı zamanda bu, Irak'taki tabiin ve fukaha topluluğunun da görüşüdür.

Ebu İshâk es-Sebi'î der ki: Ali ile Abdullah'ın (b. Mes'ud'un) arkadaşları, ezan ve ikameti ikişer defa tekrarlardı. İşte, nasıl ki Hicazlılar ezan ve kametlerini geçmişlerinden miras olarak devr aldılarsa, Kûfeliler de bu şekildeki ezan okuyuşlarını ve buna göre uygulamayı, aynı şekilde nesilden nesile miras olarak devr almışlardır. onların ezanı da Mekkelilerinki gibi, tekbiri dört defa tekrarlamak şeklindedir. Bundan sonra bir defe eşhedü enlâilahe illallah" yine bir defa, "ve eşhedü enne Muhammede'r Rasulullah" denilir. Son-

(1) ez- Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, I, 274-275.

ra, bir defa "hayyealesselah", yine bir defa "hayyaalelfelah" denilir. Bundan sonra müezzin, döner (terci' yapar), sesini yükselterek "eşhedü enlaîlahe illallah der" ve ezanın tamamını ikişer defa olmak üzere sonuna kadar okur.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Rahaveyh, Dâvud b. Ali, Muhammed b. Cerir et-Taberî de Rasulullah (sav)'dan rivayet edilen bütün rivayetler doğrultusunda görüş belirtmenin caiz olduğunu ifade etmişler ve bu farklı rivayetleri, mübahlık ve muhayyerlik şeklinde anlayarak şöyle derler: Bütün bunlar caizdir. Çünkü Rasulullah (sav)'dan bütün bunlar sabit olmuştur, ashabı da bunlarla amel etmiştir. İsteyen ezanın başında iki defa, Allahuekber der, isteyen bunu dört defa tekrarlar. İsteyen ezan okurken terci' yapar, isteyen terci' yapmaz. İsteyen kamet getirirken de bunları ikişerli getirir, isteyen teker teker söyler. Ancak bundan: "kadkametissalah" müstesnâdır. Çünkü bu söz, herhalûkârda iki defa tekrar edilir.

5. Tesvîb (es-Sâlatu Hayrun Mine'n-nevm Demek):

İlim adamları Tesvîb'in hükmü hususunda farklı görüşlere sahiptir. ***Tesvîb***, ise, müezzinin "es-salatu hayrun mine'n-nevm" demesidir.

Malik, Sevrî ve el-Leys derler ki: Müezzin, sabah namazında iki defa Hayye ala'l-felâh dedikten sonra, iki defa: es-Salatu hayrun mine'n-nevm der. Bu, Şafiî'nin de Irak'taki görüşüdür. Mısır'da ise: Böyle demez, demiştir.

Ebu Hanife ve arkadaşları derler ki: Dilediği takdirde ezanı bitirdikten sonra bunu söyleyebilir. Onlardan bunu, ezanın içinde söyleyeceğine dair rivayet de gelmiştir. Sabah namazında insanların uygulayageldikleri budur.

Ebu Ömer der ki: Peygamber (sav)'dan, Ebu Mahzure hadisinde Hz. Peygamber'in Ebu Mahzûre'ye sabah ezanında: "es-Salâtu hayrun mine'n-nevm" demesini emrettiği rivayet edilmiştir. [1] Yine Hz. Peygamberden bunu, Abdullah b. Zeyd yoluyla gelen hadiste söylediği de rivayet edilmiştir. [2] Enes'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sabah ezanında: "es-salâtu hayrun mine'n-nevm" denilmesi sünnettendir. İbn Ömer'den de bunu söylediğ rivayet edilmiştir. Malik'in Muvattaında söylediği şu ifadesine gelince; bana ulaştığına göre müezzin, sabah namazını haber vermek üzere Ömer b. el-Hattab'ın

(1) Ebu Mahzûre hadisinin yer aldığı bazı kaynakları bir önceki başlıkta gösterilmiştir.

(2) Abdullah b. Zeyd'in rivâyet ettiği ezana dair hadis ikinci başlıkta sözkonusu edilmiş, kaynakları da orada gösterilmişti. Ancak, Ebû Mahzûre yoluyla gelen bir kısım rivayetlerde "tesvib" sözkonusu edilmekle birlikte, İbn Zeyd hadisinde böyle bir kayda rastlayamadık. İbn Abdil-Berr, ***el-İstiskar***, IV, 74-77'de "Tesvib'e dair rivayetleri de alırken ibn Zeyd'den böyle bir rivayetten söz etmemektedir.

yanına varmış. Uyuduğunu görünce, es-savalâtu hayrun mine'n-nevm demiş. Ömer de sabah ezanında bunu söylemesini emretmiş. (1) (Ebu Ömer) der ki: Ben bunun, Ömer'den delil gösterilebilecek şekilde ve sıhhati bilinen bir yolla rivayet edilmiş olduğunu bilmiyorum. Bu hususta, Hişam b. Urve'nin, İsmail diye anılan ve tanımış olduğum (2) bir kişiden bir rivayet vardır. İbn Ebi Şeybe şunu nakletmektedir: Bize, Abde b. Süleyman, Hişam b. Urve'den, o, İsmail diye anılan bir adamdan şöyle dediğini nakletmiştir: Müezzin gelip Ömer'e sabah namazını haber vermek istedi ve "es-salatu hayrun mine'n-nevm" dedi. Ömer bunu beğendi ve müezzine: "Sen bunu, ezanında söyle" dedi.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Kanaatimce Ömer'in ona söylediği sözün anlamı şudur: Bu sözün söyleneceği yer sabah ezanıdır. Burası değildir. Sanki Ömer, daha sonra emirlerin ihdas ettikleri gibi emirin kapısı yanında bir başka nidanın (namaz için seslenişin) yapılmasını hoş görmemiş gibidir.

Yine Ebu Ömer der ki: Haberin zahiri her ne kadar bunun hilafına ise beni böyle bir açıklamaya iten - de- sebep şudur: Sabah namazında tesvîb, Hz. Ömer'in bu konuda Rasulullah (sav)'ın sünnetini ve bunu Medine'deki Bilal ve Mekke'de de Ebu Mahzûre diye bilinen müezzinlerine emretmiş olduğunu bilmediğinin sanılması sözkonusu olmayacak kadar durum ilim adamlarınca ve avam nezdinde de yaygınlık kazanmıştır. Çünkü bu, gerek Bilal'in ezan okuyuşunda bilinen ve tesbit edilmiş bir hususdur, gerekse de Ebu Mahzûre'nin sabah namazında Peygambere ezan okuyuşunda bilinen bir hususdur. İlim adamları nezdinde de meşhurdur. Veki', Süfyan'dan, o, İmran b. Müslim'den, o, Suveyd b. Ğafele'nin rivayetine göre o, (Hz. Peygamber) müezzinine: "Hayyealelfelah"'a geldiğinde: "es-Salatu hayrun mine'n-nevm de" diye haber gönderdi. İşte bu, Bilal'in ezanıdır. Bilindiği gibi Bilal, Hz. Ömer'e hiçbir vakit ezan okumamıştır. Hz. Ömer, Rasulullah (sav)'dan sonra da yalnızca bir defa Şam'a girdiği vakit Bilalin ezanını işitmiştir. (3)

6. Ezanın Okunacağı Vakit:

İlim adamları icma ile şunu kabul emişlerdir: Sabah namazı dışında kalan namazlar için sünnet olan, namaz vakti girmeden ezan okumamaktır. Yalnız sabah namazı için, Mâlik, Şafiî, Ahmed, İshâk ve Ebu Sevr'in görüşüne göre, tan yerinin ağarmasından önce ezan okunabilir. Bu konudaki delilleri ise, Rasulûllah (sav)'ın şu buyruğudur: "Şüphesiz Bilâl, henüz gece iken ezan okur. O bakımdan İbn Um Mektum ezan okuyuncaya kadar yemenize

(1) *Muvâtta*, Salât 8.
(2) İbn Abdil-Berr, *el-İstizkâr*, IV, 74'te "tanımadığım."
(3) İbn Abdil-Berr, *el-İstizkâr*, IV, 75-76.

içmenize devam ediniz." (1)

Ebu Hanife, es-Sevrî ve Muhammed b. el-Hasen ise derler ki: Vakti girmedikçe sabah namazı için ezan okunmaz. Çünkü Rasulullah (sav), Malik b. el-Huveyris ve arkadaşına şöyle demiştir: "Namaz vakti girdi mi, ezan okuyunuz. Sonra kamet getiriniz, sonra da yaşça büyük olanınız size imam olsun." (2) Ayrıca diğer namazlara sabah namazını kıyas etmek de bunu gerektirir. Hadis ehlinden bir kesim ise şöyle demiştir: Eğer mescidin iki tane müezzini varsa, onlardan birisi tan yeri ağarmadan önce ezan okur, diğeri ise, tan yeri ağardıktan sonra ezan okur.

7. Ezan Okuyan ile Kamet Getirenin Ayrı Kimseler Olmaları:

Ezan okuyan müezzinden başkasının kamet getirmesi hususunda fukaha farklı görüşlere sahiptir. Malik, Ebu Hanife ve arkadaşları bunda bir mahzur olmadığı görüşündedirler. Çünkü, Muhammed b. Abdullah b. Zeyd'in, babası (Abdullah)'dan rivayetine göre Rasulullah (sav) rüyasında gördüğü ezanı Bilâl'e öğretmesini emretmiş, bunun üzerine Bilâl de ezan okumuştu. Daha sonra da Hz. Peygamberin, Abdullah b. Zeyd'e emretmesi üzerine Abdullah da kamet getirdi. (3)

es-Sevrî, el-Leys ve Şâfiî ise, kim ezan okursa, o kamet getirir demişlerdir. Çünkü, Abdurrahman b. Ziyad b. En'um, Ziyad b. Nuaym'dan, onun, Ziyad b. el-Haris es-Sudâî'den naklettiği hadiste, Ziyad şöyle demiştir: Rasulullah (sav)'a gittim. Sabahın ilk vakti girince, bana emir verdi ben de ezan okudum. Sonra namaza kalktı. Kamet getirmek üzere Bilal geldi, fakat Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Sudalıların kardeşi (yani Sudalı olan) ezan okudu. Kim ezan okursa o kamet getirir." (4)

Ebu Ömer der ki: Abdurrahman b. Ziyad, el-İfrikî diye anılır. Hadis alimlerinin çoğu onu zayıf kabul ederler. Bu hadisi de ondan başkası rivayet etmemektedir. Önceki hadis ise, inşaallah sened bakımından daha iyidir. Eğer, el-İfrikînin hadisi sahih ise, -şunu da belirtelim ki, ilim ehli arasından onun sika olduğunu kabul eden ve ondan övgüyle söz edenler de vardır- o takdirde o hadis gereğince görüş belirtmek daha uygundur. Çünkü bu hadis,

(1) ***Buhârî***, Ezân 11-13, Savm 17, Şehâdât 11, Ahbaru'l-Âhâd 1; ***Müslim***, Siyam 36-38; ***Tirmizî***, Salât 35; ***Nesaî***, Ezân 9,10; ***Dârimî***, Salât 4; ***Muvatta***, Nidâ 14, 15; ***Müsned***, II, 9, 57, 62, 64, 73, 79, 107, 123.

(2) Daha önce 3. başlıkta geçti. Kaynakları için oraya bakınız.

(3) ***Ebû Dâvud*** Salat 30.

(4) ***Ebû Dâvud*** Salat 30; ***Tirmizî*** Salât 32; ***İbn Mâce*** Ezan 3; ***Müsned***, IV, 169.

görüş ayrılığı konusunda açık bir nastır. Ayrıca bu hadis, Abdullah b. Zeyd'in Bilal ile başından geçen olaydan daha sonradır. Sonraki bir olaydır. Rasulullah (sav)'ın sonra verdiği emrine uymak daha uygundur. Bununla birlikte ben, müezzinin muayyen tek kişi olması halinde kameti de onun getirmesini müstehab görmekteyim. Bir başkası kamet getirecek olursa, yine icma ile namaz geçerlidir. Allah'a hamd olsun.

8. Ezan Okumanın Adabı:

Ezan okuyan kimse ezanını ağır ağır okuması ve bugün birçok cahil kimsenin yaptığı gibi, ezanı kelimeleri uzatarak ve nağmeli bir şekilde okumamasıdır. Hatta, sıradan ve avamdan pek çok kimse, ezanı nağme sınırından da çıkartmış bulunuyorlar. Ezan okurken tekrarlar yapmakta ve neye kalkış tığı bilinmeyecek şekilde ezan okurken, çokça kesintilere uğratmaktadır.

Dârakutnî'nin ibn Cüreyc'den, onun, Ata'dan, onun da İbn Abbas'tan rivâyetine göre, İbn Abbas şöyle demiş: Rasulullah (sav)'ın nağmeli ezan okuyan bir müezzini vardı. Rasulullah (sav) ona şöyle buyurdu: "Ezan kolay ve rahattır. Eğer senin de ezanın kolay ve rahat olursa (ezan okumaya devam edebilirsin) aksi takdirde ezan okuma." (1)

Müezzin ezan okurken, ilim adamlarından bir topluluğa göre kıbleye yönelir. "Hayyealessalâh" ve "hayyealelfelâh" dediği takdirde de yine ilim adamlarının çoğunluğuna göre, başını sağa ve sola döndürür. Ahmed der ki: İnsanlara ezanı duyurmak kastı ile minarede olması hali dışında dönmez. İshâk da bu görüştedir.

Taharet üzere (abdestli) olması, efdal olandır.

9. Ezan Dinlemenin Adabı:

Ezanı duyan bir kimsenin, iki teşehhüdün sonuna kadar müezzinin söylediğini tekrarlaması, müstehabur. Tamamlayacak olsa da caizdir. Çünkü, Ebu Said yoluyla gelen hadis bunu gerektirmektedir. (2)

Müslim'in Sahih'inde de Ömer b. el-Hattab'dan şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Müezzin, Allahuekber, Allahuekber dediğinde, sizden herhangi bir kimse de Allahuekber, Allahuekber dese, son-

(1) *Dârakutnî,* I, 239, II, 86, Ravilerinden İshak b. Ebi Yahya'nın zayıf bir ravi olduğu kayd edilmektedir. (II, 86'da hadis ile ilgili Ebu't-Tayyib'in ta'liki)

(2) *Buharî,* Ezan 7; *Müslim,* Salât 10; *Ebû Dâvud,* Salât 36; *Tirmizî,* Salât 40; *Nesat,* Ezan 33; *İbn Mace,* Ezan 4.

ra müezzin: Eşhedü enlâilâhe illallah dese, sizden herhangi bir kimse de eşhedü ellailahe illallah dese, müezzin daha sonra: Eşhedü enne Muhammede'r-Rasulullah dese, sizden herhangi bir kimse de eşhedü enne Muhammede'r-Rasulullah dese, sonra müezzin hayyealesselâh dese, sizden herhangi bir kimse lâ havle velâ kuvvete illâ billâh dese, müezzin daha sonra: Hayyealelfelâh dese, sizden herhangi bir kimse de: Lâ havle velâ kuvvete illa billâh dese, sonra müezzin Allahuekber, Allahuekber dese, yine sizden herhangi bir kimse Allahuekber, Allahuekber dese, sonra müezzin lâ ilahe illallâh dese, sizden herhangi bir kimse de kalbinden la ilahe illallah dese cennete girer." (1)

Yine Müslim'de, Sa'd b. Ebi Vakkas'ın Rasulullah (sav)'dan naklettiği şu buyruğu da yer almaktadır: "Her kim, müezzinin ezanını işittiğinde: "(أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأن محمداً عبده ورسوله رضيت بالله ربا وبمحمد رسولا وبالإسلام دينا):Allah'tan başka ilah olmadığına, bir ve tek olduğuna, ortağı bulunmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve Rusulü olduğuna şahidlik ederim, Rabb olarak Allah'tan, Rasul olarak Muhammed'den, Din olarak da İslamdan razı oldum" diyecek olsa, geçmiş (küçük) günahları ona bağışlanır." (2)

10. Ezanın ve Müezzinin Fazileti:

Ezan ve müezzinin faziletine gelince, bu hususta da sahih bir takım rivayetler gelmiş bulunmaktadır. Bunlardan birisini Müslim, Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir. Buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Namaz için ezan okunduğunda, Şeytan, ezan sesini işitmeyeceği yere varıncaya kadar sesli yellenerek arkasını döner kaçar." (3)

Önceden de geçtiği üzere ezanın İslamın şiarı ve imanın alâmeti olması faziletini anlamak için yeterlidir.

Müezzinin faziletine gelince, Müslim, Muaviye'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben, Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Müezzinler, kıyamet gününde boyları en uzun olacak kimselerdir." (4)

İşte bu, o günün dehşetlerinden güvenlik altında olmaya bir işarettir. Çünkü araplar, boyun(un) uzunluğunu, kavmin şereflileri ve efendileri hakkında kinaye yoluyla kullanmışlardır. Nitekim, şairlerinden birisi şöyle demiştir:

---

(1) *Müslim,* Salat 12; *Ebû Dâvud* Salat 36.

(2) *Müslim,* Salat 13; *Ebû Dâvud* Salat 36; *Tirmizî,* Salât 42 *Nesaî,* Ezân 38; *İbn Mâce,* Ezân 4.

(3) *Buhârî,* Ezân 4, el-Amel fi's-Salat 18, Sehv 6; *Müslim,* Salât 16 v.d, Mesâcid 83; *Ebû Dâvud,* Salat 31; *Nesaî,* Ezân 30; *Darimî,* Salât II, 174; *Muvatta,* Nida 6; *Müsned,* II, 313,398,411...

(4) *Müslim,* Salat 14; *İbn Mâce* Ezan 5; *Müsned,* III, 169 ,264, IV, 95, 98

طوال أنضية الأعناق واللمم

"Onlar, öyle kimselerdir ki, boyunları da uzundur, kulak yumuşaklarına kadar varan saçları da."

Muvatta'da da Ebu Said el-Hudrî'den, Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinlediği kaydedilmektedir: "Müezzinin sesinin ulaştığı yere kadar olan bölgede, cin olsun, insan olsun, başka herhangi bir şey olsun onun sesini işiten her şey, mutlaka Kıyamet gününde onun lehine şahitlik edecektir." (1)

İbn Mace'nin Sünen'inde de İbn Abbas'tan şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Her kim yedi yıl süreyle ecrini Allah'tan umarak ezan okursa, ona cehennemden kurtuluş beratı yazılır." (2)

Yine İbn Mace'de İbn Ömer'den, Rasulullah (sav)'ın şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Kim oniki yıl süreyle ezan okuyacak olursa, cennet ona vacib olur. Ve her gün okuduğu ezanlara mukabil, ona altmış hasene ve her bir kamet karşılığında da otuz hasene yazılır." (3)

Ebu Hatim der ki: Bu hadisin senedi münkerdir ama hadisin kendisi sahihtir.

Osman b. Ebi'l-Âs'dan da şöyle dediği nakledilmektedir: Peygamber (sav)'ın bana son ahdi, ezanıma karşılık ücret alacak bir müezzin edinmemem şeklinde idi. Bu hadis de sabit bir hadistir. (4)

11. Ezan Karşılığında Ücret Almak:

Ezan karşılığında ücret almanın hükmü hususunda fukahanın farklı görüşleri vardır. el-Kasım b. Abdurrahman ve rey sahipleri, bunu mekruh gördükleri halde, Malik buna müsaade etmiş ve bunda mahzur yoktur, demiştir.

el-Evzaî de der ki: Bu, mekruhtur. Ancak, buna karşılık beytülmalden maîşetine yetecek kadarını almakta da bir mahzur yoktur.

Şafiî de der ki: Müezzine, ancak Peygamber (sav)'ın ganimetteki payı olan beştebirin beştebirinden verilir.

İbnü'l-Münzir der ki: Ezan karşılığında ücret almak caiz değildir. İlim

(1) *Buhârî*, Ezan 5 Bedü'l-Halk 12, Tevhid 52; *Nesaî*, Ezan 14; *Muvâtta*, Nida 5; *İbn Mâce*, Ezan 5; *Müsned*, III, 35, 43.
(2) *Tirmizî* salat 38; *İbn Mâce* Ezan 5.
(3) *İbn Mâce*, Ezan 5.
(4) Bu lafızlarla: *Tirmizî*, Salât 41; aynı manada yakın lafızlarla *Nesaî*, Ezan 32, *İbn Mâce*, Ezan 3; *Müsned*, IV, 21, 217.

adamlarımız, Ebu Mahzûre'nin hadisin delil göstererek ücret almanın lehine delil göstermişlerse de bu delillendirme su götürür. Bu hadisi, Nesaî, İbn Mace ve başkaları rivayet etmiştir.

Ebu Mahzûre der ki: Bir gurupla birlikte yola çıkmıştık. Yolun bir bölümünde iken Rasululah (sav)'ın müezzini, Rasulullah'ın yakınında namaz için ezan okudu. Biz de ondan uzaklarda yüzçevirmiş olduğumuz halde müezzinin sesini işittik. Onunla alay etmek üzere yüksek sesle onu taklid etmeye başladık.

Rasulullah (sav) bunu işitti. Bize , bazı kimseleri elçi gönderdi. Onlar bizi götürüp Peygamber'in önüne oturttular. Şöyle buyurdu:

"Sesinin yükseldiğini işittiğim kişi hanginizdi?" Beraberimdekilerin hepsi beni işaret ettiler. Doğru da söylediler. Bunun üzerine o da hepsini salıverdi, beni alıkoydu ve bana:

Kalk ve ezan oku" dedi. Ben de kalktım. Fakat o sırada Rasulullah (sav)'ın bana verdiği emirden ve onun bana emrettiği şeyden daha fazla hiçbir şeyden tiksinmiyordum. Rasulullah (sav)'ın önünde, ayakta durdum. Rasulullah bizzat ezanı bana telkin ederek şöyle dedi:

"De ki: Allahuekber, Allahuekber, Allahuekber, Allahuekber, Eşhedü enne Muhammederrasulullah, Eşhedü enne Muhammedenresulullah. Sonra bana dedi ki: "Sesini yükselt ve uzat: Eşhedü enlailahe illallah, eşhedü ellailahe illallah. Eşhedü enne Muhammederresulullah, eşhedü enne Muhammederresulullah. Hayyaalesselah, hayyealesselah.Hayyealelfelah, hayyealelfelah. Allahuekber, Allahuekber. La ilahe illallah. Sonra ezan okumayı bitirince beni çağırdı. Bana içinde bir miktar gümüş bulunan ağzı bağlı bir kese verdi. Sonra elini Ebu Mahzûre'nin alnı üzerine koydu. Daha sonra elini yüzünün üzerinde gezdirdi, sonra göğüslerinde gezdirdi. Sonra da kara ciğerinin bulunduğu yerin üzerinde bıraktı. Nihayet Rasulullah (sav)'ın eli, Ebu Mahzûre'nin göbeğine kadar vardı, sonra Rasulullah (sav) "Allah sana bereketler ihsan etsin, üzerine bereket yağdırsın" diye buyurdu. Ben, Ey Allah'ın rasulü, Mekke'de ezan okumak için bana emret dedim, o da: "Sana böyle yapmanı emir veriyorum" diye buyurdu. İçimde Rasulullah (sav)'ın emri üzerine onunla birlikte namaz için ezan okudum. Hadisin bu rivayeti İbn Mace'nin lafzıdır. (1)

(1) *İbn Mâce*, Ezan 2; *Nesaî*, Ezan 5 (bu lafızlarla) Ebû Mahzûre hadisinin yer aldığı kaynakların bir kısmı daha önceden 4. başlıkta gösterilmiştir.

12. Namazla Alay, Akıllıların Yapacağı Bir İş Değildir:

Yüce Allah'ın: **"Bu, onların akılları ermeyen bir topluluk olmalarındandır"** buyruğunun anlamı şudur: Yani onlar, kendilerini çirkin işlerden alıkoyacak aklı bulunmayan kimseler ayarındadırlar. Rivayet olunduğuna göre, Hıristiyanlardan bir kişi, Medine'de müezzinin: "Şehadet ederim ki, Muhammed Allah'ın Rasulüdür" dediğini işittiğinde, yalan söyleyen ateşte yansın dermiş. Kendisi uykuda iken bir kıvılcım evine düşmüş, evini yakmış ve evi ile birlikte o kâfiri de yakmıştı. Böylelikle bu, diğer insanlara ibret olmuştu. (1)

"Bela, kişinin taşıdığı mantığı ile alakalıdır" denilmiştir. Peygamber (sav) ile birlikte, hakkı anlayacakları vakte kadar kendilerine mühlet verilirdi. Fakat bundan sonra ise ertelenmezlerdi. Bunu İbnü'l-Arabî zikretmiştir.

قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ هَلْ تَنقِمُونَ مِنَّآ إِلَّآ أَنْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَآ أُنزِلَ
مِن قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٥٩﴾ قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكَ مَثُوبَةً
عِندَ ٱللَّهِ ۖ مَن لَّعَنَهُ ٱللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ ٱلْقِرَدَةَ وَٱلْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ
ٱلطَّٰغُوتَ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضَلُّ عَن سَوَآءِ ٱلسَّبِيلِ ﴿٦٠﴾

59. De ki: "Ey kitab ehli, sizin bizi ayıplamanız (veya: Bizden hoşlanmamanız) **Allah'a, bize indirilene, daha önce indirilenlere iman etmemizden ve şüphesiz çoğunuzun fâsıklar olmanızdan başka bir sebebi var mı?"**

60. De ki: "Allah nezdinde bundan daha kötü bir cezanın (kimlere) **olduğunu size haber vereyim mi? Allah'ın kendilerine lanet ettiği, üzerlerine gazab ettiği ve onlardan bir kısmını maymun ve domuz suretine soktuğu kişiler ve tâğûta tapanlardır. İşte bunlar, yerleri daha fena ve doğru yoldan daha çok sapmış olan kimselerdir."**

Yüce Allah'ın: **"De ki: Ey kitab ehli, sizin bizi ayıplamanız..."** buyruğu (nun) nüzûl sebebi ile ilgili olarak İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Araların-

(1) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 107-108.

da Ebû Yasir b. Ahtab ile, Rafi' b. Ebî Rafi'nin de bulunduğu yahudilerden bir topluluk, Peygamber (sav)'ın yanına gelerek, ona, peygamberlerden kime iman ettiğine dair soru sordular. O da şöyle buyurdu: ***"Biz, Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e... indirilenlere"*** buyruğundan itibaren, ***"biz ona teslim olmuşlarız"*** (el-Bakara, 2/136) buyruğunu okudu. Fakat İsa (a.s) anılınca, onun peygamberliğini inkâr ederek şöyle dediler: Allah'a yemin ederiz, biz dünyada da âhirette de nasibi sizden daha az din mensubu kimseler olduğunu bilmiyoruz. Dininizden daha kötü bir din de bilmiyoruz. Bunun üzerine bu âyet-i kerimeyle bir sonraki âyet-i kerime nâzil oldu. (1)

Bu ise, onların daha önce geçen âyet-i kerimede ezanı inkâr etmelerini ifade eden buyruklarla da ilişkilidir. Çünkü ezan, bir taraftan Allah'ın tevhidine dair şahidliği, diğer taraftan Muhammed (sav)'ın peygamberliğine şahidliği ihtiva etmektedir. Çelişki içerisinde olan ise, Allah'ın peygamberleri arasında ayırım gözetenlerin dinleridir. Yoksa, bütün peygamberlere iman edenlerin dini değildir.

(هَلْ) mı? edatındaki "lâm" harfinin (تَنْقِمُونَ): Ayıplamanız, hoşlanmamanız kelimesinin başındaki "te" harfi (mahrec) ile yakınlıkları dolayısıyla idğam edilmeleri caizdir. Bunun anlamı, bize karşı öfke duymanız, gazaplanmanız demektir. Hoşlanmamanız anlamına geldiği söylendiği gibi, tepki göstermeniz anlamına geldiği de söylenmiştir, anlamlar biribirlerine yakındır.

Bu fiilin mazi ve muzari şekilleri; (نَقَم من كذا يَنْقِم ونَقِم يَنْقَم) şekllerinde kullanılmakla birlikte, birinci şekil (yani, aynu'l fiilin mazide üstün, muzaride esreli gelmesi) daha çok kullanılır. Abdullah b. Kays er-Rukayya der ki:

مـا نَـقَمُـوا مـن بنـي أُمَيَّـة إلاَّ أنـهـم يَـحـلـمُـون إن غَـضِـبُـوا

"Ümeyye oğullarından hoşlanmayışlarının tek sebebi
Onların öfkelendikleri vakit tahammül göstermeleridir."

Kur'an-ı Kerimde de: ***"Onlar... onlardan ... intikâm almadılar"*** (el-Burûc, 85/8) buyruğunda bu şekilde kullanılmıştır. Kişiye sitemde bulunulduğunda: (نقمت على الرجل) şeklinde "kaf" harfi esreli olarak kullanılır. (ناقِم) İse, onun ismi failidir. el-Kisaî der ki: "Kaf" harfinin esreli kullanılışı bir ağızdır. Aynı şekilde birşeyden hoşlanmamayı ifade etmek üzere mazi için: (نَقَمتُ الأمر) diyerek "kaf" harfi üstün kullanıldığı gibi, esreli olarak da kullanılır. İntikâm da buradan gelmekte olup, cezalandırmak anlamındadır. İsmi (النِّقمة): Nikmet şek-

(1) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 108.

linde gelir. Çoğulu da: (نِقمات) şeklindedir. İstendiği takdirde, "kaf" harfi sakin kılınıp harekesi "nûn" harfine nakledilebilir. O takdirde nikmet, tekil için, nikam da çoğul için kullanılır.

"(إلاّ أنْ آمنّا بالله): **Allah'a... iman etmemizden başka bir sebebi"** ise, **"ayıplamanız"** ile nasb mahallindedir. Yani siz, bizim ancak Allah'a iman edişimizi ayıplıyorsunuz. Halbuki bizim hak üzere olduğumuzu da bilmektesiniz.

"Ve şüphesiz çoğunuzun fâsıklar olmanızdan" yani, imanı terketmek sûretiyle doğru yoldan çıkmanızdan, Allah'ın emrine uyma çerçevesinin dışına çıkmanızdan... başka bir sebebi mi var?

Denildiğine göre bu, birisinin diğerine söylediği şu söz kabilindendir: Sen, beni ancak, ben afif bir kimse, sen ise facir bir kimse olduğun için ayıplıyorsun. Şöyle de denilmiştir: Yani sizler, çoğunuz fâsık olduğunuzdan dolayı, bizim bu durumumuzu ayıplamaktasınız.

Yüce Allah'ın: **"De ki: Allah nezdinde bundan daha kötü bir cezanın** (kimlere) **olduğunu haber vereyim mi?"** buyruğu ise Sizin, bizi ayıplamanızdan daha kötüsünü size bildireyim mi demektir. Şöyle de açıklanmıştır: Bizim için istediğiniz hoş olmayan şeylerden daha kötüsünü bildireyim mi? Bu ise onların: Sizin dininizden daha kötü bir din bilmiyoruz, şeklindeki sözlerine bir cevaptır.

"(مَثُوبَةً): **Ceza'nın** (ceza bakımından) ise, beyan (temyiz) olmak üzere nasb edilmiştir. Bu kelime, asıl itibariyle (مفعولة) veznindedir. "Vav" harfinin harekesi (peltek) "se" harfine verilince, "vav" harfi sakin kaldı. Ondan sonraki "vav" da sakin olduğundan dolayı, bu "vav"lardan birisi hazf edildi. Mastar anlamı ile; (مَقْولة ومَجْوزة ومَضْوفة) kelimeleri de bu kabildendir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

وكنتُ إذا جارِي دَعَا لِمَضُوفَةٍ أشَمِّرُ حتى يَنْصُفَ السّاقَ مِئْزَرِي

"Ve ben, komşum beni zor ve korkulacak bir şeye çağırdığı vakit
Elbiselerimi etekler uyluğumun ortasına varıncaya kadar toplardım."

Bu kelimenin (مَفْعُلة) vezninde ve (مَكْرُمة ومَعْقُلة) kelimeleri ile aynı kalıpta olduğu da söylenmiştir.

"(مَنْ لَعَنَهُ اللهُ): **Allah'ın kendilerine lanet ettiği"** buyruğunda, "(مَنْ): Kendileri" ref' mahallindedir. Nitekim yüce Allah, bir başka yerde: ***"Bundan daha kötüsünü size haber vereyim mi?*** (O) ***ateştir"*** (el-Hac, 22/72) diye buyurmuştur. Burada ifadenin takdiri de şöyledir: "(هو لعن من لعنه الله): İşte o, Allah'ın lanetlediği kimsenin uğradığı lanettir." Bununla birlikte şu anlamda, nasb

mahallinde olması da mümkündür: De ki: Ben size bundan daha kötüsünü haber vereyim mi? Allah'ın kendilerine lanet ettiği...

"Kötü"den bedel olmak üzere cer mahallinde olması da mümkündür ve ifadenin takdiri şöyle olur: Ben size Allah'ın kime lanet ettiğini haber vereyim mi? Burada kastedilenler de yahudilerdir.

Tâğûta dair açıklamalar ise daha önceden (el-Bakara, 2/256. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yani, ve Allah'ın aralarından tâğûta ibadet eden kimseler kıldığı kimselerdir.. el-Ferrâ'ya göre burada, **"kimseler"** anlamı verilen (من) ism-i mevsulü hazf edilmiştir. Basralılar ise ism-i mevsulün hazf edilmesi caiz değildir, o bakımdan anlam şöyle olur, demektedirler: "Allah'ın kendilerine lanet ettiği... kişiler ve tâğûta tapanlardır."

İbn Vessâb ve en-Nehaî; "(أنبئكم): Size haber vereyim" buyruğunu "nun" harfini sakin olarak, (أَنْبِئُكُمْ) diye okumuşlardır. "(عَبَدَ الطَّاغُوت): Tâğûta tapanlar" buyruğunu ise Hamza, "be" harfini ötreli olarak "tâğût" kelimesinin sonundaki "te" harfini de esreli olarak okuyup, (ibadet kelimesini) "feul" vezninde mübalağa ve çokluk ifade eden bir kip halinde okumuştur. (يَقِظ ونَدُس وحَذُر): Çokça uyanık davrandı, çok iyi anladı, çok iyi sakındı kelimelerinde olduğu gibi. Bu kip ise, asıl itibari ile sıfattır.

Nabiğa'nın şu beyiti de bu kabildendir:

مِن وَحْشِ وَجْرة مَوْشِيّ أَكَارِعُه طَاوِي المَصِيرِ كَسيف الصَّيْقَل الفَرُد

"Vecra denilen yerin siyah beyaz ayaklı ve oldukça keskin eşsiz kılıcı andıran kılıç gibi zayıf vahşi hayvanlarını."

Görüldüğü gibi şair, bu beyitin son kelimesinin "re" harfini de ötreli kullanmıştır.

"Çokça ibadet edenler" anlamına gelen kelime; (جعل) soktuğu anlamındaki kelimeyle nasb olmuştur. Yani, (جعل منهم عُبُداً للطاغوت): Onlardan tağuta çokça ibadet eden kimseler kılmıştır; anlamındadır. Diğer taraftan, (عُبُد) kelimesini (الطاغوت) kelimesine izafe etmek sûretiyle tağut kelimesini esreli okumuştur.

(جَعَل) ise yarattı, varetti anlamındadır. Buyruğun anlamı şöyle olur: Ve O, aralarından tâğûta ibadette aşırıya kaçan kimseler yaratmıştır. Diğerleri ise, bu iki kelimenin birinci kelimedeki "be" harfini üstün, ikinci kelimenin sonundaki "te" harfini de üstün olarak okumuşlar ve tapma anlamına gelen kelimeyi mazi bir fiil olarak daha önce geçmiş mazi diğer fiillere (gazab etti ve lanet etti fillerine) atfetmiştir. Bu şekilde okuyanlara göre de buy-

ruğun anlamı şöyle olur: Allah'ın kendilerine lanet ettiği kimseler ile, tâğûta ibadet eden kimselerdir.

Ya da bu buyruk (جعل) ile mansub olabilir. Yani: Aralarından maymunlar, domuzlar ve tağuta ibadet edenler yaratmıştır.

(عَبَد): Tapan kelimesindeki zamiri ise; (مَنْ): Kişi, kimse kelimesinin lafzına -manasına değil- hamlederek tekil gelmiştir. Ubeyy ve İbn Mes'ud ise manaya hamlederek; (وَعَبَدُوا الطاغوتَ) :Tâğûta tapan kimseler diye okumuşlardır.

İbn Abbas (وَعُبُدَ الطَّاغُوتِ): Tâğûta tapanlar, diye okumuştur. Bu (عَبْد): Abd (kul) kelimesinin çoğulu olabilir. (رَهْن ورُهُن): Rehin, rehineler ile (سَقْف وسُقُف): Tavan, tavanlar kelimesi gibi. Yine bu (جباه) kelimesinin çoğulu da olabilir. Nitekim (مِثَال ومُثُل): Örnek, örnekler denildiği gibi. Bunun; (عبد) kelimesinin çoğulu olması da mümkündür. (رغيف ورُغُف): Bir ekmek, ekmekler gibi. (فَاهِد) 'in çoğulu da olabilir. (بازل وبُزُل): Sekiz yada dokuz yaşında azı dişi çıkan deve, develer. Anlamı ise tâğûtun hizmetkârları demektir.

Yine İbn Abbas'dan; (وعُبَّدَ الطَّاغُوتَ) şeklinde okuduğu da nakledilmiştir. Bu durumda bu kelimeyi "ibadet eden" anlamına gelen "âbid"in çoğulu kabul etmiştir. (شَاهِد وشُهُد وغَايب وغُيَّب): Hazır bulunan, Hazır bulunanlar, gaib ve gaibler denildiği gibi.

Ebû Vâkid'den denildiğine göre (عُبَّاد الطاغوتِ): Tâğûta ibadet edenler kipi, mübalağa içindir ve yine bu da "abid"in çoğuludur. (عامِلٌ وعُمَّال، وضارب وضُرَّاب): İşçi, işçiler, vuran vuranlar kelimelerinde olduğu gibi. Mahbub'un naklettiğine göre Basralılar, yine "âbid" kelimesinin çoğulu olmak üzere (وعِبَّادَ الطاغوتِ): Tâğûta tapanlar diye okumuşlardır. Ayrıca bunun kul anlamına gelen "abd" kelimesinin çoğulu olması da mümkündür. Ebu Cafer er-Rüâsî ise, meçhul kip şeklinde (وعُبِدَ الطَّاغُوتُ) diye okumuştur. İfadenin takdiri de şöyle olur: Ve aralarında tâğûta ibadet olunanlar... Amr el-Ukaylî ile İbn Bureyde ise tekil olarak (وعَابِدُ الطَّاغُوتِ) şeklinde tâğûta tapan, diye okumuştur ki, bu çoğul anlamını da vermektedir. Yine İbn Mes'ud bunu, (وعُبَدَ الطَّاغُوتِ) diye okuduğu rivayet edildiği gibi, hem ondan, hem de Ubeyy'den (وعُبِدَتِ الطَّاغُوتُ) şeklinde çoğul ve müennes olarak da okumuştur. Yüce Allah'ın: ***"Bedevi araplar dediler ki..."*** (el-Hucurat, 49/14) buyruğunda olduğu gibi. Ubeyy b. Umeyr ise, (وَأَعْبُدَ الطَّاغُوتِ) şeklinde okumuştur. Bu da (كلب وأكلب): Köpek ve köpekler şeklini hatırlatmaktadır. Böylelikle bu iki kelime oniki ayrı şekilde okunmuş olmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"İşte bunlar, yerleri daha fena... olan kimselerdir"** buyruğuna gelince; çünkü onların yeri cehennemdir. Mü'minlerin ise kalacakları yerlerde bir kötülük yoktur.

ez-Zeccâc der ki: İşte onlar, sizin söylediğinize göre bile yerleri en kötü

olanlardır, demektir. en-Nehhâs da şöyle demektedir: Bu hususta yapılan en güzel açıklamalardan birisi de şudur: İşte Allah'ın kendilerine lanet ettiği o kimseler, âhiretteki yerleri itibariyle sizin dünyadaki yerinizden -yakanıza yapışan kötülükler dolayısıyla- daha kötüdür.

Şöyle de açıklanmıştır: Allah'ın kendilerine lanet ettiği o kimseler, yer itibariyle sizi ayıplayanlardan daha kötüdürler. Yine şöyle açıklanmıştır: İşte sizi ayıplayan o kimselerin yerleri, Allah'ın kendilerine lanet ettiği kimselerin yerlerinden daha da kötüdür.

Bu âyet-i kerime nâzil olunca, müslümanlar onlara: Ey maymun ve domuzların kardeşleri diye hitab ettiler, onlar da içyüzleri ortaya çıkıp rezil olduklarından dolayı başlarını önlerine eğdiler. Şair de onlar hakkında şöyle demektedir:

فلعنة الله على اليهود إن اليهود إخوة القرود

"Allah'ın laneti yahudiler üzerinedir
Çünkü yahudiler maymunların kardeşleridir."

وَإِذَا جَآءُوكُمْ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا۟ بِٱلْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا۟ بِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ
بِمَا كَانُوا۟ يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾ وَتَرَىٰ كَثِيرًا مِّنْهُمْ يُسَـٰرِعُونَ فِى ٱلْإِثْمِ وَٱلْعُدْوَٰنِ
وَأَكْلِهِمُ ٱلسُّحْتَ ۚ لَبِئْسَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾ لَوْلَا يَنْهَىٰهُمُ ٱلرَّبَّـٰنِيُّونَ
وَٱلْأَحْبَارُ عَن قَوْلِهِمُ ٱلْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ ٱلسُّحْتَ ۚ لَبِئْسَ مَا كَانُوا۟ يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾

61. Size geldikleri zaman "iman ettik" derler. Halbuki onlar, küfürle girdiler yine küfürle çıkmışlardır. Allah gizlediklerini çok iyi bilendir.
62. Onlardan pek çok kimsenin günah işlemekte, düşmanlık yapmakta ve haram yemekte birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları şey ne kadar da kötüdür!
63. Onları günah söz söylemekten ve haram yemekten rabbânîler ve hahamlar alıkoysalar ya... Yaptıkları şey ne kadar kötü bir iştir!

Yüce Allah'ın: **"Size geldikleri zaman iman ettik derler."** Âyetinde belirtilen bu husus, münafıkların bir niteliğidir. Yani onlar, işittikleri hiçbir şeyden yararlanamazlar. Aksine, kâfir girdiler, kâfir olarak çıkıp gittiler.

"Allah, gizlediklerini çok iyi bilendir." Onların gizledikleri nifaklarını kastetmektedir.

Şöyle de denilmiştir: Burada kastedilenler, "Medine'ye girdiğiniz vakit, günün erken saatlerinde iman edenlere indirilen şeylere iman ediniz. Evlerinize döndüğünüz günün son vakitlerinde de onu inkâr ediniz, diyen, yahudilerdir. Bunlarla kastedilenlerin yahudiler olduklarına delâlet eden ise, daha önce onların sözkonusu edilmeleri ve ileride de onlardan söz edileceğidir.

Yüce Allah'ın: **"Onlardan pek çok kimsenin"** buyruğunda kastedilenler, yahudilerdir. **"Günah işlemekte, düşmanlık yapmakta"** yani, masiyet ve zulümde **"ve haram yemekte birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları şey ne kadar da kötü."**

Yüce Allah'ın: **"Onları... rabbaniler ve hahamlar alıkoysalar ya"** buyruğu, alıkoymalı değiller miydi? demektir. Neden alıkoymadılar? demektir. **"Onları alıkoymaları"**ndan kasıt ise, bu işten onları vazgeçirmeleridir.

"Rabbaniler"den kasıt, hıristiyan alimleri, **"hahamlar** (el-Ahbar)"dan kasıt ise yahudi alimleridir. Hepsi ile de yahudi alimleri kastedilmektedir, diyenler de vardır. Çünkü bu âyetler yahudiler hakkındadır.

Daha sonra yüce Allah, bu alimleri onlara bu işleri yasaklamayı terk etmeleri dolayısıyla azarlamakta ve şöyle buyurmaktadır: **"Yaptıkları şey ne kadar kötü bir iştir!"** Nitekim, **"yaptıkları şey ne kadar da kötü"** buyruğu ile günah işlemekte yarışanları da azarlamıştır.

Âyet-i kerime münkeri yasaklamayı terk eden kimsenin, tıpkı münkeri işleyen kimse gibi olduğuna delalet etmektedir. O halde âyet-i kerime iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı terketmek hususunda ilim adamlarına bir azar ihtiva etmektedir. Bu anlamdaki açıklamalar, daha önceden el-Bakara sûresi (2/44. âyetin tefsiri) ile Âl-i İmran sûresi (3/21-22. âyetin tefsirleri)'nde geçmiş bulunmaktadır. Süfyan b. Uyeyne rivayetle der ki: Bana Süfyan b. Said, Mis'ar'dan anlattı, dedi ki: Bana ulaştığına göre, bir meleğe bir kasabayı ele geçirmesi emredilmiş, o da şöyle demiş: Rabbim, o kasabada filan âbid kişi vardır. Yüce Allah da ona: "Sen, ondan başla. Çünkü (gördüğü münkerden dolayı) Benim rızam için yüzünde bir an olsun herhangi bir değişiklik olmamış bir kimsedir."

Tirmizî'nin Sahih'inde de şöyle bir hadis vardır: "İnsanlar, zalimi görüp de onun elini zulümden çekmeyecek olurlarsa, aradan fazla zaman geçmeksizin

"Yüce Allah kendi katından onların hepsini bir ceza ile cezalandırır." (1) İleride gelecektir. (63. âyetin) sonundaki: **"Yaptıkları"** fiilinde geçen "sun" (62. âyetin) sonunda geçen **"yaptıkları"** kelimesinin mastarı olan "amel" ile aynı anlamdadır. Şu kadar var ki, "sun' iyi bir şekilde yapılmayı gerektirir. Bir kılıç çok güzel ve kaliteli bir şekilde imal edilecek olursa, onun hakkında; (سيف صنيع) tabiri kullanılır.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ
يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا
وَكُفْرًا وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا
لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾

64. Yahudiler: "Allah'ın eli bağlıdır" dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlandı ve onlara lanet edildi. Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır. O, nasıl dilerse öyle infak eder. Andolsun ki, Rabbinden sana indirilen, onların çoğunun küfür ve tuğyânlarını artıracaktır. Bununla beraber aralarında kıyamet gününe kadar sürecek kin ve düşmanlık bıraktık. Onlar ne zaman bir savaş ateşi yakmak isteseler, Allah onu söndürür. Yeryüzünde fesada koşarlar. Allah ise fesatçıları sevmez.

Yüce Allah'ın: **"Yahudiler, Allah'ın eli bağlıdır, dediler"** buyruğu ile ilgili olarak İkrime şöyle der: Bu sözü Finhâs b Âzûrâ -Allah'ın laneti üzerine olsun- ve arkadaşları söylemişti. Bunlar, varlıklı kimselerdi. Muhammed (sav)'ı inkâr edince, malları azaldı ve şöyle dediler: Şüphesiz Allah cimridir. Ve Allah'ın eli bize birşeyler vermek noktasında kapalıdır (cimridir). Buna göre âyet-i kerime yahudilerin bir kısmı hakkında hususidir. Şöyle de denilmiştir: Bir topluluk bu sözü söyleyince, diğerleri de buna karşı çıkmayınca, hep birlikte bu sözü söylemiş gibi oldular.

el-Hasen der ki: Buyruğun anlamı şudur: Allah azab için bize elini uzat-

(1) *Tirmizî*, Fiten 8, Tefsir 5. sûre 17; *İbn Mâce*, Fiten 20; *Müsned*, 1, 2, 5, 7, 9.

maz. Yine şöyle denilmiştir: Peygamber (sav)'ın fakir ve malı az olduğunu diğer taraftan yüce Allah'ın: ***"Allah'a güzel bir ödünç verecek olan kimdir"*** (el-Bakara, 2/245) buyruğunu da işitip, Peygamber (sav)'ın da diyetler hususunda kendilerinden yardım istediğini görünce: Muhakkak Muhammed'in ilahı fakirdir, dediler. Cimridir, dedikleri de olmuştur. İşte onların: **"Allah'ın eli bağlıdır"** şeklindeki sözlerinin anlamı budur. Bu ifade; ***"Elini boynuna bağlanmış kılma."*** (el-İsra, 17/29) buyruğunda olduğu gibi temsili bir ifadedir. Cimri olan kimseye temsilî ifade kabilinden olmak üzere: "(جَعْدُ الأنامل ومقبوض الكفّ، وكزّ الأصابع ومغلول اليد): Parmak uçları içe doğru çekik, avucu yumuk, kapalı, parmakları yumuk, eli bağlı" gibi tabirler kullanılır.

Şair de der ki:

كانت خُراسان أرضاً إذْ يَزيدُ بها وكلُّ بـاب من الخيـرات مفتـوح
فـاستبـدلت بعـده جَعْـداً أنـامله كـأنّمـا وجهـه بـالخـلّ منضـوح

"Yezid orada olduğu sırada Horasan öyle bir yerdi ki
Onun her türlü hayır kapıları sonuna kadar açıktı.
Ondan sonra oraya onun yerine parmakları içe doğru yumuk birisi geçti
Sanki yüzüne sirke serpilmiş gibi."

Arap dilinde el anlamına gelen "yed", yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi bilinen organ hakkında kullanılır: "(وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثاً): ***Eline bir demet ot al"*** (Sa'ad, 38/41) Ancak, bu anlamın Allah için düşünülmesi imkânsızdır.

Aynı kelime, nimet anlamında da kullanılır. Araplar: "(كم يد لي عند فلان): Filanın nezdinde benim nice elim vardır" derler. Benim kendisine bol bol ihsan ettiğim nice nimet vardır, demektir.

Yine el, kuvvet anlamında da kullanılır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الأَيْدِ): ***Ve kuvvet sahibi kulumuz Dâvud'u yâdet."*** (Sâ'd, 38/17) Görüldüğü gibi burada el, kuvvet anlamındadır. Malik olmak ve kudret manasına da kullanılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Muhakkak lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir."*** (Âl-i İmran, 3/73) Yine bu kelime, sıla (zâid zamir) anlamında da kullanılır.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَاماً): ***Bizim, onlar için kendi ellerimizle... yaptıklarımızdan."*** (Yâsîn, 36/71) Yani, bizzat bizim yaptıklarımızdan anlamındadır. Bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Veya nikâh akdi elinde bulunan kimse bağışlamış olsun."*** (el-Bakara, 2/237) Yani, nikâh akdini yapmak hakkı kendisinin olan demektir. Bu kelime, desteklemek ve yardım etmek manasına da kullanılır.

Hz. Peygamberin: "(يد الله مع القاضي حتى يقضي والقاسم حتى يقسم): Hakim hükmünü verinceye, Kasim (paylaştırıcı) da paylaştırmasını bitirinceye kadar Allah'ın eli onlarla birliktedir" hadisi de bu kabildendir. (1)

Bu kelimenin kendisinden haber verilen zatın şerefine işaret etmek, onun şanını yükseltmek için fiilin o kimseye izafe edilmesi için kullanıldığı da olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır:"(يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ): ***Ey İblis, kendi ellerimle yarattığım şeye secdeden seni ne alıkoydu?"*** (Sa'd, 38/75) O halde, burada elin organa hamledilmesi mümkün değildir. Çünkü, şanı yüce Allah bir ve tektir. O'nun için bölümleme mümkün değildir. Yine buradaki anlamın güç, mülkiyet, nimet ve sıla olarak anlaşılması da düşünülemez. Zira, o takdirde Allah'ın dostu Âdem ile O'nun düşmanı İblis arasında bu nitelikler ortaklaşa sözkonusu olur ve sözü edilen şekilde onun İblise üstün kılındığı da -Ona bahşedilen özel hususun batıl oluşu sebebiyle- bu da batıl olur. O halde, geriye İblisin yaratılışı ile değil de, yalnızca Âdem'in şereflendirilmesi için yaratılması ile alakalı iki sıfata hamledilmesi ihtimalinden başka bir şey kalmıyor. Bu iki sıfatın Hz. Âdem'in yaratılışı ile ilgisi ise kudretin makdura (kudret sonucu var edilene) taalluk etmesi kabilindendir. Direkt bir taalluk ile doğrudan doğruya temas bakımından taalluk kabilinden değildir. İşte, O şanı yüce ve Mübârek Rabbimizin "O, Tevratı kendi eliyle yazdı, keramet yurdunu cennetlikler için bizzat kendi eliyle dikti" şeklinde gelen rivâyetler ile, benzer diğer buyruklar da bu şekildedir. her bir sıfatın kendi muktezâsına taalluku kabilindendir.

Yüce Allah'ın: "(غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا): **Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlandı"** buyruğunda "yâ" harfi üzerinde görülmesi gereken ötre, "ya" üzerinde ağır geldiğinden hazf edilmiştir. Anlamı, ahirette bağlanacaktır, şeklindedir. Bunun kendilerine beddua olması da mümkündür. Aynı şekilde **"söylediklerinden ötürü... onlara lanet edildi"** buyruğu da böyledir. Maksat, bize şu buyruklarında olduğu gibi bunu öğretmektir: ***"Andolsun, inşaallah elbette Mescid-i Haram'a gireceksiniz."*** (el-Feth, 48/27) Yüce Allah burada, görüldüğü gibi istisna yapmayı, (yani, gelecekte yapılacak şeyleri inşaallah kaydına bağlamayı) öğretmektedir. Nitekim ***"Ebu Leheb'in iki eli kurusun."*** (el-Mesed, 111/1) buyruğunda da bize, Ebu Leheb'e beddua etmemizi öğretmiştir:

Şöyle de denilmiştir: Maksat, onların insanların en cimrileri olduklarını anlatmaktır. Adi ve hakir olmayan hiçbir yahudi göremezsiniz. Bu görüşe göre "vav" harfi hazf edilmiştir. Yani onlar: "(يد الله مغلولة وغلت أيديهم): **Allah'ın eli bağlıdır, dediler. Halbuki asıl onların elleri bağlanmıştır." "Lanet etmek"**

(1) El-Heysemi, *Mecmau'z-Zevâid* IV, 193

ise uzaklaştırmak demektir, buna dair açıklamalar daha önceden yapılmıştı.

Yüce Allah'ın: **"Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır"** buyruğu mübteda ve haberdir. Hayır, O'nun nimeti yaygın ve açıktır, demektir. Burada "el" nimet anlamındadır.

Kimisi de şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: **"Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır"** buyruğu dolayısıyla bu yanlıştır. Zira yüce Allah'ın nimetleri sayılamayacak kadar çoktur. Nasıl olur da O'nun yalnızca yaygın iki nimetinden söz edilebilir.

Buna şöyle cevap verilmiştir: Bunun, cins için tesniye olup muayyen iki şeyi ifade eden tesniye olmaması da mümkündür. Bu da Hz. Peygamber'in: "Münafık, iki sürü koyun arasında şaşkın kalmış kararsız koyun gibidir." [1] buyruğuna benzer. Bu iki nimetin birisinin cinsi dünya nimeti, diğerininki ise ahiret nimetidir. Bu iki nimetin de biri dünyanın zahir, diğerininki de; batın olmak üzere dünyanın nimetleri olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ve açık ve gizli nimetlerini üzerinize tamamladı."*** (Lukman, 31/20)

İbn Abbas da Peygamber (sav)'ın bu hususta şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Zahir nimet, senin güzel hilkatindir. Batın nimet ise, senin için setredip gizlediği kötü amelindir." [2]

Şöyle de denilmiştir: Allah'ın iki nimeti, bütün nimetlerin kendileri vasıtasıyla ve kendilerinden meydana geldiği yağmur ve bitki nimetleridir. Burada sözü geçen nimet (el), mübalağa içindir. Nitekim Araplar, (لبيك وسعديك) :Buyur seni dinliyorum derken, (kullandıkları bu tesniye lafızlarıyla) yalnızca bunu iki defa yapmayı kast etmiyorlar. Bazan kişi, bu iş benim elimden gelmez diyerek, gücüm buna yetmez de demek istemektedir.

es-Süddî der ki: Yüce Allah'ın: **"İki eli"** buyruğunun anlamı, sevap ve ceza vermeye dair güçleridir. Ve yahudilerin: O'nun eli kendilerine azap etmekten yana çekilmiştir kendilerine azap etmeyecektir. Şeklindeki sözlerinin tam zıddınadır.

Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre'den Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Yüce Allah buyurdu ki: İnfak et, Ben de sana infak edeyim." [3] Yine Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın sağı dopdoludur. Hiçbir şey onu eksiltmez. Gece gündüz O, bol bol ihsan eder.

---

(1) *Müslim,* Sıfatu'l-Münâfikîn 17; *Nesaî,* İman 31; *Dârimî,* Mukaddime 31; *Müsned,* II, 32, 47, 82, 88, 102

(2) *Buhârî,* Tefsir 11. sûre 2,Nafakat 1; *Müslim* Zekât 36, 37; *İbn Mâce,* Keffarât, 15; *Müsned,* II, 242, 314, 464.

(3) *Buhârî,* Tefsir 11. sûre 2; Tevhid 22; *Müslim,* Zekât 37; *Tirmizi,* Tefsir 5. sûre 3; *İbni Mâce,* Mukaddime 13; *Müsned,* II, 313, 500.

Gökleri ve yeri yarattığı günden itibaren infak ettiğini bir düşünün. Bütün bunlar, O'nun sağında bulunanları eksiltmemiştir. (Yine Hz. Peygamber) buyurdu ki: Arşı su üstündedir. Diğer elinde ise, kabz (ölüm) vardır. O, yükseltir ve alçaltır." (1)

Bu hadisin bir benzeri de şanı yüce Allah'ın: *"Allah kabzeder (daraltır) ve genişletir"* (el-Bakara, 2/245) buyruğudur.

Bu (tefsirini yaptığımız) âyete gelince, İbn Mes'ud'un kıraatinde; (بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ) şeklindedir ki, bunu el-Ahfeş nakletmiştir. el-Ahfeş der ki: (يد بَسْطَةٌ) tabiri kullanılır. Yani, O'nun eli açık ve serbesttir demektir.

"O, nasıl dilerse öyle infak eder." Dilediği gibi rızık verir. Bu âyet-i kerimede "el"in kudret anlamına gelmesi de mümkündür. Yani, O'nun kudreti kapsamlıdır. Dilerse genişletir, dilerse kısar.

"Andolsun ki, Rabbinden sana indirilen" yani, Rabbinden sana indirilene andolsun ki bu, **"onların çoğunun küfür ve tuğyanlarını arttıracaktır."** Yani, Kur'an-ı kerimden bir bölüm nazil oldu mu, onlar da bunu inkâr ederek küfürleri daha bir artar.

"Bununla beraber aralarında... kin ve düşmanlık bıraktık." Mücahid der ki: Yani, yahudilerle hıristiyanların arasında. Zira, bundan önce şöyle buyurulmuştu: *"Yahudileri ve hıristiyanları veli edinmeyiniz."* (el-Maide, 5/54)

Şöyle de denilmiştir: Biz, yahudi taifeleri arasında kin ve düşmanlığı bıraktık, demektir. Nitekim, yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Sen onları bir arada sanırsın. Halbuki kalpleri darmadağınıktır."* (el-Haşr, 59/14) O bakımdan onlar, ittifak halinde değil, birbirine buğzeden kimselerdir. Diğer taraftan, Allah'ın bütün yarattıkları arasında insanların en çok buğz ettikleri kimseler onlardır.

"Onlar" yahudileri kastetmektedir, **"ne zaman bir savaş ateşi yakmak isteseler"** yani, ne zaman bu iş için güçlerini bir araya getirip hazırlıklarını yapsalar, Allah onların topluluklarını darmadağınık etmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Yahudiler, fesat çıkartıp, Allah'ın Kitabı olan Tevrata muhalefet edince, Allah da üzerlerine Buht Nassar'ı gönderdi. Sonra bir daha fesat çıkardılar. Bu sefer üzerlerine Romalı Petrus'u gönderdi. Bir daha fesat çıkartmaları üzerine, üzerlerine ateşperestleri gönderdi. Sonra yine fesat çıkartınca, Allah da üzerlerine müslümanları gönderdi. Böylelikle ne zaman işleri yoluna koyulacak olduysa, Allah da onları darmadağın etti.

Buna göre ne zaman bir ateş yaksalar ne zaman bir kötülüğü körüklemek

(1) *Buhârî*, Tefsir 11. sûre 2; Tevhid 22; *Müslim*, Zekât 37; *Tirmizî* Tefsir 5. sûre 3; *İbn Mâce*, Mukaddime 13; *Müsned*, II, 313, 500.

isteseler ve Peygamber (sav)'a karşı savaşmak üzere karar verseler, demektir. **"Allah onu söndürür."** Onları kahreder ve bu kararlarını zayıflatıp güçsüzleştirir. Burada **"ateş"** istiare yoluyla kullanılmıştır. Katade der ki: Her nerelerinde Allah onları zelil etmiştir. Yüce Allah, Peygamber (sav)'i gönderdiğinde, onlar mecusilerin elleri altında idiler.

Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Yeryüzünde fesada koşarlar."** İslamı iptal etmeye çalışırlar. Bu ise, fesadın en büyüğüdür. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada ateşten kasıt, kızgınlık ateşidir. Yani onlar, kendi nefislerinde ne zaman kızgınlık ateşini yakıp körükleseler, bedenleriyle ve içten verdikleri kararlarıyla da bu kızgınlık ateşini daha bir alevlendirmek için bir araya gelip toplanmışlarsa, zayıf ve güçsüz düşecekleri vakte kadar, Allah bu ateşi söndürmüştür. Bunu da yüce Allah Peygamber (sav)'in önünde kendisine gönderdiği yardım olmak üzere kalplerine saldığı, yerleştirdiği korku ile gerçekleştirmiştir.

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْكِتَابِ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَاَدْخَلْنٰهُمْ
جَنّٰتِ النَّعِيمِ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَمَآ اُنْزِلَ
اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ
اُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَآءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

65. Eğer Kitab ehli iman edip de sakınsalardı, elbette Biz de onların günahlarını bağışlar ve onları Naîm cennetlerine koyardık.

66. Ve eğer onlar, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbleri katından kendilerine indirileni gereği gibi uygulasalardı, şüphesiz üstlerinden ve ayakları altından (nzıklarını) yerlerdi. İçlerinden orta yolu tutan bir zümre varsa da, bir çoğunun yapmakta oldukları ise pek kötüdür.

Şanı yüce Allah'ın: "(وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ): **Eğer Kitap ehli...**" buyruğunda yer alan (أَنَّ) edatı ref' mahallindedir. Aynı şekilde -bir sonraki âyette gelecek olan: **"Ve eğer onlar Tevratı... uygulasalardı"** buyruğunda da böyledir.

"İman edip" tasdik edip, **"sakınsalardı"** yani, şirk ve günahlardan uzak

dursalardı "(لَكَفَّرْنَا عَنْهُم): **Elbette Biz de onların...bağışlardık"** buyruğunun baş tarafındaki "lam" harfi (لـ): eğer'in cevabıdır. "(كَفَّرْنَا): **Bağışlardık"** örterdik anlamındadır ki, buna dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

Tevrat'ın ve İncil'in gereği gibi ayakta tutulmasından kasıt ise, onların muktezası gereğince amel etmek ve onları tahrif etmemektir. Bu anlamdaki açıklamalar, el-Bakara Sûresi'nde (2/63-64. âyetlerin tefsirinde) yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır.

"Rableri katından kendilerine indirileni." Yani, Kur'an-ı Kerim'i. Kastedilenin peygamberlere verilen kitaplar olduğu da söylenmiştir.

"Şüphesiz üstlerinden ve ayakları altından yerlerdi" İbn Abbas ve başkaları der ki: Bununla yağmur ve bitkiler kast edilmektedir. Bu da onların kıtlık ve kuraklık içerisinde bulunduklarına delalet etmektedir.

Şöyle de açıklanmıştır: Anlamı şudur: O takdirde Biz, onların rızıklarını genişletir ve ardı arkasına rızıklarını yerlerdi. "Alt ve üstün" anılmasından kasıt ise, dünyada onlara ihsan edilecek nimetlerin çokluğunu ifade etmek için mübalağalı bir ifade kullanmaktır.

Şu buyruklar da bu âyeti andırmaktadır: ***"Kim Allah'tan korkarsa, ona bir kurtuluş yeri ihsan eder ve ona ummadığı bir yerden rızık verir"*** (et-Talak, 65/2-3); ***"Ve eğer onlar o yol üzere dosdoğru gitseler, elbette Biz de onlara bol bol su içirirdik"*** (el-Cin, 72/16); ***"Eğer o ülkeler halkı iman edip de sakınmış olsalardı, üzerlerine gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık."*** (el-A'raf, 7/96) Böylelikle yüce Allah -bu âyetlerde de görüldüğü gibi- takva sahibi olmayı, rızık sebeplerinden birisi olarak değerlendirmiş ve şükreden kimseye de üzerindeki nimetini daha da artıracağını vadederek: ***"Andolsun ki şükrederseniz, elbette size artırırım"*** (İbrahim, 14/7) diye buyurmuştur.

Daha sonra yüce Allah, onların aralarından orta yolu seçen kimseler olduklarını haber vermektedir. Bunlar ise, Necaşî, Selman ve Abdullah b. Selam gibi aralarından iman eden mü'minlerdir. Bu gibi kimseler, orta yolu seçerek, İsa ve Muhammed (ikisine de selam olsun) hakkında ancak onlara yakışan şeyleri söylediler.

Orta yolu seçenlerin iman etmedikleri halde (Peygamber ve mü'minlere) eziyet etmeyen, onlarla alay etmeyen kimseler oldukları da söylenmiştir.

Orta yolu seçmek (iktisad), amelde mu'tedil olmaktır. Ve bu kelime, kasd'dan gelmektedir ki, kasd da bir şeyi yapmak istemektir. Bu kelime, aynı anlamda olmak üzere harf-i cersiz mefule geçiş yaptığı gibi, "lâm" ve "ila" harf-i cerleriyle de geçişi yapılır ve mana değişmez.

"Yapmakta oldukları ise pek kötüdür!" Onlar, ne kötü iş yaptılar! Peygamberleri yalanladılar, ilahi kitapları tahrif ettiler ve haram yediler.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ۖ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ
رِسَالَتَهُ ۚ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٦٧﴾

67. Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer böyle yapmazsan, O'nun risâletini tebliğ etmemiş olursun. Allah, seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğuna hidâyet vermez.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Rasulün Görevi Tebliğ Etmektir:

Yüce Allah'ın: **"Ey peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et"** buyruğunun tebliği açıkça yap demek olduğu söylenmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, İslam'ın ilk dönemlerinde müşriklerin korkusu ile tebliğini gizliyordu. Daha sonra bu âyet-i kerimede tebliğini açıkça yapması emrolundu. Allah da onu insanlardan koruyacağını bildirdi. Ömer (r.a), müslüman olduğunu ilk olarak açığa vuran ve: "Gizlice Allah'a ibadet etmeyiz" diyen kimsedir. İşte yüce Allah'ın: *"Ey peygamber! Sana da, mü'minlerden sana uyanlara da Allah yeter"* (el-Enfal, 8/64) âyeti de bu hususta nazil olmuştur.

Böylelikle âyet-i kerime: Peygamber (sav) din ile ilgili herhangi bir hususu takiye olmak üzere gizlemiştir, diyenlerin görüşlerinin reddolunduğuna, bu görüşlerin batıl olduğuna delalet etmektedir. Böyle diyenler, Râfizîlerdir.

Yine âyet-i kerime, Hz. Peygamber'in herhangi bir kimseye din ile ilgili herhangi bir hususu gizlice bildirmemiş olduğuna da delalat etmektedir. Çünkü, âyet sana indirilenlerin tamamını açıktan açığa tebliğ et demektir. Eğer böyle olmasaydı yüce Allah'ın: **"Eğer böyle yapmazsan O'nun risaletini tebliğ etmemiş olursun"** buyruğunun herhangi bir anlam ifade etmesi sözkonusu olmazdı.

Şu açıklama da yapılmıştır: Esedoğullarından Cahş kızı Zeynep ile ilgili, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Bundan başka açıklamalar da yapılmıştır. Ancak, doğru olan, âyetin umum ifade ettiği görüşüdür.

İbn Abbas der ki: Buyruğun anlamı şudur: Rabbinden sana indirilenlerin tümünü tebliğ et. Eğer ondan herhangi bir şey gizleyecek olursan, O'nun risâletini tebliğ etmemiş olursun. Bu, hem Peygamber (sav)'a, hem de onun ümmeti arasında ilim taşıyıcılarına Peygamberin şeriati ile ilgili hiçbir şeyi gizlememelerine dair bir direktiftir. Yüce Allah, Peygamber'inin kendisine bil-

dirmiş olduğu vahiyden hiçbir şey gizlemeyeceğini bilmiştir.

Müslim'in Sahihinde de Mesruk yoluyla Hz. Aişe'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Her kim sana Muhammed (sav)'ın vahiyden herhangi bir şey gizlediğini söyleyecek olursa, şunu bil ki o kimse yalan söylemiştir. Yüce Allah ise: **"Ey peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer böyle yapmazsan, O'nun risâletini tebliğ etmemiş olursun"** diye buyurmaktadır. (1)

Allah; Muhammed Allah'ın kendisine vahyettiği şeyler arasından insanların muhtaç oldukları birşeyi gizlemiştir, diyen Rafizilerin müstehakkını versin.

2. Hz. Peygamber'in Allah Tarafından Korunması:

Yüce Allah'ın: **"Allah seni insanlardan koruyacaktır"** buyruğu, O'nun peygamberliğine bir delildir. Çünkü Yüce Allah, Onun masum olduğunu haber vermektedir. Yüce Allah tarafından masumiyeti teminat altına alınan kimsenin Allah'ın kendisine emretmiş olduklarından herhangi bir şeyi terketmiş olması mümkün değildir.

Bu âyetin nüzul sebebine gelince, Peygamber (sav) bir ağaç altında konaklamış iken, bedevi bir arap gelip Hz. Peygamberin kılıcını çekti ve Peygambere: Seni benden kim kurtarabilir? diye sordu.Hz. Peygamber Allah cevabını verince, bedevi arabın korkudan eli titredi ve kılıç elinden düştü. Başını beyni dağılıncaya kadar ağaca vurdu. Bunu, el-Mehdevî nakletmektedir. Kadı Iyad da bunu *"eş-Şifa"* adlı kitabında zikrederek şöyle der: Bu olay, Sahih'te de rivâyet edilmiş (2) ve sözü geçen kimsenin Gavres b. Haris olduğu, Peygamber (sav)'ın kendisini affetmesi üzerine kavmine dönüp: Ben size insanların en hayırlılarının yanından geliyorum, dediği de zikredilmiştir. Bu anlamdaki açıklamalar da yine bu sûrede yüce Allah'ın: *"Hani bir topluluk size ellerini uzatmak istemişlerdi de..."* (el-Maide, 5/11) âyeti ile, yine en-Nisa sûresinde korku namazı (en-Nisa, 4/102. âyet, 11. başlıkta) sözkonusu edilirken yeterince açıklanmış bulunmaktadır.

Müslim'in Sahih'inde de Cabir b. Abdullah'tan şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasulullah (sav) ile birlikte Necid taraflarına doğru bir gaza yaptık. Rasulullah (sav) oldukça dikenli ve büyük bir ağaç türü olup, el-Idah diye bilinen ağaçlardan pekçok ağaçın bulunduğu bir vadide bize yetişti. Rasulullah (sav) bir ağacın altına indi ve o ağacın dallarından birisine kılıcını astı. İnsanlar da ağaçların gölgeleri altına sığınmak üzere vadinin değişik yerle-

(1) *Buhârî,* Tefsir 5, Sûre 7, 53. süre 1, Tevhid 46; *Müslim* İman 287; *Tirmizî* Tefsir 6. Sûre 5, 53. Sûre 3; *Müsned,* VI, 50

(2) *Buhârî,* Meğâzi 31; *Müsned,* III, 390.

rine dağıldılar. Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Ben uyuyorken bir adam yanıma geldi, kılıcımı aldı. O, tepemde duruyorken uyandım. Bir de baktım ki kılıcım elinde kınından sıyrılmış olarak duruyor. Bana: Seni benden kim koruyabilir? dedi. Ben de Allah, dedim. İkinci bir defa seni benden kim koruyabilir? dedi, ben yine: Allah dedim. Bu sefer, kılıcı tutup kınına soktu. İşte o adam şu oturan kişidir, dedi," Daha sonra Rasulullah (sav) ona herhangi bir şey demedi. (1)

İbn Abbas da şöyle demektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Allah bana risaletini gönderince, ben bunu yerine getirememekten korktum. İnsanlar arasında beni yalanlayacakların da bulunacağını bildim. Allah da bu âyet-i kerimeyi indirdi." (2)

Ebu Talib, her gün Rasulullah (sav) ile birlikte onu korumak üzere Haşim oğullarından bazı kimseler gönderirdi. Nihâyet: **"Allah seni insanlardan koruyacaktır"** buyruğu nazil olunca, Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Amcacığım, Allah beni cinlerden de insanlardan da korumuş bulunuyor. O bakımdan, beni koruyacak kimselere ihtiyacım yok." (3)

Derim ki: Bu rivâyetler bütün bunların Mekke'de cereyan etmiş olmasını, âyet-i kerimenin de Mekke'de inmiş olmasını gerektirmektedir. Oysa durum böyle değildir. Çünkü bu sûrenin icma ile Medine'de indiğine dair açıklamalar da önceden geçmiş bulunmaktadır. Bu âyet-i kerimenin Medine'de indiğine delâlet eden hususlardan birisi de Müslim'in Sahih'inde Hz. Aişe'den rivâyet ettiği şu sözleridir: Rasulullah (sav) Medine'ye gelişinden sonra bir gece uyuyamadı ve şöyle buyurdu: "Keşke ashabımdan salih bir adam bu gece gelip beni korusa." Hz. Aişe der ki: Biz bu durumda iken, birbirine değen silahların seslerini işittik. Hz. Peygamber: "Kim o?" deyince, O, Sa'd b. Ebi Vakkas dedi. Rasulullah (sav): "Ne diye geldin" deyince, şöyle dedi: İçime Rasulullah (sav) adına bir korku düştü. Onu korumaya geldim. Rasulullah (sav) Ona dua etti, sonra da uyudu.(4)

Müslim'in Sahih'inden başkalarında da şöyle denmektedir: Aişe dedi ki: Biz bu durumda iken silah sesi duydum. Hz. Peygamber: "Kim o" deyince, gelenler: Biz Saad ve Huzeyfe'yiz seni korumaya geldik, dediler. Bunun üzerine Peygamber uykuya daldı öyle ki, onun derin uykudan mütevellid ses çıkardığını dahi duydum. Ve sonra bu âyet-i kerime nazil oldu. Bu sefer Rasulullah (sav) başını deriden yapılmış çadırından dışarı çıkartıp: "Ey insan-

(1) *Müslim* Fedâil 13.
(2) el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l Kur'an*, s. 204.
(3) el-Vâhidî, *a.g.e.* s. 205; el-Hesemi, *Mecma'uz. Zevâid*, VII, 17.
(4) *Buhâri*, Cihad 70; *Müslim*, Fedâilu's-Sahabe, 39, 40.

lar, haydi gidiniz. Artık Allah beni korumasına aldı" diye buyurdu. (1)

Medineliler; "(رِسَالَاتِهِ): Risaletlerini" diye çoğul olarak okumuşlardır. Ebu Amr ile Kûfeliler ise, "(رِسَالَتَهُ): Risaletini" şeklinde tekil olarak okumuşlardır. en-Nehhas der ki: Her iki kıraat de güzeldir. Fakat çoğul daha açıktır. Çünkü Rasulullah (sav)'a vahiy önce kısım kısım iniyor, sonra onu beyan ediyordu. Tekil gelmesi de çokluğa delâlet eder. Çünkü bu burada mastar kipidir. Mastar ise, çoğunlukla lafzı ile türüne delaleti dolayısıyla çoğul ve ikil olarak zikredilmez. Yüce Allah'ın: "(وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا): ***Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, siz onları sayamazsınız"*** (İbrahim, 14/34) buyruğunda olduğu gibi.

"Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğuna hidayet vermez" yani, onları doğruya iletmez. Hidâyete dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Sen tebliğ et, hidâyete gelince o Bize aittir. Bu buyruğun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Rasule düşen ancak tebliğdir"*** (el-Maide, 5/99) buyruğudur. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ
وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ ۗ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ
رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا ۖ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾

68. De ki: "Ey kitap ehli, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni gereği gibi uygulamadıkça bir şeye sahip olamazsınız." Andolsun ki, Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun küfür ve tuğyânlarını elbette arttıracaktır. O halde artık o kâfirler topluluğuna üzülme.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

İbn Abbas der ki: Yahudilerden bir topluluk Peygamber (sav)'e gelip şöyle dediler: Sen, Tevrat'ın Allah'tan gelmiş hak bir kitap olduğunu kabul etmiyor musun? Hz. Peygamber ediyorum, deyince şöyle dediler: Biz de ona

(1) *Tirmizi* Tefsir 5. sûre 4 (yakın lafızlarla)

iman ediyoruz. Fakat onun dışında kalan kitaplara iman etmiyoruz. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu.

Yani sizler, her iki kitapta (Tevrat ve İncil'de) yer alan Muhammed (sav)'a iman edip, her iki kitabın belirttiği bu hüküm gereğince de amel etmedikçe, din namına bir şeye sahip olamazsınız. Ebu Ali el-Farisî der ki: Bunun, her iki kitabın nesh edilmeden önceki halleri hakkında sözkonusu olması mümkündür.

2. Allah'tan Gelen Hak, Kitap Ehlinin Ancak İnkârlarını Arttırmıştır:

Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki, Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun küfür ve tuğyanlarını elbette arttıracaktır."** Yani, sana indirilene kâfir olacaklar ve böylelikle küfürlerine küfür katmış olacaklardır.

Tuğyan; zulümde haddi aşmak ve bu konuda ileriye gitmek demektir. Çünkü, zulmün kimisi büyük, kimisi küçüktür. Her kim, küçük zulmün sınırını aşacak olursa, artık tuğyân etmiş olur. Yüce Allah'ın şu buyruğu da buradan gelmektedir: "(كَلَّا إِنَّ الإِنْسَانَ لَيَطْغَى) : ***Sakın... çünkü insan gerçekten tuğyân eder."*** (el-Alak, 96/6) Yani, hakkın dışına çıkmak hususunda sınırı aşar.

3. Kâfirler İçin Üzülme:

Yüce Allah'ın: **"O halde artık o kâfirler topluluğuna üzülme"** buyruğu onlar için kederlenme demektir. (أسِيَ يَأسَى أسًى) fiili, üzülmeyi ifade etmek için kullanılır. Şair der ki:

وَانحَلبتْ عيناه من فَرْطِ الأَسَى

"Ve aşırı kederinden gözlerinden yaş süzüldü."

Bu buyruk, Peygamber (sav)'a bir tesellidir. Üzülmesini yasaklamak için değildir. Zira o, bunun önüne geçemezdi. Ancak, bir teselli ve kendisini üzüntüye maruz bırakmayı yasaklamaktadır. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce Âl-i İmran Sûresi'nin son taraflarında (3/176) yeterince geçmiş bulunmaktadır.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَىٰ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾

69. İman edenlerle yahudiler, sabiîler ve hıristiyanlar(dan), kim Allah'a ve âhiret gününe iman edip de iyi amellerde bulunursa, onlar için hiçbir korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir.

Bütün bunlara dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Bunları tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

"Yahudiler" daha önce geçen "iman edenler"e atf olduğu gibi, "sabiîler" de-el-Kisaî ve el-Ahfeş'in görüşlerine göre- daha önce geçen "yahudiler" kelimesindeki zamire atfedilmiştir. en-Nehhâs der ki: Ben, ez-Zeccâc'ı kendisine el-Ahfeş ve el-Kisaî'nin görüşlerinin zikredildiği sırada şöyle derken dinledim: Bu, iki bakımdan bir yanlışlıktır.

Birincisi, te'kid edilmedikçe, merfu' zamire atıf çirkin bir şeydir. İkincisi ise, atıf edilen kendisine atıf edilenle ortaktır. Buna göre mana itibariyle : Sabiîler de yahudiliğin kapsamına girmiş olur. Ancak bu imkânsız bir şeydir. el-Ferrâ ise şöyle demiştir: **"Sâbiîler"** kelimesinin merfu' gelmesinin caiz oluşunun sebebi: (إنّ) edatı amel bakımından zayıftır. Bu nedenle ancak isme etki eder, amele etki etmez. "(الّذِين): **ler, kimseler"** kelimesinde ise i'rab açıkça gözükmemektedir. O nedenle i'rab bu iki hususta birisi üzerinde cereyan etmiştir. Bu nedenle sözün aslına dönülerek "Sabiîler" kelimesinin merfû gelmesi caiz olmuştur.

ez-Zeccâc der ki: Üzerinde i'rabın etkisinin görüldüğü ile i'rabın görülmediği kelimenin durumu aslında aynıdır. el-Halil ve Sibeveyh ise şöyle demişlerdir: Burada **"sâbiîler"** kelimesinin merfu olması takdim ve tehire hamledilir. İfadenin takdiri şöyledir:

إن الـذين آمنـوا الذين هـادوا من آمن بالله واليـوم الآخر وعمـل صالحـاً

فـلا خـوف عليهم ولا هم يحـزنـون والصابئون والنصارى كذلك

"İman edenlerle yahudiler (den) kim Allah'a ve âhiret gününe iman edip de iyi amellerde bulunursa, onlar için hiçbir korku yoktur. Onlar üzülecek de değillerdir. Sabiîler ve hıristiyanların durumu da böyledir." Sibeveyh de buna benzer (takdim ve tehir'in bulunduğu) şöyle bir beyiti nakletmektedir:

وإلاّ فـاعـلمـوا أنّـا وانـتـم بُـغـاةٌ مـا بَقِينَـا فـي شِـقَـاقِ

"Aksi takdirde şunu biliniz ki, muhakkak ki bizler ve sizler.
Ayrılık içerisinde kaldığımız sürece bâğî (yani fesatçılık yapan,) kimseleriz."

Dâbi' el-el-Buruumi der ki:

فمن يبكُ امسى بالمدينةِ رَحْلُه فإني وَقَيَّارٌ بِها لَغَريبُ

"Kim yükü ve bineği ile birlikte Medine'de gecelemişse
Şüphesiz ki ben ve Kayyâr (atının veya devesinin adıdır)da orada yabancıyızdır."

Âyet-i kerimedeki (إِنْ): **Muhakkak"** edatı "evet" anlamına gelen (نعم) anlamında kullanılmıştır. Buna göre, "sâbiîler" anlamındaki kelime mübteda olarak merfu'dur. Haberi ise, ikincisinin ona delâleti dolayısıyla hazıf edilmiştir. Buna göre, "sâbiîler" kelimesinin atf edilmesi, sözün tamam oluşundan ve isim ile haberin de sona erişinden sonra tahakkuk etmiştir.

Şair Kays er-Rukayyat da der ki:

بكَرَ العَواذِلُ في الصَّبا ح يلُمْنَني وألُومُهُنَّهْ
ويَقُلْنَ شَيْبٌ قد عَلاَ كَ وقد كَبِرت فقلت إنَّهْ

"Kınayıcı kadınlar sabahleyin
Erkenden başladılar beni kınamaya. Ben de kınarım onları
Derler ki: Senin başın ağardı
Ve yaşlandın. Ben de:Evet öyledir, dedim."

el-Ahfeş der ki: Burada (إنّه); evet anlamındadır. Sonundaki "he" harfi ise, sekt (yani susarak durak yapmak) için gelmiştir.

لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ وَأَرْسَلْنَآ إِلَيْهِمْ رُسُلًا ۖ كُلَّمَا جَآءَهُمْ
رَسُولٌۢ بِمَا لَا تَهْوَىٰٓ أَنفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا۟ وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ ﴿٧٠﴾

70. Andolsun Biz, İsrailoğullarından sapasağlam bir söz almış ve onlara peygamberler göndermiştik. Onlara, hoşlarına gitmeyen şeyleri getiren bir peygamberin geldiği her seferinde kimisini yalanladılar, kimisini de öldürdüler.

Yüce Allah'ın: **"Andolsun Biz, İsrailoğullarından sapasağlam bir söz almış ve onlara peygamberler göndermiştik"** buyruğunda sözü geçen söz almanın mahiyetine dair açıklamalar daha önce, el-Bakara Sûresi'nde (2/27. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bu söz Allah'tan başkasına ibadet etmemek ve diğer hususları kapsar.

Bu âyet-i kerimedeki anlam da şudur: Sen, kâfirler topluluğuna üzülme! Çünkü Biz, onların ileri sürebilecekleri bir mazeret bırakmadık. Onlara peygamberler gönderdiğimiz halde sözlerini bozdular. Bütün bunlar ise, sûrenin başlangıcını teşkil eden: ***"Akidleri yerine getirin"*** (el-Mâide, 5/1) buyruğu ile alakalıdır.

"Onlara" yani, yahudilere **"hoşlarına gitmeyen"** hevâlarına uygun düşmeyen **"şeyleri getiren bir peygamberin geldiği her seferinde kimisini yalanladılar, kimisini de öldürdüler."** Yani, kimi peygamberleri yalanlayıp kimi peygamberleri öldürdüler. İsa ve onun gibi diğer peygamberleri yalanladıkları gibi, Zekeriyya, Yahya ve bunlar dışında birtakım peygamberleri de öldürdüler.

Burada (muzari) fiil şeklinde: "(يقتلون): Öldürürler, öldürüyorlar" diye kullanılması, âyetin başına riâyet içindir. Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, kimi peygamberleri yalanladılar. Kimilerini de öldürdüler. Kimi peygamberleri yalanlarlar, kimi peygamberleri öldürürler. Yani bu, onların alışkanlıkları ve adetleridir. Böylelikle ifade daha özlü bir şekilde kullanılmış olmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Kimi peygamberleri yalanladılar öldürmediler, kimi peygamberleri hem öldürdüler, hem yalanladılar. Buna göre; (يقتلون): Öldürdüler kelimesi, "(فريقا): Kimi" kelimesinin sıfatıdır.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَحَسِبُوٓا۟ أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا۟ وَصَمُّوا۟ ثُمَّ تَابَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ
ثُمَّ عَمُوا۟ وَصَمُّوا۟ كَثِيرٌ مِّنْهُمْ ۚ وَٱللَّهُ بَصِيرٌۢ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾

71. Bir belâ gelmeyecek sandılar da (hakkı) **görmez ve işitmez oldular. Sonra Allah onların tevbelerini kabul etti. Sonra onlardan bir çoğu yine** (hakkı) **görmez ve işitmez oldular. Allah, yaptıklarını görendir.**

Yüce Allah'ın: **"Bir belâ gelmeyecek sandılar"** buyruğunun anlamı şudur: Kendilerinden söz alınmış olan bu kimseler, aziz ve celil olan Allah tarafın-

dan çeşitli zorluk ve sıkıntılar ile denenmeyeceklerini ve belalarla karşılaşmayacaklarını zannettiler. Onlar bir taraftan: Biz, Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz sözlerine aldandıkları için, diğer taraftan uzun süre kendilerine verilen mühlete kandıkları için böyle düşündüler.

Ebû Amr, Hamza ve el-Kisaî; (تَكُونُ): Olmayacak (mealde: gelmeyecek) kelimesini merfu' olarak okudukları halde, diğerleri bunu mansub okumuşlardır. Merfu' okuyuş ise, (حَسِبَ): Sandı kelimesinin; (عَلِمَ وَتَيَقَّنَ): Bildi, kesin olarak bildi, anlamlarına göredir. (أَنْ): İse, şeddeli (ve muhakkak anlamını ifade eden) den tahfif edilmiştir. (لا) olumsuzluk edatının gelmesi ise, bunun şeddesiz oluşu dolayısıyla yerini tutmak için (ivaz) gelmiştir. Zamirin hazf edilmesi de nahivcilerin, hemen akabinde fiilin gelmesini hoş görmeyişlerinden ve bu edatın hemen fiilin başına gelme özelliğini taşımayışından dolayıdır. O bakımdan, bu edat ile fiilin arasına (لا) gelmiştir.

Sözü geçen fiili, mansub olarak okuyanlar ise, (أَنْ)'ı fiili nasb eden edatlardan kabul etmişlerdir. Buna göre; "(حَسِبَ) :Sandı" fiilini de asıl anlamı olan şüphe ve diğer manaları üzere kabul etmişlerdir.

Sibeveyh der ki: (حسبت ألا يقولُ ذلك) denilirse, "ben onun bunu söylediğini zannettim" anlamına gelir. Dilersen bunu (yani muzari fiili) nasb da edebilirsin. en-Nehhas ise der ki: "(حَسِبَ): Sandı" ve benzerlerinde, nahivcilere göre daha güzeldir.

Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

أَلَا زَعَمَتْ بَسْبَاسَةُ الْيَوْمَ أَنَّنِي كَبِرْتُ وَأَلَّا يَشْهَدُ اللَّهْوَ أَمْثَالِي

"Şunu bilin ki, Besbâse (adlı kadın) iddia etti ki, bugün gerçekten ben Yaşlandım ve benim gibileri eğlencelerde hazır bulunmazlar."

Burada da olduğu gibi ref' edilmesinin daha güzel oluşu (حسب) ve benzeri olan diğer fiillerin, kesin bilmek ayarında bir anlam ifade edişleri dolayısıyladır. Çünkü bu, fiilen sabit olan bir şeydir.

Yüce Allah'ın: **"Görmez ve işitmez oldular."** Yani, hidâyeti görmez, hakkı da işitmez hale geldiler. Zira onlar, ne gördüklerinden, ne de işittiklerinden yararlandılar.

"Sonra Allah, onların tevbelerini kabul etti" buyruğunda hazfedilmiş kelimeler vardır. Yani, Ben başlarına bela getirdim. Bunun üzerine tevbe ettiler, Allah da kıtlığı sona erdirmek, yahut da iman ettikleri takdirde Allah'ın

tevbelerini kabul edeceğine dair kendilerine haber verecek olan Muhammed (sav)'i göndermek suretiyle tevbelerini kabul etti. İşte **"Allah onların tevbelerini kabul etti"** buyruğunun açıklaması budur. Yani, iman edip tasdik ettikleri takdirde Allah tevbelerini kabul eder. Yoksa onlar gerçekten tevbe etmişler, anlamında değildir.

"Sonra onlardan birçoğu yine görmez ve işitmez oldular." Yani, Muhammed (sav) vasıtasıyla, hakkın kendilerine besbelli oluşundan sonra, **"onların pekçoğu görmez oldular, işitmez oldular."** "(كثير): **Bir çok"** kelimesinin merfu' olması, "vav"dan (görmez ve işitmez oldular anlamındaki kelimelerdeki çoğul zamirden) bedel oluşundandır.

el-Ahfeş Said der ki: (Bu) bir kimsenin, (رأيت قومك ثلثيهم): Kavmini, onların üçteikisini gördüm, demek gibidir. Arzu edilecek olursa, Bir mübtedâ takdiri dolayısıyla da merfu' olduğu kabul edilebilir. Yani: (العُمْيُ والصُّمُّ منهم كثيرٌ); ya da (العُمْيُ والصُّمُّ كثيرٌ منهم): Körler ve sağırlar aralarında pek çoktur, takdirinde de olabilir.

Dördüncü bir cevap da bunu (أكلونى البراغيثُ): Beni pireler yediler, şeklinde söyleyenlerin söyleyişine göre olabilir.(1)

Nitekim şairin şu beyiti de bu kabildendir:

ولـكـن دِيَـافِـيٌّ أبـوه وأمُّـه بِحَوْرَانَ يَعْصِرنَ السَّلِيطَ أقَارِبُه

"Ama onun annesi de babası da Diyaflıdırlar
Havran'da onun akrabaları zeytin yağı sıkarlar."

Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu kabildendir: "(وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا): ***Zulmedenler, aralarında gizlice danıştılar...***" (el-Enbiyâ, 21/3) Kur'an'dan başka yerlerde, (كثيراً): Bir çok kelimesinin (benzer cümle kuruluşlarında) hazf edilmiş bir masdarın sıfatı olmak üzere mansûb gelmesi de mümkündür.

(1) Fail ve nâib-i fâil'de en uygun şekil, bunlarda amel eden fiilin tesniye (ikil) yada cemi (çoğul) alâmeti alınadan gelmesidir. Ancak araplar arasında bu hallerde de fiilin sonuna tesniye ve cemi' alametleri getirenler vardır.." (İbn Hişâm, *Şüzûr'z-Zeheb*, s. 176. v.d.) Âyet-i kerime'de: "Onlardan bir çoğu yine görmez ve işitmez oldular" buyruğunda "görmez ve işitmez" fiillerinin sonuna çoğul alameti gelmiştir. Bu alametin gelmemesi daha çok görülen bir anlatım tarzı olmakla birlikte gelmiş olması nasıl açıklanabilir? Merhum müfessir buna dair açıklama şekillerine değinmiş bulunmaktadır. Beni pireler yediler" şeklindeki kullanıma uygun olduğunu söylemek de bu açıklama şekillerinden biridir.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوٓا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ ۖ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ ۖ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ ۖ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾

72. Andolsun ki: "Meryem oğlu Mesih, hakikaten Allah'ın kendisidir" diyenler kâfir oldular. Halbuki Mesih: "Ey İsrailoğulları! benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin" demişti. Çünkü kim Allah'a ortak koşarsa, şüphesiz Allah, cenneti ona haram kılmıştır. Onun varacağı yer ise ateştir. Zulmedenlerin de hiçbir yardımcıları yoktur.

Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki: 'Meryem oğlu Mesih, hakikaten Allah'ın kendisidir' diyenler kâfir oldular"** buyruğunda sözü geçen, bu sözü söyleyen fırka Yakubîlerdir.

Yüce Allah onların da kabul ettikleri kat'i bir delille bu iddialarını reddederek şöyle buyurmaktadır: **"Halbuki Mesih: Ey İsrailoğulları! benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin"** demişti.

Yani Mesih'ın kendisi: Rabbim, Ey Allah'ım diyen bir kimse olduğuna göre, nasıl olur da kendi kendisine dua edebilir ve kendisinden isteklerde bulunabilir? Bu imkânsız bir şeydir.

"Çünkü kim Allah'a ortak koşarsa..." Bir görüşe göre bu buyruklar da Hz. İsa'nın sözleri arasında yer alır. Bir diğer görüşe göre, yüce Allah Hz. İsa'nın sözünü naklettikten sonra kendisi söze devam buyurmuştur. Şirk koşmak ise, O'nunla birlikte bir var edicinin varlığına inanmak demektir.

"Mesih" kelimesinin türeyişi ile ilgili açıklamalar daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/45-46. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunduğundan tekrarlamanın anlamı yoktur.

"Zulmedenlerin de hiçbir yardımcıları yoktur."

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا إِلَٰهٌ
وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ
وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧٤﴾

73. "Allah, gerçekten üçün üçüncüsüdür, diyenler" de andolsun kâfir oldular. Halbuki, bir tek ilâhtan başka hiçbir ilâh yoktur. Eğer söylediklerinden vazgeçmezlerse, içlerinden o kâfir olanlara andolsun ki, pek acıklı bir azap dokunacaktır.

74. Hâlâ Allah'a tevbe etmeyecek ve O'ndan mağfiret dilemeyecekler mi? Halbuki Allah, günahları bağışlayandır, mağfiret edendir.

Yüce Allah'ın: **"Allah, gerçekten üçün üçüncüsüdür, diyenler de andolsun kâfir oldular."** Üç ilahın biridir. anlamındadır. Burada (ثالث) üçüncü kelimesinin tenvinli okunması, ez-Zeccâc ve başkalarından nakledildiğine göre caiz değildir. Ancak, bu hususta arapların bir başka kullanımları da vardır. Onlar: (رابع ثلاثة): Üçün dördüncüsü derler Buna göre, cer ve nasb da caizdir. Zira, bunun anlamı, onlardan birisi olmak suretiyle üçü dört yapan kişi demektir. Aynı şekilde; (ثالث اثنين): İkinin üçüncüsü denilmesi halinde de tenvinli gelmesi caizdir.

Bu görüş, hıristiyan fırkalarından olan Melkânî, Nasturî ve Yakubîlerin görüşüdür. Çünkü bu fırkalar, Baba, Oğul ve Ruhul- kudüs bir tek ilahtır, derler. Bunlar, ayrı ayrı üç ilahtır demezler, Mezheblerinden anlaşılan budur. Ancak bunu kabul etmek ve itiraf etmek onlar için kaçınılmaz olduğu halde, bunu sözlü olarak ifade etmekten kaçınırlar. Bu durumda olan kimselerin ise, söylemeleri gereken ifadeyi de dile getirmeleri gerekir. Zira onlar, oğul bir ilah, baba bir ilah ve Ruhu'ul kudüs bir ilahtır, derler. Bu hususlaki açıklamalar, daha önce en-Nisâ Sûresi'nde (4/171. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Allah bu sözü söyledikleri için onların kâfir olduklarını ifade ettikten sonra şöyle buyurmaktadır:

"Halbuki bir tek ilâhtan başka hiçbir ilâh yoktur." Yani, az önce geçtiği gibi, onların iddialarına göre -bunu sözlü olarak açıkça ifade etmeseler dahi- üç ilâhı kabul ettiklerini söylemek zorunda olmakla birlikte, ilâh birden

çok değildir. el-Bakara Sûresi'nde "vâhid : bir, tek" kelimesinin anlamına dair açıklamalar, (2/163. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Buradaki; (من) edatı zaiddir. (O bakımdan meâlde karşılığı yoktur). Kur'ân-ı Kerim dışında benzer ibarelerde istisnâ olmak üzere (إلهٌ واحدٌ): Bir tek ilah denilmesi mümkündür. el-Kisaî, bedel olmak üzere; esreli okuyuşa da uygun kabul etmiştir.

"Eğer vazgeçmezlerse" yani, teslîsi söylemekten geri durmayacak olurlarsa, andolsun ki dünyada da ahirette de onlara pek acıklı bir azap dokunacaktır.

"Hâlâ... tevbe etmeyecekler mi"? Bu, hem onların durumunu anlatmakta, hem de onlara bir azardır. Yani, artık O'na tevbe etsinler ve O'ndan günahlarını bağışlayıp örtmesini dilesinler. Maksat, aralarından kâfir olanlar, küfürde ısrar edenlerdir. Özellikle kâfirlerin sözkonusu edilmesi ise, bu sözleri söyleyenlerin (aralarından iman edenlerin değil de) kâfirler oluşundan dolayıdır.

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ ۖ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ ۖ
وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ ۖ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ ۗ انْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ
الْآيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾

75. Meryem oğlu Mesih, bir rasûlden başka bir şey değildi. Ondan önce de rasûller gelip geçmiştir. Anası ise sıddîka (dosdoğru) **bir kadındı. İkisi de yemek yerlerdi. Bizim, âyetleri onlara nasıl açıkladığımıza bir bak! Sonra da onların nasıl döndürüldüklerine bir bak!**

Yüce Allah'ın: **"Meryem oğlu Mesih, bir rasûlden başka bir şey değildi. Ondan önce de rasûller gelip geçmiştir"** buyruğu, mübtedâ ve haberdir. Yani Mesih, her ne kadar mucizeler göstermiş bir kimse ise de bütün peygamberler mucize göstermişlerdir. Eğer o bir ilah olsaydı, o halde bütün peygamberlerin de ilah kabul edilmesi gerekirdi. İşte bununla, hem onların sözleri reddedilmekte, hem de onlara karşı bir delil gösterilmektedir.

Daha sonra, delil getirmekte işi ileriye götürerek şöyle buyurmaktadır: **"Anası ise sıddîka** (dosdoğru) **bir kadındı."** Bu da mübtedâ ve haberdir. **"İkisi de yemek yerlerdi."** Yani o, hem bir anadan doğmuştur, hem de onun Rab-

bi, sahibi vardır. Analar tarafından doğurulup yemek yiyen bir kimse ise, diğer yaratıklar gibi sonradan varedilmiş, sonradan yaratılmış demektir. Onlardan hiçbir kimse bunu reddedememektedir. Peki, kendisi Rabbe kul olan bir kimse, nasıl Rabb olabilir?

Hıristiyanların iddia ettikleri: O, Nasûtu (insan kimliği (ile) yemek yerdi, lahûtu (ilah kimliği ile) değil şeklindeki sözlerine gelince bu, onların işi karışıklığa götürmeleridir. Hiçbir şekilde ilah olan ilah olmayana karışmaz. Eğer kadimin muhdese (ezelî olanın sonradan yaratılmışa) karışması mümkün olsaydı, kadimin de muhdes olması mümkün olurdu. İsa hakkında bu düşünülebilirse, başkası hakkında da düşünülebilmelidir. Öyle ki: Lahût, her muhdese karışmıştır denilebilmelidir.

Bazı müfessirler de yüce Allah'ın: **"İkisi de yemek yerlerdi"** buyruğunun büyük ve küçük abdest yaptıklarından kinaye olduğunu söylemişlerdir. İşte bunda da her ikisinin de birer beşer olduğuna delalet vardır. Meryem, kadın bir peygamber değildi diyenler de, yüce Allah'ın: **"Anası ise sıddîka bir kadındı"** buyruğunu delil göstermişlerdir.

Derim ki: Ancak bunun delil olması tartışılabilir. Çünkü, İdris (a.s) gibi; peygamber bir kadın olmakla birlikte sıddîka olması da mümkündür. Nitekim Âl-i İmran Sûresi'nde (3/42. âyetin tefsirinde) buna delâlet eden açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ona "sıddîka" denilişinin sebebine gelince, Rabbinin âyetlerini çokça tasdik etmesi ve oğlunun kendisine haber verdiği hususları da aynı şekilde doğrulaması idi. Bu açıklamalar el-Hasen ve başkalarından nakledilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

"Bizim, âyetleri (kesin delilleri) **onlara nasıl açıkladığımıza bir bak!. Sonra da onların nasıl döndürüldüklerine bir bak!"** Yani, bu açıklamalardan sonra haktan nasıl çevirildiklerini bir gör. Döndürme fiilini ifade eden kelime (انّى يأنّك) Onu döndürdü, döndürür, şeklinde kullanılır.

Bu buyruklar, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin kanaatlerini reddetmektedir.

قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ۚ وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٧٦﴾

76. De ki: "Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve hiçbir zarar vermeye gücü yetmeyen şeye ibadet mi ediyorsunuz? Halbuki Allah, işitendir, hakkıyla bilendir."

Yüce Allah'ın: **"De ki: Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve hiçbir zarar vermeye gücü yetmeyen şeye mi ibadet ediyorsunuz?"** buyruğu, açıklamaları ve onlara karşı delil ortaya koymayı daha da ileriye götürmektedir. Yani sizler, İsa'nın bir zamanlar annesinin karnında bir cenin olduğunu, hiçbir kimseye bir fayda ve bir zarar veremediğini kabul etmektesiniz. İsa'nın geçirdiği hallerden bir halde, işitmez, görmez, birşey bilmez, fayda sağlamaz, zarar vermez bir durumda olduğunu kabul ettiğinize göre, siz onu nasıl ilâh edindiniz?

"Halbuki Allah, işitendir, hakkıyla bilendir." Yani O, ezelden beri işitendir, bilendir. Fayda ve zarar verebilendir. İşte ancak bu niteliğe sahip olan gerçek anlamda ilâh olabilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا
أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ
سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٧٧﴾

77. De ki: "Ey kitab ehli, dininizde haksız yere haddi aşmayın. Bundan önce sapıklığa düşmüş, birçok kimseyi saptırmış ve sonra da dümdüz bir yoldan sapagelmiş bir kavmin hevâlarına uymayın!"

Yüce Allah'ın: **"De ki: Ey kitab ehli, dininizde haksız yere haddi aşmayın"** yani, yahudi ve hıristiyanların İsa hakkında aşırıya gittikleri gibi siz de aşırı gitmeyin.

Yahudilerin aşırıya gitmeleri, Hz. İsa hakkında onun nikâhlı evlilik sonucu dünyaya gelmiş bir çocuk olmadığını söylemeleridir. Hıristiyanların aşırıya gitmeleri ise, O'nun ilâh olduğunu iddia etmeleridir.

Aşırıya gitmek (ğuluv), haddi aşmak, sınırı çiğneyip geçmek demektir. Buna dair açıklamalar, en-Nisa Sûresi'nde (4/171. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"... Bir kavmin hevâlarına uymayın"** buyruğundaki **hevâlar** (ehvâ), hevâ kelimesinin çoğuludur. Buna dair açıklamalar el- Bakara sûresinde (2/87. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Hevâ'ya bu adın veriliş sebebi, sahibini ateşe kadar götürmesinden (aynı kökten gelen ve uçurumdan yuvarlamak anlamını veren yehvî fiili ile izah etmektedir) dolayıdır.

"Bundan önce sapıklığa düşmüş" buyruğuyla yahudiler kastedilmektedir. **"Bir çok kimseyi saptırmış"** yani insanların çoğunu da sapıklığa götürmüş, **"ve sonra da dümdüz yoldan sapagelmiş bir kavmin hevâlarına uymayın."** Yani, Muhammed (sav)'ın doğru ve mutedil yolundan sapagelmiş bir kavmin hevâlarına uymayın. **"Sapıklığa düşmüş"** anlamının tekrarlanması şu demektir: Bunlar, önceden sapıtmış oldukları gibi sonradan da sapıtmışlardır. Maksat ise, sapıklığı ilk olarak ortaya koyan ve sapıklığın gereğini yapan, böylelikle de sapıklık yolunu açan yahudi ve hıristiyanların geçmişteki ileri gelenleri, önderleridir.

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى
ابْنِ مَرْيَمَ ۚ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾

78. İsrailoğullarından kâfir olanlar, Dâvud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lanetlenmişlerdir. Bu, onların isyan etmeleri ve haddi aşmalarından dolayı idi.

Yüce Allah'ın: **"İsrailoğullarından kâfir olanlar, Dâvud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lanetlenmişlerdir"** buyruğu ile ilgili açıklanacak tek bir husus vardır. O da; peygamberlerin soyundan gelenler olsalar dahi, kâfirlere lanet okumanın caiz olduğu nesebin kazandırdığı şerefin, bu gibi kâfirler hakkında mutlak olarak lanetlemeye engel olmadığıdır.

"Dâvud'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle" buyruğunun anlamı ise: Zeburda da İncil'de de bunlara lanet edilmiştir demektir. Çünkü Zebur Hz. Dâvud'un dili, İncil de Hz. İsa'nın dili demektir. Yani Allah onlara her iki kitapda da lanet etmiştir. Bu kelimelerin (Zebur ve İncil'in) türeyişleri daha önceden açıklanmıştır.

Mücahid, Katade ve başkaları der ki: Onlara lanet edilmesi, maymunlara ve domuzlara dönüştürülmeleri demektir. Ebu Malik de der ki: Hz. Dâvud'un diliyle lanete uğrayanlar maymunlara dönüştürüldüler. Hz. İsa'nın diliyle lanete uğrayanlar ise domuzlara dönüştürüldüler.

İbn Abbas da der ki: Dâvud diliyle lanet edilenler Ashabu's-Sebt yani, cumartesi yasağını çiğneyenlerdir. Hz. İsa'nın diliyle lanet edilenler ise, Hz. İsa'ya sofranın (Maidenin) indirilişinden sonra o mucizeyi inkâr edenlerdir. Buna benzer bir rivâyet, Peygamber (sav)'den de nakledilmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Muhammed (sav)'ı inkâr eden öncekiler de sonra-

kiler de Dâvud ve İsa'nın diliyle lanetlenmişlerdir. Çünkü, bunların hepsine Muhammed (sav)'ın Allah tarafından gönderilecek bir peygamber olduğu bildirilmişti. O bakımdan bu iki peygamber de Muhammed (sav)'a kâfir olanları lanetlemişlerdir.

Yüce Allah'ın: **"Bu onların isyan etmeleri...nden dolayı idi"** buyruğuna gelince, buradaki (ذلك): Bu, mübtedâ olarak ref' mahallindedir. Yani, onlara yapılan bu lanet, isyân etmelerinden ötürüdür. Bir mübtedâ takdiri de mümkündür. Yani, durumun böyle olması, onların isyan etmelerinden dolayıdır. Nasb mahallinde olması da mümkündür. Yani: İsyanları ve haddi aşmalarından dolayı Biz onlara bunu yaptık, demektir.

كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾

79. Onlar, işledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Onların yapmakta oldukları gerçekten ne kötü bir şeydi!

Yüce Allah'ın: **"Onlar, işledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı"** buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Münkerden Sakındırmanın Gereği:

Yüce Allah'ın: **"Onlar... birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı."** Yani, biri ötekini kötülükten vazgeçirmeye gayret etmezdi. **"Onların yapmakta oldukları gerçekten ne kötü bir şeydi"** buyruğu da kötülükten sakındırmayı terkettiklerinden dolayı bir yergidir. Onlardan sonra gelenler de onlar gibi davranacak olurlarsa, aynı şekilde yerilirler.

Ebu Dâvud Abdullah b. Mes'ud'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "İsrailoğullarının ilk eksikliği şöyle başlamıştı. Onlardan birileri (münker işleyen) birisini ilk gördüğünde ona: Ey filan, Allah'tan kork ve yapmakta olduğun şu işi terket. Çünkü bu işi yapmak senin için helal değildir der, fakat ertesi günü onunla karşılaşır, ancak bu durumu, onunla birlikte oturup yiyip içmesine engel teşkil etmezdi. Onlar bu işi yapınca, Allah da onların kalplerini birbirine çarptı." Daha sonra Hz. Peygamber: ***"İsrailoğullarından kâfir olanlar Dâvud'un ve Meryem oğul İsa'nın diliyle lanetlenmişlerdir. Bu, onların isyan etmeleri ve haddi aşmalarından dolayı***

idi." (el-Maide, 5/78) buyruğundan itibaren: ***"Fakat onlardan birçoğu fasık kimselerdir"*** (el-Maide, 5/81) âyetine kadar olan bölümleri okuduktan sonra şöyle buyurdu: "Allah'a yemin ederim ki hayır (böyle olmaz), ya iyiliği emreder, kötülükten alıkoyar, zalimin elini tutarak onun hakkın dışına çıkmasına fırsat vermez, yalnızca hak işlemeye mecbur edersiniz, yahut da Allah sizin de kalplerinizi birbirine çarpar ve onları lanetlediği gibi sizi de lanetler." Bu hadisi Tirmizî de rivayet etmiştir. (1)

2. Münkerden Alıkoymanın Hükmü:

İbn Atiyye der ki: Gücü yeten, kendisine ve müslümanlara zarar gelmeyeceğinden emin olan kimse için kötülüğü sakındırmanın (nehy anil münker yapmanın) farz olduğu hususunda icma gerçekleşmiştir. Şâyet bir kötülük gelmesinden korkacak olursa, kalbiyle ona karşı çıkar ve o münker işleyen kimseden uzak kalır, onunla birlikte oturup kalkmaz. İleri derecedeki ilim sahibi kimseler de şöyle demiştir: Kötülükten alıkoyan kimsenin hiçbir masiyet işlemeyen bir kimse olması şartı yoktur. Aksine, isyankâr kimseler de birbirlerini kötülükten alıkoymaya çalışmalıdırlar.

Kimi usul alimleri de : Birbirleriyle kadeh tokuşturanların da bu işten vazgeçirmeye çalışmaları bir farzdır, der bu âyet-i kerimeyi delil göstererek şunu söylerler: Çünkü yüce Allah'ın: **"Onlar işledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı"** buyruğu, bu işi işlemekte ortak olmalarını ve birbirlerini bu kötülükten vazgeçirmeyi terkleri dolayısıyla yerilmiş olmalarını gerektirmektedir.

Yine âyet-i kerimede, günahkârlarla oturup kalkmanın yasaklığına ve onları terk edip onlardan uzaklaşmanın emredildiğine delil vardır. Yüce Allah bunu, yahudilerin yaptıklarını reddeden bir uslup ile indirdiği şu buyruğunda daha da pekiştirmektedir: **"Onlardan birçok kimsenin kâfirleri veli edindiklerini görürsün."**

"(ما كانوا): **Oldukları şey"** buyruğundaki "(ما): **Şey"** lafzının nasb mahallinde ondan sonraki ifadelerinde ona sıfat olması mümkündür. İfade: "(لبئس شيئا كانوا يفعلونه): Onların yaptıkları o şey, gerçekten de kötü idi" takdirin de olur. Ya da ref' mahallinde ve; (الذي) anlamında olması da mümkündür.

تَرَىٰ كَثِيرًا مِّنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ
أَنفُسُهُمْ أَن سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾

(1) *Ebû Dâvud,* Melâhim 17; *Tirmizî,* Tefsir 5. sûre 6, 7; *İbn Mâce,* Fiten 20.

80. Onlardan birçok kimsenin kâfirleri veli edindiklerini görürsün. Nefislerinin kendilerine hazırladığı şey ne kötü şeydir! Çünkü Allah onlara gazap etmiştir. Azapta da ebedi kalıcıdırlar.

Yüce Allah'ın: **"Onlardan"** yani, yahudilerden **"birçok kimsenin"** Kâ'b b. el-Eşref ve arkadaşları diye açıklandığı gibi, Mücahid, münafıkların kastedildiğini ifade etmiştir. **"Kâfirleri"** yani, dinleri üzerinde olmadıkları halde müşrikleri, **"veli edindiklerini görürsün. Nefislerinin kendilerine hazırladığı şey"** yani, güzel ve süslü gösterdiği şey **"ne çirkin şeydir!"** Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Kendileri için ve öldükten sonraki hayatları için dünyadan gönderdikleri şey ne kadar kötüdür.

Yüce Allah'ın: "(أَنْ سَخِطَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ): **Çünkü Allah onlara gazab etmiştir"** buyruğundaki (أَنْ) edatı şu sözde olduğu gibi bir mübteda takdirine binaen ref' mahallindedir: "(بِئْسَ رَجُلاً زَيْدٌ): Zeyd ne kötü bir adamdır."

Şöyle de denilmiştir: Bu, yüce Allah'ın: "(لَبِئْسَ): Ne kötü" (den) sonra gelen (مَا) dan bedeldir. Ancak, bu edatın nekire kabul edilmesi gerekir ve yine o takdirde ref' mahallinde olur.

Bunun "(لأن سخط الله عليهم): **Çünkü Allah onlara gazab etmiştir"** anlamında nasb mahallinde olması da mümkündür. (Meal buna göre yapılmıştır).

"Azapta da ebedi kalıcıdırlar" buyruğu da mübtedâ ve haberdir.

وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ
أَوْلِيَاءَ وَلٰكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

81. Eğer Allah'a, Peygamber'e ve O'na indirilene iman etmiş olsalardı, onları veli edinmezlerdi. Fakat onlardan bir çoğu fâsık kimselerdir."

Yüce Allah'ın: **"Eğer Allah'a, Peygamber'e ve O'na indirilene iman etmiş olsalardı, onları veli edinmezlerdi"** buyruğu; bir kâfiri veli edinen bir kimsenin onun inandığı gibi inanması ve yaptığı işlerden razı olması, halinde; kâfir olduğuna delâlet etmektedir.

"Fakat onların birçoğu fasık kimselerdir." Yani, getirdiği buyrukları tahrif ettikleri için kendi peygamberlerine iman etmenin dışına çıkmış, ya-

hut da münafıklıkları dolayısıyla, Muhammed (sav)'a imanın dışına çıkmış kimselerdir.

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا ۖ وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُم مَّوَدَّةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾

82. Andolsun, insanlar arasında iman edenlere düşmanlıkta en şiddetli olanların yahudiler ve müşrikler olduğunu bulacaksın. İman edenlere sevgi (beslemeleri) **bakımından en yakınlarını da: "Biz hıristiyanlarız" diyenleri bulacaksın. Bu, aralarında keşişlerin, rahiplerin olmasından ve onların büyüklük taslamamalarındandır.**

Yüce Allah'ın: "(لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ): **Andolsun, insanlar arasında iman edenlere düşmanlıkta en şiddetli olanların yahudiler... olduğunu bulacaksın"** buyruğunda geçen "lâm" harfi, kasem (yemin) lâmı'dır. el-Halil ve Sibevyeh'in görüşüne göre, fiilin sonunda gelen "nun" ise, hal ile müstakbel (gelecek) arasındaki farkı göstermek için gelmiştir.

"(عَدَاوَةً): **Düşmanlık** (bakımından)" buyruğu ise temyiz olarak mansub gelmiştir. Aynı şekilde: "(وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُم مَّوَدَّةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ): **İman edenlere sevgi bakımından en yakınlarını da: Biz hıristiyanlarız, diyenleri bulacaksın"** buyruğu da böyledir.

Âyetin Nüzûl Sebebi:

İbn İshâk'ın *Sîyret*'i ve diğerlerinde meşhur olduğuna göre bu âyet-i kerime, müşriklerden ve onların işkencelerinden korkarak müslümanların birinci Habeşistan Hicreti diye bilinen hicretleri esnasında Necaşî'nin ve arkadaşlarının yanına gitmeleri üzerine; onlar hakkında nazil olmuştur. Sayıca az değillerdi. Daha sonra Rasulullah (sav) Medine'ye hicret etti, fakat kendileri Hz. Peygamber'e ulaşamadılar. Çünkü Rasulullah (sav) ile kendileri arasına (yani yanına gitmelerine) ortadaki savaş hali engel olmuştu.

Bedir vakasında Allah'ın takdiri ile kâfirlerin ileri gelenleri öldürülünce, Kureyş kâfirleri şöyle dediler: Siz, intikâmınızı Habeşistan topraklarında alabi-

lirsiniz. Necaşî'ye bir takım hediyeler ile aranızdaki görüş sahibi kimselerden iki kişi gönderiniz. Belki yanında bulunanları size verir ve siz de Bedir'de sizden öldürülenlere karşılık onları öldürebilirsiniz. Bunun üzerine Kureyş kâfirleri, Amr b. el-Âs ile Abdullah b. Ebi Rebia'yı bir takım hediyelerle göndermişler. Peygamber (sav) da bunu işitince, Amr b. Umeyye ed-Damrî'yi (Habeşistan'a) gönderdi ve onunla birlikte Necaşî'ye verilmek üzere bir mektup verdi. Amr b. Umeyye, Necaşî'nin yanına vardı. Ona Rasulullah (sav)'ın mektubunu okudu. Daha sonra da Cafer b. Ebi Talib ile Muhacirleri çağırdı. Ayrıca, rahiplere ve keşişlere de haber göndererek onları bir araya topladı. Arkasından Cafer'e bunlara Kur'ân-ı Kerim okumasını emretti. O da Meryem Sûresi'ni okudu. Yerlerinden gözleri yaşla dola dola kalktılar. İşte yüce Allah: **"İman edenlere sevgi beslemeleri bakımından en yakınlarını da: Biz hristiyanlarız diyenleri bulacaksın"** âyetini bunlar hakkında indirdi. Bunu: ***"Artık bizi şahid olanlarla beraber yaz"*** (el-Mâide 5, 83) buyruğunu okudu.

Bu hadisi Ebu Dâvud şöylece senedini zikrederek rivâyet etmiştir: Bize, Muhammed b. Seleme el-Muradî anlattı, dedi ki: Bize İbn Vehb anlattı dedi ki: Bana Yunus, İbn Şihab'dan haber verdi. İbn Şihab, Ebu Bekr b. Abdurrahman b. el-Haris b. Hişam ile Said b. el-Müseyyeb ve Urve b. ez-Zübeyr'den naklettiğine göre ilk hicret, müslümanların Habeşistan'a yaptıkları hicrettir... dedikten sonra hadisi uzun uzadıya nakletti. (1)

Beyhakî de İbn İshâk'tan naklederek der ki: Peygamber (sav) Mekke'de bulunduğu sırada Habeşistanda durumunun duyulması üzerine yirmi veya ona yakın sayıda hıristiyan, huzurana gelmişlerdi. Onu Mescidde buldular. Onunla konuştular, sorular sordular. Kureyş'ten bazı kimseler de Kâ'benin etrafındaki sohbet meclislerinde oturuyorlardı. Bu hıristiyanlar, Rasulullah (sav)'a sormak istedikleri soruları bitirince, Rasulullah (sav) onları çağırdı, onlara Kur'an-ı Kerim okudu. Kur'an-ı Kerim'i dinleyince, gözleri yaşla doldu. Sonra Hz. Peygamber'in davetini kabul edip ona iman ettiler, onu tasdik ettiler. Kitaplarında durumuna ait niteliklerin onda bulunduğunu gördüler. Hz. Peygamber'in yanından kalkıp gittiklerinde Ebu Cehil, Kureyşli bir gurup ile birlikte karşılarına çıkıp onlara şöyle dediler: Allah sizin gibi kâfileyi iflah ettirmesin. Geride bıraktığınız sizin dindaşlarınız sizi kendileri adına bu adama dair haberleri kendilerine götürmek üzere gönderdiler. Fakat siz, onunla oturur oturmaz hemen dininizi bıraktınız ve size söyledikleri şeylerde onu doğruladınız. Sizden daha ahmak bir kâfile bilmiyoruz dediler; -ya da buna benzer şeyler söylediler. Bunun üzerine şu cevabı verdiler: Selam sizlere. Biz,

(1) Rivâyeti ***Ebû Dâvud'da*** tespit edemedik, Burada anlatılanlar ile meselâ, ***Müsned***, I, 201 v.d., 461, V, 290'daki rivayetlerle karşılaştırınız.

sizinle cahillik yarışına girmeyeceğiz. Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz sizindir. Biz, kendi adımıza iyilik yapmaktan geri durmayız.

Denildiğine göre, bu gelen kâfile Necranlı hıristiyanlardan idi. İşte: *"Önceden kendilerine kitap verdiğimiz kimseler ona inanıyorlar... Size selam olsun. Biz cahilleri aramayız"* (el-Kasas, 28/52-55) âyetlerinin, bu kimseler hakkında nazil olduğu da söylenmektedir.

Yine denildiğine göre, Cafer ve arkadaşları, Peygamber (sav)'ın huzuruna üzerlerinde yün elbiseler bulunduğu halde yetmiş kişi ile birlikte geldiler. Aralarında altmış ikisi Habeşistanlı, sekizi de Şamlı idiler. Şamlı olanlar ise, Rahib Bahira, İdris, Eşref, Ebrehe, Sümame, Rusem, Dureyd ve Eymen adındaki kimseler idiler. Rasulullah (sav) bunlara Yâsîn Sûresi'ni sonuna kadar okudu. Onlar da Kur'an-ı Kerimi dinleyince ağladılar ve iman edip şöyle dediler: Bu, İsa'ya inenlere ne kadar da benziyor. Bunun üzerine haklarında: **"Andolsun insanlar arasında iman edenlere düşmanlıkta en şiddetli olanların yahudiler ve müşrikler olduğunu bulacaksın. İman edenlere sevgi bakımından en yakınlarını da: Biz hıristiyanlarız diyenleri bulacaksın"** âyeti nazil oldu. Yani, Necaşî'nin gönderdiği heyet hakkında bu buyruk nazil olmuştur. Bunlar ise manastırlarda yaşayan kimselerdi.

Said b. Cübeyr de der ki: Yine yüce Allah bunlar hakkında: *"Ondan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler ona inanıyorlar... İşte bunlara iki kere ecirleri verilir..."* (el-Kasas, 28/52-54) âyetlerini indirdi.

Mukatil ve el-Kelbî der ki: Bunlar, Necran'lı Haris b. Kâ'boğullarından, kırk, Habeşistanlılardan otuz iki, Şam halkından da altmış sekiz kişi idiler.

Katade ise der ki: Bu âyet-i kerime kitab ehlinden olup, İsa'nın getirmiş olduğu hak şeriat üzere bulunan bir takım kimseler hakkında inmiştir.. Allah, Muhammed (sav)'ı peygamber olarak gönderince ona iman ettiler, Yüce Allah da onlardan övgü ile sözetti.

Yüce Allah'ın: "(ذٰلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا): **Bu, aralarında keşişlerin, rahiplerin olmasından..."** buyruğunda geçen; (القِسِّيسِين): **Keşişler"** lafzının tekili; (قِسٌّ وقِسِّيس)'dir. Kutrub bu açıklamayı yapmıştır. Keşiş (Kıssis), bilgin demektir. Bu kelimenin aslı, bir şeyi izleyip onu ele geçirmek istemek demek olan; (قس) den gelmektedir.

Şair recez vezninde şöyle demiştir:

يُصْبِحْنَ عن قَسِّ الأذى غَوَافِلا

"O kadınlar eziyet verici (laf alıp götürme) lerden,
bunların arkasına takılmaktan habersizdirler."

(وقُشْست أصوائهم بالليل): İse, geceleyin seslerine ne söylediklerini anlamak için kulak verdim demektir. (القس): Nemime (laf alıp götürmek) demektir. Yine kiss, din ve ilim bakımından hıristiyanlıkta bir makamın adıdır. Çoğulu (القسيون) şeklinde gelir. (القسيس) da böyledir. Buna göre, (القسيون): Âlim ve âbidlere tabi olanlar, onların arkalarından gidenler demektir. (قسيس) kelimesinin çoğulu kırık (قساوسة) şeklinde de kullanılır. Burada çoğulda gelmesi gereken iki "sin"den birisi "vav"a değiştirilmiştir. Bunun aslı ise, (قساسسة) şeklindedir. İki "sin"den birisini "sin"lerin çokluğu dolayısıyla "vav"a dönüştürmüşlerdir.

(القسيس) lafzı ya arapçadır veya rumca olup, araplar bunu dillerine katmışlar; böylelikle bu kelime de onların dillerinden bir kelime haline gelmiştir. Zira Kitab-ı Kerimde (mukkaddime bölümünde) geçtiği üzere arapça olmayan bir kelime yoktur. Ebu Bekr el-Enbârî der ki: Bize babam anlattı: Bize, Nasr b. Dâvud anlattı: Bize Ebu Ubeyde anlattı dedi, ki: Muaviye b. Hişam'dan bana nakledildiğine göre, Muaviye, Nusayr et-Tai'den, o, es-Salt'dan, o, Hamiye b. Rebat'tan naklen dedi ki: Ben, Selman'a: **"Bu aralarında keşişlerin ve rahiplerin olmasından....dır"** buyruğunu okudum dedi ki: Şu keşişleri manastırlarda ve mihrablarda bırak da onu bana Rasulullah (sav): "(بأنّ منهم صدّيقين ورُهْبانًا): Bu, aralarında sıddîklerin ve rahiplerin olmasından...dır" diye okuttu."

Urve b. ez-Zübeyr de der ki: Hıristiyanlar İncil'i kaybettiler. Ve ona İncil'den olmayan şeyleri sokuşturdular. İncil'i değiştirenler dört kişi idiler. Bunlar ise, Lukas, Markos, Yuhannas ve Mekbus'dur. (Minyos diye bilinen Matta olmalıdır), geriye ise bir tek keşiş hak ve istikâmet üzere kaldı. İşte kim onun dini ve yolu üzere kalmaya devam ettiyse, ona da keşiş (kıssîs) denilir.

Yüce Allah'ın: **"Rahiblerin"** buyruğuna gelince, Rahibler (er-Ruhbân), râhib kelimesinin çoğuludur. Şair Nâbiğa şöyle demiştir:

لو أنّها عَـرضتْ لِأشْمَط راهِب عَبَـدَ الإلَـه صَـرُورَةٍ متعبِّـدِ
لَـرَنا لِـرؤيتها وحُسنِ حـديثِها ولَخالَـه رَشَـداً وإن لم يَـرْشُـدِ

"Eğer o (kadın) yaşını başını almış ve kadınlardan kendisini uzak
Tutarak ilâha ibadete yönelmiş bir rahibe görünecek olursa,
Uzun uzun ona bakıp durur ve tatlı sözünü (dinlemeye koyulur) ve o,
Bununla doğru yol üzre olmasa dahi, bu yaptığının doğru olduğunu zannederdi."

Bu isimden fiil (رَهِبَ اللّه يَرْهبه) şeklinde yapılır. Allah'tan korktu, demektir. Mastarları da (رَهْبًا وَرَهَبًا وَرَهْبَةً) şeklinde gelir.

Ruhbanlık (rahbaniyet) ve ruhbanlık etmek (terahhub) ise, bir manastırda ibadete çekilmek anlamındadır. Ebu Ubeyd der ki: Bazan "ruhban" kelimesi hem tekil, hem de çoğul için de kullanılır. el-Ferrâ ise der ki: Eğer ruhban kelimesi tekil için kullanılırsa çoğulu -kurban ve karabin kelimesinde olduğu gibi- Rehabine ve Rehâbîn şeklinde gelir. Cerir de bu kelimenin çoğulunu şöylece kullanmaktadır:

رُهْبَان مَـدْيَنَ لَـو رَأَوكَ تَنَزَّلُـوا والعُصْمُ من شَعَفِ العُقُولِ الفَادِرُ

"Seni görseler eğer Medyen'in rahipleri de inerler
Ayaklarının bir bölümü beyaz olan dağların zirvelerindeki
yaşlanmış dağ keçileri de inerler."

Bir diğeri de ruhbanı tekil kullanarak şöyle demektedir:

لو أَبْصَرَتْ رُهْبَانُ دَيْرٍ في الجَبَلْ لانْحَـدَر الـرُّهبـانُ يَسعى ويُصَـلْ

"Şayet dağlardaki manastırda bulunan rahibi görecek olsa,
O rahib dağdan dua ede ede yürüyerek aşağı inerdi."

Rahâbet ise, karnın üst tarafında, şekli dili andıran göğüsteki bir kemiğin adıdır.

Bu buyruk, aynı zamanda aralarından küfürleri üzere ısrar edenler için değil de yalnızca Muhammed'e iman edenler için bir övgüdür. İşte bundan dolayı: **"Ve onların büyüklük taslamamalarındandır"** yani, hakka bağlanmakta büyüklük taslamamalarındandır, diye buyurmuştur.

وَإِذَا سَمِعُوا مَآ أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَىٰٓ أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ
مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ ۖ يَقُولُونَ رَبَّنَآ ءَامَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّٰهِدِينَ ﴿٨٣﴾

83. Peygambere indirileni işittiklerinde hakkı bildiklerinden gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz, iman ettik. Artık bizi şahid olanlarla beraber yaz."

Şanı yüce Allah'ın: **"Peygambere indirileni işittiklerinde, hakkı bildik-**

lerinden, gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün" buyruğundaki "(من الدمع): **Yaşla"** ifadesi hal konumundadır.

"Derler ki" buyruğu da böyledir. Şair İmruu'l-Kays der ki:

ففاضت دموع العين مني صبابةً على النَّحرِ حتى بَلَّ دمعي مِحْمَلي

"Özlem duyarak gözyaşlarım taştı da
Bağrıma düştü, hatta gözyaşlarım kılıcımın kınını dahi ıslattı."

Yine aynı kökten gelen "müstefî(d) haber" de çokluktan dolayı suyun taşması gibi çoğalan ve yayılan haber demektir.

İşte ilim adamlarının hali budur. Onlar ağlarlar, fakat baygın düşmezler. Allah'tan dilerler. Fakat, feryad ve figan etmezler. Üzüntülü görünürler, fakat cenaze imiş gibi bir görüntü vermezler.

Nitekim yüce Allah: ***"Allah sözün en güzelini, müteşabih, tekrar tekrar edilen bir kitap halinde indirmiştir. Ondan ötürü Rabblerinden korkanların derileri titrer. Sonra Allah'ın zikrine derileri ve kalpleri yumuşar"*** (ez-Zümer, 39/23) diye buyurmaktadır.

Bir başka yerde de: ***"Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer..."*** (el-Enfal, 8/2) diye buyurmuştur. Yüce Allah'ın izniyle ileride en-Enfal Sûresi'nde (sözü geçen âyetin tefsirinde) buna dair açıklamalar gelecektir. Şanı yüce Allah bu âyet-i kerimelerde, kâfirler arasında müslümanlara karşı en katı, inatçı ve ileri derecede düşman olan kimselerin yahudiler olduklarını, müşriklerin de bunlara benzediklerini açıkladığı gibi, sevgi bakımından onlara daha yakın olanlarının ise hıristiyanlar olduklarını açıklamaktadır.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"Artık bizi şahid olanlarla beraber yaz"** buyruğuna gelince, bizi de hakk ile şahidlik yapan Muhammed (sav)'ın ümmeti ile birlikte yaz demektir. Bununla kendilerini yüce Allah'ın: ***"Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık. Bütün insanlara karşı şahidler olasınız"*** (el-Bakara, 2/143) buyruğunda geçen şahidler arasına katmasını istemektedirler. Bu açıklama İbn Abbas ve İbn Cüreyc'den nakledilmiştir. el-Hasen der ki: İman ile şahidlik eden kimselerle beraber yaz, demektir. Ebu Ali de der ki: Peygamberini ve Kitabını doğrulayarak şahidlik eden kimselerle beraber yaz, demektir.

"Bizi... yaz" kıl, demektir. O bakımdan bu, yazılıp tedvin edilen şey gibi bir anlam ifade eder.

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا
مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ ﴿٨٤﴾

84. Rabbimizin bizi de salihler topluluğu ile birlikte (cennete) **sokmasını ümid edip dururken, ne diye Allah'a ve bize gelen hakka iman etmeyelim?**

Şanı yüce Allah'ın: **"... ne diye Allah'a ve bize gelen hakka iman etmeyelim"** buyruğu, onların din hususundaki basiretlerini açıklamaktadır. Yani, biz ne diye iman etmeyelim? Yani, ne diye imanı terkedelim; derler. Buna göre "(نُؤْمِنُ): **İman ederiz"** kelimesi, burada hal olarak nasb mahallindedir.

"Rabbimizin bizi de salihler topluluğu ile birlikte (cennete) **sokmasını ümid edip dururken."** Yani, Muhammed ümmeti ile birlikte ... demektir. Buna delil de yüce Allah'ın: ***"Muhakkak arza Benim salih kullarım mirasçı olacaktır"*** (el-Enbiya, 21/105) buyruğunda Muhammed ümmetini kastetmiş olmasıdır.

Bu ifadelerde hazf edilmiş kelimeler vardır. Yani biz, Rabbimizin bizi cennete sokmasını ümid edip dururken.... demektir.

Buradaki "(مع): **Birlikte"** lafzının, "(في): Arasında" anlamında olduğu söylenmiştir. (كنت فيمن لقي الأمير): Emiri karşılayanlarla birlikte idim, anlamında kullanılması gibi, **"Ümid etmek"** anlamındaki tama'ın mastarı; (طَمَعًا وطَمَاعَةً وطَمَاعِيَةً) şekillerinde gelebilir.

فَأَثَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ
وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٥﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا
أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٨٦﴾

85. Allah da onları söylediklerinden dolayı, altından nehirler akan cennetleri, orada ebedi kalmak üzere onlara mükâfat olarak ihsan etti. İşte ihsan edenlerin mükâfatı budur.

86. Kâfir olup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar o çılgın ateşin arkadaşlarıdırlar.

Yüce Allah'ın: **"Allah da onları söylediklerinden dolayı... cennetleri... onlara mükâfat olarak ihsan etti"** buyruğu, onların imanlarının ihlasına ve sözlerinin doğruluğuna bir delildir. Yüce Allah, onların dileklerini kabul etti, umduklarını gerçekleştirdi. İşte ihlaslı bir şekilde iman edip, doğru samimi bir yakîne sahip olan herkesin mükâfatı cennet olur.

"Kâfir olup" yahudi, hıristiyan ve müşrikler arasından küfürde kalıp, **"âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar o çılgın ateşin arkadaşlarıdırlar."**

Çılgın ateş (el-Cahîm) oldukça şiddetli yanan ateş demektir. Ateşi şiddetle yakmayı ifade etmek üzere (جحم فلان النار): Filan kişi ateşi kızıştırdı, denilir. Aynı şekilde aşırı derecede parıldadığından dolayı arslanın gözüne de; (جَحْمَة) denilir. Aynı tabir, savaş hakkında da kullanılır. Şair der ki:

والحربُ لا يَبقى لجا ... جمهـا التّخيـل والمـراحْ
إلاّ الفتـى الصُّبّار في ... النّجدات والفرس الوَقاحْ

"Savaş öyle bir şey ki, onun alevli ateşi içerisinde kalanın
Ne hayal kurması olur, ne de sevinip coşması,
Ancak tehlikeli hallerde çok dirençli yiğitler ile
Tırnağı sağlam at kalır."

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٨٧﴾

87. Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı o en temiz ve en güzel şeyleri haram kılmayın ve haddi aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez.

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı o en temiz ve en güzel şeyleri haram kılmayın ve haddi aşmayın"** buyruğuna dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzul Sebebi:

Taberî'nin, İbn Abbas'a kadar ulaşan bir sened ile naklettiğine göre âyet-i kerime, Peygamber (sav)'a gelip şöyle diyen bir kişi hakkında nâzil olmuştur: Ey Allah'ın Rasulü, ben et yedim mi, cinsi isteğim harekete ge-

çer ve şehvetim bana galip gelir. O bakımdan et yemeyi haram kıldım. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Yine denildiğine göre bu âyet-i kerime, aralarında Ebu Bekir, Ali, İbn Mes'ud, Abdullah b. Ömer, Ebu Zer el-Ğıfarî, Ebu Huzeyfe'nin azadlı kölesi Salim, el-Mikdad b. el-Esved, Selman-i Farisî ve Mâ'kil b. Mukarrin (Allah hepsinden razı olsun)'in de bulunduğu, Rasulullah ashabından bir topluluk dolayısıyla nazil olmuştur. Bunlar, Osman b. Maz'un'un evinde bir araya geldiler ve gündüzün oruç tutup, geceleyin namaz kılmak, döşek üzerinde uyumamak, et ve yağlı şeyler yememek, kadınlara yaklaşmamak, koku sürünmemek; buna karşılık kıldan elbiseler giyip dünyayı reddetmek, yeryüzünde dolaşmak, rahipliğe yönelmek ve erkeklik organlarını da kesmek üzere ittifak ettiler. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.

Her ne kadar nüzul sebebinden söz edilmiyorsa da bu anlamdaki rivâyetler pek çoktur. Bu rivâyetler de bir sonraki başlığımızın konusudur.

2. Dünyayı Terk Edip Ruhbanlığa Yönelmeye Dair Ashab-ı Kiram'ın Eğilimi ve Hz. Peygamber'in Bunu Reddi:

Müslim, Enes'den rivâyet ettiğine göre, Peygamber (sav)'ın ashabından bir gurup, Peygamber (sav)'ın hanımlarından onun gizlice işlediği amellere dair soru sordular. Daha sonra onlardan birisi: Ben kadınlarla evlenmeyeceğim dedi. Bir diğerleri: Ben de et yemeyeceğim, dedi. Bir başkası ise: Döşek üzerinde uyumayacağım dedi. Peygamber (sav) Allah'a hamd-ü senâda bulunduktan sonra şöyle buyurdu: "Şöyle şöyle diyen bir topluluğa ne oluyor ki, İşte ben namaz da kılıyorum, uyuyorum da. Oruç da tutuyorum, orucumu açtığım da oluyor. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir." (1)

Bu hadisi Buharî de yine Enes'den rivâyet etmiştir. Lafzı da şöyledir: Enes dedi ki: Peygamber (sav)'ın hanımlarının odalarına üç kişi gelerek Peygamber efendimizin ibadetine dair soru sordular. Onlara (bu hususta istekleri) haber verilince, bunu (kendileri için) azımsar gibi oldular ve şöyle dediler: Biz nerede, Peygamber (sav) nerede.? Allah onun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlamış bulunuyor. Onlardan birisi şöyle dedi: Ben ebediyyen gece namazı kılacağım. Diğeri ise: Ben de sene boyunca oruç tutacağım ve asla oruç açmayacağım dedi. Öteki de: Ben de kadınlardan uzak duracağım, ebediyyen evlenmeyeceğim dedi. Rasulullah (sav) gelip şöyle buyurdu: "Şöyle şöyle diyenler sizler misiniz?. Bana gelince, Allah'a yemin ede-

(1) *Müslim*, Nikâh 5; *Nesai*, Nikâh 4

rim aranızda Allah'tan en çok korkanınız, O'na karşı en takvalı olanınız benim. Ama ben, oruç da tutarım, oruç açarım da. Namaz da kılarım, uyurum da. Hanımlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirecek olursa o, benden değildir." (1)

Buharî ve Müslim'de Sa'd b. Ebi Vakkas'dan şöyle dediğini rivâyet etmektedirler: Osman b. Maz'un, kadınlardan temelli olarak uzaklaşmayı ve evlenmemeyi istedi de, Peygamber (sav) ona böyle yapmasını yasakladı. Şâyet bu işi için ona cevaz vermiş olsaydı, biz de kendimizi buracaktık. (2)

İmam Ahmed b. Hanbel (r.a) da Müsned'inde şunu rivâyet etmektedir: Bize Ebu'l-Muğîre anlattı dedi ki: Bize, Muân b. Rifaa anlattı, dedi ki: Bana, Ali b. Yezid, el-Kasım'dan anlattı. O, Ebu Umame el-Bahilî (r.a)'dan şöyle dediğini nakletti: Rasulullah (sav) ile seriyelerinden birisinde beraber çıktık. Adamlardan birisi, içinde bir miktar su bulunan bir mağaranın yanından geçti. Bu mağarada kalarak oradaki sudan içip, etrafında bulunan bakliyattan yemeyi ve böylelikle dünyadan el etek çekmeyi içinden geçirdi. Sonra dedi ki: Peygamber (sav)'a gidip ona bundan söz etsem (iyi olur). Bana izin verirse yaparım, aksi takdirde yapmam. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in yanına varıp şöyle dedi: Ey Allah'ın Peygamberi ben, beni yaşatacak kadar suyu ve bakliyatı bulunan bir mağaranın yanından geçtim. İçimden bu mağarada kalıp dünyadan el etek çekmek geçti. Peygamber (sav) ona şöyle buyurdu: "Ben, ne yahudilik ile gönderildim, ne de hıristiyanlıkla. Aksine ben, müsamahakâr hanif dini ile gönderildim. Muhammed'in nefsi elinde bulunana yemin olsun ki, Allah yolunda sabahleyin bir yola çıkış, yahut da akşamleyin bir yola koyuluş, dünyadan ve dünyadaki herşeyden daha hayırlıdır. Sizden herhangi birinizin (savaş için, ya da cemaatle namaz için) safta durması, altmış yıl (kendi başına nafile) namazından hayırlıdır." (3)

3. Zühdü Yanlış Anlayanlar İle Sufilerden Boş İşlerle Uğraşanlar:

İlim adamlarımız (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) derler ki: Bu âyet-i kerime ile, ona benzeyen diğer âyetler ve bu anlamda varid olmuş hadis-i şerifler, aşırı giden zühd taslayıcıları ile mutasavvıflar arasından işi tembelliğe vuranların yaklaşımları reddedilmektedir. Zira bunların her birisi kendi yolundan uzaklaşmış ve maksadını gerçekleştirmekten uzak düşmüştür.

Taberî der ki: Bir müslüman bunları kullanmaktan dolayı bir dereceye kadar

(1) *Buhâri,* Nikâh 1; *Müsned,* III, 241.
(2) *Buhâri,* Nikâh 8; *Müslim* Nikâh 7; *Nesaî,* Nikâh 4; *Müsned,* I, 175.
(3) *Müsned,* V, 266; *Tirmizî,* Fedâilu'l-Cihad 17.

zorluk ve sıkıntılar ile karşılaşacağından korksa bile Allah'ın mü'min kulları için helal kılmış olduğu şeylerden herhangi bir hoş ve temiz yiyeceği, giyeceği veya evlenmeyi haram kılması hiçbir müslüman için caiz değildir. İşte bundan dolayı Peygamber (sav) Osman b. Maz'un'un kadınlardan uzak durmak isteğini reddetmiştir. İşte, bununla da Allah'ın kulları için helal kılmış olduğu herhangi bir şeyi terk etmekte fazilet olmadığı sabit olmaktadır. Fazilet ve iyilik, Allah'ın kullarını teşvik ettiği şeyleri, Rasulullah (sav)'ın yapıp, ümmeti için sünnet kıldığı ve raşit imamların (halifelerin) izinden giderek tabi oldukları şeyleri yapmaktır. Zira yolun en hayırlısı Peygamberimiz Muhammed (sav)'ın yoludur.

Durum böyle olduğuna göre, helalinden pamuk ve ketenden yapılmış elbise giymeye gücü yettiği halde kıldan ve yünden yapılmış elbiseleri tercih edenlerin, aynı şekilde kadınlara ihtiyacının arız olmasından çekindiği için ve benzeri yiyecekleri terk edip bayağı şeyleri yemeyi tercih edenlerin yanlışlığı böylelikle ortaya çıkmaktadır.

Yine Taberî der ki: Kaba şeyleri giyip, yemenin, nefse ağır gelmesi ve ikisinden artan değeri ihtiyaç sahiplerine harcamak dolayısıyla hayrın söylediğimizden başka yolda olduğunu kim zannederse, hiç şüphesiz yanılmış olur. Çünkü, insana öncelikle gerekli olan, kendi nefsinin salâhı ve Rabbine itaat hususunda nefsine yardımcı olmasıdır. Bayağı şeyler yemekten daha çok vücuda zararlı hiçbir şey yoktur. Çünkü, bu bayağı şeyler kişinin aklını bozar, Allah'ın kendisine itaate sebep kıldığı organlarını zayıf düşürür.

Bir adam Hasan-ı Basrî'nin yanına gelerek şöyle demiş: Benim bir komşum var, bir türlü pekmez peltesi yemiyor. Hasan-ı Basrî: Neden diye sorunca adam, o, bunun şükrünü eda edemeyeceğini söylüyor. Hasan der ki: Peki o kişi soğuk su içiyor mu? Soruyu soran: Evet deyince, şu cevabı verdi: Senin komşun cahilmiş. Çünkü, yüce Allah'ın soğuk su nimeti onun üzerinde pekmez peltesi nimetinden daha fazladır.

İbnü'l-Arabî de der ki: İlim adamlarımız şöyle demiştir: Bu, dinin dos doğru uygulanması ve malın haram olmaması halinde böyledir. Şâyet insanların dini fesada uğrar, haram yaygınlık kazanırsa, bu sefer evlenmekten uzak durmak daha efdal, lezzetleri terketmek daha uygundur. Helalinden bulacak olursa, Peygamber (sav)'ın haline uygun hareket daha faziletli ve daha üstündür.

el-Mühelleb der ki: Peygamber (sav)'ın evlilikten uzak durmayı ve ruhbanlığı yasaklaması, kıyamet gününde diğer ümmetlere karşı kendi ümmetinin çokluğuyla övünmesi, dünyada da onları yanına alarak kâfir taifeleriyle çarpışmasıdır. Kıyamet gününde de onun ümmeti Deccal ile çarpışacaktır. İşte Peygamber (sav) bundan dolayı ümmetin neslinin çoğalmasını istemiştir.

4. Haddi Aşmanın Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Ve haddi aşmayın"** buyruğunun anlamı şöyle açıklanmıştır: Haddi aşarak Allah'ın haram kıldıklarını helâl kılmayınız. Buna göre, buradaki iki nehiy her iki yolu kapsamaktadır. Yani, işi sıkı tutarak helâl bir şeyi haram kılmayınız. Ruhsata kadar götürerek haram olanı da helal kılmayınız. Bu açıklamayı Hasan-ı Basrî yapmıştır. Bunun anlamının: **"Haram kılmayın"** buyruğunu te'kid etmektir. Bu açıklamayı da es-Süddî, İkrime ve başkaları yapmıştır. Yani, Allah'ın helâl kıldığı, meşru kıldığı bir şeyi haram kılmayınız. Ancak birinci anlam daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5. Helâl Bir Şeyi Kendisine Haram Kılanın Hükmü:

Kim kendisine yiyecek, içecek veya kendisine ait bir cariyeyi, ya da Allah'ın kendisi için helâl kılmış olduğu herhangi bir şeyi haram kılacak olursa, Malik'e göre ona bir şey düşmez ve bunların herhangi birisi dolayısıyla ona keffaret de düşmez. Şu kadar var ki, o, cariyeyi kendisine haram kılmakla onu azad etmeyi niyet etmişse, o cariye hür olur ve onu azad ettikten sonra yeni bir nikâh ile nikâhlamadıkça onunla ilişki kurması haram olur.

Aynı şekilde hanımına: Sen bana haramsın diyecek, olursa, o istemese de üç talak ile boşanmış olur. Çünkü, yüce Allah açık ve kinaye lafızlar ile boşamak suretiyle hanımını kendisine haram kılmasını mübah kılmıştır. "Haram" lafzı ise, boşamadaki kinaye lafızları arasındadır.

Yüce Allah'ın izniyle, et-Tahrîm sûresinde (66/1. âyet, 4. başlıkta) ilim adamlarının bu hususlaki görüşleri açıklanacaktır.

Ebu Hanife der ki: Kim bir şeyi kendisine haram kılarsa, o şey kendisine haram olur. O şeyi alıp kullanacak olursa, keffâret vermesi gerekir. Bu ise uzak bir ihtimaldir, âyet de onun görüşünü reddetmektedir.

Said b. Cübeyr ise der ki: Yemindeki lağiv (lağv yemini) haramı helal kılmaktır (yani, boş anlamsız bir davranıştır). Şafiî'nin ileride geleceği üzere konu ile ilgili görüşünün de anlamı budur. (1)

(1) Dikkat edilecek olursa burada asıl itibariyle mübah olan bir şeydeki; şer'i tasarrufuna mani olmak, bu tasarrufu yasaklamak anlamında bir "haram kılmak" söz konusu edilmektedir. Böyle bir "haram kılmak" bir yönüyle yemin ya da adak, anlamındadır. Köle, cariye ya da nikâh gibi konular hakkında kullanılırsa, azad ve talâk gibi önceki mübah tasarrufu ortadan kaldırmak manası sözkonusu olur. Şeriat esasen yemin, adak, azad, talâk, gibi tasarruflara müsaade ettiğinden; bu gibi hususlar hakkında "haram kılmak"; bu manalardan uygun olanı hakkında kinaye yoluyla kullanılmış kabul edilir. Dolayısıyla bu kabilden "haram kılma" ile, Allah'ın helal olan bir hükmünü red etmek anlamında şer'an tanınmamış bir mahiyette "helali haram kılma" farklı şeylerdir. Birinci şeklin şer'an muteber bir takım hükümleri olmakla birlikte, ikinci şeklide bir haram kılma, Allah'ın hükmünü red etmektir ve küfürdür.

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

88- Allah'ın size verdiği rızıktan helâl ve tertemiz olarak yiyin . Ve siz, iman ettiğiniz Allah'tan korkunuz.

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın size verdiği rızıktan helal ve temiz olarak yiyin"** buyruğu ile ilgili olarak tek bir hususu açıklayacağız:

Bu âyet-i kerimede **"yemek"**; yemek, içmek, giyinmek, binmek ve buna benzer yollarla faydalanmaktan ibarettir. Özellikle "yeme"nin sözkonusu edilmesi ise, insan için en önemli maksat ve en özel yararlanma yollarından biri oluşu dolayısıyladır. İleride el-A'raf sûresinde (7/31. âyetin tefsirinde) yemenin, içmenin ve giyinmenin hükmüne dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle gelecektir.

Lezzet veren şeylere karşı arzu duyup, canın çektiği çeşitli şeyleri elde etmek hususunda nefse karşı direnmeye gelince, bu hususta nefse imkân tanımak konusunda insanların farklı yaklaşımları vardır. Onlardan kimisi, nefsi bu işlerden alıkoyup arzuladığı şeylerin arkasından gitmekten alıkoymanın, nefsinin dizginlerini ele geçirebilmesi ve inadını hafifletmesi açısından daha uygun olduğu görüşündedir. Çünkü, eğer nefsinin isteğini gerçekleştirecek olursa, nefsinin arzularının esiri olur ve nefsi onu istediği yere götürür. Nakledildiğine göre Ebu Hâzim, meyvenin yanından geçer, canı onu yemek ister, fakat: Senin bunlarla buluşma yerin cennettir, dermiş.

Başkaları da şöyle demektedir: Zevk aldığı şeyleri ele geçirmesi için nefse imkân tanımak, nefsi rahatlatacağından, istediği şeyi elde etmekle daha bir canlanacağından böylesi daha uygundur.

Başka bir kesim de şöyle demektedir: Bu hususta orta yolu tutmak daha uygundur. Çünkü nefsine istediği şeyleri kimi zaman verip kimi zaman vermemek, her iki yolu da telif etmektir. Bu ise, kusursuz bir orta yoldur.

Haddi aşmak (i'tidâ) ve **rızk**ın anlamına dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (Haddi aşmak: 2/62. âyetin tefsirinde, rızık ise 2/3. âyetin tefsiri, 23. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamd olsun.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ
الْأَيْمَانَ ۖ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ
أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ۖ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ
ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ۚ ذَٰلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ ۚ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ ۚ
كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

89. Allah sizi yeminlerinizdeki lağivden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat bağlanmış olduğunuz yeminlerinizden sorumlu tutar. Bunun keffâreti, ailenize yedirdiğinizin orta yollusundan on fakiri doyurmak yahut onları giydirmek, ya da bir köle azad etmektir. Fakat kim bulamazsa üç gün oruç tutsun. İşte yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffâreti budur. Yeminlerinizi koruyun. Şükredersiniz diye Allah âyetlerini size böyle açıklar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı kırkyedi başlık halinde sunacağız:

1. Lağv Yemini ve Yemin:

Yüce Allah'ın: **"Allah sizi, yeminlerinizdeki lağivden dolayı sorumlu tutmaz"** buyruğunda geçen "lağ"vin anlamı, el-Bakara Sûresi'nde (2/225. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. "(في أيمانكم): **Yeminlerinizde"** buyruğu ise, yeminlerinizden dolayı demektir. "Eyman: yeminler" yemin kelimesinin çoğuludur. Yemin kelimesinin hayır ve bereket anlamına gelen "yumn"den fâil vezninde isim olduğu söylenmiştir.

Yüce Allah yemine bu adı, hakları koruduğundan dolayı vermiştir. Yemin kelimesi hem müzekker, hem müennes olup, cem'i "eymân ve eymun" şeklinde gelir. Şair Züheyr der ki:

فتُجمَع أيمنٌ مِنّا ومِنكم

"Bizden de, sizden de yeminler toplanıp bir araya gelir."

2. Bu Âyetin Nüzûl Sebebi:

Bu âyetin nüzûl sebebi hakkında farklı görüşler vardır. İbn Abbas der ki: Âyetin nüzûl sebebi, helâl ve temiz olan yiyecek, giyecek ve hanımları kendilerine haram kılan kimselerdir. Onlar, bu hususa (bu helâlleri kendilerine haram kılmaya) yemin ettiler. Fakat: ***"Allah'ın size helâl kıldığı o en temiz ve en güzel şeyleri haram kılmayın"*** (el-Maide, 5/87) âyet-i nâzil olunca, peki yeminlerimizi ne yapacağız dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Bu görüşe göre buyruğun anlamı şöyle olur: Sizler, önce yemin eder, sonra da o yemininizi lağv ederseniz. Yani, keffârette bulunmak suretiyle hükmünü kaldırır ve keffârette bulunacak olursanız, bundan dolayı Allah sizi sorumlu tutmaz. O, yeminlerinizi devam ettirip, yeminlerinizi lağv etmemeniz, yani keffaretini yerine getirmemeniz sebebiyle sizi sorumlu tutar.

Bununla, yeminin herhangi bir şeyi haram kılmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu, aynı zamanda Şafiî'nin de yemin ile haramı helal kılmanın bir ilgisinin bulunmadığı ve helal olan bir şeyi haram kılmanın lağv (boş bir iş) olduğu görüşüne delildir. Tıpkı, haram olan bir şeyi helal kılmanın lağv olması gibi. Mesela bir kimse: Ben, şarap içmeyi helal kıldım, diyecek olursa, bu görüşe göre âyet-i kerime şunu gerektirmektedir: Yüce Allah, helal olan bir şeyi haram kılmaya dair sözü, o helal bir şey haram kılanamayacağından dolayı lağv kabul etmiştir. O bakımdan: **"Allah sizi yeminlerinizdeki lağivden dolayı sorumlu tutmaz"** yani, helâlı haram kılmak suretiyle boş yeminden dolayı sorumlu tutmaz, demektir.

Rivâyet olunduğuna göre, Abdullah b. Revâha'nın yetimleri vardı. Ona misafir gelmişti. Gece bir miktar ilerledikten sonra işinden döndü ve misafirime yemek yedirdiniz mi dedi. Onlar: Seni bekledik dediler. Bu sefer: Allah'a yemin olsun bu gece onu yemiyeceğim, dedi. Misafiri de: Ben de yiyecek değilim, dedi. Yetimleri de: Biz de yemeyiz, dediler. Durumun böyle olduğunu görünce, o da yedi, diğerleri de yediler. Daha sonra Peygamber (sav)'ın yanına varıp durumu ona haber verince, Hz. Peygamber ona: "Sen, rahmana itaat ettin, şeytana da asi oldun" dedi ve bunun üzerine de bu âyet-i kerime indi. (1)

3. Yeminlerin Kısımları:

Şeriatte yeminler dört kısımdır: İki kısmında keffâret vardır, iki kısmında da keffaret yoktur.

---

(1) Suyûtî, *Lubabu'n-Nükûl* (Mısır tarihsiz, Celâleyn kenarında) I, 152'de belirtiğine göre, İbn Ebi Hâtim, bu rivâyeti Zeyd b. Eslem'den nakletmektedir.

Dârakutnî, Sünen'inde şöyle bir rivâyet kaydetmektedir: Bize, Abdullah b. Muhammed b. Abdülaziz anlattı. Bize, Halef b. Hişam anlattı. Bize, Abaer, Leys'den anlattı. o, Hammad'dan, o, İbrahim'den, o, Alkame'den, o da Abdullah b. Mes'dan şöyle dediğini nakletti: Yeminler dört türlüdür. İki yemin için keffaret vardır, iki yemin için de keffaret yoktur. Keffareti gerektiren iki yemin şunlardır: Bir kimse Allah adına yemin olsun şunu şunu yapmayacağım diye yemin edip o işi yaparsa keffarette bulunur. Yine bir adam, Allah'a yemin ederim, mutlaka şu şu işi yapacağım dediği halde yapmazsa, bunun için de keffaret gerekir. Keffareti gerektirmeyen iki yemine gelince: Bir kimse Allah'a yemin ederim ben, şunu şunu yapmadım dediği halde, eğer o işi yapmışsa (keffaret) gerekmez. Yine bir adam yemin eder ve and olsun ben şu şu işi yaptım, dediği halde yapmamış ise, (yine keffâret) gerekmez. (1)

İbn Abdi'l-Berr dedi ki: Hem "Cami'"nde hem Mervezî'nin de kendisinden naklettiğine göre Süfyan es-Sevrî şöyle demiş: Yeminler dörttür. İki yemin için keffaret vardır. O da bir kimsenin, Allah'a yemin ederim yapmam deyip yapması veya Allah'a yemin ederim mutlaka yapacağım deyip sonra da yapmaması şeklindeki yeminlerdir. İki yeminin de keffareti yoktur. Bu da bir kimsenin Allah'a yemin ederim ben yapmadım dediği halde, yapmış olması, ya da Allah'a yemin ederim ben bunu gerçekten yaptım dediği halde yapmamış olması halidir. el-Mervezî der ki: İlk iki yemin hususunda, ilim adamları arasında Süfyan'ın dediğinden farklı bir görüş beyan eden olmamıştır. Ancak, son iki yemin ile ilgili olarak ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Şayet, yemin eden kişi eğer şu şu işi yapmadığına dair yemin etmiş, yahut şu şu işi yaptığına dair yemin etmiş ve kendi kanaatine göre o, doğru söylediğini düşünüyor doğrunun da yemin ettiği gibi olduğu görüşünde ise, bundan dolayı onun için günah da yoktur, keffaret de yoktur. Malik, Süfyan-ı Sevrî ve rey sahiplerinin görüşüne göre bu böyledir. Ahmed ve Ebu Ubeyd de böyle demiştir. Şafiî ise onun için günah yoksa da keffarette bulunması gerekir, demektedir. el-Mervezî der ki: Şafiî'nin bu görüşü pek kuvvetli değildir. (el-Mervezî) devamla der ki: Şayet şu şu işi yapmadığına dair yemin eden kişi eğer o işi yapmış olmakla birlikte kasten yalan söylemiş ise, günahkârdır ve onun için yine keffaret gerekmez. Genel olarak ilim adamlarının görüşü budur. Malik, Süfyan-ı Sevrî, Rey sahipleri, Ahmed b. Hanbel, Ebu Sevr ve Ebu Ubeyd bu görüştedirler. Şafiî ise, keffaret gerekir, demektedir.

(Yine el-Mervezî) der ki: Bazı tabiinden Şafiî'nin görüşüne benzer rivayetler kaydedilmiştir. el-Mervezî der ki: Ben, Malik ve Ahmed'in görüşüne

(1) *Dârakutnî*, IV, 162.

meyletmekteyim. Genel olarak ilim adamlarının ittifakla lağv olduğunu kabul ettikleri lağv yeminine gelince, o da bir kimsenin, yemin akdetmek (yeminine bağlı kalmak) kastı olmaksızın ve böyle bir istekte de bulunmaksızın, konuşması esnasında: Hayır vallahi, evet vallahi demesidir. Şafiî der ki: Bunun böyle olması tartışma, kızgınlık ve acele halinde sözkonusudur.

4. Yemin Çeşitlerinden Yemin-i Mün'akide:

Yüce Allah'ın: **"(وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ): Fakat bağlanmış olduğunuz yeminlerinizden sizi sorumlu tutar"** buyruğunda "kaf" harfi (العقد)'den gelmek üzere şeddesizdir. Akd ise, ipi düğümlemek gibi maddi (akid) ve satış akdi gibi hükmî (akid) olmak üzere iki türlüdür. Şair der ki:

قـوم إذا عَقَـدوا عَقْـداً لجـارهم شَدُّوا العِنَاجَ وشَدُّوا فوقه الكَرَبَـا

"Onlar, öyle bir topluluktur ki, himaye ettikleri
Kimse lehine bir akidle bağlanacak olurlarsa alttan da düğüm atıp bağlarlar,
üstten de düğüm atıp bağlarlar."

Mün'akide yemindeki "münâkide" kelimesi, akdden münfaile veznindedir. Bu ise, kalbin gelecekte herhangi bir işi yapmamak üzere karar verip, sonradan o işi yapması yahut bir işi mutlaka yapmak üzere karar vermekle birlikte yapmamasıdır. Az önce geçtiği gibi.

İşte ileride de geleceği üzere istisnâ "(inşaallah" demek) ve keffaretin çözdüğü yemin budur.

Bu kelime, "ayın"dan sonra "elif" getirilerek fâale vezni üzere; (عَاقَـدْتُمْ) şeklinde okunmuştur. Bu ise, çoğunlukla iki kişi tarafından karşılıklı olarak (müşâreke) halinde yapılır. Bu durumda ikinci kişi, kendisiyle yapılan konuşma esnasında kendisi sebebiyle yemin olunan kişi de olabilir, mana: Üzerinde yemin akidlerini yaptığınız şeylerden sizi sorumlu tutar, şeklinde de olabilir. Çünkü (عاقد) akdetti; (عـاهد) ahitleşti, anlamına yakındır. Bundan dolayı harf-i cer ile teaddi etmiş (geçiş yapmış)dir. Zira bu kelime (عاهد) anlamını da ihtiva etmektedir. Bu ise, ikincileri harf-i cer ile olmak üzere iki mef'ule teaddi eder. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللّٰه): *Kim de Allah ile ahd ettiği şeye bağlı kalırsa..."* (el-Feth, 48/10) Bu da; "(نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ): *Namaza çağırdığınızda"* (el-Mâide, 5/58) buyruğunun (إلى) edatı ile teaddi etmesi gibidir. Oysa bu, (ناديت زيداً): Zeyd'e seslendim, demek gibi (harf-i cersiz olarak) teaddi etmelidir. Nitekim: "(وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ): *Biz ona Tur'un sağ tarafından seslendik"* (Meryem,

19/52) buyruğunda da böyledir. Şu kadar var ki, burada **seslenmek, davet etmek** anlamına kullanıldığından dolayı; (إلى) harfi ile teaddi etmiştir. Nitekim yüce Allah başka yerde şöyle buyurmaktadır: "(ومن أحسن قولا ممن دعا إلى الله): ***Allah'a davet edenden daha güzel sözlü kimdir?"*** (Fussilet, 41/33) Daha sonra yüce Allah'ın; "(عاقدتم عليه الأيمان): Fakat üzerine bağlanmış olduğunuz yeminlerinizden..." şeklindeki buyruğundan harf-i cer hazf edilerek fiil hemen mef'ule geçiş yapmakta ve; (عاقدتموه) Hakkında akid yaptığınız, bağlandığınız.... haline gelmiş, arkasından yüce Allah'ın: "(فاصدع بما تؤمر): ***Emrolunduğunu açıkça bildir"*** (el-Hicr, 15/94) buyruğundan hazf edildiği gibi bundan da "he" zamiri hazf edilmiştir.

Ya da burada; "(فاعل) vezni, (فعل) anlamında da olabilir. Yüce Allah'ın: "(قاتلهم الله): Allah onları kahretsin" buyruğunda olduğu gibi. Nitekim Arapçada müşâreke (işteşlik) için kullanılan bu vezin, kimi zaman müşâreke vezni anlamı olmaksızın tek kişi tarafından yapılan iş hakkında da kullanılır (سافرت وظاهرت): Yolculuk yaptım, yardımcı oldum, demek gibi.

"Bağlanmış olduğunuz" anlamına gelen kelime, "kaf" harfi şeddeli olarak; (عَقَّدْتُمْ) diye de okunmuştur.

Mücahid der ki: Bu okuyuşun anlamı, kastî olarak bilerek yaptığınız yeminler demektir. İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre şeddeli kıraat tekrarı gerektirir. O bakımdan böyle bir kimse yeminini tekrarlamadıkça (ve tekrar bir daha bozmadıkça) keffârette bulunması gerekmez. Ancak, Peygamber (sav)'dan şöyle dediğine dair gelen rivayet bunu reddetmektedir: "Şüphesiz ki ben Allah adına bir hususa dair yemin edersem de ondan bir başkasının o işten daha hayırlı olduğunu görürsem, -inşallah- mutlaka hayırlı olanı yaparım ve yeminimin keffaretini yerine getiririm." (1)

Görüldüğü gibi burada Hz. Peygamber tekrar yapılmayan yeminde keffaretin vacip olduğundan sözetmektedir.

Ebu Ubeyd der ki: Bu kıraate göre "kaf"ın şeddeli okunuşu defalarca ardı arkasına tekrarlanmasını gerektirir. Ben, bu şekilde okuyan kimsenin tek bir yeminini birkaç defa tekrarlamadığı sürece ona keffaretin gerekmeyeceği hususundan emin değilim. Ancak, bu icmaa aykırı bir görüştür. Nâfi'nin rivayetine göre İbn Ömer, yeminini pekiştirmeksizin bozacak olursa, on yoksul yedirirdi. Yeminini pekiştirdikten sonra bozacak olursa da bir köle azad ederdi. Nafi'a :Yeminini pekiştirmesinin (te'kid etmesinin) anlamı nedir, diye sorulunca, şu cevabı verdi: Bir şeye defalarca yemin etmesi demektir.

---

(1) ***Buhârî,*** Eymân 1, Keffârât 9; ***Müslim,*** Eymân 7; ***Ebû Dâvûd,*** Eymân 14; ***Nesaî,*** Eymân 15; ***İbn Mâce,*** Keffarât 7; ***Müsned,*** IV, 398.

5. Yemin-i Ğamûs:

Ğamûs yemini diye bilinen (kasten yalan yere) yeminin, münâkide yemini olup olmadığı hususunda farklı görüşler vardır.

Cumhurun kabul ettiği görüşe göre ğamûs yemini bir hile, bir aldatma ve bir yalan yemindir. O bakımdan böyle bir yemin münâkid olmaz ve bunda keffâret de yoktur. Şafiî der ki: Bu, münâkide bir yemindir. Çünkü, kalp vasıtasıyla kast edilmiştir. Ve bir habere bağlı olarak; yüce Allah'ın ismiyle birlikte yapılmıştır. O bakımdan onda keffaret gerekmektedir. Ancak sahih olan birinci görüştür.

İbnü'l-Münzir der ki: Malik b. Enes ve Medinelilerden ona tabi olanların görüşü de budur. Evzaî ve ona muvafakat eden Şamlılar da böyle demişlerdir. es-Sevrî ve Iraklıların görüşü de budur. Ahmed, İshâk, Ebu Sevr ve Ebu Ubeyd ile Kûfe halkından hadis ashabı ile rey ashabı da böyle demiştir. Ebu Bekr der ki: Peygamber (sav)'ın: "Her kim bir yemin eder de başkasının ondan daha hayırlı olduğunu görürse, daha hayırlı olanı yapsın ve yeminine keffarette bulunsun" ile: "Yemininin keffaretini yerine getirsin ve hayırlı olan şey ne ise onu yapsın" (1) buyrukları, keffaretin gelecekte bir işi yapmak üzere yemin ettiği halde yapmayan, yahut yine gelecekte bir işi yapmamak üzere yemin edip de onu yapan hakkında gerekli olduğuna delâlet etmektedir.

Bu meselede ikinci bir görüş daha vardır ki, o da kastî olarak Allah adına yalan yere yemin edip günah işlemekle birlikte keffarette bulunması gerektiğidir. Bu da Şafiî'nin görüşüdür. Ebu Bekir devamla der ki: Ancak biz, buna delil olabilecek bir haber bilmiyoruz. Kitap ve sünnet birinci görüşün lehine delalet etmektedir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Allah'ı yeminlerinizle iyilik etmenize, sakınmanıza, insanların arasını bulmaya engel yapmayın."*** (el-Bakara, 2/224) İbn Abbas der ki: Kişi akrabalarını gözetmemek üzere yemin eder, ancak Allah da ona keffarette bulunmak suretiyle bir çıkış yolu göstermektedir. Allah adını gerekçe göstermemesini ve yemininin keffaretini yerine getirmesini emretmektedir. Konu ile ilgili haberler, kendisine haram olan bir malı (bu yolla) kesip almasını sağlayacak bir yeminin keffaret olan şeylerle keffaret olunmayacak kadar büyük olduğunu göstermektedir.

İbnü'l-Arabî der ki: Âyet-i kerime iki kısım yeminden sözetmektedir: Lağv yemini ve münâkide yemini. Çoğunlukla insanların yeminlerinde görülenler de bunlardır. Bunların dışında kalan yeminler isterse yüz kısım olsun, bunların herhangi birisine keffâret taalluk etmez.

---

(1) ***Müslim,*** Eymân 11-13, 16 v.d; ***Tirmizî,*** Nüzûr 6; ***Nesaî,*** Eyman 15, 16; ***İbn Mâce,*** Keffarât 7; ***Dârimî,*** Nüzûr 11, ***Müsned,*** II, 36, IV, 256, 378, 428.

Derim ki: Buharî, Abdullah b. Amr'dan şöyle dediğini naklet**mektedir:** Bedevi bir arap gelip Peygamber (sav)'a: Ey Allah'ın Rasûlu, büyük günahlar (kebâir) hangileridir, diye sormuş, Hz. Peygamber: "Allah'a ortak koşmak" diye buyurmuş. Bedevi: Daha sonra hangisidir diye sorunca, Hz. Peygamber: "Anne babaya karşı gelmektir" diye buyurmuş. Yine bedevi: Sonra hangisidir diye sorunca, Hz. Peygamber: "Ğamûs yeminidir" diye buyurmuş. Ben: Ğamûs yemini nedir, diye sordum, şöyle buyurdu: "Yaptığı yeminde yalan söylemekle birlikte müslüman bir kimseye ait olan bir malı o yemin vasıtasıyla kesip almaktır." (1)

Müslim'de Ebu Umâme'den Rasulullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu naklet**mektedir:** "Her kim yaptığı yemini ile müslüman bir kimsenin hakkını kesip alırsa, Allah o kimseye cehennem ateşini vacip kılar, cenneti de ona haram kılar." Adam: Ey Allah'ın Rasulü, ya bu aldığı şey önemsiz bir şeyse de mi? diye sorunca, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İsterse erak (misvak) ağacından bir çubuk olsun." (2)

Abdullah b. Mes'ud'un rivayet ettiği hadise göre de Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim yalan yere ve kastî olarak yemin edip de o yemin vasıtasıyla müslüman bir kimsenin malını haksızca alacak olursa, yüce Allah'a, kendisine gazap etmiş olduğu halde kavuşur." Bunun üzerine: ***"Şüphesiz Allah'a olan ahidlerini ve yeminlerini az bir pahaya değiştirenler..."*** (Âl-i İmran, 3/77) âyeti sonuna kadar nazil oldu. (3)

Görüldüğü gibi burada keffaretten söz edilmemektedir. Eğer biz, böylesine keffarette bulunmayı gerekli görecek olursak, onun işlediği cürüm ortadan kalkar. Allah'ın huzuruna da kendisinden razı olmuş olarak çıkar. Böylelikle tehdit olunduğu azabı da hak etmez. Hem bu niye böyle olmasın ki ? Çünkü, bu şekilde yemin eden bir kimse hem yalan söylemiş, hem başkasının malını bu yolla kendisine helal kabul etmiştir. Yüce Allah adına yemin etmeyi de hafife almıştır. Onu küçümsemiştir. Buna karşılık dünyayı da ta'zim edip büyütmüştür. Allah da onun ta'zim ettiği şeyi tahkir etmiş, onun küçük gördüğü şeyi de ta'zim etmiştir. İşte bu kadarı yeterlidir. Bundan dolayı da şöyle denilmiştir: Ğamûs yeminine bu adın veriliş sebebi, sahibini cehenneme ğams etmesi (yani bandırması)'nden ötürüdür.

---

(1) *Buhârî,* İstitabetu'l-Murteddin 1, Eymân 16, Diyât 2; *Tirmizî* Tefsir 4. Sûre 7; *Nesaî,* Tahrimu'd-Dem 3, Kasâme 48; *Dârimî* Diyât 9.

(2) *Buhârî,* Eymân 17, *Müslim* Eymân 218; *Nesaî,* Adabu'l-Kudât 30; *İbn Mâce,* Ahkâm 8, *Dârimî* Buyu' 62; *Muvâtta'* Akdiye 11; *Müsned,* V, 260.

(3) *Müslim,* İman 220; *Buhârî,* Tefsir 3. sûre 3. Eymân 17, Ahkâm 30; *Tirmizî* Tefsir 3. sûre 4; *Müsned* V, 211.

6. Bir İşi Yapmamak Üzere Yemin Eden

Bir işi yapmamak üzere yemin eden bir kimse, o işi yapmadığı sürece yeminine bağlı demektir. Eğer o işi yapacak olursa, yeminini bozmuş ve keffârette bulunması gerekir. Çünkü yemine muhalefet etmiştir. Şayet "yapacak olursam" demiş olsa da durum aynıdır. Eğer mutlaka yapmak üzere yemin ederse, anında yeminini bozmuş demektir. Çünkü, muhalefet sözkonusudur. Eğer dediğini yaparsa, yeminini yerine getirmiş olur. Şayet "yapmazsam" diyecek olursa yine aynı durum sözkonusdur.

7. Olumlu ve Olumsuz Yeminlerin Kapsamı:

Yemin eden bir kimsenin; "mutlaka yapacağım ve eğer yapmazsam..." şeklindeki sözleri emir gibi, "yapmayacağım ve eğer yaparsam..." şeklindeki sözleri de nehiy (yasak) gibi değerlendirilir.

Birinci durumda, hakkında, yemin ettiği şeyin tamamını yapmadığı sürece yeminini yerine getirmiş olmaz. Meselâ, şu ekmeği yiyeceğim diye yemin edip onun bir bölümünü yerse tamamını yemediği sürece, yeminini yerine getirmiş olmaz. Çünkü o ekmeğin herbir parçası hakkında yemin edilmiştir. Şayet -mutlak olarak- Allah'a yemin ederim ki muhakkak yiyeceğim diyecek olursa, yeme isminin hakkında kullanılabileceği asgari miktarını yerine getirmekle yeminini gerçekleştirmiş olur. Çünkü, yeme mahiyeti fiilen ortaya konulmuştur.

Nehiy (olumsuz yemin) durumunda ise, o ismin hakkında kullanılabileceği asgari şeyi yapmakla yeminini bozmuş olur. Çünkü, nehyin muktezası gereğince nehyedilen şeylerin birimlerinden herhangi birisinin ortaya çıkmaması gerekir. Eğer bir eve girmemek üzere yemin etse de iki ayağından birisini o eve soksa yeminini bozmuş olur. Buna delil de şudur: Biz, yüce Allah'ın şu buyruğunda ismin, işin başlangıcı hakkında kullanılabilmesiyle haram hükmünü ağırlaştırdığını görüyoruz: ***"Babalarınızın nikâhladığı kadınları nikâhlamayınız."*** (en-Nisa, 4/22) Buna göre, bir kimse bir kadınla nikâh akdi yapacak olsa, onunla gerdeğe girmeyecek olsa dahi o kadın hem babasına, hem oğluna haram olur. Fakat (üç talak dolayısıyla ilk kocasına haram olmuş bir kadının) tahli (hulle, ikinci bir koca ile evlenmesin)den sonra ilk kocasına helal olabilmesi için ismin ilk kullanılabildiği durum ile yetinmeyerek: "Hayır, sen onun balcağızından tatmadıkça.... (olmaz)" diye buyurmuştur. (1)

(1) ***Buhârî*** Talâk 7, 37, Libâs 6, 23, ***Müslim***, Nikâh 111-115; ***Ebû Dâvud*** Talâk 49; ***Nesaî***, Talak 9; ***İbn Mâce*** Nikâh 32; ***Muvâtta***, Nikâh 17, 18; ***Müsned*** II, 62, 85, III, 284, VI, 42, 62, 96, 193.

8. Kimin Adına Yemin Edilir?

Adına yemin edilen (el-mahlûfu bih) şanı yüce Allah ve O'nun, Rahman, Rahîm, Semî', Alîm, Halîm gibi güzel isimleri ile buna benzer diğer isim ve yüce sıfatlarıdır. İzzeti, Kudreti, İlmi, İradesi, Kibriyâsı, Azameti, Ahdi, Mülkü ve zatının diğer sıfatları gibi. Çünkü bütün bunlara yapılan yemin mahlûk olmayan Rahim olan yüce Zat'a yemindir. Bunları zikrederek yemin eden kimse, yüce Allah'ın zatına yemin etmiş gibi olur. Tirmizî, Nesaî ve başkalarının rivayetine göre, Cebrail (a.s) cennete bakıp yüce Allah'ın huzuruna geri dönünce şöyle demiş: İzzetine and olsun ki, bunun varlığını(ve bu halini) işiten herkes mutlaka buraya girer. Cehennem hakkında da şöyle demiştir: İzzetin hakkı için onu(n bu halini) işitip de oraya giren kimse bulunmaz. (1) Yine Tirmizî ve Nesaî ile başkaları da İbn Ömer'den şöyle dediğini rivayet etmektedirler: Peygamber (sav) "(لا ومقلب القلوب): Kalpleri evirip çeviren hakkı için hayır" diye; bir diğer rivayete göre de: "(لا ومصرّف القلوب): Kalpleri evirip çeviren hakkı için hayır" diye yemin ederdi. (2)

İlim adamları icma ile vallahi, yahut billahi, ya da tallahi diye yemin edip yeminini bozan kimsenin keffâretle yükümlü olduğunu kabul etmişlerdir. İbnü'l-Münzir der ki: Malik, Şafiî, Ebu Ubeyd, Ebu Sevr, İshâk ve Rey sahipleri şöyle derlerdi: Her kim Allah'ın isimlerinden bir ismi zikrederek yemin eder de sonra yeminini bozarsa, ona keffaret düşer. Biz de bu görüşteyiz. Bu hususta bir görüş ayrılığı olduğunu da bilmiyorum.

Derim ki: Bununla birlikte "Kur'âna yemin etme" başlığında da şöyle demektedir: Yakub (b. İbrahim, Ebu Yusuf) der ki: Kim Rahman adına yemin eder de yeminini bozarsa, onun için keffaret gerekmez.(3)

Derim ki: Rahman da yüce Allah'ın isimlerindendir, bu hususta icma vardır ve bunda görüş ayrılığı yoktur.

9. Allah'ın Hakkına, Azametine, Kudretine, İlmine... Yeminin Hükmü:

Allah'ın hakkı için, azameti için, kudreti için, ilmi için, Allah'ın hayat sıfatı için (le amrullahi), Allah adına yemin ederim (eymullahi) lafızları ile yemin hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

---

(1) ***Ebû Dâvud,*** Sünne 22, ***Tirmizi*** Sıfatu'l-Cenne 21; ***Nesaî,*** Eymân 3; ***Müsned,*** II, 333, 354, 373.

(2) ***Buhârî,*** Eymân 3, Kader 14, Tevhid 11; ***Tirmizî,*** Nüzûr 13, ***Nesaî,*** Eymân 1, 2, ***İbn Mâce*** Keffarât 1; ***Dârimî,*** Nüzûr 13; ***Muvatta*** Nüzûr 15; ***Müsned*** II, 26, 67, 68, 127, III, 112, 257.

(3) Yeminde niyete gerek yoktur. Ancak, hakîm Alîm ..gibi Allah'tan başkasına da isim olarak verilen lafızlarda yemin için yemin etmeye dair niyyet gereklidir. (İbn Mevdûd, ***el-İhtiyâr,*** V, 50) Buna göre Rahman adına -Allah'tan başkası hakkında kullanabileceğini kabul edenlere göre- yemin niyyeti ile mesela: Bi'r-Rahmân' denirse, yemin olur.

Malik der ki: Bunların hepsi yemindir ve bunlar dolayısıyla keffaret gerekir.

Şafiî der ki: Allah'ın hakkı, celali, azameti ve kudreti de, eğer bunlarla yemini niyet ederse birer yemindir. Eğer yemin kastı gütmezse bunlar yemin değildir. Çünkü bu ibarenin: Allah'ın hakkı vaciptir, kudreti yerini bulur anlamına gelme ihtimali de vardır. Allah'ın emaneti hakkında da Şafiî şöyle demiştir: Bu yemin değildir. Le amrulllahi ve eymullahi lafızlarına gelince, eğer bunlarla yemin kastedilmezse yemin değildir.

Rey sahipleri de derler ki: Kişi, Allah'ın azameti, izzeti, celali, kibriyası ve emâneti hakkı için deyip de yeminini yerine getirmeyecek olursa, keffarette bulunması gerekir.

el-Hasen der ki: Allah hakkı için (ve hakkullahi) yemin değildir, bunda keffâret de gerekmez. Ebu Hanife'nin de görüşü budur. Bu görüşü ondan er-Razi (el-Cessâs) nakletmiştir. Aynı şekilde Allah'ın ahdi, misakı, emaneti de yemin değildir. Mezhebine mensub kimi ilim adamı, bu bir yemindir, demektedir. Tahavî der ki: Yemin değildir. Aynı şekilde Allah'ın ilmi hakkı için diyecek olsa bile bu da, Ebu Hanife'nin görüşüne göre yemin değildir. Fakat arkadaşı Ebu Yusuf bu hususta ona muhalefet ederek şöyle demektedir: Bu bir yemin olur.

İbnü'l-Arabî der ki: Ebu Hanife'yi bu hususta yanıltan "ilim"in bazan "malûm" hakkında da kullanılmasıdır. Malûm ise muhdes (sonradan yaratılmış şey) dir. O bakımdan böyle bir tabir de yemin olmaz. Fakat kudretin de makdur (kudret ile var edilen) şey hakkında kullanıldığını hatırlamamıştır. Onun makdur hakkında söyleyeceği her söz, bizim de malum hakkındaki delilimizdir.

İbnü'l-Münzir der ki: Rasulullah (sav)'ın da şöyle dediği sabit olmuştur: "Allah'a yemin olsun (ve eymullah) o, gerçekten emirliğe layıktır." [1] şeklindeki sözünü Zeyd ve oğlu Üsame ile ilgili olay münasebetiyle söylemiştir.

İbn Abbas da: Ve eymullah diye yemin eder, İbn Ömer de böyle dermiş. İshâk der ki: Eğer kişi eymullah lafzı ile yemin etmeyi murad ederse bu, iradesi dolayısıyla ve kalbinin bu konudaki kastı dolayısıyla o da bir yemin olur.

10. Kur'ân'a Yemin Etmek:

Kur'ân'a yemin hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. İbn Mes'ud der ki: Her bir âyeti dolayısıyla bir yemin etmiş gibidir. Hasan-ı Basrî ve İbn el-Mübarek de böyle demişlerdir.

---

(1) ***Buhârî***, Eymân 2, Fedâilu's Ashabi'n Nebiyy 17, Meğâzi 42, 87; ***Müslim***, Fedâlu's-Sahabe 63, 64; ***Tirmizî***, Menâkib 39; ***Müsned***, II, 20.

Ahmed de der ki: Ben bu kanaati reddedecek herhangi birşey bilmiyorum. Ebu Ubeyd der ki: Tek bir yemin olur. Ebu Hanife ise, bunda kefâret yoktur, der. Katade de mushafa yemin edermiş. Ahmed ve İshak da biz bunu (mushafa yemin etmeyi) mekruh görmüyoruz demişlerdir. (1)

11. Allah'tan Başkası Adına Yemin:

Yüce Allah'tan, O'nun isim ve sıfatlarından başkası ile yemin, yemin olmaz. Ahmed b. Hanbel der ki: Peygamber (sav) adına yemin edecek olursa, yemini olur. Zira, kendisine iman olmaksızın imanın tamam olmayacağı bir şeye yemin etmiştir. Tıpkı Allah adına yemin etmiş gibi (yeminini bozacak olursa), keffarette bulunması gerekir.

Ancak bu görüşü, Buharî, Müslim ve diğerlerinde sabit olan şu rivayet reddetmektedir. Rasulullah (sav) bir kâfile ile birlikte bulunan Ömer b. el-Hattab'a yetişti. O sırada Ömer babası adına yemin ediyordu. Rasulullah (sav) onlara şöyle seslendi: "Şunu bilin ki, muhakkak Allah sizlere babalarınız adına yemin etmeyi yasaklamaktadır. Kim yemin edecek olursa, ya Allah adına etsin, yahut sussun." (2)

Bu ise, az önce zikrettiğimiz gibi, yeminin yalnızca Allah adına, isimlerine ve sıfatlarına yemin edilebileceğini göstermekte, O'ndan başka hiçbir şeye yemin etmemeyi gerektirmektedir. Bunu tahkik eden hususlardan birisi de, Ebu Dâvud, Nesaî ve başkalarının Ebu Hureyre'den şöyle dediğine dair kaydettikleri şu rivayettir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Babalarınız adına da, anneleriniz adına da, ortaklar adına da yemin etmeyiniz. Ancak Allah adına yemin ediniz. Allah adına da ancak siz doğru söylediğiniz halde yemin edebilirsiniz." (3)

Diğer taraftan: Adem, İbrahim adına yemin edenlere de -kendilerine iman edilmeksizin imanın tamam olmayacağı kişiler adına yemin etmiş olduğu halde- keffâret yoktur, diyenlerin görüşlerini de Ahmed b. Hanbel'in (Hz. Peygamber hakkındaki bu özel görüşü) ile çelişmektedir.

12. Putlar Adına Yemin:

Lafız Müslim'in olmak üzere, hadis imamları Ebu Hureyre'den şöyle dediği-

(1) İbnu'l-Hümam ve el-Aynî gibi Hanefî mezhebinin müteahhir alimlerine göre, "Kur'an hakkı için" diyerek yapılan yemini, geçerli bir yemin olarak kabul etmektedirler. (Bk. ez-Zuhâyli, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, III, 379 v.d.)

(2) *Buhâri*, Edeb 74, Eymân 4, Tevhid 13, Şehadât 26; *Müslim*, Eymân 1, *Ebû Dâvud*, Eymân 4; *Tirmizî*, Eymân 8; *Nesaî*, Eyman 4; *İbn Mâce* Keffârat 2, *Dârimî*, Nüzûr 6; *Müsned*, II, 7, 11, 34, 69,142.

(3) *Müslim*, Eymân 3; *Ebû Dâvud*, Eymân 4; *Nesaî*, Eyman 6.

ni rivayet ederler: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Sizden her kim yemin eder, yemininde de: Lat hakkı için diyecek olursa, Lâ ilahe illâllah desin. Her kim de arkadaşına: Gel seninle kumar oynayalım, diyecek olursa, sadaka versin."(1)

Nesaî de Mus'ab b. Sa'd'dan, onun da babasından rivayetine göre Sa'd şöyle demiş: Bir hususta söz ediyorduk. O sırada ben, cahiliyyeyi henüz yeni bırakmıştım. Lat ve Uzza adına yemin ettim. Rasulullah (sav)'ın ashabından birisi bana: Ne kötü bir söz söyledin! dedi. Bir diğer rivayette de: Sen terkedilmesi gereken bir sözü kullandın, dedi. Bunun üzerine Rasulullah (sav)'ın yanına vardım ve bunu ona nakledince şöyle buyurdu: De ki: "Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. O, bir ve tektir, O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Hamd da O'nundur. O, herşeye gücü yetendir. Sonra da sol tarafına üç defa tükürür gibi yap ve şeytandan Allah'a sığın, bundan sonra da bir daha aynı şeyi yapma." (2)

İlim adamları derler ki: Rasulullah (sav)'ın böyle bir söz söyleyene bu sözü söyledikten sonra lâilahe illâllah demesini emretmesi o söze keffâret, gafletten uyandırıp hatırlatmak ve nimeti tamamlamak içindir. Özel olarak Lat'dan söz edilmesi ise, çoğunlukla dillerinde dolaşan put adının o olmasından ötürüdür. Diğer ilahlarının isimleri de aynı durumdadır. Zira, Lat ile diğer putlar arasında hiçbir fark yoktur.

Arkadaşına: Gel seninle kumar oynayalım diyene tasadduk etme emrini vermesine gelince, bu hususta yapılacak açıklamalar da Lat hakkında yapılan açıklamalar gibidir. Çünkü onlar, kumar oynamayı itiyat haline getirmişlerdi. Ayrıca kumar, malın batıl yollarla yenilmesine sebep teşkil eden yollardan birisidir.

13. Allah'ın Dininden Çıkmayı İfade Eden Sözler Söylemenin Hükmü:

Yahudi olayım, hıristiyan olayım, yahut İslamdan, Peygamberden, Kur'ân'dan uzak olayım, yahut Allah'a şirk koşmuş, Allah'ı inkâr etmiş olayım gibi sözler söyleyen bir kişi hakkında Ebu Hanife der ki: Bu sözler birer yemindir ve bunlardan dolayı da keffâret gerekir. Fakat, yahudilik, hıristiyanlık hakkı için, Peygamber ve Kâ'be hakkı için deyip, bunlar yemin kipinde kullanırsa keffâret gerekmez.

Bu hususta dayanağı, Dârakutnî tarafından Ebû Râfi' yoluyla gelen şu rivayettir: Ebû Râfi'in sahibi olan kadın, hanımı ile kendisini ayırmak istemiş ve; "eğer onları birbirinden ayırmayacak olursa, birgün yahudi, birgün

(1) *Buhârî*, Tefsir 53. Sûre 2, Edeb 74, İsti'zan 52, Eymân 5; *Müslim* Eymân 5; *Ebû Dâvud*- Eymân 3; *Tirmizî* Nüzûr 18; *Nesaî*, Eymân 11, *Müsned*, II, 309.

(2) *Nesaî*, Eymân 12; *Müsned*, I, 183, 186.

hıristiyan olsun, bütün köleleri hür olsun. Ne kadar malı varsa, Allah yolunda olsun" diye yemin etmiş ve durumu Aişe, Hafsa, İbn Ömer, İbn Abbas ve Um Seleme'ye sormuş, hepsi de ona: Sen, Harut ile Marut gibi mi olmak istiyorsun (bunun için mi onu hanımından ayırmak istiyorsun) demişler, yeminine keffârette bulunup onları serbest bırakmasını emretmişler. (1)

Yine Dârakutnî, Ebu Rafi'den şöyle dediğini nakletmektedir: Efendim olan hanım, mutlaka seni hanımından ayıracağım demiş. Sahip olduğu bütün malları Kâ'be kapısında (sebil) olsun ve bir gün yahudi, bir gün hıristiyan, bir gün mecusî olayım eğer seni ve hanımını birbirinden ayırmıyacak olursam. (Ebu Rafi') der ki: Ben de mü'minlerin annesi Um Seleme'nin yanına gittim ve dedim ki: Benim efendim olan kadın beni hanımımdan ayırmak istiyor. Um Seleme bana şöyle dedi: Efendin olan kadına git ve ona şöyle de: Böyle bir şey yapmak senin için helal değildir. Ben de ona gittim. Sonra İbn Ömer'in yanına vardım. Ona durumu haber verdim. O da kapıya kadar geldi ve şöyle dedi: Harut ile Marut burada mıdırlar? Efendim olan kadın dedi ki: Ben,(eğer onları birbirinden ayırmayacak olursam) bana ait olan bütün malı Kâ'be'nin kapısına sebil olarak göndereceğimi söyledim. İbn Ömer, peki neden yiyeceksin diye sorunca, efendim tekrar: Ayrıca bir gün yahudi, bir gün hıristiyan, bir gün mecusî olayım diye de yemin ettim. Bu sefer İbn Ömer şöyle dedi: Eğer yahudi olursan öldürülürsün. Hıristiyan olursan öldürülürsün, mecusî olursan yine öldürülürsün. Bu sefer: Peki, bana ne yapmamı emredersin deyince, İbn Ömer şöyle dedi: Yeminine keffârette bulunursun ve kölen olan bu adamı ve cariyeyi yine bir araya getirirsin. (2)

İlim adamları, yemin eden bir kimse, eğer "Uksimubillah: Allah adına kasem ederim" diyecek olursa, bunun yemin olacağını icma ile kabul etmekle birlikte "billah" demeksizin, "uksimu ya da eşhedu: kasem ederim, şahidlik ederim ki", şöyle şöyle mutlaka olmalıdır diyecek olursa, farklı görüşlere sahiptirler. Malik'e göre böyle demek, eğer Allah adına demeyi murad etmişse yemin olur. Eğer Allah adına demeyi kastetmemişse, bunlar keffâreti gerektiren yemin olmazlar.

Ebu Hanife, el-Evzaî, el-Hasen ve en-Nehaî ise, her iki durumda da bunlar birer yemindir, demişlerdir.

Şafiî de şöyle demektedir: Yüce Allah'ın adını anmadıkça bunlar yemin olmazlar. Bu, Müzenî'nin ondan yaptığı rivayettir. er-Rabi' ise, Malik'in görüşü gibi ondan bir rivayet nakletmektedir.

---

(1) *Dârâkutnî*, VI, 163-164.
(2) *Dârâkutnî*, VI, 164.

14. Başkasına And Vermek:

Bir kimse: Sana and veriyorum mutlaka şunu yapmalısın, diyecek olursa, eğer ondan bir şey istemek kastıyla bunu demişse, bu hususta bir keffâret yoktur ve bu yemin değildir. Eğer, yemin etmeyi kastetmişse, az önce sözünü ettiğimiz hususlar sözkonusu olur.

15. Alah'a İzafe Edilen Şeylere Yemin:

Biz kimsenin "Allah'ın yaratması rızık vermesi ve Beyt'i hakkı için" gibi Allah'a izafe eden sözlerle yemin etmesi halinde ona keffâret gerekmez. Çünkü, bunlar caiz olmayan yeminlerdir ve Allah'tan başkası adına yemin etmektir.

16. Akdolan Yeminin Çözülmesi (Bozulması):

Yemin akd oldu mu, onu keffâret veya istisnâ inşaallah çözer. İbnü'l-Mâcişûn der ki: İstisnâ keffâretten bedeldir. Yoksa, yemini çözmek değildir. İbnü'l-Kasım da der ki: Yemini çözmektir. İbnü'l-Arabî der ki: İslam aleminin değişik bölgelerdeki fukahasının görüşü budur, sahih olan da budur.

İstisnânın şartı ise, onun (yemine) muttasıl olması ve lafzan söylenmiş olmasıdır. Çünkü Nesaî ve Ebu Dâvud, İbn Ömer'den Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedirler: "Her kim yemin eder de istisnâda bulunursa, dilerse buna devam eder, dilerse de (yeminine bağlılığı) yeminini bozması sözkonusu olmaksızın terk eder." (1)

Şayet diliyle söylemeksizin istisnâyı niyet ederse veya özürsüz olarak istisnâyı yemininden ayrı söyleyecek olursa, bunun kendisine bir faydası olmaz. Muhammed b. el-Mevvâz da der ki: İstisnâ, yemin ile itikaden (kalbinde) birlikte bulunmalıdır. Velevki yemininin son harfi ile birlikte olsun. Eğer yeminini tamamladıktan sonra istisnâ yapacak olursa, bunun kendisine bir faydası olmaz. Çünkü yemin, istisnâdan ayrı olarak bitirilmiş olur. İstisnânın yeminden sonra varid olması ise, tıpkı arada zaman fasılası geçmiş gibi bir etki yapmaz. Ancak bu görüşü: "(من حلف فاستثنى): Kim yemin eder de akabinde istisnâda bulunursa" hadisi red etmektedir. Çünkü bu ifadedeki "fe" harfi takib içindir. (Yani, yemininin tamamlanmasından sonra istisnâ etmesi gerekir.) İlim adamlarının cumhuru (çoğunluğu) da bu görüştedir. Aynı şekilde böyle bir kanaat, baştan yapılmış bir yeminin hiçbir şekilde çözülmemesi gibi bir sonuç verir ki, böyle bir şey batıldır.

İbn Huveyzimendâd der ki: Mezhebimiz alimleri içinden ne zaman istis-

(1) *Ebû Dâvud*, Eymân 9; *Tirmizî*, Nüzür 7; *Nesaî*, Eyman 18; *İbn Mâce* Keffârât 6.

na yaparsa bunun, yemin ettiği şeyi tahsis edeceği hususlarında farklı görüşlere sahiptirler. Kimi mezheb alimlerimiz şöyle demiştir: İstisnâsı sahihtir, bununla da lehine yemin ettiği kimseye haksızlık etmiş olur. Kimisi de şöyle demiştir: Lehine yemin ettiği kişi bunu işitmedikçe istisnâsı sahih olmaz. Bazıları da şöyle demiştir: Lehine yemin ettiği kimse işitmeyecek olsa dahi, istisna yaparken dilini ve dudaklarını kıpırdatması sahih olur. İbn Huveyzimendâd der ki: Bizim, kendi içinde yaptığı istisnâ sahihtir, dememizin sebebi, yeminlerin niyetler ile muteber oluşundan dolayıdır. İstisnâ yaparken dilini ve duduklarını kıpırdatmadıkça sahih olmaz, deyişimiz ise şundan ötürüdür: Bu istisnâyı söyleyip dilini ve dudaklarını kıpırdatmayan kimse söz söylemiş olmaz. İstisnâ da bir sözdür ve ancak söz ile vaki olur. Hiçbir şekilde istisnâ sahih olmaz, derken ise, bunun, lehine yemin edilen kişinin hakkı oluşundan ve hakimin yemini lehine istediği duruma göre bu yemin vaki oluşundan dolayıdır. Yemin, yemin edenin tercihi ile olmayacağına göre, aksine bu, ondan istenen birşey olduğuna göre, onun bu hususta herhangi bir hükmünün olmaması icabetmektedir.

İbn Abbas ise der ki: Bir sene sonra bile yeminden istisnâ yapmak mümkündür. Bu hususta Ebu'l-Âliye ve el-Hasen de ona tabi olmuşlardır. Bu görüşünü, yüce Allah'ın şu buyruğu ile delillendirmektedir: ***"Onlar ki, Allah ile birlikte başka bir ilâha ibadet etmezler..."*** (el-Furkan, 25/68) buyruğunun inişinden bir sene sonra; ***"Ancak tevbe edenler... müstesnâdır"*** (el-Furkan, 25/70) buyruğu inmiştir. Mücahid der ki: Her kim iki sene sonra dahi inşaallah diyecek olsa, bu bile onun için yeterlidir. Said b. Cübeyr de der ki: Dört ay sonra istisnâ yapacak olsa, onun için yeter.

Tavus da der ki: Meclisinde bulunduğu sürece istisnâ yapma hakkı vardır. Katade der ki: Şayet yerinden kalkmadan veya konuşmadan önce istisnâ yapacak olursa, onun lehine bu istisnâsı geçerlidir. Ahmed b. Hanbel ve İshâk da derler ki: O mesele ve sadedde devam ettiği sürece istisnâ yapabilir. Ata da der ki: Bol süt veren bir devenin sağımlığı kadarlık bir süre zarfında istisnâ yapma hakkı vardır.

17. İbn Abbas'ın İstisnâ İle Görüşünün Değerlendirilmesi:

İbnü'l-Arabî der ki: Âyet-i kerimede İbn Abbas'ın görüşüne delil diye ileri sürdüğü hususta onun lehine delil olabilecek bir taraf yoktur. Çünkü her iki âyet-i kerime, yüce Allah'ın indinde ve Levh-i Mahfuz'unda bir aradadır. Allah'ın bu hususta bildiği bir hikmeti dolayısıyla nüzulü ertelenmiştir. Bununla birlikte nüzuldeki bu fasıladan güzel bir fer'î hüküm ortaya çıkmaktadır. O da şudur: Yemin eden bir kimse Allah'a yemin olsun eve girmeyeceğim ve eğer sen eve girecek olursan boşsun; diyecek olsa ve birinci yemi-

ninde kalbinde inşaallah diye istisnâ yapsa, ikinci yeminde de yine kalbinde belli bir süre veya bir sebep, yahut herhangi bir kimsenin dilemesi gibi yemini kaldırıp istisnâya elverişli olan bir şeyi geçirecek olursa ve bu istisnâyı kendisi için yemin olunanı korkutmak kastıyla herhangi bir şekilde açıklamayacak olursa, böyle bir tutumun ona faydası olur ve onun aleyhine her iki yemin de münâkid olmaz. Talâkta kendisine karşı beyyine getirilmediği sürece bunun bir faydası vardır. Eğer ona karşı delil getirilecek olursa, istisnâ iddiası ondan kabul olunmaz. Fetva sormak üzere geldiği takdirde böyle bir istisnâ niyetinin ona faydası olur.

Derim ki: İstisnânın ona fayda vereceği şöyle açıklanır: Şanı yüce Allah, birinci âyeti açıklamış, diğerini ise, (bir yıl süre ile) saklı tutmuştur. Yemin eden de aynı şekilde korkutmak kastıyla yemin eder ve istisnâyı gizlerse, aynı durumdadır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

İbnü'l-Arabî der ki: Ebu'l-Fadl el-Merağî, Medinetü's-Selâm (Bağdat)'ta ders okuyordu. Şehrinden kendisine gelen mektupları bir sandığa koyar ve kendisini rahatsız edecek ve ilim talebini kesmesine sebep teşkil edecek bir haber alırım, korkusuyla hiçbir mektubu okumazdı. Aradan beş yıl geçip de ilim talebi maksadını bir dereceye kadar gerçekleştirdikten ve geri dönmeyi kararlaştırdıktan sonra, yüklerini bağladı, kitaplarını ortaya koyup o mektupları çıkardı. Mektuplarında okudukları arasından yalnızca bir tanesini dahi eğer kendisine ulaştıktan sonra okumuş olsaydı, artık ardından bir harf dahi ilim tahsil edemezdi. Bundan dolayı Allah'a hamd etti ve ev eşyasını bir bineğe yükleyerek, Horasan yolunun başladığı Babü'l-Halbe'ye çıktı. Bineğini ücretle tuttuğu delili önden gitti. Kendisi ise, yol azığını satın almak üzere fırıncının kapısına dikildi. O, azığını almak için uğraşırken, ekmekçinin bir başkasıyla konuşurken şöyle dediğini işitti: Sen ilim adamının -vaizi kastediyor-: İbn Abbas bir sene sonra dahi istisnâ yapmayı caiz kabul etmektedir, dediğini duymadın mı? Bu sözü ondan işittiğimden beri hatırımdan çıkmadı. Üzerinde düşünmeye devam edip durdum. Fakat bu görüş doğru olsaydı, Yüce Allah da Hz. Eyyub'a: ***"Eline bir demet*** (ot) ***al ve onunla vur ve yemininde de durmamazlık etme"*** (Sa'd, 38/44) diye buyurmazdı. Niye Allah ona: "İnşaallah de" demedi.

el-Merağî, fırıncının bu şekilde konuştuğunu duyunca, kendi kendisine şöyle dedi: Fırıncılarının bile bu derece ilimden pay sahibi olduğu bu seviyede bulunduğu bir şehri bırakıp Merağa'ya mı gideyim? Ebediyen böyle bir şey yapamam.

Daha sonra, ücretle tuttuğu binek sahibinin arkasından gitti ve ona verdiği ücreti de helâl edip, ölünceye kadar Bağdat'ta ikâmet etti.

18. İstisnânın Yemine Etkisi:

İstisnâ, Allah adına yapılan yemini kaldırır. Zira bu, yüce Allah'tan verilmiş bir ruhsattır. Bu hususta görüş ayrılığı yoktur.

Ancak Allah'tan başkası adına yapılan yeminde istisnânın durumu hakkında görüş ayrılığı vardır. Şafiî ve Ebu Hanife der ki: İstisnâ, her yeminde sözkonusudur. Talak, köle azad etmek ve bundan başka diğer yeminlerde tıpkı yüce Allah'ın yeminini kaldırdığı gibi (bunları da kaldırır). Ebu Ömer der ki: İcma ile kabul ettikleri haktır. Çünkü, yalnızca Allah adına yapılan yeminlerde istisnâ ile ilgili rivâyet varid olmuştur. Bunun dışındaki hususlarda vârid olmuş bir rivayet yoktur.

19. Yemin Keffâreti Ne Zaman Yerine Getirilir:

Yüce Allah'ın: **"Bunun keffâreti..."** buyruğu ile ilgili olarak ilim adamları keffârette bulunmadan önce yemini bozmanın mübah ve güzel bir şey olduğunu, hatta bunun daha uygun olduğunu icma ile kabul etmekle birlikte, yemini bozmadan önce keffârette bulunmanın yeterli olup olmayacağı hususunda üç farklı görüşleri vardır:

1- Mutlak olarak (yani yemini bozmadan önce ya da sonra) keffârette bulunmak yeterlidir. Bu, ashab-ı kiramdan ondört kişinin, fukahânın cumhûrunun kabul ettiği bir görüştür. Malik'in mezhebinde meşhur olan görüş de budur.

2- Ebû Hanife ve arkadaşları ise, keffâret yeminden sonra olmadıkça) hiçbir şekilde yeterli olmaz derler. Bu, aynı zamanda Eşheb'in Malik'ten rivayetidir.

Caiz oluşu şöyle açıklanır: Ebu Musa el-Eşârî der ki: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Şüphe yok ki ben Allah'a yemin ederim -inşaallah- herhangi bir hususta yemin edip de ondan başkasının o hususdan daha hayırlı olduğunu görecek olursam, mutlaka yeminimin keffâretini yerine getirir ve daha hayırlı olanı yaparım." Bunu Ebu Dâvud rivayet etmiştir. (1)

Anlam bakımından da şöyle açıklanır: Yemin, keffârete sebeptir. Çünkü yüce Allah: **"İşte yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffâreti budur"** buyurmakta ve keffâreti yemine izafe etmektedir. Anlam ile ilgili manevî hususlar ise, onlara sebep teşkil eden şeylere izafe edilirler. Aynı şekilde keffâret yeminin gereğini yerine getirmemenin bedelidir. Dolayısıyla yeminin bozulmasından önce yapılması da caiz olur.

(1) Bu hadis daha önce 4. başlıkta geçmiş bulunmaktadır. Kaynakları da orada gösterilmiştir.

Daha önce keffâret vermeyi kabul etmeyenlerin görüşü de şöylece açıklanır: Müslim, Adiy b. Hatim'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben Rasulullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Her kim bir hususa dair yemin eder, sonra ondan başkasının ondan hayırlı olduğunu görürse, hayırlı olanı yapsın." (1) Nesaî: "Ve yemininin keffaretini yapsın" (2) diye ilave etmiştir.

Mana cihetinden bakılacak olursa; keffâret günahı kaldırmak içindir. Kişi yeminine muhalefet etmediği sürece ortadan kaldırılması gereken birşey yok demektir. O halde keffâreti yerine getirmenin bir anlamı olmaz. Diğer taraftan yüce Allah'ın: **"İşte yemin ettiğiniz takdirde"** buyruğunun anlamı da; yemin edip de yemininizi bozduğunuz takdirde, demektir. Diğer taraftan vücubundan önce yapılan her bir ibadet, -namaz ve sair ibadetler nazarı itibara alındığı takdirde,- sahih değildir.

3- Şafiî ise şöyle demektedir: Yemek yedirmek, köle azad etmek ve elbise giydirmek halinde, (daha önce keffârette bulunulursa) yerini bulur. Ancak oruçla keffârette bulunulursa yerini bulmaz. Çünkü, bedeni bir amel vaktinden öncesine alınmaz. Fakat bunun dışındaki hallerde keffâretin daha önce yapılması yeterli olur, bu da üçüncü görüştür.

20. Yemin Keffaretleri:

Şanı yüce Allah, yemin keffâretinde önce üç hususu zikrettikten sonra, bunlardan birisini yapmakta muhayyer bıraktı, akabinde de bunların mümkün olmaması halinde de oruç tutmayı emretti. Önce yemek yedirmekle başladı. Çünkü Hicaz topraklarında yemeğe olan ileri derecedeki ihtiyaç ve karınlarını doyuramamaları dolayısıyla bu daha faziletli idi. Bununla birlikte yemin keffâreti hususunda muhayyerlik bulunduğunda görüş ayrılığı yoktur.

İbnü'l-Arabî der ki: Benim kanaatime göre keffâret duruma göre olur. Eğer muhtaç birisi bulunduğunu biliyorsan, yemek yedirmen daha faziletlidir. Çünkü sen, köle azad ettiğin takdirde yemeğe muhtaçların ihtiyacını gidermiş olmazsın. Bunlara (yemek yedireceğin on kişiye) bir onbirinci kişiyi daha eklemiş olursun. Giydirmek de aynı şekilde bundan sonra gelir. Şanı yüce Allah, neye muhtaç olunduğunu bildiğinden dolayı öncelikli ve önemli olanı daha önce zikretmiştir.

21. Yemin Keffâreti Olarak Yoksul Yedirmek:

Yüce Allah'ın: **"Ailenize yedirdiğinizin orta yollusundan on fakiri do-**

(1), (2) Bu hadisler de daha önce 5. başlığın baştarafllarında geçmişti. Kaynakları da orada gösterilmiştir.

yurmak onlara yemek yedirmek" buyruğu ile ilgili olarak, bize ve Şafiî'ye göre, yoksullara çıkardığı yiyeceği temlik etmesi ve bunu mülk edinip onda tasarruf edecek şekilde onlara teslim etmesi kaçınılmazdır. Çünkü, yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"O, yediriyor, kendisi ise yedirilmiyor."*** (el-En'âm, 6/14) Hadiste de şöyle buyurulmuştur: "Rasûlullah (sav) dedeye ittidabir yedirdi." [1] Çünkü bu, keffâretin iki çeşidinden birisidir. Bunda da temlikten başka türlüsü caiz olmaz. Ve bunun aslı (bu hükme varmaya esas teşkil eden hükmü) elbise giydirmek yoluyla keffârettir.

Ebû Hanife ise şöyle demektedir: Sabahlı akşamlı yoksulları doyuracak olursa bu da caizdir. Bizim (Maliki mezhebi) alimlerimizinden İbnü'l-Mâcişûn'un tercihi de budur. İbnü'l-Mâcişûn der ki: Yemek yemeğe imkân tanımak yemek yedirmektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Onlar yemeği ona olan sevgilerine rağmen fakire, yetime ve esire yedirirler."*** (el-İnsan, 76/8) Buna göre, hangi yolla yoksula yemek yedirirse, âyetin kapsamına girmiş olur.

22. Yemek Yedirmenin Niteliği:

Yüce Allah'ın: **"Ailenize yedirdiğinizin orta yollusundan"** buyruğu ile ilgili olarak el-Bakara suresinde (2/143. âyet-i kerimenin tefsirinde) "vasat (ortalama)"ın en üstün ve iyi anlamına geldiğine dair açıklamalar geçmişti. Burada ise "vasat" iki konumun arasındaki orta yer ve iki uç arasındaki orta nokta demektir. "İşlerin en hayırlıları orta yollu (evsâtuhâ) olanlarıdır" hadisi de buradan gelmektedir. [2]

İbn Mace şöyle bir hadis nakletmektedir: Bize Muhammed b. Yahya anlattı: Bize Abdurrahman b. Mehdi anlattı: Bize Süfyan b. Uyeyne, Süleyman b. Ebi'l-Muğire'den anlattı: Süleyman, Said b. Cübeyr'den, o, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletti: Kimisi aile halkının yiyecek ihtiyacını bol bol karşılarken, kimisi de ailesinin yiyecek ihtiyacını kısarak karşılıyordu. Bunun üzerine: **"Ailenize yedirdiğinizin orta yollusundan"** buyruğu nazil oldu. [3] İşte bu, (burada) "vasat"ın belirttiğimiz gibi ve iki şey arasında ortada bulunan olduğunu göstermektedir.

23. Yedirilecek Yemeğin Miktarı:

Malik'e göre, yedirilecek miktar, eğer keffârette bulunacak kişi, Peygam-

(1) *Tirmizî*, Ferâiz 11; *Dârimî*, Ferâiz 18.
(2) Hadisin bu lafızla kimi rivâyet yollarının zayıf, kimisinin senedinde meçhul râvi bulunduğu, kimisinin büsbütün senedsiz rivâyet edildiği belirtilmiştir. el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 391, hadis no: 1247.
(3) *İbn Mâce*, Keffârât 10.

her (sav)'ın Medine'sinde bulunuyor ise, on yoksuldan her birisine bir mud'dur. Şafiî ve Medineliler de bu görüştedir. Süleyman b. Yesâr der ki: Ben, insanları yemin keffâreti için yiyecek verirken, küçük mud ile bir mud buğday verdiklerini ve bunun kendileri için yeterli olacağı görüşünde olduklarını gördüm. Bu, aynı zamanda İbn Ömer, İbn Abbas ve Zeyd b. Sabit'in de görüşüdür. Atâ b. Ebî Rebâh da böyle demiştir. Ancak, Peygamber Medinesi'nden başka bir yerde ise, durum farklıdır. İbnu'l-Kasım der ki: Her yerde bir mud, keffârette bulunana yeterli gelir.

İbnü'l-Mevvâz da şöyle der: İbn Vehb, Mısır'da bunun bir buçuk mud, Eşheb ise bir mud ve bir muddun üçtebiri kadar verir demiştir, (Eşheb) der ki: Bir tam mud ile üçtebir mud, sabah akşam yemeğinde çeşitli bölgelerdeki geçimin ortalamasıdır.

Ebû Hanife de şöyle demektedir: Buğday verecekse yarım sa', hurma ve arpa verecekse bir sa' verir. Bunu da Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr'ın babasından yaptığı rivayete dayanarak söylemiştir. Abdullah'ın babası Sa'lebe b. Suayr der ki: Rasûlullah (sav) hutbe irad etmek üzere ayağa kalktı ve fıtır sadakası olarak kişi başına bir sa' hurma, yahut iki kişi adına bir sa' arpa, yada bir sa' buğdayı vermeyi emr etti. (1)

Süfyan ve İbnü'l-Mübarek de bunu delil almış, bu görüşü kabul etmişlerdir. Ayrıca bu görüş, Ali, Ömer, İbn Ömer ve Aişe (r.anhum)'dan da rivayet edilmiştir. Said b. el-Müseyyeb de bu görüştedir. Irak fukahâsının genel olarak görüşü budur. Çünkü İbn Abbas şöyle demiştir: Rasulullah (sav) bir sa' hurma ile keffârette bulunmuş ve insanlara böylece keffârette bulunmayı emretmiştir. Bunu bulamayan ise, aile halkınıza yedirdiğinizin orta yollusundan yarım sa' buğday versin. Bunu, İbn Mace Sünen'inde rivayet etmiştir. (2)

24. Yemin Keffâretinde Kendilerine Yemek Verilmeleri Caiz Olmayanlar:

Yemin keffâretinde bulunan bir kimsenin zengin bir kimse ile nafakasını vermek zorunda olduğu yakın akrabasına yemek yedirmesi caiz değildir. Eğer nafakasını sağlamakla yükümlü olduğu kimselerden olursa, Malik der ki: Böyle birisine yemek yedirmesi hoşuma gitmez. Fakat, yapacak olursa ve bu akrabası da fakir ise yerini bulur. Şayet zengin olduğunu bilmediği halde zengin birisine yemek yedirecek olursa, el-Müdevvene ile başka bir kitapta bunun yeterli olmayacağı belirtilmekle birlikte, el-Esediyye' de bunun yeterli olacağı kaydedilmektedir.

---

(1) *Ebû Dâvud,* Zekât 21; *Müsned,* V, 432.

(2) *İbn Mâce,* Keffârat 9. Tırnak içindeki ifadeler İbn Mace'nin elimizdeki basılı nüshasında yoktur.

25. Keffâret Kişinin Yediği Cinsten Verilir:

Kişi yediğinden keffâret verir. İbnü'l-Arabî der ki: Bu noktada bir grup ilim adamı yanılarak şöyle demiştir: Eğer kendisi arpa yerken insanlar buğday yiyorsa, sair insanların yediğinden keffâretini versin. Ancak, bu apaçık bir yanılgıdır. Çünkü, keffârette bulunacak kişi, eğer bizzat arpadan başkasını yiyemiyor ise, başkasına bundan başkasını vermesi ile mükellef tutulamaz. Peygamber (sav) da: "Bir sa' buğday ve bir sa' arpa..." diye buyurmuştur. Bunları ayrı ayrı zikretmiş ki, herkes yediğinden üzerine düşeni versin diye. Bu hususta ise anlaşılmayacak kapalı bir taraf yoktur.

26. Yemek Yedirmek Sabahlı Akşamlıdır:

Malik der ki: Şayet on yoksulu sabahlı akşamlı yedirecek olursa, bu (keffâret olarak) o kimse için yeterli olur. Şafiî ise der ki: Hepsine bir arada yemek yedirmesi caiz değildir. Çünkü, yemekte bibirbirleri arasında fark vardır. Bunun yerine her bir yoksula bir mud verir.

Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan da şöyle dediği rivayet edilmektedir: On yoksula yalnızca bir öğün yedirmek yeterli olmaz. Yani, akşam yedirmeksizin yalnızca sabah, yahut sabah yedirmeksizin yalnızca akşam yemeği vermek yeterli olmaz. Mutlaka sabahlı akşamlı yedirmelidir. Ebû Ömer der ki: Değişik bölgelerde fetva önderlerinin görüşü de budur.

27. Keffâret Olarak Katıksız Ekmek Verilmez:

İbn Habib der ki: Katıksız yalnız başına ekmek yeterli olmaz. Ekmekle birlikte katık olarak zeytin yağı, keşk veya kameh [1] veya mümkün olan herhangi bir şey verilmelidir. İbnü'l-Arabî der ki: Bu, görüşüme göre vacib olmayan bir fazlalıktır. Ekmekle birlikte şeker vermesi, et vermesinin müstehap olmasına gelince, bu doğrudur. Fakat, yemek için belli bir katığı tayin etmenin ise herhangi bir yolu yoktur. Zira, "yiyecek" lafzı bunu ihtiva etmez.

Derim ki: Âyetin ortalama yeme hakkında nâzil oluşu, ekmekle beraber zeytinyağı veya sirke vermeyi ya da buna benzer peynir, yahut İbn Habib'in dediği gibi keşk vermeyi gerektirmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Rasulullah (sav) da şöyle buyurmuştur: "Sirke ne güzel katıktır!" [2]

---

(1) *Kâmeh:* Ekmeğin kendisine bandırılacağı katık su ya da iştah açıcı sirkeli yiyecek. *Keşk:* Gerek duyulacağında pişirilmek üzere un ve sütten yapılıp kurutulan bir yiyecektir. *(el-Mu'cemu'l-Vasît)*

(2) *Müslim,* Eşribe 164 v.d.; *Ebû Dâvud,* Et'ime 39; *Tirmizi,* Et'ime 35; *Nesaî,* Eymân 21; *İbn Mâce,* Et'ime 33; *Dârimî,* Et'ime 18.

Hasan-ı Basrî de der ki: Eğer yoksullara ekmek ve et, yahut ekmek ve zeytin yağı günde bir defa doyuncaya kadar yedirecek olursa, bu dahi onun için yeterlidir. Bu, İbn Sîrîn, Cabir b. Zeyd ve Mekhûl'ün görüşüdür. Bu görüş Enes b. Malik'ten de rivayet edilmiştir.

28. Keffâretin Tek Bir Yoksula Verilmesi:

Bize göre keffâretin tek bir yoksula verilmesi caiz değildir. Şafiî de bu görüştedir. Ebu Hanife'nin arkadaşları da keffâretin tümünün bir kişiye tek bir defada verilmesini kabul etmemekle birlikte, keffâretin tümünü bir günde fakat değişik miktarlarda ve ödemelerde vermesi halinde farklı görüşlere sahiptirler.

Kimisi bunu caiz görür ve eğer fiil bir kaç defa tekerrür etmişse, ikinci fiil ile ilgili olarak kendisine ilk olarak keffâretten bir pay verilene bir daha verilmesine mani yoktur. Çünkü, miskîn (yoksul) adı hâlâ onun için kullanılabilmektedir, demek yerinde olur.

Başkaları ise şöyle demektedir: Keffâreti (aynı günde değil de) birden çok günlerde aynı kişiye ödemek caizdir. Çünkü günlerin birden çok olması, yoksulların sayılarının yerini tutmaktadır. Ebû Hanifeye göre bu şekilde bir ödeme onun için yeterli olur. Çünkü âyet-i kerimeden maksat, yedirilecek miktarı bildirmektir. O, bu miktarı tek bir kişiye verecek olsa dahi onun için yeterli olur.

Bizim delilimiz, yüce Allah'ın, on kişiyi Kitabının nassında zikretmiş olmasıdır. Bundan vazgeçmek caiz değildir. Aynı şekilde böyle bir uygulama ile müslümanlardan bir topluluk canlandırılır ve bir gün dahi onların yetecek kadar ihtiyaçları karşılanır. Böylelikle onlar, bu zaman zarfında kendilerini yüce Allah'a ibadete ve duaya verebilirler. Bu sebepten ötürü de keffârette bulunana mağfiret olunur. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

29. Keffâretin Sebebi:

Yüce Allah'ın: "(كَفَّٰرَةُ): **Bunun keffareti"** buyruğundaki zamir, nahvî tekniklere göre (ما)'ya racidir. Bu durumda bu edatın; (الذي) anlamına gelme ihtimali olduğu gibi masdariye olması ihtimali de vardır. [1] Ya da zamir de her ne kadar açıktan açığa ondan söz edilmiyorsa bile, yemini bozma günahına raci olur. Çünkü anlam, bunun böyle olmasını gerektirmektedir.

(1) Masdariye olmasına göre ise anlamı: "Yeminlerinizi bağlamanızdan dolayı sizi sorumlu tutar" şeklinde olur.

30. Aileniz (أهليكم):

Yüce Allah'ın: (أهليكم) buyruğu, (اهل)'ın kırık olmayan (salim) çoğuludur. Ca'fer b. Muhammed es-Sadık ise bu kelimeyi, (اهاليكم) diye okumuştur. Bu ise mükesser (kırık) bir çoğuldur. Ebu'l-Feth şöyle demiştir: (اهالم); (ليالم) olup, (أهلات،ليلات) kelimelerinin de çoğullarıdırlar. Araplar, (اهل وأهلة) şeklinde, (müzekker ve müennes olarak) kullanırlar. Şair der ki:

وَأَهْلَةِ وُدٍّ قَدْ تَبَرَّيْتُ وُدَّهُمْ وأَبليتُهُمْ في الجَهْدِ حَمْدِي ونَائِلي

"Ve sevgiye ehil nice kimse vardır ki, ben de onları sevmeye kalktım,
Ve bu hususta onlara bütün gücümle övgülerde, iltifatlarda bulundum."

31. Keffâret Şekillerinden Birisi Olarak Yoksulları Giydirmek:

Yüce Allah'ın: "(أو كسوتهم): **Yahut onları giydirmek"** buyruğunda, "kef" harfi hem esreli, hem de ötreli olarak okunmuştur. Bunlar iki ayrı söyleyiştir. "(إسوة وأسوة): Örnek" kelimesi gibi. Said b. Cübeyr ile Muhammad b. es-Semeyka el-Yemanî bunu: "(أو كإسوتهم): Onlar gibi, onlara benzer şekilde" diye okumuştur ki, aile halkın gibi onları da giydir, anlamındadır.

Erkekler için giyim, bütün vücudu örten tek bir elbisedir. Kadınlar için giyim ise, namazda onlar için yeterli gelen asgari miktardır. Bu da vücudunu boydan boya örten elbise (manto ve benzeri) ile başörtüsüdür. Küçüklerin hükmü de böyledir.

İbnü'l-Kasım *"el-Utabiyye"* de şöyle demektedir: Küçük kız, büyük kadın gibi geydirilir, küçük çocuk da büyük gibi geydirilir. Bu da yedirmeye kıyasen böyledir.

Şafiî, Ebu Hanife, es-Sevrî ve el-Evzaî de şöyle derler: Bu ismin, hakkında kullanılabileceği asgari miktar olmalıdır. Bu da tek bir örtüdür. Ebu'l-Ferec'in Malik'ten rivayetinde -ki, İbrahim en-Nehaî ve Muğire de böyle demiştir- şöyle denilmektedir: Bedenin tamamını örten miktar verilir. Namazın bundan daha aşağısı bir elbise ile caiz olamayacağına binaen böyle denilmiştir.

Selman (r.a) dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: İç elbise elbise olarak ne iyidir! Taberî bunu, kesintisiz bir senetle rivayet etmiştir. el-Hakem b. Uyeyne de şöyle demektedir: Başını saracak bir sarık yeterlidir. Aynı zamanda bu, es-Sevrî'nin de görüşüdür.

İbnü'l-Arabî der ki: Ben şöyle denilmiş olmasını çok arzu ederdim: Kişiyi sıcak ve soğuğun rahatsız edici durumundan kurtaracak kadar örtecek elbiseden başkası yeterli olmaz. Nitekim, yemek hususunda kişiyi açlıktan kur-

tarıp doyuracak kadar vermekle yükümlü oluşu gibi. (Böyle denilmiş olsaydı) ben de böyle diyecektim. Sadece belden aşağısını örten bir izar verileceği görüşüne gelince, ben bunun nereden geldiğini bilmiyorum. Allah, yardımı ile bana da size de bilmenin yollarını açsın.

Derim ki: Elbise miktarı belirlenirken, bazıları alışılagelmiş ve örf haline gelmiş elbise ve giyimi gözönünde bulundurmuş, bazıları da şöyle demiştir: Tek bir elbise, ancak vücudun tamamını örten bir örtü olmadıkça yeterli olmaz.

Ebu Hanife ve arkadaşları da derler ki: Yemin keffâretinde giydirmek, her yoksul için bir sevb ve izar (yani vücudun belden aşağısını ve yukarısını örten iki örtü) yahut bir rida (aba veya cübbe gibi üstten giyilen elbise gibi), yahut kamîs (iç gömlek ve elbise), yahut kabâ' (kaftan) veya bir kisâ (tam elbise) şeklindedir. Ebu Musa el-Eşârî'den de kendisi adına ikişer elbise verilmesini emrettiği rivayet edilmiştir. el-Hasen ve İbn Sîrîn de bu görüştedir. İbnü'l-Arabî'nin tercih ettiği görüşün anlamı da budur. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

32. Keffârette Bulunan Kimsenin Yiyecek Ya da Giyeceğin Kıymetini Vermesi:

Yiyecek ve giyeceğin kıymetini vermek yeterli olmaz. Şafiî de bu görüştedir. Ebu Hanife ise yeterli olur, demiştir. Çünkü o, zekâtta bile kıymet geçerlidir, keffarette nasıl geçerli olmaz demiştir.

İbnül-Arabî ise der ki: Onun dayanağı, maksat ihtiyacın giderilmesidir, ihtiyacın ortadan kaldırılmasıdır. Kıymet bu hususta yeterli iş görmektedir, der. Biz ise şöyle deriz: Eğer sizler, ihtiyacın giderilmesini göz önünde bulunduracak olursanız, ibadet nerede kalır? Kur'ân-ı Kerimin muayyen üç şeyi nass ile tesbit etmesi nerede kalır. Kur'ân'ın beyanının bir türden öbür türe geçişinin anlamı ne olur?

33. Keffârette Zımmî Ya da Köleyi Giydirmek:

Keffârette bulunan kişi elbiseyi, bir zimmi, ya da bir köleye verecek olursa bu onun için yeterli olmaz. Ebu Hanife ise yeterli olur, demiştir. Çünkü o da bir miskîn (yoksul) dur. Miskîn lafzı onu da kapsamaktadır. Âyetin umumu onu da kapsamına almaktadır.

Deriz ki: Bunun, şu ifade ile tahsis edildiğini açıklayabiliriz: Bu, yoksullar için çıkartılıp verilmesi gereken bir bölüm maldır. Bunun kâfire verilmesi caiz değildir, bu görüşün asıl dayanağı ise zekâttır. Diğer taraftan biz, (Ebu Hanife ile) böyle bir malın mürtede ödenmesinin caiz olmadığını ittifakla ka-

bul etmekteyiz. Mürteddi tahsis ettiğini kabul ettiği her bir delil, zimmî hususunda bizim de delilimizdir.

Köle ise, yoksul olamaz. Çünkü köle, efendisinin kendisine sağladığı nafaka ile ihtiyaçtan kurtulmuştur. Zengin gibi, ona da keffâret verilmez.

34. Köle Âzâd Etmek:

Yüce Allah'ın: "(أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ): **Yahut bir köle azad etmektir"** buyuruğunda, "âzâd etmek (tahrîr)" kölelikten çıkarmak demektir. Esirlik, zorluk ve sıkıntı, dünyanın yoruculukları ve benzerlerinden kurtarmak hakkında da kullanılır. Hz. Meryem'in annesinin: "(إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا): ***Rabbim, karnımdakini azadlı bir kul olarak yalnız sana adadım"*** (Âl-i İmran, 3/35) buyruğundaki "muharraran" kelimesi de buradan gelmektedir. Yani, dünyanın kötülüklerinden ve benzer şeylerinden kurtulmuş ve âzâde olarak demektir. el-Ferazdak b. Ğalib'in şu beyiti de bu kabildendir:

بَنِي غُدَانَةَ إِنِّي حَرَّرْتُكُم فَوَهَبْتُكُم لِعَطِيَّةَ بْنِ جِعَالِ

"Ey Ğudâneoğulları, şüphesiz ki, ben sizi hürriyete kavuşturdum da, sizleri Atiyye b. Ci'âl'e bağışladım."

Ben, sizi hicv edilmekten yana kurtarıp özgürlüğünüze kavuşturdum demektir.

Âyet-i kerimede hürriyete kavuşturmaktan söz edilirken, özellikle insanın boynunun söz konusu edilmesi [1] ise, genelde tasmanın insan boynuna takıldığı organ oluşundan dolayıdır. Ayağa bukağı vurmak ise çoğunlukla hayvanlarda görülen bir olaydır. O halde boyun, mülk edinilen kölenin mülkiyetinin görüldüğü yer olduğundan dolayı, özgürlüğe kavuşturmak da boyuna izafe edilmiştir.

35. Âzâd Edilecek Kölenin Niteliği:

Bize göre, ancak başkasının ortaklığı sözkonusu olmaksızın, tam ve mü'min bir köle azad etmekten başkası caiz değildir. Kölenin bir bölümünü azad etmek de belli bir süreye kadar azad etmek, kitabet, tedbîr (özgürlüğü sahibinin ölüm şartına bağlamak) da caiz olmadığı gibi, azad edilecek

(1) Meâlde: "Köle" diye karşılığı verilen kelimenin (boyun) anlamına gelen "rakabe" ile ifade edeliş sebebini açıklıyor.

kölenin um veled (efendisinden çocuğu olduğu için efendisinin ölümünden sonra hürriyetine kavuşacak olan cariye) de olmaması gerekir, mülkiyetine geçirdiği takdirde, istemese de azad edilmesi gereken bir kimse olmaması gerekir. Yine azad edilecek kölenin, geçimini kazanmasını engelleyecek şekilde kocamış, yaşlı ve kötürüm olmaması, kusursuz ve sağlam olması gerekmektedir. Dâvud (ez-Zâhirî) ise bu hususta muhalefet ederek kusurlu kölenin azad edilmesini caiz kabul etmektedir.

Ebu Hanife de der ki: Kâfir köle azad etmek caizdir. Çünkü (burada) lafzın mutlak olması bunu gerektirmektedir.

Ancak, bizim delilimiz şudur: Bu, Allah Teâlâya yakınlaştırıcı farz bir iştir. Dolayısıyla zekât gibi, kâfirin bu işe konu olması sözkonusu değildir. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerimde bu kabilden mutlak olan bütün lafızlar, hataen öldürmekte sözkonusu edilen ve kayıtlı olarak zikredilen köle azad etmeye racidir.

"Kölede başkasının ortak olmaması gerekir" deyişimizin sebebi, yüce Allah'ın: **"Ya da bir köle azad etmektir"** diye buyurmuş olmasıdır. Çünkü, kölenin bir parçası, kölenin tamamı demek olamaz. Yine, azad edilecek kölede azad olma akdinin sözkonusu olmaması gerektiğini söyledik. Çünkü, hürriyete kavuşturmak, daha önce sözkonusu edilmiş bir azatlığın gerçekleştirmesini mevzubahis olmaksızın başlı başına bir azadı gerektirmektedir. Azad edilecek kölenin kusursuz ve sağlıklı olmasını, yine yüce Allah'ın: **"Ya da bir köle azad etmektir"** buyruğundan dolayı söyledik. Çünkü, ifadenin mutlak olması, tam bir köle azadı gerektirir. (Meselâ, kör bir köle eksiktir.) Sahih-i Buharî'de Peygamber (sav)'ın da şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Bir müslüman, bir başka müslümanı kölelikten azad edecek olursa, mutlaka azad ettiği onun cehennemden kurtuluşuna sebep olur. Azad edilenin her bir uzvu, azad edenin o uzvunun karşılığında -hatta ferci ferci karşılığında- (ateşten) kurtulur." [1] Bu ise, gayet açık bir nasstır.

Tek gözü kör olan ile ilgili olarak da mezhebte (Maliki mezhebinde) iki görüş rivayet edilmiştir. Sağır ve hayaları burulmuş köle hakkında da aynı şey sözkonusudur.

36. Keffâret İçin Ayırdığı Malı Telef Olursa:

Bir kimse, bir keffâret dolayısıyla bir köle azad etmek üzere bir miktar malı bir kenara ayırmışsa, o malı telef olursa, keffârette bulunma yükümlülü-

(1) ***Buhârî,*** Keffârât 6; ***Müslim,*** İtk 22, 23. Yakın lafızlarla: ***Ebû Dâvud,*** İtk, 13, 14; ***Tirmizî,*** Nüzûr 20; ***İbn Mâce,*** İtk 4; ***Müsned,*** IV, 113, 147, 235, 344, 386, V, 29

ğü üzerinde devam eder. Halbuki, fakirlere ödemek, yahut da onunla bir köle satın almak üzere zekât olan bir malı bir kenara ayırdıktan sonra malı telef olanın durumu böyle değildir. Zekâtta böyle bir durum sözkonusu olduğu takdirde, zekât verenin emre uyması dolayısıyla başka bir malı aynı şekilde ödeme yükümlülüğü kalmaz.

37. Yemin Eden Keffâretini Yerine Getirmeden Önce Ölürse:

Fıkıh âlimleri, yemin eden keffâretten önce ölecek olursa, hükmün ne olacağı hususunda farklı görüşlere sahiptir.

Şâfiî ve Ebû Sevr der ki: Yemin keffâretleri ölenin sermayesinden çıkartılır. Ebû Hanife de der ki: Yemin keffâretleri onun bıraktığı mirasın üçtebirinden ödenir. Malik de; -bunu vasiyyet etmiş olması şartıyla -böyle demiştir.

38. Kişinin Keffârette Bulunacağı Sıradaki Hali Gözönünde Bulundurulur:

Zenginken yemin edip, fakir oluncaya kadar yemininin keffâretini yerine getirmezse, yahut fakirken yeminini bozmakla birlikte, zengin olacağı vakte kadar keffârette bulunmazsa, ya da kendisi köle iken yeminini bozup azad edilinceye kadar keffârette bulunmazsa, bütün bu hallerde, yeminini bozduğu vakit değil de, keffâretini yerine getireceği vakit gözönünde bulundurulur.

39. Yemine Bağlı Kalmanın Zararı Varsa:

Müslim, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Allah'a yemin ederim, kişinin aile halkına zarar verecek şekilde etmiş olduğu yemininde sebat göstermesi, onun için Allah nezdinde, Allah'ın kendisine farz kılmış olduğu keffâretini ödemesinden daha bir günahtır." (1)

Burada yeminde sebat göstermekten kasıt, zorluk ve sıkıntıya sebep olsa; ve ister dünyevi, ister uhrevi herhangi bir menfaat bulunan işi terk etmeyi gerektirse dahi, yeminin gereğini yerine getirmeye devam etmektir. Eğer yemin dolayısıyla bu türden herhangi bir şey sözkonusu olacak olursa, uygun olan, kişinin yeminini bozması ve keffâreti yerine getirmesidir. Yüce Allah'ın: ***"Allah'ı yeminlerinizle iyilik etmenize ... bir engel yapmayın"*** (el-Bakara, 2/224) buyruğunda açıkladığımız gibi, bu durumuna da yemini gerekçe göstermemelidir. Nitekim Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Kim herhangi bir hususa yemin eder de, başka bir şeyin ondan hayırlı olduğunu

(1) ***Buhârî,*** Eymân 1; ***Müslim,*** Eymân 26; ***Müsned,*** II, 317.

görürse, yemininin keffâretini yerine getirsin ve hayırlı olanı yapsın." [1] Daha çok hayırlı olanı yapsın, demektir.

40. Yemin, Yemin Ettirenin Niyetine Göredir:

Müslim, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Yemin, yemin ettirenin niyetine göredir." [2]

İlim adamları der ki: Bunun anlamı şudur: Herhangi bir hak ile ilgili olarak bir kimsenin yemin etmesi icabeder, o da bundan dolayı yemin ederse, bu sırada da kendisine yemin verdirenin niyetinden başka birşeyi niyet ederse, onun bu niyetinin kendisine bir faydası olmaz. Bu niyetiyle o yeminin kendisine kazandırdığı günahtan da kurtulamaz. Hz. Peygamberin bir başka hadisindeki mana da aynıdır: "Senin yeminin, arkadaşının seni hakkında doğrulayacağı şeye göredir." Bu: "Onunla arkadaşının seni doğrulayacağı şekle göredir" diye de rivayet edilmiştir. Bunu da aynı şekilde Müslim rivayet etmektedir. [3]

Malik der ki: Her kim, kendisinden herhangi bir hakkı dolayısıyla alacaklı olanın isteği üzerine yemin ederse, ettiği bu yeminde de istisnâda bulunsa, yahut dilini ya da dudaklarını kıpırdatsa veya bunu lafzen söyleyecek olsa, bu istisnâsının o kimseye hiçbir faydası olmaz. Çünkü, bu gibi durumlarda muteber olan niyyet, isteği üzerine kendisine yemin edilenin niyetidir. Çünkü yemin, o kimsenin bir hakkıdır. Ve yemin, hakimin o kimse için yemini istiyeceği şekle göre vaki olur. Yemin edenin tercih edeceği şekle göre değil. Çünkü bu yemin, o kimseden istenmektedir. Malik'in konu ile ilgili görüşlerinden ve sözlerinden varılan netice budur.

41. Keffâret İçin Bu Üçünden Birisini Yerine Getirmek İmkânı Olmayan:

Yüce Allah'ın: **"Fakat kim bulamazsa"** buyruğunun anlamı şudur: Eğer kişi, yemek yedirmek, elbise giydirmek veya köle azad etmek diye belirtilen bu üç hususdan herhangi birisine malik olmadığını tesbit ederse...Buyruğun bu anlama geldiği icmâ ile kabul edilmiştir. Kişi, bu üç hususu bulamayacak olursa, o takdirde oruç tutar.

Bunları bulamamak ise iki türlü olur. Ya malı eli altında değildir, veya malı

(1) Bu ayetin tefsirine dair açılan 5. başlığın baş taraflarında geçmiş bulunan bu hadisin kaynakları da orada gösterilmiştir.
(2) ***Müslim,*** Eymân 21; ***İbn Mâce,*** Keffârât 14.
(3) ***Müslim,*** Eymân 20; ***İbn Mâce,*** Ahkâm 14.

fiilen yoktur. Birinci durum kendi asıl beldesinde olmaması halinde mükellef olur. Eğer bu durumda da kendisine ödünç verecek birilerini bulabilirse, oruç tutması caiz olmaz. Şayet ödünç verecek kimse bulamayacak olursa, bu hususta farklı görüşler vardır. Beldesine dönünceye kadar bekler, denilmiştir.

İbnü'l-Arabî der ki: Hayır, bunu beklemek zorunda değildir. Aksine, oruç tutarak keffârette bulunabilir. Çünkü, vücub (keffârette bulunma gereği) zimmetinde tahakkuk etmiştir. Bunu yerine getirememe şartı da tahakkuk etmiştir. O halde emri yerine getirmeyi ertelemenin açıklanır bir tarafı yoktur. Bundan dolayı bu üç türden birisi ile keffârette bulunmaktan acze düştüğü için, olduğu yerde keffâretini öder. Çünkü yüce Allah: **"Fakat kim bulamazsa"** diye buyurmaktadır.

Bir diğer görüşte de şöyle denilmektedir: Geçimini kendisiyle sağladığı sermayesinden fazla bir malı bulunmayan bir kimse, asıl bulamayan kişidir.

Yine şöyle denilmiştir: Bulamayan kişi, ancak bir gün ve bir gecelik yiyeceği bulunup, başkasına yedirecek fazla yiyeceği bulunmayan bir kimsedir. Şafiî de bu görüştedir, Taberî de bunu tercih etmiştir. Malik ve arkadaşlarının görüşü de budur. İbnü'l-Kasım'dan ise rivayet olunduğuna göre, günlük nafakasından birşeyler artıran kimse, oruç tutamaz. Yine İbnü'l-Kasım, ***"Kitabu İbn Müzeyyen"***de şöyle demektedir: Eğer yeminini bozan kimsenin bir günlük yiyeceğinden fazla yiyeceği varsa, yemek yedirerek keffârette bulunur. Açlıktan korkması, yahut bu hususta kendisine yardım eli uzatılmayacak bir beldede olması hali müstesnâdır.

Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Eğer onun yanında (zekât) nisâbı yoksa, o kimse bulamayan bir kimse demektir.

Ahmed ve İshâk der ki: Eğer bir gün ve bir gecelik yiyeceği bulunuyor ise, bundan arta kalanı yedirir.

Ebu Ubeyd de şöyle demektedir: Şayet yanında kendisinin ve ailesinin bir gün bir gecelik yiyeceği ve onlara yetecek kadar giyeceği varsa, bunlardan ayrı olarak da keffârette bulunacağı kadar bir miktara sahip bulunuyorsa bize göre o, bulan bir kimsedir.

İbnü'l-Münzir der ki: Ebu Ubeyd'in bu görüşü güzel bir görüştür.

42. Oruç Tutmak:

Yüce Allah'ın: "(فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ): **Üç gün oruç tutsun"** buyruğunu, İbn Mes'ud; "(متتابعات): Peşpeşe" fazlası ile okumuştur. Bu kıraat ile mutlak olan bu üç gün, kayıtlanmış olur. Ebu Hanife ve es-Sevrî de bu görüştedir. Şafiî'nin iki görüşünden birisi de budur. el-Müzenî de zihâr keffâretinde oruca kıyasen

ve Abdullah b. Mes'ud'un kıraatini gözönünde bulundurarak bu görüşü tercih etmiştir.

Malik ile diğer görüşünde Şafiî de şöyle demektedirler: Bunları ayrı ayrı tutması da yeterlidir. Çünkü, peşpeşe oruç tutmak, ancak bir nassa ya da nass ile bağlanmış bir hükme kıyas ile vacib olabilen bir sıfattır, burada ikisi de yoktur.

43. Keffâret Orucunda Unutarak Oruç Bozarsa:

Oruç tuttuğu günlerden herhangi bir günde unutarak orucunu yiyen bir kişi hakkında Malik: Kaza yapmakla yükümlüdür derken, Şâfiî kaza yapması gerekmez, demektedir. Nitekim buna dair açıklamalar, daha önce el-Bakara sûresinde (2/187. âyetin tefsirinde, 12. başlıkta) oruç ile ilgili açıklamalarda bulunulurken geçmişti.

44. Hür Olmayan Müslüman Keffârette Bulunur mu?

Yüce Allah'ın nass ile tesbit ettiği bu keffâret ittifakla, hür ve müslüman kimse için gereklidir. Yeminini bozduğu takdirde köleye bunlardan hangisi vacib olduğu hususunda fukahâ arasında görüş ayrılığı vardır.

Süfyan-ı Sevrî, Şafiî ve Rey ashabı derlerdi ki: Köle için oruç tutmaktan başka bir keffâret şekli yoktur. Başka bir şekilde keffârete kalkışması da onun için geçerli değildir. Ancak, bu hususta Malik'in görüşü farklı gelmiştir. İbn Nafi' köle, köle azad etmekle keffârette bulunmaz. Çünkü, bu durumda azad ettiği kölenin velâsı ona ait olmaz. Fakat bunun yerine efendisi ona izin verecek olursa, sadaka ile keffârette bulunur. Bununla birlikte en uygunu oruç tutmasıdır, dediğini nakletmektedir. İbnü'l-Kasım da Malik'ten şöyle dediğini nakleder: Köle, efendisinin izniyle dahi olsa, yemek yedirecek yahut elbise giydirecek olsa, bu çok açıkça söylenebilecek bir husus değildir. Bundan yana kalbimde (bu konuda tereddüde götüren) birşeyler vardır.

45. Yeminlerin Keffâreti:

Yüce Allah'ın: "**İşte yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffâreti budur**" buyruğu, yeminleriniz böyle örtülür, demektir. Bir şeyi örtmek ve gizlemek halinde "keffâret" tabiri kullanılır ki, buna dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

Bunun, yüce Allah adına yemindeki keffâret hakkında olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Tabiinden kimisi ise, yemin keffaretinin terk etmeye yemin ettiği hayrı işlemek olduğu görüşündedir. İbn Mace de Sünen'inde: "O

yeminin keffâreti onu terketmektir" diye bir başlık açtıktan sonra şöyle demektedir: Bize, Ali b. Muhammed anlattı. Bize Abdullah b. Numeyr, Hâris b. Ebir'r-Ricâl'den anlattı, o, Amra'dan, o, Âişe'den şöyle dediğini naklediyor: Rasulullah (sav) buyurdu ki: " Her kim, akrabalık bağını kesmek yahut da uygun olmayan bir şey hakkında yemin edecek olursa, o yeminine bağlı olması bu yemin ettiği şeye devam etmemesidir." [1] Yine İbn Mace, Amr b. Şuayb'dan, o, babasından, o, dedesi senediyle Peygamber (sav)'ın şu buyruğunu kaydetmektedir: "Her kim bir şeye dair yemin ederse, bir başkasının ondan hayırlı olduğunu görürse, onu bıraksın. Çünkü onu bırakması, o yeminin keffâretidir." [2]

Bu, Ebu Bekr es-Sıddik (r.a)'ın başından geçen olayla da desteklenmektedir. Hz. Ebu Bekir, yemeği yememek üzere yemin edince, hanımı da kendisi yemedikçe o yemekten yememek üzere yemin etti. Misafir -veya misafirler- de kendisi yemedikçe yememek üzere yemin etti (veya ettiler). Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir: Bu şeytandandır diyerek yemeğin getirilmesini istedi, kendisi de yedi, diğerleri de yediler. Bunu Buharî rivayet etmiştir. [3] Müslim şunu da eklemektedir: Sabah olunca, Peygamber (sav)'ın yanına gittim ve Ey Allah'ın Rasûlû, onlar yeminlerinde durdular ben ise yeminimi bozdum deyip durumu ona anlatınca, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Bilakis sen, onların arasında sözüne en bağlı olan ve en hayırlılarısın" dedi. (Hadisi rivayet eden) dedi ki: Bu hususta bana keffâret ile ilgili birşey ulaşmadı. [4]

46. Allah'tan Başkası Adına Yapılan Yemin Keffâreti:

Yüce Allah adından başkası adına yapılan yeminin keffâreti hususunda fukahanın farklı görüşleri vardır. Malik der ki: Kim malının sadakasına dair yemin ederse, malının üçtebirini çıkartıp verir. Şafiî ise, bir yemin keffâretinde bulunması gerekir demektedir. İshâk ve Ebu Sevr de bu görüştedir. Aynı zamanda Hz. Ömer ve Hz. Aişe'den de bu görüş rivayet edilmiştir. eş-Şa'bî, Ata ve Tavus ise, ona bir şey gerekmez, demişlerdir.

Bir kimse Mekke'ye yürüyeceğine dair yemin ederse, Malik ve Ebu Hanife'ye göre bu yeminini yerine getirmesi gerekir. Şafiî, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Sevr'e göre ise, bir yemin keffâretinde bulunması onun için yeterlidir.

---

(1) *İbn Mâce*, Keffârât 8.
(2) *İbn Mâce*, Keffârât 8.
(3) *Buhârî*, Mevakitu's-Salât 41, Menakıb 25, Edeb 87, 88; *Müslim* Eşribe 176; *Müsned*, I, 198.
(4) *Müslim*, Eşribe 177.

İbn Müseyyeb ve el-Kasım b. Muhammed ise şöyle demiştir: Ona bir şey gerekmez. İbn Abdi'l-Berr ise der ki: Medine'de ve ondan başka şehirlerdeki ilim adamlarının çoğunluğu, Mekke'ye yürümeye dair yeminde yüce Allah adına yeminde olduğu gibi, bir keffâreti vacip görürler. Bu, aynı zamanda ashab ve tabiinden bir topluluğun görüşü olduğu gibi, müslümanların fukahâsının çoğunluğunun da görüşüdür. İbnü'l-Kasım, oğlu Abdussamed'e bu şekilde fetva vermiştir. Ayrıca, ona bunun el-Leys b. Sa'd'ın görüşü olduğunu da zikretmiştir. Ancak, İbnü'l-Kasım'dan meşhur olan, Mekke'ye yürüyerek gitmeye dair yeminde, oraya yürüyerek gitmeye gücü yeten müstesnâ keffâret olmadığıdır. Malik'in görüşü de budur.

Köle azad etmek için yemin eden kimsenin; Malik, Şafiî ve diğerlerin görüşüne göre, azad edeceğine dair yemin ettiği köleyi azad etmesi gerekir. İbn Ömer, İbn Abbas ve Hz. Aişe'den; bu kişi yemin keffâretinde bulunur; bizzat o köleyi azad etmesi gerekli değildir, dedikleri rivayet olunmuştur. Ata; herhangi birşeyi tasadduk eder demiştir. el-Mehdevî der ki: İlim adamlarından sözüne güvenilir kimseler, talâka yemin eden kimse için yeminini bozması halinde, talâkının sözkonusu olacağı hususunda icmâ etmişlerdir.

47. Yeminlerin Korunması:

Yüce Allah'ın: **"Yeminlerinizi koruyun"** buyruğu, yeminlerinizi bozduğunuz takdirde, yerine getirmeniz gereken keffâreti ifa etmekte çabuk hareket etmek suretiyle koruyun, demektir. Bu, yemini terk etmek suretiyle koruyun. Çünkü sizler, yemin etmeyecek olursanız (keffâretin) bu yükümlülükleri de hakkınızda sözkonusu olmaz, diye de açıklanmıştır. **"Şükredesiniz diye..."** buyruğunda geçen şükre dair açıklamalar, (el-Bakara, 2/52. ayet, 3. başlıkta) ve (لعل): **Diye"** edatına dair açıklamalar da el-Bakara Sûresi'nde (2/22. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ
مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ
أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ
ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا
الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٩٢﴾

90. Ey iman edenler! İçki, kumar, putlar ve fal okları şeytanın pis işlerindendir. Artık bunlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz.
91. Muhakkak şeytan, içki ve kumarla aranıza düşmanlık ve kin bırakmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?
92. Allah'a itaat edin, Rasûle de itaat edin ve sakının. Eğer yüz çevirirseniz, biliniz ki, Peygamberimize düşen açıkça tebliğden ibarettir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onyedi başlık halinde sunacağız:

1. Âyet-i Kerimelerde Yasaklanan Hususlar:

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler"** buyruğu, bütün mü'minlere bu hususları terketmeye dair bir hitaptır. Zira bunlar, cahiliye döneminden beri yapageldikleri ve nefislere hakim olan birtakım arzu ve kötü adetlerden ibaretti. Mü'minlerden pek çok kimsenin nefislerinde henüz bunlardan bir takım kalıntılar devam ediyordu.

İbn Atiyye der ki: Kuşları uçurtma ve böylelikle bundan geleceğe dair hükümler çıkarma hevesleri , kitaplardan fal bakma ve buna benzer günümüz insanlarının yaptıkları şeyler de bu kabildendir.

İçki (el-Hamr) henüz haram kılınmamıştı. İçkinin haram kılınışı ise, Uhud vak'asından sonra, hicretin üçüncü yılında olmuştu. Uhud vak'ası ise hicretin üçüncü yılı Şevval ayında cereyan etmişti. Hamr kelimesinin türeyişi ile ilgili açıklamalar, daha önceden (el-Bakara 2/219. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Yine kumar (el-Meysir)'in türediği köke dair açıklamalar da el-Bakara Sûresi'nde (2/219. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Âyet-i kerimede geçen "el-Ensab"ın putlar olduğu söylendiği gibi, zar ve satranç olduğu da söylenmiştir. Bu ikisine dair açıklamalar ise, Yunus Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"Artık haktan sonra dâlâletten başka geriye ne kalır"*** (Yunus, 10/32. ayetin tefsirinde, 5. başlıkta) buyruğu açıklanırken gelecektir.

el-Ezlam ise, fal oklarıdır. Yine buna dair açıklamalar, bu sûrenin baş tarafında (3. âyetin tefsirinde 18. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Denildiğine göre, bunlar, Beytullah'da beyt'in bakıcıları ve putların hizmetkârları yanında bulunuyorlardı. Kişi, herhangi bir ihtiyacını karşılamak istediğinde, gelir ve bu oklardan birisini çekerdi. Şayet üzerinde: "Rabbim bana emretti" yazısı bulunan ok çıkarsa, hoşuna gitsin veya gitmesin o ihtiyacı olan şeyi karşılamaya giderdi.

2. İçkinin Tedricî Olarak Haram Kılınışı ve Nüzûl sebebi:

İçkinin haram kılınışı, tedricî bir şekilde ve birçok olay münasebetiyle gerçekleşmişti. Çünkü İslamdan önce, araplar içki içmeye çok düşkün idiler. İçki hakkında ilk nazil olan buyruk: *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: İkisinde de hem büyük bir günah, hem de insanlar için bazı faydalar vardır"* (el-Bakara, 2/219) buyruğudur. Yani, içki ticaretinde bazı faydalar vardır, demektir.

Bu âyet-i kerime nazil olunca kimi insanlar, içki içmeyi terk ettiler ve: Büyük günahı bulunan bir şeye ihtiyacımız yoktur, dediler. Kimileri de içki içmeyi terk etmeyip: Biz, bu içkinin menfaatini alalım, günahını terk edelim, dediler.

Bu sefer: *"Sarhoşken... namaza yaklaşmayın"* (en-Nisâ, 4/43) âyeti nâzil oldu. Yine bazı kimseler içki içmeyi terketti ve bizi namazdan alıkoyan birşeye ihtiyacımız yoktur, dediler.

Diğer bazıları ise: **"Ey iman edenler,! İçki, kumar, putlar ve fal okları şeytanın pis işlerindendir"** (mealindeki) bu âyet-i kerime nazil oluncaya kadar içmeye devam ettiler. Bu âyet-i kerimenin nüzulü ile birlikte içki içmek onlar için kesin olarak haram oldu. O kadar ki, kimileri: Allah, şaraptan daha kesin ve ağır bir ifadeyle herhangi bir şeyi haram kılmış değildir, dediler.

Ebu Meysere der ki: Bu âyet-i kerimenin inişine sebep, Ömer b. el-Hattab'dır. Çünkü o, Peygamber (sav)'a içkinin kusurlarını zikretmiş ve içki içmekten dolayı insanların başına gelenleri anlatmıştı. Haram kılınması için de yüce Allah'a dua etmiş ve: Allah'ım, içki hususunda bize rahatlatıcı açıklamalarda bulun, diye dua etmişti. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil olmuş, Hz. Ömer de: Vazgeçtik, vazgeçtik demişti. Bu husus, el- Bakara Sûresi (2/219. ayetin tefsirinde) en-Nisa Sûresi'nde (4/43. âyet 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Dâvud, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet eder: *"Ey iman edenler! sarhoşken... namaza yaklaşmayınız"* (en-Nisâ, 4/43) ile: *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar, de ki: İkisinde de hem büyük bir günah, hem de insanlar için bazı faydalar vardır"* (el-Bakara, 2/219) âyetlerini el-Maide Sûresi'nde bulunan: **"İçki, kumar, putlar ve fal okları..."** âyeti nesh etmiş bulunmaktadır. (1)

Müslim'in Sahih'inde de Sa'd b. Ebi Vakkas'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Kur'an-ı Kerim'den bazı âyetler benim hakkımda nazil olmuştur... Bu arada şunu da zikretti. Ensar'dan bir topluluğun yanına gittim. Bana: Gel sana yemek yedirelim ve şarap içirelim, dediler. Bu ise, şarabın

(1) *Ebû Dâvud*, Eşribe 1.

haram kılınışından önce idi. Onlarla beraber bir bostana gittik. Yanlarında kızartılmış bir deve başı ile bir tulum şarap vardı. Onlarla birlikte yedim, içtim. Yanlarında ensar ve muhacirlerden söz edildi, Muhacirler ensardan hayırlıdır, dedim. Adamın birisi, devenin çene kemiğini alarak onunla bana vurdu ve burnumu yaraladı. -Bir rivayette- de burnumu çatlattı denilmektedir. Sa'd'ın burnu çatlak kalmıştı. Bunun üzerine Rasulullah (sav)'ın yanına gittim, durumu bildirdim. Bu sebeple de yüce Allah benim hakkımda -yani, kendisi hakkında şarapla ilgili olarak- : **"İçki, kumar, putlar ve fal okları şeytanın pis işlerindendir. Artık bunlardan kaçının..."** buyruğunu indirdi. (1)

3. İçkiyi Haram Kılan Âyetlerin İnişinden Önceki Durum

Bu hadisler, içki içmenin o dönemlerde mübâh, uygulamada ve onlar tarafından reddolunmayacak ve değiştirilmesine gerek görülmeyecek şekilde bir maruf (uygun görülen bir iş) olduğunu göstermektedir. Peygamber (sav)'ın de bunu ikrar ettiği (ses çıkarmadığı)na delalet etmektedir. Bu hususta görüş ayrılığı yoktur. Zaten az önce de geçtiği üzere, en-Nisâ suresindeki: *"Sarhoşken namaza yaklaşmayınız"* âyeti de buna delâlet etmektedir.

Acaba, sarhoş edecek miktarı içmek onlar için mübah mıydı? Hz. Hamza ile ilgili hadis, bu hususta gayet açıktır: Hz. Hamza, Hz. Ali'ye ait iki dişi devenin böğürlerini delmiş, hörgüçlerini kesmişti. Hz. Ali de durumu Paygamber (sav)'a haber verince, Hz. Hamza'nın yanına geldi. Hz. Hamza, Peygamber'e karşı gösterilmesi gereken saygı ve ihtimama uymayan ağır bir takım sözler sarfetti. Bu ise Hz. Hamza'nın sarhoşluk veren içki dolayısıyla aklının başından gittiğine delâlet etmektedir. Bundan dolayı, hadisi rivayet eden şöyle demektedir: Rasulullah (sav) Hz. Hamza'nın sarhoş olduğunu anladı. Sonra Peygamber (sav), Hz. Hamza'nın bu yaptığına karşı çıkmadığı gibi, bundan dolayı azarlamadı. Ne sarhoşken, ne de daha sonra böyle bir şey yaptı. Hatta Hz. Hamza: Siz babamın kölelerinden başka bir şey misiniz ki deyince, gerisin geri dönüp yanından çıkıp gitmişti. (2)

Bu ise, usulcülerin söylediklerivle naklettiklerine uygun düşmemektedir. Çünkü onlar şöyle derler: Sarhoşluk bütün şeriatlerde haram idi. Çünkü şeriatler kulların maslahatları içindir. Onları fesada götürmek için değildir. Bütün maslahatların aslı ise akıldır. Nitekim bütün fesatların asıl kaynağı aklın gidişidir, o halde aklı gideren, yahut aklı karıştıran herşeyin yasaklanması gerekir. Ancak, Hz. Hamza ile ilgili bu hadis, Hz. Hamza'nın içki içmekle

(1) ***Müslim,*** Fedâilu's Sahâbe 43.

(2) ***Buhârî*** Musakat 13, Humus 1, Meğâzi 12, Talâk 11; ***Müslim,*** Eşribe 1, 2; ***Ebû Dâvûd*** Harac 20; ***Müsned*** I, 142.

sarhoş olmayı kastetmediği, fakat bu hususta içki çabuk etki göstererek aklını örttüğü de ihtimal dahilindedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Rics:

Yüce Allah'ın: **"Rics**: Pis" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas, bu âyet-i kerimedeki "rics"in gazab olduğunu söylemiştir. Kokuşmuş, necaset ve pisliklere de "rics" denilebilir. "Ze" harfi ile "ricz" ise, yalnızca azab anlamındadır. "Riks" sadece necaset hakkında kullanılır. Rics ise her ikisi hakkında da kullanılır.

"Şeytanın pis işlerindendir" buyruğunun anlamı ise, şeytan bu işe itmek ve o işi süslü göstermek suretiyle bunu yapar, demektir. Şöyle de denilmiştir: Bu hususta kendisine uyuluncaya kadar bütün bu işleri baştan beri ilk yapan şeytanın kendisidir.

5. Bu Pis Şeylerden Uzak Durma Gereği:

Yüce Allah: **"Artık bunlardan kaçının"** diye buyurmakla, bunları uzaklaştırın, bir kenara bırakın, demek istemektedir. Böylelikle yüce Allah, bu işlerden uzak durmayı emretmektedir. Hadislerdeki nasslar ve ümmetin icmaı ile birlikte bu emir sigası sonucunda, **"uzak durmak"** haram kılmak manasında olmuştur. İşte içki bununla haram kılınmış oldu. Müslüman ilim adamları arasında Maide Sûresi'nin içkiyi haram kılan buyruğu ihtiva ettiği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Yine bu sûrenin, Medine'de son inen sûrelerden olduğu kabul edilmiştir. Bununla birlikte leşin, kanın ve domuz etinin haram kılındığı buyruklar ise, yüce Allah'ın: ***"De ki: Bana vahyolunanlar arasında... başka haram kılınmış bir şey bulmuyorum"*** (el-En'âm, 6/145) buyruğu ile diğer âyetlerde haber kipi şeklinde varid olmakla birlikte içki hakkında bu haram kılma nehiy ve bir yasak şeklinde varid olmuştur ki, bu da haram kılmanın en kuvvetli ve en pekiştirilmiş ifade şeklidir.

İbn Abbas şöyle demektedir: İçkinin haram kılındığına dair buyruk nazil olunca Rasûlullah (sav)'ın arkadaşları, biri diğerinin yanına giderek şarap haram kılındı ve şirke denk kılındı, dediler. Yani, yüce Allah şarabın haram kılınışını, putlar için hayvan kesmek ile birlikte zikretmiştir ki, bu bir şirktir.

Daha sonra yüce Allah: **"Ta ki, kurtuluşa eresiniz"** buyruğu ile de kurtuluşa ermeyi bu emirlere bağlı kalarak zikretmiştir. Bu da vücubun (yani, bu emirlere bağlı kalışın) te'kidine delâlet etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6. İçki'nin Necaseti:

İçkinin (hamrın) haram kılınıp, şeriatın onu pis görmesi, hakkında "rics" tabirini kullanıp ondan uzak durmayı emretmiş olmasından cumhur, onun necis olma hükmünü de anlamıştır. Ancak bu hususta Rabia, el-Leys b. Sa'd, Şafiî'nin arkadaşı el-Müzenî, müteahhir Bağdat'lı kimi ilim adamları bu hususta onlara muhalefet edip, içkinin tahir olduğu görüşünü kabul etmişler; haram kılınanın, yalnızca onu içmek olduğunu söylemişlerdir. Said b. el-Haddâd el-Kuravî de şarabın temizliğine, Medine yollarında dökülüşünü delil göstermiş ve şöyle demiştir: Eğer necis olsaydı, ashab (Allah hepsinden razı olsun) bu işi yapmaz ve Peygamber yollarda def'i hacette bulunmayı yasakladığı gibi bunu da yasaklardı.

Buna şöyle cevap verilir: Ashab-ı kiramın bu işi yapmasının sebebi, şarabı içine dökecekleri giderlerinin ve kuyularının olmayışından dolayıdır. Zira, onların çoğunlukla görülen durumları, evlerinde helâlarının bulunmayışı şeklindeydi. Nitekim Âişe (r.anha) da evlerde helâ edinmekten tiksiniyor olduklarını ifade etmiştir. (1)

Dökülmek kastıyla şarabın Medine dışına taşınması ise, bir külfet ve bir zorluktur. Diğer taraftan böyle bir işe kalkışmak, derhal yapılması vacib olan bir işi de ertelerdi. Ayrıca, bunun pisliğinden sakınmak da mümkündü. Çünkü Medine'nin yolları genişti. Şarap da öyle yolun her tarafını kaplayacak nehir gibi akacak şekilde fazla değildi. Aksine, sakınmanın mümkün olduğu bazı yerlerde şarap akmıştı. Diğer taraftan bunun, Medine yollarında açıktan açığa dökülmesi gibi bir faydası vardı. Haram kılınması muktezasınca onun telef edilmesi ve ondan yararlanmamak şeklindeki uygulamanın yaygınlık kazanması gibi. Nitekim, insanlar da bunu peş peşe yapmış ve bu husus da aynı davranışı göstermişlerdi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Denilse ki: Necis olmak şer'i bir hükümdür. Bu hususta ise bir nass yoktur. Bir şeyin haram kılınması ise necis olmasını gerektirmez. Şeriatta haram olup da necis olmayan nice şey vardır.

Deriz ki: Yüce Allah'ın: **"Rics"** buyruğu, içkinin necis olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü rics, dilde necaset demektir. Diğer taraftan eğer biz hakkında nass bulmadığımız sürece bir hüküm vermemek gibi bir kaideye riayet edecek olursak, şeriat işlemez hale gelir. Çünkü, şeriatteki nasslar azdır. Sidiğin, kazuratın, kanın, meytenin ve bundan başka birtakım şeylerin necis olduklarına dair hangi nass vardır? Bunlar, ancak ifadelerin zahirlerinden, ümumlarından ve kıyaslardan anlaşılır. el-Hac Sûresi'nde (22/30-31. âyet, 3. başlık

(1) Bk. *Buhârî*, Meğâzî 34, Tefsir 24. Sûre 6; *Müslim*, Tevbe 56; *Müsned*, VI, 195.

ve devamında) bu hususa dair açıklamalar, yüce Allah'ın izniyle- gelecektir.

7. Uzak Durmanın Kapsamı:

Yüce Allah'ın: **"Artık bunlardan kaçının"** buyruğu, hiçbir şekilde ve herhangi bir şey ile yararlanmamak üzere, mutlak olarak kaçınıp uzak durmayı gerektirmektedir. Ne içmek suretiyle, ne satmak, ne sirkeye dönüştürmek, ne tedavi ve ne de başka herhangi bir yolla. Bu konuda varid olmuş hadisler de buna delâlet etmektedir.

Müslim'in İbn Abbas'tan rivayetine göre bir adam, Rasulullah (sav)'e şarap dolu bir kırbayı hediye etti. Rasulullah (sav) ona şöyle dedi: "Allah'ın bunu haram kıldığını biliyor musun?" Adam: Hayır deyince, (İbn Abbas) dedi ki: Bir adama gizlice bir şey söyledi. Rasulullah (sav) ona: "Ona ne fısıldadın?" diye sordu. Adam: Ben ona bu şarabı satmasını söyledim. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Onu içmeyi haram kılan, onu satmayı da haram kılmıştır." Bunun üzerine adam kırbayı açtı ve içinde ne varsa boşalıncaya kadar öylece tuttu. (1)

İşte bu, söylediğimize delâlet eden bir hadis-i şeriftir. Zira, onda caiz olan herhangi bir fayda ve menfaat bulunsaydı, Rasulullah ölü koyun ile ilgili olarak: "Niçin postunu alıp tabaklamadınız da ondan yararlanmadınız." (2) dediği gibi mutlaka açıklardı.

8. İçki ve Diğer Necis Şeyleri Satmanın Hükmü:

Müslümanlar, içki ve kan satımının haram olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Bunda ise, pisliklerin, sair necasetlerin ve yenilmesi helâl olmayan şeylerin satışının da haram olduğuna bir delil vardır. İşte bundan dolayı -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır- Malik, hayvan pisliklerinin satışını mekruh görmüştür. İbnü'l-Kasım ise, faydalı oluşu dolayısıyla buna ruhsat vermiştir. Ancak kıyas, Malik'in görüşü doğrultusundadır. Şafiî'nin görüşü de böyledir. Ayrıca bu hadis de bunun doğruluğuna delâlet etmektedir.

9. Şarabı Sirkeye Dönüştürmenin Hükmü:

Fukahâ'nın cumhûru, şarabı sirkeye dönüştürmesinin kimseye caiz olmadığını kabul etmişlerdir. Şâyet, şarabı sirkeye dönüştürmek caiz olsaydı, Rasulullah (sav) adamın kırbasının ağzını açıp şarabı dökmesine imkân ver-

(1) *Müslim,* Müsakât 68, *Nesaî,* Buyû' 90; *Dârimî* Buyû' 35, Eşribe 9; *Muvâtta,* Eşribe 12, *Müsned* , IV. 227

(2) *Müslim,* Hayz 100; *Ebû Dâvud,* Libas 37, *Tirmizî* Libâs 7; *Nesaî* Feca 5.

mezdi. Çünkü sirke bir maldır. Malın boşa harcanması, zayi edilmesi hoş görülmemiştir. Hiçbir kimse de müslümana ait bir şarabı döken kişinin, müslümana ait bir malı telef ettiğini söylememektedir. Osman b. Ebi'l-Âs'da bir yetime ait şarabı dökmüştür. Peygamber (sav)'dan şarabı sirkeye dönüştürmek hususunda izin istenmiş, fakat kendisi: " Hayır" diyerek bunu yasaklamıştır. (1) Hadis ehli ile Rey ehlinden ilim adamlarından bir kesim bu kanaattedir. Suhnûn b. Said de buna meyletmiştir.

Bir başka kesim ise şöyle demektedir: Şarabın sirkeye dönüştürülmesinde bir mahzur olmadığı gibi, bir insanın müdahelesiyle veya başka bir yolla sirkeye dönüşmüş şaraptan yemenin de mahzuru yoktur. Bu, es-Sevrî, el-Evzaî, el-Leys b. Sa'd ve Kûfe'lilerin görüşüdür.

Ebu Hanife der ki: Şâyet şaraba misk ve tuz atar, bu da bir çeşit marmelata dönüşür ve şarap halinden başka bir hale geçerse caizdir. Fakat, marmelat hususunda Muhammed b. Hasan ona muhalefet ederek şöyle demektedir: Şaraba ancak sirkeye dönüştürmek için müdahale yapılır.

Ebu Ömer (b. Abdil-Berr) der ki: Iraklılar, şarabın sirkeye dönüştürülmesi hususunda Ebu'd-Derdâ'yı delil gösterirler. Bu rivayet, Ebu İdris el-Havlânî'den, o, Ebu'd-Derdâ'dan pek kuvvetli olmayan bir yolla rivayet edildiğine göre, Ebu'd-Derdâ, şaraptan dönüşmüş marmelatı yer ve: Güneş ile tuz bunu tabakladı, dermiş. Ancak, Ömer b. el-Hattab ve Osman b. el-As, şarabın sirkeye dönüştürülmesi hususunda ona muhalefet ettiği gibi, sünnetin varid olduğu yerde herhangi bir kimsenin görüşü delil teşkil edemez. Başarı Allah'tandır.

Şarabın sirkeye dönüştürülmesinin yasaklanışının, şarabın haram kılındığı ilk sıralarda, İslâm'ın (bu yasağın) ilk yıllarında olma ihtimali de vardır. Böylelikle, şarap içmenin yasaklanışı üzerinden fazla bir zaman henüz geçmediği için, şarap alıkoymaya kimse devam etmesin. Bu ise, bu konudaki alışkanlığa son vermek istemekten dolayı idi. Eğer durum böyle idiyse, o takdirde buradaki yasak, şarabın sirkeye dönüştürülmesiyle ilgili olmadığı gibi, şarabın dökülmesi emrinin verilmesi, sirkeye dönüştürülmesinden sonra yenilmesine de engel teşkil etmez.

Eşheb de Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Hıristiyan bir kimse, bir şarabı sirkeye dönüştürecek olursa, onu yemenin bir mahzuru yoktur. Aynı şekilde müslüman bir kimse de onu sirkeye dönüştürüp Allah'tan mağfiret taleb ederse yine hüküm böyledir. Bu rivayeti ise, İbn Abdi'l-Hakem Kitab'ında zikretmektedir.

(1) *Müslim*, Eşribe 11; *Ebu Davud*, Eşribe 3; *Tirmizî*, Buyû' 59; *Darimî*, Eşribe 17; *Müsned*, III, 119, 180, 260

Fakat, sahih olan Malik'in, İbnü'l-Kasım ve İbn Vehb'in rivayetine göre söylediği: Müslümanın, sirkeye dönüştürmek kastıyla şaraba müdahale etmesi de helal değildir, onu satması da helâl değildir; ama, o şarabı tutup döksün, şeklindeki sözüdür.

10. Şarap Kendiliğinden Sirkeye Dönüşürse:

Malik'in ve arkadaşlarının: Eğer şarap kendiliğinden sirkeye dönüşecek olursa, o sirkeyi yemenin helâl olduğu hususunda farklı görüşleri yoktur. Bu, Ömer b. el-Hattab, Kabîsa, İbn Şihab ve Rabiâ'nın görüşü olduğu gibi; Şafiî'nin iki görüşünden birisi de böyledir. Ayrıca Şafiî mezhebine mensub ilim adamlarının çoğunluğunun kanaatine göre Şafiî'nin mezhebinden çıkartılan sonuç da budur.

11. Şarabın Mülkiyet Altına Alınabileceği Görüşü Zayıftır:

İbn Huveyzimendâd, şarabın mülk edinilebileceğini zikretmektedir. O, bu görüşe, şarap vasıtasıyla boğaza tıkanan lokmaların giderilebileceğini ve yangının söndürülebileceğini söyleyerek varmıştır. Ancak bu, Malik'e ait olduğu bilinmeyen bir nakildir. Bilakis bu, şarabın tahir olduğu görüşünü kabul edenlerin kanaatine göre verilebilecek bir hükümdür. Eğer şarabı mülk edinmek caiz olsaydı, Peygamber (sav) onun dökülmesini emretmezdi. Aynı şekilde, mülkiyet bir tür menfaat sağlamaktır. Onu dökmek suretiyle de bu menfaat iptal edilmiştir. Hamd, Allah'a mahsustur.

12. Zar ve Satranç Oyunları da Haramdır:

Bu âyet-i kerime, kumar olsun olmasın, zar ve satranç oyunlarının haram olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü yüce Allah, şarabı haram kıldığı buyruğunda bunun haram kılınışına sebep teşkil eden hususu da şöylece açıklamaktadır: **"Ey iman edenler! İçki, kumar... şeytanın pis işlerindendir."** Bu ayet-i kerimeden sonra da: **"Muhakkak şeytan, içki ve kumarla aranıza düşmanlık ve kin bırakmak... ister"** diye buyurmaktadır.

Her bir oyunun azı, çoğunu da arkasından getirir ve bu oyuna dalanlar arasında kin ve düşmanlığı salar. Allah'ı zikretmekten, namazdan alıkoyar. O halde bu oyunlar da şarap gibidir. Böyle olmaları tıpkı içki gibi haram olmalarını gerektirmektedir. İçki içmek sarhoşluk verir. Sarhoşken ise namaz kılınamaz. Ancak, zar ve satranç oyunlarında bu özellik yoktur; denilse;

Buna şöyle cevap verilir: Şanı yüce Allah, içki ve kumarı haramlık hükmünde bir arada zikretmiş, her ikisini de insanlar arasında düşmanlık ve kin

salmakla nitelendirmiş, Allah'ı zikretmekten, namazdan alıkoyduklarını ifade buyurmuştur.

Bilindiği gibi şarap sarhoşluk vermekle birlikte, kumar sarhoşluk vermez. Ancak, bu hususta içki ve kumarın birbirlerinden ayrı olmaları,-taşıdıkları ortak özellikler dolayısıyla- Allah nezdinde haram kılınmaları bakımından aynı seviyede olmalarına engel değildir. Yine şarabın azı sarhoşluk vermez. Tıpkı zar ve satranç oynamanın sarhoşluk vermediği gibi. Ama, şarabın azı da çoğu gibi haramdır. O halde, sarhoşluk vermese dahi zar ve satrançla oynamanın şarap gibi haram olmasına karşı çıkılamaz. Diğer taraftan oyuna başlamakla birlikte gaflet insanı sarar. Kalbi istila eden bu gaflet ise sarhoşluğun yerini tutar. Şayet şarap sarhoşluk verip bu sarhoşluk sonucunda namazdan alıkoyduğu için haram kabul ediliyorsa, o halde insanı gaflete düşürüp, bunun sonucunda da namazdan alıkoyduğundan dolayı zar ve satrançla oynamak da haram kabul edilmelidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

13. Nesih Hükmünün Mükellef Açısından Sübûtu İçin Nâsih Hükmün Varlığı Yeterli midir?

Hz. Peygambere bir şarap tulumu hediye eden kişi ile ilgili hadis, (içkinin helâl olduğunu ifade eden buyrukları) nesh edici buyruğun, o kişiye varmamış olduğuna; onun o da önceki mübahlığı esas alarak hareket ettiğine delalet etmektedir. İşte bu şuna delildir: Bazı usul âlimlerinin söylediği gibi hüküm, nesh edici buyruğun varlığı ile kalkmaz. Bu hadisin de delâlet ettiği gibi, nesh edici buyruğun mükellefe varmasıyla kalkar. Sahih olan görüş de budur. Çünkü Peygamber (sav) o kişiyi azarlamamış, bunun yerine ona hükmü açıklamıştır. Zira o, ilk buyruk gereğince amel etmekle muhataptır. Muhatap olduğu o buyruğu terkedecek olsaydı, isyankâr olunacağı hususunda görüş ayrılığı yoktur. Her ne kadar neshedici buyruk fiilen varid olmuşsa da bu böyledir.

Nitekim Kuba mescidinde namaz kılanlar için de böyle olmuştur. Onlar, haberci gelip kendilerine, (Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılmayı) nesh eden buyruğun indiğini bildirinceye kadar, Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılıyorlardı. Haber kendilerine gelince, Kâ'be'ye doğru yöneldiler. Nitekim bu husus, el-Bakara sûresinde (2/142. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamd olsun.

Yine o sûrede, hamr'dan, onun türeyişinden ve meysir'den (kumardan) da söz edilmişti. (2/219. ayet, 1 ve 2. başlıklar) Bu sûrenin baş taraflarında da dikili taşlar ile fal oklarına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. (5/3. ayet, 17 ve 18. başlıklar) Cenab-ı Allah'a hamd olsun.

14. İçki ve Kumarın Zararları ve 91. Âyetin Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah: **"Muhakkak şeytan, içki ve kumarla aranıza düşmanlık ve kin bırakmak... ister"** âyeti ile kullarına, şeytanın düşmanlık ve kini, aramıza içki ve başka şeylerle düşürmek istediğini bildirmektedir. O bakımdan bizi bunlardan sakındırdı ve bunları bize yasakladı.

Rivayete göre, ensardan iki kabile şarap içtiler ve sarhoş oldular. Biri ötekine hoş olmayan şeyler yaptı. Ayıktıklarında, onlardan birisi yüzünde kendisine yapılanların etkilerini gördü. Bunlar ise kardeş gibiydiler. Kalplerinde kin namına birşey yoktu. Onlardan birisi: Eğer kardeşim bana şefkâtli olsaydı, bunu bana yapmazdı, dedi. Böylelikle aralarında kin başgösterdi. Bunun üzerine yüce Allah da: **"Muhakkak şeytan içki ve kumarla aranıza düşmanlık ve kin bırakmak... ister"** âyetini indirdi.(1)

15. Şeytan, Allah'ı Anmaktan ve Namaz Kılmaktan da Alıkoymak İster:

Yüce Allah: **"Ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister"** buyruğu ile bize şöyle diyor: Sarhoş olduğunuz vakit Allah'ı zikredemez, namaz kılamazsınız. Namaz kılacak olsanız dahi, Ali'nin başına geldiği gibi siz de karıştırırsınız. Bu hususun Abdurrahman (b. Avf)'ın başından geçtiği en-Nisâ sûresinde daha önce anlatıldığı gibi (4/43. ayet, 1. başlık) de rivayet edilmiştir.

Ubeydullah b. Ömer de der ki: el-Kasım b. Muhammad'e, satranç hakkında, o bir kumar mıdır? Zar hakkında, da o bir kumar mıdır? diye sorulmuş, o da şu cevabı vermişti: Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoyan herşey bir kumardır. Ebu Ubeyd der ki: O, bu açıklamasını yüce Allah'ın: **"Sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister"** buyruğundan hareketle yapmıştır.

16. Şarap, Kumar ve Benzerlerinden Vazgeçiş:

"Artık vazgeçtiniz değil mi?" Ömer (r.a) bunun "vazgeçiniz" lafzının ifade ettiği manadan ayrı olarak ağır bir tehdit olduğunu da görünce: Vazgeçtik, dedi. Peygamber (sav) da münâdisine, Medine yollarında: Şunu bilin ki, şarap artık haram kılındı diye seslenmesini emretti. Bunun üzerine küpler kırıldı ve şarap Medine yollarında akacak kadar yollara döküldü.

17. Allah'a ve Rasûle İtaat'ın Gereği:

Yüce Allah'ın: **"Allah'a itaat edin, Rasûle de itaat edin ve sakının"** buy-

(1) el-Beyhakî, es- *Sünenu'l-Kübrâ*, VIII, 496.

ruğu, bu haram kılmayı daha bir te'kid etmekte, tehdidi ağırlaştırmakta, emre uyma gereğini, yasak kılınan şeyden vazgeçmeyi pekiştirmektedir. **"Ve Allah'a itaat edin"** buyruğunun atf ile gelmesi de güzeldir. Çünkü, bundan önceki ifadelerde de **"vazgeçin"** anlamı yer almıştır. Allah Rasulu hakkında **"itaat edin"** buyruğunun tekrarlanması ise te'kid içindir. Daha sonra emre muhalefet etmekten de sakındırmakta ve yüz çevirip geri dönmeye karşılık da âhiret azabı ile tehditte bulunarak şöyle buyurmaktadır: **"Eğer yüz çevirirseniz"** yani, muhalefet edecek olursanız, "bilin ki Haram olduğunu bildirmekle emrolünduğunu haram kılmak hususunda peygamberimize düşen açıkça tebliğden ibarettir." Kendisine isyan olunması veya itaat olunmasına göre cezalandırmak, yahut mükâfat vermek ise, Peygamber gönderene aittir.

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا
وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ
يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾

93- İman edip salih amel işleyenlere, sakınır, iman eder ve salih amel işledikleri, sonra da sakınıp iman ettikleri, sonra yine sakınıp ihsanda bulundukları takdirde, yaptıklarından dolayı bir vebal yoktur. Allah, ihsan edenleri sever.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dokuz başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Sebebi:

İbn Abbas, el-Berâ b. Âzib ve Enes b. Malik der ki: İçkiyi haram kılan buyruk nazil olunca, ashabtan bazıları: İçki içip kumar parasını yediği halde aramızdan ölenlerin durumu nasıl olacak ? gibi bazı sözler söylediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. (1)

Buharî, Enes b. Maliki'ten şöyle dediğini rivayet eder: Ebu Talha'nın evinde içki içenlere içki veriyordum. Bunun üzerine içkinin haram kılındığına dair buyruk nâzil oldu. Peygamber de, bir münadiye bunu yüksek sesle ilan etmesini emredince, Ebu Talha şöyle dedi: Dışarı çık da bu sesin ne olduğuna bir bak. Dışarı çıktım, (gelip) şöyle dedim: Bu, "haberiniz olsun muhak-

(1) *Tirmizî*, Tefsir 5. sûre 10-12.

kak içki artık haram kılındı" diye ilan eden bir münadidir. Bu sefer Ebu Talha şöyle dedi: Git ve o şarabı dök. O şarap, el-Fadîh (diye bilinen, yarılmış taze hurmadan yapılıp ateşte pişirilmeyen bir şaraptı) den yapılmıştı. (Enes devamla) der ki: Şarap, Medine sokaklarında akıp gitti. Kimisi şöyle dedi: Karınlarında (şarap) bulunduğu halde bir topluluk öldürüldü. Bunun üzerine yüce Allah: **"İman edip salih amel işleyenlere... tattıklarından dolayı bir vebal yoktur"** âyetini indirdi. (1)

2. Hz. Peygamber Hayatında Hükmün İnişinden Önce Ölenlerin Durumu:

Bu âyet-i kerime ile bu hadis-i şerif, ashab-ı kiramın ilk kıbleye doğru namaz kılarken ölen kimseler hakkındaki sorularını andırmaktadır. Bu soruyu sormaları üzerine: ***"Allah, imanınızı boşa çıkarmaz"*** (el-Bakara, 2/143) âyeti nazil olmuştur. Buna göre bir kimse, ölünceye kadar mübah olan bir işi yapacak olursa, bundan dolayı ne lehine, ne de aleyhine bir şey olur. Günah kazanması da, sorumlu tutulması da, yerilmesi de, ecir alması da, övülmesi de sözkonusu değildir. Çünkü mübah, şeriat açısından her iki yönü de birbirine eşit olan iştir. Buna göre, içki mübah iken içkinin kalıntıları karnında bulunduğu halde ölen kimselerin durumu ile ilgili olarak korkuya kapılmamak ve soru sormamak gerekirdi. Ancak, bu soruyu soran kişi, mübahlığın delilinin farkına varmayarak, mübahlık hatırına gelmediğinden dolayı sormuş olabilir yahut da yüce Allah'tan korkusunun ileri derecede oluşundan, mü'min kardeşlerine şefkatinden dolayı, daha önce içki içmesi sebebiyle sorgulanmalarından, cezalandırılmalarından vehme kapılmış oluduğundan dolayı böyle bir soruyu sormuş olabilir. İşte, yüce Allah da: **"İman edip salih amel işleyenlere... tattıklarından dolayı bir vebal yoktur"** âyeti ile böyle bir vehmi ortadan kaldırdı.

3. Nebîz Diye Bilinen İçki Sarhoşluk Verirse Şarap Demektir:

Âyetin nüzulüne dair bu hadis-i şerifte, sarhoşluk vermesi halinde hurmadan yapılan nebîzin, hamr (şarap) olduğuna açık bir delil vardır. Bu, kendisine itiraz olunması caiz olmayan açık bir nastır. Çünkü ashab-ı kiram (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun) dili bilen insanlardı. Onlar, bu içtikleri nebîzin bir hamr olduğunu akletmişlerdi. Zira, o dönemde Medine'de bundan başka bir içkileri yoktu.

Şair el-Hakemî de şöyle demiştir:

(1) *Buhârî*, Tefsir 5. sûre 11, Mezâlim 21; *Müslim*, Eşribe 3; *Dârimî*, Eşribe 2, *Müsned* III, 227

لنا خمرٌ وليست خمر كَرْمٍ ولكن من نِتاج البابِقاتِ
كِرامٌ في السماءِ ذهبن طُولاً وفاتَ ثِمارها أيدي الجناةِ

"Bizim bir şarabımız var. Fakat, asma şarabı değildir o.
Bunun yerine o, yüksek hurma ağaçlarının meyvesinden yapılır.
Bunlar semaya doğru yükselen asmalardır.
Meyvelerini toplamak isteyenlerin elleri ona ulaşamamıştır."

Buna açık delillerden birisi de Nesâî'nin kaydettiği şu rivayettir: Bize el-Kasım b. Zekeriyya haber verdi: Bize, Ubeydullah, Şeyban'dan haber verdi. O, el-A'meş'den, o, Muharib b. Disar'dan, o, Cabir'den, o da Peygamber (sav)'dan, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletti: "Kuru üzüm ve hurma (dan yapılan içki) şarabın tâ kendisidir." (1)

Yine sahih nakille sabit olduğuna göre, Ömer b. el-Hattab (r.a) -ki, dili ve şeriati bilen bir kişi olarak o yeter- Peygamber (sav)'ın minberi üzerinde hutbe irad ederken şöyle demiştir: Ey insanlar, şunu bilin ki, şarabın haram kılınışı nazil olduğu günde şarap beş şeyden yapılırdı: Üzümden, hurmadan, baldan, buğdaydan ve arpadan. Şarap (hamr), aklı örten her şeydir. (2)

Bu ise, hamrın anlamı ile ilgili en sarih açıklamadır. Ömer b. el-Hattab, Medine'de Peygamber (sav)'ın minberi üzerinde sahabe topluluğunun huzurunda hutbe irad edip bu sözleri söyledi. Onlar bu dili bilen ehil insanlardı. Ve şaraptan (hamrdan), bizim sözünü ettiğimiz şeyden başkasını da anlamamışlardı. Bu husus, böylece sabit olduğuna göre, "hamr ancak üzümden yapılır. Üzümden başkasından yapılana ise hamr denilmez ve hamr adı onu kapsamaz. O içkilere ancak nebîz denilir" diyen Ebu Hanife ve Kûfelilerin görüşü de çürütülmüş olur. Nitekim şair de şöyle demiştir:

تركتُ النَّبيذ لأهل النبيذِ وصِرتُ حليفاً لِمن عابه
شَرابٌ يُدنِّس عِرْضَ الفَتى ويَفتحُ للشَّر أبوابَه

"Ben nebîzi nebîz ehline terkettim.
Ve ben, onu ayıplayanla antlaşmalı dost oldum
O öyle bir içkidir ki, gencin şerefini kirletir.
Ve kötülüğün kapılarını açar."

---

(1) *Nesaî*, Eşribe 3.
(2) *Buhârî*, Tefsir 5. Sûre 10, Eşribe 2, 5; *Müslim*, Tefsir 32, 33; *Ebû Dâvud*, Eşribe 1; Nesaî, Eşribe 2.

4. Şarap Dışındaki İçkiler:

İmam Ebu Abdullah el-Mâzerî der ki: Seleften olsun, diğerlerinden olsun, ilim adamlarının çoğunluğunun kanaatine göre türü itibari ile sarhoşluk veren herşeyin içilmesi de haramdır. Az ya da çok olsun, çiğ ya da pişmiş olsun, üzümden veya başka şeyden yapılmış olsun, fark etmez. Bunlardan herhangi birisinden kim birşey içerse, ona had vurulur. Sarhoşluk veren üzümden yapılan çiğ şaraba gelince, işte bir damlası dahi olsa, azının da çoğunun da haram olduğu icma ile kabul edilen budur. Bunun dışında kalan içkilerin ise, cumhurun görüşüne göre haram olduğu kabul edilmiştir.

Ancak, Kûfeliler sözü geçenlerin dışında kalan içkilerden az olanda muhalefet etmişlerdir. Az miktardan kasıt sarhoşluk verecek dereceye ulaşmayan miktardır.

Üzümden çıkartıldığı halde pişirilmiş olması halinde de farklı görüştedirler. Basralılardan bir gurubun görüşüne göre, haramlık hükmü sadece üzümden sıkılan ve kuru üzümün ıslatılıp pişirilmemiş olan içeceği içindir. Üzüm ve kuru üzümün suyunun pişirilmiş olması ile bunların dışında kalanların pişilirilmiş ve çiğ (pişirilmemiş) suları ise, sarhoşluk vermediği sürece helaldir.

Ebu Hanife, haramlık hükmünün farklı hükümler taşımakla birlikte, yalnızca hurma ve üzüm meyvelerinden sıkılana münhasır olduğu görüşündedir. Onun görüşüne göre saf üzüm suyundan yapılmış şarabın azı da çoğu da haramdır. Ancak, üçte ikisi gidinceye kadar pişirilmesi hali müstesnâdır. Islatılan kuru üzüm ve hurma içeceğine gelince, bunlar herhangi bir miktar nazarı itibara alınmaksızın az dahi olsa ateş üzerinde bırakılmış olsa bile, bunların pişirilmiş olanları helaldir; çiğleri ise haramdır. Fakat o bunu haram kabul etmekle birlikte bunları içmekten dolayı haddi gerekli görmemektedir. Bütün bunlar ise, sarhoşluk sözkonusu olmadığı sürece sözkonusudur. Eğer, sarhoşluk verecek olurlarsa, hepsi birbirine eşit olurlar.

Hocamız fakih imam Ebu'l-Abbas Ahmed (r.a) der ki: Bu meselede muhalif kanaatte olanlara hayret edilir. Çünkü bunlar derler ki: Üzümden sıkılarak elde edilen şarabın az miktarı çoğu gibi haramdır. Bu hususta icma da vardır: Bunlara: Şarabın az miktarı aklı gidermediği halde ne diye haramdır denilecek olursa, mutlaka şöyle denilir: Çünkü onun az miktarını içmek daha çok içmeye götürür veya teabbüd için böyledir. Bu durumda onlara şöyle denilir: Şarabın azı hakkında kabul ettiğiniz herşey, aynen nebîzin azı hakkında da mevcuttur. O halde o da haram olmalıdır. Zira, -eğer bu kabul edilecek olursa- bunlar arasında yalnızca isim farkı vardır. Böyle bir kıyas ise kıyas türlerinin en yükseğidir. Çünkü burada, fer' bütün nitelikleriyle asla eşittir. Bu ise, onun (Ebu Hanife'nin): "Kölelerimi azad ettim" diyen bir kimse-

nin, azad etme hükmünün hem erkek köleler, hem de cariyeler hakkında geçerli olmasını kıyasa dayanarak söylediğinin aynısıdır. Diğer taraftan İbn Hümeyd ve arkadaşlarına -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- gerçekten hayret edilir. Çünkü onlar, kıyasta o kadar ileri giderler ve kıyası ahad haberlere tercih dahi ederler. Bununla birlikte Kitap ve Sünnet ile ümmetin ilk dönemindeki ilim adamlarının icma ile desteklenmiş bu celî kıyası bir kenara iterek, muhaddislerin kitaplarında illetlerini beyan ettikleri şekilde hiçbirisi sahih olmayan ve hiçbirisi sahih kitaplarda yer almayan hadislere itimad etmişlerdir.

Yüce Allah'ın izniyle bu meselenin geri kalan kısmı en-Nahl sûresinde (16/67. ayet, 2. başlıkta) gelecektir.

5. "Tatma"nın Mahiyeti:

Şanı yüce Allah'ın: **"Tattıklarından"** buyruğunda "tatmak; (taam)" aslında yemek hakkında kullanılır. Mesela: "(طَعِمَ الطَّعامَ وشَرِبَ الشَّرابَ): Yemeğin tadına baktı, yedi ve içeceği içti," denilir. Ancak bu hususta, mecazî olarak da: "(لم أطعم خبزًا ولا ماء ولا نومًا): Ne ekmeğin, ne suyun, ne uykunun tadına baktım," denir. Şair de der ki:

نَعامًا بِوَجْرةَ صُعْرِ الخُدو ... دِ لا تَطْعَمُ النومَ إلّا صِيامًا

"Vecra (denilen yer) de, yanakları meyilli [1] deve kuşları vardır;
Uykunun tadına bakmazlar. Ancak ayakta oldukları halde"

Daha önce el-Bakara sûresinde: ***"Fakat kim onu tatmazsa..."*** (el-Bakara, 2/249. âyetin tefsirinde) yeteri kadar açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. (Ayrıca bk. 2/61. âyetin tefsiri)

6. Mübah ve Canın Çektiği Lezzetli Şeylerden Yararlanmanın Sınırı:

İbn Huveyzimendâd der ki: Bu âyet-i kerime, mübah ve arzu edilen şeyleri alıp kullanmanın, yiyecek, içecek, evlenmek gibi zevk alınan herşeyden yararlanmanın -bu hususta aşırıya gidilse ve bedeli ileri derecede olsa dahi- mübahlığını ihtiva etmektedir. Bu âyet-i kerime, yüce Allah'ın şu buyruklarını andırmaktadır: ***"Allah'ın size helal kıldığı o en temiz ve en güzel şeyleri haram kılmayın"*** (el-Maide, 5/82); ***"De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve hoş ve temiz rızıkları haram kılan kimdir?"*** (el-A'raf, 7/32)

(1) Burada bu kelime bu manadadır. Bu beyit daha önceden geçmiş ve orada "yanakları sarı" anlamında 'sufru'l-hudûd'" diye geçmişti.

7. Âyet-i Kerimedeki Tekrarların Anlamı:

Yüce Allah'ın: **"Sakınır, iman eder ve salih amel işledikleri, sonra da sakınıp iman ettikleri, sonra yine sakınıp ihsan ettikleri taktirde, tattıklarından dolayı bir vebal yoktur. Allah ihsan edenleri sever"** buyruğu ile ilgili dört görüş vardır:

1- Takvânın (sakınmanın) anılmasında tekrar sözkonusu değildir. Anlamı şudur: İçki içmekten sakınır, haram olduğuna inanırlarsa ikincisinin anlamı ise, sakınmaları (takvaları) ve imanları devam ederse, üçüncüsünün anlamı ise, sakınıp ihsanda bulundukları takdirde .... şeklindedir.

2- İçkinin haram kılınışından önce diğer haramlardan sakınır, haram kılınışından sonra da onu içmekten sakınırlar, sonra da geri kalan diğer amellerinde sakınmalarını devam ettirir ve davranışlarını güzel yapar, ihsanda bulunurlarsa, demektir.

3- Şirkten sakınır, Allah'a ve Rasulüne iman ederlerse; ikincisinin anlamı ise, sonra da büyük günahlardan sakınarak imanlarını artırırlarsa; üçüncüsünün anlamı ise: Sonra da küçük günahlardan sakınıp ihsanda bulunurlarsa, yani nafile ameller işlerlerse.... demektir.

4- Muhammed b. Cerir der ki: Birinci sakınma yüce Allah'ın emirlerini kabul ile karşılamak suretiyle sakınmak ve O'nu tasdik ederek O'na itaat edip gereğince amel etmektir. İkinci sakınmak ise tasdik üzere sebatı devam ettirmek suretiyle sakınmaktır. Üçüncü sakınmak ise, ihsan ile ve nafileler yaparak Allah'a yaklaşmak suretiyle sakınmaktır.

8. Sakınan ve İhsan Eden:

Yüce Allah'ın: **"Sonra yine sakınıp ihsanda bulundukları takdirde... Allah ihsan edenleri sever"** buyruğu, ihsan eden ve sakınan (muttaki) kimsenin, salih ameller işleyip iman eden muttaki kimseden daha faziletli olduğuna delildir. Fazileti ise, ihsanı dolayısıyla ona verilecek olan ecir iledir.

9. Bu Âyetin Yanlış Anlaşılması ve Kudame b. Mazûn:

Ashabdan (r.anhum) Cumahoğullarından Kudame b. Maz'ûn, bu âyet-i (yanlış bir şekilde) te'vil etmiştir. Bu sahabi, Habeşistan'a iki kardeşi Osman ve Abdullah ile birlikte hicret edenlerdendir. Daha sonra Medine'ye hicret etmiş, Bedir'de hazır bulunmuş ve uzun bir ömür sürmüştür. Ömer b. el-Hattab'ın kayın biraderi, oğlu Abdullah ve kızı Hz. Hafsa'nın dayısı idi. Ömer b. el-Hattab onu, önce Bahreyn'e vali olarak tayin etmiş, daha sonra Abdulkays

oğulları efendisi el-Carud'un onun aleyhine şarap içtiğine dair tanıklık etmesi üzerine azletmişti. (1)

Dârakutnî şu rivayeti kaydederek der ki: Bize Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mısrî anlattı: Bize, Yahya b. Eyyub el-Allâf anlattı. Bana, Said b. Ufeyr anlattı. Bana, Yahya b. Fuleyh b. Süleyman anlatarak dedi ki: Bana, Sevr b. Zeyd İkrime'den anlattı, o, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletti:

İçki içenlere Rasulullah (sav) döneminde ellerle, ayakkabılarla ve sopalarla vurulurdu. Rasulullah (sav) vefat edinceye kadar bu böyle devam etti.

Ebu Bekir'in halifeliği döneminde içki içenler, Rasulullah (sav)'ın dönemindekilerden daha fazlaydı. O bakımdan Ebu Bekir vefat edinceye kadar onlara kırkar sopa vururdu.

Ondan sonra gelen Ömer de aynı şekilde kırkar sopa vurarak cezalandırıyordu. Nihayet ona ilk muhacirlerden içki içmiş birisi getirildi. Ona sopa vurulmasını emretti. Adam: Bana niye sopa vurdun? Benimle senin aranda Allah'ın Kitabı hakem olsun, dedi. Hz. Ömer şöyle dedi: Peki, Allah'ın Kitabının neresinde sana sopa vuramayacağımı görüyorsun? Bunun üzerine adam şöyle dedi: Yüce Allah kitabında: **"İman edip salih amel işleyenlere... tattıklarından dolayı bir vebal yoktur"** diye buyurmaktadır. İşte ben de iman edip salih amel işleyen, sonra sakınıp iman eden, sonra yine sakınıp ihsan edenlerdenim. Rasulullah (sav) ile birlikte Bedir, Uhud, Hendek ve bütün önemli vakalarda hazır bulundum.

Hz. Ömer şöyle dedi: Bu söylediklerine karşı cevap vermiyor musunuz? İbn Abbas dedi ki: Bu âyet-i kerimeler, daha önce geçenler için bir mazeret, geri kalan insanlara karşı da bir delildir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Ey iman edenler, içki, kumar..."** Sonra, diğer ayeti de okuyarak devam etti. Eğer bu gerçekten iman edip salih amel işleyen kimselerden olsaydı, şüphesiz ki Allah ona içki içmesini yasaklamış bulunmaktadır. Bu sefer Ömer şöyle dedi: Doğru söyledin. Peki görüşünüz nedir?

Bu sefer Ali (r.a) şöyle dedi: Şüphesiz bir kimse içti mi sarhoş olur. Sarhoş oldu mu, hezeyan eder. Hezeyan etti mi de iftiralarda bulunur. Müfteri kimseye de seksen sopa vurulur. Bunun üzerine Hz. Ömer emrederek ona seksen sopa vuruldu. (2)

el-Humeydi, Ebu Bekr el-Berkanî'den, o da İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: el-Carud, Bahreyn'den gelince dedi ki: Ey mü'minlerin emiri, Kudame b. Maz'ûn sarhoşluk verici içki içti. Ve ben, yüce Allah'ın hakla-

(1) *Buhârî*, Meğâzi 12.
(2) *Dârakutnî*, III, 166.

rından bir hak görürsem onu sana getirmem, benim üzerime bir hak görev olur. Hz. Ömer: Senin söylediğinin doğruluğuna kim şahidlik eder, deyince, O: Ebu Hureyre dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebu Hureyre'yi çağırıp: Neye şahidlik edersin Ey Ebu Hureyre? diye sormuş, O da: İçki içtiğinde ben onu görmedim ama, onu sarhoş ve kusarken gördüm. Hz. Ömer: Sen, şahidlikte işi aşırıya götürdün dedi, arkasından Hz. Ömer, Bahreyn'de bulunan Kudame'ye mektup yazarak yanına gelmesini emretti.

el-Carud henüz Medine'de iken Kudame geldi. el-Carud da Hz. Ömer'le konuşarak: Bu adama Allah'ın Kitabını uygula dedi. Hz. Ömer el-Carud'a: Sen bir şahid misin? Yoksa bir hasım, bir davacı mısın? el-Carud: Ben şahidim dedi. Hz. Ömer: Sen şahidliğini yapmış bulunuyorsun demesi üzerine, el-Carud Hz. Ömer'e: Ben, Allah adına sana söylüyorum, dedi. Bu sefer Hz. Ömer şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, ya dilini tutarsın, yahut da sana kötülük yaparım.

Bu sefer, el-Carud: Allah'a yemin ederim senin bu davranışın hak değildir. Amcan oğlu içki içecek, bana kötü davranacaksın. Hz. Ömer onu tehdit etti. Bu sefer, oturmakta olan Ebu Hureyre dedi ki: Ey mü'minlerin emiri, eğer sen bizim şahitliğimizden şüphe ediyor isen, İbn Maz'un'un hanımı, Velid'in kızı (Hint)'e sor. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hind'e Allah adına söylemesini istiyerek haberci gönderdi. Hint de kocası aleyhine şahidlik edince, Hz. Ömer şöyle dedi. Ey Kudame, ben sana sopa vuracağım. Bu sefer Kudame: Allah'a yemin ederim -eğer dedikleri gibi içki içmiş olsam dahi- Ey Ömer, senin bana sopa vurma hakkın yoktur. Hz. Ömer: Nedenmiş o, Ey Kudame deyince, Kudame şöyle dedi: Çünkü yüce Allah: **"İman edip salih amel işleyenlere... tattıklarından bir vebal yoktur. Allah ihsan edenleri sever"** diye buyurmaktadır, dedi.

Bunun üzerine Hz. Ömer: Ey Kudame, yanlış te'vil ediyorsun. Sen, eğer Allah'tan korksan, Allah'ın haram kıldığından uzak dururdun. Sonra Hz. Ömer, hazır bulunanlara dönerek şöyle dedi: Kudame'ye sopa vurmak hakkındaki görüşünüz nedir? Hazır bulunanlar: Hasta olduğu sürece ona sopa vurmanı uygun görmüyoruz dediler. Hz. Ömer, sesini çıkarmayarak ona sopa vurmadı.

Birgün sabahleyin, yine yanındaki arkadaşlarına: Kudame'ye sopa vurmak hususundaki görüşünüz nedir, diye sorunca, hazır bulunanlar: Hasta olduğu sürece ona sopa vurmanı uygun görmüyoruz, dediler. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, kamçının altında ölerek Allah'ın huzuruna çıkması, benim o sorumluluk boynumda olduğu halde Allah'ın huzuruna çıkmamdan daha çok hoşuma gider. Allah'a yemin ederim ona sopa vuracağım dedikten sonra, bana bir kamçı getirin, dedi. Hz. Ömer'in azad-

lısı Eslem ona ince ve küçük bir kamçı getirdi. Hz. Ömer o kamçıyı alıp eliyle sıvazladıktan sonra Eslem'e şöyle dedi: Kavminin kötü adeti olan İffman seni etkiledi ha! Bana bundan başka bir kamçı getiriniz dedi. Bu sefer Eslem ona tam bir kamçı getirdi. Bunun üzerine Ömer, Kudame'ye kamçı vurulmasını emretti. Bundan dolayı Kudame, Hz. Ömer'e öfkelendi ve ona darıldı.

Kudame, Hz. Ömer'e dargın vaziyette ikisi de hacc ettiler. Nihayet haclarından geri döndüklerinde Ömer, es-Sukyâ denilen yerde konaklayıp uyudu. Uyandığında Ömer şöyle dedi: Çabuk bana Kudame'yi getiriniz. Haydi gidin bana onu getiriniz. Allah'a yemin ederim ben rüyamda birisinin bana gelip şöyle dediğini duydum: Kudame ile barış, çünkü o senin kardeşindir. Fakat Kudame'nin yanına gittiklerinde Hz. Ömer'in yanına gelmeyi kabul etmedi. Bu sefer Hz. Ömer, Kudame'nin yanına sürüklenerek getirilmesini emretti. Nihayet Hz. Ömer onunla konuştu ve onun için Allah'tan mağfiret diledi. Böylelikle dargınlıklarından sonra ilk defa barışmış oldular.(1)

Eyyub b. Ebî Temîme der ki: Bedir'e katılanlardan, şarap dolayısıyla ondan başka kimseye had vurulmuş değildir.

İbnü'l-Arabî der ki: İşte bu, sana âyetin te'vilini (ne anlama geldiğini) göstermektedir. Bu hususta, Dârakutnî'nin naklettiği hadiste, İbn Abbas'tan zikredilenler ile, el-Berkani yoluyla gelen hadiste, Hz. Ömer'den gelen açıklamalar doğru olan açıklamalardır. Eğer şarap içen bir kimse, başka hususlarda da Allah'tan korkacak olsa (ve bundan dolayı haddi haketmediği kabul edilse), şarap dolayısıyla hiç kimseye had vurulmazdı. O bakımdan, böyle bir te'vil, en bozuk bir te'vildir. Kudame ise bunu farketmemişti. Ömer ve İbn Abbas gibi (Allah ikisinden de razı olsun) Allah'ın başarı verdiği kimseler ise, bunun doğru anlamını kavramışlardı. Şair der ki:

وإنّ حـراماً لا أرى الـدهر بـاكيـاً على شَجْـوه إلّا بكيتُ على عُمـر

"Ben zamanın üzüntü ve kederinden ağladığını görecek olursam;
Mutlaka bende Ömer'e ağlarım.."

Ali (r.a)'dan rivayet olunduğuna göre, Şam'da bir topluluk içki içtiler ve: Bu içki bizim için helaldir deyip, bu âyet-i kerimeyi yanlış bir surette te'vil ettiler. Hz. Ali ile Hz. Ömer, tevbe etmelerinin istenmesini, tevbe etmeyecek

(1) el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kübrâ*, VIII, 547-548; İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe*, IV, 95; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, V, 323, 324.

olurlarsa öldürülmeleri gerektiğini kararlaştırdılar. Bunu da el-Kiya et-Taberî zikretmiştir.(1)

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَيَبْلُوَنَّكُمُ ٱللَّهُ بِشَىْءٍ مِّنَ ٱلصَّيْدِ تَنَالُهُۥٓ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ ٱللَّهُ مَن يَخَافُهُۥ بِٱلْغَيْبِ ۚ فَمَنِ ٱعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٤﴾

94. Ey iman edenler, Allah gıyâben kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için avdan, ellerinizin, mızraklarınızın erişebileceği bir şeyle sizi muhakkak deneyecektir. Artık bundan sonra kim aşırı giderse, onun için pek acıklı bir azap vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzûl Ortamı:

Yüce Allah'ın: **"... Allah... sizi muhakkak deneyecektir"** buyruğu, muhakkak sizi sınayacaktır demektir. Denemek (ibtilâ), sınamak demektir.

Avlanma, Arab-ı Aribe'nin (2) geçim yollarından birisi idi. Hepsi arasında oldukça yaygındı. Oldukça kullanılan bir yoldu. Allah da onları ihramlı iken ve Harem bölgesinde av hayvanları ile sınadı. Tıpkı, İsrailoğullarını Cumartesi gününde haddi aşmamakla sınadığı gibi.

Denildiğine göre, bu âyet-i kerime Hudeybiye yılı nâzil olmuştur. Ashabın bazıları, Peygamber (sav) ile birlikte ihrama girdikleri halde, bazıları da ihrama girmemişti. O bakımdan, bir av göründü mü, durumları ve davranışları o hususta farklı farklı olurdu. Av ile ilgili hükümler kendileri için açık ve net olmadığından dolayı, durum ve fiillerinin hükümlerine, hacc ve umrele-

(1) el-Kiyâ et-Taberi, *Ahkâmu'l-Kur'an,* III, 103.

(2) Arap Tarihçileri Arapları iki büyük kısma ayırırlar.

I. Arab-ı Bâide Yaşayıp helak olmuş, nesilleri tükenmiş araplar.

II. Arab-ı Bakiye. Soyları devam eden araplar bunlar da : a) Arab-ı Aribe ve b) Arab-ı Musta'ribe olmak üzere iki kola ayrılırlar. Arab-ı Aribe Kahtanilerden ortaya çıkan kabilelerdir. Arab-ı Müstaribe ise soyları İsmail (a.s)'a varan araplardır. (H. İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi,* çevirenler: İ. Yiğit, S. Gümüş İstanbul 1985, I. 26-28)

Merhum müfessir bu sözleriyle avlanmanın arapların çok eski dönemlerden beri geçim kaynaklarından birini teşkil ettiğine işaret etmektedir.

rinin yasaklarına dair bir beyan olmak üzere yüce Allah bu **âyet-i kerime**yi indirdi.

2. Bu Âyet-i Kerime'nin Muhatapları:

İlim adamları, bu âyet-i kerimenin muhatapları ile ilgili olarak iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Birincisine göre, bu âyetin muhatapları ihramlı olmayan kimselerdir. Bunu Malik söylemiştir.

İkinci görüşe göre ise bunlar ihramlı olanlardır. Bunu da İbn Abbas söylemiş ve bu hususta yüce Allah'ın: **"Sizi muhakkak deneyecektir"** buyruğunu delil göstermiştir. Çünkü, denemenin kendisi vasıtasıyla tahakkuk ettiği avlanmaktan uzak durma yükümlülüğü, ihram ile birlikte sözkonusu olur.

İbnü'l-Arabî ise şöyle demektedir: Ancak, bunun böyle olması gerekmez. Çünkü teklif, kendisi için avlanmakla ilgili koşulan çeşitli şartlar ile ve yine avlanma keyfiyetine dair kendisi için meşru kılınan niteliklerle tahakkuk eder. Doğrusu, bu âyet-i kerimedeki hitabın, ihramlı olsun, olmasın bütün insanlara yönelik olduğudur. Çünkü yüce Allah'ın: **"Sizi muhakkak deneyecektir"** buyruğu, mutlaka bununla mükellef kılacaktır, demektir. Teklif ise, bütünüyle bir denemedir. Fazilet ise, bunun çokluk ve azlığında, zayıflık ve sıkıntılar arasındaki farklılıklarda ortaya çıkar.

3. Hangi Tür Av Hayvanlarıyla Deneme Sözkonusudur:

Yüce Allah'ın: **"Avdan... bir şeyle"** buyruğu, avın bazılarıyla demektir. Burada geçen; "(مِنَ):.... **dan,"** teb'îz (kısmîlik) içindir. Bu da özel olarak kara avıdır. Bütün av hayvanlarını kapsamaz. Çünkü, denizin de avı vardır. Bu açıklama et-Taberî ve başkaları tarafından yapılmıştır. **"Av** (sayd)" ile ise, avlanan hayvanlar kastedilmiştir. Çünkü yüce Allah: **"Ellerinizin... erişebileceği"** diye buyurmaktadır.

4. Av Neye Denir:

Yüce Allah'ın: **"Ellerinizin, mızraklarınızın erişebileceği"** buyruğu, küçük ve büyük av hayvanlarının durumunu açıklamaktadır.

İbn Vessâb ve en-Nehaî "(تَنَالُهُ): **Erişebileceği"** buyruğunu, alttan noktalı "ye" harfi ile (يَنَالُهُ) diye okumuşlardır.

Mücahid der ki: Eller, yavruları, yumurtaları ve kaçamayanları alıp yakalayabilir. Mızraklar ise, büyük av hayvanlarına erişir. İbn Vehb dedi ki: Malik dedi ki: Yüce Allah :**"Ey iman edenler, Allah... ellerinizin, mızraklarınızın erişebileceği bir şeyle sizi muhakkak deneyecektir"** diye buyur-

maktadır. İnsanın eliyle, mızrağıyla, yahut herhangi bir silahı ile erişebilip de öldürdüğü her bir şey, yüce Allah'ın buyurduğu gibi avdır.

5. El ve Mızrak Tabirlerinin Kapsamı:

Yüce Allah'ın, özel olarak "elleri" zikretmesinin sebebi, avlanmakta gösterilen çabanın büyük bir kısmının ellerle yapılışından dolayıdır. Avcılıkta kullanılan diğer hayvanlar, ipler, el ile yapılan tuzak ve ağlar da bunun kapsamına girer. (Silahlar arasından) özel olarak mızrakların anılışı ise, avı yaralayan araçların çoğunluğunu mızrakların teşkil edişi dolayısıyladır. Ok ve benzeri şeyler de kapsamına girer. Avlanmada kullanılan hayvanlar ve oklara dair açıklamalar ise, sûrenin baş tarafında (el-Mâide, 5/4. âyet, 4. başlık ve devamında) yeteri kadar yapılmış bulunmaktadır. Hamd Allah'adır.

6. Kurulu Av Tuzak ve Ağlarına Yakalanan Avların Hükmü:

Tuzak ve ağlara yakalanan avlar, sahiplerine aittir. Herhangi bir kimse avı bunlara takılmak zorunda bırakacak olsa ve bu ağ ve tuzaklar olmaksızın bu avları yakalama imkânı yoksa, o takdirde bu ağların sahibi öbürü ile ortaktır. Dağda bulunan arı kovanlarına düşen arılar da sözü geçen ağ ve tuzaklar gibidir. Yüksek burçlarda bulunan güvercinler ise, eğer mümkünse sahiplerine geri verilir. Kovan arılarının durumu da böyledir. Bu, Malik'ten rivayet edilmiştir.

Arkadaşlarından birisi de şöyle demektedir: Güvercin, ya da arıların yanına geldiği kimsenin, bunları geri vermek mükellefiyeti yoktur.

Eğer köpekler, bir avı bir kimsenin evine ya da odasına girmek zorunda bırakacak olursa, av hayvanı, köpekleri salan avcıya aittir ev sahibine değil. Eğer, köpeklerin mecbur bırakması sözkonusu olmaksızın eve girecek olsa, o takdirde o av hayvanı ev sahibine ait olur.

7. Âyet, Av Hayvanının Avı Yakalayana Ait Olduğuna Delil Gösterilmiştir:

Bazıları, av hayvanının avcı hayvanı kışkırtana değil de bizzat yakalayana ait olacağına bu âyeti delil göstermişlerdir. Çünkü, avcı hayvanı kışkırtanın el, ya da mızrağı henüz birşey ele geçirebilmiş değildir. Ebû Hanife'nin de görüşü budur.

8. Kitap Ehlinin Avı:

Mâlik, kitap ehlinin avını mekruh görmekle birlikte haram dememiştir. Çün-

kü yüce Allah: **"Ellerinizin, mızraklarınızın erişebileceği"** derken, iman ehlini kastetmektedir. Zira yüce Allah, âyetin baş tarafında: **"Ey iman edenler"** diye hitap buyurmuştur. Böylelikle kitap ehli dışarıda bırakılmıştır.

İlim ehlinin cumhuru ise, ona muhalefet etmiştir. Çünkü yüce Allah: ***"Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helaldir"*** (el-Mâide, 5/5) diye buyurmuştur. Onlara göre, av da tıpkı kitap ehlinin kestikleri gibidir.

Bizim (Maliki mezhebimizin) ilim adamlarımız ise, âyet-i kerime, onların yiyeceklerini ihtiva etmekle birlikte, av başka bir türdür. O bakımdan genel olarak yiyeceklerin kapsamına girmez ve yiyecek, mutlak olarak kullanıldığı takdirde avı kapsamaz.

Derim ki: Bu açıklama, avlanmanın kitap ehli nezdinde meşru olmayışına binaen böyledir. Bu durumda av onların yiyeceklerinden olmaz. Böylelikle bu iddia bizim için bağlayıcı olmaktan da çıkar. Şayet av, eğer dinlerinde meşru ise, lafız onu da kapsamına aldığından dolayı, bizim onların av hayvanlarının da etini yememiz gerekir. Çünkü, bu da onların yiyecekleri arasında yer alır.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ ۚ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا
فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ
أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلُ ذَٰلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ ۗ عَفَا
اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ ۚ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٩٥﴾

95. Ey iman edenler! Siz ihramdayken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu bilerek öldürürse cezası, iki âdil kimsenin hükmü ile, öldürdüğü hayvanın benzeri Kâ'be'ye ulaştırılacak bir hayvan kurban etmektir. Yahut düşkünlere yemek yedirmek şeklindeki bir keffârettir. Veya bunun dengi oruç tutmaktır. Tâ ki ettiğinin vebalini tatmış olsun. Allah, geçmiştekileri bağışlamıştır. Fakat, kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikâm alır. Allah, mutlak gâliptir, intikâm sahibidir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı otuz başlık halinde sunacağız:

1. Âyet-i Kerimenin Muhatapları ve Nüzûl Sebebi:

Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler"** şeklindeki bu hitabı, erkek olsun, dişi olsun bütün müslümanlaradır. Buradaki yasak ise, yüce Allah'ın: ***"Ey iman edenler, Allah... avdan ellerinizin...erişebileceği bir şeyle sizi muhakkak deneyecektir"*** (el-Mâide 5/94) âyetinde sözü geçen denemedir. Rivayet olunduğuna göre, Ebu'l-Yeser, ki, adı Amr b. Mâlik el-Ensarî'dir. (1) Hudeybiye yılında umre yapmak üzere ihrama girmişti. O sırada bir yaban eşeği öldürünce, onun hakkında: **"Siz ihramda iken avı öldürmeyin"** âyet-i nâzil oldu.

2. Öldürmenin Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Avı öldürmeyin"** buyruğunda geçen öldürmek, canın çıkmasına sebep olan herbir fiildir. Bu da çeşitlidir. Boynunu kesmek, boğazını kesmek, boğmak, vurmak ve buna benzer. Böylece yüce Allah, avlanmak hususunda ihramlı kimseye, canın çıkmasına sebep teşkil edecek hertürlü davranışı haram kılmış olmaktadır.

3. Avı Öldürmenin ve Ondan Yemenin Cezası:

Bir kimse, bir av hayvanını öldürse veya kesse, ondan yiyecek olsa, onu öldürmesi dolayısıyla tek bir ceza ödemesi gerekir. Yediği için bir ceza gerekmez. Şafiî de bu görüştedir.

Ebu Hanife ise şöyle der: Ona, yediğinin cezasını da vermek düşer. Yani, onun kıymetini vermelidir. Ancak, iki arkadaşı (Ebu Yusuf ile Muhammed) ona muhalefet ederek şöyle derler: (Yemesinden dolayı) ona istiğfar etmekten başka birşey gerekmez. Zira o, bundan başka bir meyte yemiş gibidir. Bundan dolayı bir başka ihramlı kişi ondan yiyecek olsa, ona da istiğfardan başka bir şey düşmez.

Ebu Hanife'nin delili şudur: O, ihramı dolayısıyla kendisine yasak olan bir iş yapmıştır. Zira o av hayvanını öldürmek ihramın yasaklarındandır. Bilindiği gibi öldürmekten maksat o hayvanın etini yemektir. Eğer maksada kendisi vasıtasıyla ulaşılan şey, ihramının yasağı ise, ve bu onun için bir cezayı gerektirmekte ise, bizzat maksadın kendisini gerçekleştirmesi, cezalandırılması için daha uygundur.

4. İhramlı Kimsenin Av Hayvanını Boğazlaması:

Bize (Malikî mezhebine) göre, ihramlı bir kimsenin av hayvanını boğaz-

(1) Ebû'l Yeser künyeli bu sahabinin adı; Arapça baskıyı hazırlayanın da dikkat çektiği gibi -Ka'b b. Amr b. Abbad...dır- (İbn Hâcer, *Tehzibu't-Tehzib*, VIII, 392).

laması caiz değildir. Çünkü yüce Allah, ihramlı olan kimseye av hayvanını öldürmeyi yasaklamıştır. Ebu Hanife de bu görüştedir.

Şâfiî ise der ki: İhramlı kimsenin av hayvanını boğazlaması, bir şer'î kesimdir. O, bunu ileri sürerken şunları delil gösterir: Şer'î kesim, ehliyete sahip bir kimseden -ki, o da müslümandır- sadır olmuştur. Ve bu kesim, muhalline izafe olunmuştur. Bunlar da davarlardır. O halde bu, onu yemeyi helal kılmak olan maksadını da gerçekleştirir. Bunun asıl dayanağı ise, ihramsız kimsenin kesebilmesidir.

Derim ki: Kesme işinin ehil kimseden sadır olduğuna dair iddianıza gelince, ihramda olan bir kimse, av hayvanını kesme ehliyetine halz değildir. Zira ehliyet, akla dayanılarak tesbit edilen bir durum değildir. Bunu belirleyen şeriattır. Bu da, şeriatın kesime izin vermesiyle yahut da bunu reddetmesiyle anlaşılır. Reddetmek de kesmenin yasaklanmasından anlaşılır. İhramlı olan kimseye ise, av hayvanını kesmesi yasak kılınmıştır. Çünkü yüce Allah: **"İhramda iken avı öldürmeyin"** diye buyurmaktadır. Böylelikle bu nehiy sebebiyle ehliyet sözkonusu olmamaktadır. Diğer taraftan, bu maksadını gerçekleştirmektedir, sözünüze gelince, bizler ihramlı bir kimsenin av hayvanını kesmesi halinde onun, o av hayvanından yemesinin helâl olmayacağını ittifakla kabul ediyoruz. Ancak, size göre ondan başkası o av hayvanından yiyebilir. Eğer hayvanı kesmek, kesen için helâl olması gibi bir fayda sağlamıyor ise, ondan başkasına böyle bir fayda sağlamaması öncelikle sözkonusudur. Çünkü fer' hükümleri itibari ile aslına (yani, kıyasta ikinci önerme birinci önermenin hükümlerine) tabidir. Dolayısı ile, asıl için sabit olmayan şeylerin fer' için sabit olması sahih olamaz.

5. Av: Sayd:

Yüce Allah'ın: "(الصَّيْد): **Av"** buyruğu, mastar olup, isim gibi muamele görmüştür. Avlanılan hayvan hakkında kullanılmıştır. Burada **"av"** lafzı ister kara, ister deniz av hayvanı olsun, hepsi hakkında umumidir. Nihâyet yüce Allah'ın: **"İhramda bulunduğunuz sürece de kara avı size haram kılındı"** buyruğu gelince, bu buyrukla yüce Allah deniz avını mutlak olarak mübah kıldı. Nitekim, yüce Allah'ın izniyle, bundan sonraki âyet-i kerimede buna dair açıklamalar gelecektir.

6. Yırtıcı Hayvanlar Kara Avının Kapsamı İçinde midir, Değil midir?:

Yırtıcı hayvanların, kara avı kapsamının dışında olup ondan tahsis edilip edilmediği hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır.

Malik der ki: Kedi, tilki, sırtlan ve buna benzer saldırgan olmayan bütün

yırtıcı hayvanları ihramlı bir kimse öldüremez. Öldürecek olursa karşılığında fidyesini öder. Yine Malik der ki: Küçük sinekleri de ihramlı kimsenin öldürmesini uygun görmedim. Öldürecek olursa onların da fidyesini öder. Bunlar ise, karga yavruları gibi değerlendirilir.

Bununla birlikte, insanların üzerine çoğunlukla saldıran hayvanların öldürülmesinde bir mahzur yoktur. Aslan, kurt, kaplan ve pars gibi. Aynı şekilde yılan, akrep, fare, karga ve çaylakın öldürülmesinde de bir mahzur yoktur. İsmail der ki: Bu ise, Hz. Peygamber'in şu buyruğu dolayısıyladır: "Beş fasık vardır ki bunlar, Harem bölgesinde de Harem bölgesinin dışında da öldürülürler..." (1) Peygamber bunlara, "fasıklar" diye ad vermiş ve onları yaptıkları fiillerle vasfetmiştir. Çünkü, fasık, fıskın ism-i failidir. Küçüklerinin bu gibi davranışları yoktur. Köpeği saldırgan olmakla nitelendirmiştir. Köpek yavruları ise saldırmazlar. O bakımdan köpek yavruları bu sıfatın kapsamı içerisine girmezler.

Yine kadı İsmail der ki: Saldırgan köpek, insanlara zararı büyük olan hayvanlardandır. Yılan ve akrep de bu kabildendir. Çünkü bunlardan korkulur. Çaylak ve karga da böyledir. Çünkü bunlar insanların elinden eti kapıp gider.

İbn Bukeyr der ki: Akrebin öldürülmesine izin verilmesi, akrebin iğne ve zehirinin bulunmasından dolayıdır. Farenin öldürülmesine izin verilmesi ise, yolcu için hayati önemi olan su kabı ile ayakkabıları kemirmesinden dolayıdır. Karga ise, deve üstüne kendisini bırakır ve devenin etini gagalayıp sırtını oyar.

Malik'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Karga ve çaylak, zarar vermeleri hali dışında öldürülmezler. Yine kadı İsmail der ki: Eşek arısı hakkında görüş ayrılığı vardır. Kimisi onu yılan ve akrebe benzetmiştir. Eğer, eşek arısı insanlara kendiliğinden saldırmayan bir hayvan olmasaydı, onlar için yılan ve akrepten daha çetin olurdu. Şu kadar var ki, yılan ve akrepinki kadar onun tabiatında saldırganlık yoktur. Hatta eşek arısı, rahatsız edilecek olursa kendisini korumaya çalışır. (Yine Kadı İsmail) der ki: Bir kimseye eşşek arısı gelir de, o da kendisini ona karşı savunacak olursa, onu öldürmekten dolayı ona birşey düşmez. Ömer b. el-Hattab'dan eşek arısının öldürülmesinin mübahlığına dair rivayet sabit olmuştur.

İmam Malik ise der ki: Eşek arasını öldüren bir kimse, birşeyler yedirir. Yine Malik, pire, sinek, karınca ve benzeri hayvanları öldüren hakkında da aynı şeyleri söylemiştir.

Rey Ashabı derler ki: Bütün bunları öldürenlere birşey düşmez. Ebu Ha-

(1) Bu hadis-i şerif 7. başlıkta da gelecektir. Kaynakları orada gösterilecektir.

nife de der ki: İhramlı bir kimse, yırtıcı hayvanlar arasından yalnızca saldırgan köpeği ve kurtu öldürür. İster ilk saldıran bu hayvanlar olsun, ister bunlara ilk saldıran ihramlı olsun farketmez. Bunların dışında yırtıcı hayvanlardan herhangi birisini öldürecek olursa, onun fidyesini verir.

Yine Ebu Hanife der ki: Şayet köpek ve kurtun dışında herhangi bir yırtıcı hayvan ilk olarak ihramlıya saldıracak olursa, ihramlı da onu öldürürse, ihramlıya birşey düşmez. Yine yılan, akrep, karga ve çaylağı öldürmekten dolayı da ona birşey düşmez. Ebu Hanife ve arkadaşlarının -Züfer müstesnâ- özetle görüşleri böyledir. el-Evzaî, es-Sevrî, el-Hasen de böyle demişlerdir. Delil olarak da Peygamber (sav)'ın, bazı hayvanları muayyen olarak özellikle zikredip zararları dolayısıyla ihramlı kimsenin bunları öldürmesine ruhsat vermiş olmasını göstermişlerdir. O bakımdam bunlara herhangi bir hayvanı daha ilave etmenin izah edilir bir tarafı olamaz. Ancak, herhangi bir şey üzerinde icma edecek olurlarsa, bu da onların (Hz. Peygamber'in muayyen olarak öldürme ruhsatı verdiği hayvanların) kapsamı içerisinde değerlendirilir.

Derim ki: Ebu Hanife'ye -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- gerçekten hayret edilir. O, kile ile ölçülme illeti dolayısıyla toprağı da buğday gibi değerlendirdiği halde, fısk ve saldırganlık illeti dolayısıyla diğer saldırgan yırtıcı hayvanları köpeğe kıyas etmemekte; Malik ve Şafiî (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun)'nin yaptığı değerlendirmeyi yapmamaktadır.

Züfer b. el-Hüzeyl de der ki: İhramlı kimse yalnızca kurtu öldürebilir. İhramlı olduğu halde kurttan başka hayvan öldüren kişinin, ister bu hayvan ilk saldıran olsun, ister ilk saldıran olmasın fidye ödemesi gerekir. Çünkü, bu hayvan dilsiz (acmâ) bir hayvandır ve onun yaptığı bir hederdir. [1] Aksini kabul etmek konu ile ilgili hadisi reddetmektir ve ona muhalefet etmektir.

Şafiî ise der ki: Eti yenmeyen her bir hayvanı, ihramlı kimse öldürebilir. Bunların küçükleri ile büyükleri arasında fark yoktur. Bunlardan kurt ile sırtlandan doğma, melez yavru müstesnâdır. Şafiî der ki: Akbaba, hamamböceği maymun, şempanze ve etleri yenilmeyen hayvanlarda birşey yoktur. Çünkü bunlar av hayvanları arasında değildir. Zira yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"İhramda bulunduğunuz sürece de kara avı size haram kılındı"*** (el-Maide, 5/96) İşte bu da ihramlılara haram kılınan avların, ihrama girmeden önce helal olan avlar olduğunu göstermektedir. Bu ifadeyi Şafiî'den el-Müzenî ve er-Rabi' nakletmiştir.

Denilse ki: Eziyet vermekle ve yenmemekle birlikte bitin neden fidyesi-

(1) Burada: *"el-Acmâm cubârun:* Dilsiz hayvanın verdiği zarar hederdir." *(Buharî,* Zekât 66, Diyât 28, 29, Musakaat 3; *Müslim* Hudûd 45, 46; *Ebû Dâvud,* Diyât 27; *Tirmizî,* Zekât 16, Ahkâm 37; *Nesaî,* Zekât 28 vs...) hadisine işaret edilmektedir.

mi vermek gerekir? Buna şöyle cevap verilir: Bitin fidyesini ödemenin tek sebebi, tırnak, saç gibi şeyler ile ihramlının giymemesi gereken şeyi giymesi karşılığında vermesi gereken fidye kadar vermesi gereğidir. Çünkü bitin atılması suretiyle eğer baş ve sakalında bulunuyor ise, kendi üzerinden rahatsız edici bir şeyi atmış olur. O, böylelikle sanki saçının bir bölümünü atmış gibidir. Şayet bit, açıkta görülür ve öldürülecek olursa, bu durumda bitin bir eziyeti de olmaz. Bu hususta Ebu Sevr'in görüşü, Şafiî'nin görüşüdür. Bunu da Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) söylemiştir.

7. İhramlı Kimselerin Hadis Nassı İle Öldürebilecekleri Sabit Olanlar:

Hadis imamları, İbn Ömer'den Rasulullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu naklederler: "Beş canlı hayvan vardır ki, ihramlı için bunları öldürmekte bir vebal yoktur: Karga, çaylak, akrep, fare ve saldırgan köpek." Lafız Buharî'nindir. (1) Ahmed ve İshâk da bu görüştedir.

Müslim'in kitabında da Hz. Âişe'den, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Beş fasık (bozguncu hayvan) vardır ki, bunlar Harem bölgesinin dışında da, Harem bölgesinin içinde de öldürülürler: Yılan, alaca karga, fare, saldırgan köpek ve çaylak." (2)

İlim ehlinden bir gurup da bu hadis gereğince görüş belirtmiş ve şöyle demişlerdir: Kargalardan yalnızca alaca olanı öldürülebilir. Çünkü, hadisteki ifade mutlak olanı kayıtlamaktadır.

Ebu Dâvud'un Sünen'inde de Ebu Said el-Hudrî'den, Peygamber (sav)'ın: "Ve kargaya ok atar fakat onu öldürmez" (3) diye buyurmaktadır.

Mücahid de bu görüştedir. Cumhur ise, İbn Ömer hadisi gereğince görüş belirtmişlerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Dâvud ile Tirmizî'deki rivayette ise, saldırgan yırtıcı hayvan da yer almaktadır. (4) İşte bu da (bunların öldürülmesine müsaade edilmesinin, illetine) dikkat çekmektedir.

8. İhramda Avlanma Yasağının Kapsamına Giren Mükellefler:

Yüce Allah'ın: **"Siz ihramda iken"** buyruğu, erkek kadın, hür ve köle hakkında umumidir. Çünkü, "(رجل حرام وامرأة حرام): İhramlı erkek, ihramlı kadın"

---

(1) ***Buharî*** Cezau's Sayd 7, Bedu'l-Halk, 16; ***Müslim,*** Hacc 72, 76-79; ***Ebû Dâvud,*** Menâsik, 39; ***Nesaî,*** Menâsik 82, 84, 86-88; ***İbn Mâce*** Menâsik 91; ***Muvâtta*** Hacc 88-90.

(2) ***Buharî,*** Cezau's sayd 7; ***Müslim*** Hacc 66- 71; ***Ebû Dâvud,*** Menasik 39; ***Tirmizî*** Hacc 21; ***Nesaî,*** Menâsik 83, 113, 114, 116-119; ***İbn Mâce*** Menâsik 91.

(3) ***Ebû Dâvud,*** Menâsik 39, ***Tirmizi*** Hacc 21; ***İbn Mâce,*** Menâsik 91.

(4) ***Ebû Dâvud*** Menâsik 39; ***Tirmizi*** Hacc 21.

denilir. Bunun çoğulu da" (حُرُم): İhramlılar" şeklinde gelir.

Harem bölgesine giren kimse, ifadesi hem zamanı, hem mekânı, hem ihramlı olma halini umum yoluyla değil de müşterek lafız olmak bakımından kapsamaktadır. Meselâ: Haram aylara veya Haram bölgesine giren, yahut da ihram elbisesini giyen bir kimse hakkında müşterek olarak: (احرم الرجل) tabiri kullanılır. Şu kadar var ki, zaman itibariyle Haram aylarına girmenin haram kılınışının nazar-ı itibara alınmayacağı icma ile kabul edilmiştir. Geriye yalnızca mekân ve ihramlı olma hali mükellefiyetin aslı olarak kalmaktadır. Bu açıklamayı, İbnü'l-Arabî yapmıştır.

9. Harem Bölgeleri ve Medine'nin Harem Bölgesi

Mekân olarak Harem bölgeler iki tanedir. Medine Harem bölgesi ile, Mekke Harem bölgesi. Şafiî ise, Taif Harem bölgesini de bunlara ilave etmiştir. Ona göre, Taif'in de ağacı kesilmez, avı avlanmaz. Bununla birlikte bunlardan herhangi birisini yapanın da bir cezası yoktur.

Medine Harem bölgesinde ise, hiçbir kimsenin avlanması, oranın ağaçlarını kesmesi, Mekke hareminde olduğu gibi, caiz değildir. Böyle bir iş yapacak olursa, Malik, Şafiî ve arkadaşlarına göre yapana herhangi bir ceza düşmez. İbn Ebi Zi'b, ceza ödemesi gerekir demektedir. Sa'd ise şöyle demektedir: Buna verilecek ceza: Üzerindeki eşyanın alınmasıdır. Bu görüş Şafiî'den de rivayet edilmiştir.

Ebu Hanife ise der ki: Medine bölgesinin avını avlamak haram değildir. Ağaçlarını kesmek de böyle. Onun görüşünü kabul eden bazı kimseler, onun lehine Sa'd b. Ebi Vakkas'ın Peygamber (sav)'dan şöyle dediğine dair naklettiği hadisi delil göstermişlerdir: "Her kimi, Medine sınırları içerisinde avlanır, yahut oranın ağaçlarını keserken görecek olursanız, onun beraberindeki eşyalarını alınız." Nitekim, Sa'd da bu şekilde davrananın beraberindeki eşyalarını (selebini) almıştır. [1] (Ebu Hanife) der ki: Fukaha, Medine'de avlanan kimsenin beraberindeki eşyalarının alınmayacağını ittifakla kabul etmişlerdir. Bu ise, bu hadisin mensûh olduğuna delâlet etmektedir. Yine Tahavî, böyle diyenlerin lehine Enes hadisini delil göstermiştir. Hz. Peygamber "en-Nuğayr ne yaptı?" diye sormuş, kuş avlanmasını ve kuşu yakalamasını tepki ile karşılamamıştır. [2]

Ancak, bütün bunlarda delil olacak bir taraf yoktur. Birinci hadis pek kuv-

(1) ***Ebû Dâvud,*** Menâsik 95; ***Müsned,*** I, 170.

(2) Enes (r.a)'in rivâyetine göre küçük kardeşinin kendisiyle oynadığı Nuğayr diye bilinen küçük bir kuşu varmış. Hz. Peygamber onu görünce şakalaşarak: "Ey Ebû Umeyr, ne yaptı Negayr?" diye sorarmış. (***Buhari,*** Edeb 81, 112; ***Müslim,*** Âdâb 30; ***Ebû Dâvud,*** Edeb 69 v.s.)

vetli bir hadis değildir. Diğer taraftan sahih olduğu kabul edilse bile, avlanan kimsenin beraberindeki eşyaların alınmasının nesh edilmesi, Medine bölgesinin Haremi ile ilgili sahih olan hadisleri ortadan kaldıramaz. Çünkü, nice haram şey vardır ki, dünyada onun için bir ceza yoktur. İkinci hadise gelince bu, harem bölgesi dışında avlanmış olabilir. Hz. Âişe yoluyla gelen hadis de böyledir. Bu hadiste belirtildiğine göre Rasulullah (sav)'a ait bir yabani hayvan vardı. Rasulullah dışarı çıktı mı, bu hayvan oynar, hızlıca koşuşur, gider gelirdi. Fakat Rasulullah (sav)'ın geldiğini fark eder etmez, olduğu yerde durur ve ona eziyet verir korkusu ile hareketsiz yerinde dururdu.(1)

Bizim bunlara karşı delilimiz, Malik'in İbn Şihab'dan, onun, Said b. el-Müseyyeb'den rivayetine göre, Ebu Hureyre'nin şu sözleridir: Ben, ceylanları Medine'de otlar görecek olursam, onları rahatsız etmem. (Çünkü), Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "(Medine'nin) iki kara taşlığı arası, Haram bölgedir." (2)

Ebu Hureyre'nin: Ben onları ürkütmem, rahatsız etmem, şeklindeki ifadesi, Medine Haremi çevresinde av hayvanlarını ürkütüp korkutmanın caiz olmadığına delildir. Tıpkı Mekke Hareminde av hayvanlarını ürkütüp korkutmanın caiz olmadığı gibi. Aynı şekilde Zeyd b. Sabit de Şurahbil b. Sa'd'ın Medine'de avlamış olduğu ve elinde bulundurduğu göçeğen kuşunu almış olması (3) da, ashab-ı kiramın Medine bölgesindeki av hayvanlarının haram kılınışı hususunda Rasulullah (sav)'ın maksadını iyice kavramış olduklarına ve Medine'de avlanmayı da, avlanılan hayvanları mülk edinmeyi de caiz görmediklerine bir delildir.

İbn Ebi Zi'b'in, (Medine'de avlanan ceza verir şeklindeki) görüşüne gösterdiği dayanak ise, Hz. Peygamber'den gelip, Sahih'te yer alan şu buyruğudur: "Allah'ım, şüphesiz İbrahim Mekke'yi Haram bölge ilan etti. Ben de Medine'yi o, ne ile Mekke'yi haram kılmış ise, ben de onun gibi ve onunla birlikte bir o kadar fazlası ile haram kılıyorum. (Medine'nin) bitkisi koparılmaz, ağacı kesilmez ve av hayvanı ürkütülmez." (4)

Diğer taraftan, Medine haremi de avlanmanın yasak kılındığı bir Harem bölgedir. O halde Mekke hareminde olduğu gibi, bu bölgede yapılan avın da cezası ödenmelidir. Kadı Abdulvehhab der ki: Bu görüş, benim kanaatime gö-

(1) *Müsned,* VI, 113, 150, 209.
(2) *Muvatta,* Cami' (Medine) 11, *Buhârî,* Fedâilu'l-Medine 4; *Müslim,* Hacc 471, Bu manadaki diğer hadisler için bk. *el-Mu'cemu'l-Mufehresli Elfazi'l-Hadis,* VI, 151, satır 16.v.d
(3) *Muvatta;* Cami' (Medine) 13.
(4) *Buhârî,* İlm 39, Hacc 43, Lukata 7 Buyû' 28, Cizye 22, Meğazi 53; *Müslim,* Hacc 445, 448; *Ebû Dâvud* Menasik 89; *Nesaî,* Menasik 110, 111 120; *İbn Mâce,* Menâsik 103; *Dârimî,* Buyû' 60. Bütün bu rivâyetlerde: Mekke'yi haram kılanın yüce Allah olduğu belirtilmektedir.

re bizim (Maliki) mezhebimiz usullerine en uygun bir kıyastır. Özellikle bizim mezheb alimlerimize göre Medine, Mekke'den daha faziletlidir. Yine, Medine'de kılınan namaz, Mescid-i Haram'da kılınan namazdan daha faziletlidir.

Malik ve Şafiî'nin Medine hareminde avlanan kimse hakkında ceza hükmü ve -Şafiî'nin meşhur olan görüşüne göre- beraberindeki eşyasının alınmayacağı hükmünün verilmeyişine dair gösterdikleri deliller arasında Hz. Peygamber'in Sahih'te yer alan şu buyruğunun genel ifadesi de vardır. "Medine'nin Ayr dağı ile Sevr dağı arasındaki bölgesi (harem bölgesidir). Kim orada bir suç işler, yahut cinayet işlemiş birisini barındıracak olursa, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Allah, Kıyamet gününde ondan herhangi bir hayır amelini ve fidyesini kabul etmesin." [1] Görüldüğü gibi burada Hz. Peygamber oldukça ağır tehditte bulunmuş, fakat bir keffâretten söz etmemiştir.

Sa'd'dan nakledilene gelince bu, Sa'd'a has bir görüştür. Çünkü, Sahih'te ondan rivayet olunduğuna göre, o, el-Akikideki köşküne binip gittiği sırada, bir kölenin bir ağacı kesmekte -ya da meyvesini silkelemekte- olduğunu görür, o da beraberinde ne varsa ondan alır. Sa'd geri dönünce, bu köle sahipleri yanına gelip onunla kölelerinden aldıklarını, kölelerine ya da kendilerine vermesi için konuşurlar. Sa'd ise : Rasulullah'ın bana ganimet olarak vermiş olduğu bir şeyi vermekten Allah'a sığınırım diyerek, köleden aldıklarını geri vermeyi kabul etmedi. [2] İşte Sa'd'ın "bana verdiği ganimeti" şeklindeki sözünün zahirinden anlaşılan, bunun ona has olduğudur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

10. İhramlıyken Kasten, Unutarak ve Hata İle Avlanmanın Hükmü:

"İçinizden kim onu bilerek öldürürse" buyruğunda yüce Allah, kasten avı öldüreni sözkonusu etmekte, fakat hata ederek ve unutarak avlanandan söz etmemektedir. Burada kasten avlanandan kasıt, ihramlı olduğunu bilmekle birlikte bir ava kastedendir. Hata eden ise, kastı başka bir şeye olmakla birlikte ava isabet ettirendir. Unutan ise, avı kastetmekle birlikte ihramlı olduğunu hatırlamayan kimsedir. Bu hususta ilim adamlarının beş ayrı görüşü vardır.

(1) ***Buhârî,*** Fedâilu'l- Medine 1, Cizye 10, 17, Ferâiz 21; ***Müslim,*** Hacc 467, İtk 20; ***Ebû Dâvud,*** Menâsik 95; ***Tirmizî,*** Vela 3; ***Müsned,*** I, 81, 126, 151.

(2) Sa'd (r.a)'ın başından geçen bu olaya bu başlığın baş taraflarında değinilmiş; kaynakları da orada gösterilmişti.

1- Dârakutnî'nin senedini kaydederek İbn Abbas'tan şöyle dediğine dair rivayeti: "Keffaret, ancak kasten avlanmaktadır. Hata yoluyla avlanmakta cezayı ağırlaştırmaları ise, bir daha bu işe tekrar dönmemeleri içindir." (1)

2- Yüce Allah'ın: **"Bilerek** (kasten)" diye buyurması, çoğunlukla görünen hale binaen buyrulmuştur. Şeriat usulünde olduğu gibi, nadir olan da buna ilhak edilmiştir (aynı hükme tabi görülmüştür).

3- Hata edene ve unutana birşey düşmez. Taberî ve kendisinden nakledilen iki rivayetten birisinde Ahmed b. Hanbel bu görüştedir. Bu görüş, İbn Abbas ve Said b. Cübeyr'den de rivayet edildiği gibi, Tâvus ve Ebu Sevr de böyle demiştir. Davud'un görüşü de budur. Ahmed şöylece görüşüne delil göstermektedir: Şanı yüce Allah'ın, özel olarak bilerek ve kasten avlananı sözkonusu etmesi, böyle olmayanları farklı hükme tabi olduğunun delilidir. Şunu da ilave eder: Aslolan, zimmetin berâetidir. Dolayısıyla her kim, zimmetin herhangi bir hakla meşgul olduğunu iddia edecek olursa, delil getirmesi gerekir.

4- İster kasten, ister hata, isterse de unutarak avlansın, onun aleyhine ceza vermekle hüküm edilir. Bu görüşü İbn Abbas ileri sürmüştür. Ayrıca, Ömer, Tâvus, el-Hasen, İbrahim ve ez-Zührî'den de rivayet edilmiştir. Malik, Şafiî, Ebû Hanife ve arkadaşları da bu görüştedirler. ez-Zührî der ki: Kasten avlanmada ceza Kur'ân ile öngörülmüştür. Hata ve unutarak avlanmada ceza ise sünnet gereği öngörülmüştür. İbnü'l-Arabî der ki: Eğer sünnetten kastı, İbn Abbas'tan ve Ömer'den varid olan rivayetler ise mesele yok. Ve zaten onlardan gelen bu rivayetler örnek olarak ne kadar güzeldir.

5- Av hayvanını kasten öldürmesi, ihramlı olduğunu unutarak öldürmesi demektir. -Bu, Mücahid'in görüşüdür. Çünkü yüce Allah, bundan sonra: **"Kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikâm alır"** diye buyurmuştur. (Mücahid) devamla der ki: Eğer ihramlı olduğunu hatırlayarak avlanacak olursa, ilk defa ona ceza vermek gerekirdi. İşte bu da yüce Allah'ın, ihramını unutarak, fakat av hayvanını öldürmeyi kastederek avlandığının sözkonusu edildiğine delil olmaktadır. Mücahid der ki: Eğer ihramlı olduğunu hatırlayarak avlanırsa, artık o, ihramdan çıkar ve onun haccetmesi sözkonusu olmaz. Çünkü o, ihramlı halinde yasak olan bir iş işlemiştir. Tıpkı namazda iken konuşması veya abdest bozacak bir durumu olması halinde olduğu gibi, hacı da batıl olur. İşte hata ederek avlanan kimseye cezanın faydası vardır.

Bizim, Mücahid'e karşı delilimiz ise şudur: Şanı yüce Allah, ceza vermeyi öngörmüş, fakat fesaddan söz etmemiştir. Dolayısıyla kişinin, ihramlı ol-

(1) *Dârakutnî*, II, 245.

duğunu hatırlaması ile unutması arasında bir fark yoktur. Haccı namaza kıyas etmek de doğru olamaz. Çünkü bunlar birbirlerinden farklı şeylerdir. Yine Mücahid'den bu şekilde kastî olarak av hayvanını öldüren ihramlı aleyhine ceza hükmü verilmeyeceğini, Allah'tan mağfiret dileyeceği ve haccının da tamam olacağını söylediği de rivayet edilmiştir. İbn Zeyd de bu görüştedir.

Dâvud (ez-Zahirî)'ye karşı delilimiz ise şudur: Peygamber (sav)'a, sırtlan hakkında soru sorulmuş, o da: "O bir av hayvanıdır" buyurmuş, böylelikle ihramlı bir kimse avladığı takdirde onun yerine bir koç fidye vermesini emretmiş ve orada kasıt veya hatadan sözetmemiştir. (1)

Bizim (Maliki) mezhebimizin ilim adamlarından olan Bukeyr der ki: Şanı yüce Allah'ın: **"Bilerek"** diye buyurması, kasten öldürülmesi halinde keffâret belirlemediği Ademoğluna benzemediğini, av hayvanında keffâretin sözkonusu olduğunu ve bununla hata yoluyla öldürmede cezayı kaldırmayı kastetmediğini açıklamak içindir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11. İhramlı Bir Kimse, Bir Çok Defa Av Hayvanı Öldürürse:

İhramlı olduğu halde, arka arkaya av hayvanı öldürecek olursa, Mâlik, Şafiî, Ebû Hanife ve diğerlerinin görüşlerine göre, her bir öldürmesi karşılığında aleyhine ceza vermesi hükmü verilir. Çünkü yüce Allah: **"Ey iman edenler! Siz ihramda iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu bilerek öldürürse, cezası... öldürdüğü hayvanın benzeri bir hayvan kurban etmektir"** diye buyurmaktadır.

Bu buyrukta yasak, ihramlı hakkında süreklidir. O ihramda kaldığı sürece bu yasak da devam etmektedir. O bakımdan, ne vakit bir hayvan öldürürse, bundan dolayı onun bir ceza ödemesi gerekir.

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: İslamda onun aleyhine iki defa ceza vermesi hükmü verilmez. Aleyhine yalnızca bir ceza vermesi hükmü verilir. İkinci bir defa bu işi tekrarlayacak olursa, aleyhine hüküm verilmez. Ona: Allah senden intikâm alır, denilir. Çünkü yüce Allah: **"Fakat kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikâm alır"** diye buyurmuştur. el-Hasen, İbrahim, Mücahid ve Şûreyh de bu görüştedir.

Bunlara karşı delilimiz ise, sözünü ettiğimiz şekilde onun ihramda kaldığı sürece bu avlanmanın haramlığı hükmünün devam etmesi ve İslâm dininde onun aleyhine bu şekilde hitabın yöneltilmiş olmasıdır.

---

(1) *Ebû Dâvud*, Et'ıme 31; *İbn Mâce*, Menâsik 90; *Dârimî*, Menâsik 90, *Muvatta*, Hacc 230, *Dârakutnî*, II, 246.

12. Kıraat Farkları:

Yüce Allah'ın: "(فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ): **Cezası... öldürdüğü hayvanın benzeri...dir"** buyruğunda, dört ayrı kıraat vardır. (Birincisi): "(فَجَزَاءُ مِثْلُ) şeklinde, birinci kelime olan cezanın merfu' ve tenvinli okunması, ikinci kelimenin de sıfat olmak üzere ötreli gelmesi. Bu durumda haber ise saklıdır. İfadenin takdiri ise şöyledir: "(فعليه جزاء مماثل واجب أو لازم من النعم): Ona, öldürdüğü hayvanın benzeri bir ceza vacib olur." Bu kıraate göre **"benzer"**in bizzat cezanın kendisi olması gerekir.

İkinci kıraat (جَزَاءٌ)'ın merfu' ve tenvinsiz olarak, (مِثْلِ)'nin de izafet ile okunmasıdır. Yani ona, öldürdüğünün benzeri ceza vardır. Bu halde; (مثل) fazladan gelmiştir. Konuşma anında; (أنا أكرم مثلك): Ben senin gibisine ikram ediyorum, deyip de bununla; (أنا أكرمك): Ben de sana ikram ediyorum demek istemesine benzer. Bunun bir benzeri de şanı yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: "(أَوَمَن كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَن مَّثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ): ***Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürümesi için kendisine bir nur verdiğimiz kimse, içinden çıkamayacağı karanlıklarda kalan kimse gibi midir?"*** (el-En'âm, 6/122) İfadenin takdiri ise, (كمن هو في الظلمات): Karanlıklardaki kimse gibi midir? şeklindedir. (Yani, âyet-i kerimede yer alan ve ikinci bir benzetmeyi ifade eden mesel kelimesinin zâid geldiğini kastetmektedir). Yüce Allah'ın şu buyruğu da böyledir: "(لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ): ***O'nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur."*** (eş-Şura, 42/11) Yani, onun gibi hiçbir şey yoktur. Bu kıraate göre, öldürülen avın cezasının, onun benzerinden başkasının olmasını gerekmektedir. Zira, hiçbir şey kendi kendisine izafe edilmez. Ebu Ali de der ki: Ceza olarak verilmesi gereken öldürülenin karşılığıdır. Yoksa, öldürülenin benzeri ceza olarak verilmez. İzafet ise, mislin karşılığının ceza olarak verilmesini gerektirir. Öldürülenin cezasını değil. Bu, ileride de geleceği gibi Şafiî'nin görüşüdür.

Yüce Allah'ın: "(مِنَ النَّعَمِ): **Hayvanın"** buyruğu, her iki kıraate göre de **"ceza"**nın sıfatıdır.

el-Hasen ise, (مِنَ النَّعْمِ) şeklinde "ayn" harfini sakin olarak okumuştur ki, bu da bir şivedir. Abdurrahman ise, (فَجَزَاءَ) şeklinde, ref' ile ve tenvinli olarak; (مِثْلَ) kelimesini ise mansub olarak okumuştur. Ebu'l-Feth der ki: (مِثْلَ) kelimesinin mansub olması, bizzat **"ceza"** kelimesi iledir. Anlamı da: Öldürdüğünün benzerini ceza olarak verir, şeklinde olur.

İbn Mes'ud ve el-A'meş ise, "he" zamirini izhar ederek; (فجزاؤه مثل): Onun cezası... benzeri...dir" diye okumuşlardır. Bu zamirin, ava yahut da avı öldüren avcıya ait olması muhtemeldir.

13. İhramlı İken Avlanmanın Cezası Hangi Halde Sözkonusudur?

Ceza, yüce Allah'ın da buyurduğu gibi, av hayvanını bizzat yakalamakla değil de onu öldürmekle vacib olur. el-Müdevvene'de şöyle denilmektedir: Kim bir kuş avlar da onun tüylerini yolsa, sonra da onu bir yerde alıkoysa, o kuşun tüyleri bitip uçsa, bu kuşu avlayana bir ceza düşmez.

Aynı şekilde bir av hayvanın ön ayağını yahut arka ayağını, ya da organlarından herhangi birisini koparsa ve ölmezse sağlığına kavuşup diğer av hayvanlarına katılacak olsa, avcıya birşey düşmez. Ona, o av hayvanına verdiği eksiklik kadar bir ceza vermesi gerekir, de denilmiştir.

Eğer av hayvanı kaybolup ne yaptığını bilemeyecek olursa, onun tam cezasını ödemesi gerekir. Av hayvanı kötürümleşip diğer hemcinslerine katılamayacak olursa yahut da onun için durumun tehlikesinden korkulacak bir halde bırakırsa, o hayvanın tam olarak cezasını ödemesi gerekir.

14. Cezası Gereken Av Hayvanları:

Cezası gereken av hayvanları, karada yaşayan hayvanlar ile kuşlar olmak üzere iki türlüdür. Karada yaşayan hayvanlardan, hılkat ve şekil itibariyle benzeri olanı ile cezalandırılır. O bakımdan, deve kuşunda büyük baş hayvanı, yaban eşeği, yaban öküzü karşılığında inek, ceylanda da koyun ceza olarak kesilir. Şafiî de bu görüştedir.

Malik'e göre, ceza olarak yeterli olan asgari miktar, mümkün olan ve kurban edilebilen hediye kurbanıdır. Bu ise, koyun ve keçi türünden bir yaşında, onun dışındaki büyük başlardan ise seniy (inek türü için üç yaşında, deve için altı yaşında)dir. Cezası bu seviyeye ulaşmayanların karşılığında ya yemek yedirilir, yahut oruç tutulur.

Bütün güvercin türlerinde -Mekke güvercini müstesna- kıymetleri fidye olarak verilir. Ancak Mekke güvercini karşılığında bu hususta selefe uyularak bir koyun verilir. Dubsî (kara tüylü bir kumru çeşidi), üveyik kuşu ve kumru ile boynunda gerdanlığı andıran renkli tüyleri bulunan bütün kuşların hepsi de güvercin gibidir. İbn Abdilhakem'in, Malik'ten naklettiğine göre, Mekke güvercinleri ile yavruları karşılığında bir koyun ceza kurbanı kesilir. Yine Malik der ki: Bütün Harem bölgesinin güvercinleri de böyledir. Ancak, Harem bölgesi dışındaki güvercinlerde bilirkişi takdirine göre ceza verilir.

Ebû Hanife der ki: Avlanan hayvanın misli, kıymette muteberdir. Hılkatte değil. O bakımdan, avlanan hayvanın öldürüldüğü yerde o av satılmıyor ise, ona en yakın olan yerde dirhem olarak kıymeti belirlenir. O da bu kıymet ile dilediği takdirde bir hediye kurbanı satın alır. Yahut dilerse onunla yiyecek alır ve herbir yoksula dilediği takdirde yarımşar sa' buğday, yahut

arpa veya hurmadan da birer sa' yedirir.

Şâfiî ise, öldürülen avın mislinin davarlardan takdir edilmesi gerektiği görüşündedir. Nasıl ki telef edilen birşeyin mislinin kıymeti nazar-ı itibara alınıyorsa, bunda da mislinin kıymeti tesbit edilir. Eşyanın kıymeti alındığı gibi, burada da öldürülen hayvanın mislinin kıymeti esas alınır. Çünkü, vücutta aslolan misildir. Bu da gayet açıktır. İşte; (فَجَزَاءٌ مِثْلُ) şeklindeki izafetle kıraat de buna göre açıklanır.

Ebu Hanife delil göstererek der ki: Eğer, deve kuşunda büyük baş hayvan, yaban eşeğinde inek ve ceylanda bir koyun şeklinde hılkat bakımından benzerlik muteber olsaydı, âyet-i kerimede cezayı tesbit etmek, o hususta hüküm verecek adaletli iki kişinin hükmüne bağlı bırakılmazdı. Çünkü bu, bilinmiş olduğundan ayrıca görüş belirtip üzerinde düşünmeye gerek olmazdı. Adil kişilerin takdirine ve konu üzerinde düşünmeye ihtiyaç duyulan şey, belirtip içinden çıkılması zor ve konu ile ilgili bakış açılarının farklı olduğu şeylerde sözkonusudur. Bizim ona karşı delilimiz, yüce Allah'ın: **"Cezası... öldürdüğü hayvanın benzeri...kurban etmektir"** âyetidir. Benzerlik, zahiri itibariyle yaratılış ve suret bakımından benzerliği gerektirir. Mana bakımından benzerliği gerektirmez. Diğer taraftan yüce Allah: **"Öldürdüğü hayvanın benzeri"** diye buyurmakla, benzerin cinsini beyan etmekte, bundan sonra ise **"içinizden... iki adil kimsenin hükmü ile"** diye buyurmaktadır ki, burada hakkında hüküm verilecek olana ait olan zamir, hayvanın benzerine racidir. Çünkü, bundan önce zamirin kendisine raci olacağı ondan başka herhangi bir şeyden söz edilmemiştir. Daha sonra ise: **"Kâ'be'ye ulaştırılacak bir hayvan kurban etmektir"** diye buyurulmaktadır. İşte kurban edinilmesi düşünülebilen hayvan, öldürülen hayvanın misli olmaktadır. Kıymete gelince, kıymetin hediye kurbanı olması düşünülemez. Aynı âyet-i kerimede ondan söz edilmiş değildir. O halde, bizim zikrettiğimiz hususun doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Allah'a hamd olsun.

Onların: Eğer benzerlik muteber olsaydı, bu konuda hüküm vermek adil kişilere bırakılmazdı, şeklindeki sözlerine de şöyle cevap verilir: Adil kişilerin verecekleri hükmün muteber olması, av hayvanının küçüklük ve büyüklük gibi durumlarının, cinsinden davar bulunan ile, bulunmayanın tesbit edilmesi ile, hakkında nassın sözkonusu olduğu hayvanları, nassın sözkonusu olmadığı hayvanlara ilhak edilip edilmemesi içindir.

15. Avla Öldürülen Çeşitli Hayvanların Cezaları:

Bir kimse, Mekke'den ihrama girerek, evinin kapısını içeride güvercin yavruları bulunduğu halde kapatacak olur da bu yavrular ölecek olursa, her bir

yavruya karşılık bir koyun kurban keser.

Malik der ki: Av hayvanlarının küçüklerindeki ceza da büyüklerindeki ceza gibidir. Bu, aynı zamanda Atâ'nın da görüşüdür. Malik'e göre, hiçbir hayvanın sütten yeni kesilmiş dişi oğlak veya dört aylık kuzu ise fidyesi verilmez. Yine Malik der ki: Bu da diyet gibidir. Küçüğü ile büyüğü arasında bir fark yoktur. Malik'e göre keler ile cerboa karşılığında yiyecek olarak kıymetleri verilir. Medineliler arasından küçük av hayvanlarında ona muhalefet edenler olduğu gibi, küçük baş hayvanlarda, bir yaşında, büyükbaş hayvanlardan olan ineklerde üç, develerde de altı yaşını nazar-ı itibara almak hususunda ona muhalefet eden ve Hz. Ömer'in şu görüşü doğrultusunda kanaat belirtenler vardır: Tavşana karşılık dişi oğlak, cerboa'ya karşılık da dört aylık kuzu ceza verilir. Bunu, Malik de mevkuf olarak rivayet etmiştir.(1)

Ebu'z-Zubeyr de Cabir'den, o, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: İhramlı bir kimse bir sırtlan öldürecek olursa, karşılığında bir koç, ceylan öldürecek olursa bir koyun, tavşan öldürecek olursa, dişi oğlak, cerboa öldürecek olursa da dört aylık bir kuzu (cefra) ceza verir. O dedi ki: Cefra, sütten kesilmiş olup ot yemeye başlamış olan kuzudur. Bir başka rivayette de şöyle denilmektedir: Ben, Ebu'z- Zubeyr'e: Cefra nedir, diye sordum, o da: Sütten kesilip otlamaya başlamış olan kuzudur dedi. Bunu da Dârakutnî rivayet etmiştir. (2)

Şafiî ise der ki: Devekuşuna karşılık bir büyükbaş hayvan, yavrusunda ise, sütten kesilmiş bir deve verilir. Yaban eşeğine karşılık bir inek, yaban keçisine karşılık ise, bir dana verilir. Çünkü, yüce Allah, hılkat itibari ile misli olmasını hükme bağlamıştır. Küçüklük ve büyüklük ise birbirinden farklı olabilir. O bakımdan bu gibi durumlarda küçüğü ve büyüğü, diğer telef olan şeylerde olduğu gibi nazar-ı itibara almak gerekir.

İbnü'l-Arabî der ki: Bu doğrudur, ilim adamlarımızın tercihi de budur. Onlar derler ki: Eğer, öldürülen av hayvanının bir gözü kör yahut bir ayağı topal veya kırık ise, ceza olarak verilecek olan benzeri davar da onun niteliğinde (bir gözü kör veya topal, ya da kırık) ise, mislinden oluş tahakkuk etmiş olur. Çünkü, bir şeyi telef eden, telef ettiğinden fazlası ile yükümlü tutulmaz. Delilimiz ise, yüce Allah'ın: **"Cezası... öldürdüğü hayvanın benzeri...dir"** diye buyurmuş ve küçük ile büyük arasında herhangi bir ayırım gözetmemiş olmasıdır.

Yüce Allah'ın: **"Kâ'be'ye ulaştırılacak bir hayvan kurban etmektir"** buyruğu ise, mutlaklık dolayısı ile, kurban olabilecek, kendisine kurban denile-

(1) *Muvatta* , Hacc 230.
(2) *Dârakutnî*, II, 247.

bilecek türden olmasını gerektirir. Bu da, kurbanın tam ve eksiksiz olmasını gerektirmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

16. Av Hayvanlarının Yumurtaları Telef Edilirse:

Devekuşu yumurtasında, Malik'e göre büyükbaş hayvanın kıymetinin onda biri ceza olarak verilir. Mekke güvercinleri yumurtası karşılığında ise yine ona göre, bir koyunun kıymetinin ondabiri ceza olarak verilir. İbnü'l-Kasım der ki: Yumurtada yavru bulunması ile bulunmaması arasında yumurtanın kırılışından sonra yavru canlı olarak çıkmadığı sürece- değişen birşey olmaz. Şayet -yumurtadan canlı çıkarsa, o kuşun büyüğünün cezası gibi tam ceza ödemesi gerekir. İbnü'l-Mevvâz, âdil iki kişinin vereceği hükme göre ceza verilir, demektedir.

İlim adamlarının çoğunluğu ise, her kuşun yumurtasına karşılık kıymetinin ceza olarak verileceği görüşündedirler. İkrime, İbn Abbas'tan, o, Kâ'b b. Ucre'den, Peygamber (sav)'ın ihramlı bir kimsenin kırdığı devekuşu yumurtası hakkında, onun kıymetinin verilmesini hükme bağladığını rivayet etmektedir. Bunu da Dârakutnî rivayet etmiştir. (1)

Ebu Hureyre'den de şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Herbir devekuşu yumurtasına karşılık ya bir gün oruç tutulur yahut bir yoksula yemek yedirilir." (2)

17. *Davarlardan Benzeri Bulunmayan Av Hayvanları:*

Serçe ve fil gibi benzeri bulunmayan av hayvanlarına gelince, bunların et olarak kıymetleri yahut bunun dengi yiyecek verilir. Bunların avlanmalarından gözetilen maksatlar ise nazar-ı itibara alınmaz. Çünkü, misli bulunanlar hakkında nazar-ı itibara alınan husus, onun mislinin kurban edilmesidir. Şayet misli yoksa, o takdirde gasb ve benzeri hususlarda olduğu gibi, kıymet onun yerini tutar. Çünkü insanlar, bu hususta iki görüş benimsemişlerdir. Kimisi bütün av hayvanlarında kıymeti nazar-ı itibara alır ve kimisi de yalnızca davarlardan benzeri bulunmayan hayvanlar hakkında kıymet verileceğini kabul eder. İşte bu husus, aynı zamanda misli bulunmayan avlar hakkında kıymetin muteber olacağı üzerinde icmaı da ihtiva etmektedir.

Fil hakkında, denildiğine göre, iki tane hörgücü bulunan büyük bir hecîn devesi kurban edilir.

Hecîn develeri ise Horasanda olup beyaz tüylüdürler. Şayet bu develerden

(1) *Dârakutnî*, II, 247.
(2) *Dârakutnî*, II, 249.

hiç bulunamıyor ise, o takdirde onun kıymeti kadar yiyeceğe bakılır ve bu kadar yiyeceği yoksullara yedirmesi gerekir. Bu hususta yapılacak uygulama ise şöyledir: Fil, bir kayığa bindirilir. Bu kayığın suya ne kadar geçeceğine bakılır. Daha sonra fil kayıktan çıkartılır, kayığa filin indirdiği sınıra inince-ye kadar yiyecek (buğday ve benzeri yiyecekler) doldurulur. İşte, yiyecek bakımından onun dengi budur. Şayet kıymetine bakılacak olursa, şüphesiz ki, kemikleri, dişleri dolayısıyla büyük bir değeri vardır. O takdirde fidye olarak verilecek yiyecek de artar. Bu ise bir zarardır.

18. Âdil İki Kişinin Hükmü:

Yüce Allah'ın: **"İki âdil kimsenin hükmü ile..."** buyruğu ile ilgili olarak Mâlik, Abdulmelik b. Kurayb'den, o, Muhammed b. Sîrîn'den rivayet ettiğine göre, bir adam Ömer b. el-Hattab'a gelip şöyle demiş: Ben ve bir arkadaşım bir dağ yolu ağzına kadar iki atla yarıştık. İkimiz de ihramlı olduğumuz halde bir ceylan öldürdük. Görüşün nedir?

Ömer, yanındaki adama şöyle dedi: Gel de seninle beraber bu işe hüküm verelim. Hakkında bir keçi kurban etmesini hükme bağladılar.

Adam giderken şöyle diyordu: Şu Emiru'l-mü'minin olacak adama bakınız. Yanına onunla birlikte hüküm vermek üzere bir başka adamı çağırmayıncaya kadar bir ceylan hakkında hüküm veremiyor. Ömer b. el-Hattab adamın bu sözünü işitince onu çağırdı ve el-Maide sûresini biliyor musun diye sordu. Adam: Hayır deyince, bu sefer: Peki benimle beraber hüküm veren adamın kim olduğunu tanıyor musun, diye sordu, adam yine: Hayır deyince Hz. Ömer şöyle buyurdu: Eğer bana el-Maide Sûresi'ni bildiğini söylemiş olsaydın, canını acıtacak kadar seni döverdim. Sonra şöyle dedi: Muhakkak yüce Allah Kitabında: **"İki adil kimsenin hükmü ile öldürdüğü hayvanın benzeri Kâ'be'ye ulaştırılacak bir hayvan kurban etmektir"** diye buyurmaktadır. Bu adam da Abdurrahman b. Avf'dır.

19. Hakemlerin İttifak Etmeleri ve Görüş Ayrılıklarının Etkisi:

İki hakem ittifak edecek olursa, verdikleri hükmün yerine getirilmesi gerekir. el-Hasen ve Şafiî böyle demiştir. Şayet ihtilâf edilirse onlardan başka hakem aranır. Muhammed b. el-Mevvâz der ki: İki hakemin görüşünden daha yüksek bir görüş almaz. Çünkü bu, hakem tayini olmaksızın bir uygulama olur. Aynı şekilde eğer hakemler hükme bağlayacak olurlarsa, hılkat bakımından benzeri olan davarı bırakıp yemek yedirme cihetine gitmez. Çünkü, artık bu yerine getirilmesi gereken bir husus olmuştur. Bunu da İbn Şaban söylemiştir.

İbnü'l-Kasım ise der ki: Eğer avı öldürmüş olan kişi, öldürdüğü hayvanın davarı bırakıp benzerini hükme bağlamalarını istemişse, onlar da böyle yapmış iseler, o da bunu bırakıp yemek yedirme yolunu seçecek olursa, caiz olur.

İbn Vehb -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- de, *"el-Utbiyye"* de şöyle demektedir: Hakemlik edeceklerin, avı öldüreni muhayyer bırakmaları sünnettir. Nitekim, yüce Allah'ın onu: **"Kâ'be'ye ulaştıracak bir hayvan kurban etmektir, yahut keffâreti, düşkünlere yemek yedirmektir veya bunun dengi oruç tutmaktır"**dan birisini seçmekte muhayyer bıraktığı gibi.

Eğer o, kurban göndermeyi tercih edecek olursa, hakemler de kendi görüşlerine göre öldürdüğü av hayvanına denk düşecek yemek yedirme veya bunun dengi oruç tutmak ile öldürdüğü hayvanın dengi bir koyun olup olmamasını gözönünde bulundurarak hüküm verirler. Çünkü koyun, kurbanın asgarisidir. Şayet, öldürdüğü hayvanın dengi koyuna ulaşamıyor ise, o takdirde buna karşılık yemek yedirme hükmünü verirler, sonra da bu miktarı yoksullara yedirmesi, yahutta bunun yerine her bir mud karşılığında bir gün oruç tutması arasında muhayyer bırakılır. Malik de el-Müdevvene'de böyle demiştir.

20. Öldürülen Avlara Karşılık Geçmişte Belirlenmiş Cezalar Nazar-ı İtibara Alınır mı?:

Hakkında adil kişilerin hüküm verdiği olsun olmasın, her meselede yeniden hüküm verilir. Şayet ashab-ı kiramın vermiş olduğu av hayvanlarının cezalarını kabul edip, onların hakemlikleriyle yetinecek olursa bu güzel bir şeydir.

Malik'ten rivayet olunduğuna göre, Mekke güvercinleri, yaban eşekleri, ceylan ve devekuşu müstesnâ, diğerlerinde yeniden âdil kişilerin hükümlerine başvurmak gerekir. Bu dört hayvanda ise, geçmişteki seleflerin verdikleri hükümlerle yetinilir.

21. Avı Öldürmüş Olan (Cani) Hakemlik Yapabilir mi?

Avı öldürmüş olanın iki hakemden birisi olması caiz değildir. Ebu Hanife de bu görüştedir. Şafiî ise iki görüşünden birisinde şöyle demektedir: Cani, iki hakemden birisi olabilir.

Ancak bu, onun bir parça müsamahakârca verdiği bir hükümdür. Çünkü, âyetin zahiri bir cani ile iki hakemin ortada olmasını gerektirmektedir. Sayılardan birisini kaldırmak, zahiri ıskat etmektir, manayı da ifsad etmektir. Çün-

kü kişinin kendi lehine hüküm vermesi caiz değildir. Şayet bu caiz olmaydı, o takdirde kendisi bu iş için yeterli olur, başkasına da ihtiyaç olmazdı. Zira bu, kendisiyle Allah arasında vereceği bir hükümdür. Onun yanına ikinci bir kişinin katılması ise, bu hükmün bağımsız iki kişi tarafından verilmesi gerektiğine delildir.

22. Bir Topluluk Tek Bir Av Hayvanını Öldürürse:

İhrama girmiş bir topluluğun, tek bir avın öldürülmesine katılmaları haliyle ilgili olarak Malik ve Ebu Hanife : Bunların herbirisi tam bir ceza öder demektedir, Şafiî ise şöyle der: Ömer ve Abdurrahman (r.a)'ın bu konudaki hükümleri dolayısıyla hepsine tek bir keffâret düşer.

Dârakutnî'nin rivayetine göre, İbn ez-Zubeyr'in azatlı köleleri, yanlarından geçen bir sırtlana asalarını fırlatıp atarlar. Sırtlana isabet ettirmeleri üzerine içten içe rahatsız olurlar. (Daha önce bir sahabiye sormuş, o da herbirinin ayrı birer keffârette bulunacağını onlara söylemişti). Sonra İbn Ömer'e giderek ona durumu anlatırlar, o da şöyle der: Hepinize bir koç düşer. Onlar: Herbirimize mi bir koç düşer, deyince o: Size böyle denilmek suretiyle gerçekten aleyhinize olmak üzere iş sıkı tutulmuş. Hepinize bir koç düşer, diye cevap verir. (1)

Yine İbn Abbas'tan rivâyet olunduğuna göre, o, bir sırtlan öldürmüş bir topluluk hakkında: Hepsine bir koç düşer. Onlar bunu kendi aralarında paylaşırlar, demiştir. (2)

Delilimiz ise, yüce Allah'ın: **"İçinizden kim onu bilerek öldürürse, cezası iki adil kimsenin hükmü ile öldürdüğü hayvanın benzeri... bir hayvan kurban etmektir"** buyruğudur. İşte bu, av öldüren herkese yönelik bir hitabtır. Avı öldürmeye katılanların herbirisi ise, tam ve eksiksiz bir canın katilidir. Buna delil de bir kişiyi öldüren bir topluluğun o kişi karşılığında öldürülmesidir. Eğer bu böyle olmasaydı onlara kısas gerekmezdi. Bu durumda bütün katillere kısas uygulamanın vücubunu, biz de, onlar da icma halinde söylemiş bulunuyoruz. O halde bizim dediğimiz sabit olmaktadır.

23. İhramlı Olmayanların Harem Bölgesinde Av Hayvanları Öldürmeleri:

Ebu Hanife der ki: Hepsi de ihramlı olmayan, harem bölgesinde bulunan bir topluluk, orada bir av hayvanı öldürecek olurlarsa, ihramlı kimselerin Ha-

(1) *Dârakutnî*, II, 250.
(2) *Dârakutnî*, II, 250.

rem bölgesi içerisinde veya dışında öldürmeleri halinin aksine tek bir ceza ödemekle yükümlü olurlar. Çünkü, (ihramlılar için) durumda herhangi bir farklılık olmaz.

Malik ise der ki: Onların herbirisi için tam bir ceza sözkonusudur. Bu da bir kimsenin Harem bölgesine girmekle birlikte ihramlı bir kişi olması esasına binaendir. Tıpkı bir kimsenin ihram için telbiye getirmesiyle ihrama girmiş kabul edildiği gibi. Bu iki fiilden herbirisi o kişiye, bir yasağın kendisine taalluk ettiği bir nitelik kazandırmıştır. Bu kişi de bu haliyle (yani avı öldürmesiyle) her iki halde de bu yasağı çiğnemiş olur.

Ebu Hanife'nin delili de, Kadı Ebu Zeyd ed-Debûsi'nin zikrettiğine göre şöyledir: Buradaki sır şudur: İhramda cinayet ibadete karşı bir cinayettir. Onlardan her birisi ayrı ayrı kendi ihramına ait bir yasağı işlemiştir. İhramlı bir kimse Harem bölgesinde bir av hayvanını öldürecek olursa, öldürülmemesi gereken bir canı öldürmüş olur ve böylelikle bu, bir topluluğun bir canı öldürmesi gibi olur. O takdirde, onların herbirisi bir canı öldürmüş demek olur. Bu durumda da hepbirlikte kıymetini ortaklaşa öderler. (1)

İbnü'l-Arabî der ki: Ebu Hanife delil itibari ile bizden daha güçlüdür. Bizim ilim adamlarımız bu delili küçümserler ama, bizim için bundan ayrılmak zordur.

24. Kâ'be'ye Ulaştırılacak Kurban:

Yüce Allah'ın: **"Kâ'be'ye ulaştırılacak bir hayvan kurban etmektir"** buyruğunun anlamı şudur: Her iki hakem de eğer kurban kesilmesi hükmünü verecek olurlarsa, bu kurbana hediye kurbanına uygulandığı gibi işaret koyma, gerdanlık koyma işlemleri yapılır ve Harem dışındaki bölgeden Mekke'ye gönderilir, o kurbanlık orada kesilerek orada sadaka olarak dağıtılır. Çünkü Yüce Allah'ın: **"Kâ'be'ye ulaştırılacak bir hayvan kurban etmektir"** buyruğu bunu gerektirmektedir.

Burada muayyen olarak kastedilen Kâ'be değilir. Çünkü hediye kurbanı oraya ulaşamaz. Zira Kâ'be Mescid-i Haramın içindedir. Maksat, Harem bölgesidir, bu hususta görüş ayrılığı yoktur.

Şafiî de der ki: Gönderilecek hediye kurbanının mutlaka haremin dışındaki bölgeden gönderilmesi gereği yoktur. Çünkü, küçük av hayvanına karşılık, küçük hediye göndermek gerekir. O takdirde bu hediye Haremden satın alınır ve orada hediye olarak verilir.

(1) İbnu'l- Arâbî, ***Ahkâmu'l Kur'ân,*** II, 679'da yer alan bu ifadeler, iktibas edilirken ufaktefek bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Tercüme, İbnu'l, Arâbî'nin belirtilen yerdeki ifadeleri esas alınarak yapılmıştır.

25. İhramlıyken Avlanmanın Keffâreti Olarak Yoksullara Yemek Yedirmek:

Yüce Allah'ın: **"Yahut keffareti düşkünlere yemek yedirmektir"** buyruğunda sözü geçen keffâret, avlanmanın keffâretidir. Hediye kurbanının yerine bir keffâret değildir. İbn Vehb der ki: Malik dedi ki: Av hayvanı öldüren kişi hakkında işittiklerimin en güzeli, o konuda avlanan aleyhine şu şekilde hüküm verilmesidir: Öldürdüğü av hayvanına kıymet biçilir. O değerde ne kadar yiyecek alınabileceğine bakılır. Her bir yoksula bir mud yedirilir, yahut her bir mud karşılığında bir gün oruç tutar.

İbnü'l-Kasım da Malik'ten naklen şöyle demektedir: Eğer öldürülen av hayvanına dirhem türünden kıymet biçilecek olursa, sonra da bununla yiyecek olarak ne alınacağı tesbit edilirse bu da onun için yeterlidir. Ancak doğrusu birincisidir. Abdullah b. Abdulhakem de onun gibi demiştir.

Yine, Abdullah b. Abdulhakem, Malik'ten şöyle dediğini nakletmiştir: Av öldüren, bu üç hususta muhayyerdir. Yani, ister maddi imkânı bulunsun ister bulunmasın, hangisini yaparsa onun için yeterlidir. Ata ve fukahânın cumhuru da bu görüştedir. Çünkü **"veya, yahut"** gibi anlamlara gelen; (أو) muhayyerlik ifade eder.

Malik der ki: Şanı yüce Allah'ın Kitabında keffâretler hakkında; şu veya şu denilen her hususta sahibi muhayyerdir. Bunların hangisini yapmak isterse yapabilir.

İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmektedir: İhramlı bir kimse, bir ceylan veya ona benzer bir hayvan öldürecek olursa, Mekke'de kesilmek üzere bir koyun kurban eder. Eğer bulamayacak olursa, altı yoksula yemek yedirir. Yine bulamayacak olursa üç gün oruç tutması gerekir. Şayet bir dağ keçisi veya onun gibi bir av hayvanı öldürecek olursa, bir inek kurban etmesi gerekir. Bulamayacak olursa, yirmi yoksula yemek yedirir. Eğer bulamayacak olursa, yirmi gün oruç tutar. Şayet bir devekuşu yahut bir eşek öldürecek olursa, büyükbaş hayvan kurban etmesi gerekir. Bulamadığı takdirde otuz yoksula yemek yedirir. Yine bulamayacak olursa, otuz gün oruç tutar. Yoksullara yemek yedirme miktarı ise, doymaları için herbirisine birer mud verilir.

İbrahim en-Nehaî ve Hammâd b. Seleme de böyle demişlerdir. Onlar derler ki: **"Yahut keffâreti yemek yedirmektir"** buyruğu, kurban bulamadığı takdirde yemek yedirir, demektir. et-Taberî de İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: İhramlı bir kimse bir av hayvanı öldürecek olursa onun hakkında onun karşılığını ceza olarak vermesi hükme bağlanır. Eğer onun karşılığını bulabilecek olursa, onu keser ve sadaka olarak dağıtır.

Şayet, yanında onun karşılığını alacak para yoksa, karşılığına dirhem cinsinden kıymet biçilir. Sonra, dirhemlerle ne kadar buğday alınacağı tesbit edilir. Ondan sonra da herbir yarım sa' karşılığında bir gün oruç tutar.

Yine İbn Abbas der ki: Yemek yedirmekle orucun durumu açıklanmak istenmiştir. Yemek yedirme imkânı bulamayan bir kimse, elbette onun karşılığını bulabilir. Bunu, ayrıca es-Süddî'den de senediyle kaydetmektedir. Fakat bu görüş, âyetin zahiri ile teâruz, çatışma, halindedir ona uygun düşmemektedir.

26. Öldürülen Hayvanın Kıymeti Ne Zaman Nazar-ı İtibara Alınır?

İlim adamları, telef edilen hayvanın nazar-ı itibara alınacağı zamanı tesbitte farklı görüşlere sahiptir. Bir gurup, hayvanın telef edildiği gün nazarı itibara alınır derken, başkaları da bunun cezasını vereceği gün nazar-ı itibara alınır, demektedir.

Başkaları da; telef eden, hayvanı telef ettiği günden hükmün verileceği güne kadar iki değerden hangisi daha fazla ise onu yerine getirmek zorundadır, derler.

İbnü'l-Arabî ise der ki: Bizim ilim adamlarımız da onlar gibi ihtilaf etmişlerdir. Doğru olan ise, avı telef ettiği günkü kıymeti ödemekle yükümlü olduğudur. Buna delil de şudur: O hayvanın varlığı, aleyhine telef olunana ait bir hak idi. Telef eden onu ortadan kaldırdığına göre, misli ile onu var etmek zorundadır. Bu da o hayvanı telef ettiği vakittir.

27. Öldürülen Av Hayvanının Keffâreti Nerede Yerine Getirilir?

Eğer keffâret kurban şeklinde verilecekse, bunun mutlaka Mekke'de olması gerektiği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Çünkü yüce Allah: **"Kâ'be'ye ulaştırılacak bir hayvan kurban etmektir"** diye buyurmaktadır.

Yemek yedirmek hususunda ise, Mekke'de mi olur, yoksa hayvanın öldürüldüğü yerde mi, olur hususunda Malik'in farklı görüşleri gelmiştir. Şafiî, bunun Mekke'de olacağı görüşünü benimsemiştir. Ata ise der ki: Eğer ceza, kan (kurban) yahut yemek yedirmek şeklinde ise Mekke'dedir. Orucu da dilediği yerde tutabilir. Oruç hususunda Malik'in görüşü de budur, bu hususta görüş ayrılığı yoktur.

Kadı Ebu Muhammed Abdulvehhâb der ki: Oruç müstesnâ, avlanma cezasından herhangi birisini Harem bölgesi dışına çıkarmak caiz değildir.

Hammad ile Ebu Hanife ise derler ki: Kayıtsız ve şartsız olarak av hayvanını öldürdüğü yerde keffârette bulunur.

Taberî de şöyle demektedir: Mutlak olarak dilediği yerde kefffârette bulunur. Ebu Hanife'nin görüşünün kıyas açısından izah edilir bir tarafı olmadığı gibi, bu hususta herhangi bir rivayette yoktur.

Dilediği yerde oruç tutar, diyenlerin görüşüne gelince, oruç, oruç tutana has bir ibadettir. O bakımdan diğer keffâretler dolayısıyla ve başka sebeplerle oruç tutmakta olduğu gibi her yerde olabilir.

Yemek yedirmenin Mekke'de olması gerektiğine gelince, çünkü yemek yedirmek, hediye kurbanına bedeldir veya onun benzeridir. Hediye kurbanı ise Mekke yoksullarının bir hakkıdır. Bundan dolayı onun bedeli veya benzeri de Mekke'de olmalıdır.

Her yerde olur, diyenlerin görüşüne gelince, onlar bu hususta hertürlü yemek yedirme ve fidyeyi nazar-ı itibara alırlar. O bakımdan bunun her yerde yapılmasını caiz kabul ederler. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

28. Avlanma Keffâreti Olarak Oruç Tutmak:

Yüce Allah'ın: "(أَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا): **Veya bunun dengi oruç tutmaktır"** buyruğunda geçen "(العدل): Denk" kelimesinin "ayn" harfi üstün de esreli de okunabilir. Bunu, el-Kisaî söylemiştir. el-Ferrâ der ki: Bu kelimenin "ayn" harfi esreli okunursa onun cinsinden benzeri demektir. Üstün okunursa, başka cinsten onun benzeri anlamına gelir. Bu görüş el-Kisaî'den nakledilmektedir. O bakımdan, konuşma esnasında; "(عندي عِدْل دراهمك من الدراهم): Yanımda senin dirhemlerinin dengi, benzeri dirhemler vardır" derken, "ayn" harfi esreli söylenir. Buna karşılık; "(عندي عَدْل دراهمك من الثياب): Yanımda senin dirhemlerine denk elbise vardır," denildiği zaman da "ayn" harfi üstün olarak söylenir. Ancak, el-Kisaî'den sahih olan rivayet, her ikisinin de birer söyleyiş olduğu şeklindedir. Basralıların görüşü de budur. Orucun yemeğe denkliği ise, sayıdan daha yakın bir şekilde düşünülemez.

Malik der ki: Her mud için bir gün oruç tutar. İsterse bu iki yahut üç aydan fazlasına tekabul etsin. Şafiî de bu görüştedir.

Bizim mezhebimiz alimlerinden Yahya b. Ömer de der ki: Bunun yerine şöyle denilir: Bu avla kaç kişi doyabilir? Böylelikle onla doyacak insan sayısını öğrenir. Sonra: Bu sayıdaki kişiye ne kadar yemek (buğday) yeter diye sorar. Ondan sonra dilerse bunu yiyecek olarak çıkarıp verir, dilerse bu yiyeceğin (buğdayın) mud miktarı kadar oruç tutar. Bu ise, ihtiyatı gözönünde bulunduran güzel bir görüştür. Çünkü kimi zaman av hayvanının yiyecek türünden kıymeti az olabilir. Bu uygulama ile yemek yedirme miktarı da çoğalmış olur.

İlim ehli arasından kimisi de ceza orucunun iki ayı geçmeyeceği görüşün-

dedir. Bunlar derler ki: Çünkü iki ay keffâretlerin en üst sınırıdır. İbnü'l-Arabî de bunu tercih etmiştir. Ebu Hanife de (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) şöyle der: Rahatsızlık dolayısıyla oruç tutma fidyesi nazar-ı itibara alınarak, her iki mud karşılığında bir gün oruç tutar. (1)

29. Bu Ceza Yaptığının Vebalini Tatması İçindir:

Yüce Allah'ın: "(لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ) **:Tâ ki, ettiğinin vebalini tatmış olsun"** buyruğunda yer alan **"tatmak"**, istiâre yoluyla kullanılmıştır. Yüce Allah'ın: *"Tat. Çünkü sen, aziz ve kerim imişsin"* (ed-Duhân, 44/49); *"Allah da onlara açlık ve korku elbisesini tattırdı"* (en-Nahl, 16/112) buyruklarında olduğu gibi. **"Tatmak"** ise, gerçekte tat alma duyusu olan dil ile olur. Burada tatmak, bütün bu buyruklarda istiâre yoluyla kullanılmıştır. "Kim, Rabb olarak Allah'tan razı olursa, imanın tadını almış olur" (2) hadisindeki tatmak da bu kabildendir.

Vebal; kötü âkibet demektir. (Aynı kökten gelen): Vebil mer'a ise, yenilmesinden sonra rahatsızlık veren mer'a dır. Vebil yiyeyecek ise, ağırlık veren ve ağır gelen yiyecek demektir. Şairin şu mısraı da bu kabildendir:

عَقِيلَةُ شَيخٍ كالوَبِيلِ يَلَنْدَدِ

"Aşırı düşmanlık eden ve oldukça ağır bir yiyeceği andıran bir yaşlı adamın hanımı..."

Yüce Allah burada **"ettiği"** ile bütün halini ifade etmiştir.

30. Geçmişi Allah Affetmiştir. Tekrar Bu İşe Dönenden de Allah İntikâm Alacaktır:

Yüce Allah'ın: **"Allah geçmiştekileri bağışlamıştır"** buyruğu, cahiliye döneminizde iken av hayvanını öldürmenizi bağışlamıştır, demektir. Bu açıklamayı Ata b. Ebi Rabah ile, bir topluluk yapmıştır.

Keffâret ile ilgili hükmün nüzulünden öncekileri bağışlamıştır, anlamında olduğu da söylenmiştir. **"Fakat kim bir daha böyle yaparsa"** yani, kim bir daha bu yasaklanan işi işleyecek olursa, **"Allah ondan"** keffâret ile **"intikâm alır." "Allah ondan intikâm alır"** buyruğunun anlamı hakkında şöyle de denilmiştir: Yani, eğer bu işi helal belleyerek yapmışsa, Allah âhirette ondan in-

(1) Bk. el-Bakara, 2/196. ayetin, ihramlının başını traş etmesi halinde vereceği fidye ile ilgili bölümler.

(2) *Müslim,* İman 56; *Tirmizi,* İman 10; *Müsned,* I, 208.

tikâm alır ve zahir hükme göre de keffârette bulunur.

Şureyh ile Said b. Cübeyr derler ki: İlk defasında onun aleyhinde keffâret hükmü verilir. Bir daha tekrarlayacak olursa, hakkında hüküm vermez, ona: Git, Allah senden intikâmını alacaktır, denilir. Yani, senin günahın keffâret ile bağışlanmaktan daha büyük bir şeydir. Tıpkı yalan yere kastî olarak yapılan yeminin (yemin-i facirenin) ilim ehlinin çoğunluğuna göre günahının büyüklüğünden ötürü keffâretsiz oluşu gibi. Verâ ve takvâ sahipleri ise, keffârette bulunmak yoluyla Allah'ın intikâmından sakınmaya çalışırlar.

İbn Abbas'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Böyle bir kimse bir daha tekrar bu işi yapacak olursa, ölünceye kadar sırtına kamçı vurulur. Zeyd b. el-Mualla'dan da rivayet olunduğuna göre, adamın birisi ihramlı iken bir av hayvanı öldürdü. Bu durumu affolunduktan sonra bir daha aynı işi tekrarladı. Bunun üzerine yüce Allah gökten bir ateş indirdi ve o ateş o kimseyi yaktı. İşte bu da ümmet ve haddi aşan kimselerin masiyetten uzak durmaları için bir ibrettir.

Yüce Allah'ın: **"Allah mutlak galiptir, intikâm sahibidir"** buyruğunda geçen "mutlak galip: aziz" buyruğu mülkünde güçlüdür. Kimse ona zarar veremez ve istediğini yapar, ona karşı konulamaz demektir.

"İntikâm sahibidir", dilediği takdirde kendisine karşı gelenlerden, isyankârlardan intikâm alır.

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ ۚ وَحُرِّمَ
عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾

96. Deniz avı ve onu yemek, size de yolcuya da bir fayda olmak üzere sizin için helâl kılındı. İhramda bulunduğunuz sürece de kara avı size haram kılındı. Sonunda huzuruna varacağınız Allah'tan korkun.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onüç başlık halinde sunacağız:

1. Deniz Avı:

Yüce Allah'ın: **"Deniz avı... sizin için helâl kılındı"** buyruğu, deniz avının helal kılınışına dair bir hükümdür. Deniz avı ise, denizde avlanan bütün balıklardır. Burada av (sayd) ile kastedilen, avlanılandır. Denize izafe edilmesi ise, bir sebep vasıtasıyla denizden olduğundan dolayıdır. Deniz (el-Bahr)

ile ilgili açıklamalar, daha önce el- Bakara Sûresi'nde (2/50. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Allah'a hamd olsun.

(متاعا): **Bir fayda olmak üzere"** kelimesi, mastar (muf'ul-i mutlak) olarak mansubtur. Yani (متعتم به متاعا): Kendisi ile faydalandırılmanız... anlamındadır.

2. Denizin Yiyeceği:

Yüce Allah'ın; "(وطعامه): **Ve onu yemek"** buyruğundaki; (الطعام) müşterek bir lafız olup, yenilen herşey hakkında kullanıldığı gibi, yalnızca su, yalnızca buğday, yalnızca hurma, yalnızca süt gibi özel bir yiyecek hakkında da kullanılır. Daha önce (5/93. ayet, 5. başlıkta) geçtiği üzere uyku uyumak hakkında da kullanılır. Burada ise, denizin kıyıya attığı ve deniz üstüne çıkan şeylerden ibarettir.

Dârakutnî, İbn Abbas'tan senedini de kaydederek yüce Allah'ın: **"Deniz avı ve onu yemek size de, yolcuya da bir fayda olmak üzere sizin için helâldir"** âyeti hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: Deniz avı, denizden avlananlardır. Onu yemek ise, denizin kıyıya attığıdır. (1) Ebu Hureyre'den de onun benzerini rivayet etmektedir. (2) Bu, ashab ve tabiinden büyük bir topluluğun görüşüdür.

İbn Abbas'tan, onun yiyeceğinden kastın, denizde ölen olduğu da rivayet edilmiştir ki, bu da bu manadadır. Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onun yiyeceğinden kasıt, deniz avından tuzlanıp sonraya bırakılandır. Bir topluluk da onunla bu görüşü paylaşmıştır. Bir başka topluluk da şöyle demektedir: Denizin yiyeceği, suyundan ve içinde bulunan bitki ve benzeri başka şeylerden oluşan tuzudur.

3. Deniz Ürünleri Arasında Yenilenler ve Yenilmeyenler:

Ebu Hanife der ki: Ölüp de su yüzüne çıkmış balıklar yenilmez. Ancak, onun dışında kalan sair balıklar yenilir. Denizde yaşayan bütün canlılar arasında balıktan başkası yenmez.

Aynı zamanda bu, Ebu İshâk el-Fezarî'nin kendisinden yaptığı rivayete göre es-Sevrî'nin de görüşüdür. el-Hasen de, ölüp su yüzüne çıkmış balığın yenilmesini mekruh görmüştür. Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan da bunu mekruh gördüğüne dair rivayet vardır.

Yine Hz. Ali'den gelen rivayete göre, yılan balığını mekruh gördüğü de ri-

(1) *Dârakutnî*, IV, 270
(2) *Dârakutnî*, IV, 270.

vayet edildiği gibi, bütün ondan bunların yenileceğine dair bir rivayet gelmiştir, daha sahih olan rivayet de budur. Bunu da Abdurrezzak, es-Sevrî'den, o, Cafer b. Muhammed'den rivayetle Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Çekirgeler ve balıklar temizdir. Ancak, Hz. Ali'den, ölüp de su yüzüne çıkmış balığın yenileceği hususunda farklı rivayetler geldiği gibi, Hz. Cabir'den bunu mekruh gördüğüne dair rivayet, ihtilafsız olarak nakledilmiştir. Aynı zamanda bu, Tavus, Muhammed, İbn Sîrîn ve Cabir b. Zeyd'in de görüşüdür. Delil olarak, yüce Allah'ın: ***"Leş... size haram kılındı"*** (el-Maide, 5/3) âyetinin umumi ifadesi ile, Ebu Dâvud ve Dârakutnî'nin şu rivayetlerini göstermişlerdir: Cabir b. Abdullah, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Denizin çekilip de kıyıda bıraktıklarını, denizin kıyıya attıklarını yiyiniz. Fakat, kendiliğinden ölmüş, yahut ölüp de suyun üzerine çıkmış olanı ise yemeyiniz."

Dârakutnî der ki: Bu hadisi Vehb b. Keysan'dan, o da Cabir'den yalnızca Abdulaziz b. Ubeydullah rivayet etmiştir. Abdulaziz ise zayıftır, rivayeti delil gösterilemez. (1)

Süfyan es-Sevrî de Ebu Zübeyr'den, o, Cabir'den, o da Peygamber (sav)'den buna yakın bir rivayet nakletmektedir.

Dârakutnî der ki: Bunu, es-Sevrî'den müsned olarak Ebu Ahmed ez-Zübeyrî'den başkası rivayet etmemiştir. Ancak, el-Veki' ve el-Adeniyyân Abdurrezzak, Müemmel, Ebu Asım ve başkaları ise ona muhalefet ederek, bunu es-Sevrî'den mevkuf olarak rivayet etmişlerdir ki, doğru olan da budur. (2)

Aynı şekilde Eyyub es-Sahtiyanî, Ubeydullah b. Ömer, İbn Cüreyc, Züheyr, Hammad b. Seleme ve diğerleri de Ebu'z-Zübeyr'den mevkuf olarak rivayet etmişlerdir. Ebu Dâvud der ki: Bu hadis, zayıf bir yoldan, İbn Ebi Zi'b'den, o, Ebu'z-Zübeyr'den, o, Cabir'den, o da Peygamber'den de rivayet edilmiştir. (3)

Darakutnî der ki: Ayrıca bu, İsmail b. Ümeyye'den ve İbn Ebi Zi'b'den, o, Ebu Zübeyr'den merfu' olarak rivayet etmiş ise de merfu' rivayeti sahih değildir. Bunu, Yahya b. Süleym, İsmail b. Ümeyye'den yoluyla merfu' olarak rivayet ettiği halde, başkası bunu mevkuf olarak rivayet etmiştir. (4)

Malik, Şafiî, İbn Ebi Leyla, el-Evzaî ve el-Eşcaî'nin rivayetine göre, es-Sevrî ise şöyle demiştir: Denizde yaşayan balık ve diğer canlılar ile denizde bulunan sair hayvanlar, ister avlanmış olsunlar, isterse de ölü bulunmuş olsunlar yenilirler. Malik ve ona uyanlar, Hz. Peygamber'in deniz ile ilgili olarak

(1) ***Ebû Dâvud,*** Et'ime 35; ***İbn Mâce,*** Sayd 18; ***Dârakutnî,*** IV, 267-268.
(2) ***Dârakutnî,*** IV, 268.
(3) ***Ebû Dâvud,*** Et'ime 35.
(4) ***Dârakutnî,*** IV, 268.

söylemiş olduğu: "O, suyu temiz ve ölüsü helal olandır" [1] hadisini delil göstermişlerdir.

İsnad bakımından bu konuda en sahih rivayet, Cabir b. Abdullah yoluyla gelen Amber diye bilinen balık ile ilgili rivayet ettiği hadistir. Ayrıca bu, hadisler arasında en sağlam yollardan sabit olmuş hadislerdendir. Bu hadisi Buharî ve Müslim rivayet etmişlerdir ki, bu hadiste şunlar da yer almaktadır: Biz Medine'ye gelince, Rasulullah (sav)'ın yanına vardık, Ona bu hususu zikredince, şöyle buyurdu: "O, Allah'ın sizin için çıkardığı bir rızıktır. Beraberinizde bize yedirmek üzere etinden bir parça var mı?" Biz de Rasulullah (sav)'a ondan bir parça gönderdik, O da onu yedi. Bu lafız, Müslim'e aittir. [2]

Dârakutnî de İbn Abbas'tan senedini kaydederek şöyle dediğini nakletmektedir: Ben, Ebu Bekir hakkında şöyle dediğine şahidlik ederim: Ölüp de su yüzüne çıkan balık, onu yemek isteyen için helaldir. Yine ondan, senedini kaydederek şöyle dediğini nakletmektedir: Ben, Ebu Bekir hakkında şahidlik ederim ki o, ölüp de su yüzüne çıkmış balığı yemiştir. [3]

Ebu Eyyub'den de senedini zikrederek şunu nakletmektedir: Ebû Eyyûb, arkadaşlarından bir kaç kişi ile birlikte denizde yolculuğa çıktılar. Ölüp su üzerine çıkmış bir balık buldular. Ona bu balık(ın yenilip yenilemeyeceği) hakkında soru sordular, O da şu cevabı verdi: O, henüz tadı bozulmamış ve hoş mudur? Onlar: Evet deyince, şu cevabı verdi: O balığı yiyebilirsiniz, ondan payıma düşeni de bir kenara ayırınız. O sırada Ebu Eyyub oruçlu idi .[4] Yine senedini kaydederek, Cebele b. Atiyye'den naklettiğine göre, Ebu Talha'nın arkadaşları, ölüp su üstüne çıkmış bir balık ele geçirdiler. Durumu hakkında Ebu Talha'ya soru sormaları üzerine o da: Onu bana hediye ediniz diye cevap vermiştir. [5]

Ömer b. el-Hattab da şöyle demiştir: Balık tümüyle helaldir, yenir. Çekirge de tümüyle helaldir yenir. Bunu da Dârakutnî rivayet etmiştir. [6] İşte bu rivayetler, bunun mekruh olduğunu söyleyenlerin görüşlerini reddetmekte, âyetin umumi ifadesini tahsis etmektedir. Bunlar, cumhurun lehine delildir.

Şu kadar var ki Malik, sadece su domuzunu (bir çeşit yunus) ismi bakımından mekruh görür, fakat haram kabul etmeksizin şöyle derdi: Siz buna do-

(1) ***Ebû Dâvud,*** Tahâre, 41; ***Tirmizî*** Tahâre 52, ***Nesaî,*** Tahâre 46, Miyah 4, Sayd 35; ***İbn Mâce,*** Tahâre 38, Sayd 18; ***Dârimî,*** Vudu' 53, 54, Sayd 6; ***Muvâtta*** Tahâre 12, Sayd 12; ***Müsned,*** II, 237, 361, 378, 393, III, 373, V, 365.

(2) ***Müslim,*** Sayd 17, 18; ***Buhârî,*** Zebâih 12; Meğâzi 65; ***Ebû Davud,*** Et'ime 46; ***Nesaî,*** Sayd 35, ***Dârimî*** Sayd 6; ***Müsned,*** III, 309, 311

(3) ***Dârakutnî,*** IV, 269-270

(4) ***Dârakutnî,*** IV 270.

(5) ***Dârakutnî,*** IV,271.

(6) ***Dârakutnî,*** IV, 270.

muz adını veriyorsunuz. (1)

Şafiî ise der ki: Su domuzunu yemekte bir mahzur yoktur.

el-Leys (b. Sa'd) da der ki: Denizde kendiliğinden ölmüş hayvanı yemekte bir beis yoktur. Yine el-Leys şöyle demektedir: Su köpeği (köpek balığı) ile su aygırı da böyledir. Yine el-Leys şöyle demektedir: Ancak, ne su insanı, ne de su domuzu yenir.

4. Hem Karada, Hem Denizde Yaşayan Hayvanların Durumu:

Hem karada hem de denizde yaşayan iki yaşayışları amfibi hayvanın ihramlı tarafından avlanılmasının helal olup olmadığı hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Malik, Ebu Miclez, Ata, Said b. Cübeyr ve başkaları der ki: Karada yaşayıp da orada da hayatını sürdürebilen her bir hayvan kara avıdır. Eğer ihramlı bir kimse böyle bir hayvanı öldürecek olursa, onun fidyesini öder.

Ebu Miclez, bu kabilden ayrıca kurbağaları, kaplumbağaları ve yengeci de ilave etmektedir. Ebu Hanife'ye göre ise, bütün kurbağa türleri haramdır.

Kurbağa yemenin caiz olmadığı hususunda Şafiî'den gelen rivayetler arasında farklılık yoktur. Ancak, denizde yaşamakla birlikte, karada eti yenmeyen domuz, köpek ve buna benzer hayvanlara benzeyenler hakkında farklı görüşleri gelmiştir. Doğru olan ise bütün bunların yenileceğidir. Çünkü, Şafiî'nin su domuzunun yenileceğine dair açık bir ifadesi vardır. Halbuki, denizde yaşayan bu hayvanın karada eti yenmeyen bir benzeri vardır. Ama, timsah, tirş (bir cins köpek balığı) ve yunus balığının eti ona göre yenilmez. Diğer taraftan, azı dişi bulunan bütün hayvanlar da -Hz. Peygamber'in azı dişi bulunan bütün hayvanları yemeyi yasaklaması dolayısıyla- yenmez.

İbn Atiyye der ki: Bu türler, sürekli olarak suda bulunurlar. O halde bunların deniz avından olmaları kaçınılmaz bir şeydir. İşte İmam Malik'in *el-Müdevvene*'de verdiği: Kurbağalar da deniz avındandır şeklindeki cevabı böyle açıklanır. Ata b. Ebi Rabâh'tan ise, bu naklettiğimize muhalif bir kanaat rivayet edilmiştir. O; hayvanın çoğunlukla nerede yaşadığını nazar-ı itibara alır. Ona, ibnü'l-ma' diye bilinen hayvan hakkında, o bir kara avı mıdır, yoksa bir deniz avı mıdır diye sorulunca: Nerede daha çok bulunuyorsa, oranın hayvanlarındandır. Nerede yavruluyorsa, oranın hayvanlarındandır, demiştir. Bu, Ebu Hanife'nin de görüşüdür. Doğrusu ise, ibnü'l-ma' denilen hayvanın kara avı olduğudur. Çünkü o, hem otlar, hem de tane yer.

İbnü'l-Arabî der ki: Hem karada hem denizde yaşayabilen hayvan hakkın-

(1) el-Bakara 2/ 173. âyet 18. başlıkta açıklamaları esnasında düşürülmüş bir notta, "Su domuzu"na dair açıklamalarda bulunulmuştu. Oraya bakılabilir.

da sahih olan, bunun yasaklanmış olmasıdır. Çünkü, bu gibi hayvan hakkında iki delil tearuz (çatışma) halindedir. Haram oluşuna dair delil ile helâl oluşuna dair delil çatışmaktadır. Dolayısıyla ihtiyata uyarak, haram oluşuna dair delil tercih edilir.

5. Deniz Avı Yolculuk Yapana da Mukim Olana da Helâldir:

Yüce Allah'ın: "(وَلِلسَّيَّارَةِ): **Yolcuya da"** buyruğu ile ilgili iki görüş vardır:

1- Birinci görüşe göre, hem mukim olana, hem yolcu olana helâldir. Nitekim, Ebu Ubeyde yoluyla gelen hadis-i şerifte, kendileri yolcu oldukları halde deniz avından yedikleri gibi, Peygamber (sav) mukim olduğu halde ondan yemiştir. (1) Böylelikle yüce Allah, yolcu olana deniz avını helal kıldığı gibi, mukim olana da deniz avını helal kıldığını beyan etmektedir.

2- Yolculuk yapanlar, (es-Seyyâre) denizde yolculuk yapanlardır. Nitekim Malik ve Nesaî tarafından rivayet edilen hadiste şöyle denilmektedir: Adamın birisi, Peygamber (sav)a şöyle sormuş: Biz, denizde yolculuk yapıyor, fakat yanımıza az su alabiliyoruz. Eğer o sudan abdest alacak olursak susuz kalabiliriz. Durum bu iken deniz suyu ile abdest alabilir miyiz? Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "O, suyu temiz ve meytesi helal olandır." (2)

İbnü'l-Arabî der ki: İlim adamlarımız şöyle demişlerdir. Şayet Peygamber (sav) ona: "Evet (abdest alabilirsiniz)" demekle yetinmiş olsaydı, yalnızca susuz kalmaktan korkulması halinde deniz suyundan abdest almak caiz olabilirdi. Çünkü, cevap soru ile ilişkilidir. Bu durumda verilen cevap da soruya göre açıklanırdı. Ancak Peygamber (sav) yeni bir kaide tesis etti ve şeriatin hükmünü beyan ederek: "O, suyu temiz ve meytesi helal olandır" diye buyurmuştur.

Derim ki, Allah Rasulü'nün hakkında tahsis ifade ettiğine dair açık ifadeler ihtiva edenler dışında "bir kişi hakkındaki hükmü, genel hakkında da geçerlidir" şeklinde kabul edilmiş şer'i hüküm bulunmasaydı; elbette verilen özel cevabın o özel şahısları aşarak, başkaları hakkında geçerli olması sözkonusu olmazdı. Hz. Peygamber'in Ebu Burde'ye -dişi oğlak hakkında- hitaben söylediği "onu kurban kesebilirsin; ancak o, senden başka kimse için artık geçerli olmaycaktır" (3) buyruğu bu kabulden açık bir tahsisi ihtiva eden buyraklara bir örnektir.

6. İhramlı Kimse, Kara Avından Yararlanamaz:

(1) Üçüncü başlıkta geçen, Hz. Câbir'in rivâyet ettiği "Amber" diye anılan bir balığı deniz kıyısında bulup ondan yediklerine dair rivâyete atıfta bulunmaktadır. Kaynakları orada gösterilmiştir.
(2) Bu hadis de 3. başlıkta geçmiş olup, kaynakları orada gösterilmiştir.
(3) *Buhârî,* Edahi 8; *Müslim,* Edahi 4, 7, 8

Yüce Allah'ın: **"İhramda bulunduğunuz sürece de kara avı size haram kılındı"** buyruğunda sözü geçen "haram kılmak" aynlara (eşyaya) ait bir sıfat değildir. Fiillerle alakalıdır. Buna göre yüce Allah'ın: **"Kara avı size haram kılındı"** buyuruğu, avlanmak haram kılındı, demektir. Bu ise, avlanmanın yasaklanışı anlamına gelir. Ya da burada av, avlanılan hayvan anlamında olabilir. Bu da mef'ule (yani avlanılana) -az önce geçtiği gibi- fiilin (avlanma) ile adlandırılması kabilindendir ki, daha kuvvetli olan görüş de budur.

Çünkü ilim adamları ihramlı bir kimsenin kendisine bağışlanan avı kabul etmesinin caiz olmadığını, av hayvanı satın almanın da avlamasının da ihramlı iken herhangi bir yolla onu mülk edinmenin de caiz olmadığını, icmâ ile kabul etmişlerdir. Bu hususta İslâm alimleri arasında görüş ayrılığı yoktur. Çünkü yüce Allah'ın: **"İhramda bulunduğunuz sürece de kara avı size haram kılındı"** buyruğunun umumiliği bunu gerektirmektedir. Ayrıca ileride geleceği üzere es-Sa'd b. Cessâme'nin naklettiği hadis de bunu ifade etmektedir.

7. İhramlı Kimse Av Hayvanı Etinden Yiyebilir mi?

İlim adamları, ihramlı kimsenin av hayvanından yemesi hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Malik, Şafiî, arkadaşları ve Ahmed -ki, İshâk'tan da bu görüş rivayet edilmiştir, Hz. Osman b. Affan'dan sahih olarak gelen rivayet de böyledir- şöyle demektedirler: İhramlı bir kimsenin -eğer onun için ve ondan dolayı avlanılmamış ise- avdan yemesinde bir beis yoktur. Çünkü Tirmizî, Nesaî ve Dârakutnî'nin Hz. Cabir'den rivayet ettiklerine göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kara avı -bizzat siz onu avlamadığınız, yahut sizin için avlanmadığı sürece- sizin için helaldir." Ebu İsa (et-Tirmizî) der ki: Bu, bu konuda en iyi hadistir. en-Nesaî de der ki: Amr b. Ebi Amr -her ne kadar Malik ondan rivayette bulunuyor ise de- hadiste pek kuvvetli değildir. (1)

Şayet kendisi için avlanmış bir av hayvanından yiyecek olursa, onun fidyesini öder. el-Hasen b. Salih ve el-Evzaî de bu görüştedir. Muayyen bir ihramlı için avlanılan av hususunda Malik'ten nakledilen görüşler farklı olmakla birlikte arkadaşları nezdinde onun meşhur olan görüşü şudur: İhramlı olan kimse, muayyen olan ya da olmayan bir ihramlı için avlanılan avdan yemez. O, bu hususta ihramlı iken kendisine av eti getirilen Hz. Osman'ın arkadaşlarına söylemiş olduğu: Siz, bundan yiyebilirsiniz. Benim gibi değilsiniz, çünkü bu av benim için avlanmıştı; sözünü delil olarak kabul etmemektedir. Ancak, Medine'den bir kesim bu görüştedir. Malik'ten de bu görüş rivayet edilmiştir.

(1) *Ebû Dâvud*, Menâsik, 40; *Tirmizî*, Hacc 25; *Nesaî*, Menâsik 81; *Dârakutnî*, II, 290.

Ebu Hanife ve arkadaşları derler ki: İhramlı bir kimsenin av etinden yemesi, ihramlı olmayan bir kimse avlamış olması şartıyla, durum ne olursa olsun caizdir. İster onun için avlanmış olsun, ister onun için avlanmamış olsun. Çünkü yüce Allah'ın: **"Siz ihramda iken avı öldürmeyin"** buyruğunun zahiri bunu gerektirmektedir. Bu buyruk, av hayvanının avlanıp öldürülmesini ihramlılara haram kılmaktadır. Başkalarının avlamış olduğu avı haram kılmamaktadır. Ayrıca bunlar, el-Behzî'nin -ki, adı Zeyd b. Kâ'b'dır- rivayet ettiği şu hadisi delil gösterirler: Peygamber (sav), Hz. Ebu Bekir'e ayağı olmayan yaban eşeğini yol arkadaşları arasında paylaştırmasını emretti. Bu hadis ise, Malik ve başkaları tarafından rivayet edilmiştir. (1) Onlar, Ebu Katade'nin Peygamber (sav)'dan rivayet ettiği ve şu ifadelerin de yer aldığı hadisi delil gösterirler: "Bu, yüce Allah'ın size ikram ettiği bir yemektir." (2)

Bu, aynı zamanda Ömer b. el-Hattab ve kendisinden nakledilen bir rivayete göre, Osman b. Affan'ın, Ebu Hureyre'nin ez-Zubeyr b. el-Avvâm'ın, Mücahid'in, Ata ve Said b. Zübeyr'in de görüşüdür.

Ali b. Ebi Talib, İbn Abbas ve İbn Ömer'den ise ihramlı bir kimsenin, durum ne olursa olsun av hayvanından yemesinin caiz olmadığını söyledikleri rivayet edilmiştir. Bu av hayvanı ister ihramlı için avlanılmış olsun, ister olmasın. Çünkü yüce Allah'ın: **"İhramda bulunduğunuz sürece de kara avı size haram kılındı"** buyruğunun genel ifadeleri bunu gerektirmektedir.

İbn Abbas da şöyle demektedir: Bu buyruk müphemdir. Tâvus, Cabir b. Zeyd ve Ebu'ş-Şa'sâ da bu görüştedir. Aynı görüş, es-Sevrî'den de rivayet edilmiştir, İshâk da böyle demiştir. Bunlar, Leys'li es-Sa'b b. Cessâme'nin hadisini delil gösterirler. Bu hadise göre Rasulullah (sav)'a bir yaban eşeği hediye edilmişti. Hz. Peygamber o sırada Ebvâ veya Veddân denilen yerde bulunuyordu. Rasulullah (sav) bunu geri çevirmişti. (es-Sa'b) der ki: Rasulullah (sav) benim yüzümdeki ifadeyi görünce şöyle dedi: "Bizim bunu sana geri çevirmemizin tek sebebi, bizim ihramlı oluşumuzdur." Bu hadisi, hadis imamları rivayet etmiştir, lafız ise Malik'indir. (3)

Ebû Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Miksem Ata ve Tâvus'un kendisinden rivayetlerine göre şöyle demiştir: es-Sa'b b. Cessâme, Rasulullah (sav)'a bir yaban eşeği eti hediye etti. Said b. Cübeyr de naklettiği rivayetinde şöyle demektedir: (Hz. Peygamber'e) adeta o sırada avlanmış gibi kan damlayan bir yaban eşeğinin kalça tarafı (hediye edildi). Mik-

(1) *Muvâtta,* Hacc 79; *Nesaî,* Menâsik 78.
(2) *Buhârî,* Cihad 88, *Müslim,* Hacc 57; *Muvâtta,* Hacc 76.
(3) *Muvâtta,* Hacc 83; *Buhârî,* Cezau's-Sayd 6, Hibe 6, 17; *Müslim,* Hacc 50, 53, 55; *Tirmizî,* Hacc 26, *Nesaî,* Menâsik 79, *İbn Mâce,* Menâsik 92; *Dârimî,* Menâsih 22; *Müsned,* IV, 38, 71, 72, 73.

sem rivayetinde: "Bir yaban eşeğinin ayağı demektedir." Ata ise rivayetinde; Avlanmış (yaban eşeğinin) ön ayağı Hz. Peygambere hediye edildi, o ise bu hediyeyi kabul etmeyip: "Biz ihramlıyız" dedi. Tâvus da rivayetinde av etinden bir ön ayak demektedir. Bunu da İsmail, Ali b. el-Medinî'den, o, Yahya b. Said'den, o, İbn Cüreyc'den, o, el-Hasen b. Müslim'den, o, Tâvus'dan, o da İbn Abbas'dan diye rivayet etmiştir. Şu kadar var ki, onlardan kimisi bu hadisi İbn Abbas'dan, kimisi de Zeyd b. Erkam'dan diye rivayet etmektedir. İsmail der ki: Ben, Süleyman b. Harb'in, bu hadisi Peygamber (sav) için özel olarak avlanılmış diye te'vil ettiğini duydum. Eğer durum böyle olmasaydı, onu yemek caiz olurdu. Süleyman der ki: O avın Peygamber (sav) için özel olarak avlanılmış olduğuna delalet eden hususlardan birisi de, hadis-i şerifte (rivayet edenlerin) kullandıkları şu ifadelerdir: Adeta o sırada avlanmış gibi kan damlar haliyle onu geri çevirdi. İsmail der ki: Evet, Süleyman bu hadisi te'vil etmiştir. Çünkü, te'vil edilmeye ihtiyacı vardır. Malik'in rivayetinin ise te'vile bir ihtiyacı yoktur. Çünkü ihramlı bir kimsenin canlı bir avı yakalaması da caiz değildir, onu kesmesi de caiz değildir. Yine İsmail der ki: Süleyman b. Harb'in te'viline göre, bütün bu merfu' hadisler -yüce Allah'ın izniyle- arasında ihtilaf kalmaz. (1)

8. İhrama Girdiği Sırada Elinde Ya da Evinde Av Hayvanı Bulunan Kimse Ne Yapar:

Elinde yahut evinde ailesinin yanında av hayvanı bulunuyorken ihrama giren bir kimse hakkında Malik şöyle demektedir: Şayet elinde av hayvanı bulunuyor ise, onu serbest bırakmalıdır. Eğer ailesi yanında bulunuyor ise onu serbest bırakmakla yükümlü değildir. Bu, aynı zamanda Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel'in de görüşüdür.

Şafiî ise iki görüşten birisinde şöyle demektedir: İster elinde olsun, ister evinde bulunsun, onu serbest bırakmakla yükümlü değildir. Ebu Sevr de bu görüştedir. Mücahid ve Abdullah b. el-Haris'ten de buna benzer bir görüş rivayet edildiği gibi, Malik'ten de bu görüş rivayet edilmiştir.

İbn Ebi Leylâ, es-Sevrî ve diğer görüşünde de Şâfiî şöyle demektedir: Onu serbest bırakmakla yükümlüdür. Bu av hayvanı ister elinde bulunsun, ister evinde bulunsun farketmez. Eğer onu serbest bırakmayacak olursa, tazminatını öder. Serbest bırakılması görüşü şöyle açıklanır: Yüce Allah'ın: **"İhramda bulunduğunuz sürece de kara avı size haram kılındı"** buyruğu, hem mülk edinmek hakkında, hem de bütün tasarruflar hakkında umumidir. Alıkoyabileceğine dair görüşün açıklaması da şöyledir: Bu hususun ihrama girme-

(1) İbn Abdil-Berr, *el-İstizkâr* XI, 297-298.

ye engel bir tarafı yoktur. Dolayısıyla böyle bir avın mülkiyetinin devamına ihram engel olmaz. Bu hükme varmaya (kıyasta esas teşkil eden) asıl delil nikâh hakkındaki hükümdür.

9. İhramsız Bir Kimsenin Harem Bölgesi Dışında Avladığı Av Hayvanından Yemenin Hükmü:

İhramsız bir kimse, Harem bölgesi dışında yakaladığı avı, Harem bölgesine sokacak olursa, orada onu kesmek ve etini yemek gibi her türlü tasarrufta bulunması caizdir. Ebu Hanife ise caiz değildir, der.

Delilimiz şudur: Bu, av hakkında yapılan bir uygulamadır. Harem bölgesinde ihramsız bir kimsenin bu uygulamayı yapması caizdir. Tıpkı, onu yakalaması ve satın alması gibi. Nitekim bu hususlarda görüş ayrılığı yoktur.

10. İhramlı Bir Kimse, İhramlı Olmayana Av Hayvanını Gösterecek Olursa:

İhramlı bir kimse, ihramlı olmayana bir av hayvanını gösterir, ihramsız kimse de o av hayvanını öldürecek olursa, hükmün ne olacağı hususunda görüş ayrılığı vardır.

Malik, Şâfiî ve Ebu Sevr derler ki: Bu durumda ihramlıya bir şey düşmez. Bu, İbn el-Mâcişûn'un da görüşüdür.

Kûfeliler, Ahmed, İshâk, ashab ve tabiinden bir topluluk ise ona, bunun cezasını ödemek düşer. Çünkü ihramlı bir kimse, ihrama girmek suretiyle böyle bir taarruzu terk etmeyi kabullenmiştir, derler. Tıpkı bir kimsede emanet bırakan bir kişinin bir hırsıza çalmak üzere yol göstermesi gibi, bu yol göstermesi dolayısıyla emanetin tazminatını ödemesi gerektiği gibi .

11. İhramlı Bir Kimsenin Bir Başka İhramlıya Av Hayvanını Göstermesi:

İhramlı bir kimsenin bir başka ihramlıya av hayvanını göstermesi hususunda da ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Kûfeliler ve bizim (mezhebimiz mensublarından) Eşheb'in görüşüne göre, herbiri ayrı bir ceza öderler.

Malik, Şâfiî ve Ebû Sevr ise şöyle demektedirler: Ceza, avı öldüren ihramlıya düşer. Çünkü yüce Allah: ***"İçinizden kim onu bilerek öldürürse"*** (el-Maide, 5/95) diye buyurmakta ve cezanın vücubunu öldürmeye bağlamaktadır. İşte bu, cezanın başkası hakkında sözkonusu olmayacağının delilidir. Diğer taraftan öbürü sadece avı göstermiştir. Bu göstermesi dolayısıyla onun herhangi bir ceza ödemesi gerekmez. Bu, ihramsız bir kimsenin Harem bölgesi içerisinde, yine harem bölgesi içerisinde bulunan bir av hayvanını göster-

mesi gibidir.

Kûfeliler ile Eşheb ise, Hz. Peygamber'in Ebu Katade tarafından rivayet edilen hadisteki: "Siz, ava işaret ettiniz, yahut yardımcı oldunuz mu?" [1] ifadesini delil gösterirler. Bu ise, ceza vermenin vücubuna delalet etmektedir. Ancak, birincisi daha sahihtir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

12. Kökü Harem Dışında, Dalları Harem Bölgesi İçerisinde (Veya Aksi Durumda) Olan Ağacın Üzerindeki Avı Avlamanın Hükmü:

Kökü Harem bölgesi dışında, dalları ise Harem bölgesinde bulunan bir ağacın üzerindeki av öldürülecek olursa, bu av dolayısıyla ceza gerekir. Çünkü avcı, Harem bölgesinde bulunan bir şeyi almış olur. Eğer, kökü Harem bölgesinde, dalları ise haremin dışında ise, ağacın üzerinden alınan av hususunda ilim adamlarımızın iki farklı görüşü vardır: Ceza, köke nazarandır diyen bir görüş ile, dalı nazar-ı itibara alarak cezanın verilmeyeceğini kabul edenler.

13. Huzuruna Varacağınız Allah'tan Korkun:

Yüce Allah'ın: **"Sonunda huzuruna varacağınız Allah'tan korkun"** buyruğu ise, bu helâl ve haram kılma hakkında bir uyarı ve buna riâyet etmemenin cezasının ağırlığına bir işarettir. Bundan sonra ise, bu hükümlere aykırı davranmaktan sakındırmakta daha ileri bir adım atılarak, öldükten sonra dirilip mahşerde toplanma ve kıyamet de hatırlatılmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ
وَالْهَدْيَ وَالْقَلَائِدَ ۚ ذَٰلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٩٧﴾

97- Allah, Kâ'be'yi, Beyt-i Haram'ı, Haram ayları, kurbanı ve boyunları gerdanlıklı kurbanlıkları da insanlar için bir kıyam sebebi kılmıştır. Bu da Allah'ın göklerde ve yerde olan herşeyi bildiğini ve Allah'ın her şeyi en iyi bilen olduğunu sizin de bilmeniz içindir.

(1) *Müslim*, Hacc 61; *Nesaî*, Menâsik 81; *Dârimî*, Menâsik 22; *Müsned* V, 302.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Kâ'be:

Yüce Allah'ın: **"Allah Kâ'be'yi... kılmıştır"** buyruğunda yer alan **"kılmak"**, burada yaratmak anlamında olup buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Kâ'be"ye bu adın veriliş sebebine gelince, bunun dörtgen şeklinde olması dolayısıyladır. Arapların evleri ise çoğunlukla dairesel bir şekildedir. Kâ'be'ye bu adın veriliş sebebinin onun tümsekliği ve ortada görünüşü dolayısıyla olduğu da söylenmiştir. Çünkü, tümsek olup, açıkta görünen her şeye "kâ'b" denir. Bu, ister dairevi bir şekilde olsun ister olmasın farketmez. Ayağın topuğuna kâ'b denilmesi mızrağın yüksek yerlerine "kûub" (kâ'b'ın çoğulu) denilmesi de buradan gelmektedir. Memelerin göğüste belirginleşip görünür hale gelmesini ifade etmek için de bu kökten gelen fiil kullanılır. Beytullah'a bu ismin veriliş sebebi ise, duvarlarının ve tavanının oluşundan dolayıdır. İşte, içinde sakin bulunmasa dahi "beyt"in gerçek anlamı da budur. Şanı yüce Allah'ın oraya, **"haram"** adını vermesi ise, onu haram kılması (saygıdeğer kılması) dolayısıyladır. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Mekke'yi Allah haram kılmıştır. Ama, insanlar onun haramlığına riayet etmemektedir."(1)

Çoğunlukla bu açıklamalar daha önceden yeterli oranda geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun.

2. "Kıyam"ın Anlamı:

Yüce Allah'ın: "(قِيَامًا لِلنَّاسِ): **İnsanlar için bir kıyâm sebebi"** buyruğu, insanların orada emniyet altında olmaları için (dolayısıyla) bir salâh ve bir geçim yolu demektir. Buna göre **"kıyam"**, orada ikâmet edecekleri yer anlamında olur. "Kıyâm"ın , onunla ilgili şer'î hükümleri yerine getirirler ifa ederler anlamında olduğu da söylenmiştir.

İbn Âmir ve Âsım bu kelimeyi, (قِيَمًا) diye okumuşlardır. Bu iki kelime de "vav"lıdır. Bu "vav" harfi önceki harf esreli olduğundan dolayı, "yâ"ya dönüştürülmüştür. "Kıyâm"ın ;(قَوَامًا) şeklinde okunduğu da söylenmiştir.

İlim adamları derler ki: Şanı yüce Allah'ın, bu gibi şeyleri insanlar için kıyâm sebebi kılışındaki hikmet şudur: Şanı yüce Allah, insanları kıskançlık, birbirleriyle yarışmak, birbirleriyle ilişkilerini kesmek, birbirlerine sırt çevirmek, baskın, talan, öldürmek ve intikâm gibi bir takım karakterlere sahip ola-

(1) *Buhârî,* İlm 37, Cezau's-Sayd 8, Meğâzî 51; *Müslim* Hacc 446; *Tirmizî* Hacc 1; *Müsned,* VI, 385.

rak yaratmıştır. O bakımdan, ilâhî hikmet ve ezelî meşîetin (durumun) devam etmesini sağlayacak ve güzel sonuca erişilmesini gerçekleştirecek şeyleri de takdir etmesi kaçınılmazdır. O bakımdan yüce Allah: *"Şüphesiz ki Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım"* (el-Bakara, 2/30) diye buyurarak, onlara halifeliği emretmiş ve böylece işlerini yönetme yetkisini, kendilerini anlaşmazlıklardan alıkoyacak ve ilişkilerini koparmaktan vazgeçip birbirleriyle kaynaşmaya itecek, zalimi zulmetmekten alıkoyacak, herkesin meşru yoldan eline geçirdiği mülkiyetini kabul edip, korumasını gerçekleştirecek bir halifenin yönetimine vermelerini emretmiştir.

İbnü'l-Kasım der ki: Bize Malik'in anlattığına göre, Osman b. Affan (r.a) şöyle dermiş: "İmamın engel oldukları, Kur'ân'ın engel olduklarından daha çoktur." Bunu Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- nakletmektedir. Yöneticinin bir yıl zulmü, insanların bir anlık düzensiz ve anarşik ortam içerisinde kalmalarının verdiği rahatsızlıklardan daha azdır. İşte bu fayda dolayısıyla yüce Allah halifeyi yaratmıştır. İşler onun görüşüne göre cereyan etsin ve Allah, onun vasıtası ile çoğunluğun yapmak istediği saldırganlıkları önlesin.

İşte bundan ötürü yüce Allah Beyt-i Haram'ı kalplerinde gereği gibi ta'zim etmelerini istemiş, ruhlarına onun heybetini yerleştirmiş, Beyt'in kıymetini aralarında ta'zim etmiştir. O bakımdan ona sığınan, onun sayesinde güvenlik altına alınır, zulüm ve baskı gören orada bulunmakla himaye görür. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"İnsanlar, etraflarından kapılıp alınmakta iken, Bizim kendilerine emin bir Haram* (belde) *kıldığımızı görmediler mi?"* (el-Ankebut, 29/67)

İlim adamları derler ki: Kâ'be, özel bir yer olup her mazlum oraya ulaşamadığından, korkuya kapılan herkes oraya varamadığından dolayı, yüce Allah, Haram ayı bir başka sığınak olarak tesbit etmiştir. Bu ise, bir sonraki başlığımızın konusunu teşkil etmektedir.

3. Haram Aylar:

"eş-Şehru'l-Haram" bir cins ismidir. Bununla kastedilenler ise, arapların icma ile (haram ay) kabul ettikleri üç aydır. [1] Yüce Allah, kalplerine bu ay-

(1) Peşbeşe gelen Zülkâde Zülhicce ve Muharrem ile Receb ayı haram aylardır. Merhum müfessirimizin de biraz sonra gelecek "...zamanın üçte biri.." ifadeleri buradaki üç ay ifadesinin bir zühül eseri olarak dört ay yerine kaydedilmiş olduğunu göstermektedir. Ya da biraz sonra belirtileceği üzere; kimi araplar bu ayın hürmetini benimsemiyorlardı. Dolayısıyla arapların icmaı ile haram olduğu kabul edilen aylar Receb'in dışında kalan üç aydan ibaret olur.

lara saygı duymayı yerleştirmişti. Bu aylarda, bundan dolayı hiçbir kimseyi korkutmaz ve hiçbir kanın intikamını almak istemez, bu aylarda intikâm alınmasını da ummazlardı.

O kadar ki adam, babasının, oğlunun, kardeşinin katilini görür, fakat ona hiçbir eziyet vermezdi. Bu ayları haram kılmakla böylelikle zamanın üçte birini bir kenara çıkarmış oluyorlardı.

Bu ayların üçünü peşpeşe haram ay kabul ederek güven, rahat ve huzur içerisinde seyahat edebilmek için bir alan, rahatlayabilecekleri geniş bir zaman elde etmek istediler. Bu aylardan birisini de, saygınlığı iyice telafi etmek için senenin ortasında haram kabul ettiler ki, bu da Receb el-Asam veya Mudar'ın Receb'i diye bilinen aydır. Ona, Receb el-Asam denilmesinin sebebi ise, bu savaşta demir (silah) sesi işitilmediğinden dolayıdır. (el-Asam sağır demektir). Bu aya (silahların sivri uçlarının yerinden ayrılmasını sağlayan anlamında:) "Munsilu'l Esinne" adı da verilir. Çünkü onlar, bu ayda mızrakların uçlarındaki sivri demirleri çekip çıkarıyorlardı. Bu, Kureyş'in ayı idi. İşte Avf b. el-Alıvaz bu ay için şöyle demektedir:

وشهـر بني أُميّـة والهَـدَايـا إذا سيقت مُضـرّجهـا الـدّمـاءُ

"O, Ümeyyeoğulları ile kanların boyayıp süslemiş olduğu halde Gönderilen hediye kurbanlıklarının ayıdır."

Peygamber (sav)'da bu aya "Şehrullah" adını vermiştir. Bu ise "Şehru lillah" anlamındadır. Çünkü Harem ehline " lillah" denilirdi. (Anlamı da: Allah'ın tesbit ettiği harem bölgesinde yaşayanların ayı şeklinde olur).

Bizzat yüce Allah'ın ayını kastetmiş olması da muhtemeldir. Çünkü yüce Allah, bu ayın hürmetini sağlamlaştırmış ve pekiştirmiştir. Zira, araplardan pek çok kimse bu ayın haram olduğu görüşüne sahip değildi. İleride et-Tevbe Sûresi'nde (9/36. âyetin tefsirinde) (bu haram) ayların isimleri gelecektir.

Daha sonra yüce Allah, onlara ilhamını kolaylaştırdı ve şerefli rasulleri aracılığıyla hediye kurbanlıkları ile gerdanlıklılar hakkındaki hükümlerini teşrî buyurdu ki, bu da bir sonraki başlığın konusudur.

4. Gerdanlıklı ve Hediye Kurbanlıklar:

Araplar, bir deve aldıkları vakit, onu kan ile işaretler, üzerine bir ayakkabı asarlardı. Veya kişi bazan -bu sûrenin baş taraflarında açıklanmış olduğu gibi- bizzat kendisine böyle bir surette gerdanlık takarsa kimse onu gördü-

ğü yerde tedirgin etmez, korkutmazdı. Bu, kendisini takib eden, yahutta onu zulmeden ile kendisi arasına adeta bir set oluştururdu.

Nihayet, yüce Allah İslâmı gönderdi ve Muhammed (sav) vasıtasıyla hakkı beyan etti. Böylelikle din rayına oturdu ve hak hedefini buldu. Önderlik ona teslim edildi, insanlar için önderliğin (imam tayininin) vücubu da buna binaen farz kılındı. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğunda şöylece ifade edilmektedir: ***"Sizden iman edip salih amel işleyenleri Allah mutlaka onları yeryüzünde halife yapacağını vadetti..."*** (en-Nûr, 24/55) el-Bakara Sûresi'nde (2/30. ayet, 3. başlık ve devamında) imamlığın hükümlerine dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. O bakımdan onları tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

5. Bunlar, Bilesiniz Diye Böyledir:

Yüce Allah'ın: **"Bu da... sizin de bilmeniz içindir"** buyruğundaki **"bu"** zamiri ile, yüce Allah'ın bu işleri bir kıyam sebebi kılmasına bir işarettir. Yani, yüce Allah bunları, şanı yüce Allah'ın göklerin ve yerin durumları ile ilgili tafsilatı bildiğini ve ey insanlar, önceden de sonradan da sizin maslahatınıza olanı bildiğini bilmeniz içindir. O bakımdan, kâfir olmalarına rağmen O'nun, kullarına ne kadar lütufkâr olduğuna ibretle bakınız.

اِعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩٨﴾

98- Bilin ki Allah, hem cezası pek çetin olandır, hem de muhakkak Allah mağfiret edendir, çokça merhamet sahibidir.

Yüce Allah'ın: **"Bilin ki Allah, hem cezası pek çetin olandır"** buyruğu, bir korkutma ihtiva etmektedir.

"Hem de muhakkak Allah mağfiret edendir, çokça merhamet sahibidir" buyruğu da, mü'minlere bir umut vermektedir. Bu anlamdaki açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٩٩﴾

99- Rasûle düşen ancak tebliğdir. Neyi açıklar, neyi gizlerseniz Allah hepsini bilir.

Yüce Allah'ın: **"Rasule düşen ancak tebliğdir"** buyruğu şu demektir: Hidayet vermek, imana muvaffakiyet, sevap ve mükâfat vermek onun işi değildir. Ona düşen sadece tebliğ etmekten ibarettir. Bu ise, önceden de geçtiği gibi Kaderiye'nin görüşlerini reddetmektedir.

Belâğ (tebliğ), asıl anlamı itibariyle varmak demek olan "bulûğ" demektir. Belâğat terimi de buradan gelmektedir. Çünkü belâğat, güzel lafızlar ile anlamı insanın ruhuna ulaştırmak demektir. Delil olmamakla birlikte, kişinin belâğatli konuşmaya kalkışması hali, (وتَبالَغ) diye anlatılır. "Belâğ" yeterli olmak anlamına da gelir. Çünkü, böylelikle ihtiyacı karşılayacak miktar elde edilir

"(وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ): **Neyi açıklar...sanız Allah bilir"** yani, neyi açığa çıkarırsanız, izhar ederseniz Allah onu bilir. Bu kökten gelmek üzere; (بدا الشرُّ وأبداه صاحبه يُبديه): Kişi sırrı açıkladı, açıklıyor, denilir.

"Neyi gizlerseniz" yani, kalplerinizde gizleyip saklı tuttuğunuz küfrü de münafıklığı da bilir.

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ ۚ
فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

100- De ki: "Murdar ile temiz -murdarın çokluğu hoşuna gitse de- hiçbir zaman bir olmaz. Şimdi ey akıl sahipleri Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz."

Yüce Allah'ın: **"De ki murdar ile temiz... hiçbir zaman bir olmaz"** buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1. Murdar İle Temizden Kastedilen:

el-Hasen der ki: **"Murdar ile temiz"** helal ile haram demektir. es-Süddî; : Mü'min ile kâfir demektir, der. İtaatkâr ile isyankâr demek olduğu söylendiği gibi, adi ve bayağı ile iyi ve kaliteli demek olduğu da söylenmiştir. Bu, bir örneklemedir.

Sahih olan ise, bu lafzın bütün hususlar hakkında umumi olduğudur. Kazanılan şeylerde, amellerde, insanlar hakkında elde edilen bilgilerde ve diğer şeylerde sözkonusudur. Bütün bunların murdar olanı asla iflâh olmaz ve bir sonuç vermez. Çok olsa dahi onun güzel bir akibeti olamaz.

Temiz ise, az olsa dahi faydalıdır ve akibeti itibariyle güzeldir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Güzel beldenin nebatı, Rabbinin izniyle* (güzel) *çıkar. Murdar olandan ise, faydası pek az olan birşeyden başkası çıkmaz."* (el-A'raf, 7/58) Bu ayetin bir diğer benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"İman edip salih amel işleyenleri, yeryüzünde fesad çıkaranlar gibi mi kılarız? Yahut sakınanları facirler gibi mi kılarız."* (Sa'd, 38/28) Yüce Allah'ın şu buyruğu da buna benzemektedir: *"Yoksa kötülükleri kazanıp duranlar kendilerini, iman edip salih amel işleyenler gibi kılacağımızı... mı sandılar?"* (el-Câsiye, 45/21)

Murdar olan hiçbir zaman ne miktar itibariyle ne infak itibariyle, ne yeri, ne gidişi itibariyle temize eşit olabilir. Temiz olan, uğurlu ve güzel (yemin) cihetine gider. Murdar olan ise, uğursuz yere (şimal)'e gider. Temiz olan cennette, murdar olan cehennemdedir. Bu da gayet açıktır. Eşit olmak (istivâ) ise, hakikatte tek bir cihette durmak demektir. İstikamet de bunun gibidir. İstikametin zıddı ise, i'vicâc (eğrilik)'dir. Söz buraya gelmişken, bundan sonraki başlıkta bazı eğrilikleri sözkonusu edelim:

2. Fâsid Alışverişin Hükmü

(Mezhebimize mensub) kimi ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: Fâsid alışveriş fesh olunur ve pazar değişmesi yahut bedenin değişmesi sebebiyle de geçerlilik kazandırılarak, bu hususta sahih alışveriş ile eşit kabul edilmez. Aksine, durum ne olursa olsun fesh olunur. Satın alan eğer malı kabz etmişse, verdiği bedel ona iade olunur. Şayet mal elinde telef olunmuşsa tazminatını öder. Çünkü o, satın aldığı malı emanet olmak üzere kabzetmiş değildir. Bir akid şüphesi ile kabz etmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Satış fesh olunup, aradan zaman geçtikten sonra geri iade edilecek olursa, satanın aleyhine bir zarar ve bir ğabn (aldanış) sözkonusu olacağından dolayı fesh olunmaz. Çünkü böyle bir durumda eğer mal yüz (para birimi) ediyor ise, ona yirmi ederi ile geri verilir. Halbuki mali konularda cezalandırma sözkonusu değildir. Ancak, birinci görüş, âyetin umumi kapsamı ve Hz. Peygamber'in: "Her kim, bizim şu işimize uygun olmayan bir iş yapacak olursa, o merduttur" [1] buyruğu dolayısıyla daha sahihtir.

Derim ki: Fıkhî meseleler hususunda eşitliğin olmaması hallerinde bu nokta araştırılacak olursa, bunların pekçok ve fazla oldukları görülecektir. Bunlardan birisi de gasıp ile ilgili hükümlerdir. Bu da bir sonraki başlığımızın konusunu teşkil etmektedir.

---

(1) *Buhârî*, İ'tisam 20, Buyu' 60, Sulh 5; *Müslim*, Akdiye 17, 18; *Ebû Dâvud*, Sünne 5; *İbn Mâce*, Mukaddime 2; *Müsned*, VI, 146.

3. Gasp İle İlgili Bazı Meseleler:

Bir kişi gasp edilmiş bir arazide bina yapsa yahut ağaç dikse, o binayı yıkması, diktiklerini de sökmesi için mecbur edilir. Çünkü böyle bir şey "murdar" bir iştir. Araziyi olduğu gibi geri vermelidir. Bu ise: Bu durumda binayı yıkmaz, diktiği ağacı sökmez, bunları yapan bunların kıymetini alır, diyen Ebu Hanife'nin görüşüne muhaliftir. Hz. Peygamber'in: "Zalim bir kimsenin kökünün bir hakkı yoktur" (1) buyruğu Ebu Hanife'nin bu görüşünü da reddetmektedir. (2) Hişam derdi ki: "Zalim kök" kişinin bu vesileyle oraya hak kazanması için başkasına ait arazide ağaç dikmesidir. (3)

Malik der ki: Zalim kök, haksız yere birşey alan, kazı yapan ve birşeyler diken herkesin yaptığını kapsar. (4)

Yine Malik der ki: Bir kimse bir araziyi gasb edip orayı ekse yahut kiraya verse ya da bir ev gasb edip orada yerleşse ya da kiraya verse sonra da arazi sahibi orayı hakettiği için geri alacak olsa, gasb edenin, orada kaldığı sürenin kirasını veya kiralamışsa aldığı kirayı ona vermesi gerekir. Gasp ettiği o evde yerleşmez yahut araziyi atıl bırakıp ekmemesi durumu ile ilgili olarak, farklı görüşleri nakledilmiştir. Mezhebinde meşhur olan görüşe göre ise, bu durumda herhangi bir şey ödemesi gerekmez. Bununla birlikte bütün bunların kirasını ödemekle yükümlü olduğuna dair bir görüşü de rivayet olunmuştur. (5) el-Vekkâr bu görüşü tercih ettiği gibi Şafiî'nin görüşü de budur. Çünkü, Hz. Peygamber'in: "Zalimin kökünün bir hakkı yoktur" hadisi de bunu gerektirmektedir.

Ebu Dâvud, Ebu'z- Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, iki kişi Rasulullah (sav)'ın huzurunda davalaştı. Bunlardan birisi bir diğerine ait araziye hurma ağaçları dikmişti. Hz. Peygamber, arazi sahibi lehine arazisinin verilmesini hükme bağladı, hurma ağaçlarını dikene de ağaçlarını oradan sökmesini emretti. (Ebu'z- Zübeyr) der ki: Ben bu hurma ağaçlarının -tam olgunlaşmış boylu poslu hurma ağaçları oldukları halde- topraktan çıkartılıncaya kadar köklerine baltalarla vurulduğunu gördüm. (6) Bu açık bir nasstır.

İbn Habib der ki: Böyle bir durumda hüküm şudur: Arazi sahabi, zulme-

(1) ***Buhâri,*** Hars 15; ***Ebû Dâvud,*** Haraç ve İmare 37; ***Tirmizî*** , Ahkâm 38; ***Muvâtta*** Akdiye 26; ***Müsned*** III, 338, 381, V, 327.

(2) Hanefilerin bu mesele hakkındaki bu hükümleri mutlak olarak böyle değildir. Yani yalnızca gasıbın yaptığı binanın ya da diktiği ağacın kıymetinin, gasp ettiği arazinin kıymetinden daha fazla olması halinde, araziyi gasb eden arazi sahibine değerini tazminat olarak ödemek hakkına sahiptir. (Bk. Dr. Vehbe ez-Zuhayli, ***el-Fıkhu'l-İslami,*** V, 731, v.d)

(3) ***Ebû Dâvud,*** Harâc ve İmare 37.

(4) ***Ebû Dâvud ve Muvâtta,*** aynı yerler.

(5) Zekeriyyâ b. Yahyâ el-Mısrî diye bilinen bir fakihtir.

(6) ***Ebû Dâvud,*** Harâc ve İmare 37.

dene yapılacak uygulamada muhayyer bırakılır. Dilerse, sökülmüş halleriyle kıymetlerini ödeyerek bunları kendi arazisinde alıkoyar, dilerse de bunların arazisinden sökülmesini ister. Sökme ücreti de gasb edene aittir.

Dârakutnî, Hz. Aişe'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Her kim bir topluluğa ait yerde izinleri ile bina yapacak olursa, ona o binanın kıymeti verilir. İzinleri olmaksızın bina yapacak olursa, o takdirde o yaptığını yıkar." (1)

İlim adamlarımız derler ki: Ona yaptığının kıymetinin veriliş sebebi, menfaatine malik olduğu bir yerde bina etmiş olmasıdır. Bu da şuna benzer: Bir kimse, şüpheye mebni olarak bir yerde bina yapsa yahut ağaç dikse, onun bir hakkı vardır. Eğer mal sahibi dilerse mevcut haliyle bu yaptığı binanın yahut diktiği ağaçların kıymetini öder. Şayet mal sahibi bunu kabul etmeyecek olursa, bina yapan yahut ağaç dikene: Sen buna arazisinin çıplak olarak kıymetini öde, denir. Şayet o da bunu kabul etmezse, ikisi de ortak olurlar. İbnü'l-Macişûn der ki: Onların ortaklığı şöyle açıklanır: Evvela araziye çıplak olarak kıymet biçilir. Sonra mamur haliyle ona kıymet biçilir. Bu imar dolayısıyla çıplak araziye nisbetle kıymetindeki artış kadar bu işleri yapan kişi orada arazi sahibine o oranda ortak olur. Dilerlerse paylaştırırlar, dilerlerse olduğu gibi (paylaştırmaksızın aynı oranda alıkorlar). İbnü'l-Cehm der ki: Şayet arazi sahibi, arazide yapılan imarın kıymetini ödeyip arazisini alacak olursa, buna karşılık bu imar üzerinden geçen yılların kirasını almak hakkını elde eder.

İbnü'l-Kasım ve başkalarından rivayet olunduğuna göre ise, bir kimse başkasına ait arazide onun izniyle bina yapacak olsa, sonra da bu bina sahibi o binayı oradan kaldırmak istese, arazi sahibi o kişiye binasının dökülmüş (enkaz) halindeki kıymetini öder. Birinci görüş ise, Hz. Peygamber'in: "Ona binanın kıymeti verilir" buyruğu dolayısıyla daha sahihtir. Fukahânın çoğunluğu da bu görüştedir. Murdarın çokluğu imrendirmesin.

Yüce Allah'ın: **"Murdarın çokluğu hoşuna gitse de"** buyruğunda hitabın Peygamber (sav)'a yönelik olmakla birlikte, maksadın onun ümmeti olduğu söylenmiştir. Çünkü Peygamber (sav) "murdar"dan hoşlanmaz. Maksadın, Peygamber (sav)'ın bizzat kendisi olduğu da söylenmiştir. Murdardan hoşlanması ise, onun kâfirlerin ve haram malın çokluğunu, buna karşılık mü'minlerin ve helal malın azlığını görmesinden dolayı hayrete düşmesi demektir.

"Şimdi ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz" bu buyruğuna dair açıklamalar, daha önce (benzer buyruklarda) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Dârakutni*, IV, 243. Hadisin senedinde güvenilmeyen bir râvi vardır. (Ebu't-Tayyib Muhammed âbâdî'nin hadis ile ilgili ta'likinden)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ ۚ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ ۚ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾ قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾

101- Ey iman edenler! Size açıklanınca üzüleceğiniz bir takım şeyleri sormayınız. Şayet onları Kur'ân'ın indirildiği sırada sorarsanız, size açıklanır. Allah onu affetti. Allah mağfiret edendir, ceza vermede acele etmeyendir.

102- Sizden önce de bir kavim onları sordu, sonra da onları inkar eden kimseler oldular.

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı on başlık halinde sunacağız:

1. Âyetin Nüzul Sebepleri:

-Lafız Buharî'nin olmak üzere- Buharî, Müslim ve başkalarının Enes'den rivâyetlerine göre, Enes şöyle demiştir: Adamın birisi, Ey Allah'ın Peygamberi, benim babam kim? diye sormuş, Hz. Peygamber: "Baban filandır" deyince, yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler! Size açıklanınca üzüleceğiniz bir takım şeyleri sormayınız"** âyeti nâzil oldu. Yine Buharî Enes'den, Peygamber (sav)'dan rivayetine göre, hadiste şu ifadeler de vardı: "Allah'a yemin ederim, bana her ne hakkında soru sorarsanız, bu yerimde bulunduğum sürece mutlaka size ona dair haber vereceğim (iç yüzünü anlatacağım)." Bunun üzerine bir adam yerinden kalkıp: Ey Allah'ın Rasulü, benim gireceğim yer neresidir? diye sorunca, Hz. Peygamber: "Ateştir" diye cevap verdi. Bunun üzerine Abdullah b. Huzafe kalkıp şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü, benim babam kimdir?. Hz. Peygamber: "Baban Huzafe'dir" dedi ve (Enes) hadisin geri kalan kısmını zikretti. (1)

İbn Abdi'l-Berr der ki: Abdullah b. Huzafe, erken dönemlerde İslâma girmiş, Habeşistan'a ikinci hicrette bulunanlar arasına katılmış ve Bedir'de hazır bulunmuştu. Bir dereceye kadar şakacı bir kimseydi. Rasulullah (sav)'ın,

(1) Her iki rivâyet için: ***Buhârî,*** Tefsir 5. sûre 12, Deavât 35, Fiten 15, İ'tisam 3; ***Müslim*** Fedâil 134, 135; ***Tirmizî*** Tefsir 5. sûre 16; ***Müsned,*** III 206, 254.

mektubunu Kisra'ya iletmek üzere gönderdiği elçisi idi. Ey Allah'ın Rasulü, benim babam kimdir diye sorunca, O da: "Baban Huzafe'dir" diye cevap vermişti. Annesi ise ona şöyle demişti: Ben, anne-babasına karşı senden daha kötü davranan bir evlat görmedim. Senin annenin cahiliye dönemi kadınlarının yaptıklarını da yapmamış olacağından emin mi oldun? O takdirde herkesin gözü önünde anneni rezil edecektin. Bunun üzerine Abdullah şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, eğer babamın siyahi bir köle olduğunu söylemiş olsaydın, ben de onu babam diye bilecektim.

Tirmizî ve Dârakutnî de Ali (r.a)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedirler: Şu: *"Ona yol bulabilenlerin, o evi haccetmeleri Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır"* (Âl-i İmran, 3/97) âyeti nazil olunca, Ey Allah'ın Rasulü, her yıl mı? diye sordular. Hz. Peygamber sustu. Yine her yıl mı diye sordular. Hz. Peygamber bu sefer: "Hayır, ama evet demiş olsaydım, elbette (her yıl) farz olacaktı. "Bunun üzerine yüce Allah: **"Ey iman edenler, size açıklanınca üzüleceğiniz bir takım şeyleri sormayınız..."** âyeti sonuna kadar nazil oldu. (1) Lafız Dârakutnî'nindir.

Buharî'ye bu hadis hakkında sorulmuş, o da şu cevabı vermiş: Hasen bir hadistir. Ancak mürseldir. (Çünkü hadisi, Hz. Ali'den rivayet eden) Ebu'l-Bahteri Hz. Ali'ye yetişmemiştir. Asıl adı da Saiddir.

Yine bu hadisi, Dârakutnî, Ebu İyâd"dan, o, Ebu Hureyre'den şöylece rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Ey insanlar! üzerinize hac (farz) yazılmıştır." Bir adam kalkıp şöyle dedi: Her yıl mı Ey Allah'ın Rasulü. Hz. Peygamber ondan yüz çevirdi. Adam tekrar her yıl mı Ey Allah'ın Rasulü diye sorunca, Hz. Peygamber: "Bunu kim sordu?" diye sorunca, filan, kişi dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Nefsim elinde olana yemin ederim, eğer evet diyecek olsam farz olurdu. Farz olsaydı, siz bunu yerine getiremezdiniz. Getiremeyince de şüphesiz küfre sapardınız." Bunun üzerine yüce Allah: **"Ey iman edenler, size açıklanınca üzüleceğiniz birtakım şeyleri sormayınız"** âyetini indirdi. (2)

Hasan-ı Basrî de bu âyet-i kerime hakkında şöyle demiştir: Peygamber (sav)'a, yüce Allah'ın affetmiş olduğu cahiliyyeye ait bir takım işler hakkında soru sordular. Halbuki, yüce Allah'ın affettiği şeyler hakkında soru sormanın bir anlamı yoktu.

Mücahid de İbn Abbas'dan rivayet ettiğine göre, bu âyet-i kerime, Rasulullah (sav)'a, Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm hakkında soru soran bir topluluk hakkında nazil oldu. Bu aynı zamanda Said b. Cübeyr'in de görüşüdür.

(1) *Tirmizi*, Hacc 5, Tefsir 5. sûre 15; *İbn Mâce*, Menâsik 2; *Müsned* I, 113; *Dârakutnî*, II, 280-281.
(2) Dârakutnî, II, 282.

Nitekim şöyle demektedir: Bundan sonra yüce Allah'ın: ***"Allah, Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm diye birşey*** (meşru) ***kılmamıştır"*** (el-Maide, 5/103) diye buyurduğunu görmüyor musun?

Derim ki: Sahih ve müsned (senedinde kopukluk olmayan) rivayetlerde yeterlilik vardır. Âyet-i kerimenin, hepsine cevap olmak üzere inmiş olması da muhtemeldir. O takdirde bu sorulan sorular, zaman itibariyle birbirlerine yakın dönemlerde sorulmuş olmalıdır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

(Şeyler) anlamına gelen, (أشياء) kelimesi, "ef'âl" veznindedir. Bu kelime gayr-i munsarıftır. Çünkü (hamr'a) kelimesine benzemektedir. Bu açıklama el-Kisaî'ye aittir. Bu kelimenin vezninin (أفعلاء) olduğu da söylenmiştir. (هيّن وأهوناء) Kelimesinin tekil ve çoğulu gibi. Bu açıklama ise el-Ferrâ ve el-Ahfeş'den nakledilmiştir. Bunun küçültme ismi ise, (أشيّاء) diye yapılır. el-Mâzinî der ki: Bu kelimenin küçültme isminin; (شُيَيّات) diye gelmesi gerekir. Nitekim, (أصدقاء) : Arkadaşlar kelimesinin küçültme ismi müennes olarak; (صُدَيْقات) şeklinde, müzekker olarak da; (صُدَيْقون) diye gelir.

2. Yasaklanan Çokça Soru Sormanın Mahiyeti:

İbn Avn der ki: Ben Nâfi'e, yüce Allah'ın: **"Size açıklanınca üzüleceğiniz bir takım şeyleri sormayınız"** buyruğu hakkında sordum da şu cevabı verdi: O andan bu yana çokça soru sormak hâlâ hoşlanılmayan bir şeydir.

Müslim de el-Muğire b. Şu'be'den, Rasulullah (sav)'ın şu buyruğunu rivayet etmektedir: "Muhakkak Allah, annelere kötü davranmayı, kız çocukları diri diri gömmeyi, vermeniz gerekeni vermeyip, istememeniz gerekeni de istemeyi haram kıldı. Sizin için üç şeyi de hoş görmedi: Kîl-u kal'i (boş sözler söylemeyi), çokça soru sormayı ve malı boşu boşuna zayi etmeyi." (1)

Birçok ilim adamı da şöyle demiştir: "Çokça soru sormak" ile kastettiği, işi yokuşa sürmek için ve fıkhî meselelere dair zorlanarak meydana gelmedik hususlar ile ilgili soru sormak için kendisini zorlamak, şaşırtıcı sorular sormak ve meselelerden yeni yeni meseleler türetmek suretiyle hükümleri hakkında soru sormaktır. Selef ise, bunu hoş görmez ve böyle bir işi mükellef kılındığımız işlerden görmezler ve şöyle derlerdi: Olay meydana gelecek olursa, bu hususta kendisine soru sorulana (uygun cevap vermesi için) muvaffakiyet verilir.

Malik der ki: Ben, bu şehir halkına yetiştim. Yanlarında Kitap ve sünnetten başka ilim yoktu. Bir olay meydana geldi mi, şehir valisi hazır bulunan ilim adamlarını o mesele için bir araya getirirdi. İttifakla kabul ettiklerini uy-

(1) ***Buhârî,*** Rikaak 22, Edeb 6, İstikrâz 19; ***Müslim,*** Akdiye 14; ***Dârimî*** Rikaak 38; ***Müsned,*** IV, 246, 254, 255.

gulamaya koyardı. Sizler ise çokça soru soruyorsunuz. Halbuki Rasulullah (sav) bunlardan hoşlanmamıştı.

Şöyle de denilmiştir: Çokça soru sormaktan kasıt, insanlardan ısrarla ve kendi mal ve servetini çoğaltmak kastı ile, çokça mal ve ihtiyacı olan şeyleri isteyip dilenmektir. Malik de bu görüşü ifade etmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Çokça soru sorulmaktan maksat, insanların saklı kalması gereken yönlerinin açığa çıkmasına, hoşlarına gitmeyen hallerine muttali olunmasına götürecek şekilde insanların çeşitli durumlarına dair ve fayda vermeyen hususlarda soru sormaktır. Bu ise, yüce Allah'ın şu buyruğuna benzemektedir: *"Birbirinizin kusurunu araştırmayın, kiminiz kiminizin gıybetini de yapmasın."* (el-Hucurât, 49/12)

İbn Huveyzimendâd der ki: İşte bundan dolayı mezhebimize mensub kimi ilim adamları şöyle demişlerdir: Ona bir yemek ikram edilecek olursa, bu nereden gelmiştir; yahut ona satın almak üzere bir şey gösterilirse, bu nereden diye sormaz, müslümanların işlerini selamet ve sıhhat esası üzere yorumlamaya çalışır.

Derim ki: Uygun olan, hadisi umumu üzere alıp yorumlamaktır. O takdirde hadis, bütün bu hallerin tümünü kapsar. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3. Soru Sorma Yasağının Kapsamı:

İbnü'l-Arabî der ki: Gafillerden bir topluluk, bu âyet-i kerimeye yapışarak, meydana gelmedikçe olaylar hakkında soru sormanın haram olduğuna inanmıştır. Oysa durum böyle değildir. Çünkü bu âyet-i kerime, hakkında soru sormanın yasaklandığı şeyin, verilen cevaptan dolayı hoşlanılmaması haliyle ilgili olduğunu açıkça ifade etmektedir. Oysa, bulunulan zamanda karşılaşılan meselelere cevap vermenin kötü ve hoşa gitmeyecek bir tarafı yoktur. O bakımdan bu iki durum birbirinden farklıdır.

Derim ki: "Gafillerden bir topluluk inanmaktadır" şeklindeki ifadesi bir dereceye kadar çirkindir. Çünkü ona yakışan: "Kimisi ise, olaylar ile ilgili soru sormayı haram görmüştür" şeklinde bir ifade kullanması idi. Fakat o, burada da adeti üzere bir ifade kullanmıştır. Ona yakışan, daha uygun olan, dememizin sebebine gelince, seleften bir topluluk, bu gibi hallerle ilgili soru sormaktan hoşlanmazdı. Ömer b. el-Hattab (r.a) olmadık şeyler hakkında soru soran kimseleri lanetlerdi. Bunu, Darimî Müsned'inde zikretmiştir.[1]

Yine Darimî, ez-Zührî'den şöyle dediğini nakletmektedir: Bize ulaştığına göre ensardan olan Zeyd b. Sabit, bir mesele hakkında kendisine soru sorul-

(1) *Dârimî*, Mukaddime 18, hadis no: 123.

du mu: Böyle bir şey oldu mu diye sorarmış. Şayet ona: Evet oldu derlerse, o takdirde o mesele hakkında bildiğine göre hadis nakledermiş. Şayet, hayır öyle bir şey olmadı diyecek olurlarsa, bunu oluncaya kadar bırakın dermiş. (1)

Yine Dârimî, Ammâr b. Yâsir'den, kendisine sorulan bir mesele hakkında şöyle demiş olduğunu senediyle kaydetmektedir: Henüz böyle bir şey oldu mu? Onların, hayır demeleri üzerine: Oluncaya kadar bizi bırakınız. Eğer, böyle bir şey olursa, o takdirde sizin için o meselenin üzerine gideriz demiştir. (2)

Yine Darimî der ki: Bize, Abdullah b. Muhammad b. Ebi Şeybe anlattı, dedi ki: Bize, İbn Fudayl'ın Ata'dan naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiş: Ben, Rasulullah (sav)'ın ashabından daha hayırlı bir topluluk görmedim. Ona, vefat ettiği vakte kadar yalnızca onüç mesele hakkında soru sordular. Ve bunların hepsi Kur'ân-ı Kerimdedir. ***"Sana haram ay hakkında soru sorarlar"*** (el-Bakara, 2/217); ***"Sana ay hali hakkında soru sorarlar"*** (el-Bakara, 2/222) ve benzerleri bunlar arasındadır. Onlar ancak kendilerine faydalı olan şeyler hakkında soru sorarlardı. (3)

4. Günümüzde Soru Sormanın Hükmü:

İbn Abdi'l-Berr der ki: Bugün soru sormaktan dolayı haram ve helâle dair herhangi bir hükmün ineceğine dair korkulmamaktadır. Buna göre, bir kimse ilme arzusu ve bilgisizliğini gidermek isteği, dinî bakımdan bilinmesi gereken bir hususa dair konuyu anlamak hakkında soru soracak olursa, bunda bir mahzur yoktur. Çünkü, cahilliğin devası soru sormaktır. Kim de işi yokuşa sürmek ve bilgisini artırmak kastı ya da öğrenmek amacı olmaksızın soru soracak olursa, işte az da olsa, çok da olsa soru sorması helal olmayan budur.

İbnü'l-Arabî der ki: İlim adamına yakışan, delilleri geniş geniş açıklayan, deliller üzerinde düşünme ve kıyas yollarını açıklayıp, ictihadın ön bilgilerini elde etmek, hüküm çıkarmaya yardımcı olacak araçları hazırlamakla uğraşmak olmalıdır. Böyle birisine herhangi bir mesele arz edilecek olursa, o mesele uygun bir yolla araştırılır, bulunabileceği yerlerde tetkik edilir, Allah da onun doğru hükmü bulması için önünde kapıları açar.

5. Âyet-i Kerimenin Anlaşılması

Yüce Allah'ın: **"Şayet onları Kur'ânın indirildiği sırada sorarsanız, size**

(1) *Dârimî*, Mukaddime 18, hadis no: 124.
(2) *Dârimî*, Mukaddime 18, hadis no: 125.
(3) *Dârimî*, Mukaddime 18, hadis no: 127.

açıklanır" buyruğunda bir kapalılık vardır. Çünkü, âyetin baş tarafında soru sormak yasaklanırken, daha sonra: **"Şayet onları Kur'ân'ın indirildiği esnada sorarsanız size açıklanır"** diye buyurularak soru sormak onları mübah kılınmaktadır.

Bununla ilgili olarak şöyle denilmiştir: Buyruk, eğer ihtiyaç duyulan başka şeyler hakkında soru soracak olursanız... demektir. Burada muzaf hazf edilmiş bulunmaktadır. Bunun böyle bir hazf olduğu takdiri kabul edilmeksizin doğru olarak anlaşılması mümkün değildir. el-Cürcanî der ki: **"Onları"** buyruğundaki zamir, başka şeylere racidir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Andolsun Biz, insanı süzülmüş bir çamurdan yarattık."*** (el-Mu'minun, 23/12) Burada insandan kastedilen Hz. Adem'dir. Daha sonra gelen: ***"Sonra onu bir nutfe kılıp..."*** (el-Mu'minun, 23/13) buyruğunda da kastedilen Âdem'in oğullarıdır. Çünkü Adem (a.s) sağlam bir yerde bir nutfe olarak yaratılmamıştır. Fakat, Âdem'in kendisi olan insan sözkonusu edilmesi onun gibi bir insandan söz edildiğine, delalet etmektedir. Bu, halin karînesi ile bilinmiş olmaktadır. Buyruğun anlamı buna göre şöyle olur: Eğer sizler, Kur'ân-ı Kerim'in indirildiği sırada birtakım şeyler ile ilgili olarak, helal, haram veya herhangi bir hüküm hakkında soru soracak olursanız ya da durumunuz bir şeyin açıklanmasını gerektirecek olursa, işte böyle bir durumda soru sorduğunuz takdirde size bunlar açıklanır.

Böylelikle bu buyruğunda yüce Allah, bu kabilden soru sormayı mübah kılmıştır. Bunun örneği de şudur: Şanı yüce Allah, boşanmış kadının, kocası ölmüş kadının ve hamile kadının iddetini beyan etmekle birlikte, ne ay hali olan, ne de hamile olan kadının iddeti sözkonusu edilmemiştir. Onlar da buna dair soru sorunca, yüce Allah'ın şu buyruğu nazil olmuştur: ***"Ay halinden kesilmiş olanlarla, asla ay hali olmayanların iddeti ise..."*** (et-Tahrim, 65/4) Buna göre yasak, hakkında soru sorma ihtiyacı duyulmayan şeyler hakkındadır. Açıklanmasına ihtiyaç duyulan şeyler hakkında soru sormanın yasaklanması sözkonusu olmamıştır.

6. Allah'ın Affettikleri:

Yüce Allah'ın: **"Allah onu affetti"** buyruğunda kastedilen, onların geçmişte sordukları sorulardır. Burada affedilenlerin, cahiliyye ile ilgili ve o kabilden olup, haklarında soru sordukları şeyler olduğu da söylenmiştir. "Affetme"nin, terketmek anlamına olduğu da söylenmiştir. Yani, Allah onları ne helâl, ne de harama dair birşey bildirmeksizin oldukları gibi bırakmıştır. Bunlar, affolunmuş şeyler olduğundan dolayı bunları araştırmayınız. Olur ki, bunlara dair hüküm size açıklanacak olursa, sizin hoşunuza gitmez.

Ubeyd b. Umeyr şöyle dermiş: Muhakkak Allah, helâl ve harama dair hükümler indirmiştir. Helâl kıldığı şeyi siz de helâl biliniz. Haram kıldığı şeylerden uzak durunuz. Bunlar arasında da bazı şeyleri helâl, ya da haram kılmaksızın bırakmıştır. Bu da Allah'tan bir aftır (Hükmü açıklanmadan bırakılmış olan şeylerdir). Daha sonra da bu âyet-i kerimeyi okurmuş.

Dârakutnî de Ebû Sa'lebe el-Huşenî'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Muhakkak yüce Allah, bir takım farzlar farz kılmıştır. Onları kaybetmeyiniz. Bazı haramları haram kılmıştır, onları da çiğnemeyiniz. Bir takım hadler belirlemiştir. Onları aşmayınız. Bazı şeyler hakkında unutma sebebiyle olmayarak hiçbir şey söylememiştir. Siz de onları araştırmayınız." (1)

Buna göre, buyrukta takdim ve tehir vardır. Yani, yüce Allah'ın açıklamadan bıraktığı, sözkonusu etmeksizin haklarında herhangi bir hüküm vermediği, ama size açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek bir takım şeylere dair soru sormayınız.

Şöyle de denilmiştir: İfadede takdim de yoktur, tehir de. Aksine, anlamı şöyledir: Allah sizin geçmişe dair sorduğunuz soruları affetmiştir. Peygamber (sav), bunlardan hoşlanmamış olsa dahi. Artık benzeri şeyleri tekrar sormaya kalkışmayınız.

Buna göre, yüce Allah'ın: **"Onu"** buyruğundan kasıt, daha önce de açıkladığımız gibi, soru sormayı, yahut sorular sormayı affetti, demek olur.

7. Öncekilerin Sordukları Sorulara Aldıkları Cevaplara Karşı Tavırları:

Yüce Allah: **"Sizden evvel de bir kavim onları sordular. Sonra da onları inkâr eden kimseler oldular"** buyruğu ile, bizden önce bunun gibi birtakım âyetler hakkında soru sormuş, (ya da mucizeler istemiş) bir topluluktan haber vermektedir. Bu topluluk, istekleri yerine getirilip, hükümleri üzerlerine farz kılındığı halde onları inkâr ettiler ve: Bunlar Allah'tan değildir dediler. Salih kavminin dişi deve mucizesini istemeleri, bu Hz. İsa'nın arkadaşlarının gökten bir sofra indirilmesini istemeleri bu kabilindendir. İşte bu da geçmiş ümmetlerin yaptıklarının benzerini yapmaktan bir sakındırmadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

8. Gereksiz Soruyu Yasaklayan Bu Âyet-i Kerime İle Bilenlere Soru Sormayı Emreden Buyrukların Anlaşılması:

Birisi dese ki: Burada sözünü ettiğiniz soru sormanın mekruhluğu ile bu-

(1) *Dârakutnî*, IV, 184.

nun yasaklanmış olması iddiasına, yüce Allah'ın: ***"Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorunuz"*** (en-Nahl, 16/43 ve el-Enbiyâ, 21/7) buyrukları ile tearuz (çelişki) gibi halindedir.

Buna şöyle cevap verilir: Allah'ın kullarına vermiş olduğu bu emir, onlar için gereğince amel etmelerinin vacip olduğu kesinleşmiş ve sabit olmuş şeylerdir. Yasak ise, yüce Allah'ın onları yerine getirmekle kullarının kendisine ibadet etmelerini istemediği ve Kitabında da sözkonusu etmediği şeylerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

9. Bir Kişi, Hakkında Soru Sorduğu İçin Bir İşin Haram Kılınması:

Müslim'in rivayetine göre, Âmir b. Sa'd, babasından Sa'd b. Ebî Vakkas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Müslümanlar arasında günahı en ağır olan müslüman kişi, müslümanlara haram kılınmamış bir şey hakkında soru sorup da, onun bu soru sorması dolayısıyla onlara o şeyin haram kılınmasına sebep teşkil edendir." (1)

el-Kuşeyrî Ebû Nasr der ki: Eğer el-Aclanî (hanımın zinası hakkında) soru sormamış olsaydı, lian sabit olmazdı.

Ebu'l-Ferec el-Cevzî de şöyle demektedir: Bu, birşey hakkında işi yokuşa sürmek ve boşla iştigal etmek için soru sorup bu kötü maksadı dolayısıyla hakkında sorduğu şeyin haram kılınması ile cezalandırılan kimse hakkında hamledilir. Bu durumda haram kılınan şey ise, herkes hakkında umumi bir hüküm halini alır.

10. Kaderiye'nin Bir İddiası ve Cevabı:

İlim adamlarımız derler ki: Yüce Allah bir şeyi bir başka şey için ve başka bir şey sebebiyle yapar şeklindeki iddialarına Kaderiye'nin bu hadisi herhangi bir şekilde delil gösterebilmelerine imkân yoktur. Çünkü yüce Allah bundan münezzehtir. Şüphesiz O, herşeye gücü yetendir. O, herşeyi bilendir. Aksine, sebep ve gerekçe dahi O'nun fiillerindendir. Fakat, kaza ve takdir, hakkında soru sorulan şeyi o hususta soru sorma vaki olduğu zaman haram kılmak şeklinde cereyan etmiştir. Yoksa o soru bu haram kılmayı gerektirdiği ve ona bir gerekçe olduğu için değildir. Bunun benzeri ise, pek çoktur. Üstelik: ***"O, yaptıklarından dolayı sorumlu olmaz. Halbuki, onlar sorulurlar."*** (el-Enbiya, 21/23)

(1) ***Buhârî,*** İ'tisam 3; ***Müslim,*** Fedâil 132, 133; ***Ebû Dâvud,*** Sünne 6; ***Müsned,*** I, 176, 179.

مَاجَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَآئِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ ۙ وَلَٰكِنَّ
الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ۖ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾

103. Allah, Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm diye bir şey (meşrû) **kılmamıştır. Fakat o kâfirler Allah'a yalan söyleyip iftira ediyorlar. Onların pek çoğunun da aklı ermez.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1. Allah, Bu Gibi Şeyleri Meşrû Kılmamıştır:

Yüce Allah'ın: "(مَا جَعَلَ اللَّهُ): **Allah... kılmamıştır"** buyruğunda yer alan (جعل): Kıldı, kelimesi burada "adını koydu" anlamındadır. Nitekim yüce Allah: "(إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا): ***Muhakkak Biz onu Arapça bir Kur'ân kıldık"*** (ez-Zuhruf, 43/3) buyruğundaki "kılmak" adını koymak demektir. Yani Biz, onu Arapça bir Kur'an diye adlandırdık. Bu âyet-i kerimedeki anlamı ise: Allah bu gibi adlar koymamıştır ve böyle bir hüküm teşrî buyurmamıştır, şer'an de bunlarla kullarının kendisine ibadet etmelerini istememiştir. Şu kadar var ki O, bunların olacağını bilerek, bu hususta kaza olarak bunu tayin etmiş, kudret ve iradesiyle bunu yaratıp var etmiştir. Çünkü yüce Allah, hayır olsun şer olsun, fayda olsun zarar olsun, itaat olsun masiyet olsun, herşeyin yaratıcısıdır.

2. Bahîre, Sâibe ve Diğerleri:

Yüce Allah'ın: "(مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ): **Bahîre, Sâibe...."** buyruğundaki (مِنْ) edatı zaiddir.

Bahîre, mef'ul anlamında faîle veznindedir. Bu da Natîha ve Zebîha (tos vurulmuş ve boğazlanmış) kelimeleri veznindedir.

Sahih (i Buharî)'de, Said b. el-Müseyyeb'den şöyle dediği nakledilmektedir: Bahîre, tağutlar (putlar) için sütü alıkonulan demektir. İnsanlardan kimse bu gibi hayvanları sağamıyordu. Sâibe ise, ilahları adına serbest bıraktıkları davarlardı. (1)

Şöyle de denilmiştir: Bahîre, sözlükte kulağı yarık dişi deve demektir. (بَحَرتُ أذن الناقة) sözü, ben, dişi devenin kulağını genişçe yardım, demektir. Bu şekildeki deveye de Bahîra ve Mebhûra denilir. Bu şekilde bir yarık aç-

(1) ***Buhârî,*** Menakıb 9, Tefsir 5, sûre 13; ***Müslim,*** Cennet 51.

mak onun serbest bırakıldığına alâmet teşkil ediyordu. İbn Sîde der ki: Denildiğine göre Bahîre, çobansız, serbest bırakılan deve demektir. Aynı şekilde sütü çok bol dişi deveye de Bahîra denilmektedir.

İbn İshâk der ki: Bahîra, Sâibe diye bilinen dişi devenin dişi yavrusudur. Sâibe ise, arada erkek yavrulamaksızın ardı arkasına on dişi yavrulayan devedir. Böyle bir devenin sırtına binilmez, tüyü koparılmaz ve sütü -misafir dışında- içilmezdi. İşte bundan sonra yine dişi yavrusu olursa, o yavrunun da kulağı yarılır, annesi ile birlikte serbest bırakılır, sırtına binilmez, tüyü alınmaz, misafir müstesnâ kimse onun sütünü içmezdi. Annesine yapılan ona da yapılırdı. Buna göre Bahîra, Sâibe diye bilinen devenin yavrusudur.

Şâfiî de der ki: Dişi deve, beş tane dişi yavrulayacak olursa, kulağı kesilir ve artık o haram ilan edilirdi. Şair der ki:

محرّمة لا يَطعم الناس لحمها ولا نحن في شيء كذاك البحائر

"O, haram kılınmıştır. İnsanlar onun etinin tadına bakmaz
Biz de aynı durumdayız, Bahîralar da böyledir."

İbn Uzeyz de der ki: Bahîra şudur: Eğer bir dişi deve, beşincisi erkek olmak üzere beş tane yavru doğurursa, bu erkek yavruyu boğazlarlar, erkekler kadınlar ondan yerlerdi. Şayet beşincisi dişi olursa, o yavrunun kulağını yararlardı. Bu durumda o yavrunun eti de sütü de kadınlara haram olurdu. -İkrime de böyle demiştir,- Bu dişi yavru öldü mü, ölüsü kadınlara da helâl olurdu.

Sâibe'ye gelince bu, kişinin mesela Allah kendisini hastalığından kurtaracak yahut da evine selâmetle vardıracak olursa, böyle bir iş yapacağına dair yapılan bir adak ile serbest bırakılan erkek devedir. Bu gibi develerin otlamalarına, su içmelerine engel olunmaz ve kimse de sırtlarına binmezdi. Ebu Ubeyd de böyle açıklamıştır. Şair de der ki:

وسائبة لله تَنْمِي تَشكُّراً إن اللّهُ عافى عامراً أو مُجاشِعا

"Ve bir Sâibe ki, Allah için yayılıp gelişecek
Eğer Allah Âmir'e veya Mücâşi'a afiyet verirse."

Deve dışındaki davarları da Sâibe olarak bıraktıkları olurdu. Bir köleyi Sâibe bırakmaları halinde, onun üzerinde kimsenin velâ hakkı olmazdı.

Sâibe'nin üzerinde herhangi bir yular bulunmaksızın, çobansız olarak

serbest bırakılmış dişi deve demek olduğu da söylenmiştir. Bu kelime mef'ul anlamında fail veznindedir. "(عيشة راضية): Razı (olunan) bir hayat" tabiri gibi ki, bu da mef'ul anlamını vermektedir. Bu anlamıyla Sâibe (سابت الحيةوانسابت): Yılan serbestçe dolaştı tabirinden alınmıştır. Şair der ki:

عـقـرتم نـاقـة كـانـت لـربّي وسـائـبـةً فقـومـوا لـلعـقـاب

"Siz, Rabbim için Sâibe kılınmış bir dişi deveyi kestiniz
Haydi ceza için ayağa kalkınız."

Vasîle ile **Hâm**'a gelince; İbn Vehb der ki: Malik dedi ki: Cahiliyye dönemi insanları deve ve koyunları azad eder ve onları serbest bırakırlardı. (Sâibe yaparlardı) Hâm ise, yalnızca deveden olurdu. Erkek devenin dişiler üzerine aşırılması bitti mi, üzerine tâvus kuşları tüylerinden bırakırlar ve onu serbest bırakırlardı. Vasîle ise, ardı ardına dişi yavrulayan koyunlardan olurdu. Bu koyunları da serbest bırakırlardı.

İbn Uzeyz der ki: Vasîle koyundan olurdu. Yine İbn Uzeyz der ki: Koyun, yedi defa yavruladı mı, yavrularına bakarlardı. Eğer yedincisi erkek ise, kesilir ve erkeklerle kadınlar müştereken ondan yerlerdi. Eğer dişi ise, diğer koyunlar arasına katılırdı. Şayet yedinci doğumu erkek ve dişi birlikte (ikiz) ise, bu dişi yavru erkek kardeşine yetişti, derler ve bu durumu dolayısıyla kesilmezdi. Ancak, bu dişi yavrunun eti kadınlara haram olduğu gibi, yine o dişi yavrunun sütü de kadınlara haram olurdu. Bu iki yavrudan birisi ölecek olursa, o yavruyu erkekler ve kadınlar da müştereken yerlerdi. Hâmî ise, yavrusunun yavrusunun sırtına binilecek hale gelen erkek devedir.

Şair der ki:

حَماها أبـو قابُـوسَ في عزِّ مُلْكـه كما قد حَمَى أولادَ أولادِه الفحلُ

"Ebû Kâbus himaye etti onu. Sahip olduğu şeylerin en kıymetlileri arasında;
Tıpkı erkek devenin yavrularının yavrularını himaye etmesi gibi."

Şöyle de denilmektedir: Eğer, o erkek devenin sulbünden on batın dünyaya gelirse; bu kendi sırtını himaye etti, derler ve ne sırtına binilir, ne de herhangi bir otlakta otlaması, ne de bir sudan içmesine engel olunurdu.

İbn İshâk der ki: Vasîle, aralarında erkek olmaksızın ardı arkasına beş batında on tane dişi yavru yapan koyundu. O vakit, bu vasletti, denilir. Ar-

tık, bundan sonra o koyunun yavruları, yalnızca erkeklerine ait olur, kadınlara onlardan birşey verilmezdi. Ancak, bunlardan birisi ölecek olursa, erkekleri de kadınları da onlardan müştereken yerlerdi.

3. Davarlara Dair Bu Hükümlerin Ortaya Çıkması ve Allah'ın Şeriatine Aykırı Hüküm Koymak:

Müslim, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ben, Huzaalı Amr b. Amir'i cehennemde bağırsaklarını sürüklerken gördüm. Sâibeleri ilk olarak serbest bırakan o olmuştu." (1) Bir başka rivayette de şöyle denilmektedir: "Şu Kâ'b oğullarına mensub Amr b. Luhay b. Kamia b. Hindif'i cehennemde bağırsaklarını sürüklerken gördüm" denilmektedir. (2)

Ebu Hureyre de rivayetle der ki: Rasulullah (sav)'ı Eksem b. el-Cûn'a şöyle derken dinledim: "Ben, Amr b. Luhay b. Kamia b. Hindif'i cehennem'de bağırsaklarını sürüklerken gördüm. Ne senden daha çok ona benzeyeni, ne ondan sana daha çok benzeyeni gördüm." Eksem: Ey Allah'ın Rasulü, ona benzemenin bana zarar vereceğinden korkarım deyince, şöyle buyurdu: "Hayır, sen bir mü'minsin. O ise bir kâfirdi. Çünkü o, İsmail'in dinini ilk değiştiren, Bahîra'nın kulağını ilk yaran, Sâibe'yi ilk serbest bırakan, Hâmi'nin sırtına binilmez diyen ilk kişidir." (3) Bir diğer rivayette de şöyle denilmektedir: "Ben onu, kısa boylu, gür saçlı, saçları kulaklarının yumuşaklarına kadar varan bir kişi olarak cehennemde bağırsaklarını sürüklerken gördüm."

İbnü'l-Kasım'ın ve ondan başkalarının Malik'ten, onun Zeyd b. Eslem'den, onun da Ata b. Yesar'dan rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "O, cehennem halkını kokusu ile rahatsız eder." Bu hadis ise görüldüğü gibi mürseldir, bunu da İbnü'l-Arabî nakletmektedir. (4)

Bunları ilk olarak ortaya çıkartanın Cunade b. Avf olduğu da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bu konudaki sahih rivayetler ise yeterlidir.

İbn İshâk'ın rivayetine göre, putların dikiliş ve İbrahim (a.s)'ın dininin değiştirilmesinin sebebi, Amr b. Luhay'dır. Mekke'den Şam'a gitmişti. el-Belka toprakları içerisinde kalan Meâb'a da gitti. O günlerde orada, İmlık -İmlâk da denilir- b. Lâvit b. Sâm b. Nûh soyundan gelen Amâlikalılar yaşamaktaydı. Onların putlara taptıklarını görünce, onlara: Sizin taptığınızı gör-

(1) ***Müslim,*** Cennet 51; ***Müsned,*** II 275

(2) ***Müslim,*** Cennet 50. , Aynı muhtevadaki başka rivayetler. ***Buhârî,*** el-Amel fi's-Salah 11, Menâkıb 9. Tefsir 5.sûre 13; ***Müslim,*** Küsuf 3; ***Nesaî,*** Küsuf 11; ***Müsned,*** I, 446, II, 366.

(3) Az farkla: Hakim ***el-Müsterek*** , IV, 607. Ayrıca bk. ***Müsned,*** V, 138.

(4) İbnu'l-Arâbi, ***Ahkamu'l Kur'ân*** II, 701.

düğüm şu putlar da ne oluyor diye sormuş, onlar da: Bunlar, kendileri aracılığı ile yağmur istediğimiz ve bunun üzerine bize yağmur gelen, yine kendileri aracılığıyla yardım ve zafer istediğimiz, bu sebeple de bize yardım ve zafer gelen putlardır. Bunun üzerine onlara: Bana bunlardan bir put vermez misiniz dedi ve bir put alıp Arap topraklarına götüreyim, ona ibadet etsinler. Ona, "Hubel" adı verilen bir put verdiler. O da bunu Mekke'ye getirip o putu orada dikti. İnsanlar da ona ibadete ve onu ta'zim etmeye koyuldular. Şanı yüce Allah, Muhammed (sav)'ı peygamber olarak gönderince üzerine: **"Allah, Bahîre, Sâibe, Vasîle ve Hâm diye birşey** (meşru) **kılmamıştır"** "Fakat o kâfirler" yani, Kureyş, Huzaa ve Arap müşrikleri arasından kâfir olanlar, **"Allah'a yalan söyleyip iftira ediyorlar"** buyruğunu indirdi. Çünkü onlar: Allah bunları haram kılmayı emretti diyorlar ve onlar bütün bu işleri Allah'a itaat yolunda, rablerini razı etmek için yaptıklarını iddia ediyorlardı. Oysa Allah'ın itaatinin ne olduğu O'nun buyruklarından anlaşılır. Halbuki, bu hususta onların yanında ondan gelmiş bir buyruk yoktu. İşte o bakımdan bütün bunlar, onların Allah'a karşı yalan uydurdukları şeyler cümlesindendirler.

Ayrıca onlar şöyle demişlerdi: **"Şu davarların karınlarındaki yavrular, yalnız erkeklerimize helaldir."** Yani, bu davarların doğurdukları yavrular ve sütler yalnız erkeklerimize helaldir. **"Kadınlarımıza haramdır şayet ölü doğarsa"** yani, eğer ölü yavrularsa, o takdirde erkek ve kadınlar onda ortak olurlardı. İşte yüce Allah'ın: **"Onlar bunda ortaktırlar"** buyruğunda kastettiği budur. **"Onlara, yakıştırmalarının cezasını verecektir."** Yani, Allah'a karşı yalan uydurduklarından dolayı, ahirette onları azaplandıracaktır. *"Muhakkak ki O, sapasağlam hüküm koyandır, herşeyi bilendir."* (el-En'âm, 6/139) Yani, haram ve helal kılmak suretiyle.

Yine yüce Allah, Peygamberine şunu indirmiştir: *"De ki: Allah'ın size indirdiği ve kendisinden haram ve helal kıldığınız rızıktan ne haber? De ki: Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"* (Yûnus, 10/59) Yine yüce Allah Peygamberine, *"Sekiz çift..."* (el-En'âm, 6/14) buyrukları ile: *"Birtakım hayvanlar da vardır ki, üzerlerine Allah'ın adını -Ona yalan, iftira ederek- anmazlar"* (el-En'âm, 6/138) buyruklarını indirmişti.

4. Ebu Hanife'nin, Bu Âyete Dayanarak Vakfı Gayri Meşru Görmesi ve Bu Görüşünün Münakaşası:

Ebu Hanife -Allah ondan razı olsun- vakıfları kabul etmeme görüşüne, yüce Allah'ın arapları, davarları serbest bırakma (Sâibe), onları himaye etme (Hâmi) şeklindeki uygulamalarını ve kendilerini bunlardan mahrum etmelerini ayıplamış olmasını dayanak göstermekte ve vakfı, Balhîre ile Sâibe'ye kıyas etmektedir. Oysa aradaki fark gayet açıktır. Şayet bir kimse kalkıp ken-

disine ait bir arazi hakkında: Bu vakıf olsun, meyvesi toplanmasın, arazisi ekilmesin, hiçbir şekilde ondan yararlanılmasın diyecek olsa, onun bu durumunun Bâhîra veya Sâibe'ye benzetilmesi mümkün olurdu.

Nitekim Alkame de bu gibi şeylere dair soru soran kimseye: Sen, cahiliye uygulamalarından olup, geçip gitmiş olan birşeyden ne istiyorsun? İbn Zeyd de buna benzer bir söz sarfetmişti.

Ancak, Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve Züfer müstesnâ, -ki bu, Şüreyh'in de görüşüdür- ilim adamlarının büyük çoğunluğu, vakfın caiz olduğunu söylemişlerdir. [1] Şu kadar var ki Ebu Yûsuf bu hususta İbnu Leyye kendisine Hz. Ömer ile ilgili bir durumu nakledince, Ebu Hanife'nin görüşünden vazgeçmiştir. İbn Uleyye Ebu Yûsuf'a, İbn Avn'dan, o, Nafi'den, o da İbn Ömer'den naklettiğine göre, İbn Ömer Rasulullah (sav)'dan Hayber'deki payını sadaka olarak bağışlamak hususunda izin isteyince, Rasulullah (sav) ona şöyle buyurmuş: "Aslını alıkoy ve mahsulünü de sebil olarak dağıt." [2]

İşte vakıfları caiz gören herkes bunu delil göstermektedir. Ve bu, sahih bir hadistir. Bunu da Ebû Ömer ifade etmiştir.

Aynı şekilde bu mesele hakkında ashabın icmaı da vardır. Şöyle ki; Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Âişe, Fatıma, Âmr b. el-As, İbn ez-Zübeyr ve Câbir -bunların hepsi- vakıflar yapmışlardır. Mekke ve Medine'de bunlara ait vakıflar bilinmektedir ve meşhurdur. Rivayete göre Ebu Yûsuf, Harun er-Reşid'in huzurunda Malik'e şöyle demiş: Vakıf caiz değildir. Malik, ona şöyle demiş: İşte bu vakıflar Rasulullah (sav)'ın ve Hayber'deki ve Fedek'teki vakıfları diğer ashabının vakıflarıdır.

Ebu Hanife'nin âyeti delil göstermesine gelince, bu hususta delil gösterilecek bir taraf, yoktur. Çünkü, bu davarlardan yararlanılma yolunu kesip yüce Allah'ın nimetini ortadan kaldırmak, bu develerde kullar lehine olan maslahatı izale etmek hususlarında kendilerine tevcih olunmuş bir şeriat veya farz kılınmış bir mükellefiyet olmaksızın, akılları ile böyle bir uygulamaya kalkışmaları dolayısıyla şanı yüce Allah onları ayıplamıştır. İşte bu bakımdan, bu gibi hususlar ile vakıflar arasında fark ortaya çıkmaktadır.

Yine Ebu Hanife ve Züfer'in delil olarak gösterdikleri şeyler arasında Ata'nın İbn el-Müseyyeb'den yaptığı şu rivayet de vardır: Ben, Şüreyh'e, evi-

(1) Hanefi mezhebinin vakıflara dair, görüşü için mesela bk. İbn Mevdûd, *el-İhtiyar*, III, 40 v.d. Ebu Yusuf, Bağdat'ta (biraz sonra kaydedilecek olan) Hz. Ömer hadisini dinleyince, vakfın caiz olmadığı görüşünden vazgecerek bu hadis Ebu Hanif'ye ulaşmış olsaydı o da bu görüşünden vaz geçerdi, demiştir."(A.g.e, III, 41).

(2) *Nesaî*, Ehbas 3; *İbn Mâce*, Sadakat 4; *Müsned*, II, 114, ifadelerden vakıf yapmak isteyenin İbn Ömer olduğu anlaşılmakta ise de belirtilen yerlerde de ifade edildiği gibi, İbn Ömer'in rivayetine göre babası Hz. Ömer (r.a) (bu hususta) Allah Rasûlü'nden izin istemiş ve zikredilen şekilde cevap almıştır.

ni çocuklarından birisine vakfeden bir kimse hakkında soru sordum da şöyle dedi: Allah'ın tayin ettiği farizalardan alıkoyarak vakıf yapmak sözkonusu değildir. İşte (bu görüşü savunanlar) derler ki: İşte Ömer, Osman ve Ali gibi raşid halifelerin hakimliğini yapan Şüreyh, bu doğrultuda hüküm vermiştir.

Yine İbn Lehia'nın, kardeşi İsa'dan, onun İkrime'den, onun da İbn Abbas'tan yaptığı şu rivayeti de delil göstermektedir. İbn Abbas der ki: Ben, Peygamber (sav)'ı en-Nisa sûresinin indirilmesinden ve yüce Allah orada ferâizi (mirasa dair hükümleri) indirmesinden sonra vakıf yapmayı yasaklarken dinledim.

Taberî der ki: Sadaka verenin hayatta iken yüce Allah'ın Peygamberi vasıtasıyla izin verişine uygun olarak, Raşid halifelerin de uygulamasına uygun olarak geçerli kıldığı herhangi bir sadaka, Allah'ın farizalarından bir şeyi engelleyip alıkoymak değildir. Bu hususta ne Şüreyh'in görüşüne, ne de sünnete ve bütün insanlara karşı delil teşkil eden ashabın uygulamasına muhalif herhangi bir görüşe delil vardır. İbn Abbas'ın hadisine gelince, onu İbn Lehia rivayet etmiştir. O ise, ömrünün sonlarında aklı karışmış bir kimsedir. Kardeşi ise bilinen bir ravi değildir. O bakımdan o hadiste delil olacak bir taraf yoktur. Bu açıklamayı da İbnü'l-Kassar yapmıştır.

Bir arazi vakfedilmek suretiyle hiçbir kimsenin mülkiyetine verilmeksizin sahiplerinin mülkiyetinden nasıl çıkartılır, diye sorulabilecek, bir soruya Tahavî şöyle cevap vermektedir: Bunlara denir ki: Bunun nesine karşı çıkılıyor ki? Sen de, hasmın da o araziyi sahibinin müslümanlara orayı mescid yapabileceğini ve müslümanları o mescidle başbaşa bırakabileceğini kabul ediyorsun. Böylelikle bu gibi bir arazi, bir kişinin mülkiyetinden çıkmış ve kimsenin de mülkiyetine geçmemiştir. Yüce Allah'ın mülkü olmuştur. Çeşmeler, tahta ve taştan yapılmış köprüler de böyledir. Sana muhalif kanaatte olan aleyhine delil getirdiğin her bir husus, aynı şekilde bütün bu hususlarda sana karşı da delildir.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5. Vakfedenin Vakıftaki Tasarrufu:

Vakfı caiz kabul edenler, vakfedenin, vakfettiği şeyde ki tasarrufu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Şafiî der ki: Vakfedene (hürriyetine kavuşturduğu kölenin rakabesine malik olması haram olduğu gibi) onun mülkü haram olur. Şu kadar var ki, vakfın sadakasını dağıtma görevini (mütevellilik), üstlenmesi ve bu sadakayı dağıtıp ne için vakfetmişse, o alanlarda sebil etmesi caizdir. Çünkü Ömer b. el-Hattab (r.a) bize ulaştığına göre, yüce Allah onun

ruhunu kabz edinceye kadar vakfının sadakasını dağıtmaya devam etmiştir. (Şafiî devamla) der ki: Ali ve Fatıma (Allah ikisinden de razı olsun) da kendi (vakıflarının) sadakalarını dağıtmayı (mütevelliliğini yapmayı) bizzat sürdürüyorlardı. Ebu Yûsuf da bu görüştedir.

Mâlik ise der ki: Bir kişi bir araziyi veya bir hurma bahçesini yahut bir evi yoksullara vakfedip ölünceye kadar bu vakıf elinde bulunmak suretiyle o vakfın işlerini görür, kiraya verir ve gelirini yoksullar arasında dağıtmaya devam ederse bu vakıf, başkaları tarafından geçerli kabul olunmadıkça vakıf olmaz, miras kalır. Yine Malik'e göre, konaklanılan yer, bahçeler ve arazinin -at ve silahtan farklı olarak-mütevelliliğini vakfedenden başkası yapmadığı sürece bunların vakfedilmeleri geçerli değildir ve vakıf olarak bunlardan yararlanılamaz. Maliki mezhebine mensub ilim adamlarının bir topluluğuna göre mezhebinden anlaşılan ve varılan netice budur.

6. Vakfedenin Vakfından Yararlanmasının Hükmü:

Vakfeden kimsenin vakfından yararlanması caiz değildir. Çünkü o, bunu Allah için elinden çıkarmış ve mülkiyetinden kesip ayırmıştır. Onun herhangi bir bölümünden yararlanması ise, verdiği bu sadakadan bir dönüştür. Ancak, vakıfta böyle bir şart koşmuşsa yahut vakfeden kişi ya da onun mirasçıları fakir düşmüşse o vakfın gelirinden yemeleri caiz olur.

İbn Habib, Malik'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Her kim, bir asıl malı, mahsulleri yoksullara verilmek üzere vakfedecek olursa, fakir düşmeleri halinde o vakfın gelirinden çocuklarına da verilir. Vakfı yaptığı gün zengin veya fakir olmaları farketmez. Şu kadar var ki, vakfın sonu gelir korkusuyla gelirin tümü onlara verilmez. Ancak, yine yoksullara ondan bir pay verilmeye devam edilir ki, vakıf adı da onun hakkında kullanılabilsin. Bu hususta çocuklar hakkında da yoksullardan ayrıca hak sahibi oldukları için değil de, onlara verilenlerin yoksul olmaları sebebiyle verildiğine dair bir kayıt düşülür.

7. Sâibe Lafzını Kullanarak Köle Azad Etmek:

Sâibe lafzını kullanarak köle azad etmek caizdir. Bu ise, efendinin kölesine: -Onu azad etme niyetiyle- sen hürsün. demesi veya, Sâibe olmak üzere seni azad ettim, demesi şeklinde olur. Malik'in arkadaşlarından bir topluluk nezdinde meşhur olan görüşüne göre, böyle bir kölenin velâ hakkı, müslümanlar topluluğuna ait olup, azadı da geçerlidir. İbnü'l-Kasım, İbn Abdilhakem, Eşheb ve başkaları ondan bunu böylece rivayet ettikleri gibi, İbn Vehb de böyle demiştir.

Yine İbn Vehb Malik'ten şöyle dediğini rivayet eder: Hiçbir kimse Sâibe denilerek azad edilmez. Çünkü, Rasulullah (sav) velâ hakkının satışını da hibe edilmesini de yasaklamıştır. (1)

İbn Abdi'l-Berr der ki: Bu, aynı zamanda onun tuttuğu yolu izleyen herkesin de kanaatidir. Ancak, bu hadis Sâibe suretinde azad etmenin mekruh olduğu şeklinde anlaşılır, başka türlü anlaşılmaz. Böyle birşey yapılacak olursa geçerli olur ve onun hakkındaki hüküm zikrettiğimiz gibidir.

Yine İbn Vehb ve İbnü'l-Kasım, Mâlik'ten şöyle dediğini rivayet ederler: Ben, Sâibe yoluyla azad etmeyi mekruh görüyorum ve bunun yapılmamasını uygun görüyorum. Bununla birlikte böyle birşey yapılacak olursa, geçerli olur ve onun velâsı müslümanlar cemaatine miras olur. Ödenmesi gereken bir diyet altına girerse de onlar tarafından ödenir.

Esbağ der ki: Sâibe yoluyla azad etmekte bir mahzur yoktur. O, bu görüşüyle, Mâliki mezhebinde meşhur olan kanaati benimsemiş bulunmaktadır. Kadı İsmail b. İshâk da onun lehine delil getirmiş ve onun görüşünü taklit etmiştir. Bu hususlaki delillerinden birisi de şudur: Sâibe yoluyla azad etmek, Medine' de oldukça yaygındır ve hiçbir alim de buna karşı çıkmamaktadır. Abdullah b. Ömer ve selefe mensup ondan başkası da Sâibe yoluyla köle azad etmişlerdir. Ayrıca bu, İbn Şihâb, Rabia ve Ebu'z-Zinad'dan rivayet edilmiştir. Ömer b. Abdülaziz, Ebu'l-Âliye, Ata, Amr b. Dinar ve diğerlerinin de görüşü budur.

Derim ki: Basralı ve Temimoğullarından Ebu'l-Aliye er-Reyahî (r.a), Sâibe olarak azad edilmiş kimselerdendir. Onu, Riyahoğullarına mensup olan hanım efendisi, Allah rızası için Sâibe olarak azad etmiş ve mesciddeki halkaları dolaşarak bunu ilan etmiştir. Asıl adı ise Rafi' b. Mihrân'dır. İbn Nafi' der ki: Bugün İslamda Sâibe diye bir azad şekli yoktur. Her kim Sâibe yoluyla azad edecek olursa, o kölenin velâsı ona ait olur. Şafiî, Ebu Hanife ve İbnü'l-Mâcişûn da böyle demiştir, İbnü'l-Arabî de bu görüşe meyletmiştir. Bunlar, Hz. Peygamber'in şu buyruklarını delil gösterirler: "Kim Sâibe yoluyla köle azad ederse, o kölenin velâsı o kimseye (azad edene) aittir"; (2) "Velâ, ancak onu azad edene aittir." (3)

Böylelikle Hz. Peygamber, velâ hakkının azad edenden başkasına ait ol-

(1) ***Buhârî,*** Ferâiz 21; ***Müslim*** Itk 16; ***Ebû Dâvud,*** Ferâiz 14; ***Tirmizî*** Buyu' 20 Vela 2; ***Nesaî,*** Buyu' 78; ***İbn Mâce,*** Ferâiz 15; ***Dârimî*** Buyu', 36, Ferâiz 53; ***Muvâtta***, Itk 20; ***Müsned,*** II, 9, 79, 107.

(2) Bu anlamdaki bazı rivâyetler: ***Dârimî, Ferâiz*** 46.

(3) Hadisin geçtiği yerlerin bazısı: ***Buhârî,*** Salât 70; Şurût 3, 10, 13.., ***Müslim*** Itk 5, 6...; ***Ebû Davud,*** Ferâiz 12; ***Tirmizî*** , Ferâiz 20..; ***Nesaî***, Zekât 99..; ***İbn Mâce,*** Talâk 29, Itk 3; ***Darimî,*** Talâk 15..; ***Muvâtta;*** Itk 17-19; ***Müsned,*** I, 281, 321...

masını kabul etmemektedir. Yine bunlar, yüce Allah'ın: **"Allah, Bahîre, Sâibe... diye bir şey meşru kılmamıştır"** buyruğu ile: "İslâm'da Sâibe yoktur" [1] hadisini, ayrıca Ebu Kubeys'in Huzeyl b. Şurahbil'den şu rivayetini de delil göstermişlerdir: Huzeyl dedi ki: Bir adam Abdullah (b. Mes'ud'a) dedi ki: Ben, buna ait bir köleyi Sâibe olarak azad ettim. Bu hususdaki görüşün nedir? Abdullah şu cevabı verdi: Müslüman olanlar, Sâibe diye birşey yapmazlar. Ancak cahiliyye halkı Sâibe uygulamasında bulunurlardı. [2] Sen onun mirasçısısın ve onun nimeti (azad etme nimeti)nin velisisin. (Yani, velâsı sana aittir)

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا
مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا ۚ أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا
وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

104. Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve Rasulüne geliniz" denildiği zaman: "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter" dediler. Ya ataları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yola gitmeyen kimseler idiyse.

Yüce Allah'ın: **"Onlara: Allah'ın indirdiğine ve Rasulüne geliniz denildiği zaman: Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter dediler"** âyetinin anlamı ve buna dair açıklamalar, daha önce el-Bakara sûresinde (2/170. âyetin tefsirinde) geçmiş olduğundan burada tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ ۖ لَا يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ ۚ
إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

105. Ey mü'minler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolu bulursanız, o sapanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman yaptıklarınızı size haber verecektir.

---

(1) Merhum müellefin zikrettiği lafızlarla tesbit edemedik; ancak Abdullah b. Mes'ud'un, bu hususta soru sorana verdiği cevap ta bu anlamdadır.

(2) Buraya kadar *Buhârî*, Ferâiz 20.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1. Bu Âyetin Bir Önceki Buyruklarla İlişkisi:

İlim adamlarımız derler ki: Bu âyetin bundan önceki buyruklarla ilişkisi, sakındırılması gereken şeylerden sakındırmak yönü iledir. Bu da bundan önce nitelikleri geçmiş bulunan ve dini hususunda atalarının ve geçmişlerinin taklidine yönelen kimselerin durumudur.

Âyetin zahiri, kişinin bizzat kendisi dosdoğru olması halinde iyiliği emredip münkerden alıkoymanın, vacib olmadığına ve hiçbir kimsenin başkasının günahı dolayısıyla sorumlu olmayacağına delâlet etmektedir. Şayet sünnet-i seniyyede bu âyetin tefsirine dair varid olmuş buyruklar ile, ashabın ve tabiinin sözleri -yüce Allah'ın yardımıyla biraz sonra açıklayacağımız gibi- vârid olmasaydı, anlam bu olacaktı.

2. Kişinin Kendisine Bakmasının Anlamı:

Yüce Allah'ın: **"Siz kendinize bakın"** buyruğu kendinizi masiyetlerden koruyun, demektir. Meselâ; (عليك زيدا): Zeyd'e dikkat et, denilecek olursa bu Zeyd'i kolla, gözet, ondan ayrılma, demektir. Ancak, (muhatap değil de) gaib sigasıyla; (عليه زيدا): Zeyd'e dikkat etsin, gözkulak olsun şeklinde bir tabir (Arapçada) kullanılamaz. Çünkü, böyle bir ifade ancak muhataplara ve üç lafız (kelam, söz) ile söylenir. (عليك زيدا) ise, Zeyd'i tut, anlamındadır. (عندك عمرا) İfadesi deAmr yanındadır, huzuruna gelmiştir, anlamındadır, (ودونك زيدا); Zeyd senin yanındadır, sana yakındır anlamlarına gelir. Şair de şöyle demiştir:

يا أيُّها المَائِحُ دَلْوِي دُونَكَا

"Ey kovayı doldurmak için kuyunun dibine inmiş adam;
İşte benim kovam senin yanındadır."

(عليه رجلاً ليسبني) ifadesi ise, şâz (kullanımı istisnaî) dır.

3. İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırmanın Gereği:

Ebu Dâvud, Tirmizî ve başkaları, Kays b. Ebu Hâzimdan şöyle dediğini rivayet ederler: Ebu Bekir es-Sıddik (r.a) bize bir hutbe irad edip dedi ki: Siz, şu âyeti okuyor ve onu doğru olmayan bir şekilde te'vil ediyorsunuz: **"Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolu bulursanız o sapanlar size zarar veremez."** Hiç şüphesiz ben de Rasulullah (sav)'ı şöyle buyurur-

ken dinledim: "Muhakkak ki insanlar zalimi gördükleri takdirde, eğer ellerini yakalamaz ve zulümden çekmez iseler, aradan fazla bir zaman geçmeksizin Allah kendi nezdinden onların hepsini kuşatacak bir azap gönderir." Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi ki: Bu, hasen, sahih bir hadistir. (1)

İshâk b. İbrahim dedi ki: Ben, Amr b. Ali'yi şöyle derken dinledim: Ben, Vekî'i şöyle derken dinledim: Ebu Bekir'den, o Peygamber (sav)'dan yoluyla, sahih tek bir hadis dahi yoktur. Ben (İshâk b. İbrahim) derim ki : İsmail b. Ebi Halidin Kays yoluyla sahih tek bir rivayeti dahi yoktur. (2) (İshak b. İbrahim der ki: İsmail, Kays'dan mevkuf olarak rivayet etmiştir. en-Nakkâş da der ki: Bu, Vekî'in bir aşırılığıdır. (Çünkü), bu hadisi Şu'be, Süfyan'dan, İshâk da İsmail'den merfu' olarak rivayet ettiği gibi, Ebu Dâvud, Tirmizî ve başkaları da Ebu Umeyye eş-Şa'banî'den rivayet etmektedirler: eş-Şa'bânî dedi ki: Ebu Sa'lebe el-Huşenî'ye varıp dedim ki: Sen şu âyeti nasıl anlamaktasın? O: Hangi âyet diye sorunca, ben de: Yüce Allah'ın: **"Ey mü'minler siz kendinize bakın. Siz doğru yolu bulursanız, o sapanlar size zarar veremez"** buyruğu dedim. Şöyle dedi: Allah'a yemin ederim ki, sen bu hususta bilen birisine sordun. Ben de bunu Rasulullah (sav)'a sordum, dedi ki: "(Anladığınız gibi yapmayın). Aksine, birbirinize iyiliği emredin, kötülükten sakındırın. Nihayet kendisine itaat olunan bir cimrilik, ardından gidilen bir heva, tercih olunan bir dünya ve her kişinin kendi görüşünü beğendiğini görecek olursan, o takdirde özel olarak kendine bak ve umuma ait işlerle uğraşmayı bırak. Çünkü, şüphe yok ki, ileride öyle günler gelecek ki, o günlerde sabretmek, avuçta ateş tutmak gibidir. O günlerde (hayırlı) amellerde bulunan kimseler için sizin ameliniz gibi amel yapan elli kişinin ecri kadar ecir verilir." Bir rivayette de şöyle denilmektedir: Ey Allah'ın Rasulü, bizden elli kişinin mi, yoksa onlardan elli kişinin mi ecri kadar? Hz. Peygamber: "Hayır, sizden elli kişinin ecri kadar..." diye buyurdu. Ebu İsa dedi ki: Bu, hasen garip bir hadistir. (3)

İbn Abdi'l-Berr der ki: Hz. Peygamber'in: "Hayır, sizden..." ifadesini, kimi raviler ifade etmemiş ve onu zikretmemişlerdir. Bu, daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

(1) ***Ebû Dâvud,*** Melahim 17; ***Tirmizî,*** Fiten 8, Tefsir 5. sûre 17; ***İbn Mâce***, Fiten 20; ***Müsned,*** I, 2, 5, 7, 9.

(2) İshak b. İbrahim, İshak b. Rahaveyh'dir. Kays de Kays b. Ebi Hazim'dir. İsmail'den kasıt, İsmail b. Ebî Halid'dir. (Nitekim hadisin belirtilen yerlerdeki rivayetlerinde bu, açıkça ifade edilmiştir.)Amr b. Ali'nin Kays hakkındaki Veki'den naklettiği bu ifadelerinin bir aşırılık olduğunu İbn Hacer'in ***et-Tehzib*** VIII, 346-347)deki açıklamalarından rahatlıkla anlaşıldığı gibi İsmail'in hem güvenilir bir ravi, hem de Kays'tan çokça rivâyetinin bulunduğu da (I, 254-255'de açıkça belirtilmektedir. Dolayısıyla en-Nekkaş'ın bu hususstaki ifadelerini haklı görmek gerekir.

(3) ***Tirmizî,*** Tefsir 5. sûre 18; ***Ebû Dâvud*** Melahim 17; ***İbn Mace*** Fiten 21.

Yine Tirmizî Ebu Hureyre'den, o da Hz. Peygamber (sav)'den şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Sizler, öyle bir zamanda yaşıyorsunuz ki, sizden kendisine emrolunan şeylerin ondabirini terk eden olursa helâk olur. Daha sonra öyle bir zaman gelecek ki, onlardan emrolunduğunun ondabirini yapan kurtulacaktır" (Tirmizî) der ki: Bu, garip bir hadistir. (1)

İbn Mes'ud'dan da şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bu zaman, bu âyetin zamanı değildir. Sizden kabul olunduğu sürece hakkı söyleyiniz. Eğer söylediğiniz hak reddolunacak olursa, o vakit kendinize bakınız. (2)

İbn Ömer'e, fitne zamanlarından birisinde şöyle sorulmuş: Keşke şu günlerde söz söylemeyi bırakıp da iyiliği emredip kötülükten sakındırmasan. Şu cevabı verdi: Rasulullah (sav) bize dedi ki: "Hazır bulunan, hazır bulunmıyana tebliğ etsin." Bizler ise hazır bulunduk. O bakımdan size tebliğ etmemiz gerekir. Yakında öyle bir zaman gelecek ki, o dönemde hak söylenecek olursa kabul olunmayacaktır. Bir rivayette de Hz. Peygamber'in: "Hazır bulunan kimse hazır bulunmayana tebliğ etsin" buyruğundan sonra şöyle demiştir: İşte hazır bulunanlar bizlerdik, hazır bulunmayanlar da sizlersiniz. Fakat, bu âyet-i kerime bizden sonra gelecek bir takım kavimler içindir ki, onlar hakkı söyleyecek olurlarsa onlardan kabul olunmayacaktır. (3)

İbnü'l-Mübarek der ki: Yüce Allah'ın: **"Siz kendinize bakın"** buyruğu bütün mü'minlere bir hitaptır. Yani, siz kendi dininize mensup olanlara bakınız, onlara dikkat ediniz. Yüce Allah'ın: "Kendinizi öldürmeyiniz" buyruğu gibidir. Sanki, biriniz ötekine iyiliği emretsin ve biriniz diğerini kötülükten alıkoysun, demiş gibidir. O bakımdan bu buyruk, iyiliği emredip münkerden alıkoymanın vücubuna bir delildir. Bununla birlikte müşriklerin, münafıkların ve kitap ehlinin sapıklıklarının size bir zararı olmaz. Çünkü, iyiliği emretmek, -önceden de geçtiği gibi- müslümanlardan olup isyankâr kimselere yapılır. Bu anlamda bir açıklama, Said b. Cübeyr'den de rivayet edilmiştir.

Said b. el-Müseyyeb ise der ki: Âyet-i kerimenin anlamı şudur: Siz, iyiliği emredip, münkerden alıkoyduktan sonra, hidayet bulduğunuz takdirde, sapıtanların size hiçbir zararı olmaz.

İbn Huveyzimendâd der ki: Âyet-i kerime insanın özel olarak kendisiyle uğraşmasını, insanların kusurlarına el atıp onlarla uğraşmayı terk etmesini, onların gizli hallerini araştırmaktan vazgeçmesini ihtiva etmektedir. Çünkü,

---

(1) *Tirmizî*, Fiten 79.

(2) Mekhul'den buna benzer bir rivayet : Suyuti, ***ed-Durru'l Mensûr***, III, 219, Abdullah b. Mes'ud'un âyet ile ilgili şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kamçı ve kılıç buna engel olmadığı sürece iyiliği emredip münkerden alıkoyunuz. Eğer, bu durum olursa o taktirde kendinize bakınız. (Suyûti, ***ed-Durru'l-Mensûr,*** III, 216)

(3) Suyuti. ***ed-Durru'l Mensûr,*** III, 216-217.

onlar onun durumunun iç yüzünü sorup araştırmadıkları gibi, o da onların durumları hakkında sorup araştırmaya kalkışmasın. Bu da yüce Allah'ın ***"Herkes kazandıkları karşılığında rehin alınmıştır"*** (el-Müddesir, 74/38) ile: ***"Hiçbir günahkâr bir başkasının günahını yüklenmez"*** (el-En'âm, 6/164) buyruklarını andırmaktadır. Peygamber (sav)'ın da şu buyruğuna benzemektedir: "O takdirde evinde otur ve yalnız kendi nefsine bak." (1)

Bununla iyiliği emredip, münkerden sakındırmanın mümkün olmayacağı bir zamanı kastetmiş olması da mümkündür. O takdirde kalbiyle o münkeri reddeder ve bizzat kendisini ıslah etmekle meşgul olur.

Derim ki: İbn Lehîa tarafından rivayet edilen garip bir hadis vardır: İbn Lehia dedi ki: Bize, Bekr b. Sevâde el-Cüzami anlattı. Bekr, Ukbe b. Âmir'den şöyle dediğini nakletti: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "İkiyüzüncü yılın başı oldu mu, artık hiçbir iyiliği emretme, hiçbir münkerden sakındırma ve bizzat kendine bak."

İlim adamlarımız derler ki: Hz. Peygamber'in bunu söyleyiş sebebi, zamanın değişmesi, hallerin bozulması ve yardımcıların azlığından dolayıdır.

Cabir b. Zeyd dedi ki: Âyet-i kerimenin anlamı şudur: Ey şu Bahîra'nın kulaklarını yaran ve Sâibe develeri başıboş bırakanların evlatları, din üzere istikamet hususunda siz kendinize bakın. Siz hidayet bulduğunuz takdirde, geçmişlerin sapıklıklarının size bir zararı olmaz. (Cabir) der ki: Kişi İslâma girdi mi, kâfirler ona şöyle derlerdi: Böylelikle atalarını beyinsizlikle suçlamış oldun, onların sapık olduklarını iddia ettin ve şunu şunu yaptın. Bunun üzerine yüce Allah bu sebepten dolayı bu âyet-i kerimeyi indirdi.

Şöyle de denilmiştir: Âyet-i kerime, öğüt vermenin kendilerine hiç bir fayda sağlamadığı hevâ ehli kimseler hakkındadır. Sen bir topluluğun öğüdünü kabul etmeyecekleri, aksine onu hafife alıp kötülüklerini açıktan yapacaklarını bilecek olursan, sesini çıkarma.

Yine şöyle denilmiştir: Âyet-i kerime, bazıları irtidat edecek noktaya gelinceye kadar müşriklerin işkenceye tabi tuttukları esir kimseler hakkında nazil olmuştur. İslam üzere kalmaya devam edenlere de: Siz kendinize bakınız. Arkadaşlarınızın irtidat etmelerinin size bir zararı olmaz, denilmektedir.

Said b. Cübeyr der ki: Âyet-i kerime kitab ehli hakkındadır.

Mücahid de der ki: Ayet-i kerime yahudi, hıristiyan ve onlara benzeyen kimseler hakkındadır. Onlar bu kanaatleriyle âyetin anlamının şu olduğunu kabul etmiş oluyorlar: Cizyeyi ödemeleri şartıyla kitab ehlinin küfürlerinin size bir zararları olmaz.

(1) Az önce geçen Ebû Sa'lebe el-Huşeni'nin rivâyet ettiği hadiste benzer ifadeler geçmişti.

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet-i kerime, iyiliği emredip, münkerden alıkoymayı yasaklayan buyruklarla nesh olmuştur. Bunu da el-Mehdevî ifade etmiştir. İbn Atiyye der ki: Bu, zayıf bir görüştür ve bunu kimin söylediği bilinmemektedir. Derim ki: Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam'dan şöyle dediği nakledilmiştir: Şanı yüce Allah'ın Kitabında hem nasihi, hem de mensûhu bir arada toplamış bu âyetten başka bir âyet-i kerime yoktur. Başkası da şöyle demiştir: Bu âyette nesh edici buyruk, **"doğru yolu bulursanız"** buyruğudur ki, burada hidayet bulmak, iyiliği emredip münkerden alıkoymak demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4. Emr-i bilmaruf Nehy-i anilmünkerde Bulunmanın Hükmü:

İyiliği emredip, kötülükten alıkoymak, kabul edilmesi umulduğu yahut da sertlikle dahi olsa, zalimin vazgeçirilmesi ümid edildiği takdirde, -emreden kişi- özel olarak kendisine gelecek bir zarardan ya da müslümanların başına gelmesine sebep teşkil edeceği bir fitneden korkmadığı sürece teayyün eder. Bu fitne ise, ya birliğin bölünmesi yahut da insanlardan bir kesime bir zararın gelmesi suretiyle olur. İşte böyle birşeyden korkulacak olursa, **"siz kendinize bakın"** buyruğu muhkemdir ve o sınırda durulması icabeder. Diğer taraftan kötülükten nehyedecek kimse de -az önce geçtiği gibi- adaletli genel olarak büyük günahları ve özellikle nehyettiği o kötülüğü işlemeyen bir kimse olması şartı yoktur. İlim ehli topluluğu bu görüştedir, bunu bil.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ
حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ
إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ ۚ تَحْبِسُونَهُمَا
مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ
ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذًا لَمِنَ الْآثِمِينَ ﴿١٠٦﴾ فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰ
أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَآخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ
اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ
شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا ۖ إِنَّا إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٧﴾

ذٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَىٰ وَجْهِهَآ أَوْ يَخَافُوٓا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَٰنٌۢ بَعْدَ أَيْمَٰنِهِمْ ۗ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱسْمَعُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿١٠٨﴾

106. Ey iman edenler! yolculuk halinde iken, ölüm musibeti gelip birinizi bulmuşsa, vasiyyet vaktinde aranızda şahitlik (şöyle olsun): **Ya içinizden adalet sahibi iki kişi, yahut sizden olmayan başka iki kişi** (şahid) **olsun. Haklarında şüpheye düşerseniz, bu iki kişiyi namazdan sonra alıkoyarsınız da, Allah'a şöyle yemin ederler: "Bu iki kişi akraba dahi olsa yeminimizi hiçbir bedele satmayacağız ve Allah'ın şahidliğini gizlemeyeceğiz. O takdirde muhakkak günahkârlardan oluruz."**

107. Eğer onların bir vebali hakkettikleri gerçekten ortaya çıkarılırsa, haksızlığa uğrayan (mirasçı)**lardan** (ölene) **en yakın başka iki kişi bunların yerine geçer ve: "Bizim şahidliğimiz o iki kişinin şehadetinden elbette daha doğrudur. Biz aşırı da gitmedik. O takdirde muhakkak zalimlerden oluruz" diye Allah adına yemin ederler.**

108. Bu, şahidliği gerektiği şekilde yerine getirmelerine yahut yeminlerinden sonra yeminlerin (mirasçılara) **tevcih edileceğinden korkmalarına daha yakındır. Allah'tan korkun ve dinleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.**

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı yirmiyedi başlık halinde sunacağız:

1. Âyetlerin Anlaşılması ve Nüzûl Sebepleri:

Mekkî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: Bu üç âyet-i kerime, meânî âlimlerince Kur'ân-ı Kerimde i'rab, mana ve hüküm bakımından içinden çıkılması en zor (müşkil) âyetlerdendir.

İbn Atiyye de der ki: Bu, bu buyrukların tefsiri ile ilgili olarak kalbi rahatlatacak bir kanaate sahip olmayan kimsenin söyleyeceği bir sözdür. Nitekim bu hususun böyle olduğu, Onun -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- kitabından açıkça anlaşılmaktadır.

Derim ki: Mekkî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- nin sözünü ettiği bu hususu ondan daha önce Ebu Ca'fer en-Nehhâs da aynı şekilde zikretmiş bulunmaktadır. Ben, bu âyet-i kerimelerin, Temim ed-Darî ile, Adiyy b. Beddâ dolayısıyla nazil oldukları hususunda herhangi bir görüş ayrılığı bulunduğu-

nu da bilmiyorum. Buharî, Dârakutnî ve başkalarının rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Temim ed-Darî ile Adiyy b. Beddâ Mekke'ye gider gelirlerdi. Onlarla birlikte Sehmoğullarından bir genç de yola çıkmıştı. Hiçbir müslümanın bulunmadığı bir yerde vefat etti. Vasiyetini bu iki kişiye söyledi. Bunlar da gelip onun terikesini, akrabalarına teslim ettiler. Bununla birlikte altın ile sırmalanmış gümüş bir kabı yanlarında alıkoydular. Rasulullah (sav) her ikisine de: "Bunu saklamadınız ve bundan haberiniz de yoktur" diye yemin (ediniz, deyip yemin) etmelerini istedi. Daha sonra sözkonusu kab, Mekke'de bulununca, (kabı elinde bulunduranlar): Biz bunu Adiyy ile Temim'den satın aldık. Bu sefer, Sehm'li gencin mirasçılarından iki kişi gelerek, bu kabın Sehm'li yakınlarına ait olduğunu söyleyip; bizim şahidliğimiz diğer iki kişinin şahidliğinden daha doğrudur ve biz haksızlık yapmadık, diye yemin ettiler. Bu sefer o kabı aldılar. İşte bu âyet-i kerime bunlar hakkında nazil oldu. Dârakutnî'nin lafzıyla bu hadis böyledir. (1)

Tirmizî'nin rivayetine göre de Temim ed-Darî, şu: **"Ey iman edenler! yolculuk halinde iken... aranızda şahidlik..."** âyeti hakkında şöyle demiştir: Benden ve Adiyy b. Beddâ'dan başka bütün insanlar bu âyet-i kerime ile kastedilmiş olmaktan uzaktırlar. -O sırada her ikisi de hıristiyandılar- İslama girmeden önce Şam'a gider, gelirlerdi. Ticaret mallarıyla birlikte Şam'a vardılar. Onların bulundukları yere, Sehmoğullarının Budely b. Ebi Meryem adında bir azadlı, yanındaki ticaret mallarıyla birlikte geldi. Beraberinde de kırala vermek istediği gümüş bir kab da bulunuyordu. Ticaret malının en büyük bölümünü de bu teşkil ediyordu. Hastalanınca, vasiyetini bunlara bildirdi ve geriye bıraktığı malları yakınlarına götürmelerini istedi. Temim der ki: Bu genç vefat edince, biz de o kabı alıp bin dirheme sattık. Sonra da ben ile Adiyy b. Beddâ onu aramızda paylaştırdık. Akrabalarının yanına geldiğimizde beraberimizde bulunan ne varsa onlara verdik. Eşyaları arasında o kabı bulamayınca bize ne olduğunu sordular, biz de bunlardan başka birşey terketmedi, bize bundan başka birşey vermedi, dedik. Temim (devamla) der ki: Rasulullah (sav)'ın Medine'ye gelişinden sonra, ben İslama girince, bu olaydan dolayı günah kazandığım kanaati bende uyandı. Yakınlarının yanına gidip onlara durumu bildirdim ve kendilerine beşyüz dirhem ödedim. Öbür arkadaşımın yanında da bu kadar bir meblağ bulunduğunu onlara haber verdim. Adamı alıp Rasulullah (sav)'ın yanına götürdüler. O da kendilerinden delil göstermelerini istedi fakat bir delil bulamadılar. Hz. Peygamber, bu sefer onlara kendi din mensupları nezdinde ağır bir yemin olarak kabul edilecek sözlerle ona yemin ettirmelerini emretti. Adam da yemin edince, yü-

(1) *Buhârî*, Vesayâ 35; *Ebû Dâvud*, Akdiye 19; *Tirmizî* Tefsir 5. sûre 19, 20; *Dârakutnî*, IV, 169.

ce Allah da: **"Ey iman edenler! Yolculuk halinde iken...sonra yeminlerin** (mirasçılara) **tevcih edileceğinden korkmalarına daha yakındır"** buyruğuna kadar olan âyetler nazil oldu. Bu sefer, Amr b. el-As ile onlardan bir başka kişi kalkıp yemin ettiler ve böylelikle Adiyy b. Beddâ'nın elinden de beşyüz dirhem alınmış oldu.

Ebu İsa (et-Tirmizî) der ki: Bu, garip bir hadistir. Senedi sahih değildir. (1)

el-Vakidî'nin naklettiğine göre, bu üç âyet-i kerime Temim ve arkadaşı hakkında nazil olmuştur. İkisi de hıristiyandılar. Mekke'ye ticaret yaparlardı. Peygamber (sav) Medine'ye hicret edince, Amr b. el-Âs'ın azadlısı İbn Ebi Meryem de Şam'a ticarete gitmek kastıyla Medine'ye geldi. O da Temim ve arkadaşı Adiyy ile birlikte yola koyuldu, dedikten sonra hadisin geri kalan bölümlerini nakletti.

en-Nekkâş da şunları zikretmektedir: Bu âyet-i kerime, el-Âs b. Vâil es-Sehmî'nin azadlısı Budeyl b. Ebi Meryem hakkında nazil olmuştur. Bu kişi, Necaşî topraklarına (Habeşistan'a) deniz yoluyla yolculuğa çıkmıştı. Beraberinde de hıristiyan iki kişi vardı. Bunlardan biri Lahim'li olup Temim adında, diğeri ise Adiyy b. Beddâ adında idi. Gemide oldukları sırada Budeyl öldü. Onu tutup denize attılar. Vasiyetini de yazdıktan sonra eşyası arasına bırakmış ve: Bu eşyayı yakınlarıma götürünüz demişti. Budeyl'in ölümünden sonra ona ait malları aldılar ve malları arasından beğendiklerini aldılar. Bu aldıkları arasında da üç miskal ağırlığında ve altın suyu ile nakş edilmiş bir gümüş kab da vardı... dedikten sonra hadisin geri kalan bölümünü zikretti.

Bunu da Süneyd nakletmiş ve şöyle demiştir: Şam'a vardıklarında Budeyl vefat etti. Budeyl müslüman idi... diyerek hadisi aktardı.

2. Kur'ân-ı Kerimde "Şahidlik" Kelimesinin Kullanıldığı Anlamlar:

Şanı yüce Allah'ın: "(شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ): **Aranızda şahidlik...**" buyruğunda geçen **"şehâdet"** lafzı, şanı yüce Allah'ın Kitabında çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bunlardan birisi yüce Allah'ın şu buyruğudur: "(وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ): ***Erkeklerinizden iki şahidi şahid tutun.***" (el-Bakara, 2/282) Denildiğine göre, burada "şahid tutun" buyruğu , hazır bulundurun anlamındadır. (شَهِدَ) :Şahid oldu, kelimesinin bildirdi anlamına kullanılması da bu kabildendir ki, bu anlamda kullanılışını Ebu Ubeyde ifade etmiştir. Şanı yüce Allah'ın: "(شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ): ***Allah, kendisinden başka ilah olmadığına şahidlik etti***" (Âl-i İmran, 3/18) buyruğu gibi.

Bir anlamı da; ikrar etti, şeklindedir. Yüce Allah'ın: *"Melekler de şahidlik*

(1) *Tirmizî*, Tefsir. 5. sûre 19.

ederler" (en-Nisa, 4/66) buyruğunda olduğu gibi.

Bir diğer anlamı da hüküm verdi şeklindedir. Yüce Allah: *"Ve onun yakınlarından bir şahid şahidlik etti"* (Yûsuf, 12/26) buyruğunda olduğu gibi.

Bir diğer anlamı da; yemin etti, şeklindedir. Liân'da olduğu gibi.

Vasiyet etti, anlamında da kullanılmıştır. Yüce Allah'ın: **"Ey iman edenler... aranızda şahidlik"** buyruğunda olduğu gibi. Burada; vasiyet için hazır bulunmak anlamında olduğu da söylenmiştir. Mesela, filan kişinin vasiyetinde şahid oldum. Yani, hazır bulundum, denilir.

Taberî, şehâdetin yemin anlamına olduğu kanaatindedir. Bu durumda buyruğun anlamı şöyle olur: Aranızdaki yemin, iki kişinin... yemin etmesi şeklindedir. O, buradaki şahidliğin lehine şahidlik eden kişi için yerine getirilen bir şahidlik olmadığına; şahidin yemin etmesi gereken Allah'ın herhangi bir hükmünün olduğunun bilinmemesini delil göstermiştir. el-Kaffâl de bu görüşü tercih etmiştir. Yemine şehadet anlamının verilmesi ise, şahidlikle sabit olduğu gibi, yemin ile de hükmün sabit oluşundan dolayıdır. İbn Atiyye'nin tercihine göre ise buradaki şehadet, bellenilip öğrenilen ve edâ edilen (ifa edilen, yerine getirilen) şehâdettir. Buradaki şehâdetin hazır bulunmak ve yemin etmek anlamına gelebileceği görüşünü de zayıf kabul etmektedir.

3. "Aranızda"ki Şahidliğin Anlamı:

Yüce Allah'ın: "(بَيْنِكُمْ): **Aranızda"** buyruğunun, (ما بينكم) anlamında olup, bundan (ما)'ın hazf edilip "şâhidlik"in zarfa izafe edilmesi, bunun sonucunda da hakikat anlamında isim olarak kullanıldığı söylenilmiştir. İşte bu, nahivciler tarafından "el-mef'ul ale's-sia" diye adlandırılır. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

يومًا شهدناه سُليماً وعامرا

"Ve bir gün ki, biz ona (onda; Kays-ı Aylan'a mensub iki kabile olan) Süleym ve Âmir'i de gördük."

Şair burada; biz onda... gördük, demek istemiştir. Yüce Allah da Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır:"(بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ): *Hayır, sizin gece gündüz hilekârlığınız..."* (Sebe', 34/33) Gece ve gündüz vakitlerinde yaptığınız hilekârlıklar... anlanımdadır. Yine şair şöyle demiştir:

تُصافح من لاقيتَ لي ذا عداوة صِفَاحاً وعنّي بين عَيْنَيْك مُنْزَوِي

"Bana düşmanlık eden kiminle karşılaşırsan
Onu affedersin; beni de gözünün önünde görüyorsun işte."

Şair burada (ما بين عينك) demek istemiştir.

Fakat bu edat hazfedilmiştir. Şanı yüce Allah'ın: "(هذا فراقُ بيني وبينك): ***İşte bu, benimle senin ayrılışımızdır"*** (el-Kehf, 18/78) buyruğu da (ما بيني وبينك) anlamındadır. (1)

4. Ölümün Gelip Çatması:

Yüce Allah'ın: "(إذا حضر): **Gelip çattığı zaman"** buyruğu; gelme vakti yaklaştığı zaman, anlamındadır. Yoksa, ölüm fiilen hazır olduğu takdirde, ölen bir kimse şahid tutamaz. Bu da yüce Allah'ın şu buyruklarını andırmaktadır: "(فإذا قرأتَ القرآنَ فاستعذ بالله): *Kur'ân okuduğun vakit Allah'a sığın"* (en-Nahl, 16/98); *"Kadınları boşadığınızda... boşayın."* (et-Talak, 65/1) Buna benzer buyruklar da pek çoktur.

"(إذا): **Zaman"** da âmil olan "(شهادةُ): **Şahidlik"** anlamındaki mastardır.

5. Vasiyet Zamanı:

Yüce Allah'ın: "(حينَ الوَصِيَّةِ اثنانِ): **Vasiyet vaktinde...iki kişi"** buyruğunda; "(حين): **Vaktinde"** zaman zarfıdır. Bundaki amil de; (حضر): **Gelip çattı"** fiilidir. **"İki kişi"** buyruğu ise, mutlak olarak iki şahsın şahitliğini gerektirmekle birlikte, şahid tutulacakların iki erkek olmasının istendiği ihtimali de vardır. Şu kadar var ki, bundan sonra yüce Allah'ın; "(ذوا عدلٍ): **Adalet sahibi"** buyurması, artık iki erkeğin şahidlik etmesini murad ettiğini açıklamaktadır. Çünkü, ancak erkek (müzekker) için kullanılabilen bir lafızdır.

Nitekim: "(ذواتا): ...li, sahibi" edatı da ancak müennesler için kullanılabilir.

"(اثنان): **İki kişi"**nin merfu' gelmesi ise, "(شهادةُ): **Şahidliği"** anlamındaki mübtedâ olan kelimenin haberi olduğundan dolayıdır. Ebu Ali ise der ki: (شهادةُ): Şahidlik kelimesi, mübtedâ olarak merfu'dur. Haber ise yüce Allah'ın: "(اثنانِ): **İki kişi"** buyruğunda yer almaktadır.

İfadenin takdiri de şöyledir: "(شهادة بينكم في وصاياكم شهادة اثنين): Vasiyetlerinizde, aranızdaki şahidlik, iki kişinin şahidliğidir." Burada, muzaf hazf edildikten sonra, muzafun ileyh onun yerine kullanılmıştır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda

(1) Bu açıklamaları kısaca Türkçe ifade edecek olursak, hazf edildiğini söylediği "mâ" edatı "aramızdaki, aranızdaki" kelimelerinin sonunda yer alan "ki" bağlacına karşılıktır. Bunun hazf edildiğini belirtmekle, bu bağlacın anlamda esasen var olduğuna dikkat çekmek istemektedir.

olduğu gibi: "(وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ): ***Onun hanımları ise anneleridir.***" (el-Ahzab, 33/6) Yani, anneleri gibidir.

(اثنان)'in (شهادة) ile merfu' olması da mümkündür. İfadenin takdiri de şöyle olur: "(وفيما أنزل عليكم أو ليكن منكم أن يشهد اثنان أو ليقم الشهادة اثنان): Size indirilen buyruklar arasında da... şahidlik etmesidir. Veya sizden şahidlik yapacak iki kişi bulunsun veya iki kişi şahidlik etsin," şeklinde de olabilir.

6. Şahidlik Yapacak İki Kişinin Niteliği:

Yüce Allah'ın: "(ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ): **İçinizden adalet sahibi...**" buyruğundaki; "(ذَوَا عَدْلٍ): **Adalet sahibi**" buyruğu, "(اثْنَانِ): **İki kişi**"nin sıfatıdır. "(منكم): **İçinizden**" kelimesi ise, sıfattan sonra gelmiş ikinci bir sıfattır. Diğer taraftan yüce Allah'ın: "(أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ): **Yahut sizden olmayan başka iki kişi**" buyruğu ise: Yahut, sizden olmayan başka iki kişinin şahidliği anlamındadır. Buna göre "Sizden olmayan" ve "sizden başkasından" ifadeleri, "başka" kelimesinin sıfatı olmaktadır. İşte bu âyet-i kerimede müşkil (içinden çıkılamaz) görülen bölüm budur. Bu hususta tahkik sonucu söylenebilecek de şudur: İlim adamları bu hususta üç farklı görüş ortaya atmışlardır:

1- Yüce Allah'ın: "(مِنْكُمْ): **İçinizde**" anlamındaki buyruğunda yer alan "kâf ve mim", müslümanlara ait bir zamirdir. "(اوآخـران مِنْ غَيْرِكُمْ):**Yahut sizden olmayan başka iki kişi**" buyruğunda ise, kâfirlere aittir. Buna göre kitab ehlinin müslümanlara karşı şahidliği, vasiyet ile ilgili olması halinde, yolculukta caizdir. İlgili hadislerin bu konuda belirledikleri ile birlikte, âyetin akışından anlaşılması daha uygun olan da budur. Bu, yüce Allah'ın buyruklarının indirilişine tanık olan ashab-ı kiramdan üç kişinin de görüşüdür: Ebu Musa el-Eş'arî, Abdullah b. Kays ve Abdullah b. Abbas. (1)

Bu görüşe göre ayetin baştan sona kadar anlamı şöyle olur: Yüce Allah, ölümünün yaklaşması halinde vasiyette bulunana karşı yapılacak şahidliğe dair hükmünün âdil iki kişinin şahid tutulması ile gerçekleşeceğini haber vermektedir. Eğer kişi, yolculukta bulunup, yanında mü'minlerden herhangi bir kimse yoksa, bu sefer yanında hazır bulunan kâfirlerden iki kişiyi şahid tutsun. Bu iki kişi yolculuklarından dönüp, onun vasiyetine dair şahidliklerini eda (ifa) edecek olurlarsa, namazdan sonra yalan söylemediklerine, hiçbir değişiklik yapmadıklarına ve yaptıkları şahidliklerinin gerçek olduğuna, şahidlikten hiçbir şeyi gizlemediklerine dair yemin ederler ve onların bu şahidlikleri gereğince hüküm verilir. Şayet bundan sonra, onların yalan söyledik-

(1) Arapça baskıya hazırlayanın ifade ettiğine göre; "Abdullah b. Kays"ın doğru şekli, "Abdullah b. Mes'ud" olmalıdır.

leri veya hainlik ettikleri, ya da bunun gibi günah olan herhangi bir durumları tesbit edilecek olursa, bu sefer yolculukta iken vasiyette bulunan kişinin velilerinden iki kişi yemin ederler, o takdirde şahidlik yapan iki kişi, aleyhlerine olan durumun (yaptıkları hainliğin), ortaya çıkmasının tazminatını öderler.

Ebu Musa el-Eş'ari, Said b. el-Müseyyeb, Yahya b. Ya'mer, Said b. Cübeyr, Ebu Miclez, İbrahim, Şüreyh ve Abîde es-Selmânî ile İbn Sirîn, Mücahid, Katade, es-Süddî, İbn Abbas ve diğerlerinin görüşlerine göre âyet-i kerimenin anlamı budur.

Fukâhadan Süfyan es-Sevrî de bu görüştedir. Ayrıca, bu görüşü benimseyenlerin çokluğu dolayısıyla Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm da bu görüşe meyl etmiştir. Ahmed b. Hanbel de bu görüşü tercih ederek şöyle demiştir: Yolculukta müslümanların bulunmaması halinde, müslümanlar hakkında zimmet ehlinin şahidliği caizdir. Hepsi de buradaki **"içinizden"** buyruğu ile mü'minlerin, **"sizden olmayan"** buyruğu ile de kâfirlerin kastedildiğini söylemişlerdir.

Kimisi de şöyle demektedir: Bunun böyle oluşu, âyet-i kerimenin indiği sırada Medine dışında herhangi bir yerde hiçbir mü'minin bulunmadığı dönemde oluşu dolayısıyladır. Mü'minler o sırada, kitab ehli, puta tapıcılar ve çeşitli kâfirler ile yol arakadaşlığı yaparak ticaret yapmak üzere yolculuğa çıkarlardı. Ebu Musa, Şureyh ve diğerlerinin görüşlerine göre âyet-i kerime muhkemdir.

2- Yüce Allah'ın: **"Yahut içinizden olmayan başka iki kişi"** buyruğu nesh olmuştur. Bu, Zeyd b. Eslem, Nehaî, Malik, Şafiî, Ebu Hanife ve onların dışında birtakım fakihlerin görüşüdür. Ancak, Ebu Hanife bu hususta bunlara muhalefet ederek şöyle demektedir: Kâfirlerin birbirleri hakkındaki şahidlikleri caizdir, ama müslümanlar hakkında caiz değildir.

Bu görüşü savunanlar yüce Allah'ın şu buyruklarını delil gösterirler: ***"Şahidlerden razı olacağınız kimseler arasından..."*** (el-Bakara, 2/282); ***"İçinizden adalet sahibi iki kişiyi şahid bulundurun."*** (et-Talâk, 65/2) İşte bu görüşü savunanlar, deyn (borçlanma ile ilgili 2/282) âyetinin son nazil olan âyetlerden olduğunu ve bu âyet-i kerimede de: **"Şahidlerden razı olacağınız kimselerden"** buyruğunun yer aldığını, o halde bu buyruğun (tefsiri yapılmakta olan) bu âyet-i kerimedeki şahidliği nesh edici olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü, bu âyet-i kerimenin nâzil olduğu günlerde Medine dışında İslam yoktu. Bundan dolayı kitab ehlinin şahidliği caiz görülmüştü. İslam ise bugün yeryüzünün her tarafında yaygındır. O bakımdan da kâfirlerin şahidliği sakıt olmuştur. Diğer taraftan müslümanlar, fasıkların şahidliğinin caiz olmayacağını icma ile kabul etmişlerdir. Kâfirler ise fasıklar arasındadırlar. O bakımdan şahidlikleri caiz olamaz.

Derim ki: Sözünü ettiğiniz şeyler doğrudur. Ancak bizler, bu buyruğun gereği ne ise o görüşü benimseyerek, müslümanın bulunmaması şartına bağlı olmak üzere, zaruret dolayısıyla özel olarak yolculuk halindeki vasiyette, zimmet ehlinin müslümanlar hakkındaki şahidliğinin caiz olduğunu söylüyoruz. Ancak, bu durumda eğer şahidlik yapacak müslüman varsa, zimmet ehlinin şahidliği olmaz. Kur'ân'ın indirilişine tanık olan hiçbir kimseden sizin iddia ettiğiniz neshe dair bir rivayet gelmiş değildir. Üstelik, birinci görüşü, ashab-ı kiramdan üç kişi ifade etmiştir. Bunun dışındaki diğer görüşlerde bu durum yoktur. Ashab-ı kirama muhalefet edip başkalarının görüşlerini kabul etmeyi ise, ilim ehli olan kimseler reddederler. Ayrıca bunu şu husus da pekiştirmektedir. el-Mâide Sûresi Kur'ân-ı Kerim'in son inen sûreleri arasındadır. Hatta, İbn Abbas, el-Hasen ve başkaları şöyle demektedir: el-Maide sûresinde mensuh bir hüküm yoktur. Sizin nesh iddianız ise sahih değildir. Çünkü, nesh iddiasının kabul edilebilmesi için neshedici buyruğun sonradan inmiş olduğu tesbit edilmekle birlikte, nâsih ile mensûhun bir arada mütaala edilmesine imkân olmayacak şekilde nâsihin de tesbit edilmesi kaçınılmazdır. O bakımdan bunların sözünü ettikleri buyrukların neshedici olması doğru olamaz. Çünkü, sözü geçen ve neshedici olduğu belirtilen buyruklar, vasiyet ile ilgili -ve ihtiyaç ve zorunluluk hali ile alakalı- bir olayın dışındaki bir olay hakkında inmiştir. Zaruret hallerinde ise hükmün farklılığı olmayacak birşey değildir. Ayrıca şahid tutulan kâfir, belki de müslüman nezdinde güvenilir ve zaruret halinde şahidliği kabul olunabilecek bir kimse olarak da görülebilir. Buna göre, bunların söylediklerine göre, neshedici bir buyruk bulunmamaktadır.

3- Âyet-i kerimede nesh sözkonusu değildir. Bu görüş de ez-Zührî, el-Hasen ve İkrime'ye aittir. Buna göre, yüce Allah'ın: **"İçinizden"** buyruğu, aşiretinizden ve yakınlarınızdan demek olur. Çünkü bunlar, vasiyeti daha iyi beller, daha iyi tesbit ederler ve unutma ihtimalleri daha uzaktır. Buna karşılık: **"Yahut sizden olmayan başka iki kişi"** buyruğu da, akraba ve aşiretinizden olmayan diğerleri demek olur.

en-Nehhâs der ki: Bu görüş, arapçada oldukça incelikli, anlaşılması zor bir hususa dayalıdır. Bu da; "(آخَر): **Başka, diğer"** kelimesinin arapçadaki anlamının birincisinin türünden olması ile ilgilidir. Mesela: "Bir kerim kişiye ve ondan başka bir diğer kerime uğradım" denilir. Bu durumda, buradaki **"başka, diğer"** kelimesi ikincisinin, birincisinin türünden olduğuna delâlet etmektedir. Arapça dil bilginlerine göre, bir kerim kimseye uğradım ve bir diğer cimriye uğradım demek mümkün değildir. Yine, bir adama uğradım, ve bir başka şeye uğradım da denilmez. İşte bu bakımdan yüce Allah'ın: **"Yahut sizden olmayan başka iki kişi"** buyruğunun, yani adaletli iki kişi anlamına gel-

mesini gerektirmektedir. Kâfirler ise hiçbir şekilde adaletli olamazlar. İşte bu görüşe göre: **"Sizden olmayan"** buyruğunu müslümanlar arasından ama akrabalığınızdan olmayan diye açıklayanların görüşlerinin doğru olduğunu ortaya koyar.

Bu, dil bakımından güzel bir anlam ve inceliktir. Hatta bu Malik'in ve onun görüşünü kabul edenlerin lehine delil de olabilir. Çünkü onlara göre "sizden olmayan" buyruğunun anlamı, kabilenizden olmayan şeklindedir. Bununla birlikte bu görüşe, ayetin başında: **"Ey iman edenler"** diye hitab edildiği ve mü'minler topluluğuna böylelikle seslenildiği belirtilerek itiraz olunmuştur.

7. Zimmet Ehlinin Şahidliği:

Ebu Hanife bu âyet-i kerimeyi, kâfirlerden olan zimmet ehlinin kendi aralarındaki şahidliklerinin caiz oluşuna delil göstermiş ve şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: **"Yahut sizden olmayan başka iki kişi"** buyruğunun anlamı, dininize mensub olmayan başka iki kişi demektir. İşte bu da onların birbirleri hakkındaki şahidliklerinin caiz oluşuna delâlet etmektedir.

Ebu Hanife'ye şöyle denilir: Sen bu âyetin muktezâsı gereğince görüş belirtmiyorsun. Çünkü, âyet-i kerime, zimmet ehlinin müslümanlar hakkındaki şahidliğinin kabul edilmesi ile ilgili olarak nâzil olduğu halde sen bunu kabul etmemektesin. O halde bu âyeti delil göstererek bu görüşü ileri sürmen doğru olamaz.

Denilse ki: Bu âyet-i kerime, mantık yoluyla zimmet ehlinin müslümanlar hakkındaki şahidliğinin kabul edilmesinin caiz olduğuna delâlet ettiği gibi, tenbihi (dikkat çekmesi) yoluyla da zimmet ehlinin, yine zimmet ehli hakkındaki şahidliklerinin kabul edilmesine delâlet etmektedir. Çünkü, onların müslümanlar hakkındaki şahidliği, kabul edildiğine göre, zimmet ehli hakkındaki şahidliklerinin kabulu öncelikle sözkonusudur. Diğer taraftan delil, onların müslümanlar hakkındaki şahidliklerinin batıl olacağına delâlet etmektedir. O halde geriye zimmet ehlinin, kendileri gibi kimseler hakkındaki şahidlikleri olduğu gibi kalmaktadır.

Ancak, bu görüşün hiçbir kıymeti yoktur. Zira, zimmet ehlinin, yine zimmet ehli hakkındaki şahidliklerinin kabul edilmesi, onların müslümanlar hakkındaki şahidliklerinin kabul edilmesinin bir fer'i durumundadır. Zimmet ehlinin müslümanlar hakkındaki şahidliğinin kabul edilmesi -ki, asıl budur- batıl kabul edildiğine göre, zimmet ehlinin, zimmet ehli hakkındaki şahidliğinin -bu da bu aslın fer'i durumundadır- batıl olması daha uygun ve daha bir yerindedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

8. Yolculuk Halinde Vasiyyet ve Ölümü Hatırlamak:

Yüce Allah'ın: **"Yolculuk halinde iken"** buyruğunda şu takdirde hazfedilmiş ifadeler vardır: **"Yolculuk halinde iken sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman"** siz de kendi kanaatinizce adaletli olduğunu zannettiğiniz iki kişiye vasiyette bulunup da beraberinizde bulunan malı kendilerine teslim ettikten sonra ölürseniz, bu iki kişi de sizin bıraktığınız terikeyi alıp mirasçılarınıza götürseler ve mirasçılar bu iki kişinin durumu hakkında şüpheye düşüp hainlik ettikleri iddiasında bulunacak olurlarsa, hüküm şudur: Bu iki kişiyi namazdan sonra alıkoyarsınız. Yani, onlardan teminat alırsınız...

Yüce Allah'ın bu âyet-i kerimede "ölüm"ü "musibet" diye adlandırması ile ilgili olarak ilim adamlarımız şöyle demektedir: Ölüm, her nekadar büyük bir musibet ve oldukça ağır bir darbe ise de, ölümden gafil olmak ondan daha büyük bir musibettir. Ölümü hatırlamaktan yüzçevirmek, onun üzerinde düşünmeyi terketmek, ölüm dolayısıyla ameli terk etmek, bundan daha büyük bir musibettir. Şüphesiz ibret almak isteyen kimseler için yalnızca ölümde bile ibret, düşünmek istiyenler için üzerinde düşünülecek bir çok hususlar vardır. Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Eğer hayvanlar, sizin ölüm hakkında bildiklerinizi bilecek olsalardı, onlardan semiz tek bir hayvan yiyemezdiniz." (1)

Nakledildiğine göre, bedevi arabın birisi devesi üzerinde yol almaktaymış. Deve ölü olarak yere yıkılınca, bedevi de üzerinden inmiş. Etrafında dolaşıp durumu hakkında tefekkür etmeye ve şöyle demeye koyulmuş? Sana ne oldu da ayağa kalkamıyorsun. Sana ne oldu da hareket edemiyorsun? İşte azaların olduğu gibi eksiksiz duruyor. Organların sapasağlam. Ne oldu sana? Halin ne? Seni ayakta tutan neydi? Seni hareket ettiren neydi? Seni yere yıkan ne oldu? Seni hareket etmekten alıkoyan ne? Sonra da durumu hakkında düşünerek bu durumundan hayret içerisinde devesini bırakıp gitti.

9. Hapsetmek:

Yüce Allah'ın: "(تَحْبِسُونَهُمَا): **Bu iki kişiyi... alıkoyarsınız"** buyruğu hakkında Ebu Ali şöyle demektedir: Bu kelime, "(آخَرَانِ): **Başka iki**"nin sıfatıdır. Sıfat ile mevsuf arasına da yüce Allah'ın: **"Haklarında şüpheye düşerseniz..."** buyruğu araya girmiştir. (Ancak, meâlde bu durum nazar-ı itibara alınmıştır).

Bu âyet-i kerime, üzerinde herhangi bir hakkı ödemesi vacib olanın hapsedilmesinde aslî bir dayanak teşkil etmektedir.

(1) Bk. *Kenzu'l-Ummâl*, XV, 552.

Haklar ise iki kısımdır: Bazı hakların âcilen elde edilmesi, bazı hakların ise, ancak daha sonra tahsil edilmeleri mümkündür. Eğer, üzerinde hak bulunan kişi serbest bırakılacak olursa, gözden kaybolur, saklanır, böylelikle hak batıl olur ve ortadan kalkabilir. O halde, bu hakkın yerine getirilmesinden emin olmak, bunun için işi sağlama almak kaçınılmazdır. Bu ise, ya o hakkın bir ivazı olan bir şeyi almakla mümkün olur, buna da rehin adı verilir, ya da hakkın ve alacağın talebi hususunda onun yerini tutacak bir başka kişi vasıtasıyla gerçekleşir ki, buna da kefil denilir. Bu da birincisinden daha aşağı bir mertebededir. Zira kefilin de diğeri gibi ortadan kaybolması ve öbürü gibi bulunamaması mümkündür. Ancak, bundan daha fazla birşey yapmaya imkân da yoktur. Şayet bu iki belgeleme yoluna da imkân bulunmazsa, geriye üzerinde hak bulunanın hapsedilmesi suretiyle işi sağlama almaktan başka bir yol kalmaz. Bu durumda üzerinde hak bulunan kişi üzerindeki hakkı ödeyeceği veya ödeme zorluğu çektiği anlaşılacağı vakte kadar devam eder.

10. Bedenî Haklar Dolayısıyla Hapis:

Şayet hak, hadler ve kısas gibi bedeli kabil olmayan bedenî bir hak olur da, onun âcilen tahsil edilmesi mümkün değilse, böyle bir durumda üzerinde hak bulunan kimseyi hapsetmekle işi sağlama bağlamaktan başka bir yol kalmaz. İşte bu hikmet dolayısıyla haps (tutukluluk) meşru görülmüştür. Ebu Dâvud, Tirmizî ve diğerlerinin rivayetlerine göre, Behz b. Hakîm babasından, o da dedesinden, Peygamber (sav), bir itham dolayısıyla birisini hapsetmiştir.(1)

Ebu Dâvud'un rivayetine göre de, Amr b. eş-Şirrîd babasından, o, Rasulullah (sav)'dan şöyle dediğini nakletmektedir: "Ödeme imkânı bulan kimsenin savsaklaması, onun ırzını şeref ve haysiyetinin zedelenmesini ve cezalandırılmasını helal kılar." İbnü'l-Mübarek der ki: Irzının helal olması; ona ağır ve kaba sözler söylenmesi, cezalandırılması ise, üzerindeki hak dolayısıyla hapsedilmesidir. (2) el-Hattabî de der ki: Hapis iki türlüdür. Ceza olarak hapis ve durumun ortaya çıkarılması kastıyla hapis (tutuklama). Buna göre ceza, ancak ödenmesi gereken bir hak halinde sözkonusu olur. Bir itham dolayısıyla hapse gelince, böyle bir hapis, ithamın arkasındakinin (gerçeğin) ortaya çıkarılması içindir.

Yine rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber, itham dolayısıyla bir kişiyi bir süre hapsettikten sonra serbest bırakmıştır.

Ma'mer, Eyyub'dan, o, İbn Sîrîn'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Şu-

(1) *Ebû Dâvud,* Akdiye 29; *Tirmizî,* Diyât 20; *Nesaî,* Kat'u's-Sarik 2.
(2) *Ebû Dâvûd,* Akdiye 29. Hadisi ayrıca *Buhârî,* İstikraz 13; (muallak olarak); *Nesaî,* Buyu' 100; *İbn Mâce,* Sadakat 18; *Müsned,* IV, 22, 388, 389'da da kaydedilmektedir.

reyh, bir kişi aleyhine bir hak (ödemesi) hükmünü verecek olursa, kendisi yerinden kalkıncaya kadar o kişinin mescidde alıkonulmasını emrederdi. Eğer başkasının üzerindeki hakkını ödeyecek olursa onu serbest bırakırdı. Aksi takdirde hapse götürülmesini emrederdi.

11. Alıkoyma Hali Namazdan Sonra Olacaktır:

Yüce Allah'ın: **"Bu iki kişiyi namazdan sonra alıkoyarsınız"** buyruğundaki "namaz"dan kasıt, ikindi namazıdır. İlim adamlarının çoğunluğu böyle demiştir. Çünkü, çeşitli din sahipleri bu vakti ta'zim eder, bu vakitte yalan söylemekten, yalan yere yemin etmekten çekinirler.

el-Hasen öğle namazıdır derken, bunun, herhangi bir namaz olduğu da söylenmiştir. Şahidlikte bulunan kişiler, kâfir iki kişi olduklarına göre, kendi namaz vakitlerinden sonra hapsedilirler, de denilmiştir. Bu görüş, es-Süddî'ye attir.

Yine denildiğine göre, bu alıkoymanın namazdan sonra olmasının şart koşulmasındaki fayda, vakti ta'zim etmek ve bu suretle şahidlikte bulunacakları korkutmaktır. Çünkü melekler o vakitte (ikindi vaktinde) hazır bulunurlar. Sahih hadiste de şöyle denilmektedir: "Her kim ikindiden sonra yalan yere yemin edecek olursa, yüce Allah'ın huzuruna -Allah, kendisine gazab etmiş olduğu halde- çıkar." (1)

12. Yeminlerin Tağlîzi (Ağırlaştırılması):

Bu âyet-i kerime, yeminlerin tağlîzinde aslî bir dayanaktır. Tağlîz ise, dört şeyle gerçekleşir:

1- Sözünü ettiğimiz şekilde zaman ile

2- Mescid ve minber gibi mekân ile. Bu hususta Ebu Hanife ve arkadaşları muhalif kanaattedir. Çünkü onlar şöyle derler: Herhangi bir kimsenin Peygamber (sav)'ın minberi yanında veya Rükn-ı Hacerî ile Makam-ı İbrahim arasında ister az ister çok bir şey için yemin ettirilmesine gerek yoktur. Buharî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- de şöyle bir başlık açmakla bu görüşü benimsemiş görünmektedir:

"(باب يحلف المدّعى عليه حيثما وجبت عليه اليمينُ ولا يُصرَف من موضع إلى غيره):Müddea aleyh, yemin etmesi üzerine nerede vacib olmuşsa orada yemin eder ve bir yerden başka bir yere gönderilmez." (2)

(1) *Buhârî*, Musakaat 10, Şehadât 26 yakın ifadelerle.
(2) *Buhârî*, Şehadât 23.

Malik ile Şafiî ise şöyle demektedirler: Kasame yeminlerinde bulunacak kimseler -Mekke çevresinde bulunuyorlarsa- Mekke'ye getirilir ve bunlar Rükün ile Makam arasında yemin ederler. Medine çevresinde bulunanlar da Medine'ye getirilir, minber üzerinde yemin ederler.

3- Durum ile yeminin ağırlaştırılması: Mutarrif ile İbnü'l-Mâcişûn ve Şafiî'nin kimi arkadaşlarının rivayetlerine göre kişi, ayakta yüzünü kıbleye çevirmiş olarak yemin eder. Zira böyle bir yemin kişiyi (yalan söylemekten) daha bir alıkoyar ve engeller.

İbn Kinane : Oturarak yemin eder, der. İbnü'l-Arabî de şöyle demektedir: Benim kanaatime göre, bu hususta hakkında nasıl hüküm verilirse öyle yemin eder. Eğer, ayakta yemin etmesine hüküm verilmişse ayakta, oturarak yemin etmesine hüküm verilmişse oturarak yemin eder. Zira, ne herhangi bir rivayette, ne de aklen, ayakta ya da oturarak yemin etmenin nazar-ı itibara alınacağına dair herhangi bir şey sabit olmuş değildir.

Derim ki: Kimi ilim adamı, Alkame b. Vâil'in babası yoluyla naklettiği hadiste yer alan: "Yemin etmek üzere gitti" sözünden, ayakta yemin etme gerektiği sonucunu çıkartmışlardır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır. Sözkonusu bu hadisi Müslim rivayet etmiştir. (1)

4- Lafız ile tağlîz (yeminin ağırlaştırılması): Bazıları, yalnızca billahi (Allah adına) denilerek yemin edileceğini ve buna ayrıca birşey eklenmeyeceğini kabul etmişlerdir. Çünkü, yüce Allah: **"Allah'a şöyle yemin ederler"** diye buyurmaktadır. Yine yüce Allah'ın: ***"De ki, Rabbim hakkı için evet"*** *(Yûnus,* 10/53); ***"Allah'a yemin ederim ki, muhakkak putlarınız için bir tuzak hazırlayacağım"*** (el-Enbiya, 21/57) Hz. Peygamber "Kim yemin edecekse, ya Allah adına yemin etsin, yahut sussun." (2) diye buyurması ile adamın: "Allah'a yemin ederim bunlara birşey eklemem" (3) demesi, bunu gerektirmektedir.

Malik der ki: Kişi, "kendisinden başka ilah bulunmayan Allah adına yemin ederim ki onun benden alacak bir hakkı yoktur. Hakkımdaki iddiaları batıldır" diye yemin eder. Bu görüşüne delil ise, Ebu Dâvud'un kaydettiği şu rivayettir: Bize Müsedded anlattı dedi ki: Bize, Ebu'l-Ahvas anlattı, dedi ki: Bize, Ata b. es-Sâib anlattı dedi ki: Ebu Yahya'dan, o, İbn Abbas'tan, Peygam-

(1) *Müslim,* İman 223; ***Ebû Dâvud,*** Eyman 1, Akdiyye 26; ***Tirmizî,*** Ahkâm 12.

(2) ***Tirmizî,*** Nüzûr ***8; Müsned,*** II, 7.

(3) Peygamber efendimize gelip İslâm'ın temel esaslarına dair soru soran bir bedevinin, mükellefiyetlerini öğrendikten sonra: "Vallahi bunlardan ne birşey eksiltirim, ne birşey eklerim" deyip gitmesini dile getiren hadiste soru soranın giderken söylediği sözlere işaret edilmektedir.(***Buhârî,*** Savm 1, Şahadât 26, Hiyel 3; ***Müslim,*** İman 8; ***Ebû Dâvud,*** Salât 1; ***Nesaî,*** Salât 4, Siyam 1, İman 23; ***Dârimî,*** Salât 208; ***Muvatta,*** Kasru's-Salât, 94; ***Müsned,*** I, 162, III, 143, 193.

ber (sav)'ın şöyle buyurduğunu nakletti: -Kendisine yemin teklif eden adama- dedi ki: "Kendisinden başka ilah olmayan Allah adına onun sende hiçbir hakkının bulunmadığına dair yemin et." Yani, müddainin (davacının) sende bir hakkı bulunmadığına dair (yemin et!) Ebû Dâvud dedi ki: Ebu Yahya'nın adı Ziyad'dır. Kûfelidir, güvenilir ve sağlam bir ravidir. (1)

Kûfeliler ise şöyle derler: Yalnızca Allah adına yemin eder. Şayet hakim onun itham altında olduğunu kabul ederse, yeminini ağırlaştırır. O takdirde kendisinden başka ilah bulunmayan, gizliyi ve açığı bilen rahman ve rahim olup açığı nasıl biliyorsa gizliyi de öyle bilen, gözlerin hain bakışını, kalplerin gizlediklerini dahi bilen Allah adına yemin etmesini ister.

Şafiî mezhebine mensub ilim adamları, ayrıca Mushafa el basarak yeminin ağırlaştırılacağını ifade etmişlerdir. İbnü'l-Arabî der ki: Bu ise, bir bidattır, ashab-ı kiramdan hiçbir kimse böyle bir yeminden sözetmiş değildir. Şafiî ise San'a hakimi İbn Mazin'in Mushafa yemin ettirdiğini ve arkadaşlarına bunu emrettiğini, bu şekilde yemini de İbn Abbas'tan rivayet ettiğini söylerken gördüğünü iddia etmiş ise de böyle bir rivayet sahih değildir.

Derim ki: *"el-Mühezzeb"* adlı kitapta şöyle denilmektedir: Eğer Mushafa ve onda bulunan Kur'an-ı Kerime yemin edecek olursa, Şafiî'nin Mutarrif'ten naklettiğine göre, İbn ez-Zübeyr, Mushaf'a yemin ettirirmiş. (Şafiî devamla) der ki: Ben, San'a'da Mutarrif'i Mushafa yemin ettiririrken gördüm. Yine Şafiî der ki: Bu, güzel bir şeydir. İbnü'l-Münzir ise der ki: Hakimin talaka, köle azad etmeye ve Mushafa yemin ettirmesi gerekmediğini (fukahâ) icma ile kabul etmişlerdir.

Derim ki: Yeminler ile ilgili olarak, Katade'nin Mushafa yemin ettirdiğine dair ifadeler önceden geçmiş bulunmaktadır. Ahmed ve İshâk da derler ki: Böyle bir şey mekruh değildir. Bunu, onlardan İbnü'l-Münzir nakletmektedir.

13. Kendisi Sebebiyle Yemin Teklif Edilecek Miktar:

Bu bahis ile ilgili olarak hakkın tesbit edilmesi için, kendisi dolayısıyla yemin edilmesi gereken mal miktarının ne kadar olması hususunda Malik ve Şafiî'nin farklı görüşleri vardır.

Malik der ki: Hakkın tesbiti için üç dirhemden daha az miktar için yemin teklif edilmez. Bu da el kesme cezasının uygulanmasına kıyasen böyledir. Kendisi sebebiyle elin kesildiği ve böylelikle o organa saldırının haramlığının kaldırıldığı her bir mal, büyük bir mal demektir.

Şâfiî ise der ki: Böyle bir durumda yemin, zekâta kıyasen, yirmi dinardan

(1) *Ebû Dâvud,* Akdiye 24.

daha aşağı miktardaki mal için teklif edilmez. Aynı şekilde, her mescidin yakınındaki minberde yemin ettirmek de böyledir.

14. Allah Adına Yemin:

Yüce Allah'ın: "(فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ) : **Allah'a şöyle yemin ederler"** buyruğundaki "fe" harfi, cümleyi cümleye atfeden bir edat, yahut bir cevap ve cezadır. Çünkü: **"o iki kişiyi... alıkoyarsınız"** buyruğunun anlamı, O ikisini alıkoyunuzdur. Yani, yemin etsinler diye alıkoyunuz. O halde bu, ifadenin delâlet ettiği emrin cevabıdır. Şöyle denilmiş gibidir: "(إذا حبستموهما أقسما) : Onları alıkoyduğunuz takdirde yemin etsinler." Şair Zu'r-Rimme der ki:

وإنسانُ عيْني يَحْسِرُ الماءَ مرةً فَيَبْدو وتَارَاتٍ يَجِمّ فَيَغْرَقُ

"Ve gözbebeğim bazan suyu (gözyaşını) tutuverir.
Ve birçok defaler da bol bol yaş akıtır da suya gömülür."

Nahivcilere göre bu ifade :Eğer, gözyaşını tutacak olursa, bu sefer onda boğucu gözyaşları görülür, takdirindedir.

15. Yemin Edecekler Kimlerdir:

Yüce Allah'ın: **"Bu ikisi yemin ederler"** buyruğu ile kastedilenlerin kimler oldukları hususunda farklı görüşler vardır. Söylediklerinde şüpheye düşülecek olursa, yemin edeceklerin iki vasi olduğu söylendiği gibi, adaletli olmamaları ve sözlerinden şüpheye düşmesi halinde hakimin yemin teklif edeceği iki şahid olduğu da söylenmiştir.

İbnü'l-Arabî, bu görüşün tutarsızlığını ifade ederek şöyle demektedir: -Bidât olmakla birlikte- benim işittiğime göre, İbn Ebi Leylâ, hak talebinde bulunan kimseyi iki şahid ile birlikte, şahidlik ettiklerinin hak olduğuna dair yemin ettirir. O takdirde (yeminleriyle yalan söyledikleri ortaya çıktığı takdirde) hak sahibine hakkına dair hüküm verilir. Bana göre bu ise, hakimin o miktarın kabzedilmesi hususunda şüphe etmesi halindedir. Bu durumda kişi, (hak sahibi) bu miktarın halen mevcut olduğuna dair yemin eder. Bunun dışındaki hallerde ise, buna iltifat edilmez. Bu müddai (davacı) hakkında böyledir. Peki, şahid nasıl hapsedilebilir ve ona nasıl yemin ettirilir? Bu, kendisine iltifat olunmayacak bir iddiadır.

Derim ki: Şahidlik edene yemin etmesinin vacib olduğu, Allah'ın herhangi bir hükmünün bilinmediğine dair Taberî'nin sözü önceden geçmiş bulun-

maktadır. Şöyle denilmiştir: İki şahide yemin ettirilmesinin sebebi, müddea aleyh (davalı) oluşlarından dolayıdır. Çünkü mirasçılar, malda hainlik ettiklerini iddia etmiş olurlar.

16. Vasiyete Şahidlik Edenlere Yemin Ettirmenin Şartı:

Yüce Allah'ın: **"Şüpheye düşerseniz"** buyruğu, bir şarttır. Bu şart, bulunmadığı sürece şahidlere yemin teklifi sözkonusu olmaz. Şüphe ve anlaşmazlık sözkonusu olmadığı takdirde de yemin de sözkonusu değildir. İbn Atiyye der ki: Ebu Musa'nın zimmilere yemin ettirmesinden; hükmünden onların yeminleri ile şahidlikleri tamamlanır ve o takdirde hak sahipleri lehine vasiyetin gereği yerine getirilir; şeklinde anlaşılan hususa gelince; Ebu Dâvud'un eş-Şa'bî'den rivayetine göre, Müslümanlardan bir kişi, şu Dakuka diye bilinen bir yerde vefat etti. Ölümü esnasında vasiyetine şahidlik edecek hiçbir müslüman bulamadı. Bunun üzerine kitap ehlinden iki kişiyi şahid tuttu. Bunlar Kûfe'ye gelip, Ebu Musa el-Eş'arî'ye vardılar ve ona durumu haber verdiler. Adamın terikesini ve vasiyetini de beraberlerinde getirdiler. el-Eş'arî dedi ki: Sizin bu durumunuz, Rasulullah (sav)'ın döneminde görülenden sonra meydana gelmiş değildir. Daha sonra ikindi namazı akabinde, bu iki şahide: "Hainlik etmediklerine, yalan söylemediklerine, değiştirmediklerine, gizlemediklerine, hiçbir değişiklik yapmadıklarına ve bunun, o adamın vasiyeti ve terikesi olduğuna dair yemin ettirdi." Sonra da onların şahidliklerinin gereğini uygulamaya koydu. (1)

İbn Atiyye der ki: Bu şüphe, âyetin mensûh olmadığı görüşünde olanlara göre, hainlikte ve lehine vasiyette bulunulan kimselerin bir kısmına meylederken, bir kısmına da meyletmeme ithamı halinde sözkonusu olur. İşte bunu kabul edenlerin görüşüne göre, o takdirde yemin ettirilir. Âyetin mensûh olduğu görüşünde olanlara gelince, yemin ettirme ancak hainlik şüphesi, yahut da herhangi bir haksızlık şüphesi halinde sözkonusu edilir. Bu görüşü kabul edenlere göre yemin ettirme, inkârda bulunan aleyhine iddiaya göre yapılır. Yoksa, şahidliği tamamlamak için yapılmaz.

İbnü'l-Arabî der ki: Şüphe ve itham dolayısıyla yemin iki kısımdır. Bir kısmında şüphe, hakkın sübutu ve davanın uygun görülmesinden sonra sözkonusu olur. Bu durumda yeminin vücubunda görüş ayrılığı yoktur. Diğer bir kısmında ise, hak ve hadlerde mutlak ithamın varlığı sözkonusudur. Bu ise, etraflı açıklamaları gerektiren bir konu olup buna dair geniş bilgiler furû (fıkıh) kitaplarındadır. Burada ise, zikrolunan rivâyetlerden de görüldüğü gi-

(1) *Ebû Dâvud,* Akdiye 19.

bi, iddia tahakkuk etmiş ve güç kazanmış bulunmaktadır. (Onun için iddiayı inkâr edene yemin tevcih olunur.)

17. Âyet-i Kerimedeki Bu Şartın İlgili Olduğu Buyruk:

Yüce Allah'ın: **"Şüpheye düşerseniz"** buyruğundaki şart, yüce Allah'ın: **"Bu iki kişiyi... alıkoyarsınız** buyruğu ile alakalıdır. **"Şöyle yemin ederler"** buyruğu ile alakalı değildir. Çünkü bu alıkoyma, yeminin sebebini teşkil etmektedir.

18. Yakın Akraba Dahi Olsa, Lehine Yalan Yere Yemin Edilemez:

Yüce Allah'ın: **"Akraba dahi olsa yeminimizi hiçbir bedele satmayacağız"** buyruğunun anlamı şudur: Yani, bu iki kişi yeminlerinde şöyle derler: Bizler, yaptığı vasiyet yerine bedel olarak alacağımız herhangi bir ivaz karşılığında yemin etmiyoruz. Ve bu malı kimseye teslim etmiyoruz. İsterse lehine yemin ettiğimiz kişi bizim yakın bir akrabamız olsun.

Arapçada, kullanılan ifadelerde birtakım kelimelerin hazfi çokça görülen bir hususdur. Yüce Allah'ın: *"Melekler, her kapıdan üzerlerine girerler: Selam sizlere"* (er-Râd, 13/23.) buyruğu, selam sizlere diyerek...demektir. Burada, satın almak, ise, satmak demek olmayıp, birşeyi tahsil etmek, ele geçirmek anlamındadır.

19. Herhangi Bir Menfaat İçin Şehâdet Değiştirilemez:

Yüce Allah'ın: "(لا نشتري): Satmayacağız" buyruğu, "(فيقسمان): **Yemin ederler"** buyruğunun cevabıdır. Çünkü kasem (yemin), yemin ettirilen maksada göre yapılır. Bu da nefy halinde; (لا) ile (ما) olumsuz edatları, olumluluk halinde; (وإن) : Muhakkak ve (te'kid için gelen) "lâm" kullanılır. "(به): **Bununla"** (yani yeminimizle) deki zamir, yüce Allah'ın adına aittir. Çünkü, buna en yakın anılan isim odur. Yani: Biz, dünyevî karşılık mukabilinde Allah'tan alacağımız mükâfatımızı vermeyiz.

Bunun, şahidliğe ait olma ihtimali de vardır. O takdirde şahidlik, "kavl: Söz söylemek" anlamı nazar-ı itibara alınarak müzekker gelmiştir. Hz. Peygamber'in şu buyruğunda olduğu gibi: "(واتق دعوة المظلوم فإنه ليس بينها وبين الله حجاب): Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü, şüphesiz o beddua ile Allah arasında bir perde yoktur." [1] Görüldüğü gibi burada; O zamirini, beddua anlamına ait kılmıştır. Buna dair açıklamalar daha önce en-Nisa sûresinde (4/8. **âyet**, 9. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Buhârî*, Zekât 63, Mezalim 9, Cihâd 180, Meğâzi 60; *Müslim*, İman 29; *Ebû Dâvud*, Zekât 5; *Tirmizî*, Zekât 6; *Nesaî*, Zekât 46; *İbn Mâce*, Zekât 1; *Dârimî*, Zekât 1; *Müsned*, I, 233.

20. Bedel Ne Demektir

Yüce Allah'ın: "(ثمنا): Bedel" buyruğu ile ilgili olarak Kûfeliler şöyle demişlerdir: Bedeli (değeri) olan yani, değeri bulunan herhangi bir mal anlamındadır. Burada muzaf hazf edilmiş, muzafun ileyh onun yerini almıştır.

Bize ve birçok ilim adamına göre ise, semen; paha, bedel bizzat kendisi olabileceği gibi, malın kendisi de olabilir. Çünkü bize göre semen, nasıl satın alınan bir şey ise, semen mukabili verilen şey de satın alınan bir şeydir. Satılan ve satın alınan herbir şey, satış ister mal ve nakit, ister iki mal, isterse de iki nakit alıp vermek suretiyle de yapılmış olsun, herbirisine hem semen, hem mesmun denilir.

Bu asla binaen, şu mesele de ele alınır: Satın alan kişi iflas edip, satıcı sattığı malı iflas edenin yanında bulacak olursa, onu öncelikle almak hakkına sahip olur mu? Ebu Hanife: Onu öncelikle almak hakkında sahip olamaz, der ve bu görüşünü bu asla binaen ileri sürer ve şöyle der: O malın sahibi de diğer alacaklılar seviyesindedir. Malik ise şöyle der: Ölümde değil de, iflas halinde o mal sahibi malını almaya daha bir hak sahibidir. Şafiî ise: İflas halinde de ölüm halinde de hak sahibi onu almakta önceliklidir, der.

Ebû Hanife, sözünü ettiğimiz delili gerekçe gösterdiği gibi, şunu da gerekçe göstermektedir: Küllî asıl kaide, borcun hem iflas edenin, hem ölenin zimmetinde bulunduğudur. Onların ellerinde bulunan mal ise, ödemenin kendisiyle yapılacağı şeydir. O halde bütün alacaklılar o malda kendi alacakları olan ana malları oranında ortaktırlar. Bu hususta malların ayni olarak bulunmaları ile bulunmamaları arasında da bir fark yoktur. Çünkü, sözkonusu mal, artık satıcının mülkiyetinden çıkmış ve bunlar lehine bu malların bedelleri alıcının zimmetinde vacib olduğu icma ile kabul edilmiştir. O halde alacaklıların, ancak sattıkları malların semenleri, yahutta bu mallardan bulunanları (hakları oranında) verilir. Malik ve Şafiî ise, bu kaideyi, hadis imamları Ebu Dâvud ve başkalarının bu hususta rivayet etmiş oldukları bir takım haberlerle tahsis etmişlerdir.

21. Allah'ın Şahidliği:

Yüce Allah'ın: **"Allah'ın şahidliğini gizlemeyeceğiz"** buyruğu, Allah'ın bize bildirmiş olduğu şahidliği gizlemeyeceğiz, demektir.

Burada yedi ayrı kıraat sözkonusudur. Bunları öğrenmek isteyen *"et-Tahsîl"* adlı kitapta ve başkalarında bulabilir.

22. Şahidlerin Günah Hakettikleri Ortaya Çıkarsa:

Yüce Allah'ın: **"Eğer onların bir vebali hakettikleri gerçekten ortaya çı-**

karılırsa" buyruğu ile ilgili olarak Ömer, bu âyet-i kerime bu sûrede bulunan ahkâm arasında içinden çıkılması en zor âyetlerdendir demiştir.

ez-Zeccâc da der ki: Kur'ân-ı Kerimde i'rabı en zor olan, yüce Allah'ın "(فَإِنْ عُثِرَ عَلَى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا): **Aleyhlerine hak kazananlardan en yakın iki kişi**" Dikkat edilecek olursa burada (اسْتُحِقَّ) kelimesi Âsım kıraatinden farklı olarak meçhul okunmuştur. (عثر على كذا) Ona muttali olundu, demektir: Meselâ (عثرت منه على خيانة): Onun bir hainliğine muttali oldu, anlamındadır. (أعثرت غيري عليه): Benden başkasını ona muttali kıldım anlamındadır. Yüce Allah'ın: "(وَكَذَلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ): ***Böylece Biz onlara muttali olunmasını sağladık***" (el-Kehf, 18/21) buyruğu da buradan gelmektedir. Çünkü öbürleri bunları (Kehf ashabını) arayıp bulmak istiyorlardı. Onların yerlerinin nerede olduğunu bilemiyorlardı. Aslında; (العثور) mastarı, birşeyin üzerine düşmek demektir. Arapların, parmağa çarpan birşey sebebiyle düşecek olur ise, (عثر الرجل يعثر عثورًا): Adam düştü tabirini kullanırlar. Yine (وعثرت إصبع فلان بكذا) tabirini de, bir sadme parmağına isabet edip üzerine düştüğü takdirde kullanırlar. Tökezleyen ve düşen at (ve benzerleri) hakkında da; (وعثر الفرس عِثارًا) derler. Şair el-A'şa da şöyle demektedir:

بِذاتِ لَوْث عَفَرْناةٍ إذا عَثَرَتْ فالتَّعْس أدْنَى لها مِنْ أنْ أقول لَعَا

"O güçlü ve kuvvetli dişi deve ki, tökezlediğinde
Onun yere düşmesi, benim ona kalk deyişimden daha yakındır
(daha kalk diyemeden o kalkıverir.)"

Yükselen toza da; (العِثير) denilir. Çünkü bu yükselen toz, yüzün üzerine düşer. (العَثِير) ise, gizli olan iz ve etki demektir. Çünkü bu da gizliden gizliye fark edilebilen bir şeydir.

Yüce Allah'ın: "(أَنَّهُمَا): **Onların ikisinin**" buyruğundaki zamir, -Said b. Cübeyr'den nakledildiğine göre- yüce Allah'ın: **"İçinizden adalet sahibi iki kişi"** buyruğunda, kendilerinden söz edilen iki vasiye aittir. İbn Abbas'tan nakledildiğine göre iki şahide ait olduğu da söylenmiştir. **"Hakettikleri"**, kendileri hakkında günahın vacib olduğu.

"Vebali", hainlikleri dolayısıyla ve kendilerinin olmayan birşeyi aldıkları için. Yahut yalan yere yemin etmeleri, ya da batıl şahidlikleri sebebiyle bir vebali hakettikleri ortaya çıkarılırsa; demektir.

Ebu Ali der ki: Burada vebal, alınan şeyin adıdır. Çünkü, onu alan bir kimse, aldığından dolayı günahkâr olur. O bakımdan haksızca alınan bir şeye "mazleme" denildiği gibi, buna da "ism: vebal" adı verilmiştir. Sibeveyh ise

der ki: Mazleme, senden alınan şeyin adıdır. Aynı şekilde burada da alınan şey, mastar adı ile "ism: vebal" diye adlandırılmıştır ki, alınan bu şey, gümüş bir kab idi.

23. Vebal Hakedenlerin Yerine Geçecek Diğer İki Kişi:

Yüce Allah'ın: "(Ölene) en yakın başka iki kişi yeminlerde ve şehadette bunların yerine geçer." Burada **"başka iki kişi"** buyruğu, mirasçıların (o kişinin mirasçılarının) iki kişi olmaları dolayısıyladır. Yine bunun merfu' gelmesi, gizli bir fiil dolayısıyladır. **"(يَقُومَانِ) : Geçer"** ise, sıfat mahallindedir. **"(مَقَامَهُمَا): Bunların yerine"** ifadesi ise, mastardır. Takdiri de şöyledir: Onların yeri gibi bir yere geçerler. (Onların yerlerini tutarlar). Sonra, sıfat mevsuf yerine ikâme edilmiş, muzaf da muzafun ileyh yerine ikâme edilmiştir.

24. Haksızlığa Uğrayanlar:

Yüce Allah'ın: "(مِنَ الَّذِينَ اسْتُحِقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيَانِ): **Haksızlığa uğrayan** (mirasçı)**lardan..."** en yakın iki kişi [1] buyruğu ile ilgili olarak İbn es-Serrî şöyle demektedir: Yani, aleyhlerine yapılan vasiyetin hak kazanıldığı kimselerden demektir. en-Nehhâs der ki: Bu açıklama buyruk ile ilgili olarak yapılan açıklamaların en iyilerindendir. Çünkü burada bir harf bir başka harfin yerine konulmamaktadır. İbnü'l-Arabî de bunu tercih etmiştir. Aynı şekilde tefsir de buna göre yapılmıştır. Çünkü buyruğun anlamı, tefsir bilginlerine göre şöyledir: Aleyhlerine olmak üzere vasiyete hak kazanılanlardan... "(الْأَوْلَيَانِ) En yakın iki kişi" ise, yüce Allah'ın: "(فَآخَرَانِ): Başka iki kişi" buyruğundan bedeldir. Bu açıklamayı İbn es-Serrî yapmış ve en-Nehhâs da bunu tercih etmiştir. Bu ise, nekireden marifenin bedel yapılmasıdır. Nekireden marifenin bedel yapılması ise caizdir.

Şöyle de denilmiştir: Eğer nekireden daha önce söz edilmiş, sonra ondan bir daha söz edilirse o, marife olur. Yüce Allah'ın şu buyruklarında olduğu gibi: "(كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ): ***İçinde kandil bulunan bir kandillik gibidir."*** Daha sonra ise "(الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ): ***O kandil de bir sırça içindedir"*** diye buyurduktan sonra da; "(الزُّجَاجَةُ): ***O sırça da..."*** (en-Nur, 24/35) buyruğunda görüldüğü gibi, (Önce nekireden söz edilmiş, daha sonra ondan marife olarak bedel yapılmıştır.);

---

(1) "Haksızlığa uğrayan" diye meal verdiğimiz "istu'lıkka aleyhim" kıraatı Nafi'nin ve diğer kıraat imamlarının cumhurunun kıraatidir. Bizim kıraatimizde (Asım kıraatinde) ve diğerlerinde ise "istehakka aleyhim" şeklindedir. Buradaki açıklamalar, meala daha uygun görülen cumhurun kıraatine dairdir.

Bunun, "(يَقُومَانِ): **Yerine geçer**" buyruğundaki zamirden bedel olduğu da söylenmiştir. Buna göre şöyle buyrulmuş gibidir: "O takdirde en yakın olan iki kişi... yerine geçer." Yahut da hazfedilmiş bir mübtedânın da haberi olabilir. İfadenin de takdiri şöyle olur: Başka iki kişi, bunların yerine geçerler ki, bunlar da en yakın iki kişidirler. İbn İsa da şöyle demektedir: "(الأَوْلَيَانِ): En yakın iki kişi" (اسْتُحِقَّ): Haksızlığa uğrayan; kelimesinin muzafın hazfi takdirine göre mef'uldür. Yani, onlar hakkında ve onlar sebebiyle önceki iki kişinin günahının hak edilmiş olduğu iki kişi anlamına gelir. Buna göre burada (فعليهم) ise, (فيهم) anlamındadır. "(عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ): *Süleymanın mülkü üzere*" (el-Bakara, 2/102) buyruğunun, "(في ملك سليمان): Süleymanın mülkünde" anlamına geldiği gibi. Şair de şöyle demektedir:

متى ما تُنكروها تَعرفوها　　على أقطارها عَلَقٌ نَفِيثُ

"Ne zaman onu tanımazlıktan gelir, hakkında, şüpheye düşerseniz
onu tanırsınız;
Onun dört bir yanından kanlar dökülecektir." (1)

Yani, (في أقطارها) anlamındadır.

Yahya b. Vessâb, el-A'meş ve Hamza (الأَوْلَيْن): Öncekiler şeklinde (أول): Önceki kelimesinin çoğulu olarak ve; (الَّذِينَ): Kimseler kelimesinden veya; (عَلَيْهِم): Haksızlığa uğrayanlar, anlamındaki kelimenin sonunda yer alan (he ve mim) zamirinden bedel olmak üzere okumuşlardır.

Hafs ise (اسْتَحَقَّ) kelimesini, "te ve hâ" harfini üstün olarak okumuştur. Bu kıraat, Ubeyy b. Kâ'b'dan da rivayet edilmiştir. Faili ise; "(الأَوْلَيَانِ): En yakın iki kişi" buyruğudur. Mef'ul ise hazf edilmiştir. İfadenin takdiri ise: Ölenin yaptığı vasiyete hak kazandığı halde haksızlığa uğrayan ölene yakın kişilerden ikisi... şeklindedir. Onlara karşı yeminlerin reddedilmesi hakkını kazanan kimseler olduğu da söylenmiştir.

el-Hasen'den de; (الأَوْلاَنِ): Önceki iki kişi kıraati rivayet edildiği gibi, İbn Sîrîn'den de; (الأَوْلَيْنِ) kıraati rivayet edilmiştir. en-Nehhâs ise der ki: Bu iki kıraat de lahn'dır. (Doğru ve düzgün değildir). Çünkü, hiçbir zaman tesniye olarak; (مُثْنَان) kalıbında bir kelime kullanılmaz. Şu kadar var ki, el-Hasen'den; (الأَوْلاَنِ) diye bir kıraat rivayet edilmiştir.

(1) Yani, size söyleyeceğim bu sözler dolayısıyla sözünü ettiğim bu askeri birlik, kan dökülmesine sebep teşkil edecek bir savaşın kızışmasına neden olacaktır.

25. Ölenin Yakınlarının Yapacakları Yemin:

Yüce Allah'ın: **"Diye Allah adına yemin ederler"** buyruğu şu demektir: Vasiyette şahitlik edenlerin yerine geçen o diğer iki kişi şöylece yemin ederler: Bizim adamımızın vasiyetinde söyledikleri doğrudur. Size, vasiyetiyle teslim ettiği mal ise, sizin bize getirdiğinizden daha fazla idi. Ve şüphesiz ki sözünü ettiğimiz bu kab da bizim adamımızın beraberinde götürdüğü ve vasiyetinde de yazdığı eşyaları cümlesindendir. Siz ise bu hususta hainlik ettiniz. İşte yüce Allah'ın: **"Bizim şahidliğimiz, o iki kişinin şehadetinden elbette daha doğrudur"** yani, bizim yeminlerimiz, onların yeminlerinden daha gerçektir, anlamındaki buyruğu bunu ifade etmektedir. Böylelikle şehadetin yemin anlamında kullanıldığı da sahih olarak sabit olmaktadır. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bu kabildendir: *"Onların her birisinin şahitliği dört defa Allah adına... diye şehadet etmesi* (yemin etmesi)*...dir. "* (en-Nûr, 24/8)

Ma'mer, Eyyub'dan, o, İbn Sîrîn'den, o, Abîde'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bunun üzerine ölenin yakınlarından iki kişi kalkıp yemin ettiler.

"(لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ): **Bizim şahidliğimiz... daha doğrudur"** buyruğu mübteda ve haberdir.

Yüce Allah'ın: **"Biz aşırı da gitmedik"** de, biz bu yeminimizde hakkı aşmadık anlamındadır. **"O takdirde muhakkak zalimlerden oluruz"** yani, biz batıl üzere yemin edecek ve hakkımız olmayan bir şeyi alacak olursak, zalimlerden oluruz.

26. Yeminlerin Reddi:

Yüce Allah'ın: "(ذٰلِكَ أَدْنَى) **: Bu.... daha yakındır"** buyruğu mübtedâ ve haberdir. (أَنْ) ise nasb mahallindedir. "(يَأْتُوا): **Getirmeleri"** de, (أن) ile nasb edilmiştir. "(أَوْ يَخَافُوا) **: Yahut... korkmalarına"** buyruğu da buna atfedilmiştir. "(أَنْ تُرَدَّ): **Tevcih edileceğinden"** buyruğu ise, "(يَخَافُوا): **Korkmalarına"** fiili ile nasb mahallindedir; "(أَيْمَانٌ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ): **Yeminlerinden sonra yeminlerin"** buyruğu ile ilgili olarak; "(يَأْتُوا): **Getirmeleri"** ve; "(يَخَافُوا): **Korkmaları** kelimelerindeki zamir, kendilerine vasiyet yapılan kişilere racidir. Âyetin akışına daha uygun olan da budur. Bununla kastedilenlerin insanlar olduğu da söylenmiştir. Yani, insanların hainlikten sakınarak yeminlerin davacıya tevcih edilmesi suretiyle rezil olmak korkusu ile, hak ile şahidlikte bulunmalarına daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

27. Allah'tan Korkup Emirlerine İtaat Etmek ve Fasıklardan Olmamak:

Yüce Allah'ın: **"Allahtan korkun ve dinleyin"** buyruğu, bir emirdir. İşte bundan dolayı, fiillerin sonlarında gelmesi gereken "nûn"lar hazfedilmiştir.

Yani, size söylenenlere kulak verin, bu söylenenleri kabul edin. Bu hususta Allah'ın emrine tabi olanlar olun. "Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez" Fasıklık ve fısk, itaatin dışına çıkıp masiyete yönelmek hakkında kullanılır ki, buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/26. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allahtır.

يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ ۖ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا ۖ
إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾

109. Allah Peygamberleri toplayacağı gün: "Size ne cevap verildi" buyuracak. Onlar da: "Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz gayıpları çok iyi bilen ancak Sensin" diyecekler.

Yüce Allah'ın: **"Allah Peygamberleri toplayacağı gün..."** buyruğu ile ilgili olarak, bu ayetin kendisinden önceki buyruklarla ilişki yönü nedir diye sorulacak olursa, cevabı şudur: Buradaki ilişki şudur: Vasiyette veya başka bir husus hakkında, iç yüzün hilâfına açıklama yapmanın yasak kılınması, böyle bir yanlış açıklamayı yapana ceza verecek olanın bu durumunu çok iyi bildiğini ortaya koymaktadır. (يَوْمَ): **Gün"** kelimesi zaman zarfıdır. Bunda âmil ise; "(وَاسْمَعُوا): İşitiniz" şeklindeki mukadder fiildir. Yani, öyle bir günün haberini dinleyiniz, işitiniz demektir. İfadenin takdirinin: (واتقوا يوم يجمع الله الرسل) şeklinde, yani Allah'ın peygamberleri toplayacağı günden korkunuz şeklinde, olduğu da ez-Zeccâc'dan nakledilmiştir. İfadenin takdirinin: Allahın peygamberleri toplayacağı vaki olan, Kıyamet gününden sakının, yahut o günü hatırlayın şeklinde olduğu da söylenmiştir Anlamlar birbirlerine yakındır. Maksat, tehdit ve korkutmaktır.

"Size ne cevap verildi buyuracak" yani, ümmetleriniz size ne şekilde karşılık verdi? Siz, kendilerini Beni tevhide çağırdığınız vakit kavminiz size nasıl karşılık verdi.

"Bizim hiçbir bilgimiz yok...diyecekler" Te'vil âlimleri, peygamberlerin: **"Bizim hiçbir bilgimiz yok"** sözleriyle kastedilen mananın ne olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bunun anlamının: Biz, ümmetlerimizin bize verdikleri cevabın iç yüzünü bilmiyoruz, şeklinde olduğu söylenmiştir. Çünkü, ceza veya mükâfatı verilecek şey budur. Böyle bir açıklama, Peygamber (sav)'dan rivâyet edilmiştir.

Anlamın: : Bize öğrettiğinden başka bizim hiç bir bilgimiz yoktur, şeklinde olduğu ve burada, bize öğrettiğinden başka, ifadesinin hazfedilmiş olduğu da söylenmiştir ki, bu açıklama İbn Abbas'tan ve biraz farklı olarak Mücahid'den rivayet edilmiştir. Yine İbn Abbas şöyle demektedir: Bunun anlamı şöyledir: Bizim bu konudaki bilgimiz, mahiyetini Senin bizden daha iyi bildiğin bir bilgiden başka bir şey değildir.

Şöyle de denilmiştir: Onlar, böyle bir sorudan dolayı dehşete kapılacak ve korkularından cevap veremeyecekler. Akılları başlarına geldikten sonra cevap verecekler ve: **"Bizim hiçbir bilgimiz yok"** diyeceklerdir. Bu açıklamayı da el-Hasen, Mücahid ve es-Süddî yapmıştır. en-Nehhâs ise, böyle bir şey sahih olamaz, demiştir. Çünkü peygamberler (Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun) için herhangi bir korku da yoktur ve onlar üzülmezler de.

Derim ki: Evet, kıyamet hallerinin birçoğunda bu böyledir. Bize ulaşan haberde şöyle denilmektedir: "Cehennem getirildiğinde bir sefer kaynayıp coşar. Ne kadar peygamber ve sıddîk varsa mutlaka dizleri üstüne çöker." (1) Yine Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Cibril, Kıyamet gününden beni o kadar korkuttu ki, sonunda beni ağlattı. Ve şöyle dedim: Ey Cibril, günahımın geçmişi de geleceği de bana bağışlanmadı mı? Bana şöyle dedi: Ey Muhammed, o günün dehşetinden öyle şeylere tanık olacaksın ki, bu bağışlamayı sana unutturacaktır." (2)

Derim ki: Eğer kimilerinin de söylediği gibi bu soru, cehennemin kaynayıp coşması esnasında olacaksa, Mücahid ve el-Hasen'in açıklamaları doğrudur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

en-Nehhâs ise der ki: Bu hususta sahih olan şudur: Buyruğun anlamı şöyledir: Gizli ve açık hallerde size ne şekilde cevap verildi? Bu soru kâfirlere azar olsun diye sorulacaktır. . Peygamberler ise: Bizim hiçbir bilgimiz yok, diyecekler. Bununla da Mesih'i ilah edinenleri yalanlamış olacaklardır. İbn Cüreyc de der ki: Yüce Allah'ın: **"Size ne cevap verildi"** buyruğunun sizden sonra neler yaptılar demektir. Onlar da: **"Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz gaybları çok iyi bilen ancak Sensin"** diyeceklerdir.

Ebu Ubeyd de der ki: Peygamber (sav)'ın bir hadisi de bu açıklamaya benzemektedir. O, şöyle buyurmuştur: "(Kıyamet gününde) bazı kimseler Havz'ın başında yanıma gelecekler. Fakat oradan çekip uzaklaştırılacaklardır. Ben de: Onlar Ümmetimdendirler diyeceğim. Bu sefer: Sen, senden sonra bunların

(1) Bu haberin kaynağını tespit edemedik. Merhum müfessir kaynağı hakkında bir açıklamada bulunmamış olması, haberin sıhhati noktasında pek olumlu bir fikir vermemektedir.

(2) Bu hadisin de kaynağını tespit edemedik. Bir önceki nottaki mülahazalarımızı burada da aynen tekrarlayabiliriz.

(dinde olmayan) neler ortaya çıkardıklarını bilemezsin denilecektir." (1)

(الغيوب): **Gayblar** kelimesinin "ğayn" harfini, Hamza, el-Kisaî ve Ebu Bekr esreli okumuşlar, diğerleri ise ötreli okumuşlardır.

el-Maverdî der ki: Yüce Allah'ın kendilerinden daha iyi bildiği bir hususu ne diye onlara soracaktır diye sorulacak olursa, buna iki türlü cevap verilir:

1- O, peygamberlere kendilerinin bilmedikleri, ümmetlerinin küfür, münafıklık ve kendilerinden sonra haklarında uydurdukları yalanları öğretmek için;

2- O, böylelikle ümmetlerini herkesin gözü önünde rezil etmek istediği için soruyu soracaktır. Tâ ki bu onlar için, bir çeşit ceza olsun.

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ ۘ
إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا ۚ
وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ ۚ
وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا
فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي ۚ
وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي ۚ وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ
عَنكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ
إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١١٠﴾

110. Allah, o zaman şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa! Senin üzerindeki ve ananın üzerindeki nimetimi hatırla. Hani Ben seni Ruhu'l-Kudüs ile desteklemiştim. Beşikteyken de, yetişkin iken de insanlarla konuşuyordun. Hani sana kitabı, hikmeti, Tevrat ve İncili de öğretmiştim. Hani Benim iznimle çamurdan bir kuş suretine benzer bir şey yapıyordun, ona üfürüyordun da, iznimle bir kuş oluveriyordu. Anadan doğma körü, abraşı da yi-

(1) *Buhârî*, Tefsir 5. sûre 14, 21. sûre 2, Rikaak 45. 53, Fiten 1; *Müslim* Tahare 39 Salât 55.. Hadisin yer aldığı diğer yerleri görmek için bk.. *el-Mu'cemu'l Mufehres li Elfazi'l-Hadisi'n-Nebevî*, I, 434.

ne Benim iznimle iyi ediyordun. Yine Benim iznimle ölüleri (diri olarak) **çıkartıyordun. Ve hani, İsrail oğullarını kendilerine apaçık mucizelerle geldiğin zamanda senden çekmiştim de, içlerinden kâfir olanları: 'Bu, apaçık bir sihirden başka birşey değildir' demişlerdi."**

Yüce Allah'ın: **"Allah o zaman şöyle diyecek: Ey Meryem oğlu İsa, senin üzerindeki... nimetimi hatırla"** buyruğunda geçen bu durum, Kıyamet gününün niteliklerindendir. Sen, Allah'ın peygamberleri toplayacağı ve İsa'ya şunları şunları söyleyeceği günleri hatırla! diye buyurmuş gibidir. Bu açıklamayı, el-Mehdevî yapmıştır.

"İsa" kelimesinin ref' mahallinde olması, "(ٱبْنَ مَرْيَمَ): Meryem oğlu" da ikinci bir nida olması mümkün olduğu gibi, bunun da nasb mahallinde olması da mümkündür. Çünkü o, mansub bir nidadır. Şairin şu mısraında oluduğu gibi:

يا حَكَمَ بنَ المُنْذِرِ بْنِ الجَارُود

"Ey Carud'un oğlu, Münzir'in oğlu Hakem! "

Eğer ikincisi muzaf ise -et- Tuvâl [1]- in dışında hiçbir kimseye göre merfu' olması caiz değildir.

Yüce Allah'ın: **"Senin üzerindeki nimetimi hatırla"** buyruğuna gelince, Hz. İsa bunları hatırlayan bir kimse olmakla birlikte, Allah'ın kendi üzerindeki ve annesinin üzerindeki nimetini hatırlamasını emretmesi şu iki sebepten dolayıdır:

1- Sair ümmetlere, Allah'ın kendilerine özel olarak tahsis ettiği şan ve şerefi onlara ayrıcalıklı olarak vermiş olduğu yüksek mevkiini Kitab-ı Kerim'inde okunması,

2- Bununla delilini pekiştirmesi ve onu inkâr edenlerin kanaatlerini reddetmesi.

Daha sonra yüce Allah, nimetlerini saymaya geçerek şöyle buyurmaktadır: **"Hani, Ben seni... desteklemiştim"** yani, gücüne güç katmıştım. **Te'yid** (desteklemek), güç, kuvvet anlamına gelen; (ٱلْأَيْد)'dan alınmıştır. Bu desteklemeye dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/87. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

---

(1) Nahiv bilgini Muhammed b. Ahmed b. Abdullah et-Tuvâl (v. 243 h.); el-Kisâî'nin yakın öğrencilerindendi. (*Buğyetu'l-Vuat*'tan naklen; Arapça yayına hazırlayan)

"Ruhu'l-Kudüs" iki şekilde açıklanmıştır. Birincisi, daha önce geçeni ***"Ve kendinden bir ruh"*** (en-Nisa, 4/171. ayet, 3. başlıkta) buyruğunda geçmiş olduğu gibi, Allah'ın kendisine has olarak vermiş olduğu tertemiz ruhtur. İkincisi ise, Cebrail aleyhisselamdır ki, daha sahih olan da budur. Bu da daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/87. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"İnsanlarla konuşuyordun" yani, beşikte bir sabi iken insanlarla konuştuğun gibi, yetişkin iken de peygamber olarak onlarla konuşuyordun. Bu hususa dair açıklamalar, daha önce Âl-i İmran sûresinde (3/45-46. ayetlerin tefsirinde) geçmiş olduğundan bunları tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

"İsrail oğullarını, kendilerine apaçık mucizelerle" yani, bu âyet-i kerimede sözü geçen apaçık belge ve mucizelerle **"geldiğin zamanda"** seni öldürmek istediklerinde **"senden çekmiştim"** yani onların zararlarını önlemiş ve engellemiştim **"de, içlerinden kâfir olanları"** yani, sana iman etmeyip peygamberliğini inkâr edenleri, **"bu"** mucizeler, **"apaçık bir sihirden başka bir şey değildir demişlerdi."**

Âyet-i kerimedeki (سحر): **Sihir"** kelimesini, Hamza ve el-Kisaî; (ساحر): Sihirbaz, büyücü diye okumuşlardır. Yani, bu adam ancak oldukça güçlü bir sihirbaz olabilir, anlamındadır.

وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي ۖ قَالُوا آمَنَّا
وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

111. Hani, havarilere: "Bana ve Rasûlüme iman edin" diye vahyetmiştim de: "İman ettik. Gerçekten müslümanlar olduğumuza Sen de şahid ol" demişlerdi.

Yüce Allah'ın: **"Hani, havarilere: Bana ve Rasulüme iman edin, diye vahyetmiştim"** âyetinin anlamlarına dair açıklamalar daha önceden (Âl-i İmran, 3/52. âyet ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Vahiy, Arapça'da ilham demektir. Birkaç kısımdır: Hz. Cebrail'in peygamberlere gönderilmesi anlamında vahiy, bu âyet-i kerimede olduğu gibi ilham anlamında vahiy. Yani Ben, onlara ilham etmiş ve kalplerine böyle bir manayı bırakmıştım. Nitekim yüce Allah'ın: *"Ve Rabbin bal arısına ilham etti (vahy)"* (en-Nahl, 16/68); *"Ve Musa'nın annesine ilham ettik* (vahy)" (el-Kasas, 28/7) buyrukları bu kabildendir. Uyanıkken ve uykuda iken bildirmek

anlamına da gelir. Ebu Ubeyde der ki: Vahyettim, emrettim anlamına gelir.

(إلى) ise, sıla için gelmiştir. (وحى وأوحى) aynı anlamda kullanılır. Nitekim yüce Allah'ın: "(بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا): ***Çünkü Rabbin ona vahyetmişti"*** (ez-Zilzal, 99/5) buyruğunda bu anlamda kullanılmıştır. Şair el-Accâc da şöyle demektedir:

وَحَى لها القرار فاستقرّتِ

"Ona karar bulmasını vahyetti, o da karar buldu."

Yani, ona karar bulmasını emretti, o da karar buldu, demektir.

Burada: **"Vahyetmiştim"** buyruğunun, onlara emretmiştim anlamına olduğu da söylenmiştir. Onlara açıklamıştım, diye de açıklanmıştır.

"Gerçekten müslümanlar olduğumuza Sen de şahid ol" buyruğunda; "(وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ): **Gerçekten bizlerin..."** buyruğu aslı üzere çift "nûn" ile gelmiştir. Araplardan bu iki nun'dan birisini hazf eden de vardır. Şahid ol Ey Rab! demektir. Bunun: Ey İsa, gerçekten bizim Allah'a teslim olmuş kimseler olduğumuza şahidlik et, anlamında olduğu da söylenmiştir.

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ
أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ ۖ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ
كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

112. Hani, havariler: "Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin gökten bize bir sofra indirebilir mi?" demişlerdi. O: "Eğer iman edenlerdenseniz Allah'tan korkun" demişti.

Yüce Allah'ın: **"Hani havariler: Ey Meryem oğlu İsa... demişlerdi"** buyruğunun i'rabı, az önce geçen (110. âyetin baş tarafının) i'rabı gibidir.

"(هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ) : **Rabbin .... ebilir mi"** buyruğunun, Kisaî, Ali, İbn Abbas, Said b. Cübeyr ve Mücahid tarafından kıraati; (هَلْ تَسْتَطِيعُ): **... ebilir misin"** şeklinde "te" ile ve; "(رَبَّكَ): **Rabbin"** kelimesi de nasb ile okunmuştur. Ayrıca el-Kisaî; "(هل) : **Mi?"** soru edatının "lâm" harfini, daha sonra gelen "te" harfine idğam etmiştir. Diğerleri ise, "te" yerine "ye" ile ve; "(رَبُّكَ): Rabbin" kelimesini de merfu' olarak okumuşlardır. Ancak bu kıraatin açıklanması birin-

cisinden daha zordur. es-Süddî der ki: ("te"li okuyuşa göre) buyruğun anlamı şudur: Sen, Rabbinden üzerimize bir sofra indirmesini isteyecek olursan, Rabbin sana itaat eder mi? Buna göre; "(يستطيع) : **Edebilir"** buyruğu, "(يطيع): İtaat eder anlamındadır. Nitekim; (استجاب) : Duasını kabul etti, isteğini yerine getirdi, kipinin (karşılık verdi, cevap verdi anlamına) kullanıldığı olmaktadır. İşte burada da (أستطاع): Güç yetirdi (أطاع): İtaat etti, anlamındadır.

Buyruğun anlamının: "Rabbin güç yetirebilir mi" anlamında olduğu da söylenmiştir. Ancak, böyle bir soru, onların yüce Allaha dair bilgileri sağlamlaşmadan önce, işin başında vukua gelmişti. Bundan dolayı Hz. İsa, onların bu yanlışlıkları ve yüce Allah hakkında caiz olmayan bir şeyi caiz kabul etmeleri üzerine: **"Eğer iman edenlerdenseniz Allah'tan korkun"** demiş idi. Yani, yüce Allah'ın kudretinde hiçbir şüpheye düşmeyin, demişti.

Derim ki: Ancak bu açıklamanın tartışılır bir yönü vardır. Zira Havariler, peygamberlerin en yakın ve gözde adamları, onların en samimi ve onlara en yakın yardımcı olan kimselerdir. Nitekim, Hz. İsa: ***"Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimlerdir"*** dediğinde, ***"Havariler, Allah'ın*** (dininin) ***yardımcıları bizleriz"*** demişlerdi. (es-Saff, 61/14) Hz. Peygamber de: "Her bir peygamberin bir havarisi vardır. Benim havarim ise ez-Zübeyr'dir." diye buyurmuştur. [1]

Bilindiği gibi peygamberler -Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun- yüce Allah hakkında vacib caiz ve imkânsız olan şeyleri öğretmek, bütün bunları da ümmetlerine tebliğ etmek üzere gelmişlerdir. Peki bu husus, peygamberlerin gözde ve özel adamları için yüce Allah'ın kudretini bilmeyecek kadar nasıl gizli kalabilir? Şu kadar var ki, şöyle demek de mümkündür: Bu ifadeler, onlarla beraber bulunan kimselerden sadır olmuştur. Nitekim, bazı cahil bedevi araplar, Peygamber (sav)'a :Bunların (silahlarını astıkları ve tapındıkları) Zatu Envât diye bir ağaçları olduğu gibi, bize de bir Zatu Envât yap, demişlerdi. [2] Yine, Hz. Musa'nın kavminden bazı kimseler: ***"Bunların bir takım tanrıları bulunduğu gibi, sen de bizim için bir tanrı yap"*** (el-A'raf, 7/138) demişlerdi. Nitekim, ileride buna dair açıklamalar, yüce Allah'ın izniyle el-A'raf sûresinde (belirtilen âyet-i kerimenin tefsirinde) gelecektir.

Şöyle de denilmiştir: Bu, istekte bulunanlar şanı yüce Allah'ın bu işe güç yetirebileceğinde şüpheye düşmemişlerdi. Çünkü bunlar mü'min, Allah'ı

---

(1) *Buhârî,* Cihâd 40, 41, 135, Fedailu Ashabi'n-Nebiy 13, Meğâzi 29; *Müslim,* Fedâilu'a-Sahâbe 48; *İbn Mâce,* Mukaddime 11; hadis no: 122; *Müsned,* I, 89, 102, 103, III, 307, 314338, 365.

(2) *Tirmizî,* Fiten 18; *Müsned,* V, 218.

bilen ve tanıyan kimselerdi. Onların bu ifadeleri, senin bir kimseye, bu işe güç yetirebileceğini bilmenle birlikte, filan kişi gelebilir mi demen kabilindendir. O takdirde mana: Bunu yapar mı ve benim bu isteğimi yerine getirir mi şeklinde olur. Bu istekte bulunanlar, şanı yüce Allah'ın buna da başka şeylere de güç yetirebildiğini, hem delâlet yoluyla, hem peygamberlerinin verdiği haber yoluyla, hem de akılları yoluyla biliyorlardı. Ancak, bunu bir de gözleriyle görerek (ayne'l yakin) de aynı şekilde bilmek istemişlerdi. Tıpkı İbrahim (sav)'ın -önceden de geçtiği üzere-: ***"Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster"*** (el-Bakara, 2/260) dediği gibi. Halbuki Hz. İbrahim bunu, bu konudaki haber ve akıl yoluyla elde ettiği bilgilerle bilmişti. Bununla birlikte herhangi bir şüphe ve tereddüdün müdahale etmediği gözleriyle görerek bilmek istemişti. Zira, mantıkî yoldan elde edilen bilgi ile haber yoluyla elde edilen bilgi hakkında şüphe sözkonusu olabilir ve itirazlar yöneltilebilir. Ancak, gözle görülerek elde edilen bilgi hakkında bunların herhangi birisi sözkonusu olmaz. Bundan dolayı havariler de tıpkı Hz. İbrahim'in: ***"Fakat kalbimin yatışması için istiyorum"*** (el-Bakara, 2/260) dediği gibi, onlar da: "Kalplerimiz yatışsın... diye" demişlerdi.

Derim ki: Bu, güzel bir te'vildir. Fakat, bundan da daha güzel te'vil şudur: Bu sözleri, havarilerle birlikte olanlar söylemişlerdi. -İleride açıklanacağı üzere-. İbnü'l-Arabî, "el-Mustatî': Güç yetiren"i yüce Allah'ın isimleri arasında sayar. Ve şöyle der: Bunun, isim olarak kullanıldığı ne Kitapta ne sünnette vârid değildir. Fakat bu, yüce Allah'ın fiili olarak varid olmuştur. Daha sonra da havarilerin: **"Rabbin indirebilir mi"** sözlerini zikreder. Ancak, İbnü'l-Hassâr, ***"Şerhü's-Sünne"*** adlı eserinde ve başkalarında onun bu görüşünü reddetmiştir. İbnü'l-Hassâr der ki: Şanı yüce Allah'ın, havarilerin Hz. İsa'ya söylediklerini haber verdiği: **"Rabbin... indirebilir mi"** ifadesinde, Rabbin güç yetirebilmesinde şüphe sözkonusu değildir. Bu, ince bir şekilde soru sormak ve yüce Allah'a karşı edeptir. Zira, mümkün olan her bir şey, ezelî ilminde mutlaka vuku bulacaktır ve herkes için vaki olacaktır, diye bir şey sözkonusu değildir. Havariler ise, Hz. İsa'ya iman edenlerin en hayırlıları idiler. Yüce Allah'ın, mümkün olan her birşeye güç yetirebileceğinin onlar tarafından bilinmemesi nasıl zannedilebilir. (يَسْتَطِيعُ): **Güç yetirebilir mi?"** buyruğunun "te" ile (yapabilir misin) şeklindeki kıraatine gelince, şöyle denilmiştir: Yani, Rabbinden böyle bir istekte bulunabilir misin. Bu, Âişe ve Mücahid'in -Allah ikisinden de razı olsun- görüşüdür. Aişe (r.anha) dedi ki: Bu havariler: **"Rabbin güç yetirebilir mi?"** demeyecek kadar yüce Allah'ı bilen kimseler idi. Ama onlar: "(هَلْ تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ): Sen, Rabbinden dileyebilir misin" demişlerdi. Yine Hz. Âişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Havariler, şanı yüce Allah'ın sofra indirmeye kadir olduğunda şüphe etmiyorlardı. Ama onlar, "Rabbin in-

direbilir mi" değil de: "Sen, Rabbinden istiyebilir misin?" demişlerdi.

Muâz (b. Cebel) dedi ki: Ben, Peygamber (sav)'ı defalarca "te" harfi ile "(هل تستطيع ربك) :Rabbinden isteyebilir misin?" diye okuduğunu işitmişimdir.

ez-Zeccâc da der ki: Yani, istediğin bu hususta, Rabbinin isteğini yerine getirmesini istiyebilir misin? Anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Rabbine bu hususta dua edip O'ndan dilekte bulunabilir misin? İkisinin de anlamı birbirine yakındır, fakat bir mahzuf takdiri de kaçınılmazdır. Yüce Allah'ın: *"O kasabaya sor"* (Yûsuf, 12/82) buyruğunda olduğu gibi. Ancak, "te" "ye" ile okuyuşta herhangi bir ifadenin hazfedildiğini söylemeye gerek yoktur.

"Eğer iman edenlerdenseniz" Yani, eğer sizler, O'na ve benim getirdiklerime iman eden kimseler iseniz. -Çünkü size, yeteri kadar âyetler, mucizeler gelmiş bulunmaktadır- **"Allahtan korkun demişti"** O'na isyan etmekten ve çokça isteklerde bulunmaktan sakının. Çünkü sizler, bu mucizeleri istemeniz halinde başınıza neler geleceğini bilemezsiniz. Zira yüce Allah, kulları için daha uygun olanı yapar.

قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا
وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾

113. Dediler ki: "Biz, istiyoruz ki o sofradan yiyelim. Kalplerimiz yatışsın. Senin bize gerçekten doğru söylediğini bilelim ve biz de ona şahidlik edenlerden olalım."

Yüce Allah'ın: "(قالوا نريد أن نأكل منها) **:Dediler ki: Biz istiyoruz ki o sofradan yiyelim"** buyruğunda "yiyelim" anlamındaki fiil; (أن) ile nasb edilmiştir. Daha sonra gelen, **"kalplerimiz yatışsın. Senin bize gerçekten doğru söylediğini bilelim ve biz de ona şahidlik edenlerden olalım"** anlamındaki buyruklarda da bütün fiiller ona atfedilmiştir. Bu ifadeleriyle böyle bir istekte bulunmaları kendilerine yasaklanınca, bu isteklerinin sebebini açıklamış oldular.

Onların: **"O sofradan yiyelim"** şeklindeki sözleri, iki türlü açıklanabilir: Evvela onlar, böyle bir şeye ihtiyaç duydukları için o sofradan yemek istemişlerdi. Çünkü Hz. İsa, şehir dışına çıktığında ona beşbin kişi veya daha fazla bir kalabalık uyardı. Onların bazıları da onun ashabı idi. Bazıları ise, herhangi bir hastalıkları veya bir rahatsızlıkları dolayısıyla ondan kendilerine dua

etmesini istiyen kimselerdi. Bunlar da kötürüm veya kör kimseler idiler. Kimisi de olanları seyreder ve alay ederdi.

Yine bir gün bir yere çıkmışken, yolları bir dağdan geçti. Beraberlerinde yiyecek birşey yoktu. Bunlar acıktılar. Havarilere şöyle dediler: İsa'ya söyleyin de üzerimize gökten bir sofra inmesi için dua etsin. Havarilerin başı Şem'un Hz. İsa'nın yanına vardı ve insanların kendilerine gökten bir sofra indirmesi için dua etmesini istediklerini haber verdi. Hz. İsa Şem'un'a: **"Onlara deki, eğer gerçekten mü'min kimseler iseniz Allah'tan korkun."** Şem'un bunu bu teklifte bulunanlara haber verince, bu sefer ona şöyle dediler: Ona de ki: **"Biz, istiyoruz ki o sofradan yiyelim..."** diye âyette geçen sözlerini iletti.

İkinci açıklama şekli de şöyledir: **"O sofradan yiyelim"** yani, biz böyle bir şeye olan ihtiyacımızdan dolayı değil, onun bereketini elde edelim diye bunu istiyoruz. el-Maverdî der ki: Bu daha uygun görünmektedir. Çünkü gerçekten muhtaç olsalardı, bu istekte bulunmaları kendilerine yasaklanmazdı.

"Kalplerimiz yatışsın" şeklindeki sözlerinin de üç anlama gelme ihtimali vardır: Birincisi: Yüce Allah'ın, seni bize bir peygamber olarak gönderdiği hususunda kalplerimiz yatışsın ve bundan emin olsun. İkincisi, yüce Allah'ın bizi, bu davetimiz için seçtiğinden yana kalplerimiz mütmain olsun. Üçüncüsü de şanı yüce Allah'ın bizim isteğimizi kabul ettiğinden yana kalplerimiz huzur bulsun, emin olsun. Bu üç türlü açıklamayı da el-Mâverdî zikretmektedir.

el-Mehdevî de şöyle der: Yani, yüce Allah'ın bizim orucumuzu ve amellerimizi kabul ettiğine dair kalplerimizin yatışmasını istiyoruz.

es-Sa'lebî der ki: Böylelikle onun kudretine yakînen (kesinlikle) inanalım ve kalplerimiz bunun sonucunda yatışsın.

"Senin bize gerçekten doğru söylediğini bilelim." Senin Allah'ın Rasulü olduğunu gerçekten bilelim, **"ve biz de ona şahidlik edenlerden olalım."** Yani, Allah hakkında valıdaniyetine, senin de risalet ve peygamberliğine şahidlik edenlerden olalım.

"Ve biz de ona şahidlik edenlerden olalım" buyruğunun: Bu sofranın indirilişini görmeyenlerin nezdinde, yanlarına vardığımızda senin lehine şahidlik edenlerden olalım, anlamında olduğu da söylenmiştir.

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِّنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا
عِيدًا لِّأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِّنكَ ۖ وَارْزُقْنَا وَأَنتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾

114. Meryem oğlu İsa: "Allah'ım, Rabbimiz, bize gökten bir sofra indir ki, bizim için hem önceden gelenlerimize, hem sonra gelecek-lerimize bir bayram ve Senden bir âyet olsun. Bizi rızıklandır. Çünkü Sen rızık verenlerin en hayırlısısın" dedi.

Yüce Allah'ın: **"Meryem oğlu İsa: Allah'ım, Rabbimiz"** buyruğunda geçen (ve Allah'ım anlamına gelen): (اللّٰهُمَّ) kelimesinin aslı, Sibeveyh'e göre, "Ya Allah" şeklindedir. Sondaki iki tane "mîm" ise, "yâ" nidâ harfinden bedeldir. **"Rabbimiz"** ise ikinci bir nidadır. Sibeveyh bundan başkasını caiz kabul etmez. Bunun sıfat olması da caiz değildir. Zira, kelimenin aldığı şekil dolayısıyla bu kelime nidâya ve seslenişe benzemektedir.

Mâide'nin anlamı: **"Bize gökten bir sofra indir"** buyruğundaki" Sofra (el-Mâide), üzerinde yemek bulunan yükseltilmiş tahtalar (masa) dır. Kutrub der ki: Üzerinde yemek bulunmadıkça Mâide adını almaz. Eğer yemek yoksa ona "hivân: masa" denilir. "Mâide" kelimesi, kölesine yemek yedirdiği veya verdiğini anlatmak üzere kullanılan (مادَعبدَه)'den, "fâile" veznindedir. Buna göre Mâide, üzerindeki şeyleri veren; (تميد) anlamına gelir. el-Ahfeş'in naklettiği Ru'be'nin şu beyiti de bu kabildendir:

تُهدي رؤوس المترَفين الأنـداد إلى أميـر الـمؤمنيـن الـممتَـاد

"Lüks ve nimetler içerisinde yaşayan ve denk kimselerin başları hediye olarak sunulur.
Kendisinden istekte bulunulan mü'minlerin emirine."

Bu beyitin son kelimesi, kendisinden birşeyler vermesi istenen, dilekte bulunulan kimse demektir. (Ve Mâide kelimesi de aynı kökten gelmektedir). Buna göre Mâide, yemek yiyenlere yemek yediren ve yemeği veren demektir. Mecazi olarak yemeğin kendisine de Mâide denilmektedir. Çünkü yemek Mâide üzerinde yenilir. Nitekim, arapların yağmura "semâ" demeleri de böyle mecazî bir ifadedir. Kûfeliler derler ki: Ona "Mâide" denilmesi, üzerindekiler ile hareket etmesi dolayısıyladır. Ve bu, Arapların meyledip hareket eden bir şey hakkında kullandıkları; (مَادَ الشيء) tabirlerinden gelmektedir.

Şair de şöyle demektedir:

لعلك بـاكٍ إنْ تَغَنّتْ حمـامـةٌ يَميـدُ بها غُصْن من الأيْـكِ مائـلُ

"Bir güvercin şakıdığında belki ağlarsın
Ağacın eğilmiş dalı onu hareket ettirdiğinde."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وأقلقني قتـلُ الـكنـانـيّ بعـده فكـادَتْ بي الأرضُ الفضاءُ تَميـدُ

"Ondan sonra Kinanelinin öldürülmesi huzursuz etti beni;
O, uçsuz bucaksız yer, az kalsın altımda sarsılıyordu."

Yüce Allah'ın: "(وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ): ***O, sizi çalkalayıp sarsar diye yeryüzünde sabit dağlar koydu*** (yarattı)." (en-Nahl, 16/15)

Ebu Ubeyde der ki: Mâide, "mef'ule" anlamında faile veznindedir. Tıpkı "(عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ): ***Hoşnut bir yaşayış içinde"*** (el-Hâkka, 69/2) hoşnut olunan bir yaşayış anlamında olması gibi. Yine "(مَاءٍ دَافِقٍ): ***Atılan bir su"*** (et-Târık, 86/6) buyruğundaki atılan da, kendisi "atılan" (ism-i fâil) değil de ismi mef'ul anlamında başkası tarafından atılan demektir.

Yüce Allah'ın: **"Bizim için... bir bayram olsun"** buyruğundaki; "(تكون): Olsun, kelimesi, Maide'nin sıfatıdır. (Emrin) cevabı değildir.

el-A'meş ise bunu cevap olmak üzere (تَكُنْ) şeklinde cevap olarak okumuştur. Buyruğun anlamı ise: Bu sofranın ineceği gün **"hem bizim için, hem önceden gelenlerimize"** yani, hem ümmetimizin baştan gelenlerine, hem sonradan geleceklerine bayram olsun, şeklindedir. 'Îd: Bayram'ın anlamı denildi ki: Sofra, üzerlerine pazar günü sabah ve akşam indirildi. Bundan dolayı pazarı bayram edindiler. Bayram anlamına gelen; (العيد) tekildir, çoğulu ise (الأعياد) şeklinde gelir. Bu kelimenin aslı "vav"lı olmakla birlikte "yâ" ile çoğul yapılması, tekilde de bu "yâ"nın ortada sabit oluşu dolayısıyladır. Şöyle de denilmiştir: Sopanın çoğulu olan, (اعواد): Sopalar ile bayramlar arasındaki farkın anlaşılması için "ya" ile çoğul yapıldığı da söylenmektedir. (عيّدوا) ise, bayram yaptılar, bayramda hazır bulundular, anlamındadır. Bunu, el-Cevherî ifade etmiştir.

Bu kelimenin aslının, dönmek anlamına gelen; (عاد يعود) fiilinden geldiği de söylenmiştir. Buna göre bu kelime (yani bayram): (عِود) şeklinde "vav"lıdır. "Vav"dan önceki harf esreli olduğundan dolayı "yâ"ya dönüştürülmüştür. Mîzan, mîkat ve mîad kelimeleri gibi. Fıtır ve kurban günlerine İyd (bayram) denilmesinin sebebi ise, bunların her sene tekrar avdet etmeleri (dönmeleri) dolayısı iledir.

el-Halil der ki: İyd (bayram), insanların adeta kendisine dönüşlerini ifade ediyormuş gibi, toplandıkları her güne denilir. İbnü'l-Enbarî der ki: İyd'e bu ismin veriliş sebebi, sevinç ve huzur içerisinde dönüşü (avdet etmesi)nden dolayıdır. Çünkü bayram, bütün insanların sevindikleri bir gündür. Nitekim,

bu günde bile hapiste olan tutuklulardan, borçlarının istenmediği, cezalandırılmadığı, yabani hayvanların, kuşların avlanmadığı, çocukların okullara gitmediği görülen bir şeydir.

Şöyle de denilmiştir: Bayrama "İyd" deniliş sebebi, her insanın kendi mukam ve mevkiine, bunun gerektirdiklerine avdet etmesi dolayısıyladır. Nitekim, bayramda onların giydikleri, kılık kıyafetleri ve yedikleri birbirinden farklı olabilmektedir. Kimisi misafir kabul eder, kimisi misafir olur. Kimisi başkasına merhamet eder, kimilerine de merhamet olunur. Bayrama bu ismin verilişinin; "İyd"e benzeterek şerefli bir gün oluşundan dolayı olduğu da söylenmiştir. Çünkü İyd, aslında araplarca oldukça meşhur, son derece değerli ve kendisine nisbet ettikleri (ismi mensub yaptıkları) bir erkek deveye verdikleri addır. İsm-i mensub yapılarak (إبل عبدية): İyd'e mensub develer denilir. Şair de şöyle demektedir:

عبدية أرهنت فيها الدنانير

"Ona karşılık oldukça yüksek fiyatta dinarların ödendiği bir deve."

Bu beyit daha önceden (el-Bakara, 2/283. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Zeyd b. Sabit; (لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا) kelimelerini çoğul olarak; "(لأوّلنا وأخرانا): Önceden gelenlerimize, sonra geleceklerimize" şeklinde çoğul olarak okumuştur.

İbn Abbas der ki: Yani, onların ilki o sofradan yediği gibi, insanların sonuncusu da ondan yesin, anlamındadır.

"Senden bir âyet" yani, bir delâlet ve bir belge olsun. **"Bizi rızıklandır."** Bize ver. **"Çünkü Sen, rızık verenlerin"** bağışlayanların rızık ihsan edenlerin **"en hayırlısısın."** Çünkü Sen, hiçbir şeye muhtaç olmayan gani, hertürlü övgüye laik olan hamidsin.

قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ ۖ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١١٥﴾

115. Allah buyurdu ki: "Gerçekten Ben onu size indireceğim. Ama bundan sonra sizden kim kâfir olursa Ben onu âlemlerden kimseyi azaplandırmayacağım bir azapla azaplandıracağım."

"Allah buyurdu ki: Gerçekten Ben onu size indireceğim" buyruğu, yüce Allah tarafından verilmiş bir vaa'd olup, bununla Hz. İsa'nın dileğini kabul ettiğini ifade etmektedir. Nitekim, Hz. İsa'nın böyle bir dilekte bulunması da havarilerin isteklerini kabul ederek gerçekleşmiştir. Bu ise, yüce Allah'ın böyle bir sofrayı indirmiş olmasını gerektirmektedir. Zaten onun vaadi haktır. Ancak, bu sofranın indirilişinden sonra buna tanık olan topluluk inkâr edip kâfir oldular. O bakımdan maymun ve domuzlara dönüştürüldüler. İbn Ömer der ki: Kıyamet gününde insanlar arasında azabı en çetin olanlar münafıklar, Maide'nin sahiplerinden kâfir olanlar ve Firavn ve hanedanıdır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Ama bundan sonra sizden kim kâfir olursa, Ben onu alemlerden kimseyi azaplandırmayacağım bir azapla azaplandıracağım"** diye buyurmaktadır.

İlim adamları, Maide'nin inip inmediği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Cumhurun kabul ettiği ve doğru olan görüş Maide'nin indiğidir. Çünkü yüce Allah: **"Gerçekten Ben onu size indireceğim"** diye buyurmuştur. Mücahid ise şöyle demektedir. Maide inmedi. Bu, ancak yüce Allah'ın insanlara vermiş olduğu bir örnektir. Bununla peygamberlerinden mucizeler istemelerini yasaklamaktadır.

Şöyle de denilmiştir: Yüce Allah onlara, isteklerini kabul edeceği vaadinde bulundu. Fakat kendilerine: **"Ama bundan sonra kim kâfir olursa..."** deyince, bu istekten vazgeçtiler, Allah'tan bağışlanmalarını dilediler ve; hayır, böyle birşey istemeyiz, dediler. Bu açıklamayı da el-Hasen yapmıştır. Ancak, bu görüş ile bundan önceki görüş yanlıştır. Doğrusu bu Maide'nin indiğidir.

İbn Abbas der ki: Meryem oğlu İsa, İsrail oğullarına şöyle dedi: Otuz gün oruç tutunuz, sonra Allah'tan ne isterseniz dileyiniz. O size bunu verecektir. Bunun üzerine onlar da otuz gün oruç tuttular ve şöyle dediler: Ey İsa, biz bir kimseye bir iş yapsak, sonra da işimizi bitirsek, şüphesiz daha sonra bize yemek yedirirdi. Biz ise oruç tuttuk ve acıktık. Allah'a dua et de üzerimize gökten bir sofra indirsin. Bunun üzerine melekler, taşıdıkları bir sofra ile geldiler. Bu sofra üzerinde yedi ekmek ve yedi balık vardı. Bunları önlerine koydular. En son kişi de tıpkı ilk kişi gibi yedi (ve doydu).

Ebu Abdullah Muhammed b. Ali et-Tirmizî el-Hakîm de, *"Nevâdiru'l-Usûl"* adlı eserinde şöyle demektedir: Bize, Ömer b. Ebi Ömer anlattı, dedi ki: Bize Ammâr b. Harun es-Sakafî anlattı, Zekeriya b. Hakîm el-Hanzalî'den, o, Ali b. Zeyd b. Cud'ân'dan, o, Ebu Osman en-Nehdî' den, o, Selman el-Farisî'den şöyle dediğini nakletti: Havariler, Meryem oğlu İsa'ya -Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun- sofrayı istediklerinde, o da kalkıp yün elbiselerini bıraktı, bunun yerine siyahı kıldan elbiselerini giyindi. Ayağa kalktı, ayakla-

rını ve topuklarını birbirine yapıştırdı. Baş parmağını baş parmağına değdirip, sağ elini sol elinin üzerine koydu. Sonra yüce Allah'a huşû' içerisinde başını eğdi. Arkasından gözyaşlarını salıvererek ağladı. Yaşlar sakalları üzerinden akıp gitti. Gözyaşları damla damla göğsüne düşmeye başladı, sonra şöyle dedi: "Allah'ım, Rabbimiz, bize gökten bir sofra indir ki, bizim için hem önceden gelenlerimize hem sonra geleceklerimize bir bayram ve Senden bir âyet olsun. Bizi rızıklandır. Çünkü sen rızık verenlerin en hayırlısısın. Allah buyurdu ki: Gerçekten Ben onu size indireceğim..."

Sofra, birisi altında birisi üstünde olmak üzere iki bulut arasında kırmızı renkli ve yuvarlak bir sofra halinde insanların gözü önünde indi. İsa (a.s) dedi ki: "Allah'ım sen bunu bir rahmet kıl. Bunu bir fitneye düşme sebebi kılma. Ey benim yüce İlahım, ben senden hayret verici dileklerde bulunuyorum ve sen veriyorsun."

Sofra, Hz. İsa'nın önünde, bir mendil ile örtülü olduğu halde indi. Hz. İsa, beraberindeki havarilerle birlikte secdeye kapandı. Sofranın daha önce benzerini almadıkları güzel kokusunu alıyorlardı. Hz. İsa şöyle dedi: "Aranızda Allah'a en çok ibadet eden, Allah'a karşı en cesaretli, Allah'a en çok güveneniniz hangisi ise, şu sofranın üzerini açsın ki, ondan yiyelim, Allah'ın adını anarak yiyelim ve bundan dolayı da Allah'a hamd edelim."

Havariler dediler ki: Ey Ruhullah, bu işe sen daha layıksın. Bunun üzerine Hz. İsa -Allah'ın salavâtı üzerine olsun- kalktı, güzel bir şekilde abdest aldı. Güzel bir namaz kıldı, uzun uzun dua etti. Sonra sofraya oturdu, üzerini açtı. Sofrada kızartılmış bir balık vardı. Bu balıkta kılçık diye birşey yoktu. Yağ gibi akıyordu. Etrafına ise, pırasa müstesna her türlü bakliyattan konulup hazırlanmıştı. Baş tarafında ise, tuz ve sirke vardı. Kuyruğunun yanında ise beş ekmek vardı. Ekmeklerden birisinin üzerinde de beş tane nar, diğerinin üzerinde hurmalar, diğerinin üzerinde de zeytin vardı.

es-Sa'lebî der ki: Ekmeklerden birisinin üzerinde zeytin, ikincisi üzerinde bal, üçüncüsü üzerinde yumurta, dördüncüsü üzerinde peynir, beşincisi üzerinde ise kuru et vardı.

Bunun haberi yahudilere ulaşınca keder ve üzüntü ile geldiler. Kahrolmuş bir vaziyette ona baktılar, hayret edecek bir durum gördüler. Şem'ûn - ki, bu havarilerin başıdır- dedi ki: Ey Ruhullah, bu dünya yiyeceğinden midir, cennet yiyeceğinden midir? İsa -Allah'ın salavâtı üzerine olsun- şöyle dedi: Bu sorulardan hâlâ vazgeçmeyecek misiniz? Sizin azaba uğratılmanızdan gerçekten çok korkuyorum. Şem'ûn dedi ki: İsrail oğullarının ilahına yemin olsun ki, ben bununla kötü bir maksat gütmedim.

Dediler ki: Ey Ruhullah, keşke bu mucize ile birlikte bir başka mucize da-

ha olsaydı. İsa (a.s) dedi ki: "Ey balık, Allah'ın izniyle diril" Balık gözleri parıldar bir şekilde dinç ve taze bir balık haline gelerek silkelenmeye, hareket etmeye başladı. Havariler korkuya kapılınca, Hz. İsa şöyle dedi: Bana ne oluyor ki, bir şey istiyorsunuz, size o şey verildi mi, ondan hoşlanmıyorsunuz. Azaba uğratılmanızdan gerçekten çok korkuyorum. Yine şöyle buyurdu: Bu sofra, üzerinde ne dünya yiyeceği ne de cennet yiyeceği olmadığı halde indi. Bu yiyeceği, yüce Allah sonsuz kudretiyle yarattı. Ona ol dedi, o da oluverdi.

Bu sefer İsa dedi ki: Ey balık eski haline dön. Balık eskiden olduğu gibi kızarmış haline döndü. Havariler dediler ki: Ey Ruhullah, ondan ilk olarak sen ye. Hz. İsa şöyle dedi: Bundan Allah'a sığınırım. Bundan onu isteyen, onu dileyen yesin. Havariler, bunun bir azap ve bir fitne olacağı korkusuyla yemek istemediler. Hz. İsa bunu görünce, bu sofraya fakir, yoksul, hasta, kötürüm, cüzzamlı, ayakları felc olmuş, kör ve sarısu hastalığına yakalanmışları çağırarak dedi ki: Rabbinizin rızkından, peygamberinizin duasından yiyiniz ve bunun için de Allah'a hamd ediniz. Daha sonra Hz. İsa şöyle dedi: Bundan dolayı afiyet sizin için olacak, azap da sizden başkaları için olacaktır. Onlar da bu sofradan yediler. Öyle ki, yedi bin üç yüz kişi o sofradan geğirerek kalktı ve o sofradan yiyen herbir hasta iyileşmiş oldu. O balıktan yiyen herbir fakir, ölünceye kadar muhtaç düşmedi. Bunu gören diğer insanlar, sofraya kalabalıklar halinde üşüştüler. Küçük, büyük, ihtiyar, genç, zengin ve fakir ne kadar varsa, mutlaka gelip ondan yediler. Biri ötekini çekiştirdi. Hz. İsa durumu görünce onları nöbetleşe sıraya koydu.

Bu sofra bir gün iner, bir gün inmezdi. Tıpkı, Semud kavmine gönderilen dişi devenin bir gün otlayıp, bir gün su içmesi gibi. Bu sofra kırk gün süreyle indi. Kuşluk vaktinde iner ve bulunduğu yeri gölge kapatıncaya kadar öylece kalırdı.

Sa'lebî der ki: Sofra bu şekilde kalır ve ondan yemek yenirdi. Nihâyet gölge üzerine düşünce, yükseliverirdi. Yükselinceye kadar insanlar ondan yemeye devam eder, sonra da göğe geri dönerdi. İnsanlar da gözlerinden kayboluncaya kadar onun gölgesine bakar dururlardı.

Kırk gün tamamlanınca yüce Allah İsa (a.s)'a şöyle vahyetti: "Ey İsa, Benim bu soframı zenginleri dışarda tutarak yalnız fakirlere ver." Ancak, bu hususta zenginler şüpheye düştüler ve fakirlere düşmanlık etmeye başladılar. Kendileri şüpheye düştükleri gibi, diğer insanları da şüpheye düşürmeye çalıştılar. Yüce Allah, Ey İsa dedi. Ben, ileri sürdüğüm şart dolayısıyla (azab ile) yakalayıp, sorumlu tutacağım.

Onlardan otuzüç kişi, pislikleri çöplüklerden ayıklayan domuz haline dönüştürüldü. Halbuki, daha önce güzel yemekler yerler, yumuşak döşek-

lerde uyurlardı. İnsanlar bunu görünce, ağlaşarak Hz. İsa'nın etrafında toplandılar. Domuzlar da gelip Hz. İsa'nın önünde dizleri üzere çöktüler. Göz yaşlarını akıta akıta ağlamaya koyuldular. Hz. İsa onları tanıdı, sen filan kişi değil misin diye soruyor, o domuza döndürülmüş kişi de başı ile işaretle bulunuyor, fakat konuşamıyordu. Bu halleriyle yedi gün kaldılar. -Dört gün kaldılar diyenler de vardır.- Sonra Hz. İsa, yüce Allah'a, canlarını kabzetsin diye dua etti. Kimse onların nereye gittiğini bilemedi. Yer mi onları yuttu, yoksa ne oldular (bilinmedi).

Derim ki: Bu hadis hakkında söylenecek sözler vardır. Senet bakımından da sahih değildir. İbn Abbas ve Ebu Abdurrahman es-Sülemî'den nakledildiğine göre, Maide'deki yemek, ekmek ve balıktı. İbn Atiyye der ki: O balıkta her yiyeceğin kokusunu alıyorlardı. Bunu da es-Sa'lebî nakletmiştir. Ammar b. Yasir ile Katade derler ki: Maide, üzerinde cennet meyvelerinden meyveler bulunduğu halde semadan inerdi. Vehb b. Münebbih ise şöyle demektedir: Yüce Allah, arpa ekmekleri ve bir takım balıklar indirdi.

et-Tirmizî de Tefsir bölümünde, Ammâr b. Yâsir'den şöyle dediğini nakletmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Mâide, semadan et ve ekmek olarak indirildi. Hainlik etmemek, yarına hiçbir şey saklamamakla emrolundukları halde, hainlik de ettiler, ertesi güne saklayarak, yarına birşeyler ayırdılar. Bunun üzerine maymunlar ve domuzlar haline dönüştürüldüler." Ebu İsa (et-Tirmizî) der ki: Bu, Ebu Âsım ve başka bir kişinin Said b. Ebi Arûbe'den, o, Katade'den, o, Hilâs'tan, o, Ammar b. Yasir'den mevkuf olarak rivâyet ettiği bir hadistir. Biz bu hadisi, merfu' olarak ancak el-Hasen b. Kaza'a yoluyla biliyoruz. Bize, Humeyd b. Mes'ade anlattı dedi ki: Bize, Süfyan b. Habib anlattı, Said b. Ebi Arûbe'den buna yakın bir hadis nakletti fakat bunu Peygamber'e merfu'en zikretmedi. Bu, ise el-Hasen b. Kazae'nin hadisinden daha bir sahihtir. Ancak biz, bu hadisin merfu' bir rivâyetini asla bilmiyoruz. (1)

Said b. Cübeyr der ki: Mâide üzerinde ekmek ve et müstesnâ herşey indirildi. Ata ise şöyle demiştir: Balık ve et müstesnâ, Maide üzerinde herşey indirildi. Kâ'b der ki: Maide, semadan başaşağı olarak melekler onu sema ile arz arasında uçurarak nazil oldu. Et dışında üzerinde her yiyecek vardı.

Derim ki: Bu üç görüş, Tirmizî'nin naklettiği hadise muhaliftir. Tirmizî'nin hadisi ise bunlardan daha uygundur. Zira, merfu' olarak sahih değilse bile, mevkuf olarak büyük bir sahabiden sahih olarak rivâyet edilmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Kesinlikle söylenebilecek şu ki; Maide, üzerinde yenecek yiyecekler bu-

(1) *Tirmizî*, Tefsir 5. sûre 21.

lunduğu halde indirilmiştir. Ancak bu yemeğin tayinini en iyi bilen Allah'tır.

Ebu Nuaym'ın Kâ'b'den naklettiğine göre Maide, ikinci olarak İsrailoğullarının âbid bazı kimselerine nâzil oldu. Kâ'b dedi ki: İsrailoğullarından âbid üç kişi bir araya geldi. Bunlar, geniş bir düzlük arazide toplandılar. Onların her birisi yüce Allah'ın isimlerinden bir ismi biliyordu. Birileri dedi ki: Benden isteyin, ben de sizin için istediğinizi dua ederek Allah'tan dileyeyim. Onlar dediler ki: Senden yüce Allah'a, bu yerde akan bir pınar, yeşil, yemyeşil bahçeler çıkarması için dua etmeni istiyoruz. O da dua etti, akan bir pınar ve güzel, yemyeşil bahçeler meydana geldi. Daha sonra bir diğerleri benden de isteyiniz, ben de ne isterseniz dua ederek onu Allah'tan sizin için isteyeyim. Şöyle dediler: Yüce Allah'a, cennet meyvelerinden bize birşeyler yedirmesi için dua etmeni istiyoruz. Üzerlerine taze bir hurma indi. Ondan yemeye başladılar. Evirip çevirdikçe mutlaka ondan başka bir lezzet yediler, sonra kaldırıldı. Daha sonra bir diğerleri şöyle dedi: Benden isteyin, ben de ne isterseniz sizin için Allah'a dua edeyim. Senden, Allah'a üzerimize İsa'ya indirmiş olduğu Maide'yi indirmesi için dua etmeni istiyoruz. O kişi de dua edince bu Maide indi. Ondan ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra bu sofra kaldırıldı. Daha sonra da haberin geri kalan bölümlerini nakletti.

Bir mesele: Sözü geçen Selman'ın hadisinde, Maide'ye dair açıklamalar yer aldı ve bu Maide'nin ayakları bulunan bir masa (Maide) şeklinde değil de bir sofra halinde indiği açıklanmaktadır. Sofra ise Peygamber (sav)'ın ve arapların yemek yedikleridir. Ebu Abdullah et-Tirmizî el-Hakîm şunu nakletmektedir: Bize, Muhammed b. Beşşâr anlattı, dedi ki: Bize, Muaz b. Hişam anlattı dedi ki: Bana babam anlattı. Yunus'dan, o, Katade'den, o, Enes'den dedi ki: Rasulullah (sav) hiç bir zaman bir masa üzerinde yemediği gibi, katık konulan yemek kaplarından da yemedi, onun için hiçbir zaman yufka da pişirilmedi. Enes'e dedim ki: Peki, ne üzerinde yemek yerlerdi? O, sofralar üzerinde yerlerdi, dedi. (1) Muhammed b. Beşşâr der ki: Burada sözü geçen Yûnus, Ebu Furat el-İskâf'dır.

Derim ki: Bu, sahih, sabit bir hadistir. Senedinde yer alan ravilerden, Buharî ve Müslim ittifakla hadis almıştır. Tirmizî de bunu rivâyet ederek şöyle demiştir: Bize Muhammed b. Beşşâr anlattı dedi ki: Bize, Muâz b. Hişam anlattı, diyerek hadisi zikretti ve hakkında: "Hasen, gariptir" dedi. (2)

et-Tirmizî Ebu Abdullah el-Hakîm dedi ki: Hıvâm (masa), arap olmayanların yaptıkları, sonradan yapılmış birşeydir. Araplar bu gibi şeyleri yapmı-

(1) el-Hakim et-Tirmizî, *Nevadiru'l-Usül*, I, 288.
(2) *Tirmizî*, Et'ime 1. Ayrıca bk. *Buhârî*, Et'ime 8, 23; *İbn Mâce*, Et'ime 20; *Müsned*, III, 120.

yorlardı. Onlar, sofralar üzerinde yemek yerlerdi. Sofra ise, derilerden yapılan ve kapanıp açılan bağları ve askıları bulunan bir şeydi. İşte açılması dolayısıyla ona sufra denilmiştir. Zira bağları çözüldüğü vakit açılır ve içinde bulunanları açığa çıkartır (isfâr) idi. İşte bundan dolayı ona sufra adı verilmiştir. Sefere, sefer denilmesi de, kişinin bizzat evlerden isfârı (ayrılması) dolayısıyladır. Katıkların ve iştahı açıcı yiyeceklerin konduğu yemek kabları kullanmaması ise, çeşitli ve ekmeğin bandırıldığı yemekler ve bu yemekler için kab kullanmadıklarından dolayıdır. Çünkü, onların yiyecekleri, üzerinde kesilmiş et parçaları bulunan tirit idi. Hz. Peygamber de şöyle buyururdu: "Etleri dişlerinizle sıyırarak yiyiniz. Çünkü, böylesi hem daha canın çektiği birşeydir, hem de hazmi daha kolaydır. (1)

Denilse ki: Maide'den bir takım hadislerde söz edilmektedir. Bunlardan birisi de İbn Abbas'ın şu sözüdür: Eğer keler haram olsaydı, Peygamber (sav)'ın Maidesi üzerinde yenmezdi. Bunu da Müslim ve başkaları rivâyet etmiştir. (2)

Âişe (r.anha)'dan da şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Kişinin Maide'si, yerde konulmuş halde kaldığı sürece melekler ona dua ederler." (3) Bunu da güvenilir raviler rivâyet etmiştir.

Yine şöyle denilebilir (4): Maide, uzatılan ve serilen -mendil ve elbise gibi- her şeydir. O halde bu kelimedeki "dâl" harfinin iki tane olması gerekirdi. O bakımdan bunlar (araplar) iki "dâl" harfinden birisini "yâ"ya dönüştürerek "Mâide" dediler. Fiil de bu şekilde kullanılmaktadır. O bakımdan bu kelimenin "Memdûde : Uzatılan, yayılan şey" şeklinde olması gerekirdi. Fakat bu kelime dilde fâil vezninde kullanılmıştır. Nitekim, Mektûm (gizlenen) denilmesi gerektiği halde -ism-i fail kipiyle-: (سِرٌّ كاتم): Gizli sır, hoşnut olunan bir geçim için de yine aynı şekilde (عيشة راضية): Hoşnut bir yaşayış diye tabirler kullanılmıştır. Yine dilde kendisi fail vezninde olduğu halde mef'ûl şeklinde kullanılan tabirler de vardır Araplar "(رجل مشؤوم): Uğursuz bir adam" diyerek mef'ul vezninde kullanmışlardır. Oysa bunun anlamı fail veznindedir. Yine; "(حجاب مستور): Örten bir perde (dediklerinde)" mef'ul vezninde kullan-

(1) el-Hakim, aynı yer. Hadis, ***Ebû Dâvud***, Et'ime 20; ***Tirmizî***, Et'ime 32; ***Dârimî***, Et'ime 30; ***Müsned***, III, 400 VI, 465'de yer almaktadır.

(2) ***Buhârî***, Hibe 7, Et'ime 8; ***Müslim***, Sayd 46; ***Ebû Dâvud***, Et'ime 27; ***Nesaî***, Sayd 26; ***Müsned***, I, 255, 322, 329, 340, 347.

(3) el-Hakîm et-Tirmizî, ***Nevadiru'l-Usûl***, I, 289.

(4) Az önce Kurtubi, "Denilse ki..." diyerek muhtemel bir soruyu sözkonusu etmiş. Ancak, buraya kadar soruyu cevaplandırmamıştır. Bundan itibaren zikredilecek ifadeler böyle bir muhtevadadır. Dolayısıyla buraya "yine" diye karşılığını verdiğimiz "ve"nin fazladan ya da sehren eklenmiş olma ihtimali vardır. O taktirde bu ifadeyi; "bu soruya cevap olarak denilir ki" diye anlamamız uygundur.

mışlardır. Halbuki o, fail anlamındadır. Hivân (masa) ayakları ile yerden yükselendir. Mâide ise yayılan ve serilendir. Sofra içinde gizli olanı açığa çıkartan demektir. Çünkü sofra, askılarıyla toplanmış ve kapatılmıştır. el-Hasen'den de şöyle dediği nakledilmektedir: Masalar üzerinde yemek yemek kıralların işidir. Mendil (yere yayılan bez sofra) üzerinde yemek yemek ise arap olmayanların işidir, sofra ise arapların uygulamasıdır. Sünnet olan da budur. (1) Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ
إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ اللَّهِ ۖ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ ۚ
إِن كُنتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ ۚ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ ۚ
إِنَّكَ أَنتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾

116. Allah: "Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki ilâh edinin, diye sen mi söyledin" diyeceği zaman, (İsa) **der ki: "Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz. Şâyet ben onu söylemiş isem, zaten sen onu bilmişsindir. Sen, içimde olanı bilirsin. Ama ben, senin nefsinde** (gaybında) **olanı bilmem. Şüphesiz Sen, gaybları çok iyi bilensin."**

Yüce Allah'ın: **"Allah: Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki ilâh edinin diye sen mi söyledin, diyeceği zaman"** buyruğunda sözkonusu edilen bu sözün, söyleneceği zaman hakkında farklı görüşler vardır.

Katade, İbn Cüreyc ve müfessirlerin çoğu, yüce Allah bu sözü İsa'ya Kıyamet gününde söyleyecektir derken, es-Süddî ve Kutrub da derler ki: Yüce Allah İsa'ya bu sözü onu semâya yükselttiği sırada, hıristiyanların da onun hakkında söylediklerini söylemeleri üzerine söylemiştir. Buna delil olarak da Hz. İsa'nın söylediği nakledilen: ***"Eğer sen onları azaplandırırsan, şüphe yok ki onlar senin kullarındır"*** (el-Mâide, 5/118) buyruğunu delil göstermişlerdir. Çünkü arapçada, (إذ) edatı geçmiş zaman hakkında kullanılır.

(1) el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, I, 289.

Ancak, birinci görüş daha sahihtir. Buna da, bundan önce gelen, yüce Allah'ın: ***"Allah peygamberleri toplayacağı gün..."*** (el-Maide, 5/109) âyeti delalet etmektedir. Bundan sonra gelecek olan: ***"Bugün doğru söyleyenlerin doğruluklarının fayda vereceği bir gündür"*** (el-Maide, 5/119) âyeti de buna delildir. Buna göre; (إذ) edatı, (إذا) anlamında kullanılmış demektir. (Diyeceği zaman anlamına gelir). Şanı yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: "(ولو ترى إذ فزعوا): ***Onlara korku geldiği zaman bir görsen...***" (Sebe', 34/51) buyruğun da; "(إذا فزعوا): Korku geleceği zaman" demektir. Ebu'n-Necm de şöyle demiştir:

ثم جزاه الله عني إذ جزى جنات عدن في السموات العلا

"Sonra Allah benim yerime mükâfatlandıracağı zaman onu mükâfatlandırsın
Yüksek semâlarda Adn cennetleriyle."

Görüldüğü gibi burada da "mükâfatlandıracağı zaman" anlamındadır. el-Esved b. Cafer el-Ezdî de şöyle demektedir:

فالآن إذ هازلتهن فإنما يقلن ألا لم يذهب الشيخ مذهبا

"Şimdi ise onlarla şakalaşmak istediğimde
Derler ki: Dikkat edin, şu yaşlı adam herhangi bir anlamlı iş yapmıyor."

Bununla, onlarla şakalaşacağı zamanı kastetmektedir. Böylelikle geleceği mazi ile ifade etmiş olmaktadır. Çünkü bu işin tahakkuk edeceğini ve artık bunun böyle olacağının belgelerini görmüş bulunmaktadır, adeta gerçekten meydana gelmiş gibidir.

Kur'an-ı Kerim'de de şöyle buyrulmaktadır: ***"Ve cehennemlikler cennetliklere seslendi*** (seslenecek)." (el-A'raf, 7/50) Bunun benzerleri pek çoktur. Bu hususlaki açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Her ne kadar soru şeklinde varid olmuş olsa dahi, gerçekte soru olmayan bu buyruğun anlamı hakkında te'vil âlimleri iki farklı görüş ortaya atmışlardır. Birincisine göre, yüce Allah, Hz. İsa'ya bu soruyu İsa hakkında bu iddiada bulunanları azarlamak için sormuştur (soracaktır). Böylelikle bu sorudan sonra Hz. İsa'nın böyle bir şeyi reddetmesi, onların iddialarını yalanlamakta daha bir beliğ olsun, azar ve sitem bakımından da daha ağır olsun.

İkinci açıklamaya göre bu sorudan maksat; Ona kavminin kendisinden sonra dinini değiştirdiklerini ve hakkında söylemediği şeyleri iddia ettiklerini bildirmektir.

Hıristiyanlar Meryem'i ilah edinmemişlerdi. Onlar hakkında bunu nasıl söyledi? denilse şu şekilde cevap verilir: Onlar, Meryem bir insan doğurmadı. O, ancak bir ilah doğurdu, dediklerine göre; onların anne çocuk arasındaki ilişki dolayısı ile, annenin de doğurduğu kişi mesabesinde olması gerektiğini kabul etmek zorundadırlar. Bunu kabul etmek zorunda olduklarına göre, Hz. Meryem hakkında da bizzat bunu söylemiş gibi olurlar.

Yüce Allah'ın: "(İsa) **der ki: "Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz. Şâyet ben onu söylemişsem zaten Sen onu bilmişsindir."** buyruğu ile ilgili olarak Tirmizî, Ebu Hureyre'den gelen şöyle bir rivâyet kaydetmektedir: Yüce Allah'ın: **"Allah: Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki ilah edinin diye sen mi söyledin..."** buyruğunda İsa, hem kendi hüccetini öğrenmiş, hem de Allah ona bunu öğretmiş bulunmaktadır. Ebu Hureyre Peygamber (sav)'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Yüce Allah kendisine: **"Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz."** Âyetini(n) tamamı ile söyleyeceği sözleri telkin etti. Ebu İsa der ki: Bu, hasen, sahih bir hadistir. (1)

Hz. İsa, şu iki husus dolayısıyla cevap vermeden önce yüce Allah'ı tesbih etmektedir. Birincisi kendisine izafe edilen şeylerden yüce Allah'ı tenzih etmek, ikincisi ise, Allah'ın izzeti karşısında boyun eğemek ve onun satvetinden korkmak.

Denildiğine göre, şanı yüce Allah, Hz. İsa'ya: **"Beni ve anamı iki ilah edinin diye sen mi söyledin"** sözü karşısında bu sözden dolayı öyle bir titredi ki, içinde kemiklerinin çıkardığı sesleri dahi duydu. Bunun üzerine: **"Seni tenzih ederim"** diye cevap verdikten sonra: **"Hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz"** diye cevap vermiştir. Yani, kendi adıma hakkım olmayan bir şeyi iddia edemem.

Bunun da anlamı şudur: Ben, Rabbi olan bir kimseyim. Rabb değilim. Ben, kulum. Kendisine ibadet olunan Mabud değilim. Daha sonra: **"Şâyet ben onu söylemiş isem, zaten Sen onu bilmişsindir"** diyerek işi Allah'ın ilmine havale edecektir. Halbuki, yüce Allah onun böyle bir sözü söylemediğini bilmiştir. Fakat, Hz. İsa'yı ilah edinenleri azarlamak üzere ona böyle bir soru soracaktır.

Daha sonra Hz. İsa şöyle buyuracaktır: **"Sen içimde olanı bilirsin. Ama ben Senin nefsinde olanı bilmem."** Yani Sen benim gaybımda olanı bilirsin, ben Senin gaybını bilemem. Şöyle de açıklanmıştır: Sen benim bildiğimi bilirsin. Ama, ben Senin bildiğini bilemem. Bir başka açıklamaya göre, be-

(1) *Tirmizî*, Tefsir 5. sûre 22.

nim gizlediğimi Sen bilirsin. Fakat, Senin gizlediğini ben bilemem. Şöyle de açıklanmıştır: Benim ne istediğimi Sen bilirsin. Fakat ben Senin ne dilediğini bilemem. Bir diğer açıklamaya göre: Sen benim gizlediklerimi bilirsin, ben Senin gizliliklerini bilemem. Çünkü, gizli olan birşey (sır)'in mevkii nefistir. (O bakımdan âyet-i kerimede "nefs" tabiri kullanılmıştır). Dünya yurdunda benim neler yaptığımı bilirsin. Fakat, âhiret yurdunda ben Senin neler yapacağını bilemem.

Derim ki: Bütün bu açıklamalarda ileri sürülen görüşler birbirine yakındır. Yani, Sen benim sırlarımı, yaratmış olduğun kalbimin içinde sakladıklarımı bildiğin halde, ben Senin kendine sakladığın gaybından ve ilminden hiçbir şey bilemem, diye de açıklanmıştır.

"**Şüphesiz Sen, gaybları çok iyi bilensin.**" Olanı, olmakta olanı, olmamışı ve olacağı bilirsin.

مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَآ اَمَرْتَنِي بِهٖٓ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ ۚ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ ۚ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ اَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ۗ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾

117. "Ben onlara, bana emrettiğinden başkasını söylemedim. Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin, diye (söyledim)**. Ben, aralarında bulunduğum müddetçe üzerlerinde bir şahid idim. Beni aralarından aldıktan sonra artık onlar üzerinde gözetleyici Sen oldun. Sen herşeye hakkıyla şahidsin."**

"Ben onlara, bana emrettiğinden başkasını söylemedim." Yani ben dünyada onlara yalnızca tevhidi emrettim. "(أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ): **Allah'a ibadet edin diye** (söyledim)" buyruğundaki (أَنْ) edatının i'rabta mahalli yoktur. Bu, şanı yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi müfessire (açıklayıcı) dır: "(وَانْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ اَنِ امْشُوا): *Aralarından elebaşlıları yürüyün... diye ileri atıldılar.*" (Sa'd, 38/6) Bununla birlikte nasb mahallinde olması da mümkündür. Yani, ben kendilerine ancak Allah'a ibadetten sözettim. Cer mahallinde olması da mümkündür. Yani (بِأَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ) şeklinde olabilir. "Nûn" harfinin ötreli okunması ise daha uygundur. Çünkü Araplar esreden sonra ötre söyleyişi ağır bulurlar. Esreli okuyuş ise iki sakinin yanyana gelmesi esasına göre caizdir.

Yüce Allah'ın: **"Ben, aralarında bulunduğum müddetçe üzerlerinde bir şahid idim"** buyruğu, onlara verdiğin emirler konusunda onları gözetlemekte idim, demektir. "(ما كنت فيهم): **Aralarında bulunduğum müddetçe"** buyruğundaki; (ما) nasb mahallindedir. Ben aralarında kalmaya devam ettiğim sürece demektir.

"Beni aralarından aldıktan sonra artık onlar üzerinde gözetleyici Sen oldun" buyruğu ile ilgili olarak denildiğine göre bu, yüce Allah'ın Hz. İsa'yı göklere kaldırmadan önce vefat ettirmiş olduğuna delâlet etmektedir. Ancak böyle bir iddianın hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü konu ile ilgili haberler onun göğe yükseltildiğini ve semâda diri olduğunu, semâdan inip -ileride açıklanacağı üzere- Deccâli öldüreceğini ortaya koymakta ve rivâyetler birbirini pekiştirmektedir. Buyruğun anlamı şudur: Sen beni semâya yükselttikten sonra...

el-Hasen der ki: *Vefat;* yüce Allah'ın Kitabında üç anlama gelir: Ölüm vefatı. Allah'ın: *"Ölümleri vaktinde canları vefat ettiren Allah'tır"* (ez-Zümer, 39/42) buyruğu bunu ortaya koymaktadır. Yani, eceli bittiği zaman canları alan O'dur. Diğer anlam, uyku vefatıdır. Bu da yüce Allah'ın: *"Geceleyin sizi vefat ettiren O'dur"* (el-En'am, 6/60) buyruğunda olduğu gibi. Yani, sizi uyutan O'dur. Bir de yükseltme vefatı. Yüce Allah: *"Ey İsa, şüphesizki Ben seni vefat ettireceğim"* (Âl-i İmram, 3/55) buyruğu da bunu ifade etmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Sen oldun"** buyruğunda yer alan; (أنت): **Sen"** burada te'kid içindir. "(الرقيب): **Gözetleyici** ise, "(كنت): **Oldun"** kelimesinin haberidir. Anlamı ise, onların gözetleyicisi sen oldun. Onların durumlarını bilen ve fiillerine tanık olan Sen oldun. Gözetleyici (rakib); asıl itibariyle murakabe (gözetleme) anlamındadır. Bunun da anlamı görüp gözetmek, riâyet etmektir. Gözetleme yeri demek olan "markabe" de buradan gelmektedir ki, yerinin yüksekliği bakımından gözetleyici (rakîb) konumundadır.

"Sen, her şeye hakkıyla şahidsin" yani benim söylediklerime de, onların söylediklerine de tanıksın. Kimin isyan ettiğine, kimin itaat ettiğine tanıksın, anlamında olduğu da söylenmiştir.

Müslim'de, İbn Abbas'tan şöyle dediği kaydetilmektedir: Rasulullah (sav) bir öğütte bulunmak üzere hutbe irad etmek kastıyla ayağa kalktı. Dedi ki: "Ey insanlar, şüphesiz sizler Allah'ın huzurunda çıplak ayaklı, elbisesiz ve sünnetsiz olarak haşrolunacaksınız. *"Daha önce yaratmaya başladığımız gibi onu iade ederiz. Biz bunu vaadetmiştik. Elbette Biz onu yapanlarız."* (el-Enbiyâ, 21/104) Şunu bilin ki, Kıyamet gününde insanlar arasında kendisine elbise giydirilecek ilk kişi İbrahim (a.s)'dır. Şunu biliniz ki, ümmetimden birtakım kimseler getirilecek ve onlar sol tarafa doğru alınıp götürüleceklerdir. **Ben**, Rabbım, ashabım, diyeceğim. Bana şöyle denilecek: Sen, senden sonra uygun olmayan ne gibi şeyler ortaya koyduklarını bilmiyorsun. Bu sefer

ben de, Allah'ın salih kulunun dediği gibi derim: **"Ben aralarında bulunduğum müddetçe üzerlerinde bir şahid idim. Beni aralarından aldıktan sonra artık onlar üzerinde gözetleyici sen oldun. Sen her şeye hakkıyla şahidsin. Eğer onları azaplandırırsan, şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Ve eğer onlara mağfiret edersen, yine şüphe yokki sen aziz ve hakim olansın"** (Devamla Hz. Peygamber) buyurdu ki: Bana şöyle denilecek: Onlar, kendilerinden ayrıldığından itibaren ökçeleri üzerinde geri dönmüş ve irtidat etmiş olarak devam edip durdular." (1)

إِن تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ ۖ وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾

118. "Eğer onları azaplandırırsan, şüphe yok ki onlar Senin kullarındır. Ve eğer onlara mağfiret edersen, yine şüphe yok ki Sen, Azîzsin ve Hakîmsin."

Yüce Allah'ın: **"Eğer onları azaplandırırsan, şüphe yok ki onlar senin kullarındır"** buyruğu, şart ve cevabını bir arada ihtiva etmektedir. **"Ve eğer onlara mağfiret edersen, yine şüphe yok ki sen Azîzsin, Hakîmsin"** buyruğu da onun gibidir.

Nesaî, Ebu-Zer'den şöyle dediğini rivâyet eder: Peygamber (sav) sabahı edinceye kadar gece boyunca tek bir âyeti okuyarak namaz kıldı. Sözkonusu âyet ise: **"Eğer onları azaplandırırsan, şüphe yok ki onlar Senin kullarındır. Ve eğer onlara mağfiret edersen, yine şüphe yok ki sen, Azîzsin, Hakîmsin"** âyetidir. (2)

Bu buyruğun te'vili hususunda farklı görüşler ifade edilmiştir. Denildiğine göre, Hz. İsa bu sözü Allah'ın onlara karşı şefkat ve merhamet etmesini dilemek sadedinde söylemiştir. Tıpkı, efendinin kölesine şefkat etmesi istendiği gibi. İşte bundan dolayı Hz. İsa; onlar Sana isyan ettiler, dememiştir.

Bir diğer açıklamaya göre de, Hz. İsa bu sözleri, -hiçbir kâfire mağfiret olunmayacağını bildiği halde- Allah'ın emrine teslimiyetini arzetmek ve azabından sığınmak üzere söyleyecektir.

"(إِن تُعَذِّبْهُمْ): **Onları azaplandırırsan"** buyruğundaki **"onlar"** anlamına gelen "he ve nûn" harfinden ibaret zamir, aralarından küfür üzere ölen kimse-

(1) *Buhârî*, Enbiyâ 8, 48, Tefsir 5. sûre 14, 15, 21. sûre 2, Rikaak 45; *Müslim*, Cennet 58; *Tirmizî*, Tefsir 21. sûre 4; *Nesaî*, Cenaiz 119; *Müsned*, I, 235, 253.
(2) *Nesaî*, İftitah 79; *İbn Mâce*, İkametu's -Salât, 179; *Müsned*, V, 156.

ler içindir. Buna karşılık "(إن تغفر لهم): **Eğer onlara mağfiret edersen**" buyruğundaki zamir ise, ölümden önce aralarından tevbe eden kimseler içindir. Bu güzel bir açıklamadır.

Hz. İsa, kâfire mağfiret olunmayacağını bilmiyordu, diyenlerin sözlerine gelince, bu yüce Allah'ın Kitabına karşı cüretkârca bir iddiadır. Çünkü, şanı yüce Allah tarafından verilen haberler nesh olmazlar.

Yine şöyle denilmiştir: Hz. İsa'nın kanaatine göre, onlar bir takım masiyetler işlemişler ve ondan sonra Hz. İsa'nın kendilerine emretmediği şeyleri yapmışlar, ama yine de dininin esası üzerine kalmaya devam etmişlerdi. O bakımdan: "Eğer benden sonra işledikleri masiyetlerini mağfiret edecek olursan" demiştir. Ve ayrıca: **"Şüphe yok ki Sen, Azizsin, Hakimsin"** diye eklemiş, ama olayın gerektirdiği ilahi emre teslimiyet ve işi hükmüne havale etmenin gerektirdiği ifadeler olan: "Muhakkak sen, bağışlayansın, Rahimsin dememiştir. Şâyet, Sen bağışlayansın, Rahimsin demiş olsaydı, şirk üzere ölen kimseler için mağfiret olunma duasında bulunma gibi bir ihtimal verecekti ki, böyle bir şeye de imkân yoktur. O bakımdan ifadenin takdiri şöyledir: Eğer Sen onları ölene kadar küfürleri üzere bırakacak ve azaplandıracak olursan, şüphesiz ki onlar Senin kullarındır. Şâyet onları Seni tevhide ve Sana itaate iletecek ve onlara mağfiret edersen şüphesiz ki Sen, dilediğine karşı konulup engellenmeyen Aziz olansın, yaptıkları hikmetle dolu Hakim olansın. Dilediğini saptırırsın, dilediğini hidâyete erdirirsin.

Bir topluluk ise, buyruğun sonunu: (فإنك أنت الغفور الرحيم): Şühhesiz ki sen Ğafursun, Rahimsin" diye okumuşlar ise de bu kıraatin mushafla bir ilgisi yoktur. Bunu da Kadı İyad *"eş-Şifa"* adlı eserinde zikretmiştir.

Ebu Bekr el-Anbârî de der ki: Yüce Allah'ın: **"Şüphe yok ki Sen Azizsin, Hakimsin"** buyruğu, yüce Allah'ın: **"Ve eğer onlara mağfiret edersen"** buyruğuna uygun düşmemektedir diyen kişi, Kur'an-ı Kerim'e karşı dil uzatmış olur. Güya bunları söyleyenler, mağfiretten söz edildiğine göre, Sen Ğafursun, Rahimsin diye sözün bitirilmesi gerektiğini ileri sürerler. Buna cevap şöyledir: Burada Allah'ın indirdiği şekilden başka bir ifade kullanmaya ihtimal yoktur. Ne zaman bu itirazcının söylediği şekilde ifadeler sona erecek olsaydı, buyruğun anlamı oldukça zayıflardı. Çünkü, Ğafur ve Rahim, sadece ikinci şart ile alakalı olur. Birinci şartla hiçbir ilgisi olmaz. Oysa bu buyruk, yüce Allah'ın indirdiği şekildedir. Müslümanlar da icma ile ilk ve ikinci şartların her ikisini de böylece okumuşlardır. Zira, bu buyruğun hulasası şöyledir: Eğer onları azaplandıracak olursan, şüphesiz ki Sen Azizsin, Hakimsin. Ve eğer onlara mağfiret edecek olursan, yine şüphesiz ki Sen Azizsin, Hakimsin. Azap etmekte de, mağfiret etmekte de, her iki hususta da Sen Aziz ve Hakimsin. Buna göre buyruğun umumiliği dolayısıyla bu yerde Aziz ve Hakim diye so-

na ermesi daha uygun düşmektedir. Çünkü böylelikle her iki şartla da ilgili olmaktadır. Fakat, Ğafur ve Rahim isimleri buna uygun düşmemektedir. Zira, Aziz ve Hakim buyruklarının ihtiva ettiği genel ifade bunlarda yoktur. Bütün âyet-i kerimede yüce Allah'ın tazim, adalet ve ona övgüye ait bütün buyruklar ile, sözü geçen her iki şart bakımından, hepsine uygun düşen ifadeler elbetteki sözün bir bölümüne elverişli, bir bölümüne elverişli olmayan ifadelerden daha bir yerinde ve mana itibariyle daha sağlamdır.

Müslim, birkaç yolla Abdullah b. el-Amr el-As'dan rivâyet ettiğine göre, Peygamber (sav), yüce Allah'ın, Hz. İbrahim'den söylediğini naklettiği: *"Rabbim, çünkü onlar, insanlardan bir çoğunu sapıklığa sürüklediler. Bundan sonra kim bana uyarsa işte o bendendir. Kim de bana isyan ederse gerçekten Sen Ğafursun, Rahimsin"* (İbrahim, 14/36) buyruğu ile Hz. İsa'nın söylediğini naklettiği: **"Eğer onları azaplandırırsan şüphe yok ki onlar Senin kullarındır. Ve eğer onlara mağfiret edersen, yine şüphe yok ki Sen Azizsin, Hakimsin"** buyruğunu okudu, sonra da ellerini kaldırıp: "Allah'ım, ümmetim" dedi ve ağladı. Yüce Allah da şöyle buyurdu: "Ey Cebrail, Muhhammed'e git -Rabbin en iyi bilendir ya- ona sor: Seni ağlatan nedir, diye." Cebrail (a.s) ona gelerek sordu. Rasulullah (sav) da neler söylediğini -O daha iyi biliyor ya- O'na haber verdi.

Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: "Ey Cebrail, Muhammed'e git ve ona de ki: Şüphesiz Biz, ümmetin hakkında seni razı edeceğiz ve seni hoşuna gitmeyecek bir durumla karşı karşıya bırakmayacağız." (1)

Kimi ilim adamı şöyle demektedir: Âyet-i kerimede takdim ve tehir vardır ki, bunun anlamı şöyledir: Eğer Sen onları azaplandırırsan, şüphesiz ki sen Azizsin, Hakimsin. Eğer onlara mağfiret edecek olursan, şüphesiz ki onlar Senin kullarındır.

Ancak, buyrukların asıl şekilleri ile anlaşılmaları -açıkladığımız sebepler dolayısıyla- daha uygundur. Başarı Allah'tandır.

قَالَ اللَّهُ هَٰذَا يَوْمُ يَنفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ ۚ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن
تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ۖ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ۚ
ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١٩﴾

(1) *Müslim*, İman 346.

119. Allah buyurur: "Bugün doğru söyleyenlerin doğruluklarının fayda vereceği bir gündür." Onlar için -orada ebedi ve daimi kalıcılar olmak üzere- altından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da O'ndan hoşnut olmuşlardır. İşte en büyük kurtuluş budur.

"Allah buyurur: Bugün doğru söyleyenlerin doğruluklarının kendilerine fayda vereceği bir gündür" buyruğu şu demektir: Onların dünyadaki doğrulukları kendilerine fayda verecektir. Âhirette doğruluğun bir faydası olmaz. Dünyadaki doğruluklarına gelince, yüce Allah için yaptıkları ameldeki doğruluklarının kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, Allah'a ve peygamberlerine karşı yalan söylemeyi terk etmek şeklindeki doğruluk olma ihtimali de vardır. Doğruluk, her ne kadar bütün günlerde her zaman faydalı ise de, özellikle o günde onlara faydalı oluşunun sebebi, amellerin karşılığının o gün verileceğindendir.

Şöyle de denilmiştir: Maksat, onların âhiretteki doğruluklarıdır. Bu ise, Peygamberlerinin tebliğde bulunduklarına dair şahidlikteki doğruluklarıdır. Ayrıca, kendileri hakkında işledikleri amellere dair yapacakları tanıklıktaki doğruluktur. Bu doğruluğun fayda sağlaması ise, şahadeti gizlemedikleri için sorumluluktan kurtulmaktır. Peygamberleri lehine ve kendileri aleyhine ikrarları sebebiyle kendilerine mağfiret olunacaktır. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

Nafi' ve İbn Muhaysın; "(يَوْمُ): Gün kelimesini nasb ile okumuşlardır. Diğerleri ise bunu merfu olarak okumuşlardır ki, mübtedâ ve haber olarak açıkça anlaşılan ve izah edilebilen kıraat de budur. Buna göre; "(يوم ينفع): Fayda vereceği gündür, buyruğu, "(هذا) Bu" kelimesinin haberidir. Cümle de bütünüyle; Allah buyurur, anlamındaki buyruk ile nasb mahallindedir.

Nafi' ve İbn Muhaysın'ın kıraatine gelince, İbrahim b. Humeyd, Muhammed b. Yezid'den naklettiğine göre bu kıraat caiz değildir. Çünkü, bu kıraate göre mübtedânın haberi olan kelime nasb edilmektedir. Oysa bunda binâ caiz değildir.

İbrahim b. es-Sevrî ise şöyle demektedir: Bu kıraat şu anlamda caizdir:

"(الله هذا لعيسى ابن مريم يوم ينفع الصادقين صدقهم): Allah bu sözleri Meryemoğlu İsa'ya doğru söyleyenlerin doğruluklarının kendilerine fayda vereceği günde söyledi" anlamında olur. Bu durumda da; (يوم): Gün, "kavl: (buyruk)"in zarfı olur. (هذا): Bu ise, "kavl"in mef'ulü olur. Takdiri de şöyle olur: Allah bu sözü doğru söyleyenlerin doğruluklarının kendilerine fayda vereceği günde söyleyecektir.

Takdirin şöyle olduğu da söylenmiştir: Yüce Allah şöyle buyuracaktır: İşte bu gibi şeyler Kıyamet gününde fayda verir.

el-Kisaî ve el-Ferrâ da der ki: Burada; (يوم): Gün kelimesini nasb üzere bina edişinin sebebi, isim olmayan birşeye muzaf oluşundan dolayıdır. Meselâ, (مضى يومئذ): O gün gitti demek gibi. Daha sonra el-Kisaî şu beyiti naklet-mektedir:

على حينَ عاتبتُ المشيبَ على الصِّبَا وقلتُ ألَمَّـا أصْـحُ والشَّيْبُ وازعُ

"Ağaran saçlarıma gençliğim için sitem ettiğim ve:
Bu ağaran saçlar, (oyundan, eğlenceden) alıkoyucu bir unsur olarak artık kendime gelmeyecek miyim, dediğim zaman..." (1)

ez-Zeccâc der ki: Basralılar ise el-Kisaî ve el-Ferra'nın bu söylediklerini zarfın muzari fiile izafe edilmesi halinde kabul etmezler. Eğer bu izafe, mazi fiile yapılacak olursa, beyitte geçtiği üzere güzel olur. Fiilin zaman zarflarına izafe edilmesinin caiz oluşu ise, fiilin burada mastar anlamında oluşu dolayısıyladır.

Şöyle de denilmiştir: Burada "gün" anlamına gelen kelimenin zarf olarak mansub olması ve mübtedânın haberinin de; (هذا): Bu olması da mümkündür. Çünkü, bununla bir olaya işaret edilmektedir.

Zaman zarfları "(القتال اليوم والخروج الساعة): Bugün savaş olacaktır, çıkış şu saattedir" denilebilir. Âyet-i kerimedeki cümle de (buyurur) anlamındaki "kavl" ile nasb mahallindedir.

Şöyle de denilmiştir: (هذا): Bu, kelimesinin mübtedâ olarak ref' mahallinde; (يوم): Gün kelimesinin de mübtedânın haberi olması ve bundaki âmilin mahzuf olması da mümkündür. O vakit ifadenin takdiri şöyle olur:

"(قال الله هذا الذي قصصناه يقع يوم ينفع الصادقين صدقهم): Allah buyuracak ki: İşte bu anlattığımız olay, doğru söyleyenlere doğruluklarının fayda vereceği günde meydana gelecektir."

Burada üçüncü bir kıraat daha vardır ki o da; (يوم ينفعُ): Fayda vereceği bir günde; şeklinde tenvin'li kıraattir. Bu takdirde ifadede; (فيه): Kendisinde takdirinde hazfedilmiş bir ifade vardır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gi-

(1) Nâbiğa'ya ait olan bu beyitte "Hîn: Zaman" kelimesi daha sonra gelen "sitem ettiğim.." anlamındaki fiile muzaf yapılmıştır. Bununla birlikte "Hîn" zarfının nasb üzere bina edilmiş olduğu örnek gösterilerek, onun gibi zarf olan "Yevm: Gün" kelimesinin de "fayda vereceği" anlamındaki fiile muzaf yapılmasına ve nasb ile gelmesine şahit gösterilmiştir.

bi: "(وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا): ***Bir de öyle bir günden korkun ki, kimse kimseye hiçbir fayda veremez.***" (el-Bakara, 2/48) Bu şekilde (tenvinli kıraat) ise, el-A'meş'in kıraatidir.

Yüce Allah'ın: "(لَهُمْ جَنَّاتٌ): **Onlar için... cennetler vardır**" mübtedâ ve haberdir. (تَجْرِي): **Akan** ise, sıfat mahallindedir. "(مِنْ تَحْتِهَا): **Altından**" ise, yani köşklerinin ve ağaçlarının altından ırmaklar akar demektir ki, bu kabilden açıklamalar daha önceden geçmiştir.

Daha sonra yüce Allah, onların alacakları mükafaatı ve kendilerinden artık bir daha ebediyyen gazaplanmamak üzere razı olduğunu açıklamaktadır.

"Onlar da Ondan hoşnut olmuşlardır." Yani, Allah'ın kendilerine mükâfat olarak verdiği mükâfaattan hoşnut olmuşlardır. **İşte en büyük kurtuluş budur."** Yani, hayrı büyük ve pek çok olan, umduğunu elde ediş sahibinin mevkii ve şerefini yükselten zafer budur.

لِلَّهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ ۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٢٠﴾

120. Göklerin, yerin ve onlarda ne varsa hepsinin mülkü Allah'ındır. O, herşeye gücü yetendir.

Yüce Allah'ın: **"Göklerin, yerin... mülkü Allah'ındır"** âyet-i kerimesi, hıristiyanların Hz. İsa hakkında ilah olduğu şeklindeki iddiaları ile ilgili söylenenlerin akabinde yer almakta, yüce Allah bununla, göklerin ve yerin mülkünün İsa'nın da değil, diğer hiçbir mahlukun da değil, yalnızca Allah'ın olduğunu haber vermektedir.

Buyruğun anlamının şöyle olması da mümkündür: Göklerin ve yerin mülkü kendisinin olan Allah, daha önce sözü geçen cennetleri kulları arasından itaatkâr olanlara verecektir. Allah, lütuf ve keremiyle bizi onlardan kılsın.

el-Mâide Sûresi burada sona ermektedir. Yüce Allah'a hamdü senâlarla.

el-MÂİDE SÛRESİ'NİN SONU

En'âm Sûresi

1 - 38. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyla

el-EN'ÂM SÛRESİ

Çoğunluğun görüşüne göre Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ve Katade derler ki: Bu sûre, Medine'de inmiş iki âyeti müstesnâ -tümüyle Mekke'de inmiş bir sûredir. -Medine'de inen âyetlerinden birisi: ***"Allah'ı şanına yakışacak bir şekilde takdir edemediler"*** (el-En'âm, 6/91) âyetidir. Bu âyet-i kerime, yahudi olan Malik b. es-Sayf ile Ka'b b. el-Eşref hakkında nazil olmuştur. Diğeri ise yüce Allah'ın: ***"Çardaklı ve çardaksız o bağları... yaratıp yetiştiren O'dur"*** (el-En'âm, 6/141) âyetidir. Bu da Ensardan olan Sabit b. Kays b. Şemmâs hakkında nazil olmuştur. İbn Cüreyc ise: Bu, Muâz b. Cebel hakkında inmiştir derken, el-Maverdî de aynı görüşü ifade etmiştir.

es-Sa'lebî de der ki· el-En'âm Sûresi -Medine'de inmiş, altı âyet müstesnâ- Mekke'de inmiştir. Sözkonusu bu âyet-i kerimeler: ***"Allah'ı şanına yakışacak bir şekilde takdir edemediler"*** buyruğundan itibaren üç âyetin sonuna kadar ile, ***"De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım"*** (el-En'âm, 6/151) buyruğundan itibaren üç âyetin sonuna kadarki âyetlerdir.

İbn Atiyye der ki: Bu âyetler, (bu sûredeki) muhkem âyetlerdir.

İbnü'l-Arabî de yüce Allah'ın: ***"De ki: Bana vahyolunanlar arasında ... haram olduklarını bulduğum yiyecekler yalnızca şunlardır"*** (el-En'âm, 6/145) buyruğunun Mekke'de Arefe günü nâzil olduğunu nakletmektedir. Yüce Allah'ın izniyle bütün bu hususlara dair açıklamalar ileride gelecektir.

Varid olmuş bir haberde belirtildiğine göre, sözü geçen altı âyet dışında sûrenin bir defada nazil olduğu ve yetmiş bin meleğin bu sûreye eşlik ettiği ve bu suredeki âyetlerden yalnızca birisine on iki bin meleğin eşlik ettiği belirtilmektedir ki, sözkonusu bu âyet-i kerime ***"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır, O'ndan başkası bunları bilmez"*** (el-En'âm, 6/59) âyet-i

kerimesidir. Melekler bu sûre ile geceleyin ve oldukça yüksek sesli bir şekilde tesbih ve hamd getirerek inmişlerdir. Bunun üzerine Rasulullah (sav) vahiy kâtiplerini çağırarak o gece bu sûreyi yazdılar.

Ebu Cafer en-Nehhâs senedini kaydederek der ki: Bize Muhammed b. Yahya anlattı, bize Hadramevtlilerin mevlası (azadlısı) Ebu Hatim Ravh b. el-Farâc anlattı dedi ki: Bize, Ahmed b. Muhammed Ebu Bekr el-Umerî anlattı: Bize İbn Ebi Fudeyk anlattı, bana Ömer b. Talha b. Alkame b. Vakkâs anlattı, o, Nafi' b. Ebi Sehl b. Malik'ten, o, Enes b. Malik'ten şöyle dediğini nakletti: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "En'âm Sûresi gökler ile yer arasını kapatacak kadar çok ve yüksek sesle tesbih getiren bir melekler kafilesi ile birlikte inmiştir." Yer, melekler dolayısıyla sarsılıyor, Rasulullah (sav) da: "Subhane rabbiyelazim" diyor ve bunu üç defa tekrarlıyordu.

Darimî Ebu Muhammed de Müsned'inde Ömer b. el-Hattab (r.a)'dan şöyle dediğini nakletmektedir: el-En'am sûresi, Kur'an-ı Kerim'in en üstün sûrelerindendir. (1) Yine Darimi'nin Müsned (Sünen) inde K'âb'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Tevrat'ın fatihası, En'âm'ın fatihası (başlangıcı) dır. Tevrat'ın nihâyetinde yer alan bölüm de Hûd Sûresi'nin sonundaki buyruklardır. (2) Vehb b. Münebbih de böyle demiştir.

el-Mehdevî'nin naklettiğine göre müfessirler şöyle demişlerdir: Tevrat, yüce Allah'ın: *"Hamd gökleri ve yeri yaratan ... Allah'adır"* buyruğu ile başladığı gibi, yüce Allah'ın: *"Evlat edinmeyen, mülkte hiçbir ortağı olmayan ... Allah'a hamd olsun"* (el-İsra, 17/111) âyeti ile sona ermektedir.

es-Sa'lebî'nin naklettiğine göre, Hz. Cabir de Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: Her kim el-En'âm Sûresi'nin baş tarafından *"O, ne kazanacağınızı da bilir"* buyruğunun sonuna kadar üç âyet-i kerime okuyacak olursa, yüce Allah onun için kırkbin melek görevlendirir. Bunlar Kıyamet gününe kadar kendi ibadetlerinin mislini onun için yazarlar. Yedinci semâdan bir melek de beraberinde demirden bir balyoz ile iner. Şeytan o kişiye vesvese vermek, yahut kalbine bir kötülük telkin etmek istedi mi, ona öyle bir darbe indirir ki, o kişi ile şeytan arasında yetmiş perde (hicab) meydana gelir. Kıyamet günü oldu mu yüce Allah şöyle buyurur: "Gölgemden başka hiçbir gölgenin olmadığı bu günde haydi benim gölgemde yürü. Cennetimin meyvelerinden ye, Kevser suyundan iç. Selsebil suyu ile yıkan. Sen Benim kulumsun, Ben de senin Rabbinim." (3)

---

(1) *Dârimî*, Fedailu'l Kur'ân 16.

(2) *Dârimî*, aynı yer.

(3) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 245-246'da belirttiğine göre, es-Silefî, oldukça gevşek (vahî) bir sened ile rivayet etmiştir.

Buhârî'de de İbn Abbas'tan şöyle dediği kaydedilmektedir: Eğer insanların bilgisizliklerini öğrenmek hoşuna gidiyor ise, el-En'âm sûresinde 130. âyetinden sonra (sından itibaren): ***"Bilgisizlik yüzünden evlatlarını beyinsizce öldürenler... gerçekten büyük bir zarara uğramışlardır. Şüphesiz onlar sapmışlar ve doğru yolu da bulamamışlardır."*** (el-En'âm, 6/140) (buyruğuna kadar olan bölümleri) oku. (1)

Burada bir hususa dikkat çekelim. İlim adamları der ki: Bu sûre müşriklere, onların dışında kalan bid'atçiler ile öldükten sonra dirilişi ve amellerin hesaplarının verilmesini yalanlayanlara karşı tartışırken delil ortaya koymakta aslî bir dayanaktır. Bu ise sûrenin bir defada indirilmiş olmasını gerektirmektedir. Çünkü sûre, hüccet bakımından aynı anlamı taşıyor. Her ne kadar bu delillendirme birçok şekillerde ortaya çıkmakta ise de bu böyledir. Kelamcılar da dinin asıllarını buna bina ederek inanç esaslarını açıklamışlardır. Çünkü bu sûrede diğer sûrelerden farklı olarak Kaderiyenin görüşlerini reddeden apaçık âyetler de vardır. Yüce Allah'ın yardım ve desteği ile inşaallah ileride bu açıklamalarımızı daha da geniş bir şekilde sunacağız.

(1) *Buhârî*, Menâkıb 12.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ۖ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾

1. Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'ındır. Sonra da kâfir olanlar -buna rağmen- Rabblerine (putları) **eşit tutarlar.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1. Allah'a Hamd Etmek:

Şanı yüce Allah bu sûreye: **"Hamd... Allah'ındır"** buyruğu ve ulûhiyeti isbat etmekle başlamaktadır. Yani, hamd bütünüyle Allah'ındır, O'nun hiçbir ortağı yoktur.

Denilse ki: Bundan başka sûreler de hamd ile başlamıştır. O halde, yalnızca bir sûre ile hamd ile başlamak diğerlerine ihtiyaç bırakmayacak şekilde yeterli olmalıydı.

Şöyle cevap verilir: Hamd'in bulunduğu her bir yerde kendine has bir anlamı vardır. Hamd'in çeşitli nimetler ile ilgisi bulunması dolayısı ile yer aldığı her bir yerde başkasının yerini tutmayacak şekilde ifade ettiği özel bir anlamı vardır. Aynı şekilde bu Rabblerine eş koşanlara karşı delil getirme sadedinde olduğu için burada da bir özellik arzetmektedir.

"Hamd"in ne demek olduğuna dair açıklamalar el-Fatiha Sûresi'nde (4. bölüm, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

2. Allah Her Şeyi Yaratandır:

Yüce Allah: **"Gökleri ve yeri yaratan..."** buyruğu ile kudret, ilim ve iradesini haber vererek şöyle buyurmaktadır: O, gökleri ve yeri yaratan, yani onları yoktan var eden, meydana getiren, inşa eden ve daha önce olmadıkları halde onları yaratandır.

"Yaratmak: halk" icad etmek anlamına geldiği gibi takdir etmek anlamına da gelir. Buna dair açıklamalar daha önce geçmiştir. Burada her iki anlam da kast edilmektedir. İşte bu da göklerin ve yerin sonradan yaratılmış olduklarına bir delildir. O, direksiz olarak semâyı yükseltmiş ve onda herhan-

gi bir eğrilik bulunmaksızın muntazam bir şekilde yaratmıştır. Orada güneşi ve ayı iki âyet olmak üzere varetmiş, göğü yıldızlarla süslemiştir. Yine bir alâmet olmak üzere bulutları da orada var etmiştir. Yeri de yayıp döşemiş, oraya da rızık ve bitkileri tevdi etmiş, birçok âyet olmak üzere oraya her bir canlıdan yaymıştır. Yerde sağlam kazıklar gibi dağları yaratmış, orada yollar açmıştır. Nehirler akıtmış, denizler varetmiştir. Taşlardan da pınarlar fışkırtmıştır.

Bütün bunların herbirisi O'nun birliğine, kudretinin büyüklüğüne, bir, tek ve kahhar olan Allah'ın bizzat kendisi olduğuna birer belgedir. Bununla gökleri ve yeri yaratmış olmakla herşeyi yaratanın kendisi olduğunu beyan etmiştir.

3. Bir Hadiste Belirtilen Aşamalarıyla Yaratış:

Müslim, rivâyet ettiği bir hadiste şöyle demektedir: Bana, Süreyc b. Yunus ile Harun b. Abdullah naklederek dediler ki: Bize Haccâc b. Muhammed anlattı dedi ki: İbn Cüreyc dedi ki: Bana İsmail b. Umeyye haber verdi. O, Eyyub b. Halid'den, o, Um Seleme'nin azadlısı Abdullah b. Rafi'den o, Ebu Hureyre'den naklederek dedi ki: Rasulullah (sav) elimden tutup dedi ki: "Aziz ve celil olan Allah toprağı (yeri) Cumertesi günü yarattı. Pazar günü de orada dağları yarattı. Pazartesi günü ağaçları yarattı. Salı günü hoş olmayan şeyleri (mekruh) yarattı. Çarşamba günü nuru (aydınlığı) yarattı. Perşembe günü orada canlıları yarattı.

Âdem (a.s)'ı da Cuma günü ikindinin -bütün yaratıklardan sonra- son saatinde yarattı." (1)

Derim ki: İlim adamları bu hadisi bu sûrenin başında yer alan bu buyruğa tefsir olmak üzere kaydetmişlerdir. Beyhakî der ki: Hadis alimleri, tefsir alimleri ile tarihçi ilim adamlarının kabul ettiklerine muhalif olması dolayısıyla bu hadisin mahfuz olmadığını iddia ettikleri gibi, kimisi de İsmail b. Umeyye'nin bu hadisi İbrahim b. Ebi Yahya'dan, onun da Eyyub b. Halid'den nakletmiş olduğunu ve İbrahim'in rivâyetinin delil gösterilemeyeceğini iddia ederler. Muhammed b. Yahya da naklederek der ki: Ben, Ali b. el-Medinî'ye Ebu Hureyre'nin naklettiği: "Allah toprağı (yeri) Cumartesi günü yarattı" hadisine dair soru sordum, Ali şöyle dedi: Bu, Medenî (yani Medineli ravilerin naklettikleri) bir hadistir. Bunu, Hişam b. Yusuf, İbn Cüreyc'den, o, İsmail b. Umeyye'den, o, Eyyub b. Halid'den, o, Um Seleme'nin azadlısı Ebu Rafi'den, o, Ebu Hureyre'den naklen rivâyet etmiştir. Ebu Hureyre dedi ki: Rasulullah

(1) *Müslim,* Sıfatu'l-Münâfikin 27; *Müsned,* II, 327.

(sav) elimi tuttu. Ali dedi ki: İbrahim b. Ebi Yahya elini elime kenetledi ve bana dedi ki: Eyyub b. Halid elini elime kenetledi ve bana dedi ki: Abdullah b. Rafi' elini elime kenetledi ve bana dedi ki: Ebu Hureyre de elini elime kenetledi ve bana dedi ki: Ebu'l-Kasım Rasulullah (sav) da elini elime kenetleyerek şöyle buyurdu: "Allah yeri Cumartesi günü yarattı" deyip az önceki şekle yakın hadisi nakletti. Ali b. el-Medinî der ki: Benim görüşüme göre İsmail b. Umeyye bu hususu ancak İbrahim b. Ebi Yahya'dan almıştır. el-Beyhakî der ki: Musa b. Ubeyde er-Rebezî, Eyyub b. Halid'den kaydettiği rivâyet ile de ona mütabaat etmiştir. Şu kadar var ki, Musa b. Ubeyde zayıf bir ravidir. Ayrıca Bekr b. eş-Şerrud'dan, o, İbrahim b. Ebi Yahya'dan, o da Safvan b. Süleym'den, o, Eyyub b. Halid'den -ki isnadı zayıftır- o da Ebu Hureyre'den, o da Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu nakletti: "Şüphe yok ki Cuma'da öyle bir saat vardır ki, o saatte aziz ve celil olan Allah'tan denk düşürüp bir şey isteyen herkese mutlaka ona o istediği şeyi verir." (1) Abdullah b. Selâm dedi ki: Şüphe yok ki aziz ve celil olan Allah, mahlukatı yaratmaya başlayıp, yeri Pazar günü ve Pazartesi günü yarattı. Gökleri de Salı günü ile Çarşamba günü yarattı. Gıdaları ve yerde bulunan diğer şeyleri Perşembe günü ile Cuma günü ikindi namazı vaktine kadar olan sürede yarattı. İkindi namazı ile güneşin batışına kadar geçen zamanda ise, Adem'i yarattı. Bu hadisi de Beyhakî rivâyet etmiştir. (2)

Derim ki: Bu hadiste yüce Allah'ın yaratmaya Cumartesi günü değil, Pazar günü başladığı kaydedilmektedir. Yine el-Bakara Sûresi'nin tefsirinde (2/29. âyet 6. başlıkta) İbn Mes'ud'dan da Peygamber (sav)'ın ashabından başka kimselerden de böyle rivâyetler kaydedilmişti. Yine orada yüce Allah'ın önce yeri mi, yoksa semayı mı yarattığına dair görüş ayrılıklarından yeteri kadar söz edilmişti. Allah'a hamd olsun.

4. Karanlıkların ve Nurun Yaratılışı:

Yüce Allah: **"Karanlıkları ve aydınlığı var eden"** buyruğu ile cevherlerin yaratılışından sonra, ârâzın yaratılışından sözetmektedir. Çünkü cevher ârâzsız olamaz. Hâdis şeylerden uzak kalamayan da hâdistir. Cevher ise kelâmcıların bir terimi olarak âraz taşıyan ve parçalanması mümkün olmayan parçadır. Biz, buna dair açıklamalarımızı ***"el-Kitabu'l-Esmâ fi Şerhi Esmaillahi'l-Hüsnâ"*** adlı eserimizde yüce Allah'ın "el-Vâhid" ismini açıklarken yapmış bulunuyoruz.

Araz'a ârâz denilmesinin sebebi ise, arazın cisim ve cevherde ârız olup bu

(1) Beyhakî, ***es-Sunenu'l-Kübrâ***, IX, 5-6.
(2) Beyhakî, ***es-Sunenu'l-Kübrâ***, IX, 5.

araz sayesinde cisim ve cevherin bir halden diğer hale doğru değişiklik göstermesinden dolayıdır. Cisim ise, cevherlerden bir araya gelendir. En az bir araya gelmiş iki cevhere cisim adı verilebilir. Bu terimler her ne kadar ilk asırda bulunmuyor idiyse de Kitap ve sünnet mana itibariyle bunlara delâlet ettiğinden bu terimleri inkârın bir anlamı yoktur. Diğer taraftan ilim adamları da bunları kullanmış ve bunları ıstılâh (terim) olarak kullanmak konusunda kendi aralarında anlaşmış ve sözlerini de bu terimlere bina etmiş, bu yolla da kendilerine hasım olanları katletmişlerdir. (1) Nitekim bu kabilden açıklamalar el-Bakara Sûresi'nde daha önceden yapılmıştır.

Âyet-i kerimede geçen, karanlıklar (zulumat) ile aydınlık (nur)dan hangi anlamın kastedildiği hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. es-Süddî, Katade ve müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre maksat, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığıdır. el-Hasen ise, küfür ve imandır demektedir. İbn Atiyye ise der ki: Böyle bir açıklama lafzın zahirinin dışına çıkmaktır.

Derim ki: Lafız bunu da kapsamına almaktadır. Nitekim Kur'ân-ı kerimde yüce Allah: ***"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz, insanlar arasında ona yürümesi için nur verdiğimiz kimse, içinden çıkamayacağı karanlıklarda kalan kimse gibi midir?"*** (el-En'âm, 6/122) diye buyurmaktadır.

Burada **"yer"** cins ismidir. Lafzen onun tekil olarak zikredilmesi, çoğul olarak zikredilmesi gibidir. Aynı şekilde **"nur"** kelimesi de böyledir. Şanı yüce Allah'ın şu buyruğu da bunu andırmaktadır: ***"Sonra sizi bir bebek olarak çıkartır."*** (el-Mu'min, 40/ 67) Şair de şöyle demektedir:

كُلُوا في بَعْضِ بَطْنِكُمُ تَعِفُّوا

"Siz karnınızın bir bölümünde (bir bölümünü dolduracak kadar) yiyin ki, iffet sahibi olasınız."

Bu beyit önceden geçmiştir.

Burada (جعل): **Var etti"** yarattı, anlamındadır. Başka bir anlam caiz değildir. Bunu da İbn Atiyye ifade etmiştir.

Derim ki: Buna göre lafız ve mana arasında bir uyum ortaya çıkmaktadır. Böylelikle çoğul çoğula, tekil de tekile atfedilmiş olur ve bu durumda lafız arasında mücâneset olduğu ortaya çıkar ve fesahat da belirgin bir şekilde ken-

(1) Kelamcıların inkârcı felsefecilere karşı koyarken bu kavramları kullanmakla bu işi başardıklarına işaret etmektedir.

disini gösterir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Şöyle denilmiştir: Yüce Allah burada **"karanlıklar"**ı çoğul, buna karşılık **"aydınlık"**ı da tekil zikretmiştir. Çünkü karanlıklar kendisini aşarak başka bir şeye geçmez. Nur ise kendisini aşarak başkasına geçer. es-Sa'lebî'nin de naklettiğine göre, kimi meânî alimi şöyle demektedir: Burada yer alan; "(جعل): Varetti" zaittir. Araplar söz arasında bu kelimeyi fazladan kullanırlar. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

وقد جَعلتُ أَرَى الاثنين أربعةً والواحد آثنين لَمّا هَذَّنِي الكِبَرُ

"Ve ben ikiyi dört görmeye,
Biri de iki görmeye başladım; yaşlılık beni yıkınca."

en-Nehhâs der ki: Bu kelime, yarattı anlamındadır. Yarattı anlamına kullanılacak olursa, yalnızca bir mef'ule geçiş yapar. Bu anlamdaki açıklamalar ve bunun hangi anlamlara geldiğine dair bilgiler önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/22. âyetin tefsirinde) yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır.

5. Buna Rağmen Kâfirler Şirk Koşarlar:

Yüce Allah'ın: "(ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِم يَعْدِلُونَ): **Sonra da kâfir olanlar buna rağmen Rabblerine eş koşarlar"** buyruğu, mübtedâ ve haberdir. Buyruğun anlamı da şöyledir: Yine de kâfir olanlar, Allah'a denk tutarlar, O'na ortak koşarlar. Halbuki herşeyi tek başına yaratan O'dur.

İbn Atiyye der ki: Burada "(ثم): **Sonra"** edatı, kâfirlerin işledikleri fiilin çirkinliğine delalet etmektedir. Çünkü buyruğun anlamı şöyledir: "O, gökleri ve yeri yaratmıştır. O'nun âyetleri (varlığının ve birliğinin delilleri) apaçık ortadadır. Bu yolla ihsan ettiği nimetler de açıkça görülmektedir. Sonra bütün bunlara rağmen yine de kâfirler Rabblerine eş koşmaktadır." Bu da şöyle demeye benzer: Ey filan kişi, ben sana çok şeyler verdim, ikramda bulundum, iyilikler yaptım. Sonra da bana sövmeye kalkışıyorsun.

Eğer bu buyrukta ve benzerlerinde atıf "vav" ile yapılmış olsaydı, "sonra" ile ifade ettiği şekilde azar anlamını ifade etmezdi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰٓ أَجَلًا ۖ وَأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُۥ
ثُمَّ أَنتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾

2. O, sizi çamurdan yaratandır. Sonra bir ecel takdir edendir. O'nun katında belirli bir ecel daha vardır. Sonra yine de siz hâlâ şüphe edersiniz.

Yüce Allah'ın: **"O sizi çamurdan yaratandır..."** âyeti bir haberdir. Bunun anlamı ile ilgili olarak iki görüş vardır: Daha meşhur olan ve çoğunluğun kabul ettiği birinci görüşe göre burada çamurdan yaratılandan kasıt, Âdem (a.s) ile, onun soyundan gelen bütün insanlardır. Çünkü fer' aslına izafe olunur. Bundan dolayı çoğul olarak: **"Sizi çamurdan yaratan"** diye buyurulmuştur. Diğer bütün insanlar onun soyundan geldikleri için bütün insanlara yönelik bir hitab gibi ifade edilmiştir. Bu, el-Hasen, Katâde, İbn Ebi Necîh, es-Süddî, ed-Dahhâk, İbn Zeyd ve diğerlerinin kabul ettiği görüştür.

İkinci görüşe göre, şanı yüce Allah insan nutfesini çamurdan yaratmış olduğundan burada hakikat anlamında kullanılmıştır. Sonra Allah bu nutfeyi değişikliklere uğratmış ve nihâyet insan ondan yaratılmıştır. Bu görüşü de en-Nehhâs zikretmektedir.

Derim ki: Özetle aziz ve celil olan Allah, büyük âlemi yaratmaktan söz ettikten sonra küçük âlem olan insanı yaratmaktan sözetti. O, insan da el-Bakara sûresinde tevhid âyetinde (2/164. âyet, 14. başlıkta) açıklamış olduğumuz gibi, büyük alemde bulunanları da varetmiştir. -Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Allah'a hamd olsun-

Hafız Ebu Nuaym Kitab'ında ***"Hilyetu'l-Evliyâ"***da Murre'den, o, İbn Mes'ud'dan rivâyet ettiğine göre, rahim ile görevli olan melek, nutfeyi alıp onu avucuna koyar, sonra şöyle der: Ey Rabbim, bu hılkati belirli bir nutfe mi, yoksa hılkati belirsiz bir nutfe mi olacak? Eğer yüce Allah hılkati belirli olacak diyecek olursa şöyle der: Rabbim rızkı nedir, eseri (amelleri) nedir, eceli nedir?. Yüce Allah şöyle buyurur: Ummu'l-Kitab'a bak. O da Levh-i Mahfuz'a bakar. Orada kişinin rızkını, eserini, ecelini ve amelini görür. Gömüleceği toprağı alır ve onunla nutfesini yoğurur. İşte yüce Allah'ın: ***"Sizi ondan yarattık ve sizi tekrar ona iâde ederiz"*** (Tâ-Hâ, 20/55) buyruğunda işaret edilen budur. (1)

Ebu Hureyre'den de şöyle dediğini rivâyet eder: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Doğan ne kadar insan varsa, mutlaka onun üzerine mezarının toprağından saçılır." (2)

---

(1) Ebû Nuaym, ***Hilyetu'l-Evliyâ***, II, 280. (***Kurtubî***, Daru'l-Hadis baskısı, VI, 363, dn: 3)

(2) Ebû Nuaym, aynı yer. (***Kurtubî***, aynı yer, dn: 4) Kurtubi bu hadisi ileride Tâ-Hâ-20 53-55. âyetlerinin tefsirinde de zikredecek ve Ebû Nuaym'ın bu hadisin sıhhat derecesi ile ilgili mutalaasını haydedecektir.

Derim ki: Buna göre, her bir insan çamurdan ve hakir sudan (meniden) yaratılmış olur. Nitekim yüce Allah el-Mu'minûn Sûresi'nde (23/12-14. âyetlerin tefsiri) böylece bize haber vermektedir. Buna göre âyetler ve hadisler arasında tam bir uyum ortaya çıkmakta, böylelikle işkâl (içinden çıkılamayan durum) ve teâruz deliller çatışması da ortadan kalkmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Âdem (a.s)'ın yaratılışına dair habere gelince, el-Bakara Sûresi'nde Âdem'den ve bu kelimenin türeyişinden (el-Bakara, 2/31) söz edilmiş bulunuyor. Burada ise buna bir parça daha açıklamalarla birlikte onun nitelikleri, yaşı ve vefatına dair bazı bilgiler eklemek istiyoruz. İbn Sa'd, *"Tabakat"*da Ebu Hureyre'den şöyle dediğini kaydetmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "İnsanlar, Âdem'in çocuklarıdırlar. Âdem de topraktandır." (1) Said b. Cübeyr'den de şöyle dediği nakledilmektedir: Yüce Allah Âdemi necna' diye adlandırılan bir yerden yaratmıştır.

el-Hasen dedi ki: Onun göğsünü de Dariyye denilen yerden yaratmıştır. el-Cevherî ise der ki: Dâriyye, Basra yolu üzerinde Mekke'ye daha yakın, Kilâboğullarına ait bir kasabadır. İbn Mes'ud'dan da şöyle dediği nakledilmektedir: "Şüphe yok ki yüce Allah İblis'i gönderdi, o da yeryüzünden onun tatlı tarafından da tuzlu tarafından da alıp geldi. ondan Âdem (a.s)'ı yarattı. Onun tatlı tarafından yarattığı herbir şey cennete gidecektir. İsterse o bir kâfirin oğlu olsun. Tuzlu tarafından yarattığı her bir şey de cehenneme gidecektir. İsterse takvâlı birisinin oğlu olsun. İşte bundan dolayı İblis: ***"Ben bir çamur olarak yarattığın kişiye secde eder miyim"*** (el-İsra, 17/61) demişti. Çünkü çamuru getiren o olmuştu. Bundan dolayı da Âdem'e Âdem adı verilmiştir. Buna sebep ise onun yerin "edin"in'den (yani yeryüzü toprağından) yaratılmış olmasıdır.

Abdullah b. Selam'dan da şöyle dediği nakledilmektedir: Allah Âdemi Cuma gününün son vaktinde yarattı.

İbn Abbas'tan da şöyle dediği nakledilmektedir. Allah Âdem'i yarattığında başı semâya değiyordu. Boyunu altmış zira oluncaya kadar yere doğru kısalttı. Eni de yedi zira idi.

Ubey b. K'âb'dan şöyle dediği nakledilmektedir: Âdem (a.s) gür saçlı, uzun boylu idi. Oldukça uzun bir hurma ağacını andırıyordu.

Yine İbn Abbas'tan nakledilen uzunca bir hadiste şöyle dediği zikredilmektedir: Âdem (a.s) Hindistan'dan Mekke'ye ayakları üzerinde yürüyerek kırk

(1) İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 25.

defa haccetti. Âdem, yere indirildiği sırada başı semâya sürtünüyordu. İşte bundan dolayı başındaki saçlar dökülmüş ve bu şekilde saçların dökülmesini de çocuklarına miras bırakmıştı. Karada yaşayan canlılar uzunluğundan ürktüklerinden dolayı o günden bu yana o canlılar yabanileşmişlerdir. Çocukları ve torunları kırk bini bulmadan önce vefat etmedi. Yüce Allah'ın, kendisini indirmiş olduğu dağın tepesinde vefat etti. Bunun üzerine Şis, Cebrail (-İkisine de selam olsun-)'e dedi ki: "Haydi Adem'in cenaze namazını kıl." Cebrail (a.s) ona şöyle dedi: Sen öne geç ve babanın namazını kıl. Onun namazını kılarken otuz defa tesbih getir. Bunun beş tanesi namaz içindir. Yirmi beşi ise Âdem'in fazileti dolayısıyladır.

Ona dört tekbir getirerek namazı kıldığı da söylenmiştir. Şis'in oğulları Hz. Âdem'i bir mağaraya koydular (gömdüler). Mağaranın kapısına da bir bekçi bıraktılar. Kabiloğullarından kimseyi oraya yaklaştırmadılar. Oraya gelip Hz. Âdeme mağfiret dileyenler Şis'in oğulları idi. Hz. Adem'in yaşı dokuzyüz otuz altı yıldı.

Şöyle sorulabilir: Âyet-i kerimede bütün cevherlerin aynı cinsten olduklarına dair bir delil var mıdır? Cevap: Evet vardır. Çünkü, çamurun canlı, kadir ve bilgi sahibi bir insana dönüşmesi mümkün olduğuna göre, bu çamurun cevherlerin bütün hallerinin her birisine de dönüştürülmesi mümkündür. Çünkü akıl, hüküm itibariyle bunlar arasında bir fark görmemektedir. Diğer taraftan bu âyetin delâleti ile cansızın canlı bir varlığa dönüştüğü de sahih olarak sabit olmaktadır.

Yüce Allah'ın: **"Sonra bir ecel takdir edendir"** anlamındaki buyruk, mef'ûldür. **"O'nun katında da belirli bir ecel daha vardır"** anlamındaki buyruk da mübtedâ ve haberdir.

ed-Dahhâk der ki: Burada "bir ecel"den kasıt ölüm ile ilgili eceldir. **"Onun katında belirli bir ecel daha vardır"** ise, Kıyamet günü için belirlenen vadedir. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: O, bir eceli hükme bağladı ve size ölüme kadar orada kalacağınızı bildirmekle birlikte Kıyametin vadesini ne zaman olacağını size bildirmemiştir.

el-Hasen, Mücahid, İkrime, Husayf ile Katade lafız el- Hasen'e ait olmak üzere şöyle demişlerdir: O, seni yarattığında öleceğin vakte kadar dünyadaki eceli hükme bağlamıştır. **"O'nun katında belirli bir ecel daha vardır"** buyruğu ile de âhireti kastetmektedir.

"Bir ecel takdir edendir" buyruğunun, bizim bildiğimiz şekliyle hilallerin doğuş vakitleri, ekin zamanları ve bunlara benzer şeyler oldukları, buna karşılık **"belirli bir ecel"**in de ölümün vadesi olduğu söylenmiştir. Çünkü insan ne zaman öleceğini bilmemektedir.

İbn Abbas ve Mücahid de der ki: Âyetin: **"Bir ecel takdir edendir"** buyruğu dünyanın sonu ile ilgili vâdidir. **"O'nun katında belirli bir ecel daha vardır"** buyruğu ise âhiret hayatının başlayacağı zaman hakkındadır.

Şöyle de denilmiştir: Birinci ecel uyurken ruhların kabzedilmesi, ikincisi ise ölüm esnasında ruhların kabzedilmesidir. Bu görüş de İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

Yüce Allah'ın: **"Sonra yine de siz hâlâ şüphe edersiniz"** anlamındaki buyruk da mübtedâ ve haberdir. Yani, O'nun bir tek ilâh olduğunda şüphe etmektesiniz.

Şöyle de açıklanmıştır: Hâlâ siz bu hususta şüphe etmekte, tartışmaktasınız. Yani, şüphe edenlerin tartıştığı gibi tartışıyorsunuz. **Tartışma** (et-Temârî) ise şüphe yollu mücadele etmektir. Yüce Allah'ın: "(أَفَتُمَارُونَهُ عَلَىٰ): *Acaba siz onunla gördükleri hakkında şüphe yollu tartışır mısınız?*" (en-Necm, 53/12) buyruğunda da böyledir.

وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَٰوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ ۖ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ
مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾ وَمَا تَأْتِيهِم مِّنْ آيَةٍ مِّنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا
عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ ۖ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ
أَنبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٥﴾

3. Göklerde de yerde de Allah sadece O'dur. Gizlinizi de açığınızı da bilir. O, ne kazanacağınızı da bilir.
4. Onlara Rabblerinin âyetlerinden bir âyet gelse, mutlaka ondan yüz çevirirler.
5. İşte onlar, hak kendilerine geldiğinde onu yalanladılar. Fakat, kendisiyle alay etmekte oldukları şeyin haberleri yakında onlara gelecektir.

Yüce Allah'ın: "(وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَٰوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ): **Göklerde de yerde de Allah sadece O'dur"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle bir soru sorulmaktadır:

"(فِي السَّمَٰوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ): **Göklerde de yerde de"** buyruğunda yer alan zarftaki i'rabın âmili nedir? Buna dair birkaç türlü cevap verilebilir:

1- O, göklerde de yerde de ta'zim olunan, yahut da kendisine ibadet olunan Allah'tır, demektir. Nitekim: Zeyd doğuda da batıda da halifedir derken, onun hükmü geçerlidir, denmek istenmektedir.

2- Buyruğun anlamı şöyle de olabilir: O, göklerde ve yerde idare ve tedbiri tek başına elinde bulunduran Allah'tır. Nitekim: Amr, hem insanların ihtiyaçlarını görür, hem de namaz kılar demek de buna benzemektedir.

3- Bu buyruğun haber arkasına haber şeklinde vârid olmuş olması da mümkündür. O takdirde anlam şöyle olur: O, göklerde de Allah olandır, yerde de Allah olandır.

4- Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: O, göklerde olsun, yerde olsun açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilen Allah'tır. O'na hiçbir şey gizli kalmaz.

en-Nehhâs der ki: Bu, bu hususta yapılan açıklamaların en güzelidir. Muhammed b. Cerir der ki: O, göklerde Allah olandır. Yerde gizlediğinizi de açıkladığınızı da bilir. Burada her iki yerde de **"bilir"** takdim edilmiştir. Ancak, birinci açıklama daha uygundur ve herhangi bir müşkil ortaya çıkarmaktan daha uzaktır. Başka şekillerde de açıklanmıştır.

Bu konuda uyulması gereken kural ise, yüce Allah'ın hareketten, intikalden ve mekân işgal etmekten tenzih edilmesinden ibarettir.

"O, ne kazanacağınızı da bilir." Yani, hayır ve şer türünden ne kazanırsanız bilir. **Kazanmak** (el-Kesb) ise, ya bir faydayı elde etmek yahut da bir zararı önlemek için yapılan bir fiildir. Bundan dolayı yüce Allah'ın fiiline kesb denilmez.

Yüce Allah'ın: **"Onlara Rabblerinin âyetlerinden bir âyet gelse"** buyruğundaki âyet, ayın yarılması ve buna benzer bir alâmettir. "(مِنْ آيَةٍ): **Bir âyet"** de ki (مِنْ) cinsin istiğrakı (yani âyet türlerinin tamamını kapsamak) içindir. Nitekim "(ما في الدار من أحد): Evde hiçbir kimse yoktur" demek de böyledir.

"(مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ): **Rabblerinin âyetlerinden"** buyruğundaki ikinci (من) ise, tab'îz (kısmilik) ifade etmek içindir.

"(مُعْرِضِينَ): **Yüz çevirirler"** buyruğu, (كَانُوا)'nin haberidir.

Yüz çevirmek (el-İ'râd) ise yüce Allah'ın vahdaniyetine delil olarak görmeleri gereken âyetler üzerinde düşünmeyi terk etmektir. Bunlar Allah'ın gökleri, yeri, ikisinin arasında bulunanları yaratması, bütün bunları kadîm, hayy ve hiçbir şeye muhtaç olmayan, hiçbir şeyin âciz bırakamadığı, her şeye güç yetiren, tüm getirdikleri doğruluğuna delil olarak görülsün diye Peygamberi (sav)'ın lehine ortaya koymuş olduğu her türlü mucizeden kendisine hiçbir şeyin gizli ve saklı kalmadığı, her şeyi bilen Allah'a delâlet ettiği üzerinde düşünmemektir.

Yüce Allah'ın: **"İşte onlar... yalanladılar"** buyruğu ile kastedilenler, Mekke müşrikleridir. **"Hak"** ile kast edilen de Kur'ân-ı kerimdir. Muhammed (sav) olduğu da söylenmiştir.

"Fakat... yakında onlara gelecektir." Yani, ceza gelip onları bulacaktır. Burada sözü geçen **"haberler"** ile kastedilen ise azaptır. Tehdit yollu: Sabret, pek yakında haber -yani azap- sana gelecektir, demeye benzer. Maksat ise Bedir günü ve benzeri durumlarda başlarına gelen şeylerdir.

Bundan kastın Kıyamet günü olduğu da söylenmiştir.

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ
نُمَكِّنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي
مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٦﴾

6. Görmediler mi ki, Biz kendilerinden önce nice nesilleri yok ettik. Onları, sizi yerleştirmediğimiz bir şekilde yeryüzünde yerleştirmiş, gökten üzerlerine bol bol yağmur indirmiş, altlarından ırmaklar akıtmıştık. Böyleyken günahları yüzünden onları helâk ettik ve arkalarından başka bir nesil yarattık.

Yüce Allah'ın: **"Görmediler mi ki, Biz kendilerinden önce nice nesilleri yok ettik"** anlanımdaki buyruğunda yer alan; "(كم): **Nice,**" "(أهلكنا): **Helâk ettik"** buyruğunun etkisi ile nasb mahallindedir; "(ألم يروا): **Görmediler mi ki"** buyruğu ile değil. Çünkü istifham (soru) lafzında ondan önceki amel etmez, ondan sonra gelen amel eder. Çünkü soru olmayan cümlede sözün başında yer alması gereken odur. Buyruğun anlamı da şöyledir: Peygamberlerini yalanladıklarından ötürü, kendilerinden önce helâk etmiş olduğumuz ümmetlerden ibret almazlar mı?.

Yani bunlar, bunu bilmiyorlar mı?

Nesil (el-Karn); insanlardan bir ümmet, bir toplum demektir. Çoğulu ise kurûn (nesiller) şeklinde gelir. Şair der ki:

إذا ذَهَبَ القرنُ الذي كنتَ فيهم وخُلِّفتَ في قَرْنٍ فأنت غريبُ

"Senin aralarında yaşadığın o nesil geçip gitti mi
Ve sonradan gelen nesil arasında geriye bırakılacak olursan,
Hiç şüphesiz sen bir garipsin."

Buna göre karn, çağında yaşayan her bir âlemdir. Bu da "iktirân" dan alınmadır. Yani, birbirleriyle iktirân halinde (birlikte) bulunan âlem demektir. Peygamber (sav)dan gelen hadiste de (karn kelimesini kullanarak) şöyle buyrulduğu nakledilmektedir: "İnsanların en hayırlısı benim kuşağım (karn)'dır - ashabı kastetmektedir-. Sonra, onlardan sonra gelenler, sonra da onlardan sonra gelenler." [1] Karn ile ilgili olarak yapılan en doğru açıklama budur.

Şöyle de denilmiştir: Buyruğun anlamı, nice nesillerin ahalisi arasından.... şeklinde olduğu da söylenmiş ve (muzafun ileyh) hazfedilmiştir. Yüce Allah'ın: *"Sen o kasabaya sor"* (Yûsuf, 12/82) buyruğunda olduğu gibi.

Bu açıklamaya göre karn bir zaman süresidir. Bunun, atmış yıl, yetmiş yıl, seksen yıl ve yüz yıl olduğu söylenmiştir. Hadis alimlerinin çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre bir karn (asır) yüz yıldır. Peygamber (sav)'ın da Abdullah b. Busr'a: "Sen bir karn yaşayacaksın" [2] demesini ve onun da yüz yıl yaşamasını delil gösterirler. Bunu da en-Nehhâs nakletmektedir.

Karn aslında hayvanlardan boynuzu bulunanların boynuzu gibi dışarı doğru çıkan şey (boynuz) demektir.

"Onları, sizi yerleştirmediğimiz bir şekilde yeryüzünde yerleştirmiş" buyruğunda gaibten söz edişten hitaba geçilmiştir. Bunun aksi ise şu buyrukta vârid olmuştur: *"Nihâyet siz gemilerde bulunduğunuz zaman, onlar da güzel bir rüzgâr ile kendilerini alıp götürdüklerinde..."* (Yûnus, 10/22)

Basralılar da şöyle demişlerdir: "Yüce Allah aralarında Muhammed (sav) ile ashabı bulunduğu halde onlar hakkında: **"Görmediler mi ki"** diye haber vermekte, sonra da onlarla da beraber olarak hepsine hitab etmektedir. Araplar da konuşma sırasında: "Ben Abdullah'a, Allah ona ne kadar çok ikramda bulunmuş, dedim" ile: "Ben Abdullah'a, Allah sana ne kadar çok ikramda bulunmuş dedim" anlamında ifadeler kullanırlar. Eğer, geçen buyruklar gaib kipi ile gelmiş olsaydı: "(Sizi yerleştirmediğimiz yerine) onları yerleştirmediğimiz" şeklinde gelmesi gerekirdi.

"Temkîn"den fiilin "lâm" harf-i cerri ile teaddi etmesi (geçişli olması) mümkün olduğu gibi harf-i cersiz teaddisi de mümkündür. Her iki şekilde de kul-

---

(1) *Buhârî*, Şehadât 9. Fedâilu Ashabi'n-Nebiyy 1, Rikaak 7. Eymân 10, 27; *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 210-214; *Ebû Dâvud*, Sünne 9; *Tirmizî*, Fiten 45, Şehadât 4 Menâkıb 56; *İbn Mâce* Ahkâm 27; *Müsned*, I, 378..., II, 228..., IV, 267..., V, 350...

(2) İbnu'l-Esir, *en-Nihaye*, IV, 51

lanılmıştır. Manası ise: Biz onlara dünyalıktan size vermediğimiz şeyleri vermiştik, şeklindedir.

"Gökten üzerlerine bol bol yağmur indirmiş" buyruğuyla çokça yağmur yağdırıldığı kastedilmektedir. (Âyet-i kerimede); "semâyı gönderdik" denilmesi, yağmurun semâdan inişinden dolayıdır. Şairin şu mısraı da bu kabildendir:

إِذَا سَقَطَ السَّمَاءُ بِأَرْضِ قَوْمٍ

"Semâ(dan gelen yağmur) bir kavmin toprağına düşerse..."

"(مِدْرَارًا): **Bol bol"** yapı olarak çokluğa delâlet eder. Meselâ, çokça erkek doğuran kadına; (مِذْكَار) denilmesi, çokça kız çocuk doğuran kadına da; (مِئْنَاث) denilmesi de bu kabildendir. Süt sağanın eline sütün oldukça fazla gelmesi halinde; (دَرَّ اللبن بِدَرّ) denilir. "(مِدْرَارًا): **Bol bol"**nin mansûb gelişi ise hal olmasından dolayıdır.

"Altlarından ırmaklar akıtmıştık" ağaçlarının ve evlerinin altından akıtmıştık, demektir. Firavun'un: *"Ve altımdan akan şu nehirler benim değil mi?"* (ez-Zuhruf, 43/51) ifadesi de bu kabildendir.

Buyruğun anlamı ise şudur: Biz onlara bol bol nimetler vermiş olduğumuz halde onlar bunlara karşı nankörlük ettiler. **"Böyle iken günahları yüzünden"** yani, inkâr ve küfürleri sebebiyle **"onları helak ettik."** Buna göre günahlar, intikamın ve nimetlerinin zevalinin bir sebebidir. **"Ve arkalarından başka bir nesil yarattık"** var ettik. O halde bunlar da helâk edilmekten korksunlar, çekinsinler.

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا
إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾

7. Eğer Biz sana kâğıt üzerinde yazılı bir kitap indirseydik, kendileri de elleriyle ona dokunsalardı, kâfir olanlar yine: "Bu, ancak apaçık bir büyüdür" derlerdi.

Yüce Allah'ın: **"Eğer Biz sana kâğıt üzerinde yazılı bir kitap indirseydik..."** âyetinin anlamı şöyledir: Ey Muhammed, eğer Biz onların istedikleri ve iddia ettikleri şekilde, gözlerinin önünde bir kâğıt üzerinde yazılı bir kitabı sana indirmiş olsaydık... İbn Abbas'tan nakledildiğine göre ise, sema ile arz ara-

sında asılı bir kitap indirmiş olsaydık...

Bu buyruk bizlere, tenzîlin (kitabın indirilişinin) iki türlü olduğunu beyan etmektedir. Birincisi, meleğin indirmesi şeklinde kitap sana inseydi anlamında. İkincisi ise, Allah'ın sema ile arz arasında asılı bulunduracağı bir kâğıt üzerinde yazılı bir kitap olarak indirmiş olsaydık anlamında.

Burada; "(نَزَّلْنَا): **İndirsey"** dik ifadesinin mübalağa kipi ile kullanılması, kitabın sema ile arz arasında duracağı uzun sürenin ifadesi içindir.

Kitab, kitabet: Yazmak anlamında bir mastardır. Böylelikle kitabın bir kırtas (kâğıt) üzerinde olduğunu beyan etmektedir. Çünkü, ya bir kâğıt veya bir sahife üzerinde olmaksızın yazının bulunması makul değildir. Kırtas (meâlde; kâğıt) sahife demektir. Bu kelime "kurtâs" şeklinde söylenir. (قرطس فلان) ise, ok atan bir kimsenin hedefte yapıştırılmış bulunan sahifeye isabet ettirmesini anlatmak için kullanılır.

"Kendileri de elleriyle ona dokunsalardı" yani, bunu gözleriyle görüp teklif ettikleri şekilde elleriyle ona dokunup, sahifelerini elleriyle yoklayıp evirip çevirecek olsalar ve böylelikle her türlü şüpheleri ortadan kalksın ve her türlü tereddütleri zail olsun diye bu şekilde yapmış olsaydık; yine bu hususta inatlarını sürdürürler, küfürlerini devam ettirirler ve şöyle derler: Bu, apaçık bir sihirdir. Olsa olsa bizim gözlerimiz döndürülmüş ve büyülenmişizdir. Bu âyet-i kerime onların: ***"Üzerimize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece"*** (el-İsra, 17/93) şeklindeki sözlerine bir cevaptır. Yüce Allah, ezelî ilmine göre eğer öyle bir şey inecek olsaydı, yine mutlaka onu yalanlayacaklarını bize bildirmektedir. el-Kelbî der ki: Bu âyet-i kerime en-Nadr b. el-Haris ile Abdullah b. Ebi Ümeyye ve Nevfel b. Huveylid hakkında nazil olmuştur. Onlar: ***"Bize yeryüzünden bir pınar fışkırtmadıkça asla sana iman etmeyiz"*** (el-İsra, 17/90) demişlerdi.

وَقَالُوا لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ ۖ وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ ﴿٨﴾
وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِم مَّا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾
وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُم
مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾

8. "Ona ne diye bir melek indirilmedi" dediler. Eğer Biz bir melek indirseydik, herhalde iş bitirilmiş olurdu. Ve sonra kendilerine bir süre verilmezdi.

9. Eğer onu bir melek yapsaydık, onu da elbette bir adam yapardık. Ve herhalde onları (başkalarını) **düşürmekte oldukları şüpheye düşürürdük.**

10. Andolsun, senden önce geçen peygamberlerle de alay edildi onlarla eğlenenleri, alaya aldıkları şey çepeçevre kuşatıverdi.

Yüce Allah'ın: **"Ona ne diye bir melek indirilmedi, dediler"** buyruğu, onlar böyle bir teklifte de bulunmuşlardı, demektir. "(لولا): **Ne diye... medi".** lafzı;...medi, değil miydi, anlamındadır.

"Eğer Biz bir melek indirseydik, herhalde iş bitirilmiş olurdu" İbn Abbas der ki: Eğer onlar meleği aslî suretinde görmüş olsalardı, onu görmeye tahammül gösteremeyeceklerinden mutlaka öleceklerdi. Mücahid ve İkrime; mutlaka kıyamet kopardı, diye açıklamışlardır. el-Hasen ve Katade, şöyle demişlerdir: Kökten imha edilmek azabıyla helâk edilirlerdi. Çünkü yüce Allah'ın sünneti, kim bir mucize ister de o mucize ona gösterildiği halde iman etmeyecek olursa, Allah'ın onu derhal helak etmesi şeklinde cereyan edegelmiştir.

"Ve sonra kendilerine bir süre verilmezdi" hiçbir şekilde onlara mühlet verilmez ve ertelenmezlerdi.

"Eğer onu bir melek yapsaydık, onu da elbette bir adam yapardık." yani, onlar meleği gerçek suretinde göremezlerdi. Meleği ancak kesif cisimler şeklinde mücessem bir hal aldıktan sonra görebilirlerdi. Çünkü, her bir tür, kendi türüne ısınır ve kendisinden başka türlerden nefret edip uzaklaşır.

Şanı yüce Allah, eğer insanlara gönderdiği elçiyi bir melek olarak göndermiş olsaydı, ona yaklaşmaktan uzak dururlardı. Ona ısınamaz, yanaşmazlardı. Onun konuşmasından dolayı içlerine korku girer ve ondan çekinirlerdi. Bunun sonunda da onun sözüne kulak asamazlardı. Bu korku, ona soru sormalarına engel olurdu. Bu suretle de peygamber gönderme maslahatı herkese şamil olmazdı. Eğer elçi olarak gönderdiği o meleği melek suretinden çıkartıp, ona ısınsınlar ve onun yanında huzurları kaçmasın diye suretlerine benzer bir surete dönüştürmüş olsaydı, bu sefer: Sen bir melek değilsin, sen ancak bir insansın. Biz de sana iman etmiyoruz diyecekler ve eski hallerine döneceklerdi.

Melekler, peygamberlere insan suretinde gelirlerdi. Nitekim melekler, Hz. İbrahim ile Hz. Lût'a insan suretinde gelmişlerdi. Hz. Cebrail, Peygamber (sav)'e Dihye el-Kelbî suretinde gelirdi. Yani, eğer melek inmiş olsaydı,

peygamberlere meleğin gelmesindeki adet üzere mutlaka onu da bir insan suretinde göreceklerdi. Eğer melek, aslî suretinde inmiş olsaydı onu göremeyeceklerdi. Biz onu, bir insan suretinde göndermiş olsaydık, bu sefer işin içinden çıkamaz ve şöyle derlerdi: Bu da senin gibi bir sihirbazdır.

ez-Zeccâc der ki: Yüce Allah'ın: **"Ve herhalde onları... şüpheye düşürürdük."** buyruğu, onların başkanları, zayıf ve güçsüzlerini içine düşürdükleri şüphe gibi bir şüpheye düşürürdük, demektir. Çünkü başkanlar zayıflara: Muhammed bir insandır. Onunla sizin aranızda bir fark yoktur, diyorlar ve böylelikle onları şüphe ve tereddüde düşürüyorlardı. Yüce Allah onlara, eğer insan suretinde bir meleği indirmiş olsaydı, yaptıkları gibi yine şüphe ve karışıklığa düşürmek için bir yollarının bulunacağını bildirmektedir.

(اللَّبْس): Karıştırmak demektir. Meselâ; (لَبَست عليه الامر ألبسه لَبْسًا): İşi ona karışık gösterdim denilir. Bu kelime ise aslında elbise ve benzeri şeylere bürünüp örtünmek anlamındadır. Yüce Allah "(لَبَسْنَا): **Şüpheye düşürürdük"** diye buyurmak suretiyle bunu kendisine izafe etmesi, yaratma cihetiyledir. Buna karşılık: **"Başkalarını düşürmekte oldukları"** buyruğunda da fiili kendilerine izafe etmesi ise kesb yönüyledir.

Daha sonra yüce Allah, Peygamberine -salât ve selâm ona- teselli vermek ve gönlünü hoş etmek üzere: **"Andolsun senden önce geçen peygamberlerle de alay edildi... kuşatıverdi"** diye buyurmaktadır. Yani, peygamberleriyle alay etmelerinin bir cezası olarak, o peygamberlerin ümmetlerine helâk edilmeleriyle sonuçlanan azap indi.

(حَاق بالشيء يَحيق حَيْقًا حُيُوقًا وحَيَقانًا): İndi, (meâlde; kuşattı) anlamındadır. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: "(وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ): *Kötü tuzak ancak sahiplerini kuşatır."* (Fâtır, 35/43)

Yüce Allah'ın: "(مَا كَانُوا): **...dıkları"** buyruğundaki; (ما); (الذي) anlamındadır. Mastar anlamında olduğu da söylenmiştir. Alaylarının âkibeti kendilerini çepeçevre kuşattı, demek olur.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾
قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ قُلْ لِلَّهِ ۚ كَتَبَ عَلَىٰ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ ۚ
لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ ۚ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ
فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾

11. De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın da, yalanlayanların sonu nice oldu, bir bakıverin."

12. De ki: "Göklerde ve yerde olanlar kimindir?" De ki: "Allah'ındır. O, rahmeti kendi üzerine yazmıştır. Andolsun ki, hepinizi hakkında hiç şüphe olmayan Kıyamet gününde toplayacaktır. Kendilerini zarara uğratanlar, işte onlar iman etmezler."

Yüce Allah'ın: **"De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın..."** Yani, ey Muhammed, şu alay eden, eğlenen ve yalanlayanlara de ki: Yeryüzünde gezip dolaşın ve sizden önceki kâfirlerin başına gelen cezaları ve acıklı azapları bilmek için bakın, bunlara dair haber almaya çalışın.

Geçmiş ümmetlerin ve o yurtlarda sakin olmuş olanların bıraktıkları eserlerle ve akibetini görerek ibret almak üzere yapılacak olan böyle bir yolculuk menduptur. Burada sözü geçen **"yalanlayıcılar"** batılı yalanlayan değil, hakkı ve hak ehlini yalanlayan kimselerdir.

"De ki: Göklerde ve yerde olanlar kimindir?" Bu da yine onlara karşı getirilen bir delildir. Buyruğun anlamı da şudur: Ey Muhammed onlara: **"Göklerde ve yerde olanlar kimindir"** diye sor. Şâyet onlar Peki kimindir, diye soracak olsalar, sen de de ki o: **"Allah'ındır."**

Yani: Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nun olduğu ve ister onların itiraflarıyla, isterse de onlara karşı getirilen delillerle, her şeyin yaratıcısının O olduğu sabit olduğuna göre, şanı yüce Allah, dünyada onlara çabucak bir azap göndermeye de kadirdir, öldükten sonra onları diriltmeye de kadirdir.

Fakat Allah: **"Rahmeti kendi üzerine yazmıştır."** Yani, kendi lütuf ve kereminden bunu vâdetmiştir. Mühlet vermiş (cezalandırmamış)tır.

Yüce Allah'ın burada "nefs : kendi" tabirinin zikrolunması, O'nun var olan zatı demektir. Ve va'dini pekiştirmekte, bu hususta aradaki aracıların varlığını ortadan kaldırmaktadır. İfadenin anlamı; şanı yüce Allah'ın, kendisinden kaçıp uzaklaşanlara, kendisine geri dönmeleri için karşılıksız bir merhametidir. O'nun, kullarına oldukça merhametli olduğunu ve cezalandırmakta acele etmediğini, dönüşlerini ve tevbelerini kabul edeceğini haber vermektir.

Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: Yüce Allah, mahlukata dair kazasını (hükmünü) izhar edince, nezdinde alıkonulmuş bir kitaba kendisi hakkında: "Muhakkak Benim rahmetim gazabıma galip gelir" diye yazmıştır. (1)

---

(1) Az farkla: *Müslim*, Tevbe 14. Ayrıca: *Buhârî*, Tevhid 15, 22, 28, 55, Bed'u'l-Halk 1; *Müslim*, Tevbe 16; *Tirmizî*, Deavât 99; *İbn Mâce*, Mukaddime 13, Zühd 35; *Müsned*, II, 242, 260...

Yani yüce Allah, hükmünü, kazasını izhar edip dilediği kimseye bunu açıklayınca, Lehv-i Mahfuzda -veya dilediği bir şeyde- muktezâsı hak bir haber ve doğru bir va'd olan: "Muhakkak Benim rahmetim gazabıma galip gelir" diye bir yazı izhar etti. Yani, Benim rahmetim gazabımı geçer ve ondan daha fazladır.

Yüce Allah'ın: "(لَيَجْمَعَنَّكُمْ): **Andolsun ki, hepinizi... toplayacaktır"** buyruğundaki "lâm", kasem (yemin) lâm'ıdır. "Nun" harfi ise te'kid "nûn"udur. el-Ferra ve başkaları der ki: İfadenin bitişinin; (الرحمة): **Rahmet... yazmıştır"** buyruğu ile tamam olması mümkündür. Bundan sonra ise, beyan yolu ile yeni bir cümle olabilir. O takdirde: **"Andolsun ki, hepinizi... toplayacaktır"** buyruğunun anlamı, size mühlet verecek ve sizi biraraya toplamayı erteleyecektir, demektir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Yani, O sizi, kabirlerden inkâr ettiğiniz günde toplayacaktır. Burada; (إلى) e' a'nın; (في) :... de anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani, andolsun ki, hepinizi... kıyamet gününde toplayacaktır, demek olur.

"(ليجمعنكم): **Andolsun ki hepinizi... toplayacaktır"** buyruğunun, rahmetten bedel olarak nasb mahallinde olmasının mümkün olduğu da söylenmiştir. O takdirde başındaki "lâm" (ان) anlamında olur ki, anlam şu demek olur: Rabbiniz kendi üzerine sizi toplayacağını yazmıştır.

Nahivcilerin bir çoğu yüce Allah'ın: *"Sonra bütün o delilleri görmelerinin ardından onu bir süreye kadar mutlaka zindana atacaklar diye bir görüşe sahip oldular"* (Yûsuf, 12/35) buyruğunu da; onu zindana atmayı uygun gördüler diye açıklamışlardır.

Bunun, (كَتَبَ): Yazmıştır buyruğu ile nasb mahallinde olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: "(كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ ٱلرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنكُمْ سوءاً بِجَهَالَةٍ): Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı. Şöyle ki, içinizden kim bilmiyerek kötü bir iş işler de..." buyruğunda yer alan; (ان) edatının böyle olduğu gibi. Bu da rahmeti kıyamet gününe kadar mühlet vermek şeklinde tefsir ettiği görüşüne göre böyledir. Bu açıklama da ez-Zeccâc tarafından yapılmıştır.

"Hiç şüphe olmayan" hakkında hiç bir tereddüt bulunmayan.

"Kendilerini zarara uğratanlar, işte onlar iman etmezler" buyruğu, mübtedâ ve haberdir. ez-Zeccâc bu açıklamayı yapmıştır. Bu hususta yapılan en güzel açıklama da budur. Nitekim bir kimse: "(الذي يكرمني فله درهم): Bana ikram edene bir dirhem var" demek de böyledir. Burada "fa" harfi şart ve cevap manasına da gelir. el-Ahfeş de der ki: Arzu edilirse; (الذين): ...ler, kimseler, "(ليجمعنكم): **Andolsunki hepinizi.. toplayacaktır"** buyruğundaki **"siz"** zamirinden bedel olarak nasb mahallinde de kabul edilebilir. Yani, kendile-

rini zarara uğratan müşrikleri hiç şüphesiz toplayacaktır.

Ancak, el-Müberred bu açıklamayı kabul etmeyip bunun hatalı olduğunu söylemiştir. Çünkü hiçbir zaman ne muhatapdan, ne de hitap edenden bedel yapılmaz. Meselâ (مررت بك زيد ولا مررت بي زيد): Ben sana, yani sen Zeyd'e uğradım ve sen bana, yani ben Zeyd'e uğradın denilmez. Çünkü, bunun anlaşılmayacak bir tarafı yoktur ki açıklanmasına gerek bulunsun. Ancak el-Kutebî şöyle demektedir: Burada (الذين): ...ler, kimseler'in daha önce kendilerinden söz edilen "yalanlayanlar"dan bedel olmak üzere ceza veya onlar için sıfat da olabilir. Bunun, başlı başına bir nidâ olduğu da söylenmiştir.

وَلَهُ مَاسَكَنَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣﴾ قُلْ أَغَيْرَ
اللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ ۗ قُلْ
إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٤﴾
قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾ مَنْ
يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ ۚ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿١٦﴾

13. **Gecenin ve gündüzün içinde barınan her şey O'nundur. O, herşeyi işitendir, bilendir.**
14. **De ki: "Ben, gökleri ve yeri yaratan Allah'tan başkasını mı dost edinecekmişim? Ve O, yediriyor ama yedirilmiyor." De ki: "Ben İslâm'a girenlerin ilki olmakla emrolundum ve** (bana:) **Sakın müşriklerden olma,** (denildi)."
15. **De ki: "Eğer Rabbime isyan edersem, gerçekten ben o büyük günün azabından korkarım."**
16. **O gün** (azap) **kimden çevirilip giderilirse,** (Allah) **ona rahmet buyurmuş olur. İşte bu, apaçık bir kurtuluştur.**

Yüce Allah'ın: **"Gecenin ve gündüzün içinde barınan her şey O'nundur."** buyruğu, bu böylece sabit olmuş değişmez bir gerçektir," demektir. Bu da onlara karşı getirilen bir delildir.

Denildiğine göre, bu âyet-i kerimenin iniş sebebi, onların söyledikleri şu sözlerdir: Bizler, seni bütün bunları yapmana itenin muhtaçlıktan başka bir

şey olmadığını biliyoruz. İşte o bakımdan sen aramızda en zenginimiz oluncaya kadar senin için aramızda mal toplayacağız. Yüce Allah bunun üzerine buyurdu ki: Sen de onlara herşeyin Allah'ın olduğunu bildir. O, beni muhtaçlıktan kurtarmaya kadir olandır.

"(سكن): Sükûn bulan, barınan" buyruğundaki sükûn bulmak, sakinleşmek, karar bulmak, yerleşmek demektir. Maksat ise, sükun bulan ve hareket eden her şey demektir. İşitenin bunu bilmesi dolayısıyla hareket eden ayrıca hazf edilmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Özellikle sükûn bulanın zikredilmesi, sükûnun kapsamına giren şeylerin hareketin kapsamına giren şeylerden daha çok olduğundan dolayıdır. Şöyle de denilmiştir: Buyruğun anlamı, yarattığı herşey demektir. Bu, hareket edeniyle, sükûn bulanıyla bütün mahlukat hakkında umumidir. Çünkü bütün bunlar üzerinden gece ve gündüz akıp gitmektedir. Buna göre sükûn bulmaktan kasıt, hareketin zıddı değil, bütün mahlukattır. Bu hususta yapılan en güzel açıklama budur. Çünkü, bu hususlaki bütün farklı görüşleri bir araya toparlayabilmektedir.

"O, herşeyi" bütün varlıkların seslerini **"işitendir"** ve gizliliklerini en iyi **"bilendir."**

Yüce Allah'ın: "(قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَتَّخِذُ وَلِيًّا): **De ki... Allah'tan başkasını mı dost edinecek mişim?"** buyruğunda, (biri Allah'tan başkası, diğeri de veli olmak üzere) iki mef'ul vardır. Müşrikler onu atalarının dini olan putlara ibadete davet edince, yüce Allah da ona ey Muhammed **"de ki: Allah'tan başkasını mı dost edinecek mişim?"** buyruğunu indirdi. Yani ben, Allah'tan başka bir Rabb, bir mabud ve bir yardımcı mı edinecek mişim?

O Rab ki, **"gökleri ve yeri yaratandır."** Burada **"yaratan"** anlamına gelen; (فاطر) kelimesi Allah lafza-i celalinin sıfatı olarak esreli okunur. el-Ahfeş ise, mahzuf bir mübteda takdiri ile merfu' okunmasını da caiz görmüştür. ez-Zeccâc da der ki: medh övgü olmak üzere mansub olması da caizdir. Ebu Ali el-Fârisî de der ki: Mahzuf bir fiil takdiri ile nasb edilmesi caizdir. "(أترك فاطر السموات والأرض): Gökleri ve yeri yaratanı terk mi edeyim"demiş gibidir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Ben... Allah'tan başkasını mı dost edinecek mişim"** buyruğu, Allah'ı dost edinmeyi terke delalet etmektedir. Bu delaletin güçlülüğü dolayısıyla da böyle bir fiil takdirine gitmek güzel bir şeydir.

"(وهو يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ): **Ve O, yediriyor ama yedirilmiyor."** Genel olarak bu şekilde okunmuştur. Yani O, rızık veriyor, ama O'na rızık verilmiyor. Bunun delili de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *Ve bana yemek yedirmelerini de istemiyorum." (ez-*Zariyat, 51/57)

Said b. Cübeyr, Mücahid ve el-A'meş ise bunu, (وهو يُطْعِمُ وَلَا يَطْعَمُ): O ise ye-

mek yedirir fakat kendisi yemez diye okumuşlardır ki, bu da güzel bir kıraattir. Yani O, kullarına rızık vermekle birlikte kendisi yaratıkların ihtiyaç duyduğu gıdaya muhtaç değildir, bundan münezzehtir. Bununla birlikte her iki fiilde de "yâ" harfleri ötreli, "ayn" harfleri de esreli okunmuştur ki, anlamı şöyle olur: Şüphesiz ki Allah kullarına yemek yedirir ve onları rızıklandırır. Halbuki veli (edinilen put) ise ne kendisine yemek yedirebilir, ne de kendisini veli edinenlere (kendisine tapanlara). Birinci fiil, "yâ ve ayn" harfleri üstün diye okunmuştur. Yani, veli (edindikleri put)'nın kendisi yemek yer, ikinci fiil ise, "yâ" harfi ötreli, "ayn" harfi de esreli olarak okunmuştur. Yani, veli (edindikleri put) ise yemek yediremez.

Özellikle başka nimetler arasından yemek yedirmenin zikredilişi ise, bütün mahlukatın yemek yemeye ihtiyaçlarının en önemli ihtiyaçlar arasında yer alışından dolayıdır.

"De ki: Ben İslâm'a girenlerin ilki olmakla emrolundum." Yani, yüce Allah'ın emrine bağlanıp teslimiyet gösterenlerin ilki olmakla emrolundum. Kavmimden ve ümmetim arasından ibadetini O'na halis kılanların ilki olmakla emrolundum, diye de açıklanmıştır. Bu açıklama da el-Hasen ve başkalarından nakledilmiştir.

"Ve sakın müşriklerden olma." Yani: Ve bana: "Sakın müşriklerden olma" denildi, demektir.

"De ki: Eğer Rabbime isyan edersem, gerçekten ben o büyük günün azabından korkarım." Yani, başkasına ibadet etmek suretiyle O'na isyan edecek olursam beni azaplandıracağından korkarım.

Korkmak (havf); hoşlanılmayan şeyin umulup beklenilmesidir. İbn Abbas der ki: Burada **"korkarım"**, bilirim anlamındadır.

"O gün" Kıyamet gününde kimden azap çevrilip giderilirse, savılırsa **"ona rahmet buyurmuş olur."** Yani o, umduğuna nail olmuş, kurtulmuş ve merhamete mazhar olmuş olur.

Kûfeliler; "(مَنْ يُصْرَفْ): **Giderilirse"** buyruğunu, "ya" harfini üstün ve "râ" harfini esreli olarak okumuşlardır ki, Ebû Hâtim ve Ebû Ubeyd'in tercih ettiği kıraat budur. Çünkü daha önce yüce Allah şöyle buyurmuştur: **"De ki: Göklerde ve yerde olanlar kimindir?"** Yine ayrıca : **"Ona rahmet buyurmuş olur"** buyruklarında, "rahmet buyrulmuş olur" diye meçhul buyurmamıştır. Ayrıca Ubeyy de bunu; (مَنْ يَصْرِفُهُ اللّٰهُ عَنْهُ): Allah onu kimden giderecek olursa" diye okumuştur. Sibeveyh ise -Medinelilerin ve Ebu Amr'ın kıraati olan- birinci kıraati tercih etmiştir.

Sibeveyh der ki: Sözde hazfedilenler ne kadar az olursa o kadar güzeldir.

"Yâ" harfini üstün olarak okuyanların (Kûfelilerin ve diğerlerinin) kıraati-

ne gelince, bu kıraatin takdiri de: Allah o azabı kimden uzaklaştırırsa...gek linde olur. Diğer kıraate göre ise ifadenin takdiri şöyle olur: Azap kimden uzaklaştırılırsa..."**İşte bu apaçık**" besbelli bir **"kurtuluştur."**

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ ۖ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ
فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

17. Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa yine O'ndan başka onu giderecek kimse yoktur. Eğer sana bir hayır dokundurursa... İşte O, herşeye gücü yetendir.

Yüce Allah'ın: **"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa yine O'ndan başka onu giderecek kimse yoktur"** buyruğunda geçen "dokunmak" ve "gidermek, açmak" cisimlerin sıfatlarındandır. Burada bir mecaz ve ifadenin kullanımında bir genişlik vardır. Yani: Ey Muhammed, sana fakirlik yahut hastalık gibi bir sıkıntı inecek olursa, bunu O'ndan başka kaldıracak ve önleyecek kimse yoktur. Eğer sana bir afiyet, bolluk ve nimet isabet edecek olursa, **"işte O, herşeye gücü yetendir"** yani, hayır olsun zarar ve sıkıntı olsun.

İbn Abbas rivayetle der ki: Rasulullah (sav)'ın terkisinde bulunuyordum. Bana dedi ki: "Ey delikanlı -yahut yavrucuğum- sana Allah'ın kendileriyle fayda vereceği bir takım kelimeler öğreteyim mi?" Ben, buyur dedim. Şöyle buyurdu: "Allah'ı (n hükümlerini) koru ki O da seni korusun. Allah'ı(n hükümlerini) koru ki, O'nu rehber bulasın. Rahatlık zamanlarında sen Allah için iyilik yap ki, O da sıkıntılı zamanlarında sana yardımcı olsun. Dilekte bulunacağın vakit Allah'tan iste. Yardım isteyeceğin vakit Allah'tan dile. Çünkü ne olacaksa, kalem artık onları yazmış ve kurumuştur. Eğer bütün mahlukat hep birlikte sana Allah'ın senin hakkında takdir etmediği bir şey ile zarar vermek isteyecek olsalar, buna güç yetiremezler. Sen, Allah için şükür ve yakîn ile amel et ve şunu bil ki, hoşuna gitmedik şeylere sabretmende büyük bir hayır vardır. Ve hiç şüphesiz zafer, sabır ile birliktedir. Kurtuluş, sıkıntılarla beraberdir ve muhakkak zorlukla beraber bir kolaylık vardır." Bunu, Ebu Bekr b. Sabit el-Hatib, *"el-Faslu ve'l-Vasl"* adlı eserinde rivayet etmiştir. Sahih bir hadistir. Tirmizî de bu hadisi rivayet etmiştir [1] ama bu rivayet daha tamdır.

(1) *Tirmizî,* Sıfatu'l- Kıyame 59; ***Müsned,*** I, 293, 303, 307.

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿١٨﴾ قُلْ أَيُّ شَيْءٍ
أَكْبَرُ شَهَادَةً ۖ قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ۚ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَٰذَا الْقُرْآنُ
لِأُنذِرَكُم بِهِ وَمَن بَلَغَ ۚ أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْرَىٰ ۚ قُل
لَّا أَشْهَدُ ۚ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ ﴿١٩﴾

18. Kullarının üstünde kâhir olandır O. O, hikmeti sonsuz olandır, herşeyden haberdardır.

19. De ki: "Kimin şahidliği en büyüktür?" De ki: "Benimle sizin aranızda Allah şahiddir. Şu Kur'ân bana, onunla; sizi ve her kime ulaşırsa onları korkutup uyarmam için vahyolundu. Acaba Allah ile birlikte başka ilâhların varlığına gerçekten siz mi şahidlik edersiniz?" De ki: "Ben şehadet etmem." De ki: "O, ancak tek bir ilâhtır ve ben, muhakkak sizin ortak koştuklarınızdan uzağım."

Yüce Allah'ın: **"Kullarının üstünde kahir olandır O"** buyruğundaki kahr, galebe demektir. Kahir de galip gelen demektir. Kişi, kahredilen ve zelil kılınanın haline düşürülecek olursa, (أقهر الرجل) denilir. Şair de der ki:

تَمَنَّى حُصَيْنٌ أَن يَسُودَ جِذاعُه فَأَمسى حُصَيْنٌ قَد أَذَلَّ وأَقْهَرا

"Husayn kavminin önder olmasını temenni etti.
Ama Husayn, akşamı zelil kılınmış ve kahredilmiş etti."

Kahredildi, yenik düşürüldü, mağlûb edildi anlamındadır.

"Kullarının üstünde" buyruğunun anlamı ise, onlara kâhir olmak ve galip gelmek suretiyle onlardan üstün olmak anlamındaki bir üstünlüktür. Yani onlar, onun müsahhar kılması, emir ve hükmü altındadırlar. Yoksa buradaki üstünlük mekânî anlamdaki bir üstünlük değildir. Nitekim: Sultan raiyesinin üstündedir derken, mevki ve rütbesi itibari ile üstündür anlaşılır. "Kahr" ifadesinde kudrette bulunmayan fazladan bir mana vardır. Kahr, başkasını istediğine ulaşmaktan engellemek demektir. **"O"** emrinde **"hikme-**

ti sonsuz olandır" kullarının yaptıkları amellerinden ve **"herşeyden haberdardır."** Yani, bu sıfatlara sahip olana hiçbir şekilde şirk koşmamak icabeder.

Yüce Allah'ın: **"De ki: Kimin şahidliği en büyüktür"** buyruğuna gelince, müşrikler, Peygamber (sav)'a şöyle demişlerdi: Senin Allah'ın Rasulü olduğuna dair lehine kim şahidlik eder. Bunun üzerine bu âyet-i kerime inmişti. Bu, el-Hasen ve başkalarından rivayet edilmiştir.

Buradaki "şey (meâlde: Kim)" lafzı, Allah'ın ismi makamındadır. Yani, en büyük şahadet Allah'ın şehadetidir. O'nun rububiyetinin tekliği, uluhiyetine dair deliller, şahidlik itibariyle en büyük ve en muazzamdır. O, benim ile sizin aranızda, benim size tebliğde bulunduğuma, size söylediklerimde ve risalet iddiamda doğru söylediğime dair benimle sizin aranızda şahiddir.

"Şu Kur'an bana onunla sizi" ey Mekkeliler **"ve her kime ulaşırsa onları"** yani Kur'an'ın kendisine ulaştığı her kimseyi **"korkutup uyarmam için vahyolundu"** yani bu Kur'an-ı Kerim de benim peygamberliğimin şahididir. "(وَمَنْ بَلَغَ): **Kime ulaşırsa onu"** buyruğunda "O" anlamına gelen "hu" zamirinin hazfedilmesi, sözün uzamasından dolayıdır.

Burada (böyle bir hazf sözkonusu olmayıp) "ergenlik çağına baliğ olan" anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu da ergenlik çağına ulaşmayan kimsenin, şer'i bakımdan muhatap alınmadığına ve ondan ibadetin talep olunmadığına delâlettir. Kur'ân ve sünnetin tebliğ edilmesi ise, Peygamber (sav)'ın bunları tebliğ etmekle emrolunduğu gibi, (sair mükelleflerin de) emrolundukları bir şeydir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et."* (el-Maide, 5/67)

Sahih-i Buhârî' de Abdullah b. Amr'dan Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Bir âyet dahi olsa benden tebliğ ediniz. İsrail oğullarından da naklediniz. Bunda bir mahzur yoktur. Ama kim kasti olarak aleyhime yalan uydurursa o cehennemdeki yerine hazırlansın." (1) Yine haberde şöyle denilmektedir: Her kime Allah'ın Kitabından bir âyet ulaşacak olursa, o kimseye -ister gereğince amel etsin isterse terk etsin- Allah'ın emri ulaşmış olur.

Mukatil de şöyle demiştir: Cinden olsun, insanlardan olsun kime Kur'an ulaşırsa o, onun için bir uyarıcı, korkutucu olur. el-Kurazî der ki: Her kime Kur'ân ulaşırsa o, tıpkı Muhammed (sav)'ı görmüş ve ondan işitmiş gibidir.

Ebû Nehîk ise, malum bir fiil olarak; "(وَأُوحِيَ إِلَيَّ هٰذَا الْقُرْآنُ): Şu Kur'ân'ı bana... vahyetti" diye okumuştur ki, cemaatin kıraatinin anlamı da budur.

(1) *Buhârî*, Enbiyâ 50; *Tirmizî*, İlm 13; *Müsned*, III, 46.

"Acaba Allah ile birlikte başka ilahların varlığına gerçekten siz mi şahidlik edersiniz?" Buyruğundaki soru, azarlamak ve başa kakmak içindir. Buradaki "(أَئِنَّكُم): **Siz mi?"** buyruğu, aslı üzere iki hemze ile okunmuştur. İkinci hemze hafifletilecek olursa; (أَإِنَّكُمْ) diye okunur. el-Esmaî ise, Ebu Amr ve Nafi'den; (آإِنَّكُمْ) diye okuduklarını rivayet etmiştir ki, bu da bilinen bir söyleyiştir. İki hemze arasına iki hemze yanyana gelmesi hoş olmadığından dolayı med harfi konulur. Şair der ki:

أَيَا ظَبْيَةَ الْوَعْسَاءِ بَيْنَ جَلَاجِلٍ وَبَيْنَ النَّقَا آأَنْتِ أَمْ أُمُّ سَالِمِ

"Ey Celacil ile Nekaa tepesi arasında bulunan yumuşak kumların ceylanı! O, sen misin yoksa Um Salim mi?"

(Soru olarak değil de) haber olmak üzere (إِنَّكُمْ): Siz şahidlik edersiniz; şeklinde okuyanların kıraatine gelince, bu kıraat, onların şirklerinin muhakkak olduğunu kabul etmek şeklinde açıklanır.

"(آلِهَةً أُخْرَى): **Başka ilâhlar "** denilip de (أُخْرَى): Diğer denilmeyişine gelince, el-Ferrâ şöyle demektedir: Çünkü ilâhlar (anlamındaki: Âlihe) çoğuldur. Çoğul hakkında da müennes siga kullanılabilir. Nitekim yüce Allah'ın şu buyrukları da bu kabildendir: "(وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا): *Güzel isimler yalnız Allah'ındır. O'na, onlarla dua ediniz"* (el-Âraf, 7/180); "(فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَىٰ): *De ki, önceki nesillerin hali nedir?"* (Tâ-Hâ, 20/51) Şayet bunların sonunda müenneslik alâmeti getirilmeden kullanılacak olsalar (Kur'ânın dışındaki konuşmalarda) sahihtir.

"De ki: **Ben şehadet etmem."** Yani ben sizinle birlikte şehadet etmem demektir. "Birlikte"nin hazfedilmesi ise sözün buna delâlet etmesinden dolayıdır. Yüce Allah'ın: *"Eğer onlar şehadet ederlerse, sen onlarla beraber şahidlik etme"* (el-En'âm, 6/150) buyruğu da buna benzemektedir.

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾

20. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini zarara uğratanlar ise onlar iman etmezler.

Yüce Allah'ın: **"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler"** buyruğu ile hakkı bilen ve buna rağmen inat eden yahudilerle hıristiyanlar kastedilmektedir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/146. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Âyet-i kerimede geçen "(الذين): Kimseler," mübtedâ olarak ref' mahallindedir. **"Onu... tanırlar"** ise, haber mahallindedir. Yani, Peygamber (sav)'ı tanırlar. Bu açıklama da el-Hasen ve Katade'den nakledilmiştir. ez-Zeccâc'ın görüşü de budur.

Buradaki zamirin kitaba ait olduğu da söylenmiştir. Yani onlar, onu neye delâlet ediyorsa o şekilde bilir ve tanırlar. Bunun da anlamı şudur: Onlar, bu kitabın Peygamber (sav)'ı peygamberliğinin sıhhatine delâlet etmesi şeklindeki aslî niteliği ile tanırlar.

"Kendilerini zarara uğratanlar" buyruğu, sıfat mahallindedir. Mübtedâ olması da mümkündür. Haberi de: **"Onlar iman etmezler"** buyruğudur.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ ۚ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ
الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ
الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾

21. Allah'a karşı yalan uyduranlardan veya âyetlerini yalanlayanlardan daha zalim kim olur? Gerçek şu ki, zalimler kurtuluşa eremez.
22. O günü (hatırla ki)**; onların hepsini toplayacak, sonra da şirk koşanlara: "İddia ettiğiniz ortaklarınız nerede?" diyeceğiz.**

Yüce Allah'ın: **"... daha zalim kim olur"** buyruğu mübtedâ ve haber olup, **"Allah'a karşı yalan uydurandan veya âyetlerini yalanlayanlardan"** daha zalim hiç bir kimse olmaz, demektir.

Allahın âyetlerinden kasıt Kur'ân ve mucizelerdir.

"Gerçek şu ki, zalimler kurtuluşa eremez." Bunun, dünyada kurtuluşa ermeyecekleri anlamında olduğu söylenmiştir. Daha sonra yüce Allah (âhiret ile ilgili olarak) bir sonraki âyet-i kerimede: **"O günü onların hepsini toplayacağız."** Yani, onların hepsini toplayacağımız o günü hatırla demektir.

Anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Zalimler dünya hayatında da iflah olmazlar, onları toplayacağımız günde de iflâh olmazlar. Bu takdire göre, bir sonraki âyet ile ilişkili olduğundan dolayı; "(الظَّالِمُونَ): **Zalimler"** diye biten âyetin sonunda vakıf yapılmaz.

Şöyle de denilmiştir: Bu buyruk, bundan sonra gelecek olan "**... bir bak**" ile alâkalıdır. Yani, onların kendilerini toplayacağımız günü nasıl yalanladıklarına bir bak, demektir. Bunun da anlamı, onları haşredeceğimiz günü nasıl yalanlarlar? şeklindedir.

"Sonra da şirk koşanlara: İddia ettiğiniz ortaklarınız nerede diyeceğiz." Bu onları rezil etmek için sorulacak bir sorudur. Yoksa durumlarını açıklamaları için değil. **"İdia ettiğiniz"** de, Allah nezdinde kendi iddianıza göre sizin için şefaat edeceklerini ve sizleri O'na yaklaştıracaklarını iddia ettiğiniz ortaklarınız nerede demektir. Bu da onlar için bir azardır. İbn Abbas der ki: Kur'ân-ı Kerim'de; (زعم): İddia etti, kökünden türeyen ne kadar kelime varsa; yalan söylemek anlamındadır.

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّآ أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ﴿٢٣﴾

23. Bundan sonra: "Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müşriklerden olmadık" demelerinden başka bir mazeretleri olmayacak.

Yüce Allah'ın: **"Bundan sonra... başka bir mazeretleri olmayacak"** buyruğunda geçen (ve; "mazeret" diye meâli verilen) fitne: Denemek demektir. Yani, onlar böyle bir soru ile denenip gerçekleri gördüklerinde ve artık iddialarının da çürüklüğü anlaşıldıktan sonra **"Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müşriklerden olmadık"** diyerek mazeret ileri sürecek ve böylelikle şirkten uzak olduklarını, onunla bir ilişkilerinin bulunmadığını iddia edeceklerdir. Buna sebep ise, yüce Allah'ın mü'minleri affedip bağışladığını görmeleri teşkil edecektir.

İbn Abbas der ki: Yüce Allah, ihlâs sahibi (muvahhid)lere günahlarını bağışlayacak ve bağışlayacağı hiçbir günahı, bağışlanmayacak kadar büyük görmeyecektir. Müşrikler bunu göreceklerinde şöyle diyeceklerdir: Şüphesiz Rabbimiz günahları bağışlayandır. Fakat şirki affetmez. Gelin şöyle diyelim: Biz günahkâr kimselerdik ama müşrik kimseler değildik. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyuracaktır: Bunlar şirki gizlediklerine göre, haydi ağızlarına mühür vurunuz. Bunun üzerine ağızlarına mühür vurulacak, bu sefer dünyada iken kazandıklarına dair elleri konuşacak ve ayakları şahidlik edeceklerdir. İşte o vakit müşrikler Allah'tan hiçbir sözün gizlenemeyeceğini bilip öğrenmiş olacaklardır. Yüce Allah'ın: ***"O gün inkâr edenler ve Peygamber'e isyan edenler yerle bir edilselerdi, temennisinde bulunacaklardır. Allah'tan hiçbir sözü de gizleyemeyeceklerdir"*** (en-Nisa, 4/42) buyruğunda kastedilen budur.

Ebu İshâk ez-Zeccâc da der ki: Bu âyet-i kerimenin te'vili gerçekten oldukça inceliklidir. Yüce Allah müşriklerin kıssalarını ve onların şirkleri sebebiyle fitneye düşeceklerini (yani mazeret ileri süreceklerini) haber verdikten sonra, onların fitnelerinin gerçekleri görmeleri halinde yalnızca şirki reddetmekten ibaret olduğunu da bildirmektedir. Dilde bunun bir benzeri şudur: Sen, bir kimsenin azgın birisini sevdiğini görürsün. O kişi helâk olduğu bir duruma düştüğü takdirde hemen ondan uzaklaşır ve o : Senin ona olan sevgin seni ancak ondan uzaklaşma noktasına getirdi, denilir.

el-Hasen de der ki: Bu husus münafıklara has olacaktır. Dünyadaki âdetlerini orada da sürdüreceklerdir. Burada **"mazeretleri** (fitneleri)"nin anlamı, fitnelerinin yani küfre sapmalarının akibeti... demektir.

Katade de der ki: Burada "fitne"nin anlamı, ileri sürecekleri mazeretleri demektir. Müslim'in Sahih'inde Ebu Hureyre'den gelen hadiste şöyle denilmektedir: "(Yüce Allah) kuluna karşı çıkar, ona ey filan der. Sana ikramda bulunmadım mı, seni ileri gelen birisi kılmadım mı, sana eş vermedim mi, atları develeri sana müsahhar kılmadım mı, kavmine başkanlık edip ganimetlerinin dörtte birini alacak (yahut da herhangi bir sıkıntı ve ihtiyacın olmayacak bir hale getirmedim) mi?. Der ki: Öyledir ey Rabbim. Yine sorar: Peki sen Benim huzuruma çıkacağını zannediyor muydun? O, hayır der. Yine şöyle buyurur: Sen beni nasıl unuttuysan, Ben de seni böylece unuturum. Sonra ikincisiyle karşılaşır, yine ona böyle der. O da, ötekinin söylediğinin aynısını söyler, sonra üçüncüsü ile karşılaşır, ona da bunun gibi söyler. O da şöyle der: Rabbim Sana, kitabına, Peygamber'ine iman ettim. Namaz kıldım, oruç tuttum, sadaka verdim. Ve gücü yettiğince yaptığı hayırlarından söz eder. Bu sefer şöyle denilir: O halde olduğun yerde dur. Sonra ona şöyle denir: Şimdi sana karşı şahidlik edecek birisini göndereceğiz. O da kendi kendisine, benim hakkımda kim şahidlik edecek diye düşünürken, ağzına mühür vurulur. Baldırına, etine, kemiklerine: Konuş denilir. Baldırı, eti, kemikleri onun yaptıklarını söyler dururlar. Bunun böyle yapılması ise bizzat kendi bedeninden azalarının şahidliği ile, ileri sürecek bir mazeretinin bırakılmamasıdır. Burada sözü geçen ise münafıktır. İşte yüce Allah'ın kendisine gazap edeceği kişi budur." (1)

انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

24. Kendi aleyhlerine nasıl yalan söylediklerine ve iftira ettikleri şeylerin de nasıl önlerinden kaybolup gittiğine bir bak!

(1) *Müslim,* Zühd 16; *Tirmizî,* Sıfatu'l-Kıyâme 6

Yüce Allah'ın: **"Kendi aleyhlerine nasıl yalan söylediklerine... bir bak"** buyruğunda sözü geçen müşriklerin söyledikleri yalan, onların: Putlara ibadet bizi Allah'a yakınlaştırır, demeleridir. Oysa onlar, bunu zan yolu ile söylemişlerdi. Bu zanları ise bir hata idi, onlar için mazeret teşkil etmeyecektir. Yalancı niteliğini üzerlerinden gidermeyecektir. Münafıkların yalan söylemeleri ise, batıl şeyler mazeret göstermeleri, münafıklık yaptıklarını inkâr etmeleri olacaktır.

"İftira ettikleri şeylerin de nasıl önlerinden kaybolup gittiğine bir bak." Yani, onların söyledikleri yalanların önlerinden nasıl kaybolup gittiğini bir gör. Bunun da anlamı şudur: İlâhlarının şefaat edeceklerine dair kanaatleri tamamıyla çürümüş ve tutarsızlığı ortaya çıkmış olacaktır.

"İftira ettikleri şeylerin de nasıl önlerinden kaybolup gittiğine bir bak" buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: Onların Allah'tan başka taptıkları onlardan ayrılıp gidecektir. Ve onlara hiçbir fayda sağlamayacaktır. Bu açıklama el-Hasen'den nakledilmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Buyruk, dehşetleri ve akıllarının başlarından gideceğinden ötürü iftiraları kendilerinden uzaklaşıp gidecektir demektir. Yüce Allah'ın: **"Bir bak"** buyruğunda geçen "bakmak"dan kasıt ise ibretle bakıştır. Diğer taraftan **"Yalan söylediklerine"** buyruğunun, yalan söylemekte olduklarına... bak anlamında olduğu da söylenmiştir.

Gelecekte meydana gelecek olan bu durum mazi (dili geçmiş) sigası ile ifade edilmiştir. Ahirette yalan söylemeleri de mümkündür. Çünkü orası dehşet, şaşkınlık ve akılların başlardan gideceği bir yerdir.

Şöyle de denilmiştir: Âhirette onların yalan söylemeleri mümkün değildir. Çünkü orası, dünyada olanların, yapılanların karşılıklarının görüleceği yerdir. -Ki, kelam âlimlerinin (ehlî nazar) çoğunluğu bu görüştedir-. Sözü geçen söyledikleri yalan, dünyadaki yalanlarından ibarettir.

"Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müşriklerden olmadık" buyruğunun, buna göre anlamı şöyle olur: Biz, kendi kanaatimize göre müşriklerden değildik. Âhirette yalan söylemelerinin mümkün olduğunu kabul eden görüş ile, yüce Allah'ın şu buyruğu tearuz etmektedir: *"Allah'tan hiçbir sözü de gizleyemeyeceklerdir."* (en-Nisâ, 4/42) Ancak herhangi bir teâruz veya bir tenakuz sözkonusu değildir. Çünkü dilleri, elleri ve ayakları yaptıkları amellerine dair aleyhlerine şahidlik edeceği bazı konumlarda onlar, Allah'tan hiçbir söz gizleyemeyeceklerdir. Ancak, daha önce de geçtiği üzere, azaların şahidlik etmelerinden önce bazı konumlarda kendileri aleyhine yalan söyleyeceklerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Said b. Cübeyr de yüce Allah'ın: **"Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müş-**

riklerden olmadık" buyruğu hakkında şöyle demektedir: Onlar, hem mazeret belirtmiş olacaklar, hem yemin edecekler. İbn Ebi Necih ve Katade de böyle demiştir.

Mücahid'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar Allah'a şirk koşmanın dışında günahların bağışlandığını ve insanların da cehennemden çıkartıldıklarını görecekleri vakit: **"Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müşriklerden olmadık"** diyeceklerdir.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müşriklerden olmadık."** Yani, bizler taşların herhangi zarar ve fayda vermediğini biliyorduk. Eğer bunu söyleyecekleri doğru ise, onlar bu sözlerinde doğru söylemiş olacaklar ve hiçbir sözü de gizlemeyecekler. Fakat bu onlar için bir mazeret olarak kabul edilmeyecektir. Çünkü küfür üzere ısrar eden inatçı, mazereti kabul olunmayacak bir kâfirdir.

Diğer taraftan yüce Allah'ın: "(ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ): **Bundan sonra... başka bir mazeretleri olmayacak"** buyruğu, beş ayrı kıraatle okunmuştur. Hamza ile el-Kisaî, "ya" harfi ile; (يكن) şeklinde, (فِتْنَتُهُمْ): Mazeretleri kelimesini de mansub olarak ve; (يكن)'ın haberi diye okumuştur. "(إِلَّا أَنْ قَالُوا): **Demelerinden başka"** ise, onun ismidir. Yani onlar, mazeret olarak ancak bunu söyleyebileceklerdir demektir ki, bu açıkça anlaşılan bir kıraattir.

Medineliler ile Ebu Amr; "te" ile; (تكن) şeklinde, buna karşılık "(فِتْنَتُهُمْ): **Onların mazeretleri"** kelimesini de nasb ile okumuşlardır. "(إِلَّا أَنْ قَالُوا): **Demelerinden başka"** buyruğu ise, onların söyledikleri söz ancak böyle olacaktır, demektir.

Ubeyy ve İbn Mes'ud da; "(ثم لم تكن): Bundan sonra... olmadı" yerine, (وما كان): Olmadı, diye okumuşlardır. (فِتْنَتُهُمْ)'ı ise nasb ile okumuşlardır.

İbn Âmir ve Hafs'ın rivayetine göre de Âsım ile, el-Mufaddal'ın rivayetine göre el-A'meş, el-Hasen, Katade ve başkaları ise "te" ile; (لَمْ تَكُنْ): Sonra olmadı, diye ve "(فِتْنَتُهُمْ): Mazeretleri" kelimesini de; (تكن)'in ismi olarak merfu' okumuşlardır. Haberi ise; "(إِلَّا أَنْ قَالُوا): Demelerinden başka" buyruğudur. Bunlar, dört ayrı kıraat.

Beşinciye gelince, "(ثُمَّ لَمْ يَكُنْ): Sonra olmadı" şeklinde "ye" harfi ile "(فِتْنَتُهُمْ): Mazeretleri" lafzını da merfu' olarak okumuşlardır. **"Fitne"** kelimesi fütun (sınamak) anlamına geldiği için de müzekker olarak gelir. Yüce Allah'ın şu buyruğu da buna benzemektedir: "(فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى): *Her kime Rabbinden bir öğüt gelir de vaz geçerse..."* (el-Bakara, 2/275)

"(وَاللَّهِ): **Allah hakkı için"** buyruğundaki "vav" kasem vavıdır. "(رَبِّنَا): **Rabbimiz olan"** buyruğu da aziz ve celil olan Allah lafzının sıfatıdır veya ondan bedeldir. Bu lafzı mansub olarak okuyan ise, nidâ olarak mansub okur. Ya-

ni, Allah hakkı için ey Rabbimiz... demek olur ki, bu da güzel bir kıraattir. Çünkü bu kıraatte boyun eğiş ve yakarış anlamı vardır. Şu kadar var ki, bu kıraate göre kasem ile cevabı arasına münâdâ sokulmuş ve birbirlerinden ayrılmış olurlar.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ ۚ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ
وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا ۖ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ
يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٥﴾

25. İçlerinden seni dinleyenler vardır. Halbuki Biz onu anlayamasınlar diye kalplerine perdeler, kulaklarına ağırlık koyduk. Onlar, her âyeti görseler yine de onlara iman etmezler. Hatta sana gelseler seninle mücadele ederler. O kâfirler: "Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir" derler.

Şanı yüce Allah'ın: **"İçlerinden seni dinleyenler vardır"** buyruğunda **"dinleyen"** fiilinin tekil gelmesine rağmen, Mekke müşriklerinin kâfirleri kastedilmektedir.

"Halbuki Biz... kalplerine perdeler... koyduk" buyruğu da şu demektir: Biz bunu, küfürlerinin bir cezası olmak üzere onlara böyle yaptık. Yoksa bunun anlamı: Onlar işitmezler ve anlamazlar şeklinde değildir. Ama işittiklerinden faydalanamayan kimseler oldukları ve hakka boyun eğmedikleri için, hiç işitmeyen ve anlamayan kimseler durumunda olmuşlardır. "(أكنة): **Perdeler, örtüler"** anlamında olup, (كنان)'ın çoğuludur. "(الأسنة والسنان والأعنة والعنان): Mızraklar, yularlar," kelimeleri gibi. Herhangi bir şeyi bir şeyin içerisine koyup muhafaza altına almayı ifade etmek için de (كننت الشيء في كنه) tabiri kullanılır. Saklamayı ifade etmek üzere de (اكننت) denilir. Kinâne (ok torbası) de bilinen bir kelimedir. (Aynı kökten gelen): (الكنة) ise, üvey anne demektir. Bunun kardeşin veya oğlun hanımı anlamına geldiği de söylenmektedir. Çünkü bu kadın, nikâhı altında olduğu kimsenin himayesi, örtüsü altında saklıdır.

"(أن يفقهوه): **Anlayamasınlar diye"** buyruğu onu kavrayamasınlar diye, demektir. Bu da nasb mahallindedir. Onu anlamaları istenmediğinden yahut onu anlayamasınlar diye, anlamındadır.

"Kulaklarına da ağırlık koyduk" buyruğu da bir öncekine atfedilmiştir.

Kulağın ağırlaşması ve sağırlaşması anlamına gelen; (وقرت اذنك) da buradan gelmektedir. Aslında kıyasa göre bu kelimenin mastarının (kaf) harfinin hareketli gelmesi gerektiği halde sakin olarak gelmiştir. (اللهم قرا اذنه): Allah'ım kulağına ağırlık ver; diye beddua edilir. Ebu Zeyd de araplardan meçhul bina ile; (أذنٌ موقورة): Ağırlaştırılmış kulak, diye bir tabir kullandıklarını nakletmiştir. Buna göre (fiili vav'lı olarak) (وقرت) ağırlaştı diye gelir.

Talha b. Musarrif ise bu kelimeyi, (vav harfi esreli olarak); (وِقْراً) diye okumuştur. Yani o, kulaklarına sözü işitmesine engel olacak şekilde tıkayan bir tıkaç koymuştur. Bu da develerin taşıdıkları yüke (vikr)'e teşbih yoluyla kullanılmıştır. Vikr ise devenin taşıyabileceği kadar yük demektir. Çokça meyve veren hurma ağacı hakkında kullanılan; (نخلة مُوقِر وموقرة) tabiri de bu kökten gelmiştir. Vakur kimse hakkında da; (رجل وُقِرة) tabiri kullanılır. (وَقُر الرجل وقاراً ووَقِر) şeklinde fiili kaf harfi ötreli de üstün olarak da kullanılır.

"Onlar her âyeti görseler yine de onlara iman etmezler." Yüce Allah onların inatlarını haber vermektedir. Çünkü onlar, ayın yarılmış olduğunu gördüklerinde; bu bir büyüdür, dediler. Yüce Allah da herhangi bir delile dayanmaksızın onların mucizeleri reddedişlerini bildirmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Hatta sana gelseler, seninle mücadele ederler."** Onların mücadele etmeleri: Kendi öldürdüğünüz hayvanların etlerini yersiniz. Fakat Allah'ın öldürdüklerini yemezsiniz, şeklindeki sözleridir. Bu açıklama İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

"O kâfirler... derler" buyruğundaki kâfirlerden kasıt da Kureyş kâfirleridir. İbn Abbas der ki: en-Nadr b. el-Haris'e: Muhammed ne diyor, diye sordular, o da şu cevabı verdi: Ben onun dudaklarını kıpırdattığını görüyorum. Onun söylediği ise öncekilerin masallarından ibarettir. Tıpkı benim size geçmiş nesiller hakkında anlattıklarım gibi şeylerdir. en-Nadr oldukça kıssa bilen ve çokça yolculuk yapan bir kişi idi. Acem diyarında Rüstem ve İsfendiyar gibilerin kıssalarını işitmiş ve onlara bu kıssaları anlatırdı.

"Esâtîr: Masallar, efsaneler" kelimesi çoğul olup, tekili "estâr" şeklinde, "ebyât ve ebayît" gibi gelir. Bu açıklama ez-Zeccâc'dan nakledilmiştir.

el-Ahfeş ise şöyle demektedir: Bunun tekili "uhdüsa" ve "ehadi" " kelimelerinde olduğu gibi "ustûra"dır. Ebu Ubeyde ise tekili "istâre"dir. en-Nehhâs ise tekili (عُكْكُول) -Taze hurma salkımı gibi- "ustûr" şeklindedir.

Bunun estârın çoğulu olduğu da söylenmektedir. Estar ise satr'ın çoğuludur. Setr ve setar da denilir. Setr ise, kitap satırı gibi uzunlamasına ve birbiriyle kaynaşmış haldeki şeydir.

el-Kuşeyrî'nin açıklamasına göre ise bunun tekili estîr dir. Bunun, tekili ol-

mayan bir çoğul kelime olduğu da söylenmiştir. Mezâkîr, abâdît ve ebâbil gibi. Anlamı ise, öncekilerin kitaplarda satır satır yazdıkları şeyler, demektir. el-Cevherî ve başkaları da şöyle demektedir: Esâtîr, batıl şeyler ve saçmalıklar anlamına gelir. Derim ki: Hocalarımdan birisi de bana şu beyiti nakletti:

تَطاولَ ليلي واعترتني وَسَاوِسي لِإتٍ أتى بالزُّهات الأباطيل

"Gecem uzayıp durdu, vesveselerim üzerime hücum etti.
Saçma sapan ve batıl şeyleri getiren birisinden ötürü."

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُ ۚ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

26. Onlar hem (başkalarını) **ona uymaktan alıkoyar, hem kendileri de ondan uzaklaşırlar. Bu şekilde ancak kendilerini helâk ediyorlar. Ama işin farkında değillerdir.**

Yüce Allah'ın: "(وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ): **Onlar hem ona uymaktan alıkoyar, hem kendileri de ondan uzaklaşırlar"** buyruğundaki, (النَّهي): Alıkoymak, engellemek ;(والنأي): ise, uzak kalmak, uzaklık demektir. Bu buyruk bütün kâfirler hakkında umumidir. Yani kâfirler, Muhammed (sav)'a tabi olmaktan alıkoydukları gibi kendileri de ondan uzak dururlar. Bu şekildeki açıklama İbn Abbas ve el-Hasen'den nakledilmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu buyruk özel olarak Ebu Talib hakkındadır. Kâfirleri Muhammed (sav)'a eziyet etmekten alıkoymakla birlikte kendisi ona iman etmekten uzak dururdu. Bu açıklama da İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

Siyer bilginlerinin rivayet ettiklerine göre Peygamber (sav) bir gün Kabe'ye çıkıp namaz kılmak istemişti. Namaza başladığında Ebu Cehil -Allah'ın laneti üzerine olsun- şöyle dedi: Kim kalkar da bu adamın namazını ifsad eder. Bunun üzerine İbnü'l-Zi'bârî kalkıp pislik ve kan alarak o pislik ve kan ile Peygamber (sav)'ın yüzünü kirletti. Peygamber (sav) namazını bırakıp amcası Ebu Talib'in yanına gitti ve şöyle dedi: Amcacığım bana ne yapıldığını görmüyor musun? Ebu Talib: Bunu sana kim yaptı deyince, Peygamber (sav); Abdullah b. ez-Zibârî yaptı dedi. Bunun üzerine Ebu Talib ayağa kalktı, kılıcını omuzuna alarak Hz. Peygamberle birlikte yola koyuldu. Nihayet oradakilerin yanına vardı. Ebu Talib'in geldiğini görmeleri üzerine kalk-

maya başladılar. Bu sefer Ebu Talib şöyle dedi: Allah'a yemin ederim eğer aranızdan birisi kalkıp gidecek olursa, şu kılıcımla ona bir darbe indiririm. Bunun üzerine oturdular. Yanlarına varıp şöyle dedi. Evladım sana bu işi kim yaptı. Hz. Peygamber, Abdullah b. ez-Zi'barî yaptı deyince Ebu Talib aynı şekilde bir pislik ve kan aldı ve onunla hepsinin yüzlerini, sakallarını, elbiselerini kirletti, onlara ağır söz söyledi. Bunun üzerine şu: **"Onlar, hem ona uymakten alıkoyar, hem kendileri de ondan uzaklaşırlar"** âyetini indirdi. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurdu. Amcacığım senin hakkında bir âyet indi. Hangisidir deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Sen, Kureyş'in bana eziyet vermesine engel oluyorsun ama, bununla birlikte de kendin bana iman etmekten yüz çeviriyorsun. Bunun üzerine Ebu Talib şöyle dedi:

واللّهِ لن يَصلُوا إليك بجمعهم	حتّى أُوسَّدَ في التُّراب دَفِينَا
فاصدَعْ بأمرك ما عليكَ غضاضةٌ	وابْشِرْ بذاك وَقَرَّ منك عُيونَا
ودَعوتني وزعمت أنك ناصِحي	فلقد صَدَقتَ وكنتَ قبلُ أمينَا
وَعَرضتَ ديناً قد عرفتُ بأنّهُ	مِن خَيرِ أديانِ البريَّةِ دِينَا
لولا الملامةُ أو حِذارُ مَسَبَّةٍ	لوجدتني سَمْحاً بذاك بَقِينَا

"Allah'a andolsun ki, birlik olsalar bile sana asla ulaşamazlar.
Ben toprağa gömülüp yatırılmadığım sürece.
Sen kendi işini açıkça tebliğ et. Bundan dolayı hiçbir şekilde zelil olmayacaksın.
Müjde olsun bu sana ve gözün aydın olsun.
Beni de (dinine) davet ettin.
Bana öğüt verdiğin kanaatiyle.
Andolsun ki, doğru söylüyorsun. Önceden de emin idin sen.
Öyle bir din sundun ki, ben de biliyorum ki o,
İnsanların kabul ettikleri dinlerin en hayırlısıdır.
Şayet kınanmaktan yahut da bana kötü söz söylenmesinden
çekinmemiş olsaydım.
Hiç şüphesiz benim bu işe gönül hoşluğuyla ve sağlam bir kanaat ile
bağlandığımı görecektin."

Peki ey Allah'ın Rasulü dediler, Ebu Talib'in bu şekilde destek vermesinin kendisine bir faydası olacak mı? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Evet. O, bu desteği dolayısıyla bukağılara vurulmaktan, şeytanlarla birlikte zincirlenmekten kurtuldu. Yılan ve akreplerin bulunduğu kuyuya girmeyecek. Onun göreceği azap ayaklarına geçireceği ateşten iki ayakkabı ile olacaktır. Bunlardan dolayı başında beyni kaynayacaktır. Böylesi cehennem halkı arasın-

da azabı en hafif olanıdır." (1) Allah da Rasulune: ***"Peygamberlerden azim sahibi olanlar gibi sen de sabret"*** (el-Ahkâf, 46/35) buyruğunu indirdi.

Müslim'in Sahih'inde de Ebu Hureyre'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasulullah (sav) amcasına: "Lailahe illallah de Kıyamet gününde bununla senin lehine şahidlik edeyim" demiş, kendisi şu cevabı vermiş: Şayet Kureyş beni ayıplayarak: Onu bunu söylemeye iten (ölüm) korkusudur demeyecek olsalardı, şüphesiz bu sözü söyleyerek senin gözünün aydın olmasını sağlardım. Bunun üzerine yüce Allah: ***"Şüphesiz ki sen sevdiklerini hidayete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğine hidayet eder"*** (el-Kasas, 28/56) buyruğunu indirdi. (2)

Bu hadisin meşhur rivâyeti, (korku anlamına gelen kelimenin): (الجزع) şeklinde "cim ve ze" harfleri ile rivayet edilmiştir. Ebu Ubeyd der ki: Bu kelime (الخرع) şeklinde, noktalı "hı ve noktasız ra" iledir. Bunun da anlamı zaaf ve gevşekliktir.

Yine Müslim'in Sahih'inde İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Cehennemlikler arasında azabı en hafif olan Ebu Talib'tir. Ona cehennem ateşinden iki (tek) ayakkabı giydirilmiş olacaktır ki, bunlardan ötürü beyni kaynayacaktır." (3)

Abdullah b. ez-Zi'bârî'ye gelince, o da Mekke'nin fethedildiği günü İslâm'a girmiş ve İslâm'a güzel bir şekilde bağlanmıştır. Rasulullah (sav)'a özür beyan etmiş o da özrünü kabul etmişti. İyi bir şairdi. Hz. Peygamberi öven birçok şiirleri vardır ki, bunlar sayesinde kâfirliği döneminde yaptıklarını affettirebilmiştir. Hz. Peygamberi övdüğü şiirlerinden birisinde şöyle demektedir:

"Kapkaranlık gecenin evin dört bir yanını örttüğü bir sırada kederler ve üzüntüler uyku bırakmadı bende.
Buna sebep ise bana ulaşan Ahmed'in beni kendisi dolayısıyla kınadığı hususdur. Ben de geceyi adeta sıtmalıymışım gibi geçirdim.
Ey güçlü devenin sırtında taşıdığı ve elleri hem yumuşak (müsamahakâr) hem de yakaladı mı şiddetle yakalayan kişi!
Sapıklıkta serserice dolaştığım sırada, o yaptıklarımdan dolayı senden özür diliyorum.
Hani Sehmlilerin bana yapmamı emrettikleri o en kötü işi ve Mahzumluların o emrettikleri işi?
Helâk oluşun yollarında gidiyordum ve azgınların emri benim dizginlerimi tutuyordu. Onların emri ise uğursuzdu.
Bugün ise kalbim Peygamber Muhammed'e iman etmiş bulunuyor.

---

(1) Yakın ifadelerle: *Müslim*, İman 361-364.
(2) *Müslim*, İman 41, 42; *Tirmizi*, Tefsir 28. sûre 1; *Müsned*, II, 434, 441.
(3) *Müslim*, İman 362; *Müsned*, I, 290, 295.

Zaten bunu elde edemeyen mahrum demektir.
Düşmanlık geçip gitti ve sebepleri artık ortada kalmadı.
Aramızda artık sağlam bağlar kurma zamanı ve birbirimizi bağışlama vakti geldi.
Anam da babam da sana feda olsun, yanılgılarımı affet. Çünkü sen merhametlisin, hem rahmete mazhar olansın.
Üzerinde herşeyin maliki olan Allah'tan bir alamet vardır.
Apaydınlık bir nur ve besbelli bir mühür.
Sana sevgisini verdikten sonra bir de şerefini artırmak için kendi burhanını da verdi. Mutlak ilâhın burhanı ise çok büyüktür.
Tanıklık ederim ki, senin dinin gerçektir, doğrudur ve sen kullar arasında çok büyüksün.
Allah da tanıklık eder ki Muhammed Mustafadır (seçilmiştir). Ve o salihler arasında karşılanacak şerefli bir kimsedir.
Büyük bir efendidir O. Haşim oğullarından yapısı yüksek büyük bir efendidir. Zirvelerde yükseklerde yer etmiş bir daldır."

Yüce Allah'ın: **"Ona uymaktan alıkoyarlar"** buyruğunun anlamı: Yani şu Kur'ân'ı dinleyenler yine Kur'ân'dan, başkalarını alıkoyarlar. **"Hem kendileri de ondan uzaklaşırlar"** demektir.

İlk iki görüşe göre: "(عنه): Ondan, ona"deki iki "he" zamiri Peygambere, Katade'nin görüşüne göre ise Kur'ân'a racidir.

"Bu şekilde ancak kendilerini helâk ediyorlar" anlamındaki buyrukta yer alan (إن) nefy edatıdır. Yani onlar, küfür üzere israr etmek ve kendilerini ona uymaktan alıkoydukları kimselerin günahlarını yüklenmek suretiyle ancak kendilerini helâk etmektedirler.

وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَٰلَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾

27. Onları ateşin başında durdurulup da: "Keşke biz geri dönseydik. Rabbimizin âyetlerini yalanlamazdık, mü'minlerden olurdu" diyecekleri vakit bir görsen.

Yüce Allah'ın: **"Onları ateşin başında durdurulup da"** yani, yarın durdurulacakları vakitte... görsen demektir.

(إذ), bazan (إذا): Zamanda" yerinde kullanılır. Yine (إذا)'ın de (إذ) yerin-

de kullanıldığı da olur. Burada ileride olacak durum, olmuş gibi değerlendirilmiştir. Çünkü yüce Allah'ın verdiği haber haktır ve doğrudur. Bundan dolayı olacak bu durumdan "mazi" kipiyle haber verilmektedir.

"(إذ وُقِفُوا): **Durdurulacakları vakit"** buyruğu alıkonacakları vakit demektir. İbn es-Sumeykâ ise bunu, (إذ وَقَفُوا) şeklinde (durdukları vakit anlamında) "vav ve kaf" harflerini üstün olarak okumuştur. "(عَلَى النَّارِ): **Ateşin başında"** yani onlar, sırat üzerinde ateş altlarında kendileri de ateşin üstünde durdurulduklarını vakit demektir. Burada; (على) edatının "ba" anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani, ateşe yakın ve onu görebilecekleri bir yerde durdukları vakit anlamındadır.

ed-Dahhâk da der ki: Bunun anlamı, toplandıkları vakittir. Yani, ateşin kapıları üzerinde toplanacakları vakit anlamına gelir. Ateş altlarında ve cehennemin üzerinde durdurulacakları vakit diye de açıklanmıştır. Nakledilen bir haberde bildirildiğine göre; insanların bütünü cehennemin sırtı üzerinde, adeta eritilmiş bir yağın döküldükten sonra altının üstüne geldiği şekli andıran cehennemin sırtı üzerinde durdurulacaklar. Sonra bir münadi cehenneme şöyle seslenecek: Haydi arkadaşlarını al, benim arkadaşlarımı da bırak.

"Durdurulduklarını" buyruğunun, oraya girdikleri anlamına geldiği de söylenmiştir. -Allah bizi ondan muhafaza buyursun-. Buna göre (على) edatı, (في) anlamındadır. Yani, cehennemde duracakları vakit demektir.

"(لو) ... **se"** edatının cevabı ise, hatıra herşey gelsin diye hazfedilmiştir. Böylelikle bu korkutma anlamı itibariyle daha beliğdir. Buyruğun anlamı şöyle olur: Sen onları bu durumda görecek olsan elbette en kötü bir durumu görmüş olacaksın. Yahutta dehşet verici bir manzara göreceksin veya hayret verici bir iş göreceksin. Bu kabilden benzeri ifadeler takdir edilebilir.

Yüce Allah'ın: "(فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ): **Keşke biz geri döndürülseydik, Rabbimizin âyetlerini yalanlamazdık, mü'minlerden olurduk diyecekleri vakit"** buyruğunda her üç fiil de atıf edilmek suretiyle ref' okuyuş, Medineliler ve el-Kisaî'nin okuyuşudur. Ebu Amr ile Âsım'dan Ebu Bekr ise (bütün fiilleri) ötreli okumuştur. İbn Âmir ise, (نكذبَ)'ı merfu', (ونكونَ)'ı da mansub okumuştur. Hepsi de temenni edilen şeylerin kapsamına girmektedir. Yani, onlar geri döndürülmeyi, yalanlamamayı ve mü'minlerden olmayı temenni ederler demektir. Sibeveyh ise; "(ولا نكذبُ): **Yalanlamazdık"** buyruğunda, (atf'ı değil de) kat'ı tercih etmiştir. O takdirde bu, temenniye dahil olmaz. Bunun da anlamı şöyle olur: Biz hiç bir şekilde yalanlamayacaktık. Yani yalanlamayı terk üzere sebat gösterecektik. Yani, ister geri döndürülelim, ister döndürülmeyelim yine yalanlamayacağız. Sibeveyh der ki: Bu da birisinin diğerine: Beni bırak bir daha da yapmayacağım demesi gibidir. Yani, ister beni bırak, ister bırakma durum ne olursa olsun ben bu işi

tekrar yapmayacağını demektir. İbn Amr, bunun temenninin kapsamı dışında oluşuna (bir sonraki âyet-i kerimede gelecek olan): "Çünkü onlar şüphesiz yalancıdırlar" buyruğunu delil göstermektedir. Çünkü, temenni edilen bir şey hakkında yalancılık sözkonusu olmaz. Yalancılık haber verilen şeyler hakkında sözkonusu olur.

Bunun da temenni edilen şeylerin kapsamına girdiğini kabul edenler de şöyle demektedir: Buyruğun anlamı şöyledir: Onlar dünyada iken öldükten sonra dirilişi inkâr etmek ve peygamberi yalanlamak hususunda yalan söyleyenlerdi.

Hamza ve Hafs ise; (نكذب) ile (نكون)'i temenninin cevabı olarak mansûb okumuşlardır. Çünkü geri döndürülmeleri vacip bir iş olmadığı gibi, şu anlamıyla bu iki fiil temenninin kapsamı içerisindedir. Onlar dünyaya geri döndürülmeyi, yalanlamayı terk etmeyi ve mü'minlerle birlikte olmayı temenni edeceklerdir. Ebu İshak der ki: **"Yalanlamazdık"** buyruğu; eğer döndürülsek yalanlamayacağız anlamındadır.

(نكذب) ile (نكون)'ın mansub okunması da (أن)'ın takdiri iledir. Nitekim istifhâmın, emrin, nehyin ve arzın cevabında muzari fiilin mansub kılınması da böyledir. Çünkü bütün bunlar vacib olmayan şeyler henüz vukua gelmiş ve bundan dolayı birinci mastara atfedilmiş gibi "vav" ile birlikte cevap mansub gelir. Şöyle demiş gibi olurlar: Keşke bizim için dönüş, yalanlamaktan uzak kalış ve mü'minlerden oluş mümkün olabilse. Böylelikle bütün bunlar -anlam merfu'muş gibi bir hal aldığından- (رُدَّ)'ın mastarına hamledilmiş oldu. Böyle bir durumda ise; (أن)'ın takdiri kaçınılmazdır. Bu durumda her iki fiilin de mansub okunması mümkün olur.

İbn Âmir de temenninin cevabı olmak üzere; (وَنَكُونَ)'ı nasb ile okumuştur. "(ليتك تصير إلينا ونكرمك): Keşke bize dönsen de biz de sana ikram etsek," ifadesinde olduğu gibi Yani, dönüşün keşke vaki olsa ve keşke bizim de sana ikramımız vuku bulsa, her iki fiili de temenni kapsamına almaktadır. Ya da bununla - önceden de geçtiği üzere- ikinci fiili atf etmeyip kat' ederek (sen ister gel ister gelme her durumda) biz sana ikram edeceğiz, anlamının kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Ubeyy ise; (ولا نكذب بآيات ربنا أبدًا): Ebediyyen Rabbimizin âyetlerini yalanlamazdık diye okumuştur. Yine Ubey'den ve İbn Mes'ud'dan da "(يا ليتنا نُرَدُّ فلا نُكَذِّبَ): **Keşke biz geri döndürülseydik... yalanlamazdık" diye** "fa" harfi ile fiili mansub olarak okudukları rivayet edilmiştir. "He" harfi ile de tıpkı "vav" harfi ile fiil nasb edildiği gibi cevapta da yine nasb edilir. Bu açıklama ise ez-Zeccâc'dan nakledilir. Basralıların çoğunluğu ise, cevabın nasb edilmesini ancak "fâ" ile caiz kabul ederler.

بَلْ بَدَا لَهُم مَّا كَانُوا يُخْفُونَ مِن قَبْلُ ۖ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٨﴾

28. Hayır, evvelce gizledikleri şeyler karşılarına çıktı. Eğer geri döndürülürlerse yine kendilerine yasaklanan şeylere geri dönerler. Çünkü onlar şüphesiz yalancıdırlar.

Yüce Allah'ın: **"Hayır, evvelce gizledikleri şeyler karşılarına çıktı"** buyruğunda yer alan ve (hayır) anlamına gelen): (بل) edatı, onların temenni ve geri döndürüldükleri takdirde iman edecekleri iddialarının reddolunduğunu ifade etmektedir.

"(بدا لهم): **Karşılarına çıktı"** buyruğunun anlamı ile ilgili olarak; kastedilenlerin kimliklerinin tayini hususunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Denildiğine göre burada kastedilenler münafıklardır. Çünkü "küfür" adı onları da kapsamına alır. O bakımdan zamir daha önce sözü geçenlerin bir bölümüne ait olmaktadır. en-Nehhâs der ki: Bu ise tatlı ve fasih sözlerden sayılır.

Yine maksat kafirler olduğu da söylenmiştir. Çünkü, Peygamber (sav) kendilerine öğüt verdiği takdirde hem korkarlar, hem de zayıf olanları fark etmesinler diye bu korkularını gizli tutarlardı. Kıyamet günü ise bu korktukları açıkça ortaya çıkacaktır. Bundan dolayı el-Hasen: **"Karşılarına çıktı"** buyruğunu, onların bir kısmının diğerlerinden sakladıkları şeyler karşılarına çıktı, diye açıklamıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Hayır, dalıa önce inkâr ettikleri ve: *"Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müşriklerden olmadık"* (el-En'âm, 6/23) diye reddettikleri şirkleri kendilerine açıkça görünecek, karşılarına çıkacaktır. Yüce Allah onların azalarını konuşturacak ve kâfir olduklarına dair azaları aleyhlerine şahidlik edecektir. İşte **"evvelce gizledikleri şeyler karşılarına çıktı"** buyruğunun tecelli edeceği zaman budur. Bunu da Ebu Ravk söylemiştir.

"Karşılarına çıktı" buyruğunun, sakladıkları, gizledikleri küfür karşılarına çıktı, anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani, onların kötü amelleri kendilerine görünmüş olacaktır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Ama, Allah'tan hesap etmedikleri şey kendilerine görünür."* (ez-Zümer, 39/47) el-Müberred der ki: Daha önce gizledikleri küfürlerinin cezası karşılarına çıkmış olacaktır.

Şöyle de açıklanmıştır: Anlamı şudur: Hayır, azgınlara uyan kimselerin kar-

şısına, o azgınların kendilerinden gizledikleri öldükten sonra diriliş ve kıyamet açıkça görünmüş olacaktır. Çünkü bundan sonra yüce Allah'ın: *"Onlar: Bu, ancak dünya hayatımızdır. Biz diriltilecek de değiliz derler"* (el-En'âm, 6/29) buyruğu gelmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Eğer geri döndürülürlerse"** azabı gördükten sonra.... diye açıklandığı gibi, azabı görmeden önce.... diye de açıklanmıştır. **"Yine kendilerine yasaklanan şeylere geri dönerler."** Kendilerine yasak kılınan şirke geri dönerler, tekrar onu işlerler. Çünkü yüce Allah onların iman etmeyeceklerini bilmiştir. İblis de yüce Allah'ın bunca âyetini görmesine rağmen yine inadından vazgeçmedi.

Yüce Allah'ın: **"Çünkü onlar şüphesiz yalancıdırlar"** buyruğu da onlar hakkında verdiği bir haberdir. Dünyada peygamberleri yalanlamak, öldükten sonra dirilişi inkâr etmek şeklindeki hallerini bildirmektedir. Nitekim yüce Allah: *"Şüphesiz Rabbin hüküm verir"* (en-Nahl, 16/124) diye buyurmuştur. Bu buyruğu, yüce Allah gelecekteki hallerini bize nakletmektedir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Şüphe yok ki onlar, yalanlanmayacaklarına ve mü'min olacaklarına dair kendileri hakkında verdikleri haberde yalan söylemektedirler. Yahya b. Vessâb da "(وَلَوْ رُدُّوا): Geri döndürülürlerse" buyruğunu, "re" harfini esreli olarak okumuştur. Çünkü bunun aslı (رُدِدُوا) şeklindedir. Bu kıraate göre "dâl" harfinin esresi "râ" harfine nakledilmiş olmaktadır.

وَقَالُوٓا إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾

29. Onlar: "Bu, ancak dünya hayatımızdır. Biz, diriltilecekler de değiliz" dediler.

Yüce Allah'ın: **"Onlar, bu ancak dünya hayatımızdır... dediler"** buyruğu mübtedâ ve haberdir. (إن) ise nefy edatıdır. "(وَمَا نَحْنُ): **Biz... değiliz"** buyruğundaki (نَحْنُ): Biz zamiri; (ما) olumsuzluk edatının ismidir. "(بِمَبْعُوثِينَ): **Diriltilecekler"** de onun haberidir. Bu da onların dünya hayatında söylediklerine dair yeni bir mübtedâ ve haberdir.

İbn Zeyd der ki: Bu, yüce Allah'ın: *"Eğer geri döndürülürlerse yine kendilerine yasaklanan şeylere geri dönerler"* (el-En'âm, 6/28) buyruğunun kapsamı içerisindedir. **"Ve... bu ancak dünya hayatımızdır, derler."** Yani yine küfre geri dönerler ve içinde bulundukları halin lezzeti ile meşgul olurlar. Bu da İblis'in durumunda açıkladığımız gibi, inatçı kâfir hakkında yorumlanır, ya da yüce Allah'ın hakkı bilmelerinden sonra yine gerçeği bulma imkânı onlara vermez diye yorumlanır. Bu da aklen uygun bir şeydir.

وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذْ وُقِفُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ ۚ قَالَ أَلَيْسَ هَٰذَا بِالْحَقِّ ۚ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا ۚ
قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾

30. Sen, Rabblerinin huzurunda durdurulacakları zamanı bir görseydin. O: "Bu hak değil miymiş?" diye buyuracak, onlar da: "Rabbimize yemin olsun ki evet" diyeceklerdir. O da: "Öyleyse küfre saptığınızdan dolayı azabı tadın" buyuracak.

Yüce Allah'ın: **"Sen, Rabblerinin huzurunda durdurulacakları zamanı bir görsen"** buyruğundaki **"durdurulacakları"** buyruğu, alıkonulacakları, **"Rablerinin huzurunda"** buyruğu da, Allah'ın onlar hakkında vereceği emrin ne olacağının ortaya çıkması için durdurulacakları zamanı bir görsen anlamındadır.

Buradaki (على)'nın, (عند): Yanında, indinde anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani, onun meleklerinin ve cezasının yanında durdurulacakları anlamına gelir ki, orada Allah'tan başkasının hiçbir hakimiyeti ve etkisi olmayacaktır. Nitekim; (وقفت على فلان) ifadesi, yanında durdu anlamındadır. (لو): se, sa'nın cevabı, bu durduruluşun azameti dolayısıyla hazfedilmiştir.

"Bu hak değil miymiş? diye buyuracak." Bu soru onlara doğruyu söyletmek ve azarlanmaları maksadıyla sorulacaktır. Yani, bu öldükten sonra diriliş olacak, meydana gelecek birşey değil miymiş? **"Onlar da... evet diyeceklerdir."** Böyle diyecekler ve bu dediklerini de **"Rabbimize yemin olsun ki evet"** diye yemin ile pekiştireceklerdir.

Şöyle de denilmiştir: Melekler, onlara Allah'ın emri ile öldükten sonra diriliş ve azap hak değil miymiş diye soracak, onlar da: **"Evet, Rabbimize yemin olsun ki"** şüphesiz ki o bir gerçektir, diye cevap vereceklerdir. Bunun üzerine o da: **"Öylese küfre saptığınızdan dolayı azabı tadın, buyuracak."**

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا
يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَّطْنَا فِيهَا ۙ وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ ۗ
أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾

31. Allah'a kavuşmayı yalanlayanlar gerçekten ziyana uğramışlardır. Nihayet Kıyamet kendilerine ansızın gelip çattığı zaman, günahlarını sırtlarına yüklenerek: "Orada yaptığımız kusurlardan dolayı yazıklar olsun bize" diyeceklerdir. Dikkat edin, yüklendikleri ne kötüdür!

Yüce Allah'ın: **"Allah'a kavuşmayı yalanlayanlar, gerçekten ziyana uğramışlardır"** buyruğu ile ilgili olarak denildiğine göre, "Allah'a kavuşmak"tan kasıt öldükten sonra dirilişi ve amellerin karşılığının görülmesini (cezayı) yalanlamaktır. Buna delil ise Hz. Peygamberin "Her kim müslüman bir kimsenin malını o vesileyle kesip almak için yalan yere yemin edecek olursa, Allah kendisine gazap etmiş olarak Allah'ın huzuruna çıkar" [1] buyruğudur. Bu da yaptığı o işin cezası ile karşılaşır anlamındadır.

Çünkü (kıyamette) görüleceğini kabul edenlerin görüşüne göre, Allah'ın gazap ettiği kimse Allah'ı göremeyecektir. (buyruğudur). el-Kaffâl ve başkaları bu görüşü benimsemişlerdir. el-Kuşeyrî ise der ki: Bu kıymeti olan bir görüş değildir. Çünkü, mevcut herhangi bir delil dolayısıyla bir yerde kavuşmanın ceza görmek diye yorumlanması her yerde aynı te'vilin yapılmasını gerektirmez. O bakımdan bu âyet-i kerimede "kavuşmak" zahir anlamı üzere anlaşılmalıdır. Kâfirler ise, yaratıcıyı inkâr ediyorlardı. Allah'ın görüleceğini inkâr edenler ise böyle bir şeyin var olacağını kabul etmezler.

Yüce Allah'ın: **"Nihayet kıyamet kendilerine ansızın gelip çattığı zaman..."** buyruğunuda kıyamet, kendisinde görülecek hesabın çabukluğu dolayısıyla "sâ'a" diye adlandırılmıştır. (بغتة) ise, ansızın demektir. Hal olarak nasb edilmiştir. Sibeveyh'e göre hal mevkiinde mastardır.. (قتله صبرًا): Ona yemek ve su vermeksizin öldürdüm, demek gibi. Sibeveyh ayrıca şu beyiti nakletmektedir:

فَلَأْيًا بِلَأْيٍ ما حَمَلْنا وَلِيدَنا على ظَهْرِ مَحْبُوكٍ ظِلْمَاءِ مَفَاصِلُهُ

"Mafsalları (yani kendisi) oldukça zayıf fakat serkeş bir binek üzerine Gencimizi bindirmek istediğimiz her seferinde zor ve güç belâ bindirebiliyoruz."

Sibeveyh buna kıyas yapılmasını caiz görmez. Ve buna göre "Filan kişi hızlıca geldi anlamında; (جاء فلان شرعةً): denilmez.

---

(1) *Buhârî*, Tevhid 24; *Müslim* İman 218; *Tirmizî*, Tefsir 3. sûre 21; *Nesaî*, Kudât 30; *Dârimî*, Buyû' 62; *Muvâtta*, Akdiye 11; *Müsned*, I, 189, 190, 416, V, 260, VI, 212.

Yüce Allah'ın: **"Yazıklar olsun, bize diyeceklerdir"** buyruğunda, hasret (yazıklar olsun) başına nidâ geldiği halde gerçekte bu münadâ (kendisine seslenilen) değildir. Ancak bu, çokça hasret çekileceğine delildir. Meselâ: "(يا للعجب ويا للرخاء): Vay be! hayret, bu ne biçim bolluk!" ifadeleri de böyledir. Gerçekte bunlar münâdâ değildirler. Ancak, çokça hayret edildiğine ve bolluğun çokluğuna delâlet eden tabirlerdir. Sibeveyh der ki: Şöyle demiş gibidir: Ey şaşkınlık gel, işte geleceğin bu demdir. Nitekim: Ey hasret gel, işte bu dem geleceğin demdir, demek de bu kabildendir. Kendisine nidâ olması sahih olmayan diğer bütün lafızlar da bu şekilde kabul edilirler. Bu da "hayret ettim" tabirinden daha beliğ bir tabirdir. Şairin şu sözü de bu türdendir:

فيا عجبًا من رَحْلِها المتحمِّلِ

"Üstüne vurulan yüke doğrusu hayret!"

Şöyle de denilmiştir. Bu, insanların karşı karşıya kalacakları büyük hasret de dikkatlerini çekmek içindir. Yani, ey insanlar, o gündeki büyük hasretten dolayı dikkatli olunuz.

Böylelikle nidâ harfi gerçekte münadâ olmayan bir lafzın başına gelmiştir. Nitekim: Seni burada görmeyeyim denildiği zaman, nehiy, gerçekte nehy edenden başkası hakkında sözkonusu olmuştur.

Şanı yüce Allah'ın: "(عَلَى مَافَرَّطْنَا فِيهَا): **Orada yaptığımız kusurlardan dolayı"** buyruğu, kıyamet için önden birşeyler göndermek hususundaki kusurlarımızdan dolayı...anlamındır. Bu açıklama el-Hasen'den nakledilmiştir. "(فَرَّطْنَا): Yaptığımız kusur," buyruğun kaybettiğimiz demektir. Asıl anlamı ise ileri gitmektir. Meselâ (فرّط فلان) denildiği zaman, filan kişi daha önce ve önden suya vardı demektir. Hz. Peygamber'in: "(أنا فرطكم على الحوض): Havuzun üzerine ben sizden daha önce gitmiş olacağım" [1] buyruğu da buradan gelmektedir. "Suya daha önce giden, anlamında (الفارط) da buradan geldiği gibi, cenaze namazında küçük çocuk için yapılan duada(اللهم اجعله فرطًا لأبويه): Allahım, onu ebeveyni için önceden gitmiş bir hayır kıl" [2] şeklindeki dua da buradan gelmektedir. Buna göre, onların söyleyecekleri nakledilen; (فَرَّطْنَا) buyruğu, önceden göndermiş olduğumuz acizlik anlamındadır. Bunun şanı yüce Allah'a itaat hususunda başkalarının bizi geçmesi, bizim de geri kalmamız dolayısıyla... (yazıklar olsun bize) anlamına geldiği de söylenmiştir.

---

(1) *Buhârî*, Rikaak 53, Fiten 1; *Müslim*, Fedâil 25, 26; *İbn Mâce*, Fiten 5, Zühd 36; *Müsned*, I, 257...II, 408... III, 18.., IV, 313...V, 41.

(2) Bk. *Buhârî*, Cenâiz 66; *İbn Mâce*, Cenâiz 26.

"(فيها): **Orada"** ise, kıyamet için ameli terk etmek suretiyle dünyada... anlamındadır. Taberî der ki: Buradaki "O" zamiri aslında alış verişe racidir. () da onların imanı verip karşılığında küfrü, ahireti verip de karşılığında dünyayı satın almakla alış verişlerinin zarara uğradığını açıkça görmeleri üzerine: "O alış verişte yaptığımız kusurlardan dolayı yazıklar olsun bize" diyeceklerdir. Hüsranın, ayrıca zikredilmeyip (zamirin zikredilmesi) ise, sözün ona delalet etmesi dolayısıyladır. Çünkü hüsran ancak alış verişteki zararda sözkonusu olur. Buna delil de yüce Allah'ın: ***"Ticaretleri kâr etmedi onların"*** (el-Bakara, 2/16) buyruğudur.

es-Süddî de der ki: Cennete götüren amellerden kaybettiklerimiz dolayısıyla yazıklar olsun bizlere, anlamına geldiğini söylemiştir. Ebu Said el-Hudrî'nin Peygamber (sav)'dan rivayetine göre bu âyet-i kerime hakkında şöyle buyurmuştur: "Cehennemlikler cennetteki konak yerlerini görecekler, bunun üzerine: "Yazıklar olsun bize" diyeceklerdir."

Yüce Allah'ın: **"Günahlarını sırtlarına yüklenerek"** buyruğunda geçen (أوزارهم): **Günahları"** anlamındaki kelime (وزر): Yük'ün çoğuludur. Burada mecazi bir ifade, ifadenin genişletilmesi ve bir ağırlık taşıyana bir benzetme yapılmıştır. Bu kökten olmak üzere; "(وَزَر يزِر ووَزِر يوزَر): Yük taşıdı taşır, yüklendi yüklenilir" filleri de kullanılmaktadır. Bunun aslı ise dağ demek olan (الوَزَر) kelimesidir. Bir cenaze ile birlikte evlerinden çıkıp giden kadınlar hakkında söylenen hadis-i şerifte yer alan: "(أرجعن مَوْزوراتٍ غيرَ مأجوراتٍ): Ecir almaksızın günah yüklenmişler olarak geri dönünüz" [1] buyruğundaki "günah" da bu kökten gelmektedir.

Ebu Ubeyd der ki: Avam genel olarak (مازورات) diye "vav" yerine hemze kullanırlar. Sanki Ebu Ubeyd bu ifadesiyle bunun izah edilecek bir tarafını ima etmek istemektedir. Çünkü bu kelime kök itibariyle hemzeli değil "vav"lı (الوزر)'den gelmiştir. Yine Ebu Ubeyd der ki: Adam elbisesini yayıp içine eşyayı koydu mu, ona ağırlığını taşı anlamında; (أحمل وِزْرك) denilir. "Vezir" kelimesi de buradan gelmektedir. Çünkü vezir, kendisine verilen yönetim işlerinin idaresinin ağırlıklarını taşımaktadır.

Buyruğun anlamı ise: Onlar günah taşıdıkları için, taşıdıkları bu günahlar dolayısıyla ağır bir yük yüklenmiş gibi olacaklardır, şeklindedir.

"Dikkat edin yüklendikleri ne kötüdür." Yani, o yüklendikleri şey ne kadar kötü bir şeydir.

---

(1) *İbn Mâce,* Cenâiz 50

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ ۭ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ ۭ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿٣٢﴾

32. Dünya hayatı bir oyundan, bir oyalanmadan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu ise; takvâ sahipleri için elbette daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1. Dünya Hayatının Gerçek Mahiyeti:

Yüce Allah'ın: **"Dünya hayatı bir oyundan bir oyalanmadan başka bir şey değildir"** diye buyurması süresinin kısalığından dolayıdır. Nitekim şair şöyle demiştir:

أَلَا إنما الدُّنْيَا كأحلامِ نائم وما خيرُ عيشٍ لا يكونُ بدائم
تَأَمَّلْ إذا ما نلتَ بالأمسِ لَذَّةً فأفنيتَها هل أنت إلّا كحالِم

"Şunu bil ki dünya, uyuyanın gördüğü rüyaya benzer.
Daimi olmayan bir hayat hayırlı bir hayat olamaz.
Dün tadıp da tükettiğin bir lezzeti düşün:
Gerçekten bir rüya gibi gelmiyor mu sana?"

Bir başka şair de şöyle demektedir:

فاعملْ على مَهَلٍ فإنك مَيِّت وآكدحْ لنفسك أيها الإنسانُ
فكأنّ ما قد كان لم يكُ إذ مَضَى وكأنّ ما هو كائنٌ قد كانا

"Ağır ağır çalış, şüphesiz sen öleceksin.
Ve ey insan, kendin için de çabala
Geçip gittiği için olmuş olan adeta olmamış gibidir
Ve olacak olan bir şey de sanki oldu gibi."

Şöyle de denilmiştir: Buyruk; dünya hayatının metaı, oyun ve oyalanmadır, anlamındadır. Yani, dünyada arzu edip canlarının çektiği birşeyin iyi bir sonucu yoktur. Oyun ve oyalanma gibidir. Süleyman b. Abdulmelik aynaya bakıp: Ben genç bir hükümdarım deyince, bir cariyesi ona şöyle demiş:

أنتَ بِنْعَمَ المتاعُ لو كنتَ تَبْقَى غير أنْ لا بقاءَ للإنسانِ
ليس فيما بَدَا لنا منكَ عيبٌ كان في النّاس غير أنّك فانِي

"Sen en iyi bir meta'sın eğer kalıcı olsaydın
Şu var ki, insan için kalıcılık yoktur.
Gördüğümüz kadarıyla biz, insanlarda gördüğümüz bir kusuru sende bulamadık.
Ama ne var ki, sen de fanisin."

"Oyun ve oyalanma"nın batıl ve aldanış anlamına geldiği de söylenmiştir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Dünya hayatı bir aldanış metaından başka birşey değildir."*** (Âl-i İmran, 3/185)

Âyetten kasıt, kâfirlerin: **"Bu, ancak dünya hayatımızdır"** şeklindeki sözlerini yalanlamaktır. Oyunun ne demek olduğu bilinmektedir. Çokça oyun oynayan kimseye; (اللّعابة) denilir. Oyun oynama yerine de; (المَلْعَب) denilir. Fiil olarak; (لَعِب يَلْعَب) şeklinde gelir.

Oyalanma (lehv)'in de ne demek olduğu bilinmektedir. Seni meşgul eden herşey, seni oyalamış olur. Bunun asıl anlamının bir şeyden alıkoymak anlamına geldiği de söylenmiştir. Arapların bu anlamda; (لَهِيتُ عنه): Ondan alıkoydum, şeklindeki ifadelerinden gelmektedir.

el-Mehdevî der ki: Ancak bunun böyle olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü, yüzçevirmek anlamına gelen fiilin "lâm" harfi (üçüncü son harfi) "yâ"dır. Buna delil ise, onların bu anlamdaki fiilden (لَهْيَانُ) şeklindeki kullanımlarıdır. Birincisinin "lâmu'l-fiili" ise "vav"dır.

2. Dünyada Âhiret İçin Yapılan İşler Oyun ve Oyalanma Değildir:

Dünyada âhiret için yapılan işler oyun ve oyalanma kabilinden sayılmazlar. Çünkü, oyunun gerçek mahiyeti kendisinden yararlanılmayan, oyalanmanın mahiyeti ise kendisiyle oyalanılan şeydir. Âhiret için yapılan ise, bu ikisinin de dışında kalır. Adamın birisi, Ali b. Ebi Talib (r.a)'ın huzurunda dünyayı yerdi. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi: Dünya, ona karşı doğru davrananlar için doğruluk yurdudur. Ondan anlaması gerekeni anlayan için kurtuluş yurdudur. Oradan azık edinen kimseler için de zenginlik yurdudur.

Mahmud el-Verrâk da der ki:

لا تُتبِعِ الدُّنيا وآيامَها ذَمّاً وإنْ دارتْ بكَ الدائرةْ
من شَرَفِ الدُّنيا ومن فضلِها أن بِها تُستدرَكُ الآخِرةْ

"Başına musibet gelse dahi, dünyanın ve onun değişip duran günlerinin ardından yergi gönderme.
Çünkü, âhiretin dünya ile kazanılması, onun şeref ve faziletini ortaya koyar."

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr de Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) buyurdu ki: "Dünya da mel'undur, ondaki herşey de mel'undur. Ancak ondaki Allah'ı zikretmek, veya Allah'ı zikretmeye götüren şey müstesnâdır. Alim ve ilim öğrenen ecirde ortaktırlar. Sair insanlar ise sıradan ayak takımıdır, onlarda hayır yoktur." Bunu, Tirmizî de Ebu Hureyre'den rivayet etmiş ve: Hasen, garib bir hadistir demiştir. (1) Peygamber (sav)'dan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Allah'a yalnızca dünyada asi olunması ve Allah'ın nezdinde bulunan mükâfatlara ancak dünyayı terketmekle nail olunması, dünyanın Allah nezdindeki basit değerinden kaynaklanmaktadır." (2)

Tirmizî Sehl b. Sa'd'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: Eğer dünya Allah nezdinde bir sivri sinek kanadı kadar bile değer taşıyor olsaydı ordan bir kâfire bir içim su dahi içirmezdi." (3) Şair de şöyle demektedir:

"Eğer kararlı bir kimse isen işit günlerin ne dediğini:
Çünkü onlar sana ya bir şeyi emretmekte, ya da bir şeyi yasaklamaktadır.
Dünya eğer bir kişinin dinine zarar vermezse
Artık eline geçiremediği hiçbir şey için üzülmeye değmez.
Bir sivrisinek kanadına dahi denk değildir dünya
Ne de bir uçan kuşun kanadındaki küçük bir tüy ağırlığında
Mü'min için sevap olarak Allah dünyayı kabul etmediği gibi
Yine kâfir için bir ceza olarak kabul etmemiştir."

İbn Abbas da der ki: Bu (dünya hayatının âyette belirtildiği gibi oluşu), kâfirin hayatıdır. Çünkü o, aldanış ve batıl içerisinde dünyanın günlerini sürdürüp gider. Mü'minin hayatı ise salih ameller kapsar. O bakımdan onun hayatı oyun ve oyalanma olamaz.

---

(1) *Tirmizî,* Zühd 14; *İbn Mâce,* Zühd 3. Ancak "Sair insanlar..." kısmı yok. Bu kısım, *Dârimi,* Mukâddime 32'de 329 no'lu rivayette, "Halid b. Ma'dân'ın sözü olarak geçmektedir.

(2) Zahitlerden birine ait bir söz olup hadis değildir. (Kurtubî, Dâru'l-Hadis baskısı VI, 389. dn: 2).

(3) *Tirmizî,* Zühd 13; *İbn Mâce,* Zühd 3.

Yüce Allah'ın: **"Âhiret yurdu ise elbette daha hayırlıdır"** buyruğunda kastedilen ise, bekası dolayısıyla cennettir. Ona ahiret denilmesi ise, bizden tehir edilmesi, yani sonraya kalmasıdır. Dünyaya bu ismin verilmesi ise bize denî (yakın) oluşundan dolayıdır.

İbn Amir "lâm" ile (وَلَدَارُ الآخِرَةِ): Ahiret yurdu ise.. diye okumuştur. Bu buyruktaki (âhiret yurdu) izafette ise muzafın hazfi mukadder olup, asıl sıfat muzafın yerine ikâme edilmiştir. İfadenin takdiri de: "(ولدار الحياة الآخرة): Ahiret hayatı yurdu" şeklindedir. Cumhurun kıraati olan (وَلَلدَّارُ الآخِرَةُ) kıraatinde ise "lâm", lam-ı ibtidâ'dır. "(الدار): Yurt," mübtedâ olduğu için merfu'dur. "Âhiret" onun sıfatıdır. Haberi; "(خَيْرٌ لِلَّذِينَ): **... leri için elbette daha hayırlıdır"** buyruğudur. Bunu da yüce Allah'ın şu buyrukları pekiştirmektedir: *"İşte Biz ahiret yurdunu..."* (el-Kasas, 28/83); *"Âhiret yurdu ise şüphesiz ki asıl hayat yurdu orasıdır."* (el-Ankebut, 29/65) Bu iki buyrukta da "ahiret" kelimesi "(للدار): Yurt" kelimesine sıfat olarak gelmiştir.

"Takva sahipleri"nden kasıt şirkten sakınanlardır. "Hâlâ akıllanmayacak mısınız" anlamındaki; (أَفَلَا تَعْقِلُونَ) buyruğu, hem "te" ile, hem de "ye" ile (hâlâ akıllanmayacaklar mı anlamında) okunmuştur. Yani, durumun böyle olduğunu akledip de dünyaya karşı zahidane hareket etmiyecekler mi?

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَٰكِنَّ الظَّالِمِينَ
بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا
عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّىٰ أَتَاهُمْ نَصْرُنَا ۚ وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ۚ
وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَإِي الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٤﴾

33. Onların söylediklerinin seni mahzun ettiğini elbette biliyoruz. Onlar aslında seni yalanlamıyorlarmış. Fakat o zalimler bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar.

34. Andolsun senden önce gelen peygamberler de yalanlanmışlardı. Fakat yalanlanmalarına rağmen sabrettiler. Onlara eziyet de edildi. Nihayet onlara yardımımız gelip yetişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek yoktur. Andolsun ki, (önceki) **peygamberlerin haberlerinden bir kısmı sana gelmiştir.**

Yüce Allah'ın: **"Onların söylediklerinin seni mahzun ettiğini elbette biliyoruz"** anlamındaki buyrukta yer alan; (إنّ) edatının esreli olarak gelmesi, (haberinin başına) "lâm"ın gelişi dolayısıyladır.

Ebu Meysere der ki: Rasûlullah (sav) Ebu Cehil ve arkadaşlarının yanından geçerken, ona ey Muhammed dediler. Allah'a andolsun ki biz seni yalanlamıyoruz. Şüphesiz bize göre sen doğru söylüyorsun. Fakat senin getirdiğini yalanlıyoruz. Bunun üzerine bu: **"Onlar aslında seni yalanlamıyorlarmış. Fakat o zalimler bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar"** âyeti nâzil oldu, (1) daha sonra da: **"Andolsun senden önce gelen peygamberler de yalanlanmışlardı"** âyeti ile Allah onu teselli buyurdu.

"(يُكَذِّبُونَكَ): **Seni yalanlamıyorlar"** buyruğundaki (zel harfi) hem şeddeli hem şeddesiz okunmuştur. Her iki okuyuşun da aynı anlama geldiği söylenmiştir. "(حزنته وأحزنته): Onu gizledim, sakladım" gibi. Ebu Ubeyd ise, şeddesiz kıraati tercih etmiştir. Bu Ali (r.a)'ın da kıraatidir. Hz. Ali'den rivayet olunduğuna göre Ebu Cehil, Peygamber (sav)'a: Şüphesiz ki biz seni yalanlamıyoruz. Fakat senin getirdiğini yalanlıyoruz deyince, yüce Allah da: **"Onlar aslında seni yalanlamıyorlarmış..."** âyeti nazil oldu. (2)

en-Nehhâs der ki: Bu hususta Ebu Ubeyd'e muhalefet olunmuştur. Buradaki;"(لانكذبك): Seni yalanlamıyoruz" ifadesi, (zel harfi) şeddesiz olarak; (لا نكذبك) diye de rivayet olunmuştur. Bunun üzerine yüce Allah "zel" harfi şeddeli olarak: "(لا يُكَذِّبُونَكَ): **Seni yalanlamıyorlarmış"** buyruğunu indirdi.

Bu hususu şu rivayet de pekiştirmektedir: Adamın birisi, İbn Abbas'ın huzurunda; "(فإنهم لا يُكَذِّبُونَكَ): **Onlar aslında seni yalanlamıyorlarmış"** buyruğunu şeddesiz olarak okumuş, bunun üzerine İbn Abbas da: (فإنهم لا يكذبونك) diyerek şeddeli okumasını düzeltmiş. Çünkü onlar Peygamber (sav)'a "el-Emîn" adını veriyorlardı. -Şeddeli olarak- (يُكَذِّبُونَكَ) kıraatinin anlamı ise dilcilere göre seni yalana nisbet et(mi) yorlar ve söylediklerini de red et(mi) yorlar şeklindedir. Buna karşılık; (لا يُكْذِبُونَكَ) şeklindeki şeddesiz okuyuş senin yalan söylediğini görmüyorlar, demektir. Nitekim bir kimsenin yalancı olduğunu gördüğünü ifade etmek için; (أكذبته) denildiği gibi, cimri olduğu görüldüğü zaman da bunu ifade etmek için (وأبخلته) denilir. Yani, onlar eğer senin getirdiğin üzerinde düşünecek olurlarsa, senin yalancı olduğunu görmeyeceklerdir. Anlamın şu şekilde olması da mümkündür. Senin hakkında yalan söylediğini tesbit edemeyeceklerdir. Zira, bir kimseye karşı delil getirip onun yalancı olduğunu açıkladığın takdirde ;(أكذبته): Onun yalancı olduğunu ortaya koydun denilir.

(1) *Tirmizî*, Tefsir 6, sûre 1.
(2) *Tirmizî*, aynı yer.

Şeddeli okuyuş ise, herhangi bir delil ve bir belgeye dayanarak seni yalanlamıyorlar anlamına gelir. Buna da yüce Allah'ın: **"Fakat o zalimler bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar"** buyruğu delâlet etmektedir.

en-Nehhâs der ki: Bu hususta kabul edilecek görüş Ebu Ubeyd'in görüşüdür. Onun getirdiği delil de bağlayıcıdır. Zira bu hadisi rivayet eden Ali (r.a)'dir. Onun, şeddesiz olarak okuduğu da sahih olarak sabit olmuştur. el-Kisaî de Araplardan, bir kimsenin yalan söyleyip yalanı naklettiğini bildirmek halinde; "(أكذبت الرجل): Adamı yalanladım" tabirini kullanırlar. Bir kimsenin yalancı olduğunu haber vermek için de; "(كذبته): Onu yalancı bildim," denilir. ez-Zeccâc da böyle demiştir: Bir kimseye (كذبت) dediğin zaman, onu yalanlamış olursun. Onun bildirdiği şeyin yalan olduğunu hatırlatmak isterken de (اكذبته) denilir.

Yüce Allah'n: **"Fakat yalanlanmalarına rağmen sabrettiler"** buyruğu da sen de sabrettikleri gibi sabret anlamındadır.

"Onlara eziyet de edildi. Nihayet onlara yardımımız gelip yetişti." Sana da vadolunduğun şey gelecektir. **"Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek yoktur"** buyruğu da ona gelecek yardımı açıklamaktadır. Yani, yüce Allah'ın vadettiği şeyi hiç kimse önleyemez, engelleyemez. Kimse O'nun hükmünü bozamaz, O vadinden asla caymaz ve: *"Her bir vade için yazılı bir vakit vardır"* (er-Râ'd, 13/38); *"Andolsun Biz, peygamberlerimize ve iman edenlere... yardım ederiz"* (el-Mu'min, 40/51); *"Andolsun ki, peygamber olarak gönderdiğimiz kullarımıza şu sözümüz verilmiştir: Muhakkak onlar, elbette zafere erdirileceklerdir ve şüphesiz Bizim ordumuz elbette galip geleceklerdir"* (es-Sâffat, 37/171-173); *"Allah: Andolsun Ben ve peygamberlerim elbette galip geleceğim diye yazmıştır."* (el-Mücadele, 58/21)

"Andolsunki, peygamberlerin haberlerinden bir kısmı sana gelmiştir" buyruğunda; (جاءك): **Sana gelmiştir"** fiilinin faili gizlidir. Sana peygamberlerin haberlerinden bir haber gelmiştir, demektir.

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ
أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ ۚ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى
الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾

35. Eğer onların yüzçevirmeleri sana ağır geliyorsa, istersen yere bir menfez açıp yahut göğe de bir merdiven dayayıp onlara bir

âyet getirmeye gücün yetersе (hiç durma yap). **Allah dileseydi onları muhakkak hidâyet üzere toplardı. Öyleyse sakın cahillerden olma.**

"Eğer onların yüzçevirmeleri" yüzçevirmeleri ve iman etmeyip arkalarını dönmeleri **"sana ağır geliyorsa, istersen yere bir menfez açıp"** içinden geçip başka bir tarafa çıkacağın bir dehliz yapıp...

Buradaki **"menfez"** anlamına gelen; (نَفَقًا) kelimesi ile cerboanın yuvası olarak bilinen, (النافقاء), aynı kökten gelmektedir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/3. ayet, 24. başlıkta,) geçmiş bulunmaktadır. "Münafık" kelimesi de buradan gelmektedir. Yine buna dair açıklamalar daha önceden geçmiştir.

"Yahut... bir merdiven" buyruğu, ona atf edilmiştir. Semaya seni yükseltecek bir araç demektir. Buradaki ifade temsilî bir ifadedir. Çünkü üzerine çıkılan merdiven o yere giden bir yoldur. Kelime olarak müzekkerdir. el-Ferrâ'nın naklettiği bu (السّلم) Kelimesinin müennes olduğuna dair nakli bilinen birşey değildir. Katade de der ki: Merdiven demek çıkılan basamak demektir. ez-Zeccâc der ki: Bu kelime; "(السلامة): Esenlikten" türetilmiştir. Sanki merdiven arzuladığın yere esenlikle seni götürüp teslim ettiği için bu adı almış gibidir.

"Onlara bir âyet getirmeye" bu da öncekine atfedilmiştir, yani iman etmeleri için bunu yapmaya gücün yetiyorsa, durma bunu yap, demektir. Cevabın hazfedilmesi, işitenin bunu bilmesi dolayısıyladır.

Şanı yüce Allah, Peygamberine, iman etmedikleri için ileri derecede üzülmemesini emretmektedir. Nitekim onları kendisi hidayete getirme gücüne de sahip değildi.

"Allah dileseydi onları muhakkak hidayet üzere toplardı." Onları mü'min olarak yaratır ve tabiatları gereği iman etmelerini sağlardı. Yüce Allah, Kaderiyenin görüşünü reddederek, onların küfre sapmalarının kendi meşîeti ile olduğunu beyan etmektedir.

Bunun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlara ister istemez iman etmeye mecbur edecek bir âyet (mucize) gösterirdi. Fakat, O yüce Allah, aralarından iman edip iyilik işleyenlere sevap vermeyi murad etmiştir.

"Öyleyse sakın cahillerden olma." Yani, bu aşırı üzüntü ve hasretleri kendilerini ileri derecede sabırsızlığa ve helâl olmayan bir konuma iten kimselerden olma. Yani, kâfir oldular diye üzülme. O takdirde senin durumun da cahillerin durumuna yakın olur.

Şöyle de denilmiştir: Hitab ona olmakla birlikte maksat ümmetidir. Çünkü müslümanların kalpleri, insanların kâfir oluşları ve kendilerine verdikleri eziyetler dolayısıyla daralıyor idi.

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ ۘ وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ
يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾ وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّن رَّبِّهِ ۚ قُلْ إِنَّ اللَّهَ
قَادِرٌ عَلَىٰ أَن يُنَزِّلَ آيَةً وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾

36. Ancak dinleyenler kabul ederler. Ölüleri ise Allah diriltecektir. Sonra yalnız O'na döndürüleceklerdir.
37. "Rabbinden ona bir âyet indirilseydi ya" dediler. De ki: "Allah bir âyet indirmeye elbette kadirdir. Fakat onların çoğu bilmezler."

Yüce Allah'ın: **"Ancak dinleyenler kabul ederler"** buyruğunda, "dinleyenler"den kasıt, kulak vererek, anlayarak, hakkı isteyerek dinleyenlerdir. Bunlar işittiklerini kabul eden, bundan yararlanan ve gereğince amel eden mü'minlerdir. Bu anlamdaki açıklamaları el-Hasen ve Mücahid yapmıştır.

Burada ifade tamam olmaktadır. Daha sonra yüce Allah: **"Ölüleri ise Allah diriltecektir"** diye buyurmaktadır ki, bunlardan kasıt, el-Hasen ve Mücahid'den nakledildiğine göre kâfirlerdir. Yani kâfirler hakkı kabul etmemek ve hiçbir delile kulak vermemek bakımından ölüler gibidirler. Buradaki ölülerin ölen herkes olduğu da söylenmiştir. Bunları **"Allah"** hesap vermek için **"diriltecektir."** Birinci görüşe göre diriltilmelerinden kasıt, Allah'a ve Rasulüne iman ederek hidayet bulmalarıdır. el-Hasen'den nakledildiğine göre ise, kasıt; ey Muhammed, -ölümün yaklaşması esnasında- dünyada başka bir çarelerinin kalmaması durumunda sana iman edinceye kadar şirklerinden diriltilmeleri (uyandırılmaları)dır.

Yüce Allah'ın: **"Rabbinden ona bir âyet indirilseydi ya dediler"** buyruğu ile ilgili olarak da el-Hasen şöyle demektedir: Burada (لولا)... **seydi ya"** buyruğu, (هلا)... meli değil miydi, anlamındadır.

Şair de şöyle demektedir:

تَعُدُّون عَقْر النِّيبِ أفضل مَجْدِكم بَنِي ضَوْطَرَى لولا الكَمِيُّ المقنَّعا

"Ey beş parasız, iriyarı ve adi herifin oğulları, sizler en şanlı şerefli işinizi,
yaşlı kocamış develeri kesmek kabul ediyorsunuz.
Silahlarını kuşanmış, miğferi ile başını örtmüş kimseyi böyle
kabul etmeli değil miydiniz?"

Onların, bunca deliller ortaya çıktıktan, içinde anlatılanlar ve gayba dair bilgiler dolayısıyla bir sûresinin dahi benzerini getirmekten acze düştükleri Kur'ân-ı Kerim ile karşılarına delilin ortaya konulmasından sonra, yine bir mucize istemeleri, onların işi yokuşa sürmelerinden başka birşey değildi.

"Fakat onların çoğu bilmezler." Yani, aziz ve celil olan Allah'ın kullarının maslahatını taşıyan âyetleri indirdiğini bilmezler. Soylarından kendisine iman edecek topluluklar geleceğini bildiği gibi O, onları kökten imha etmeyi murad etmemişti.

"Fakat onların çoğu bilmezler" buyruğunun: Allah'ın bu âyeti indirmeye kadir olduğunu bilmezler, anlamında olduğu da söylenmiştir.

ez-Zeccâc der ki: Onlar, kendilerini hidayet üzere, kendileri istemeseler dahi toplamasını istemişlerdi. (Yani istedikleri mucize buydu)

وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِى الْأَرْضِ وَلَا طَٰٓئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّآ أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ ۚ مَافَرَّطْنَا فِى الْكِتَابِ مِنْ شَىْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾

38. Yeryüzünde yürüyen herbir canlı ve iki kanadı ile uçan bütün kuşlar, ancak sizin gibi birer ümmettirler. Biz o Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra ancak Rabblerinin huzurunda toplanırlar.

Yüce Allah'ın: **"Yeryüzünde yürüyen herbir canlı..."** buyruğunda geçen canlı, (ed-Dâbbe)'nin anlamı ile buna dair açıklamalar, daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu kelime, aslında (isim değil) sıfattır ve; (دبّ يدبّ)'den gelmektedir. İsm-i faili de; (دابّ) şeklindedir. Kısa adımlar ile yürümek (debelenmek) demektir.

"İki kanadıyla uçan bütün kuşlar." Buyruğundaki; (طائر): Kuş kelimesi, Dabbe lafzına atfen mecrûrdur.

el-Hasen ve Abdullah b. Ebi İshâk;(ولا طائرٌ) şeklinde mahalline atf ile mer-

fu' olarak okumuşlardır. (من) ise fazladan gelmiş kabul edilmiştir. İfadenin takdiri ise, (وماداب) her bir canlı şeklindedir. "(بجناحيه): **İki kanadıyla"** ibaresi de, te'kid ve müphemliği izale etmek için zikredilmiştir. Çünkü Araplar, kuşların dışındaki varlıklar hakkında da uçma tabirini kullanırlar. Meselâ birisine; "(طر في حاجتي): Bu ihtiyacım için uç" denildiği zaman, çabucak git, demek isterler. Bu nedenle burada **"iki kanadıyla"** ifadesi, sözkonusu olanın uçan kuş olduğu açıkça belli olsun diye zikredilmiştir. Kuştan başkası hakkında ise uçmak tabiri mecazidir.

Denildiğine göre, kuşun gövdesinin iki kanadı arasında dengeli duruşu, onun uçuşuna yardım etmektedir. Eğer bu denge olmasaydı, sağa veya sola yan yatardı. Böylelikle bize uçmanın iki kanatla gerçekleştiğini ve ***"onları Allah'tan başka kimsenin tutmadığını"*** (en-Nahl, 16/79) bildirmiş olmaktadır.

Kanat (cenâh), kuşun havada kendileri vasıtasıyla uçma imkânını bulduğu iki kanattan birinin adıdır. Cenâh, aslında cihetlerden herhangi birisine meyletmek anlamındadır. Meselâ, gemi yere doğru meyledip, yere yapışıp duracak olursa, (جنحت السفينة) denilmesi buradan gelmektedir. İnsanın "tâir"i ise ameli demektir. Tâir uçan kuş anlamındadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerimde şöyle buyrulmaktadır: ***"Her insanın tairini*** (amelini) ***kendi boynuna doladık."*** (el-İsra, 17/13)

"Ancak sizin gibi birer ümmettirler." Yüce Allah tarafından yaratılmış oldukları, onların rızıklarını tekeffül ettiği, haklarında âdil davranması bakımından onlar da sizin gibi topluluklardır. Sizin de onlara zulmetmemeniz ve bu hususta size verilen emirleri aşmamanız gerekir.

"Dâbbe", hareket eden her şey hakkında kullanılır. Semâdakilerden söz edilmeyip yalnızca yerde hareket edenlerin sözkonusu edilmesi, insanların görüp tanıdıklarının yerdekiler oluşundan dolayıdır.

Şöyle de denilmiştir: Bunlar da tesbih ve Allah'ın varlığına delalet bakımından bizim gibidirler. Yani: Ne kadar canlı ve uçan bir kuş varsa, o da yüce Allah'ı tesbih etmekte ve kâfirler üzerinde düşünecek olurlarsa, onun vahdâniyetine delâlet etmektedir.

Ebû Hureyre der ki: Onlar da yarın diğer hayvanlar haşredilip boynuzsuz olan lehine boynuzlusundan kısas yapılacağı bakımından bize benzemektedirler. Bu kısastan sonra da yüce Allah onlara toprak olunuz, diyecektir. ez-Zeccâc'ın tercih ettiği görüş de budur. Çünkü O: **"Ancak sizin gibi birer ümmettirler"** buyruğu hakkında yaratılış, rızık, ölüm, öldükten sonra diriliş ve (Kıyamette) kendilerine kısas uygulanması bakımından sizin gibidirler. Böylelikle birinci görüş de bunun kapsamına girmiş olmaktadır.

Süfyân b. Uyeyne de der ki: Yani, hayvanlardan ve kuşlardan ne kadar tür varsa, mutlaka insanlar arasında da onun benzeri vardır. İnsanlardan kimisi arslan gibi hücum eder, kimisi domuz gibi aç gözlülükle saldırır, kimisi köpek gibi ulur, kimisi tavus gibi kabarır, böbürlenir... İşte benzer olmanın anlamı budur. el-Hattabî bunu güzel bir açıklama kabul ederek şöyle der: Şüphe yok ki sen de işte bu gibi hayvan ve yırtıcı varlıklarla oturup kalkmakta, ilişki kurmaktasın. O halde, ihtiyatı elden bırakma.

Mücahid de yüce Allah'ın: **"Ancak sizin gibi birer ümmettirler"** buyruğu hakkında şöyle demektedir: Nasıl ki sizin kendileriyle tanındığınız isimleriniz varsa, onların da öylece kendileriyle tanındıkları isimleri bulunan sınıflar halindedirler. Bunun dışında sahih olmayan bir takım açıklamalar da yapılmıştır. Meselâ bilgi bakımından da onlar da bizim gibi imişler, onlar da haşredilecek ve cennette nimete mazhar kılınacaklarmış. Dünyada çektikleri acıların bedeli onlara verilecek, cennet ehli onların şekillerini görerek ünsiyet elde edeceklermiş.

Ancak sahih olan şu ki: **"Ancak sizin gibi birer ümmettirler"** buyruğu, yaratıcıya delâlet eden birer yaratık ve O'na muhtaç olan ve -sizin rızkınızın Allah tarafından verilmesi gibi- O'nun tarafından rızıklandırılan varlıklar olmaları bakımından size benzemektedirler. Süfyan'ın açıklaması da güzeldir. Çünkü onun bu açıklaması, varlık aleminde görülen bir benzetmeyi ifade eder.

Yüce Allah'ın: **"Biz, o Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık"** buyruğunda Kitap'tan kasıt, Levh-i Mahfuzdur. Yüce Allah o Kitapta meydana gelecek olayları tesbit etmiştir. Kitap'tan kastın Kur'ân-ı Kerim olduğu da söylenmiştir. Yani biz, Kur'anda din ile ilgili olup da açıklamadık ve ona dair delilleri ifade etmedik hiçbir şeyi bırakmadık. Ya beyan edilmiş ve açıklanmış bir delâlet ile bunu yaptık, yahut da beyanı Rasulden, ya da icmâdan yahut da Kitabın nassı ile sabit olmuş kıyastan beyanı öğrenilecek mücmel bir surette açıkladık. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Sana bu Kitabı herşeyin apaçık bir beyânı olmak üzere kısım kısım indirdik"*** (en-Nahl, 16/89); ***"Biz sana bu*** Zikri (Kurân'ı) ***insanlara kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın diye indirdik"*** (en-Nahl, 16/44); ***"Peygamber size ne verdiyse onu alın ve neyi yasak ettiyse sakının."*** (el-Haşr, 59/7) Böylelikle yüce Allah, bu âyet-i kerime ile el-Nahl Sûresi'ndeki âyet-i kerimede açıkça zikretmediği şeyler arasından nass ile sözkonusu etmediği hususları mücmel olarak ifade etmekte, böylelikle yüce Allah'ın, Kitapta sözünü etmedik herhangi bir şeyi bırakmadığına dair delilin doğruluğu ortaya çıkmaktadır. O, herbir şeyden, ya tafsilâtını zikrederek yahut da onun aslını (esasını), kıyasa temel olacak delilini zikrederek beyan etmiş. ve: ***"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim"*** (el-Maide, 5/3) diye buyurmuştur.

Yüce Allah'ın: **"Sonra, ancak Rabblerinin huzurunda toplanırlar"** buyruğundaki toplanmaktan kasıt ise, Ebu Hureyre'den gelen haberde açıklandığı gibi amellerinin karşılığını görmek için toplanacaklarıdır. Müslim'in Sahih'inde de ondan gelen rivayete göre Rasulullah (sav) şöyle buyurmaktadır: Andolsun ki, Kıyamet gününde bütün haklar sahiplerine eksiksiz ödenecektir. O kadar ki, boynuzsuz koyun lehine boynuzlu koyundan kısas uygulanacaktır" (1)

İşte bu buyruk, hayvanların Kıyamet gününde haşredileceğine delalet etmektedir. Ebuzer, Ebu Hureyre, el-Hasen ve diğerlerinin de görüşü budur. İbn Abbas'tan da bu görüş rivayet edilmiştir.

Kendisinden nakledilen bir rivâyette İbn Abbas şöyle demektedir: Hayvanların ve kuşların haşredilmeleri (toplanmaları) ölmeleridir. ed-Dahhâk da bu görüştedir.

Ancak, âyetin zahiri ve bu hususta sahih haber dolayısıyla birinci görüş daha sahihtir. Kur'an-ı Kerimde de şöyle buyrulmaktadır: ***"Vahşi hayvanların haşredildiği*** (bir araya toplandığı) ***zaman..."*** (et-Tekvir, 81/5) Cafer b. Birkân'ı Yezid b. el-Asam'dan, onun da Ebu Hureyre'den rivayetine göre, Ebu Hureyre şöyle demiş: Kıyamet gününde Allah bütün mahlukatı, hayvanları, diğer canlıları, kuşları ve herşeyi haşredecektir. O günde yüce Allah'ın adaleti, boynuzsuz hayvan lehine boynuzludan hakkın alınacağı seviyeye kadar ulaşacaktır. Daha sonra yüce Allah bunlara "toprak olunuz" diyecektir. İşte yüce Allah'ın: ***"O gün kâfir: Keşke toprak olsaydım diyecektir"*** (en-Nebe', 78/40) buyruğunda kastedilen budur.

Ata der ki: Âdem oğulları ve onların içinde bulundukları rahatsızlık ve huzursuzluğu görecekleri vakit hayvanlar: Bizi sizin gibi yaratmamış olan Allah'a hamd olsun. Biz ne cenneti umuyoruz, ne de cehennemden korkuyoruz, diyeceklerdir. Yüce Allah da onlara: "Haydi toprak olunuz" diyecektir. İşte o vakit kâfir toprak olmayı temenni edecektir.

Bir topluluk da şöyle demiştir: Âyet-i kerimede sözü geçen toplanma (haşr), kâfirler ile alakalıdır. Arada geçen diğer açıklamalar ise, mu'tariza (ara cümleleri) ve bir takım delilleri ortaya koymak sadedindedir. Hadise gelince, ondan maksat hesap, kısas (haksızlardan hakkın alınması) ve bu hususta ona verilecek ehemmiyetin ne kadar önemli ve büyük bir iş olduğunu anlatmak için bir temsilde bulunmaktır. Tâ ki, bu temsilden herkes için bunların kaçınılmaz olduğu anlaşılsın, bundan kurtuluşun bulunmayacağı idrâk edilsin.

Onlar bu görüşlerini sahih kabul edilmeyen bir hadisin bazı ravileri tara-

(1) ***Müslim,*** Birr 60; ***Tirmizî,*** Sıfatu'l Kıyâme 2; ***Müsned*** II, 235, 301, 371, 411,

fından nakledilen rivayetinde yer alan şu fazlalığı zikrederek desteklerler: O kadar ki, boynuzsuz koyun lehine boynuzlusundan kısas uygulanacak, taşa niçin taşın üstüne çıktığı, sopaya niçin başka bir sopayı çiziktirdiği sorulacaktır. Bu görüşün sahipleri derler ki: İşte bundan da anlaşılmaktadır ki, bu ifadelerden kasıt, ibret alma ve dehşeti ifade edecek temsilî bir anlatımdır. Çünkü cansızlara hitapta bulunmanın (teklifi hitabı kastediyor), onların sevap almalarının ve ceza çekmelerinin aklen kabul edilebilir bir tarafı yoktur. Aklı başında herhangi bir kimse de böyle bir kanaate sahip olmadığı gibi böyle bir şeyi tasavvur eden kimse, olsa olsa ahmak ve bunaklar arasında sayılır. Derler ki: Çünkü kalem (yapılanlardan sorumluluğun kaydedilmesi) onlar hakkında cereyan etmez. Dolayısıyla sorumlu tutulmaları da mümkün değildir.

Derim ki: Sahih olan, Ebu Hureyre'den nakledilen hadis-i şerif dolayısıyla birinci görüştür. Her ne kadar ahkâm konularında onlar hakkında da kalemin cereyanı (mükellefiyet ve sorumluluk) sözkonusu değilse bile, aralarındaki hususlarda sorumlu tutulacaklardır.

Ebu Zer'den de şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Peygamber (sav)'ın huzurunda iki koyun birbirleriyle toslaştı, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ey Ebu Zer bunların ne için toslaştıklarını biliyor musun"? Ben, hayır dedim. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Fakat yüce Allah bilir ve ikisi arasında hüküm verecektir." (1)

Bu da açık bir nastır. Bu hususlara dair daha geniş açıklamalarımız *"et-Tezkira bi Ahvâli'l -Mevtâ ve Umuri'l Âhirâ"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

6. CİLDİN SONU

(1) *Müsned*, V, 162, 173.

İÇİNDEKİLER

MÂİDE SÛRESİ
(5)

1. Âyet **9**
1. Kur'ân-ı Kerim'in Azameti: 9
2. Ahid, Akid ve Sözlere Bağlılık: 10
3. Dört Ayaklı Davarlar: 12
4. Sünnet de Kur'ân-ı Kerim'in Kapsamı İçerisindedir: 14
5. Avlanma Yasağı: 15
6. İhram ve Harem Bölgesi: 16
7. Allah Dilediği Gibi Hüküm Koyandır: 17
2. Âyet **17**
1. Mü'minlerin Allah'ın Yasaklarını Çiğneyemeyecekleri: 18
2. Hediyelik Kurbanların Nişanlanması, Alâmetlendirilmesi: 19
3. Haram Aylara Saygısızlık: 20
4. Hediyelik Kurbanlıklar İle Gerdanlıklılar: 20
5. İhrama Girmek Niyetiyle Kurbanlıklara Gerdanlık Takmak: 22
6. Hangi Şartlarda Hediyelik Kurban Gönderilirse Gönderen İhramlı Sayılır: 23
7. Hediyelik Kurbanlıklara Dair Bazı Hükümler: 24
8. Beyt-i Haram'ı Kastedip Gelenler ve Nüzul Sebebi: 25
9. Âyet-i Kerimede Nesh Edilen Buyruklar İle İlgili Görüş Ayrılıkları: 27
10. Kâfirin Kendi Kanaatine Göre İbadeti: 27
11. İhramdan Sonra Avlanmanın Hükmü ve Aslen Mübah Olan Bir Şeyin Yasaklanmasından Sonraki Durumu: 28
12. Kin ve Adalet: 28
13. Yardımlaşmanın Esası: 31
3. Âyet **32**
1. el-Bakara 173. Âyetinde Haram Oldukları Belirtilenler: 33

2. Boğularak Öldürülenler: 33
3. Vurularak Öldürülenler: 33
4. Yüksek Bir Yerden Yuvarlanarak Ölenler: 35
5. Süsülerek Öldürülenler: 35
6. Yırtıcı Hayvanlar Tarafından Yenilmiş Olanlar: 36
7. Ölmeden Önce Kesilebilenler: 37
8. Tezkiye (Şer'i Kesim)'in Mahiyeti İle
Anne Karnındaki Ceninin Kesimi: 38
9. "Tezkiye"nin Kelime Anlamları: 40
10. Tezkiye (Kesim)'in Yapılacağı Âletler: 41
11. Kesimin Keyfiyeti: 42
12. Boyun Bölgesinde Kesimin Yeri: 43
13. Kesim Kaç Defada Tamamlanmalıdır: 43
14. Kesicinin Nitelikleri: 44
15. Yabanileşen Evcil Hayvanların Kesimi: 44
16. Kesilecek Hayvana Güzel Davranmak: 46
17. Dikili Taşlar Üzerinde Kesilenler: 47
18. Fal Okları ve Onun Hükmündeki Sair Davranışlar: 48
19. İyiye Yormak (Tefe'ül): 51
20. Fısk'ın Mahiyeti: 52
21. Ümit Kesen Kâfirler ve Onlardan Korkmama Gereği: 52
22. Kemale Erdirilen Din: 53
23. Tamamlanan İlâhî Nimet: 54
24. Bu Âyetin Nüzulünden Önce Din Eksik miydi?
Ve Bundan Önce Vefat Edenlerin Durumu: 54
25. Allah'ın Razı Olduğu Din: 56
26. Zorunluluk Hali: 57
27. Zorunluluk Halinde Bile Günaha Meyledilmez: 58
4. Âyet **59**
1. Âyetin Nüzul Sebebi: 59
2. Helâl Kılınan Şeyler: 60
3. Eğitilmiş Av Hayvanlarının Avladıkları: 60
4. Köpek Vasıtasıyla Avlanan Hayvanın
Yenilmesi İçin Aranan Şartlar: 61
5. Avlanmak İçin Kullanılan Hayvanın Eğitilmesi: 62
6. Avcının Dikkat Etmesi Gereken Hususlar: 63
7. Kıraat Farkları: 64

8. Avcılıkta Kullanılan Hayvanın Eğitiminde
Aranan Şartlar İle Avcılıkta Kullanılacak Kuşlar: 65
9. Hayvanın Avcı İçin Yakalamasının Anlamı: 66
10. Eğitilmiş Hayvanın, Avlanılan Hayvanın Kanından İçmesi: 68
11. Avın Avcı Hayvan Tarafından Yaralanmış Olması: 68
12. Avlanılan Hayvan Yaralanmaksızın Ölürse: 69
13. Kaybolan Avın Hükmü: 69
14. Gayr-i Müslimlerin Avlanmak İçin
Eğitilmiş Köpekleriyle Avcılık Yapmak: 71
15. Av İçin Eğitilmiş Hayvan Avdan Yiyecek Olursa: 72
16. Köpek Barındırmanın Caiz Olduğu Haller: 72
17. Alimin Cahile Üstünlüğü: 74
18. Allah'ın Adını Anarak Avlanmak: 74
19. Allah Korkusu (Takvâ): 75
5. Âyet 76
1. Temiz Şeylerin Helâl Kılınışı ve Dinin Üstünlüğü: 76
2. Kitap Ehlinin Yiyecekleri: 77
3. Kitap Ehlinin Kesim Hayvanları Dışında Kalan Yiyecekleri: 78
4. Kitap Ehlinin Kesiminin Hükme Etkisi: 78
5. Mecusîlerin Kestikleri: 79
6. Sonradan Yahudi ve Hıristiyan Olanların Durumu: 79
7. Kâfirlere Ait Kap Kacakların Kullanılması: 80
8. Kitap Ehli Bizim Yiyeceklerimizi Yiyebilir: 80
9. İffetli Mü'min Kadınlar ve Kitap Ehlinin Kadınları: 81
10. İmanı İnkâr Etmenin (Kâfir Olmanın) Cezası: 81
6. Âyet 82
1. Nüzul Sebebi: 83
2. "Namaza Kalkmak" İle İlgili İlim Adamlarının Görüşleri: 83
3. Abdest Alırken Yüzü Yıkamak: 86
4. Abdestte Niyetin Hükmü: 89
5. Niyetin Takdim ve Tehir Edilmesi: 90
6. Ellerin Yıkanması: 91
7. Başlara Mesh Etmek: 92
8. Baştan Mesh Edilmesi Gereken Miktar: 93
9. Başa Kaç Kere Mesh Verilir: 95
10. Meshin Keyfiyeti ve Başlama Yeri: 95
11. Başını Meshedecek Yerde Yıkarsa: 96
12. Başta Bulunan Diğer Organların Meshi: 97

13. Ayaklar: 99
14. Topuklar: 105
15. Ayak Parmaklarının Arasını Yıkamak (Hilalleme): 107
16. Abdest Fiillerini Ardı Arkasına Yapmak (Muvalât): 108
17. Tertip (Sıralama) : 109
18. Abdest Almak Halinde Namaz Vakti Çıkacaksa: 111
19. Necasetin İzale Edilmesi: 111
20. Mestler Üzerine Mesh Etmek: 112
21. Mesh Etme Süresi: 113
22. Mestin Abdestli İken Giyilmesi Gereği: 114
23. Delikli Mest Üzerine Mesh Etmek: 114
24. Çoraplar Üzerine Mesh Etmek: 115
25. Mestlerine Mesh Etmiş Olduğu Halde Mestlerini Çıkarmak: 116
26. Cünup Olanın Temizlenmesi Gereği: 117
27. Umum Lafız, Çoğunlukla Görülen Âdet ile Tahsis Edilebilir mi? . 117
28. Kadınlara Yaklaşmak, Yahut Dokunmak: 118
29. Su ve Toprak Bulamayanın Hükmü: 119
30. Toprakla Teyemmüm: 121
31. Abdestin Fazileti: 121
32. Yüce Allah'ın Tekliften Kastı Ümmete Zorluk Değil, Ümmeti Arındırmak, Nimetini Tamamlamaktır: 123
7. Âyet 124
8-10. Âyetler 126
11. Âyet 128
12. Âyet 129
1. Âyetin Önceki Âyetle Bağlantısı ve Nakîbliğin Mahiyeti: 130
2. Haberi Vâhidin Kabulü: 131
3. Casusluk: 131
13. Âyet 133
14-16. Âyetler 137
17. Âyet 140
18. Âyet 141
19. Âyet 143
20-26. Âyetler 146
27. Âyet 160
1. Bu Ayetin Önceki Buyruklarla İlişkisi ve Anlamı İle İki Âdemoğlunun Arasındaki Anlaşmazlığın Sebebi: 160
2. Amellerin Kabul Edilmesi: 162

28-29. Âyetler 163
1. Nefsi Müdafaa: 164
2. Zulmü Başlatmanın Cezası: 165
30. Âyet 167
1. Nefsin Kötü İsteklerine Uymanın Sonucu: 167
2. Günahı İlk Olarak İşleyenlerin Durumu: 170
3. Kıskancın Durumu: 171
4. Hüsranın Mahiyeti: 171
31. Âyet 171
1. Ademoğlunun Gömmeyi Öğrenmesi: 172
2. Allah'ın Kargayı Gönderişindeki Hikmet ve Ölüyü Gömmenin Hükmü: 174
3. Kabir İle İlgili Hükümler: 174
4. Kabrin Kazılış Keyfiyeti: 175
5. Cenazeyi Kabre Koyarken Yapılacak Dualar: 176
32. Âyet 177
33-34. Âyetler 181
1. Nüzul Sebebi: 181
2. Muharibin Tanımı: 185
3. Muharibin Hükmü: 186
4. Sürgüne Göndermenin Anlamı: 187
5. Nefyin (Sürgünün) Mahiyeti: 189
6. Hırsız İle Yolkesici Arasındaki Farklar: 189
7. Muharibin Öldürülmesi İçin Öldürdüğü Adamın Kendisine Denk Olması Şartı Aranmaz: 190
8. Muhariblerin Öldürülmesi: 190
9. Muharibler İle Savaşmanın Hükümleri 191
10. Muharibler Tevbe Edecek Olurlarsa: 191
11. Muhariblere Ceza Uygulama Yükümlülüğü İslam Devlet Başkanının Vazifesidir: 192
12. Mücahid'in Muharebeyi Açıklaması: 192
13. Yol Kesiciye ve Hırsıza Karşı Malını Savunma: 193
14. Muharibler İçin Öngörülen Cezanın Hikmeti: 194
15. Kendilerine Güç Yetirilmeden Önce Tevbe Edenler: 195
35-36. Âyetler 196
37. Âyet 197
38-39. Âyetler 198
1. Hırsızın Elinin Kesilmesi ve Şartları: 198

2. Çalınan Malın Korunmuş Olduğu Yerden Çıkartılması Şartı:..... 202
3. Koruma (Hirz) Yerinin Mahiyeti: 202
4. Ortaklaşa Hırsızlık:..... 204
5. Hırsızlıkta Ayrı İşler Yapmak Suretiyle
Ortaklaşa Çalışmanın Hükmü:..... 204
6. Malın Bir Yerden Bir Yere Getirilmesi ile Ortaklaşa Hırsızlık: 205
7. Kabirden ve Mescidlerden Hırsızlık Yapmanın Hükmü: 205
8. El Kesme Cezası İle Birlikte Tazminat Ödettirilir mi?..... 206
9. Hırsızdan Çalmak: 208
10. Elinin Kesilmesinden Sonra Aynı Malı Bir Daha Çalacak Olursa: 208
11. "es-Sârik" Kelimesinin Kıraati ve Bu Kıraatlerin Açıklaması:..... 209
12. El Kesme Cezası Hangi Şartlar Altında Uygulanır: 210
14. Ev ve Dükkânların Dışında Bulundurulan
Malların Hirz Altında Olmaları: 213
15. Otel ve Benzeri Umumun Kaldığı Yerlerden Hırsızlık:..... 213
16. Yakın Akrabaların Birbirlerinden Çalmaları:..... 214
17. Mushaf Çalanın ve Yankesicinin Hükmü:..... 215
18. Seferde Elin Kesilmesi ve Dar-ı Harpte Hadlerin Uygulanması:... 215
19. El ve Ayak Nereden Kesilir:..... 216
20. Kesme Sırası:..... 216
21. Sağ Eli Kesilmesi Gerekirken,
Yanlışlıkla Sol Eli Kesmenin Hükmü: 217
22. Hırsızın Elinin Boynuna Asılması:..... 218
23. Hırsıza El Kesme Cezası Uygulanmadan Önce
Birisini Öldürürse: 218
24. Nahvî Bir Mesele:..... 219
25. Allah, Hükmüne Karşı Konulamayandır: 220
26. Hırsızın Tevbe Edip Halini Düzeltmesi: 220
27. Bu Âyette, Erkek Hırsızın Daha Önce, Zina İle İlgili Ayette de
Zina Eden Kadının Daha Önce Zikredilişinin Hikmeti:..... 221
40. Âyet 222
41. Âyet 223
1- Bu Âyet-i Kerimenin Nüzûl Sebebi İle İlgili Görüşler:..... 223
2. Zimmet Ehlinin Müslümanların Hakemliğine Baş Vurmaları: 226
3. Hakemin Hükmüne Başvurmak:..... 228
4. Zimmînin Şahidliği:..... 229
5. Bir Kıraat Farkı ve "Kederlenme"nin Mahiyeti: 230
6. Casusluk Yapan Münafıklar: 230

7. İlahi Buyrukları Tahrif Etmek: 231
8. Allah'ın Kalplerini Temizlemek İstemediği Kimseler ve Cezaları: . 232
42. Âyet 232
1. Yalan Dinleyenler: 233
2. Haram Yiyiciler: 233
Müslüman Olmayanlar Arasında Hüküm Vermek: 235
Zimmiler Arasında Hüküm Vermede Muhayyerlik
Nash Olmuş mudur? 237
43. Âyet 240
44. Âyet 241
Rabbânîler ve Ahbâr: 242
Allah'ın İndirdiği ile Hükmetmeyenler: 243
45. Âyet 245
1- Aynı Din Mensubu Olmayanlar Arasında Kısas: 246
2. Bir Kimse Bir Diğerinin Önce Birtakım Azalarını Kesse,
Sonra da Öldürse Ona Ne Şekilde Kısas Uygulanır: 247
3. Kıraat Farkları: 248
4. Yaralamalarda Kısas: 249
5. Hata Yoluyla Gözün Çıkartılması 249
6. Tek Gözü Gören Bir Kimse, Sağlıklı Birisinin Gözünü Çıkartırsa: . 250
7. Tek Gözü Olup O Gözü İle Görmeyenin Durumu: 250
8. Gözbebeği Kalmakla Birlikte İki Gözün de
Görmesinin Ortadan Kaldırılması: 251
9. Görmenin Kısmen Giderilmesi, Göze Kısasın
Nasıl Uygulanacağı ve Göz Kapağı: 251
10. Burunda Kısas: 252
11. Burundaki Küçük Yaralamalar: 253
12. Kulakta Kısas: 253
13. Dişlerde Kısas: 254
14. Vurduğu Darbe İle Dişi Karartırsa: 256
15. Süt Dişlerinin Durumu: 256
16. Büyüğün Sökülen Dişi Yerine Diş Gelirse: 256
17. Sökülen Dişini Yerine Koymak: 257
18. Fazla Dişin Sökülmesi: 258
19. Dudakların ve Dilin Diyeti: 258
20. Dilin Bir Bölümü Kesilecek Olursa: 258
21. Lâl Kimsenin Dilini Kesmek: 259
22. Yaralamalarda Kısas: 259

23. Kemiklerin Kırılması: 260
24. Başta ve Vücudun Diğer Bölgelerindeki Yaralamalar: 261
25. Baş, Yüz ve Vücudun Sair Bölgelerindeki Yaralamaların Diyetleri: 263
26. Tokat ve Benzeri Cinayetlerde Kısas: 266
27. Kamçı Darbesi Dolayısıyla Kısas: 267
28. Kadınların Yaralanmalarının Diyeti: 267
29. Önemli Bir Faydası Olmayıp, İnsan Vücudunda Güzellik Arzeden Organlar: 268
30. Kısas Hakkını Bağışlamak Bir Sadakadır: 268
46-47. Âyetler **269**
48. Âyet **271**
1. Hevâya Uymak Yasaktır: 273
2. Her Bir Ümmet'in Şerâtini ve Yolunu Belirleyen Yüce Allah'tır: ... 274
49. Âyet **275**
50. Âyet **278**
1. Güçlü İle Zayıf Arasında Ayırım Cahiliye Hükmüdür: 278
2. Çocuklar Arasında Ayırım Gözetmek de Cahili Bir Uygulamadır: .. 278
3. Hükmü Allah'tan Daha Güzel Kimse Olamaz: 280
51. Âyet **281**
1. Yahudiler ve Hıristiyanlar Birbirlerinin Velileridirler: 281
2. Onları Veli Edinen Mü'minlerin Durumu: 282
52-53. Âyetler **283**
54. Âyet **285**
1. İrtidat Edenler: 286
2. Allah'ı Sevenler ve Allah'ın Sevdikleri: 286
3. Mü'minlerin Vasıflarından: Mü'minlere Karşı Alçak Gönüllü, Kâfirlere Karşı da Onurlu ve Şiddetli Olmak: 287
4. Allah Yolunda Cihad Edenler ve Allah'tan Başkasından Korkmayanlar: 287
55. Âyet **288**
1. Nüzul Sebebi ve Buyruğun Kapsamı: 288
2. Rükû Halinde İken Zekât Vermekten Kasıt: 289
56. Âyet **290**
57. Âyet **291**
1. Nüzul Sebebi ve Dine Karşı Olanların Veli Edinilemeyeceği: 291
2. Kâfir ve Müşriklerden Yardım Almanın Hükmü: 292

58. Âyet **293**
1. Âyetin Nüzûl Sebebi: 293
2. Ezan'ın Meşru Kılınışı: 294
3. Ezan ve Kamet Getirmenin Hükmü: 295
4. Ezan ve Kametin Keyfiyeti: 296
5. Tesvîb (es-Sâlatu Hayrun Mine'n-nevm Demek): 298
6. Ezanın Okunacağı Vakit: 299
7. Ezan Okuyan ile Kamet Getirenin Ayrı Kimseler Olmaları: 300
8. Ezan Okumanın Adabı: 301
9. Ezan Dinlemenin Adabı: 301
10. Ezanın ve Müezzinin Fazileti: 302
11. Ezan Karşılığında Ücret Almak: 303
12. Namazla Alay, Akıllıların Yapacağı Bir İş Değildir: 305
59-60. Âyetler **305**
61-63. Âyetler **310**
64. Âyet **312**
65-66. Âyetler **317**
67. Âyet **319**
1. Rasulün Görevi Tebliğ Etmektir: 319
2. Hz. Peygamber'in Allah Tarafından Korunması: 320
68. Âyet **322**
1. Âyetin Nüzûl Sebebi: 322
2. Allah'tan Gelen Hak, Kitap Ehlinin Ancak İnkârlarını Arttırmıştır: 323
3. Kâfirler İçin Üzülme: 323
69. Âyet **324**
70. Âyet **325**
71. Âyet **326**
72. Âyet **329**
73-74. Âyetler **330**
75. Âyet **331**
76. Âyet **332**
77. Âyet **333**
78. Âyet **334**
79. Âyet **335**
1. Münkerden Sakındırmanın Gereği: 335
2. Münkerden Alıkoymanın Hükmü: 336
80. Âyet **336**
81. Âyet **337**

82. Âyet **338**
Âyetin Nüzûl Sebebi: 338
83. Âyet **342**
84. Âyet **344**
85-86. Âyetler **344**
87. Âyet **345**
1. Âyetin Nüzul Sebebi: 345
2. Dünyayı Terk Edip Ruhbanlığa Yönelmeye Dair Ashab-ı Kiram'ın Eğilimi ve Hz. Peygamber'in Bunu Reddi: 346
3. Zühdü Yanlış Anlayanlar İle Sufilerden Boş İşlerle Uğraşanlar: 347
4. Haddi Aşmanın Mahiyeti: 349
5. Helâl Bir Şeyi Kendisine Haram Kılanın Hükmü: 349
88. Âyet **350**
89. Âyet **351**
1. Lağv Yemini ve Yemin: 351
2. Bu Âyetin Nüzûl Sebebi: 352
3. Yeminlerin Kısımları: 352
4. Yemin Çeşitlerinden Yemin-i Mün'akide: 354
5. Yemin-i Ğamûs: 356
6. Bir İşi Yapmamak Üzere Yemin Eden 358
7. Olumlu ve Olumsuz Yeminlerin Kapsamı: 358
8. Kimin Adına Yemin Edilir? 359
9. Allah'ın Hakkına, Azametine, Kudretine, İlmine.. Yeminin Hükmü: 359
10. Kur'ân'a Yemin Etmek: 360
11. Allah'tan Başkası Adına Yemin: 361
12. Putlar Adına Yemin: 361
13. Allah'ın Dininden Çıkmayı İfade Eden Sözler Söylemenin Hükmü: 362
14. Başkasına And Vermek: 364
15. Alah'a İzafe Edilen Şeylere Yemin: 364
16. Akdolan Yeminin Çözülmesi (Bozulması): 364
17. İbn Abbas'ın İstisnâ İle Görüşünün Değerlendirilmesi: 365
18. İstisnânın Yemine Etkisi: 367
19. Yemin Keffâreti Ne Zaman Yerine Getirilir: 367
20. Yemin Keffaretleri: 368
21. Yemin Keffâreti Olarak Yoksul Yedirmek: 368
22. Yemek Yedirmenin Niteliği: 369
23. Yedirilecek Yemeğin Miktarı: 369

24. Yemin Keffâretinde Yemek Verilmeleri Caiz Olmayanlar: 370
25. Keffâret Kişinin Yediği Cinsten Verilir: 371
26. Yemek Yedirmek Sabahlı Akşamlıdır: 371
27. Keffâret Olarak Katıksız Ekmek Verilmez: 371
28. Keffâretin Tek Bir Yoksula Verilmesi: 372
29. Keffâretin Sebebi: 372
30. Aileniz (أَهْلِيكُمْ) : 373
31. Keffâret Şekillerinden Birisi Olarak Yoksulları Giydirmek: 373
32. Keffârette Bulunan Kimsenin Yiyecek
Ya da Giyeceğin Kıymetini Vermesi: 374
33. Keffârette Zımmî Ya da Köleyi Giydirmek: 374
34. Köle Âzâd Etmek: 375
35. Âzâd Edilecek Kölenin Niteliği: 375
36. Keffâret İçin Ayırdığı Malı Telef Olursa: 376
37. Yemin Eden Keffâretini Yerine Getirmeden Önce Ölürse: 377
38. Kişinin Keffârette Bulunacağı Sıradaki
Hali Gözönünde Bulundurulur: 377
39. Yemine Bağlı Kalmanın Zararı Varsa: 377
40. Yemin, Yemin Ettirenin Niyetine Göredir: 378
41. Keffâret İçin Üçünden Birisini Yerine Getirmek İmkânı Olmayan: 378
42. Oruç Tutmak: 379
43. Keffâret Orucunda Unutarak Oruç Bozarsa: 380
44. Hür Olmayan Müslüman Keffârette Bulunur mu? 380
45. Yeminlerin Keffâreti: 380
46. Allah'tan Başkası Adına Yapılan Yemin Keffâreti: 381
47. Yeminlerin Korunması: 382
90-92. Âyetler 383
1. Âyet-i Kerimelerde Yasaklanan Hususlar: 383
2. İçkinin Tedricî Olarak Haram Kılınışı ve Nüzûl sebebi: 384
3. İçkiyi Haram Kılan Âyetlerin İnişinden Önceki Durum 385
4. Rics: 386
5. Bu Pis Şeylerden Uzak Durma Gereği: 386
6. İçki'nin Necaseti: 387
7. Uzak Durmanın Kapsamı: 388
8. İçki ve Diğer Necis Şeyleri Satmanın Hükmü: 388
9. Şarabı Sirkeye Dönüştürmenin Hükmü: 388
10. Şarap Kendiliğinden Sirkeye Dönüşürse: 390
11. Şarabın Mülkiyet Altına Alınabileceği Görüşü Zayıftır: 390

12. Zar ve Satranç Oyunları da Haramdır: 390
13. Nesih Hükmünün Mükellef Açısından Sübûtu İçin Nâsih Hükmün Varlığı Yeterli midir? 391
14. İçki ve Kumarın Zararları ve 91. Âyetin Nüzûl Sebebi: 392
15. Şeytan, Allah'ı Anmaktan ve Namaz Kılmaktan Alıkoymak İster: 392
16. Şarap, Kumar ve Benzerlerinden Vazgeçiş: 392
17. Allah'a ve Rasûle İtaat'ın Gereği: 392
93. Âyet 393
1. Âyetin Nüzûl Sebebi: 393
2. Hz. Peygamber Hayatında Hükmün İnişinden Önce Ölenlerin Durumu: 394
3. Nebîz Diye Bilinen İçki Sarhoşluk Verirse Şarap Demektir: 394
4. Şarap Dışındaki İçkiler: 396
5. "Tatma"nın Mahiyeti: 397
6. Mübah ve Canın Çektiği Lezzetli Şeylerden Yararlanmanın Sınırı:. 397
7. Âyet-i Kerimedeki Tekrarların Anlamı: 398
8. Sakınan ve İhsan Eden: 398
9. Bu Âyetin Yanlış Anlaşılması ve Kudame b. Mazûn: 398
94. Âyet 402
1. Âyetin Nüzûl Ortamı: 402
2. Bu Âyet-i Kerime'nin Muhatapları: 403
3. Hangi Tür Av Hayvanlarıyla Deneme Sözkonusudur: 403
4. Av Neye Denir: 403
5. El ve Mızrak Tabirlerinin Kapsamı: 404
6. Kurulu Av Tuzak ve Ağlarına Yakalanan Avların Hükmü: 404
7. Âyet, Av Hayvanının Avı Yakalayana Ait Olduğuna Delil Gösterilmiştir: 404
8. Kitap Ehlinin Avı: 404
95. Âyet 405
1. Âyet-i Kerimenin Muhatapları ve Nüzûl Sebebi: 406
2. Öldürmenin Mahiyeti: 406
3. Avı Öldürmenin ve Ondan Yemenin Cezası: 406
4. İhramlı Kimsenin Av Hayvanını Boğazlaması: 406
5. Av: Sayd: 407
6. Yırtıcı Hayvanlar Kara Avının Kapsamı İçinde midir, Değil midir?: 407
7. İhramlıların Hadis Nassı İle Öldürebilecekleri Sabit Olanlar: 410
8. İhramda Avlanma Yasağının Kapsamına Giren Mükellefler: 410
9. Harem Bölgeleri ve Medine'nin Harem Bölgesi 411

10. İhramlıyken Kasten, Unutarak ve Hata İle Avlanmanın Hükmü: ... 413
11. İhramlı Bir Kimse, Bir Çok Defa Av Hayvanı Öldürürse: 415
12. Kıraat Farkları: 416
13. İhramlı İken Avlanmanın Cezası Hangi Halde Sözkonusudur? 417
14. Cezası Gereken Av Hayvanları: 417
15. Avla Öldürülen Çeşitli Hayvanların Cezaları: 418
16. Av Hayvanlarının Yumurtaları Telef Edilirse: 420
17. Davarlardan Benzeri Bulunmayan Av Hayvanları: 420
18. Âdil İki Kişinin Hükmü: 421
19. Hakemlerin İttifak Etmeleri ve Görüş Ayrılıklarının Etkisi: 421
20. Öldürülen Avlara Karşılık Geçmişte Belirlenmiş Cezalar Nazar-ı İtibara Alınır mı?: 422
21. Avı Öldürmüş Olan (Cani) Hakemlik Yapabilir mi? 422
22. Bir Topluluk Tek Bir Av Hayvanını Öldürürse: 423
23. İhramlı Olmayanların Harem Bölgesinde Av Hayvanları Öldürmeleri: 423
24. Kâ'be'ye Ulaştırılacak Kurban: 424
25. İhramlıyken Avlanmanın Keffâreti Olarak Yoksullara Yemek Yedirmek: 425
26. Öldürülen Hayvanın Kıymeti Ne Zaman Nazar-ı İtibara Alınır? ... 426
27. Öldürülen Av Hayvanının Keffâreti Nerede Yerine Getirilir? 426
28. Avlanma Keffâreti Olarak Oruç Tutmak: 427
29. Bu Ceza Yaptığının Vebalini Tatması İçindir: 428
30. Geçmişi Allah Affetmiştir. Tekrar Bu İşe Dönenden de Allah İntikâm Alacaktır: 428
96. Âyet 429
1. Deniz Avı: 429
2. Denizin Yiyeceği: 430
3. Deniz Ürünleri Arasında Yenilenler ve Yenilmeyenler: 430
4. Hem Karada, Hem Denizde Yaşayan Hayvanların Durumu: 433
5. Deniz Avı Yolculuk Yapana da Mukim Olana da Helâldir: 434
6. İhramlı Kimse, Kara Avından Yararlanamaz: 434
7. İhramlı Kimse Av Hayvanı Etinden Yiyebilir mi? 435
8. İhrama Girdiği Sırada Elinde Ya da Evinde Av Hayvanı Bulunan Kimse Ne Yapar: 437
9. İhramsız Bir Kimsenin Harem Bölgesi Dışında Avladığı Av Hayvanından Yemenin Hükmü: 438

10. İhramlı Bir Kimse, İhramlı Olmayana Av Hayvanını Gösterecek Olursa: 438
11. İhramlı Kimsenin Bir Başka İhramlıya Av Hayvanını Göstermesi: 438
12. Kökü Harem Dışında, Dalları Harem Bölgesi İçerisinde (Veya Aksi Durumda) Olan Ağacın Üzerindeki Avı Avlamanın Hükmü: 439
13. Huzuruna Varacağınız Allah'tan Korkun: 439
97. Âyet 439
1. Kâ'be: 440
2. "Kıyam"ın Anlamı: 440
3. Haram Aylar: 441
4. Gerdanlıklı ve Hediye Kurbanlıklar: 442
5. Bunlar, Bilesiniz Diye Böyledir: 443
98. Âyet 443
99. Âyet 443
100. Âyet 444
1. Murdar İle Temizden Kastedilen: 444
2. Fâsid Alışverişin Hükmü 445
3. Gasp İle İlgili Bazı Meseleler: 446
101-102. Âyetler 448
1. Âyetin Nüzul Sebepleri: 448
2. Yasaklanan Çokça Soru Sormanın Mahiyeti: 450
3. Soru Sorma Yasağının Kapsamı: 451
4. Günümüzde Soru Sormanın Hükmü: 452
5. Âyet-i Kerimenin Anlaşılması 452
6. Allah'ın Affettikleri: 453
7. Öncekilerin Sorduklarına Aldıkları Cevaplara Karşı Tavırları: 454
8. Gereksiz Soruyu Yasaklayan Bu Âyet-i Kerime İle Bilenlere Soru Sormayı Emreden Buyrukların Anlaşılması: 454
9. Bir Kişi, Hakkında Soru Sorduğu İçin Bir İşin Haram Kılınması: 455
10. Kaderiye'nin Bir İddiası ve Cevabı: 455
103. Âyet 456
1. Allah, Bu Gibi Şeyleri Meşrû Kılmamıştır: 456
2. Bahîre, Sâibe ve Diğerleri: 456
3. Davarlara Dair Bu Hükümlerin Ortaya Çıkması ve Allah'ın Şeriatine Aykırı Hüküm Koymak: 459
4. Ebu Hanife'nin, Bu Âyete Dayanarak Vakfı Gayri Meşru Görmesi ve Bu Görüşünün Münakaşası: 460
5. Vakfedenin Vakıftaki Tasarrufu: 462

6. Vakfedenin Vakfından Yararlanmasının Hükmü: 463
7. Sâibe Lafzını Kullanarak Köle Azad Etmek: 463
104. Âyet **465**
105. Âyet **465**
1. Bu Âyetin Bir Önceki Buyruklarla İlişkisi: 466
2. Kişinin Kendisine Bakmasının Anlamı: 466
3. İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırmanın Gereği: 466
4. Emr-i bilmaruf Nehy-i anilmünkerde Bulunmanın Hükmü: 470
106-108. Âyetler **471**
1. Âyetlerin Anlaşılması ve Nüzûl Sebepleri: 471
2. Kur'ân-ı Kerimde "Şahidlik" Kelimesinin Kullanıldığı Anlamlar: . 473
3. "Aranızda"ki Şahidliğin Anlamı: 474
4. Ölümün Gelip Çatması: 475
5. Vasiyet Zamanı: 475
6. Şahidlik Yapacak İki Kişinin Niteliği: 476
7. Zimmet Ehlinin Şahidliği: 479
8. Yolculuk Halinde Vasiyyet ve Ölümü Hatırlamak: 480
9. Hapsetmek: 480
10. Bedenî Haklar Dolayısıyla Hapis: 481
11. Alıkoyma Hali Namazdan Sonra Olacaktır: 482
12. Yeminlerin Tağlîzi (Ağırlaştırılması): 482
13. Kendisi Sebebiyle Yemin Teklif Edilecek Miktar: 484
14. Allah Adına Yemin: 485
15. Yemin Edecekler Kimlerdir: 485
16. Vasiyete Şahidlik Edenlere Yemin Ettirmenin Şartı: 486
17. Âyet-i Kerimedeki Bu Şartın İlgili Olduğu Buyruk: 487
18. Yakın Akraba Dahi Olsa, Lehine Yalan Yere Yemin Edilemez: 487
19. Herhangi Bir Menfaat İçin Şehâdet Değiştirilemez: 487
20. Bedel Ne Demektir 488
21. Allah'ın Şahidliği: 488
22. Şahidlerin Günah Hakettikleri Ortaya Çıkarsa: 488
23. Vebal Hakedenlerin Yerine Geçecek Diğer İki Kişi: 490
24. Haksızlığa Uğrayanlar: 490
25. Ölenin Yakınlarının Yapacakları Yemin: 492
26. Yeminlerin Reddi: 492
27. Allah'tan Korkup Emirlerine İtaat
Etmek ve Fasıklardan Olmamak: 492
109. Âyet **493**

110. Âyet **495**
111. Âyet **497**
112. Âyet **498**
113. Âyet **501**
114. Âyet **503**
115. Âyet **505**
116. Âyet **512**
117. Âyet **515**
118. Âyet **517**
119. Âyet **520**
120. Âyet **522**

EN'ÂM-SÛRESİ
(6)

1. Âyet **528**
1. Allah'a Hamd Etmek: 528
2. Allah Her Şeyi Yaratandır: 528
3. Bir Hadiste Belirtilen Aşamalarıyla Yaratış: 529
4. Karanlıkların ve Nurun Yaratılışı: 530
5. Buna Rağmen Kâfirler Şirk Koşarlar: 532
2. Âyet **533**
3-5. Âyetler **536**
6. Âyet **538**
7. Âyet **540**
8-10. Âyetler **542**
11-12. Âyetler **544**
13-16. Âyetler **546**
17. Âyet **549**
18-19. Âyetler **550**
20. Âyet **552**
21-22. Âyetler **553**
23. Âyet **554**
24. Âyet **555**
25. Âyet **558**
26. Âyet **560**
27. Âyet **563**

28. Âyet **566**
29. Âyet **567**
30. Âyet **568**
31. Âyet **569**
32. Âyet **572**
1. Dünya Hayatının Gerçek Mahiyeti: 572
2. Dünyada Âhiret İçin Yapılan İşler Oyun ve Oyalanma Değildir: 573
33-34. Âyetler **575**
35. Âyet **577**
36-37. Âyetler **579**
38. Âyet **580**
İçindekiler 587

الجامع لأحكام القرآن

